

Святослав СЕМЕНЮК

**УКРАЇНСЬКІ
ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ
ЗЕМЛІ**

Святослав СЕМЕНЮК

**УКРАЇНСЬКІ
ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ
ЗЕМЛІ**

**(ПОЛЬЩА, УГОРЩИНА, РУМУНІЯ,
СЛОВАЧЧИНА, ЧЕХІЯ, АВСТРІЯ, САКСОНІЯ)**

**Апріорі
Львів 2011**

УДК 94 (477)
ББК ТЗ (4Ук)
С 301

Семенюк С.

С 301 Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія). — Львів: Апріорі, 2011. — 640 с.
ISBN 978-617-629-022-3

Ця збірка праць різних років присвячена потаємним, тривалий час прихованим від громадськості сторінкам історії українського народу на своїх давніх етнічних землях в Центральній Європі. Особливо панічно боялася концепції Великої України радянська історіографія, яка заповонила науковий та освітянський простір численними «Історіями УРСР», тобто змістила акценти з історії українства як етносу на обмежену територіальними та часовими рамками історію радянської України. Поза історичним аналізом залишилися не тільки Берестейщина, Холмщина, Надсяння, Лемківщина, Підляшся, Пряшівщина, Марморощина, Південна Буковина, Добруджа, Лугош, а й менш відомі українському загалу землі на заході (Паннонія, Семигороддя, Волощина, Волоська Моравія, Волоська Сілезія, Волоській Острів, Біла Хорватія, Засяння), не кажучи вже про перебування наших предків на території Австрії та Саксонії, що налічує кілька століть. Насправді українство було не тільки постійно представлене в Центральній Європі, а й своїми руками і розумом творило її унікальну історію і цивілізацію.

ББК ТЗ (4Ук)

ISBN 978-617-629-022-3

© С. Семенюк
© Апріорі, 2011

ТВОРЕЦЬ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ПРАБАТЬКІВЩИНА УКРАЇНЦІВ

Для початку декілька цитат з історичних творів середньовіччя:

«Древние писатели называли их по-разному. Элий Спартиан и Капитолий в «Жизнеописании Пия» и Флавий Вописк в «Жизнеописании Аврелиана» — называли их роксоланы, Плиний называл их токсоланы, Птолемей — троксоланы, Страбон — расналы и роксаны, Рафаэль Волатеранский и многие другие называли их рутенами. Сейчас же их принято называть русскими... Как пишет Сигизмунд Герберштейн, руссы потому достигли такого могущества, что все иные народы, жившие среди них, они либо изгнали, либо заставили принять их образ жизни. Таким образом, держава руссов простирается на востоке до реки Танаис и Меотийского болота, на севере до Литвы и реки Певки, а также до другой реки по имени Польша, отделяющей Русь от Финляндии, которую, говорит Герберштейн, руссы на своем языке называют Хайнска Земля, на западе до Ливонии, Пруссии и Польши, на юге до Сарматских гор и реки Тирас, называемой теперь Нисто. Среди указанных земель находится также Югария или, как ее называют руссы, Югра (Угорщина. — *Ред.*)... Этот народ захватил Моравию, Силезию, Чехию, Польшу и даже пришел в Италию». («Историография народа славянского» (1606 г.) архимандрита з міста Рагузи на Сицилії М. Орбіні).

«Между тем Одоакр, король племен, подчинив всю Италию, чтобы внушить римлянам страх к себе, с самого же начала своего правления убил в Равенне комита Бракилу; укрепив свою власть, он держал ее почти тринадцать лет, вплоть до появления Теодорина» (Иордан. «О происхождении и деяниях гетов». Спб., 1997).

Випускник української школи, та навіть дорослий

освічений та інформований українець (щонайменше 99,9% з них) пробіжать ці рядки байдужими очима, не усвідомлюючи того, що мова йде про їх далеких предків і першого українського князя Отка, латинізоване ім'я якого (Одоакр) зберегла історія. Автор спеціально залишив цитати в російському перекладі не тільки тому, що українських видань стародавніх авторів практично не існує, а щоб підкреслити той факт, що українську історіографію абсолютно не цікавить далеке, але героїчне минуле власного народу, а тим часом ще у 1648 р. гетьман Богдан Хмельницький звернувся до українського народу із закликом «іти слідами свого славного предка Одоакра, який 14 літ володів Римом». Ця історична традиція тоді ще була такою сильною, що коли у 1657 р. гетьман помер, генеральний писар Запорізького війська Самійло Зорка, стоячи над його труною, виголосив промову, в якій були такі слова: «Милий вождю! Древній руський Одоацер!» (Літопис С. Величка. Кн. IV).

Чому ж нині українські історики занурилися в казковий світ абсолютно чужої для нас трипільської культури і скіфських часів, сповідуючи цілком наївну з наукової точки зору віру в те, що українці на відміну від інших народів не мали розвитку в часі та просторі і як етнос почали формуватись з праукраїнських, суто східнослов'янських племен, що проживали на території, де зараз міститься сучасна Україна? Київська Русь в цій схемі вважається першою українською державою, а попередні часи або повністю сфальшовані, або підмінені історією трипільців, скіфів, сарматів, хазар, половців та інших іранських народів. Подальшу долю українців змальовують у трагічних тонах — як жертву політичних, соціальних, національних та релігійних утисків сусідніх держав. Іншими словами, як сформулював О. Стороженко, українці — це упосліджена, вторинна, бездержавна нація, позбавлена власної еліти, миролубна хліборобська маса холопів без військового хисту і прагнення до експансії, перманентно кривджена всіма своїми сусідами («Концепція вітчизняної історії потребує термінового переформатування» // Тиждень №52). Тим часом реальну, справді величну, героїчну історію українського народу підступно перебирають собі московські писаки (див. фоліант Форменка і Носов-

ського «Империя» або сайт «Донской казак Одоакр»). Сучасна Україна — це лише верхівка величезного етнічного айсберга, який ще тисячу років тому простягався від Баварії до Фінляндії. Українці справді є вродженими мирними хліборобами, гречкосіями, але в пошуках своєї долі їм довелося схрестити шаблі з наймогутнішими імперіями у світовій історії — Римською, Гунською, Аварською, Візантійською, Франкською, Хазарською, Монгольською, Османською, Російською, III Рейхом, Радянською, і тому постає логічне запитання: де ж ті імперії зараз і чи спромоглися б безхребетні гречкосії повалити їх? Українці — єдина в світі нація, якій довелося взяти участь майже у всіх найбільш грандіозних і кривавих битвах історії: битва на Каталаунських полях, штурм Риму, битви під Унгостом, Доростолом, на річках Калці, Соленій і Ворсклі, під Хмельником, Легніцею, Грюнвальдом, Королево, Варною, Оршою, Москвою, Хотином, Пилявцями, Берестечком, Батогом, Конотопом, Віднем, Аустерліцем, Бородіно, Лейпцигом, Ватерлоо, Ізмаїлом, на Шипці, в Маньчжурії, в усіх битвах на європейському театрі Першої і Другої світових воєн. Більше того, це була єдина нація в Європі, яка, незважаючи на величезні втрати, після Другої світової війни продовжила боротьбу з радянським тоталітарним режимом і зробила усе можливе для його повалення у 1991 р. Українці мають знати, що традицію пасіонарності, власної гідності і рішучого спротиву будь-яким поневолювачам та ворогам заклав наш перший відомий в історії давньоруський князь Отко, який походив з союзу племен білих хорватів (карпів або скірів).

У ситуації перманентних воєн і битв, величезної територіальної розпорошеності, коли наш етнос був поділений Карпатським хребтом, було надзвичайно важко створити власну державу від Баварії до Фінляндії, від Балтійського моря до Адріатики, і в нашій історії, якщо не рахувати імперії Ягеллонів, був лише один момент, коли Київська Русь спромоглася зібрати майже усі давньоруські етнічні землі і племена від Сілезії до Фінляндії, від Балтики до Дунаю під рукою одного князя, але це тривало недовго (992–999 рр.). Володимир Великий втратив свій історичний шанс, момент так і залишився моментом, який не тільки закордонні, а й наші власні історики воліли за

краще «забути». При цьому вони намагаються «не помічати» також і той факт, що Київська Русь була далеко не першим і, тим більше, не останнім державним утворенням в історії українства: раніше за неї існували держава Самослава і Велика Хорватія, а найважливіше — творцем української традиції державотворення і засновником першого в світі українського королівства був давньоруський князь Одоакр (Отко), якому Длугош присвятив цілий розділ своєї фундаментальної праці з давньої історії слов'ян (Jana Dlugosza Roczniki czyli Kroniki. Wars., 1961. k. 1. s. 138), цілком справедливо вважаючи його батьком цілої Русі і руської державності.

Можна зрозуміти, чому не тільки західноєвропейська, а й навіть всеїдна російська історіографія, проковтнувши історію Київської Русі, тривалий час залишали Одоакра і найзахідніші українські етнічні землі в спокої. З огляду на міф про гегемонію у ранньому середньовіччі германських етносів, навіть солідним європейським історикам важко відступити від нього і визнати, що геополітична карта сучасної Європи була створена не Карлом Великим, а давньоруським князем білих хорватів Самославом, чи, тим більше, що Західна Римська імперія була насправді поставлена на коліна русином Одоакром, а германські племена (остготи) лише скористалися тріумфом давніх українців, підступно вбивши їх князя не на полі бою, а під час урочистої учти. Щодо росіян, то за свідченням того ж Орбіні, «московиты всегда оставались на своих исконных землях» і таким чином жодного стосунку до подій в Центральній Європі ніколи не мали. Навіть в Кремлі розуміли, наскільки дико виглядатиме розповідь про «москалів», які штурмували Рим або брали участь в битві на Каталаунських полях, і тому донедавна уникали цієї слизької теми. Однак часи змінюються, і, в міру зростання аморальності та «шредеризації» Європи, дійшли висновку, що за допомогою солідної суми і продажних «валдайських авторитетів» можна купити історію (саме цим пояснюється поява опусів штабу «Империя» і так званого русинського руху на Закарпатті, ідеологи якого твердять, що русини і росіяни мають спільне етнічне походження).

Тим часом українська історіографія в часи незалеж-

ності, замість того щоб нарешті серйозно взятися за свою власну історію, проблеми Прабатьківщини українства, з'ясувати справжній алгоритм його розвитку у просторі і часі, за допомогою різноманітних шарлатанів, підготовуваних Москвою, заводять українців в іранський чи то арійський степ, тобто подалі від своїх справжніх руських коренів, залишаючи їх на відкуп росіянам. Якщо визнати тезу про трипільців як пращурів українців, то дійдемо абсурдних висновків, що українці як слов'яни виникли раніше самих слов'ян, або що українці взагалі не є слов'янами. Адже мова йде про IV–III тисячоліття до нашої ери, тимчасом як науково доведено і визнано в усьому світі, що слов'яни є наймолодшою мовною сім'єю в середовищі індоєвропейців, яка з'явилася не раніше VII ст. до н.е. Помилка таким чином, становить три тисячі років, і, певно, комусь дуже вигідно, щоб українські історики виглядали невігласами на сміх усьому світу (які з піною біля рота твердять, що $2+2=7$).

Вкрай негативну роль відіграла відмова від власної етнічної назви «русини» на користь сусідів, які не мають до неї жодного стосунку, оскільки хоч і запозичили у нас давньоруську мову, з етнічної точки зору є не русинами і слов'янами, а угро-фіно-монголами. Цілком очевидно, що поширення нашої нової самоназви стимулювалось московською тактикою мімікрії в етнімічній термінології. Адже треба було «знайти собі нове ім'я, що гарантувало б його національну незалежність, що не давало б можливості московським шахраям грати на помішані назв Росія з Руссю» (Онацький Є. Наше національне ім'я. Наш національний герб. — [Б.м.] Українське вид-во «Перемога», 1949. — С. 28.). «Щоб відрізнити свою націю і територію від москалів, інтелігенція наша була змушена відкинути свою давню назву «руської» й прийняла для своєї нації нашу народну назву — «українська», а для території назву «Україна», яка вживається в народних піснях» (Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). — Львів, 1931. — С. 348).

Можна погодитися з тим, що обставини кін. XVIII — поч. XIX ст. вимагали рішучих дій у боротьбі з денаціоналізацією та штучним змішуванням русинів та росіян в один народ, але тільки не шляхом відмови від своєї спо-

конвічної етнічної назви, на якій базуються власні та закордонні історичні свідчення про наше минуле. В кінцевому підсумку ми не тільки відмовилися від своєї етнічної назви на користь сусіда, який спритно перетворив поняття «російське» на «руське», а й втратили значну частину власної історії, в т.ч. й часів Одоакра. Слід було об'єднати стару і нову назву — Україна-Русь, а на шкільних уроках історії викладати усю послідовність її змін (як це робиться у Франції, де кожен школяр знає, що він не тільки француз, а й галл).

На жаль, цього не сталося, і тепер навіть у Галичині, де люди називали себе русинами ще у ХХ ст., наші питомі назви «Русь», «старожитній народ руський», «русини», «руська мова», «словено-роський язик» сприймаються вже як щось чуже, на українському сході ці поняття асоціюються виключно з Росією, а на українство тут дивляться як на щось абсолютно вороже, хоча саме так називалася наша країна, народ і мова протягом двох тисячоліть. «Дитяча хвороба» української історіографії затягнулася, вона донині ще не дослідила етнічну еволюцію українства та зміни його назв протягом тисячоліть. Назва «українці» широко розповсюдилася лише з ХІХ ст., але складається враження, що вони повірять у свою тисячолітню історію лише тоді, коли саме про «українців» буде згадано у римських чи візантійських джерелах початку нашої ери. Зрозуміло, що це нісенітниця, а тим часом вже давно відомі з римських дорожніх карт, географії Птолемея, праць Пріска Понійського, Йордана та інших римських, візантійських та германських джерел назви: осии, карпатські оросии, карпи, хорвати, словени, русии та русинии, і саме під цими назвами криється минуле нашого народу. Коли київська княгиня Ольга через 600 років після переселення ругів-карпатів прибула у Константинополь до імператора Східної Римської імперії, то її там титулували не «королевою русів», а за старим звичаєм «королевою ругів». В «Житті Оттона Бамберзького» також вказується на те, що руги і русии — це один і той самий народ. Спрощено хронологія цієї етно-політологічної трансформації виглядає так: останні століття до нашої ери — це осии, осии, оросии, карпи; перші століття нашої ери — руги, рутени, хорвати, слов'яни, Дунайська

Русь; V–VIII ст. — білі хорвати, дуліби, словени, венеди, Паннонська Русь, Семигородська Русь; VIII–IX — русини, ороси, Руська сторона, Руська Марка, Велика Хорватія, Дулібія, Боємія (Богемія); X–XVI ст. — русини, литвини, Київська Русь, Біла Русь, Галицька Русь, Угорська Русь, Червона Русь, Чорна Русь; XVII ст. — Малоросія, Волинь, Галичина; XVIII–XIX ст. — Україна, Галичина; на зламі XIX–XX ст. — Україна-Русь, з початку XX ст. — Україна. Таким чином, етногенетичне поняття «Русь» пронизує всі історичні шари нашого минулого. Тож, як свого часу Нестор, ми повинні поставити собі запитання: «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала» (Літопис Руський. К., 1989, с. 1).

ДУНАЙСЬКА РУСЬ. ПОХОДЖЕННЯ ОДОАКРА

Наш перший руський літописець дав недвозначну і абсолютно вичерпну відповідь на це запитання: «По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, — [од того], де сіли, на котрому місці. Ті, що, прийшовши, сіли по ріці на ймення Морава, і прозвалися морав'янами, а другі чехами назвалися. А се — ті самі слов'яни: білі хорвати, серби і хорутани. Коли ж волохи найшли на слов'ян на дунайських, і осіли між них, і чинили їм насильство, то слов'яни ті, прийшовши, сіли на Віслі і прозвалися ляхами. А від тих ляхів [пішли одні, що] прозвалися полянами, другі ляхи [прозвалися] лютичами, інші — мазовшанами, ще інші — поморянами.

Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші — деревлянами, бо осіли в лісах; а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами; а інші сіли на Двіні і назвалися полочанами — од річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота; од сеї [річки] вони прозвалися полочанами. Слов'яни ж, [що] сіли довкола озера Ільменя, прозвалися своїм іменем [словенами]; і зробили вони город, і назвали його Новгородом. А другі ж сіли на Десні, і по Сейму, і по Сулі і назвалися сіверянами» (Літопис Руський, с. 2–3).

Наявність в цьому переліку народів, що розійшлися з-над Дунаю по Землі, руських племен полян, деревлян,

дреговичів, полочан, ільменських словен та сіверян не залишає сумнівів у тому, що Дунай був Прабатьківщиною не тільки західних слов'ян, а й Русі. Про це саме у своїй праці говорить Длугош, а також чеські і польські хроніки та легенди про Леха, Чеха і Руса, що прийшли з території Хорватії (Dlugosz. 1961. s. 94, 137). Історики мали дати відповідь на запитання: коли «сіли слов'яни по Дунаєві»? коли руські племена «розійшлися звідси по Землі»? що відбувалося в період, коли русини «сиділи по Дунаєві»? чи від самого початку вони називалися русинами і як відбувалися зміни їх етнічної назви? чи усі руські племена залишили Дунайську Русь, а якщо ні, то якою була їх подальша історія?

Неймовірно, але факт: майже за тисячу років після Нестора наша історіографія так і не дала вичерпної відповіді на жодне з цих запитань (зрозуміло, що історіографії наших сусідів навіть не думали ставити їх перед собою). На жаль, украй негативну роль в цій ситуації відіграла православна церква, спочатку київська, а ще більше московська. Оскільки хрещення Дунайської Русі св. Мефодієм відбулося на 100 років раніше від хрещення Київської Русі, літургія відбувалася не латинською чи грецькою мовою, а давньоруською, і цю Руську (Мефодіївську) церкву не визнавав і переслідував не тільки Рим, а й Константинополь і навіть Київ (ось чому Нестор, маючи Первинний літопис Дунайської Русі, мусив оминати багато дражливих проблем і виклав історію нашої Прабатьківщини надзвичайно фрагментарно і стисло).

Становлення української історіографії відбувалося в момент повної втрати народом своєї державності, тож наші історики здобували освіту в університетах імперій, які поділили між собою Україну (Російська, Польська, Австро-Угорська). Позбавитися від створених ними міфів, легенд і стереотипів було надзвичайно важко, адже будь-яке тверезе слово сприймалося як виклик, сміливець прирікав себе на обструкцію та цькування, йому негайно навішували ярлик якщо не графомана, то дилетанта і дружно випихали з «наукового товариства» на маргінес. Витримати це здатна не кожна людина. Навіть М. Грушевський не наважився визнати той (незаперечний нині) факт, що українські племена належали і до східних, і до

західних слов'ян, що вони розвивалися не тільки в напрямі на схід, а й на захід. Тому він ретельно оминув тему Дунайської Русі та білих хорватів, хоча в I томі своєї фундаментальної праці визнав, що русини аж до кін. XIX ст. проживали біля річки Ваг та на Семигородщині (М. Грушевський. Історія України-Руси. Т. I. К., 1991, с. 221). Імперії було вигідно прив'язати наш народ до Азії, вирізати його європейську пуповину, і, на жаль, наш видатний історик піддався цим тенденціям (як імперська школа виховання позначилася на світогляді цієї людини, можна спостерегти, проаналізувавши його постійні вагання і нерішучість під час визвольних змагань 1917–1918 рр.). Щоправда, на той час ще не була відкрита Празько-Корчаківська археологічна культура (її територія охоплювала терени від Карлових Вар до Дніпра), щойно почали розвиватися антропология та історична лінгвістика, а про гематологію чи генетику ніхто ще й не чув. Однак, був літопис Нестора, численні історичні документи часів Візантійської імперії та Королівства франків, документи Папської канцелярії, свідчення державних діячів (Костянтина Багрянородного, княгині Оди), мандрівників (Ібн Якуба, Масуда, Веніаміна із Туделі), істориків (Вінцент Кадлубек, Даліміл, Мартин Бельський), проігнорувати які він, як історик, не мав права. Вже у XIX ст. цих фактів було так багато, що навіть російський історик Надеждін заявив: «Начало нашей исторической жизни следует искать в Угорской Руси».

Тим не менш, незважаючи на те, що по всьому периметру Карпат, на території Словаччини, Угорщини та Румунії ще дотепер існують не просто слов'янські, а суто українські анклавні (Угорська Русь, Пряшівщина, Лемківщина, Мараморощина, Лугош, Добруджа), українська історіографія донині воліє віддати свою історію словакам, румунам, німцям, болгарам, угорцям і росіянам (останні три зі згаданих народів на той час або взагалі не існували (наприклад, болгари уперше згадуються у 627 р.), або були відсутні в регіоні Центральної Європи).

Нині існують десятки документальних свідчень на підтвердження тези Нестора про походження слов'ян і самої «Руської землі з-над Дунаю, де є нині земля Угорська і Болгарська», але найголовнішими є висновки ге-

нетичної експертизи 2007 р. вчених Харківської Криміналістичної Лабораторії про те, що геном українців є найбільш близький до генетичного коду не росіян, а балканських хорватів і чехів. Іншими словами, найбільший період часу в момент формування генотипу і власного етносу наші предки прожили поруч з чехами і хорватами, а це могло бути тільки на території сучасної Угорщини, тобто над Дунаєм, і в жодному разі не в Україні чи, тим більше, біля кордонів Росії.

Доведено, що більшість індоєвропейців походить із регіону Середнього Подунав'я, тож ані слов'яни, ані українці не можуть бути винятком, оскільки вони також є індоєвропейцями, а два, три чи більше архетипів в одній мовній сім'ї бути не може.

На район Подунав'я як на прабатьківщину усіх індоєвропейців вказували Шредер, Шерер, Парет, Мейер, Чайдл, Філіп. Дунайський тарденауз виділяв також Зотц (Zotz, s. 44; Schrader, s. 514; Filip та ін.). Аналіз мов народів, які заселяють територію від Західної Європи до Тихого океану, свідчить про їх походження з одного центру, і лише регіон Угорщини є єдиною точкою на карті світу, де більшість з них межують між собою (Долуханов, с. 17). Визнано також, що з усіх гематологічних зон у Європі найстабільнішою є Карпатська зона, і саме тут концентрація групи крові «А», найбільш характерної для індоєвропейців, є максимальною [Данилова, с. 55–57].

Коли лінгвісти спробували локалізувати місцезнаходження у II тисячолітті до нашої ери протогерманців, протороманців, протобалтів і протослов'ян, то вийшло, що протослов'яни займали серед них центральне місце і містилися в районі Середнього Подунав'я (Krahe, s. 5–21). За висновками лінгвістів, так звані «карпатизми» присутні не тільки в усіх слов'янських мовах, а й в синтаксичних конструкціях та суфіксальних моделах фракійської, романської, іллірійської і навіть іранської мов (Карпатский сборник. М., 1976, с. 81).

На думку археологів, саме з Дунайського регіону ідуть витoki індоєвропейських археологічних культур, і отже, саме тут був центр, своєрідне ядро індоєвропейського етногенезу, тобто те, що вчені називають архетипом.

Щодо слов'ян, до яких належать українці, то на користь їх дунайської прабатьківщини свідчить також найстародавніший з усіх культів — культ Роду. Встановлено, що у слов'ян ритуальні городища цього культу є на Дунаї (Дивин, або Девін), у Польщі (Соботка, Радуня, Лиса Гора), але жодного з них немає в Україні, тобто територія України жодним чином не пов'язана з початковим етапом етногенезу слов'ян, а отже, і українців (Рыбаков, с. 286–291).

На основі порівняльного аналізу індоєвропейських мов, наявності або відсутності в них спільних фонем, лінгвісти дійшли висновку, що слов'янська серед них є наймолодшою і виникла не раніше VII ст. до нашої ери. Реконструювати історію протослов'ян, а тим більше протокраїнців до цього моменту неможливо, оскільки вони входили тоді до складу балто-германо-слов'янської спільноти, і відсепарувати їх у цьому етнічному конгломераті від балтів та германців можна буде лише методами історичної генетики, яка перебуває нині у зародковому стані. Посилаючись на лінгвіста Краге і німецького дослідника Ріттерлінга, можна припустити, що в Середньому Подунав'ї протослов'яни були сконцентровані переважно в районі Букових гір на півночі сучасної Угорщини. Від VII ст. до нашої ери можна говорити вже про слов'ян і навіть більш-менш точно визначити розташування праукраїнців. Саме в цей період остаточного відокремлення слов'ян від германських племен і балтів і з'являється їх самоназва — слов'яни (як своєрідний докір германцям, мова яких стала їм незрозумілою). Зважаючи на те, що Йордан у своїй праці (с. 71) вже виокремлює словенів від венеців та антів («Словени проживають від міста Новіетуна та Мурсіанського озера до Данастра»), одне з давньоруських племен навіть у XII ст. продовжували називати словенами, Нестор у своєму літописі твердить: «Словенський язик і Руський одно єсть», «Оттоле прозваша ся Русью, а первое беша Словени» (Літопис Руський, с. 17: ПСРЛ, т. 27. с. 177–178), можемо стверджувати, що не тільки праукраїнці, а й русини-українці тривалий період часу називали себе словенами (скловенами).

Таким чином, у першій пол. VI ст. (датування праці Йордана), тобто майже в часи діяльності Одоакра, руси-

ни-українці під назвою словенів проживали на величезній території від озера Болотон (Балатон) до Дністра та від витоків Вісли до кордонів колишньої Югославії (на думку вчених, саме там містилося місто Новієтун, чи то Новий Тин), тобто займали територію сучасної Угорщини, Румунії, Словаччини, південну частину Польщі і Західну Україну в басейні річки Дністер (до Дніпра вони дійшли лише в VII ст.).

Однак, варіантами загальнослов'янської назви наші предки користувалися лише до XI ст., після чого панівною стала територіальна назва Русь, а етнічною — русин. Ось чому походження цієї назви вже від часів Нестора викликало величезний інтерес дослідників, але достеменно не з'ясоване досі (Нестор, наприклад, вважав, що русини запозичили свою назву у варягів, хоча на початку свого літопису писав, що «земля Руська» походить з Дунаю, а отже і її витoki слід шукати саме там).

Існує величезна кількість версій походження цієї назви (починаючи від кольору волосся наших предків). Ми ж звернемо увагу читача на той факт, що у Карпатському регіоні та на Дунаї зафіксовані десятки топонімів і гідронімів з коренем «рус», «орос», «рос», а в Україні — лише один (річка Рось). З нашої точки зору, ця назва не є самоназвою (подібну мали варяги, балти і навіть деякі іранські племена), а походить від німецького слова «ост», яким германці називали племена, що проживали на сході від них. Римляни сприймали її як «ос» («оси»), і саме так її зафіксовано в римських джерелах I–II ст. нашої ери. Мешканців східних регіонів Німеччини німці сьогодні називають «осі», а не «ости».

Уперше осі згадуються в 30–45 рр. н.е., коли їх підкорив консул Марк Вініцій. Відомості про них подав Тацит (55–120 рр.) у своїй «Германії», і хоча він чітко зазначив, що осі не є германцями, а розмовляють на місцевій «паннонській мові», мало не до наших днів історики вважали їх германцями або іллірійцями: «Сзади к маркоманам и квадам примыкают марсигны, котины, осы и буры. Из них марсигны и буры наречием и образом жизни схожи со свебами; а что котины и осы не германцы, доказывают их языки, галльский у первых, паннонский у вторых» (Тацит, §43).

Лише у 1920 р. німецький дослідник Е. Ріттерлінг остаточно спростував ці твердження і слідом за Тацитом довів, що осі є слов'янами (Germania. 1920. №1). Українській радянській історіографії тоді було не до осів і не до Угорщини, а тому лише німці і поляки висловили припущення, що мова йде про давніх русинів і що до повідомлень стародавніх авторів треба ставитися з належною повагою, а тому не слід ігнорувати згадку в «Географії» К. Птолемея (178 р.) про «Karpathes Oros» та «орсів» (Ptolemeus Geografia. 1932. s. 62), явно руські типи, зображені на колоні Траяна, «Tabulu Pentingeriana», а слід визнати, що між ними і повідомленням Йордана з VI ст. про словенів, що проживають від Болотона до Дністра, є логічний зв'язок.

Беручи до уваги той факт, що на момент появи в IX ст. на цій території угорців тут вже існувало близько 40 топографічних назв з коренем «ос», рос», «орос» (Оросвар, Нагіоросі, Кішоросі, Оросфальва, Орослан, Оросхаза, Оросідеч, Аскібург Орос та ін. (Філевич, с. 14; Kempe H. Was ist deutsch. T. IV. s. 52), що донині мадяри називають русинів «оросами», доходимо висновку, що протягом століть ця назва поступово трансформувалася: осі — ороси — роси — руси — русини — рутени — руги. Тому твердження, ніби українці походять від арієв, трипільців, скіфів, сарматів чи інших іранців, іллірійців, фракійців або навіть індусів, ніби їхня Прабатьківщина розташована десь в Індії, на Уралі, Причорномор'ї чи ще в якомусь іншому місці на сході, не витримують жодної критики. Українці є слов'янами, індоєвропейцями, а що центр індоєвропейського народотворення був розташований на території сучасної Угорщини, то як слов'яни, так і давні українці не становлять винятку серед інших народів Європи.

Місце на півночі Угорщині на заході від річки Тиси, де народилися наші предки, тепер називається Буковими горами, русини ж прозвали їх за неприступність Баб'їми: височенні скелі з урвищами та таємничими печерами, численні водограї та озера, густі ліси, в яких народній фантазії могла привидітися хатка на курячих ніжках з Бабою Ягою. Зовсім поруч є ще вищі гори, які тепер називаються Високими Татрами. В ті часи тут жили літаючі ящури,

в подиху яких було так багато сірки, що вона часом самозапалювалася. А що лігва ящурів містилися біля села Гориничі, то люди і прозвали цих страшних тварюк Зміями-Гориничами.

Герої українських народних казок зветься Вернигора, Святогор, Копайгора, Горбоконики, що скаче з однієї гори на іншу. Казкові герої спускаються у величезні підземні царства з незліченними багатствами, і таке інше. Цілком зрозуміло, що такі казки і легенди могли з'явитися лише у народі, що жив у горах. У прадавні часи наш народ був молодим, малочисельним, а в горах було легше рятуватися від кочівників. Життя в горах було дуже важким, особливо в негоду, коли тижнями падали дощі, гриміли громи, могутні буки валилися під ударами блискавки, а печери затоплювали бурхливі річки, що виходили з берегів. Первісні люди вірили, що блискавками керує божество Перун, дощами — Даждьбог, вітрами — Стрибог. Щоб задобрити їх, вони ставили на найвищих горах їхні зображення — ідолів, яким приносили в жертву тварин. В народі ці стовпи називали балванами (найвища гора у Букових горах, де стояли ці ідоли, ще й донині називається Балван).

Якщо ж проаналізувати гідроніми (вчені вважають, що вони значно старіші за топоніми), то виявиться, що на момент згадки Птоломея про «карпатських оросів» (II ст.) ці ороси, тобто русини, проживали в басейні річок Шарос, Марос, Самос, Карос, Темос (північний схід і східна частина Угорщини, Семигороддя в Румунії), а ті з них, що колонізували гори, на той час мали свою племінну назву — карпи (Patsh C. Karpi. T. III. S. 1608–1609). Виходить, що це найстаріше і найбільше з усіх відомих давньоруських племен, і чи то назва Карпат походить від цього племені, чи навпаки, але лінгвісти вважають, що в еволюції назв: гори — горвати — хорвати — карпи — Карпати існує логічний зв'язок.

На початку нашої ери шлях русинам на захід перекрили войовничі маркомани і квади, тому їх розселення від Букових гір мало напрямок на південний схід. Сучасні угорські дослідники проаналізували етнотопоніми східної частини Угорщини і заходу Румунії в давні часи і виявили 28 самоназв болгар, 36 — чехів і 19 морав'ян, але найбі-

льше (97) припадає на частку русинів та хорватів (Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров. М., 1997, с. 274). Археологічні матеріали дозволили Л. Нідерле твердити, що Семигородщину в той час заселили тиверці, а Волощину — уличі; не виключено, що саме від латинської версії етноніма уличів — улахи (влахи), власне, і пішла назва цієї провінції (Нідерле Л. Славянские древности. М., 2001, с. 169–172).

Більшість дослідників нині погоджуються з думкою чеського історика про те, що основну масу слов'янського населення Семигороддя та Волощини становили уличі і тиверці, а карпи займали тоді лише глухий закуток північно-східної Трансільванії, який нині називається Мараморощина. Уличі і тиверці були переважно ментальними землеробами («гречкосіями»), які рідко бралися за зброю, а тому потрапляли в орбіту більш войовничих народів і не залишили помітного сліду в історії, виступаючи під іменем своїх поневолювачів: скіфів, сарматів, даків, гунів, аварів, угорців тощо (а що напади завжди відбувалися з боку Волощини, яка була для кочових племен своєрідним прохідним двором, то усіх цих загарбників називали волохами). Нестор виклав понад тисячолітню історію перебування наших предків на цих теренах Давньої Русі лише трьома короткими реченнями: «волохи найшли на слов'ян на дунайських, і осіли між них, і чинили їм насильство» (I ст. до нашої ери); «коли ж слов'янський народ, як ото ми сказали, жив на Дунаї, то прийшли од [землі] скіфів, себто від хозар, так звані болгари, і сіли вони по Дунаєві, [і] були насильники слов'ян» (627 р.); «а по сьому прийшли білі угри (837 рік) і успадкували землю Слов'янську, прогнавши волохів, які раніш захопили були Слов'янську землю» (Літопис Руський, с. 3, 6). Щодо I ст. мова йде про фракійські племена даків, які витіснили уличів і самі зайняли Волощину. Безумовно, що в цій перманентній боротьбі за виживання на своїй прадавній землі були і героїчні сторінки, особливо в часи домінування тут даків, починаючи від царя Бербісти (60 р. до н.е.) і аж до Децебала (кін. I ст.), який разом з місцевими русинами та іншими племенами успішно протистояв Римській імперії (спеціалісти вважають, що зображення полонених на колоні Траяна за антропо-

логічними ознаками більше притаманні слов'янам, ніж фракійцям). Тим не менш за часів імператора Траяна держава Децебала зазнала краху, і разом з нею Рим на цілих півтора століття підкорив також тиверців, утворивши тут нову провінцію під назвою Дакія.

У цілком протилежному напрямі пішов розвиток стосунків імперського Риму з хорватами (карпами). З усіх давньоруських племен вони першими під своїм власним іменем вийшли на історичну арену, і вже у VII ст. зайняли величезну територію Центральної і частково Східної Європи, що свідчить про їх значну чисельність, войовничість та колосальний демографічний потенціал. Прикро, що увесь світ знає про даків, які хоча й героїчно протистояли ворогу, але в кінцевому підсумку втратили свою країну, але ніхто не знає про карпів, які не тільки вистояли, а й у 270 р. звільнили Дакію від римської окупації. Нині вже немає жодних сумнівів у тому, що це були предки не фракійців, як вважали донедавна, нехтуючи явною тотожністю назв карпи — Карпати — хорвати, а так званих білих хорватів, які, на відміну від балканських, не пішли на південь, а розселилися на захід і схід вздовж Карпатського хребта (до 620 р. білі і балканські хорвати становили одне ціле, і тому генетично на лінії Y-хромосоми більшість (понад 87%) хорватів належать до однієї з трьох найбільших європейських Y-ДНК гаплогруп — гаплогрупи I (див. сайт «Хорватія»), причому концентрація гену M423 є найбільшою на території сучасної Хорватії і саме в тих регіонах Семигороддя (Путна), Східного Закарпаття, Буковини (басейн річок Сирет, Прут, Дністер) та Молдови (Сучава), де тепер проживають українці, а колись карпи (див. Bichir Gh. Carpi in istoriografia romana si straina, 1971; Archeology and History the Carpi, p. 137–144).

Уперше про карпів згадує в сер. II ст. олександрійський географ Птолемей у своїй «Географії» як про народ, що мешкає між певкінами і бастардами (Ptol, III, 5, 10). Протягом II ст. карпи ще не наважувалися вступати в конфлікт з могутнім Римом і разом з уличами спрямовували свою експансію на схід. У двох кам'яних написах грецькою мовою орієнтовно 200 р., що були знайдені в місті Танаїс на Азовському морі, є перша в історії згадка

про Horovathos (тепер в Археологічному музеї в Санкт-Петербурзі). Це не означає, що карпи подалися аж до Криму (хіба що якась окрема група разом з уличами), а лише засвідчує той факт, що саме з кін. II — поч. III ст. почалося розселення давньоруських племен з-над Дунаю на територію сучасної України (причому на півдні воно йшло більш прискореними темпами, ніж на півночі), а також те, що карпи поступово почали змінювати свою назву на хорвати (Костянтин Багрянородний згодом визначив басейн річок Прут і Дністер як кордон Великої Хорватії).

Інакше склалася ситуація для тих карпів, які залишилися на території Семигороддя. Рим не тільки перекрив їм усі шляхи для територіального розвитку на захід, а й намагався остаточно витіснити на протилежний бік Карпат (є припущення, що римляни таки перейшли перевал Ойтуз, і так звані Траянові вали були навіть на території Чернівецької області). Перші битви римлян з карпами відбулися при Северах. Імператор Каракала (211–217 рр.), вирушивши на війну з Парфією, у 214 р. побував на Дунаї, бо саме тоді на Тіру напали карпи. Для оборони від них вздовж лівого берега Дунаю, по лінії Карнунт–Аквінк були збудовані численні укріплення. Карпів-хорватів тоді відігнали від Дунаю, але у 238 р. разом з готами вони напали на Істрію, і Рим був змушений заплатити готам грошову винагороду. Подібної винагороди вимагали і карпи, але їм відмовили. (Пётр Магистр, фр. 7 // «Византийские историки». СПб., 1860 г.).

Більш серйозні війни з карпами розпочалися за часів Філіпа Араба (247–249 рр.) на території Дакії, в результаті чого Рим втратив усі свої землі за річкою Олта, і в полон до карпів потрапила значна частина місцевого населення романського походження (Eutrop., IX, 25,2). Імператор Децій, якого навіть прозвали Відновлювачем Дакії, спробував відновити становище, але невдовзі готи і карпи напали на Нижню Мезію та Фракію, і в битві при Абрітто римська армія у 251 р. зазнала нищівної поразки, а імператор та його син загинули (див. Луцій Лактанцій «О смерті гонителів», 4.3).

У 270 р. Рим був змушений визнати втрату Дакії, і імператор наказав евакуювати усе латиномовне населен-

ня з цієї території. Щоб послабити тиск на Рим шляхом протиставлення одних «варварських» племен іншим, Рим почав приймати деякі з них до складу своєї імперії. Зі свідчень Євсевія відомо, що у 305 р. імператор Галерій прийняв рішення переселити частину карпів-хорватів до Паннонії (Euseb. Hist, eccl., VIII, 17,3; Eutrop. IX. S. 15). Євсей Кесарійський у своїй «Церковній історії» (8.17.3.) називає Галерія «великим переможцем карпатів», тобто їх етнічне ім'я трансформувалося в карпатів, потім у хорватів (Cejs. Die Deusch. s. 698) і ще більш загальне — ругів (у Веронському документі ці римські переселенці протягом 307–314 рр. згадуються як руги).

Такою є еволюція Дунайської Русі від VII ст. до н.е. аж до 305 р.: від часу виникнення в Букових горах на північному сході Угорщині протоукраїнців (оросів), колонізації ними теренів Закарпаття, Семигороддя, Волощини і частково Молдови до появи давньоруського племені карпів — хорватів — русів — ругів на території Паннонії. Саме Паннонія була батьківщиною і вихідною точкою завоювань Отка (Одоакра), і розуміння того, як руги опинилися на цій території, є ключовим для усвідомлення феномена цього першого давньоруського князя.

ДИТИНСТВО І МОЛОДІ РОКИ КНЯЗЯ

Достеменно невідомо, до якого давньоруського племені належав Отко (Одоакр). Він був русином і народився в Паннонії. Докладно зупинившись на історії карпів-хорватів, ми мали на думці довести, що хоча деякі історичні джерела називають Одоакра то скіром, то герулом, але найвірогідніше, він був таки хорватом, а скіри, герули і карпи — це окремі племена хорватського союзу племен (див. Сюсько К. Готи на території України. Ужгород, 2008), власне ім'я яких поступово розчинилося в спільній для усіх русинів назві — руги, або — ще більш загальному для усіх слов'ян — скловени (скорочений варіант — вени, венеди). Крім них з усіх давньоруських племен в Паннонії простежується лише присутність дулібів (аж до X ст. тут існувала так звана Дулібська жупа), але слід мати на увазі, що до появи гунів Рим був настільки сильним, що без його згоди оселитися на території цієї провінції було неможливо (тобто дуліби могли з'явитися тут

лише після народження Одоакра). Менандр (Excerpta de legationibus. Berlin, 1903. р. 209–210), оповідаючи про дулібського князя Добренту, також підтверджує паннонське походження його попередника князя Одоакра: «ці скловени були багаті і вже віддавна пустошили Рим, коли на то ще не наважувався жоден інший народ»). Із «Життя св. Северина» (Евгипій. Житие св. Северина. М., 2007) відомо, що Отко набирал воїнів для походу на Рим і Зальцбург на території Паннонії, а це могло бути лише в тому випадку, якщо він був своєю людиною в цьому регіоні і його рід посідав високе становище, тобто був князівським. Йордан свідчить, що у II пол. IV ст. готи підкорили тут венеців, але плем'я росомонів все ж таки вийшло з-під влади Германаріха, а у 434 р. готи билися з ругами на р. Саві біля м. Новієтуна (Йордан, с. 84, 85, 87).

Таким чином, починаючи з моменту переселення імператором Галерієм у 305 р. карпів на територію Паннонії ми можемо говорити вже не тільки про Семигородську, але й Паннонську Русь. М. Орбіні на основі римських джерел зробив вибірку слів, які вживали так звані «варвари» у захопленому Одоакром Римі, там присутні українські фонети (вода, пити, гора, зима, птах, брат, вітер та ін.). З цього випливає, що в його армії переважали не германські вандали, а давньоруські племена, але через свою брутальність у пам'яті місцевих жителів залишилися тільки германські вандали. (М. Орбіні, с. 14). Варто також згадати, що після призначення Мефодія паннонським єпископом він створив тут Руську церкву і залишився в пам'яті сусідніх народів як «руський єпископ» (про це свідчить зокрема чеський хроніст Даліміл). Плита з латинським написом, яку знайшли в катакомбах перших християн під костелом св. Петра під Зальцбургом, повідомляє: «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепіди, готи, унгарі і герули, лютуючи проти церкви Бога, блаженного Максима, разом з його 50 товаришами, що в тій печері ховалися, з огляду на їхню віру замордували, зі скелі кинули, а провінцію Нориків шаблею і вогнем знищили» (фото оригіналу див. у Вікіпедії), що доводить: Одоакр за своїм етнічним походженням був русином (ругом), а не германцем (Йордан чітко відокремлює ругів від германців, повідомляючи, що руги в усю-

му переважають германців і, на відміну від них, б'ються з неймовірною лютістю (Йордан, с. 23–24, с. 65). Нагадаємо, що «Житіє Оттона Бамберзького» також твердить, що руги і руси — це одне і те саме, а княгиню Ольгу візантійські джерела у X ст. називали «королевою ругів» («Чтения в Импер. Общ. Истории и Древностей Российских». 1872, кн. 4).

Відомості про Одоакра як руського князя наводять такі видатні історики середньовіччя, як Длугош (Dlugosz. 1961. s. 138) та Мартин Бельський (Marcin Bielski. Kronika Polska. Wars., 1829. s. 47). Прикметно, що Длугош користувався історичними документами з часів імператора Льва I, які до нас не дійшли (тому він датує початок панування Одоакра в Італії не 477 р., а 506 р.).

Судячи з давньоруських топонімів та гідронімів (Болотон, Тихани, Лела, Острий Холм, Крес, Батяри, Руський Лан, Паннонський Холм, Руський Замок та ін.), імператор Галерій оселив карпів-хорватів на півночі від озера Болотон, в Баконських горах (дуже сумнівно, що хорвати погодилися жити в болотах на півдні від озера), тобто недалеко від кордонів сучасної Австрії (тоді вона ще називалася Норік). Не виключено, що вони зайняли також північно-східну частину провінції Норік: новітні дослідження М. Бора виявили багато фактів на підтвердження тези Нестора-літописця про те, що «Нориці — суть слов'яни» (Літопис Руський, с. 2). Донині місцеве населення займається не землеробством, а ремеслами (різьбою по дереву та вишивкою), що більш характерно для горян, ніж для мешканців рівнин. Етнографи, зокрема, В. Гошовський, вже давно звернули увагу на те, що тутешні весняні обряди подібні до обрядів русинів Пряшівщини та Закарпаття (Kuzmík. s. 225–270).

Саме тут у 433 р. і народився майбутній підкорювач Риму, який здійснив те, чого не вдалося зробити навіть Аттілі. Як твердять історичні джерела, перші 16 років свого життя він провів у Паннонії. Роки його юності припали на період найбільшої потуги і величі гунського вождя Аттіли, який у 445 р. після вбивства свого брата Бледа «соединил под своей властью все племя целиком и, собрав множество других племен, которые он держал тогда в своем подчинении, задумал покорить первенствующую»

щие народи мира — римлян и везеготів. Говорили, що військо його достигало п'ятисот тисяч» (Йордан, с. 96). Певно, серед цих (причому не підкорених, а союзних) племен були й паннонські карпи-хорвати, адже у Паннонію гунни прийшли ще у 377 р. Про це, наприклад, твердить Саксонський Граматик («війна датчан з гунським царем, союзниками якого були руси»), а також патріарх Прокл (434–447 рр.), описуючи напади гунів на Візантію (А. Кузьмін). Із Семундової саги та праці Йордана відомо, що серед найвідоміших воїнів Аттіли були люди з руськими іменами (Ярослав, Валамир, Горд, Блед, Боярикс, Данчич, Радо, Вдила), а батько Одоакра, князь Едекон, очолював його гвардію, тобто особисту охорону. На основі цих фактів, а також відомих нотаток Пріска Понійського (Приск Понийский. ВДИ. 1948. №4, с. 244–267) про свою подорож до столиці Аттіли міста Бич (Вількінг-сага твердить, що вона називалася Велета), де, судячи з занотованих мандрівником слів (просо, мед, квас, страва, тризна), розмовляли давньоруською мовою, та й стиль життя був не характерним для кочівників (не юрти, а дерев'яна архітектура і типово давньоруські городища), деякі дослідники, і особливо письменники-романтики дійшли висновку, що гунни не мають до Аттіли жодного стосунку, Аттіла — це давньоукраїнський князь Гатило, який підкорив сусідні племена, в т.ч. гунів, а сучасники за інерцією продовжували називати цей величезний етнічний конгломерат гуннами.

Безумовно, стародавні автори спотворювали імена та назви племен, латинізуючи чи романізуючи їх, в тому числі імена Одоакра та його батька Едекона. Аттіла також цілком міг бути Гатилом (ймовірно, саме так і називали його місцеві русини), але те, що за своїм етнічним походженням він був гунном, не підлягає жодному сумніву. Русини належали до наймолодшого індоєвропейського етносу, за законами демографії, Дунайська Русь в ті часи була ще не надто чисельною і в жодному разі, принаймні за кількісними показниками, не могла протистояти старшим, а отже і чисельнішим ордам кочівників-гуннів. Звідки ж тоді дивна прихильність Аттіли до русинів та усього руського? На нашу думку, або його мати була русинкою і виховала сина в шані до Русі, її мови і культу-

ри, або ж русинкою була його кохана дружина та її син. Останній варіант є найбільш ймовірний, оскільки за повідомленням Пріска з-посеред безлічі дружин Аттіли лише одна жила разом з ним в столиці, мала на нього величезний вплив, свій окремий палац, і усі іноземні послы за протоколом відвідували і обдаровували не тільки Аттілу, а й царицю Креку. Її ім'я, що має типове для хорватів звукосполучення «крк» (карпи, Краків, Карпати, острів Крк в Хорватії), а особливо ім'я її третьої наймолодшої дитини (Ярень) виказують в ній хорватку, тобто русинку. Йордан зі зневагою згадує синів Аттіли, «коих, по распущенности его похоти, [насчитывалось] чуть ли не целые народы», а тим часом Пріск пише, що його вразила увага та любов вождя гунів до наймолодшого сина Креки: «Когда я выразил удивление тому, что он не обращает внимания на других детей, а к этому относится ласково, сидевший рядом со мной варвар, понимавший по-авсонски и предупредивший, чтобы я никому не передавал его слов, объяснил, что кудесники предсказали Аттиле, что его род падет, но будет восстановлен именно этим сыном» (Приск, с. 250–259).

З розповіді Пріска випливає, що його столиця була розташована в районі Сегедина (Сегеда) та Оросхази (Угорщина), тобто на землях давніх тиверців (у перекладі з угорської Оросхаза означає Руська Хата), а основна маса гунських племен жила в степу між Тисою та Дунаєм (історики вважають, що саме там закінчувався великий азійський Степ, де кочували азійські племена). Така гіпотеза пояснює, чому давньоруські племена у складі війська Аттіли були не «гарматним м'ясом», а шанованими союзниками, чому свою охорону Аттіла довірив батькові Одоакра і чому так раптово, за загадкових обставин, завершилося життя цього «бича усіх країн та народів».

Ймовірно, Крека була старшою сестрою Одоакра, і коли Аттіла охолов до неї і задумав одружитися з дівчиною з іншого племені на ім'я Ільдїка, що поставило під загрозу майбутнє не тільки Яреня, а й цілої династії, Едекон прийняв рішення, свідком реалізації якого стали інформатори Пріска: «На следующий день (після весілля), когда миновала уже большая его часть, королевские прислужники, подозревая что-то печальное, после само-

го громкого зова взламывають двері і обнаруживають Аттилу, умершого без якого б то ни було ранення, но от излияния крови, а также плачущую девушку с опущенным лицом под покрывалом... После того как был он оплакан такими стенаниями, они (тобто особиста охорона на чолі з Едеконом) справляють на его кургане «страву» (так називають это они сами), сопровождаая ее громадним пиршеством. Сочетая противоположные [чувства], выражают они похоронную скорбь, смешанную с ликованием» (Приск, с. 260–267).

Чому охорона так довго не біла на сполох? Чому нова дружина не зчинила галас, а настрашена мовчки плакала з покритою головою (а може, й з зав'язаними очима, щоб не побачила вбивць?).

Тіло Аттіли поклали у три труни (золота, срібна і залізна одна в одну) і вночі таємно поховали десь у степу (за іншою версією, втопили в тому місці, де Марос впадає в Тису). Одоакр на той час мав 20 років, тож напевне разом з батьком брав участь у змові. Проте Ярень так і не став єдиним спадкоємцем величезної імперії Аттіли. Як свідчать джерела, між його численними синами розгорнулася відчайдушна боротьба за владу, і «пока они, неразумные, все вместе стремились повелевать, все же вместе и утеряти власть. Так часто преизбыток наследников обременяет царство больше, чем их недостаток».

ГЕНІАЛЬНИЙ УЧЕНЬ АТТІЛИ

Перебування у війську Аттіли, тим більше у гвардії, поруч з великим полководцем, який навіть за визначенням його ворогів був «надзвичайно талановитим у військовій справі», допомогло Одоакру досконало оволодіти мистецтвом керування величезними масами озброєних людей, стратегічним і тактичним мисленням, прийомами ведення бойових дій. Отко міг братії участь у походах Аттіли на захід, на Данію і Швейцарію (у Валлійському кантоні донині називають місцевих жителів гунами, а місцеве озеро і місто по-руськи називається Лагуна (Лугано). Ймовірно, у 451 р. русини, і разом з ними Одоакр, взяли участь у грандіозній битві на Каталаунських полях біля міста Труа (на заході від нього), про що, зокрема, повідомляє німецька «Кайзерхронік».

Це була найбільша битва часів Стародавнього Світу та Середньовіччя. Найбільша цифра її учасників, яку називають джерела, — 500 тис. чол., хоча сучасні історики вважають її завищеною, оскільки зібрати таку величезну кількість війська у ті часи було неможливо. Вірогідно, йшлося про 200–300 тис. чол., причому їх більшу частину (мало не у два рази) склали противники Аттіли (вестготи, франки, сармати (певно, це були алани), бургунди, саксони, бріони, літиціани, ріпаріюли та інші місцеві та сусідні народи), яких очолював король вестготів Теодорід, хоча військове керівництво доручили римському полководцю Аецію, котрий як заручник певний час перебував у гунів і досконало вивчив їхню тактику ведення бою. Аттіла не міг за тисячу кілометрів, до того ж після тривалої облоги Ворса, Майна, Тріра та Орлеана, привести рівноцінні сили, і тому обрав таку тактику: позбавити противника керівництва, внести в його лани хаос і завдати максимальних втрат у живій силі. Аттіла спорудив табір, оточив його з усіх боків возами і розпочав бій о третій годині дня, тобто мало не ввечері. Основний удар він спрямував на короля вестготів Теодоріда, сам залишився у таборі під захистом гвардії. Вестготи не подбали про надійний захист свого короля, його було вбито, настала ніч, і у війську, позбавленому керівництва, почалася паніка (за свідченням Йордана, франки замість ворогів перебили один одного). Битва була «лютая, переменная, зверская, упорная. О подобном бое никогда до сих пор не рассказывала никакая древность, хотя она и повествует о таких деяниях, величественнее каковых нет ничего, что можно было бы наблюдать в жизни, если только не быть самому свидетелем этого самого чуда. Если верить старикам, то ручей на упомянутом поле, протекавший в низких берегах, сильно разлился от крови из ран убитых; увеличенный не ливнями, как бывало обычно, но взволнованный от необыкновенной жидкости, он от переполнения кровью превратился в целый поток» (Йордан, с. 105–112). Йордан твердить, що з обох сторін загинуло 165 тис. чол., і хоча більшість з них були союзниками Теодоріда, чисельна перевага залишалася на боці противника. Тому Аттіла залишився в укріпленому таборі, але син Теодоріда Теодоріх, вражений колосальни-

ми втратами, вивів своє військо з Каталаунських полів (Pauli historia Romanae. MGH. Bd. II. Berlin. 1879. p. 9). За законами війни, той, хто першим покинув поле бою, вважається переможеним, але оскільки переможеними були вестготи і франки, то гот Йордан і франк Георгій Турський (Турский Г. История франков. М., 1987, с. 33–35) заявили, що підсумки битви є суперечливими (Йордан, с. 97). Прикметно, що серед полководців Аттіли, які брали участь в битві на Каталаунських полях, згадуються імена Валамир, Теодемир, Відемир. Якщо згадати скандинавські джерела (які наводять імена Ярослав, Блед, Боярикс, Данчич), то стає зрозуміло, що Отко не був у війську Аттіли поодиноким русином і свідчення німецької «Кайзерхронік» є правдивим.

Наступні три роки Одоакр провів разом з Аттілою в Північній Італії, штурмуючи один за одним міста: Конкордію, Аквіну, Альтіну, Верону, Бергаму, Мілан, здобуваючи досвід осади великих і добре укріплених міст. Таким чином, майбутній театр військових дій був йому добре знайомий, і в Італії після смерті Аттіли він опинився не випадково: адже тоді гунни не наважилися йти на Рим і покласти край існуванню імперії, яка захопила майже усю Західну і Центральну Європу і тримала усі навколишні народи в страху і послуху. Йордан і Павло Диякон пояснюють це мудрою дипломатією Папи Римського Льва, а насправді Аттіла розумів, що імперія є ще досить сильною і він може зазнати поразки. Вождь гуннів вирішив за краще відступити в степ і залишився в історії як геніальний полководець, тимчасом як про Одоакра, який перевершив свого вчителя і здійснив те, що не посмів зробити Аттіла, знають лише поодинокі історики.

Становлення Одоакра як самостійного політика і полководця після смерті Аттіли відбувалося у складних умовах. Сподівання на те, що підкорені гунами племена визнають Яреня (Ярка) єдиним спадкоємцем і будуть коритися тільки йому, не виправдалися. За Йорданом, мало не кожне плем'я мало від Аттіли свого нащадка, вважало його своїм царем, тож розпочалася нещадна боротьба всіх проти всіх. Найбільше противилися владі Ярка гепіди, які у 454 р. завдали поразку ругам і тим гунам, які намагалися виконати останню волю свого вождя і підтри-

мали його сина від русинки (Йордан, с. 112). Поразка була досить серйозною, лише частина ругів змогла повернутися в Паннонію, а решту гепіди відрізали від основної маси, і вони помандрували у напрямку Адріатики. Не виключено також, що кілька племен були змушені відступити на схід, принаймні Псевдозахарій через деякий час засвідчив, що в Причорномор'ї з'явився народ рос (Rhos). Ярко був племінником Отка, отже майбутній імператор брав участь в цій битві, а після його загибелі (Йордан свідчить, що там загинув улюблений син Аттіли, хоча називає інше ім'я) подався на батьківщину, в Паннонію.

Усі наступні 15 років свого життя він присвятив боротьбі з остготами, які намагалися витіснити ругів з Паннонії. На момент повернення сюди Одоакра руги вже були витіснені на північний берег Дунаю (Житие святого Северина. М., 2007, с. 291). Вірогідно, Одоакр зі своїм племенем оселився на південному березі річки, де в районі Віденського лісу, і взяв на себе обов'язок охороняти від остготів не тільки кордони Дунайської Русі, а й місцеве романське населення, принаймні, Євгipій твердить, що «римляни мали з ругами досить добрі відносини» (там само, с. 354). Фредегар (II, 57) також твердить, що Одоакр «нищив володіння готів». Слід зауважити, що Отко і духовний пастир римлян Норіка Северин з'явилися тут одразу після смерті Аттіли, тобто, перебуваючи в найближчому оточенні гунського царя вони цілком могли бути знайомими (Житие св. Северина, с. 278). Відомо також, що крім Северина, який напевно намагався повернути Аттілу в християнство, секретарем «грози усіх племен і народів» був римський патрицій Орест, який після його смерті повернувся до Риму і у 469 р. став комітом доместікорум, тобто чиновником, який займався вербовкою найманців до імперської гвардії. Так утворився дивний тріумвірат, який в кінцевому результаті зробив Одоакра правителем Західної Римської імперії. Орест міг сам відшукати Отка і запросити його на службу, але, скоріше за все, два римлянина листувалися, і коли коміт звернувся до Северина з проханням порекомендувати йому лояльного Риму «варвара», останній, враховуючи неабиякий військовий хист Одоакра, вказав саме на нього.

Євгipій у своїй праці (511 р.) свідчить про величез-

ну роль, яку відіграв Северин у житті Одоакра. Вже у 469 р. під час особистої зустрічі він пообіцяв русину корону Римської імперії (там само, с. 298). Можливо, враховуючи катастрофічне становище римлян в Норіку, Северин і справді мав щодо Отка далекоглядні плани (відомо, що, ставши на чолі імперії, Одоакр листувався з Северином та евакуював римлян з Норіка в Італію). У 469 р. князь з рекомендацією від Северина рушив до Риму, і розпочався третій, заключний період його життя, який зробив його ім'я безсмертним

ПАДІННЯ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І СТВОРЕННЯ РУСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Близько 470 р. Флавій Орест вивів Одоакра зі складу римського війська і зробив його охоронцем імператора, що є додатковим підтвердженням того, що цей русин служив в особистій гвардії Аттіли і мав відповідний досвід. Не виключено, що вже тоді хитрий римлянин задумав здійснити державний переворот і розставляв на ключові посади відданих йому людей. Цей час настав 28 серпня 475 р. Імператор Юлій Непот був скинутий магістром армії, який проголосив імператором свого п'ятнадцятирічного сина Ромула Августа. Орест проводив жорстку політику, спрямовану на наведення порядку в країні та обмеження впливу на неї варварських племен. Останні висунули Оресту вимогу передати їм як винагороду за участь у перевороті третину італійських земель. Під тим приводом, що Непота не вбили, а дали йому змогу втекти в Далмацію, Орест відмовив найманцям. Ця відмова обурила не тільки Одоакра, який, власне, і забезпечив успішну нейтралізацію Непота, а й інших найманців, що привело до чергової війни варварів з Римом. Як свідчить Диякон (с. 8–9), Одоакр «у глухих кутках Паннонії», тобто у себе на батьківщині, набрав величезну армію з ругів, герулів, турцилінгів та скірів, які рушили на Італію. Він взяв штурмом добре укріплену Тицину і згодом стратив Ореста в Плаценції. За свідченням Аноніма Валуа, в ті часи загальної дикості Отко був людиною милосердною: 5 вересня 476 р., розбивши імператора Ромула Августа біля Равенни, він помилював юнака, який плакав від пережитого страху, дав йому у власність розкішну віллу

Лукулла в Кампанії біля Неаполя і призначив довічну пенсію в шість тисяч солідів. Пам'ятаючи бойовий досвід Аттіли у 451–453 рр., за кілька тижнів Отко взяв усі міста Італії, в т.ч. Рим, Равенну, Неаполь, а також Сицилію і був проголошений своїми воїнами імператором.

За сім років на службі Риму він ознайомився з римським правом, згідно з яким законним імператором міг бути лише римський патрицій. Щоб забезпечити легітимність своєї влади в очах не тільки «варварів», а й громадян Італії, він пішов на крок, який багато дослідників не розуміє донині: надіслав імператорські регалії імператору Східної Римської імперії Зенону, твердячи, що хоче бути лише його намісником. Не зрозумівши задуманої русином гри, засліплений перспективою влади над Східною і Західною Римською імперією, Зенон призначив Отка своїм намісником і дав йому звання римського патриція. Цього й домагався Одоакр. Від 479 р. він перестав зважати на Зенона, одноосібно роздавав землю в Італії, призначав консулів, видавав закони і навіть карбував власну монету, тобто фактично правив як імператор, вже не питаючи жодної згоди на це у Візантії (ось чому джерела твердять, що він був імператором 14, а не 17 років).

В середовищі істориків віддавна триває суперечка: вважати Одоакра останнім римським імператором, чи 476 р. є роком падіння Західної Римської імперії, а він — першим правителем королівства, яке науковці називають «варварським». З нашої точки зору, Одоакр був правителем Руського королівства (на плиті було так і вибито: «rex rhutenorum») і поступово трансформував колишню романську імперію в перше державне утворення українського народу, яке в жодному випадку не можна назвати варварським. Усі історики згодні з тим, що Отко подарував Італії тринадцять років спокою і миру. Мешканці підтримували його, державний механізм функціонував за законами римського права, і жодних виступів проти нього не було. Як король він мав більше повноважень, ніж усі римські імператори до і після нього (навіть в часи Священної Римської імперії), оскільки у 483 р. отримав усю повноту світської й духовної влади (обрання Папи Римського відбувалося лише за його згодою).

При цьому повноту своєї влади і міць держави він

використав на благо не так італійців, як представників свого давньоруського етносу, які заповнили Рим (згадаємо вибірку «варварських», а насправді українських слів: вода, пити, вітер, брат, птах, зима та ін., які зафіксував після захоплення Риму «варварами» М. Орбіні) і почали інтенсивно розселятися на просторах колишньої імперії. Насамперед Отко подбав про свою руську батьківщину і рідне йому плем'я скірів. У 469 р., після переходу князя на службу Риму, скориставшись послабленням ругів, остготи розбили їх на річці Болії. Але незабаром імператор Східної Римської імперії найняв остготів для охорони своїх кордонів (певно, за підказкою Риму), і у 472 р. вони забралися геть, давши русинам спокій. Місцевий руський князь Фелетей скористався сприятливою ситуацією і поширив свою владу не тільки на Верхню Паннонію, а й на Норік: «Король ругів Фелетей, который [одновременно назывался] и Фева, услышав, что остатки [населения] всех городов, избежавшие варварских мечей, отправились по совету слуги Божьего в Лавриак, пришёл с войском, намереваясь их внезапно захватить, увести и поселить в соседних с ругами платящих ему дань городах, один из которых был Фавианис» (Житие св. Северина, с. 352). Євгipій назвав новоутворене князівство Ругиланд (Руська Земля), його кордони на заході доходили до річки Інн (там само, с. 341).

Однак, спокій тривав недовго, бо замість остготів на Ругиланд і Норік почали претендувати германські племена алеманів та тюрингів, а згодом і баварців. На момент захоплення Одоакром влади в Римі вони зайняли західну частину Норіка включно із Ювавою (Зальцбургом) і почали загрожувати як римським містам-фортецям на Дунаї, так і русинам. Як русин і як король Одоакр негайно відреагував на цю загрозу, і вже у 477 р. відбувся його похід на територію сучасної Австрії, про який західні історики воліють не згадувати. В костелі св. Петра під Зальцбургом саме тоді залишилося свідчення, викарбуване в камені: «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепіди, готи, унгари і герули, лютуючи проти церкви Бога, блаженного Максима, разом з його 50 товаришами, що в тій печері ховалися, з огляду на їхню віру замордували, зі скелі кинули, а провінцію Нориків шаблею

і вогнем знищили».

Безумовно, Отко, як і усі русини в той час, був поганином, але не був варваром, мав певний сентимент до аріан, що засвідчує сам факт його листування зі святим Северином, і хоча й очолював похід, проте навряд чи був особисто причетний до вбивства 50 монахів. Це здійснили або баварці, або один з родичів Феви на ім'я Фердерух (Хведір?). Принаймні, в «Житті св. Северина» Євгій згадує епізод погрому Фердерухом якогось монастиря, за що рівно через місяць Господь покарав його смертю (там само, с. 378).

Для нас події 477 р. цікаві тим, що Дунайська Русь з цього моменту почала рішучу експансію на землі колишньої Західної Римської імперії, тобто на захід, на територію провінції Норік і Баварію. Невідомо, чи дійшов тоді Одоакр до Боденського озера, чи то вже справа рук його знаменитого наступника князя Самослава (Само), але на території сучасної Австрії скіри оселилися у Скірії (Штирії), а карпи в Карпінтії (Каринтії). Аж до IX ст. кордон розселення русинів в Австрії йшов від Дахштейна через Мундзее по течії Травни до Кремса і Лінца, але оскільки окремі поселення були й далі, то фактично цей кордон доходив до річки Інн, тобто Інсбрука, Ювави (Зальцбурга) і Пасова (Пасау). Отко залишив тут намісником свого рідного брата або досить близького родича: генеалогії XII ст. кількох князівських родин не тільки Штирії та Австрійського герцогства а й Баварії вважають Одоакра своїм далеким пращуром (деякі історики твердять, що поширене серед німецьких імператорів та князів ім'я Оттон походить саме від Отка).

Збагнувши, що Одоакр виступає як рівний йому володар другої половини імперії і не зважає на Візантію, імператор Зенон вирішив усунути його від влади. За візантійським звичаєм (тобто ухиляючись від відкритого військового протистояння), Зенон почав нацьковувати одних на інших, влаштовувати змови, вбивства. У 480 р. Зенон звернувся до скинутого ще у 475 р. Юлія Непота, який втік до Далмації і заснував там свою державу. Сам Непот мріяв не стільки про повернення імперського трону, скільки про відвернення загрози від своєї держави з боку русинів. Адже через катастрофічний брак землі в Італії

(Одоакр навіть вів боротьбу з вандалами за Сицилію), а також виходячи із міркувань безпеки з боку Візантії, своїх ругів Одоакр оселив в районі Верони та сучасної Венеції, тобто на східному кордоні своєї імперії. Так, про слов'янський народ, який досягнув кордонів Венетії, свідчить Бернард Юстиніан у своїй «Истории», а в поемі про Роже Датчанина згадуються руси, які в часи Карла Великого проживали біля Верони (Кузьмин А. Т. 2. М., 1987). Крім того, зважаючи на загальну назву (скловени), яка в той час застосовувалася і до русинів, лінгвісти давно звернули увагу на її співзвучність з топонімами Вена і Венеція. Ці місця, особливо біля болотистої Венеції, мало надавалися тоді до проживання, тож Одоакр і його воїни прагнули колонізувати більш привабливі землі на сході, тим більше що Далмація за угодою 395 р. між Римом та Константинополем про розмежування імперії мала би належати Одоакру.

Мляві дії Непота у боротьбі з Одоакром призвели до того, що Зенон організував змову в Далмації проти нього, в результаті якої Овід і Віатор вбили Непота, захопили владу і почали готуватися до війни з Одоакром. Однак останній не став чекати нападу, а діяв на випередження, і у 480 р. повів своє військо на Далмацію. Противник був заскочений зненацька, втратив ініціативу і після кількох битв у 481 р. Одоакр вщент розбив Овіда та приєднав Далмацію до своїх володінь.

Появу хорватів на Балканах зазвичай датують 20-ми роками VII ст. Вважається, що вони прийшли сюди як переселенці з верхів'я річки Вісли, розбили і витіснили з цих земель аварів. Насправді після захоплення у 481 р. Далмації Одоакром там залишилася певна частина його воїнів, оскільки історичні джерела вже в VI ст. вказують на наявність тут, крім аварів, і словен (Suic M. *Ocijena radnje L. Margetica // Zbornik Historijskog zavoda JAZU.* 1977. Sv. 8. S. 89–100; Margetic L. *Konstantin Porfirogenet.* S. 5–88; Klaić N. *Najnoviji ratovi*).

Те, що жодне джерело згодом не відділяє їх від хорватів, може свідчити про те, що це були руські хорвати, які з'явилися тут не в VII, а ще в V ст. разом з Одоакром, і саме вони, а не візантійський імператор Іраклій закликали своїх родичів в Далмацію для спільної боротьби

проти аварів. Щоправда, їх чисельність не була настільки великою, щоб домінувати в спільному хорватському союзі, який склався проти аварів, тому за ними закріпився спільний етнонім «хорвати», а зі старих племенних назв з того часу до нас дійшла згадка лише про плем'я гачан. Незважаючи на свою невелику чисельність, вони чомусь постійно претендували на автономний статус і певний час навіть не корилися князю Борні. Тому хорватські князі, крім титулу князя усієї Далмації, тривалий час мали ще й окремий титул князя гачан (Алимов Д. Далматийская Хорватия // Материалы XII международной конференции молодых ученых, с. 409; R. Katicic. 1990. s. 69). Таким чином, феномен племені гачан можна пояснити лише відлунням походу 481 р. хорватського князя Отка на Далмацію. На звільнені карпами-хорватами землі Паннонії імператор поселив давньоруське плем'я дулібів (історія цього краю у VI ст. пов'язана саме з ними).

Таким чином, можна твердити, що у 481 р. на руїнах Західної Римської імперії постало не міфічне «варварське королівство», а перше в нашій історії Давньоруське королівство, більшу частину території якого населяли русини. Ми не знаємо, чи входили до його складу племена полян, сіверян, деревлян чи радимичів, які у кін. V ст. вже перебували на протилежному боці Карпат, але територія на півдні сучасної Словаччини (Ругиланд), Паннонія, Штирія, Каринтія, Далмація, Семигородська Русь і навіть Венеція на той момент була заселена численними давньоруськими племенами хорватів, дулібів і тиверців. Не випадково український переписувач «Житія св. Кирила» в XVII ст. дописав до цього твору: «не токмо... земля Мунтанская, все Далмации, и Диоклити, и Волохи биша Русь».

Безумовно, наші далекі предки в Каринтії і Штирії з часом були германізовані, в Італії, Семигородщині та Волощині романізовані, в Паннонії омадярилися, а в Далмації стали балканськими хорватами. Однак, стародавні греки, що заселили узбережжя Малої Азії та Чорного моря, також були денаціоналізовані, але жоден дослідник не обмежує історію Стародавньої Греції лише територією сучасної Греції. Так само романці на території Франції і

Німеччини були германізовані, але ніхто не зводить історію Римської імперії лише до території сучасної Італії. Подібне собі дозволяють тільки щодо Давньої Русі. Безумовно, 17 років правління Одоакра — лише мить в європейській історії, яка може не зберегтися навіть у пам'яті його народу (проте, як бачимо, ще у XVII ст. народ її пам'ятав), але для професійних істориків пропустити цілих 17 років, та й ще в момент тектонічного розлому між старим і новим світом, двома епохами в розвитку не тільки європейської, а й земної цивілізації — неприпустимо. Для Русі це також був переломний момент, коли вона вже вийшла на історичну арену (у I ст. під час боротьби за Дакію, тобто Семигородську Русь) і стала одним з найбільших геополітичних чинників в Центральній і Східній Європі (за свідченням М. Орбіні, Диякона і Менандра, жоден народ так відчайдушно протягом багатьох століть не боровся проти Римської імперії за свою волю і волю інших народів, як словени-русини).

Зенон не змирився з невдачею у Далмації. Знаючи про фатальну ваду українства (де два русина — там три гетьмани), їх заздрість і навіть ненависть до успіху сусіда, у 488 р. він завдав Одоакру болючого несподіваного удару там, де той не чекав, — у князівстві Ругиланд. Дружиною Фелетя була остготка Гізела, з її допомогою Зенон намовив князя вийти з-під влади Одоакра і йти разом з остготами на Рим. Як свідчить Євгій: «По этому поводу король Одоакр начал войну с ругами. Когда они были также совершенно побеждены и Фредерик был обращен в бегство, когда также отец Фева был взят в плен и уведён с недостойной супругой в Италию, [после этого] тот же самый Одоакр, услышав о возвращении Фредерика на его родину, тотчас послал своего брата Оноульфа с большими войсками, перед которыми вновь обратившись в бегство, отправился Фредерик к пребывающему тогда у города Новы в провинции Мёзии королю Теодериху» (Житие св. Северина, с. 379).

Фелетя (Філю) разом з дружиною Одоакр стратив у Равенні (після цього у русинів з'явився вислів «простофіля»). Але проблема не була вирішена, тож восени 488 р. Зенон як нібито законний правитель Західної Римської імперії передав її під владу варварів, а саме — остготсь-

кого короля Теодоріха. Остготи окупували Паннонію і Ругиланд, і Одоакр був змушений вивести вірних йому ругів і залишки романського населення в Італію. Склалася типова для наступних століть ситуація, коли русини перебували з різних боків барикади: одна частина залишилася вірною Одоакру, а інша підтримала сина Філі князя Фредеріка (Хведа) і билася на боці остготів. Розпочалася тривала епопея протистояння варварства і цивілізації, в якій далеко не всі русини стали на бік цивілізації, що й призвело до підступного вбивства нашого першого короля.

Перша сутичка Одоакра з ордою Теодоріха відбулася в серпні 489 р. у місцевості, де річка Фрігіда впадає в Ізонцо. З огляду на явну перевагу ворожих сил, Отко вирішив відступити до Верони, де й отаборився (це ще одне свідчення того, що цей регіон був заселений тоді русинами). У нього виник відчайдушний план, здійснення якого завело Теодоріха у глухий кут, нейтралізувало його кількісну перевагу і загрозувало розтягнути протистояння до безконечності. Одоакр відступив до Равенни, а його полководець Туф після першої ж сутички імітував капітуляцію і перехід на бік ворога. Теодоріх, звиклий до зради в лавах русинів, легко повівся на провокацію, з тріумфом вступив до Мілану і, вважаючи, що справу виграно, спрямував проти Одоакра лише частішу своїх збройних сил, в т.ч. Туфа. Коли це військо стало табором біля Фазиці й з'явилася армія Одоакра, Туф несподівано вдарив на остготів з тилу, і разом з Одоакром вони вщент розгромили противника. Король повів військо на Мілан, і тільки допомога вестготів врятувала тоді Теодоріха від остаточного розгрому. Заохочений підтримкою вестготів, король остготів відважився на генеральну битву і 11 серпня 490 р. розбив гвардію Одоакра на р. Адда. Отко відступив до добре укріпленої Равенни, а що кочівники не вміли брати штурмом фортеці, то облога міста затягнулася аж на три роки, тим більше, що вестготи повернулися додому і Теодоріх не мав достатньо сил для перемоги. Продуктів у Равенні бракувало, тож Одоакр вночі напав на табір Теодоріха в Пізі. Полководець короля Левіла загинув у нерівному бою, але Одоакр встиг поповнити запаси провіанту і знову був готовий до трива-

лого протистояння. Ситуація була патова, тож Теодоріх 25 лютого 493 р. був змушений укласти з Одоакром угоду про дуалістичну монархію, тобто про те, що вони правитимуть в Італії разом.

Теодоріх був гідним учнем Зенона і навіть не думав виконувати угоду, натомість заходився готувати вбивство Одоакра і його прибічників. 15 березня 493 р. Одоакра запросили на учту в місті Лавренті, і щойно він ступив у палац Теодоріха, як останній вихопив меч і разом зі своєю охороною вбив короля. Того ж дня готи вирізали воїнів Одоакра разом із їхніми дружинами та дітьми, а також італійців, які підтримували Одоакра (масштаби різанини свідчать про те, що цей злочин не був спонтанним, а готувався заздалегідь). Дружину Одоакра заморили голодом у в'язниці, а його сина Фела (Хвела? Філа?) нібито відправили на заслання до вестготів в Галлію, але дорогою підступно вбили. Одоакр був великим полководцем, але надто довірливою і доброю як на той час людиною, не вмів плести інтриги, а тому його загибель була неминучою (Аноним Валуа, с. 37).

Після смерті Одоакра його імперія розпалася на окремі фрагменти. Остготи втримали лише її південну частину, але досить скоро втратили значну частину Далмації і залишилися лише в Італії. Всупереч історичним міфам, Дунайська Русь не припинила своє існування, хоча західноєвропейські картографи вперто намагаються її не помічати, розміщуючи, наприклад, баварів мало не біля Будапешта (це в той час, як Хорутанія вела вперту боротьбу з алеманами і баварцями ще кілька століть, і їм вдалося колонізувати Штирію і Каринтію лише у IX–X ст.). Ще за часів Одоакра карпів у Паннонії замінили дуліби, і вся історія VI ст. тут була пов'язана з дулібами, особливо в момент їх протистояння аварам. Руське князівство тут продовжило своє існування, що, зокрема, засвідчує повідомлення 568 р. про лангобардів, які прийшли в Італію через «країну русів». Щодо Семигородської Русі, то вона не тільки втрималася, а й поширила свої кордони на Волощину аж до Дунаю. Це був пік її розвитку, численні напади словен на Візантію протягом VI ст. зафіксовані у величезній кількості історичних документів (не варто думати, що мова йде лише про антів, оскільки в цих напа-

дах брали участь уличі, тиверці та хорвати з території сучасної Мараморощини). Саме тоді русини заснували тут мало не усі існуючі дотепер міста. Вони носили не просто руські назви (Білгород, Красна, Бистриця, Лугош, Крайова, Брашов), а назви, які прямо вказували на те, що вони були засновані русинами, отже тоді русини становили тут етнічну більшість: Оросфальва — це сучасний Клуж, Оросорола — Тиргу-Муреш, Торговище — Тирговиште, Оршава — Тиргу-Северин, Русидава — Дрегошани, Оростол — Русе, Оросхаза, Оросгедь, Орос, Русесті, Русіелу, Русберг, Русгольц, Реусдорф, Реусмаркт, Реусени та ін. Пізніше тут згадується також гора Русдіа і перевал Руська Поляна (Филевич И. Угорская Русь. Варшава, 1894, с. 32). Давньоруське плем'я гачан залишилося в Далмації а ті русини, які підтримали остготів, і далі жили біля Верони (в сер. VI ст. русин на ім'я Ераріх, скориставшись послабленням германців, на короткий час навіть став на чолі королівства остготів).

Політичну історію Дунайської Русі продовжив хорватський князь Самослав, який не тільки відтворив імперію Одоакра (за винятком Італії), а й значно розширив її кордони на заході та сході. У 968–972 рр. відродити Дунайську Русь і перенести столицю Київської Русі до Руської Столиці (Оростолу) на Дунаї намагався князь Святослав, але кияни не підтримали його у цій благородній справі. В X ст. протягом 50 років існувала Велика Хорватія Славника, кордони якої на півдні також сягали Дунаю. Після поділу Великої Хорватії між сусідами у 992–999 рр. її землями над Дунаєм володіла Київська Русь. За часів князювання Ярослава Осмомисла кордони Галицької Русі включали Семигороддя, Молдову та Волощину і доходили до Залізних Воріт на Дунаї. Спробам українства повернутися на свою Прабатьківщину остаточно поклала край татаро-монгольська навала: тоді тут була знищена більша частина українського генетичного потенціалу. Тому замість наступу русини перейшли в глуху оборону, і нині з колишньої Дунайської Русі залишилося 34 села з руським населенням на північному сході Угорщини, Пряшівщина і частина Лемківщини в Словаччині, Закарпаття в Україні, Лугош і Мараморощина в Румунії (Мара-орощина — це Руська Земля над Морошою, тобто Руською рі-

кою). Варто нагадати, що Лугош розташований на півдні Семигороддя, лише в 70 км по прямій від Дунаю, і Дунайська Русь — це не лише спогади, а фактично наше сьогодення. Місцеві українці тут не зайти, а автохтони з 2-тисячолітньою історією, яку, на жаль, вперто ігнорують не тільки західні «експерти» з подвійною мораллю і потрійними стандартами в науці, а й байдужі до всього, крім власних кишень, київські чиновники.

Феномен Одоакра — ключовий момент для розуміння історичної місії і суті українства у світі. Одоакр жив у період, коли формувалися засади, характер і менталітет нашого етносу. З моменту свого народження в самому центрі Європи над Дунаєм Україна-Русь опинилася в епіцентрі геополітичної боротьби між добром і злом, цивілізацією і дикістю і лишається на цьому місці понині. За усіма ознаками русини-українці є стовбурним етносом індоєвропейства, причому не тільки в демографічному плані (постійно підживлюючи генетичний потенціал своїх сусідів), а й в інтелектуальному (виступаючи носієм людяності, добра, розуму і любові). Не випадково сучасники відзначали доброту Одоакра в часи дикості і люті, коли масово гинули не тільки люди, а цілі країни і народи. Він не вбив Юлія Непота, хоча Орест бажав цього, він залишив в живих свого попередника Ромула Августа, хоча усвідомлював, що створює загрозу своїй владі, він не влаштовував змови, підкупи та вбивства, на відміну від Зенона і Теодоріха, який убив не тільки дружину і сина нашого імператора, а й усіх його прихильників разом з жінками і дітьми. Ми маємо підстави стверджувати, що якби Одоакру вдалося втримати владу в Західній Римській імперії, то сьогодні цілком іншою була би не тільки Україна-Русь, а й Європа, європейська цивілізація, яка б не опустилася до остготського варварства, інквізиції і схоластики часів середньовіччя, до більшовизму та фашизму новітніх часів. Уся європейська історія, починаючи від часів Одоакра і до наших днів, є свідченням того, що справжнім носієм норм цивілізації, людяності і добра є український народ, в якому сама природа і Бог на генетичному рівні заклали відчуття рівності, справедливості, свободи як кожної окремої людини, так і усіх народів Європи. Одоакр є лише своєрідним символом і підсумком

майже півтисячолітньої боротьби русинів з Римською імперією, так само як Самослав — з Аварським каганатом та імперією франків, Олег — з Візантійською, Святослав — з Хозарською, Данило Галицький — з Монгольською, Сагайдачний — з Османською, Хмельницький — з Польською, Мазепа — з Російською, Бандера — з III Рейхом і Радянською імперією. Більше того, навіть в умовах відсутності власної держави етнічні українці очолили боротьбу «за нашу і вашу свободу» в Польщі (Костюшко, Чалий, Мохнацький, Дениско, Колиско), Угорщині (Мартинович, Петрович — Петефі), Румунії (Чайковський, Декан), Чехії (Палацький, Шафарик), Росії (Шевченко, Петрашевський, Перовська та ін.). Українці — великий народ, у нього неймовірно багата, важка і водночас героїчна історія, і ще величніше майбутнє. Жоден інший народ в Європі не є здатний вижити в тих умовах, в яких вижили і дали собі раду з усіма цими імперіями українці. Ця містична, незламна, неземна, незрозуміла і загадкова сила лякає сусідні народи, особливо ті, в яких постмонгольський імперський синдром записаний в їх генах і які звикли вважати себе «надлюдьми», призначеними для панування над іншими. Не варто плекати ілюзії і щодо так званого «демократичного» Заходу, який вирвався вперед не завдяки своїй праці, а завдяки нещадному визиску колоній в минулому і рабській праці заробітчан у наш час. Ворон ворону очі не виклює, і ми є свідками того, як швидко деградує та «шредеризується» Європа, як легко вона знаходить спільну мову з тими, кого ще недавно називала нацистами. Ось чому Україна-Русь є інородною силою, своєрідним більмом на оці не тільки для Азії, а й для Заходу, який щосили намагається виштовхати її з Європи та європейської історії. Теодоріх нічим не був кращим від Зенона, і якщо останній — один із ідеологів та фундаторів візантійщини, то його германський колега є предтечею макіавеллізму і фашизму. Європа, крім пустих обіцянок і панібратського поплескування по плечу, ще жодного разу реально не допомогла Україні у боротьбі з азійською ордою. Навпаки, створюється враження, що Захід обрав Україну жертвним агнцем, історична місія якого полягає в тому, щоб брати на себе увесь тягар боротьби з азійським варварством, забезпе-

чуючи святий спокій та оптимальні умови для розвитку інших народів і етносів. Ось чому нам не треба чекати на Вашингтона чи Платона, а шукати їх у своєму середовищі.

Тут, власне, ми наблизилися до розуміння ахіллесо-вої п'яти українства, причини, через яку загинув князь Отко і яка донині не дає українству можливості міцно стати на ноги. Україна-Русь перебуває в епіцентрі боротьби добра і зла. Це не алегорія, а сувора реальність, яка дає про себе знати і всередині української нації. Ця нація є великою і перемагає лише тоді, коли більшість її членів стає на бік добра, ідеалів Господа, а не Люцифера, коли вона об'єднується не тільки перед лицем зовнішніх загроз, а заповідями Творця, любові до своєї рідної землі і ближнього. Ще жодного разу українці не були упокорені силою зброї, і коли вони об'єднані, то немає в світі жодної нації, яка здатна протистояти їм. На жаль, як і кожна нація, вона породжує не тільки великих героїв, геніальних вчених і працьовитих хліборобів, а й покидьків, зрадників та інших людиноподібних потвор. Цілком нормальна за одних умов ідея рівності і справедливості раптом переростає у манію, свою повну протилежність, породжуючи заздрість і ненависть до більш успішного і талановитого. Так сталося у взаємовідносинах Філі з Отком і згодом тисячу разів було повторено в українській історії, яку читати без брому справді неможливо (особливо через безліч втрачених можливостей). Усі «братні» народи визначили це слабке місце українства і з успіхом використовують це «відкриття» Зенона донині, свідками чого ми стали на останніх виборах 2010 р. Складається враження, що тільки ми здатні перемогти Рим і мати власного короля, а через деякий час привести його до загибелі і власними руками передати його корону остготам. Тільки українці здатні вщент розбити московське військо під Конотопом і тут же руками Носів, Пушкарів та Многогрішних на сотні років власноруч надіти на себе московське ярмо. Це тільки у нас Волинський полк міг повалити Білу імперію і московського царя, а полки Богунський і Таращанський на чолі із Боженком, Щаденком, Криленком, Дибенком, Антоновим-Овсієнком, Щорсом, Тимошенком, Пархоменком, Коцюбинським, Думенком, Ворошилом (саме так, а не Ворошиловим), Штименком та безліч-

чую інших наших «героїв» завести свій народ, як отару овець, навіть не в ярмо, а в справжній крематорій Червоної імперії, яка за кілька десятиліть спалила життя 50 млн. українців. Це тільки наш «месія» здатен проголосити Україну незалежною і вільною, а через 5 років передати цю незалежність і волю російським українофобам. Сили зла в українській нації завжди мали підтримку ззовні, тимчасом як добро залишалося в меншості і розраховувало тільки на свої сили. Зрозуміло, що в цій боротьбі були періоди історичної втоми, коли здавалося, що українство остаточно приречене на поразку і знищення. Однак, хоч нація наступила, здається, на усі граблі, які тільки існують на цьому світі, сам Господь подбав про її незнищенність, геном українства запрограмований на перемогу Добра, і за будь-яких несприятливих обставин протягом життя одного покоління вона відроджується і, як фенікс, знову постає перед світом у всій своїй красі.

Після ретельного аналізу нашої історії головний висновок є таким: причину і перемог, і поразок слід шукати не ззовні, а всередині самої нації. Слід створити тотальну атмосферу осуду заздрості, гетьманства і продажності, вибити кермо управління країною з рук зрадників, невігласів та «простофіль» і навіки поставити за взірець таких велетнів українського духу, як Отко, Самослав, Славник, Святослав, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Ярослав Осмомисл, Софія Велика, Сагайдачний та ін.

Разом з тим треба кардинально переосмислити своє місце і роль в європейській та світовій історії. Місія сторожового пса біля розкішного європейського котеджу почесна, але для українців малопродуктивна. За століття після Одоакра був втрачений величезний демографічний та економічний потенціал (людські втрати за цей час становлять 150 млн. чол., в т.ч. 50 млн. лише в минулому столітті), а етнічна територія скоротилася більш ніж в чотири рази і обмежується нині лише територією України. Європа звикла дивитися на неї як на пошарпаного, стомленого постійною боротьбою з імперіями вовкодава, якого ніхто не збирається не те що захищати, а й навіть пускати на поріг свого розкішного дому. Європейське варварство, з яким мав справу Отко, є не набагато кращим від азійського. Як це не дивно, але союзника у боротьбі з

цим варварством треба шукати не в заплилій жиром Європі, а в Азії, там, де вже тисячі років також існує цивілізація, де давно вже зрозуміли загрозу азійського чи будь-якого іншого варварства для світу, навчилися успішно боротися з ним і рішуче відгородилися від нього Великою Китайською Стіною. Подібний союз кардинально змінить ситуацію, в якій опинилася Україна, створить спокійні, оптимальні умови для її економічного та соціального розвитку, розкриє величезний творчий, інтелектуальний (а не тільки військовий) потенціал українства. Саме йому належить сказати своє останнє слово в розвитку європейської цивілізації, подібно до того, як Одоакр став підсумком рабовласницької історії Стародавньої Греції та Риму і водночас творцем суспільства нового типу (принаймні за нього епоха Відродження і Гуманізму настала би на тисячу років раніше, ніж за нащадків Теодоріха).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов Д. Далматийская Хорватия // Материалы XII международной конференции молодых ученых. — М., 2008.
2. Вернадский Г. История России. Древняя Русь. — Тверь-М., 1996.
3. Вестник Древней истории. — М., 1948. — №4 (Приск Понийский).
4. Византийские историки. — СПб., 1860 (Петр Магистр).
5. Грациози А. Великие заговоры. — Ростов-на-Дону, 1998.
6. Долуханов П. География каменного века. — М., 1979.
7. Евгипий. Житие св. Северина. — М., 2007.
8. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. — М., 1960; СПб., 1997.
9. Карпатский сборник. — М., 1976.
10. Кузьмин А. Откуда есть пошла Русская земля. — М., 1987. — Т. 2.
11. Літопис Руський. — К., 1989.
12. Опарин А.А. Всемирная история и пророчества Библии. §«Одоакр, или Крушение империи».

13. Орбини М. Книга историография. — СПб., 1722.
14. Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.
15. Стасюлевич М. История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых. — СПб., 1865. — Т. 1.
16. Турский Г. История франков. — М., 1987.
17. Федорова Е. Императорский Рим в лицах. — Смоленск, 1995.
18. Филевич И. Угорская Русь. — Варшава, 1894.
19. Фоменко А., Носовский Г. Империя. — М.: АСТ, 1995.
20. Чтения в Импер. Общ. Истории и Древностей Российских. — 1872, кн. 4.
21. Шустов В. Войны и сражения древнего мира. — Ростов-на-Дону, 2006.

22. Bichir Gh. Carpi in istoriografia romana si straina, 1971.
23. Eutropi Broviarium. — Munchen, 1978.
24. Eusebe de Cesaree. Histoire ecclesiastique. — Paris, 1958.
25. Excerpta de legatonibus. — Berlin, 1903. (Менандр)
26. Filip J. Pradzieje Czechoslowacji. — Poznan, 1961.
27. Krahe H. Germanistische Sprachwissenschaft. — Berlin, 1960.
28. Kuzmik J. Slovník starovekých a středovekých autorov. — Martin, 1983.
29. Pauli historia Romanae. — MGH. Bd. II. — Berlin. 1879. (П. Диякон)
30. Ptolemeus Geografla. 1932.
31. Ritterling E. Die Osi // Germania. — 1920. — N.I.
32. Schrader O. Sprachvergleichung und Vargeschichte. — Jean, 1907. — Т. II.
33. Siuc M. Ocijena radnje L. Margetica // Zbornik Historijskog zavoda JAZU. 1977.
34. The Fourth Book of Cronicle Fredegar. — London, 1960.
35. Zotz L. Kulturgruppen des Tardenoisien in Mitteleuropa // Prachistorische Zeitschrift. — Wien, 1922. — Т. XXIII.

ДАВНІ УКРАЇНЦІ НА ТЕРИТОРІЇ АВСТРІЇ

На час становлення української історичної науки в європейській історіографії, не без впливу Москви, домінувала думка про те, що українці є східними слов'янами, і це дезорієнтувало навіть таких українських вчених, як М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш та багатьох-багатьох інших, які, щоб не почуватися білими воронами в науковому середовищі, були змушені закривати очі на безліч фактів, що свідчили про особливості українського історичного процесу (Грушевський, наприклад, незважаючи на переконливі свідчення Нестора-літописця, відмовив білим хорватам в належності до руського етносу).

Лише нині, після відкриття Празько-Корчаківської археологічної культури VII–IX ст. від Кадан в Чехії і до Дніпра в Україні, після досліджень геному українців, який виявився найбільш близьким до генетичного коду південних хорватів та чехів (іншими словами, в момент формування власного етносу наші предки жили поруч з чехами і хорватами, а це могло бути тільки десь на території сучасної Угорщини або Словаччини, тобто над Дунаєм, і в жодному разі не в Україні, і тим більше, Росії), стало зрозуміло, що рух давньоруських (давньоукраїнських) племен (у XIX ст. відбулася зміна нашої давньої етнічної назви русин на українець) зіндоєвропейського архетипу відбувався не тільки у східному, а й у західному напрямі, і, наприклад, такі давньоукраїнські союзи племен, як бужани, дуліби і білі хорвати, є не східними, а західними слов'янами. Волиняни — єдине не тільки серед українських, а й усіх слов'янських та індоєвропейських етносів плем'я, розвиток якого йшов одночасно як в західному (до Вісли), так і в східному напрямі (на Правобережжя та Полтавщину), і саме його слід вважати становим хребтом як українства, так і слов'янства загалом.

У світлі цих фактів перед українською історіографією постає нагальна проблема вивчення меж територіаль-

ної експансії давньоукраїнських племен на заході, зокрема в Австрії, оскільки лише після цього постане повна, понад 2-тисячолітня, а не штучно обмежена в часі 12-столітня (після 882 р.) історія українського етносу, а також з'явиться можливість визначити алгоритм його розвитку, що дасть підґрунтя для прогнозування майбутнього.

Картину розселення слов'янських і частини давньоукраїнських племен з-над Дунаю, «там, де єсть нині земля Угорська і Болгарська», дав Руський літопис ще за часів Нестора: «По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, [од того], де сіли, на котрому місці. Ті, що, прийшовши, сіли по ріці на ймення Морава, і прозвалися морав'янами, а другі чехами назвалися. А се ті самі слов'яни: білі хорвати, серби і хорутани» (Літопис Руський. К., 1989, с. 2–3).

На жаль, наш перший літописець не назвав точну дату цих, як мінімум двох, хвиль розселення (як впливає з його літопису) і не вказав напрям розселення білих хорватів і тих, яких він назвав хорутанами. Оскільки автор вперше в українській історіографії робить спробу реконструювати картину просування давньоруських (давньоукраїнських) племен у західному напрямі, в т.ч. по території Австрії, то цілком ймовірно, що в цьому дослідженні будуть певні неточності і навіть помилки, проте автор переконаний у правильності загальної тенденції.

Зважаючи на той факт, що в Австрії донині існують міста Венедигер Ау та Венедигштадт, Боденське озеро в Баварії римські історики називають *Lacus Venetus*, а провінцію біля нього *Vindelicia*, то заселення цих територій словенами (венеди, чи венди — явне скорочення від «сло-вени») відбулося ще до захоплення цих земель Римською імперією, тобто в I ст. нашої ери. Можливо, вони дійшли до Швейцарії (історики вже давно звернули увагу на слов'янську назву міста Лугано та озера біля нього). Східній частині сучасної Австрії римляни дали назву Норік і заселили своїми колоністами, проте слов'яни-венеди залишилися там, про що свідчить не тільки топонім Вена (сучасний Відень), а й пряма вказівка Нестора

на те, що «норіци є суть словени» (Літопис, с. 2).

Разом з тим, автор вважає, що в першій хвилі слов'янської колонізації Австрії давньоруські (давньоукраїнські) племена участі не брали. Якщо взяти до уваги те, що у 788 р. на півночі Баварії Карл Великий створив Чеську Марку, то мова, вірогідно, йде про предків чехів. Річ у тому, що українці є стовбурним етносом слов'янства, тобто вони найбільш тривалий час перебували в слов'янському архетипі, а їх власний етногенез розпочався в числі останніх, крім того, у II ст. їх позбавила можливості пересування на захід Римська імперія. Ось чому навіть на поч. IV ст. предки українців, яких германці називали «осі» (від слова «ости», тобто ті, що живуть на сході від них), були зосереджені в Букових горах на півночі Угорщини, а також вздовж течії річок з аналогічною назвою (Сорос (Шарос), Корос, Марос, Темос) та в Підкарпатті на території сучасної Румунії, де в сер. II ст. Клавдій Птолемей зафіксував факт проживання «карпатських оросів», тобто карпів.

Як це не дивно, але саме Рим, вражений військовим талантом осів і карпів, які відстояли Дакію, відкрив їм дорогу на захід. Німецький дослідник Ріттерлінг встановив, що частину осів з території Букових гір для захисту від германських племен римляни оселили вздовж лівого берега Дунаю, в т.ч. напроти сучасної Буди (Ritterling E. // Die Osi Germania. 1920. №1), а за свідченнями Євсевія, у 305 р. імператор Галерій прийняв рішення переселити частину карпів до Паннонії (Euseb. Hist. eccl, VIII, 17, 3; Eutrop. IX. S. 15). Слід звернути увагу на те, що Євсевій Кесарійський у своїй «Церковній історії» (8.17.3.) називає Галерія «великим переможцем карпатів», тобто їх етнічне ім'я почало трансформуватися в хорватів (Sejs. Die Deutsch. s. 698), або у більш загальне — ругів (у Веронському документі римські федерати у 307–314 рр. згадуються як руги). Остаточно ці племенні (карпи — карпати — хорвати) та загальноетнічні назви (оси — ороси — короси — роси — руси — русини — рутени — руги) трансформувалися вже в V ст. на території Австрії та Паннонії, і цей процес пов'язаний з іменами вождя гунів Аттили і першого нашого короля Отка (Одоакра).

Творцем української традиції державотворення, ко-

лонізатором не тільки Паннонії та Австрії, а й Далмації і округу Венеція в Італії, засновником першого в світі українського королівства був давньоруський князь Одоакр (Отко). Крім Йордана і Євгipія («Житіє св. Северина»), про Одоакра як про руського князя на основі інших джерел твердять такі видатні історики середньовіччя, як Длугош (Jana Dlugosza Roczniki czyli Kroniki. Wars., 1961. k. 1. s. 138) та Мартин Бельський (Marcin Bielski. Kronika Polska. Wars., 1829. s. 47).

Беручи до уваги дату народження Отка (433 р.), можна припустити, що як мінімум з 449 р. він брав участь у походах Аттили на Австрію, Данію і Швейцарію, де лишилися згадки про русів. Ще в 40-х роках XIX ст. Б. Вестберг дослідив, що середньовічні хроніки неодноразово згадують про існування в швейцарських Альпах в кантоні Люцерн географічних назв з коренем рус: *Rusnacht, Rusch, Russweil, Ruti, Russ*. Про подібні випадки пише і Саксонський Граматик, згадуючи про «війну датчан з гунським царем, союзниками якого були руси», а також патріарх Прокл (434–447 рр.), описуючи напади гунів на Візантію (Кузьмін А.Г. Откуда есть пошла Русская земля. Т. 2. М., 1987).

Оскільки шляхи походів гунів на захід пролягали через Австрію, то саме таким чином перші предки українців могли потрапити на цю територію. Ю. Венелін, який ретельно дослідив цей процес, назвав період 450–800 рр. австрійської історії «Руською епохою» (Венелін Ю. Древние и нынешние Словены. М., 1841, с. 225–254).

У 472 р. остготи пішли з Паннонії і дали русинам спокій. Місцевий руський князь Фелетей (Філя?) скористався сприятливою ситуацією і поширив свою владу не тільки на Верхню Паннонію, а й на Норік. Євгipій назвав новоутворене князівство Ругиланд (Руська Земля), кордони якого на заході доходили до річки Інн (там само, с. 341).

Однак, спокій тривав недовго: на Ругиланд, і насамперед на Норік, почали претендувати племена баварців. На момент захоплення Одоакром влади в Римі вони захопили західну частину Норіка включно із Ювавою (Зальцбургом) і почали загрожувати римським містам-фортецям на Дунаї і русинам. Одоакр негайно відреагував на цю

загрозу, і вже у 477 р. відбувся його похід на територію сучасної Австрії, про який західні історики воліють не згадувати. Проте у костелі св. Петра під Зальцбургом залишилося свідчення, викарбуване в камені: «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепіди, готи, унгарі і герули, лютуючи проти церкви Бога, блаженного Максима, разом з його 50 товаришами, що в тій печері ховалися, з огляду на їхню віру замордували, зі скелі кинули, а провінцію Нориків шаблею і вогнем знищили» (фото оригіналу див. у Вікіпедії). Цей історичний документ не залишає жодних сумнівів у тому, що Одоакр за своїм етнічним походженням був русином (варіанти: рутеном або ругом).

Саме з цього моменту Дунайська Русь почала рішучу експансію і колонізацію земель колишньої Західної Римської імперії не тільки на території провінції Норик, а й у Баварії (на сході від Мюнхена є Пасов (Пасау) та Руська Домівка (Росенхейм)). На території сучасної Австрії Одоакр поселив хорватів з племені скірів у Штирії (Скірії), а карпів у Каринтії. В результаті між 477 і 955 рр. кордон розселення русинів в Австрії йшов від Дахштейна через Мундзее по течії Травни до Кремса і Лінца, але окремі поселення були й далі, то фактично цей кордон доходив до річки Інн, тобто Інсбрука, Ювави (Зальцбурга) і Пасова (Пасау). Не дивно, що в давнину місто Albona називалося Лабін, Bielietz — Бельсько, Braunau — Брунов, Bruck — Мост, Freistadt — Чаглов, Gratz — Градець, Hohenneck — Войник, Klagenfurt — Целовець, Krain — Крайна, Linz — Лінець. Скіри, карпи та руги належали до групи хорватських племен. Тому уся ця територія від Баварії до Італії тривалий час називалася Хорутанією, і донині тут збереглося немало відповідних топонімів. Так, місто Краут аж до XII ст. звалось Хроват, містечко Краубат в Штирії (між містами Юденбург та Леобен) у різних статутах XI ст. згадується як Кроат, у Руаяльському статуті м. Корнтен має назву Пагус Хротяті, і в X ст. тут усе ще існувала Хорватська волость, а містечко Chrovati донині стоїть біля Санкт-Файда (Havlik. Slovanske statni utvary ranego stredoveku. Praha, 1987. s. 221–267). Найстаріша церква на території цілої Австрії (св. Марії) розташована не на півночі, а саме в Каринтії, тобто місцеві русини прийняли

хрещення швидше за баварців. Назва Файстріц походить від досить поширеної в руських землях Бистриці. Те саме можна сказати про Флатніц (Блатниця), Герах (Гора), Лізінг (Лесниця), Доллях (Дол), Фрізах (Береза), Едліц (Едла), Яуерлінг (Яворник) та ін. Зважаючи на те, що Одоакр був названий королем рутенів (rex Rhutenorum), а словенці ще й донині називають сусідню австрійську Каринтію Корошкою, давня австрійська топоніміка вказує на руську першооснову (Хо-рутенія (варіант Ко-рутенія), К-орошка). Варто нагадати, що і в сусідній з Австрією Угорщині русинів називають орошами (оросами), тут існує близько 40 історичних назв з подібним коренем: Оросвар, Нагіоросі, Кішоросі, Оросфальва, Орослан, Оросхаза, Оросідеч, Орос та ін. (Філевич, с. 14; Кемре Н. Was ist deutsch. T. IV. s. 52). Крім того, в романо-германських мовах Русь часто називають Рашн, тому в історичній пам'яті багатьох народів (в т.ч. поляків) назва цієї території закарбувалася не як Австрія, Остмарка чи, тим більше, Острейх, а Рашка чи Ракушани. Отже, давньоруські племена вже в сер. I тисячоліття мають назви: рутени, руги, ороси чи роси, а їх держава — Хорутанія має велику історичну вагу (масово ці назви почали вживатися лише з XI ст., а до того русини і Русь переважно виступали під загальнослов'янськими назвами (словени, склавини, скловени, венеди, венди).

Таким чином, на момент смерті Отка у 493 р. остаточно сформувалася територія, яку займали вже не просто слов'яни, а саме давньоруські племена. Йордан у своїй праці (Йордан, с. 71) вже чітко виокремлює русинів, яких називає скловенами, від інших слов'ян (венедів та антів): «Скловени проживають від міста Новіетуна та Мурсіанського озера до Данастра»). Слід пам'ятати, що одне з давньоруських племен (новгородські словени) навіть у XII ст. продовжували називати словенами, а Нестор у своєму літописі неодноразово підкреслював, що «Словенський язик і Руський одно єсть» і що «Оттоле прозваша ся Русью, а первое беша Словени» (Літопис Руський, с. 17: ПСРЛ, т. 27. с. 177–178). Не випадково український переписувач «Житія св. Кирила» в XVII ст. дописав до тексту: колись «не токмо земля Мунтанская, все Далмации, и Диоклити, и Волохи биша Русь».

У першій пол. VI ст. (датування праці Йордана) східний кордон розселення предків сучасних українців проходив по Дністру, північний досягав витоків Вісли, а південний локалізувався в районі сучасного міста Невіодуна біля р. Сави недалеко від столиці сучасної Словенії Любляни. Найбільш проблематичним є західний кордон Наддунайської Русі: про якесь Мурсіанське озеро згадує лише Йордан, і донині точно визначити місце його знаходження ще не вдалося жодному історику. В озеро Болотон впадає одна з численних притоків річки Мур, тому переважна більшість вчених схиляється до думки, що мова йде саме про цю водойму. Категорично не відкидаючи цю версію, автор тим не менш вважає, що Йордан мав на увазі не озеро з конкретною назвою, а водойму в басейні річки Мур, і, таким чином, це міг бути не тільки Болотон, а й будь-яке озеро вздовж течії Муру по території Штирії (наприклад, Грундлзеє або Етрахське озеро біля витоків Муру на заході Штирії, що цілком узгоджується з даними про колонізацію Одоакром і русинами Штирії).

Після смерті Одоакра, всупереч історичним міфам, Дунайська, у т.ч. Австрійська, Русь не припинила своє існування. Цю тезу підтверджує повідомлення 568 р. про лангобардів, які прийшли в Італію через Ругиланд, тобто «країну русів», а також давньоруська фібула VII ст. з написом «Волева Русь», яку угорські археологи знайшли в Орошланах (Слов'янські культури в європейській цивілізації. К., 2001, с. 327). В «Історії лангобардів» Павла Диякона під 595 р. Також згадується Слов'янська провінція (лат. *provincia Sclaborum*).

У 477 р. Одоакр залишив намісником в Австрії свого рідного брата, отже існують документальні свідчення не тільки про те, що Альпійська Русь продовжила своє існування, ми навіть знаємо про князівську династію, яка панувала тут. Джерела виводять з Каринтії не тільки хорватського князя Крака, який переселився на Прикарпаття і заснував місто Краків (*Magistri Vincentii Kadlubek. Chronica Polonorum // Pomniki Dziejowe Polski. T. XI. Kr., 1994. s. 8; Mistrza Wincentego Kronika Polska. War., 1974. s. 79*), а й творця наступної давньоруської імперії Самослава, якого франкські джерела, щоб підсолодити гіркоту своїх поразок від нього, назвали франком і дали йому

спрощене ім'я Само. Австрійські джерела називають нашого князя слов'янином і виводять з Каринтії. Так, Зальцбурзький Анонім у своєму «Зверненні баварців і каринтійців» 870 р. (*Conversio Bagoanorum*) пише, що «певний слов'янин на ім'я Само був князем племені каринтійців». Ф. Палацький, проаналізувавши це повідомлення, дійшов висновку, що цей представник каринтійської князівської династії (тобто нащадок Отка) у 622 р. під тиском аварів чи баварців був змушений залишити рідну землю і подався до основного масиву проживання слов'ян, центром якого була в той час територія сучасної Західної Словаччини (Нетра, або як тепер називають це місто, — Нітра). Тоді тут проживали хорватські племена, зовсім поруч були володіння хорватського князя Крака (явно його родича), а на річці Мораві сиділи чехи (морав'яни). У цих важкодоступних нетрях Самослав прийняв місію об'єднання усіх слов'янських, насамперед хорватських, племен для боротьби з ворогами, найзапеклішими з яких тоді були авари.

З розповіді Фредегара відомо, що у 623 р. Самослав об'єднав навколо себе найближчі слов'янські племена, розбив аварів, а потім і франків, у 627 р. був обраний королем і правив 35 років, тобто до 658 р. або, якщо починати лік із дати обрання, до 662 р. (Свод, с. 48–58). Війна з аварами і похід на їх союзника в Константинополі тривали сім років, проте Самослав не забував і про проблеми хорватів. Так, протягом 626–627 рр. він спрямував на допомогу русинам, яких оселив в Далмації ще імператор Одоакр, 7 хорватських племен з-над витоків Вісли (з часом там сформувалася окрема нація південних хорватів, а ті, що залишилися на півночі, на відміну від них почали зватися білими хорватами). У 630 р. Самослав розбив франків у Каринтії й відновив існування незалежного від баварців давньоруського князівства Хорутанія.

Деякі вчені вважають, що кордони цього князівства за часів Самослава простягалися від Трієста до Баварії (див. Кузьмин А.Г. *Откуда есть пошла Русская земля*. Т. 2. М., 1987). Відновлення князівства хорватів на території Австрії роздратувало короля франків Дагоберта, який також претендував на ці землі. За свідченням Фредегара: «король приказал тайно собрать войско со всего

королевства Австразии для похода против Само и вендов. Против вендов выступило три отряда, лангобарды также помогли Дагоберту, сделав нападение на славянскую землю. Но славяне повсюду приготвоились к отпору. Алеманские войска под командованием герцога Хродоберта одержали победу в том месте, где они вступили в славянскую землю, и лангобарды также одержали победу и, как и алеманы, взяли много славянских пленных. Но, с другой стороны австразийцы Дагоберта, осадившие крепость Вогастибург (за різними оцінками, це — Унгост, Домажлице, Кадан або містечко Лабуда в Чехії), в которой укрылось множество самых решительных вендов, были сокрушены в трехдневной битве. И поэтому они вернулись домой, оставив во время своего бегства все палатки и снаряжение» (The fourth book of the Chronicle of Fredegar. §68). Ця грандіозна битва тривала три дні і три ночі, в результаті чого франки залишили не тільки землі сучасної Чехії, Австрії та Саксонії, а й навіть Франконію і північну частину сучасної Баварії, де Самослав, певно, узявши до уваги предків чехів, що заселили ці землі від I ст., оселив тут ще чеські племена з Моравії. В Німеччині чехи дійшли аж до Нюрнберга і річки Ман, а на території сучасної Чехії їм тоді належав лише район міста Хеб і Карлових Вар. Лише у 788 р. Карл Великий повернув ці землі королівству франків, утворивши тут і на півночі Баварії так звану Чеську Марку (The Fourth Book. §74).

Основну частину військ Самослава у цій битві становили білі хорвати, тож не дивно, що вони й отримали більшість завойованих земель, тому згодом візантійський імператор Костянтин Багрянородний назвав цю величезну територію Великою Хорватією.

Після смерті Самослава Хорутанське князівство стало самостійним і в такому статусі проіснувало аж до 843 р. З німецьких джерел відомо, що його столицею був Крвнський Град (Хорватський Град), а на Господсвітському Полі стояв величезний Княжий Камінь, на якому хорватські князі присягали народу (тепер це район міста Клагенфурт).

Однак у 745 р., щоб не потрапити під правління франків або аварів, місцевий князь Борут визнав себе

васалом Баварії. Відомо, що для боротьби з франками він надав свої збройні сили баварському князю Одилі (чи не тому, що останній був далеким родичем Отка? Адже генеалогії деяких австрійських та баварських князів відносять своє походження від Одоакра). Щойно тоді сюди почали переселятися поодинокі німці, але син Борути Горазд, а потім і його племінник Хотимир до 843 р. ще мали тут певну автономію.

В німецьких документах у 777 році ще згадуються десятники Талюб і Спарина та жупан Фис. З Раффельштетінського митного тарифу випливає, що франки зберегли систему місцевої руської адміністрації, яку встановив князь Самослав. Відомо, наприклад, що каринтійський князь Войнимир разом з німецьким маркграфом Фриулі у 803 р. здійснив похід на аварів, після якого (а не завдяки Карлу Великому) Аварський каганат остаточно припинив своє існування.

Тиск германізації найбільше відчули русини Штирії. Тому у 816 р. посавський жупан Людовіт підняв проти німців повстання, яке до 820 р. переросло у справжню війну, коли з боку франків взяли участь аж три армії: «Отноительно мятежа Людевита было решено, что для опустошения его области, а также усмирения его дерзости будут посланы три войска, также из трёх областей».

Неймовірними зусиллями, після кількох походів це повстання було придушене, а Людовіт утік у Далмацію (*Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. MGH, SS. rer. Germ. Bd. 6. Hannover. 1895*). Саме тому у 843 р. це хорватське князівство було остаточно ліквідоване і перетворене на німецьку Східну Марку. Щоправда, вже у 847 р. значну його частину аж до міста Клостейненбурга німці передали блатненському князю Прибині як законному спадкоємцю Самослава з титулом австрійського герцога, коли чехи вигнали його з Нетрів (Нітри). Якщо врахувати той факт, що після смерті Коцеля у 896 р. князівство отримав засновник Братислави князь Браслав, то руська державницька традиція так чи інакше проіснувала тут аж до X ст. (*Peter Stih. Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana. 1996. s. 56–58*).

Коли на поч. X ст. (у 906 р.) сюди прийшли угорські племена і тимчасово посунули німців назад на захід, то, зважаючи на переважно руське населення західної частини Паннонії та Східної Австрії, вони, за прикладом німців, також назвали цю територію Руською Маркою. Так, з Гільдесгеймських анналів відомо, що у 1031 р., під час полювання в горах біля Веспріма, загинув герцог Руської Марки Імріх (*Annales Hildesheimenses. MGH, SS. rer. Germ, Bd. VIII. Hannover, 1878*). «Житіє Конрада, архієпископа Зальцбурга» у 1127 р. сповіщає про те, що угорський король перебував в Руській Марці, отже ця адміністративна одиниця з руською етнічною ознакою проіснувала як мінімум до сер. XII ст., хоча включала переважно західну частину Паннонії і незначний клаптик Австрії, тобто колишньої Хорутанії (у 955 р. угорці зазнали нищівної поразки від німців і відкотилися назад).

Угорський Анонім стверджував, що склавини проживають на території Австрії разом з баварцями, причому баварців він поставив на другому місці після слов'ян (*Gesta Hungarorum. Budapest, 1932, s. 272*). Навіть у 1145 році імператор Священної Римської Імперії Конрад III ще скаржився на те, що підвладні йому рутени бунтують. У 1187 р. Бенедикт з Пітерборо ще зафіксував факт проживання біля альпінів рутонів, а Фридрих Барбароса вперто називав Штирію Рутонією (див. Кузьмін А.Г. *Откуда есть пошла Русская земля. Т. 2. М., 1987*).

Сукупність цих фактів змушує нас під іншим кутом зору подивитися на похід 1252 р. Данила Галицького в Австрію, адже виходить, що він мав значно більше прав на цю територію, ніж чеський князь Пржемислав (дитячі і юнацькі роки Данило провів у Вишгороді над Дунаєм і був добре обізнаний з минулим Дунайської Русі, і Хорутанії зокрема). Данило одружив свого сина Романа з донькою останнього князя з роду Бабенбергів і висунув претензії на Австрійське герцогство не тільки як їх родич, а й як законний спадкоємець колишніх руських володарів цих земель. Разом з угорським королем Белою він здійснив похід на Австрію і посадив на престол свого сина. Однак Роман як австрійський герцог протримався там лише до 1254 р., коли свої претензії на Австрію зая-

вили чехи. Галицько-Волинський літопис свідчить, що Пржемислав Оттокар неодноразово намагався заволодіти Гімбергом, але Роман з успіхом відбивав усі атаки. Тоді чеський король вдався до інших методів. Він запропонував супернику: «Залиш короля угорського... Німецька земля буде розділена між нами. Король угорський багато обіцяє, але не виконує. А я кажу правду і поставлю свідком отця мого Папу й дванадцять єпископів і віддам тобі половину Німецької землі». Літопис правдиво переказав зміст договору, який чеський король запропонував Роману; про це свідчить конкретність його змісту і згадка про свідків, без участі яких у середньовіччі не підписувались міжнародні угоди. Однак Роман відмовився від спокусливої, проте нещирої пропозиції Оттокара, бо дав слово угорському королю й «гріх не виконати обітницю». Благородний і прямодушний Роман Данилович не обмежився відмовою, а «передав угорському королю всі слова, якими спокушав його чех, і просив у нього допомоги». Бела IV, як засвідчує галицький літописець, не оцінив вчинку Романа. Більше того, «він не послав допомоги йому, а вимагав у нього міст в особливе володіння, обіцяючи дати йому інші міста в Угорській землі» (Галицько-Волинський літопис). Залишившись сам-на-сам з ворогом (угорці так і не допомогли, хоча обіцяли батькові Романа зробити це), князь залишив замок Гімберг (тепер це один з районів Відня).

Усвідомлення давньоруського минулого не тільки Наддунайської (Угорської), а й Австрійської Русі становить для нас не просто академічний інтерес. Розуміння того, що місцеві хорвати і словенці походять з одного і того ж давньоруського етнічного конгломерату робить їх для українців найближчими на цій планеті родичами. Якщо в силу географічних та геополітичних обставин зв'язки з південними хорватами вже в сер. VII ст. були розірвані і мали місце лише спорадичні духовні контакти через монастир св. Дмитра в Сренській Мітровіці (відомо, що до 1218 р. галицькі князі Василько Ростиславович та Іван Васильович давали туди пожертви), то не тільки духовні, культурні, мистецькі чи побутові, а й політичні зв'язки Великої України зі своєю давньою історичною землею в Австрії протрималися аж до XIII ст. включно

(зважаючи на той факт, що останнім австрійським князем (герцогом) українського походження був син Данила Галицького Роман, і Данило Галицький аж до 1261 р. не полишав надії повернути Австрію і навіть після 1254 р. брав участь у кількох важливих битвах в цьому регіоні, в т.ч. на Моравському полі). Останній раз русини на території Австрії згадуються в XIV ст.

Ось чому український слід в історії Австрії не обмежується лише варениками, клецками та налисниками, які традиційно споживають в регіоні Зальцбурга, Штирії і Корошки (їхні німецькі назви: шинкенфлекерн та палачинкен), а й величними пам'ятками архітектури, літератури, культури і мистецтва.

Українцям слід знати, що частина Каринтії і Штирії за часів Прибини і Коцеля входили до складу Паннонського єпископства і, отже, були задіяні св. Кирилом та Мефодієм в хрещенні Західної Русі, створенні давньоруської писемності, літописання, церковної літургії давньоруською мовою (не випадково Даліміл назвав Мефодія руським єпископом). Ось чому так звані «Фрайзінгенські уривки» X ст., хоча й написані латинкою, поряд з «Київськими листками» є найдавнішими, а тому найціннішими пам'ятками не тільки слов'янської чи словенської, а й, насамперед, давньоукраїнської писемності. Наскільки це твердження відповідає істині, кожен українець може переконатися особисто, ознайомившись бодай з першими рядками цих «уривків» кирилицею: «Боже господи милостиви, отче боже, тебе исповеде все мой грех, и светему кресту, и светей Марии...» (Isačenko A. Jazyk a řovod frizinskych pamiatok. Bratislava, 1943). Як далеко відлуння діяльності Кирила і Мефодія тут є не тільки слов'янська літургія, а й церква в м. Птус, яка була закладена ще в часи Коцеля (Maj J. Zgodovina slovenskego naroda. Ljubljana, 1928. s. 25–26). У Фрайзінгені зберігаються зразки давньоруської писемності, колекція з 57 давньоруських ікон, дві з яких становлять особливу цінність (датуються IX–X ст.), що свідчить про те, що до XV ст. на території Австрії та навіть Баварії в них ще була потреба. Вартий ретельного дослідження також і той факт, що кольори прапора Нижньої Австрії традиційно, певно, ще від часів перебування тут русинів, є синьо-жовтими. Знаючи про

це, імператор Франц-Йосиф у 1848 р. дозволив їх використовувати і в Галичині. Галичани завжди мали певний сентимент до Австрії, у 1683 р. у складі військ Івана Собеського вони фактично врятували Австрію та її столицю Відень від османів. На відміну від інших народів, австрійці завжди були більш ґрунтовно обізнані з минулим українського народу в Центральній Європі; варто також звернути увагу на той факт, що в Австрійській імперії кордони Галичини на заході досягали Сілезії.

Значну мистецьку та архітектурну цінність становлять замки, збудовані в Австрії ще за часів існування Рутенського князівства (в Нижній Австрії — це замок Тунау, в Каринтії — Камбург і особливо величний Хохостервітц, який до 860 р. носив назву Асторвіц і за всю свою історію жодного разу не був взятий ворогом). Ще у 776 р. тут згадується замок Велє, який став резиденцією баварського намісника (ландфюрста) на цих прадавніх українських землях. Ще в давньоруські часи був закладений і Руський Замок (Росенбург), але в XVI ст. його докорінно перебудували, і з того періоду залишилися хіба що фрагменти фундаментів. Люди, обізнані з минулим Угорської Русі, особливо з Куятицькою та Пряшівською археологічними культурами з їх грандіозними городищами на вершинах гір, знають, що традиція замкового будівництва прийшла до нас не з заходу, а, навпаки, через Наддунайську, в т.ч. Австрійську, Русь на захід (свідченням цього є не тільки ці замки, а й грандіозний Списький, чи Шароський, замок на Пряшівщині).

Вивчення давньоруського минулого Австрії та Угорщини може дати відповіді на багато запитань щодо етногенезу українського народу, становлення його духовності, культури, мистецтва, фольклору, багатьох сторінок української історії, і нехтувати цією можливістю ми не маємо права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Евгипий. Житие св. Северина. — М., 2007.
2. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. — М, 1960; СПб., 1997.
3. Карпатский сборник. — М., 1976.
4. Кузьмин А. Откуда есть пошла Русская земля. —

- М., 1987. — Т. 2.
5. Літопис Руський. — К., 1989.
  6. Опарин А.А. Всемирная история и пророчества Библии». §«Одоакр, или Крушение империи».
  7. Орбини М. Книга историография. — СПб., 1722.
  8. Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.
  9. Свод древнейших источников. — Т. II. — М., 1995.
  10. Стасюлевич М. История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых. — СПб., 1865. — Т. 1.
  11. Турский Г. История франков. — М., 1987.
  12. Федорова Е. Императорский Рим в лицах. — Смоленск, 1995.
  13. Филевич И. Угорская Русь. — Варшава, 1894.
  14. Фоменко А., Носовский Г. Империя. — М.: АСТ, 1995.
  15. Чтения в Импер. Общ. Истории и Древностей Российских. — 1872, кн. 4.
  16. Шустов В. Войны и сражения древнего мира. — Ростов-на-Дону, 2006.
-
17. Bichir Gh. Carpi in istoriografia romana si straina, 1971.
  18. Eutropi Broviarium. — Munchen, 1978.
  19. Eusebe de Cesaree. Histoire ecclesiastique. — Paris, 1958.
  20. Excerpta de legatonibus. — Berlin, 1903. (Менандр)
  21. Filip J. Pradzieje Czechoslowacji. — Poznan, 1961.
  22. Krahe H. Germanistische Sprachwissenschaft. — Berlin, 1960
  23. Kuzmik J. Slovník starovekých a stredovekých autorov. — Martin, 1983.
  24. Pauli historia Romanae. — MGH. Bd. II. — Berlin. 1879. (П. Диякон)
  25. Ptolemeus Geografia. 1932.
  26. Ritterling E. Die Osi // Germania. — 1920. — N.I.
  27. Schrader O. Sprachvergleichung und Vargeschichte. — Jean, 1907. — Т. II.

28. Suic M. Ocijena radnje L. Margetica // Zbornik Historijskog zavoda JAZU. 1977.
29. The Fourth Book of Cronicle Fredegar. — London, 1960. (Фредегар)
30. Zotz L. Kulturgruppen des Tardenoisien in Mitteleuropa // Prachistorische Zeitschrift. — Wien, 1922. — T. XXIII.

ЗАСНОВНИК ВЕЛИКОЇ ХОРВАТІЇ

Загибель Одоакра катастрофічно позначилася на становищі Дунайської Русі в Центральній Європі, але Паннонська Русь продовжувала своє існування, хоча через масові переселення хорватів Одоакра на нові землі панівне становище в ній тепер зайняли дуліби (скоріше за все, це і є ті «руги», які прийшли сюди у 408 р.). Вже від V ст. йдеться не про слов'ян загалом, а про кожне окреме плем'я зокрема. До нападу аварів і переселення у 80-х роках VI ст. антів з Причорномор'я на Балкани, жодні інші слов'янські племена, крім давньоруських, у дунайському регіоні проживати не могли (поляки, чехи (морав'яни), анти і серби були тоді сконцентровані на півночі і просуватися на південь почали лише в VII ст.). Таким чином, якщо чехи проживали вздовж річки Морави, а хорвати були зосереджені переважно на території сучасної Австрії, Словаччини і Закарпаття, то безпосередньо з колишньою Західною Римською імперією мали справи на території Паннонії дуліби, а з Візантією — уличі і тиверці.

Північні та східні межі Паннонського князівства дулібів утворював Дунай. Якщо взяти до уваги Новий Тин та наявність у Сербії річки під назвою Дулаба, то його південні кордони сягали навіть не Драви, а Сави, що, власне, узгоджується з тими подіями, які мали місце тут у II половині VI ст. Те, що мова йде саме про Русь, підтверджують свідчення про лангобардів, які з півночі прийшли до Італії через Ругиланд, тобто «країну русів», а також руська фібула VII ст. з написом «Волева Русь», яку угорські археологи знайшли в Орошланах (Слов'янські культури в європейській цивілізації. К., 2001, с. 327).

Відправною точкою створення другої після Одоакра Давньоруської імперії і формування в її складі потужного ядра, яке згодом отримало назву Велика Хорватія, стали напади аварів на Візантію і Дунайську Русь.

До 560 р. русини жили тут безпечно, домінували в регіоні, а з 499 р. навіть здійснювали численні напади на Візантію. У 512 р. імператор Анастасій почав будувати для захисту від них в 60 км від Константинополя так звану «Довгу стіну», а в 533 р. імператор Юстиніан, наслідуючи приклад римських імператорів, найняв для оборони північних кордонів Візантії русина Хілбудія, добре обізнаного з тактикою ведення бойових дій своїх родаків (ще в V ст. Захарій Ритор визнав, що кращих воїнів, ніж руси, яких практично неможливо взяти у полон, у світі немає). У 550–555 рр. тут йшла справжня війна, яка після знищення кінноти Асбада могла завершитися повним розгромом імперії, але далі почалося те, про що з жахом згадує не тільки наш Руський літопис, а й візантійські і навіть французькі джерела.

Близько 584 р. аварський хан Баян, який захопив не тільки причорноморські степи, витіснивши звідти на захід антів, а й територію на півдні сучасної Румунії, де в районі Тимишоари заснував столицю, прислав до дулібського князя Добренти в Паннонію послів із вимогою скласти зброю і підкоритися його владі (Менандр подає це ім'я то як Давріта, то як Доурентій, а тому, скоріше за все, руське його звучання — Добрента). Деякі іноземні джерела, підтримуючи аварську версію, подали цю історію так, ніби князь наказав вбити послів, а що це було не тільки проявом дикунства, а й найсильнішою образою для будь-якого правителя, то розлючені авари кинули на дулібів усю свою потугу і, підкоривши їх, познущалися потім над ними.

Насправді, і саме про це свідчить версія Менандра, Добрента не вбивав послів (навіть його ім'я засвідчує певні суто людські риси характеру), а гордо відповів їм, що «ще не народився той, хто зміг уярмити нашу міць, ми самі звикли до того, щоб панувати над чужими землями, і будемо тримати в руках зброю доти, доки будемо жити на цій землі» (Excerpta de legationibus. Berlin, 1903. P. 209–210).

Ця мужність та незрозуміле для кочівників почуття власної гідності, власне, і розлючили хана. Він, а не Добрента, наказав забити дулібських послів на чолі з Мужемиром, які насмілилися принести йому «зухвалі» слова

князя, і вирішив помститися русинам. Як свідчить Сигеберт із Жамблу (*Chronica Sigeberti Gemblacensis*. MGH, SS. Bd. VI. Hannover. 1844), у 584 р. хан уклав мир з імператором Маврикієм і, заручившись підтримкою Візантії (раніше авари на це не наважувалися, боячись, що візантійці вдарять по їхніх тилах), напав на дулібів і у кривавій битві розбив Добренту.

Багато вітчизняних, а не тільки іноземних істориків, які бажать, щоб і руського духу не було в Центральній Європі, лукаво твердять, що авари мали справу з дулібами якщо не в Галичині, то десь на Тисі або в нижній течії річки Дністер (Г. Вернадський).

Проте Менандр вказує на те, що під час походу на дулібів візантійці допомогли хану переправитися через річку Саву, що цілком підтверджує версію про те, що кордоном Паннонського князівства в той час була навіть не Драва, а Сава (*Excerpta*, s. 210). Нині можна стверджувати, що битва Добренти з аварами відбулася якщо не в районі Нового Сада, то біля містечка Вербове (Врбас) в Сербії, де нещодавно була знайдена давньоруська князівська фібула — оберег у формі, що нагадує прообраз тризуба (зберігається в історичному музеї міста Новий Сад).

Навіть сьогодні фібула вражає досконалістю своїх форм. В той час таку річ пересічна людина не могла мати, це явно був оберег князя або вождя давньоруського племені. Втратити його він міг під час битви або втечі.

Ця фібула має не тільки величезну мистецьку цінність, а й колосальне історичне значення, оскільки змушує цілком іншими очима подивитися на ранню історію українського народу.

Це вже є матеріальним підтвердженням літопису Нестора щодо того, що Руська Земля походить з-над Дунаю і з часом давньоукраїнські племена переселилися в місця їх сучасного проживання. У VI ст. на Прабатьківщині українства залишилися тільки дуліби, тиверці і хорвати, але, як бачимо, їх історія була не менш героїчною і бурхливою, ніж історія українських племен над Дніпром і Дністром. Тому викреслювати їх з національної історії є не тільки історичним невіглаством, а й величезним злочином перед нашим народом, тим більше, що витоки нашо-

го фольклору, культури, віри і духовності містяться саме там (тема Дунаю в ранній усній народній творчості значно переважає тему Дніпра).

В іншому світлі постає тепер і проблема колонізації слов'янами Балкан: першими сюди прийшли не анти (болгари і македонці) чи серби, а ще в часи Одоакра хорвати, а згодом дуліби Добренти. Серби з'явилися тут лише в VII ст., осіли спочатку в горах, в районі сучасного Косова, і лише згодом, через багато століть, колонізували землі над середньою течією Дунаю. Не випадково центром українського анклаву в Сербії нині є район Нового Саду, адже саме предки українців були автохтонами цих земель. Цей факт закарбувався в пам'яті українського населення Угорської Русі, і коли австрійці організували їх масове переселення на ці ще слабо заселені сербамі території біля Нового Саду, Руського Керестуру та Врбасу, то вони охоче поверталися сюди як на рідну, але давно втрачену землю (варто провести ретельне дослідження етнічного складу населення цих земель у VII–XVIII ст., оскільки далеко не факт, що після поразки 584 р. авари повністю очистили їх від давніх українців).

Ця знахідка примушує нас подивитися іншими очима не тільки на походження, еволюцію і становлення символу князівської влади і герба України — тризуба (на наш погляд, найбільш наближеним до історичних реалій є трактування його походження мистецтвознавцем і головою Всесвітньої федерації лемків Володимиром Ропецьким), а й на походження правлячої династії київських князів, яких історики без достатніх підстав назвали Рюриковичами. Вони сконцентрувалися на твердженні Нестора, що князь Ігор нібито був сином Рюрика, лишивши поза увагою слова князя Олега про те, що він є лише гість «землі подугорської», тобто прийшов з територій захоплених в кін. IX ст. угорцями руських земель (Угорської Русі) і не претендує на київський трон (ПСРЛ. Т. 27. с. 19). Щоб обґрунтувати право Ігора на київський трон, а потім самому посісти його, Олег мусив оголосити про родинні зв'язки малого Ігора з Рюриком (далеко не факт, що це були слова князя, а не вигадка Нестора). Прикметно, що білі хорвати і дуліби сприймали Олега та Ігора як рідних князів і, незважаючи на колосальну відстань

від Києва, цілком добровільно (немає жодних натяків на застосований до них примус) у 907 та 941–944 рр. ходили з ними на Константинополь. Схоже на те, що Олег був представником західноукраїнської князівської династії, засновником якої став хорватський князь Самослав, і саме з Олегом до Київської Русі з-над Дунаю потрапив князівський оберіг, який трансформувався згодом у тризуб. Щоправда, на основі свідчень Себастьяна Монстера, Андреаса Мюлія, Бернхарда Латома та генеалогії про походження мекленбурзького князя Вислава від Одоакра, А. Кузьмин схильний вважати, що династія Рюриковичів є ободритською і прийшла на територію Київської Русі з берегів Лаби (бодричі могли бути давньоруськими бойками, тож ця версія також не заперечує західноукраїнське походження династії) (Кузьмин А. Кто в Прибалтике коренной? М, 1993, с. 4).

Події, що розгорнулися після 584 р., стали основним каталізатором процесу об'єднання слов'ян навколо хорватського князя Самослава та утворення другої після Одоакра давньоруської імперії, ядро якої під назвою Велика Хорватія проіснувало аж до 995 року.

Авари «були занадто зарозумілі і умом горді» щодо всіх племен, але над дулібами вони особливо познущалися (описи цих знущань збереглися у Фредегара і Менандра (Свод древнейших источников. Т. II. М., 1995, с. 48), а також у Руському літописі: «Си же Обри воеваху на Словенех и примучиша Дулебы, сущая Словены, и насилье творяху женам Дулепским, аще поехати будяще Обьрину, не дадыше въпряги коня, ни вола, но веляше въпряги 3 ли, 4 ли, 5 ли жен в телегу и повести Обьрена — тако мучаху Дулебы» (ПВЛ, с. 12).

Історик VII ст. Фредегар в свою чергу писав, що мало не кожного року авари приходили до венедів, щоб провести у них зиму, і знущалися над їх жінками та дітьми (The Fourth book of Cronicle of Fredegar. London, 1960).

Фактично дулібів просто винищували. Під час війни авари ставили їх в перші ряди атакуючих військ, в результаті чого втрати серед них були просто жахливими (подібну тактику згодом неодноразово використовували фашисти і так звані «загрядотряды» НКВС): «Венды бы-

ли долгое время поддаными гуннов (так на заході тоді називали аварів. — *Авт.*), которые использовали их как *befulci*. Когда бы гунны не выступали против других народов, они стояли у лагеря в строю, готовые к бою, пока сражались венды. Если венды побеждали, то гунны бросались вперед за добычей, но если венды терпели поражение, то гунны поворачивали их и вновь заставляли вступать в битву. Венды звались гуннами *befulci*, потому что они дважды начинали атаку в боевых порядках, и таким образом, прикрывали гуннов» (там само). Фіофілакт Сімокатта також засвідчив, що під час війни з аварами ромеї захопили в полон 8 тис. слов'янських воїнів і лише 3 тис. аварських (*Theophilact Simocattae. Historia. Lipsiae, 1887. P. 203–204*).

Тому, скориставшись відсутністю аварів, які погнали частину дулібських племен навійну з франками на захід, решта дулібів залишили Паннонію, перейшли Карпати і осіли на території сучасної Галичини. Таким чином це колись чисельне і могутнє давньоруське плем'я було поділене на три частини. Заручники аварів не повернулись в Паннонію, а осіли на півдні сучасної Чехії, а в Паннонії залишилися лише німці і хворі, не здатні витримати важкого переходу через карпатські перевали. У своєму дослідженні Б. Рибаків (*Рыбаков Б. Язычество древних славян. М., 1981*) виявив, що навіть у X ст. в Паннонії існувала жупа Дудлепа і місто Дудлепін. Археологічні дослідження слов'янських поселень на території Чехії не залишають сумнівів, що це було те саме населення, яке у V столітті проживало на Дунаї.

Покінчивши з дулібами, авари почали винищувати інші слов'янські племена, насамперед хорватів. Стало зрозуміло, що якщо слов'яни не об'єднуються і спільними силами не виступлять проти Аварського каганату, доля дулібів спіткає кожного з них. Місію об'єднання усіх слов'янських сил взяв на себе давньоруський князь Самослав.

З розповіді Фредегара відомо, що у 623 р. Самослав об'єднав навколо себе усі найближчі слов'янські племена, розбив аварів, а потім і франків; у 627 р. був обраний королем і правив 35 років, тобто до 658 р. або, якщо починати лік із дати обрання, до 662 р. (*Свод, с. 48–58*).

Франкські джерела, намагаючись приховати ганьбу поразки від «варвара», твердять, що за етнічним походженням Самослав був франком, який як купець проходив через землі слов'ян і погодився на їх прохання очолити боротьбу з аварами. Слов'янське ім'я князя Самослав, яке франки спростили до Само, спростовує це твердження. Скоріше за все, ця своєрідна версія «норманської теорії» була вигадана для того, щоб зберегти обличчя, адже цей «варвар» після перемоги над аварами боровся із франками і завдав їх королю Дагоберту стільки ганебних поразок, що останній помер від розпачу у 638 р. Не виключено також, що первинний текст погано зрозуміли перекладачі та переписувачі, і розповідь про захоплення Самославом франкських купців у них перетворилася на розповідь про Самослава як франка і купця.

Самослав не міг бути франком, що впливає зі слів Дагоберта, який називає себе і франків християнами, а Самослава та його народ «псами», причому князь не заперечує того факту, що він не є християнином, і гордо заявляє: «Так, ми пси, які призначені для того, щоб усіх вас роздерти» (The fourth book of the Chronicle of Fredegar. Greenwood Press, 1981. §68).

Те, що Самослав не був франком, а отже і християнином, засвідчує й те, що він як поганин мав аж 12 дружин, 22 сина та 15 дочок. Крім того, на переговори з ним франки послали слов'янина (Фредегар пише, що той мав слов'янський одяг) Сихарія (певно Захарія), у чому не було би жодної потреби, якби Самослав володів мовою франків. Врешті-решт, баварські джерела (Conversio Wagoanorum), яким, на відміну від франків, не було сенсу приписувати Самославу франкське походження, називають нашого князя слов'янином з Каринтії.

До якого ж слов'янського племені належав Самослав? У центрі його імперії опинилася Моравія, тож виходячи з факту існування в IX ст. Великої Моравії, більшість вчених воліє називати його чехом.

Насправді, Самослав міг бути лише давньоруським, а не просто слов'янським чи чеським князем, оскільки його завоюваннями найбільше скористалися білі хорвати та дуліби, і на момент появи тут угорців не тільки топоні-

ми, а й номенклатура назв, пов'язаних з функціонуванням держави (в тому числі Великої Моравії), була виключно руською (князь, бояри, судді, жупани, холопи, тисячники, чашники, стольники, гривна і т.п.), а для того щоб вона утвердилася, потрібен був тривалий час, а не кілька років (Havlik. *Slovanske statni utvary ranego stredoveku*. Praha, 1987. s. 195; Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М., 1976).

Самослав мав аж 22 сина, а тим часом не тільки чеська писемність, а й чеська усна творчість жодним словом не згадують про існування цієї династії, натомість твердять, що першим їхнім князем був Пржемислав з племені лемузів. Якби Самослав був чехом, то він би намагався утворити суцільний масив чеських земель під назвою Велика Чехія, тимчасом як у результаті його походів чехи виявилися розділеними між дулібами: морав'яни залишилися на Мораві, а решта чеських племен опинилися на території сучасної Німеччини, де Карл Великий у Франкенії та на півночі Баварії згодом утворив Чеську Марку. Крім того відомо, що перші сім років свого панування Самослав присвятив боротьбі з аварами, а чеська історична традиція, на відміну від української, про аварів (обрів) взагалі нічого не знає.

Хоча дуліби найбільше постраждали від аварської навали і Аль Масуд вказує на те, що певний час усім слов'янським світом правив волинський князь Маджак (вчені все більше схиляються до думки, що дуліби — це або рання назва волинян, або частина цього величезного союзу племен), Самослав, скоріше за все, був не дулібом, а білим хорватом і жив у Вишгороді або Нітрі (до появи угорців лише ці два міста, якщо не рахувати Блатнограда, могли претендувати на звання давніх князівських центрів, а столицю Моравії вчені донині не знайшли).

Палацький вважав, що столицею держави Самослава був Вишгород на Дунаї, бо лише тут князь міг перехоплювати каравани франкських купців.

Разом з тим, навряд чи авари дозволили б йому у себе під носом сформувати величезну армію, тож певно до 623 р. столиця Самослава містилася в Нітрі (руська назва Нетри), в місцевості, де тоді були справжні нетрі і аварська кіннота не могла з'явитися тут зненацька. Вже

після перемоги над аварами у 623 р. князь заснував нову столицю у Вишгороді і взяв під контроль торгові шляхи між заходом і сходом, півднем та північчю (це підтверджує той факт, що місцевість біля Вишгорода угорці згодом назвали Кішоросі, тобто Мала Русь, а Велика Русь (Нагіоросі) була розташована далі на північ, на шляху в Нетра).

Самослав був найвидатнішим полководцем VII ст. Він не програв жодної битви, розгромив аварів і франків, поставив на місце Візантійську імперію, яка постійно нацьковувала аварів на слов'янські племена. Давньоруський князь створив імперію, яка не поступалася імперії Карла Великого. Норман Дейвіс, ретельно проаналізувавши історію Центральної і Західної Європи, констатував факт її брутальної фальсифікації, коли усе пов'язане із слов'янством західні хроністи та історики або лукаво замовчували, або перевертали з ніг на голову, як, наприклад, це сталося з походженням Самослава і його держави.

Близько семи років тривала епопея боротьби з аварами та Візантією на півдні: основні центри кочівників, у т.ч. їх столиця, містилися саме там. Вже у 623 р., розгромивши передовий загін обрив (так русини називали аварів) в Паннонії, він прийняв рішення завдати удар не тільки по столиці Аварського каганату, а й по головному їх ляльководу — Константинополю. Оскільки аварська столиця була перенесена з Тимишоари значно далі на схід, в місто Рінг на Дунаї (біля сучасного Преслава), можна зробити висновок, що Самослав вигнав аварів не тільки з Паннонії, а й із Семигородської Русі. Саме тоді русини остаточно оселилися на Семигородщині, Волощині та в Молдові і заснували тут дотепер існуючі міста, що мали руські назви (Білгород, Красна, Бистриця, Лугош, Крайова, Брашов, Тернов, Видичев, Дрествин, Дичин, Немеч, Сучава, Серет, Баня, Чечюнь) або назви, що вказували на те, що місто було засноване русинами, які становили етнічну більшість (Оросфальва — сучасний Клуж, Оросорола — Тиргу-Муреш, Торговище — Тирговиште, Оршава — Тиргу-Северин, Русидава — Дрегошани, Оростол — Русе, Оросхаза, Оросгедь, Орос, Русесті, Русіелу, Русберг, Русгольц, Реусдорф, Реусмаркт, Реусени та ін.). У докумен-

тах згадується також гора Русдіа і перевал Руська Поляна (Филевич И. Угорская Русь. Варшава, 1894, с. 32). Деякі з цих міст згадуються в «Переліку руських міст далеких і ближніх» навіть у XIV ст., причому Видичев і Мдин були розташовані біля самих Залізних Воріт на Дунаї, тобто Волощина в той час поза усяким сумнівом була заселена українцями (Новгородская летопись. М.-Л., 1950, с. 475–477). Академік Е. Петрович, вивчаючи назви румунських міст і річок, дійшов висновку, що переважна більшість з них (ті, що мають склади -оро, -ере, -оло) була надана не румунами і навіть не південними слов'янами, а русинами (Мохов Н.А. Очерки истории формирования молдавского народа. Кишинев, 1978, с. 39–40). Молдавський вчений П. Сирку, а згодом і академік А. Яцимирський виявили, що найвідоміші воєводи і жупани Волощини (Мірча Старий, Влад Цепеш, Радул Міхня, Іоан Басараб, Феодосій, Щербан, Могош) більшу частину своєї кореспонденції вели не на румунській, болгарській чи латинській мовах, а на давньоруській (Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Т. LXXXII. №2. СПб., 1906, с. XI–XXIII). Ця мова тривалий час була вживаною і панівною в Волощині та Семигородді: і донині базар — це *torg*, староста — *staroste*, міщани — *месчени*, кравець — *croitor*, токар — *strugar*, пила — *pila*, скоба — *scoaba*, батіг — *batoc*, сокира — *topor* та ін.; округом керував *оурядникъ* разом з *ватаманом* (там само, с. XXXVI–XXXVIII).

У X ст. протягом кількох років князь Святослав намагався повернути Волощину і перенести столицю Київської Русі в Доростол. На жаль, кияни не підтримали його у цій святій справі повернення Русі на Дунай, ресурси у князя були обмеженими, і, не витримавши тривалої осади Доростолу візантійським імператором, князь мусив залишити місто. Лев Диякон так описує розпач Святослава, коли той зрозумів, що ця земля може бути остаточно втраченою для Русі: «Сфендослав глубоко вздохнул и воскликнул с горечью: «Погибла слава, которая шествовала вслед за войском росов, легко побеждавшим соседние народы и без кровопролития порабошавшим целые страны, если мы теперь позорно отступим перед ромеями. Итак, проникнемся мужеством, [которое завещали]

нам предки, вспомним о том, что мощь росов до сих пор была несокрушимой, и будем ожесточенно сражаться за свою жизнь. Не пристало нам возвращаться на родину, спасаясь бегством; [мы должны] либо победить и остаться в живых, либо умереть со славой, совершив подвиги, [достойные] доблестных мужей!» (Лев Диякон. История // Византийский временник. XXI. М., 1962).

З історичних документів відомо, що романізовані фракійці почали повертатися на Волощину лише після татаро-монгольської навали, тобто завдяки Самославу русини протрималися тут аж до XIV ст. Щодо Семигороддя М. Грушевський писав, що русини зникають тут буквально на очах, а це було вже XIX ст. (Грушевський М. Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. Львів, 1904, с. 196–198).

Самослав не тільки розбив обрив і створив русинам можливість колонізувати Волощину. Він пішов шляхом Одоакра, вирішивши покінчити з імперією, яка постійно нацьковувала кочові племена на слов'ян. З аналізу історичних документів випливає, що під час походу на Константинополь у 626 р. вже він ставив аварів перед своєю армією як гарматне м'ясо (ось чому візантійські історики сприйняли напад Самослава як навалу аварів у союзі із слов'янами, хоча візантійський поет Костянтин Манасі, «Тифліський рукопис», та Прокопій Кесарійський (Procop. Caesariensis. Opera omnia. Lipsiae, 1968. vol. 2. p. 268) пишуть про напад русів на Царгород та Адіну у 626 р. і про те, що імператор Іраклій насилу від них відкупився).

Одним з результатів походу Самослава на Константинополь була відмова Візантії на користь хорватів від Далмації, куди наш князь переселив кілька хорватських племен з витоків річки Вісли (це підтверджує також Літопис Попа Дуклянина: University of Ottawa Press. 1986). Щоправда, знову ж таки через ображений гонор, Костянтин Багрянородний у своїй праці «Про управління імперією» подає факт передачі цих земель хорватам як «запрошення» імператора Іраклія, проте жодного запрошення Самослав не потребував, бо ще з часів Одоакра тут проживали хорвати, тому хорватський князь після блискучих перемог над аварами та Візантією цілком природно

бажав звільнити своїх родичів від аварів і в Далмації. Відомо, що під час війни з Візантією після нападу на Ілірію у 552 р. слов'яни повернулися в Далмацію, і вже в листі Папи Григорія I салонському єпископу Максиму під 600 р. говориться про якесь слов'янське плем'я в Далмації: «По поводу же народа славян, который сильно вам угрожает, я весьма сокрушаюсь и тревожусь. Сокрушаюсь от того, что уже, вместе с вами, претерпеваю. Тревожусь, ибо через истрийский вход они начали уже вторгаться в Италию» (Свод древнейших письменных источников. Т. 2, с. 351). Останній раз русини в Далмації згадуються у 1165 р., коли імператор Мануїл залучив до походу на Угорщину не тільки сербів, а й «підвласних Візантії русинів». Це або друга назва хорватів, які переселилися сюди у 626 р., або так звані хорвати-гачани, яких привів сюди ще в V ст. Одоакр.

Костянтин Багрянородний також засвідчив, що по дорозі в Далмацію білі хорвати знову заселили спустошену аварами Паннонію (Константин Багрянородний. Об управлениии империей. М., 1991, с. 133–134). Політика Самослава була спрямована насамперед на користь хорватів, і це, на нашу думку, є ще одним підтвердженням того, що він був великим князем хорватів, який за величезні заслуги перед слов'янами у 627 р. був обраний їх спільним королем. Слід підкреслити, що у VII ст. хорвати Прикарпаття, Словаччини, Далмації, Чехії, Каринтії і Штирії становили одне етнічне ціле, їх слід трактувати як єдиний давньоруський союз племен. Ця єдність, принаймні духовна, протривала аж до часів татаро-монгольської навали: з папської грамоти 1218 р. відомо, що галицькі князі Василько і Іван підтримували тісні зв'язки з монастирем св. Димитрія на р. Саві і давали йому значні пожертви. Через дуже тривалий час, у повному відриві від основного давньоруського етнічного масиву, який отримав назву «білих хорватів», в Далмації утворилася окрема нація балканських хорватів. Однак навіть через 1500 років після цих подій цілком очевидно, що балканські хорвати мають спільне етнічне коріння з українцями, і більш етнічно близького до нас народу, ніж балканські хорвати, немає (генетичні дослідження, проведені у Хорватії та Україні, у Харківській криміналістичній лаборато-

рії, переконливо довели, що генетичні коди українців та балканських хорватів практично збігаються). Якщо спільне етнічне походження українців і балканських хорватів нині можна визначити лише за допомогою спеціальних генетичних досліджень, то належність паннонських хорватів (які протрималися в Паннонії аж до появи тут мадяр) до руського етносу не викликає жодних сумнівів (паннонського єпископа Мефодія джерела називають «руським єпископом», його віру — «руською вірою», а топонімів і гідронімів руського походження тут навіть більше, ніж на Волощині чи Семигородщині).

Найбільшою історичною заслугою Самослава перед українством є не стільки розгром аварів і франків, скільки створення другої Давньоруської імперії, тобто Давньої Русі від Пасова (Пасау) в Баварії, Кадан та Краківця в Чехії і до самого Дністра. Завдяки цій державі Самослав забезпечив сучасні кордони, а отже, і майбутнє українців та усього слов'янського світу в Центральній Європі, вивів давньоруські племена на заході з-під удару кочівників, гарантувавши їм відносний спокій не тільки на 35 років свого правління, а й на наступні три століття, аж до появи тут угорців (хоча авари після його смерті відновили своє панування, але вже не мали такої сили, як раніше, і не досягали значної частини тих регіонів, куди завдяки Самославу переселилися русини).

Безумовно, блискучими перемогами Самослава скористалися не тільки русини, а й інші слов'яни, насамперед серби і чехи. Створення князівства хорватів на території Австрії занепокоїло короля франків Дагоберта, який також претендував на ці землі. За свідченням Фредегара: «король приказал тайно собрать войско со всего королевства Австразии для похода против Само и вендов... но австразийцы Дагоберта, осадившие крепость Вогастисбург, в которой укрылось множество самых решительных вендов, были сокрушены в трехдневной битве. И поэтому они вернулись домой, оставив во время своего бегства все палатки и снаряжение» (The fourth book of the Chronicle of Fredegar, §68). Ця грандіозна битва тривала три дні і три ночі, після неї франки залишили не тільки землі сучасної Чехії і Саксонії, а й Франконію і північну частину сучасної Баварії, де Самослав оселив чесь-

кі племена з Моравії. В Німеччині чехи дійшли аж до Нюрнберга і річки Ман, а на території сучасної Чехії їм належали лише район міста Хеб і Карлових Вар. Лише у 788 р. Карл Великий повернув усі ці землі королівству франків, утворивши тут і на півночі Баварії так звану Чеську Марку (The Fourth Book. §74).

Щодо сербів, то вони з'явилися на території Саксонії і Чехії ще в II пол. VI ст. і потрапили під владу франків. За свідченням Ф. Сімокатти, вони шукали допомогу навіть серед аварів (Сімокатта Феофилакт. История // Свод древнейших письменных известий о славянах. Том 2. Восточная литература, 1995, с. 12). Після битви під Унгостом серби звільнилися від влади франків і, за наказом Самослава, почали разом з хорватами систематично нападати на Тюрінгію та інші німецькі землі (Там само, §75). Деякі джерела твердять, що герцог Рудольф у 636 р. вигнав слов'ян з Тюрінгії, але водночас подається інформація про те, що Тюрінгія вийшла зі складу франкського королівства (Там само). Скоріше за все слов'яни отримали право селитися на території Тюрінгії, уклали з Рудольфом мир, але за умови, що він перестане визнавати зверхність короля франків.

Отже VII і VIII ст. стали зоряним часом не так для чехів і сербів, як для давньоруських племен. В самому центрі Європи вони перейшли Ваг і зайняли територію, яку на сході Моравії звільнила для них частина морав'ян, рушили далі на захід, колонізувавши східну частину Тюрінгії, майже усю територію Саксонії і сучасної Чехії за винятком її найбільшого західного регіону біля Карлових Вар.

Якщо присутність сербського князя Дєрвана в битві під Унгостом є сумнівною (Фредегар повідомляє, що серби перейшли на бік Самослава після битви), то участь у ній білих хорватів, чехів і дулібів не викликає жодних сумнівів. Варто нагадати, що дулібів ще на поч. VII ст. авари привели на територію Чехії як живий щит у боротьбі з франками. Після цієї битви дуліби зайняли величезну територію від річки Сазави аж до кордонів з Баварією (про те, що кордони Русі ідуть до Баварії, свідчить не тільки Багрянородний, а й у 943 р. Масуд) і від Моравії майже до Карлових Вар. Археологам відомо вже близько 30 їх

городищ, тимчасом як, скажімо, чеське плем'я хебан на заході мало лише одне городище (Хеб). Щоправда, частину цих земель вздовж річки Волинки зайняли волиняни, тому їх територію в давнину іноді називали не Дулібією, а Луцьким (Лісовим) краєм (ця назва певний час вживалася замість Шумави). Як і на території України, ця назва поступово трансформувалася у волинян, тобто дуліби — це, вірогідно, попередня назва цього одного з найбільших давньоруських племен (Етногенез. Львів, 1999, с. 302–308). Відомо, що в Чехії є своя Volyn (біля Страконіце, Південночеська обл.), а також кілька населених пунктів Duliby. Деякі населені пункти України і сучасної Чехії мають однакові назви: Dubne — Дубно, Ostrov — Острів, Rudná — Рудня, Hradec — Городець, подібні назви мають населені пункти української Волині і Чехії: Duchcov (Північночеська обл.) — Духче (на північ від Рожища, Рожищівський р-н Волинської обл.), Jaroměř (на північ від Градець Кралове, Східночеська обл.) — Яромель (північний схід від Ківерців, Ківерецький р-н Волинської обл.), Jičín (Східночеська обл.) — Ючин (біля Тучина, Гощанський р-н Рівненської обл.), Krupa (Середньочеська обл.) — Крупа (поруч з Луцьком), Lipno (Південночеська обл.) — Липно (на крайньому сході Ківерецького р-ну Волинської обл.), Letovice (Південноморавська обл.) — Летовище (на крайній півночі Шумського р-ну Тернопільської обл.), Ostroh (на схід від Брно, Південноморавська обл.) — Острог (Рівненська обл.), Radomyšl (біля Страконіце, Південночеська обл.; є ще один Радомишль вже на території словацької прабатьківщини) — Радомишль (на південь від Луцька), Telč (на заході Південноморавської обл.) — Телчі (на крайньому сході Маневичського р-ну Волинської обл.), Horaždovice (на півдні Західночеської обл.) — Гаразджа (на південь від Луцька), Pardubice (Східночеська обл.) — Паридуби (на захід від Ковеля в Старовижівському р-ні Волинської обл.), Semčice (біля Млада-Болеслава, Середньочеська обл.) — Семкі (на Стиру, Маневичський р-н Волинської обл.).

Те, що дуліби на півдні Чехії належали до давньоруських племен, підтверджують дослідження українських та чеських філологів (Е. Шимек), польських істориків (Г. Ловмянський, Г. Лябуда) (Simek E. Dudlebi, Volynane,

cesti chorvate a cechove // *Slavia Antigua*. t. 1. Poznan, 1948. s. 349; Lowmianski H. *Poczatki Polski*. 1964. s. 106–111; Labuda G. *Chrowacja Biala czyli Wielka* // *SSS*. W-wa. 1961. T. I. Cz. 2. S. 255–256). Археологічний матеріал також переконливо засвідчує значну відмінність матеріальної культури дулібів від чеських племен і, разом з тим, практично повну аналогію з білими хорватами. Існують також письмові свідчення, але українські історики їх ігнорують. Так, в уставі 1191 р. австрійського міста Еннса встановлена плата за перевезення солі «з Русі», а в привілеї м. Регенсбурга 1192 р. австрійський герцог Леопольд II встановлює збір за проїзд «руських купців» через територію Австрії. Певна річ, мова йде не про Київську Русь, а сусідню Дулібію, через територію якої проходив так званий «Золотий шлях» постачання солі. В самій Дулібії митний пост і сторожовий замок були розташовані на Руській горі (Росенберг), тому його руські власники (Вітковці) згодом отримали прізвище Росенберги. На поч. XIII ст. Фридрих II висловив своє невдоволення австрійському герцогу за те, що він затримав подарунки від «герцога Росії» (тобто Росенберга). Відомо також, що під час ведення бойових дій з Австрією у 1176 р. у складі військ чеського короля Собеслава II також перебували русини (скоріше за все це були саме дуліби).

Найбільшу територію після битви під Унгостом зайняли білі хорвати. Кадлубек у своїй хроніці свідчить про те, що хорватський князь Крак (*Magistri Vincentii Kadlubek. Chronica Polonorum* // *Pomniki Dziejowe Polski*. T. XI. Kr., 1994. s. 12) із Прикарпаття взяв участь в боротьбі проти римлян (тобто франків) в Каринтії, а Длугош твердить, що він відіграв вирішальну роль у розгромі аварів на території Паннонії (*Kadlubek W. Historia*. Kr., 1862. s. 8; *Dlugosz*. 1961. s. 187). Якщо про події 630 р. в Каринтії, крім Кадлубека, більше ніхто не згадує, то, беручи до уваги хроніку Даліміла, слід визнати як факт, що засновник Кракова хорватський князь Крак узяв активну участь у грандіозній битві 631 р. і заснував тут ще одну свою столицю Краковець. Таким чином, основну частину військ Самослава у цій битві становили білі хорвати, а тому саме вони отримали більшість завойованих земель. Дуліби, як згадувалось вище, осіли на півдні Чехії і потім

дійшли аж до Пасова (Пасау) в Баварії, волиняни зайняли Луцький край (Шумаву) і землі вздовж річки Волинки (Етногенез, с. 305; Lowmianski. 1964. s. 106–111), а поле бою мало не з усією територією сучасної Чехії дісталося білим хорватам та їхньому князю Краку, який, як впливає з хронік Даліміла і Кадлубека (Mistrza Wincentego Kronika Polska. War., 1974. s. 79–81), осів тут (або його син Крок) назавжди і заснував замок Краковець (Hrady. Zamky. Tvrze. Praha, 1974. — s. 52) (це ще один неспростовний доказ того, що Самослав належав до племені білих хорватів і Крак був його родичем: хроніка Даліміла свідчить, що саме з території білохорватського Краківського князівства походили переселенці до Чехії, Каринтії та Далмації).

Таким чином, ми маємо справу навіть не із забутим, а з ретельно замовчуваним, в т.ч. українськими вченими, періодом давньоруської історії Чехії. Хорватська династія правила тут понад 200 років, хоча вже молодша дочка Крака Лібуша одружилася з князем чеського племені лемузів Пржемиславом. Можливо, цей шлюб було укладено через відсутність чоловічого спадкоємця в хорватському князівському роді, але більш ймовірно — через тиск Карла Великого на чехів: у 806 р. він ввів до Чеської Марки війська і наклав на населення щорічну данину в розмірі 500 гривень срібла та 120 биків; чехи були змушені залишити Франконію і почали тиснути із заходу на хорватів. Династична угода між представниками двох братніх народів на певний час владнала усі проблеми і не допустила кровопролиття (принаймні, до 929 р. про чесько-хорватські війни нічого невідомо, тимчасом як князь Неклан вів криваві війни з лужицькими сербами за землі біля Жатця та Кралуп). Тривалий час провідну геополітичну роль в цьому регіоні відігравало таки хорватське князівство, столицею якого був Вишгород над Влтавою (чехи тоді мали окрему столицю в Лівому Градці далі на північ від Праги). Це також впливає з Вишеградської легенди про Крака, Тетку, Казю і Лібушу, де підкреслена визначальна роль Лібуши, а Пржемислава зображено як звичайного селянина, який пішов до неї в приїми. Одні нащадки Лібуши і Пржемислава правили в столиці білих

хорватів у Вишгороді (Немислав, Мната, Воїн, Внислав), а інші, вже з чеськими іменами (Кржемислав, Неклан, Гстивой), — в чеському Лівому Градці.

Хоч як оминав перший чеський літописець Кузьма проблему давньоруського минулого Чехії і Руської церкви, але його розповідь свідчить, що Лібуша правила за нормами руського, а не німецького права, писемність тут була давньоруською (відомо близько 10 творів X ст., у т.ч. «Житіє св. Вятчеслава» і «Житіє св. Людмили»), топоніми й терміни, пов'язані з функціонуванням держави, також були руськими (князь, бояри, судді, жупани, холопи, тисячники, чашники, стольники, гривна і т.д.), а для того, щоб вони утвердилися на такій величезній території, навіть невігласу зрозуміло, що потрібна тривала історична традиція (див. Havlik. *Slovanske statni utvary ranego stredoveku*. Praha, 1987. s. 195). Саме хорватська княгиня Лібуша заснувала біля підніжжя Високої гори Прагу (так в X ст. давні українці називали пороги, в т.ч. і на Дніпрі), саме їй належать пророчі слова: «слава цього міста буде сягати зірок». На жаль, крім Краковця, Тетина і Лібушина, від найбільш давнього, руського, періоду історії Чехії залишилися тільки руїни хорватських городищ на Градчанах та Велеславині (Мала Страна), Вишеград (на правому березі Влтави) і сама назва — Прага. Приймавши у 894 р. руську віру, син Гстивоя Борживой мусив тікати від повсталих проти нього чехів до руської ще тоді Праги, де на протилежному від Вишгорода березі Влтави (так само колись називалися річки біля Полтави і Львова) заснував нову столицю Градчани. Дві столиці згодом злилися в одне ціле — Прагу, але водночас злилися в одне ціле й дві гілки правлячого у хорватському і чеському князівствах роду, а отже, і їх землі, тож у кінцевому підсумку виграла чеська лінія роду Пржемиславичів (величезну роль в цьому процесі відіграла підтримка, що надала Борживою чеська Велика Моравія). Білі хорвати спромоглися залишити за собою лише землі на сході від річки Лаби, а що цей обшир також був досить великим (уся північно-східна частина сучасної Чехії), то від 929 р. чеські князі вели війну за них з хорватською династією Славників, яка правила в Городку (Градці Кральовому), а потім і в Любичі, що завершилася тим, що у 995 р. че-

хи приєднали Білу Хорватію (Богемію) до свого королівства. Тим не менш, єпископ Матвій Краківський у 1145 р. ще твердив, що русини проживають у Богемії і не бажають бути ані з грецькою, ані з латинською церквою, а мають свої власні таїнства (тобто Руської церкви св. Мефодія).

Таким чином, саме завдяки створенню імперії Самослава протягом VII ст. русини заселили величезну територію на заході аж до Кадан в Чехії, Веймара і Плав'є в Тюрінгії та Саксонії. Власне, Чехія тоді ще звалася не Чехією, а Богемією (тобто Бойківщиною) — по імені одного з найбільш боєздатних хорватських племен. Ця сторінка історії Давньої Русі — перебування бойків на півночі Чехії, в Саксонії і Тюрінгії є чи не найбільш загадковою з усіх, і тому на ній варто зупинитися окремо.

Картина розселення давньоруських племен білих хорватів, у т.ч. бойків, і дулібів протягом VII–X ст., частково відображена на карті Чехії і Білої Хорватії в XXX томі Енциклопедії Брокгауза та Ефрона, де видно, що в X ст. хорватські землі в Сілезії ще доходили до Глогова. Карту дулібських городищ на півдні Чехії опрацював чеський історик Р. Турек (Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Т. XXX. СПб., 1890–1907, с. 287; R. Turek. *Sechý v ranem stredoveku*. Praha, 1982. s. 40). Навіть в сер. X ст. Костянтин Багрянородний зафіксував кордони Великої Хорватії від річки Прут до Баварії (Л. Нідерле, зважаючи на повідомлення Багрянородного про напади на Велику Хорватію печенігів, висловив припущення, що частина хорватів жила у Східній Галичині і Буковині вздовж Дністра і Прута (Niederle L. *Rukovét slovanských starožitnosti*. — Praha, 1953, s. 160–163), але це була вже тільки частина колишньої величній давньоруської імперії Самослава, яка, трансформувавшись у князівство Прибини і Коцеля та державу Славника, остаточно пішла у небуття протягом 995–999 рр. Етнічна територія Великої Хорватії з часом звузилася до розмірів сучасної Лемківщини, Пряшівщини, Бойківщини, Гуцульщини та Закарпаття, а білі хорвати трансформувалися в лемків, бойків, гуцулів та долинян. Більшість племен білих хорватів залишилися у складі чеської, польської, австрійської та угорської держав і були поступово денаціоналізо-

вані.

Ми змушені констатувати факт, що не тільки західні, а й вітчизняні історики проросійської, точніше азійської, орієнтації приховали від українського народу мало не половину його історії, надзвичайно важливі події і процеси, які відбувалися на теренах Західної Русі, хоча, незважаючи на систематичне знищення документів, залишилося достатньо історичних свідчень про Давню Русь аж до Карлових Вар та Саксонії.

Так, чеська хроніка Пулкові твердить, що в часи князя Святополка Моравії належала не тільки Полонія, а й Русія. Це саме засвідчує чеський хроніст Хагецій (1552 р.), а також історик середини XV ст. Еней Сільвій. М. Бельський також писав про те, що моравський князь Святополк «держав руські землі», маючи на увазі не Київську Русь, а Велику Хорватію у IX ст. (цит. за працею В. Ростова).

Про державні кордони Київської Русі на півночі від Карпат станом на 992 рік ми можемо судити зі слів польської княгині Оди: «кордони Русі ідуть до Кракова і далі до річки, яка називається Одра». Щодо земель на південь від Карпатського хребта, то Матвій Краківський у своєму листі до Бернарда Клервоського на поч. XII ст. писав, що крім рутенів на сході є ще рутени в Полонії та Богемії, тобто Чехії. Його свідчення повністю підтверджує Веніамін із Туделі, мандрівник середини XII ст.: рутени проживають на величезному просторі від Праги і аж до фінських племен (Там само).

У XX ст. розпочалися інтенсивні археологічні дослідження, в результаті яких з'явилася нова ланка в доказах, якої так бракувало історикам XIX ст., у т.ч. М. Грушевському. І. Русанова, досліджуючи Празьку культуру, була вражена її подібністю до Корчаківської та Лука-Райковецької культур в Україні, і нині ці культури трактуються як одне ціле. Будівництво житла і обряд поховання завжди вважалися найбільш характерними ознаками того чи іншого етносу, а що вони протягом VI–IX ст. були однотипними на території України, Словаччини, Угорщини, Румунії та Чехії, то напрошується висновок, що ця територія була заселена русинами. Тобто у поселеннях на Влтаві та Лабі так само, як у Каданах та Войковицях біля

Карлових Вар, у Монастирі, Мацькувці чи Корчаках в Україні, археологи знаходять типові для давньоруського етносу напівземлянки з вогнищем в одному куті, ліпні горщики без орнаменту з ледь вигнутою шийкою, однотипні поховання (спалювання в урнах або ямах) та інші ознаки однакової матеріальної культури, що свідчить про етнічну однорідність цього простору (Русанова І. Славянские древности VI–VII вв., с. 196–215). Не дивно, що генетичні дослідження харківських вчених показали, що геном українців є найбільш близьким до геному не росіян чи поляків, а саме чехів та хорватів, тобто саме ці три етноси тривалий час перебували якщо не в одному архетипі, то, принаймні, один біля одного. Оскільки найбільш західними пам'ятками Празько-Корчаківської культури є поселення Кадані, Войковиці та Угерці на північному сході від Карлових Вар, то це і є західний кордон розселення білих хорватів у VII–VIII ст. на території Чехії (Русанова І., с. 194–199). Лише в кінці VIII ст., коли німці почали тіснити чехів на схід, у Празькій культурі з'явилися локальні відмінності, а це означає, що чехи, своєю чергою, посунули білих хорватів за Влтаву і нарешті осіли біля Праги (дулібів на заході від Влтави, як видно з археологічних розкопок, було значно більше за хорватів, і тому чехи не наважилися їх зачіпати).

Саме в Празі, на Градчанах та Велеславині, археолог українського походження І. Борковський розкопав перші поселення давньоруської культури, яку, власне, тому й назвали Празькою (Borkovski I. Staroslovanska keramika ve Stredni Europe // Studie k pocatkom Slovanske kulture. — Praha, 1940). Жодних пояснень, чому місто називається Прага, чехи не мають, адже не чехи, а давні русини називали прагами пороги, і село Прага ще й дотепер існує на Дністрі біля Хотина, а колись було і на Дніпрі (пороги на Влтаві були використані згодом як фундаменти для кам'яних мостів у Празі) (Флоровский А. Чехословако-русские связи. Прага, 1935. Т. I, с. 15–17).

Зважаючи на те, що давньоруські племена на сході майже одночасно досягнули Дніпра, а під Львовом розкопана столиця найбільш східного князівства хорватів під промовистою назвою Стільсько, перед нами постає повна карта Давньої Русі VII ст., яка археологам відома

як карта Празько-Корчаківської культури (Етногенез, 1999, с. 291).

Ця карта змінювалася на користь Русі, на жаль, лише на сході, на заході ж зворотній рух почався вже у IX ст. Джерела свідчать, що після смерті Самослава його імперія розпалася, але одним із її основних відщепів, а точніше, ядром була Велика Хорватія, пік нової могутності якої припадає на X ст.

Можливо європейським історикам надто пече усвідомлення того, що геополітичну карту Центральної, а отже і Східної Європи визначив не Карл Великий — її основним автором був український князь Самослав, завдяки якому навіки визначилися основні історичні межі Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Болгарії, Македонії, Хорватії, Чорногорії, Словенії, Сербії, німці ж внесли свої корективи тільки щодо Саксонії та Австрії. Хоча мало не в кожній з цих країн існують українські анклави (Лемківщина, Пряшівщина, Волоська Моравія, Лугош, Мараморощина, Південна Буковина, Добруджа, Руський Керестур та ін.), розпорошеність на величезному просторі далася взнаки, це хрест нашого великого (стовбурного) етносу і найбільшої в Європі слов'янської держави. І хоча нам вперто відмовляють у визнанні європейської ідентичності, надаючи її при цьому мусульманській Албанії, Боснії та Герцеговині, яких у VII ст. не було навіть у зародку, проте, український народ зі своєю блискучою і героїчною історією, з такими героями як Одоакр і Самослав, творив, творить і, поза усяким сумнівом, далі буде творити геополітичну карту Європи.

ПОЛАБСЬКА І ПОМОРСЬКА РУСЬ

Незалежна, своя власна українська історіографія лише тепер, і то досить мляво, формується на наших очах. До 1991 р. вона була складовою частиною польської, австрійської, румунської, угорської, а найбільше російської історіографії, засновниками якої були німецькі історики Г. Міллер та А. Шлецер та, по великому рахунку, Ангальт-Цербська принцеса, а згодом російська імператриця Катерина II. Впливу цієї російської історичної школи не уникнув навіть найвидатніший український історик М. Грушевський, який всупереч Руському літопису

не визнавав належності білих хорватів до давніх руських племен і дотримувався думки, що русини-українці є східними слов'янами, отже і не належать до групи західних слов'янських племен.

У цьому немає нічого дивного, адже усі українські історики є вихованцями польської, австрійської, угорської, російської, а також особливо небезпечної, найбільш недолугої та заполітизованої радянської історичної школи, і через чужі університети мимоволі сприйняли не тільки їхні «ляпи», а й абсолютно фальшиву, антинаукову концепцію минулого українського і російського народів (чого варте, наприклад, включення росіян до групи руських і слов'янських народів і на догоду цій версії позбавлення України-Русі її попередньої, понад 1500-річної історії над Дунаєм, яку ніяк не можна було підлаштувати до Московії).

Своєрідною жертвою цієї концепції стала також історія так званих полабських слов'ян, яких, за винятком сербів, позбавили етнічних характеристик, хоча будь-яка історична школа, а тим більше німецька чи російська, цілком могла дати собі раду з цією «важкою» проблемою.

Давно відомо, що протягом століть, залежно від специфіки та морфології мови своїх сусідів, будь-який етнос може виступати під різними назвами. Французи називають себе галлами, Німеччину сусіди називають Германією, Алеманією, Швабією, тимчасом як самі німці воліють назву Дойчланд. Русини-українці також мали безліч племінних назв (словени, волиняни, хорвати, бодричи, уличі, тиверці та ін.), але в цьому дослідженні ми зосередимося на тих із них, які пов'язують полабських і поморських слов'ян зі спільним для усіх давніх українських племен іменем «Русь» в тих чи інших його варіаціях протягом віків (роси — ороси — оси — ости — русини — руги — рутени).

І в українській, і в слов'янській історіографії проблема полабських слов'ян поряд з норманською теорією є найтемнішою плямою, ці дві проблеми тісно пов'язані між собою, бо одна підтримує другу. Німці, франки, данці чи шведи у своїх хроніках зазвичай виокремлювали чехів, поляків чи сербів від ободритів, вільців чи поморян (вагрів, бодричів, варнів, смолян, глинян, укрів, древан; ві-

льців, ротарів, доленчан, чрезпенян, хижан; словінців, кабатків, кашубів). Їх політична історія ще з часів Тацита нараховує мало не півтора тисячоліття, але жодна слов'янська історіографія, за винятком сербської, не сприймає полабських слов'ян своєю невід'ємною складовою частиною. Вже навіть електронна Вікіпедія називає їх «полабами», так ніби в слов'янському середовищі вони становили окремий етнос.

Насправді жодного окремого «полабського» чи «поморського» етносу в природі не існувало, поряд із сербами та кашубами (лехітами) вздовж берегів Лаби (Ельби) та на узбережжі Балтійського моря проживали давні русини-українці, які належали до найчисельнішої групи хорватських та волинських племен. Про це було відомо німецьким історикам: згадуючи ругів, боїв, бодричів, бобрян, укрів чи вільців, різні джерела вказують на них як на русів, росів або рутенів. Норманська теорія, власне і пов'язана з проблемою поморських та полабських слов'ян тим, що незважаючи на пряму вказівку нашого літопису про варягів як етнічних русинів, щоб приховати «ганебний», на думку німецьких істориків, факт тривалої належності 1/3 Німеччини та 3/5 Австрії по лінії Росенхейм–Ляндсхут–Нюрнберг–Гамбург давнім русинам (за винятком Франконії та Північної Баварії, якими володіли чехи), вони зробили з них норманів (в «Повісті минулих літ» під 862 роком є запис: «Пішли вони за море до варягів, до русі. Бо так звали тих варягів — русь, як ото одні зветься свеями, а другі — норманами, англами, інші — готами, — отак і ці»). Завдання Міллера, Шлецера та Катерини II і полягало в тому, щоб після фізичного знищення давніх русинів на території Німеччини знищити і будь-яку згадку про їх існування в історії, причому, з огляду на зростаючу агресивність Росії та нейтралізації її можливих претензій на німецьку територію, знищити її насамперед в російській історії (Україну тоді в розрахунок не брали).

До 1168 р. данці платили русинам з о. Рюген данину. Саме тому версію про призначення на Русь варягів, але не як русинів, а норманів, залюбки підхопив данський історик Л. Томсен, який і довів її до того «класичного» вигляду, в якому вона існує дотепер, хоча вже давно дове-

дено, що поняття «варяг» засвідчує не етнічне походження людини, тим більше норманське, а певні обов'язки на кораблі шукачів пригод на морі (варяжити — означає гребти). Варягами, тобто морськими розбійниками (піратами), були не тільки нормани, данці, шведи чи англійці, а й наші предки русини, особливо ті, які проживали на о. Рюген та біля Старгороду (на це вказували Гельмольд, Тітмар, Адам Бременський та ін. хроністи).

Заселення русинами узбережжя Балтійського моря та земель навколо річки Лаби (насправді — Лади, за іменем давньоруської богині роду) відбувалося у два етапи, причому про перший з них, який розпочався ще у II ст., ми знаємо навіть більше, ніж про другий.

Так, римський історик Тацит (Tacitus. *The Germany*. §44) локалізує на південному узбережжі Балтійського моря у 120 р. ругів, а видатний географ того часу К. Птолемей (Ptolemeus. *Geografia*. 1932. S. 62.) майже одночасно (сер. II ст.) називає їх венедами, а затоку Венедською. На поч. VIII ст. як руги вони згадуються на Балтиці у «Церковній історії англів».

Цілком очевидно, що в одного автора вони виступають під скороченою загальнослов'янською назвою (словени, вени, венди, венеди), а у іншого — під загальноетнічною (русини — руси — руги). У X ст. Саксонський аналіст, а також так званий Продовжувач Регінона в розповіді про місію єпископа Адальберта називають княгиню Ольгу не королевою русинів, а «королевою ругів» (*reginae Rugorum*) (Annalista Saxo. Hannover. 1844. Рік 959; Дринов М. Заселение Балканского полуострова славянами // Чтения в Императорском Обществе Истории Древностей Российских. 1872. Кн. 4). Гійом Жюмезький, автор історії норманів, твердив, що Генрих одружився з донькою короля ругів. У «Хроніці Роджера» кінця XII ст., описуючи події в Англії, автор зазначив, що один з політичних діячів втік до землі ругів, яку тепер називають Руссія. Про те, що руги і руси є одне і те саме, твердить також Альберт Кранцій, а також «Житіє Оттона Бамберзького». Варто також нагадати, що північну частину римської провінції Норік біля дунайських берегів називали королівством Ругиланд (тобто на Балтику руги рушили саме звідси, з берегів Дунаю, де, як казав наш літопи-

сець, «нині є земля Угорська). Король Одоакр в «Житії св. Северина» (М., 2007) названий скіром, ругом, а на таблиці костелу св. Петра і Павла біля Зальцбурга — рутеном.

Тоді руги заселили територію на узбережжі Балтійського моря з обох берегів р. Одри від сучасного міста Колобжега до о. Рюген: ця назва вочевидь походить від слова руги, а найбільшу затоку в цьому регіоні утворює Одер (її сучасна назва — Поморська затока). Під іменем остів бачить їх в нижній течії річки Одер Павло Орозій, а слідом за ним і Географія короля Альфреда. Мандрувати на північ ругів змусило те, що в II ст. західний напрям був заблокований германськими племенами, а схід — антами та кочівниками. Тим не менш, тут їм довелося схрестити зброю з готами, і хоча їх історик Йордан хизується, що ругам не вдалося перемогти готів, насправді давні русини виявилися значно сильнішими від германців. Під словесною еквілібристикою Йордан приховує факт, що готи були витіснені з узбережжя Балтійського моря до Вісли, а в III ст. мусили мандрувати через територію України ще далі, аж до кордонів Візантійської імперії (Йордан. О происхождении и деяниях готом. М., 1960, с. 65).

Крім того, що у німецьких документах 946 та 1150 рр. Балтійське море називається «морем ругів», є безліч прямих і опосередкованих свідчень того, що під цією назвою розуміли саме русинів і Поморську Русь. Так, у 965 р. Ібн Якуб писав про те, що руси (саме руси, а не руги) на своїх кораблях нападають на пруссів із заходу і що кордони цих русів на сході межують з кордонами польського князя Мешка I. Коментатор Адама Бременського під 1002 роком розповідає про підкорення Оттоном III разом з Болеславом Хоробрим Славонії, Русії та Пруссії. Магдебурзькі аннали називають мешканців о. Рюген русцями, а також твердять, що рутени у 1147 р. разом з поляками ходили проти пруссів. Рутинями називав мешканців о. Рюген історик XVI ст. Меркатор. Польська княгиня Ода у своєму заповіті 992 р. згадує про існування біля Пруссії міста Русе. Рагевін із Фрейзінгера у 1157 р. повідомляє про напад рутенів на Польщу з півночі. Папа Бенедикт IX в листі до місцевих князів у 1304 р. ще називає їх «знаменитими і мужніми князями руськи-

ми». У «Житті Оттона Бамберзького» від 1024–1125 рр. є багато повідомлень про Рутенію біля Данії та Польщі, що дозволяє говорити не тільки про ругів як про русів, а й про Поморську Русь від Данії до Польщі. Не випадково в німецькій художній літературі XII ст. («Олтавіан», «Помедон») Німеччина і Русь завжди стоять поруч. (Кузьмин А. Откуда есть пошла Русская земля, т. 2. М., 1986; Кузьмин А. Начальные этапы древнерусского летописания. М., 1977, с. 283–284).

Візантійський історик Халкондил твердить, що «Росія простягається аж до данських земель». У хроніці Геймара (1135–1140) є свідчення про подорож до Угорщини сина Едмунда Залізнобокого, якому довелося їхати через усю Русію 5 днів (зрозуміло, що за 5 днів Київську Русь проїхати неможливо, отже мова йде про Русь Полабську). Хроніст Матвій Празький (1241 р.), розповідаючи про данського короля Вальдемара (онука Володимира Мономаха), згадує, як він усе своє життя переслідував невірних у Фризії та Русії, заснував на цих землях шість єпископств, першим єпископом був Гепард. Данська хроніка під 1254 р. називає цього єпископа «єпископом Русії». В німецьких документах 1373 та 1385 рр. місто Любек розташоване «в Русії». У 1187 р. імператор Фрідріх I дав привілеї в цьому місті не тільки готським та норманським, а й руським купцям. Папа Інокентій IV у своєму зверненні до католицьких священників Польщі, Лівонії, Славії, Русії та Пруссії закликав їх не переслідувати орден францисканців. Зрозуміло, що мова йде не про Київську, а Поморську Русь [Там само].

Таким чином, практично усе узбережжя Балтійського моря, мало не від Гамбурга до Вісли, було заселене не просто слов'янами, а давньоруськими племенами. Баварський Географ називає як мінімум 8 з них, а саме: північних ободритів, які проживають біля Данії і з яких, власне, він і розпочинає свою розповідь, східних ободритів, вільців, бегеймарів, атторосів, віліросів, забросів, хозаросів (не виключено, що останні чотири з них, що згадуються в другому розділі книги, є дрібними і входять до племінного союзу ободритів чи вільців: надто схожими є назви вільців та віліросів).

Атторосів автор характеризує як найбільш войовни-

че з усіх слов'янських племен, ними можуть бути якщо не руги з о. Рюген, то бойки, назва яких підводить до цього висновку. Руги були автохтонами цих земель, саме тому мало не усі автори відзначають їх величезний авторитет у слов'янському середовищі, коли жодне рішення не приймалося без їх згоди. Поява на берегах Лаби та Одри бодричів і вільців пов'язана з другою хвилею слов'янської колонізації цих земель. Вільці, посуваючись вздовж берегів Вісли, потрапили на узбережжя Балтики слідом за ругами якщо не в IV ст., коли готи остаточно залишили Польщу, то, судячи з активізації слов'ян, зокрема сербів, вже в кінці VI ст. Оскільки головним містом вільців спочатку став Волин, про який хроністи згадують як про найбільше і найдавніше місто серед усіх слов'янських міст (за часів Гельмольда воно вже було зруйноване), то мова явно йде про одне з найбільших волинських племен. Не виключено, що волинянами були також руги з о. Рюген, адже Гельмольд, Тітмар та Адам Бременський часто пов'язують їх один з одним і твердять, що у них був один король.

На берегах Лаби першими з'явилися серби, але найоптимальніші умови для колонізації цих земель слов'янами і русинами утворилися після блискучої перемоги хорватського князя Самослава над франками у 631 р. під Унгостом.

Давньоруський князь Самослав, якого франки називали спрощеним іменем Само, був видатним полководцем епохи середньовіччя. Він не програв жодної битви, вщент розгромив аварів і франків, поставив на місце Візантійську імперію, яка нацьковувала кочівників на слов'янські племена, діючи як провокатор. Самослав створив величезну імперію від Пасова (Пасау) в Баварії, Веймара і Плав'є в Тюрингії та Саксонії, Кедан і Краківця в Чехії аж до Дністра на сході. Саме його держава на тисячу років наперед визначила геополітичну карту Центральної Європи, а не імперія Карла Великого, як вважається в західній історіографії (див. Hermann J. Die Slawen in Deutschland. Berlin, 1985). Норман Дейвіс, проаналізувавши історію Центральної і Західної Європи, констатував факт її брутальної фальсифікації, коли усе, пов'язане із слов'янством, західні хроністи та історики або лукаво за-

мовчували, або перевертали з ніг на голову, як, наприклад, походження Самослава, якого, незважаючи на запеклу боротьбу з імперією франків, усупереч будь-якій логіці, з легкої руки Фредегара (Fredegarius Scholasticus. *Chronicarum*. London, 1960), щоб приховати ганебні поразки короля Дагоберта від «варварів», раптом назвали ... франком.

Насправді Самослав був давньоруським, а не просто слов'янським чи навіть чеським князем, його завоюваннями найбільше скористалися білі хорвати та дуліби, і тому в X ст. не тільки топоніми, а й уся номенклатура адміністративних термінів (в тому числі в Чехії та Великій Моравії) була виключно руською (князь, бояри, судді, жупани, холопи, тисячники, чашники, стольники, гривна і т.д.), а для того, щоб вона утвердилася на такій величезній території, потрібна була тривала історична традиція, а не десяток років (див.: Havlik. *Slovanske statni utvary ranego stredoveku*. Praha, 1987. s. 195; Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М., 1976).

Безумовно, блискучими перемогами Самослава скористалися також інші слов'янські племена, насамперед серби і чехи, які дійшли в Німеччині аж до Нюрнберга, але найбільш приховуваним фактом навіть не стільки західної, скільки нашої власної вітчизняної історії є те, що у просуванні на захід брали активну участь не тільки західнослов'янські, а й давньоруські племена, тобто предки сучасних українців, які склали тоді переважну більшість так званих полабських слов'ян. Якщо з точки зору процесів демографії оцінити чисельність чехів і сербів станом на VII ст., то стає зрозуміло, що вони не мали належного етнічного потенціалу для колонізації величезної території від Баварії аж до Гамбурга. Цю місію вони могли виконати лише за допомогою давньоруських племен, насамперед хорватів та волинян, на величезний демографічний потенціал яких звернули увагу Аль-Масуді, Костянтин Багрянородний, Баварський Географ, які незалежно один від одного стверджували, що саме від них походять інші слов'янські племена (Назаренко А. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–

XII веков. М., 2001, с. 54–55). Баварський Географ, що правда, називає їх жулянами чи то червянами, але Аль-Масуді вже через сто років чітко говорив саме про волинян.

Першими на територію Північної Чехії, Сілезії та Саксонії ще в кінці VI ст. прийшли сербські племена, які зайняли території саксів, що вирушили на завоювання Британських островів. З німецьких джерел випливає, що вони колонізували землі від витоків Лаби до річки Сали (Заале), тобто від Карконошів до Крушних гір в сучасній Чехії, а також Верхню Саксонію в Німеччині. Якби не експансія франків, які зробили сербського князя Дєрвана своїм васалом, та втручання хорватського князя Самослава, то ця територія ще й донині напевно називалась би Сербським краєм (Даліміл), або Великою Сербією (Константин Багрянородний. Об управлєнии империей, гл. 30–32. М., 1989).

У битві при Унгості, крім дулібів і чехів, які рушили на Нюрнберг добивати франків (згодом, у 788 р., Карл Великий повернув ці землі і утворив тут і на півночі Баварії так звану Чеську Марку (The Fourth Book. §74)), брали участь численні хорватські племена. Нагадаємо, що, як було встановлено, сам князь походив із Хорутанії і був етнічним хорватом (Семенюк С. Історія українського народу. Львів, 2010, с. 56). Він передав своєму родичу Краку усю Центральну Чехію зі столицею у Краківці, але для усіх слов'янських племен землі було замало, і він розгорнув наступ на Саксонію та Тюрінгію.

В 632 р. за наказом Самослава серби і хорвати почали спустошувати Тюрінгію і нападати на інші землі франкського королівства, тобто на той момент Саксонія належала давньоруському князю, і боротьба точилась вже за Тюрінгію (The Fourth Book. §75). Герцог Рудольф у 636 р. нібито вигнав їх з Тюрінгії, але в історичній хроніці одночасно повідомляється про те, що у 639 р. він раптом перестав коритися королю Дагоберту і уклав союз зі слов'янами, що для герцога-переможця було явно нелогічним вчинком. Насправді, це свідчить не тільки про вихід Тюрінгії з-під підпорядкування франків, а й про захоплення її східних земель Самославом, який примусив Рудольфа до васальної залежності (усе це Фреде-

гар у властивому йому езопівському стилі і намагався приховати від нащадків за словесною еквілібристикою про «союз зі слов'янами»).

Після своєї блискучої перемоги над франками під Унгостом та захоплення цілої Саксонії і східної частини Тюрінгії Самослав у 636 р. (або не пізніше 639 р.) примусив більшу половину сербів переселитися на Балкани, про що візантійський імператор розповідає в книзі «Про управління імперією», а на їх місце оселив хорватів: «...когда двое братьев получили от отца власть над Сербией, один из них, взяв половину народа, попросил убежища у Ираклия, василевса ромеев. Приняв его, сам василевс Ираклий предоставил ему в феме Фессалоники как место для поселения Сервии, которая с той поры и получила это прозвание» (К. Багрянородный. Об управлении империей. Гл. 32).

Причини такого поведіння Самослава зі своїми колишніми союзниками невідомі, можливо, це були внутрішні чвари між сербами, але хорватський князь став на бік лише одного з братів, і створилася країна, про яку Даліміл згодом написав:

*Є земля в Сербському краю
Хорватією її називають.*

(Kronika Dalimila. Praha, 1977. p. 12).

Переважна більшість істориків вважають це свідчення історичним курйозом, а насправді це є констатація того факту, що більшість сербських племен покинули свої колишні землі на заході і рушили до Косова на нову батьківщину. Хорвати зайняли звільнені ними території на півночі Чехії, в Сілезії, Верхній Саксонії та східній частині Тюрінгії, а також у західній частині Нижньої Саксонії. Решта сербських племен локалізувалися за Лабою в східній частині Саксонії, а на півночі, в горах, далі за Будишином (сучасна назва Бауцен), після 639 р. вже були землі білих хорватів.

Такою була картина розселення давньоруських племен білих хорватів і волинян у VII–X ст. Частково вона відображена на карті Білої Хорватії на території Чехії та Польщі в Енциклопедії Брокгауза та Ефрона (але станом на XII ст.) та на карті, яку опрацював чеський історик Р. Турек (Энциклопедический словарь Брокгауза и Эф-

рона. Т. XXX. СПб., 1890–1907, с. 287; R. Turek. Cechy v ranem stredoveku. Praha, 1982. s. 40).

Давньоруська історія Саксонії і Тюрингії вимальовується наступним чином. З усіх розповідей К. Багрянородного про білих хорватів випливає, що вони жили біля франків («Прочие же хорваты остались у Франгии и с недавних пор называются белохорватами, т.е. «белыми хорватами» (К. Багрянородный, гл. 30). І Баварський Географ, і Костянтин Багрянородний вирізняли з багатьох хорватських племен лише бойків, з чого випливає, що безпосередніми сусідами франків були саме бойки. Опосередковано про це свідчать й інші джерела, хоча бойки у різних авторів виступають як роси, руси, хорвати, бодричи, бобряни, богеймари, бойки, або й взагалі під спільним для всіх слов'янських племен іменем слов'яни. Прикметно, що Баварський Географ поділяє боїв-бодричів на західних та східних, їх менша частина (53 міста-городища) проживала на заході біля земель франків та данців (на сучасній карті це Східна Тюрингія до Веймара, земля Саксонія-Анхальт, Шлезвіг-Гольштейн, Мекленбург, Шверин, Вендланд на сході від Гамбурга), а більша частина (100 міст-городищ) — на сході (хорватці, білі хорвати, бобряни, слезяни-сілезці з центром в Клодську, які, за свідченням Кузьми Празького, згодом увійшли до складу Великої Хорватії Славника, і далі на схід аж до Стільська, про кордони якого Баварський Географ, на відміну від Костянтина Багрянородного, не знав і тому обмежився символічною цифрою в 100 городищ).

Оскільки з усіх слов'янських племен безпосередніми сусідами німців були бойки-бодричі-ободрити-бегеймари чи то богемці, то на їх на долю після 805 р. і випала основна «честь» стримувати наступ німців, тож і територія, яку вони захищали, отримала назву Боємія чи то Богемія (Константин Багрянородный. Об управлениии империей. М., 1989. Гл. 30–32). Подібної думки дотримувалися Нідерле і Шафарик, хоча Шафарик припускав, що це були нащадки не давньоруських, а кельтських боїв (Шафарик П. Славянские древности. М., 1848. т. I., кн. 1, с. 347–354). Сучасна археологія, однак, спростовує його теорію про кельтських боїв розкопками поселень на зразок Дессау-Мозігкау (Kruger B. Dessau-Mosigkau. Berlin,

1967). Наведемо кілька цитат з німецьких, візантійських, польських та франкських джерел, які підтверджують, що мова йде про далеких предків українських (давньоруських) бойків:

«В тому ж році (805. — *Автор*) син Карла ходив до слов'ян, які зветься богемці» (*Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurisenses maiores et Einhardi. MGH, SS. rer. Germ. Bd. 6. Hannover. 1895*);

«...хорваты, ныне живущие в краях Далмации, происходят от некрещеных хорватов, называвшихся "белыми", которые обитают по ту сторону Турции, близ Франгии, и граничат со славянами — некрещеными сербами» (К. Багрянородный. *Об управлении империей. Глава 31*);

«...сербы происходят от некрещеных сербов, называемых также "белыми" и живущих по ту сторону Турции в местности, именуемой ими Воики. С ними граничит Франгия, а также Великая Хорватия, некрещеная, называемая также "Белой"» (К. Багрянородный. *Об управлении империей. Глава 32*);

«Річка Ельба у своїй верхній течії омиває землі богемців та сербів» (Гельмольд. *Славянская хроника. М., 1963, кн. I, гл. I*);

«далі (за доленчанами) живуть бегеймари з 15 місцями» (Баварський Географ. *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii. Praha, 1956. P. 3*);

«бейри не є баварцями, а боярами від річки Боя» (Баварський Географ. *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii. P. 4*);

«щодо рутенів, то цей народ, який крім Руси проживає також в Польщі та Богемії, не бажає бути разом а ні з Римською, а ні Константинопольською церквою» (відповідь єпископа Матвія Краківського у 1147 р. на лист «батька» хрестоносців Бернарда Клервоського).

Таким чином, вже з «Анналів королівства франків» стає зрозуміло, що богемці — це слов'янська назва, і кельти тут ні до чого. Свідчення Баварського Географа, Гельмольда та Костянтина Багрянородного переконують у тому, що ця назва походить від хорватського племені бойків (бейрів, бегеймар), яку вони отримали або завдяки своїй войовничості, або від річки, на берегах якої

проживали (Боя? Бобер?). Тож про чехів не може бути мови, бо 15 городищ для них замало. Джерела свідчать, що бойки були сусідами сербів і проживали на заході від них: «Аннали» твердять, що у 805 р. франки спочатку напали на богемців (бойків), а потім, у 806 р., на сербів, з чого випливає, що бойки проживали між франками і сербами, незалежно від того, як їх називає Костянтин Багрянородний (бойками або хорватами). Іншими словами, принаймні до 805 р., Богемією називалася не тільки територія сучасної Чехії, а й захід Верхньої Саксонії і навіть східна частина Тюрингії, де тоді проживали бойки. Зрозуміло, що в процесі просування франків, а згодом і саксів на схід, межі розселення бойків та хорватів поступово звужувалися, і в кінцевому результаті дійшли до Богемії в кордонах сучасної Чехії.

Однак, яку б назву не носило це плем'я (бойки, бейри, бодричи, бобряни, хорвати) і як би не називали територію їх розселення (Богемія, Полабія, Біла Хорватія, Велика Хорватія), виходячи зі свідчень Матвія Краківського, слід пам'ятати, що мова йде про русинів та про найбільш західні кордони в політичному плані Давньої Русі від VII ст. до 995 р. для Богемії і до 1168 р. для поморських русинів, та ще до XV ст. в плані етнічному.

Про русів на території Богемії і Саксонії згадує не тільки Матвій Краківський.

Папа Лев III (795–816), пізніше і Бенедикт II (855–858) зверталися до русинів над Лабою з пропозицією хреститися за римським обрядом. У французькій поемі Рено де Монтебана XII ст. серед наближених до Карла Великого згадується руський граф, який міг належати до тих білих хорватів, які заволоділи Саксонією. (Кузьмин А. Начальные этапы древнерусского летописания, с. 283–284). Хорватів на території Саксонії згадує і Тітмар під 981 р., а село Хруати на річці Галі існувало аж до 1086 р. (Titmari Merseburgensis. Chronicon. Berlin, 1966). Навіть на сучасній карті Німеччини 920 (6,2%) поселень мають не просто слов'янські, а суто руські назви (Київ, Кладень, Плав'є, Гора, Камінь, Бранібор, Липсько (Ляйпціг), Долич, Старгород, Рохлич, Дрезно (Дрезден), Берлін, Шверін, Вітцен, Девін, Карпін, Любиці (Любек), Гюстров, Трептов, Лютов, Гольцов, Ратибор, Миров, Буров,

Любенау, Шпандау, Торг (Торгау), Сосни (Цоссен), Росток та багато ін.), причому більшість з них розташовані у Верхній Саксонії, Мекленбурзі та Тюрінгії (це навіть незважаючи на те, що за часів фашизму значна їх частина була замінена німецькими назвами).

У «Статуті турнірів у Магдебурзі» імператора Генриха I (919–936) серед феодалів різних земель його імперії бачимо *Viemarus princeps Russiae*, *Radelotto dux Russie*, (герцог Тюрінгії), *Vinslaus princeps Rugiae*, що дозволяє говорити про давньоруські політичні утворення на території Німеччини (*Melchiorus Goldasti. Collectio. Frankofurti, 1713. P. 213*).

Якщо щодо «принцепса» о. Рюгена жодних загадок для нас не існує, то на основі досліджень професора А. Кузьміна (Кузьмин А., 1977, с. 283–284, 309–311) В. Ростов дійшов висновку, що на території Тюрінгії та Саксонії були два руських князівства, які називалися Русь (Реус) і Руська Земля (Реусланд) (Ростов В. Истоки Руси в польській хроніке // Секретные исследования. №18. 2005). До нас дійшла карта XVIII ст., де позначені ці князівства (зеленим кольором), але вже станом на XVIII ст., а не на X ст. Однак, на її основі можна спробувати відновити реалії тисячолітньої давності.

Південні кордони Реусланда (Руської Землі) на території Німеччини станом на 639 рік йшли по лінії Россах (біля Кобурга) — Рослау (на р. Егері) і далі по північній частині сучасної Чехії Кедани — Мост до прикордонного міста лужицьких сербів Будишина (Бауцена). На південь від цієї лінії від Россах до Кедан в той час проживали чехи, князівство яких займало усю Франконію та північну частину Баварії, а від Кедан до Плзена і далі на схід проживали русини, що мали своє окреме хорватське князівство з центром у Краковці.

Західний кордон Руської Землі тоді проходив по лінії Россах — Рослав (біля Сангерхаузена) — Магдебург (Девін) — Бранібор, тобто до її складу тоді належали такі відомі міста в Тюрінгії, як Ерфурт (Яроброд), Веймар, Гера (Гора) та ін.

Північний кордон пролягав там, де Сала впадає до Лаби, тобто на стику земель лютичів та сербів, східний кордон Руської Землі утворювали лужицькі серби.

Це, власне, і є та первісна Боємія-Богемія, назва якої з часом поширилася на всю територію сучасної Чехії. Тим не менш, багато сучасників, а за ними й істориків, ще довго називали цю землю Сербською, не так через історичні реалії, як через історичну традицію. Серби тут справді були першими, вони колонізували територію (принаймні до річки Сали (Заале)), а згодом разом з хорватами Самослава зі зброєю в руках здобували Тюрингію та Франконію: «После этого венды совершили много грабительских набегов на Тюрингию и прилегающие земли королевства франков» (The fourth book of the Chronicle of Fredegar. London. Greenwood Press, 1981. §68). «На 11-м году правления Дагоберта (тобто у 632 р.) венды, по приказу Само, производили обширные набеги, часто пересекали границу и опустошали франкское королевство, растекаясь по всей Тюрингии и другим землям» [Там само, §75]. Хроністи, на жаль, знали лише ім'я свого давнього сусіда та васала франків сербського князя Дервана, і спільний територіальний здобуток усіх слов'ян (вендів) в уявленнях західного світу мимохіть закріпився за сербами та Дерваном.

Насправді, роль сербів у подіях 631–639 рр., а ще більше в наступні століття є занадто перебільшеною. За свідченнями Баварського Географа, із 300 городищ серби мали в Саксонії лише 50, тобто переважна більшість з них була заснована хорватами і бодричами (250). Трагедію хорватів і бойків спричинило те, що вони просунулися надто далеко на захід, були безпосередніми сусідами німців, тож і основний удар прийняли вони, захистивши таким чином від повного винищення лужицьких сербів, які збереглися до наших днів у районі Баутцена та Котбуса.

З хроніки Фредегара зрозуміло, що як васал франків Дерван не бився під Вогастисбургом на боці слов'ян, а перейшов на бік Самослава лише після розгрому армії короля Дагоберта: «Помимо этого, Дерван, герцог сорбов, народа славянского происхождения, долгое время подчинявшийся франкам, перешел под власть Само вместе со всеми своими людьми» [Там само, §68]. Крім того, західні хроністи тривалий час сприймали усіх слов'ян як щось одне ціле, тим більше, що відмінності між ними у

мові тоді справді були мінімальними і майже непомітними для стороннього вуха. Тому, описуючи вже бойків, тобто русинів, вони не зважали на те, що половина сербів вже залишила значну частину «сербської» землі, і їх місце зайняли русини. Якщо до 636 р. серби доходили до р. Сали і брали участь у нападах на Тюрінгію, то після смерті Дєрвана один з його синів, як ми з'ясували вище, залишив територію між Салою та Лабою і подався на Балкани. Не дивно, що «Аннали королівства франків» у 806 р. локалізують сербів на Лабі і жодним словом не згадують про їх присутність в Тюрінгії: «... король послал свого сына Карла с войском в землю славян, которые зовутся сорбами и которые живут на Эльбе» (*Annales regni Francorum inde ab a. 806*). З часом франки та сакси збагнули, що вони мають справу з бойками (боями, бейрами, богемцями, бегеймарами), і тільки в X ст., коли ця земля потрапила до складу імперії Генриха Птахолова, виявилось, що *Viemarus* є насправді *princeps Russiae*, а *Radelotto* *dux Russiae*.

В ті часи кордони традиційно проходили вздовж річок, тому, беручи до уваги локалізацію князівства Рус на карті XVIII ст., можна стверджувати, що ці два руські князівства розділяла річка Мульда.

Князівство *Russiae* зайняло територію на захід від Мульди і далі аж до лінії Россах — Рослав в Тюрінгії, а також частину земель північно-західної Чехії в районі Кедан. Наявність тут поселень з назвою Бойковіце і Плав'є (Плауен) дозволяють стверджувати, що це і було князівство бойків (Плав'є є надзвичайно рідкісною назвою і крім Саксонії зустрічається тільки на українській Бойківщині).

Князівство *Russiae* локалізувалося на сході від цієї річки і включало землі сучасної Верхньої Саксонії аж до сербського етнічного кордону (спочатку кордон проходив по Ельбі, а згодом, перемістився далі на схід до лінії Любін (Lubben) — Кам'янець (Kamenz), а також частину території сучасної Чехії з центром у Михаловцях. Чехи називали цю територію Хорватцями, тобто там також проживало хорватське плем'я (Turek, 1982. S. 40).

В історії Полабської та Поморської Русі можна простежити 5 основних періодів її існування:

1) 631–780 рр., коли франки були так збентежені нищівною поразкою від слов'ян, що на 150 років дали їм спокій і спрямували свої сили на те, щоб не допустити втрати нових земель;

2) 780–929 рр., коли Карл Великий, а особливо його нащадки перейшли в наступ — спочатку на землі вільців та бодричів, а потім на Тюрінгію та Верхню Саксонію. Однак, завдяки допомозі моравських князів та угорців цей наступ русини і серби змогли нейтралізувати;

3) 929–1003 рр. — найбільш важкий період існування Полабської Русі, яку підкорив Генрих Птахолов; вона була насильно латинізована, а за часів Оттона II та Оттона III фактично поставлена на межу фізичного знищення;

4) 1003–1168 рр. — тимчасовий ренесанс полабських і поморських слов'ян, їх політичного життя, віри та культури, зумовлений втручанням польського і чеського чинника, а також вмілій грі русинів на протистоянні імператора із саксами;

5) після 1168 року це вже була не історія полабських і поморських слов'ян, а лише її окремих фрагментів та особистостей, яка врешті-решт завершилася їх повною асиміляцією (за винятком сербів) у німецькому середовищі та латинській культурі.

Одного погляду на географічну карту достатньо, щоб зрозуміти, чому руські князівства на острові Рюген та найбільш важкодоступному і глухому куті Тюрінгії протрималися найдовше. Хоча за тисячоліття німецької експансії князівство Рус (Reuss) зменшилося в десятки разів до невеликої території від Лобенштейна до Грейца з центром у Плауені, тим не менш воно проіснувало аж до XVIII ст. Франки і сакси уникали битися в горах, і тривалий час бойки давали собі з ними раду. Основний удар Карл Великий спрямував на саксів, і бойові дії велися переважно в Нижній Саксонії. Уперше він зіштовхнувся зі слов'янами у 780 р. у місці, де річка Ора впадає до Ельби. Лише у 784 р. франки наважилися йти через Тюрінгію до Шенінгена, а що «Аннали королівства франків» мовчать про результат цього походу, то вірогідно, він був невдалим, і наступні 20 років франки здійснювали напади на руські землі через Нижню Саксонію в напрямі

на Девін (Магдебург). Це місце було вразливим, бо містилося далеко від племінних центрів бойків, бодричів та вільців, тож поки їх війська поспішали на допомогу місцевим жителям, франки або сакси встигали спустошити цей регіон та повернутися додому. Оскільки «Аннали» в цей період найчастіше згадують вільців (велатабів), то, вірогідно, саме вони охороняли цю ділянку нашого етнічного кордону.

Можна стверджувати, що до 929 року не тільки Верхня Саксонія і руська частина Тюрінгії, а й князівства бодричів та вільців були цілком незалежними від франків та саксів. Руські князі були талановитими дипломатами і в процесі протистояння із західним світом мали реальну допомогу від Великої Моравії, а після її розгрому у 906 р. мадярами — від угорців.

Вже у 846 р. до Саксонії ходив моравський князь Моймир, а згодом Велика Моравія на цих землях створила 3 провінції, кордони яких відповідали кордонам руських князівств. Тітмар свідчить, що Великій Моравії тоді корилися навіть німці, тож належність до неї Полабської Русі не викликає жодних сумнівів. Чеська хроніка «Пулкови» твердить, що в часи князя Святополка Моравії належала не тільки Полонія, а й Русія. Це саме засвідчує чеський хроніст Хагецій (1552 р.), а також історик середини XV ст. Еней Сільвій. М. Бельський також писав про те, що моравський князь Святополк «держав руські землі», причому цілком зрозуміло, що він мав на увазі не Київську Русь, а Велику Хорватію IX ст. [В. Ростов. Цит. праця].

Угорці нападали часто і досягали навіть далеких територій за Рейном, тож франкам і саксам вже було не до слов'ян. «Хільдесгеймські аннали» фіксують неймовірні спустошення в Саксонії у 906, 908, 909, 910, 911, 915 рр. Гельмольд (гл. 6), Екхард та Саксонський Анналіст з жахом розповідають про неймовірну жорстокість цієї орди: «24 июня, венгры опустошили пределы Саксонии, перебив множество [людей]; бесчисленную толпу женщин — благородных, свободных и служанок — они, взяв в плен, раздели и, связав их головы друг с другом волосами, словно ремнями, а груди продырявив, вместе с детьми увели с собой» (Annalista Saxo. MGH, SS. VI.

Hannover. 1844. Рік 906). «Призванные доленчанами, они произвели в Саксонии страшное опустошение и унесли немалую добычу» (Ekkehardi chronicon universale. MGH, SS. Bd. VI. Hannover. 1844). Врешті-решт, з огляду на неймовірні руйнування та нечувану жорстокість цієї дикої орди, русини відмовилися від союзу з угорцями, які «... держа путь через землю доленчан, попросили у них помощи, как у старых друзей. А те, зная, что [венгры] спешат в Саксонию и что саксы готовы с ними сражаться, бросили им в качестве дара жирного пса. А так как у тех, кто спешил, не было времени на другое сражение, чтобы отомстить за нанесённое оскорбление, то доленчане долго провожали [бывших] друзей насмешливыми криками» (Ekkehardi chronicon. Рік 924).

Новий імператор Генрих Птахолов, за походженням сакс, не тільки вболіваючи за свою батьківщину, а намагаючись одночасно поставити на коліна русинів, перекупив угорців і уклав з ними угоду, спрямовану проти Полабської і Поморської Русі: «Не легко изложить ни устно, ни письменно, сколь ревностно заботился король Генрих о своих подданных в дни мира и войны, с какой мудростью укрепил он Саксонию против вторжения всех народов в течение 9-летнего перемирия, заключённого с венграми» (Annalista Saxo. Рік 933). Опинившись між молотом та ковадлом, місцеві русини визнали свою васальну залежність від імператора: «Сказать считаю особенно необходимым. Он обложил данью следующие земли: чехов, далеминцев, ободритов, вильцев, гевеллеров и редариев» [Там само, рік 929]. Опинившись у складі Священної Римської імперії, русини, незважаючи на денаціоналізацію та утиски, у боротьбі з кочівниками підтримували західний світ і взяли участь у битві під Аусбургом у 955 році яка остаточно поставила хрест на експансії дикого Сходу на Захід та аж до наших часів забезпечила європейській цивілізації комфортні умови існування. Зазвичай серед слов'янських учасників цієї битви історики згадують тільки чехів, хоча Тітмар засвідчує, що в битві брали участь також мешканці Полабської Русі (чехи біля Мерзебурга ніколи не жили): «Император, придя в Мерзебург после долгого отсутствия, узнал от некоего предателя, что славяне, вождём которых был весьма уважа-

емый им Кухавиц, удерживают в селении Цвенкау снятые с герцога доспехи. Победив их с его помощью в единственном сражении, он приказал повесить побежденных, вернув большую часть добычи. Я, правда, не знаю, взяли ли они эти доспехи как истинные убийцы герцога, или нашли их случайно, невиновные в его гибели (герцог Конрад, про обладунки якого йде мова, загинув в битві з угорцями під Аусбургом) (Thietmar von Merseburg. Chronik // Ausgewaehlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Bd. 9. Berlin. 1966. §38).

Після розгрому мадяр у 955 р. русини намагалися зіграти на протиріччях між Оттоном I та Екбертом Однооком, підтримуючи останнього, а у 960 р. «заявили, що хочуть отойти от языческих обычаев и принять христианскую религию; он согласился с их просьбой и отправил [к ним] Адальберта, епископа католической веры; однако, они солгали во всём, как доказал впоследствии исход дела» (Annales Hildesheimenses. MGH, SS. rer. Germ, Bd. VIII. Hannover. 1878. Рік 960). Однак, усі ці хитрощі, маневри та відкрите протистояння в бою мало що дало, і від 985 р. сакси за підтримкою франків почали систематично (985, 987, 992, 993, 995 pp.), крок за кроком, фізично витіснити русинів з цієї території.

Уявлення про західні кордони Полабської Русі тих часів дає перелік католицьких єпископств, заснованих Оттоном I у 968 році: «Магдебургському же єпископству подчинена вся Славяння вплоть до реки Пены. Викарных же єпископств — пять, из которых Мерзебург и Цицен (Цейс) учреждены на реке Сале, Мисна — на Альби» (Гельмольд. Славянская хроника. Кн. I, гл. 11). А що Магдебург, Мерзебург та Цейс були, вірогідно, центрами єпископств, то кордони руського світу (Славонії) станом на X ст. містилися як мінімум на 100 км на захід від цих міст, що збігається з західними кордонами Полабської Русі, які ми визначили вище. Не випадково магдебурзького архієпископа Адальберта хроніки називають «руським єпископом»: «Оттон поставил во главе архиепископства Адальберта Трирского, по роду занятый монаха, рукоположенного ранее в епископы Руси» (Annalista Saxo. Рік 968).

З-посеред руських земель інакше склалася подаль-

ша доля князівства Хорватців, територію яких у 929 р. під приводом династичної спадщини від своєї сестри (дружини місцевого хорватського князя) захопив чеський король Болеслав Грізний. Про окремі фрагменти подальшої історії князівства Reuss можна дізнатися хіба що з опосередкованих джерел та повідомлень.

У поемі «Фольк із Кандії» є повідомлення про те, що княгиня Ганна (Ганіта) Прекрасна після смерті свого чоловіка прийняла римську віру і передала Русь франкам. Цілком можливо, що мова йде про наступницю Radelotto dux Russie. Це, однак, не означало повну ліквідацію давньоруського князівства і князівської влади, оскільки протягом тривалого часу воно мало певну автономію від німецьких імператорів. За свідченнями джерел, Ганна згодом або передала владу своєму вже дорослому сину-руси́ну, або одружилася удруге з чоловіком-слов'янином (якби це був німець і німецька династія, то у 1086 р. Генрих IV навряд чи передав би цю землю чеському королю).

Ламберт Херсфельдський під 973 р. повідомляє про прибуття руських послів до імператора Оттона (Кузьмин А. Цит. праця). Коментатор Адама Бременського твердив, що орієнтовно у 1035 р. Кнут Великий видав свою сестру Естрель за сина короля Русії (Magistri Adam. P. 114). Анналіст Саксонський під 1040 р. сповіщає, що до міста Альтштедт в Тюрингії до імператора Генриха III прибуло руське посольство (Annalista Saxo. Рік 1040). Вірогідно, в цих випадках мова йде не про Київську Русь, а про Русь Полабську або Поморську.

Зв'язок руських князівських династій з Тюрингією та їх родинні стосунки з німецькою панівною елітою були дуже тісними. Наведемо цитату Саксонського Анналіста: «Их, то есть маркграфов Вильгельма и Отто, братом был Поппо, имевший сына Ульриха, который, взяв в жёны сестру Владислава, короля Венгрии, Софью, имел от неё Ульриха Младшего, женившегося на дочери Людвига, графа Тюрингии, и родившая ему 2-х дочерей — Вульфильду и Эйлику. Эйлика вышла замуж за графа Отто фон Балленштедта и родила от него маркграфа Адальберта и дочь Адельгейду, которая, в свою очередь, вышла замуж за Генриха, маркграфа фон Штаде. Маркграф

же Отто смог получить лены Майнцского епископства не иначе, как обещав давать десятину со всех своих владений в Тюрингии и заставить делать то же прочих тюрингов; это обстоятельство стало источником многих бед. Женой его была Адела из Брабанта, из замка, что зовётся Лувен, которая родила ему 3-х дочерей — Оду, Кунигунду и Адельгейду. Оду взял в жёны Экберт Младший, маркграф из Брауншвейга; она скончалась бездетной. Кунигунда вышла замуж за русского короля и родила дочь, на которой женился некий вельможа из Тюрингии именем Гунтер и родил от неё графа Сиццо. Кроме неё она родила от графа Коно 4-х дочерей, одну из которых взял в жёны Генрих, граф фон Цютфен, вторую — Вильгельм, граф Люксембурга, а третью, которую звали Адела, — граф Дитрих фон Катленбург; после его смерти она вышла замуж за Хелприка, графа фон Плётцау, и родила ему маркграфа Конрада и графа Бернгарда. Четвёртая, — звали её Кунигунда, также как мать, вышла замуж за Виперта Младшего; а когда он умер, её взял в жёны Дипольд, маркграф Баварии. Мать же их вступила в 3-й брак с Випертом Старшим. Когда Удо Старший умер, ему наследовал его сын маркграф Генрих. Женой его была Евпраксия, дочь русского короля, которую на нашем языке звали Адельгейда и на которой позже женился император Генрих» (Annalista Saxo. Рік 1062, 1106).

За Саксонською всевітньою хронікою, дружина маркграфа Саксонії Бернхарда II також була русинкою і від неї він мав сина, відомого в історії як граф Отто фон Плауен (нагадаємо, що місто Плауен на той час опинилося в центрі князівства Reuss) [Кузьмин А. Цит. праця]. Вірогідно, мова йде про дочку Ярослава Мудрого, угорську королеву Анастасію та її сина Соломона, якого мадяри позбавили угорського трону (Brunos Sachsenkrieg // Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrichs IV. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1963. §74). Вони втекли до Тюрингії, де, щоб знову посадити свого сина на королівський трон, Анастасія вийшла заміж за саксонського маркграфа, який дав їй на допомогу місцевих бойків, і у 1064 р., разом з місцевими русинами, вони повернули Соломону Угорщину. Прикметно, що саме до Тюрингії ті-

кали не тільки Анастасія та Соломон, а й мало не усі вигнанці з Київської Русі (Ізяслав Ярославич, Ярополк Ізяславич та його дружина). Євпраксію Генрих IV також зустрів в одному з монастирів Тюрингії. Інакше, як існуванням тут князівства Reuss та руським місцевим етнічним і мовним середовищем, цей феномен пояснити неможливо.

Бруно, а за також Мельхіор Гольдаст під 1086 р. свідчать про підпорядкування Генрихом IV сілезького, лужицького і руського маркграфств чеському королю Вратиславу II: «Князю Чехии Вратиславу он дал город Мейсен со всем, что к нему относилось, и таким образом привлёк его на свою сторону» (Brunos Sachsenkrieg // Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrichs IV. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1963. §36). Оскільки Вратислав вимагав у Папи дозволу відновити літургію руською мовою при тому, що сам коронувався в Німеччині за католицьким обрядом, а в Празі за руським церковним обрядом, то немає сумнівів, що тоді до Чехії був приєднаний величезний масив руської землі з центром в Мейсені. Привертає увагу також послідовність переліку цих маркграфств (зі сходу на захід), тобто руська васальна територія німецької імперії була розташована на крайньому заході слов'янського світу, навколо Мейсена (Мишина), далі за лужицькими сербами [Melchioris. Цит. праця]. В цих подіях, певно, відіграла роль дружина Вратислава II королева Сватава, онука київського князя Володимира Великого, а також дружина Генриха IV руська княгиня Євпраксія.

Це перепідпорядкування частини Полабської Русі чехам однак не принесло користі місцевим русинам, адже кілька століть германізації вже далися ознаки. Папа не дозволив поновити літургію давньоруською мовою, а ті кілька церков і Сазавський монастир, де, за мовчазної згоди чеського короля, вона підпільно практикувалася, після смерті Вратислава були переосвячені католиками.

Таким чином, до 1086 р. хорвати (тобто бойки) Тюрингії та Верхньої Саксонії перебували під пануванням німців, які проводили політику повної денаціоналізації, що поширювалася не тільки на імена та прізвища (тому в історичних документах вже неможливо відсепарувати

хорватів від німців), а й на географічні назви (Рославль був перейменований на Рослав, Дрезно на Дрезден, Липсько на Ляйпціг, Плав'є на Плауен і так далі). Тому, особливо після розгрому Великої Хорватії у 995 р., почалося масове переселення місцевих бойків на свою прабабтьківщину в Прикарпатті, звідки вони прийшли в Саксонію орієнтовно у 631 р. Штаденські аннали XIII ст. свідчать, що дочка Леопольда Штаденського Ода у 1112 р. одружилася з руським королем, а після його смерті разом із сином Вратиславом втекла назад до батьків. Потім цього Вратислава русини запросили до себе князувати, тобто руське князівство в тій чи іншій формі ще продовжувало своє існування (MGH SS. T. XVI. Hannoverae, 1859. P. 188–189). Руська княгиня на ім'я Марія в сер. XII ст. вийшла заміж за одного з князів Росенбергів, які з того часу почали називатися Властовичами, а їх старший син від цього шлюбу — руським князем.

Відомо також, що син Кнута і дочки короля русів Вальдемар до 1182 рр. був королем Данії. В «Генеалогії королеви Інгеборди» сказано, що Вальдемар одружився з ландграфинею Тюрінгії Софією, дочкою місцевого руського короля Володаря.

Безумовно, відносини з німцями не зводилися лише до безперервних воєн, багато чого бойки запозичили у них, у т.ч. і звичай надавати своїй панівній еліті герби (варто нагадати, що найдавніший з усіх українських шляхетських гербів носить назву Сас). Однак, у 995 р., коли чехи розбили хорватське князівство Славників, а імператор Оттон III мало не щороку організовував проти русинів каральні експедиції, причому вже навіть не з метою їх латинізації, а фізичного знищення, тил бойків оголився, і, щоб остаточно не втратити свій генетичний потенціал, вони вирішили повернутися туди, звідки прийшли ще в VII ст. Їх шлях на батьківщину через територію сучасної Словаччини та Румунії зафіксований в численних назвах, як-от Бої, Бойніце, Бойнички, Бойна, Бойковичі та ін. Саме в той час, у 1052 р., вперше в історії згадується Урос гербу Сас, воєвода короля Угорщини Андрія I, який боронив від німців (!!!) Братиславу. З «Історії Єрусалима», а також з праці Гельмольда відомо, що у 1097 р. русини Саксонії та Тюрінгії взяли активну участь

в I хрестовому поході і заснували в Сирії м. Руссію (а ті, що повернулися в Європу, осіли вже не в Саксонії, а на прохання угорського короля Гейзи II залишилися на Семигородщині, переважно в районі Брашова, й отримали політичну автономію і свій власний суд). Як вихідців з Саксонії їх там також називали саси, але в жодному разі цих сасів не слід плутати з етнічними німцями, які з'явилися на Семигородщині лише у 1211 р. (Тевтонський орден). Стосунки сасів і німців тут були не менш напруженими, ніж в Саксонії. У 1236 р. саси на чолі з воєводою Гуйдою почали переходити на протилежний бік Карпат, в Галичину, де їх залюбки прийняв Данило Галицький (Лакієр А. Русская геральдика. Спб., 1855; Bartosz Paprocki. Herby rycerstwa polskiego. Kr., 1858). Українські та польські дослідники давно звернули увагу на той факт, що усі їх села були не на німецькому, а на волоському або руському праві, що для етнічних німців було абсолютно невласиво (R. Kosteckí. Rodziny herbu Sas. W., 2010. s. 7). Цей процес завершився в XIV ст. за часів воєводи Драга, і саме тому бойківська шляхта на Галичині називає себе Драго-Сасами. Варто нагадати, що ім'я князя Драговита та його сина Цеадрага зустрічається і в Полабській Русі, а мешканців Закарпаття донині називають долинянами, що підтверджує версію про те, що полабські доленчани були хорватами (Annales regni Francorum. Рік 788). Переважна більшість Драго-Сасів осіла на території Бойківщини, а ті, що залишилися в Семигородщині, з часом були германізовані. Тим не менш саси (суси) серед слов'янських племен в районі злиття річки Сали з Лабою згадуються аж до сер. XII ст., тобто певна частина бойків все ж таки залишилася на території Німеччини і була германізована. Щоправда, історики називають їх не бойками, а сербами, хоча джерела завжди ставили їх окремо один від одного: «Ибо богемцы, сорабы, сусы (susi) и остальные славяне, которых он облагал данью, сбросили теперь иго (Гельмольд. Славянская хроника. Гл. 7).

Про подальшу долю хорватських племен у складі Чеського королівства залишив в сер. XII ст. свідчення іспанський мандрівник Веніамін із Туделі, який вважав їх складовою частиною Давньої Русі: «Это царство весьма

обширно и простирается от ворот Праги до ворот Пина (или Фин), великого пограничного города царства. Страна гористая и лесистая, где водятся звери, называемые вайрагрес и наблинац. Там человек зимой не выходит из дверей своего дома от ужасной стужи. Доселе о царстве Руси». — (Три еврейских путешественника. М., 2004, с. 195). Їх історія в Чехії викладена в окремій праці (див.: Семенюк С. Історія українського народу. Львів, 2010, с. 469–561).

* * *

Не менш, а може ще більш героїчною в Полабській та Поморській Русі була доля волинян (вільців) і бодричів (ободритів). Вони жили не в горах, а на рівнині, і тому першими відчули усю військову потугу франків і саксів та вплив західного світу. Їх розташування на карті Нижньої Саксонії є досить дивним: основна маса волинських племен була сконцентрована на території сучасної Польщі та в північно-східній частині Німеччини, і лише вузьким клином в напрямі на Магдебург вони розмежували бодричів та бойків Верхньої Саксонії. Чим їх так приваблював цей регіон, невідомо, вірогідно, тоді тут проходив основний торговий шлях зі сходу на захід (Магдебург навіть сьогодні стоїть біля основного автобану Німеччини), який найбільш оптимально пов'язував місто Волин та о. Рюген з європейськими ринками.

Щодо ободритів у науковому середовищі панують різні думки, в т.ч. і на користь їх волинських чи сербських коренів. Вони були більш прив'язані до Поморської, ніж до Полабської Русі, і якби не споконвічна ворожнеча бодричів з вільцями, яку відзначали буквально усі хроністи того часу, то належність їх до групи волинських племен, можливо, не викликала би жодних заперечень. Ми, однак, стверджуємо, що є вагоміші підстави вважати їх хорватами. Зважаючи на певну подібність племінних назв, бойки і бодричи (ободрити) мали би становити одне ціле (можливо, в VII ст. так і було). Однак, експансія волинян поділила їх на два окремі князівства. Іншими словами, бодричи якщо і не були бойками, то однаково належали до групи племен білих хорватів. Під 824 роком в «Анналах королівства франків» є свідчення про те, що

до короля франків «пришли послы ободритов, которые повсюду называются преденеценты и, будучи соседями болгар, населяют прилегающую к Дунаю Дакию («Annales regni Francorum inde» ab a. 824). Жодних сербів і волинян на території Дакії (Трансільванії) в ті часи не було (в Анналах ободрити також завжди згадуються окремо від сербів), тимчасом як усі основні джерела твердять про наявність тут бойків (боянів) з роду Драго-Сасів. Коментуючи результати посольства цих ободритів до франків, «Аннали» зазначають, що король їм не допоміг, і болгари, «изгнав их вождей, поставили над ними болгарских правителей» (Annales regni Francorum inde ab a. 826). Розповідаючи, звідки походить Руська земля, Нестор-літописець вказує на регіон: «там де нині є земля Угорська і Болгарська» (болгари володіли Дакією та верхньою течією Тиси до XI ст.). У розповіді про князя вільців Люба «Аннали» згадують східних ободритів: «Когда он погиб, завязав сражение с восточными ободритами, народ вильцев поставил себе королем его сына Милегаста» [Там само, рік 823]. Мова йде про територію на північному сході сучасної Чехії. Крім того, Гельмольд свідчить, що біля одного з найбільших міст бодричів Любека існувало містечко Бук, а ця порода дерев, як відомо, характерна не для Балтійського узбережжя, а Закарпаття [Гельмольд. Кн. I, гл. 57].

Ці свідчення підтверджують, що в ті часи займати таку величезну територію від Лаби до Дакії могли не серби, а тільки білі хорвати, що згодом підтвердив у своїй праці Костянтин Багрянородний. Виходить, саме з Дакії частина хорватів, у т.ч. бойки, у 631 р. рушили на захід в Саксонію, але через загрозу повної германізації у XI–XII ст. повернулися назад.

Бодричи на території сучасної Німеччини займали територію вздовж узбережжя Балтійського моря мало не від самого Гамбурга (так званий «Вендланд», район Люхова — Данненберга, де мова бодричів проіснувала до XVIII ст.), до кордону з вільцями на р. Піна, а на півдні, як ми вже з'ясували вище, спірною територією з вільцями був район Магдебурга. Найбільшими їх містами в той час вважалися Рерик, Старгород, Любіце (Любек), Велеград, Добин та Зверин.

До союзу племен, крім бодричів, входили вагри, глиняни, смоляни, варни, древани і ті, яких, не знаючи слов'янського аналогу, назвали полаби: «Славянских народов существует много. Среди них наиболее западные вагры, живущие на границе с трансальбингами. Их город лежащий у моря Алдинбург (Старград). Затем следуют ободриты, которых теперь называют ререгами, а их город Магнополис (Велеград). К востоку от нас (от Гамбурга) живут полабинги (полабы), город которых называется Рацисбургом. За ними лингоны (глиняне) и варабы» (Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия IX — первая половина XII вв. М.-Л. 1989; Адам Бременский. Деяния гамбургских епископов. §12).

Слід звернути увагу на той факт, що рівня Київської Русі Поморська Русь досягнула на багато століть раніше, незважаючи на те, що язичницькі вірування тут панували аж до XII ст.: «И в эти дни во всей славянской земле господствовало усердное поклонение идолам и заблуждения разных суеверий. Ибо помимо роц и божков, которыми изобиловали поля и селения, первыми и главными были Прове, бог альденбургской земли, Жива, богиня полабон, и Редегаст, бог земли бодричей. ... Среди множества славянских божеств главным является Святovit, бог земли райской, так как он — самый убедительный в ответах. Рядом с ним всех остальных они как бы полубогами почитают» (Гельмольд. Кн. I, гл. 52).

Щоправда, латинські автори свідомо перебільшують ступінь «дикості» місцевих русинів, бездоказово твердячи, що вони приносять у жертву «християн, кровь которых, как уверяют они, доставляет особенное наслаждение их богам», і буквально тут же самі себе спростовують: «После умерщвления жертвенного животного жрец отведывает его крови», тобто насправді в жертву приносилися не люди, а тварини [Там само].

Про яку дикість можна говорити, якщо католицькі автори одноставно твердять, що Волин був найбільшим торговим містом Європи (про це далі), а Любич (Любек) і Старгород мало чим йому поступалися. У 1157 р. Саксонський Граматик був свідком, як під час нападу данців на Шверін були пограбовані і знищені руські кораблі. Ми вже згадували про привілей Фридриха I від 1187 р. не

тільки нормандським, а й руським купцям в Любеку (Кузьмин А. Откуда есть пошла Русская земля. Т. 2. М., 1986).

Навіть німецькі вчені тепер визнають, що місцеві слов'яни зробили величезний внесок у розвиток землеробства, торгівлі та мореплавства, у гірничу справу, тож багато в чому сакси прийшли сюди на все готове. Так, в Саксонському гірничому календарі на 1783 р. визнано, що першими почали обробляти руду не німці, а слов'яни (під Мекленбургом були знайдені слов'янські ідоли, вилиті з міді).

Таким чином, немає жодних підстав твердити, що культура і цивілізація прийшли сюди тільки з латинською вірою із заходу, тому місія тотального винищення місцевих русинів як «дикунів» та «поганих язичників» була історично виправданою. Якщо навіть «погані» русини спромоглися досягнути такого рівня розвитку, то за християнства та добросусідських відносин з саксами вони цілком могли їх перевершити.

Сакси не хотіли конкуренції, тож пішли найлегшим шляхом: користуючись більшою чисельністю та підтримкою сусідніх германських племен, вони почали фізичне винищення бодричів. Одночасно, завдяки ворожнечі в слов'янському середовищі, вони залучили союзників в особі вільців, які віддавна ворогували з бодричами за території біля Магдебурга. На жаль, подібні відносини в руському середовищі стали однією з основних причин того, що німці перебили їх один за одним, а меншість, що залишилася, асимілювали і розчинили у своєму середовищі.

Описуючи напад данського короля Годфріда на бодричів, «Аннали» засвідчують: «С Годфридом в упомянутом выше походе были славяне, которые назывались вильцы. Из-за старинной вражды, какую они имели обыкновенно с ободритами, они по доброй воле соединились с его войском» (*Annales regni Francorum inde ab a. 808*). Тож бодричі зробили ставку на союз з франками, які від VI ст. намагалися включити саксів до складу своєї імперії, (див. *Chronica Sigeberti Gemblacensis*. MGH, SS. Bd. VI. Hannover. 1844. рік 556–582).

Союз з імперією Карла Великого був історично ви-

правданим, і якби місцеві руські племінні союзи зробили подібне, то не від русинів, а вже від саксів не залишилося би сліду, і тут була б не Саксонія, а Західна Русь. У 804 р. Карл Великий у нагороду за мужність у боротьбі з саксами передав Саксонію ободритам, а німців нищив і виселяв навіть не окремими племенами, а десятками тисяч: «приведя войско в Саксонию, он переселил во Франкию всех саксов, которые жили за Эльбой и в Вихмодии, вместе с жёнами и детьми и отдал заэльбские паги ободритам» (Annales regni Francorum inde ab a. 804).

Ця війна бодричам вартувала значних жертв, адже сакси належали до найбільш войовничих германських племен. Достатньо нагадати, що навіть могутня імперія франків протягом багатьох століть не могла дати з ними раду. В одній з таких битв у 795 р. загинув перший історично відомий князь бодричів Вишеслав: «было неожиданно сообщено, что король ободритов Витцин при переходе через Эльбу попал в расставленные саксами ловушки и был ими убит» [Там само, рік 795]. Від 664 р. існують легендарні свідчення про бодрицьких князів Радагаста та Вишеслава I, про Вишеслава II (Вітцена) згадують кілька західних істориків.

Перемогу бодричів над саксами у 798 р. навіть джерела франків описували в такому піднесеному тоні, як далеко не кожному перемогі самого Карла Великого: «ободриты всегда были помощниками франков, отчего они были сразу приняты ими в коалицию. Их герцог Траско, узнав о движении заэльбцев, поспешил им навстречу со всеми своими войсками и, завязав с ними сражение в месте, которое называется Свентана, поверг их в великом избиении. В самом деле, посол короля по имени Эбурис, который был в том сражении и в войске ободритов держал правый фланг, рассказал, что в первой стычке их было убито четыре тысячи. Итак, рассеянные и обращенные в бегство, и оставившие многих своих [людей], они с большим уроном вернулись восвояси» [Там само, рік 798].

Бодричи мали проблеми на своєму західному кордоні з саксами, на півночі з данами, а також, як ми вже згадували, зі своїми родичами на сході (у 808 р. вільці вдарили на бодричів одночасно з данцями, і замість спі-

льної боротьби з ворогами князь Дращко (Траско) наступного року напав у відповідь на вільців). Врешті-решт внутрішня боротьба за князівство між синами Дращка Славомиром та Цеадрагом у 817 р. призвела до хаосу не тільки у внутрішній, а й зовнішній політиці, союз із франками був розірваний, і після цього сакси, данці і ті самі франки нацьковували їх один на одного і залучали то на один, то на інший бік. За часів князювання Гостомисла (830–844) мова вже йшла не про союз з франками як рівний з рівним, а про васальні відносини. За цих обставин відбулися події, які відіграли значну роль в подальшій історії не тільки Полабської, а й Київської Русі.

Російська імперська історіографія завжди приховувала і приховує дотепер той факт, що свої державні утворення русини-українці мали задовго до 860 р.: це імперія Одоакра та Самослава, князівства Ругиланд і Хорутанія на території сучасної Австрії та Угорщини, Рус, Русланд, Волинь (Холмгардія) в Полабській та Поморській Русі, Блатненське князівство Прибини і Коцеля в Паннонії і князівство бодричів з династією Вишеслава (Витцина) в нижній течії Лаби, про яке, власне, і йде мова. Кожне з цих державних утворень Західної Русі зробило внесок у становлення та розвиток Київської Русі. В імперії Одоакра та Самослава, наприклад, був вироблений тип державного устрою, постала уся владна, соціальна, економічна номенклатура назв (князь, тиун, тисячник, сотник, боярин, конюшений, суддя, жупан, холоп, смерд, гривна та ін.), причому її запозичили не тільки усі інші руські князівства, а й чехи, румуни і навіть угорці. (Хоча Київську Русь хрестили грецькі священники, які були першими єпископами в Києві, але вже за часів Володимира Русь відмовилася від їх послуг та грецької мови, запозичивши давньоукраїнську (церковнослов'янську) літературну мову, яку завдяки Коцелю св. Мефодій, Сава і Горазд створили на території Блатненського князівства).

Поморська Русь, і зокрема князівство Вишеслава, маючи величезний досвід боротьби із зовнішніми ворогами, дали Київській Русі традиції військового мистецтва та мореплавства. Постанню цих традицій сприяло географічне розташування бодричів на крайньому заході руського світу, через яке бодричі першими прийняли удари

численних ворогів. Їх мужність та стійкість визнавали навіть вороги. Так, описуючи землі навколо Старгорода, Гельмольд писав: «он является пределом Славии. Этот город, или провинция, был некогда населен храбрейшими мужами, так как, находясь во главе Славии, имел соседями народы данов и саксов, и [всегда] все воины или сам первым начинал или принимал их на себя со стороны других, их начинавши» (Гельмольд. Кн. I, гл. 12).

Усі народи, що жили біля моря, займалися мореплавством, бо море тоді вже не стільки розділяло, скільки давало можливість швидко пересуватися на човнах у будь-яку іншу точку узбережжя Європи, тож і бодричі за своїли цю науку і у відповідь також нападали та грабували сусідів, і не тільки найближчих: «... ведь в неожиданных набегах славяне особенно сильны. Поэтому даже в самое последнее время этот разбойничий обычай у них настолько возобладал, что, пренебрегая совершенно выгодами от земледелия, они всегда готовы совершать нападения на море, возлагая свою единственную надежду и все богатство на корабли» (Helmoldi Cronica Slavorum. Hannoverae; Lipsiae, 1909. P. 216–217). А. Кузьмін склав хронологію дат (773, 778, 844, 969, 1019 pp.), коли русини згадуються в описах нападів на Францію та Іспанію [Кузьмин А. Цит. праця]. Оскільки воїнам на човнах доводилося веслувати, то в народі їх прозвали варягами (ми вже наводили цитату з Руського літопису про те, що руських варягів в жодному разі не слід плутати з норманами). Ми вже неодноразово переконалися в тому, наскільки часто через особливості фонетики і вимови сусідніх народів спотворювалися руські імена і назви, і тому не виключено, що німці називали варягів варнами, центральним городищем яких і водночас столицею бодричів було місто Рерик.

Ще в 50-х pp. минулого століття це повідомлення з Руського літопису проаналізував американський дослідник російського походження С. Парамонов (Лесной): «Из отрывка следует бесспорно, что посланцы северных племен отправились во всяком случае не к шведам, не к норвежцам, не к англам и не к готам, а именно к Руси. А нас уже несколько столетий уверяют, что посланцы направились в Скандинавию. Между тем никакого племени

Русь в Скандинавии ни одним источником не отмечено. ... Обратимся теперь к данным Новгородских летописей, которых насчитывается вместе с Иоакимовской 14. Оказывается, в Новгороде существовала династия князей, насчитывавшая ко времени призвания варягов 9 поколений. ... У Гостомысла было четверо сыновей и три дочери. Все сыновья погибли: одни умерли от болезней, другие были убиты на войне, не оставив наследников мужского пола. Дочерей Гостомysl, согласно законам того времени, выдал замуж за разных заморских князей. К концу жизни Гостомysl оказался без наследника, что его очень тревожило ... и по совету князя новгородцы обратились к внуку одной из его дочерей» (див.: Парамонов С. Откуда ты, Русь? Интернет-версія, с. 7–25).

Автор цілком згідний з Парамоновим, що мова йде про Полабську Русь та їх князя Рорика (в новгородській версії — Рюрика). Він помилився тільки в тому, що прийняв Гостомисла за новгородського князя (певно, через збіг імен), а тим часом йшлося про батька Рюрика, який загинув у битві з королем франків Людовиком у 844 році: «В том же году король Людовик выступил с войском против вендов. И там погиб один из их королей по имени Гостимysl» (Историки эпохи Каролингов. М., 1999. АННАЛЫ КСАНТЕНА. Рік 844). Джерела свідчать, що Рорик після смерті батька правив бодричами лише один рік (останнє повідомлення про нього як князя датується 845 роком): «Тогда их король по имени Рорик вместе со всем народом язычников в течение 40 дней воздерживался от мяса и медового напитка, и смерть отступила, и они отпустили в родные края всех пленных христиан, которых имели» [Там само, рік 845].

Що сталося у 845 р. в князівстві бодричів, невідомо. Анналі згадують про якусь страшну епідемію, але найвірогідніше, сталася традиційна сварка за батьківський трон, в якій франки підтримали одного з нащадків Гостомисла, принаймні в подальшому джерела знають лише князя Добемисла, а Рорик був змушений забратися геть з країни. Хтось з його предків (якщо не Гостомysl, то Годослав) був одружений з новгородською княгинею Умілою, і тому надійшла пропозиція стати князем у Новгороді. Дослідники ще сперечаються з приводу того, коли

Рюрик подався на Східну Русь: вже у 845 р. чи значно пізніше? Але у 860 р. це вже стало dokonаним фактом (подібна пропозиція, вірогідно, надійшла від киян до нащадка Дращка (Траска) Аскольда, але при чинному князі Дирі він був лише воєводою і у 860 р. організував морській похід на Царгород).

Хоча німецькі джерела засвідчують існування ще одного, але вже норманського князя з ім'ям Рерік чи то Херік, але його біографія, добре досліджена, не містить жодного натяку на князівський трон у бодричів, а тим більше, в Новгороді (у 845 р. він княжив на території Фрізії). Щодо сина бодрицького Гостомусла, то така величезна кількість збігів просто не може бути випадковою (столиця бодричів Рерік — князь бодричів Рорік, тобто сокол (тому бодричів іноді називали рарогами-соколами, і саме цей родинний знак Рюриків, за версією деяких вчених, трансформувалася згодом у тризуб), його батько Гостимусл — новгородський князь Гостомисл, князь Траско і київський воєвода Аско-льд, збіг дат життя і діяльності Роріка і Рюрика та багато чого іншого). Варто нагадати також, що сучасник Роріка-Рюрика арабський історик Аль-Балхі зафіксував тоді факт існування в Русі трьох основних регіонів, серед яких Куявія (Київська Русь) локалізується на сході, а Славія — на крайньому заході Європи. Те, що Поморська Русь (область вінулів) є лише однією з кількох областей Русії, підтверджує також Адам Бременський: «Говорят, что ее пределы соприкасаются с королевством Руссия. Эта страна представляет собой последнюю и самую большую область винулов, ею и оканчивается описываемый залив» (*Adami Gesta Hamtamburgensis ecclesiae pontificum. Hannoverae, 1917. Кн. II, гл. 21*). Твори Гельмольда, Тітмара та Адама Бременського, в яких Славія згадується десятки разів, засвідчують, що мова йде про князівства бодричів та вільців. Герберштейн, який в числі перших німецьких мандрівників відвідав територію колишньої Київської Русі, був певен, що її правляча династія походила з території розселення бодричів у Німеччині: «На основании этого мне представляется, что русские вызвали своих князей скорее от вагрийцев, или варягов, чем вручили власть иностранцам, разнящимся с ними верою, обычаями и язы-

ком» (Герберштейн С. Записки о московитских делах. СПб., 1908, с. 4).

По за усяким сумнівом, у дружині Рюрика та Аскольда були також й етнічні нормани, для яких найманство було способом життя. Однак, дослідники дійшли висновку, що переважну більшість дружинників становили русини з норманізованими іменами. А вже далекі морські походи задля грабунку та найманство були вигадкою не слов'ян, а норманів. Варяги-русь стали частиною цього своєрідного «братерства по зброї», і так само, як згодом у козацькому середовищі поляки, угорці, литовці, румуни чи росіяни отримували українізовані імена та прізвища, так і в середовищі варягів їх імена норманізувалися. Ми вже не раз наводили приклади такого спотворення німцями та норманами імен слов'янських князів, що якби не інші джерела, то нащадки ніколи б не довідалися, що, наприклад, Радагаст чи Орігберт — не норманські, а власне бодрицькі князі.

Ще більш заплутаною є проблема походження князя Олега та Ігоря, але, зважаючи на той факт, що білі хорвати без жодного тиску з його боку визнали себе складовою частиною Київської Русі, можна стверджувати, що вони також вийшли з руського (білохорватського) середовища, але вже не Полабської чи Поморської Русі, а «землі подугорської» (тобто Арсанії (Харсанія-Хорутанія-Хорватія) у версії Аль-Балхі).

Подальша історія бодричів багато в чому повторює долю руських земель Тюрингії і Верхньої Саксонії. Диктат королівства франків тривав недовго, вже від 846 р. Людовіку довелося зіштовхнутися зі зростаючою потугою Великої Моравії, і франкам стало не до бодричів. Хоча більшість дослідників вважають, що Славія не потрапила до складу цього князівства, але свідчення Тітмара, що «за часів князя Святополка морави були нашими панями», дозволяє припустити, що якийсь час у складі його держави перебували і бодричи (Thietmar von Merseburg. Chronik // Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Bd. 9. Berlin. 1966. §99). Як і інші слов'янські племена над Лабою, бодричи завдяки угорцям утримували свою незалежність до 929 р., і тільки угода саксів з мадярами про спільні дії проти слов'ян примуси-

ла їх визнати себе васалами Генриха Птахолова. Вже у 932 р. Саксонський анналіст з тріумфом повідомляє про хрещення ободритів (Annalista Saxo. Рік 932), але бажане явно було видане за дійсність. У 939 р. вибухнуло повстання проти політики окатоличування та денаціоналізації, а найбільшим було повстання 955 р.: на його придушення Оттон I мусив спрямувати усі сили своєї імперії. Війська бодричів були розбиті над річкою Ракса, а 700 найзнатніших полонених за його наказом страчені. Навіть заснування у 968 р. католицького єпископства в Старгороді докорінним чином не змінило ситуацію, і в Славії, як і раніше, переважали язичники.

Оттон I займався переважно розбудовою своєї імперії на півдні, тож, на відміну від Тюрингії та Верхньої Саксонії, на бодричів не звертав уваги. Боротьбу з ними вели сакси, причому надзвичайно підло та жорстоко. Так, маркграф Саксонії Геро у 963 р. запросив на учту тридцять князів з усіх бодрицьких племен, а вночі наказав їх усіх перебити (Видукинд Корвейський. Деяння саксов. М. 1975. §20).

За часів Оттона III розпочався справжній геноцид полабських слов'ян. Від 990 р. не було жодного року без походу саксів на бодричів, причому найбільшу роль у процесі фізичного винищення місцевих русинів відіграли поляки і чехи, які разом із саксами брали участь у кожному каральному поході на Славію (це, до речі, один з вагомих доказів того, що бодричи не могли належати до лехітських племен). Лише за один 993 рік таких походів було аж три, а найбільшим з них був похід 995 р.: «995 г. Король опустошал землю ободритов, разрушал города и крепости; на помощь ему пришли Болеслав, сын Мешко, с большим войском, а также чехи с сыном другого Болеслава» (Annales Hildesheimenses. Рік 990, 993, 995). Одночасно, у 995 р., чехи здійснили напад на столицю білих хорватів, місто Любич (Лібіце), знищили державу Славників і посунули кордони свого князівства до Високих Татр.

В ситуації тотального винищення не тільки бойки, а й бодричи масово подалися на схід. Ще за часів Рюрика смоляни, які були в складі його дружини, заснували Смоленськ, тож багато бодричів у кін. X ст. рушили саме ту-

ди. Судячи з наявності міста Любича у Білій Хорватії, Поморській та Київській Русі, більшість з них, принаймні вагри, осіли навколо Любича. Найзнатніші роди, користуючись родинними зв'язками з київською правлячою династією, подалися до Києва (цей район донині називається Бодричі).

Правляча еліта бодричів намагалася врятувати ситуацію, діючи традиційними методами, тобто шляхом укладання династичних угод. Ще перед 990 р. князь Мстивой I видав свою дочку Тову за датського конунга Гаральда Синьозубого, а у 995 р., як повідомляє Адам Бременський, «король свеонов Олаф был христианином. Он женился на Эстред (Астрид) из племени ободритов (Obodriti), родившей ему сына Якоба и дочь Инград» (Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия IX — первая половина XII вв. Адам Бременский. С. 73). Дочка цього першого шведського короля згодом одружилася з Ярославом Мудрим, тож усі їхні нащадки мали частину крові бодрицьких князів. Астрід не тільки навчила Ірину давньоруської мови, а й виховала в ній любов до Русі та усього руського. Усі дослідники свідчать, що вона мала величезний вплив на політику Ярослава Мудрого, і саме за часів їх правління Київська Русь досягнула апогею свого розвитку.

Скандинавські королі мало чим допомогли своїм руським родичам, але вже тільки те, що князівство було безпечне від нападів з півночі, полегшило становище бодричів. У 1002 р., скориставшись смертю Оттона III, вони взялися за зброю і не тільки врятували себе від поголовного знищення, а й забезпечили своєму князівству незалежність ще як мінімум на 150 років: «Используя удобное время, собрали войско и сначала опустошили мечом и огнем всю Нордальбингию, затем, пройдя остальную Славию, сожгли и разрушили все до одной церкви, священников же и других служителей церкви разными истязаниями замучили, не оставив по ту сторону Альбии и следа от христианства», «в Гамбурге же в это время и позднее многих из священников и городских жителей в плен увели, многих из ненависти к христианству поубивали» (Гельмольд. Кн. I, гл. 16).

Саме цей період вважається вершиною розвитку

цього князівства, коли його правитель Годеслав поширив свою владу на вільців аж до р. Піни, а в окремі роки, як зрозуміло з попередньої цитати, бодричі навіть брали Гамбург. Русини розуміли, яку величезну конкуренцію завдяки своєму надзвичайно вдалому розташуванню складає це місто для Любича (Любека), і тому вперта боротьба за Гамбург точилася протягом багатьох століть. Коли стало зрозуміло, що сакси не віддадуть Гамбурга, то від часів князя Мстивоя бодричі намагалися його знищити: «Затем [славяне] разрушили монастырь святого мученика Лаврентия в городе Кальбе, и гнали наших, как обращенных в бегство оленей. Именно наши злодеяния придали нам — страх, а им — беззаветную отвагу. Мистуи, князь ободритов, разорил и сжѣг Гамбург» (Thietmar von Merseburg. §18). Це знову сталося у 1066 р., коли війська Крута не обмежилися Гамбургом, а знищили ще одного свого конкурента — Шлезвіг: «Славяне, одержав победу, разрушили мечом и огнем всю гамбургскую землю. Почти все штурмары и гользаты были или убиты, или уведены в плен. Крепость Гамбург была разрушена до основания. ... В это же время неожиданным набегом славян до основания был разрушен Шлезвиг» (Гельмольд. Кн. I, гл. 24). Остання спроба бодричів зруйнувати цей важливий торговий центр була зафіксована у 1106 році: «В его дни славяне разграбили землю штурмаров возле города Гамбург; граф Готфрид погнался за ними, но попал в засаду к славянам и был убит» (Chronica principum saxoniae. §6).

Таким чином, політика видатних князів Славії (Годеслава та його сина Прибислава, який після переходу в католицьку віру отримав нове ім'я Генрих) свідчить про потужну територіальну експансію, прагнення створити могутню морську державу від Рейна до Одера й вивести її в число найбільш багатих та розвинених європейських країн. Про вагу і повагу до Славії, яка постала з попелу, певною мірою свідчать династичні зв'язки її князів. Ще від часів князя Мстивоя її правляча еліта була тісно пов'язана родинними зв'язками з данською і з київською династіями. Подібна практика мала місце і в наступні роки. Так, коментатор Адама Бременського твердить, що орієнтовно у 1028 р. Кнут Великий, король Англії, Данії

та Норвегії, видав свою сестру Естрель за сина короля Русії, тобто за новгородського князя Іллю Ярославича (Magistri Adam. P. 114). Руська княгиня Малфріда Мстиславна у 1132 р. вийшла заміж за данського принца Ейріка-Еймунда, який у 1134 р. став королем Ейріком II, а її сестра Інгеборг Мстиславна одружилася з сином данського короля Ейріка I Кнудом Лавардом. Годеслав одружився з донькою майбутнього данського короля Свена Естрідсена і мав від неї сина Генриха: «Дочь датского короля была выгнана нагой с другими женщинами из Микилинбурга, города бодричей. Она, как мы сказали выше, была женой князя Готшалка. От нее он имел сына Генриха» (Войнович Л. Княжа доба на Русі. Біла Церква, 2006, с. 305, 460–461; Гельмольд, с. 78).

Парадоксально, але саме тісні династичні зв'язки Київської Русі з данською королівською династією відіграли фатальну роль у подальшій долі королівства бодричів. Коли Генрих, який не мав дітей, у 1122 р. помер без спадкоємців, то Київ підтримав не Святополка, Прибислава чи Ніклоту, які хоча й не належали до правлячої династії, але були місцевими руськими князями, а претендентів з Данії, тобто своїх родичів. Підтримка Кнута Лаварта ще мала сенс, бо після його смерті у 1131 р. князівством правила Інгеборг Мстиславна. Але коли її з малим Володимиром (Вальдемаром) вигнали з країни, Київ у 1134 р. прислав свої війська на допомогу не Прибиславу чи Ніклоті, а Ейріку II, якого посадили на данський трон, сподіваючись, що він буде правити і в Славії.

Таким чином, Ніклоті та Прибиславу, крім саксів, довелося боротися ще й з данцями, а також один з одним. Зрозуміло, що нічого путнього з цього не вийшло, і після тривалої боротьби вони поділили князівство між собою, що вдвічі зменшило його потугу. Наслідки не забарилися. У 1146 р. сакси захопили західну частину колишнього могутнього князівства Годеслава з центром у Любичі, а у 1147 р., усвідомлюючи, що Ніклота є значно серйознішим суперником, ніж Прибислав, організували проти нього справжній хрестовий похід лицарів з цілої Європи, виправдовуючи це тим, що його князівство є кублом поганства в західному світі. Ніклота належав до давньоруського племені ругів, а не бодричів, тож про його долю і

долю його князівства ми поговоримо згодом, а зараз проаналізуємо причини краху потужної держави Славія, яка, на думку багатьох дослідників, так само як держава поляків та чехів, мала усі шанси вистояти, якби її князі не трималися вперто поганських звичаїв.

У цьому висновку, безумовно, є частка правди, але далеко не вся. Багато бодричів, у т.ч. Годеслав і Герман, вже були християнами-католиками, що підтверджує ім'я останнього. Ми переконані в тому, що західний світ мав намір їх знищити у будь-якому випадку, і якби цим приводом не стала віра, то на заході вигадали б інші претензії. Причини були різні: і прагнення захопити землі Славії, і нещадна конкуренція у морській торгівлі (Ганзейський союз став монополістом на Балтиці лише після знищення Поморської Русі), але, на нашу думку, основною причиною було одвічне, ще з часів Одоакра, протистояння західного і руського світів, причому не в географічному, а в ментальному плані.

Ми часто говоримо про несумісність українства з азійським варварством. Але специфіка стовбурного, наймолодшого в середовищі індоєвропейців етносу полягає в тому, що над його геномом природа працювала тривалий час, і тому він найбільш досконалий і людяний порівняно з іншими, в т.ч. західноєвропейськими. Русини брали участь у багатьох кривавих битвах і також не панькалися з ворогами, але не були підлими (у русинів не було заведено запрошувати на учту і підступно вбивати гостей, як це зробив Теодоріх з Одоакром чи герцог Геро з 30 слов'янськими князями: жодного подібного прикладу в історії Полабської і Поморської Русі немає). Русини не піднесли світові жодного Макіавеллі, вони були довірливі й простодушні, вірили чесному слову, а тим більше клятві, тож не дивно, що стільки разів потрапляли на гачок різним ошуканцям. Так само як європейці у Бога, вони вірили у своїх богів, але, на відміну від європейців, не сприймали цю віру як формальність, а вірили і молилися щиро, а це можна зробити лише на рідній мові (адже Службу Божу латиною мало хто розуміє, тому вона триває не більше 40–45 хвилин). Це розумів уже Адам Бременський: «Народы славянские, без сомнения, давно уже могли бы быть легко обращены в христианство, если

бы этому не препятствовала алчность саксов. ... Они больше склонны думать о том, чтобы вносились подати, чем об обращении язычников» (Кн. III, гл. 22). Русини були і є надзвичайно толерантними до інших етносів та релігій, на відміну від західних європейців, не влаштували хрестових походів проти представників іншої конфесії. Західний світ є не менш підступний, хитрий, жорсткий, цинічний, жадібний і варварський, ніж східний, хоча з часом, на відміну від азійського, навчився приховувати це під фальшивою посмішкою, і тому ззовні виглядає більш привабливим. Це є не тектонічний розлом, а своєрідна діалектична суперечність, в результаті чого Захід органічно не сприймає руський світ, він радше змириться з азійським, московським, албанським, косовським, боснійським, тобто арабським світом, тільки не з українським (Україні відмовили у прийнятті до НАТО та ЄС, водночас давши зелене світло для мусульманських країн). А в XII ст., у середньовіччі, руський світ, тобто Полабська і Поморська Русь, був приречений на знищення, і він був знищений.

Безумовно, свою роль тут відіграли доброта, довірливість, миролюбство і толерантність русинів (у цій конкретній ситуації позитивні риси обернулися на негатив), але основною причиною загибелі Русі на крайньому заході Європи була споконвічне параноїдалне протистояння та незгода в самому руському світі, коли завжди з'являлося навіть не три, а десятки гетьманів, які тягнули людей у різні боки.

* * *

Цей розділ ми завершуємо дослідженням історії ругів, укрів, волинян, хижан, черезпінян, моринчан, стодорян, доленчан та речан, які мали загальну назву вільці або лютічі (їх руська назва лучичі, тобто лучани). Їх територія заселялася в два етапи, тому серед істориків виникла хибна думка, що волиняни та їх місто Волин не входили до цього об'єднання племен, а руги з о. Рюген були не їх етнічними родичами, а міфічними нащадками давніх готів (з політичних причин цю версію особливо толерує академічна наука, що перебуває на утриманні держави і слухняно виконує її замовлення).

Насправді, вже Птоломей на своїй карті розмістив ругів на узбережжі Балтики поміж Одрою (Віадуа) та Віслою і називав їх ругіклеями. Саме тут він позначив місто Ругіум (The Geography of Claudius Ptolemy. Book II, Chapter 10: Greater Germany). Прикметно, що приблизно у цьому ж самому місці в XIII ст. був збудований новий Rügenwalde (сучасне Дарлово). Іншими словами, вже в II ст. руги на сході займали навіть більшу територію, ніж згодом князівство вільців, і тільки наплив в VI ст. нових, споріднених з ними племен примусив частину з них переселитися на сусідній острів, який отримав відповідну назву Рюген або Руян. Історик VI ст. Йордан зафіксував серед мешканців Балтійського узбережжя ульмеругів, тобто тих, хто проживають на островах. Хоча лехітське плем'я кашубів згодом відтіснило ругів від Вісли майже до Одера, але за всю свою історію руги, які отримали тут назву волинян, ніколи не втрачали цього міста та навколишніх земель. Те, що саме басейн річки Одер був східним кордоном вільців-лютичів, засвідчує також Адам Бременський: «За страной лютичей, которые иначе называются вильцами, протекает река Одер» (Кн. II, гл. 22).

Ще більше маніпуляцій пов'язано із західним кордоном цього князівства: на користь сербів у вільців забирають стодорян та милинчан та повністю відрізають їх від Лаби. Це абсолютно суперечить історичній правді, адже вже в першій розповіді про зіткнення Карла Великого у 789 р. зі слов'янами на Лабі «Аннали королівства франків» засвідчують: «Он сам, перейдя реку, как решил прежде, привёл войско и, вступив в землю вильцев, приказал опустошить всё огнём и мечом» (Annales regni Francorum. Hannoverae, 1895. P. 84). Сербі є єдиним слов'янським етносом, який дожив у Німеччині до наших днів, але це не дає жодних підстав спотворювати історичну правду (вони тому і вижили, що містилися на крайньому сході країни, тож удар прийняли на себе інші). Вже з цитати Баварського Географа можна зрозуміти, що глиняни, бетеничі, мильчани, моричани, гаволяни не входять в територію поширення сербів, але багато істориків вперто відносять їх (і не тільки їх, а й сасів або сусів) до сербських племен: «У вильцев 95 градусів и

4 области. Глиняне — народ, имеющий 7 градов. Неподалеку от них располагаются те, которые зовутся бетеничами, мильчанами и моричанами и которые имеют 11 градов. Рядом с ними — гаволяне, имеющие 8 градов. Около них находится область сербов» (Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii. Praha, 1956. P. 2).

Таким чином, на заході лютичі (лучани) виходили до Лаби орієнтовно від сучасного міста Хафельберга до Торгау, тобто володіли такими містами, як Магдебург (Дивін), Бранденбург (Бранібор), Росток, Щецін (Щетін), Волин, Аркона на о. Рюген. Духовною столицею краю був Радогост, а економічною — Волин.

На підтвердження факту існування союзу саме волинських, а не інших давньоруських племен, наведемо кілька цитат з праць хроністів:

1. «... до їх числа [належить] плем'я, в якого в давнину на початку віків була влада. Їх короля називали Мужек (Маджак). Це плем'я називається валінана, і за цим племенем, бувало, слідували в давнину всі племена слов'ян, оскільки головний король був у них, і всі королі [слов'ян] корилися йому. Далі, за цим племенем з числа слов'янських племен знаходиться плем'я ободригів ... дуліби ... немчини ... мільчани ... сербини ... муравини ... хорвати ... сасин...»

2. «Ми вже раніше подавали відомості про короля, якому колись підлягали їхні [слов'ян] королі: це Мужек король валінана, а це плем'я — корінь з корені в слов'ян, яке шанується серед їхніх племен, і в нього була давня заслуга серед них. Потім розпалася згода між їхніми племенами, зникла їхня організація і їхні племена прийшли до занепаду».

3. «Колись був до цього часу, тобто до 336 року [гіджри], король, що об'єднував їхніх королів, і йому, бувало, підлягали всі їхні племена, колись було його загальне ім'я [титул], що додавалося у загальній формі до [імені] кожного короля з їх [числа] — мужек. Потім зникло їхнє спільне прагнення і розпалася їхня згода, і [всі] їхні племена стали вболівати [за свої інтереси]. І кожне плем'я поставило над собою короля» (Гаркави А. Из сочинений Абуль-Хасана Али ибн-Хуссейна, известного под прозва-

нием Аль-Масуди (писал от 20 или 30 до 50-х годов X века по Р.Х.) // Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р.Х.). — СПб.: 1870. с. 135).

4. Практично ці самі слова ми маємо і у географа з Баварії, який значно раніше (сер. IX ст.) за Аль-Масуді (947 р.) засвідчив: «(35) Жеруяни (Zeriuani), які одні мають королівство і від яких, як вони стверджують, походять і ведуть свій рід усі слов'янські племена» (*Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*. Р. 3).

5. «На южном берегу живут склавы, хаисты и другие многочисленные племена, из которых главные — велатабы, что также зовутся вильцами. ... Другой остров расположен напротив вильцев. Им владеют ране, храбрейшее славянское племя. Без их решения не положено ничего предпринимать в общественных делах: так их боятся из-за их близких отношений с богами или скорее с демонами, которым они поклоняются с большим почтением, чем прочие» (*Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Кн. IV, гл. 18).

6. «Есть и другие народы Склавании, живущие между Эльбой и Одером. ... Между ними, в самой середине, располагаются редари, могущественнейшие из всех. Град их — известная повсюду Ретра, седалище идолопоклонничества. Большой храм построен там демонам, главный из которых Редигаст» (*Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Кн. II, гл. 21).

7. «Ране, у других называемые руанами, — это жестокие племена, обитающие в сердце моря и сверх меры преданные идолопоклонничеству. Они первенствуют среди всех славянских народов, имеют короля и знаменитое святилище. Поэтому благодаря особому почитанию этого святилища они пользуются наибольшим уважением и, на многих налагая иго, сами ничьего ига не испытывают, будучи недоступны, ибо в места их трудно добратся. Племена, которые они оружием себе подчиняют, они заставляют платить дань своему святилищу; жреца у них почитают больше, чем короля» (Гельмольд. Кн. I, гл. 36).

Хоча в цих текстах згадуються руяни, жеруяни, рани, радари чи валіняни, цілком зрозуміло, що мова йде

про одне величезне, найбільше у слов'янському світі, волинське об'єднання племен. Ці назви, залежно від місця знаходження конкретних племен, змінювалися протягом віків на руги, руюни, дуліби, бужани, і нарешті в X ст. остаточно зафіксувалася одна назва — волиняни, і вірогідно, це сталося в період існування Поморської Русі. Лінгвісти ще не можуть дати остаточною відповідь, що означає це поняття — «люті вовки», «воля», «великі» чи, може, «володіти» (від слова влада), але на щастя, Баварський Географ і Аль-Масуді донесли до нас їх справжню, неспотворену назву, вони побачили те, чого не бачать і не можуть зрозуміти навіть наші сучасні історики: саме волиняни є генетичним резервуаром, генетичною матрицею, своєрідною стовбурною клітиною не тільки українства, а й слов'янства загалом.

Факт існування в слов'янському середовищі племені, з якого «усі вони виводять свій рід» (корінь з кореня) є надзвичайно важливий не тільки для усвідомлення закономірностей нашого етногенезу, а й для кращого розуміння подій, що відбувалися на теренах Полабської і Поморської Русі. Автор XIV ст. Шамс-ад-дін-Димешки в розповіді про північ Європи також відзначав: «Здесь есть большой залив, который называется морем варенгов. А варенги суть непонятно [для араба] говорящий народ. ... Они Славяне Славян» (Гедеонов С. Отрывки из исследований о варяжском вопросе. СПб., 1862, с. 147).

Більш детально ознаки і основні характеристики стовбурного етносу наведено в іншій праці (Семенюк С. Історія українського народу. Львів, 2010), а тут нагадаємо, що саме волиняни були етнічним ядром (архетипом), від якого, немов з материнського лона, протягом століть виокремлювалися слов'янські, і зокрема давньоукраїнські, племена та розходилися у різні боки, але волиняни і далі вважали їх «своїми» і вимагали безумовного підкорення: «редари и толензане в силу того, что у них имеется древнейший город и то знаменитейшее святилище, в котором выставлено изображение Радигаста, желали господствовать, приписывая себе особую степень знатности» (Гельмольд. Кн. I, гл. 21).

Нині існує багато версій щодо союзу волинських племен та їх загадкового короля на ім'я Мужек, хоча

Аль-Масуді (див. цитату №3) пояснив, що мова йде про загальну назву правителя у слов'ян (на кшталт князь, вождь, каган, король і т.ін.). Для датування подій можна брати будь-який відрізок часу від 336 р. до 947 р. (часу написання праці Аль-Масуді). Автор схиляється до того, що мова йде про полабських вільців (волинян) періоду кін. VIII — сер. X ст., які єдині серед слов'ян створили потужне об'єднання племен проти наступу франків. З «Анналів королівства франків» випливає, що Карл Великий вперше зіштовхнувся зі слов'янами у 780 р., і це були велатаби, а серби і бодричи виступили тоді на боці ворога: «Есть в Германии некое племя славян, живущее на берегу Океана, которые на собственном языке зовутся велатабами, на франкском же вильцами. Будучи всегда врагами франков, они обычно ненавидели своих соседей, которые были подданными или союзниками франков, и донимали и тревожили их войнами. Решив, что не следует долше сносить дерзость этого племени, король постановил идти на него войной» (Annales regni Francorum. Рік 789).

Мова йде про князя Драговита, який, вірогідно, і був засновником цього союзу. Якщо навіть серби і бодричі до 929 р. змогли зберегти свою незалежність, то лютичі й поготів (саме вони, а точніше доленчани, залучили до боротьби з франками угорців, а потім, вражені дикістю цих кочових племен, відмовилися від їх допомоги). Хоча у 929 р. Генрих Птахолов уклав союз з угорцями і змусив руських і сербських князів визнати себе його васалами, проте лютичі, щойно німці переходили межу їх суверенітету, повставали (як наприклад у 929 р.). У 955 р., скориставшись війною Оттона I з мадярами, вони фактично відновили свою незалежність, тож після виснажливої боротьби з угорцями імператор мусив знову збирати сили на придушення цього повстання: «Пока это происходило, со стороны славян пришла ужасная война, которую начали, подстрекаемые графами Вихманном и Экбертом, Накко и брат его Стойнеф. Герцог Герман, не надеясь одолеть их, просил короля о помощи. Тот, будучи неутомим, с сильным войском вступил в эти северные края, которые часто, как учит писание, открывают бедствия. Там он взял в плен Стойнефа, укрывшегося во

время бегства своих спутников в некоей роще, и приказал его казнить» (Thietmar von Merseburg. Кн. 2, гл. 12).

Отже, 16 жовтня 955 р. у битві біля Рекніка на сході від Мекленбурга лютичі зазнали першої у своїй історії нищівної поразки, втратили своїх князів і мусили реально підкоритися німецькій імперії. У 968 р. в складі Магдебурзького архієпископства було засноване католицьке єпископство в Бранденбурзі, і почався процес нещадної германізації та латинізації волинських племен. Німецькі джерела повідомляють, що окатоличування вони сприйняли дуже болісно, що й не дивно, адже саме вони були носіями руської духовності та руського світу, саме на їх території містилися основні святилища полабських і поморських слов'ян: «Есть в области редарей некий город под названием Редегост, треугольной формы, с тремя воротами. Его со всех сторон окружает большой лес, для местных жителей неприкосновенный и почитаемый. Двое ворот города открыты для всех входящих; третьи, самые малые и обращенные на восток, ведут к морю, лежащему неподалеку и ужасающему на вид. В городе нет ничего, кроме святилища, искусно построенного из дерева. Внутри него стоят рукотворные божества, устрашающе наряженные в шлемы и кольчуги, и на каждом вырезано его имя. Главный из них зовется Сварожич, все язычники почитают его и поклоняются ему больше, чем всем другим» (Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Кн. VI, гл. 23). Святилище Святовита було також в місті Аркона на острові Руюн.

Поразка під Мекленбургом позначилася на усіх сферах життя. Авторитет князівської влади впав і зростає роль жерців. Вчені вважають, що північновелетські племена після розпаду їх союзу взагалі повернулись до вічевого устрою. Так, Тітмар писав: «Во главе всех тех, которые вместе называются лютичами, не стоит какой-либо особый государь. Обсуждая на собрании свои собственные нужды, они все единодушно приходят к согласию о том, что следует предпринять» (Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Кн. VI, гл. 25).

За умов іноземної диктатури центр громадського, політичного, економічного і духовного життя перемістився в місця, важкодоступні для німців, тобто на о. Рюген

та за річку Одер в м. Волин. Як видно з фрагментів наведених вище хронік, ці землі й раніше відігравали важливу роль у житті союзу волинських племен, острів ніколи не втрачав зв'язків з материковою частиною князівства. Невипадково Адам Бременський відзначав, що «Остров рунов Ройне лежить рядом с городом Юмне, так что у них общий король», що, до речі, підтверджує спільне етнічне походження волинян та мешканців о. Руян (кн. 4. Схолья, 117). В народній пам'яті цей острів залишився як казковий острів Буян, де було царство «славного Салтана». Острів справді був багатим і квітучим навіть за часів панування таких слов'яножерів, як Оттон II та Оттон III, а після загальнонародного повстання 1002 р. та відновлення повної незалежності досягнув такого розвитку, що коли у 1168 р. данці захопили місто Кореницю, то були вражені виглядом небачених для них триповерхових кам'яниць. Волиняни-руяни займалися рибальством та землеробством, мали великий флот і міцні торгові зв'язки зі Скандинавією та Прибалтикою, але їх заможність базувалася насамперед на здобичі, яку вони захоплювали під час морських експедицій в різні частини Європи. Іншими словами, разом з бодричами зі Старгороду, Любича, Зверина та Реріка вони й становили ту верству, яку в Київській Русі називали варяги-русь.

Утрехтський літописець залишив свідчення про те, що в Нідерландах вільці мали свої колонії з центрами у Вільтбурзі та Славенбурзі. У цьому регіоні до XIX ст. існували села Біла, Камінь, Водяниця, Свята та ін. В Британії вони заснували Вільтон, а А. Кузьмін знайшов їх сліди у Франції та Іспанії.

Крім Аркони та Корениці, заможним містом поморських волинян був Волин, але, на відміну від них, своїм розквітом він завдячував торгівлі. Гельмольда, який бачив багато німецьких центрів, вразили навіть руїни цього величного міста, і він вважав, що після Риму це було найбільше місто в Європі: «В устье Одры, где она впадает в Балтийское море, некогда находился знаменитейший город Юмнета, место, весьма часто посещаемое варварами и греками, живущими в его окрестностях. О величии этого города, про который ходит много и при этом едва ли заслуживающих доверия рассказов, следует сообщить

кое-что, достойное того, чтобы оно было снова повторено. Это действительно был самый большой город из всех имевшихся в Европе городов, населенный славянами вперемешку с другими народами, греками и варварами. Этот город, богатый товарами различных народов, обладал всеми без исключения развлечениями и редкостями» (Гельмольд. Кн. I, гл. 2). Зважаючи на той факт, що волиняни є стовбурною клітиною слов'янства та українства зокрема, що саме в ті часи вчені фіксують в їх середовищі демографічний вибух, ці свідчення виглядають цілком достовірними.

Поруч із Волином та волинянами проживало плем'я під назвою... укри. Ініціаторами грандіозного повстання слов'ян у 955 р. були саме укри, і жорстока розправа над ними, яку вчинив герцог Геро, змусила взяти в руки зброю вільців-лютичів і бодричів: «В тот год Геро одержал славную победу над славянами, которые называются укры. В помощь ему король послал герцога Конрада. Добыча была взята оттуда огромная; в Саксонии поднялось [по этому поводу] великое ликование» (*Widukindi Res gestae Saxonicae. Hannoverae, 1866. III. 42. 53*).

Варто зазначити, що як Ukrians вони позначені на карті Європи часів Карла Великого, яка видана в атласі Р. Шефера у 1923 році. Хоча після 954 р. в жодному із джерел укри не згадуються, але земля на північному сході від Бранденбурга ще дотепер в Німеччині називається Uckermark. Німецька Вікіпедія вважає, що назва ця походить від річки Укер, але разом з тим визнає, що це плем'я не є германським, а під тиском авар переселилося сюди зі сходу, з басейну річки Прип'ять. З останнім важко погодитися, бо авари жодного стосунку до цього регіону України не мали, а були зосереджені на території Паннонії та Румунії. Тобто більш ймовірним є те, що слідом за ругами, справді під тиском авар, але з території Паннонії, в VI ст. укри попрямували на північ, а після розгрому 954 р. їх частина подалася до східних волинян на Прип'ять. Прикметно, що на Волині слово Україна завжди було найбільш вживаним (укри і в Поморській Русі були крайніми, тобто прикордонними племенами, — як для німців, так і для поляків).

Якщо Любич і Старгород були основними конкурен-

тами німців, то Волин стояв поперек горла данцям. Вони раз у раз нападали на нього з моря і у 1093 р. зруйнували це місто вщент. Хоча у 1002 лютичі, як і інші слов'янські племена, повернули собі незалежність і протягом XI ст. часто згадувалися в західних хроніках, імена їх князів маловідомі, за винятком Накко, який після 995 р. залишився живим, і Накона — про них у 966 р. залишив свої свідчення Ібн Якуб. Можливо, тому, що у поморських волинян відновилося віче і князі вже не мали колишньої ваги, в XI ст. волиняни мужньо протистояли завоювникам, але не досягнули таких успіхів в облаштуванні свого князівства, як бодричі. Їх ситуація ускладнювалася тим, що попри німців, на землі волинян, уквів та стодорян почали претендувати польські князі. У 991 р. Мешко I разом з Оттоном III напав на Бранібор: «Король Оттон с большим войском саксов и подмогой от Мешко осадил и взял Бранденбург». Хоча наступного року на допомогу німцям прийшли війська чеського короля Болеслава II, лютичі повернули собі це стратегічно важливе місце, і німці були змушені укласти з ними мир. (Annales Hildesheimenses. MGH, SS. rer. Germ, Bd. VIII. Hannover. 1878. рік 991, 992). Наступник князя Мешка Болеслав Хоробрий спробував переманити на свій бік волинян: «... послы от лютичей, а также от жителей большого города Волина и князя Яромира, сообщили, что Болеслав замышляет против него большое зло, а их склоняет к его исполнению словами и деньгами» (Thietmar von Merseburg. Chronik. Кн. VI, гл. 33). Політику Мешка I та Болеслава Хороброго, спрямовану на анексію земель поморських русинів, продовжив його син Мешко II: «Послы лютичей, придя в Пельде к императору, просили его о помощи против тирана Мешко и обещали верно ему служить. И обманула их неверность» (Annales Hildesheimenses. Рік 1029).

Можна тішитися з успішної дипломатичної гри волинян та їх князя Яромира, що дозволило в ті нелегкі часи вправно маневрувати поміж двома надзвичайно сильними ворогами і зберігати суверенітет лише обіцянками вірності. Однак анналіст не випадково прокоментував цю дипломатичну гру словами про те, що в кінцевому результаті лютичі (лучани) були ошукані і переграли самих

себе. У виборі між двома протилежними сторонами вони чомусь завжди схилилися на бік німців, а не етнічно близьких до них поляків. Безумовно, в XI ст. було важко передбачити події XII ст., а тим більше повну денаціоналізацію поморських волинян німцями в наступні віки. Однак, якщо, наприклад, кашуби, що, як і поляки, належали до групи лехітських племен, потрапивши під владу Великої Польщі, донині ще остаточно не розчинилися в польській нації і зберегли свою етнічну своєрідність, то тим більше такі шанси мали поморські волиняни. Тим не менш, за винятком переселенців на схід, вони обрали західний вектор свого розвитку і, цивілізаційно запліднивши німців, зникли серед них без жодного сліду (без мовного, етнічного, але не культурного). Подібну схильність до етнічного суїциду ми спостерігаємо нині на протилежному, східному векторі українського світу, серед носіїв малоросійської ідеології, тільки роль німців виконують росіяни. Можливо, в цьому і полягає хрест українства як стовбурного етносу індоєвропейства, його роль своєрідного генетичного резервуару для усіх, хто цього потребує. Але за періодом, коли розкидається генетичне каміння, неодмінно має прийти час збирання його, і в сучасній ситуації ми вбачаємо не закономірність етнічного розвитку, а шкідливе відлуння далекого середньовічного минулого, результат параноїдального мислення на рівні генетичного м'яса, а не людського розуму.

На жаль, серед поморських волинян не виявилось особистостей, здатних прорахувати розвиток подій не те що на століття вперед, а навіть на найближчі роки. Вони навіть не скористалися унікальною можливістю, яка склалася в результаті протистояння Генриха IV і саксів, коли розлючений імператор вирішив винищити останніх і запропонував лютичам взяти собі стільки земель в Саксонії, скільки бажають: «Между тем, отправив послов ко всем живущим вокруг народам, он (Генрих), раздавая подарки и обещая ещё больше, хотел, если удастся, всех людей сделать врагами саксов, ибо стремился не столько подчинить их своей власти, чего легко добился бы и без войны, сколько совершенно исключить их из числа людей. Язычникам лютичам он дал волю их жестокости, с которой они всегда относились к саксам, и разрешил им

присоединить к своим землям столько Саксонии, сколько смогут. Те же сказали, что узнали саксов, как испытанных в многочисленных военных смутах людей, и редко, а то и никогда не были рады войнам с ними; им достаточно и своей земли» (Brunos Sachsenkrieg // Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrichs IV. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1963. §36).

Слід віддати належне людяності та миролюбству наших далеких предків, але вони й тоді не засвоїли уроків 90-х років X ст., коли сакси не раз ставили їх на межу фізичного знищення. З хроніки Ламберта відомо, що сакси тоді перекупили верхівку лютичів, і замість будувати на цій землі державу для свого народу, верхівка розв'язала громадянську війну, в якій перебила усіх, хто вважав пропозицію Генриха прийнятною. На порядність простих людей і неймовірну продажність правлячої еліти поморських і полабських русинів звернув увагу не тільки Ламберт, а й мало не усі хроністи: «Мир они заключают, срезая верхнюю прядь волос и [смешивая] с травой, а также при помощи рукопожатия. К нарушению же его их легко склонить деньгами» (Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. Кн. VI, гл. 25).

Відсутність гідної цього героїчного племені правлячої еліти призвела до того, що врешті-решт їх землі потрапили в руки бодричів. Поза межами держави Годеслава залишилися тільки укри, волиняни та о. Рюген, де правив спільний для цих земель князь на ім'я Крут. На той час це було не найгіршим варіантом, адже замість солідарності ці племена, на втіху своїм ворогам, ворогували між собою, і лише тепер з'явилася можливість створити об'єднану державу, здатну протистояти чужому світу. За Годеслава це стало реальністю. 10 вересня 1056 р. під керівництвом маркграфа північної марки Вільгельма добре озброєна армія германців перейшла Лабу. В межиріччі Хавелі і Лаби, поблизу Преслава, на них чекали об'єднані сили русинів, яких скликав Годеслав. Саксів оточили і відтіснили до річки. У битві загинув маркграф Вільгельм та всі його лицарі. Ця битва кардинально змінила розстановку сил в регіоні. Її навіть порівнюють із Грюнвальдом.

Однак, талановиті люди в руському середовищі зав-

жди викликали заздрість та опір, особливо серед правлячої еліти. У 1066 р. бояри організували змову проти Годеслава, вбили його, а щоб син не помстився за батька, вигнали його, а на трон запросили Крута з о. Рюген: «Те, которые убили его отца, боясь, чтобы сын не стал когда-нибудь мстителем за смерть его, подстрекали народ к восстанию, говоря: «Не он должен господствовать над нами, но Крут, сын Грина» (Гельмольд. Кн. I, гл. 25). Згодом змовники гірко пошкодували про своє рішення, бо князь виявився гідним свого імені і жорстко перебрав владу не лише над Поморською Руссю, а й над землями німецьких племен гользатів, штурмарів та дітмаршів. Об'єднані сили бодричів та волинян у 1066 р. здійснили похід на захід, і саме за часів правління Крута Гамбург належав Русі: «И стал могущественным Крут, и благополучно было дело в руках его, и получил он власть над всей славянской землей, и уничтожены были силы саксов, и служили они Кругу данью, а именно вся земля нордальбингская, которая делилась между тремя народами — гользатами, штурмарами и дитмаршами. Все они во все время [правления] Крута несли тягчайшее иго» (Гельмольд. Кн. I, гл. 26).

Майже 30-річне правління Крута (1066–1093) можна вважати золотим віком Поморської Русі, апогеем її розвитку. Подібну роль в Київській Русі відіграв Ярослав Мудрий та його дружина Ірина, мати якої походила з племені бодричів (в Києві донині є район Бодричі). Якби ці мудрі русини жили в один час, то, цілком можливо, нині кордони України-Русі простягались від Гамбурга до Ярослава на Волзі. Однак, маючи геніїв в науці та культурі, Русі в усі часи бракувало геніїв в політиці та державотворенні. Нащадки виявилися не гідними своїх великих предків, і князь Крут завершив своє життя за традиційною для більшості великих українців схемою. На жаль, цього разу роль головного зрадника відіграла його власна жінка. Це не була мудра Ірина, яка своїми порадами допомогла Ярославу перетворити Київську Русь на наймогутнішу і шановану державу в Європі. Це була молода Славіна, яка заради того, щоб якнайдовше залишитися на троні, задумала одружитися з сином Годеслава Прибиславом (Генрихом) і намовила чоловіка помирити-

ся з ним і повернути на батьківщину: «В конце концов, возненавидев своего уже старого мужа, она решила выйти замуж за Генриха, если это будет возможно. Побуждаемый этой женщиной, Генрих пригласил Крута на пир. [И здесь] на него, опьяневшего от обильного питья, когда он выходил, нагнувшись, из покоя, где они пировали, напал с топором некий дан и одним ударом отсек ему голову. Так Генрих получил Славину в жены, захватил власть и страну. И занял крепости, которые принадлежали до того Круту, и воздал врагам своим мечь» (Гельмольд. Кн. I, гл. 34).

Про панування Генриха та боротьбу між його нащадками було розказано вище, і завершилася розповідь тим, що у 1129 р. колись єдина і могутня Поморська Русь, змучена внутрішніми чварами, розпалася на дві частини. Західну її частина на чолі з князем Прибиславом вже у 1142 р. захопили німці, а проти східної, волинської її частини та князя Ніклоти німці у 1147 р. організували хрестовий похід. Під прапори саксонського герцога Генриха посходилися шукачі легкої здобичі з усієї Священної Римської імперії, в т.ч. ворожої до Поморської Русі Данії. Ніклота, однак, виявився талановитим полководцем і гідним нащадком свого пращура Крута. Він не став чекати на хрестоносців, а вдарив на сусідніх фрізів, спустошив їх землі та спалив власні міста, перетворивши усю територію до Добрина у пустку. Залишившись без фуражу та продовольства, хрестоносці не змогли взяти цю фортецю і уклали мир: «Наконец, когда наши потеряли терпение, было заключено такое соглашение, что славяне примут христианскую веру и освободят датчан, которых держали в плену. Итак, многие из них крестились, хотя и ложно, а из пленных они отпустили всех стариков и тех, кого не могли использовать, прочих же, возраст которых делал их пригодными к службе, оставили у себя» (Гельмольд. Кн. I, гл. 65). Прикметно, що водночас з битвою біля Добрина русини розгромили данський флот біля о. Рюгена. Іншими словами, хрестовий похід з тріском провалився, хоча хроніст намагається приховати цей ганебний для німців факт словоблуддям.

Ми вже говорили, що після смерті Ярослава Мудрого замість допомоги Поморській Русі Київ зробив ставку на

данських королів, близьких родичів київської правлячої династії. Але слід згадати поодинокий факт реальної допомоги Київської Русі поморським русинам у боротьбі за Бранденбург та Копеник (сучасний Берлін). Щоправда, допомога виходила не від великого київського князя Святополка Ізяславовича, а від його доньки Марії, дружини сілезького князя з роду Лебедів Петра Властовича, яка після його смерті правила в цьому регіоні Польщі. Вона виховувалася і навчалася в Києві, була русинкою за своєю суттю, тож з усіх сил намагалася врятувати останнє руське князівство на території Німеччини. У 1146 р. помер Прибислав, але його дружина німкеня Петриса тримала це в суворій таємниці, поки не прибув з військом її родич маркграф Альберт, позбавивши таким чином законного права на спадок дядька Прибислава князя Яшку: «Когда Прибислав умер, Петрисса, его жена, три дня держала мужа не погребённым, пока не прибыл маркграф Альберт Медведь и не овладел городом Бранденбургом и всей этой землёй» (*Chronica principum saxoniae*. MGH, SS. Bd. XXV. Hannover. 1880). Тоді Марія видала за Яшка свою дочку Агафію і допомогла зброєю та грошима, тож у 1150 р. він підняв повстання проти Альберта Ведмеда, захопив Бранібор, відновив своє князівство і навіть певний час карбував власну монету. «Услышав об этом, господин Якце, князь Польши, дядя названного короля, пришёл с сильным отрядом и, подкупив деньгами сторожей замка Бранденбург, отвоевал Бранденбургский замок. Узнав про это, маркграф Альберт Медведь, опираясь на помощь Вихмана, архиепископа Магдебургского, и знатных людей, окружил замок, подведя войско в трёх местах. В 1157 году Господнем, 11 июня, они вновь овладели замком» [Там само]. Зрозуміло, одна Марія не змогла протистояти цілій Німеччині, яка від 1110 р. намагалася оволодіти цим надзвичайно важливим стратегічним регіоном, де згодом і постала німецька столиця (її руську назву Берліг німці в пам'ять про свого маркграфа перетворили на Берлін — Лігво Ведмеда). Князя Яшка і свою дочку Агафію (яка була останньою руською княгинею на території сучасної Німеччини у 1150–1157 рр.) Марія оселила в Битомі, де вони й жили до самої смерті (Bienek S. Piotr Wlostowic. Wrocław,

1965, с. 71–95).

Закріпившись на півдні біля Бранденбурга, у 1160 р. німці розпочали нову війну проти Ніклоти. Цього разу вони підготувалися краще, згуртували власні сили, а не найманців, а Ніклота не зумів переконати навколишніх слов'ян згуртувати усі війська в один кулак, тож застосував ту саму тактику, як і минулого разу: «Герцог Генрих вступил с могучим войском в страну славян и опустошил ее огнем и мечом. И, увидев доблесть герцога, Никлот сжег все свои крепости, а именно Илове, Микилинбург, Зверин и Добин, остерегаясь грозящей осады. Одну только крепость он оставил себе — Вурле, расположенную на реке Варнов, близ земли хижан» (Гельмольд. Кн. I, гл. 87). Можливо, ця тактика спрацювала б і цього разу, але біля Вурле він потрапив у засідку і був вбитий. Його сини довго вели партизанську війну, але після смерті Вратислава його брат Прибислав вирішив прийняти християнство і стати васалом саксонського герцога. Генрих Лев також втомився від нескінченної війни і надав Прибиславу у спадкову власність Мекленбурзьке князівство: «Сыновья его сожгли Вурле и спрятались в лесах, семьи же свои переправили на корабли. Итак, разорив всю страну, герцог начал отстраивать Зверин и укреплять замок. После этого сыновья Никлота вновь вошли в милость у герцога, и он отдал им Вурле и всю землю» (Гельмольд. Кн. I, гл. 88).

Остаточно Поморська Русь була підкорена у 1168 р., але вже не німцями, а данцями, які (про це тепер вони намагаються не згадувати) до останнього моменту платили русинам острова Рюген данину. Парадоксально, але «честь» захоплення цього останнього клаптика Поморської і Полабської Русі належить онуку великого київського князя Володимира Мономаха данському королю Вальдемару I, який і був названий на його честь Володимиром. Безумовно, свою роль тут зіграла не дитяча образа на русинів, які вигнали дочку київського князя Мстислава Володимировича разом із малим Вальдемаром з Мекленбурга, а релігійна складова, і особливо той факт, що Рюген як найбільший економічний конкурент данців завжди був для них більмом на оці. Взяти штурмом Аркону було практично неможливо, бо висота валу і стін досягала

27 метрів, і навіть металеві машини не могли перекинути через них каміння. Однак, Вальдемар знав, що запасів води в обложеному місті вистачало тільки для пиття та приготування їжі. Тому він наказав підпалити сторожові башти та ворота фортеці, а відсутність води не дала змогу загасити пожежу. Коли ворота згоріли і відкрили доступ до міста, мешканці зрозуміли, що вони приречені. Хроніки пишуть, що багато з них, не бажаючи стати рабами, самі кидалися у полум'я. 12 червня 1168 р. острівна держава ругів, яка проіснувала ціле тисячоліття, пішла у небуття. Храм Святовита був зруйнований, а нагромаджені жерцями протягом віків золоті скарби вивезені в Данію.

Безперервні війни, які тривали від 1122 р., знекровили не тільки людей, а й землю, що після 1160 р. спричинило масову міграцію русинів на схід: «Ибо вся земля славянская... из-за непрерывных войн, особенно же войны последней, по милости Господа, всегда укрепляющего десницу благочестивого герцога, была целиком обращена в пустыню. И если еще оставались какие-нибудь последние обломки от народа славянского, то вследствие недостатка в хлебе и запустения полей они были настолько изнурены от голода, что вынуждены были толпами уходить к поморянам. И ушли славяне, жившие в окрестных селениях, и пришли саксы и стали жить там... И убывали постепенно славяне в той земле ... ибо стеклись сюда из своих земель немцы, дабы населить землю обширную, богатую хлебом, удобную множеством пастбищ, изобилующую рыбой и мясом, и всеми благами» (Гельмольд. Кн. I, гл. 84, 87, 88).

Може скластися враження, що нащадків поморських волинян слід шукати насамперед на території української Волині: так, історик Тадей Чацький, а за ним і німецька Вікіпедія постійно згадують Прип'ять. Насправді більшість з них не пішли далеко від рідного Волиня та о. Рюгена. Їх сліди ще в XV ст. можна знайти на Куявщині біля Бобровника (сучасна назва Добржин), Полоцька (Плоцька), Серпська, Насельська, Вишгорода на Віслі (у 1379 р. оборону Бобровника очолював Іван з Радомина (саме Іван, а не Ян), а Вишгородом у 1240 р. володів Данило Галицький). В міру посилення латинізації вже на терито-

рії Польщі вони помандрували з нашого історичного Західного Підляшшя на сучасне Підляшшя, Берестейщину, справді дійшли до Прип'яті, але не на території України, а в Білорусії, біля сучасного Кобрин. Більшість вільних земель в ті часи були зосереджені на півночі, і шлях їх просування туди видно по назвах Волчин, Вольск, Волковийськ, Вільно. В XVI ст. вони колонізували Августовську пушу та Сувальщину. Щодо мешканців Рюгена, то вони традиційно пересувалися по воді. Так, у Польщі, біля сучасного міста Бранево, є річка Руса, а в Калінінградській області від часів середньовіччя існує місто Russ. Тривалий час нижню течію річки Неман німці називали Русе, а острів в Куршській затоці — Руся. Деякі вчені схильні вважати, що свою назву литовці отримали саме від лютичів і з їх появою почали територіальну експансію на терени Східної Європи.

Таким чином, історична Волинь не обмежується територією сучасної України, а включає Поморську Русь, Куявію, Підляшшя, Берестейщину, Чорну Русь, частину Литви, в т.ч. її узбережжя, Сувальщину, Августовщину, Люблінську землю разом із Холмщиною і Волинь на півдні сучасної Чехії, Нижню Австрію до річки Інн та північну Угорщину (князівство Ругіланд), звідки, власне, і розпочала розходитися в різні боки волинська група племен. Якщо взяти до уваги твердження Гошка про те, що волиняни протягом століть просунулися далеко на схід мало не до Чернігівщини та Полтавщини і з часом заселили усю Правобережну Україну, то перед нами постає своєрідний етнічний «корінь з кореня» українства та усього слов'янства (див. праці Ю. Гошка).

Чи була у 1168 р. перегорнута остання сторінка в історії полабських русинів? Як політичне утворення Полабська Русь припинила своє існування, але в етнічному плані вона проіснувала аж до XVI ст. Незважаючи на потужний міграційний рух, меншість русинів таки не залишили свої рідні землі. Невипадково німці передали Мекленбурзьке князівство спадкоємцю Ніклоти Прибиславу II (1160–1178), а на о. Рюген своїм васалом данський король Вальдемар I залишив князя Яромира. Більше того, є підстави говорити про певний політичний ренесанс поморських русинів в XIII ст.: у 1234 р. рюяни звільнили-

ся від данського панування і навіть поширили межі свого князівства на материк, заснувавши при цьому місто, яке відоме сьогодні як Штральзунд (хоча історики забувають згадувати про ці події). Зрозуміло, що в повному відриві від основного українського етнічного масиву це князівство було приречене, тим більше, що Великій Україні після монгольської навали було не до своїх західних історико-етнічних земель. Ось чому, не чекаючи чергового завоювання, князь руян Вислав II у 1282 р. уклав унію з німецьким королем Рудольфом I, отримав острів у спадкову власність і титул імперського єгермейстера. На жаль, у 1325 р. помер без спадкоємців чоловічого роду останній місцевий руський князь Вислав III, династія припинила своє існування, а по жіночій лінії, в результаті династичного шлюбу, острів перейшов до князівства Померанія-Вольгаст. Згодом, залежно від політичної ситуації, острів переходив з руки у руки Швеції, Пруссії, Данії, Франції, аж доки у 1815 р. не потрапив до складу Німеччини. Остання людина, яка розмовляла тут давньоруською мовою, померла у 1404 р.

У Мекленбурзькому князівстві династія руського походження правила до 1918 р. Серед її представників були не тільки великі герцоги, які носили традиційне для них ім'я Федір (Фридрих), а й король Швеції з 1363 р. Альбрехт II, королева Англії Шарлотта (1744–1818), королева Пруссії Луїза (1776–1810), герцогиня Курляндії Анна Мекленбург-Гюстровська (1533–1602). Георг-Август Мекленбург-Стрілецький у 1851 р. одружився з онукою російського імператора Павла I Катериною Михайлівною, тобто став членом російського дому Романових. Його син Георгій, незважаючи на осуд російського дворянства та відлучення від царського двору, одружився з українкою Наталією Ванлярською, переїхав до Карлівки Полтавської губернії (тому їх діти отримали титул графів Карлових). Останнім представником цього, безумовно, давно онімеченого роду (за винятком хіба що Георгія) був герцог Фридрих Франц Мекленбург-Шверінський, який помер у 2001 р. без спадкоємців чоловічої статі. Це вже був типовий пруссак, який під час війни служив німецькому Рейху в корпусі СС, щоправда, танковому.

Руський слід можна знайти не тільки в середовищі

правлячої еліти Мекленбурга, а й серед пересічних громадян цієї землі за їх прізвищами: Велчин, Карпов, Кладов, Красов, Кобров, Крехов, Луков, Миров та багато ін. Геральдики свідчать, що крім Мекленбурзького та Рюгенського князівського дому, в Поморській Русі з часу смерті князя Святобора I у 1107 р. існувала династія герцогів Померанських, яка вигасла на Богиславі XIV у 1637 р. Мекленбурзькі князі (точніше рарогсько-сокільницькі, адже саме таку назву носило це місто колись) обрали для свого родового герба красномовний девіз «Fuimus et Sumus» («Ми були і є»). І справді, ми тут були колись і є нині, звісно, не в плані фізичної присутності, а інтелектуальної, культурної, мистецької.

Отже, як колись Руська Марка (Ругіланд) запліднила Австрію, так само Полабська і Поморська Русь запліднила Німеччину. В Австрії це більше видно, бо тут не було такої масової міграції, а тим більше фізичного винищення русинів, як у Німеччині, австрійці ментально відрізняються від німців, вони більш миролюбні, толерантні, співучі, музикальні, тобто багато в чому нагадують українців. Та кількість русинів, яка залишилася в Німеччині, безумовно, не могла змінити менталітет німців, але століття проживання один біля одного не пройшли без сліду. Ми не будемо твердити, що руські ідоли з міді, яких знайшли біля Мекленбурга, заклали фундамент німецької металургії. Не станемо займатися порівняльним аналізом витоків всесвітньовідомої кераміки з Мейсона та українських зразків того часу. Не будемо підраховувати паралелі в господарському та землеробському словнику обох народів і з'ясовувати, хто у кого запозичив терміни. Ми також не стверджуватимемо, що варяги-русь привчили німців до мореплавства, та морської торгівлі, а родові корені культового композитора Німеччини Р. Вагнера походять з руського племені вагрів.

Ми наведемо лише один, але вельми промовистий факт: незважаючи на тисячолітню історію Швабії, Баварії, Рейн-Вестфалії, Алеманії, столиці, тобто центри духовного, культурного, мистецького, економічного життя Австрії і Німеччини містилися не на корінних німецьких землях, а на тих, які колись належали русинам. Лише одного цього факту достатньо для людей, здатних до

аналітичного мислення. Крапка.

Ті, які не вловили зміст висловленої думки, можуть скептично посміхатися і говорити, що недоречно порівнювати німецьке небо з українською землею, точніше — з підземеллям. Різниця в рівнях їх розвитку справді вражає. Однак, не слід забувати, що останніх кочівників Австрія бачила у 955 році, а українцям, крім мадьяр, ще довелося мати справу з хозарами, тюрками, печенігами, монголами, татарами, османами, росіянами, тож порівнювати ступінь азійського варварства з європейським, азійський армагеддон з європейським театром бойових дій не варто (хоча Німеччина також пройшла через численні війни, але у порівнянні з азійськими навалами їх можна сприймати як театр. Німецькі лицарі лише один раз, сподіваючись отримати Поділля від Яна Ольбрахта, взяли участь у битві біля селища Валя Кузмина, і то не з татарами, а волохами, і були розгромлені так, що Дикий Степ більше їх ніколи не бачив).

Іншими словами, потенціал русинів, і зокрема волинян, є на порядок вищий, ніж у будь-якого іншого індоєвропейського етносу, але донині в Україні жодного разу не склалися умови для нормального розвитку. Насправді, русини є не тільки генетичними, а й інтелектуальними донорами цілої Європи, існує безліч доказів того, як розкривається цей потенціал навіть не в ідеальних, а просто нормальних для людського існування умовах. Райони проживання русинів-українців у Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії, а раніше в Австрії та Німеччині стали своєрідними генераторами розвитку цих країн, і переважна більшість інтелектуальної, мистецької, а іноді й політичної еліти цих країн походили саме з цих земель (див.: Семенюк С. Історія українського народу). Безумовно, в багатьох проблемах і бідах нації винна не тільки перманентна боротьба з азійським та іншим варварством, а й внутрішнє протистояння, взаємне поборювання, заздрість, напружена боротьба сил Добра і Зла всередині нації. Головна проблема українства на шляху його історичного розвитку полягає в тому, що велика нація може породжувати не тільки геніїв, а й великих покидьків, і за підтримки ззовні ці покидьки панують в нації століттями, в т.ч. сьогодні. Світ ще жодного разу реально не підтри-

мав сили Добра в українській нації, тож як у таких умовах вижив цей етнос, знає тільки Господь. За останнє тисячоліття ми втратили Поморську, Полабську, Австрійську, Угорську, Новгородську, Польську та Румунську Русь, Малиновий, Жовтий, Сірий і Зелений Клин. Руйнівні процеси зайшли так далеко, що під загрозою вже опинилася Велика Україна, точніше її схід. На основі історичного аналізу ми повинні зрозуміти природу зрадництва та етнічного самозречення, яка панує в нації, виявити той вірус, який знищує програму розвитку українства, і нейтралізувати його за будь-яку ціну.

ВЕЛИЧ І ЗАГИБЕЛЬ ВЕЛИКОЇ ХОРВАТІЇ

Засновником Великої Хорватії був хорватський князь Самослав (якщо вірити Аль Масуду, це був волинський або дулібський князь на ім'я Маджак), який переміг у кривавому протистоянні аварів і франків, розширив кордони своєї держави до Кадан та Веймара на заході і Стільська на сході. У 662 р. він помер, держава розпалася, уторилося багато князівств, п'ять з них були хорватськими: Нетранське, де правили прямі нащадки Славника (нам відомі лише імена Прибини і Коцеля), Краківське, де панували нащадки Крака, Стільське (правителі невідомі), Хорутанське на території сучасної Австрії і Білохорватське в Богемії (Чехії), правителю якого, князю Славнику, в середині X ст. вдалося знову об'єднати Велику Хорватію в одну державу, яка, хоч і на короткий час (тому про неї так мало відомостей), стала однією з найбільших країн у Європі. Отже, Велика Хорватія існувала не тільки в сер. X ст., коли її описав Костянтин Багрянородний, а в тому чи іншому вигляді мало не чотири століття (631–995 рр.), і процеси, що в ній відбувалися, кардинально вплинули на подальший розвиток не тільки руського світу, а й усього слов'янства.

У VIII–X ст. найбільш відомою є історія Нетранського князівства, яке займало територію від Малих Карпат до Сланських гір. У 822 р. німці придушили повстання хорватського князя Людовіта, фактично ліквідували Хорутанське князівство на території Каринтії і розпочали експансію на землі сусідньої Моравії, що примусило чехів об'єднатися і утворити власне князівство на чолі із Мой-

миром. Війна поширилася і на духовну сферу. Десь у 830 р. чи то 831 р. хорватський князь Прибина, прямий нащадок Самослава, прийняв християнство від Зальцбургського католицького архієпископа і заклав в Нетрах (Нітрі) ротонду — перший християнський храм на землях Давньої Русі. Моймир розцінив це як зраду усього слов'янського світу. У 833 р. він захопив Нетри й вигнав Прибину разом з його боярами. Князь кинувся шукати захисту у візантійського імператора, найсильнішого тогочасного правителя. Однак, імператор Феофіл відпровадив його послів, порадивши звернутися за підтримкою до німців (не виключено, що моравські князі випередили посланців Прибини і мали більш сильні позиції в Константинополі).

У 839 р. хроніст Пруденцій засвідчив, що до Людовика Німецького в Індельхейм приїхали візантійські послы разом з представниками народу «Rhos», які від імені «руського кагана» просили захистити їх від ворогів, які не дають їм змоги повернутися додому. Що відповів їм імператор, Пруденцій не повідомляє, але у 840 р. Людовик виділив Прибині землі в районі озера Болотон з умовою захищати їх від нападів аварів (Peter Stih. Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana 1996, str. 56–58). Історики чомусь вважають, що «руський каган» разом зі своїм народом локалізується або в районі Києва, або Причорномор'я, тимчасом як логіка розвитку подій 833, 839, 840 рр. вказує на те, що мова йде про князя Прибину, якого Моравія вигнала з його родових земель на півночі від Дунаю. Людовик Німецький хоча і не допоміг хорватському князю повернутися на батьківщину, але дозволив йому відновити засноване ще в часи Одоакра руське князівство, яке проіснувало до 873 р., аж поки моравський князь Святополк силою не приєднав його до Великої Моравії.

Про те, що моравський князь «держав руські землі», свідчить М. Бельський у своїй «Хроніці усього світу», чеська хроніка Пулкові кінця XIV ст., Хагеція XVI ст. та Еней Сільвій.

Таким чином, з вини моравських князів центр Великої Хорватії в IX ст. тимчасово перемістився з Нетрів на південь, в Паннонію, на територію Блатненського князів-

ства, де ще в часи князя Одоакра народилася перша русько-хорватська державність.

Епохальні події 60–80-х рр. IX ст. у Блатненському князівстві сформували нашу духовність і кардинально змінили життя місцевих русинів, а згодом і всього слов'янства. Тоді правив син Прибини Коцель, якій запросив у Блатноград видатних слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія: «Коцел же послал к апостолику с просьбой, чтобы к нему отпустил блаженного Мефодия, учителя нашего» (Память и житие отца нашего и учителя Мефодия, архиепископа моравского // Сказания о начале славянской письменности. СПб., 2000).

У самій Моравії Кирилу та Мефодію діяти майже не довелося, бо вона невдовзі опинилася під контролем німецьких єпископів, і тому вони зосередилися на князівстві Коцеля, який високо оцінив духовне та культурне значення місії цих просвітителів і дав їм в науку 50 учнів «із народу мого», які носили руські імена (Горазд, Сава та ін.): «Принял же его на пути Коцел, князь паннонский, и очень возлюбил славянские буквы, и научился им и дал (ему) до пятидесяти учеников, чтобы научились им, и великую ему честь оказал» (Житие Константина // Сказания о начале славянской письменности. СПб., 2000).

Саме тоді відбулося масове хрещення русинів (до того часу були лише поодинокі випадки, і навіть Самослав був поганином). «Житіє св. Мефодія» повідомляє, що наприкінці правління Коцеля мало не кожен його боярин вже мав у своєму селі церкву. А що у 869 р. Папа Римський Адріан II виділив із Зальцбурзького єпископства Паннонське, то це дає вагомі підстави вважати, що християнство охопило не тільки верхівку руського суспільства, а й широкі верстви населення (інакше створення окремого єпископства для Паннонії не мало б сенсу).

У створенні цього єпископства величезну роль відіграв Коцель, адже саме він направив до Адріана II посольство з 20 бояр на чолі з Мефодієм і переконав Папу зробити це: «Коцел же послал к апостолику с просьбой, чтобы к нему отпустил блаженного Мефодия, учителя нашего. Принял же его Коцел с великою честью и снова послал его к апостолику и (с ним) 20 мужей из именитых

людей, чтобы посвятил ему его на епископство в Паннонии» (Память и житие отца нашего и учителя Мефодия).

Те, що літургія велася руською мовою (тому хроніки називають Мефодія руським єпископом), свідчить про те, що населення було переважно руським, а не німецьким. Від 873 р. єпископство зветься Моравським, але не тому, що було перенесено до Моравії, а тому, що цю територію захопили моравські князі (хоча історики досі не знають, де містилася їх столиця, і як вона тепер називається).

Чи не найбільшою історичною заслугою Коцеля є те, що він не задовольнився перекладами літургійних книг Кирилом на давню слов'янську мову і створенням глаголиці («Похвала Григорію», «Роздуми про праву віру», «Передмова до Євангелія», «Київські листи», «Євангеліє», «Псалтир», «Літургіон»), оскільки ця мова була мішанкою давньоболгарської та сербохорватської (мати Кирила і Мефодія була чи то болгаркою, чи то сербкою, і брати знали лише ці дві мови), а вимагав застосування місцевої давньоруської мови, і елементи цієї мови спеціалісти вбачають вже в «Житті св. Кирила», яке Мефодій разом з учнями почав писати у Блатнограді після повернення з Риму.

Справжнім творцем давньоруської (церковнослов'янської) літературної мови і кирилиці є не Мефодій, а людина, яка після його смерті написала «Житіє св. Мефодія», і, на думку багатьох вчених, зокрема Шевельова, це був або Горазд, або Сава: «И стало приближаться время принять покой от страстей и награду за многие труды. И спросили его, говоря: "О ком думаешь, отче и учитель честный, из учеников твоих, кто бы был тебе преемником в учительстве твоём?" Показал же им на одного из самых известных учеников своих, по имени Горазд, говоря: "Вот из вашей земли свободный муж, хорошо знает латинские книги, правоверен. И будет то в согласии с Божьей волей и вашей любовью, как и с моей"» (Там само).

Християнізація спричинила справжній переворот у духовному та культурному житті не тільки Дунайської Русі, а й усього слов'янського світу. Книги «Житіє Мефодія», «Похвальне слово Кирилу та Мефодію», «Паннонська легенда», «Сказання о письменах» Храбра свідчать

про те, що тут з'явилася власна літературна школа, в тому числі «Початковий Руський літопис», який Нестор, хоча й уривками, включив до свого літопису (Kuzmík. Slovník starovekých a středovekých avtorov. Martin, 1983. s. 31–75).

Отже, саме тут, на території Блатненського князівства, зародилася церква, яка спочатку називалася Словенською, а з XI ст. Руською. Саме тому Даліміл називав Мефодія руським єпископом, а письмо, яке він створив разом з Гораздом, Мартин Бельський назвав руським (Marcin Bielski. Kronika Polska. Cz. 1. Wars., 1829. s. 35).

Доля цієї Руської церкви була надзвичайно трагічною, тому про її історію відомо мало. Після смерті Іоана VIII Римські Папи зовсім перестали її підтримувати, а у 885 р. з Паннонії вигнали усіх учнів Мефодія. Вони знову повернулися, коли Паннонію у 906 р. захопили угорці, які були язичниками, а тому їм було байдуже, якою мовою християни здійснюють свої обряди. У I половині X ст. руськими єпископами у сусідньому з Блатноградом Веспрімі були Іван та Сильвестр (Havlík I. Slovanské statní utvary ranego stredoveku. Praha, 1987. s. 47). Завдяки русинкам, що одружилися з представниками мадярської верхівки, багато хто з угорських князів стали прихожанами Руської церкви, в тому числі чоловік нашої Білої Княгині Гейза та її син, якого вона аж до своєї смерті (984 р.) називала руським ім'ям Воїк (майбутній король Угорщини Стефан Святий) (Dithmar. Chronicon, VIII, 3). Руська церква не корилася ні Риму, ні Візантії, а тому ці два основні центри християнства не визнавали її, переслідували і водночас вели між собою боротьбу за її підпорядкування.

У 995 р. Рим в особі св. Войцеха (В'ячеслава) таки переконав Стефана I перехреститися за латинським обрядом і перейти у підпорядкування Папи Римського, але це викликало таку гостру реакцію Візантії і Києва, що Угорщина на кілька десятків років занурилася у кривавий хаос. Тож Андрій I, його син Соломон, Владислав I, Бела III, Ласло Куманський були прибічниками (явними або таємними) православної (візантійської) церкви, яка прийшла на заміну Руської. Бела I ставився до неї нейтрально, а Андрій II став її запеклим ворогом (активна

роль Києва в цих процесах ще раз підкреслює той факт, що справа торкалася не тільки догматів віри, а мала й етнічну складову).

У документах того часу Руським єпископством («*se-der dicitur orasiensis*») в Угорщині називали лише Білгородське (Біхорське) та Спиське (до 1300 р.) єпископства, але невідомо, чи то був останній релікт давньої Руської церкви, чи ці єпископства вже залежали від Папи Римського або Константинопольського патріарха (Marczali H. *Enehiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapest. 1902. s. 14, 16). Відомо лише, що з часів Флорентійської унії Рим знову повернувся до ідеї об'єднання усіх християнських церков і до визнання літургії давньоруською мовою, а тому прямою спадкоємицею Руської (Слов'янської) церкви є УГКЦ (візантійська церква тоді вперто трималася грецької мови).

Таким чином, ми маємо справу з ретельно прихованим фактом існування Дунайської Русі і Руської церкви на території Угорщини задовго до хрещення Київської Русі. Початком цього процесу слід вважати не 988 р., а 869 р. — момент заснування Паннонського єпископства на землях, заселених русинами. Хрещення Русі не було одномоментним актом, а зайняло цілий історичний період, і в цьому тривалому процесі не слід ігнорувати Західну Русь, адже саме звідси прийшли на Дніпро не тільки віра, а й церковна літургія церковнослов'янською мовою, писемність, музика, літописання.

Незаперечним є факт, що релігійність та моральність західного українства є на порядок вищою, ніж у наших братів християн на сході, ба, навіть на Заході, де протягом кількох тисячоліть латиною володів незначний прошарок населення, тож глибокий зміст християнських цінностей мало хто розумів (не дивно, що служба в католицькому костелі триває 45 хвилин, а в УГКЦ та православних храмах, де люди від самого початку існування Руської церкви розуміли зміст служби, — дві, а то й три години): «Было же много неких людей, что поносили славянские книги, говоря, что не подобает никакому народу иметь букв своих, кроме евреев, греков и латинян» (Память и житие отца нашего и учителя Мефодия).

Християнізація дала могутній поштовх духовному

життю Дунайської Русі, Великої Хорватії, а потім і Угорської Русі. Тут з'явилася власна літературна школа, в тому числі «Початковий Руський літопис», частину якого легко реконструювати, виділивши з тексту Нестора відомості щодо території сучасної Угорщини, — від повідомлень про напади скіфів, сарматів, римлян (волохів), гунів, аварів, хозар до опису окупації цих земель мадярами. Отже, «Початковий Руський літопис» був написаний у X ст. (у XI ст. інформації про Угорщину вже немає, хоча там відбувалися такі бурхливі події, що мали би потрапити до літопису).

У ті часи усе життя концентрувалося навколо княжого двору в Блатнограді. Якщо руське літописання могло з'явитися і дещо пізніше, в часи, коли єпископом на Спишу був Горазд, а у Веспрїмі Сильвестр, то церковна літургія, церковний спів, професійне мистецтво зародилися саме тут, у Блатнограді. Словацький мистецтвознавець Л. Мокрий встановив, що в IX ст. саме тут, у Паннонії, «Меса кантата» отримала візантійські риси, саме тут виникла наша перша релігійна пісня «Господи, помилуй нас!», яка в Чехії певний час навіть була гімном (в її тексті згадується гора Крес, розташована на півночі Блатненського князівства) (Kuzmík, s. 223–247).

У часи правління Коцеля біля Блатнограда існувало службове поселення Ігрища: так тоді називали місця, де жили професійні музиканти і танцюристи (подібні поселення існували також біля Нетрів та Мішкольця) (Там само).

Процес окупації морав'янами Великої Хорватії завершився захопленням Блатненського князівства моравськими князями у 873–874 рр. Лише незначна її частина на сході (Закарпаття), де правив князь Лаборець, потрапила у васальну залежність від Болгарського царства. Саме тому різні регіони Дунайської Русі по-різному зустріли появу у 895 році угорських племен. Влада болгарського князя Салана над Закарпаттям була мінімальною (болгари мали вздовж течії Тиси лише декілька укріплених городищ, як-от Полгар, і час від часу збирали з місцевих руських князів данину), а тому Лаборець почувався на Закарпатті справжнім господарем і зустрів мадяр як завойовників.

Зовсім інша ситуація склалася на заході від Закарпаття, на території сучасної Словаччини та Паннонії, де панувала Велика Моравія. Там дехто з хорватських князів сприйняв маляр мало не як союзників у боротьбі за їхнє звільнення.

За короля Бели III Анонім писав, що на момент появи угорців «землі унгарів заселяють слави», угорський автор XIII ст. Симон Кеза назвав Карпати (певно через етнічний склад місцевого населення) «Руськими горами» — *Ruthenorum alpes* (Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания. М., 1997, с. 200). У розділі «*LADOMÉR ÉS HALICS VÁROSA*» («Галичина та Ладомерія») анонімний автор пише, що галицькі (тобто руські) князі сиділи на Дунаї, Тисі, Вагу, Коросі та Маросі (*Mikor aztán Álmos vezér egy hónapja tartott pihenőt Halicsban, akkor Halics vezére és többi társai, akiknek a fiai kezességben voltak, azzal a kérelemmel folyamodtak Álmos vezérhez és nemeseihez, hogy a Havason túl nyugat felé, Pannónia földjére szálljanak le. Ugyanis azt mondták nekik, hogy az a föld szerfölött jó, és rajta igen nevezetes források ömlenek egybe, melyeknek — amint fentebb említettük — a neve: Duna, Tisza, Vág, Maros, Körös, Temes*). З хроніки Аноніма випливає, що князівства князя Глада і князя Меня були розташовані на території Баната, князя Прохора (угорці називали його Дюлою, що в перекладі означає «вождь») — Семигороддя, князя Леля — на землях над Дунаєм, князя Браслава — у Паннонії, а на територію колишнього Нетранського князівства претендував рід Гонтів-Пазманів, одного з яких Анонім назвав Зубурем) (*Gesta Hungarorum*. Budapest, 1932. S. 95, 107, 111–122).

Не можна стверджувати, що маляри тут не зустріли жодного опору (князь Лель, наприклад, на своєму Житному острові протримався кілька десятиріч), натомість Гонти-Пазмани пішли на династичну угоду з Арпадом, одружили його з руською княгинею (її сином був наступний вождь угорців Золтан, якого вона називала Золотком) і у вирішальній битві Великої Моравії з малярами у 906 р. під Банхідою стали на бік останніх, що забезпечило угорцям блискучу перемогу над моравським князем Святополком II (вважають, що він загинув під час пере-

прави через Дунай). На династичну угоду з мадярами також пішли Глад, Гель, Мень. Костянтин Багрянородний (Константин Багрянородный. Об управлениии империей. М.: Наука, 1991, §30) писав у сер. X ст., що хорвати «вступають в родственные связи и дружеские отношения с турками», і саме цим можна пояснити трансформацію Дунайської Русі в Угорську Русь. Перемога мадяр у 906 р. вкрай негативно позначилася на подальшій долі місцевих русинів, але хорватська панівна еліта зрозуміла це лише через кілька століть. Вже у 906 р. угорці відібрали Паннонію у сина Коцеля князя Браслава (засновника Братислави), якому німці у 896 р. перед лицем загрози з боку мадяр знову передали в управління Блатненське князівство, і таким чином навіки відрізали південну її частину від основного хорватського масиву, в результаті чого під впливом візантійських, німецьких та італійських факторів тут сформувалася окрема нація балканських хорватів і словенців, геном яких є ідентичним українському, що свідчить про їх походження з одного (давньоруського) етнічного конгломерату.

Події 906 р. позначилися на подальшій долі не тільки Паннонії, а й Хорутанії, точніше, тієї її частині, яку німці у 847 р. передали в управління Прибині (за Peter Stih. Vasko Simoniti, с. 58). Мадяри знову посунули німців аж до річки Інн і, через руське походження місцевого населення, назвали цю територію Руською Маркою. Однак у 955 р. військо угорського хана Балчу, якого підтримав князь Лель, було вщент розбите під Аусбургом, і німці знову забрали собі територію стародавньої Хорутанії (угорці втримали лише західну частину Паннонії, яку традиційно продовжували називати Руською Маркою). Хільдесгеймські аннали сповіщають, що у 1031 р. «Генрих, сын короля Стефана, герцог ругов, был разорван на охоте кабаном и погиб достойной сожаления смертью» (Annales Hildesheimenses. MGH, SS. rer. Germ, Bd. VIII. Hannover. 1878). Останній раз Руська Марка згадується в «Житті Конрада, архієпископа Зальцбурзького» у 1127 році.

Доля давньоруських хорватів на території Австрії склалася трагічніше, ніж їх родичів на Балканах. Вони потрапили в німецький світ, і хоча Фридрих Барбаросса

ще традиційно називав Штирію Рутонією, імператор Конрад у 1147 р. писав про бунти підвладних йому рутенів, Бенедикт з Пітербору у 1187 р. свідчив, що поряд з альпінами проживають рутони, угорський Анонім твердив, що склавини на території Австрії проживають разом з баварцями (*Gesta Hungarorum*, с. 272), проте без дієвої підтримки з боку основного хорватського масиву доля їх вже була вирішена, переважна більшість хорвато-русів незабаром були денаціоналізовані, а ті, що проживали на південно-східній периферії колишньої Хорутанії, трансформувалися в словенців. Як далеке відлуння діяльності Кирила і Мефодія тут є слов'янська літургія, що збереглася протягом тисячі років, а також церква в місті Птус, яку заснував Коцель (*Josip Mai, Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana 1928, str. 25–26.*)

По-іншому склалася ситуація на півночі від Дунаю. Династичні угоди, на які тут і в Семигородській Русі пішли місцеві руські князі, протягом кількох століть відігравали позитивну роль, і, як це не дивно, битва 906 р. стала відправною точкою реанімації та нового піднесення Великої Хорватії. Тим не менш, західні і деякі вітчизняні історики визнають рацію угорських хронік Аноніма та Кези, які лукаво перенесли ситуацію з XII ст. у X ст., стверджуючи, що руські землі були окуповані мадярами вже у 902–906 рр.

Насправді, як уже згадувалося, мадяри захопили лише Паннонію і територію між Дунаєм та Тисою — степ, де постійно товклися кочові племена і де русини віддавна уникали селитися. Землі на північ від Дунаю, а також територія Закарпаття і значна частина Трансильванії залишилися поза межами угорської держави.

Скориставшись поразкою моравського князя Святополка II при Банхиді, розвалом Великої Моравії та уклавши династичні шлюби з мадярами, що забезпечило нейтралітет з їх боку, руські князі, які володіли землями на півночі від Дунаю, реанімували етнічне об'єднання під назвою Велика Хорватія і увійшли до складу Київської Русі, про що свідчить досить активна участь білих хорватів у походах київських князів Олега та Ігора на Константинополь у 907 і 944 рр. Проаналізувавши текст Аноніма короля Бели, Я. Головацький дійшов висновку,

що «нынешняя Угорская Русь по р. Тису и Теплу и по город Сланый (Soovar) состояла вне границ Угорского королевства и принадлежала Русскому государству» (Головацкий Я.Ф. Карпатская Русь (Историко-этнографический очерк) // Журнал Министерства народного просвещения. Часть CLXXIX. 1875, июнь, с. 379). За Костянтином Багрянородним: «біля гір вони були сусідами мадяр» (Константин Порфирородный. Об управлении империей. М., 1989, с. 33), таким чином, вони справді були лише сусідами мадяр і не входили до складу їх держави. Барійські аннали твердять, що візантійський полководець Орест разом з русами, болгарами, уграми та волохами у 1024 р. здійснив напад на Італію, подібний факт мав місце також у 1019 р. Люпус Протоспата в описі нападу на Італію у 1027 р. знову ж таки називає русів окремо від болгар та мадяр, що засвідчує їх не тільки етнічну, але й адміністративну незалежність (Przeglad Historyczny. 1911. T. XIII. S. 257).

Їх територія була неймовірно великою, настільки великою, що незважаючи на свідчення Костянтина Багрянородного (від Прута і Дністра до кордонів Баварії, Фракії та нехрещених лужицьких сербів), археологічні дослідження в Україні (Стільсько), Чехії (Турнов, Прахов, Хрудім, Часлав) та Польщі (Кладно, Межисвіче, Гродзисько, Надсачовиці, Краків, Ветржнов), писемні джерела, що твердять про присутність тут хорватів, які «с недавних пор називаються белохорватами, т.е. "белыми хорватами", имеющими собственного архонта» (Константин Багрянородный, §30), багато хто з істориків відмовляється у це вірити, адже тоді треба переписувати історію, яку вони написали (людям, на яких дають реалії і які не в стані уявити, що тисячу років тому щось могло бути зовсім не таким, як сьогодні, історією взагалі не варто займатися).

Візантійський імператор не вигадав ці відомості, сидячи у своєму палаці в Царгороді. Про Велику Хорватію йому розповіли самі білі хорвати, які були у складі посольства київського князя Ігора під час переговорів 941–944 р. про мирну угоду. Таким чином, у 944 р. (на момент завершення переговорів) Велика Хорватія, а отже, і значна частина Угорської Русі, ще входили до складу Ки-

ївської Русі, за винятком невеликого племені хорватців на крайньому заході, яких у 929–935 рр. підкорив чеський князь Болеслав Жорстокий.

У 945 р. ситуація почала докорінним чином змінюватися: дреговичі забили князя Ігора, а Святослав був ще надто малий, щоб правити навіть у Києві, не те що у Великій Хорватії. Хорватські князі почали гарячково шукати нових союзників та захисників, найбільш успішно діяв хорватський князь Славник, володіння якого були на північному сході сучасної Чехії. На відміну від чеського князя Болеслава, він був «подвластный Оттону, великому королю Франгии» (Там само), і тому найбільше скористався з ситуації, коли франки у 955 р. вщент розбили біля Аусбурга мадяр (ймовірно, навіть не Оттон передав йому у володіння хорватські землі на сході, а місцеві хорватські князі, в т.ч. Угорської Русі, добровільно увійшли тоді до складу його князівства).

Що б там не твердили угорські історики, але в X ст. руські землі і руська правляча еліта були на рівних з мадярами, принаймні археологія свідчить, що їх поховання невдовзі стали спільними, притому що у взаєминах з іншими народами угорці ретельно, можна сказати на рівні етнічного фанатизму, уникали цього. Це можна пояснити свідченнями про те, що під час походу мадяр на Дунайську Русь болгари і половці напали на Молдову і вирізали усіх жінок і дітей мадяр. Тож не тільки Арпад та уся панівна верхівка, а й прості воїни мусили шукати собі дружин у слов'янському середовищі. У результаті в сер. X ст. в Угорщині виросло ціле покоління напівмадяр, напіврусинів, у т.ч. спадкоємець угорського трону, якого його руська мати (Біла Княгиня) охрестила в Руській церкві і назвала Воїном, а в світовій історії він відомий під ім'ям св. Стефан. Дійшло до того, що угорців почали плутати зі слов'янами: «если прибавить к Славянам, как того хотят некоторые, угров, так как они не отличаются от них ни по внешнему виду, ни по языку, то пределы земли, занимаемой славянским народом, так расширятся, что почти невозможно будет ее описать» (Гельмольд. Славянская хроника. М. 1963, с. 11. В. Шушарін зробив порівняльний аналіз найуживаніших слів угорської та української мови і дійшов висновку, що мадяри запозичили

у наших предків майже третину цих слів: «холм (*халом*), двухколесная тележка (*талига*), сокол для охоты (*кере-чет*). В X–XV вв. мадяры заимствовали у славян земледельческую лексику: борона (*борона*), цеп (*чеп*), коса (*каса*), ви́лы (*вилла*), борозда (*баразда*), межа (*междье*), колос (*калас*), свекла (*цекла*), рожь (*рож*), капуста (*капоста*), мак (*мак*), лен (*лен*) и т.д.; слова, связанные с животноводством: ягненок, барашек (*барань*), буйвол (*биваль*), сука (*сука*), хомут, ярмо (*яром*), сено (*сена*), пастух (*пастор*) и т.д.; ремесленные термины: бондарь (*боднар*), ткач (*такач*), веревка, жгут (*гуж*), бидон (*беден*), топор, секира (*секерце*), кадка, чан (*кад*) и т.д.; судходные термины: лодка (*чонак*), руль (*кормань*) и т.д.; обозначения предметов быта: ограда (*гарад*), статуя (*собор*), столб (*ослоп*), совок, лопата (*лапат*), сито (*сита*) и т.д.; много терминов, связанных с пищей: обед (*эбед*), ужин (*вачора*), колбаса (*колбас*), свиное сало (*салонна*), животный жир (*жир*) и т.д. Имеются также заимствования, обозначающие одежду, явления природы, представителей флоры и фауны, семейные термины, названия должностей, религиозная, военная лексика и т.д.» (В. Шушарин, с. 264–269).

Це підтверджує той величезний цивілізаційний вплив, що мали місцеві русини на цих кочівників, яких вони привчили до праці і прив'язали до землі замість грабунків і кривавих походів на Європу. Переломним у взаєминах маляр з русинами став 995 рік, коли чехи розгромили князівство Славника, коли у Воїна заграла в жилах малярська кров і він вирішив скористатися ситуацією та приєднати хорватські князівства до Угорщини. Його мати, що деспотично контролювала сина (за свідченням Тітмара, «носившая славянское имя Белекнегини, что значит "прекрасная госпожа", пила сверх меры и, совершая однажды путь на коне, подобно воину, убила в порыве сильного гнева некоего мужа» (Thietmar von Merseburg. Chronik // Ausgewaehlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Bd. 9. Berlin. 1966), тоді вже померла. Син одружився не з русинкою, а з німецької княгинею Гізелою (чого не могло статися за життя його матері Білої Княгині). Звиклий бути у підпорядкуванні жінки, він потрапив під її вплив і незабаром перейшов у ло-

но католицької церкви (у 995 р. його перехрестили на Стефана).

Усі наступні вчинки Стефана I були сплановані німкеню. Щоб забезпечити трон своєму сину, вона у 1003 р. намовила чоловіка позбавити спадку усіх родичів Білої Княгині й вислати їх на заслання в Тихани на озері Болотон: «Стефан, король Венгрии, выступил с войском против своего дяди, короля Юла; схватив его вместе с женой и двумя сыновьями, он силой принудил его королевство к христианству», приєднав його землі до своїх володінь і запровадив католицьку віру (*Annales Hildesheimenses*). Потім, коли брат Білої Княгині втік і став «наместником некого города, расположенного на границе Венгрии... господин Прокуи, дядя короля Паннонии, изгнанный тем ранее из своих земель» (*Thietmar von Merseburg. Chronik*), вона намовляла короля до нападу на Нітру (це й було те місто, куди втік Прокіп) і таки домоглася свого, переконавши Стефана, що смерть їхнього єдиного сина у 1031 р. на полюванні була не випадковою, а організованою родиною короля по материнській, тобто руській лінії. В Нетрах тоді схопили, осліпили, а потім замордували в підземеллі місцевого замку онука Прокопа князя Василя Михайловича, але його дітям пощастило втекти до Києва. Гізела зробила усе можливе, щоб наступним королем після Стефана I став католик Петро Венеціанин, який не мав жодного стосунку до династії Арпадів, тому нащадки Прокопа розпочали боротьбу за угорський трон.

Це тривале криваве протистояння завершилося тим, що «15 инд., 1047 г. Пётр, король Венгрии, был схвачен и ослеплён неким паннонским тираном, а тот, кто его низложил, стал править» (там само). Цим «паннонським тираном» був Андрій, син Василя Михайловича і правнук Прокопа, тобто єдиний законний представник роду Арпадів, якого підтримали і місцеві русини, й значна частина етнічних угорців. Парадокс полягав у тому (саме це намагаються приховати угорські історики), що Андрій I був спадкоємцем угорського трону «по кужелі», тобто по материнській лінії, яка була не просто слов'янською, а руською. Саме завдяки цьому факту такий релікт Великої Хорватії, як Руська Марка, проіснував в Угорщині до

1147 р., а Угорська Русь — мало не до наших днів.

Андрій I, Соломон, Владислав (Ласло) Святий, Владислав (Ласло) Куманський були не просто русинами, а православними, причому Владислав Святий примусив католиків узяти унію з православною церквою, а Владислав Куманський розпочав процес масового переселення русинів з Волощини (саме тому їх називали волохами), надавши їм у володіння Крижи — землі між річками Морошою і Тисою і дозволивши сповідувати православ'я. Коли за наказом Папи Миколи IV Острохолмський (Естергомський) архієпископ Ладомер організував проти них хрестовий похід, то король Владислав власноруч розігнав військо хрестоносців (Головацький Я., с. 379–382). Прокатолицькі настрої серед представників руської гілки династії Арпадів демонстрували хіба що Коломан Книжник та Андрій II.

За місцевою історичною традицією, ще від часів Птолемея, угорці називали місцевих русинів і волохів «оросами» або «рутенами» (див., наприклад, лист Катерини Зринської до угорського короля) (Шушарин В., с. 255). За королів з династії Арпадів русини не мали великих проблем з угорцями, найбільше лиха їм наробила татаро-монгольська навала, коли кочівники фізично винищили майже половину давнього українського населення Угорщини (доти, за підрахунками деяких вчених, як от Мольнара, вони становили третину від усіх мешканців королівства). Після цього, щоб заселити знелюднілі землі, королям довелося переселяти русинів з Галичини (в часи Федора Корятовича) і навіть Чернігівщини (Ростислав Михайлович), і саме ці підселення угорські історики лукаво видають за момент появи українців в Угорщині, намагаючись затушувати усю попередню майже 2-тисячолітню історію українства на цих землях, а угорців видати за автохтонів. Проте, незважаючи на знищення угорських архівів під час турецької окупації, збереглися окремі документи (переважно за кордоном): наприклад, король Бела IV в листі 1252 р. до Папи Інокентія називає православних Угорщини місцевими жителями, а папська булла 1446 р. характеризує їх «как многочисленный и великий русский народ в Угорщине и Семигородии» (там само, с. 200; Головацький Я., с. 379). Останнє велике

підселення з Галичини на територію Угорщини відбулося в кін. XVII ст., коли кілька десятків тисяч галичан осіли в районі Ягера (Егера) і Сольнова (Солнока) (Головацький Я. с. 281–282). Ці підселення підсилили український етнос на його Прабатьківщині, але кардинальним чином не врятували ситуацію, оскільки після смерті останнього короля з роду Арпадів чужоземні королі-католики піддали українців такому потужному пресу денаціоналізації та католизації, що зворотний процес переселення українців (особливо шляхетських родів) на територію Речі Посполитої набув масового масштабу. Нині з цілої Великої Хорватії та її спадкоємця Угорської Русі залишилося лише 34 села біля давньоукраїнського міста Стоки (Токай), які, однак, в силу підривної антиукраїнської діяльності з боку Росії та місцевої угорської влади, воліють називати себе не українськими, а більш архаїчно, так, як багато століть тому, — русинськими.

Таким чином, хоча Велика Хорватія як держава зникла у 995 р., але як суто етнічний феномен існувала ще багато століть. Усе вищесказане стосується також території сучасної Чехії.

Найбільше заважає вивченню історії чеської Хорватії спритний хід чеських істориків, які так само, як росіяни ототожнили Київську Русь з Московією, так і вони ототожнили тут хорватське і дулібське князівство з чеським. Значна частина Великої Хорватії в 995 р. справді увійшла до складу Чехії, але це не дає жодних підстав поширювати ситуацію 995 р. на попередні роки і століття.

Серед слов'янських племен в кін. VI — поч. VII ст. першими колонізували землі сучасної Чехії власне не чехи, а дуліби і серби. Деякі чеські історики вважають, що з точки зору історичної справедливості цю територію (але не державу) слід називати Дулібією, а не Чехією.

Після перемоги хорватського князя Самослава під Унгостом чеські племена зайняли землі на півночі сучасної Баварії та Франконії, де, як свідчить Фредегар (§74), Карл Великий у 788 р. утворив Чеську Марку. А що ця територія була прикордонною, то англосакси створили тут систему «check point», тобто «контрольні засіки-чеки» і, відповідно, почали звати своїх сусідів «чеками», що з часом трансформувалося в «чехів».

Серби оселилися на півночі сучасної Чехії, ймовірно, раніше від дулібів. Один з перших чеських хроністів Даліміл називав Чехію спочатку Сербським краєм, згодом Хорватією, а потім по імені одного з найбільш войовничих хорватських племен (бойків) — Богемією.

Заселення західної Дулібії, судячи з історичних та археологічних даних, дулібських і волинських топонімів, відбувалося у два етапи.

Перший етап почався через аварів. За Руським літописом, пік знущань аварів над дулібами припадає на початок правління імператора Іраклія, тобто на 610 рік, тож імовірно, саме тоді кочівники погнали їх, як живий щит, разом із жінками та дітьми на війну з франками, які володіли в той час більшою частиною території Чехії. Ця дата підтверджується іншим незалежним джерелом з Баварії. Так, Зальцбурзький Анонім у своєму «Зверненні баварців і каринтіїв» (*Conversio Bagoanorum*) пише, що «якийсь слов'янин на ім'я Само був князем племені каринтіїв», але згодом, певно підтиском авар, які, посунувши дулібів, впритул наблизились до Каринтії, залишив рідний край.

У 631 р. Самослав вів запеклу боротьбу з франками за Чехію, тоді ж відбулася грандіозна битва, що тривала три дні і три ночі, тому стає зрозуміло, що завоювати усю цю територію за допомогою дулібів у 610 р. аварам не вдалося, і вони захопили лише частину земель на півдні країни (не виключено також, що дуліби перейшли на бік франків і були розселені тут). Так чи інакше, але археологія свідчить, що первісна колонізація дулібами півдня Чехії з території Австрії йшла вздовж течії Лужиці, Влтави та Отави і просунулася до лінії Нетолиці — Глибока — Болетиці з невеликим виступом вздовж Влтави в напрямі на Табор (Тин-над-Влтавою). Численні дулібські могили біля Собеслава і Табора (Скалиця, Рибова Льгота, Жилець, Хинов, Хотовини, Сваков) свідчать про те, що тут точилася основна боротьба з франками за ці землі. У битвах авари підставляли під основний удар слов'ян, а самі перебували ззаду (городище Обри, де концентрувалися авари, було в глибокому тилу) (*František Šmahel. Dějiny Tábora do roku 1421 — I.díl, I.svazek, PhDr. CSc., 1988*).

Таким чином перші кілька десятиріч основний масив

дулібів на півдні Чехії був зосереджений між річками Отава на заході і Лужиця на сході, що й підтверджується їх легендами про розселення навколо гори Клеть (ця гора розташована в центрі цього регіону, і, хоча ідолів тут не знайдено, вона напевне була головним релігійним центром прадавніх дулібів). На протилежному боці Влтави містилося городище (а тепер містечко) Дудлеби, яке, вірогідно, колись було центральним, причому не тільки тому, що також розташоване в центрі, недалеко від священної гори Клеть, а тому, що і в X–XII ст., аж до заснування Чеських Будейовиць, саме тут перебував адміністративний центр цього краю, тобто вже мала місце певна історична традиція.

Авари панували над дулібами не надто довго: у 623–626 р. князь Самослав, об'єднавши навколо себе слов'янські племена, вщент розбив аварів, а їх вірного союзника і підбурювача до нападів на слов'ян Візантію примусив передати хорватам Далмацію (цей факт, до речі, а також те, що хорватський князь Крак походив з Каринтії, свідчить про те, що Самослав, вірогідно, був не дулібським, а хорватським князем). Відтоді основними ворогами дулібів в Чехії стали не авари, а франки, але у боротьбу з ними Самослав вступив лише у 631 р. Саме тоді відбулася битва слов'янських племен з франками під Унгостом (інші дослідники вважають, що це було біля Домажлиць чи Кадан), яка завершилася розгромом франкського короля Дагоберта, наслідком чого було повне звільнення території сучасної Чехії (і не тільки Чехії) від франків.

На боці князя Самослава, крім хорватів, які були основною рушійною силою цього союзу, стояли дуліби, чехи, серби і, хоча це менш ймовірно, тиверці та уличі Трансільванії (зличани традиційно вважаються чеським племенем, але збіг назв цих двох племен, географія їх розселення, тісні родинні зв'язки з сусідніми хорватами дозволяють висунути гіпотезу про те, що зличани могли бути не чеським, а давньоукраїнським племенем).

Чехи (морав'яни) не отримали земель на території сучасної Чехії, за винятком регіону біля Карлових Вар на крайньому заході країни, тобто вони лише підсилили ті чеські племена, які з'явилися в Баварії (Венедське озеро,

Венедська провінція) ще в часи існування Римської імперії. Є відомості, що тоді вони просунулися аж до Швабії, і в місцях їх поселень Карл Великий згодом (у 788 р.) утворив Чеську Марку.

Серби разом з бойками за допомогою Самослава просунулися на територію Саксонії і Тюрінгії, а коли хорватський князь, як твердить Костянтин Багрянородний, переселив значну частину сербів на Балкани, то більшу частину цієї території зайняли хорватські бойки, тож не випадково відтоді німці називають її не Чехією, а Богемією (Боємією). Якщо врахувати ще й північні і центральні землі Богемії, де хорватський князь Крак заснував в Краківцю столицю, а також територію сусідньої Саксонії та Тюрінгії, то хорвати отримали найбільшу частину сучасної Чехії, що знову ж таки опосередковано свідчить про те, що Самослав був хорватським князем, а Крак його близьким родичем.

Отримали землі тоді й дуліби (тоді це плем'я вже носило назву волинян). За свідченням Даліміла, хорватів очолював Крак, який прибув з території Прикарпаття, а ще точніше, з Краківської землі, тож цілком можливо, що волиняни з'явилися тут з півдня Словаччини (Лучинець та Галич) або з Прикарпаття, де в районі річки Лади та Червенських городищ містився їх центр. Іншими словами, якщо тутешніх дулібів можна назвати західними волинянами, то волинян України, своєю чергою, можна вважати північними дулібами, адже жодних розбіжностей в матеріальній культурі між першою хвилею колонізації дулібами Чехії і другою, яку умовно можна назвати волинською, археологи не виявили, це одна і та сама культура (а отже, і етнос), яку вчені назвали Празько-Корчаківською. Одним з перших аналіз цієї культури і місцевих городищ зробив археолог українського походження Іван Залізко.

Він народився у 1875 р. на Волині, навчався у Віденському університеті, залишився працювати в Австрії. Наукову діяльність розпочав як геолог, завідував відділом палеонтології Королівського музею у Відні, а у 1901 р. був переведений в Управління геології, і основним об'єктом його дослідження стали південні регіони Чехії.

Уродженець України, він був приголомшений подібністю місцевих гідронімів і топонімів до волинських: Волин (Volyn) біля Страконіце, Південно-Чеська обл.), Волиниці, Волинка, Нагоряни, Радомишль, Венець, Луцький край (стародавня назва Шумава), Отава та ін. Досліджуючи «Третинні відкладення Волині у Південній Чехії», він дійшов висновку про необхідність археологічних розкопок в цьому регіоні. Результатом його кропіткої праці стали фундаментальні монографії «Городище у Страконіць», «Археологічні пам'ятки з-під Гораздович» та декілька статей про «Городище у Неметичах над Волинкою».

Щоб зробити порівняльний аналіз археологічних матеріалів, Залізко поїхав в Україну. Результати нових досліджень він виклав у праці «Стоянки первісної людини», виданій у Києві у 1907 р. Вчений зрозумів, що в Чехії жили давньоруські племена, але оскільки жодних інших досліджень на цю тему не проводилось, а чеські історики, на відміну від початку XIX ст., вже не надто прихильно ставилися до подібних висновків, то вчений, не маючи ґрунтовної історичної освіти, не наважився взяти на себе відповідальність за більш фундаментальні узагальнення, а лише переклав на чеську мову німецьку книгу «Старожитності землі чеської», де було багато свідчень на підтвердження його висновків. Підсумком його досліджень городищ дулібів і волинян на території Чехії стала праця «Чеська праісторія», але події Першої світової війни відсунули на задній план і книжку, і постать самого дослідника (доля його невідома).

Працю Залізка в Чехії продовжив і блискуче завершив археолог українського походження І. Борковський. У Празі, на Градчанах та Велеславині, він розкопав перші поселення давньоруської культури, яку й назвали Празькою (Borkovski I. Staroslovanska keramika ve Stredni Europe // Studie k pocatkom Slovanske kulture. — Praha, 1940). Подібні пам'ятки почали знаходити не тільки по цілій Чехії, в т.ч. Дулібії, а й у Словаччині, Польщі, Угорщині та Україні.

Після битви під Унгостом «перші» дуліби почали інтенсивно колонізувати землі в напрямі на Табор і далі аж до річки Сазави, а «другі» дуліби (волиняни) оселилися на заході від них, у басейні річки Волинка, і почали ін-

тенсивно просуватися на північний захід.

Територія розселення дулібів підтверджує рацію тих чеських істориків, які вважають, що з точки зору історичної справедливості Чехію слід називати Дулібією. На заході кордон розселення дулібів (волинян) майже сягав Карлових Вар (якщо Карлови Вари були чеською територією, то Костянтинові Лазні вже дулібською), на сході доходив до Моравії, а на півдні їх володіння виходили за сучасний державний кордон Чехії на територію Австрії. На півночі кордони Дулібії підходили мало не до самої Праги (селище Конопіште ще у XII ст. називалося чисто по-руськи — Конопище). Тут були знайдені хрести руської роботи, а у місцевому замку зібрана унікальна колекція ікон візантійської школи живопису (Hrady, s. 181–184; Флоровский, 1935, с. 25; Незвал, с. 34). Археологам відомо близько 30 дулібських городищ, тимчасом як чеське плем'я хебан на заході від них мало лише одне городище (Хеб).

Частину цих земель вздовж річки Волинки зайняли волиняни, тож у давнину цю територію називали Луцьким (Лісним) краєм (ця назва певний час вживалася замість Шумави). Немало населених пунктів України і сучасної Чехії мають однакові назви, що спонукає до певних висновків: Dubne — Дубно, Ostrov — Острів, Rudná — Рудня, Hradec — Городець. Є подібність у назвах населених пунктів української Волині і Чехії: Duchcov (Північно-Чеська обл.) — Духче (на північ від Рожища, Рожищівський р-н Волинської обл.), Jaroměř (на північ від Градець Кралове, Східно-Чеська обл.) — Яромель на північний схід від Ківерців, Ківерецький р-н Волинської обл.), Jičín (Східно-Чеська обл.) — Ючин (біля Тучина, Гоцанський р-н Рівненської обл.), Krupa (Середньо-Чеська обл.) — Крупа (поруч з Луцьком), Lipno (Південно-Чеська обл.) — Липно (на крайньому сході Ківерецького р-ну Волинської обл.), Letovice (Південно-Моравська обл.) — Летовище (на крайній півночі Шумського р-ну Тернопільської обл.), Ostroh (на схід від Брно, Південно-Моравська обл.) — Острог (Рівненська обл.), Radomyšl (біля Страконіце, Південно-Чеська обл.) — Радомишль (на південь від Луцька), щоправда, є Радомишль і на території словацької прабатьківщини), Telč (на заході Пів-

денно-Моравської обл.) — Телчі (на крайньому сході Маневичського р-ну Волинської обл.), Horaždovice (на півдні Західно-Чеської обл.) — Гаражджа (на південь від Луцька), Pardubice (Східно-Чеська обл.) — Паридуби (на захід від Ковеля в Старовижівському р-ні Волинської обл.), Semčice (біля Млада-Болеслава, Середньо-Чеська обл.) — Семкі (на Стиру, Маневичський р-н Волинської обл.).

Якщо представники чеської інтелектуальної еліти XIX ст. (Добровський, Ганка, Марек, Палацький, Шафарик та ін.) із зацікавленням ставилися до пошуків спільних точок в чеській історії з українською (щоправда, досить часто плутаючи її з російською), то їх сучасники, певно, брідячись убогої, пострадянської, неоколоніальної України, всіляко намагаються затушувати, відхреститися від визнання давньоруської (української) складової у своїй нації і починають вигадувати, буцімто дуліби, хорвати, волиняни чи то волохи на території Чехії за своїм етнічним походженням є чехами і спільним з українцями у них є лише назва (виходить, що Чехія мала своїх дулібів, Польща своїх, Угорщина своїх і Україна своїх).

Те, що дуліби, чи то волиняни, на півдні Чехії належали до давньоруських племен, підтверджують дослідження не тільки українських філологів, а й деяких чеських (Е. Шимек) і польських істориків (Г. Ловмянський, Г. Лябуда) (Simek E. Dudlebi, Volynane, cesti chorvate a sechove // *Slavia Antigua*. t. 1. Poznan, 1948. s. 349; Lowmianski H. *Poczatki Polski*. 1964. s. 106–111; Labuda G. *Chrowacja Biala czyli Wielka* // *SSS. W-wa*. 1961. T. I. Cz. 2. S. 255–256). Археологічний матеріал також переконливо засвідчує значну відмінність матеріальної культури дулібів від чеських племен. Дулібські пам'ятки практично ідентичні матеріальній культурі білих хорватів і докорінним чином відрізняються від чеських пам'яток того часу (Даліміл називає білих хорватів і дулібів родичами). Крім того, мова населення півдня Чехії донині має багато діалектичних відмінностей від чеської мови.

Існують і письмові свідчення, проте не тільки чеські, а й українські історики їх просто ігнорують. Так, в уставі 1191 р. австрійського міста Еннса встановлена плата за перевезення солі «з Русі», а в привілеї м. Регенсбурга

1192 р. австрійський герцог Леопольд II встановлює збір за проїзд «руських купців» через територію Австрії. Цілком зрозуміло, що мова йде не про Київську Русь, а сусідню Дулібію, через територію якої проходив «Золотий шлях» постачання солі. В самій Дулібії митний пост і сторожовий замок були розташовані на Руській горі (Росенберг), тому його руські власники (Вітковці) згодом отримали прізвище Росенберги (на поч. XIII ст. Фридрих II висловив своє невдоволення австрійському герцогу за те, що той затримав подарунки від «герцога Росії» (тобто Росенберга)). З іноземних джерел відомо, що під час війни з Австрією у 1176 р. у складі військ чеського короля Собеслава II перебували русини, а це могли бути лише хорвати або дуліби (вірогідно, дуліби, бо вони проживали поруч театру ведення бойових дій). Після відкриття та дослідження Празько-Корчаківської культури, генетичних досліджень у Харківській криміналістичній лабораторії (геном чехів і хорватів виявився найбільш близьким до українського), будь-який інший погляд на належність дулібів і хорватів до давньоукраїнського етносу є антинауковим. Навіть за антропологічними ознаками нащадки дулібів нагадують українців, і недаремно типовим мешканцем півдня Чехії вважається тип, подібний до Швейка Ярослава Гашека.

За час спільного життя з німцями і чехами місцеві дуліби були денаціоналізовані і стали складовою частиною чеської нації. Однак, це відбулося не за сотні років і, тим більше, не в VII ст. Чехи на території Дулібії з'явилися і осіли лише в XIII ст., навіть пізніше за німців. Доти дуліби вважали себе частиною Давньої Русі, складовою частиною давньоукраїнської народності і боролися за свою політичну і духовну незалежність. Фатальну роль у відокремленні Дулібії від основного українського етнічного масиву відіграла навала татаро-монголів на Київське і Галицько-Волинське князівства, а остаточну крапку в процесі їх денаціоналізації поставила поразка в гуситських війнах XV ст. (у білих хорватів, однак, прояви місцевого сепаратизму історики спостерігали навіть у XVII ст.). Ми прослідкуємо історичну долю дулібів на півдні Чехії до XV ст.

До IX ст. про них поки що може розповісти лише ар-

хеологія, антропологія та генетика, оскільки писемних згадок після подій 631 р. не збереглося (з усіх боків їх оточували слов'янські племена, які до 869 р. не мали власної писемності, а франки були відкинуті так далеко на захід, що протягом майже двох століть їм було не до Дулібії). Археологи проголошують період VII–X ст. добою дулібських городищ (у дулібів їх було найбільше, причому вони вирізнялися могутніми оборонними стінами). Найкраще збереглися руїни дулібського городища Беземіна біля Костянтинових Лазень, а також городищ біля Свакова, Бранішовців, Страгова.

Беземін був розташований на скелі, навколо якої дуліби видовбали рів шириною 9 і глибиною до 2 метрів, оточили земляним валом. Нагорі навколо городища був обмазаний глиною частокіл. За таких укріплень видертися на скелю було практично неможливо. За подібною схемою було збудоване Сваковське (800–950 рр.) та інші городища. Страговське городище мало кам'яну вежу, але більшість істориків схильні вважати, що вона збудована вже в XIII ст. Збереглися величні кам'яні руїни VII ст. хорватського Краківця біля кордонів з Дулібією, які є вже не городищем, а справжнім градом. Цей факт цікавий тим що після франків тут не залишилося жодного граду, тобто не давні українці запозичили елементи замкової архітектури на Заході, а навпаки, чехи і франки у наших українських предків.

Городища забезпечували надійну охорону кордонів Дулібії, торгових шляхів, основними з яких були Золотий, Соляний та Віторанський. Вздовж них, власне, і були збудовані городища, а згодом гради і замки у Високому Броді, Новому Граді, Стрижові, Ландштейні, Бенешові, Чеському Крумлові і Чеських Будейовицях. Цілих два століття Дулібія стримувала військову і політичну експансію німців і чехів. Вона не була ізольованою в економічному чи торговельному плані, бо перебувала в самому центрі Європи тих часів і оминати її було важко. Ось чому дулібські князі мали величезний зиск від торгівлі, були чи не найзаможнішими в слов'янському світі і саме тому спромоглися зберегти свою незалежність мало не до поч. XIV ст.

Дехто з археологів вважає, що столицею Дулібії бу-

ли не Дудлеби, а Бранішовці, які значно перевищували їх за площею (Bedřich Dubský. Pravěk jižních Čech. s. 554). Однак той факт, що правляча династія називалася Дудлебською, а також свідчення Козьми Празького про те, що на півдні Чехії існували тоді лише три міста (і Бранішовців серед них немає), і те, що намісник чеського короля з роду Вршовців з'явився перебирати владу саме до Дудлеб, не залишає сумнівів в тому, що аж до сер. XIII ст. (заснування Чеських Будейовиць) адміністративним центром тут були саме Дудлеби.

За даними археології, це городище розміщувалося на кручі над річкою Мальша і мало розміри 200 x 60 метрів. Доступи до нього з півдня та півночі захищала річка, а з заходу та сходу дві смуги валів, залишки якого на сході збереглися до наших днів. Детальні археологічні дослідження ще не проводилися, дотепер знайдені лише напівземлянки празького типу та жіночі прикраси. Відомо також, що через цю місцевість проходив торговий шлях до Фрейштадта. Під 1175 р. згадується староста Кочан, а в 1268 р. дудлебський старшина Петро отримав в цьому регіоні від чеського короля Оттокара II право суду. Це була остання згадка про Дудлеби як адміністративний центр, далі місто фігурувало лише як приватна власність князів Дудлебських. Перша письмова згадка про місцеву церкву походить з 1143 р. Археологи вважають, що вона містилася на місці вівтарної частини сучасного костелу, а що була дерев'яною, то слідів після неї не залишилося. Існуючий костел почали будувати в XIV ст., у ньому є цінні фрески 1350 р. з елементами візантійського живопису («Різдво» та «Діва Марія»).

В цьому не має нічого дивного, адже від часів Мефодія тривалий час панівною була Руська церква, крім того, відомо, що імператор Карл IV кохався у руському живописі і запросив багато майстрів з Угорської Русі. З архітектурних пам'яток в Дудлебах слід відзначити каплицю св. Варвари від 1680 р., а також будинок №13 на центральній площі, який хоча й збудований лише 150 років тому, але, за свідченням мистецтвознавців, виконаний у стилі «народного бароко» і має елементи традиційної народної архітектури цих земель.

У Чехії уникають згадувати про племінний поділ та

історичну топоніміку давніх віків, особливо про Дулібію, Хорватію і Лужицькі Серби, воліючи називати ці області Південно-Чеська, Східно-Чеська та Північно-Чеська. Тому в путівниках і в самому місті ви не знайдете інформації не те що про минуле Дудлеб, а й навіть згадки про те, що такі великі міста, як Індржухів Градець, Чеські Будейовиці чи Табор, розташовані на давніх дулібських етнічних землях. Єдиним символічним актом загальнодержавного рівня можна вважати той факт, що у фундамент Національного театру у Празі був закладений наріжний камінь з Дудлеб, але це пояснюється лише тим, що його засновник походив саме з цих земель і мав сентимент до давнього минулого своєї малої батьківщини.

Подібну ситуацію можна пояснити лише тим, що включення волелюбних дулібів і хорватів до складу чеської держави було надзвичайно важким, довготривалим і навіть кривавим процесом. До поч. IX ст. лише чехи часом потрапляли на сторінки німецьких хронік, бо їх поселення сягали тоді Франконії і у 788 р. Карл Великий тут і на півночі Баварії утворив Чеську Марку, але згодом їх стали витісняти на схід, і ситуація змінилася. Чехи, своєю чергою, почали тиснути на хорватів, витісняючи їх за Влтаву, але братовбивчих війн не було: в історичних документах про щось подібне немає жодного натяку. На той момент хорватську династію Крака вже не можна вважати суто руською, оскільки дочка князя Лібуша одружилася з вождем чеського племені лемузів Пржемиславом, тож їх нащадки почувалися вже більше чехами, ніж хорватами. Вони створили сприятливі мови для переселення чехів на береги Влтави, і у сер. IX ст. тут утворилося своєрідне двовладдя, коли чеський князь сидів у Лівому Градці, а хорватський продовжував панувати у Празі (Порогах). Чеською Прага стала лише у 894 р., коли їх князь Боривой прийняв руську віру і хорвати самі запросили його до міста, щоправда, він оселився не на давньоруському Вишгороді, а почав облаштовувати Градчани на протилежному, лівому б'єрезі Влтави. Облаштувавшись у самому центрі Богемії, чехи ще майже сто років не зачіпали дулібів. Однак, коли на кордонах Дулібії з боку Баварії з'явилися німці, то з ними почалися збройні сутички, занотовані в історичних документах. З Фулд-

ських анналів 843 р. відомо, що Дулібія та Богемія не корилися франкам. У 846 р. дуліби розбили франків, які, переобтяжені здобиччю, поверталися після походу на Моравію. У 869 р. дуліби напали на Баварію, тож у 872 р. німці пішли на їх землі, щоб помститися. (The fourth book of the Chronicle of Fredegar. Greenwood Press, 1981).

Саме тоді на сторінках хроніки з'являється ім'я князя Святослава (? — після 872). У битві над Влтавою з боку слов'ян Фулдські аннали згадують імена 5 князів: Святослава, Вітіслава, Мислава, Херімана та Спіцимира. А що Дулібія була найближчою до Баварії і руське ім'я Святослав стоїть у цьому переліку першим, то, вірогідно, саме він був тоді дулібським князем та ініціатором нападу на Баварію.

Найбільшою подією часів панування Святослава і водночас найбільшою його історичною заслугою було хрещення Дулібії і заснування приходів Руської церкви. Це сталося одразу після 869 р., коли паннонським єпископом був призначений св. Мефодій. Із «Житія св. Мефодія» відомо, що в науку до нього князь Коцель дав «50 учнів народу мого», тобто місцевих жителів, а що серед них цілком могли бути паннонські дуліби (оскільки Дулібська жупа проіснувала до X ст., то можна стверджувати, що у 610 р. частина дулібів залишилася в цьому регіоні), то як місіонери оминати чеську Дулібію вони не могли (на півдні Чехії є містечко Гораздовичі, чия назва дає підставу вважати одним з цих місіонерів св. Горазда). В тексті «Житія» є факт, на який чеські й українські історики вперто не зважають. Мова йде про те, що прийняти хрещення від Мефодія Боривоя намовив «руський боярин», тобто давньоруські племена дулібів і хорватів на території Богемії були похрещені першими, а вже потім, беручи з них приклад, охрестилися чехи. Боривоя, вірогідно, похрестив сам Мефодій, а хрещення цілого народу виконали вже у 894 р. його учні з Білої Хорватії св. Горазд або св. Іван.

Суть і основний феномен християнізації Чехії полягає у тому, що вона відбулася за канонами Руської церкви, але не на грецькій, а давньоукраїнській, так званій церковнослов'янській мові, яка являла на той час суміш старої болгарської і паннонської, носіями якої були міс-

цеві русини, предки сучасних українців. Не випадково середньовічні хроніки (як-от хроніка Даліміла) називали Мефодія «руським єпископом», церква називалася Руською (вона проіснувала аж до 1300 р.), і Рим також не випадково називав її «руською схизмою» (в папській буллі 976 р. її поставили на друге місце після «болгарської схизми», тобто плутати її з Болгарською церквою, в якій використовувалася давня болгарська мова, немає жодних підстав).

Ось чому в духовному плані Дулібія тривалий час являла собою цілком окремий від Чехії регіон, і в привілеї Празькому католицькому єпископству 976 р. ця територія навіть не згадується. Традиції українського православ'я тут були найбільш міцними і трималися найдовше. У Славошові, Вітицях, Світичах, Забрушанах (Vitice, Světice, Slavošov, Zabuřany) донині збереглися храми русько-візантійського типу. Знаменитий Сазавський монастир Руської церкви був розташований на території Дулібії, а що його настоятель називався архіігуменом, тобто управителем кількох монастирів, то, вірогідно, вони існували і в Конопищах, Таборі, Високому Броді, Свигові, Требоні та Індржиховому Градці. Саме тут з'явилися наші перші літературні пам'ятки X–XI ст. церковнослов'янською (давноукраїнською) мовою, в т.ч. знамените Реймське Євангеліє, і до появи літератури в Київській Русі ця літературна спадщина була найбільш розвиненою і багатою.

Те, що Дулібія була справжньою державою, а не просто об'єднанням кількох племен, засвідчує Масуд, який згадує про князівство Дулаба на півночі від Дунаю поруч з німцями і про три шляхи, що перебували під його контролем (Золотий, Соляний та Віторанський). Також Масуд згадує ім'я наступника Святослава, Вандслава: «плем'я Дулаба, цар же їх зветься Ванджелав» (напевно, В'ячеслав) (*Magna Moraviae fontes historici*. — Т. III. — Brno, 1969, s. 406).

Таким чином, ми знаємо, що існувала ціла династія дулібських князів, тобто династія Святославичів, але оскільки чеські історики ігнорують руські імена і факти, пов'язані з давньоруськими племенами, то, зважаючи на те, що центральне городище цього племені називалося Дудлеби, то цих князів називають просто Дудлебськими.

Найбільш цікаві події відбулися тут у сер. X ст. Приблизно у 949 р. Костянтин Багрянородний пише про Велику Хорватію від Прута до Баварії. Німецькі джерела («Житіє св. Адальберта») також говорять про утворення держави князя Славника, до складу якої, крім злічан, увійшли хорвати і дуліби.

З історичних документів того часу (папської булли 976 р. та хроніки Кузьми Празького) випливає, що на території сучасної Чехії тоді існувало не одне, а два князівства, одне з яких було чеським, а друге хорватським, причому територія останнього значно перевищувала володіння чеських князів: «Княжество Славника своими границами имело: на западе, по направлению к Чехии, ручей Сурину и град, расположенный на горе Осек у реки Мжи, на юге, в направлении к Австрии, грады: Хынов, Дудлебы, Нетолиц, вплоть до середины леса, на востоке, в направлении к Моравскому королевству, град, расположенный под лесом и носящий название Литомышль; и дальше [вплоть до ручья] Свитава, который находится в середине леса, на севере, по направлению к Польше, град Кладско, расположенный у реки Нисы» (Козьма Пражский. Чешская хроника. М. 1962). Якщо взяти до уваги той факт, що Нетолиці були прикордонним градом дулібів, а Клодсько міститься аж на території Польщі, то на той час це була величезна країна від Баварії до Вроцлава і майже від самої Праги до Літомишля. Тому чеські історики відкидають факт існування на території Чехії Білої Хорватії і Дулібії, лукаво переконуючи самих себе та інших в тому, що Славник був не хорватським, а злічанським князем (тобто якщо і було певне протистояння двох князів, то між чеським і чеським). Подібне твердження не витримує критики, адже ще у 929 р. чеський князь Болеслав Жорстокий вщент розбив злічанського князя, зруйнував його столицю і приєднав його землі до Чехії, за винятком незначної території на сході. Тому малоймовірно, що після цього нищівного розгрому злічанське князівство відігравало якусь роль на політичній арені, ще й спромоглося приєднати до себе Білу Хорватію і Дулібію. Чеський історик Р. Турек, проаналізувавши усі факти, дійшов висновку про те, що Славник був не злічанським князем, а сином сестри злічанського кня-

зя, що далеко не одне і те саме (див. R. Turek. Slavnikova Libice. Praha, 1947).

Спростовує твердження про чеське князівство Славника свідчення іспанського мандрівника Веніаміна із Туделі: «Это царство весьма обширно и простирается от ворот Праги до ворот Пина (или Фин), большого пограничного города царства. Страна гористая и лесистая, где водятся звери, называемые вайрагрес и наблинац. Там человек зимой не выходит из дверей своего дома от ужасной стужи. Доселе о царстве Руси...» (Три еврейских путешественника. М, 2004, с. 195). Щодо сусіднього з Богемією князівства Караки, тобто Кракова, то Ібн Якуб також твердить, що звідти до Праги приїзять русини, а місцеве населення, як свідчить «Каталог рас та народностей» (Вашингтон, 1911, с. 40, 43, 105) навіть у ХХ ст. ще вважало себе білими хорватами. Таким чином, що, власне, і впливає з літопису Нестора, білі хорвати, в т.ч. на території Богемії, входили до складу руських племен і жодного стосунку до чехів не мали (навіть зі слів Кузьми Празького: «Княжество Славника своими границами имело: на западе, по направлению к Чехии...» можна зробити висновок, що держава Славника в поняття «Чехія» і «чеський народ» не входила).

Столиця давнього хорватського князівства на території Богемії після того, як чехи у 894 р. перенесли свою з Лівого Градця до Праги, була у Городищі (тепер це Градець Кральовий). Однак, коли чеський князь Болеслав Жорстокий розпочав свій наступ не тільки на руську віру, а й на хорватські та злічанські землі, то батько князя Славника пішов на династичну угоду, одружився з сестрою останнього злічанського князя і переніс спільну столицю двох князівств до Любича, який розташовувався у важливому стратегічному місці переправи через річку Лабу біля сучасного міста Подебради. Десь у 935 р., щоб нейтралізувати загрозу з боку чехів, Хорватія увійшла до складу Київської Русі. Саме тому у 939 р. великий київський князь Ігор прислав йому на допомогу рідного брата княгині Ольги Олега з дружиною, який допоміг білим хорватам відстояти свої землі на заході (Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. К., 2006, с. 232). Тому у 941–944 рр. місцеві хорвати ходили разом з Ігорем на

Константинополь, тоді ж і розповіли візантійському імператору Костянтину Багрянородному відомості про Богемську Хорватію та її князя Славника. Останній після смерті Ігора заявив про свою васальну залежність від німецького імператора Оттона. З відомостей, зібраних Багрянородним протягом 944–955 рр., ми й знаємо, що Велика Хорватія займала величезну територію від річки Прут (імператор розповів про систематичні напади на неї печенігів) до німецької Богемії, тобто усю територію Західної України, Словаччини, Моравії і більшу частину сучасної Чехії, що західні хорвати мали свого князя, який перебував у союзі з німцями: «Прочие же хорваты остались у Франгии и с недавних пор называются белохорватами, т.е. "белыми хорватами", имеющими собственного архонта. Они подвластны Оттону, великому королю Франгии» (Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. Наука, 1991. §30, с. 133).

До союзу з німцями Славника змусила агресивна політика чеського князя Болеслава, а також раптова смерть від рук деревлян київського князя Ігора, син якого Святослав був ще малою дитиною, не здатною захистити не те що далеку Богемську Хорватію, а й рідну Київщину. Славник видав свою молодшу сестру Дубравку за польського князя Мешка (весілля відбулося не в Празі, а в Городку (Градці Кральовому), що спростовує твердження про те, ніби вона була дочкою чеського, а не хорватського князя), а сам одружився з дулібською княгинею Стрежиславою, і Дулібія без спротиву приєдналася до його князівства (саме Дулібія мала тоді спільні кордони з Баварією, про що свідчать не тільки німецькі джерела, а й арабський мандрівник Масуд у 943 р.).

Розрахунок Славника (це була мудра людина і талановитий політик) виявився правильним: німці почали загрожувати штурмом Праги, і Болеславу Жорстокому стало не до Хорватії, тим більше що у 950 р. Оттон I розбив чеського князя і примусив його до миру не тільки з Німеччиною, а й з князівством Славника. Кузьма Празький і німецькі джерела згадують, що «этот князь Славник в течение всей своей жизни был счастлив», тобто йому таланило, і він не мав великих проблем (Козьма Празький. Чешская хроника; Бруно Квартфутський. Житіє св. Ада-

льберта). Німецький дослідник Хеллманн, вивчаючи роль і значення Лібіцького князівства, дійшов висновку, що воно не поступалося своєю могутністю князівству Болеслава II, а за впливом навіть перевищувало його.

У 955 р. Славник разом з німцями розбив мадяр під Аусбургом, і до його князівства приєдналися Угорська Русь (Нетранське князівство), Краківська Русь (Краківське князівство) і, цілком можливо, територія сучасної Західної України по річку Стир (Стільське князівство).

Про це хорватське князівство на сході Карпатського регіону донедавна було відомо найменше, аж поки львівський археолог Орест Корчинський у селі Стільському Миколаївського району у 1981 р. розкопав навіть не городище, а ціле місто IX — поч. XI ст., яке належало білим хорватам. Його площа становила 250 га, довжина оборонного валу — 10 км, населення — близько 40 тис. чол., тобто, в ті часи це було одне з найбільших міст Європи (більше за Париж). Назва свідчить, що Стільсько було князівською столицею (в давні часи трон називали столом), а в XIV ст. певний час, як своєрідна данина давній історичній традиції, тут містилася резиденція Галицької митрополії. З опису кордонів Празького католицького єпископства випливає, що територія Стільського князівства простягалася від Бугу до Стиру.

Підкорити таке величезне місто, а тим більше усю територію без бою було неможливо, але жодних руйнувань і згарищ часів сер. X ст. тут не виявлено (лише поч. XI ст.). Напрошується висновок, що до складу Великої Хорватії Стільське князівство увійшло за власною згодою, а це могло статися лише завдяки високому рівню етнічної свідомості місцевих хорватів або династичній угоді зі Славниками (якщо Стрежислава не походила з Дулібії, то була дочкою стільського князя).

Чеські джерела заднім числом приписують усі ці надбання Празькому князівству Болеслава, тобто собі, а проте чеський князь як васал імператора хоча і виставив свої війська на битву з мадярами, але, на відміну від Славника, не трактувався як вірний союзник, і тому не міг отримати у винагороду таку величезну і етнічно чужу йому територію (Формирование раннефеодальных славянских народностей. М., 1981, с. 97–98).

Вірогідно, перетворення Білої Хорватії Славника у Велику Хорватію від Прута до Баварії сталося на добровільній основі, особливо щодо Краківської Хорватії, адже хорватів в Чехію з Краківщини привів Крак, і тому місцевий хорватський князь Добромир (за іншою версією, — Дагомир) був хоча і далеким, але родичем Славника.

Такий стан речей проіснував майже три десятиріччя, поки у 981 р. не відбулися події, які привели не тільки до загибелі Великої Хорватії, а й кожного хорватського князівства зокрема. Німці розпочали свій «дранг нах остен», витісняючи поляків з території Німеччини і західних регіонів сучасної Польщі на схід, а ті, своєю чергою, почали тиснути на русинів і навіть перейшли річку Пілицю. Саме в той час в династії Славника сталося дві надзвичайно важливі події: старий князь помер і на його місце сів старший син Собеслав, а празьким католицьким єпископом несподівано для чехів і незважаючи на їх зяттий опір був призначений Адальберт-Войцех, молодший син Славника і рідний брат найбільшого на той час ворога чехів Собеслава.

Справжнім ім'ям Адальберта було В'ячеслав, він народився в Любичі і був похрещений не в католицькій, а в давньоруській церкві. Відомо, що в Любичі тоді було дві церкви — Пресвятої Богородиці та св. Юра, причому зображення останньої (типово руська тринавова будова з цибулястими куполами) збереглося на воротах кафедрального костелу в Гнезно, де спочивало тіло св. Войцеха (В'ячеслава). Прикметно, що лише В'ячеслав перехрестився на католика, решта членів князівської родини до кінця життя належали до Руської церкви і носили руські імена (Славник, Стрежислава, Собеслав, Порей, Доброслав, Радим, Дубрава). Річ у тім, що ще зовсім малою дитиною В'ячеслав у 961 р. несподівано захворів, і Славник вже втратив надію на його одужання. В цей час місіонерську діяльність серед хорватів за Лабою, тобто на території князівства Славника, проводив магдебурзький католицький єпископ Адальберт (саме тому його потім, як і Мефодія, називали «руським єпископом»). Почувши про цю трагедію у князівській родині, Адальберт взявся вилікувати В'ячеслава, але за умови, що в разі одужання його не тільки перехрестять на католика, а й віддадуть

на виховання Адальберту до Магдебурга. Адальберт врятував життя В'ячеславу, батьки відправили його до Магдебурга, де він став католицьким священиком. Коли Славник помер, а на трон князя Великої Хорватії сів рідний брат В'ячеслава Собеслав, незважаючи на протести чехів і Болеслава II, Ватикан призначив єпископом у Празі В'ячеслава, давши йому нове ім'я Адальберт. Працьке єпископство було засноване у 973 р. (прикметно, що в папській буллі Іоана XIII заборонялося ставити тут єпископом людину, яка не володіє латинською мовою і належить до обряду руського народу, тобто цей документ підтверджує факт існування вже з 869 р. Руської церкви: «Разрешаем основать при церкви мучеников св. Вита и св. Вацлава епископскую кафедру, а при церкви святого мученика Юрия, в подчинении ордена св. Бенедикта и в послушании нашей дочери аббатисы Марии, — конгрегацию святых дев. Однако ты выбери для этого дела не человека, принадлежащего к обряду или секте болгарского или русского народа, или славянского языка, но, следуя апостольским установлениям и решениям, (выбери) лучше наиболее угодного всей церкви священника, особенно сведущего в латинском языке». Козьма Пражский).

Їх розрахунок виявився правильним: Собеслав, хоч і належав до Руської церкви, але не перечив брату і дозволив поширити кордони його єпископства на усю Велику Хорватію, яка простягалася аж до річки Стир: «На западе границы Пражского епископства следующие: Тугаст [с областью], которая простирается до середины реки Хуб, Седлец, лучане и дечане, литомержцы, лемузы вплоть до середины леса, составляющего границу Чехии. Затем на севере эти границы таковы: пшоване, хорваты и другие хорваты, слезане, тржебовяне, бобряне, дедошане до середины леса, где проходят границы мильчан. Отсюда на восток [Пражское епископство] имеет границей реки Буг и Стыр» (Козьма Пражский).

Багато істориків, особливо чеських, сприймають ці церковні кордони як державні і роблять висновок про існування лише чеського князівства з центром у Празі, кордони якого сягали аж території сучасної України.

Насправді, кордони єпископства аж ніяк не означа-

ли, що на території Великої Хорватії Руська церква була заборонена і панівною стала католицька. Існували обидві, і змагання між ними тоді лише розпочалося, і в цьому тривалому процесі вагомий внесок на користь католицизму зробив Адальберт. Проте чехи таки вигнали його з Праги як брата свого ворога. Решту свого життя він присвятив місіонерській роботі на території Угорщини та Польщі (саме він намовив угорського короля Стефана Великого перейти на латинську віру і намагався охрестити прусів). У літописі дяка з Дубова від 1497 р. сповіщалося, що Адальберт-Войцех «знищив віру правдиву і письмо слов'янське відкинув, а запровадив письмо латинське і обряд латинський, а образи віри правдивої попалив, єпископів позабивав чи розігнав, а коли пішов до Прус, то і сам був вбитий» (в Польщі Адальберта називали св. Войцехом; припускають, що він загинув на території сучасної Калінінградської області біля села Берегове). Брат Войцеха Радим під іменем Гауденцій у 1000 р. був призначений першим гнезненським архієпископом. Таким чином, родина Славника відіграла величезну роль у процесі християнізації Центральної Європи, щоправда, за католицьким обрядом. Припускають, що св. Войцех був автором релігійного гімну «Господи, помилуй нас», а можливо, і польської «Богородиці» (автор мав володіти давньоруською мовою, адже слова «Богородиця» в польській мові нема).

Не менш драматично розгорталася подія у Чехії. Той факт, що рідний брат став празьким єпископом, не позначився на позитивному ставленні Собеслава до чехів. З іноземних джерел випливає, що конфронтація між чеським і хорватським князівствами тоді досягнула свого максимуму (власне, тому чехи і вигнали В'ячеслава з Праги).

Більше того, величезний економічний (Собеслав карбував у Малині свою монету, а чехи таких можливостей не мали), військовий і, завдяки брату, дипломатичний і духовний потенціал хорватського князівства, підтримка з боку Ватикану та німців (Оттон III доручив коронувати себе у 983 р. не німецькому єпископу, а В'ячеславу) могли призвести до того, що чеське князівство розчинилося б у хорватському, сьогодні на карті Європи була б не Че-

хія, а Велика Хорватія. Тому чехи мусили знищити Велику Хорватію і, врешті-решт, цього досягли, але не власними руками, а завдяки мечу ... київського князя Володимира Великого.

Невідомо, як Болеслав II домовлявся із Володимиром і яку роль відіграли при цьому «чехині» (Адельта і Малфріда), дружини київського князя. Вірогідно, чеський князь нагадав Володимиру, що до 944 р. Велика Хорватія входила до складу Київської Русі, і запропонував спільними зусиллями поділити її між собою. Крім того, київського князя обурило наступ поляків на руські етнічні землі і те, що кордони християнського світу наблизилися до Стиру (в той час Володимир ще був язичником).

Певно, саме цим зумовлені його походи 981 та 992 рр. на захід, метою яких було об'єднання усіх руських земель під владою Києва. У 981 р., за Татищевим, він дійшов аж до Серадщини, бився з поляками (тут є кілька стародавніх сіл з назвою Володимирівка). Тому літописець назвав цей похід «походом на ляхів», хоча його метою було приєднання до Києва Краківської Русі. Невідомо, чи вдалося Володимиру у 981 р. підкорити її повністю, оскільки Нестор засвідчив приєднання до Києва лише Перемишля і Червенських міст. Однак, у заповіті польської княгині Оди є унікальне свідчення того, що якщо не у 981 р., то у 992 р. Київській Русі належала Краківська Русь включно із Сілезією. Німецькі джерела підтверджують, що у 981 р. на Серадщині далі за річку Пілицю польські кордони не йшли. Удар на сході був таким потужним і дошкульним для Собеслава, а територіальні втрати були такими вагомими, що чехи наважилися вдарити на його князівство із заходу. Собеслав, видно, це передбачав, бо негайно вирушив за допомогою до німецького імператора Оттона, а потім і до Польщі. Чеський князь Болеслав II напав на Любич в неділю, 27 вересня 995 р., коли в церкві Пресвятої Богородиці йшла Служба Божа і майже усі воїни були там. Чехи сповна скористалися з переваг раптовості. Загинула майже уся величезна родина Славника, в т.ч. чотири його сини, врятувалися лише ті, хто в цей час перебував поза межами князівства (Собеслав, В'ячеслав, Радим). Врятовані мусили тікати до Польщі, до свого найближчого родича Болеслава

Хороброго (його мати була рідною сестрою Славника, і це є ще один доказ того, що родина Славника не була чеською і жодного стосунку до династії Пржемиславичів не мала). Болеслав II у 995 р. зруйнував Любич (Лібіце) і, як свідчить Кузьма Празький, «просунув (щойно тоді!!!) кордони Чехії до гір, що розташовані за Краковом і зветься Тритри» (Татри). Саме після цих подій кордони Чехії, Угорщини, Польщі та Київської Русі зійшлися в одній точці, і цією точкою стала Сілезія. Під 996 р. давньоруський літописець з тріумфом згадує про спільний русько-польсько-угорсько-чеський кордон, замовчуючи той факт, що в жертву була принесена величезна давньоруська держава — Велика Хорватія: «І жив він із князями навколишніми у мирі — з Болеславом лядським, і з Стефаном угорським, і з Андроником чеським, і був мир меж ними і дружба».

Болеслав II, за свідченням Кадлубка, підкорив хорватів, морав'ян та угорців, тобто захопив територію сучасної Чехії, Моравії і Західної Словаччини, дійшовши до Татр; кордони Угорщини на півночі йшли вздовж Дунаю, а Володимирі Великому належала Краківська Хорватія разом із Сілезією та Угорська Хорватія (більша частина сучасної Словаччини) до річки Дунай на півдні. Саме тоді княгиня Ода констатувала, що «кордони Русі ідуть аж до Кракова і далі до річки, яка називається Одра» (тобто до сучасного міста Вроцлава) (Kozłowska-Budkowa Z. Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej. — Kraków, 1987. — Т. 1).

Це була найбільша територія в межах єдиної руської держави за всю історію нашого народу (від Воротислава (Вроцлава) на заході до Волги на сході і від Вишгорода на Віслі (біля сучасної Варшави) до Вишгорода на Дунаї). До неї увійшли усі руські етнічні та історичні землі, за винятком Богемської Хорватії, Семигороддя та Волощини. Проте Володимирі Великому не вдалося втримати ці землі, мета (тим більше не досягнута) не виправдовує засоби, а отже й ту неймовірну жорстокість до білих хорватів, коли у 992 р. він завойовував Краківську Русь і усі хорватські городища аж до Кракова були вщент зруйновані і спалені.

Тріумф великого київського князя тривав недовго,

до 999 року, тобто 7 років (тому цей епізод давньої української історії не закарбувався в європейських літописах і в пам'яті нашого народу). Набагато спритнішими політиками виявилися Болеслав II, Стефан Великий і особливо польський князь Болеслав Хоробрий, які використали військову потугу Володимира Великого проти рідного по крові народу на заході, а потім спритно поділили ці землі між собою, причому польському князю протягом 999–1024 рр. вдалося захопити не тільки Краків і Велику Хорватію, а й посунути на схід Київську Русь: «Разве не он подчинил Моравию и Чехию, занял в Праге княжеский престол и отдал его своим наместникам? Кто, как не он, часто побеждал в сражении венгров и всю страну их вплоть до Дуная захватил под свою власть? Неукротимых же саксов он подчинил с такой доблестью, что определил границы Польши железными столбами по реке Сале в центре их страны» (Галл Аноним. Хроника, или Деяния князей или правителей польских. М., 1961, с. 336).

З опису підкорених ним земель постає карта Великої Хорватії, адже Болеслав діяв не просто як завойовник, а як спадкоємець хорватського роду Славників, який був знищений, а мати польського князя (Дубравка) була сестрою Славника (деякі історики небезпідставно підозрюють Болеслава у тому, що він винен у смерті своїх двоюрідних братів: св. Войцеха, якого без охорони відправив у Пруссію, Собеслава, який загинув при штурмі Праги від удару мечем у спину). Варто нагадати, що спадкове право Болеслава на територію Великої Хорватії мовчки визнали не тільки Чехія, а й Німеччина та Угорщина. Саме відтоді Польща починає претендувати на Перемиську землю як невід'ємну складову Великої Хорватії. Як відомо, київський князь Святополк в цьому питанні пішов їй на поступки (за що й отримав прізвисько Окаянний).

Українці не повинні викреслити з давньоруської історії такий її феномен, як Велика Хорватія. Адже така її частина, як Дулібія, ще вела боротьбу за свою незалежність від чехів протягом 300 років (!!!). Крім того, саме землі колишньої Великої Хорватії стали епіцентром духовного, культурного, мистецького та цивілізаційного розвитку Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та Румунії: у Польщі це Краківська Русь, в Чехії — Дулібія і так званий

«Чеський Рай» (Біла Хорватія), в Словаччині — Спиш і Пряшівщина, в Угорщині — Угорська Русь, в Румунії — земля Сасів і Південна Буковина.

ІСТОРИЧНА ДОЛЯ ДУЛІБІВ І БІЛИХ ХОРВАТІВ У ЧЕХІЇ

Давньоукраїнська складова відіграла величезну роль у формуванні культури та духовності чеської нації. Цивілізаційне змагання Руської церкви з латинством навіть після загибелі Великої Хорватії відбувалося ще 400 років, а якщо додати період Гуситських воєн, то майже півтисячоліття. Якщо центрами давньоруської культури і духовності до 995 р. був Вишгород і Любич (Лібіце) (Sbornik Narodnigo muzea v Praze. Praha 1975. s. 105–160), то від 1032 р. їх місце зайняв Сазавський монастир, який заснував св. Прокіп. У Празі служба давньоруською мовою провадилася лише в маленькій церкві св. Спаса (Крижовницька площа біля Карлова мосту), яку згодом перетворили на католицький костел св. Сальватора. З «Хроніки Сазавського монастиря» випливає, що його засновника Прокопа (982–1053) переслідували, і він був змушений переховуватися. Його світське прізвище було Скаба, він народився у селі Хотоун біля колишньої столиці хорватського князя Славника Любича (Лібіце). Прокіп досконало знав давньоукраїнську мову, писав на ній свої твори, тож напевно розмовляв нею з дитинства чи просто вивчив її, здобуваючи освіту у Вишгороді. Коли католики розпочали переслідувати Руську церкву, він був змушений залишити родину і переховувався не серед чехів, а біля Чорних Буд на землях давньоруського племені дулібів. Усе це дозволяє припустити, що за походженням він був білим хорватом або дулібом, хоча в ті часи етнічне походження не мало такого значення, як тепер, а визначальним чинником була приналежність до певної церкви.

У 1031 р. Прокіп зустрівся з королем Олдржихом, коли той полював у лісах над Сазавою. Після цього несподівано для німців король почав підтримувати Руську церкву, наказав збудувати Сазавський монастир і виділив для нього величезний масив землі під Милобужом. До 1053 р. Прокіп збудував тут монастир, церкву Богородиці та каплицю Івана Хрестителя. Таким чином Олдр-

жих намагався унезалежнити Чехію від Риму, а отже, і від німців. Тож вже у 1033 р. імператор Конрад II наказав викрасти короля, і невдовзі за нез'ясованих обставин той помер.

Син Олдржиха Бржетислав продовжив справу батька. У 1041 р. німці розбили Бржетислава, тому Прокіп, аби служба Божа й далі велася давньоукраїнською мовою, мусив прийняти статут ордену бенедиктинців, які терпимо ставилися до мовної проблеми. Завдяки їх протекції, а також за сприяння празького єпископа, який надав Прокопу статус архіігумена, тобто ігумена не тільки Сазавського монастиря, а й усіх монастирів в Чехії, що проводили літургію руською мовою, так тривало до самої смерті святого (він був проголошений святим у XVI ст.) у 1053 р.

Ситуація змінилася у 1054 р. після остаточного розколу християнської церкви на православну і католицьку. У 1056 р. новий король Спитигнев вигнав із країни не тільки монахів Сазавського монастиря, а й свого рідного брата Воротислава. Вони втекли під захист православно-угорського короля Андрія I. Монастир передали католикам, але вони пробули тут недовго: місцевий люд вигнав їх.

Вже у 1061 р. за допомогою Андрія I Воротислав захопив чеський трон і, «виконуючи прагнення народу», повернув монахів Сазавського монастиря з Угорщини. Абатом монастиря став син св. Прокопа Божитех, за його часів монастир досяг найбільшого розквіту.

Прокіп був видатною особистістю як для української, так і для чеської історії. Поряд з Іларіоном Київським він є першим відомим нам творцем давньоукраїнської літератури і мови (до нього усі твори були анонімними, а от Реймське Євангеліє має конкретного автора: його «псал святий Прокоп»). Нині відомо близько 10 пам'яток давньоукраїнської літератури, пов'язаних із Сазавським монастирем. Твори Прокопа та його учнів включено до «Полного собрания русских летописей». На основі «Убиения Вятчеслава, князя чеська» та інших першотворів, які з'явилися у X ст., у Сазавському монастирі були створені різноманітні компіляції, як-от: «Житіє св. Вятчеслава», «Житіє св. Віта», «Проложное житіє Вятчеслава»,

«Житіє св. Людмили», «Празькі листки» та ін. (Rynes V. Sazavska centrala sv. Krzize. // Umeni. 1978. s. 155).

Найвидатнішим твором Прокопа є знамените Реймське Євангеліє, яке у 1049 р. Анна Ярославна привезла до Франції (відомо, що вона їхала через Прагу і, певно, зустрілася із Прокопом).

Фрагменти давньоруського розпису і пам'яток архітектури та іконопису того часу збереглися в розписах церкви села Дольні-Хабри, села Контраць біля Праги, Потворові, Боржитові, костелі св. Юра на Градчанах, в домі міщанина міста Праги, ротонді св. Катерини у Зноймо, на Лівому Градці, у Збраславі біля Табору, Іржиховому Градці, Конопищах, Святому Івані та деяких інших містах Чехії (Краткая история Чехословакии. М, 1988, с. 34), що дозволяє припустити, що руські церкви і монастирі колись були розташовані саме там, і Прокіп був не одинаком, а патроном усієї Руської церкви, а отже, і руського етносу на території Чехії (згадаймо: Воротислав повернув руських монахів до Сазавського монастиря, «виконуючи прагнення народу»).

Імпульс до нового розвитку Руської церкви, який задав у XI ст. Прокіп, за сприятливих обставин міг привести до русифікації цього краю, як це згодом сталося в Росії, і тоді нині тут була б не Чехія, а Богемія (назва від хорватського племені бойків) чи Дулібія, адже до 1097 р. події розвивалися саме у цьому напрямі.

Справу Прокопа в Чехії продовжила дочка Добронеги-Марії Святослава (1044–1126). У 1063 р. вона одружилася з чеським королем Воротиславом (Вратиславом) II, але не перейшла у католицьку віру, лишившись у руській вірі, в якій її виховала мати. Невідомо, чи була це ініціатива Святослави, чи король знав про давньоруські корені Чехії та її перших хорватських князів (Крака і Лібуши), але саме Вратислав II переніс столицю Чеського князівства з Градчан на Вишеградський пагорб. Це був більш ніж символічний крок. Крім маленької каплиці св. Мартина біля королівського замку в Празі, на Вишеграді король збудував величну церкву Петра і Павла, де у 1086 р. Божитех провів його коронацію за канонами давньоруської церкви (MGH SS IX. Stuttgart, 1990. s. 149–163). Сватава (так її називали в Чехії) була похо-

вана тут у 1126 р. поруч з чоловіком (потім на цьому місці поставили костел). Історики вважають, що саме вона запровадила в Чехії культ св. Бориса та Гліба (в Сазавському монастирі на їх честь був поставлений вівтар).

Майже усе пов'язане з її ім'ям у Чехії було зруйноване, але фрески 1134 р. у візантійському стилі в ротонді св. Катерини у Зноймо, монастиря Іоанітів в Страконицях, церкви м. Пісека свідчать про те, що Святослава привезла із собою до Чехії руських іконописців, і вони творили тут і після її смерті. А що при дворі її сина короля Владислава (1109–1129) був співак і музикант Добрата, то можна припустити, що вона привезла з собою до Чехії й інших митців, а своїм дітям прищепила любов до української пісні.

У 1080 р. Вратислав II звернувся до Папи Климента III з проханням «відродити у нас службу Богу на слов'янській мові» (йдеться саме про давньоукраїнську мову, адже Даліміл назвав св. Мефодія не болгарським, а руським єпископом). Незважаючи на категоричну відмову, він сприяв тому, щоб служба на давньоукраїнській літературній мові відбувалася не тільки в Сазавському монастирі, а й в багатьох інших містах Чехії. Є свідчення, що після його смерті у 1092 р. по всій країні їздили католицькі ієрархи й переосвячували після «псевдоєпископів» костели (тобто Руська церква за часів Вратислава II майже повернула втрачені позиції (*Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*. Т. I. Pragae, 1912. №81).

Незважаючи на територіальну відокремленість, у духовному плані Богемська Русь тоді ще становила майже одне ціле з Київською Руссю. Про руську літургію пише автор першої церковної історії св. Войцеха монах Християн (Флоровский, 1935, с. 36–47). Сватава поширила у Чехії культ Бориса та Гліба, незрозумілий для представників інших народів та етносів. Своєю чергою, в Київській Русі, аж до Ярославля на Волзі, поширився культ св. Людмили і Юрія Зміборця, коріння якого походять якщо не з Праги часів Лібуши, то з хорватського Кракова, розповсюдилася руська духовна література, яку творили монахи в Чехії (саме це зберегло її для нащадків, оскільки згодом у Богемії та Моравії її повністю знищили єзуїти).

Смерть Воротислава зупинила ці процеси. Хоча новий король Бржетислав також був сином Воротислава від русинки Адлети (дочки Андрія I та Анастасії Ярославни), але вона рано померла, а Бржетислав з дитинства упереджено ставився до мачухи та її дій. Сватава (Святослава) мала від Вратислава чотирьох синів, Бржетиславу приділяла мало уваги, тож неприязне ставлення до мачухи переросло в ненависть до Руської церкви та усього руського. Всупереч мачусі, він став ревним католиком, одружився із сестрою німецького графа Альберта і у 1097 р. передав у підпорядкування римському костелу Сазавський монастир і усі руські монастирі і храми на території Чехії.

У Білій Хорватії це відбулося досить швидко, але Дулібія корилася йому лише формально, тож у Конопищах, Клокотах біля Табора, Індржиховому Градці, Торгових Свилах та деяких інших місцях релікти руської віри, особливо культ Юрія Змієборця, зберігалися ще довго (Jižní Čechy. — Praha, 1974, s. 145–148). Так, краківський єпископ Матвій у своєму листі до св. Бернарда Клервоського «Про потребу навернення русинів» у 1147 р. писав: «Народ же тот руський... не желает ни с греческой, ни с латинской церковью быть однообразным и не только в Рутонии есть как бы другой мир, но равно и в Польше, и в Богемии» (Польские латиноязычные средневековые источники. М., 1990, с. 163).

Ще одна спроба відродження Руської церкви і руської культури в Чехії сталася в XIII ст., коли чеський король Пржемислав Оттокар II одружився з донькою чернігівського князя Ростислава Михайловича Кунгудою Ростиславною (після 1243–1285).

Україні часто таланило на геніальних жінок, які без жодного пострілу і краплі крові створювали найсприятливіші умови для її розвитку, але, на жаль, в народі залишилася пам'ять лише про одну з них — Роксолану. Кунгута Ростиславна і Софія Гольшанська зробили значно більше, але не своїми руками, а руками своїх дітей, яких вони виховали у любові до України та її народу, та про них знають навіть не усі фахові історики.

Кунгуту можна поставити в один ряд не тільки з Роксоланою, а й з княгинею Ольгою та Анною Ярославною.

Дитячі роки вона провела у Фюзері, на території сучасної Угорщини, у руському середовищі. Її батько Ростислав Михайлович був чернігівським князем, якого татарська навала погнала на захід. Деякий час він сподівався зайняти галицький трон, але Данило Галицький випередив його, і Ростислав утік в Угорщину, де одружився з донькою угорського короля Анною, отримавши як віно величезну територію від Кошиць аж до Молдови, яку він заселив русинами з Галичини, а можливо, і з Чернігівщини (адже значна кількість місцевих русинів загинула під час навали монголів у 1241 р.)

Кунгуту охрестили в Руській церкві (є документ 1245 р. про заснування Ростиславом Михайловичем православної церкви у Фюзері). Відомо також, що церква Косми та Дем'яна була у сусідньому селі Кузьмичі (документи, засвідчують її існування ще у 1414 р.). Кунгута отримала від батька православний хрест київської роботи XI ст., отже до одруження з чеським королем була православною. Відомо, що коли Кунгута була королевою Чехії, німці звинувачували її у тому, що вона не була щирою католичкою, а таємно сповідувала православ'я (це, до речі, і стало основною причиною того, що у неї забрала її сина Вацлава і відправили на «перевиховання» до Німеччини).

Як і всі руські княгині, яких доля закинула за кордони Русі, це була високоосвічена жінка (вона була першою в історії Чехії королевою, яка володіла грамотою і від якої залишилися власноручні листи). Кунгута захоплювалася українським мистецтвом, і, вірогідно, цю любов прищепила Вацлаву II. Хроніка «*Aulae Regiae*» розповідає про священників з «Греції, Русі та далеких закутків Угорщини» (певно, з Грушівського монастиря), які здійснювали у Збраславі богослужіння грецькою, а часом і руською мовою. Замилування Вацлава II руським живописом засвідчує оформлення його резиденції та каплиці в Збраславі біля Праги, де він і заповів себе поховати. Вацлав II наказав розписати у візантійському стилі також монастир цистерів у Збраславі і, цілком вірогідно, наказав перенести туди останки матері і сестри, а в Празі, в тодішньому монастирі св. Франтішка, залишилися тільки їх надгробні плити.

Унікальний руський хрест Кунгути київської роботи XI ст. потрапив до скарбниці костелу св. Віта. Вірогідно, це був подарунок батька на її хрещення в церкві Фюзера, але в Чехії його називають «Завісів хрест», бо його успадкував її другий чоловік з роду Росенбергів, і певний час хрест зберігався у Вишебродському монастирі, а потім був перевезений до костелу св. Віта у Празі.

Діяльність Кунгути Ростиславни в Чехії припадає на 1261–1285 рр., а її відгомін тягнувся аж до поч. XVI ст.

Від Завіси королева народила ще одного сина, який після страти батька князем Миколою утік до Пруссії і під іменем Якова Розенберга став там магістром Тевтонського ордену.

Вацлав II мав, крім сина, кілька дочок, зокрема Єлизавету (Елішку) (1292–1331), яку чехи у 1311 р., за сприянням абата Збраславського монастиря Оттона та капелана Петра, видали за Яна Люксембурзького. Онука королеви Кунгути мала від нього аж 6 дітей, в т.ч. Вацлава, відомого в історії як Карл IV.

Про результати Єлизаветиного виховання Карла IV, який у 1347 р., після смерті свого батька, став імператором Священної Римської імперії, найкраще свідчить його діяльність.

Вже у 1348 р. він відновив у Чехії писемність давньоукраїнською мовою (щоправда, із використанням не грецької, а латинської абетки), звернувся до Папи Римського за дозволом відкрити в Празі біля Вишгорода «слов'янський» Емауський монастир і запросив до нього монахів з угорських православних монастирів, які позакривав угорський король Карл Роберт, викупив у Франції Реймське Євангеліє, яке привезла Анна Ярославна, і наказав монахам завершити роботу над ним. Монахи у 1390 р. зробили на цьому Євангелії приписку, що його «подло русского закону псал єсть святи Прокоп» (тобто Прокіп із Сазавського монастиря в XI ст.) і що «то письмо русько дал небоштик Карел Чверти» (Wereszycki, s. 37; Ottuv slovník). Карл не переніс королівську резиденцію знову на Вишгород (щоправда, наказав відновити тут королівський палац часів Вратислава та Святослави і, можливо, мав намір перебратися сюди після його реставрації), але підкреслив його провідну роль у формуванні

чеської державності тим, що в «Коронаційному кодексі» наказав починати церемонію коронації з Вишгорода, де на майбутнього короля мали надіти личаки і повісити суму. Сучасні історики трактують цей акт як згадку про Пржемислава. Карл був добре обізнаний з давньоукраїнською літературою та народним фольклором Чехії і знав, що легенда про княгиню Лібушу має хорватське, тобто руське, походження і личаки селяка Пржемислава є закарбованим у віках свідченням того, що ініціатором державного будівництва була Лібуша (хорватка), а чехи тоді відігравали другорядну роль. У 1369 р. була розпочата реконструкція костела св. Петра і Павла, яка тривала до поч. XV ст., але у зв'язку з початком Гуситських воєн роботи були зупинені.

Карл IV написав «Житіє св. Вацлава», проголосив його своїм патроном, збудував замок Карлштейн і до розпису його каплиці у візантійському стилі залучив майстрів, які, вірогідно, походили з Угорської Русі.

Великими шанувальниками руської школи іконопису під впливом руської княгині Кунгути Ростиславни були майже усі її нащадки, тож живописці могли потрапити до Чехії якщо не в її часи, то в правління її сина Вацлава II, для якого вони розписали каплицю у Збраславі.

Відомо, що імператор Карл влаштував у Карлштейні художню школу, де руські майстри створювали книжкові ілюстрації, писали ікони на дошках і розписували приміщення.

Мистецтвознавці зауважили подібність творчої манери художника Теодоріка Вишебродського і Карлштейнського майстра, який розписав головні сходи замку на теми давньоруської легенди про св. Людмилу і св. В'ятчеслава (Вацлава). Теодоріка називають його учнем (не виключено, що це був його батько). Цілком можливо, що ця родина походила з колишнього Білгородського (Біхорського) князівства на території сучасної Румунії, оскільки ім'я Теодорік там є досить поширеним (у XI ст. якийсь Теодорік був тут руським Біхорським єпископом).

Біографія Вишебродського майстра (? — після 1350) невідома, але, зважаючи на той факт, що свої ікони до головного вівтаря костелу Вишебродського монастиря в Дулібії він писав на дошках, у техніці давньоруського

іконопису, що їх композиція, простота та ліричність характерні для живопису XIV ст., можна припустити, що він походив з руських земель.

Вишебродський монастир був заснований родиною Росенбергів, вірогідно, майстер був сином того руського художника, який потрапив до Чехії з Угорської Русі разом з Кунгутою Ростиславною (її другим чоловіком був Завіса із Росемберків, якого поховали у цьому монастирі). Цей художник розписав усипальницю Вацлава II у Збраславі біля Праги, а його син, засвоївши елементи західноєвропейського живопису XIV ст., зберіг усе найкраще, що було притаманне руському іконопису XIV ст.

Оскільки подібні ситуації спостерігалися не тільки в Чехії та Угорщині, а й у Польщі, то можна припустити, що крім знаменитої Перемиської школи руського іконопису така сама існувала і в Угорській Русі, представники якої творили у Зелені (Жиліні), Збраславі, Карлштейні, Емауському і Вишебродському монастирях у Чехії.

Цілком можливо, що до родини цього художника належить і Карлштейнський майстер. У руському стилі у 1350 р. була написана ікона «Мадонна Страговська». На замовлення імператора Карла IV він розписав головні сходи замку в Карлштейні на тему давньоруської легенди про св. В'ятчеслава (Вацлава) та св. Людмили, отже знав давньоруське «Житіє св. В'ятчеслава» і «Житіє св. Людмили», тобто читав на давньоруській мові і був русином.

Найвидатнішим майстром візантійської школи живопису в Чехії XIV ст. вважають майстра Теодоріка (? — після 1368).

Суперечки щодо того, до якої школи слід віднести цього видатного художника, тривають донині, і щоб бодай якось пояснити візантійські риси його творів, західноєвропейські, і зокрема чеські, мистецтвознавці прийняли компромісне рішення про те, що він є представником італійської школи з венеціанських Бенаток, що неподалік від слов'янського світу, і тому ця школа зазнала візантійських впливів.

Однак цілком очевидно, що імператор захоплювався саме руським іконописом, руські майстри вже з часів Кунгути Ростиславни перебували в Чехії, і жодної потреби запрошувати італійців не було.

З власноручного листа Карла IV відомо, що Теодорік протягом 1359–1367 рр. написав 127 ікон на дошці для каплиці св. Хреста в Карлштейні. Певно, вони сподобалися імператору, і він щедро нагородив майстра: художник орендував будинок на Градчанах, тобто був заможною людиною, у 1365 р. його прийняли до цеху празьких художників, крім того, Карл подарував йому маєток Моржин біля Карлштейна.

Твори майстра мають явно візантійські риси, особливо його схема «Небесного Єрусалима» та ікона «Св. Єлизавета». Теодоріка можна вважати також першим портретистом в Чехії, адже на своїх іконах він зобразив не тільки святих, а й Римських Пап, Карла IV і навіть самого себе («Св. Теодор»), Є підстави вважати, що він розписав Емауський монастир у Празі.

Після смерті імператора до влади прийшли ортодоксальні католики, руська віра, аз нею і руський живопис знову зазнали переслідувань, тож останнім представником візантійсько-руської школи живопису в Чехії був майстер Тршебонського вівтаря. У 1380 р. у Тршебоні, на землі давніх дулібів на півдні Чехії, він створив для вівтаря у місцевому костелі ікони на дошках у стилі руського іконопису, з яких збереглися до наших днів «Воскресіння» та «Христос на горі Оліветській» (Smid., s. 14–45).

Західні історики, в т.ч. чеські, не можуть дати вірогідних пояснень феномену колосального впливу руського світу, давньоруської культури і Руської церкви на Чехію в X–XV ст., чому одні чеські князі підтримували її, а інші жорстоко переслідували, і тому намагаються просто вилучити ці факти з наукового обігу.

Якщо не брати до уваги те, що хорватка Лібуша була засновницею роду Пржемиславичів і її гени могли даватися взнаки через сотні років, то все одно мало не усі симпатки руської віри серед чеських королів або походили з Білої Хорватії, або були одружені з княгинями руської крові.

Так чи інакше, але українська складова у панівних елітах Польщі, Росії, Угорщини, Словаччини, Румунії та Чехії була непропорційно великою, і цей феномен потребує фундаментального вивчення. Хоча нащадки дулібських та хорватських князів в Чехії і не склали 80% ви-

щого панівного прошарку суспільства, як у Польщі, проте впливали на розвиток політичної ситуації в країні часом не менше, ніж чеські королі. Крім Лібуши на празькому троні сиділи такі руські княгині, як Адлета (перша дружина Вратислава II) та Кунгута Ростиславна (дружина Оттокара II). Крім того, руських матерів мали такі чеські королеви, як друга дружина Вратислава II Святослава — Сватава (від Добронегі Святославни), дружина короля Бедржиха Єлизавета (від Ефросинії Мстиславни), дружина Собеслава I Адельгейда (від Предслави Ізяславни) (Ottuv Slovník).

Відповідно, значну частку української крові від своїх матерів мали чеські королі Владислав I, Оттокар II, Вацлав II, Вацлав III.

Подібна картина спостерігалася в Чехії у магнатському середовищі. У Дулібії це були князі Дудлебські, Вітковці, Властовичі, Росемберки, які фактично одноосібно правили тут аж до кінця XIII ст. і лише завдяки Кунгуті Ростиславні погодилися визнати свою залежність від Праги. Ці князі довго не забували про своє руське походження. Вітковці, наприклад, породнилися з сілезькими Властовичами (гербу Лебідь), а Бржетислав IV з Росемберку взяв за дружину руську княгиню Марію, від якої мав сина Генрика фон Плауена (в документах 1167 р. він згадується як Henricus dictus Ruse (Ottuv Slovník)

На півночі Чехії і Моравії панували Марковичі (Маркварти), Лобковичі, Хорвати, Гербурти, Жиротини, Пліхти, Пухали, Пенезки, Кромери, Борки, Кетличі, Равичі, Кржицькі, Коломаси, Претвичі, а найбільшими магнатами були Вальдштейни і Властовичі, які, крім регіону Вроцлава, володіли Опавською Сілезією і яких приймали в Празі на рівні із коронованими особами. Про таємницю генералісімуса Вальдштейна (Марковича), який після 1621 р. зробив усе, щоб Чехія припинила своє існування і заохочився будувати нове князівство з центром в Ічині, написані сотні досліджень, але ніхто чомусь не бере до уваги етнічну складову цієї проблеми, той факт, що він не відчував себе чехом, а відновлював Білу Хорватію, яку сплюндрували чехи у 995 р.

Це тільки для радянських істориків проблема етнічного походження та кровних зв'язків не мала жодного

значення, а серйозні вчені завжди враховували цей фактор при поясненні дій та вчинків правителя. Найвиразніше ця закономірність виявила себе в роки правління сина Кунгути Ростиславни Вацлава II, який виконав заповіт матері і повернув Галицько-Волинському князівству українські етнічні землі в Польщі (по Віслу) та Угорщині (по Левочу і Спиш).

Після його блискучого правління династія Пржемиславичів припинила своє існування, і чеський трон на сотні років захопили представники німецьких королівських династій. Винятком було лише XV ст., яке має усі підстави вважатися українським не тільки завдяки правлінню у 1422–1431 рр. короля Федора Острозького, а й рішучій переорієнтації чехів на схід, їх прагненню мати не німецьку, а свою династію, якою стала руська династія Ягеллонів.

Реанімація елементів руської віри за часів Карла IV підсилила в країні критичне ставлення до католицької церкви, пробудила приспані ідеали «нашої віри» (Т. Шевченко), що привело до гуситського руху та суспільних заворушень у Чехії.

Свого часу Ян Гус як представник університету наглядав за Литовською бурсою, де навчалися русини з України (як уродженець Дулібії він розумів українську мову, тому його і призначили на цю посаду). Про те, що мало не усі вихованці Литовської бурси стали провідниками ідей гусизму в Україні та Литві, широко відомо, а те, що саме зустрічі з русинами нагадали Гусу про минуле Руської церкви в Чехії і спрямували його думки у відповідному напрямі, замовчується.

Ще у XV ст. про «давню православну традицію в Чехії» згадав у своїй «Хроніці чеській» Богуслав Білейовський, а у 1537 р. Павло Странській у «Богемії». У 1789 р. на це звернув увагу Х. Шмідт, а пізніше В. Ганка, які дійшли висновку, і що гусизм є «продовженням старочеського православ'я».

Подібні переконання панували у XIX ст. і в Україні. Тарас Шевченко, наприклад, так оцінив ідеї Я. Гуса в поемі «Єретик»:

*... не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.*

На жаль, російські шовіністи (Будилович, Аксаков) перехопили ініціативу, і реальне чесько-українське минуле перетворили на чесько-російське, що одразу викликало відчуття фальші та категоричне неприйняття європейською наукою, чим і пояснюється замовчування багатьох фактів періоду гусизму.

Відомо, що Гус шукав контактів з Україною, куди на поч. XV ст. посилав Ієроніма Празького, Яна Чеха, потім туди їздили Лукаш, Кашпор, Григорій, Кабатник та багато інших гуситів. Не дивно, що рух «чеських братів» був особливо сильним на історичних землях давньої Русі, які відійшли до Польщі (Надсяння, Холмщина, Підляшшя). Якщо католицький світ одностайно засудив Гуса і назвав його єретиком, то Константинопольський патріарх, навпаки, заявив, що Гус є «біля православ'я», навіть був готовий визнати його правоту і вести переговори про об'єднання. На соборі в Констанці підтримали Гуса і категорично виступили проти його страти лише делегати з Галичини. В Україні у 1570 р. Теофіл Турновський разом із православними провів у Сандомирі з'їзд «чеських братів», на якому було поставлено питання про об'єднання двох церков. Об'єднавчий синод мав відбутися у 1590 р. у Вільно, в палаці князя К. Острозького, який палко підтримав цю ідею, але через позицію руського духовенства цього не сталося (за спогадами Турновського, «руські попи були люди нібито й прості, але занадто пихаті»).

Гус був добре обізнаний з давньоруською писемністю, адже саме він реформував чеський правопис на зразок руського, запровадивши букви ш, ч, ж, ц, тимчасом як, наприклад, у польському алфавіті, який базується на латинському, ці звуки зображають за допомогою архаїчної практики додавання кількох букв (до 4). Цей правопис існує дотепер. У 1409–1410 рр. Ян Гус був обраний ректором Празького університету.

Процеси духовного відродження реанімували етнічні почуття, особливо у білих хорватів, у яких відродився потяг до Русі та усього руського, тому саме ці регіони відіграли основну роль у тому, що майже 100 років після страти Яна Гуса в Чехії правили королі українського походження (Федір Острозький, Юрій з Підброддя (Подебрад), Владислав Добре та його син Людовик).

Завдяки Владиславу Добре, який був першим і найулюбленішим онуком київської княгині Софії Ольшанської, в кінці XV ст. склалася унікальна для нашої етнічної історії ситуація, коли усі колишні руські етнічні землі, за винятком Волощини, були об'єднані в одну імперію, якою управляли Ягеллони. Хоча ця імперія і не називалася Руською, але Ягеллони зробили в ній якщо не ідеальні (це було неможливо в умовах панування католицької церкви), то, принаймні, оптимальні умови для розвитку української науки, культури і мистецтва. Владислав посприяв тому, щоб в Угорській Русі Фіоль завершив друк літургійних книг давньоукраїнською мовою. Про сприятливу атмосферу, створену Ягеллонами в Чехії для нащадків білих хорватів, свідчить, наприклад, творчість Сильвестра та Словакіуса.

Вацлав Словакіус (1555–1620) народився в Турнові, який до 995 р. був центром одного з князівств Білої Хорватії (саме тому його часто називають Вацлавом Турновським). Творчість Вацлава заслуговує на особливу увагу українських філологів, адже він був одним з небагатьох, хто писав не чеською мовою, а місцевим хорватським діалектом, що має величезне значення для вивчення еволюції давньоукраїнської мови на території Чехії.

Вацлав навчався у Празькому університеті (де й міг познайомитися з Вересом та Сушняком), від 1583 р. був католицьким священиком в Острові на Моравії, Градіштах над Єзерою, а в 1590–1620 рр. очолював деканат у Рождаловичах, де і був похований.

На турновському діалекті мови білих хорватів він видав близько 20 книг, і тільки в деяких з них філологи знаходять елементи чеської мови. Найвідомішими з них були «Краткий спис во славу...», виданий у Празі 1586 р., «Книжка на десет артикулув» (1589), «Молитва побожним паннам» (1605), «Висветлені просте біблії» (1615), «Казанія» (1610), «Кажнодневні молитви» (1618).

Латинський шрифт, безумовно, дещо спотворює фонетику цієї мови та утруднює її вивчення, але це не дає підстав відмовлятися від таких літературних пам'яток.

Якщо творчий спадок Словакіуса-Турновського цікавий тим, що дозволяє прослідкувати на теренах колишньої Білої Хорватії еволюцію давньої української літера-

турної мови в чеську, то Сильвестр (саме так звучить його руське прізвище, а не Сильван) залишив по собі 32 пісні з нотами, на основі яких можна вивчати розвиток мови у галузі поезії та музичний спадок земель колишньої Білої Хорватії.

Сильвестр (1493–1573) народився у Боровій, навчався у Відні, був висвячений на католицького священика, але свої пісні творив не латиною, як це було заведено, а живою мовою рідної землі, яка тоді ще була дуже близька до давньоукраїнської, хоча й записував свої твори латинською абеткою («Споможи мі з горя мего», «Отче наш», «Вітай, сладкий учителю», «Всемогущий створителю» та ін., видані у збірнику 1571 р. під назвою «Pisně nové»). А хорал «Христос — приклад покори», на думку дослідників, є справжньою перлиною європейської музики XVI ст.

Мистецтвознавці зауважили, що в піснях Трояна абсолютно відсутній вплив католицьких зразків, вони надзвичайно близькі до візантійського церковного співу. Особливо багато паралелей у них є з піснями закарпатських українців про Муранський замок. Тим не менш, творчість цього композитора залишилася поза сферою зацікавлення українських музикознавців.

Сильвестру протегувала родина Лобковичів, яка також походила з Білої Хорватії, останні роки свого життя він прожив у них в Горшовському Тині і був похований в сусідніх Домажлицях.

Своєрідним підсумком «українського століття» на території Чехії є праця видатного чеського та українського філолога Яна Благослава (1523–1571), автора «Граматики чеської». Донині вчені відзначають його роль лише в розвитку чеської мови, досліджуючи її відмінності від словацької, залишаючи поза увагою те, що під назвою «словацька» або «словенська» ховається мова, «на якій є пісень, віршів або рим дуже багато», тобто давньоукраїнська мова, перший лінгвістичний аналіз якої зробив Благослав.

Ще й дотепер більшість дослідників вважає той факт, що як зразок «словенської» мови він навів українську пісню про воєводу Штефана, історичним курйозом чи помилкою Благослава, «забуваючи» про те, що іще

Нестор писав: «Словенський язик і Руський одно єсть».

Насправді, Благослав у XVI ст. підтвердив той факт, що сучасну Словаччину населяли переважно русини, яких до XI ст. називали словенами. Благослав народився в Прерові, на кордоні Волоської Моравії і сам був волохом, адже чех не став би вивчати відмінності іншої мови та захоплюватися нею. Можливо, він називався не Ян, а Макар, оскільки досить часто підписувався Макаріосом Преровським, а Благославом насправді називався його батько (мати — Катерина). Він також навчався в Карловому університеті, який тоді був справжньою *alma mater* для місцевих русинів. У своїй промові про роль Карлового університету в європейській освіті його професор Андрій з Бродів (1360–1427), сам русин, поставив русинів за своєю чисельністю на 2-му місці після німців («*Esse Pruteni, esse Rutheni, esse Poloni...*»), тимчасом як в офіційних звітах вони перебували мало не на останньому місці (Флоровский, 1935, с. 338; Klubowna, s. 125–129).

Цей парадокс можна пояснити тим, що професор знав, що русинів в університеті вчиться значно більше, ніж етнічних поляків, чехів чи угорців, але в часи середньовіччя було заведено записувати студентів до університету не за етнічною, а за державною ознакою їх походження.

Крім Андрія, серед викладачів Карлового університету українського походження слід згадати Прокопа, Лукаша, Лавра Красовицького, Мартина Русина, Маврикія Рвачку, Матвія з Кракова (тоді у Кракові русинів було не менше, ніж у Львові).

Починаючи від Я. Гуса і Я. Жижки, Біла Хорватія, Волоська Моравія і Дулібія дали Чехії багато славних імен, які стали символами патріотизму і слов'янського відродження цієї нації (Палацький, Шафарик, Марек, Ганка, Алеш, Сметана). Ці українські історичні землі подарували Україні та усьому світу таких геніїв, як М. Коперник (його батьки походять зі Львова, а давні родові корені були в селі Коперники в Білій Хорватії) та автор першої в світі Конституції, гетьман українського козацтва Пилип Орлик.

Давньоруська складова в історії Чехії не тільки відіграла роль генетичного та інтелектуального донора че-

ської нації, а й, починаючи від процесів поглинання Великої Хорватії і до утворення у 1918 р. Чехословаччини, визначила основний напрям її територіального та геополітичного розвитку саме на схід, а не на захід.

Руйнуванням хорватської столиці в Любичі (Лібіцах) чехи розпочали свій «дранг нах остен». Довгий час тривала боротьба за хорватські землі в Моравії та Сілезії, значний період чеської історії був пов'язаний із змаганням за хорватський спадок з поляками (Сілезія і Краківська земля), лише в кін. XIII ст. остаточно була приєднана Дулібія.

У XVI ст. ініціативу перехопили австрійці. Це стримало просування чехів на схід. Остання крапка була поставлена лише у 1918 р., коли держава чехів під назвою Чехословаччина нарешті поглинула майже усю територію, яку займала в X ст. Велика Хорватія. Результатом етнічних процесів на цих колонізованих територіях було змішування чехів з русинами і утворення ще однієї нації, якої до XVI ст. не існувало, а саме — словацької (варто нагадати, що Ян Благослав як приклад «словацької» мови XVI ст. наводив... українську історичну пісню про воєводу Штефана). Лише лемки, бойки, долиняни і гуцули змогли уникнути денаціоналізації, тому тільки вони є прямими спадкоємцями Великої Хорватії.

Тільки Норман Дейвіс наважився написати цілісну історію Європи (не тільки на захід, а й на схід від Ельби). Він був шокований тим, що західні вчені дотепер вперто починають Реформацію не від Гуса, а від Лютера та Кальвіна, а також лукаво «забувають» згадувати про те, що найвидатніший вчений часів середньовіччя (М. Коперник) мав етнічні корені в Білій Хорватії і навчався не в Кембриджі, Сорбонні чи Болонському університеті, а на кафедрі Мартина Русина в Кракові.

Врешті-решт, це й не дивно, адже в іншому разі Заходу доведеться не тільки відмовитися від багатьох стереотипів, нагромаджених протягом століть, а й залишити менторський тон і визнати унікальну роль в історії Європи Великої Хорватії, яка стала своєрідною колискою не тільки лемків, бойків і гуцулів, а й чеської, польської і словацької націй.

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ В УГОРЩИНІ (Угорська Русь, Паннонія)

Угорщина — свята земля для кожного європейця, а тим більше для слов'янина та українця. Це тільки здається, що різні індоевропейські етноси з'явилися на цей світ у різних точках планети на величезному просторі від Атлантичного до Тихого океану. На жаль, лише фахівці з етногенезу знають, що усі вони народилися на невеликому клаптику землі в центрі Європи, який тепер називають Угорщиною, і згодом розійшлися у різні боки, набуваючи тих рис і ознак, які притаманні їм нині. Не варто шукати їх Прабатьківщину десь на Дніпрі, Уралі чи Індії, етногенез базується на діалектиці протилежностей, і тому точка індоевропейського етногенезу може бути лише одна, а не декілька.

Для українців-русинів-словенів це місце на карті Європи має бути подвійно святим, адже в Угорщині ці етноси не тільки зародилися в спільній загальнослов'янській масі (VII ст. до н.е.), а й утворилися (I–II ст. н.е.) і прожили аж до IV ст., тобто для частини русинів це є не тільки Прабатьківщина, а й Батьківщина, тому що, як вважав Нестор, звідси «пішла земля Руська».

У III ст. вони почали поступово покидати Угорщину, в V ст. переважна їх більшість сконцентрувалася на території Польщі, в VI ст. вони з'явилися на Дністрі і лише у VII ст. (!!) — у Придніпров'ї.

Хоча на час появи мадяр в кінці IX ст. з усіх руських племен в Угорщині залишилися лише білі хорвати та незначна частина дулібів, але це був такий чисельний союз племен, що вони займали не тільки свою стару етнічну територію на півночі цієї країни, а й колонізували район озера Болотон (Балатон) і землі вздовж течії річок Корос, Морос, Темош.

Саме тоді, в IX ст., утворилася Київська Русь, і Угорська Русь відійшла в тінь, хоча її мешканцям довелося

пережити не менш бурхливі часи і витримати такі випробування, яких не знала навіть Наддніпрянина. Лише Нестор на поч. XII ст. поцікавився, «звідки пішла земля Руська?», а потім про Прабатьківщину забули, хоча русини і руські села існували тут аж до XX ст.

Тут кожен камінь пов'язаний з нашою прадавньою історією. Разом із тим, Угорщина — це не тільки наше минуле, а й, як це не парадоксально, — наше майбутнє, адже саме тут створювався генотип нації, закладалися основи її мови, культури, характеру, ментальності, зароджувалися фундаментальні процеси, які мають своє продовження у майбутньому. Саме тут, уважно вивчаючи минуле, ми можемо передбачити наше майбутнє.

Кожне місто, кожне село, кожна окрема місцевість в Угорщині надзвичайно важливі для нас, адже тут відбувалися події, пов'язані з українською історією, формувалися процеси і явища, які мають продовження у нашому сьогоденному житті, хоча загал українців про це і не здогадується, оскільки Угорська Русь досі є для українців «terra incognita».

Матеріал у цьому розділі викладений в абетковому порядку географічних назв. Щоб легше простежити еволюцію українства на території сучасної Угорщини від їх протослов'янського стану і до сучасності, читачу варто попередньо ознайомитися з матеріалом у такій послідовності: Оросхаза — Сарваш — Ходмезоваршархели — Дендешоросі — Матрафюред — Ліллафюред — Мішкольц — Залавар — Вишгород — Шаришський Поток — Будапешт — Маріяповч.

* * *

Абауйвар

Абауйвар (Abaújvár) — пов'язаний з однією з найзагадковіших сторінок в історії Угорщини 1031–1046 рр. Це маленьке село на півночі Угорщини, біля самого кордону із Словаччиною, було колись столицею величезного комітату, територія якого простягалася від Мішкольця до Кошиць, і водночас родовим гніздом надпотужного магнатського роду Абовців, який володів землями мало не усієї Північної Угорщини та Східної Словаччини. Один із

представників цього роду, Самійло Аба, у 1041–1044 рр. був угорським королем. Ще у XVII ст. тут існували руські села (Осада, Комлоска, Міклашовці, Пустополе, Грамоги, Гонтчрусська та ін.), а в старі часи це був руський регіон, який належав князю Лаборцю. У XIV ст. в Абауйварському комітаті було 250 руських сіл, а у XVIII ст. через турецьку агресію їх число скоротилося до 230.

Джерела подають про Абовців суперечливі відомості: з одного боку, вони походили з селян, а з другого — їх родичами були руські князівські роди Гонтів та Пазманів (не дивно, що їх маєтки біля Абауйвару називалися Гонтч та Гонтчрусська); що вони були нехристами, язичниками і водночас заснували монастирі в Дебро та Абасарі; що вони були угорцями і водночас закликали перебити угорські магнатські роди, тож останні покликали на допомогу німців і в битві при Менфо розбили військо Самійла, а його самого переслідували аж до Тиси і забили біля села Бешеньінтелек.

Це був лише один із моментів боротьби русинів з угорцями за владу в цій країні, протистояння чоловічої, угорської та католицької гілки династії Арпадів і жіночої, руської за походженням та православної. Річ у тому, що у 895 р. усіх жінок і дітей мадярів, які пішли в похід на захід, перебили на території сучасної Бессарабії половці і болгари, тому угорська верхівка мусила одружитися з жінками з потужних князівських родів сусідніх з ними русинів, у т.ч. і сам Арпад, який, ймовірно, взяв собі дружину з роду Гонтів-Пазманів-Абовців (з 920 р. є повідомлення про те, що Гонти і Пазмани командували угорськими військами під час їх походу в Італію, отже вони були близькими родичами Арпада).

Дружиною угорського князя Гейзи і матір'ю Стефана Святого була русинка, яку в народі називали Білою Княгинею, рідний брат якої звався Прокіп, а племінник — Михайло. Вона змусила Гейзу прийняти руську віру й охрестила сина у Вишгороді або Острому Холмі (Естергомі) за візантійським обрядом. Після її смерті син Стефан потрапив під вплив католиків, у 995 р. перехрестився, одружився на фанатичній католичці німкені на ім'я Гізела, що викликало занепокоєння русинів і врешті-решт привело до бурхливих подій 1031–1046 рр.

Справжні обставини загибелі на полюванні у 1031 р. королевича Імре, єдиного сина Стефана та Гізели, невідомі. Після його смерті єдиним спадкоємцем престолу ставав син Михайла Василь, кузен короля, тож король наказав осліпити його та кинути до в'язниці, а своїм наступником призначив не Арпада (отже на Стефані Святому чоловіча лінія цього роду припинила своє існування), а чоловіка своєї сестри Петра Венеціанина, що свідчить про змову проти королевича з боку русинів, яка була реалізована лише частково і мала своє логічне продовження в майбутньому.

Діти Василя мусили тікати до Києва (що додатково підтверджує їх руське походження), і єдино можливими кандидатами на трон стали Гонти-Пазмани-Абовці, які ще не забули, що представниці їхнього роду були друзями якщо не самого Арпада, то Золтана.

Про те, що Самійло Аба був русином, свідчить не тільки його право на володіння етнічно руськими землями (до сер. XIII ст. жоден етнічний угорець тут не міг бути паном) та співзвучність імені Абовців та князя Лаборця (угорці просто спростили це ім'я), а насамперед те, що змову проти Петра Венеціанина допоміг йому організувати палатин (канцлер) Стефана I Стоїслав, русин за походженням.

Угорська історіографія подає ці події як бунт язичників проти християн, замовчуючи той факт, що Самійло був християнином, але православним, заснував два православних монастирі, в одному з яких (Дебро) і був похований.

У 1046 р. за допомогою військ Ярослава Мудрого на угорський трон сів зять великого київського князя і син Василя Михайловича Андрій I, який припинив практику етнічних «чисток», толерантно ставився не тільки до русинів, а й до угорців, і саме тому ця руська династія втрималася на угорському троні аж до 1301 р. Саме тут, в Абауйварі, Андрій I був проголошений угорським королем.

Безумовно, далеко не всі Арпади-Василевські згодом пам'ятали про своє руське походження. Етнічні проблеми в ті часи не відігравали такої ролі, як релігійні. Представники цього роду приймали католицьку віру, од-

ружувалися з угорками, німкенями, куманками і поступово денаціоналізувалися. Однак, це не дає підстав для за-
мовчування етнічного чинника в бурхливих подіях XI ст.
і трактування династії Арпадів, починаючи від 1041 р.,
лише як угорської чи «проруської». Напівправда гірша за
неправду, бо не дає змоги угорцям зрозуміти свою істо-
рію, правильно оцінити процеси в минулому, які мають
вплив і на сучасність.

Абовців, як найбільш імовірних та найбільш могутніх
конкурентів Карла Роберта, після припинення династії
Арпадів католики почали переслідувати в числі перших.
На поч. XIV ст. цей рід розпався аж на 20 гілок, най-
більш потужними з яких були Омодеї, Кечери і Надаші.
Омодей Аба першим розпочав серію повстань руських
магнатів проти католицького короля з Анжуйської динас-
тії, але у 1312 р. зазнав поразки, і величезні маєтки
Омодея перейшли до рук Карла Роберта. Абауйвар почав
втрачати своє значення, перетворився у звичайне село.
Як пам'ять про один з найпотужніших руських родів за-
лишилася назва комітату Абауй.

За офіційною статистикою, у 1843 р. тут проживало
15,1 тис. русинів, водночас у 1821 р. церковна статисти-
ка, більш точна, ніж офіційна, нараховувала 21,6 тис.
греко-католиків, які в той час за етнічним походженням
могли бути тільки русинами. В. Гнатюк зауважив безпід-
ставне зарахування слов'яків до словаків, хоча вони самі
себе вважали не словаками, а словенами: «Ми гуторимо
по словенські, а не по словацькі», «Наша реч йе словен-
ська реч, а не словацька».

Спираючись на свідчення Нестора: «Словенський
язик і Руський — одно єсть» та «Оттоле прозваша се Ро-
усію, а первое биша Словени», Гнатюк дійшов висновку,
що словени — це найдавніша назва русинів, яка зароди-
лася тут, в Угорщині, і законсервувалася серед місцевого
населення, а за межами Угорщини східні слов'яни вико-
ристовували її більш обмежено і тільки до певного часу
(наприклад: новгородські словени), аж поки не утверди-
лася інша назва — русини (яка, до речі, також походить
з території Угорщини). Виходячи з вищезгаданого,
В. Гнатюк твердив, що в комітаті Абауй має проживати
не 15,1 тис., а 48,1 тис. русинів, і це справді відповідає

пропорціям, які існували в Угорській Русі на час приходу сюди маляр у 895 р. (240 тис. маляр та 110 тис. русинів). Не дивно, що у 1848 р. в австрійському уряді, за наказом міністра внутрішніх справ графа Стадіона, радник Розенфельд, зважаючи на етнічну спорідненість галичан та угорських русинів, підготував проект наказу про приєднання Абауйварського комітату до Галичини.

Від 1867 р., дати створення Австро-Угорської імперії, визнати себе українцем означало приректи себе на жалюгідне існування, тому чисельність українців за офіційною статистикою почала катастрофічно зменшуватися. Те, що і в демократичній Угорщині записати себе українцями наважилися лише кілька тисяч осіб, інакше як геноцидом назвати не можна, тим більше, що він поєднується з історичним етноцидом, коли з історії викреслюється, спотворюється або лукаво замовчується усе, що пов'язано з іншою нацією, незважаючи на те, що вона є корінною.

Література: 2; 5; 6; 7; 12; 13; 16; 20; 24; 25; 27; 29; 35; 37; 48; 52; 53; 59; 60; 67; 78; 83.

Абауйшанто

Абауйшанто (Abaújszanto) — містечко на північному сході від Мішкольця, де народився угорський етнограф українського походження Степан Земан (1880–1960), який в пам'ять про свою малу батьківщину взяв собі псевдонім Шантай.

Земан викладав у греко-католицькій гімназії у Пряшеві, потім у Будапешті, але найбільше його цікавив український фольклор Угорської Країни. В його архаїчності він інтуїтивно відчув величезний потенціал майбутнього суперетноса, який щедро роздає свій потенціал сусіднім народам, у тому числі мадярам, але від цього не збіднюється, а вдосконалюється і чекає свого зоряного часу.

Саме ця фундаментальна праця Земана («Saros varmegye») не надрукована донині, хоча мала величезне значення для осмислення історичної місії українства в духовному житті індоєвропейців, зокрема угорців. У ті часи тільки Земан це збагнув. Це вже тепер етнографи, історики, антропологи, археологи і навіть гематологи ви-

знали унікальний характер Карпатського регіону у формуванні індоєвропейської мовної спільноти, її культури та фольклору. Почали виходити «Карпатский сборник», «Historica carpatica» та інші фундаментальні праці, в яких доведено, що максимальна концентрація тут архаїчних звичаїв, поганських вірувань, зразків стародавньої пісенності означає не споконвічну відсталість цього регіону, а навпаки, — дитячий вік того етносу, який нині проживає в Угорщині, Польщі, Словаччині, Румунії, Молдові, тобто там, де була його колиска, і саме тому він не забув, не стер у своїй пам'яті те, що інші індоєвропейські народи не пам'ятають вже кілька століть, а можливо й тисячоліть тому. Автентичний фольклор вмирає надзвичайно швидкими темпами, тож настане такий час, коли усна народна творчість, народна пісня будуть притаманні лише одній, наймолодшій нації, це буде той камертон, в унісон із яким вибудується світова культура і духовність наступних епох. Саме в українській народній пісні сконцентровані та закодовані мелодії та ритми четвертого тисячоліття, їх відчули і дешифрували лише поодинокі генії, як-от Ліст, Бетховен, Чайковський (згадаймо першоснову його геніальних балетів та концертів для фортепіано з оркестром).

Земан за освітою був не етнографом, а юристом, тож користувався державною угорською мовою, тим більше, що режим Хорті іншої не визнавав. Але його дитинство минуло в самому центрі колишньої Угорської Русі. Він встиг зафіксувати те, що без жалю було знищено угорськими шовіністами вже у «цивілізованому» ХХ ст., на що не піднялася рука навіть їх диких кочових предків. Тому його праця становить велику цінність і ніколи не втратить своєї актуальності для дослідників витоків українства.

Література: 18; 19; 52; 83; 91.

Аггтелек

Аггтелек (Aggtelek). Тут, на кордоні із Словаччиною, біля Рудобані, розташована найбільша в Угорщині сталактитова печера довжиною 22 км (7 км розміщені під територією Словаччини).

Сталактити мають неповторну форму і, відповідно, назву. Печера вражає величезними підземними залами, один із яких — «Зал Велетнів» — має висоту 84 м, а довжину 150 м. Поруч протікає підземна річка, тож тут віддавна селилися первісні люди. За свідченням спеціалістів, в кожному з таких залів розміщувалося ціле плем'я. Люди не жили лише в «Печері Миру», вхід сюди знайшли лише нещодавно. Тож вона є абсолютно незайманою, природною і такою гарною, що враження від неї є набагато сильнішими, ніж від грандіозного «Залу Велетнів».

Саме через ці печери пройшли на північ далекі предки українців, представники протосхіднослов'янських племен (деревляни, дреговичі, сіверяни, в'ятичі, радимичі).

Печери Аггтелека були немовби проміжною ланкою між загальнослов'янською Куятицькою та протосхіднослов'янською Пряшівською культурами періоду VII ст. до н.е. — III ст. н.е.: річка Тарна ділила Куятицьку культуру навпіл, гори Матра відділяли її від Букових гір, і цей поділ потім закріпився в Пухівській і Пряшівській культурах, а згодом — у поділі слов'ян в VI–VII ст. на східних і західних. Малоймовірно, щоб племена, які жили на схід від Тарни, стали західними слов'янами, і навпаки (дискусійним є хіба що первісне місцезнаходження предків волинян та полян на угорській території).

Українська історіографія оминає період, який передував утворенню Київської Русі, ніби до IX ст. русинів взагалі не було. Лише Гумільов, і то вже в XX ст., відважився поставити це запитання: «Що ж, врешті-решт, являла собою Давня Русь до сер. IX ст.? Чому про це нічого ніде немає?»

Відповідь на це питання Гумільов дав (але досить своєрідну), зосередивши увагу на тюрках і хазарах в українському степу, тимчасом як Руський літопис твердить, що слов'яни почали розходитися у різні боки саме з Дунаю, тобто з території сучасної Угорщини. Почався цей процес в I–II ст. н.е., завершився в VII ст., однак ніхто з дослідників не відстежив логіку у послідовній зміні культур (Куятицька — Пухівсько-Пряшівська — Пшеворська — Празька), тож майже ціле тисячоліття, причому найважливіше тисячоліття нашої історії, випало, і ми донині

майже нічого не знаємо про нього. Це тисячоліття є важким для наукового вивчення, однак навіть за законами формальної, а не діалектичної логіки зрозуміло, що давньоруські племена, перш ніж потрапити в Україну, мали пройти з півночі Угорщини через територію Словаччини та Польщі, і цей слід у вигляді Пряшівщини, Лемківщини, Засяння, Надсяння, Холмщини та Підляшшя залишився донині. Дуліби, волиняни та білі хорвати в цьому ланцюгу переселень були останніми. Дулібів та волинян у VI–VII ст. майже повністю витіснили авари, але білі хорвати ніколи не покидали Угорщини. Саме вони у IX ст. зайняли всю північ країни — територію, які звільнили інші руські племена, в т.ч. регіон Букових гір та Аггтелека, і, незважаючи на прихід угорців, протрималися тут до поч. XX ст.

Аггтелек нагадує про ще один феномен, притаманний лише русинам: навіть у I–III ст., вже навчившись зводити грандіозні городища на вершинах гір, оточувати їх величезними валами з каменю або землі, подібних яким у Європі не було (наприклад, Землін, Великий Криж, Муран, Збиш (Спиш) та ін.), вони продовжували жити в печерах, використовуючи споруди, які потребували величезної праці, лише для оборони або як ритуальні городища. Чому це було так, невідомо (див. Ліллафюред), але з печер наші предки вилазили дуже довго, і земля була основним будівельним матеріалом як для їх напівземлянок, так і для типових згодом для України хатмазанок.

Саме тут, у красивих печерах Аггтелека, Букових гір і Словаччини, зародилися чарівні руські казки і легенди про «підземні царства», коштовні скарби та злих духів, які їх стережуть (ані в Україні, ані в Польщі подібних печер або не було, або люди в них вже не жили).

Біля Аггтелека русини проживали постійно, причому, до турецької навали XVI ст. вони становили етнічну більшість. Турецька окупація південних регіонів країни змусила угорців посунутися сюди, в гори, і вони почали поступово витіснити русинів на північ або асимілювати їх.

У XV ст. асиміляція була ще досить рідкісним явищем, оскільки колишні степовики-кочівники неохоче

йшли в гори, тому ці землі ще довго зберігали свій руський характер.

Так, із документів 1420 р. відомо, що поруч з Аггтелеком, на річці Бодві, було руське село Дерун (Derenk). Через страшну епідемію русини були змушені залишити його, розселившись по сусідніх селах (Будаскут, Береги, Сарваска, Агард та ін.). Це повідомлення цінне тим, що твердить про цілий регіон, заселений русинами. Асиміляційні процеси почалися тут значно пізніше, і тому вилучати Угорську Русь від IX ст. з руської історії не варто, тим більше, що коли після звільнення цих земель від турків почався процес їх повторної колонізації, серед переселенців часто зустрічалися такі далеко не угорські прізвища, як Бабенко, Ковач, Ремьоша та ін.

Література: 2; 14; 22; 23; 24; 25; 27; 32; 33; 34; 35; 42; 47; 48; 52; 54; 60; 61; 62; 74; 79; 82; 87; 88; 91.

Балатонлелла

Балатонлелла (Balatonlelle) — міститься на східному березі о. Балатон, його можна вважати найстарішим словенсько-руським поселенням у Паннонії. Це підтверджує археологія: найдавніші слов'янські пам'ятки сконцентровані саме на території від Белли до Фоньоду, крім того, назву Лела (Ляля) слов'яни використовували ще в часи матріархату, коли основними божествами роду були Лада і Лела.

Птолемей у 178 р. повідомляє про «Karpathas Oros», джерела VI ст. говорять про існування народу «Rhos» в Паннонії, Теофіл у 839 р. згадує «кагана, який правив русами», але переважна більшість джерел щодо Паннонії стверджують, що тут проживали склавини або словени, тим часом українські історики дотепер не збагнули підказку Нестора в Руському літописі: «Оттоле прозваша се Роусію, а первое биша Словени». На різних етапах свого етнічного розвитку українці називалися по-різному (склавини — словени — русини — українці). Перші згадки про Україну походять з XII ст., а остаточно ця назва закріпилася лише в XIX ст. (переселенці з Галичини за кордоном дотепер вважають себе русинами).

У I тисячолітті подібною була ситуація щодо походження назви Русь і русин: уперше вона з'явилася у Птолемея у 178 р., спорадично зустрічалася протягом цілого тисячоліття, а остаточно затвердилася, на думку більшості істориків, лише в XI ст. (В. Гнатюк виявляв серед русинів Словаччини релікти старої назви (словени та слов'яки) навіть ще в XIX ст.).

У Паннонію, на болотисті береги озера Балатон (звідси його руська назва — Блатненське, тобто болотисте), слов'яно-руси потрапили лише у 305 р., оскільки ці землі належали могутній Римській імперії. За свідченнями римських авторів, ніхто, крім словенів, до приходу гунів не наважувався сюди прийти (є свідчення про те, що імператор Галерій переселив в Паннонію карпів).

Німецька «Die Kaiserchronik» повідомляє, що русини брали участь у походах Аттіли на захід, а 10 тис. їхніх воїнів штурмували разом з Аларіхом Рим. Саме під час цих походів на захід русини почали залишати свої старі етнічні землі на північ від Дунаю і просуватися на південний захід, тимчасом як на південний схід, до Моросу й Темешу, вони просунулися вздовж Тиси значно раніше, ще до приходу туди волохів (даків). У 526 р. русини також були на Балатоні, як впливає з повідомлення про те, що князь лангобардів Ільдигес попросив військової допомоги у сусідніх словенів, і вони дали йому 6 тис. добре озброєних воїнів. Лангобарди проживали тоді на півдні Паннонії, в районі сучасних міст Печ і Сексард, а тому їхніми сусідами могли бути лише племена, що займали центральну частину країни, а отже, і східний берег Балатону.

Повідомлення Йордана про склавинів, які проживали «від Мурсіанського озера й міста Новіетуна до Данастра» не залишає сумнівів у тому, що мова йде про наших предків, оскільки така локалізація на території Центральної Європи була тоді характерна тільки для руських племен. На Дністрі в той час могли жити лише русини, таким чином, автоматично вирішується питання і про те, який етнос населяв східний берег Мурсіанського озера (оскільки німці називали Блатноград Мозабургом, то вірогідно, це є спотворена назва від близького до поняття «болото» руського слова «мочари»).

Давньоруське плем'я дулібів протягом V–VI ст. колонізувало середню та північну частину Паннонії від Дунаю до Балатонлелле. У VIII томі чеської енциклопедії (Ottuv Slovník Nauszny) згадується, що в IX ст., перед появою угорців, тут часто зустрічалися села з назвою Dupleira і навіть існувала однойменна жупа. Є також повідомлення Руського літопису про те, як авари «мучили дулібів»; читаючи цей емоційний текст (один з найяскравіших і найталановитіших уривків у нашому літописі), слід пам'ятати, що мова йде не про район Причорномор'я чи Подніпров'я, де дулібів ніколи не було, а про східне узбережжя Балатону, можливо, про Балатонлелле, адже князь дулібів мав би сидіти у родовому центрі, де й відбувалися події, пов'язані з нападом аварів.

Авари переправилися через Дунай в районі Мохача у 567 р. і попрямували на Буду та Балатон. За свідченням Менандра, словени чинили відчайдушний опір. На пропозицію хана Баяна підкоритися і зберегти собі життя, князь Доурентій (Добрента) відповів категоричною відмовою. Цього авари не простили дулібам і, підкоривши, дуже познущалися над ними: замість коней запрягли до воза дулібських жінок, вирушаючи в похід, гнали беззбройних дулібів перед собою, як живий щит.

Ці події мали декілька наслідків. Більшість дулібів пішла звідси, причому одні з них у кінці VII ст. перейшли Карпати і осіли на території сучасної Галичини, а другі, ті, кого авари брали в походи на захід, опинилися на півдні Чехії, біля кордонів Баварії, і з часом стали складовою частиною чеського народу. Решта дулібів заснували в непрохідних болотах на півдні від Балатону Блатноград, який в IX ст. став столицею держави відомих з Руського літопису князів Прибини та Коцеля (можливо, Блатноград і є тим Новієтуном (Новий Тин, тобто Новгород), про який згадує в своєму трактаті Йордан).

У будь-якому разі, основні події руської історії до IX ст. відбувалися не в Придніпров'ї і навіть не на півночі Угорщини, де зародилося і слов'янство, і русинство, а на півдні цієї країни, в районі озера Балатон, а також у басейні річок Морос і Темеш на сході, де русини віддавна контактували зі скіфами, даками, римлянами, гунами (див. Оросхаза). Центральну частину Угорщини, терито-

рію між річками Тиса і Дунай, вони не займали, бо тут був степ, де пересувалися кочові племена, тож селитися тут було небезпечно.

Таким чином, Угорська Русь вийшла на історичну арену значно раніше, ніж Русь Київська, проте якщо навіть Нестор не захотів позбавляти Київ пальми першості в процесах державотворення та духовності, то тим більше не стали цього робити його послідовники. О. Пресняков вважає, що основним дефектом усталеної, офіційної схеми руської історії є її зневага до історії Західної Русі, яка фактично була повністю виключена з руського історичного процесу, тимчасом як Київська Русь — це навіть не друга, а третя фаза цього тривалого процесу.

Якась частина дулібів залишилася біля Балатону (інакше у IX ст. жупа Дудлепа вже не згадувалася б), але основну чисельність руського населення становили вже не вони, а білі хорвати, яких князь Прибина привів сюди з-над Дунаю. Це про нього у 839 р. Теофіл згадує як про «кагана, який володів народом «Rhos». Назви «рос», «орос», «рус» дедалі частіше з'являються на сторінках хронік, поступово витісняючи «склавів» та «словенів», і на час приходу сюди мадяр саме так вже називалися руські поселення в Угорщині, в тому числі біля Балатонлелле (Орослани, Оростони, Кішоросі, Нагіоросі та ін.).

Археологічні дослідження свідчать, що з часу аварської навали русини уникали селитися на східному березі Балатону. Вони зосередилися переважно в болотистій місцевості навколо Блатнограду (див. Залавар), а також на західному березі озера, зробивши його природним щитом від нападів кочівників зі степів (див. Тихани).

На цьому руська історія Балатонлелле і завершилася. Це поселення пов'язане з найбільш раннім і героїчним її періодом, який тривав до VI ст., а також з дулібським князем Доурентієм (Добрентою) — першим, якщо не рахувати Одоакра, руським князем, про якого ми хоч щось знаємо (антські князі, в т.ч. Бож, були східними слов'янами, але не були русинами: джерела відокремлюють їх від склавів, твердячи, що ці етноси різнилися між собою навіть за фізичними ознаками; згодом анти змішалися з тюркськими булгарами і стали предками су-

часних болгар).

Балатонській землі (крім Мішкольця) ми завдячуємо появою князівської влади і перших ознак руської державності.

Література: 1; 2; 4; 7; 12; 15; 16; 20; 22; 24; 25; 26; 29; 34; 40; 48; 52; 56: 66; 67; 68; 74; 83.

Балашшадьярмат

Балашшадьярмат (Balassagyarmat) — місто, що розташоване неподалік від державного кордону із Словаччиною, на північ від давньоруського Вишгорода та Новгороду (Нограда).

У давнину цей регіон входив до західної зони Пілінської культури. Дані археологічних досліджень дозволяють припустити, що до 1000 р. до н.е. тут концентрувалися протогерманські племена, а пізніше, в часи Куятицької культури, до I ст. н.е., — предки західних слов'ян, не тільки поляків, чехів, сербів чи словаків, а й русинів, оскільки білих хорватів, дулібів, бужан і частково волинян слід відносити не до східної, а до західної гілки слов'янства (див. Матрафюред і Дендешоросі).

Судячи з давніх топонімічних назв на території сусідньої Словаччини (Буковина, Лучинець, Галич), в міру просування предків поляків, чехів і сербів на північ, у I–IV ст. тут залишилися лише дуліби і волиняни, а після того, як у IV ст. дуліби почали колонізувати землі на протилежному березі Дунаю і пішли звідси, увесь цей край, починаючи з Матри, заселили племена білих хорватів, які з усіх давньоруських племен протрималися в Угорщині найдовше. Не дивно, що навіть сьогодні в мові місцевого населення лінгвісти фіксують численні хорватизми, крім того, це населення не визнає своєї належності до угорської нації, а вважає себе окремою етнічною групою під назвою палоци.

Палоци займають територію від Бержен до річки Загива. Їх центром, неофіційною столицею є містечко Буйок, проте етнографічний музей регіону міститься в Балашшадьярматі. У музеї можна отримати відповіді на запитання: хто такі є палоци і який етнічний субстрат ліг у їх основу?

Фольклор, звичаї і традиції цієї етнічної групи такі своєрідні і так відрізняються від мадярських, незважаючи на тисячолітнє співжиття, що жоден угорський етнограф не наважився назвати палоци угорцями, тож суперечка точиться між словаками та українцями. А що українським вченим байдуже до усього того, що розташоване на захід від Збруча, то словаки не мають наукових опонентів. Однак, зважаючи на численні хорватизми, не поспішають проголошувати палоци словаками. А щоб нейтралізувати недоречні запитання щодо виникнення словацької нації, воліють називати ці хорватизми балканськими, так ніби білих хорватів в Словаччині ніколи не існувало.

Кераміка палоци надто нагадує українську, а вироби з дерева — лемківські та гуцульські. Меблі розписані квітами, як на Полтавщині, а жіночий одяг складається з короткої, розшитої яскравими квітами спідниці, гаптованого корсету та гуцульського очіпка на голові.

Лише в наш час на цей регіон звернули увагу українські вчені, що проживають в країнах західної демократії, насамперед у США. Вони дійшли висновку, що до XI ст. це був суцільний етнічний масив, заселений білими хорватами аж до берегів Дунаю, який з часом значно звузився і трансформувався в сучасну Лемківщину. Однак, ще де-не-де, переважно в Карпатах, донині залишилися релікти старого білохорватського населення, яке змішалось з прибульцями, але не асимілювалося повністю, а утворило своєрідні етнічні групи, як-от: палоци, матьє в Угорщині, моравські волохи у Чехії, горалі в Польщі.

Довший час на цій території правили князі хорватського походження. Із сусіднього Гонта походили відомі навіть в Україні магнатські роди Гонти і Пазмани (саме до цього роду належав Іван Гонта), натомість Балашшадьярмат є гніздом однієї з гілок давнього хорватського роду Балаші.

Засновником роду був русин на ім'я Сенько або Синко (Synko). Частина Балашів, починаючи від Дитріха, окатоличилася і помадярилася ще в XIII ст., тому й зробили стрімку політичну кар'єру (Дитріх був спиським комесом). Інша частина, яка походила від Миколи і Дмитра, ще довго дотримувалася рідної мови і звичаїв, переселилася подалі від угорців в ту частину Словаччини (Модрий

Камінь), яка в середні віки називалася Porta Ruscie або Sjntinium Rutenie. Королі призначали їх жупниками в Братиславі, де треба було знати мову місцевого населення (біля Братислави жили русини, про що свідчать давні назви Оросвар та Русовце). Цей рід в XVI ст. дав Угорщині її першого професійного поета Баланта Балаші. Життя поета не було щасливим: костел суворо переслідував його за одруження з близькою родичкою.

Навіть у XVI ст. деякі роди русько-хорватського походження ще шукали можливість створити власну державу: цей рух, скориставшись нападом Туреччини на Угорщину, очолив Іван Запольський. Повстання охопило регіони, заселені переважно русинами, Запольському допомагала сама Роксолана. Вона не дозволила Сулейману окупувати всю Угорську Русь, і для Семигороддя був запроваджений своєрідний статус хоча і васальної, але держави.

У боротьбі за відновлення власної державності взяли участь не тільки Іван та Імріх Балаші, а й відомий своїм героїзмом під час оборони Ягера (Егера) Степан Дуб, за що у 1569 р. цісар Фердинанд I наказав їх арештувати й кинути у підземелля Братиславського замку. Вони не брали безпосередньої участі у боях з цісарськими військами на сході країни, а лише готували ґрунт для повстання на західних руських землях. Тому беззаперечних доказів їх участі у змові австрійці не знайшли і у 1572 р., після страшних тортур (від яких Дуб скоро помер), випустили на волю.

Як і в подіях 1041–1046 рр., угорські історики тут також намагаються не бачити етнічної складової, хоча етнічне походження більшості учасників рухів і повстань XVI–XVIII ст. є промовистим і не потребує коментарів. Угорська Русь не конала, а жила повнокровним життям і, граючи в трикутнику Угорщина-Туреччина-Австрія, сотні років відчайдушно боролася за своє існування, аж поки два основні ворога у 1867 р. не об'єднали проти неї свої сили. Західні українці завжди, всупереч волі титульних націй, відкидали статус провінції, який нав'язували угорцям, полякам та румунам їх поневолювачі — Австрія, Росія, Туреччина. Жодна інша нація не пролила стільки крові за свободу та незалежність Угорщини, Польщі та

Румунії, як українська. Українці не раз наступали на горло власній пісні, коли треба було виступити проти окупанта спільно з титульною нацією. Угорцям український етнос подарував Запольського, Хунаді, Балаші, Дуба, полякам — Собеського, Чарторийського, Чайковського, Дениска, Колиска. Імена Кошута, Петровича (Петефі), Костюшка свідчать про ту важливу роль, яку відіграли діячі українського походження у творенні в цьому регіоні європейської історії.

Своєрідним символом єднання палоци з рідним етносом є життя видатного українського математика і філософа Франтішка Секеля (1657–1715), який народився у Балашшадьярматі, але основну частину свого творчого життя провів в Україні, викладаючи філософію в Ужгороді, де і був похований у 1715 р. Секель був автором багатьох наукових праць з математики, філософії, логіки, в т.ч. широко відомих в той час «*Tacitus Philosophicus*» та «*Canon sinuum*». Україна та Угорщина завдячують йому першими тригонометричними таблицями, які він видав і за якими навчав своїх учнів в Ужгороді.

З сусідньої Бенцурфальви походить родина видатного угорського художника Дюли Бенцура, який народився у Добровичі (Дебрецені), що у ХІХ ст. ще не втратив своїх українських рис. Бенцура цікавила насамперед історична тематика (полотно «Хрещення св. Стефана»), багато праць художника присвячені історії Закарпаття, хоча її трактовка Бенцуром є суперечливою.

Найбільше пишаються в Балашшадьярматі драматургом Імре Мадачем, якому вдячні земляки поставили пам'ятник на головній площі міста. Його «Трагедія людини» викликала фурор в театральних колах, тож завдяки йому про Балашшадьярмат знають в усьому світі. На жаль, те, що відбувалося тут тисячу років тому, мало кого цікавить.

Література: 2; 22; 24; 25; 26; 27; 31; 35; 42; 47; 48; 52; 54; 56; 59; 60; 62; 67; 71; 72; 73; 74; 82; 83; 87; 89.

Банкут

Банкут (Bankut) — туристична база на півночі Угор-

щини, в Букових горах, де на горі Балван розташована найвища в цьому регіоні оглядова вишка для туристів. В ясну погоду тут можна побачити Високі Татри на півночі і долину Тиси на півдні, а в зоряну ніч з одного боку видно вогні Будапешта, а з другого — Ужгорода.

Тут одним оком можна охопити увесь регіон поширення Пілінської культури від Грона та Дунаю до Латориці (а отже, Батьківщину не тільки слов'ян, а й балтів і германців). Це і є те місце, де «по довгих же часах сіли Словени по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська», причому Болгарська земля починалася у VIII ст. не далеко на півдні, як тепер, а зовсім поруч, на Тисі, де донині існує містечко Полгар (Болгар).

Власне там, на півдні, за Тисою, в районі течії річок Корос і Морос, на землях поширення культури Корос (2 500–1500 рр. до н.е.) протослов'яни провели кілька тисячоліть перед своїм переселенням в гори Матра і Букові гори. Тоді вони не виділялися в індоєвропейській спільноті, тому цей край можна вважати їх Прабатьківщиною (див. Ходмезоваршархели, Оросхаза).

Центр індоєвропейського етногенезу повільно переміщувався у часі та просторі, і в сер. II тис. до н.е. опинився в районі Букових гір та гори Матра, де зародилася Пілінська культура. Більшість фахівців вважають цю культуру балто-слов'яно-германською, оскільки усі інші мовні сім'ї на той час вже утворилися, а ці залишилися у індоєвропейському архетипі (центрі етноутворення). За траєкторією руху германських племен (північний захід), а також балтійських (північний схід), можна визначити локалізацію в Пілінській культурі не тільки протогерманців (від р. Заги́ва до Грона) та протобалтійців (від р. Горнад далі на північний схід), а й протослов'ян, які в цій культурі займали центральне становище і проживали переважно в горах Матра та Букових горах.

Пам'ятки цієї культури (1500–700 рр. до н.е.) досліджені в місцевостях Пашто, Заги́вапалфальва, Дендешоросі, Стреда і Барча. Науковці зауважили їх примітивізм порівняно з сусідніми культурами: груба, навіть убога графітована кераміка, відсутність людського житла (житлом були печери), хаотично розкидані попелові поховання. Лише знарядь з бронзи було багато, і тим ця культу-

ра виграла у порівнянні з іншими.

Не дивно тому, що німці не прагнули визнати носіїв цієї культури далекими предками свого народу, шукаючи їх серед більш розвинених кельтських, романських чи іллірійських народів. Лише віднедавна серед науковців починає утверджуватися думка, що примітивізм культури означає не відсталість, а незрілість, тобто — її дитячий вік, молодість, початковий етап розвитку, що є ознакою будь-якого архетипу. Надрозвинених культур в архетипі не буває, тому соромитися Пілінської культури та відхрещуватися від неї ні балтійським народам, ні німцям, ні слов'янам не варто.

Історики давно встановили, що народи і етноси розвиваються не синхронно, а навпаки, асинхронно, проте пояснити цей феномен не змогли. Археологи замість відповіді на це запитання запровадили свою хронологію, відмінну від історичної (якби у ХІХ ст. не відкрили тасманійців, то археологи твердили би, що ці племена жили у ... кам'яному віці).

Насправді є етноси молоді, розвинені і старі, а є й такі, що перебувають у дитячому віці, і саме до таких належать нині слов'яни.

Пілінську культуру умовно можна поділити на ранню (1500–1200 рр. до н.е.) та пізню (1200–700 рр. до н.е.). На ранній стадії це була одна спільнота, в якій ті, що проживали над Дунаєм та Гроном, нічим не відрізнялися від тих, хто жив у печерах Матри або над Горнадом. Тому у німців, балтійців і слов'ян багато спільних слів, понять, архаїчних вірувань та географічних назв, які були вироблені в цьому регіоні (бук — Букові гори, барліг, берлога — Бержени (лігво ведмедя), полонина — Матра та ін.).

Однак з часом, у відповідності до закону етнічного заперечення, темпи розвитку протогерманських племен, які перебували на заході, в трикутнику Грон — Дунай — Загива, почали випереджати своїх сусідів на сході, і у 1200 р. до н.е. (максимум у 1000 р. до н.е.) вони відірвалися від архетипу і почали просуватися на північний захід, а їх місце зайняли протослов'янські племена, які далі Іпеля тоді не пішли.

Ще 300–500 років предки балтів та слов'ян прожи-

вали разом, про балто-слов'янську спільноту є численні дослідження («Балтійські родичі слов'ян» та ін.). Цього разу пришвидшилися темпи розвитку протобалтійських племен, зосереджених за Горнадом, і у 700 р. до н.е. вони виділилися з архетипу і утворили Куштановецьку культуру. В центрі індоєвропейського етногенезу залишилися тільки слов'яни, Пілінська культура припинила своє існування і трансформувалася вже в суто слов'янську — Куятицьку, яка займала територію від Іпеля на заході до Бодрога на сході.

Таким чином, 700-й рік до н.е. слід вважати роком народження слов'янства. З цього року починається відлік часу, який дав слов'янам Господь для існування на цьому світі. Шляхом визначення фаз розвитку можна встановити максимальний вік цієї мовної сім'ї. Порівнявши їх із германцями, які народилися на 300–500 років раніше від слов'ян, можна, наприклад, визначити століття, коли вони вступають у найактивнішу, найпродуктивнішу фазу свого розвитку.

Відповіді на ці запитання заховані тут, у цій землі, тут зберігається інформація не тільки про минуле, але й про майбутнє слов'ян, їх подальшу долю, про те, яку історичну місію вони мають виконати на цій планеті. Після них жодної мовної сім'ї з архетипу не виділилося, саме вони були останнім етносом, який народила індоєвропейська Мати. Подальші процеси етноутворення, які базуються на етнічному запереченні, йшли вже в їхньому власному середовищі. Процеси етнічного заперечення власне і привели в VII ст. до розколу слов'янства на західних і східних слов'ян, а в наш час завершилися створенням феномену західного і східного українства.

Як у повсякденному людському житті, так і в процесах етногенезу присутній феномен резус-фактора. Дія етнічного заперечення в рамках Пілінської культури привела до утворення етнічних антиподів — балтів і германців, раніше подібне сталося із романцями і фракійцями, іллірійцями та угро-фінами, кельтами та іранцями. Слов'яни в цьому ланцюгу етноутворення були останніми, і їх особливість полягає у тому, що між поляками (західні слов'яни) і, скажімо, білорусами (східні слов'яни) антагонізму та взаємної неприязні більше, ніж у поляків з нім-

цями. Не повинен надто бентежити нас той факт, що мало не ціле тисячоліття кордон між західними та східними українцями проходив по Збручу. Так мало бути і так сталося, що хоч етнос був один, а культури різні, цивілізації різні — західна та східна, і нічого надзвичайного у цьому немає. Східні українці як східні слов'яни розвивалися у напрямку на схід і там виконували свою історичну місію, а західні — на заході (див. Дендешоросі, Матрафюред, Ліллафюред). Угорські українці також виконали свою місію, цивілізувавши і перетворивши кочових мадяр на сучасних угорців.

Свого останнього слова слов'яни ще не сказали. В етногенезі діють ті самі закономірності, що в житті окремих людей: чим раніше народжуються, тим скоріше ідуть з цього світу, залишаючи своє місце молодим. Крім етнічної елімінації чи дисперсії є ще фізична смерть, повне вичерпання генетичного потенціалу. Історія вже була свідком того, як з історичної арени зникли скіфи, кіммерійці, гуни, даки, половці, печеніги, хазари, кельти, іллірійці, авари та багато інших індоєвропейських племен і народів. Безумовно, мала місце й інкорпорація, тобто змішування старих етносів з більш молодими та життєздатними. Нестор був переконаний, що всі авари вимерли, не залишивши після себе жодного сліду, а тому, «погибоша яко обри» можуть іранці, романці, кельти, фракійці, угро-фіни, а також, коли настане їх час, германці, хоча вони старіші від слов'ян лише на 500 років. Вчені до кінця не розв'язали усіх таємниць етногенезу, але схоже на те, що саме слов'яни являють собою основний генетичний ресурс індоєвропейства, і коли етнічне заперечення перейде у фазу заперечення заперечення, саме вони мають закласти фундамент нового, єдиного індоєвропейського суперетноса.

Нас не повинен також бентежити факт «відставання» слов'ян від англо-саксів у розвитку продуктивних сил, оскільки це поняття є відносним. Колись романці також вважали германців варварами, а нині вони становлять визначальну силу в прогресі людства. Подібне має статися зі слов'янами у XXII–XXIII ст.

Нова етнічна спільнота, яка виникне на базі слов'янства, ймовірно, в IV–V тисячолітті (якщо повний цикл

етнічного заперечення у слов'ян становив 28 століть (від VII ст. до н.е. до XXI ст. н.е.), то цикл заперечення цього заперечення, тобто формування супернації шляхом зворотного злиття утворених націй в одну, якщо не враховувати фактора асинхронності розвитку, також має тривати близько 28 століть), повинна мати не тільки слов'янську генетику, а й слов'янську ментальність. Слов'яни — найбільш ретельно виплекане дитя індоєвропейської Матері, в яке Вона заклала величезну духовність, цивілізованість, людяність, культуру, любов до свого ближнього — усе це неминуче перемає матеріальний, прагматичний підхід решти індоєвропейців до існуючого світу. Слов'яни жодного разу в своїй історії не влаштовували «Великих Переселень», «Дранг нах Остен» чи «Дранг нах Вестен», а мирно колонізували вільні землі і лише боронили їх, не втрачаючи людяності (наголосимо, що росіяни є не слов'янами, а в своїй основній масі — угрофінами). Саме слов'яни володіють найбагатшим у світі фольклором (лише українці мають 500 тис. народних пісень та мелодій), а будь-яка слов'янська мова є більш розвиненою і досконалою, ніж англійська. Самі англійці нині висловлюють занепокоєння щодо певного примітивізму у будові своєї мови, а з розвитком інформаційних технологій, коли надзвичайно важливим буде кожний нюанс у мовленні, який не припускає подвійних тлумачень, ця архаїчна за своєю будовою мова неминуче відійде на задній план, поступившись місцем більш молодим та досконалим. Нині мова спілкування і мова інформаційного програмування є абсолютно різними, але настане час, коли це зміниться (не можна оминати той факт, що слов'яни, в т.ч. українці, належать до числа найкращих програмістів у світі, що не є випадковим збігом обставин, як і те, що фундаментальні науки в колишньому «соцтаборі» були розвинені набагато краще, ніж у багатьох інших країнах з більш високим рівнем економічного розвитку).

Народження людини є величезним таїнством Природи і Бога. Ще більшим таїнством є народження мовної сім'ї і етносу. Ми повинні нарешті зрозуміти, що Батьківщина усіх слов'ян, у т.ч. українців, є саме тут, саме у цій землі криються відповіді на запитання минулого і майбутнього. Тут остаточно сформувався наш генотип, наша

духовність. Саме на цій землі зародилися абстрактне мислення, релігійні вірування, відбувся перехід від матриархату, родових тотемів і богинь материнського роду Лади і Лели (зовсім поруч розташований Ліллафюред) до патріархату, небесних богів та ідолів, серед яких був і Балван. Тіні наших забутих предків Коцюбинський мав шукати тут.

Література: 2; 3; 4; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 33; 34; 36; 42; 47; 48; 54; 56; 59; 68; 71; 73; 74; 79; 80; 82; 87; 88; 91; 92.

Банхіда

Банхіда (Banhida). В історії Угорської Русі ця місцевість на південь від Естергома (руська назва — Острий Холм або Острог) відіграла трагічну роль. Тут, над річкою Ракуша, в квітні 906 р. мадяри розбили моравського князя Святополка II і загарбали найбільш багату та родючу територію в Угорщині — Паннонію.

У склад Великої Моравії територія Угорщини увійшла в 886 р., а вже у 895 р. німці намовили великого князя Моймира II вигнати свого брата з Нітри, тож на час появи маляр в Угорщині ці землі виявилися беззахисними: військ Моймира тут взагалі не було. Не покладаючись на Моравію, до оборони цих земель стали місцеві руські князі — Лаборець у Закарпатті та на сході сучасної Словаччини, Моравець в Білгородському (Біхорському) князівстві, Богач у Ягерській землі, Гонти і Пазмани в Берженах, князь Лель, який сидів тоді на Дунаї, в Комарно та Оросварі, блатненський князь Браслав (Преслав (?), який боронив Паннонію, Лудани, та інші князі, імен яких ми не знаємо. Їх дії, однак, не були скоординовані, кожен діяв одноосібно, тільки на власній території, тож вони зазнавали поразку за поразкою.

Лише тоді німці та Моймир II зрозуміли, яка страшна загроза на них насувається зі сходу, звільнили з ув'язнення Святополка II, і він зайнявся організацією оборони Великої Моравії, заснувавши для цього в Берженах місто-фортецю Новгород (угорська назва — Ноград). Є підстави вважати, що Гонти і Пазмани зрадили Святополка і пішли на сепаратний мир з угорцями (вже у 920 р. вони

очолили угорські війська в Італії, а така стрімка кар'єра була результатом шлюбів їх дочок з Арпадами). Святополку не вдалося об'єднати сили руських князів до вирішальної битви під Банхідою, в якій його було розгромлено. Тікаючи з поля бою, він загинув під час переправи через Дунай. Блатненський князь Браслав (вірогідно, саме він заклав Братиславу) ще певний час чинив опір. Оскільки у 999 р. Стефану I довелося відвойовувати південну частину колишнього Блатненського князівства у князя Копана, то вірогідно, що мадяри після 955 р. знову її втратили.

Історики, у т.ч. українські, на цьому ставлять крапку. Насправді опір тривав ще досить довго. Продовжував боронитися князь Лель, який перебрався з Комарна до Оросвара, аж до 927 р. мадяри не могли взяти Нітру, а Білгородське (Біхорське) та Мороське князівства за допомогою болгар протрималися до сер. XI ст. До Карпатського хребта угорці вийшли лише у 1200 р. Що відбувалося протягом 300 років на території сучасної Середньої та Східної Словаччини, достеменно невідомо або ж замовчується.

З-посеред тих 300 років найбільш загадковим є X ст., перші сто років, які пов'язані з найбільшою проблемою в історії не тільки Угорської Русі, а й Західної Русі загалом, — з проблемою Великої Хорватії (907–999 рр.).

Скориставшись поразкою Святополка II при Банхиді і розвалом Великої Моравії, руські князі, що володіли землями на північ від Дунаю, утворили чи то державне, чи то етнічно-племінне об'єднання під назвою Велика Хорватія і увійшли до складу Київської Русі, про що свідчить дієва участь білих хорватів у поході київського князя Олега на Константинополь у 907 р. Те, що значна частина сучасних угорських земель також входила у це об'єднання, засвідчує Анонім короля Бели, який писав, що після того як мадяри з'явилися в Угорщині і розбили Велику Моравію, «галицькі князі володіли землями по Дунаю, Вагу, Грону, Крижу, Тисі, Коросу, Моросу і Темешу».

Його праця походить з кінця XII ст., коли Русь в Угорщині уособлювала насамперед Галицька Русь, тож не дивно, що руських князів він назвав галицькими. Тоді ще точилася боротьба за Блатненське князівство, Лель

ще сидів на Дунаї, а Моравець і Гель правили землями на Коросі та Моросі. Саме на цих територіях і збереглося найбільше назв, які вказують на присутність тут русинів (Оросвар, Русовце, Остригом, Вишгород, Новгород, Кішоросі, Дендешоросі, Оросланос, Оросвар та ін.). Цілі регіони називалися згодом «Руська Марка» або «Руське єпископство», давня топоніміка тут також є руською.

Власне, і Нестор свідчив, що прийшли на Дунай угри та «прогнали волохів ... і сиділи вони зі словенами, підкоривши їх собі», а «словенський язик і руський є одне і те саме».

Територія сучасної Словаччини на схід від Грона усе X ст. була у повному розпорядженні білих хорватів, яких Баварський Географ називав найбільш численним народом, від якого походять інші руські племена. Територія, яку займали білі хорвати, була такою великою, що, незважаючи на відомості Костянтина Багрянородного (від Прута до кордонів Баварії) і археологічні дослідження в Україні (Стільсько), Чехії (Турнов, Прахов, Хрудім, Часлав) та Польщі (Кладно, Межисвіче, Гродзисько, Надсачовиці, Краків, Ветржнов), що абсолютно підтверджують присутність тут білих хорватів, багато істориків і далі відмовляються у це вірити, оскільки тепер треба переписувати мало не усю історію Європи.

Велика Хорватія певний час не була державою у повному розумінні цього слова, це було етнічне об'єднання, союз руських племен, в який, крім хорватів, входили дуліби Галичини і дуліби Чехії (вони жили на кордонах з Баварією, тому Багрянородний написав, що кордони Великої Хорватії доходили аж до Баварії).

Візантійський імператор не вигадав ці відомості, про Велику Хорватію йому розказали самі білі хорвати, які були в складі посольства київського князя Ігора під час мирних переговорів 944 р. Таким чином, у 907–949 рр. (час написання трактату) Велика Хорватія, а отже і значна частина Угорської Русі, входили до складу Київської Русі, за винятком невеликого племені хорватців на крайньому заході, яких протягом 929–935 рр. підкорив чеський князь Болеслав.

У 955 р. хорватський князь Славник разом із німцями розбив угорців і зайняв не тільки Моравію, а й Слова-

ччину до річки Ваг. Велика Хорватія стала повноцінним державним утворенням, коли син Славника Собібор почав карбувати у Любичі (Лібіце) свою монету. Київ у 955 р. втратив майже усю Угорську Русь, натомість на карті Центральної Європи, хоч і на короткий час, з'явилася ще одна руська держава під назвою Велика Хорватія.

Проблема у тому, що під чехами тоді розуміли вже не тільки чехів, а й лучан, седлічан, пшован, дулібів, злічан, а також білих хорватів, які жили недалеко від Праги, в Карконошах. Усі вони об'єднали свої сили проти угорців, але після перемоги білі хорвати фактично вийшли з цього союзу і утворили разом із дулібами та злічанами власне об'єднання, яке можна вважати окремою від Чехії державою. Лише за інерцією її називають чеською, тимчасом як білі хорвати і дуліби належали до давньоруських племен, а злічани, хоча і були чехами, але помітної ролі в цій державі не відігравали, їх залучили до союзу тільки тому, що мати хорватського князя Славника, який правив тоді в Лібіце, належала до племені злічан, яких намагався підкорити чеський князь Болеслав Жорстокий, тому Славник також мусив узяти їх під свою охорону.

Держава Славника займала усю Східну Чехію і Північну Моравію, а тому Словаччина належала не Празі, а Славнику. Те, що хорватські землі «аж до Бугу та Стирі» входили до Празького єпископства, жодного значення не має, бо церковні кордони не завжди збігалися із державними (Славники не заперечували проти їх належності до Празького єпископства, адже від 981 р. празьким єпископом був син Славника В'ячеслав).

Таким чином, після 955 р. Велика Хорватія продовжувала існувати, але вже не під контролем Києва, а під контролем Лібіце. Це тривало близько 40 років, але не влаштовувало ні Київ, ні Прагу, ні Гнезно — нікого, крім білих хорватів. Першим спробував повернути хорватів назад до Київської Русі Володимир Великий, який у 992 р. вогнем і мечем пройшов усю східну Хорватію і дійшов до Кракова.

У 995 р., скориставшись розгромом хорватів на сході, удар по західних хорватах завдали чехи: зруйнували

Лібіце і приєднали їх державу до себе (ось чому за описом кордонів Київської Русі від 996 р. вони майже досягають Чехії). Однак, спільний з чехами кордон по Вагу протримався не більше 7 років, бо і киян, і чехів переграв Болеслав Хоробрий, який одружився спочатку з хорватською княгинею Предславою з роду Гонтів, а потім з донькою хорватського князя Добромира і у 999 р. зайняв Краків і висунув претензії на усі хорватські землі, які тоді належали Чехії та Угорщині. Характерно, що ніхто не поставив ці вимоги під сумнів, тож він зайняв величезну територію від Лаби до Дунаю і Тиси, а Велика Хорватія припинила своє існування, чи точніше, перейшла Болеславу Хороброму як спадок від хорватських дружин.

Таким чином, у 906 р. при Банхиді була розгромлена Велика Моравія, а не Угорська Русь, яка під назвою Велика Хорватія проіснувала ще ціле століття.

Тоді мадяри зайняли значну частину Паннонії і тим самим розпочали процес розподілу величезної території в центрі Європи, яку раніше займали руські племена, між Польщею, Чехією та Угорщиною (власне, саме після цих подій і виникло таке поняття, як Угорська Русь або Угорська Країна).

Поле біля Банхиди є ніби приречене на величезні битви. Через тисячу років, у січні 1945 р., німці здійснили тут спробу прорвати блокаду Будапешта, зосередивши проти 31 Стрілецького корпусу радянської армії 1400 гармат, 530 танків, найкращі механізовані дивізії СС. 2 січня їм вдалося прорвати оборону корпусу, але неймовірними зусиллями солдатів, ціною колосальних втрат, з якими не рахувалася радянська система, прорив вдалося ліквідувати, і намагання Гітлера змінити ситуацію на фронті зазнали повного краху.

Тут загинули не тільки українці, а й білоруси, казахи, росіяни, вірмени, представники інших народів колишнього СРСР. Однак, дивізії, які обороняли цю ділянку фронту і якими радянське командування нейтралізувало прорив, формувалися на території України, тож українців в особовому складі було найбільше. Якою б величною сьогодні була б Україна, якби увесь цей потенціал мужності та відчайдушного героїзму працював би на неї саму, а не на ті народи, які здатні вміло підставляти та ви-

користовувати інших. Українська нація серед індоєвропейських є наймолодшою, фактично, вона тільки формується і перебуває у зародковому стані, а мудрість, як відомо, приходить з роками.

Література: 1; 2; 4; 9; 16; 20; 24; 25; 26; 27; 35; 36; 39; 48; 52; 56; 60; 62; 66; 67; 73; 74; 80; 83; 87; 92; 93.

Бая

Бая (Ваја) — один із центрів комітату Бодрог, який в кінці ХІХ ст. зацікавив українського етнографа В. Гнатюка, хоча ця земля належала до тих територій на півдні, які в Угорську Русь ніколи не входили. Сліди давніх русинів збереглися зовсім поруч, у сусідньому Сексарді і навіть в Печі, але тут, на півдні Угорщини, між Дунаєм і Тисою, вони не селилися, оскільки від часу їх народження як окремого етносу тут постійно перебували кочові племена. Тому з регіону Букових гір і Матри руська колонізація пішла в напрямі на Балатон та Оросхазу, оминувши цей небезпечний регіон.

Українці з'явилися тут лише у ХVІІІ ст., вже після повалення турецької влади, коли австрійські імператори почали різноманітними пільгами привертати сюди поселенців з цілої Європи, і насамперед з України, вважаючи їх найбільш придатними не тільки для землеробства, а й для оборони кордонів цього краю від бусурман (див. Сабатка). Є свідчення, що у 1744 р. сюди переселилися русини з-над Вісли, з-під Нісько, заскочені примусовою католизацією давніх українських земель. Вони прагнули знайти місце, де можна було вільно сповідувати свою віру (спогади про це залишив один з переселенців на прізвище Віслянський).

Поступово утворився унікальний для Угорщини регіон, де живуть нащадки сербів, українців, словаків, німців, а етнічні угорці є лише у Серемле. Саме тут Гнатюк збирав матеріали для свого «Українського весілля» та інших досліджень, які були надруковані у збірці «Етнографічні матеріали з Угорської Русі».

Угорська адміністрація неприхильно сприйняла діяльність Гнатюка, побоюючись реанімації спогадів населе-

ння про його етнічне походження, поживавлення проукраїнських настроїв, тимчасом як офіційний Будапешт взяв курс на повну мадяризацію та остаточне вирішення «українського питання». У 1909 р. В. Гнатюка вигнали з міста Ачада в голий степ, де він потрапив під зливу, застудився і, підірвавши здоров'я, вже не мав змоги досліджувати ні Угорську Русь, ні Галичину.

У Баї ще залишилася православна церква, але люди, яких оголосили «шоканцями», розмовляють угорською мовою, і тільки в місцевому етнографічному музеї можна довідатися, що являє собою ця етнічна група (ця назва пристала до них тому, що, на відміну від інших русинів, вони вимовляли не «що», а «шо»).

З-посеред архітектурних пам'яток міста найбільш цікавим об'єктом є місцева ратуша, угорці ж найбільше пишуться своїм земляком Іштваном Тюрром, який був ад'ютантом у Гарібальді і став першим губернатором Неаполя.

Література: 2; 3; 4; 5; 8; 12; 13; 16; 17; 25; 27; 30; 48; 56 72; 74; 89; 93.

Бекешчаба

Бекешчаба (Békéscsaba). Руська назва цього міста — Бекешчовці. На відміну від комітату Бач-Бодрог, цей регіон на південному сході Угорщини історично є руським, ще й праслов'янським, оскільки саме тут у 2 500–1500 рр. до н.е. існувала культура Корос і жили далекі предки тих, хто в сер. II тисячоліття до н.е. пішов на північ, у Букові гори і гори Матра та утворив Пілінську культуру, в надрах якої визріла вже чисто слов'янська Куяницька культура і з'явилися перші слов'янські племена.

Іншими словами, тут була Прабатьківщина усіх слов'ян, а, отже і русинів, тож щойно з'явилася можливість, вони колонізували ці землі в числі перших, можливо, навіть до початку нашої ери.

Найстарішим топонімом в цих краях є Оросхаза (згадки про Бекешчабу походять XIII ст.), гідроніми (М-орос та К-орос) ще давніші, ніж топоніми. Ці назви вказують на корінних жителів цих земель, можна також припустити, що саме тут первісна руська назва «оси»

трансформувалася в інші — ороси, роси, руси. Вірогідно, це були племена уличів та тиверців, яких авари в VI–VII ст. витіснили за Карпати, в Молдавію, а потім вони зайняли увесь південь України.

Якась частина русинів залишилася тут (мадяри назвали сусіднє місто Руською Хатою — саме це означає Оросхаза в перекладі). Але умови їх існування через сусідство кочових племен були надзвичайно важкими, тому ще до турецької навали переважна більшість русинів зосередилася на сході, на території сучасної Румунії, в глухих місцях, де вони проживають донині (в районі Лугоша).

Турки протягом XVI–XVII ст. перетворили цей край у пустелю, повторне заселення почалося у XVIII ст. Нові поселенці походили переважно з території Словаччини, тому відтоді Бекешчаба вважається центром словацької національної меншини в Угорщині, хоча В. Гнатюк висловив на поч. XX ст. з цього приводу багато застережень.

По-перше, про словаків як про окремий етнос до XVIII ст. не було зафіксовано жодних відомостей. Були морав'яни, які проживали в Моравії та на території Західної Словаччини, русини, які, як вважав Грушевський, жили за Вагом та Гроном. Протягом майже тисячоліття тривав процес їх поступового змішування, який відбувався переважно в Середній Словаччині, де русини за давньою традицією називали себе словенами (пригадайте Нестора: «словенський язик і руський» є одне і те ж саме). Саме в Середній Словаччині люди вперше почали називати себе словаками, тимчасом як Східну Словаччину навіть у часи В. Гнатюка цей процес ще не зачепив, і мешканці пояснювали йому: «ми гуторимо по-словенськи, але не по-словацьки».

По-друге, Руська церква через політику угорського уряду існувала в Бекешчабі лише до поч. XX ст., а потім тут залишилася тільки євангелістська, яка проводила літургію словацькою мовою. Тому вже через декілька десятиріч русини в місті розмовляли вже по-словацьки, хоча переважна більшість цих переселенців походили зі Східної Словаччини та Закарпаття (як, наприклад, родини Лібів, Станько, Квасів) і мали українські корені.

Саме вони дали місту найвидатніших діячів, якими

пишається не тільки Бекешчаба, а й ціла Угорщина.

Написано вже багато історій України-Руси з точки зору політичної історії, але досі не написана історія українського народу як етносу. А для цього треба знати ретельно приховувану історію Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії, Румунії — усіх тих країн, де проживали і де ще проживають українці. Прикметно, що епіцентрами політичного, духовного і культурного розвитку цих держав в давнину були саме ті території, де значний процент населення склали українці (Малоросія, Малопольща, Галичина, Спиш, Карконоши, Біхор, Абауй-Боршод, Сучавщина), а найвидатніші інтелектуали, науковці і митці цих країн зазвичай мали українські корені. Серед художників це Левицький, Боровиковський, Крамської, Семирадський, Хелмонський, Грушевський, Вичулковський, Акцентович, Богун. Найвидатнішим художником Угорщини був Михайло Ліб, який народився в Мукачеві і тому взяв собі псевдонім Мункач.

У Бекешчабі жили його родичі, тому він приїхав сюди вчитися на столяра (на будинку, де він жив, встановлена меморіальна таблиця). Лише випадковий збіг обставин, величезний талант та надзвичайна працелюбність дозволили йому потрапити на навчання в найкращі художні академії Європи і стати художником, якому була притаманна не тільки чудова техніка, а й глибина філософського мислення, про що, зокрема, свідчить його «Христос перед Пілатом» (1881 р., Ужгородська картинна галерея). Твори Михайла Мункача експонуються в Будапешті та Дебрецені, у найкращих художніх музеях світу, в т.ч. Метрополітен-музеї у США. Є вони також у місцевому музеї Бекешчаби.

Українцем за походженням був письменник Юрій Станько (1882–1966), що народився в Бекешчабі. Баптист за переконанням, він довгий час проповідував серед українців Сіда і Кішача (Сід як руське місто згадується ще в XI ст.). В літературних колах Угорщини Станько відомий творами «Жебрак» та «Никодимове читання».

Піонером літакобудування в Угорщині вважається Андрій Квас (1883–1974). Перший в історії Угорщини літак він збудував у 1910 р. Як австрійський військовополонений він потрапив в Україну, став тут комуністом, під

час революції повернувся додому, був на керівних постах в Червоній армії Угорщини, чого уряд Хорті йому не забув, тож і до роботи видатного конструктора не запрошували.

Фольклором місцевих русинів та словаків району Бекешчаби в минулому столітті надзвичайно цікавився словацький композитор В. Долинський (1892–1965). У 1941 р. він видав збірку опрацьованих ним пісень «З наших гір та долин», серед яких були й українські.

Як загалом в Угорщині, громадсько-політичне життя українців, які проживають в Бекешчабі, сьогодні завмерло. Через напружені словацько-угорські взаємини деякі не наважуються називати себе навіть словаком, не те що українцем. Відродженню українства сприяють масові відпусти в Маріяповчі.

Література: 2; 3; 4; 5; 6; 7; 12; 13; 16; 17; 20; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 35; 36; 37; 38; 40; 42; 47; 48; 52; 54; 55; 56; 59; 60; 62; 66; 67; 71; 73; 74; 79; 81; 82; 83; 86; 87; 89; 93.

Біхаркерестеш

Біхаркерестеш (Biharkeresztes) — місто на крайньому сході сучасної Угорщини, в давнину один із центрів величезного Білгородського князівства, кордони якого простягалися від Доброчина (Дебрецена) на півночі аж до Дунаю на півдні. З появою мадяр назва князівства спростилася, вона стало називатися Бігорське, а згодом Біхорське.

Колись, у 2 500–1500 рр. до н.е., тут, у долині ріки Корос, був центр етногенезу індоєвропейців (цілком можливо, що назви Коростень та Іскоростень походять саме звідси), тому русини повернулися сюди, на свою Прабатьківщину, майже одразу після свого формування в Букових горах. Саме до I ст. до нашої ери слід віднести повідомлення Нестора про «волохів нашедшем на Словени на Дунайские и сидящем в них, и насилеще им» (волохами слов'яни називали даків, а потім румун).

Однак, ні даки, ні римляни, ні навіть гуни не допекли так слов'янам, як авари, через яких не тільки дуліби мусили залишити Балатон, а й уличі і тиверці, які до

VI ст. проживали на території Білгородського князівства. Авари відтіснили їх на територію сучасної Румунії (археологічна група Нешфелеу). За даними румунських археологів, переважна більшість цих племен перейшла через Карпати на територію України.

Тим, хто залишився тут, допомогли болгари: хан Крум на поч. IX ст. розбив аварів і вигнав їх із Білгородщини. Болгар було мало, своєю столицею вони зробили не Білгород, а Чонград-на-Тисі, і хоча відтоді ця земля почала називатися Болгарською, жили на ній переважно русини.

У 886 р., не без допомоги місцевих русинів, князь Святополк I розбив болгар, і ця територія увійшла до складу Великої Моравії. Він посадив в Білгороді воєводу, якого прозвали Моравцем, але чи він був морав'янин, чи місцевим русином, достеменно невідомо. Коли напали мадяри, обороною князівства керував не Моравець, а воєвода Гель, який, подібно до Леля, Гонти, Пазмана, Лаборця, Богача, Лудана та ін., був русином.

Боротьба за Білгородське князівство була виснажливою. Союзниками русинів знову були болгари, а союзниками угорців — шекели, чи то секели (є версія, що то були нащадки тих аварів, яких болгари загнали далеко в гори). Криваві битви відбулися біля Паланки, Цивіна, Вржача. Нарешті мадяри запропонували наступнику Геля князю Меню видати дочку за сина Арпада Золтана, тобто укласти династичну угоду. Такі угоди уклали Мень, Гонта, який видав дочку за самого Арпада, Прокул (Дюла), дочка якого стала дружиною князя Гейзи. Так була винайдена формула співжиття в одній країні, на яку погодились русини та угорці і якої вони довгий час притримувалися. Саме тому Нестор писав: «Угри прогнали волохів... і сиділи вони зі слов'янами, підкоривши їх собі».

Згодом на угорський трон почали сідати не тільки руські княгині, а й представники чоловічої лінії їх роду (Андрій Васильович, Соломон Андрійович і т.д.), а мадяр у Європі стали вважати слов'янами, і тоді стало зрозуміло, чому русини погодились на династичні угоди.

Перипетії навколо Білгородського князівства після цього не завершилися. Невдоволеними залишилися болгари, які нічого не отримали. Скориставшись тим, що на

трон сів зовсім молодий Стефан I, хан Охтум відмовився йому коритися. Проте після тривалої боротьби хана зрадив воєвода Чанада, якому Стефан I і передав в управління цей край (столицю якого потім так і назвали — Чанада). Остаточно ці землі були включені до складу Угорщини лише у 1068 р. після вирішальної битви при Хіролі.

Анонім короля Бели III у своїй хроніці повідомляє, що на час появи угорців на території Біхора та Семигороддя проживали *Sclavi et Blasii*. Вони вигнали волохів, і це князівство стало суто руським. Тому Біхорське єпископство, яке утворив Стефан I на поч. XI ст., у документах того часу іноді називалося *dicitur orosiensis*, тобто руським. Хроніки свідчать, що єпископами тут також були русини (Єрофій, Теофіл, Антоній), а тому не виключено, що залишилися і місцеві руські князі, які від імені короля управляли за нормами руського права.

На жаль, після руйнації у 1241 р. та 1526 р. не залишилось ні архівів, ні окремих документів, тож про тутешні події можна довідатися лише із іноземних джерел. Відомо, що останнім руським князем в Біхорі був Павло (Pavlo kimzi), який загинув у 1494 р. в битві під Сендро і був похований в родовому монастирі в Нагибаржонах. З руських шляхетських родів на Білгородщині найбільше відомостей збереглося про Волошиних (Хунаді) та Телегдів, серед яких були єпископи, вчені та книговидавці, як-от Микола Телегді з Трнави.

Білгород (Біхор) існував до 1241 р., але після татаро-монголів від нього не залишилося й сліду. Після навали турків Біхаркерестеш став новим містом, історичні пам'ятки якого, на жаль, існують вже не на землі, а тільки в землі. Населення звідси втекло переважно на північ і зосередилося в районі Доброчина (Дебрецена), де руська історія тривала ще мало не до наших днів.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 40; 47; 48; 52; 56; 59; 66; 67; 70; 71; 74; 76; 83; 86; 88; 93.

Богач

Богач (Bogács) — село в Букових горах на схід від Ягера (Егера), звідки походить один із найвідоміших ру-

ських князівських родів Угорщини — рід Богачів.

За підрахунками Мольнара, руських магнатських родів було в Угорщині більше, ніж мадярських (160 із 190, хоч мадяри вдвічі перевищували русинів чисельністю). Причина цього явища полягала у тому, що у 892 р., коли мадярські воїни рушили в похід на захід, болгари і половці напали на їх кочів'я в Бессарабії і вирізали усіх жінок і дітей. Таким чином більшість угорських шляхетських родів фізично припинили своє існування. Угорська верхівка мусила шукати собі дружин серед руських княгинь. Серед них були й княгині з роду Богачів. У 920 р. вони, як і Гонти, вже командували угорськими військами під час походу в Італію. Булча Богач загинув у 955 р. під час кривавої битви з німцями та чехами на р. Леха під Аусбургом. Цей рід так розрісся, що від нього відокремилося багато гілок, зокрема Радвани.

На династичні угоди із завойовниками пішла верхівка не тільки Угорської Русі, а й Малоросії, Малопольщі, Галичини, Берестейщини, інших українських етнічних земель. Тут є певна закономірність: лояльність до завойовників в обмін на власність, багатство, владу. Саме вони, як Рюриковичі, Романови чи так званій «Дніпропетровський клан», правили в Росії; Шварно князував у Великому Князівстві Литовському, Ягеллони, Собеські та Вишневецькі королювали в Польщі, а Васильовичі, починаючи від Андрія I, сиділи на угорському троні. Вже від часів Прокопія Кесарійського відомо про напружені стосунки руської політичної еліти з власним народом, її зневага до власної державності, рідної мови, релігії та звичаїв просто вражає, хоча, безумовно, були винятки: Васильовичі, наприклад, серед них виглядали чи не найкраще, адже за часів їх правління ледь не дійшло до русифікації мадяр.

Про причини параноїдального космополітизму наших правлячих манкуртів можна довго сперечатися, певно, вони криються в особливостях українського етногенезу, який тривалий час протікав на землях Угорщини. Нашим предкам чомусь завжди було тісно в рамках власної етнічної держави, вони створювали грандіозні об'єднання, які, за винятком Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, не мали для України жодного історич-

ного сенсу. Наситивши свою невгамовну жадобу матеріальних благ, майже усі вони кидалися в політику, проте рідко коли їх діяльність була спрямована на користь України та її народу.

Сусідами, а можливо, і родичами Богачів, були Сударі з Болчі під Бодрогом (генеалогії Богачів, Сударів, Пазманів, Гонтів, Луданів, Поганів, Радванів, Перенів, Рето, Форгачів, Раків, Окмандів, Запольських, Хунадів, Абовців, Топласів та інших родів руського походження так переплітаються між собою, що певною мірою усі вони є родичами). Давньоруське значення слова «судар» не залишає сумнівів у тому, що цей рід віддавна займав провідне становище. Мало не «государями» вони були і за угорських королів, особливо в часи Людовика Угорського, який за успішну дипломатичну місію до Франції надав їм Маковицю, Городок та інші маєтки в Угорщині та Словаччині, а Юрія Сударя зробив баном Словенії. Про руське походження Сударів згадали лише тоді, коли боротьба Угорщини з Польщею та Литвою за Галицьку Русь вступила у вирішальну стадію. У 1381 р. Юрка Сударя призначили воєводою Галичини та Лодомерії, сподіваючись, що його родинні зв'язки з галицькими магнатами допоможуть йому повернути їх на бік Угорщини і тим самим завершити процес включення цього краю до складу угорського королівства.

Проте не так сталося, як гадалося: не він, а галичани переконали його в недоцільності включення Галичини до складу угро-фінської Угорщини. Часи Арпадів-Васильовичів вже давно минули, і Сударі були свідками того, якими прискореними темпами йшла мадяризація Угорської Русі, як угорці розправилися із Абовцями, Чаками, Богданами, Драгоманами, Порошенком, усіма тими, хто насмівся протестувати проти брутальної асиміляції. Певна річ, Галичині краще було б у складі слов'янської Польщі чи навіть православної Литви, ніж в Угорщині, і тому Судар прийняв рішення передати частину Галичини Литві. Його звинуватили у хабарництві і відправили назад до Угорщини. Слідство довело, що до справи були причетні не тільки Сударі (Петро та Імріх, католицький єпископ у Семигородді), а й інші угорські магнати руського походження. Стало зрозуміло, що це був не звичай-

ний хабар, а справжня державна зрада, і усіх «зрадників» усунули з високих державних посад.

Рід цей згас у 1422 р. на Симоні. Можливо, саме цим Сударям Галичина завдячує тим, що залишилася українською.

Приклад Сударів свідчить про те, що панівна верхівка українського етносу була надзвичайно активною, вона творила не тільки внутрішню, а й європейську політику, хоча ні угорські, ні польські, ні, тим більше, російські історики цього не хочуть визнавати. У певних випадках вони діяли і в національних інтересах, як-от Сударі, але далеко не завжди, тож українським історикам слід спробувати розібратися в причинах їх споконвічної гігантоманії, через яку Україна кілька тисячоліть жила не як окрема держава, а, починаючи від держави Самослава, як частина якоїсь імперії — Великої Моравії, Київської Русі, імперії Чингісхана, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії, III Рейху, СРСР тощо. Зрозуміло, що така політика є дієвою формою самозбереження нашої панівної еліти, для захисту від власного народу їй була потрібна зовнішня підтримка, але тут є щось іще, і для майбутнього українства це має надзвичайне велике значення.

Література: 2; 12; 13; 16; 17; 19; 22; 24; 26; 27; 29; 30; 31; 52; 56; 66; 67; 70; 72; 73; 74; 83.

Будапешт

Будапешт (Budapest) — столиця Угорщини і одне з найчарівніших міст світу.

Ми, українці, пишаємося Трипільською і Скіфською культурами, античним Херсонесом — тим, до чого не мали жодного стосунку, і водночас забуваємо або й ганебно не знаємо того, до чого приклали руку наші предки. Для прикладу візьмемо європейські столиці: наші предки заснували Москву, Братиславу, Вільно, Краків, а також східну частину угорської столиці, яка називається Пешт. Майже два тисячоліття Буда і Пешт існували окремо і лише у XIX ст., за ініціативою М. Сечені, через Дунай збудували мости, що з'єднали ці два міста в одне ціле, а тим часом у давнину ці міста уособлювали різні світи — рим-

ський і варварський.

Буда утворилась у 19 році н.е. від римського прикордонного міста Аквінкума. У 200 році це вже була столиця римської провінції Нижня Паннонія, тут проживало до 50 тис. осіб. З посиленням тиску «варварів» подібні прикордонні міста почали набувати стратегічного значення та політичної ваги (саме тут у 364 р. легіонери проголосили Валентиніана імператором). З пам'ятками римських часів можна ознайомитися в музеї, який так і називається — Аквінкум. У місті ще залишилися руїни двох амфітеатрів, біля одного з яких, за переказами, відбувся бій Нібелунгів з Аттілою.

Першими мешканцями Пешта були русини (оси), яких у розпал боротьби із маркоманами та квадами, а також для охорони Аквінкума від нападів язигів зі сходу, римляни оселили на протилежному від себе, східному березі Дунаю (Пешт є змадяризована назва від слова «пост»).

Спочатку в римських джерелах про русинів згадують як про «осів», локалізуючи їх в районі Букових гір та Мішкольця. Однак, вже Клавдій Птолемей у 178 р. пише про них як про *Carpathes oros*, а Пріск Понійський чув в угорському степу руську мову (жито, просо, квас, мед, страва). Руси згадуються у військах Аларіха (410 р.) та Аттіли (451 р.), про народ *Rhos* в Паннонії повідомляють джерела VI ст. Те, що «оси» були не германцями чи іллірійцями, а саме слов'янами, довели ще на поч. XX ст. Ріттерлінг та Палашек, але Україна тоді була зайнята революцією, українцям було не до свого далекого минулого. Ніхто не звернув серйозної уваги на ці публікації і пізніше, бо регіон на захід від Збруча завжди мало цікавив наших істориків.

Як сторожовий пост русинів Пешт існував до появи гунів, які його цілковито зруйнували, на відміну від Буди. Подібні сторожові пости були й на півночі, тож русини заснували окрему столицю у Вишгороді, ближче до своїх етнічних земель у горах Матра та Букових горах, а Будою володіли авари, франки і від 900 р. — мадяри (це був союз 7 кочових племен, одне з яких називалося медери, а решта були хазари та кабари).

Спочатку вони жили, коронувалися і ховали своїх

князів у Вишгороді, Острому Холмі (Естергомі) та Секешфехерварі (Білгороді). До часів князювання Гейзи вони взагалі не сиділи на одному місці, аж до 955 р. кочували в степах між Дунаєм та Тисою, і тільки Біла Княгиня примусила чоловіка осісти в регіоні, де їй усе було рідним (Вишгород, Острог, Ваславль, Кішоросі, Орослани, Оросвар, Сайоорош, Росони, Немороси, Росине, Комарно, Новгород).

Першим з угорських королів у Буді оселився Бела III (1173–1196), а що тут було до нього, невідомо, бо угорські історики уникають говорити про той період. Зважаючи на те, що величезний острів на Дунаї, який простягається від Вишгорода і мало не до Будапешта, в давнину називався Руст і ще у XIII ст. ним володіли руські князі Михайло та Дмитро Русті, а також на те, що руська церква віддавна міститься в самому центрі Пешта, можна припустити, що якщо не Буда, то Пешт також належав цим Рустам, відповідно, тут було руське населення. Оскільки найдавніший населений пункт, який згадується на цьому острові ще в XI ст., називався Кішоросі, що в перекладі означає Мала Русь, то ця Малорусія включала в себе не тільки сусідній Вишгород, Росине та Ваславль (джерела свідчать, що на час заснування Ваца так звався власник цих земель з роду Рустів), а також місто св. Андрія (Сентендре) та Пешт.

У Буді нічого не лишилося від часів Бели III, бо у 1241 р. місто зруйнували татари-монголи, і столиця Угорщини ще певний час містилася у руському Вишгороді.

Тим не менш, саме Белу III мадьяри вважають засновником угорського Будапешта, хоча офіційно він став столицею лише у 1361 р. У 1848 р. вони перенесли його саркофаг на Фортечну гору й поховали в каплиці св. Трійці головної церкви країни, вівтар якої, з елементами візантійського стилю, розписав художник Михайло Зичі. Матір'ю короля Бели III була руська княгиня Єфросинія Мстиславна, яка сподівалася зробити із сина ревного православного і відправила на навчання до Візантії. Каплиця була розписана руськими майстрами на честь перемоги князя Івана Хунаді у 1456 р. над турками (князь та його син відкрито толерували православ'я). Захопивши Буду, турки майже повністю знищили цей розпис.

Про славетну перемогу Івана Хунаді над турками нагадує не тільки ця каплиця, а й щоденні дзвони опівдні на «Вежі короля Сигізмунда», збудованій у XV ст. Рід Хунаді походить з тих земель на території Румунії, де й нині ще проживають українці (Лугош). Тому в давнину в грамотах королеви Марії їх часто називали руськими князями («Dux Sclavia» або «dux Ruthenorum»). Певно, своє військо вони набирали насамперед серед місцевих жителів, тож у битві 1456 р. пролилася також і руська кров.

Вже у 1833 р. Іван Фагараші звернув увагу на те, що з 4 660 корінних слів угорської мови 1898 має руське походження. Серед них такі слова, як книга, колос, лампа, замок, літера, мова, монастир, християнин, король, слово, гравці (ігреці), скоморохи, музика. Цей перелік дає уявлення про те, яку величезну цивілізаційну місію відіграли русини щодо мадяр.

Мадяри, які за своєю ментальністю ще довго залишалися кочівниками, до часів татаро-монгольської навали не збудували жодної фортеці, жодного замку, тимчасом як русини вже від поганських часів на горах мали звичай зводити величезні ритуальні городища, а згодом оборонні вежі, залишки яких є біля Вишгорода, Естергома, Казимира, Любліна, Стовп'є, Кам'янця та інших давньоруських міст. На Пряшівщині, в Спиському Граді, перед татарською навалою вони збудували величезний, найбільший в Європі, замок, і тільки Списький та Мукачівський замок встояли перед ордою. Тож мадяри теж заходилися зводити замки, а що своїх фахівців не мали, то для найвідповідальніших робіт, особливо до висотної кладки, залучали руських майстрів. Відомо, що майстер Іоан з Угорщини збудував у Базелі Картезіанський монастир, рівного якому не було в той час у Німеччині. Тож, певно, руських майстрів запросив Бела IV до будівництва в Буді на Фортешній горі фортеці, королівського палацу та Домініканського монастиря (який спроектували французи). В XIV ст. до мурів фортеці була прибудована Трансільванська вежа, яка за технологією кладки найбільше нагадує руські зразки. Ця вежа використовувалася переважно як в'язниця, і за іронією долі в ній сидів не один русин.

Певною мірою столицею Угорщини Будапешт можна вважати з часу будівництва Белою IV в сер. XIII ст. королівського палацу на Фортешній горі, хоча багато королів аж до 1361 р. подовгу жили у Вишгороді, а Матвій Корвін взагалі не жив у Буді. Будівництво палацу тривало протягом кількох століть, нині це монументальна споруда, що має близько 900 кімнат. На площі перед палацом стоїть пам'ятник принцу Євгену Савойському роботи скульптора Й. Рона, який вважається найкращим пам'ятником Будапешта.

До XIII ст. основні події в Угорщині та Угорській Русі були пов'язані з Вишгородом (див. Вишгород), а від часів Бели IV (1206–1270) вони відбувалися в палаці на Фортешній горі.

На жаль, державні архіви Угорщини, за винятком регіонального архіву в Лелеші, були знищені під час турецької навали в XVI ст. Тому про те, що діялося в Угорщині до XVIII ст., відомо переважно із закордонних, часто дуже непевних джерел.

Перед самим нападом татар на Київську Русь на Фортешній горі у Бели IV побував Данило Галицький, який запропонував йому об'єднати зусилля обох держав у боротьбі з Ордою, сподіваючись, що друг дитинства (5 років вони виховувалися разом у Вишгороді) збагне, що загроза є вкрай небезпечною і протистояти їй треба разом.

Однак угорський король сподівався, що татари не підуть за Карпати, і у підсумку був розбитий, покинув свою країну і утік на острови в Адріатичному морі.

Вражає той факт, що і в Польщі, і в Угорщині татари чомусь «пройшлися» переважно по регіонах, заселених русинами, та й боротьбу з ними очолили воєводи руського походження (в Польщі краківський воєвода Володимир і сандомирський Пакослав, в Угорщині — темешський жупан Діонісій, а в Києві, як відомо, — воєвода Дмитро). Беручи до уваги «Великі Переселення», напрошується висновок, що старі етноси на генетичному рівні запрограмовані до повернення на свою Прабатьківщину та знищення наймолодшого етносу, який там міститься. Чим іще пояснити феномен майже двотисячолітньої спрямованості кочових орд в одну точку та їх неймовірну жорстокість щодо до русинів? Угорська Русь була винищена

на пні, для її повного заселення не вистачило навіть тих 40 тисяч, яких чернігівський князь Ростислав Михайлович, а потім Федір Кориятович привели з собою з Поділля та Чернігівщини. Тому, щоб відродити край, угорські королі запрошували переселенців з Німеччини та Франції, надаючи їм величезні пільги. Саме тоді був підірваний генетичний потенціал українства в Угорщині, що й зумовило його катастрофу на поч. ХХ ст. Українці як окремий етнос прожили тут ще майже 7 століть, але це вже не було тим повноцінним життям, як до 1241 р., коли на угорському троні сиділи якщо не самі русини, то напіврусини і заповідалося на русифікацію мадяр. Тепер боротьба вже йшла за виживання. Тим більший подив і захват викликає та впертість та затятість, з якою в майже безнадійній ситуації українці опиралися асиміляції.

У 1301 р. помер останній король з руської гілки роду Арпадів-Василевських — Андрій III. На троні опинився навіть не угорець, а француз Карл Роберт, представник абсолютно чужої, Анжуйської династії, який, можливо, навіть не знав, що русини є корінними жителями цих земель, а бачив перед собою лише «схизматиків», надто гонорову і занадто вперту національну меншину.

У 1312 р. Карл Роберт відібрав землі у найбільшого магната Угорської Русі Омодея Аби, після цього відбулася низка повстань шляхти руського походження, які тривали майже усе XIV ст. Після Аби (певно, це був нащадок Лаби або Лаборця), у 1319 р. в Земплінській жупі повстав Петро Петрович, у 1316 та 1321 рр. — Петро Порошенко, потім — Драгош у Семигородді. Проте, повстання не були скоординованими, і король з ними упорався. Зрозумівши, що рано чи пізно вони втратять не тільки віру і рідну мову, а й землю, бо через чисельну перевагу угорців перемогти їх не вдасться, значна частина руських князівських родин переселилася за Карпати, переважно в Галичину, де їх ще довго називали «угорцями» (Даниловичі, Дідушицькі, Тарновські, Потоцькі, Фірлеї, Фредри, Кміти, Любомирські, Мнішки, Драгоманови та ін.).

XIV ст. було найважчим в історії українства в Угорщині. Людовик Угорський не обмежився, як Карл Роберт, встановленням повного контролю над Угорською Руссю,

а почав витіснити русинів з регіонів, де переважну більшість вже становили угорці. У 1366 р. він заборонив русинам мати маєтки в комітатах Сиринь і Хуньод, згодом у Караксебешу та Гатсігеті. З комітатів Кеве та Крашшо усіх «схизматиків» просто вигнали, і вони також подалися в Галичину (у 1370–1387 рр. вона юридично належала Угорщині).

Про Угорську Русь вони довго не забували. Навіть на території Польщі угорські русини продовжували вести за неї боротьбу, і як результат, через сто років на королівський трон у Буді знову сів русин Владислав Варненський (Ласло I) — син київської княгині Софії Андріївни Гольшанської, яка у 1422 р. стала дружиною польського короля Владислава Ягайла.

В історії Європи це була, можливо, найунікальніша політична комбінація, коли роздерта на частини кордонами, переслідувана національна меншина спромоглася не тільки поставити себе на рівні із завойовниками, а й обійняти над ними владу, причому в обох країнах одразу.

Мова йде про Владислава Варненського, якого спільними зусиллями угорських та польських магнатів українського походження у 1440 р. зробили королем Угорщини і Польщі. Софія була дружиною Ягайла, але король не був батьком Андрія (Андрій — друге, руське ім'я Владислава). Про це, судячи з хроніки Длугоша, говорили усі підданці. Заради справедливості слід зазначити, що підозри у зраді виникали щодо усіх дружин Ягайла, бо король взагалі не міг мати дітей. Щодо Софії здійнявся особливий галас, тому що «вона найбільше любила русинів», а не поляків (про це пише Длугош), і лише у неї нарешті народився син, спадкоємець трону (до цього король мав лише доньку Ядвігу).

Хто з русинів був батьком угорського короля, невідомо, проте з давніх хронік відомо, що «своїм» королем Андрія-Владислава вважала лише Галичина, а ще точніше — Надсяння. Ймовірно, батьком Андрія був хтось із братів Кобилянських: саме їм належало Сяноцьке староство, а Софія часто бувала в Сяноку, жила там по кілька місяців.

Батько майбутнього угорського короля двічі побував

у королівському замку на Фортечній горі: перший раз у 1412 р., коли король Сигізмунд запросив Ягайла відвідати Угорщину; польського короля супроводжували 1500 рицарів переважно із Прикарпаття, серед яких були і Кобилянські. Привітати переможця Грюнвальдської битви з'їхалися представники 17 європейських держав. Тільки коней на Фортечній горі розмістили близько 40 тис. На честь Ягайла був влаштований рицарський турнір, в якому перемогу отримав Домарат із Кобилян — рідний брат Якова із Кобилян, на якого вказують як на найбільш ймовірного батька Андрія-Владислава.

Через кілька десятиріч Кобилянські, вже у складі галицьких військ, знову приїхали до Буди, і на королівський трон сів їхній нащадок. Шляхта Угорської Русі напевне знала про таємницю походження короля. Згодом в угорській королеві народився син від вже померлого чоловіка, і етнічні угорці почали підтримувати саме його, а шляхта руського походження (в т.ч. Волошини-Хунаді) лишилися вірні Владиславу.

Вірогідно, історія з появою у вдовиці нащадка була нашвидкуруч придуманою угорцями інтригою, яких в часи середньовіччя було чимало, але Владислав два роки мусив мечем відстоювати своє право на трон, причому його війська були переважно із Руського воєводства. У нагороду багато простих воїнів дістали маєтки та шляхетство, до нас дійшли грамоти про відзначення Козловських, Дяковських, Сеняків та Гринчаків.

Андрій-Владислав був тим рідким випадком, коли король-русин уболівав не тільки за себе чи руську панівну еліту, яка поставила його на цей трон, а й за націю, найболючішою проблемою якої була її нерівність з титульною. Він сидів на угорському троні лише 4 роки, але встиг підписати указ про зрівняння у правах православного духовенства з католицьким і руської шляхти з польською та угорською.

Король був молодим, сміливим і талановитим юнаком. Мати виховала такого короля, який зробив би для України багато добрих справ. Однак у 20 років, намагаючись зупинити експансію Османської імперії, він загинув у битві з турками під Варною. Разом із ним у 1444 р. загинуло майже усе 40-тисячне галицьке військо на чолі із

полковниками Бурлаєм, Блудом, Претвичем, Дуліпою та Станаєм. Це був такий удар, від якого Галичина і Угорська Русь ще довго не могли отямитися.

І все ж правління Андрія-Владислава не пройшло без сліду. Він встиг забезпечити високі посади руським родам, зокрема Хунаді та Запольським. В Угорщині розпочався справжній руський ренесанс. Іван Хунаді відкрито підтримував православних, вихователем його сина був видатний український поет-гуманіст Григорій із Сянока. Якщо батько титулувався «Dux Sclavonia», то син називав себе «Dux Ruthenorum». Коли Матвій Хунаді (Корвін) захопив владу, спираючись на угорських русинів, то свою охорону, так звану «чорну роту», він набрав з них же, знову переніс столицю в давньоруський Вишгород, збудував там розкішний палац, який папський нунцій назвав «земним раєм». Захопивши Моравію та Сілезію, він дозволив селитися там русинам, надавши їм значні привілеї, яких не мала жодна інша нація (так звана «Волоська колонізація Карпат»).

Роль королеви Софії в цих процесах недооцінена. Діяла не вона, а її нащадки, але це було її задумом, справою її рук, точніше, її виховання. Це вона задумала об'єднати королівства Центральної Європи, насамперед ті, де проживали русини, під владою руської за походженням династії. Вона задумала одружити свого сина з удовою чеського короля, удова вже навіть прибула до Сандомира, щоб узяти шлюб, але син був ще малий, і костел заборонив цей шлюб. Подібну схему вона реалізувала потім в Угорщині, тож загибель Андрія стала для неї подвійним ударом, адже його смерть перекреслила її задуми.

Однак, королева Софія не опустила руки, і за справу її життя взявся другий син — Казимир (саме через його народження вибухнув у 1427 р. скандал, коли її звинуватили у невірності). Казимиру вдалося зробити свого сина Владислава II чеським і угорським королем, приєднати до Речі Посполитої, хоча й на короткий час, Псковщину та Новгородщину, територія якої тоді сягала Уральських гір.

В історії Європи це був унікальний момент, коли усі території, де проживали давньоруські племена, були

об'єднані в одну державу, якою правила династія Ягеллонів (Кобилянських). Поляку чи литовцю не було потрібно це нове «збирання усіх руських земель», це був руський задум у руському виконанні. Символічно, що свого сина, який став королем Чехії та Угорщини, Казимир в пам'ять про загиблого брата також назвав Владиславом.

Казимир одружився з німкенею, але душа у молодого Владислава була руською. Він старався робити добро, не відмовляв у проханнях, його улюбленим словом було «добре», тому угорці прозвали його Ласло Добре (тож в Угорщині він розмовляв руською мовою). Такими були майже усі Ягеллони, в т.ч. ті, які правили в Польщі. Навіть через багато років після смерті останнього Ягеллона руська шляхта згадувала про них із сльозами на очах, а Мелешко сказав у сеймі про Сигізмунда Старого: «поляків не любив і німців не любив як псів, а шанував віру нашу і руську землю» (Сигізмунд, до речі, провів у Буді, в королівському палаці, у свого брата, декілька років у молодості).

Ласло Добре зробив у своєму житті лише одну недобру справу, і то мимохіть: у 1515 р. підписав з Віднем угоду: якщо у його сина Людовика II не буде дітей, спадкоємцями чеського і угорського трону стануть Габсбурги. Батько, звісно, й гадки не мав, що так і станеться, тож одним розчерком пера перекреслив геніальний задум своєї руської бабці.

Для України, особливо для Угорської Русі, було би краще, якби при владі в Центральній Європі залишилися Ягеллони (Кобилянські). Але так не сталося. Якщо у Людовика II і залишилися руські риси характеру, то негативні переважали позитивні. Він також був доброю людиною, але занадто лінивою, спав у своєму палаці на Фортечній горі до обіду, а державні справи занедбав так, що не мав коштів заплатити за свій обід. Настав час, коли навіть прислуга перестала позичати йому гроші. Армія занепала, і хоча русини продовжували його підтримувати, врятувати становище було вже несила. У битві з турками під Мохачем у 1526 р. мадяри його покинули і втекли. Лише півтори тисячі галичан стояли до останнього, і їх усіх перебили турки. Згодом угорці поставили їм пам'ятник у Мохачі: після 150 років турецького ярма вони

зрозуміли, що у тій вирішальній битві підставили не Людовика II, а самих себе.

Прикметно, що від турків Угорщину боронили не угорці, а русини, натомість титульна нація змадяризувала їхні прізвища. Немає жодних даних про бої за Сексард, Печ, Сегед, Кечкемет, Солнок чи інше місто на півдні, який тоді був заселений переважно угорцями. Справжні бойові дії розпочалися тільки тоді, коли турки наблизилися до кордонів Угорської Русі. Історія зберегла пам'ять про героїчну оборону Ягера (Егера), Ваца, Путнока, Острога Холма (Естергома).

Оборона Ягера вважається найгероїчнішим епосом в історії цієї країни, на прикладі капітана Добо виховувалися цілі покоління угорців. Ті події є для угорців національною святиною, притому що фортецю обороняли переважно мешканці навколишніх руських сіл, а майже усі герої цієї оборони були русинами. Капітан Добо мав прізвище Дуб, народився в селі Дубовиця на Лемківщині, його предки походили із села Руське біля Требішова. Станіслав із Санча також був родом з Лемківщини, але з протилежного боку Карпат. Григорій Борнеміс був сином коваля з Пешта, а прізвище сотника Гаврила Ороса говорить само за себе. Відомо також, що сотником у Ваці був Андрій Орос, оборону замка в Путноку очолював Степан Орлай, а військом, що билосся з турками у 1545 р. на річці Ваг, командував Молодик (Тарночі).

Саме русини на чолі із Іваном III Собеським розбили у 1683 р. турок під Віднем та Парканами, і тим самим звільнили Угорщину від османського ярма. Угорці традиційно приписують ці заслуги полякам, але якби вони хотіли знати істину, а не послуговуватись історичними міфами, породженими хронічним українським бездержав'ям, то збагнули б, що Іван Собеський був не поляком, а руським шляхтичем з Холмщини, що так зване «польське» військо для походу проти турок формувалося не в Польщі, а в Україні, переважно в Тереховлі, Снятині та Смотричі, що не останню роль у цій перемозі відіграли запорізькі козаки, яких привів під Паркани Семен Палій (саме за героїзм у цій битві він отримав звання полковника).

У Буді на вул. Урі є саркофаг останнього турецького

паші цього міста Абдурахмана Алі, який загинув під Парканами від рук запорізьких козаків. Тому, в Буді, в Музеї військової історії Угорщини (вул. Арпада, 40), споглядаючи експонати, українці повинні знати правду про події X–XV ст., про Мохач, Ягер, 1683 рік, про те, хто були курци, хто насправді воював за свободу угорців у військах генерала Бема.

Кілька століть турецької окупації так само негативно позначилися на Угорщині, як і на Русі. Спустошення були неймовірними, Угорська Русь на півдні доходила тільки до Добруча (Дебрецена). Нічого нового за ці століття турки не створили, крім хіба що турецьких бань у Буді, популярних дотепер. Турецька залога стояла на Фортечній горі, простий люд проживав на південь від неї, в районі Табан. Після звільнення Буди угорці залишили на пам'ять кілька халуп, щоб відчувати атмосферу того часу і усвідомити, що було б з Угорщиною, якби не перемога Собеського під Віднем і Парканами. Але, на жаль, з вини польських і угорських істориків, Україну угорці жодним чином не пов'язують з цією перемогою.

На вулиці Мечеть крім традиційної турецької мечеті є могила турецького дервіша і поета Гюль Баби (Батька Троянд), який кохався у трояндах і засадив ними пагорби Буди. Саме тому ці місця згодом привабили угорських магнатів, які понабудувували тут палаців, а місто збудувало театр, в якому у 1800 р. давав концерти сам Бетховен.

Центральною вулицею Буди є вулиця Фе. На площі Бат'яні стоїть найгарніший у цілому Будапешті костел св. Ганни. У будинку №4 на площі Сіладыї мешкав автор «Замку Синьої Бороди» композитор Бела Барток, який в числі перших втямив, що в основі угорської музики лежить український фольклор, зокрема коломийки.

Щодо інших місць, пов'язаних із нашою історією, то окрім королівського палацу, на правому березі Дунаю слід побувати у колишньому Студіумі, що біля Домініканського костелу. Правління королів руського походження, починаючи від Андрія I і до Людовика II, дало величезний поштовх до розвитку освіти, науки, культури і мистецтва. В цьому першому вищому навчальному закладі в Буді викладали не тільки уславлені угорці, як-от П. Нігер

чи М. Угрин, а й видатні українські вчені того часу, які походили переважно із Галичини: Григорій з Сянока, Мартин Русин, Павло з Коросна, астроном Матвій Билиця, для якого Матвій Корвін у 1493 р. збудував на Фортечній горі першу в Угорщині обсерваторію. Григорій з Сянока був ініціатором створення Істраполітанської Академії — однієї з перших в Угорщині.

Проте найкращі, найбільш імпозантні будови міста розташовані не в Буді, а на лівому березі Дунаю, в Пешті, там, де колись жили оси-русини, де на місці собору Белвароши був їх пост. Пешт був більш вразливим для ворожих нападів, ніж Буда. За винятком цього собору XII ст., старовинних пам'яток тут майже не залишилося. За конфігурацією фундаменту можна визначити, що він був збудований у візантійському стилі, але татари у 1241 р. його цілковито зруйнували, тож у XV ст. і на старих фундаментах була зведена нова будівля, але вже не візантійська, а готична. Відомо, що у відбудові собору брав участь видатний архітектор тих часів Степан з Кошиць.

Жодних документів про середньовічний Пешт не збереглося, але те, що під час відбудови міста поруч із собором Белвароши, у XVIII ст. була збудована православна церква (вул. Петефі), свідчить про те, що руський центр середньовічного Пешта колись розміщувався саме тут. Це була руська церква, адже серби збудували собі окрему, розкішну, барокову церкву на вулиці Сербській.

Будівництво руської церкви, яку розписав відомий художник Антон Кухмейстер, свідчить про те, що русини жили в місті не до турецької навали, а й у XVIII ст. Їх вже було значно менше, ніж до XVI ст., але багато людей з півночі приїздило сюди на базари та ярмарки, так само, як до Доброчина, і обов'язково відвідували церкву. Поруч, у трактирі «Два пістолі» (пл. Кальвіна), Берліоз записав багато куруцьких пісень, які лягли в основу його знаменитого «Маршу».

Від кінця XVIII ст. у Будапешті концентрувалася інтелектуальна еліта не тільки Угорської Русі, а й Галичини, до 1867 р. це був один з найголовніших центрів формування українства в його західному варіанті. Тому так

дико звучать для обізнаної людини псевдонаукові міркування московських і деяких західних «теоретиків» про споконвічний азійський вектор України, її мізерний внесок у розвиток європейської цивілізації, і це при тому, що ідеї Гуманізму і Відродження, завдяки Григорію з Сянока, прийшли на українські землі скоріше, ніж до Німеччини, а найбільше наукове відкриття епохи середньовіччя було зроблене Коперником, вихованцем краківської астрономічної школи Мартина Русина.

В усі часи, від самого народження українського етносу, існував його потужний західний вектор, представлений білими хорватами, дулібами, бужанами і частково волинянами (Угорська Русь, Семигороддя, Пряшівщина, Моравська Валахія, Лемківщина, Засяння, Надсяння, Холмщина, Берестейщина, Підляшшя), які творили західну цивілізацію нарівні з іншими європейськими країнами. Однак через розпорошення українства на величезному просторі між різними країнами і хронічне українське бездержав'я усі його здобутки привласнили Угорщина, Польща, Чехія, Румунія, Словаччина і навіть Білорусія. До того ж, цих здобутків не хочуть помічати українські історики: їх цікавить лише історія державності на шкоду історії розвитку нації і етносу.

Інфільтрація українства в європейську науку і культуру спочатку була не надто інтенсивною (все ж таки це був наймолодший індоєвропейський етнос, який більше сприймав, ніж віддавав), але за часів королеви Анни Ярославни сприймати від нас вже поступово починає Захід (європейцям соромно зізнатися, але звичай користуватися виделкою та ванною запровадила саме вона).

Якщо не рахувати Чехії та Моравії, де білі хорвати були асимільовані чехами, найближчою до європейських центрів цивілізації була Угорська Русь. Місцеві русини мали найкращі можливості навчатися, а згодом викладати в університетах, в т.ч. у Пешті, Ягері (Егері), Мішкольці, Братиславі та ін. Вже з кінця XVII ст. Угорська Русь стала невичерпним джерелом наукових кадрів для України та Росії (І. Зейкан, Балудянський, Лодій, Орлай, Кукольник, Венелін-Гуца та ін.).

Найкolorитнішою фігурою серед них був, безумовно, перший ректор Петербурзького університету Михай-

ло Балудянський (1769–1847). До Петербурга він викладав в університеті Пешта (вул. Серб, 23) право і економіку, був прихильником лібералізму та ідей Адама Сміта. Із творчості О. Пушкіна відомо, який фурор викликала в Росії поява цього вченого і наскільки революційними для цієї країни були його погляди. Балудянський був вихователем Миколи І, однак його твори не були надруковані, у Росії залишилося 8 томів його рукописів, в т.ч. українською мовою.

Івану Орлаю, який з 1789 р. вчився у Пештському університеті, і Україна, і Росія мають бути вдячні за Миколу Гоголя, який сформувався як особистість в Ніжинському ліцеї, директором якого з 1821 р. був цей видатний педагог з Угорської Русі. Він розповідав батькам Гоголя про свою малу батьківщину, про героїчну боротьбу з турецькою агресією, і, певно, малий Микола багато чого запам'ятав і використав у своїх творах.

Професором математики та астрономії в Пештському університеті працював Іван Шайнович (1733–1785), перший у Європі дослідник Венери.

Членом-кореспондентом Угорської академії наук та співукладачем Угорського філософського словника був Василь Довнович (1783–1849), автор чудової української пісні «Заспівай мені, зозуленько». У 1807 р. він видав у Будапешті «Odu Ruthenica», але переважна більшість його праць, у т.ч. українською мовою, залишилася в рукописах.

Вірші українською мовою писав Григорій Тарнович (1751–1841), колишній цензор, а згодом греко-католицький єпископ Угорської Русі. Видав у Будапешті свою книжку «Руська муза з Карпатських гір».

Вірші українською мовою писав найвидатніший математик Угорщини Іван Боян (Бояї). Українець з Румунії, народився у 1802 р. в Колошварі, викладав у Львівському університеті. Разом із ще одним українцем — Лобачевським, розробив нову «неевклідову» геометрію, основи якої виклав у підручнику з математики для підлітків.

Підручник з математики також видав у Будапешті професор Пештського університету А. Галицький (1753–1830).

Українські професори Пештського університету ви-

різнялися активною участю в громадсько-політичному житті країни, причому, на відміну від угорців, які майже усі були онімечені, займали в національному питанні радикальну позицію, тож значною мірою спричинилися до революційних подій 1848–1849 рр.

У 1802 р. до угорського сейму був обраний професор Брадач. Від 1791 р. в Пештському університеті викладав професор математики і хімії Львівського університету Гнат Мартинович, який разом із 500 студентами та викладачами (переважно українського походження) організував «Товариство угорських якобинців». Мартинович підтримував тісні контакти із Костюшком та Коллонтаєм, вони мали намір одночасно підняти повстання проти Росії та Австрії, а потім створити федерацію, в якій Україна мала бути окремим суб'єктом. Не випадково Суворов називав Мартиновича «другим Коллонтаєм». Придушивши повстання в Польщі, Суворов повідомив Австрію про зміст листування Мартиновича з польськими повстанцями. Професор був арештований і у 1795 р. страчений на «Кривавому полі» в Будапешті, на площі Вермезе біля теперішнього Південного вокзалу.

Українські магнати мали свій погляд на майбутнє України, в т.ч. Угорської Русі. У 1794 р. граф Валеріан Дідушицький запропонував Австрії виступити проти Росії та об'єднати усі українські землі під владою Габсбургів (Дідушицькі залишили Угорщину в XIV ст., але, як і Шептицькі, вболівали за долю свого народу, цікавилися його фольклором, народними промислами, створили у Львові Етнографічний музей).

Таким чином, західні українці навіть в умовах окупації своїх земель найпотужнішими імперіями світу намагалися грати на протиріччях між ними, створювали геополітичні конструкції, які, однак, на відміну від попередніх століть, не були реалізовані.

Однією з причин цих невдач була величезна розпорошеність українських сил, коли представники одного етносу боролися не тільки за «нашу», а й за «вашу свободу», брали на себе роль польських, російських, угорських, словацьких і румунських революціонерів (Костюшко, Дениско, Колиско, Мневський, Мохнацький, Коллонтай, Мартинович, Кошут, Петефі (Петрович), Давид,

Чайковський, Петрашевський та ін.). «Польські легіони», що формувалися в Італії та Туреччині, склалися переважно з галичан — полонених австрійської армії, або українських козаків, і тільки командний склад (і то лише частково) був представлений титульною нацією. Саме з цієї причини мадяри відповіли відмовою на пропозицію Діонісія Мневського ввести «легіони польські» на територію Угорщини, цілком слушно прогнозуючи, що вони можуть об'єднатися з «угорськими куруцями» і, замість Угорщини, реставрувати Угорську Русь.

Український рух в Угорщині тих часів був таким сильним, що не рахуватися з ним було неможливо. У 1789 р. угорці запропонували українцям укласти унію на кшталт польсько-литовської, але під зверхністю угорської монархії. Якби українська політична еліта Будапешта могла передбачити австро-угорську змову проти них 1867 р., то слід було пристати на цю угоду. Але українство тоді було на підйомі, з відповіддю зволікали, тому угорці розпочали сепаратні переговори з Леопольдом II, який відновив дію їх Конституції, і до 1848 р. на цьому заспокоїлися.

Ще більше, ніж на угорців, українство мало вплив на словаків, інтелектуальна еліта яких також проживала переважно в Будапешті. В історії Угорської Русі був момент, коли якщо не ціла Угорщина (вона тоді включала країни колишньої Югославії), то принаймні уся Словаччина могла почати писати давньоукраїнською літературною мовою, яку австрійський уряд погодився визнати як офіційну.

Проблема походження словаків дотепер вивчена слабо. Окремого словацького племені чи союзу племен в історії не зафіксовано, ця назва з'явилася лише у XVI ст. і до сер. XIX ст. навіть ті, хто вже називав себе словаком, не були певні, чи є вони окремим слов'янським народом. Історичні джерела, топоніми та гідроніми, які за походженням є значно старші за хроніки чи літописи, на цій території нагадують про морав'ян та русинів (оросів), кордон між якими, як припускав Грушевський, проходив по Грону або Вагу. Дедалі більше дослідників нині схиляється до думки, що словаки — це є етнічна мішанина з русинів (70%), чехів та морав'ян (30%), яка склалася

протягом тисячоліття, в міру просування останніх на схід. Зрозуміло, що в першу чергу цей процес зачепив Середню Словаччину, тому колиска словацького народу міститься тут, тут народилися її найвизначніші діячі та будителі (Шафарик, Коллар, Радлінський, Бредецький, Бернолак). Характерно, що усі вони захоплювалися фольклором, літературою, поезією, усною народною творчістю українців, в т.ч. «угорських». Про те, що цей етнос є епіцентром усього слов'янства, сказав у своєму фундаментальному дослідженні Шафарик, визначивши його центр (архетип) у Прикарпатті та на Волині, що на той час відповідало дійсності.

Бернолак та Радлінський інтуїтивно відчули в українській мові загальнослов'янську основу, а тому запропонували австрійському імператору зробити її офіційною (до того часу цю роль виконували латина і німецька мова). Їх позицію підтримав Шафарик, що вважав словацьку мову «наріччям» руської (він добре її знав, адже вчився разом з українцями в Кежмарку).

Помилкою Бернолака та Радлінського було те, що за основу вони взяли не живу українську мову, яка після виходу у 1837 р. «Русалки Дністрової» вже була літературною, а прадавню, напівмертву, літописну давньоукраїнську мову якою користувалися лише у церквах і яку на той час вже мало хто знав хоча історичні традиції її вживання на цих землях від часів Кирила та Мефодія і до Фіоля та Сентівана були надзвичайно міцними.

У 1850 р. цю мову запровадили як офіційну, вона вживалася до 1867 р. Андрій Радлінський видавав на ній часопис «Кирил і Мефодій», у 1852 р. надрукував у Будапешті «Собрание руських проповедей» та «Русько-німецько-латинський словник».

Словник і справді був конче потрібний, бо люди вже не розуміли багатьох архаїчних слів, а іноді й самого змісту, тому в народі цю мову прозвали «бернолаківщиною». Радлінський скоро зрозумів свою помилку і звернувся до імператора з проханням припинити цей експеримент, і церковнослов'янську мову негайно замінили... угорською.

Помилка словацьких будителів дорого вартувала Угорській Русі. Якщо у 1816 р. в Будапешті був виданий

для молоді «Буквар славно-руського язика», то тепер навіть «Руська Трійця» сприйняла конфуз з давньоукраїнською мовою як повну поразку, свідчення недієздатності та безперспективності української мови загалом. Вагилевич знову хитнувся у бік поляків, Головацький почав схилитися до москвофільства і лише Шашкевич розумів, що не можна ставити знак рівності між старою і новою літературною мовою українців, твердо тримався українства, свято вірячи у велике майбутнє цієї мови. Великі словаки правильно зрозуміли тенденцію, але випередили розвиток подій на цілих... півтора тисячоліття, адже процес творення загальнослов'янської єдності триватиме не менше, ніж тривав процес її розпаду (XIV ст.).

Українська мова справді має загальнослов'янську основу, адже вона єдина з-посеред усіх слов'янських пройшла усі етапи розвитку слов'янства. Її будова, фонетика і морфологія є найбільш доскональними, це визнано в усьому світі. Однак мовою нового слов'янського суперетносу III–IV тисячоліття буде не церковнослов'янська і навіть не сучасна літературна українська мова, а та, що постане в результаті її тривалої еволюції, взаємозбагачення усіх слов'янських мов, хоча українського в ній, безумовно, буде найбільше, бо без неї східнослов'янський та західнослов'янський діалекти ніколи не зіллються в одне ціле (підтвердженням цьому є абсолютне несприйняття серед західного слов'янства російської мови, незважаючи на максимально сприятливі умови, які були створені для її вивчення).

Українська мова — мова нашого майбутнього, вона поки що перебуває у зародковому стані, на неї чекає тривалий розвиток. Якби Радлінський у 1850 р. запровадив мову «Русалки Дністрової», яку, до речі, Головацькому допоміг видати в Будапешті Ян Коллар, то вже нині україномовною була б не тільки Пряшівщина, а й ціла Словаччина. Цього не сталося, але факт появи сучасної літературної мови в середовищі західного українства слід розцінювати як найбільшу подію в історії українського Будапешта та Угорської Русі, бо без цього не було б українських Пряшівщини та Лемківщини.

Геополітична гігантоманія українських революціонерів XIX ст. вражає не менше, ніж складні геополітичні

конструкції коронованих осіб українського походження минулих століть. Навіть «Товариство об'єднаних слов'ян» та «Кирило-Мефодіївське братство» в Україні мислило категоріями загальнослов'янської федерації, а українство Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини, як видається, більше вболівало за долю поляків, словаків, чехів та інших слов'ян, ніж українців. Це можна пояснити тим, що наймолодший етнос ще не розірвав пуповину, яка зв'язувала його зі слов'янською та спільною індоєвропейською матір'ю, тож надмірне братолюбство та космополітизм були характерними для нього навіть у ХХ ст., тимчасом як інші нації вже перейшли не лише у стадію націоналізму, що є цілком природним явищем, а й шовінізму. Український націоналізм лише народжується, на повну силу він заявить про себе лише у ХХІ–ХХІІ ст., хоча цьому буде протидіяти не тільки Росія, а й усі сусідні держави, де проживає українська громада.

Український космополітизм ХІХ ст. в умовах Угорщини, підсилений не тільки політичними, а й економічними обставинами, не міг не породити певних етнічних патологій, зокрема такого ганебного явища, як манкуртство (догідливе служіння титульній нації та повне заперечення своєї власної) і «мадяронство» (демонстрація відданості та любові до Угорщини при визнанні своєї належності до українства або замовчуванні цього факту).

Найколеритнішим манкуртом в Угорщині є, безумовно, Лайош Кошут, родина якого походить з села Кошути на території Словацької Волощини. Він народився на українській етнічній території (Могок), вчився в Шариському Потоці, але, на відміну від Костюшка, ніколи не визнавав свого українського походження, вважаючи, що «в цій країні усе має бути мадярським», а «якщо українці не визнають себе мадярами, то вони просто помруть тут від голоду». У кожному своєму виступі він розпалював у мадярів шовіністичні настрої, вважаючи, що лише таким чином можна врятувати цю націю (на момент революції 1848 р. тут справді майже усі говорили німецькою мовою).

Одним з перших поміркованих «мадяронів» в Угорській Русі є Петрович, який взяв літературний псевдонім Петефі. Це була надзвичайно талановита і порядна лю-

дина, яка любила Угорщину як свою рідну землю. Петефі не наголошував на своєму етнічному походженні, але сміливо виступав проти українофобських та антислов'янських заяв Кошута, за що угорці його не толерували (не обрали депутатом парламенту, хоча визнавали, що революційні події в Угорщині почалися саме з його виступу у березні 1848 р. в кав'ярні «Pilvax», у Пешті).

Українці готували та прискорювали цю революцію ще від часів Мартиновича, а коли вона настала, то пролили за неї крові не менше, ніж угорці. Виступ Петефі носив символічний характер, а реально ця революція почалася... в Галичині, коли командир угорської кавалерії ротмістр Борко відмовився придушувати виступи львів'ян, залишив лави австрійської армії і втік до Угорщини. На подібний крок наважився в Станіславі поручник з подібним «угорським» прізвищем Сурмацький, який привів в Угорщину загін, що став фундаментом угорських революційних військ.

Одним із найвідоміших стереотипів угорської та польської історіографій є міфічна масова участь поляків в революційних подіях 1848–1849 рр. в Угорщині, а тимчасом у мемуарах генерала Висоцького, які вийшли після повстання, було чітко написано, що «поляків тут було лише кільканадцять».

Відомості про справжній етнічний склад військ генерала Бема в Угорщині дають мемуари Ф. Бачинського «Спогади старого волинянина», де повідомляється, що поляками тоді називали усіх, хто походив з Галичини або Волині, у кінноті генерала поляків практично вже не було, переважали військовополонені українці з австрійської та російської армій (останніх було значно більше).

Історична справедливість вимагає, щоби поруч із пам'ятником генералу Бему (площа Й. Бема), який символізує вдячність угорців тим «кільканадцяти полякам», стояв монумент з написом «Українським уланам, які сотнями гинули «за вашу і нашу свободу». Однак навіть сьогодні поляків сприймають в Угорщині як братів, а українці залишаються мало не ворогами. Певні підстави для цього є: мадяри не забули, що на протилежному боці барикад українців було значно більше, ніж на угорському (йдеться не про галицьку «Руську гвардію», яка без-

діяльно простояла усю кампанію в Кошицях, а про українських солдатів у російській армії та фельдмаршала Паскевича, що походив з Полтавщини).

Проте акцентуватися лише на одній стороні справи, забуваючи про другу, є несправедливо, а тим часом повна відсутність українців в угорській історії, ніби їх взагалі тут ніколи не було (угорські історики вперто «забувають» про події 920, 955, 1041, 1046, 1241, 1444, 1456, 1526, 1528, 1549, 1552, 1683, 1705 рр., участь українців у битвах з татарами і турками при Варні, Белграді, Мохачі, Ягері, повстаннях Г. Довжі, І. Запольського, куруців, Ф. Ракоци), є тенденція, яка вимагає наукового аналізу, зокрема й психологічного.

Безумовно, мадяри не мали проблем з поляками, бо з польського та угорського боку кордону жили тоді русини, тож і проблеми були пов'язані насамперед з ними. Українське «питання» стало поперек горла не тільки Угорщині, а й Австрії. Німців лякала ситуація, коли вони разом із угорцями становили в імперії національну меншість (44%), отже імперія фактично стала слов'янською, лякала «всюдисущість» українців, що проживали не тільки в межах України, а й Угорщині, Польщі, Румунії, Сербії, Австрії, Росії. Росія, яка видавала себе за слов'янську, нібито руську державу, отримала в свої руки потужний інструмент для дестабілізації та розвалу своєї суперниці Австрії, що за допомогою «москвофільства» вона успішно й реалізовувала, насамперед в Угорщині. Щоб вибити ґрунт з-під московських чобіт, Австрія у 1867 р. пішла на безпрецедентний крок, поділившись своїми імперським повноваженнями з нацією, яка ще десяток років тому здавалася знищеною. Метою утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії була реанімація угорської нації за рахунок повної ліквідації українства, що і було успішно реалізовано через 40–50 років.

Тези Кошута стали основною доктриною існування цієї держави. Ні сербів, ні словенців, ні хорватів, ні словаків так не нищили і переслідували, як українців. За даними Шафарика, в сер. ХІХ ст. в Угорщині було 623 тис. українців, тож за законами демографії, нині їх мало бути близько 4 млн., а тим часом за даними останнього перепису українцями себе визнали... аж 674 чол. Коментарі

зайві...

Так мимоволі українці не тільки врятували угорців від повної германізації, а й зробили їх правлячою, імперською нацією, а Будапешт — однією з перлин Європи, містом величних, монументальних споруд, розкішних вілл та палаців, унікальних музеїв і чудових парків. Імперія не шкодувала коштів на свою другу столицю: до 1867 р. це було одне місто, а після 1867 р. — зовсім інше.

Ініціатором порозуміння з австрійцями став міністр юстиції Ф. Дяк, прізвище якого засвідчує його явно не угорське походження. Загроза москвофільства штовхнула в лави мадяронів багатьох талановитих українців, але цей рух приніс Угорській Русі значно більше шкоди, ніж могла зробити Москва, мова якої все ж таки мала слов'янську основу, а не угро-фінську, і негативні наслідки її експансії, на відміну від угорської, можна було з часом нейтралізувати.

Затягим мадяроном виявив себе академік Угорської академії наук, депутат парламенту Йосип Секач (1809–1876), який в молодості збирав українські народні пісні, а на схилі життя видав їх на... угорській мові.

Проугорські позиції займав ректор Будапештського університету Юрій Демко, а Коломан Демко, хоч і видавав український часопис «Неділя», але свою «Історію Спиських міст» та «Історію мадярського народу» писав із проугорських позицій. Натомість його «Історія угорської медицини» зберігає свою актуальність донині.

Серед українських священиків промадярськими настроями виділявся Михайло Артим (1848–1918), засновник «Католицького союзу» в угорському парламенті. Він вів активну культурно-просвітницьку роботу серед простого люду, що не раз згадував його добрим словом.

Активно підтримував українських студентів в Будапешті голова Угорського сенату Антон Рубай (1828–1910), засновник «Союзу Іоанна Хрестителя», а його брат був одним із засновників «Союзу Василя Великого» та «Союзу Андрія Первозванного» у Пряшеві.

Архітектор Іван Бобул, що мав тісні зв'язки з Добрянським, видавав у Будапешті українські часописи «Кирил та Мефодій», «Пештбудінські відомості», «Обзор».

Дезідор Бодицький-Теодорович після закінчення

Військової академії в Будапешті підготував і видав «Українсько-мадярський військовий словник».

«Русько-мадярський словник» видав у Будапешті Владислав Чопей.

Відомим у Будапешті філософом був Андрій Маснюк (1857–1927), основна праця якого «Краса» не втратила своєї актуальності донині.

У Будапешті народився всесвітньо відомий мистецтвознавець та художник Ігор Грабар (1871–1960), протягом 1910–1914 рр. у Будапешті вчилися відомі українські художники Й. Бокшай (1891–1975) та А. Ерделі.

Сфера діяльності українців в Угорщині не обмежувалася лише гуманітарною сферою. Відомо, наприклад, що засновником угорської радіотехнічної та електротехнічної промисловості був талановитий адміністратор, інженер і винахідник Іван Кременецький (концерн «Оріон»), а Угорську залізницю тривалий час очолював русин Степан Москурович.

Найкраще і найлегше вписувалися в угорське середовище митці українського походження, архітектори, композитори, скульптори, художники, оскільки мова творчості є інтернаціональною і не вимагає перебудови власного мислення та ментальності, а тому успіхи українства, його вплив на формування угорської культури тут є найбільшими.

Є два символи Будапешта, а можливо, і цілої Угорщини: Парламент та Ланцюговий міст, який з'єднує протилежні береги Дунаю і з побудовою якого, власне, й виник Будапешт. Міст був збудований у 1848 р. за проектом англійського архітектора В. Клерка, а от виразні фігури левів виконав молодий скульптор з Лемківщини Іван Маршалко (1818–1877). Він є також автором пам'ятника Ф. Дяку, про якого йшла мова вище.

Традиції української музикальної творчості на цих землях сягають VI ст. (візантійські джерела повідомляють про взяття у полон біля Мішкольца 4 словенів разом з музичними інструментами). Саме тут народилася пісня про Святополка, тут постали традиції церковного багатоголосого співу. Біля Блатнограда (Залавара) та Мішкольца були села з промовистою назвою Ігрище (Музики), а в числі перших професійних музикантів в хроніках згаду-

ються скоморохи та кобзарі. Через турецьку навалу жодні документи чи ноти часів до XVII ст. не збереглися, а з XVII ст. походить збірка творів українського композитора з Бардейова Заревуцького, яка зберігається в палаці Музики (арх. Ф. Фесль), де колись виступали Бетховен і Ліст.

Щодо живопису, то УНГ (Угорська національна галерея) на площі Л. Кошута можна розшифрувати і як Українська національна галерея. Український живопис має надзвичайно глибокі, візантійські, корені, які йдуть від св. Луки. Представниками цієї школи є мало не усі найвидатніші художники не тільки України, а й Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини. В Угорщині перелік їх прізвищ та їх внесок у розвиток образотворчого мистецтва цієї країни просто вражає: майстер М.С., майстри Батовські, Яків Богдан, Адам Мануцький, Юлій Андорко, Йосип Бод, Петро Богун, Олександр Бродський, Михайло Костка, Войтех Чирос, Степан Грох, Олександр Груглевський, брати Климковичі, Микола Барабаш, Йосип Кошта, Владислав Меднянський, Євген Кишка, Павло Шиней, Юліан Буковський, Михайло Мункач (Ліб) та інші, менш відомі художники. Усі вони походили з Угорської Русі (в її історичних межах), але найбільше було тих, хто народився на Лемківщині, яку нині зазвичай називають Пряшівщиною (Пряшів, Бардеїв, Левоча, Сабінов, Попрад, Стара Любовня, Гуменне, Свідник та ін.). Вони писали переважно рідну землю та своїх земляків, і усі вони представлені в УНГ, а тому саме тут є те унікальне місце, де постає уся велич і трагедія Угорської Русі, де можна зрозуміти душу і долю цього краю, коліски українства, від якої зараз залишився невеличкий уламок на території Словаччини.

На жаль, історія українського мистецтва ще не написана, точніше, вона написана за територіальною, а не етнічною (природною) ознакою. Тому в ній так багато білих плям, суперечностей, нерідко спотворень істини. Найбільш розвиненою українська культура в часи середньовіччя була не в Україні, а саме тут, на заході, на її історичних землях.

Тільки фахівцям нині відоме ім'я художника з Пряшева Якова Богдана (1660–1724), який через релігійні переслідування емігрував в Англію і став там надзвичай-

но популярним художником, картинами якого захоплювалися лорд Галіфакс, Черчілль і королева Вікторія. Із його 189 полотен в УНГ експонується декілька («Натюр-морт», «Качка»).

Ще менш відомою українцям є творчість лемківського художника з Сабінова Михайла Костки (1853–1919), хоча його пейзаж «Вершники на морському узбережжі» мистецтвознавці віднесли до числа 50 найкращих картин світу. Щоправда, це визнання прийшло до нього вже в наш час, а за його життя у Будапешті він був маловідомий, тож в УНГ експонується лише його «Захід сонця» та «Молитва».

Не лише в УНГ, а й у всесвітньо відомій галереї Уффіці експонуються картини художника з-під Пряшева Павла Шиня. Від 1905 р. він був ректором Академії мистецтв у Будапешті. Родина його вже була змадяризована, але любов до рідного краю, до рідного села залишилася («Курія в Яровницях», «Лука з квітами»).

Славетні художники Петро (1822–1879) і Корнелій Богун не приховували свого українського походження, навпаки, підкреслено підписували свої праці не латинкою, а кирилицею. Писали вони переважно Лемківщину. Корнелій Богун (1858–1902) залишив світське життя і пішов у монастир в горах.

Краса рідних гір бентежила і Владислава Меднянського (1852–1919) та Євгена Кишку (1885–1920). Вони пройшли Лемківщину вздовж і впоперек, Кишка пропав безвісти у її горах. В УНГ зберігаються його «Халупи над річкою» та «Жабко з Татр».

Меднянський останні роки прожив у Закарпатті, помер в Ужгороді, тому майже усі його роботи лишилися на рідній землі, а в Будапешті експонується «Поранений солдат» та «В Сербії».

Історичною тематикою захоплювалися брати Климковичі, які походили з-під Гуменного («Град Девін», «Втрачений рай», «Останні хвилини короля Соломона»). Гнат Климкович не забував і про рідний край, в УНГ є його «Біля ватри», «Голова хлопця», «Автопортрет».

Давньоруська тематика надихала В. Чироса («Тихани»).

Улюбленою темою Миколи Барабаша (1810–1898),

Йосипа Кошти (1861–1949) та Юліана Андорка (1883–1909) був ярмарок («Ярмарок в Румунії» тощо). Музичним супроводом до їх картин могла би бути українська народна пісня про ярмарок у Доброчині (Дебрецені), яка також народилася в ХІХ ст.

Традиції русько-візантійського живопису збереглися в працях Йосипа Бода, який розписав мало не усі греко-католицькі церкви біля Бардейова. Також він займався портретним живописом (відомий портрет М. Балудянського), реставраційними роботами, як і Степан Грох. У Будапешті експонується його «Хресний хід» та «Христос і грішниця».

Найвідомішим і найталановитішим з усіх українських художників був Михайло Ліб, який в пам'ять про своє рідне місто Мукачево взяв собі псевдонім Мункач. Михайло Мункач (1844–1900) походив зі збіднілої родини, батько його після арешту помер, тож у Бекешчабі Михайло вчився на столяра. Завдяки таланту він потрапив до Академії мистецтв у Відні. Світова слава до нього прийшла разом із картиною глибокого філософського змісту «Камера смертника», і відтоді його твори почали купувати найкращі музеї світу, в т.ч. знаменитий Метрополітен-музей. В УНГ крім авторської копії «Камери смертника» експонуються його «Портрет Ф. Ліста» та «Страйк».

Мункач хоч і не демонстрував своє українське походження, але й не був затятим мадяроном. Своє фундаментальне полотно, яке угорці вивісили в Парламенті, він із підтекстом назвав «Завоювання краю». Тому сьогодні назву картини угорці трактують як «Відшукання Батьківщини» або «Повернення Батьківщини».

Угорський Парламент є однією з найграндіозніших споруд світу (265 x 123 x 96 м) в неоготичному стилі. Протягом 20 років його зводив архітектор І. Штейндль (від 1884 р. до 1904 р.). На позолоту понад 100 залів пішло 200 кг золота, у центральному залі були розміщені погруддя усіх угорських королів. Прикметно, що у династії Арпадів лише сам Арпад був стовідсотковим угорцем. Він і усі його нащадки (Золтан, Гейза) були одружені з русинками, мали з ними дітей, а з часу вступу на престол жіночої лінії родини Арпадів, починаючи від Андрія Васильовича (Андрія І), вони були якщо не стовідсотко-

вими русинами, то дітьми руських княгинь (Анастасії Ярославни, Предслави Святославни, Предслави Святополківни, Єфросинії Мстиславни, Марії Львівни, Марії Федорівни, Олени Мстиславни та інших, імена яких нам невідомі). Владислав Варненський, Матвій Корвін, Владислав II, Леопольд II та Іван Запольський також мали руські корені.

Постаті 14 найвидатніших королів прикрашають центральну площу столиці Угорщини — площу Героїв, посеред якої стоїть монумент архангелу Гавриїлу та 7 мадярським князям, яким він нібито показав дорогу від Уралу до Дунаю.

Не менш імпозантний вигляд має Музей образотворчого мистецтва, збудований архітекторами Шикеданцем та Герцогом в стилі грецької еkleктики (1906 р.). Галерея майстрів Відродження цього музею є однією з найцінніших художніх колекцій у світі.

Національний музей на площі Кальвіна збудував архітектор Михайло Поллак. З нашою історією тісно пов'язані археологічні пам'ятки Пілінської та Куятицької культур (див. Банкут). В цьому музеї можна побачити угорську шапку Мономаха, яку візантійські імператори подарували не тільки Київській Русі, а й Угорській Русі в особі короля Андрія I (її київський зразок викрали в кінці XV ст. татари і передали в Москву). Пізніше угорці сполучили цю візантійську корону з римською короною Стефана Святого, і вийшло унікальне творіння, що символізує подвійну суть історії Угорщини — руську і латинську.

На жаль, в Етнографічному музеї на бульварі Кальмана немає українського відділу, так ніби українці тут не жили 2 тисячі років. У цьому стосунку угорці мало чим відрізняються від американців чи австралійців, які загнали аборигенів у резервації, прагнучи витравити історичну пам'ять про них. Такою резервацією довгий час було Закарпаття та Східна Словаччина, а на території теперішньої Угорщини автохтони були або знищені, або асимільовані. Щоправда, існують численні пам'ятки, пов'язані з етнічними групами мат'є та палоци, які утворилися на руській етнічній базі на півночі країни, тож лише тут ще можна вловити українські мотиви.

Символ нашої історії — пам'ятник Аноніму короля

Бели III стоїть на подвір'ї Сільськогосподарського музею, в парку, на острові посеред Дунаю. Припускають, що його ім'я було чи то Павло, чи то Петро. Після руського Первинного літопису, де є розповідь про події, що передували приходу мадяр в Угорщину, саме Анонім розповів про Угорську Русь на час появи у ній угорців (території на Дунаї, Вагу, Тисі, Коросі, Моросі, Темеші) і про подальші події. Не дивно, що в міру зростання угорського шовінізму відомості хроніки Аноніма про русинів були виведені з наукового обігу, і цей автор перетворився тепер мало не на «забороненого».

Символічно і те, що музей розташований в точній копії замку Вайдахуньяд — будові, яка визнана найкращою за всю тисячолітню історію Угорщини і в якій до найдрібніших деталей відтворюються усі архітектурні стилі. Угорці намагаються не згадувати про те, що у давнину власники оригіналу цього замку князі Хунаді називалися «Dux Rusovia», а земля, на якій він стоїть (тепер це Лугош на території Румунії), називалася руською.

У кінці XIX ст. — на поч. XX ст., у часи фундаментальної розбудови Будапешта, падали останні бастіони Угорської Русі, і від того, про що повідомляв Анонім, на території Угорщини залишилося лише 32 руських села (Selend, Acada, Kenez, Penislek, Pilis, Vasvari, Casari, Dersa, Mariampole, Hudaj, Peleske, Agard). Як і заповідав Кошут, в цій державі усе стало мадярським, і насамперед освіта як головний чинник денаціоналізації українці. Володимир Гнатюк підрахував, що у 1881 р. на території Пряшівської єпархії було 353 українські і 265 мадярських шкіл. У 1883 р. їх співвідношення вже було 282 до 313, а на поч. XX ст. в Угорщині не залишилося жодної, навіть початкової школи з українською мовою навчання.

Дані перепису 1784 р., за якими мало не усю Угорщину можна було назвати Угорською Руссю, були свідомо знищені, оскільки відсоток етнічних угорців був меншим за 30%, натомість статистика 1851 р. вже твердила, що їх 36%, а 1910 р. — 45% (причому філологи у 1929 р. оголосили, що 9 млн. угорських прізвищ мають руське походження).

З падінням рівня освіти почалося падіння культурного рівня та рівня господарського життя русинів. Полі-

тика економічного знищення українства розпочалася ще з часів придушення повстання куруців, яких австрійці вважали аналогом українських гайдамаків: на русинів були накладені найважчі податки. Згодом мадяри перейняли цю практику. З-посеред угорських урядовців, які або свідомо проводили цей курс, або байдуже споглядали на його «результати», лише Е. Еган із міністерства сільського господарства прихильно ставився до українців і намагався покращити їх долю. В праці «Економічне становище руських селян в Угорщині» він писав: «Руський селянин не бачить цілий рік ні м'яса, ні яйця, хіба вип'є кілька крапель молока. Розпука бере дивитися на цей вимираючий народ».

Еган здійснив кілька заходів щодо обмеження лихварства, документального оформлення власності українців на землю, і на Закарпатті про нього з вдячністю згадували кілька десятків років. Шовіністично налаштованим колам Угорщини діяльність Егана не сподобалася, і його було вбито.

Його діяльність згуртувала тих, хто ще відчував свої українські корені, і навіть прихилила деяких угорських інтелектуалів, заскочених «цивілізаційною місією» свого уряду та ганебними результатами «господарювання» мадярів на українській землі.

У 1916 р. директор будапештського музею Діодор Стрипський почав видавати часопис «Ukrania», де навіть визнавалося право українців на заснування власної держави, але не тут, в Угорщині, а за Карпатами. Першу неупереджену історію українців в Угорщині дав В. Шандор, але він емігрував до США, його послідовників в Угорщині не залишилося.

Серед змадяризованих інтелектуалів українського походження в Будапешті найбільш відомими тоді були юристи Пастелі Снив та Рабар Ендре, лікар Еміль Дем'янович, письменники Дмитро Калман, Ідин Кочковці, Янош Продан. Саме вони у 1898 р. утворили «Державний комітет мадярів греко-католицького обряду» і нібито зібрали 200 тис. підписів за впровадження в церковну літургію угорської мови.

Натомість частина української інтелектуальної еліти Будапешта (Іван Сильвай, Юлій Ставровський, Євген

Фенцик, Йосип Рубій) були москвофілами.

На той час в українському русі в Угорщині спостерігались дві основні тенденції, одну представляв Антон Бескид (1855–1933), а другу — Андрій Бродій (1895–1944).

Їх погляди щодо майбутнього Угорської Русі сформувалися в Будапешті, адже обидва вчилися в столичному університеті. Бескид від 1906 р. був депутатом угорського парламенту. Лише він виступив за скасування шовіністичного закону 1868 р., який надавав політичні права лише угорцям. Проаналізувавши ситуацію в країні після 1868 р., з часу набуття угорцями статусу титульної нації, він дійшов висновку, що залишатися з угорцями в межах однієї держави для українців є самогубством. У Пряшеві він створив Руську Національну Раду, у 1919 р. звернувся до уряду США з пропозицією приєднання українських земель до Чехословаччини, яка утворилася після поразки Австрії та Угорщини у війні. Цю ідею він відстоював на Паризькій мирній конференції, його вимоги були закріплені в Сент-Жерменській угоді, в результаті чого Угорщина втратила Словаччину, Семигороддя та Закарпаття.

Дії Бескида на користь українства були послідовними, і у 1932 р. він поставив перед Масариком питання про надання українським землям у складі Чехословаччини автономії. Ідею створення незалежної держави він не висував, оскільки був переконаний, що вона неминуче потрапить до складу радянської України, а це лякало його не менше, ніж хортистська Угорщина. Категорично проти приєднання Закарпаття до радянської України був і майбутній головний редактор «Енциклопедії української діаспори» В. Маркус (згодом виїхав до США). До логічного завершення цю тенденцію довів Августин Волошин, який в березні 1939 р. проголосив незалежну Карпатську Україну.

Іншою була позиція Андрія Бродія, який вважав, що після розвалу Австро-Угорщини й втрати значної частини українських земель позиції мадярів так послабли, що українцям краще мати автономію в рамках угорської держави, ніж Чехословаччини. Справді, уряд Карольї в грудні 1918 р., під враженням від самопроголошення Гуцульської республіки в Ясині, видав закон про автономну Руську Країну, яка протрималася, однак, лише кілька міся-

ців. Промадярські погляди мали також Фенцик, Марина, Ільницький, Коротнокій та ін. Деякі угорські ідеологи (Патакі, Освальд) підтримували їх, сподіваючись, що розгортання українського руху дозволить угорцям повернути втрачені території.

У 1938 р. Бродій вирішив, що настав слушний момент для реалізації його планів щодо реанімації Угорської Русі під гаслом «Україна від Тиси до Попраду». Він об'єднав українські організації в Чехословаччині, але коли громадськість дізналася, що Бродій планує перехід українських земель до складу хортистської Угорщини, то вже 29 жовтня 1938 р. його усунули від керівництва рухом, а уряд Словаччини засудив його на 3 роки ув'язнення. В березні 1939 р. він вітав приєднання Закарпаття до Угорщини, його негайно обрали депутатом угорського парламенту. У 1944 р. Бродія арештували і розстріляли росіяни.

Хортистський режим в Угорщині дорого вартував українському народу. Під час ліквідації Карпатської України тисячі чоловік були розстріляні або ув'язнені в концтаборах та тюрмах (в Будапешті їх тримали переважно в тюрмі Маргіт-Керут). Тим не менш у 1930 р., під час хортистської диктатури, села Комлошка, Кань, Перече, Ракаца, Ірота, Висло, Гадне, Абайсолнок, Нірбелтек, Пенеслек, Нірачад, Ніраданы, Маріяповч визнали себе українськими.

Під час визволення Угорщини від фашистів загинуло близько 60 тис. українців. Угорці майже до кінця війни були вірними сателітами Гітлера, тож партизанський рух організували українці (вони добре знали місцевість, мову і звичаї населення). Його роботою керував Український штаб партизанського руху в Києві: саме тут були сформовані партизанські та диверсійні групи, які діяли в Угорщині.

У Будапешті діяла розвідгрупа, яка складалася переважно з українців, що навчалися у вищих навчальних закладах угорської столиці (Дмитро Вакаров, Олена Лагойда, Віктор Орос, Іван Логай, Михайло Дякун). Їх явочна квартира була розташована в районі Сілашлігету, через постійну загрозу бути запеленгованим вони часто міняли адреси, проте радиста Михайла Дякуна схопили у березні 1944 р. і розстріляли на подвір'ї тюрми в Сигеті.

У партизанських загонах, які діяли на території Угорщини (переважно в Букових горах, в районі Каранчберен та Озда-Діюшдьор), особливо відзначилися Ковач, Кардаш, Семенюк, Новотний.

До останніх місяців війни Угорщина постачала в Німеччину нафту (1 млн. т), боксити (1,2 млн. т), тут вироблялися двигуни для «Юнкерсів», підводні човни. На початку війни Угорщина направила в Україну 200-тисячну армію (її використовували переважно для боротьби із партизанами), і німці віддячилися тим, що за рахунок головним чином українських земель збільшили її територію з 93 тис. кв.км до 172 тис. кв.км.

Особливо важкі бої при звільненні Угорщини точилися за Будапешт. Навколо міста було створено кілька смуг оборони (так зв. «Дунайський вал»), а через дротяну огорожу пропущений електричний струм. Форсувати Дунай через острів Чепель довелося ротам Набоченка і Кравченка з корпусу генерала Григоренка. Десант на Буду очолили капітан Ковальчук і Моженко. Капітан Остапенко з корпусу Григоренка у супроводі старшини Горбатьюка вів переговори з німцями про капітуляцію, його вбили пострілом у спину в районі станції Келенфельд. Остапенка поховали на цвинтарі Будафокс, а на місці загибелі поставили пам'ятник.

Запеклими були бої на горі Гелерт, де мало не кожен будинок був переобладнаний під дот (вул. Фехерварі, Етеле, Пелетенбері). За день звільняли близько 100 м вулиці. Німці і салашисти не змогли прорвати кільце оточення і 11 лютого 1945 р. капітулювали. Символічно, що акт капітуляції від генерала Вільденбурха прийняв український генерал Колчук. Тому не варто сприймати пам'ятник воїнам радянської армії на горі Гелерт (арх. Штробль) як офіціоз тоталітарних часів: тут лежить цвіт українства, мужні і хоробрі люди, яких так бракує нам сьогодні.

В Угорщині віддавна був відпрацьований механізм денаціоналізації, що діяв за принципом: «або будеш мадяром, або будеш голодним». Не змінився цей механізм і в часи «народної республіки». Число тих, що наважилися визнати себе українцями, становить лише 674 чол. (нагадаємо, що за підрахунками Мольнара навіть у IX ст.

їх було близько 110 тис.). Тому С. Томашівський назвав угорську статистику «безсоромною повією угорського шовінізму».

У Будапешті найбільше пов'язаний з Україною традиційно є університет, особливо, ще з часів Бояні, математичний факультет. Професор Альфред Рені (1920–1970) був учнем і представником математичної школи нашого відомого академіка Юрія Лінника. Флору Українських Карпат досліджував кандидат біологічних наук Едмунд Шатило (родом з-під Гуменного). Більшість його наукових праць були надруковані в часописі «Folia cryptogamica».

У часи УНР була налагоджена співпраця угорських підприємств, насамперед Будапешта і Печа, з українськими, переважно закарпатськими та львівськими.

У Будапешті існує Комітет національних меншин Угорщини, який випускає «Календар українців Угорщини», але центр українського життя змістився до Маріяповчі і набув здебільшого релігійного забарвлення, ніж національного. На щорічні відпусти тут збираються сотні тисяч греко-католиків (див. Маріяповч).

Література: 1; 2; 3; 5; 6; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 36; 37; 38; 39; 43; 44; 48; 49; 51; 52; 53; 56; 57; 60; 63; 65; 66; 67; 70; 71; 72; 73; 74; 76; 78; 79; 80; 81; 83; 84; 89; 90; 93.

Будаскутпуста

Будаскутпуста (Budaskutpuszta) — центральне село в регіоні біля Мішкольця (Vatta, Mezonyarad, Ladbeseny), де й нині люди не визнають себе угорцями.

Отже, саме тут, а також у Букових горах, міститься найдавніший субстрат українського населення в Угорщині, які самі себе називають «словенами». Словацькі вчені вважають їх переселенцями зі Словаччини, забуваючи про те, що русини «первоє биша Словени» (В. Гнатюк особисто пересвідчився, що ні «словени», ні «слов'яки» словаками себе не вважали), а польські етнографи (Кантор і Красінський), з огляду на те, що 0,6% з них зветься поляками, твердять, що то є горалі (а тим часом давно

доведено, що етнічною основою польських горалів були русини, яких називали тоді «волохами»).

Переселенці серед цих людей справді були, але це були куруци (закарпатські гайдамаки), яким у 1705 р. дозволили оселитися на вільних землях (пустах). Про їх етнічне походження красномовно свідчать такі прізвища, як Бабенко, Ремьоша, Ковач.

Однак більша частина населення жила в цьому регіоні ще з давньоруських, принаймні з домонгольських, часів. У селах знають перекази про те, що діялося тут в період татаро-монгольської навали, а такі відомості при повному спустошенні цих земель не збереглися б.

Подібний етнічний субстрат залишився хіба що в Лугоші, на території Румунії. Для українських етнографів, лінгвістів та антропологів тут є надзвичайно багато важливого матеріалу для вивчення.

Література: 7; 29; 30; 74.

Буккараніос

Буккараніос (Bükkaranyos) — був центром повстання русинів на чолі із Петром Часаром проти Габсбургів у 1631–1632 рр.

У 1631 р. тут зібралося до 10 тис. селян, які прагнули власної самостійної держави, і Часар їздив домовлятися з магнатами руського походження про спільні дії. А коли повернувся, його схопили і стратили в 1632 р. у Кошицях.

Прикметно, що не тільки руська магнатерія, а й цілі регіони з руським населенням в Угорщині були політично активними, саме тут відбулися повстання та революційні рухи, одним із яких було повстання Петра Часара. Факт цей є очевидним, проте угорська історіографія уперто не бажає бачити жодної етнічної складової в цих повстаннях рухах, окрім мадярської.

Література: 74; 83.

Буйок

Буйок (Buják) — центр етнічної групи палоци на пів-

ночі Угорщини, біля Новгороду (Нограда).

Угорці були кочівниками, тому довго не йшли в гори. Тож не дивно, що саме тут, а також біля Букових гір, утворилися специфічні етнічні групи, які зберегли багато давньоруських рис і практично не піддалися мадяризації (принаймні, палоци і матьє угорцями себе не визнають). З етнографічними пам'ятками цієї групи можна ознайомитися в Балашшадьярматі, але в Буйоку їх можна побачити на власні очі, бо населення споконвіку шанує давні традиції.

Земля тут є не надто врожайною, тому палоци, як і лемки, займалися переважно різьбою по дереву, меблярством, керамікою та іншими видами народних промислів. Саме звідси походить руська номенклатура назв, які запозичили угорці щодо ремесел. Специфічний орнамент, який прикрашає керамічні вироби, угорці досі називають «русським» («oros disrites»).

Оскільки у часи Болеслава Хороброго Біла Хорватія (так тоді називалася Лемківщина) доходила до північного берега Дунаю, то палоци, певно, є гілкою давніх лемків.

Література: 1; 2; 4; 7; 12; 13; 16; 19; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 35; 36; 48; 52; 55; 59; 62; 66; 67; 70; 71; 73; 83; 93.

Валь-Вареб

Валь-Вареб (Val-Vareb) — містечко в 20 км на захід від Будапешта, куди з району Комарна 24 січня 1945 р. прорвалися німці, маючи на меті деблокувати оточені в столиці Угорщини війська.

Бої тут були такими запеклими, що, за спогадами їх учасників, їх можна поставити в один ряд з боями за Сталінград.

Гітлер кинув у наступ усі механізовані дивізії СС, втрати радянських військ були надзвичайно великі. Захопивши місто, фашисти розстріляли усіх поранених у радянських госпіталях, які вважалися тилловими і не мали охорони. Неймовірними зусиллями цей наступ вдалося зупинити, причому німцям влаштували таке пекло, що навіть частини СС всупереч наказу панічно відступили.

Цей факт так вразив Гітлера, що він впав у повну прос-трацію, з якої не вийшов до самого кінця.

Як і серед усього війська, що визволяло Угорщину, українці складали більшу частину особового складу диві-зій, що формувалися переважно в Україні. Тож сучасна демократична, заможна і квітуча Угорщина вартувала ук-раїнському народу немало крові.

Література: 2; 10; 16; 39; 48.

Васвар

Васвар (Vasvár) — місто на заході Угорщини, тісно пов'язане з історією давньоруського князівського роду Стараїв. Це були місця колишнього традиційного розсе-лення германських племен, русини з'явилися тут не рані-ше V ст., це були утікачі від нападів авар на землі біля Балатону, що були колонізовані давньоруськими племе-нами. Припускають, що Вац та Васвар (замок Васлава) пов'язані між собою і Стараї та Русті мали спільного пре-дка на ім'я Васлав.

За переказами, Стараї прийшли на Тису з-за Дунаю після татарської навали, отримали величезні маєтки, а свою садибу назвали Васварі, що вказує на місце, звідки вони прийшли. Це село вони заселили русинами. Хоча його назва згодом помінялася на Тисавасварі, воно вва-жалося руським ще навіть на поч. ХХ ст., коли решта сіл довкола були вже змадяризовані.

Достеменно невідомо, що діялося на заході Угорщи-ни тисячу років тому і що змусило Стараїв залишити ці землі і перебратися за Тису. Можливо, через політику германізації на землях «Східної Марки», заселених руси-нами (в документах 777 р. згадується жупан Фис, десят-ники Талюб і Спарина), проте ймовірно, Стараї пішли зві-дси у 1031 р., в часи правління Стефана Святого, коли ця територія остаточно відійшла до Угорщини і називала-ся «Руська Марка». У 1031 р. на полюванні тут загинув єдиний син угорського правителя — королевич Імре, якого документи іноді називають «руським князем». Був заарештований родич Білої Княгині князь Василь Михай-лович, а його сини мусили тікати до Києва, з чого випли-ває, що в «Руській Марці» була організована змова, щоб

позбутися Імре і відкрити шлях русинам на трон. Певно, у цій змові взяли участь Стараї. За підрахунками Мольнара, з території «Руської Марки» походило до 30 «словенських» родів, і усім після цієї змови стало досить незатишно.

Певно, саме тоді Стараї мушили тікати на схід, в руське середовище. Вони осіли біля Букових гір, в селі Старе, і відтоді зветься Стараями (точно невідомо, як називався родоначальник їх роду, — Васвар, Васлав чи Вац).

Магнатами Стараї стали після 1241 р., коли погодилися колонізувати спустошені татаро-монголами землі. Вони заселяли їх русинами, які дуже скоро знову зробили пустку квітучим садом.

У угорців Васвар пов'язаний з не надто приємними подіями: у 1664 р. Австрія підписала тут угоду з Османською імперією, за якою віддавала Угорщину Туреччині. Сумною була б доля не тільки Васвару, а й цілої Угорщини, якби не перемога військ Івана Собеського у 1683 р. під Віднем та Парканами, здобута переважно українською кров'ю.

Література: 2; 13; 16; 25; 27; 48; 52; 66; 67; 83.

Вац

Вац (Vác) — місто на лівому б́ерезі Дунаю, давньоруська назва якого Ваславль, як вважають дослідники, походить від імені одного з Рустів, що володіли цими землями ще до приходу мадяр, принаймні, до XIII ст. Стародавня номенклатура місцевих топографічних назв та гідронімів (Вишгород, Новгород, Комарно, Острог (Естергом), Кішоросі, Надьоросі, Оросвар, Святий Андрій (Сентендре), Надьморос, острів Руст, Дунай) свідчить про те, що на час появи мадяр ці землі заселяли русини, а місцезнаходження Надьоросі (Велика Русь) і Кішоросі (Мала Русь) вказує напрямок, в якому йшла їх колонізація (з півночі, з лівого берега Дунаю, на правий, південний).

Раніше IV ст. русини не могли з'явитися за Дунаєм, бо ця територія належала Римській імперії, тож русини жили на своїх давніх етнічних землях, тобто в горах Матра, Берженах та Букових горах. Варто нагадати, що по

лінії Дунай — Вац — Ягер — Тисафюред йшов кордон Півлінської і Куятицької культури, а згодом і Великої Хорватії. Вчені переконані, що це не просто збіг, це був регіон формування усіх руських племен, останніми з яких були білі хорвати. Це дало підставу українським вченим, які працюють у США, виголосити, що цю територію слід розглядати як давню Лемківщину, кордони якої на поч. XI ст. доходили до Дунаю («Аннали Світової Федерації лемків». Кліфтон, 1975, ч. 2).

Є відомості, що у II ст. Рим, який вів тут виснажливі війни з маркоманами та квадами, оселив уздовж північного берега Дунаю племена осів, які не могли бути германцями, тобто ворогами імперії, отже були русами (К. Птолемей подає саме таку їхню назву — «Rhos»). Сторожові пости росів містилися не тільки в Пешті, а й у районі Ваца, Штурова, Комарна, Братислави, де на їх місці потім виникли середньовічні міста. В IV ст., скориставшись послабленням Римської імперії, русини почали переходити Дунай і заснували не тільки Вишгород, Острог та Оросвар, а й колонізували величезну територію Паннонії від Дунаю до Блатненського озера (у VI ст. Йордан бачив їх там).

З появою аварів Дунай знову перетворився на природну лінію оборони, і саме в боротьбі з цими кочівниками Вац постав як укріплене місто, що входило до складу держави Самослава (Само).

У IX ст., на час місії Кирила та Мефодія в Паннонію, Вац був найбільшим містом у регіоні, і сюди вже призначали єпископів. Це єпископство проіснувало до XIII ст., єпископ Степан з Ваца був одним з двох руських єпископів, що вціліли в Угорщині після татаро-монгольської навали (другим був Варфоломей з Печа).

Після 1241 р. від старого Ваца залишилися лише руїни, тож певно Степан перебрався до сусіднього Сентендре (Святого Андрія), де православне єпископство існує донині, а у Ваці залишилося лише католицьке єпископство.

Руські традиції у Ваці зберігалися довго: русини згадуються тут у 1500 р., у 1590 р., коли сотник Андрій Орос боронив місто від турків (те, що усі північні міста Угорщини — Вац. Острий Холм (Естергом), Ягер (Егер),

Путнок, Комарно, Братиславу — боронили русини, — не збіг обставин, а ще одне підтвердження того, що вони боронили не чужу, а рідну землю). Відомо також, що латинський єпископ Ваца мав у своєму штаті спеціального помічника для «рутгенів».

Українська громада Ваца була досить активною, саме тут наприкінці XVIII ст. могло розпочатися відродження Угорської Русі. У 1790 р. Данило Бочко (1751–1806) надрукував тут свої «Найважнейшие правди набоженства», маючи на меті відродити традицію друкування книг для русинів на кирилиці і зробити церковнослов'янську мову літературною. Церковнослов'янська мова вже давно вважалася руською (недаремно чеський хроніст Даліміл назвав Мефодія руським єпископом), нею користувалися не тільки учні Мефодія, а й Фіоль та видавці книг для русинів у Трнаві. Більшість слов'янського населення Угорщини та Словаччини становили русини, і перед реальною загрозою запровадження чеської мови в її моравському варіанті як літературної Бочко прагнув зберегти руські традиції, перекинувши місток у далеке минуле.

На жаль, української літературної мови тоді ще не існувало: Котляревський ще не написав свою «Енеїду», а Головацький ще не надрукував в Будапешті «Русалку Дністрову». Церковнослов'янську мову тоді вже мало хто знав, а Бочко ще й хотів друкувати руські книги не кирилицею, а глаголицею, тобто застосовуючи латинську абетку. Тому ця ініціатива успіху не мала, народ звивав до живої чеської мови, яка почала трансформуватися з літературної у розмовну і так, мішаючись із руською, поступово утворилася словацька мова, а разом з нею і словацький народ.

Усвідомлення того, що русини становлять переважну більшість словацькою народу, який щойно тоді творився, і багато чого можна було ще змінити, змусило послідовників Бочка в сер. XIX ст. ще раз повернутися до цієї ідеї, і у 1850 р. Радлінський переконав австрійський уряд запровадити на території Угорщини церковнослов'янську мову як офіційну.

На той час майже усі народи, в т.ч. український, мали літературну мову, яка збігалася з розмовною, тому на «бернолакіщину» чекав повний крах, після чого спроби

запровадження руської мови як офіційної чи літературної припинилися назавжди. Це був переломний момент в історії Угорської Русі, коли Україна програла змагання не тільки за цю землю, а й за всю Західну Русь. Хоча в умовах бездержавності й не могло бути інакше, проте, якби Головацький народився на 50 років раніше, то хтозна...

Через жахливі руйнації XIII та XVI століть жодних стародавніх пам'яток у Ваці не залишилося, а сучасне місто існує лише з XVIII ст. Серед пам'яток тих часів можна назвати єпископський палац 1771 р. з чудовими картинами майстрів школи Тиціана, кафедральний собор 1762 р., а також Триумфальну арку, збудовану у 1764 р. на честь приїзду імператриці Марії Терезії.

Під час правління Хорті тут була найстрашніша в'язниця в Угорщині, де відбували покарання переважно українські патріоти.

Література: 1; 2; 3; 5; 7; 9; 12; 13; 15; 16; 19; 20; 22; 23; 24; 26; 27; 29; 33; 35; 36; 48; 52; 55; 56; 60; 61; 62; 66; 67; 68; 70; 71; 72; 73; 74; 79; 83; 87; 93.

Вертешселлеш

Вертешселлеш (Vértessöllös) — місцевість у 50 км на захід від Будапешта, біля Татабані, де у 1962 р. доктор Вертеш знайшов залишки черепа палеоантропа, вік якого становить 600 тис. років. Разом з подібною знахідкою в Странській Скалі біля Брно це є слід найдавнішої людини на території Центральної та Східної Європи.

Ми не є прямими нащадками цієї людини. Ці «гомо сапієнси» першими розірвали свій зв'язок з центрами антропогенезу, розселилися по планеті й першими ж і загинули. Наші безпосередні пращури тоді жили у Африці, в самому центрі антропогенезу, і з'явилися у Передній Азії не раніше 10 тисячоліття до нашої ери. Тільки у V–IV тисячолітті до нашої ери вони потрапили на територію Угорщини, де представлені археологічною культурою Корос (див. Оросхаза, Ходмезоваршархели).

Таким чином, сучасна людина сформувалася в Передній Азії, коли антропогенез переріс в етногенез, а фізично досконала людина перетворилася на людину розумну, ту, що володіє мовою (*homo sapiens sapiens*). Пода-

льші події описані в Біблії: індоєвропейці, які пішли на північ, в Угорщину, — це нащадки Яфета, а про етноси, які утворилися в ході подальшого розвитку, говориться як про виникнення «72 язицей», тобто мов. Невідомо, яка мова (етнос) була першою, але можна твердити, що наймолодшою, останньою з тих 72 мов-язицей була українська.

Прикметно, що розселення по Європі пітекантропів, неандертальців, кроманьйонців та сучасної людини почалося саме з Угорщини, саме тут містився архетип індоєвропейців. Ймовірно, це сталося не тільки завдяки природним чи біологічним факторам, а й більш глобальним, пов'язаним з асиметрією простору і часу.

Література: 2; 14; 16; 24; 42; 47; 48; 52; 54; 88.

Веспрім

Веспрім (Veszprém) — місто на заході від Балатону, колишня столиця «Руської Марки», духовний та релігійний центр русинства на західних землях Угорщини.

У «Літописі Руському» є згадка про те, що апостол Павло «є вчителем словенів і русов». З «Житія» зрозуміло, що Павло і Андронік провадили місіонерську роботу в Паннонії, але де саме, невідомо. Християнська церква завжди вирізнялася традиціоналізмом, і якщо Мефодій заснував Паннонське єпископство, яке іноді називалося Моравським, а у 1001 р. було засноване латинське єпископство у Веспрімі, то певно, що саме тут проповідували Павло і Андронік (дослідники припускають, що в IX ст. Веспрім, після захоплення його морав'янами, міг називатися градом Морава). Отже, саме тут або в м. Печ мали відбуватися перші хрещення русинів, хоча до часів Кирила і Мефодія вони ще не були масовими.

Заснування протягом X ст. у Веспрімі та сусідніх Тиханах монастирів «східного обряду» також засвідчує існування тут давніх традицій руського християнства і «слов'янської церкви», яка (нагадаємо, що середньовічні хроніки називали Мефодія руським єпископом) була руським феноменом.

Масове заселення русинами земель за Балатоном відбулося в VI ст., коли їх почали витіснити на захід ава-

ри. Під час археологічних досліджень у сусідньому місті Баконьсентласло було знайдено руську фібулу VII ст., а за даними Л. Гараксіма, на заході від Веспріма колись існувало село Oroszi. В IX ст. ця територія входила до Блатненського князівства, тоді й відбулося хрещення основної маси паннонських русинів.

Дослідження словацьких та угорських мистецтвознавців засвідчили, що уся церковнослов'янська літургія, а також релігійна пісня «Господи, помилуй нас» народилася у Веспрімі, оскільки у ній згадуються місцеві топографічні назви (наприклад, гора Крес). З «Життя Климента Охридського» відомо, що «Мефодій навчав володаря Паннонії на ім'я Коцель», і на думку дослідників, це могло бути тільки у Веспрімі чи Залаварі, оскільки Нітра тоді була під управлінням німецьких єпископів.

Саме тут Мефодій посадив «двох попів», що переписали літургічні книги на зрозумілу русинам мову, яка й почала відтоді називатися церковнослов'янською. Перший відомий нам веспрімський єпископ звався Іван (915–942), потім був Сильвестр (942–961). Судячи з імен, вони не були католиками, вели літургію на церковнослов'янській мові і належали до так званої «слов'янської церкви».

Є підстави вважати, що саме у Веспрімі народилося руське літописання: крім відомостей про те, що «угри прогнали волохів... і сиділи вони зі словенами, підкоривши їх собі», жодних повідомлень від поч. X ст. про Угорську Русь в Первинному літописі, яким користувався Нестор, немає; серед «словенських» єпископів згадується лише Сильвестр; отже, центром літописання на церковнослов'янській мові міг бути лише Веспрім.

Це місто було не тільки колицкою нашої церковності, духовності та літописання, а й важливим політичним центром, за який постійно йшла вперта боротьба. В часи існування Великої Моравії тут правив син Святополка Симон, який повстав проти свого брата Моймира II. Чварами між моравськими князями скористалися угорці. Після розгрому при Банхіді у 906 р. князь Браслав ще пробував боронити ці землі, проте для угорців вони були надто привабливими. Угорці завоювали ці землі і перетворили їх на плацдарм для набігів на німців та Італію (у 920 р. у

поході на Італію взяли участь руські князі Гонти і Пазмани).

Німці намагалися ліквідувати цей плацдарм, тож у 955 р. вщент розбили угорців і повернули ці землі під своє управління, назвавши їх «Східною Маркою». У 960–972 рр. тут господарював граф Буркхард, а у 976–994 рр. — Леопольд Бабенберг, причому до складу його володінь входив не тільки Веспрім, а й Відень.

Від панування німців залишилося значно більше писемних відомостей про русинів, ніж від угорців-кочівників, які лише після поразки 955 р. почали провадити осілий спосіб життя і засвоювати писемність та інші надбання цивілізації.

Раффелштетинський митний тариф повідомляє, що в «Східній Марці» жили «словени і баварці», що звідси в Моравію постачали сіль, а з Моравії везли віск та отроків, тобто рабів. Те, що мадяри взагалі не згадуються, а на першому місці стоять «словени», а не німці, красномовно свідчить про те, що переважну більшість населення Марки становили русини («словенський язик і руські одноєсть»).

Невідомо, що сталося у 994 р., але Леопольд був останнім німецьким правителем Східної Марки, а потім ці землі потрапили до руського князя Копана. У 1001 р. відбулася кривава битва під Веспрімом між ним та угорським королем Стефаном Святим. Копан був розбитий, і ось вже понад тисячу років Веспрім перебуває в складі Угорщини. Ця перемога мала для Стефана I таке велике значення, що він заснував тут католицьке єпископство, монастир св. Мартина, а також дав грамоту православному жіночому монастирю сестер-василіянок, який заснувала його мати — русинка Біла Княгиня.

Невідомо, чи ще існувало тут слов'яно-руське єпископство, засноване Мефодієм, але такого ревного католика, як Стефан, змусила толерувати у Веспрімі монастир сестер-василіянок не так пам'ять про рідну матір (вона його охрестила за канонами «слов'янської» віри) і не данина традиціям цієї церкви, а борг вдячності руським князям (Орші, Пазману, Гонті), які допомогли йому розбити Копана.

Король справді був вдячний русинам, що доводить,

зокрема, те, що його особиста охорона складалася з русинів. Королівським канцлером, тобто на найвищу урядову посаду, Стефан Святий призначив русина Стоїслава. Командувати руським військом поставив свого єдиного спадкоємця, улюбленого королевича Імре, що було виявом особливої довіри та уваги. А що Імре іноді називали «Dux Ruizorum» і в документах згадується «Marcha Ruthenorum», то, певно, король передав у правління королевичу колишню «Східну Марку», яку тепер назвали «Руською Маркою» (в XI ст. відбувся перехід від вживання застарілого поняття «словени» до нового — «руси-ни»).

Саме тут, біля Веспріма, в горах, де полюбляли полювати угорські королі, сталася одна з найзагадковіших подій у давній історії не тільки Угорщини, а й Угорської Русі: у 1031 р. на полюванні тут загинув або був вбитий єдиний спадкоємець угорського трону королевич Імре. Вірогідно, це була змова руської панівної верхівки королівства, що мала на меті захопити трон у свої руки (у випадку смерті спадкоємця трон мав перейти братанцю Стефана Святого по материнській лінії руському князю Василю Михайловичу). Оскільки князь належав до Руської церкви, його кандидатура викликала шалений опір усього католицького світу, насамперед матері королевича Імре, фанатички-католички Гізели. За її намовою, Стефан I осліпив Василя і кинув його у підземелля свого замку в Нітрі, а діти князя мусили негайно тікати до Києва.

Роль Києва в цій історії не з'ясована до кінця, але прикметно, що у тому ж 1031 р. за подібним сценарієм аналогічні події розгорталися у Польщі, де син Болеслава Хороброго Беспрім також мусив тікати до Києва. Він повернувся у Краків за допомогою руських військ, захопив королівський трон, повбивав католицьких єпископів, а королівську корону відіслав Папі Римському, даючи зрозуміти, що не потребує визнання католицької церкви. Слід мати на увазі, що Беспрім є руською назвою Веспріма і він був син Болеслава Хороброго від хорватської княгині з роду... Гонтів. З вищезгаданого випливає висновок: події розвивалися за планом, розробленим у Києві, що здійснювався руками руських князів Угорщини та

Польщі, насамперед Гонтів, Пазманів та Абовців, які становили різні гілки одного роду.

На трон після Стефана I таки сів католицький король Петро Венеціанин, який не належав до роду Арпадів, але вже у 1041 р. Стоїслав влаштував проти нього змову, і престол перейшов Самійлу Абі. Католики незабаром знищили Самійла, але у 1046 р. з Києва за допомогою руських військ повернувся син Василя Михайловича Андрій, після чого кілька століть Угорщиною правила жіноча лінія роду Арпадів, яка була не тільки прихильна до русинів, а й сама мала руські корені.

Таким чином, історія Угорської Русі, зокрема Веспріма, була бурхливою і не менш цікавою, ніж історія Київської Русі, дарма що українські історики нею нехтують. Русини не були пригнобленим, поневоленим і безправним етносом, який після 905 р. зійшов з історичної сцени, як це подають більшість угорських дослідників. Костянтин Багрянородний через кілька десятиліть років після Банхиди писав про чисельні факти одруження представників правлячих еліт обох цих народів, а археологи твердять, що з кінця X ст. цвинтарі в Угорщині стали спільними, що також засвідчує їх рівність. Як бачимо, від самого початку співжиття з угорцями русини чинили відчайдушний спротив, а їх верхівка влаштовувала карколомні політичні комбінації. Угорські русини без жодної допомоги України протрималися ціле тисячоліття.

Найдавнішою пам'яткою Веспріма (на жаль, цілковито зруйнованою) є знаменитий монастир руських сестер-василіянок у долині, над річкою, просто під колишнім давньоруським городищем, де австрійці згодом збудували фортецю. Саме тут василіянки вишили для Стефана I коронаційну калитку, прикрасивши її мініатюрними іконами та написом давньоукраїнською мовою: «Буди, Господи, милость твоя на нас». Ця калитка є національною святинею угорського народу та найдавнішим мистецьким твором — єдиним, що зберігся з епохи Арпадів, проте зберігається у Відні, в костелі капуцинів, іноземцям її показують не надто охоче, адже відразу виникають питання про культурне і духовне середовище Угорщини тих часів, атмосферу тієї епохи.

З тих часів, крім коронаційної калитки, походить та-

кож золота митра, яку Біла Княгиня подарувала єпископу східного обряду.

Від скелі, на якій було городище, а тепер стоїть австрійська фортеця, йде вулиця до єпископського палацу XVIII ст., збудованого архітектором Я. Фельнером. Цікаво, що єпископами у Веспрімі були не тільки русини, що належали до «слов'янської церкви» (Сильвестр), а й католики, як-от Павло Орос, який був переведений сюди у 1754 р. У 1568 р. єпископом у Веспрімі був Йоган Ліст, далекий пращур великого угорського композитора, рід якого походить з колишньої «Руської Марки» і духовний зв'язок якого з Україною є незаперечним фактом (див. Доборяни і Шопрон).

Біля єпископського палацу міститься колишня руська церква, де ще збереглися фрески давньоруських майстрів, хоча зовні вона давно перебудована на готичну, і тому в народі називається «каплиця Гізели» (бо вона ж і розпочала цю перебудову). Королева Гізела була ревною католичкою, ніколи тут не молилася, наказала вибудувати для себе окремих католицький собор, і відтоді не тільки собор і церкву, а ціле місто почали називати «містом королеви Гізели». Реставраційні роботи в базиліці проводив український художник із Закарпаття Ф. Видра (1815–1879), який добре володів технікою давньоруського іконопису.

Веспрім розташований у гірському масиві, який називається Бакон, він стоїть фактично на скелях, перепад висот між окремими вулицями часом досягає 40 метрів. Ще з часів нападу аварів серед русинів з'явилася тенденція селитися, немовби від гріха подалі, в горах, тож не дивно, що Угорська Русь з часом зосередилася переважно в гірських масивах, в т.ч. і в Баконському. В місті існує Баконський етнографічний музей (в самому центрі Веспріма), серед експонатів якого є стара хата з гірського села Батяри, в якій багато спільних рис з народною архітектурою Українських Карти і Прикарпаття.

Слово «батяр» відоме кожному галичанину, ця назва є ще одним підтвердженням того, що в давнину ці землі заселяли давньоруські племена дулібів, більша частина яких, тікаючи від аварів, переселилася у Прикарпаття, а частина залишилася тут і була остаточно асимільо-

вана угорцями наприкінці XVIII ст. (на поч. XVIII ст. це було єдине місто на заході Угорщини, яке підтримало повстання закарпатських куруців під проводом Ф. Ракоци).

Література: 1; 2; 3; 4; 9; 12; 13; 16; 20; 24; 25; 27; 29; 33; 48; 55; 56; 59; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 74; 76; 83; 85.

Вишгород

Вишгород (Visegrád) — місто, яке кілька сотень років було першою столицею Угорщини, але його явно руська назва (Надь Оросфол) не заохочує угорців згадувати про це та інші процеси, які відбувалися тут з кінця X ст.

М. Грушевський писав, що колись наші землі «заходили і в Семигородську височину, і в Наддунайський край на лівому боці Дунаю» (т. 1, с. 11.).

Вишгород був заснований русинами ще за часів Римської імперії, в IV ст., коли, на відміну від інших народів, «тільки словени відважувалися нападати на неї». А що у IX ст., на час приходу мадяр, князівськими містами були лише Блатноград і Нітра, то мала бути якась давня традиція, пов'язана також і з Вишгородом, якщо мадяри вибрали його своїм головним адміністративним центром.

Цією історичною традицією могла бути або держава на чолі із Самославом (621–656), відома в історії під спрощеною назвою «держава Само», або, як вважає чеський історик Дворжак, — духовна столиця Угорської Русі часів Кирила та Мефодія.

З розповіді про захоплення Самославом франкських купців історики зробили висновок, що він був франком, який очолив боротьбу словенів проти аварів. Проте франки, тим більше купці, вже були тоді християнами, а Самослав був язичником, мав 12 дружин і кілька десятків дітей. Літописи свідчать, що найбільше страждали від аварів руські племена дулібів, тож природно, вони приєдналися до союзу племен проти Аварського каганату.

Столицею держави Самослава могла бути або Нітра, або Вишгород. За Вишгород промовляє те, що це місто розташовувалося в стратегічно важливому місці на Дунаї,

на жвавому торговому шляху, а в Нітрі франкським купцям нічого було робити.

У 658 році союз руських племен Самослава розпався, але пам'ять про українську державу довго не згасала. Можливо, саме цей факт примусив морав'ян перенести сюди столицю Великої Моравії (з хроніки Даліміла випливає, що їх Велеград і є Вишгородом).

Існує вірогідна версія про Вишгород як про давню духовну столицю Угорської Русі: історики дійшли висновку, що місію християнізації русинів Кирило та Мефодій здійснювали або в Блатнограді, або у Вишгороді, або у Веспрімі (Нітра тоді була під контролем німецьких єпископів).

Вірогідно, саме це змусило Білу Княгиню обрати місцем проживання угорської королівської родини Вишгород, хоча зовсім поруч були Острий Холм (Естергом) і Буда.

Стефан I наказав поховати себе у Вишгороді (що підтверджує версію про те, що тут він народився і був охрещений матір'ю за канонами східної церкви під руським іменем Воїн).

У Вишгороді він провів більшу частину свого життя, тут застала його смерть, і руські майстри виготовили йому саркофаг у візантійському стилі, який через 50 років був перенесений до Секешфехервара (після чого це місце стало традиційним місцем поховання угорських королів).

У Вишгороді від часів дитинства Стефана I і до будівництва в сер. XIII ст. Белою IV королівського палацу в Буді жили усі королі Угорщини та відбувалися основні події державного і міжнародного життя. А що це місто аж до XVII ст. не втрачало свого руського характеру, то релігійним центром, місцем коронації та поховання угорських королів-католиків став Секешфехервар, хоча там вони ніколи не жили.

Таким чином, саме Вишгород ілюструє розповідь Нестора про те, як «по довгих же часах сіли Словени по Дунаєві, там де нині земля Угорська...». Нестор веде мову про словенів, але в різних місцях свого літопису він залишив свідчення про те, що «словенський язик і руський одно єсть» і що «оттоле прозваша ся Роусію, а первое

биша Словени» (лише новгородці, які пішли з території Угорщини першими, зберегли за собою старе етнічне ім'я русинів — словени).

Зміна назви в ході етнічного розвитку було досить поширеним явищем (анти — болгари, галли — французи, германці — німці), але у нас вона відбулася двічі: словени — русини — українці. Підручники на цьому не наголошують, і, як результат, українці у своїй масі досі не знають, що словени є їхніми пращурами.

Останнім повідомленням Первинного літопису, створеного у X ст. на території Угорської Русі, найімовірніше у Веспрімі, була трагічна звістка про напад угорців, які прогнали геть волохів і... «сиділи вони зі словенами, підкоривши їх собі».

Угорський військовий союз складався з 7 племен, одне з яких називалося медери чи то меджери. З хронік того часу лише одна висловилася про них позитивно, а решта дивувалися, «як таким потворам могла дістатися Паннонія» і з жахом описували кочівників низького росту, з глибоко запалими очима, які їли сире м'ясо і пили кров забитих ними людей як ліки.

Лише до кінця X ст. угорці ставилися до русинів як до своєї здобичі: «закували в кайдани тих, хто не хотів їм коритися» і «змусили годувати себе тих, хто підкорився» (цитати з угорських хронік). Далі усі джерела, в т.ч. Костянтин Багрянородний, розповідають, що через загибель від рук половців угорських жінок і дітей не тільки їх панівна верхівка, а й і звичайні угорці мусили одружуватися з русинками, а після Білої Княгині це стало масовим явищем, тож про жодну дискримінацію, крім релігійної, вже не йшлося. Хоча угорців було у 2 рази більше, ніж русинів (орієнтовно 240 тис. і 110 тис.), тут почалися процеси, аналогічні тим, які йшли в Росії, коли 3 давньоруські племена нав'язали свою мову більш ніж 40 племенам, переважно угро-фінського походження, в результаті чого виникла російська нація. Вона ще не стала слов'янською, руською, оскільки співвідношення 1:10 не дозволяє кардинально змінити генетику, її ментальність залишається азійською, угро-фіно-татарською (їх мова має дуже багато неруських запозичень, хоча основа її є, безумовно, слов'янська). Однак генотип русинства як най-

молодшого індоєвропейського етносу є таким досконалим, а об'єктивні процеси генетичного розвитку настільки невідворотними, що рано чи пізно настане момент, коли співвідношення руської та угро-фінської крові буде становити 51% до 49%, і російська нація насправді стане руською (але це станеться через сотні, а то й навіть тисячі років).

Подібні процеси йшли на території Угорщини від кінця X до середини XIII ст. Співвідношення русинів та угро-фінів (1:2) було значно краще, ніж у Росії, і якби не татарська навала, то вже в середині другого тисячоліття угорці мали б стати русинами. Дослідження на території Угорщини свідчать про те, що генетично угорці сьогодні є більш близькі до українців, ніж до своїх угро-фінських родичів (ханти, мансі, карели, фіни, естонці). Етнічне змішування з русинами дало позитивний результат, і нинішні угорці мало подібні до тих, що описані у X ст.: «дуже низького зросту, з глибоко запалими очима» (про масштаби процесів етнічного змішування красномовно говорить той факт, що 9 млн. угорців мають прізвища руського походження).

Характерно, що русини відіграли роль не тільки основного генетичного донора угорців, а й (що змушує їх ретельно оминати цю тему) інтелектуального, адже до зустрічі з русинами угорці не мали власної мови і спілкувалися лише за допомогою односкладових вигуків. Філологи підраховали, що з 4 660 корінних слів сучасної угорської мови 1833 є руського походження.

Угорці перейняли від русинів не тільки усю виробничо-побутову термінологію, а й їхній тип господарчої діяльності, модель організації суспільства, державний устрій (жупи, князі, владики, парубки, отроки, чашники, судді, старости), духовність (східно-руська церква), мистецтво, архітектуру (городища-замки), музику. Саме русини «посадили» мадярів на землю і примусили зайнятися не грабіжницькими війнами, а землеробством, торгівлею, ремеслом (своєрідний тип розпису по кераміці угорці донині називають «orosz disrites»). Дослідники встановили, що тип угорського та українського серпа є абсолютно ідентичними. За свідченнями мандрівників XVIII–XIX ст., Угорщина з її хатами-мазанками, журавлями,

гличиками на плоті та вишневими садочками нагадувала їм Україну.

Один лише короткий перелік слів, які угорці запозичили у русинів, дозволяє отримати уявлення і про їх величезну роль в розвитку колишніх кочівників, і про справжнє місце русинів в Центральній Європі того часу: християнин, вірш, книга, літера, замок, мова, скоморохи, музика, монастир, майстер, робота, труд, вітрило, виделка, слуга, челядь, шабля, піп, млин, потік, коваль, ткач, відро, дошка, лампа, граблі, коса, колос, калач, галушки, тісто, сало, каша, стіл, вечеря, олія, сіль, буйвіл, огірок, середа, субота і навіть, слова, які нині сприймаються як чисто угорські — паприка та гуляш. Хроніки, що згадують музикантів, в числі перших називають кобзарів (1326 р.), потім горністів, скрипалів та трубачів (1428 р.), а орган, тобто західний стиль музики, з'явився в Угорщині лише у 1437 р.

Ось чому в XII ст. Гельмонд зарахував «маджар» до слов'ян, а західноєвропейські хроністи вважали їх слов'янами аж до часів турецької навали в XVI ст.

Не меншим, якщо не більшим був вплив русинів в Угорщині на розвиток духовності. Наша духовність зародилася саме тут, в Угорщині, яка ще з римських часів називалася Паннонією. Адже саме тут діяли Кирило та Мефодій, саме тут вони заснували Паннонське єпископство, тут з'явилася церковнослов'янська мова, церковнослов'янська літургія, літописання, тож не дивно, що ця церква називалася «словенською». А що населення Паннонії тоді було переважно руським і з усіх слов'ян вони першими пристали до цієї церкви та були найбільш вірними її послідовниками, то в середньовічній хроніці Даліміла Мефодій названий «руським єпископом»:

*Ten arcibiskup Rusin biese,
Msiu svu slovensky sluziese.*

Вірні цієї церкви розуміли службу Божу, а не сприймали на віру, як латинську чи грецьку літургію у католиків чи православних. Римські Папи, однак, недовго підтримували цю церкву, і вже після смерті Мефодія почалися масові переслідування, його учні мусили тікати в різні куточки Центральної Європи, в т.ч. у Прикарпаття, де до 885 р. князівська верхівка була вже охрещена (є ві-

домості про хрещення хорватських князів, які сиділи над Віслою).

Подальша доля цієї мефодієвської, або «словенської», церкви на території Польщі та Угорщини є мало дослідженою. У 915–961 рр. у Веспрімі згадуються єпископи Іван та Сильвестр, а це означає, що мадяри не тільки дозволили поновити її функціонування, а й самі почали долучатися до християнства. Після їх поразки у 955 р. Веспрім потрапив до складу «Східної Марки», і німці знову заборонили її діяльність. Певно, «слов'янське» (руське) єпископство було перенесене до Вишгорода, Спиша або Нітри. Є багато свідчень про те, що вже князь Гейза і його Біла Княгиня були християнами, а що Гейза в католицькій традиції ніколи не згадується як Святий, то подружжя належало не до католицької, а до Руської церкви і мало охрестити свого сина Стефана (Іштвана), який народився у 970 році. Вірогідно, хрещення відбулося або тут, у Вишгороді, або в сусідньому Остроми Холмі (Естергомі), де за часів Стефана Святого згадується єпископ Анастасій. Більшість фактів промовляє за Вишгород, адже Стефан I був похований саме тут (можливо, біля своєї матері), а крім того, монахи Сазавського монастиря, які сповідували «слов'янську» віру, втекли з Чехії саме до Вишгорода, тобто тут була поважна інституція Руської церкви (якщо не з часів Кирила та Мефодія, то з 955 р.).

З появою у Вишгороді київських княгинь (1046 р.) Руська церква почала набувати рис східної, православної, тобто вже не була незалежною, як до цього часу, а перейшла у підпорядкування чи то Києва, чи то Візантії. Тоді було засновано багато руських монастирів: у Тиханах, Веспрімі, Орошланах, Морошварі, Вишгороді, Толмові, Дебро, Абасарі. Невідомо, чи вони були «словенські», чи православні, бо і там, і там віруючі були переважно русинами. Відомо, однак, що Андрій I дав грамоту на заснування монастиря бенедиктинців в Тиханах (монахів сюди прислала з Франції сестра королеви Анастасії Анна Ярославна, акт заснування цього монастиря є найдавнішою пам'яткою писемності в Угорщині) та православного монастиря св. Андрія у Вишгороді, куди запросив монахів з Києво-Печерської лаври (королева Анастасія натовість заснувала православний жіночий монастир в Тол-

мові). Схоже на те, що ці два монастирі, а також печерна Тиханська лавра вже від 1051 р. підпорядковувалися Києву, але разом з тим, з деяких документів XI ст. випливає висновок, що незалежна «Словенська» або «Руська» церква ще протривала в Угорщині аж до 1301 р.

Так, Білгородське (Біхорське) єпископство в XI ст. згадується як «Руське єпископство», і ніби в підтвердження цього факту чеська хроніка «*Aulae Regiae*» повідомляє, що «монахи з віддалених куточків Угорщини здійснюють у Празі богослужіння не тільки на грецькій, а іноді й слов'янській мові».

Чи то як незалежна «Словенська», чи то як православна, але Руська церква існувала в Угорщині довго. Хоча навіть серед Арпадів-Василевських були затяті католики (Бела I, Коломан, Бела II, Андрій II), але більшість з них відчували свою спорідненість з руським етносом і якщо не сприяли, то нейтрально ставилися до її діяльності (особливо сприятливі умови для діяльності цієї церкви були в часи правління Владислава I). У 1204 р. на території Угорщини усі монастирі, за винятком одного (св. Ідзі), вже були руськими, і Папа Римський навіть закликав Європу до хрестового походу проти місцевих «поганих християн». На жаль, про цю трагічну сторінку історії Угорської Русі наша історіографія або нічого не знає, або й знати не хоче.

У 1006 р. місіонер Бруно писав Генриху II проте, що «віра мадляр гірша за саме поганство», однак навіть після хрестового походу 1204 р. німці вважали мешканців Угорщини «напівхристиянами», тобто сліди Руської церкви ще залишилися. Татаро-монголи, можливо, і не руйнували церкви, але знищили мало не всю їх паству та служителів. Історичні документи свідчать, що живими після татар в Угорщині залишилися лише єпископи Степан з Ваца та Варфоломей з Печа.

У 1300 р. на Спишу ще згадується руський єпископ Яків, а останню крапку в історії Руської церкви в Угорській Русі поставив король Карл Роберт, який по одному розбив руських князів і позбавив священників їхньої підтримки. Щодо Вишгорода, то останній чернець східного обряду, як видно з документів, помер туту 1221 р.

Настали часи масового окатоличування, і хоча русь-

ка шляхта чинила затятий опір, вибухнуло кілька повстань, але ґрунт з-під ніг русинства було вибито, тож йшлося вже не про русифікацію мадяр, а про елементарне виживання руського етносу.

За підрахунками Мольнара, 160 із 190 феодалських родів Угорщини походили із земель, заселених русинами (мадьяри-кочівники не займалися землеробством, і довгий час феодалами, тобто землевласниками, в Угорщині були переважно русини). У 1306 р., рятуючи своє життя, декілька десятків руських магнатських родів залишили Угорщину і переселилися у Прикарпаття (Даниловичі, Потоцькі, Тарновські, Федоровичі (Фредри), Фірлеї, Кміти, Драгоманови, Любомирські, Мнішки та ін.). Ті, що залишилися, були покатоличені та змадяризовані, але цей процес розтягнувся на багато століть, тож викреслювати їх з політичного, культурного і духовного життя Угорської Русі не слід. Можна стверджувати, що руськими за своїм походженням були Гонти, Пазмани, Абовці, Орши (Борши), Радвани, Погани, Лудани, Богачі, Ракоци, Балаші, Сударі, Тарночі (Молодики), Перені, Телегді, Русти (Русди), Топласи, Орманди, Дуби (Добо), Комлоси, Форгачі, Сентмікльоши, Бочкаї, Земплінські, Запольські, Будкаї, Чапи, Упорі, Палачі, Бржовці (Березовці), Чоби, Лели, Орлаї, Хунаді, Ороси та багато інших, ідентифікувати які через знищення угорських архівів нині вже неможливо (хіба що орієнтуватися за місцем їх народження та проживання).

До поч. XIV ст. усім їм велося непогано, особливо коли влада перейшла до спадкоємців Білої Княгині, або, точніше, вони самі зробили так, щоб на угорський трон сіли нащадки її рідних братів. Відкрита боротьба за владу розпочалася у 1031 р., коли на полюванні біля Веспріма за 6 днів до своєї коронації загинув королевич Імре (див. Веспрім).

Основні події розгорталися або у Вишгороді, або навколо нього.

Біла Княгиня свого часу постаралася, щоб канцлером її сина став русин Стоїслав. Коли діти Василя Михайловича мусили тікати з Угорщини, саме Стоїслав усунув ставленика католиків Петра Венеціанина і посадив на королівський трон Самійла з роду Абовців. Безумовно, в

цих подіях була і релігійна, і соціальна складова, але той факт, що Самійло Аба закликав людей «забити палицями усю угорську верхівку» свідчить, насамперед, про етнічний підтекст у подіях. Втеча дітей першого претендента на трон саме до Києва, виступ проти чинного короля, який очолив русин, заклики перебити верхівку угорців, одруження Андрія I з донькою Ярослава Мудрого Анастасією і його прихід до влади за допомогою руських військ, проруська позиція не тільки його, а й більшості його нащадків, наближення до двору русинів (з них складалася охорона вишгородського замку, а канцлер-русин був не тільки у Стефана Святого, а у Андрія I — русин Війт, у Бели IV — русин Микола)... просто неймовірно, щоб усе це було лише випадковим збігом обставин.

Подібні процеси відбувалися зовсім поруч з Угорщиною, в Польщі, коли син Болеслава Хороброго та русинки Предслави Болеслав Забутий, який сповідував руську віру, вигнав з країни свого суперника Казимира, який утік в Угорщину і стараннями Стоїслава опинився у підземеллі Вишгородського замку. Лише коли Болеслав був забитий у Кракові і ув'язнення Казимира втратило сенс, Стоїслав у 1039 р. випустив його, але примусив одружитися з русинкою Добронеєю, яка, можливо, була не київською княгинею, як вважається, а місцевою, русько-хорватською і напевно родичкою Андрія I (діти Казимира, а також Болеслав Сміливий з дружиною, в разі небезпеки завжди тікали до Вишгорода, тобто близька родина у них була й тут, а не тільки у Києві).

Звести усе лише до активної зовнішньої політики Ярослава Мудрого щодо Угорщини неможливо, оскільки й після його смерті русини тут були при владі, діяла потужна руська партія, яка усувала конкурентів на трон. Перипетії цієї боротьби більше надаються для опису Олександром Дюма, ніж істориком (наприклад: Бела I усунув від влади Соломона, сина Андрія I та Анастасії), а через деякий час сам опинився у підземеллі Вишгородського замку). Бела був католиком, але намагався підтримувати добрі стосунки з Києвом, свого сина назвав Владиславом, а дочку Ленку (Ілону) видав за князя Ростислава Володимировича.

Соломон продовжив проруську політику батька. На-

чальником його особистої охорони був Святополк, за малолітнього короля фактично правили русини Ілля, Вид і Бикач. В історії Угорщини він уславився тим, що у 1067 р. розбив чехів під Тренчином, протягом 1068–1071 рр. відбив наступ на Угорщину печенігів (а що королю тоді було лише 15 років, то, вірогідно, це заслуга Святополка).

Тут, у Вишгороді, Соломон збудував потужну сторожову вежу, де згодом зберігалися королівські регалії Угорщини. Цю вежу назвали його ім'ям. Зважаючи на те, що подібні вежі будували тоді лише на Русі (Збиш, Стара Любовна, Стовп'є, Холм, Люблін (тут вежу збудував Данило Галицький), Кам'янець, та ін.), її архітектором був русин (угорці не володіли секретами висотної кам'яної кладки, будувати фортеці та укріплення почали лише після 1241 р.).

Коли Соломона скинули, він, як і колись його батько, втік до Києва, але руські загони, які прийшли йому на допомогу, були розбиті угорцями біля Мукачева.

Найбільш сприятливі умови для русинів та православ'я в Угорщині були за часів Владислава I (1077–1095), який на соборі в Забовчі прийняв догмати східної церкви. Враховуючи сумний досвід свого батька Бели I, він розірвав відносини із католицьким світом, одружився з Предславою Святополківною, їздив до Києва обговорювати плани спільної боротьби з німцями і остаточно скріпив свій союз із Київською Руссю, видавши свою дочку за князя Ярослава Давидовича.

Вишгород став не тільки політичним, а й освітнім центром русинства. Саме тут вчився син польської великої княгині Вишеслави (вона була дочкою чернігівського князя Святополка) Мешко. За свідченнями сучасників, «цей хлопець значно перевершував як угорців, так і поляків своїми шляхетськими звичаями, вихованням та красою». Видно, у Вишгороді він набрався не тільки знань, а й, як називали тоді руську віру, «схизми», одружився з донькою київського князя Євдокією. У Кракові поляки його отруїли.

Відчайдушна боротьба католиків з православними, які були тоді переважно русинами, точилася по всій Угорщині, в т.ч. Вишгороді. Угорці оговталися після поразки

1041 р. І шукали будь-яких приводів, щоб повернути Арпадів на свій бік. Ця нагода трапилася у 1105 р., коли дружину короля, київську княгиню Предславу Святославну мадяри звинуватили у подружній зраді, і король Коломан відправив її назад до Києва. В Києві у неї народився син Борис (1105–1155), якого русини Угорщини вважали законним спадкоємцем трону, і розпочалася боротьба, в т.ч. між різними гілками роду Арпадів, за владу, яка тривала кілька десятиріч і в якій русини вперше якщо не зазнали поразки, то втратили багато знатних впливових родин, а отже, і певні позиції при дворі.

Це був момент, коли країна фактично поділилася навпіл: русини були переважно за Бориса, сина Предслави Святославни, а угорці за Белу II Сліпого, сина Предслави Святополківни. Ще у дитинстві його осліпили, він не міг правити самостійно, тож усім заправляли мадяри та його дружина Олена, слов'янка за походженням, але не русинка, а сербка. У військових сутичках розбити Бориса не вдалося (він навіть захопив Братиславу), а тому Олена пішла на хитрість: запропонувала обговорити умови, за яких Борис може посісти трон, таким чином виявила прибічників королевича і наказала слугам їх убити. Сили руської коаліції значно ослабли, Борис мусив тікати до Візантії, загинув в боях біля Тимишоари.

Після цих подій руські Арпади хоч і далі виявляли прихильність до русинів (Гейза II, наслідуючи своїх попередників, одружився з донькою київського князя Мстислава Єфросинією), але дедалі більше мусили рахуватися з угорцями. Прикладом саме такої політики були роки правління Бели III (1148–1196).

Єфросинія охрестила сина у Руській церкві і відправила на навчання до Візантії. Він усе своє життя з повагою ставився до віри своїх предків. Разом із тим, на нього колосальний вплив мав західний світ, особливо після одруження з французькою принцесою Маргаритою Капет (родичкою Анни Ярославни), яка привезла в Угорщину свій почет, талановитих архітекторів, художників, музикантів. Бела III налагодив роботу королівської канцелярії, розпочав угорське літописання (саме завдяки йому ми знаємо про землі Угорської Русі перед появою мадяр). Старомодний Вишгород його вже не влаштовував, і він

збудував палац у французькому стилі в сусідньому Острому Холмі. Угорці донині вдячні йому за те, що він ввів Угорщину в коло розвинених держав середньовічної Європи, і у 1848 р. демонстративно перенесли його прах до Будапешта.

Як це не дивно, але руська, до того ж великокнязівська кров короля цього разу мала для Русі негативний ефект: він вважав, що має такі самі права на Русь, як і будь-який інший руський князь. У 1187 р. розпочалася тривала і виснажлива для Русі боротьба за Галицько-Волинське князівство, яка не завершилася й у XIV ст., мала відлуння ще у XVIII ст., коли Австрія, володіючи Угорщиною, на тій самій підставі висунула свої претензії на Галичину і мала її у своєму складі аж до 1918 р.

Епопея боротьби за Галицьку Русь дуже заплутана, має багато несподіваних поворотів сюжету, але усе почалося з того, що до Вишгорода приїхав з проханням про притулок галицький князь Володимир Ярославович, якого галичани вигнали з міста за пияцтво та розпусту. Бела III скористався цією ситуацією, ув'язнив Володимира у Вишгородському замку і поставив правити в Галичі свого сина Андрія (щоправда, Володимир швидко утік з Вишгорода, спустившись вниз по мотузці).

У Вишгороді провів свої дитячі роки перший король Галицької Русі Данило Галицький (1202–1264). Хоча Андрія Угорського галичани також дуже швидко вигнали з міста, але з Романовичами у нього встановилися добрі взаємини, він вважав Данила своїм сином, і коли Романа Мстиславовича у 1205 р. забили поляки, він забрав Данила до себе у Вишгород і виховував його разом із своїм сином — майбутнім королем Белою IV.

Данило Романович провів у Вишгороді багато років, тут сформувався його світогляд (літопис повідомляє, що коли він повернувся до Галича, то не впізнав своєї матері). Вишгород багато дав нашому королю, він був одним із тих небагатьох правителів, хто мислив глобальними, європейськими категоріями. Вишгород не був чужиною, це був визначний політичний, культурний і духовний центр не тільки Угорщини, а й Угорської Русі. Русини згадуються як мешканці Вишгорода у 1500 р., навіть ще у 1715 р., тож звісно, вони жили тут у 1205 р. Уся зовніш-

ня політика Данила Галицького на західному напрямі була побудована на реаліях, які він побачив тут, у Вишгороді, або, можливо, прочитав у давніх руських та угорських літописах, які тоді ще зберігалися у Вишгороді. Він не тільки повернув Русі Люблінщину по Віслу і Лемківщину по Тилич (літописи неодноразово згадують про його перебування там), а й, як Володимир Великий, розмірковував про «збирання усіх земель руських» в їх давніх етнічних кордонах IX–X ст.

Якщо його похід на територію Східної Австрії можна пояснити династичними інтересами сина Романа (в XI ст. ці землі входили до складу «Руської Марки»), то мету його походу на північ Моравії історики не можуть зрозуміти донині, забуваючи про те, що кордони Великої Хорватії йшли значно далі Моравії, аж до Баварії, і що Данило не тільки завойовував тут міста, а й приймав присягу на вірність, тобто збирався тут правити, об'єднавши ці землі з Лемківщиною в один величезний хорватський масив (про те, що тоді тут жили русини, свідчить історія роду Орликів, Гербуртів, Кромерів, Одровазів, Пенезжів, Фіолів та ін.).

Хто знає, як розгорталися б події і де ми мали б нині кордони в Європі, якби не чергова, але найжахливіша з усіх попередніх, навала зі сходу. Ще і ще раз вражає те, що далі, ніж жили русини, ні гуни, ні авари, ні печеніги, ні татаро-монголи не пішли, і вкотре усе замкнулося на Угорщині. Західна Русь тоді остаточно припинила своє існування, і про Малопольщу, Сілезію, Північну Моравію, «Руську Марку» українці давно забули, а Угорська Русь, хоча і продовжила своє існування, але вже у зменшених кордонах, а її населення скоротилося настільки, що про жодний поступ і домінування в Угорщині українства вже не було мови.

Чи то не розуміючи, що несе із собою чергова навала зі сходу, чи то свідомо, але Бела IV не допоміг Данилу Галицькому в боротьбі з татарами, хоча той приїздив до нього як до свого друга дитинства напередодні цих жахливих подій. Спустошені руські землі Бела IV заселив іноземцями, але, як Арпад з руського роду Василевських, цей король дав шанс відродитися і русинам, передавши усю територію сучасної Східної Словаччини, Північ-

но-Східної Угорщини та Мараморощини в управління своєму зятю — чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, який переселив сюди людей не тільки із сусідньої Галичини, а й з Чернігівщини, чим, можливо, і врятував тоді Пряшівщину та Закарпаття (цей факт етнічної ін'єкції зі сходу перебільшувати не варто, але він пояснює дивні і досить потужні малоросійсько-москвофільські настрої в Закарпатті).

Хоча король збудував у Вишгороді фортифікаційні споруди, з'єднав мурами Верхній замок з Нижнім, проте після цих трагічних подій роль Вишгорода як столиці почала поступово падати (у 1255 р. Бела IV вже збудував королівський палац у Буді). Арпади вже більше родичалися з куманами, ніж з русинами, і хоча останній з них (Андрій III) знову наблизив до себе Абовців з роду Гонтів, був одружений на Феонілі (Неонілі?), але потомства від неї не мав, і ця слава в історії Угорської Русі династії у 1301 р. припинила своє існування.

Угорці моментально відчували послаблення русинів, не допустили на трон жодного прихильного до них кандидата, а поставили собі королем представника Анжуйської династії Карла Роберта, фанатичного католика, який кожен день 200 разів читав «Отче наш» латиною. Хоча за традицією він також спочатку одружився з русинкою Марією Львівною, але йому були абсолютно байдужі інтереси Руської церкви, мови, культури. Останній раз в документах ця Марія згадується у 1307 р. Шукаючи нових земель для німців, італійців і французів, він почав різко скорочувати землеволодіння руських магнатів, насамперед Абовців, яких вважав своїми основними конкурентами у боротьбі за трон (Самійло Аба у 1041–1044 рр. був королем Угорщини). Країною прокотилася хвиля повстань руської шляхти. Першими повстали магнати, які в документах названі Борис та Іван, у 1311 р. — Омодей Аба, у 1319 р. — Петро Петрович, у 1316–1321 рр. — Петро Порошенко, а ще пізніше, у 1323 р., — Іван Драгош.

Найбільшим було повстання Петра Порошенка, про нього згадують угорські хроніки та інші джерела, і його поразка, певно, була також найбільшою, оскільки після неї почалася масова еміграція руської шляхти з Угорщини в Галичину, яка незабаром, вже у 1347 р., опинилася

під Польщею.

Карл Роберт не переніс свою ненависть до русинів на Вишгород, ці місця йому дуже подобалися, і він розпочав будівництво розкішного королівського палацу, а його наступник, Людовик Угорський, у 1342 р. навіть переніс свою резиденцію з Буди до Вишгорода. Сюди перевезли королівські регалії і склали їх у потаємній кімнаті Соломонової башти.

Вишгород ще кілька разів залишав вагомий слід в європейській історії. У 1335 р. польський король Казимир Великий підписав тут з Людовиком Угорським угоду, згідно з якою, якщо у Казимира не буде законного спадкоємця трону, то цей трон перейде угорському королю. Король був у розквіті сил, мав багато позашлюбних дітей, тож не вважав цю угоду небезпечною для польського трону.

У 1338 р. у Вишгороді побував останній галицький король Юрій II Тройденевич і уклав подібну угоду, яка до того ж передбачала втручання Угорщини в справи Галичини в разі заворушень.

У Вишгороді тоді сидів якийсь «ляльковод», що планував майбутнє Європи і реалізовував свій задум чужими руками. Історики вважають, що цим «ляльководом» була мати Людовика Угорського Єлизавета, дочка польського короля Владислава Локотка, яка прагнула об'єднати усі слов'янські землі в руках у свого сина, що врешті-решт їй і вдалося зробити.

У 1370 р. утворилася величезна держава від Балтики до Адріатики (до якої входила також Галичина), про яку угорці нині згадують, як французи про імперію Карла Великого, росіяни — про часи Катерини II, а австрійці — про Габсбургів. Вона проіснувала 17 років, і Вишгород був її столицею.

У Вишгороді ж у 1371 р. народилася особа, яка її й зруйнувала — майбутня польська королева Ядвіга. Одружившись з Ягайлом, вона вивела з-під юрисдикції Угорщини спочатку Польщу, а у 1387 р. і Галичину.

Вишгородський проект мав своє подальше продовження в особі русинки Софії Ольшанської, яка зробила усе можливе, щоб на угорський і польський трон сів її син Андрій-Владислав, прозваний Варненським. Безумо-

вно, Андрій часто бував у Вишгороді, але обставини вимагали його присутності в Буді, де був центр угорської опозиції, і він не встиг розбудувати це місто так, як це зробив син його воєводи Хунаді Матвій, який згодом став угорським королем.

Роки правління Матвія Корвіна (1443–1490) є вершиною величі Вишгорода. Цей король був русином за походженням, похрещений як православний, жив тільки у Вишгороді, де збудував розкішний палац, а Буду не вважав за столицю.

Рід Хунаді походив від Івана Волошина, з регіону, де й тепер ще проживають українці (Лугош у Румунії). Вони тоді ще не змадяризувалися, тож ставши королем, Матвій називав себе «Dux Ruthenorum». Він звільнив русинів від податків, а своїм землякам дозволив селитися на території Словаччини, Моравії та Сілезії. Прихильність до русинів позначилася і в тому, що свою охорону (так звану «Чорну сотню») він набирав виключно з них, ніколи не покладався на угорців, шанував грецьку віру і свій народ. Важливу роль у формуванні його світогляду відіграв той факт, що батько запросив до нього вихователем найвидатнішого русина тих часів Григорія з Сянока. Тому Корвін цікавився наукою, культурою, мистецтвом, збирав у Вишгороді найвидатніших інтелектуалів Європи і, як вважають, був найерудованішим королем за всю історію Угорщини (навіть Леонардо да Вінчі покладався на його авторитет). Палац Корвіна у Вишгороді вразив своєю грандіозністю (350 кімнат) навіть папського нунція, який завжди закінчував свої звіти до Риму словами: «З Вишгорода, земного раю». Тут навіть фонтани були із червоного мармуру, а замість води на великі свята текло вино.

Останній раз русини згадуються у Вишгороді у 1715 р., а в 1747 р. статистика згадує їх тільки в Новгородському (Ноградському) комітаті. Турки були у Вишгороді у 1529–1542 рр., 1605–1683 рр., і коли у 1683 р. сюди знову повернулися угорці, місто було таке знищене, що не вірилося, що тут колись була угорська столиця і стояв найрозкішніший палац в Європі.

Руїна у Вишгороді лишалася мало не до наших днів. У подальші століття це була звичайна провінція, куди приїздили художники та шанувальники старовини. Лише

тепер у прадавній руській та колишній угорській столиці почалися інтенсивні реставраційні роботи, Вишгород включений у туристичні маршрути, а нещодавно відбувся його новий дебют на європейській політичній арені: тут була підписана угода про регіональну співпрацю між Угорщиною, Польщею, Словаччиною та Чехією, і тепер щороку тут засідає «Вишеградська четвірка».

Знехтували однією центральноєвропейською державою і одним народом — тим самим, якому до приходу угорців належала ця земля і який ще багато століть був тут чинним суб'єктом історичного процесу.

Однак, у цього народу ще все попереду, йому лише не слід забувати своєї історії (але з чужих путівників і від чужих екскурсоводів про неї мало що можна довідатися).

Література: 1; 2; 3; 7; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 35; 37; 38; 46; 48; 49; 52; 55; 56; 59; 60; 62; 63; 65; 66; 67; 70; 71; 72; 73; 74; 76; 79; 80; 83; 84; 87; 92; 93.

Гайдубисермени

Гайдубисермени (Hajdúböszörmény) — містечко біля Доброчина (Дебрецена), яке входить до греко-католицького анклаву і пов'язане з багатьма діячами українського походження.

У Гайдубисерменах народився Григорій Поп, у 1791 р. він переїхав до Пряшів. Багато років греко-католицьким священиком в Гайдубисерменах був Гнат Рошкович (1822–1895), автор етико-філософської праці «Мораль», що була видана у 1877 р. в Ужгороді. Рошкович є також автором численних публікацій до українського часопису «Світ», водночас він започаткував в українському русі Угорщини течію, яку назвали «мадяронством» і яка відіграла вельми негативну роль в денаціоналізації угорських українців: саме Рошкович і мадярони впровадили у церковну літургію угорську мову.

Мадярони виправдовували свою позицію приналежністю українства до західного світу та необхідністю дієвої боротьби з москвофільством, але насправді шкоди наробили значно більше, ніж прибічники східної орієнтації: угорська мова не є слов'янською, тож запровадивши її,

денаціоналізацію можна здійснити протягом життя одного-двох поколінь, що, врешті-решт, і сталося.

Разом із тим, діяльність Рошковича та йому подібних дає нам сьогодні можливість усвідомити етнічне походження тих, хто слухає літургію і розмовляє угорською мовою, але ходить не до римської, а до греко-католицької церкви (таких людей в Угорщині — сотні тисяч). Принаймні, Бисермени належали до тих поселень біля села Дороха (Дороги), де у 1814 р. ще не було жодного угорця і усі діти ходили до руської школи.

Література: 2; 3; 4; 13; 25; 29; 37; 38; 48; 83; 93.

Гайдудороха

Гайдудороха (Hajdúdorog) — один із бастионів українства в гайдуцьких степах біля Доброчина (Дебрецена), де люди до останнього відстоювали своє право на рідну мову та духовність (руська назва цього села — Дороги).

У боротьбі за ці права у 1780 р. місцеві українці навіть заявили про перехід у православ'я, сподіваючись, що Катерина II захистить їх від денаціоналізації. Парохом тут був Андрій Бачинський (1732–1809), який шанував кирилицю та рідну мову і зміг пояснити людям відмінність українства від москвофільства. Саме завдяки його наполегливій праці руські парафії були виведені з католицьких єпископств в окреме, Мукачевське єпископство, а сам Бачинський у 1772 р. став греко-католицьким єпископом.

У 21 навколишньому селі були відкриті школи, де викладання українською мовою велося до 1841 р. (пізніше рідною мовою дозволяли вчити тільки молитви).

Політику Бачинського продовжив Іван Данилович (1836–1895), який був тут парохом цілих 20 років. Данилович також вважав, що церква має використовувати народну мову, склав повноваження голови Спілки св. Василя Великого, відійшов від усіх промосковськи налаштованих організацій. Розуміючи, яку небезпеку несе діяльність мадяронів та Рошковича, почав перекладати літургійні книги на живу українську мову. Він звернувся до уряду з пропозицією заборонити видання промосковського «Свету» і на свій власний кошт налагодив випуск

україномовного «Нового Світу». Найкращим методом пропаганди рідної мови та боротьби з денаціоналізацією Данилович вважав український театр. Від 1867 р. його театр об'їздив всю Угорщину та Словаччину, ставив вистави у Празі, де була чисельна українська діаспора.

У 1912 р., за відсутності пастви, паралельно з руською була заснована греко-католицька єпархія з літургією угорською мовою. У наш час автохтонне руське населення можна визначити не за мовою, а за належністю до греко-католицької церкви (про це говорять і прізвища місцевих священиків — Петрашевич, Федор, Цурко, Гулович, Белович, Сірко, Ладомирський).

Українською літературною мовою в Угорщині почав писати Гренджа-Донський аж у ХХ ст. Така тривала невизначеність з мовою, а отже і етнічною належністю (ще дотепер існує рух так званих «русинів», які не визнають своєї належності до українства і вважають себе окремою нацією), лише підтверджує дитячий вік українського етносу, оскільки зі старим етносом подібна ситуація (особливо з мовою) є просто неможлива.

З-посеред пам'яток української культури заслуговує на увагу церква, особливо її іконостас, виконаний на високому художньому рівні. Раніше майже в кожній оселі були книги на давньоукраїнській мові, але в 80-их роках ХХ ст. мадяри їх позбирали, і тепер вони розкидані по різних сховищах.

Література: 2; 3; 4; 13; 25; 29; 37; 38; 48; 83; 93.

Гайдусобосло

Гайдусобосло (Hajdúszoboszló) — центр своєрідного українського етнічного регіону біля Доброчина (Дебрецена), який умовно можна назвати «Гайдуцька Січ». Усі назви тут починаються на «гайду». А що в перекладі це означає «розбійник, гультай», то місцеві мешканці вживають тільки другу частину назв (Собосло, Дороха, Бисермени та ін.).

До початку ІХ ст. тут проживали тільки русини, тож уся номенклатура топографічних назв (в т.ч. Доброчин) має руське походження. У 20-х рр. ІХ ст. болгари остаточно розбили аварів і почали прусуватися на північ Угор-

щини, де вздовж Тиси заснували свої колонії, серед яких до наших днів ще залишилися Полгари та Бисермени (ось чому Нестор на поч. XII ст., розповідаючи про походження «Руської землі», писав, що це там, «де є нині земля Угорська і Болгарська»).

У XIII ст. по цій території так «пройшли» татаро-монголи, а потім турки, що до сер. XVI ст. тут не було ні руської, ні угорської, ні болгарської землі, а суцільний степ з травами по пояс.

У цьому степу довго ніхто не жив, лише скотарі випасали худобу для продажу на західних ринках. Без зброї в цьому «Дикому полі» з'являтися було небезпечно, тож незабаром відбулося те, що сталося в Україні з утворенням козацтва, а згодом на американському «Дикому Заході» з появою ковбоїв. До озброєного товариства почали долучатися ті, хто тікав від своїх панів або з турецької неволі, і з часом тут утворилася справжня «Гайдуцька Січ», причому невідомо, чи то вона стала зразком для Запорізької Січі, чи навпаки.

«Дике поле» належало тоді шляхтичу руського походження Степану Бочкаю. Коли у 1605 р. «гультаї» допомогли йому розбити австрійців, він подарував їм частину своїх земель, і тут поступово, за прикладом осілого козацтва, почали з'являтися постійні поселення на чолі із капітанами (на Україні це були полковники). Крім болгар, тут осіло багато угорців, румунів, сербів, але найбільше було русинів, що засвідчує тип степового поселення, в якому фахівці не бачать жодного впливу кочівників (це типове руське городище, оточене ровом та земляним валом).

Село було поділене на частини, якими, як і в Україні, керували десятники і сотники. Прикметно, що ці «гультаї» наймалися на службу переважно до українських магнатів, саме вони їх назвали гайдуками, а ватаги з простого люду — гайдамаками. В історії України рух гайдамаків відіграв надзвичайно велику роль, але мало хто пам'ятає, що витoki його були саме тут, у 20 км від Доброчина (не варто забувати, що запорізьке козацтво було реорганізоване в регулярне військо королем Речі Посполитої Стефаном Баторієм, який походив з Угорщини і родове село якого містилося на краю «Дикого поля», в

50 км від Доброчина (Дебрецена), біля Гайдудорохи).

Виявляється, що рухи гайдамаків, батярів, опришків, збоїв зародилися на територіях, заселених в давнину русинами, і пояснення цьому феномену слід шукати в ментальності українського етносу, описаному ще Прокопієм Кесарійським.

Література: 2; 3; 4; 13; 25; 37; 38; 48; 83; 93.

Галас

Галас (Halas) — давнє українське село біля Токаю, де в часи правління короля Андрія I його канцлер Петро Комес, якому були подаровані ці землі за допомогу в здобутті угорського трону, заснував православний монастир, остання згадка про який походить з 1267 р. (напевно, був ліквідований Карлом Робертом у 1321 р.).

З історичних хронік відомо, що цей монастир дуже любила дружина Андрія I королева Анастасія, яка часто приїздила сюди.

Література: 25; 29.

Галач

Галач (Halácz) — змадяризована назва давньоруського Галича, який разом із сусіднім Оросваром (тепер це Мосонмадьярвар), Чаславцями та Оросланами згадується в XI ст. в переліку руських міст біля Дунаю («Slovensko-ukrajinske vzťahy v oblasti narodnostnych mensin», Presov, 1991). Ця територія в XI ст. називалася «Руська Марка», до приходу мадьяр була заселена русинами. Поруч, у сусідній Словаччині, є ще один Галич, така концентрація цих назв наводить на думку, що до появи аварів тут жили дуліби, переважна більшість яких в VI ст. мусила переселитися або в Галичину, або на південь сучасної Чехії.

За однією з версій, саме з цього Галича походив перший польський хроніст Галл Анонім: він знав слов'янську мову (інакше як би написав польську хроніку?), приїхав до Польщі з руською княгинею Вишеславою, яка потім взяла його вихователем до свого сина Мешка, отже

знав руську мову.

В часи австрійського панування саме тут Габсбурги встановили кордон Угорщини, і далі на захід від Галича та Оросвара жоден озброєний угорець не мав права їздити.

В сусідньому Гедерварі провів останні роки свого життя автор багатьох історичних праць Іван Фонович (1709–1788). Він учився в Шопроні, певно, походив з цих давніх руських земель (як і композитор Каменський). Фонович був одним з перших угорських істориків. Саме він написав «Hungaria fida Austriae», яка була видана у 1745 р. в Трнаві і не втратила свого значення донині.

Література: 2; 48; 83.

Гонт

Гонт (Hont) — родове гніздо найпотужнішого хорватського князівського роду Гонтів, які залишили помітний слід в історії Великої Хорватії і цілої Угорщини.

Наявність поруч із Гонтом (частково на території сусідньої Словаччини) типово хорватських топонімічних назв (Хорватіце, Буковина, Хорпач, Поток, Магура та ін.) переконливо свідчить про те, що саме тут відбувся етногенез найбільшого серед західних руських племен — племені хорватів, яке після завершення розселення слов'янських племен зайняло величезну територію від Буковини до Карконош, у т.ч. усю Північну Угорщину до Дунаю. Крім них, у IX ст. на території Угорщини залишилася незначна частина дулібів, які зосередилися переважно за Дунаєм, в районі озера Балатон, а тому між поняттями Угорська Русь і Хорватська Русь можна поставити знак рівності, що й зробили дослідники прадавньої Лемківщини (див. «Аннали Світової Федерації лемків»).

До приходу мадяр Гонт, як і Краків, Стільсько і Турнов, був однією із 4 родових столиць Великої Хорватії, в Угорщині це місто стало центром жупи (комітату), який так і називався — Гонт. Вершиною розвитку Великої Хорватії було X ст., але після битви при Банхиді розвиток її південної частини зі столицею в Гонті пішов окремим шляхом (див. Банхіда). Прагнучи вийти зі складу Великої

Моравії, Гонти пішли на союз з мадярами, і саме тому Святополк II у 905 р. програв свою вирішальну битву. Є також інше пояснення того, чому Гонти-Пазмани швидко зайняли в угорській ієрархії панівне становище і вже у 920 р. очолили мадярські війська в Італії: можливо, Арпад одружився з княгинею з їх роду.

Так чи інакше, але Гонти стали наближеними Арпадів, і коли ще одна їх дочка вийшла заміж за польського короля Болеслава Хороброго, то хроніки називали її хорватською і угорською княгинею. Гонти отримали величезні маєтки по всій території Угорської Русі, в т.ч. на сході, а рід їх розрісся і розділився на гілки: Гонти, Пазмани, Абовці, Ламперти, Білаші.

З часом їх основна економічна потуга зосередилася на сході. Певний час вони ще називали себе Гонтами і, відповідно, так само називали свої маєтки (Гонтч, Гонтч-руська). Згодом, як родичі хорватських князів Лаборців, почали зватися їх ім'ям, яке угорці спростили до Абовців.

Незважаючи на свою близькість до трону, Гонти-Абовці не стали манкуртами, навпаки, перебували в опозиції до мадяр і в 30–40-х роках XI ст. очолили руську партію в Угорщині та Польщі (у 1031 р. на краківський трон сів син хорватської княгині з роду Гонтів Беспрім). У 1031 р. в Угорщині був організований заколот, але Гонти-Абовці захопили тут владу лише через 10 років, у 1041 р., коли Самійло Аба закликав перебити усю верхівку мадяр, і ті звернулися за допомогою до німців. Аба був забитий, але трон все одно потрапив в руки руського (хоча й іншого, Білгородського) князівського роду Василевських, представниця якого одружилася з мадярським князем Гейзою.

Відомо, що князь Ламперт з роду Гонтів підтримав спробу сина руської княгині Предслави Бориса посісти угорський трон, за що його забили слуги Бели II Сліпого. Разом із дружиною Софією та сином Миколою він був похований у православному монастирі в Бровіку, що був закладений Гонтами у 1131 р.

Потуга Гонтів-Абовців відійшла в історію разом із Арпадами. Їм ще вдалося одружити останнього Арпада (Андрія III) з княжною Феонілією (Неонілією), отримати у володіння мало не всю територію північно-східної Угор-

щини, але саме це й привернуло увагу до них нового, прокатолицьки налаштованого короля Карла Роберта, який почав їх утискувати. Повстання 1311 р. під орудою Омодея Аби зазнало поразки, Гонти-Абовці були розбиті під Розганівцями, а усі їх земельні латифундії конфісковані. Можливо, саме після цих подій деякі з Гонтів потрапили на Поділля, з їх роду походить Іван Гонта, ватажок Коліївщини.

Історики підраховали, що на поч. XIV ст. із 190 шляхетських родів Угорщини 160 були руськими. Шляхта руського походження не становила в Угорщині унікального винятку — вона складала верхівку панівної еліти не тільки в Угорщині, а й у Польщі (Заславські, Замойські, Фірлеї, Тишкевичі, Зборовські, Сенявські, Жовкевські, Властовичі, Дуніни, Потоцькі, Даниловичі та ін.), Великому Князівстві Литовському (Шварно, Чарторийські, Вишневецькі, Корецькі, Сангушки, Сапіги, Ольшанські, Огінські, Масальські, Радивіли, Ходкевичі та ін.), Росії (Черкаські, Волконські, Голіцини, Шереметєви, Трубецькі, Оболенські, Романови-Кобили, Боратинські, Хованські, Глинські, Довгоруки та ін.) і навіть у Чехії (Славковичі). Феномен магнатерії руського походження вивчений дуже погано, замовчується те, що в усіх цих країнах вона становила мало не 80% правлячої номенклатури, пересічні громадяни цих держав не знають етнічних коренів своїх королів, царів і великих князів, наївно вважаючи, що вони походили з титульної нації.

Прикметно, що більшість угорських родів руського походження була фізично винищена татарами, натомість польські та литовські Гедиміновичі, П'ясти та інші князівські роди та королівські династії вимерли природнім шляхом і їх замінили руські (це яскрава ілюстрація того, що має статися в майбутньому на рівні цілих етносів).

Якщо кузнею російської панівної еліти була Новгород-Сіверщина, литовської — Волинь, польської — Галичина, то мало не вся угорська магнатерія народилася в Абауй-Боршоді чи Гонті, причому Гонти серед них протягом багатьох віків займали провідне становище.

Література: 1; 2; 13; 31; 48; 66; 67; 83.

Гомроги

Гомроги (Homrogy) — село в прадавньому руському поясі на північ від Мішкольця, де до 1904 р. в місцевій греко-католицькій парафії був священиком видатний український культурний діяч, філософ і письменник Еміль Кубік (1857–1940).

Кубік уклав «Слов'яно-угорсько-русько-німецький словник» в 30 тис. слів, який видав в Ужгороді у 1906 р., є автором кількох збірок поезій, а також автобіографічного роману «Марко Солтис» в 3 т. Як і Данилович, він вважав, що театр має виконувати просвітницьку місію, і ставив вистави українською мовою в Гомрогах та навколишніх селах.

Його родина, яка походила з-під Свідника, була змушена виїхати до США, як і багато інших українських родин. У світі відомий його син, талановитий американський художник Антон Кубек (1885–1971).

Література: 83.

Горомболь

Горомболь (Hogrambol) — давнє руське село на північному сході від Будапешта, було змадяризоване в числі перших. Вже у 905 р. більшу частину руського населення мадяри витіснили в гори (Баконь, Вишеградські, Бержени, Матра, Букові), а після татаро-монгольської навали XIII ст. руських сіл на рівнині майже не залишилося.

Греко-католицтво, хоча і мадярською мовою, ще до вго пов'язувало їх мешканців з руською духовністю, а отже з рідним етносом. У Горомболі до них належала родина місцевого греко-католицького священика Демка. Про таких, як вони, П. Яцко згодом, писав: «Вихідці з русинів справді відіграли значну роль в історії Угорщини, причому не тільки в її північно-східній частині, а також і в центральних землях».

Найбільш відомим з них був історик, професор Будапештського університету Коломан Демко (1852–1918), який займався історією Лемківщини, зокрема спишських міст. Він довгий час проживав в Левочі, праці його базу-

валися на місцевому матеріалі і зберігають своє значення донині. Ще більше значення має його унікальне дослідження з історії розвитку медицини в Угорщині, а також «Історія Угорщини», яку він написав українською мовою (тому в Угорщині вона так і не була видана).

Для українства Демко прислужився тим, що вів рішучу боротьбу з москвофілами і видавав український часопис «Неділя».

Його брат Юрій Демко (1856–1914), хоча і був мадяроном, але як ректор Будапештського університету допомагав українським студентам, і багато хто з них своєю вищою освітою завдячують йому.

При всій потворності таких постатей, як Кошут, Дунін-Борковський чи Пірушкевич, у мадяронстві, полонофільстві, москвофільстві та малоросійстві слід бачити й інший бік: русини цивілізували панівні нації, збагачували світову культуру, і в цьому полягає історична місія українства (Петефі, Ліст, Мункач, Міцкевич, Словацький, Прус, Огінський, Гоголь, Достоевський, Чайковський). Брати Демковичі не були особистостями такого рівня, але без тисяч таких, як вони, мадяри ніколи не стали б угорцями (те саме можна сказати про поляків і росіян).

Література: 3; 83.

Дебрецен

Дебрецен (Debrecen) — центр комітату Сабольч, давньоруська назва якого — Доброчин. Лише в цьому комітаті люди нині декларують себе українцями (чого немає навіть на кордоні з Україною), а це свідчить про їх компактне проживання тут і давні руські традиції. Земля біля Доброчина була родючою, тож русини з району Букових гір почали просуватися сюди і колонізували її вже на поч. нашої ери, а можливо, і раніше (Нестор згадує про волохів, тобто про даків, які «підкорили словенів», а це могло бути ще в I ст. до н.е.).

Археологія свідчить, що в період IX–XIII ст. це був один із найбільш заселених регіонів Угорщини, а що місцеве єпископство називалося «Rosiensis», то основну масу населення складали русини. Хоча цей комітат найбільше постраждав від татарської, а згодом турецької на-

вали, люди вернулися сюди і освоїли «Дике поле», де почали випасати худобу і продавати її за кордон. Потім гайдуки стали найманцями у магнатів в Україні, решта зайнялися городиною, і Доброчин перетворився на центр величезного сільськогосподарського регіону, куди на ярмарки приїздили українці з Закарпаття. Ярмарок проходив на центральній вулиці Доброчина, тому вона донині зветься Торговою.

Про ярмарок у Доброчині в українському фольклорі є багато згадок. Одна з них — популярна народна пісня, де співається, як українські парубки на цьому ярмарку шукали собі наречених, що красномовніше за будь-яку офіційну статистику свідчить про етнічний склад цих земель. Тож не дивно, що нині центр сучасного українства в Угорщині міститься поруч із Доброчином, в Маріяповчі.

Руські князі панували тут, як і на території сусідньої Словаччини, до 1320 р., аж поки король Карл Роберт не розбив під Доброчином князя Копача. Розправившись з руською панівною елітою, угорці взялися за простих селян, і в XVI ст. русинам заборонили носити чоботи. Не дивно, що Доброчин був у епіцентрі багатьох повстань, в т.ч. Довжі, а в 1569 р. тут був розбитий Григорій Карачон.

Зі свідчень єпископа Декамеліса відомо, що руська церква проіснувала в Доброчині до поч. XVIII ст.: у 1693 р. Декамеліс дав тут місцевий приход отцю Ісаї.

Постійна присутність в регіоні Руської церкви не дозволила католицтву пустити глибокі корені, Доброчин завжди відзначався рідкісною для часів середньовіччя релігійною толерантністю. Крім греко-католиків, добре почувалися тут антитринітарії та кальвіністи, які у 1538 р. відкрили в Доброчині свій колегіум. А що на навчання сюди приймали не тільки прихильників Кальвіна, а й православних і греко-католиків, то багато угорських русинів саме тут отримали вищу освіту, і за рівнем культури та інтелектуального розвитку Угорська Русь аж до поч. XIX ст. випереджала інші руські регіони, хоча цим скористалася не Україна, а Росія. В колегіумі викладали видатні професори з цілої Європи, і Доброчин був своєрідним Римом європейського кальвінізму. Габсбурги розправилися з цією столицею європейської вільної думки

варварським способом: усіх професорів колегіуму у 1673 р. видали туркам, які відправили їх на галери. В пам'ять про цю трагічну сторінку в історії християнства в Доброчині біля колегіуму встановлено монумент «Мученикам кальвінізму».

Усі райони Угорської Русі відзначалися високим рівнем політичної активності, але Доброчин і тут займав особливе місце і був в епіцентрі багатьох заворушень та повстань. Саме звідси у 1619 р. зі скаргою на переслідування Габсбургами «іновірців» звернувся Бетлен до всіх монархів Європи. Саме тут у 1676 р. формувалися загони куруців, де, за підрахунками Мицюка, українці становили понад 50%. Біля Доброчина діяв 5-тисячний загін українських козаків, яких найняв і під французькими прапорами прислав на допомогу куруцям Людовик XIV. Після поразки повстання Габсбурги влаштували русинам «Пряшівську різанину», наклали на них найбільші в усій імперії податки, чим, і започаткували економічну деградацію Угорської Русі.

Запорожці ще раз побували в Доброчині у 1703 р., коли їх загін у 800 шабель допоміг закарпатцям та українцям з Бережан, яких прислала княгиня Сенявська, звільнити це місто від австрійських військ. Чи то під впливом цих козаків, чи то побачивши, які привілеї мають гайдуки, що проживали в степу біля Доброчина, але в середовищі куруців почався рух за «покозачення», який був особливо сильним в районі Виноградова, і Берчені, один з керівників повстання, довелося приборкувати його силою. Після цих подій повстання 1703–1711 рр. було приречене, бо сам Берчені визнав: «ми втратили любов народу».

Доброчин є яскравою ілюстрацією тези про надзвичайну політичну активність регіонів Угорщини, заселених українцями (це ще один феномен Угорської Русі). Саме тут Кошут проголосив акт детронізації Габсбургів. Тут 2 серпня 1849 р. відбулася вирішальна битва угорських повстанців з військами фельдмаршала Паскевича (українці були по обидві сторони барикад, і в підсумку їх загинуло більше, ніж угорців чи росіян). 120 повстанців поховали на вул. Мештер, а на місці битви стоїть пам'ятник генералу Шандору Надю. 45 українців загинули при зві-

льнені Доброчина від фашистів у 1944 р. Саме тут були скликані Народні Збори, які визначили долю Угорщини на наступні 50 років.

Нині Доброчин відомий не тільки як центр стародавнього сільськогосподарського регіону, торговий і промисловий центр, де зосереджена мало не уся фармацевтична промисловість Угорщини, а й як місто з давніми історичними і культурними традиціями, у формуванні яких далеко не останню роль відіграли українці.

Саме в Доброчині професор Д. Мароті (1715–1744) досліджував український і сербський пісенний фольклор, на основі чого створив перші музичні твори, які в 60-х рр. XVIII ст. дали початок музичному стилю, відомому нині в усьому світі під назвою «музика вербункоша». Перший запис цих ритмів зробив ще у 1520 р. Філіп Повіновський, який звернув увагу на те, що ця музика з'явилася на території Угорщини одночасно з початком «волозької колонізації», її підхопили циганські ансамблі з Румунії, які мандрували по всій Європі, і, забувши про русько-сербську першооснову, музику почали називати циганською або угорською, хоча циганські ансамблі лише її розпропагували та своєрідно аранжували. Композитор Бела Барток був переконаний, що основою угорської нової музики була українська коломийка, а музикознавець Р. Пріккел сам чув у дитинстві, що гайдуцький танець, який також вважається основою музики вербункоша, угорці називали «коломийко».

Якщо на сході український мелос довів до рівня геніального звучання Чайковський, то на заході це зробили Ліст, Барток, Гайдн, Моцарт, Бетховен, якому підказав українські теми посол Росії у Відні Розумовський.

У наш час традиції українства в угорській музиці продовжує розвивати професор Дебреценської консерваторії Андрій Задор (брат професора Львівської консерваторії Д. Задора).

Крім Кальвіністського собору, де Кошут урочисто зачитав акт детронізації Габсбургів, на увагу українців у Доброчині заслуговує готель «Золотий Бик», названий так на честь Івана Бика, який подарував цю споруду місту. Бик також матеріально підтримував багатьох студентів колегіуму, серед яких було багато українців (у

1914 р. цей колегіум був перетворений на університет).

При університеті існує бібліотека, яка нараховує 225 тис. рідкісних книг та рукописів.

У місцевому музеї є археологічний відділ («слов'янські пам'ятки» від III ст. до н.е. є, власне, пам'ятками українства). Там же зберігаються картини Мункача і Чироса (види Доброчина та давньоруських Тиханів).

Література: 2; 3; 4; 6; 9; 12; 13; 16; 17; 20; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 33; 36; 37; 38; 43; 47; 48; 50; 52; 55; 56; 66; 67; 71; 72; 74; 79; 81; 83; 85; 86; 93.

Дендешоросі

Дендешоросі (Gyöngyöroszi) — це містечко є одним з найдавніших українських поселень на території Угорської Русі.

Словацькі та угорські вчені дійшли висновку, що руські села, назва яких походить від слова «оросі» або «орос» (Оросвар, Оросхаза, Дендешоросі, Орослани, Кішоросі) були засновані ще в домадлярській, так звані «словенські» часи, тимчасом як Русков, Русовце, Гонтчруська, Руська Весь та подібні з'явилися лише в XI ст., коли «Русь» і «русин» в Європі стали загальноприйнятими поняттями і замінили «словен».

Дендешоросі розташоване на півночі Угорщини, в горах Матра, поруч із Матрафюредом, Абасаром та Фендебре. Археологи довели, що саме тут з'явилися перші ознаки Пілінської і Куятицької культур (археологічна група Загава), а тому в районі Матрафюрета ще на початку I тисячоліття до н.е. мали жити германські племена («матра» в перекладі з німецької мови означає полонину). В X ст. до н.е. германці пішли звідси, і тут запанувала слов'янська Куятицька культура, в надрах якої почав формуватися руський етнос, про який, як про dokonаний факт, можна говорити в I–II ст. нашої ери. Саме тоді з'являються повідомлення про осів, яких римляни поселили для охорони своїх кордонів від германських племен на лівому березі Дунаю, в районі Пешта та Ваца (є підстави вважати, що ці осі-оросі походили з гір Матра, в т.ч. з району Дендешороса).

Про те, що увесь цей регіон від річки Іпель до Фен-

добре до приходу маляр був руським, свідчать топонім на кшталт Дендешоросі, Новгород чи Нагіоросі (що в перекладі означає Велика Русь!!).

Донині у Фендебре є руська церква (хоч і перероблена під костел), де збереглися старі фрески роботи руських майстрів.

Поруч, в Абасарі, був православний монастир, заснований у 1041 р. угорським королем Самійлом Абою, який належав до місцевого хорватського роду Гонтів-Пазманів і який, захопивши трон, закликав перебити усю угорську знать, у 1041–1044 рр. ним було знищено 50 найвпливовіших угорських родів, і хоча історики намагаються представити це як рух угорських язичників, наявність православного монастиря в Абасарі заперечує ці версії, бо язичники монастирів не засновували. Безумовно, в бурхливих подіях 1041–1044 рр. мала місце і релігійна складова (католики часто називали православних язичниками), але в їх основі лежав етнічний конфлікт.

Найцікавішим для дослідження є феномен індоєвропейського етногенезу — поділ українства на західних і східних русинів, західну і східну гілки. Досі нема усвідомлення того, що процес діалектичного етнічного заперечення завершився поділом індоєвропейського архетипу на західних і східних українців і що це є об'єктивна реальність.

Якщо слов'янство є останньою ланкою індоєвропейського етногенезу, то українство є кінцевим результатом етнічного розвитку самого слов'янства, або, іншими словами, більш молодого етносу, ніж український, серед слов'ян та індоєвропейців немає і вже не буде. Отже, феномен Збруча виник не на пустому місці, а є закономірним результатом завершальної стадії діалектичного заперечення індоєвропейської спільноти, дії таких фундаментальних факторів розвитку, як асиметрія в просторі та асинхронність розвитку у часі.

Збруч — це результат того, що в X ст. називалося Великою Хорватією, а в документах Празького єпископства мало кордони «по Буг і Стир». Усе починалося тут, між горами Матра і Буковими горами, де роль Збруча виконувала річка Тарна, вздовж якої започаткувався поділ

руських племен на східних та західних українців, тобто тих, які розвивалися в напрямі на захід.

Гори Матра, в т.ч. Дендешоросі, були колискою західних українців, тих, які до X ст. розселилися на величезному просторі Центральної Європи від Прута і Стира до Баварії, та від Балатону на півдні до місця впадіння Бугу до Вісли на півночі. Саме тут слід організувати постійно діючу археологічну експедицію Національної академії наук України, а не витрачати час і кошти на дослідження іранських чи угро-фінських пам'яток на території України, де до VII ст. жодної суто української пам'ятки, за винятком хіба що території на Дністрі, не було. Лише археологічні дослідження Матри і Букових гір можуть дати знання про справжнє минуле українства, зрозуміти фази його еволюції, темпи та напрями розвитку, його майбутнє, місце і роль, яку українці мають відіграти не тільки в слов'янському, а й у індоєвропейському світі.

Історія свідчить про те, що фактори асинхронності та асиметрії розвитку на першому етапі сприяють західному вектору, що підтверджується дослідженням Пілінської та Куятицької культур, виникненням на заході перших державних утворень, як-от держава Само, Блатненське князівство, Велика Хорватія, тисячолітнє домінування західної цивілізації (носіями якої були й західні українці) над східною.

Щодо етнічного розвитку, то у середовищі західних українців завершився процес формування національної свідомості, власної мови, ментальності та психології, виникло відчуття етнічної спорідненості з братами на схід від Збруча, тимчасом як на сході цей процес ще триває, там ще десятки років переважатиме східний вектор розвитку, коли братом вважається не рідний брат, а східний сусід. Націй із такою складною діаграмою розвитку у світі є дуже мало (не більше 8), усі вони успішно пройшли фазу взаємного етнічного заперечення і давно стали великими націями (японці, китайці, монголи, євреї), і тільки українці, як наймолодший етнос, досі перебувають на цьому небезпечному етапі розвитку. До його завершення злиття таких протилежностей, як західні і східні українці, може бути передчасним чи штучним, що затримає розвиток одного чи обох з цієї діалектичної пари, що зробить

це злиття небажаним і небезпечним (проте усе залежить від конкретної історичної ситуації).

Загроза етнічного реуз-фактору не є вічною. Максимум через 100 років процес етнічного заперечення, коли нації виникають на основі ділення архетипу, має перейти у стадію заперечення цього заперечення. Для українців це має означати не тільки появу єдиної української нації, коли східняки нарешті відчують себе українцями, а не малоросами, хохлами чи росіянами, а й поступове перетворення їх в супернацію, у своєрідне ядро, навколо якого об'єднуються не тільки ті, хто ще залишився українцем на Кубані, в Росії, Польщі, Румунії чи Словаччині, а ті, хто вважає себе слов'янином. Щоправда, якщо процес етнічного заперечення тривав 28 століть, то на заперечення цього заперечення також потрібно 28 століть, тож слов'янська супернація на основі української з'явиться не раніше IV тисячоліття. Якщо ж і тут діє закон асинхронності в часі, то термін може бути на порядок менший, але точно визначити можливі пропорції допоможуть ретельні дослідження в горах Матра і в Букових горах.

З усього розмаїття проблем, які виникають з діалектики етнічного протиріччя, нас найбільше цікавить роль, яку відіграють у цьому процесі західні українці. Крім того, що русини були невичерпним генетичним резервуаром не тільки західних слов'ян (вони становлять 30% польської, 30% чеської, 70% словацької націй) та інших індоєвропейців (30% угорської і 30% румунської націй), нині вони ще є основними носіями української духовності, менталітету та мови і передадуть цю функцію своїм братам на сході через 50–100 років.

Як показав історичний досвід, українська мова в ланцюгу слов'янських мов є саме тією ланкою, яка з'єднує західне слов'янство із східним, без неї жодні об'єднавчі процеси у слов'ян неможливі. Слов'яни не сприйняли фонетику та морфологію російської мови, оскільки хоча вона має слов'янську основу, але водночас забагато угро-фіно-татарських конструкцій, отже вона має або українізуватися, або замкнутися на себе, локалізуватися і дати простір для розвитку мови зрозумілої та внутрішньо прийнятної для усіх слов'ян.

Отже, збереження і розвиток мови, культури, духовності — основне завдання західних українців сьогодні. Крім них ніхто цю роль виконати не може, оскільки для східних українців найголовнішим поки що є завдання збереження українського генотипу. Проходження точки перетину фаз розвитку — подія унікальна, яка буває один раз на 3 тисячі років, але, разом з тим, і надзвичайно небезпечна. Спираючись на історичний досвід єврейства, це може закінчитися або втратою власної Батьківщини і розпиленням українства по планеті, або, залежно від того, які тенденції переможуть, — перетворенням на націю завойовників типу монгольської. Однак більш ймовірно, що українці оминуть ці крайнощі у своєму розвитку, адже наймолодше дитя Матері Природи має бути найцивілізованішим і найрозумнішим.

Не менший вплив на формування будь-якого етносу має навколишнє середовище. Достеменно невідомо, де саме на просторі від річки Іпель до річки Тарни зародилося те чи інше західноруське плем'я (дуліби, хорвати, бужани, волиняни). Враховуючи той факт, що з них лише волиняни розвивалися одночасно і в західному, і у східному напрямках, а також наявність Лученця в Словаччині та Лучеська (Луцька) на Волині, можна зробити висновок, що саме волиняни становлять ядро руського, слов'янського і, водночас, індоєвропейського архетипу, і зародилося це плем'я в верхів'ях Тарни, на лінії розлому західного і східного українства.

У VI–VII ст. усі руські племена, за винятком білих хорватів, залишили Угорську Русь. Ті хорвати, які зародилися біля Гонта, в Берженах, колонізували гори Матра, в т.ч. і район Дендешоросі, Букові гори, практично усю Словаччину на схід від річки Ваг, Прикарпаття, північ Моравії і чеські Карконоши. Саме тому вже від VII ст. Угорську Русь можна назвати і Хорватською Руссю, а з сер. X ст. — Великою Хорватією, оскільки йдеться про еволюцію одного племені, яке з плином часу так розвинулося, що перетворилося на величезний конгломерат племен зі спільним етнічним походженням.

Хорвати народилися в горах, весь час жили в горах і сама їх назва (гори — хори — хорвати) також пов'язана з горами. Нині від цього одного з найбільших руських

племен залишилися лише закарпатці, лемки, бойки і гуцули.

З українських діячів, які проживали в Дендешоросах, слід згадати про Костянтина Петровича Мацика (1862–1928), юриста, суддю. Саме він створив в Угорщині Руську Народну партію, яка вела боротьбу за українську автономію. Не меншими є його заслуги і перед Угорщиною: він видав в Ужгороді «Мадяро-руський правничий словник», виробивши для угорців правничу термінологію, якою вони користуються донині.

Село Дендешороси швидко перетворилося на місто, коли ще до війни тут були відкриті поклади цинкових та свинцевих руд. Це докорінним чином змінило стиль життя та етнічний склад населення, бо сюди з усієї Угорщини приїхали багато заробітчан. Незмінною залишилася лише одна галузь, якою місцеві жителі займалися з давніх-давен, — виноробство. Вино тут є найкращим у країні. Прикметно, що мадяри назвали його не «Gyöngyöroszi» — за місцем походження, як це заведено в Угорщині, а «Byongyosi-Bor». Можливо, це було зроблено для того, щоб уникнути згадки про «оросів», але історію переписати неможливо, і в Угорщині вона нагадує про українців мало не на кожному кроці.

Література: 1; 2; 4; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 68; 69; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92.

Д'єр

Д'єр (Győr). Найдавнішими жителями цих земель були кельти. В I–IV ст. тут панували римляни, які збудували військовий табір під назвою Аррабона. Слов'яни з'явилися на правому березі Дунаю лише в кінці IV–V ст., у період послаблення та занепаду Риму, а що усі давні топоніми та гідроніми Подунав'я від Ваца до Девіна є руськими (Вишгород, Кішоросі, Острий Холм (Острог), Оросвар, Комарно, Русовці та ін.), то немає жодних сумнівів у тому, що після римлян колоністами тут були руські племена. Анонім короля Бели також твердить, що на час появи мадярів, тобто в кінці IX ст., землі «по Дунаю належали галицьким князям».

Багато істориків твердять, що хроніст мав на увазі Велику Моравію, яка за часів Святополка зайняла величезні території на Дунаї, у Словаччині та на півдні Угорщини. Однак, вони забувають про те, що від 995 р. на землях Угорської Русі утворився повний хаос, коли з півдня насувалися мадяри, а німці полонили нітранського князя Святополка II, який правив на Дунаї, і ув'язнили його на території сучасної Австрії. Тоді контроль над цими землями могли встановити не тільки «галицькі князі» (певно, мова йде про хорватських князів), а й Київська Русь, оскільки під 907 р. є повідомлення про участь білих хорватів у поході київського князя Олега на Константинополь.

Якщо належність земель на Дунаї у 907–944 рр. (дата участі представників від білих хорватів у складі київської делегації на переговорах про мир у Візантії) є контраверсійною і вимагає ретельних досліджень, то в 995–1000 рр. якщо не ціле місто, то його північна частина (Д'єр стоїть на обох берегах Дунаю) справді належала Київській Русі.

Саме у 944 р. білі хорвати, які брали участь у переговорах у Константинополі, розповіли Костянтину Багрянородному про існування на величезному просторі від Дністра до чеських Карконош союзу племен, який він назвав Великою Хорватією. У 955 р. чехи і німці розбили мадьяр, а що кордони тоді йшли переважно вздовж річок, то землі на лівому березі Дунаю були включені до складу Великої Хорватії і потрапили під контроль найпотужнішого на той час хорватського князівського роду Славників, які правили в Лібіце. Коли Володимир Великий почав кампанію «збирання усіх руських земель», то мав підкорити насамперед хорватів (у 992 р. «іде Володимир на хорвати»).

Таким чином, вже у 993 р. лівий берег Дунаю міг потрапити до складу Київської Русі, але зважаючи на той факт, що чехи розбили Славників у 995 р., а також повідомлення Нестора від 996 р. про те, що «Володимир живе у мирі з чеськими, польськими та угорськими королями», то найбільш ймовірним є те, що північна частина Д'єра і Комарно потрапили під владу Києва саме у 995 р.

Панування Києва на Дунаї не було довгим і залиши-

ло свій слід лише у фольклорі українців (етнографи давно зауважили, що тема Дунаю в українському фольклорі звучить набагато сильніше, ніж тема Дніпра, проте історики донині не зуміли донести до усвідомлення не тільки пересічних українців, а й науковців суміжних дисциплін, що саме звідси «пішла земля Руська» і що, попри Велику Хорватію, в нашій історії був момент, коли землі на лівому березі Дунаю входили до складу Київської Русі).

Першим порушив статус-кво польський король Болеслав Хоробрий, що був одружений з донькою хорватського князя Добромира і мав величезні амбіції щодо спадку Великої Хорватії. У 999 р. він захопив столицю північних хорватів Краків, а вже у 1000 р., на зустрічі з угорським королем Стефаном Великим в Острому Холмі (Естергомі), останній визнав, що кордон між Польщею та Угорщиною має проходити по Дунаю. Через декілька років Болеслав захопив Чехію, і землі, де правили колись хорватські Славники, Гонти і Добромири, опинилися в його руках. Зважаючи на мовчазну згоду мадярів і чехів, права на них він таки мав і його династичні претензії були виправданими.

Обидва береги Дунаю стали угорськими лише після смерті Болеслава Хороброго у 1024 р. З того часу Д'єр активно розвивався і став одним із найзаможніших міст на Дунаї. Свого руського характеру місто не втрачало аж до нашестя татаро-монголів (поруч, у Лебенах, зберігся монастир, заснований у 1208 р. як православний, що й нині простежується в його архітектурі).

Повз такого багатого міста татари, звісно, не могли пройти, і у 1242 р. пограбували його і спалили. Після цього кілька сот років тут ніхто не селився, а в Угорщині цю місцевість називали «Спалене місто».

Відбудова Д'єра розпочалася на поч. XVI ст. з палацу єпископа, який, зважаючи на стратегічне положення міста та постійну небезпеку, поставили біля Дунаю, з'єднавши підземним «коридором втечі» з берегом, біля якого завжди стояли наготові човни. Вже у 1566 р. під стінами Д'єра з'явилися турки, і єпископу довелося скористатися «коридором втечі».

Очолив оборону міста герой Ягера (Егера), руський шляхтич з лемківської Дубровиці Степан Дуб, якого угор-

ці називали Іштваном Добо. Русини мужньо боронили й інші міста на півночі країни: Вишгород, Вац, Ягер, Путнок, Комарно, Братиславу. Це була територія давньої Угорської Русі, і в середовищі деяких руських магнатських родин, насамперед Запольських, виникла ідея скористатися ситуацією, вийти з-під влади Габсбургів та угорців і утворити під протекторатом Туреччини власну державу, в яку мали входити старі руські землі (ймовірно, що цю ідею підказала їм Роксолана, дружина Сулеймана Великого, що мала величезний вплив на свого чоловіка, а згодом і сина Сулеймана).

Угорці підозрювали, що Дуб є учасником змови Запольських, і, незважаючи на його військові заслуги, заарештували, кинули у підземелля замку в Братиславі, де закатували героя, і через рік він помер. Угорці не стали боронити місто й відступили, а щоб Д'єр не дістався Туреччині, самі спалили його (місто згоріло вже вдруге).

Зважаючи на стратегічне положення міста (Дунай тут ділиться на два рукави, це найкраще місце для переправи), згодом австрійці збудували тут надпотужну фортецю. Оглядати її приїздив Іван Собеський, коли його війська у 1683 р. отаборилися в Комарно. Короля супроводжували українські козаки, які відзначилися потім в грандіозній битві під Парканами, де й був покладений край турецькій окупації Угорщини (див. Естергом). Після 1683 р. Д'єр знову почав інтенсивно розвиватися і перетворився в одне з найпривабливіших міст країни.

Від давніх часів в Д'єрі залишився костел XIII ст. з розписами художника А. Маульбертша, руїни фортеці на горі, що височить над містом. Найбільш цікавими з мистецької точки зору є ансамбль площі Сечені з костелом св. Ігнація, єпископський палац і будинок №4 на вул. Алкотмань, де під час франко-австрійської війни зупинявся Наполеон.

Крім Степана Дуба з містом пов'язані імена багатьох видатних особистостей руського походження. Українська історіографія, перебуваючи під впливом російської православної церкви, замовчує той факт, що українство має величезний пласт не тільки у православ'ї, а й у католицтві. Поділ нашого етносу на західну і східну гілки позначився і на його духовному і культурному житті. Українст-

во унікальне тим, що включає найкращі здобутки східної та західної цивілізацій, саме в українській нації закладений алгоритм майбутнього об'єднання не тільки слов'янства, а й усіх індоєвропейців, і першою ластівкою цього процесу є існування греко-католицької церкви.

Це відбудеться нескоро, а сьогодні наша нація нагадує розп'ятого Христа коли права рука не може потиснути ліву, хоча обидві є невід'ємними частинами одного Божого тіла. Провідним напрямком нашого розвитку (тим, що матиме переваги у майбутньому) є східний, і українство насамперед ототожнюється з грецькою церквою і візантійством. Однак, це не означає, що слід замовчувати історичну правду, закривати очі на існування Західної Русі, цуратися католицизму і викидати з нашої історії те, що було з ним пов'язано. Це не тільки спотворює наше минуле, а й деформує свідомість, не дозволяє правильно зрозуміти своє місце і роль, яку ми маємо відіграти у все-світній історії.

До подій 1054 р. поділ церкви на католицьку та православну був умовний, але вочевидь Руська церква мала тенденцію розвитку в бік католицизму, адже діяльність Кирила і Мефодія підтримував Папа Римський, і церковнослов'янська мова Західної Русі спочатку базувалася на глаголиці і латинській абетці. Навіть тоді, коли Рим почав переслідувати русинів, а учні Кирила і Мефодія переписали усе на основі грецького алфавіту (кирилиці), багато хто з них залишився вірним католицизму, а деякі навіть стали католицькими святими, як-от св. Войцех, який належав до хорватського роду Славників, св. Сворад і св. Станіслав Щепанський, які походили з Прикарпаття.

В Угорщині до найбільш ревних католиків-русинів належали Сентмікльоши, а також Дмитро Непорадський (1556–1619), єпископ Д'єру. Безумовно, їх фанатизм та дії з примусової католизації русинів завдали багато шкоди українству, разом з тим, слід визнати, що це було результатом їх твердого переконання в перевагах західної цивілізації, західного менталітету і світогляду, а тому їх позицію слід поважати.

Непорадський мав колосальний вплив у Д'єрі, агалом в Угорщині, а також у Польщі (він був радником рід-

ного брата польського короля Стефана Баторія), тож часто приїздив до Кракова. Саме завдяки таким особам, як Непорадський, католицька церква вижила у найважчі часи, пройшла через Реформацію, існує та розвивається зараз.

У Д'єрі прозахідної та прокатолицької орієнтації притримувався ще один русин — професор філософії, історик Іван Фонович (1709–1788), автор широко відомої в свій час книги «Угорщина під берлом австрійської монархії».

Майже одночасно з Фоновичем в місцевій гімназії викладав доктор філософії Степан Сентіван (1725–1773). Ця родина сповідувала протилежні погляди, вважала русинство самодостатнім феноменом, яке не має розчинитися у західному світі, і прагнула повернути його до першооснови, відродивши давньоукраїнську мову. Мартин Сентіван був ректором Трнавського університету, у його друкарні були видані «Буквар язика слов'янського» Ю. Корницького, календарі для русинів на кирилиці, а також наукове дослідження «О подводних силах».

Подібні спроби реанімації давньоруської літературної мови в Угорщині робив і Данило Бочко з Вацу, тож ідеться не про поодинокий випадок, а про тенденцію, започатковану ще у XV ст. Турзо та Святополком Фіолем, а також про те, що русини в стародавніх містах на Дунаї тоді ще не цуралися українства.

Тотальна мадяризація почалася в другій половині XIX ст., коли навіть нащадки руських Сентіванів (прізвище походить від «сент Іван — святий Іван») почали писатися Сентівані і перетворилися на затятих мадяронів. Однак і в ті часи у місцевій гімназії працювали люди, які підкреслювали своє русинство, як-от професор малювання Мирослав Рубай (1856–1895).

Рубай був родом з Пряшівщини, і тему свого рідного краю проніс через усю свою творчість. Він залишився греко-католиком, писав пейзажі та церковну архітектуру Угорської Русі («Греко-католицька церква в Андрейові» 1885). Це дратувало мадяронів, але художник був такий талановитий, що його персональні виставки відбулися навіть у Будапешті.

Історія українських громад Д'єра, Ваца, Вишгорода,

Оросвара, Новгорода та інших придунайських міст вивчена дуже слабо (можна сказати, взагалі не вивчена) і чекає своїх дослідників.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 49; 51; 52; 54; 60; 66; 67; 68; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Доборяни

Доборяни (Doborjany) — містечко біля Шопрона, на крайньому заході Угорщини, назва якого в українському перекладі означає Дубляни або Дубрави (можливо, в часи Угорської Русі воно так і називалося).

Доборяни тісно пов'язані з українським селом Вороничі на Вінниччині, з ім'ям Ференца Ліста. Україна дала Угорщині дві найвидатніші всесвітньо відомі постаті: поета-революціонера Шандора Петефі (Петровича) і геніального композитора Ференца Ліста (1811–1886).

Ференц Ліст народився у Доборянах, у сім'ї управителя маєтків графа Естергазі Адама Ліста, який мав 26 дітей і тому постійно перебував у матеріальній скруті. Хлопчик навчився грати на фортепіано і писати ноти раніше, ніж читати, ще дитиною дав свій перший концерт у Шопроні і через кілька років став одним з найвідоміших у Європі піаністів-віртуозів.

У Вороничах у 1847 р. Ференц Ліст народився вдруге, вже як геніальний композитор світового рівня, ім'я якого стоїть поруч з іменами Бетховена, Моцарта, Гайдна, Шуберта і Чайковського. Народження генія завжди величезне таїнство: тільки в Україні камертон його душі раптом зазвучав в унісон з українським мелосом та генетичним кодом його далеких предків. Згадки про родину Лістів походять лише з території колишньої «Руської Марки»: Веспрім, Д'єр, Шопрон, проте коли піаніст завітав в Україну, українська пісня, українська дума, українське село, що звучало чарівними мелодіями, вразили Ліста. Як віртуоз-піаніст він дав останній концерт у Єлисаветграді і на запрошення княгині Вітгенштейн оселився у Вороничах, де почав писати композиції, симфонії, фантазії на українські теми («Українська балада», «Кантата ко-

ханья», «Симфонія гір», «Божественна комедія» та ін.). Це не перший випадок, коли мелос українських народних пісень був трансформований у геніальні твори: згадаймо Чайковського, Бетховена, Бартока, Гайдна, Моцарта, Стравінського, Мусоргського, Лисенка, Бортнянського, Березовського та ін. Але навіть виїхавши за з України, Ліст не залишав українську тему (симфонія «Мазепа»).

Княгиня Кароліна Вітгенштейн найбільше посприяла тому, щоб внутрішній камертон Ліста був налаштований на українство. Ліст писав до неї: «Усім я завдячую лише тобі... Заспівай мені "Думку" — то океан щастя і моє небо назавжди!»

Ліст познайомився з княгинею на концерті в Києві. Кароліна була не шляхтянкою, а донькою простого українського хлопа Івановського з Монастирищ, який збагатився на поставках в російську армію під час війни з Наполеоном у 1812 р. Івановська не була надзвичайною красунею, натомість батько дав їй пристойну освіту, і вона приваблювала людей тонким почуттям прекрасного і гострим розумом (вона зробила композитором не тільки Ліста, а й Вагнера, буквально примусивши чоловіка поставити в Веймарі його першу оперу, хоча відгуки на неї були погані).

Як кожна українка, Івановська кохалася в українській пісні, сама співала, у Вороничах тримала придворний оркестр, який вразив Ліста майстерністю гри (а він мав з чим порівнювати, бо об'їздив цілу Європу і працював з багатьма оркестрами). Свою головну симфонію під назвою «Угорщина» Ліст присвятив Кароліні.

Офіційно Ліст та Івановська не були одружені (завдяки старанням російської дипломатії, Рим не дав згоди на розлучення з Вітгенштейном). Вони жили у громадянському шлюбі, і свій заповіт Ліст написав на її користь, хоча мав дочок від своєї першої дружини. В ті роки громадськість різко засуджувала неофіційний шлюб. Івановська намагалася не псувати імідж коханому і жила переважно окремо, а Ліст на схилі життя пішов у чоловічий монастир, де і помер.

Івановська була шокована позицією католицької церкви і її залежністю від Росії. Вона написала велику

наукову працю, де зробила філософський аналіз проблем католицизму і обґрунтувала потребу реформування католицької церкви. Цю фундаментальну 24-томну працю костел заборонив видавати, обмеживши доступ до неї навіть у Ватиканській бібліотеці. Лише тепер її думки почали втілюватися у життя, і реформи, які здійснював Іван Павло II (син ще однієї видатної українки) багато в чому перегукуються з ідеями Івановської.

Якби Ліст був поодиноким випадком раптової «українізації», то це можна було б списати на його любов до українки, а через неї і до України. Однак, мистецтвознавцям відомо, що українська тема захоплювала багатьох митців (Чайковський, Бетховен, Барток, Гайдн, Моцарт, Стравінський, Мусоргський та ін.). Видно, в молодому українському мелосі є щось настільки фундаментальне закодоване на майбутнє, що збагнути це здатен лише геній. Тож українці мають усвідомити, що українська пісня і український мелос зародилися в Угорщині на території колишньої «Руської Марки», звідки походить Ліст (див. Веспрім, Залавар). Адже саме з Дунаєм пов'язана найдавніша відома нам українська народна пісня («Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш?»), саме тут, як вважають фахівці, ще в часи Кирила й Мефодія народилася наша перша релігійна пісня «Господи, помилуй нас», тож Ліст, таким чином, був геніальним продовжувачем українських прадавніх музичних традицій.

Література: 2; 48; 83; 85.

Дьюла

Дьюла (Gyula) — місто біля Оросхази, на кордоні з Румунією. Тут повністю зберігся старовинний замок, який нині виглядає так само, як у XVI ст. Наявність замку вказує на те, що Дьюла була родинним гніздом потужного руського роду, вірогідно, пов'язаного з Білою Княгинєю (можливо, вона народилася тут).

На руський слід в історії цього регіону вказує не тільки сусідня Оросхаза (Руський Дім) чи Лугош в Румунії, заселений українцями донині. У ці місця в середині V ст. завітав Пріск Понійський (десь тут містилася столиця гунів), який і занотував тут руські слова (просо, квас, мед,

страва), а що Дьюла віддавна славиться своїми ковбасами, то, поза усяким сумнівом, технологію їх виробництва угорці запозичили від русинів.

У часи середньовіччя місто належало роду Хунаді, які в документах писалися «руськими князями» (так називала їх королева Марія в кінці XIV ст.). Самі себе вони звали не Хунаді, а Волохами (Іван Волошин). Дослідники пояснюють це тим, що в часи Римської імперії місцеві жителі називали цю провінцію по-хорватські «Улах», а себе, відповідно, «улахами». Через багато століть ці назви трансформувалися у «волохів» та «Валахію». З XIV ст. почалося масове переселення «волохів» у Прикарпаття, українські вчені вважають, що 90% з них були русини і лише 10% — румуни.

Про Хунадів серед місцевого населення залишилася добра пам'ять: сівши на королівський трон, Матвій Хунаді (Корвін) звільнив русинів від податків і толерував руську віру (є гіпотеза, що він був православним). У Дьюлі в атмосфері народної шани Хунадів виріс композитор Ф. Еркель, який написав першу угорську оперу «Владислав Хунаді».

Дьюла прославилася також тим, що в XV ст. тут жив ювелір Антон Айтоші, який приєднав до свого прізвища назву міста і став Антоном Дюрером (йдеться про діда німецького графіка Альфреда Дюрера).

У 1914 р. в цьому місті проживали 300 греко-католиків.

Література: 2; 3; 4; 16; 22; 23; 24; 25; 27; 29; 40; 48; 52; 56; 66; 67; 74; 83.

Егер

Егер (Eger) — одне з найбільших міст на етнічній території колишньої Угорської Русі, давньоруська назва якого — Ягер. Так само називалася річка, на берегах якої слов'яни з'явилися ще в VII ст. до н.е.

В Угорщині Егер — це щось набагато більше, ніж місто, це — символ національної гордості. Угорські інтелектуали зробили з нього генератор національного духу, національної ідеї, це те, що зробило з мадярів-кочівників угорців, палких патріотів своєї землі. На прикладі героїч-

ної оборони Ягера 1552 р. виросло не одне покоління угорської молоді, але їм не розповіли найсуттєвішого — цю оборону вели не угорські війська, а місцеві жителі, переважна більшість з яких, у т.ч. і герої-командири, були русинами.

Район Ягера входив до складу Пілінської та Куятицької культур, тут, у горах Матра та в Букових горах зародилася Давня Русь. У місцевому музеї зосереджені пам'ятки матеріальної культури Угорської Русі, починаючи від VII ст. до н.е., коли вона почала формуватися в загальнослов'янському середовищі, і до поч. XX ст., коли угорці остаточно «розв'язали українське питання». Експонати музею ілюструють усі стадії розвитку українства, що проходили на цій землі (нагадаємо, що предки українців з'явилися на Дністрі в VI ст., а в Придніпров'ї — в VII ст.). Жоден інший музей у світі, в т.ч. на території України, не має подібних експонатів.

Перші відомості про Ягер походять з X ст., а що мадяри тоді були кочівниками і міст не засновували, то, очевидно, що не тільки Вишгород, Мішкольц, Оросвар, Оросхаза, Оросланос, Новгород, Кішоросі чи інше вже існуюче місто було засновано русинами, а й Ягер також. Якщо вже у 1000 році тут з'явилося єпископство, то місто було великим і нараховувало кілька століть.

З документів відомо, що в Ягері була церква у візантійському стилі, але у 1241 р. татари її зруйнували; пізніше її відбудували як готичну. З часом цей головний сакральний об'єкт міста розбудували настільки, що по висоті він навіть перевищив знаменитий собор в Кельні. Багато русинів тоді перейшли у католицьку віру. Перед турецькою навалою латинським єпископом в Ягері був Степан Ілошвай.

У 1541 р. Туреччина захопила Буду, її війська підійшли впритул до етнічних кордонів Угорської Русі. Ягер перетворився на основний центр опору турецькій агресії на півночі Угорщини. У 1549 р. капітаном Ягерської фортеці був призначений Степан Дуб (1500–1572), який народився в селі Дубовиця біля Попраду, а родина походила із села Руського біля Требішова. Неймовірно, але 2 тис. звичайних ополченців з навколишніх сіл аж до 1552 р. стримували тут 150-тисячну армію великого візи-

ра Ахмета. Під час турецького штурму на мури ставали навіть жінки і лили на штурмуючих киплячу смолу або окріп. Люди, зброя і харчі перебували у величезних казематах під фортецею, довжина яких навіть тепер сягає 1,5 км, притому що більшу їх частину турки засипали піском. Щоб запобігти підкопам, Дуб наказав поставити в казематах величезні бубни, на які насипали сухий горох. Вони давали знати навіть про незначні коливання ґрунту, тому туркам так і не вдалося підірвати фортецю, вона повністю збереглася, і тепер тут музей.

Крім капітана Дуба, з русинів при обороні фортеці особливо відзначилися сотник Гаврило Орос, Григорій Борнеміс, Станіслав з галицького Санча, Станіслав з Кракова та ін., імена яких вибиті на спеціальній «Стелі гонору». Слава про цих людей розійшлася по цілій Європі, усі вони були відзначені нагородами: капітан Дуб дістав у власність замок Левіце, а Юрій Борнеміс (Григорій потрапив у полон і після страшних катувань був страчений турками в Стамбулі) отримав за заслуги батька Пряшів, який нараховував тоді лише 20 будинків.

Імена цих воїнів вже давно стали легендою, особливо після поеми Гардоні «Зірки Егеру». Після нього було написано десятки книг, віршів, спеціальних досліджень, знято однойменний фільм, але про подальшу долю Степана Дуба угорці уникають говорити, бо він боронив не Угорщину, а Угорську Русь, якій бажав кращого майбутнього, ніж спільна з німцями та мадярами держава. Він узяв участь у змові Запольських, був арештований і закатований в ув'язненні.

Щодо Ягера (тепер Егера), то слава героїчного міста сприяла його розбудові, і тепер тут міститься близько 200 пам'яток історії та архітектури. До найвизначніших з них слід віднести єпископський палац XVIII ст., кафедральний собор, 40-метровий турецький мінарет. У будинку графа Бутлера, відомому за романом К. Миксати «Дивний шлюб», розташований музей з унікальними експонатами археологічного відділу. В Єпископській бібліотеці можна ознайомитися з не менш унікальним українським пісенником XVII ст. отця Власія з Шайопалфальви. Відомо, що на оздобленні місцевих костелів працювали українські художники А. Говоркович (1718), Г. Сікора, який у

1806 р. розписував костел міноритів, а також Ф. Палько, який написав центральний образ для кафедрального костелу.

Турецька навала змусила багатьох русинів залишити рідні землі і переселитися далі на північ. Але до 1771 р. Ягер ще залишався духовним центром Угорської Русі, адже усі греко-католики Закарпаття належали до Ягерського латинського архієпископства. В сер. XVIII ст. тут вчилися 37 вихідців із Закарпаття, в т.ч. письменник Іван Пастелій, але саме тут їх і навертали в католицтво, тож вони намагалися отримати освіту в німецьких університетах.

Були тут також і православні русини. Традиції Руської церкви в Ягері були такими сильними, що католики довго не наважувалися перейменовувати костели, які постали на місці руських храмів, і вони й далі називалися св. Миколая, св. Михайла, св. Козьми та Дем'яна. За свідченням мукачівського єпископа Декамеліса, на прохання місцевих жителів у 1690 р. він висвятив тут священиком Михайла Задеревецького, потім цей руський приход перейшов до Якова Бобровського. Коли в середині XVIII ст. цей край відвідав В. Григорович-Барський, то в селах біля Ягера (Гесті, Тардо і Домослові) він ночував у руських родинах, а Герембей був чисто руським селом, і, за його свідченням, тут тоді правив православний батюшка.

Саме тут, у Ягері, у 1639 р. архієпископ Липпай розпочав переговори про унію Руської церкви з Римом. Ягерському архієпископству аж до 1771 р. підпорядковувалися усі греко-католицькі приходи Угорської Русі. Архів єпископства має унікальні матеріали з етнічної історії цих земель XVII–XVIII ст., але доступ до них дотепер заборонений навіть угорським історикам, не кажучи вже про українських.

У Ягері народився відомий український архітектор Антін Повольний, автор таких архітектурних перлин Левочі, як Жупний дім та Євангельська церква. Серед найбільш ушлявлених випускників місцевого університету були такі видатні українці, як Адольф Добрянський (1817–1907) та Йосип Даниляк (1856–1883), який на основі філологічного аналізу перший дійшов висновку, що

серед усіх індоєвропейських мов за своєю фонетикою та морфологією найбільш досконалою мовою є українська. Випускник філологічного факультету Ягерського університету Степан Березенко (Василь Гренджа-Донський) писав свої твори не церковнослов'янською, російською, угорською чи словацькою мовою, а українською літературною мовою, і цим завершив тривалу дискусію щодо етнічної належності давніх мешканців Угорської Русі.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 22; 23; 29; 48; 66; 67; 83.

Ердобанья

Ердобанья (Erdöbánya) — одне з давніх руських сіл біля Шариського Поток. Тут придворним вчителем у графа М. Локанті був видатний український історик і хроніст Матвій Лачко (1570–1633). Саме тут він написав хроніку подій 1520–1619 рр., яку можна вважати історією Угорської Русі XVI — поч. XVII ст. (тому вона не дуже цікавила угорську історіографію і була видана лише у 1858 р.).

Родина Лачка походила з-під Кошиць, його нащадком був Михайло Лачко (1920–1982), який усе своє життя присвятив поверненню католицької церкви до традицій Кирила і Мефодія. Від 1956 р. Лачко викладав у Григоріанському університеті в Римі, був автором багатьох церковних енциклопедій та словників, а також засновником Слов'янського ордену св. Кирила та Мефодія. Фундаментальним твором цього видатного теолога нашого часу є «Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathorum cum ecclesia catholica», де він довів, що саме унія врятувала українство як етнос, тимчасом як православ'я привело до його денаціоналізації, змалоросійщення та деградації.

Постаті М. Лачка та О. Духновича уособлюють дві протилежні концепції історичного розвитку Русі, але це є діалектичні протилежності, і жодна з них насправді не суперечить іншій: Західна Русь має розвиватися на захід, у бік католицизму, Східна Русь — на схід, до православ'я, але неминуче настане час, коли сили взаємного заперечення вичерпають себе і результатом їх синтезу, як і передбачав Лачко, буде Вселенська греко-католицька

церква. Єдиною вадою цих видатних мислителів Угорської Русі є їх дезорієнтація у просторі та часі (ототожнення Західної Русі із Східною, а майбутнього — із сучасністю і минулим). Проте й донині мало хто з українських вчених володіє діалектикою історичного розвитку українства.

Література: 52; 74; 83.

Ердотарча

Ердотарча (Erdötarca) — родове гніздо давньоруського шляхетського роду Сентмікльошів, яке розташоване на схід від Ваца, на південному кордоні колишніх руських етнічних земель.

До найбільш видатних представників цього роду належали владика Владислав Сентмікльош, а також Бетлен Мікльош (1642–1717), який був одним із керівників повстання 1703–1711 р. Він обіймав в Угорщині пост канцлера, але за покликанням був архітектором: не тільки спроектував, а й збудував собі палац на сході країни, в Бетленсентмікльоші. Руську мову він не забув: з документів відомо, що Бетлен особисто, без жодних перекладачів вів переговори з Петром I про підтримку повстання, а також керував загонами куруців, які, як відомо, склалися переважно з русинів.

Повністю змадяризувалися Сентмікльоші у XVIII ст. Останнім представником їх роду був Алоїз Сентмікльош (1793–1849), якій писав свої п'єси німецькою або угорською мовами. Найбільш відомою з них була п'єса «Владислав Хунаді». Алоїз був похований в Ердотарчі.

Руська магнатурія не зникла у XIII ст., після спустошення Угорської Русі татарами, вона існувала ще досить довго (у XIV ст. Мольнар виявив наявність тут 160 руських родів), і без «руського сліду» в Угорщині неможливо пояснити історичні події не тільки XIV ст., а й XIX ст.

Література: 52; 83.

Естергом

Естергом (Esztergom). Існує декілька версій щодо

походження назви цього другого по величині після Будапешта міста на Дунаї, і усі вони пов'язані з русинами.

Над містом височить величезна скеля, тож русини назвали це місце Острий Холм, потім ця назва спростилася до Остригом (Острог).

Німці називали Естергом Осте Рингун, тобто Східна Фортеця, а що поняття «ост» у них асоціювалося насамперед з осами, які віддавна жили на схід від германців, то їхню назву можна трактувати як «Руська Фортеця».

Як свідчить Анонім короля Бели III: «русини мають на Мадярщині свої оселі віддавна». На час приходу сюди угорців усі міста на Дунаї належали галицьким (руським) князям (Вишгород, Вац, Оросвар, Д'єр, Кішоросі), і Остригом не був винятком.

Своєму піднесенню місто завдячує Білій Княгині, яка вирішила перетворити свого чоловіка-кочівника (до князя Гейзи мадяри не мали постійної столиці і кочували в степах між Дунаєм і Тисою) на цивілізованого князя. Ймовірно, князівська сім'я оселилася у Вишгороді, де вже від IX ст. існувало руське городище-замок, а в Остригомі, розташованому в 18 км на захід від Вишгорода, була їх церква, і це місто стало духовною столицею Угорщини. Константинополь призначив сюди єпископом Ієротей, потім Теофілакта. Вірогідно, Ієротей був місцевим русином (збереглася його проповідь руською мовою).

Біла Княгиня і Гейза були християнами східного обряду, за тим же обрядом вони охрестили свого сина Воїна, який народився тут у 970 р. Згодом, у 995 р., Воїн перехрестився за канонами католицької віри і отримав нове ім'я Стефан. Таким чином, остригомська церква, в якій його охрестили у 970 р., була руською. Після одруження Стефана з німкенею Гізелою в Угорщину разом з нею приїхало багато католиків, і Остригомське єпископство стало католицьким.

З хронік і літописів відомо, що основні політичні події відбувалися у Вишгороді, тобто королівська резиденція містилася там (там народився і наказав поховати себе Стефан Святий). З Остригомом були пов'язані лише бурхливі події 996–1000 рр., коли це місто опинилося на стику кордонів Угорщини, Чехії і Русі, а потім Польщі (див. Д'єр, Банхіда, Вишгород).

Київська Русь мала кордони на протилежному березі Дунаю досить недовго, лише 4 роки. В цей час польський король Болеслав Хоробрий одружився на дочці хорватського князя Добромира і у 999 р. захопив (а, можливо, взяв як придане за хорватську княгиню) Краків та висунув претензії на всю територіальну спадщину Великої Хорватії.

Саме тут, в Остригомі, у 1000 р. Болеслав Хоробрий мав зустріч з угорським королем Стефаном Святим, після якої землі на північ від Дунаю перейшли в його руки. Опис території, яка відійшла до Болеслава Хороброго по лінії Дунай — Вац — Ягер — Тисафюред — Тепла, точно співпадає з етнічними кордонами Угорської Русі, що більше, давньої Куятицької культури. Отже це й були кордони колишньої Великої Хорватії. З Києвом Болеслав справу владнав тим, що видав свою дочку за сина Володимира Великого Святополка. В народі цього Святополка прозвали Окаянним: він убив своїх братів і, сівши за допомогою поляків у 1018 р. на київський трон, відмовився від Західної Русі на користь Польщі.

Таким чином, майже 3 десятиріччя серед усіх руських міст лише Остригом, Вишгород, Блатноград, Оросвар та Веспрім належали угорцям, тож не дивно, що перші спільні поховання русинів та мадярів археологи тепер виявляють саме тут. До Стефана I Угорська Русь повернулася лише після смерті Болеслава Хороброго, тобто у 1024–1031 рр. Цього часу було достатньо, щоб Вишгород, Веспрім та Остригом вийшли на перший план. Саме тут Стефан Святий утворив перші в своєму королівстві латинські єпископства, причому, найголовнішим з них стало Остригомське.

Історія Остригомського єпископства є ще одним яскравим свідченням того, яке велике місце в українстві займала католицька складова, адже багато місцевих єпископів були русинами. Рим був змушений призначати їх сюди насамперед через руський характер цього регіону (у 1114 р. в Остригомі спеціальним указом на соборі були заборонені слов'янські пісні та ігрища, тож не все його населення було угорським).

Одним з перших Папа Римський призначив сюди єпископом Анастасія, який, як і св. Сворад, походив з

Прикарпаття, довгий час був послом Болеслава Хороброго у Ватикані. У 1105–1118 рр. Остригомським єпископом був Лаврентій, а у 1157 р. був призначений єпископом Лука. Лука вчився в Сорбонні, був людиною прозахідної орієнтації і гостро виступав проти православних симпатій Бели III, які йому прищепила королева-мати, київська княгиня Єфросинія.

Кілька років Остригомським архієпископом і прима-сом Угорщини був Матвій, який трагічно загинув у 1241 р. в битві з монголами на р. Солоній. Саме біля Остригому татари переправилися через Дунай і почали спустошувати Угорщину. В кишені забитого ними канцлера Бели IV Миколи вони знайшли королівську печатку і направили в усі кінці країни сфальшовані листи, де від імені короля повідомляли про те, що загроза нападу минула, і наказували повертатися з гір додому. Люди повірили фальшивкам, повернулися до своїх господарств, і тоді монголи пустили свої загони по цілому краю, і кров полилася рікою.

Архієпископ Володимир, родом із Веспріма, гостро виступав проти впливу половців при королівському дворі. Єпископ Михайло (від 1303 р.) усіляко підтримував останнього угорського короля з роду Арпадів Андрія III, а потім і фанатичного католика Карла Роберта.

Надзвичайними дипломатичними здібностями відзначався архієпископ Іван, який на запитання: «Чи страчувати королеву Гертруду?» дав письмову відповідь: «Стратити не можна помилувати». Ця фраза увійшла в усі підручники з дипломатії.

Насправді русинів серед вищого угорського духовенства було набагато більше, нам відомі лише ті з них, які залишили собі слов'янські імена, або при їх заміні було занотоване старе ім'я. Так, вже в наш час з'ясувалося, що Гебхард, Остригомський єпископ до 1090 р., при народженні був охрещений в руській церкві і мав ім'я Яромир.

Цікавою сторінкою угорської й руської історії є протистояння короля Матвія Корвіна з Остригомським архієпископом Іваном зі Средни.

І Матвій, і Іван були русинами (його батько Степан Шафар походив з-під Вишгорода). Однак Матвій таємно

сповідував православ'я, а Іван був зятим католиком і прагнув посадити на угорський трон польського королевіча — католика Казимира Ягеллончика. Ця інтрига тривала довго, аж поки Казимир не з'явився в Нітрі, яка належала тоді до Остригомського архієпископства, і це дало королю привід арештувати Івана і кинути його у підземелля Вишгородського замку. Казимиру не вдалося тоді захопити трон, а Івана скатували так, через рік після звільнення (у 1472 р.) він помер у своєму архієпископському палаці в Остригомі.

Іван діяв, спираючись на підтримку Григорія Полікарпа та Івана Паннонського, тож можна говорити про наявність у середовищі вищого угорського духовенства потужної руської партії, представники якої хоча і сповідували католицтво, але не забули про своє походження і прагнули посадити на трон людину, яка мала руські корені (є гіпотеза, що не тільки королева Софія, а й дід Казимира Ягеллончика, а отже і його батько були русинами).

В цьому духовному протистоянні в середовищі самого русинства був і позитивний момент: якщо у 1114 р. остригомські єпископи просто заборонили руські пісні та ігрища, то Іван у своїй боротьбі з впливами візантійства в Угорщині діяв більш цивілізовано і зробив так, що Ватикан дав дозвіл на відкриття в Братиславі Істраполітанської академії (1467–1490), яка стала провідником ідей Відродження в Угорщині та Західній Русі. В Істраполітанській академії викладав видатний український гуманіст Павло з Коросна, що свідчило про єднання і активізацію західного русинства в XV–XVI ст., його вплив на історичний і духовний розвиток Центральної Європи. І одним із центрів цього впливу був Остригом.

Столицею Угорщини Остригом був лише в останні роки правління короля Бели III, який збудував тут замок у французькому стилі. Над оздобленням стін працювали руські майстри (декор виконаний з елементами візантійської інкрустації). Можливо, саме тут, у королівській канцелярії, була написана перша угорська хроніка Аноніма короля Бели III, де подані найдавніші відомості про мадьяр і Угорську Русь.

Рік у рік русинів в Остригомі ставало дедалі менше,

але саме на їх долю випадали труднощі оборони або звільнення міста від загарбників. Найбільше крові вони пролили під Остригомом у 1683 і 1945 рр.

Після перемоги над турками під Віднем Іван Собеський отримав від угорської шляхти руського походження пропозицію посадити на королівський трон свого сина Якова, і тому не одразу повернувся до Польщі, а пішов уздовж північного берега Дунаю в Угорщину. Ніхто не сподівався, що на його військо чекає ще більша битва, ніж під Віднем, адже розвідка доносила, що турецька армія розбита, і лише загін у кілька тисяч тікає в напрямі Остригома. Солдати були втомлені попередньою битвою та важким переходом. Як підкріплення з України прибули 2 тис. козаків, які приєдналися до основних сил в Братиславі.

Як виявилось, свіжа турецька армія була зосереджена саме в Остригомі. 80 тисяч яничар за одну ніч переправилися на другий берег Дунаю, і 7 жовтня 1683 р. під містечком, яке колись звалося Парканами, авангард короля натрапив на цю величезну армаду. Собеський у цій сутичці мало не загинув. Довелося чекати підходу основних сил, а також 18-тисячного німецького корпусу. 9 жовтня 1683 р. тут відбулася найбільш славна (після Грюнвальда) битва в нашій історії, про яку однак мало відомо широкому загалу українства, хоча основний удар тоді прийняли на себе українці.

Турки вдарили по центру, там, де стояли хоругви українського гетьмана Яблоновського. Майже усі вояки загинули, але встояли, і це дало змогу Собеському зосередити основні сили на флангах і вдарити на турецьку армію з двох боків, затиснувши її в трикутнику між Дунаєм і Гроном. Королівська артилерія зруйнувала переправу, яка з'єднувала північний берег з Остригомом, і з 80-тисячного війська змогли переплисти Дунай і повернулися в місто лише 300 турок.

Такого розгрому турки ще не знали в своїй історії, і коли козаки переправилися через Дунай і почали облогу Остригома, то яничари були деморалізовані і вже через день здали місто Собеському без бою. Після цього австрійці з угорцями без особливих зусиль повернули собі усе, що втратили у 1526 р.

В Остригомі про цю славу битву пам'ятали довго, і саме тут, а не у Відні чи під Парканами, згодом поставили пам'ятник Івану Собеському.

На жаль, з пам'яті угорців дуже швидко вивітрився той факт, що король Іван Собеський за походженням був русином, і війська його, в т.ч. ті, які брали Остригом і кілька тижнів відпочивали тут після битви, також переважно склалися з русинів, бо формувалися не в Польщі, а в Україні, біля Теробовлі, Снятина, Кам'янця-Подільського й Львова (тодішня концепція формування військ вимагала їх вербування в регіонах, що були наближені до театру бойових дій). Українці були тоді навіть у складі німецького контингенту, який взяв участь в битві під Парканами (його наwerbував на власні кошти князь Любомирський).

Однак, русини не мали власної держави, тому в пам'яті багатьох народів вони залишилися як поляки (так само після ще більш кривавих битв 1944–1945 рр. тут згадують лише про росіян, і ніхто не пам'ятає про українців, хоча переважна більшість частин, які визволяли Угорщину, були сформовані у 1944 р. на території України).

Так постав один із найбільших фальшивих історичних міфів про польсько-угорську дружбу, польсько-угорське братерство по зброї, а історичними реаліями мало хто, в т.ч. в Україні, цікавиться. В таких ситуаціях завжди виграє хтось третій: не випадково більшість трофеїв битви під Парканами опинилися... в Москві. Відомо, що Алі-пашу захопив у полон гусар Мікулич, Сілістра-пашу — Цинський з Брацлавщини, але трофеями — розкішними наметами, коштовностями, дорогоцінними шаблями і килимами сьогодні хизуються у Кракові, Москві та Варшаві, а не нащадки цих героїв в Україні.

Українці билися за Остригом не тільки у 1683 та 1945 рр. Збереглися документи про те, що австрійський імператор у 1595 р. найняв загопи Северина Наливайка, які діяли проти Туреччини в Угорщині. А що бойові дії тоді відбувалися переважно біля Остригома та Путнока, то можна припустити, що козаки Наливайка у 1595 р., задовго до Собеського, вже побували на Дунаї.

Історія цього міста пов'язана насамперед з католицьким єпископством. Для угорців Остригом є другим Ри-

мом, тож найкращі архітектурні пам'ятки Остригома мають сакральний характер. Вражає грандіозна будівля Остригомського кафедрального собору, купол якого сягає 100 метрів. В проекті були використані елементи собору св. Петра в Римі, його будували від 1822 р. майже 40 років. Собор вражає своїми розмірами не тільки ззовні. Його вівтар роботи майстра М. Григолетті є одним із найбільших у світі (розміри 13 x 6,5 м). Вражають уяву і підземелля цього собору, де містяться крипти з прахом усіх 239 остригомських архієпископів останнього тисячоліття.

За легендою, собор збудовано на місці будинку, де народився Стефан Святий, але історичними документами ця легенда не підкріплена: королівського палацу до XII ст. тут не було, і до часів Бели III усі королі проживали у Вишгороді.

Реставрація палацу Бели III завершується. Палац дає уявлення про те, як в Угорщині кінця XII ст. органічно поєднувалися традиції західного і східного, візантійського, мистецтва, великою шанувальницею якого була мати цього угорського короля, київська княгиня Єфросинія Мстиславна.

Перед палацом стоїть пам'ятник першому угорському поету Баланту Балаші (1551–1594), якого саме на цьому місці вбило ядро з турецької гармати (нагадаємо, що засновником роду Балаші був русин на ім'я Синко).

Біля собору стоїть каплиця шляхетського роду Бакочі (арх. А. Феручі), оздоблена червоним мармуром; ця каплиця є єдиним зразком ренесансової архітектури в Угорщині.

В палаці угорських примасів розміщено Християнський музей, де зберігаються картини Кранаха, Ліппі, Мемлінга і наших майстрів (наприклад, майстра MS, який писав свої картини у візантійському стилі; майстрів Батовських, які походили з села Батовці на Словаччині).

На жаль, як і політики, так і митці, які прийняли католицьку віру, традиційно не вважаються українськими. В ситуації, коли мало не вся Західна Русь, врешті-решт, стала католицькою або греко-католицькою, винні не стільки католицькі ксьондзи, скільки православні батюшки, які плутали духовні проблеми з етнічними і буквально випхали третину українського етносу з українства. У се-

редні віки віра відігравала значно більшу роль, ніж етнічне походження, але етнічна складова, ментальність і характер нації відіграє не меншу роль, ніж її духовна складова. Нині ми маємо абсолютно спотворену етнічну, духовну і політичну історію, яка не дає змоги зрозуміти, що ми за народ і яка мета нашого існування на цьому світі. Сьогодні складається парадоксальна ситуація, коли незначна частина Західної Русі приєднується до ЄС, а Галичина, Волинь, Покуття, Берестейщина, Закарпаття — землі, які становили її етнічну основу, лишаються поза межами Європи. У цьому винні, насамперед ми, бо саме ми усунули зі своєї пам'яті Засяння, Угорську Русь, Лемківщину, Надсяння, Холмщину, Підляшшя, Мараморощину, Лугош. Тому нашою перепусткою до цивілізації, до Європи, поряд із багатьма іншими чинниками, має бути максимально повна, фундаментальна «Історія Західної Русі», після видання якої жодних сумнівів у тому, чи є Україна Європою, не лишиться.

Яскравим доказом того, що навіть римо-католикам не слід відмовляти в українстві, є життя Йосипа Даниляка (1856–1883), який в Остригомі був висвячений на ксьондза. Даниляк отримав фахову філологічну освіту в Ягерському університеті, чудово знав 12 європейських мов, тож його заява про феноменальну досконалість української мови не була пустими словами і виявом дешевого патріотизму, а результатом тривалих досліджень, співставлень і порівнянь. Саме тому він фахово і гостро виступив проти мадяризації українського населення в Угорщині, заявивши, що угорська мова не має досконалої фонетики і морфології, такого розвиненого фольклору, як українська, а тому не має й майбутнього, умов для подальшого свого розвитку, і угорцям слід не нищити українську мову, а як у давні часи, користуватися та збагачувати нею свою.

Під час II Світової війни в Остригомі і Ягері пропали або згоріли рукописи саме тих його наукових праць, які присвячені проблемам української мови, тимчасом як рукописи публіцистичних статей, які він друкував в «Народних новинах», залишилися. Проте Даниляк першим усвідомив фундаментальну роль мови наймолодшого індоєвропейського етносу, яка має стати базовою і най-

більш розвиненою мовою серед усіх індоєвропейських мов.

Мадяри називають Остригом Угорським Римом. У русинів Угорщини є не менш вагомі підстави вважати його Українським Римом.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 29; 30; 31; 33; 47; 48; 51; 52; 54; 56; 60; 64; 66; 67; 68; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 90; 92; 93.

Залавар

Залавар (Zalavár). На думку археологів, саме тут, біля руїн стародавньої руської церкви XI ст., містилася столиця Блатненського князівства, яка, вірогідно, називалася Блатноградом, хоча в різних джерелах має різні назви: Новіетун, Коцельград та Мозабург.

Якщо не рахувати міфічної Холмгардії, то в історії Західної Русі було 5 державних утворень — королівство Одоakra, держава Самослава, Блатненське князівство, Велика Хорватія і Галицько-Волинське князівство.

Блатненське князівство існувало в IX ст. і було розташоване не на старих етнічно руських землях Північної Угорщини, а на територіях біля озера Балатон, які були колонізовані русинами пізніше, у IV–V ст. (є повідомлення про те, що імператор Галерій у IV ст. переселив у Паннонію карпів, які могли бути першими русинами на цих землях).

За інших умов до IV ст. русини в жодному разі з'явитися тут не могли, бо Паннонія належала тоді могутньому Риму. Менандр, щоправда писав, що склавіни спустошували ці землі, коли жоден народ не відважувався зачіпати імперію, але по-справжньому осіли та освоїли цей регіон вони після появи гунів. Спочатку русини осіли на землях вздовж східного берега Балатона, які були придатні для землеробства (див. Балатонлелле). Щодо Залавара (Блатнограда), то цей район тоді був таким заболоченим, що осісти тут могла змусити землеробів лише дуже велика небезпека, від якої можна заховатись за непрохідними мочарами. Біля Залаегерсегу ці болота лишилися дотепер, і тому населення займається не землероб-

ством, а ремеслами, різьбою по дереву та вишивкою. Етнографи давно зауважили, що тутешні весняні пісні та хороводи подібні до обрядів русинів Пряшівщини (В. Гошовський).

Тисячолітня законсервованість Залаегерсегу дозволяє відразу побачити відмінність місцевих жителів від угорців, зрозуміти походження таких слів в українській мові, як «болото», «озеро», «мочар», «тиша», та багатьох інших, пов'язаних зі стихією води і болота.

В цьому місті розташований музей під відкритим небом, і для тих, хто цікавиться походженням української хати, тут знайдеться багато інформації. Костел Залаегерсегу розписував художник українського походження Й. Цимбал.

З VI ст. є свідчення Йордана про словенів, які займають територію «від Мурсіанського озера (Балатона) та міста Новіетуна до Данастра (Дністра)». Жодний інший етнос, крім русинів, не міг мати тоді такої географії розміщення, а Новіетун, ймовірно, і є щойно заснованим Блатноградом (Новим Тином або Новим Градом).

Поза усяким сумнівом, сконцентруватися в районі Залавара (Блатнограда) русинів змусили авари. З історичних джерел відомо, що князь дулібів Доурентій (Добрента) у 578 р. відмовився коритися аварам. Авари жорстоко мстилися народам, які виявили до них зневагу. З Початкового літопису, який використовував Нестор, дізнаємося, що авари «мучили дулібів». Авари приходили сюди щороку, але тільки взимку, коли замерзали болота, знущалися над жінками, а чоловіків використовували під час боїв як живий щит. Відомо, наприклад, що на Солунь каган послав 100-тисячне військо, і коли його розбили, то в полон потрапили 8 тис. словенів і лише 3 тис. авар.

Ось чому лише частина дулібів пішла в ці болота, а переважна їх більшість помандрувала далі на захід, в Чехію. Археологічні дослідження біля Залавару почалися лише в XX ст., тут виявлено багато руських поселень і поховань, найдавніші з яких (VI–VII ст.) містяться в Залакамарі, Покасипетці, Кестхесі. Давньоруське городище знайдене у Варжеті, а в Хоссуштеті, на острові біля Варсігету, розкопане ціле руське село IX ст. Фундаменти церкви IX ст. були виявлені в Борналлашсігеті (можливо,

вона є найдавнішою з руських церков).

Більшість археологічних пам'яток після розкопок передані в музей м. Кестхеса. Саме сюди, на прадавні руські землі, які стали угорськими лише в X ст. (в IV–IX ст. угорці ще були біля Уралу), слід організовувати екскурсії для української молоді, яка цікавиться минулим свого народу, а не вивчати іранські пам'ятки у Трипіллі чи скіфських степах на півдні України.

У VI ст. географія розміщення слов'янських племен (за хроністом Йорданом) вказує на наявність тут саме русинів. Є згадка 837 та 893 рр. про існування в Паннонії території, яка називалася Склавінія. Існує також повідомлення Теофіла від 839 р. про послів від «кагана Русі», які побували при дворі німецького короля в Інгельхеймі. А коли стара етнічна назва нашого народу (словени) остаточно помінялася на нову (русини), маємо пряму вказівку на існування тут в XI ст. Руської Марки, що вже не залишає жодних сумнівів у тому, який саме етнос жив тут від IV ст.

Врешті-решт, це підтверджує і Літопис Руський, в якому історії Блатненського князівства, рокам правління тут Коцеля приділено навіть більше уваги, ніж деяким землям Київської Русі.

Щодо нашої старої назви (словени або склавіни), то в іноземних джерелах вона трапляється досить часто, хоч українські історики не переймаються цим (Раффелштетинський митний тариф повідомляє, що землі «Східної Марки» заселені «словенами та баварцями»; подібні відомості подає Анонім короля Бели). Цю територію заселяли руські племена дулібів або білих хорватів (згадки про постійне протистояння між дулібами та аварами, відомості про місто Дудлепін і графство Дудліп, кордони якого сягали Радкерсбурга, селище Chrovati біля Санкт-Файда).

Усі найстаріші топоніми та патроніми цієї землі мають руський характер. Навіть в Австрії є Файстріц, назва якого походить від руської Бистриці. Те саме можна сказати про Флатніц (Блатниця), Герах (Гора), Лізінг (Лесниця), Доллях (Дол), Фрізах (Береза), Едліц (Едла), Яуерлінг (Яворник) та ін.

Крім Блатнограда та Нового Тину на території Угор-

щини до нас дійшли назви таких стародавніх руських поселень, як Усатове, Вітемирове (тепер це Фенекпуста), Тихани, Лелла, Лани (Орослани), Батяри та ін. У документах держави франків у 777 році згадуються десятники Талюб і Спарина, жупан Фис, а в часи держави Прибини і Коцеля — Жилець, Хотемир, Вітемир, Влкіна, Свемін, Требич, Пріснець, Лютемир. У кінці IX ст. серед місцевих русинів почали з'являтися такі імена, як Степан, Йосип, Святополк, що свідчить про прийнятій ними християнства.

Блатненському князівству, а згодом Руській Марці українство має завдячувати зародженням своєї державності та власної адміністрації, початком християнізації, появою професійного мистецтва, літописання, а отже літератури, церковної літургії, архітектурного стилю, пісні, музики, формуванням свого власного «руського права», яке було кодифіковано вже в часи Київської Русі.

Дуліби найбільше постраждали від аварської навали, тож не могли залишитися осторонь процесів утворення держави, яку очолив Самослав. Паннонія входила до складу держави Само, хоча Блатноград не міг бути її столицею, бо постійно перебував під загрозою нападу аварів. Самослав, вірогідно, був не дулібом, а білим хорватом, постійно перебував у Вишгороді або Нітрі (до появи угорців лише ці міста, якщо не рахувати Блатнограда, вже мали державницьку традицію).

Якщо у 777 році франкські джерела вже згадують тут імена руських жупанів і десятників, то це могло бути результатом державотворчих процесів минулого VII століття. Схоже на те, що франки, остаточно розбивши аварів і витіснивши їх з Паннонії (у цьому Піпіну допоміг місцевий князь Вономір), утворили тут «Східну Марку» і зберегли стару систему місцевої руської адміністрації, яка зародилася ще в часи держави Самослава. Прикметно, що не тільки угорці, а й чехи, румуни і навіть морав'яни, які ще в IX ст. утворили Великоморавську державу, довгий час послуговувалися руською системою ієрархії феодального суспільства (князь, жупан, десятник, сотник, суддя, староста, конюший, отрок, холоп).

Хоча Блатненське князівство не було цілком самостійним, а перебувало у васальній залежності від німець-

ких королів, проте його слід вважати прямим спадкоємцем держави Самослава, адже німці не наважилися руйнувати систему старої руської адміністрації, а передали ці землі Прибині, якого моравський князь Моймир у 833 р. вигнав з Нітри. Прибина правив у Блатнограді до 861 р., а його син Коцель — до 879 р.

Епохальні події в Блатненському князівстві, які сформували нашу духовність і кардинальним чином змінили життя не тільки місцевих русинів, а з часом і всього русинства, відбулися в 60-80-х рр. IX ст., коли в Моравію були запрошені видатні слов'янські просвітителі Кирило та Мефодій. Власне у Моравії просвітителі практично не діяли, оскільки вона була під контролем німецьких єпископів, тож зосередилися на князівстві Коцеля. Князь дав їм у науку 50 учнів, частина з яких носили руські імена (Горазд, Сава та ін.).

Завдяки діяльності Кирила і Мефодія відбулося масове хрещення русинів (до того часу були лише поодинокі випадки, навіть Самослав був поганином). «Житіє Мефодія» повідомляє, що в кінці правління Коцеля мало не кожен його вельможа мав у своєму селі церкву. У 869 р. Папа Римський Адріан II виділив із Зальцбургського єпископства Паннонське, отже християнство на той час охопило не тільки верхівку руського суспільства, а й широкі верстви населення. Той факт, що літургія велася руською мовою (тому хроніки й називають Мефодія руським єпископом), ще раз підтверджує, що населення тут було переважно руським, а не німецьким. Від 873 р. єпископство називалося Моравським, але не тому, що його перенесли до Моравії, а тому, що цю територію захопили моравські князі, і столиця розташувалася в місті Морава на території Паннонії (достеменно невідомо, де містилося це місто і як воно тепер називається; можливо, це давня назва Веспріма або Вишгорода).

Отже, саме на території Блатненського князівства зародилася церква, яка спочатку називалася Слов'янською, а з XI ст. — Руською.

Доля Руської церкви була трагічною. Після смерті Іоана VIII римські папи перестали її підтримувати, учнів Мефодія з Моравії та Паннонії вигнали. Вони повернулися знову сюди, коли Паннонію у 907 р. захопили угорці,

що були язичниками, тож їм було байдуже, якою мовою християни здійснюють свої обряди. В I половині X ст. руськими єпископами у Веспрімі були Іван та Сильвестр. Завдяки русинкам, одруженим з представниками малярської верхівки, багато хто з угорських князів став прихожанами Руської церкви, в тому числі чоловік Білої Княгині Гейза та її син Стефан Святий. Ситуація ускладнювалася тим, що Руська церква не корилася ні Риму, ні Візантії, а тому два основні центри християнства не визнавали її, переслідували і водночас вели між собою боротьбу за неї.

У 995 р. Рим переконав Стефана I перехреститися за латинським обрядом і перейти у підпорядкування Папи Римського. Це викликало таку гостру реакцію Візантії і Києва, що Угорщина на кілька десятків років поринула у кривавий хаос. Андрій I, його син Соломон, Владислав I, Бела III, Ласло Куманський були вірними православної церкви, яка замінила Руську, Бела I та Андрій II ставилися до неї нейтрально (активна роль Києва в цих процесах ще раз підтверджує, що йшлося не тільки про догмати віри, мала місце також етнічна складова).

У документах того часу Руським єпископством в Угорщині називали лише Білгородське (Біхорське) та Спиське. Невідомо, чи воно було останнім реліктом давньої Руської церкви, чи вже підпорядковувалося Папі Римському або Константинопольському патріарху. З часів Флорентійської унії Рим знову повернувся до ідеї об'єднання усіх християнських церков і визнання літургії давньоукраїнською мовою, тому прямою спадкоємицею колишньої Руської (Слов'янської) церкви слід вважати лише сучасну УГКЦ.

Отже, факт існування Руської церкви на території Угорщини та Польщі задовго до хрещення Київської Русі приховується від широкого загалу, і початком цього приховування був не 988 р., а 869 р. — час заснування Паннонського єпископства на землях, заселених русинами. Хрещення Русі не було одномоментним явищем, воно зайняло цілий історичний період. І в цьому тривалому процесі неприпустимо ігнорувати події в Західній Русі, адже саме звідси прийшли на Дніпро віра, церковна літургія на церковнослов'янській мові, пісенність, музика, літопи-

сання.

Релігійність та моральність західного українства є на порядок вищою, ніж у наших братів християн на сході, ба, навіть на Заході, де протягом 2 тисячоліть латиною володів незначний прошарок населення, тож глибокий зміст християнських цінностей буй прихований від вірних церкви (тому служба в католицькому костелі триває 45 хвилин, а в УГКЦ та православних храмах, де люди від самого початку існування Руської церкви розуміли зміст служби Божої, — дві, а то й три години).

Християнізація спричинила справжню революцію в духовному житті Угорської Русі. На основі «Житія Мефодія», «Похвального слова Кирилу та Мефодію», «Сказання о письменах» Храбра з'явилася власна літературна школа, «Початковий Руський літопис». Нестор включив до свого літопису уривки з нього, з яких можна реконструювати Початковий літопис, виділивши відомості щодо Угорщини (від повідомлень про напади на неї скіфів та сарматів до опису окупації мадярами). Початковий Руський літопис, вірогідно, був написаний у X ст.: інформації про Угорщину в XI ст. вже немає, хоча там відбувалися надзвичайно бурхливі події, що мали би потрапити в Початковий літопис.

Головні події тієї епохи відбувалися в княжому дворі в Блатнограді. У часи Коцеля домініканці із Франції, які прихильно ставилися до Руської та Візантійської церкви, заснували тут свій монастир, і русини, напевно, дещо у них запозичили. Якщо руське літописання могло з'явитися пізніше, у часи, коли єпископом у Веспрімі був Сильвестр, то церковна літургія, церковний спів, професійне мистецтво зародилися саме тут, у Блатнограді. Словацький мистецтвознавець Л. Мокрий встановив, що «Меса кантата» отримала візантійські риси в IX ст. у Паннонії і саме тут виникла перша релігійна пісня «Господи, помилуй нас», яка в Чехії певний час навіть була гімном (в її тексті згадується гора Крес, розташована на півночі Блатненського князівства).

У часи правління Коцеля біля Блатнограда існувало поселення Ігрища: так тоді називали поселення, де жили професійні придворні музиканти і танцюристи (подібні поселення існували також біля Нітри та Мішкольця).

Отже, Залавар відіграв величезну роль у нашій історії, особливо в духовній. Даремно нашу церкву і віру називають Візантійською, Грецькою, оскільки Константинополь не надто толерував церковнослов'янську мову, віддаючи перевагу грецькій; широке розповсюдження на Русі грецька мова і освіта набули лише в XVI ст. Наша прадавня культура, церковнослов'янська, давньоукраїнська літературна мова пов'язані насамперед з Паннонією. За часів Володимира Великого до Києва приїздили монахи з Угорщини. Від часу її хрещення монахи Києво-Печерської Лаври їздили сюди, в монастирі Вишгорода, Веспріма, Тихан (а вже згодом в Афон), тож можна припустити, що саме з ними до Києва потрапили перші релігійні пісні та «Початковий літопис».

Тому глибоко символічним є те, що сучасні угорські українці організовують літні табори для своїх дітей саме на Балатоні, біля Тихан та колишнього Блатнограду, тобто біля самих витоків української духовності і культури (див. Занка).

Література: 2; 4; 8; 9; 12; 13; 15; 16; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 33; 34; 48; 54; 56; 59; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 73; 74; 76; 79; 80; 83.

Занка

Занка (Zánka) — курортна місцевість на озері Балатон, біля півострова Тихани, де угорські українці щороку влаштовують літні табори для своїх дітей. З будь-якої точки, за будь-якої погоди тут видно колишню руську церкву та стародавній печерний монастир в Тиханах, заснований Білою Княгинею у X ст. Ця місцевість нагадує українській молоді Угорщини про те, що вони тут не заїди і не національна меншина, а давні господарі цих земель, які жили тут задовго до приходу угорців.

Література: 29; 37; 38.

Зірц

Зірц (Zirc) — місто на території колишнього Блатненського князівства, в 20 км на північ від Веспріма, де від

1182 р. існує Бернардинський монастир, заснований французькими монахами з Кларавалліса. У середньовіччі це був важливий культурний і духовний центр Угорщини: там була величезна бібліотека в 60 тис. томів, 646 рукописів та інкунабул, чудовий парк, де дотепер ростуть дерева, посаджені в XVI ст., нині там ботанічний сад.

Бернардинів запросила сюди дружина Бели III, французька принцеса Маргарита Капет, далека родичка київської княгині Анни Ярославни, і цей монастир завжди відзначався толерантним ставленням до православ'я, сюди приймали навіть русинів.

У 1818 р. у Зірці народився видатний мовознавець та історик Антал Регулі, який переконливо довів, що мадьяри належать до угро-фінської мовної сім'ї і прийшли в Угорщину з Уралу, де дотепер проживають їх близькі родичі (хантї, мансі, вогули, мордва, марійці). Характерно, що це відкриття було зроблено не в кабінеті за письмовим столом, а за результатами кількох експедицій на Урал.

Відкриття Антала Регулі вказує українцям їх місце серед індоєвропейців як наймолодшого народу, який щойно розпочинав свій розвиток і рух на схід, тимчасом як угро-фіни вже пройшли його першу фазу і повернулися назад (коли етнічне заперечення перетворилося у заперечення цього заперечення і виникла ситуація не взаємного відштовхування, а протистояння, поглинання одного народу іншим).

Проблема угро-фіно-українського протистояння нині є актуальною, оскільки стосується не тільки угорців, а й майбутнього у взаєминах українців з російським народом, етнічну основу якого, якщо не рахувати іранців, складають саме угро-фінські племена (до 70% станом на XIII ст.), натомість русини на початковому етапі становили серед росіян лише 10% (новгородські словени, кривичі, радимичі, в'ятичі).

З досліджень Регулі випливає, що угро-фіни старші за слов'ян мало не на 3 тис. років. Як поступово вичерпується генетичний потенціал того чи іншого роду, так само поступово вичерпується геном кожної окремої нації. В кінцевому результаті має перемогти геном наймолод-

шого етносу. Старі етноси потребують припливу молоді крові, адже в разі генетичної ізоляції їм загрожує неминуча смерть, як це вже сталося, наприклад, з кіммерійцями, скіфами, половцями, аварами та іншими народами, які, за словами руського літописця, були «занадто горди-ми» і замість змішування та оновлення геному нещадно винищували тих, яких природа для порятунку ставила на шляху їх руху. Діалектика етнічного розвитку подбала про те, щоб наймолодший етнос був незнищений, бо має змогу розвиватися як на захід, так і на схід, що нівелює можливі втрати.

Сама доля посприяла тому, щоб між угорцями та русинами не було кривавого протистояння та етнічних чисток: так сталося, що усіх мадярських жінок і дітей перед приходом мадяр на територію Угорщини винищили половці і болгари, а тому мадяри були просто змушені одружуватися з русинками, і вже в кінці X ст. угорські та руські цвинтарі стали спільними, що свідчить про початок формування інтегрованих один в один етносів, де русини на початковому етапі розвитку становили близько 30%. До 1241 р. існувала можливість того, що ця нація в кінцевому результаті буде руською, слов'янською, як це вже сталося з антами і булгарами.

По-іншому складалися відносини русинів з угро-фінами на сході. Спочатку взаємини між ними також були мирними, і хоч новгородці, в'ятичі, радимичі і кривичі становили в цьому етнічному конгломераті лише 10%, вони змогли нав'язати угорцям свою мову, культуру і звичаї, тож до 1240 р. також існувала можливість того, що на сході сформується ще одна руська, слов'янська спільнота, яка об'єднається з тією, що вже існувала на території Угорщини, і виникне велика, найбільша в Європі, слов'янська нація, яка займатиме територію від Віденського лісу аж до Уралу.

Проте татаро-монгольська навала перетворила типове етнічне протиріччя у криваве протистояння, характерне для слов'яно-іранських взаємин (найстарші етноси за своєю природою є найбільш варварськими). Вірус етнічного шовінізму під впливом іранців передався середовищу угро-фінів, почався процес масового винищування русинів на сході, а тому вважати російську націю русь-

кою, слов'янською немає жодних підстав, оскільки незважаючи на масову колонізацію українцями Кубані, Поволжя, Приуралля, Даурії, Далекого Сходу, Комі та інших російських територій, відсоток слов'янської крові в цьому етнічному субстраті не досягнув 50%, і ситуація тут стане зрозумілою лише через декілька сот років. Нині ця нація є переважно угро-фінською. Хоча її мова в своїй основі є давньоруською, слов'янською, проте ментальність, характер, рівень цивілізованості і розвитку нації визначається не тільки мовою, а насамперед її геномом. Вакханалія слов'янського людоненависництва не завершилася, як вважається, у 1480 році. Вже у 1483 р. Москва відправила послів до Криму і за величезні гроші намовила татар щороку нападати на Україну. Ці напади вартували Україні 40% її генетичного потенціалу. З нечуваною жорстокістю Москва розправилася з псковичами та новгородцями, знищила Батурин та інші українські міста, влаштовувала штучні голодомори та етнічні чистки.

Разом з тим, напади етнічного божевілля та шовінізму час від часу змінювалися у росіян періодами усвідомлення фундаментальної ролі в своєму розвитку українства, відчуттям недосконалості власної генетичної будови, яка не тільки не пристосована до великих фізичних навантажень, суворих умов Сибіру та Далекого Сходу, ще й схильна до алкоголізму, але й, і це найголовніше, не надто сприяє інтелектуальній праці. Особливо показовим у цьому плані було ХІХ ст., коли Гоголь і Достоевський, Глінка і Чайковський, Крамської і Боровиковський, Остроградський і Лобачевський переконливо довели, яке важливе місце в російському етносі належить українському геному. Приклад Ліста, Балаші, Бояї, Петефі та інших угорських геніїв українського походження підтверджує існування цієї закономірності також і щодо угорського народу.

Регулі досліджував проблеми мови, але вони донині лишаються не з'ясованими. Вважається, що асимільованою є та нація, яка втратила не свій геном, а свою мову (разом з тим сумнівно, що ірландці, наприклад, асимільовані англійцями). Старі мови впливають на молоді. В російській мові багато іранських, угро-фінських, фракійських (грецьких) впливів, а тому й в українській мові, сво-

єю чергою, також буде багато запозичень з російської мови, це є глибока діалектична закономірність.

Однак, мова наймолодшої нації в своїй основі є найбільш розвиненою та досконалою, і в кінцевому підсумку саме вона має перемогти. Це давно зрозуміли російські та угорські шовіністи, тож зосередили свої зусилля не на фізичному знищенні українства, а на знищенні його мови: в Угорщині на державному рівні це практикується від сер. XIX ст., а в Росії — понад 300 років.

Ось чому проблема української мови в наш час набуває виняткового значення, і якщо держава не плекає української мови, то вона не є українською, отже за створення української держави треба боротися так само, якби її не було взагалі.

Рано чи пізно геном угорців та росіян стане українським, а отже схильним до сприйняття української мови. Крім того, як показав історичний досвід, слов'янство не сприймає російську мову в її сучасному вигляді, а щоб стати слов'янам більш близькою, зрозумілою, вона неминуче має українізуватися.

Зірц є географічним центром гірського масиву Баконь і має багато цікавих пам'яток з далекого минулого дулібів, тобто сучасних галичан, які після аварської навали переселилися за Карпати, головним чином в Галичину. Тут збереглося багато легенд про батярів — далеких попередників опришків. Біля Зірца є стара корчма «Betyarcsarda», де можна почути ці легенди та скоштувати справжні «батярські» страви.

Література: 2; 4; 9; 12; 16; 18; 20; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 80; 83.

Іклад

Іклад (Iklad) — село на схід від Будапешта, де народився видатний угорський історик українського походження Іван Брежнюк (1815–1897). Він навчався в Йенському та Галльському університетах, був директором лицейу в Банській Штявниці, вивчав історію церковних рухів та освіти на території сучасної Словаччини.

Брежнюк визнавав своє українське походження, але був переконаний, що майбутнє угорських українців по-

в'язане з майбутнім державності Угорщини. Вчений брав активну участь у революційних подіях 1848–1849 рр., за що переслідувався австрійською владою.

Брежнюк народився в найбільш змадяризованому регіоні Угорської Русі, який, як-от Донецька чи Луганська області в сучасній Україні, відігравав в історії України роль Вандеї. В Асоді, Геделле, Ердотарчі були розташовані маєтки магнатів руського походження (Подманіцьких, Граммальковичів, Сентмікльошів), які ще за часів Арпадів прийняли католицизм і були асимільовані в числі перших. Ось чому українці в комітатах Пешт і Ясшаг розчинилися серед угорського населення навіть без утворення проміжних етнічних груп (як-от палоци чи матьє), як це зазвичай траплялося у горах (ця місцевість являла собою рівнину, тому мадяри осіли тут вже в X ст., тимчасом як гір вони уникали, тож український елемент там протримався довше).

Мадяронство, до виникнення якого мав стосунок і Брежнюк, самоїдство та самозречення певної частини українського населення на користь інших націй пояснюється надто молодим віком нашого етносу: часто підлітки, у яких все життя попереду, сприймають, своє, близьке, як архаїчне і відстале, а у так званих «розвинених» націй майже усе життя позаду.

В мадяронстві Брежнюка були й корисні для українства моменти: викладання в ліцеї, де він працював, було на високому, європейському рівні, він підтримував прагнення української молоді до освіти, і завдяки його допомозі, в т.ч. матеріальній, «вийшли в люди» багато угорських українців. Серед молоді Брежнюк користувався великою повагою.

Література: 83.

Калоча

Калоча (Kalocsa) — місто на півдні Угорщини, розташоване в регіоні, який аж до 1691 р. був недоступним для русинів.

Вже від V ст. до н.е. цю степову частину країни контролювали кочові племена (скіфи, сармати, гуни, авари, половці, мадяри), займатися землеробством тут було

вкрай небезпечно, на це наважувалися лише поодинокі русини. В часи панування Туреччини місцевим єпископом у 1624 р. був призначений Іван Телегді, який походив із старовинного руського роду, що дає підстави для версії про те, що якийсь відсоток руського населення тут все ж був.

У католицькому соборі Калочі зберігається коронаційна герма Стефана Святого. Проте він був коронований не тут, а в Естергомі, оскільки політичне і релігійне життя країни в кінці X ст. концентрувалося біля Вишгорода, а от про Калочу як про політичний центр того періоду жодних даних немає.

Хоча про давньоруське минуле цього регіону даних нема, проте він нагадує Україну: на поч. ХХ ст.: огорожені тином мазанки з вишневими садочками та глечиками на тичках. Річ у тому, що після визволення Угорщини від турецького панування австрійська влада селила тут не тільки мадяр, а й українських козаків, які мали охороняти кордони імперії (найбільшим українським поселенням на південь від Калочі була Слободка). З часом українці розчинилися серед місцевого населення, але угорці багато чого запозичили у них, в т.ч. знамениту паприку, якою славиться регіон Калочі.

Література: 2; 3; 4; 8; 13; 15; 16; 25; 27; 33; 48; 56; 66; 67; 74.

Казінчбарчика

Казінчбарчика (Kazincbarcika) — місто в етнічно руському регіоні Угорщини на півночі від Мішкольца, яке утворилося після злиття двох сіл. Ще в кінці ХІХ ст. ці села були заселені переважно українцями, але коли тут побудували величезний хімічний комбінат, це докорінним чином змінило не тільки навколишню природу, а й етнічний склад населення: на будову з'їхалися заробітчани з усієї Угорщини, і через кілька десятків років регіон став змадяризованим.

Література: 2; 48.

Каранчберени

Каранчберени (Karancsberény) — єдине місце на півночі Угорщини, біля самого кордону із Словаччиною, де в кінці 1944 р. антифашистам вдалося організувати партизанський рух.

Був врахований сумний досвід попередніх спроб на землях, заселених етнічними угорцями, які не тільки не підтримували партизан, а й допомагали німцям та місцевій жандармерії їх знищити. З ініціативи етнічних угорців був створений лише один партизанський загін, який очолював лісник К. Ковач.

Тому загін для висадки був сформований переважно із закарпатських українців, які, за винятком радистки Самсоненко, знали угорську мову. Десантували їх на півночі від Салготаряна, в регіоні, заселеному етнічною групою палоци, яка до українців ставилася приязно (ця етнічна група мала давньоруську основу).

Від жовтня 1944 р. загін базувався біля Каранчберен, в мисливському замку графа Леграді. Партизанам вдалося організувати страйк на вугільних шахта регіону. Під час відчайдушних спроб німців прорвати кільце оточення під Будапештом, їх надзвичайно цінні радіограми з даними розвідки йшли в Штаб партизанського руху в Києві мало не щодня. Оскільки електрики у замку не було, то Самсоненко доводилося ходити в сусіднє село Чаконовці, хоч тут стояла німецька танкова дивізія і неподалік від хати, звідки вона вела радіообмін з Києвом, розміщувалися есесівці.

Врешті-решт німцям вдалося викрити місце розташування загону, була організована облава, під час якої загинув А. Бандура. Партизани відійшли на хутір біля села Монос і там чекали приходу радянських військ.

Традиція, за якою українці брали на себе основний тягар боротьби з окупантами угорських земель, є надзвичайно давньою і сягає часів татаро-монгольської навали, руху куруців та боротьби з османами. Це й не дивно, оскільки українці вважали цю землю Угорською Руссю, тобто рідною, тож і боронили її як свою власну.

Література: 2; 7; 8; 10; 12; 16; 17; 26; 27; 28; 30;

37; 38; 83.

Кечкемет

Кечкемет (Kečskemét) — як і Калоча, цей степовий регіон між Тисою та Дунаєм, найбільше постраждав від тисячолітнього спустошення кочовими ордами, тож не дивно, що угорці перейняли від русинів його руську назву — Пуца (Pusta). Проте русини жили і тут, в цій степовій Пуці, хоча лише на хуторах. Про це свідчить закон 1498 р., який забороняє місцевим (!!) русинам та куманам (половцям) приймати утікачів.

Розпорошеність та хуторянство завадили русинам об'єднатися в громаду. Про існування певного осередку українства можна говорити лише стосовно міста Кечкемета. У XVIII ст. професором риторики тут був Петро Гуляк (1778–1811), який сам був поетом і написав досить популярні в свій час «Елегії» (на латинській мові). Місцевий костел розписував український художник Гнат Рошкович (1854–1915), син відомого греко-католицького священика.

У 1914 р. тут був створений концентраційний табір для русинів.

З Кечкемета походив відомий угорський дипломат українського походження Е. Шафранко (1890–1965). Свою політичну діяльність він почав у 1918 р. Як член червоної Директорії мусив емігрувати до Москви, повернувся на батьківщину лише у 1945 р. Його призначили Першим секретарем обкому партії в Шопроні, потім направили послом Угорщини до Китаю та Німеччини.

У 1945 р. усі хутори примусово об'єднали у 8 сіл, проте донині ці села існують лише на папері, а регіон зберігає свій хуторянський характер. Кечкемет і нині славиться консервною, переробною промисловістю та горілчаними виробами.

З архітектурних пам'яток міста слід відзначити Францисканський монастир XV ст., костел XVIII ст., Ратушу із фресками роботи Секея.

Література: 2; 48; 66; 67; 83.

Кішкерес

Кішкерес (Kiskörös) — містечко в угорському степу, має стосунок до українства: у 1823 р. тут народився видатний угорський поет і революціонер Андрій Петрович, який задля кар'єри був змушений взяти собі змадяризоване прізвище Петефі (1823–1849).

Його батьки (Степан і Марія) опинилися тут, мандруючи Угорщиною у пошуках заробітку: вони винаймали крамниці або корчми. Тому Петрович не отримав ґрунтовної освіти, був мандрівним актором, перекладачем, освіту здобув самотужки. Писати вірші почав у 1844 р. (збірка «Янош»), а в Будапешті створив навколо себе об'єднання молодих інтелектуалів під назвою «Молода Угорщина», яке стало каталізатором революційних настроїв у суспільстві:

Вважається, що революція в Угорщині розпочалася 15 березня 1848 р., коли Петрович прочитав у Будапешті перед народом свої вірші і виголосив палку промову про незалежність країни від Австрії.

Величезною загадкою природи українства є той факт, що воно постачало усім своїм сусідам найвидатніших поетів, письменників, композиторів, художників, військових та політичних діячів і навіть, національних героїв. В Польщі це був Т. Костюшко, який походив з Берестейщини, в Чехії — Ян Жижка, який народився на землі дулібів (що колись прийшли сюди з-над Балатону), а в Угорщині це були Петрович і Кошут, родове коріння яких було в Угорській Русі, на Словацькій Волощині.

Петровичі, як і Кошути, вже були змадяризовані. Однак, Шандор вороже ставився до Кошута та дій угорського революційного уряду, який в умовах агресії таких двох потужних хижаків, як Росія і Австрія, захопився проектом знищення в Угорщині національних меншин шляхом злиття їх в одну угорську націю. «Я не довірив би цьому міністерству навіть свого пса, не те що батьківщину чи себе... Головний ворог — серед нас» — так, аналізуючи події 1848–1849 рр. в Угорщині, заявляв Петрович і вважав, що сила нації, її потенціал є в збереженні розмаїття її культур і народів.

Не дивно, що така позиція викликала серед шовініс-

тично налаштованих угорців негативну реакцію. В Угорщині не люблять цього згадувати, але найвидатніший її поет і громадський діяч навіть не був обраний до Парламенту. Шандор записався до лав революційної армії рядовим гвардійцем, тож був приречений на загибель, хоча Бем намагався його врятувати, зробивши своїм власним ад'ютантом. Петрович загинув у бою під Сегешваром 31 серпня 1849 р., встигнувши написати лише одну поему («Апостол»).

Тепер вже багато хто в Угорщині розуміє, що Петрович мав рацію (на відміну від шовініста Кошута) і що катастрофу 1849 р. зумовило, насамперед, brutальне ставлення угорців до національного питання. Це були найтрагічніші півтора століття для українського етносу в Угорщині.

Література: 2; 3; 8; 16; 17; 28; 37; 38; 43; 48; 52; 70; 71; 81; 83.

Кішоросі

Кішоросі (Kisoroszi) — у перекладі на українську мову ця назва означає Мала Русь. Велика Русь до приходу мадяр була північніше, в районі гір Матра та Букових гір, звідки в V ст. дулібські та хорватські племена, скориставшись послабленням Римської імперії, рушили на південь. Спочатку вони зайняли територію вздовж середньої течії Дунаю, де виникли давньоруські поселення з промовистими назвами: Вишгород, Горяни, Богдани, Оросвар, Острий Холм (Остригом), Комарно, Кішоросі.

Це поселення розташоване на величезному острові, який тягнеться від Вишгорода мало не до Будапешта і яким у давнину володів давньоруський князівський рід Рустів (Руст, ймовірно, — спотворена назва Рус). Є припущення, що Вац на протилежному березі Дунаю також заснував один з Рустів, який, ймовірно, носив ім'я Васлав (давні перекази твердять, що Вац заснували не римляни, а місцевий князь).

Останніми руськими князями на цьому острові — власниками Кішороса були Дмитро та Михайло Русті, але після татаро-монгольської навали цей рід згас. За часів Бели IV Мала Русь вже належала угорським коро-

лям.

Так сталося не тільки з власністю Русів. У 1241 р. татари винищили руські етнічні землі і десятки руських князівських родин. Якщо прямих спадкоємців не було, то їх маєтки за нормами середньовічного права перейшли королю. Навіть останні Арпади вже не старалися зберегти власність у руських руках і передавали її будь-кому, причому не тільки угорцям, а й пройдисвітам з цілої Європи. За часів панування Карла Роберта переважна більшість руських магнатів або загинули під час повстань, борючись за батьківську землю, або були змушені прийняти католицьку віру (а отже змінили ім'я та прізвища) і загубилися в масі Яношів, Міклошів та Ференців. Нині, через 800 років, уже важко повірити, що ця земля була руською, а проте це історичний факт: Мала Русь була не тільки на Дніпрі, а й тут, на Дунаї.

Література: 1; 4; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 25; 26; 27; 29; 30; 37; 52; 56; 59; 62; 66; 67; 83.

Комлошка

Комлошка (Komlóscsa) — давнє українське село біля Токая. Звідси походить відомий у часи середньовіччя шляхетський рід Комлосів. У XIII ст. вони ще не були змадяризовані, знали руську мову і служили послами в Галицьку Русь для угорських королів (наприклад, один з Комлосів у 1261 р. їздив на переговори з Данилом Галицьким).

У Комлошці сформувався світогляд Олександра Духновича (1803–1865): після навчання в Кошицях він служив у цьому селі греко-католицьким священником. Комлошка містилася мало не в самому центрі колишньої Угорської Русі, руську мову і віру тут толерували навіть у XX ст., тож не дивно, що саме тут народилася ідеологія західного українства, яку Духнович виклав у короткій тезі: «Русином був, є і буду!» Тоді це був справжній революційний крок, який врятував від денаціоналізації не тільки українців Пряшівщини, а й словаків (Духнович також був одним із засновників «Матиці Словенської»).

Тепер багато хто закидає Духновичу схильність до москвофільства і те, що він є засновником ідеології су-

часного русинства.

Насправді не тільки Духнович, а й чеські, словацькі, болгарські, сербські та хорватські будителі звертали тоді свої очі на Москву, вважаючи її єдиним захисником слов'янства. Завдяки Татищеву, Кара-мурзі (Карамзину) та Жуковському російська історіографія спритно примазала-ся до історії Київської Русі, і мало хто на заході усвідомлював, що в основі російського етносу лежить не слов'янський, а азійський, кочовий елемент. Духнович це зрозумів у 1849 р., коли московська орда з'явилася в Угорщині, і він почав еволюціонувати від москвофільства в бік проавстрійської орієнтації.

Духнович називав себе не українцем, а русином, тому що русин — давня назва нашого етносу, яка вживалася протягом тисячоліття, тимчасом як українцями ми стали лише в ХІХ ст., і то переважно на сході, де людей принижувала назва малорос, придумана Москвою.

За основу мови Духнович взяв не російську, а давньоукраїнську, церковнослов'янську мову, тому що, на відміну від багатьох наших сучасників, знав, що ця мова народилася не в Росії, а тут, у Паннонії, де Мефодій був єпископом. Саме цією мовою Святополк Фіоль у 1491 р. видав у Кракові перші українські книжки, цією мовою в кінці ХVІІ ст. друкувалися книжки для місцевого руського населення у Трnavі. Тож виглядало доцільним продовжити історичну традицію, і це спало на думку не тільки Духновичу, а й словакам (у 50-х роках ХІХ ст. церковнослов'янська мова була однією з офіційних мов Австрійської імперії).

Безумовно, у Духновича були помилки (як-от вживання російської, якої він добре не знав, чи реанімація старої української літературної мови і відмова від існуючої на сході України сучасної української мови).

Однак, ці помилки він зробив через недостатню вивченість нашої етнічної історії. Якщо тепер деякі русини ще твердять, що вони не є українцями, то видно, за 150 років від часів Духновича наша історична наука просулася не надто далеко.

Усе, що робив Духнович, врешті-решт, пішло не на зло, а на користь угорському українству. Пряшівщина, де він розгорнув свою діяльність, збереглася як українська

етнічна територія. Духнович назавжди залишиться в історії як автор першої політичної програми угорських українців, автор перших книг і підручників для українського населення Угорської Русі, засновник першої публічної бібліотеки на цих землях (гостру потребу в цих речах він відчув серед місцевого українського населення, перебуваючи в Комлошці). Національна свідомість людей тут була настільки високою, що під час перепису навіть в часи хортистського режиму село визнало себе українським.

Література: 3; 4; 5; 6; 7; 8; 12; 13; 17; 25; 28; 29; 30; 35; 36; 37; 38; 74; 83.

Куч

Куч (Kocs) — поселення біля міста Тата, де з давніх часів виготовляли найкращі в Європі екіпажі (імператор Карл V їздив тільки в цих екіпажах).

Конярство і ремесла, пов'язані з кіньми, — це те, що русини запозичили від угорців. Саме з цього села походить не тільки найдавніша технологія виготовлення українського воза, який нагадує угорський, а й сама назва фахівця, який править кіньми, — кучер. У цьому регіоні, на території від Куча до Сентендре, народився рід військ, який залишив яскраву сторінку в історії війська, — гусари.

Література: 2; 48; 50; 74; 83.

Ліллафюред

Ліллафюред (Lillafüred) — відомий курорт і одне з найчарівніших місць в Угорщині. Розташоване біля самого Ягера (Егера), в горах, які тепер зветься Буковими.

Серед незайманого лісу площею 20 тис. га, біля штучного озера з водограєм, утвореного з кількох річок, стоїть казковий палац, куди цілий рік приїздять тисячі угорців, яких приваблює мальовнича природа, м'який клімат та величезна кількість пам'яток минулого. Більшість із них навіть не підозрює (про це в Угорщині уникають говорити), що Ліллафюред розташований майже в

самому центрі регіону, де зародилися не тільки слов'яни, а й русини, звідки, за Нестором, «пішла земля Руська».

Про дослов'янську Пілінську культуру цих земель можна дізнатися з історико-краєзнавчого нарису про Банкут. Русинство як етнос почало формуватися з часу утворення Куятицької культури, тобто з часу відокремлення слов'ян від балтів, що сталося у VII ст. до н.е. Виділення русинів із загальнослов'янської маси почалося з появою у II ст. біля Мішкольця народу «ос».

Отже Ліллафюред був епіцентром етноутворення багатьох народів, і не тільки слов'янських. Зі своїми урвищами, прірвами, печерами (дві з них — «Ганна» та «Іштван» — розташовані поруч з курортом) та чудовим кліматом цей регіон у давнину був ідеальним місцем для виживання ще й тому, що кочовим племенам було важко сюди дістатися.

Процес виділення окремих етносів з індоєвропейської спільноти досліджений слабо. Певною мірою тут можна застосувати і схему ділення клітини, і теорію хвиль Й. Шмідта, і теорію генеалогічного дерева А. Шлейхера. В основі цього процесу лежить схема взаємозаперечення діалектичних протилежностей, результатом чого була поява західних і східних індоєвропейців, західних і східних слов'ян і, на завершальному етапі, — західних і східних русинів (українців).

Діалектика етногенезу словенів-русинів-українців підводить до певних висновків, що вже стали історичною аксіомою. Українство — завершальний етап індоєвропейського етноутворення, і, виходячи зі схеми етнічного заперечення, після нього жодна нація в Європі вже не утворювалася і не утвориться. Саме тому, що ця нація є наймолодшою і останньою в ланцюгу етноутворення, вона — єдина, яка нині розвивається одночасно в двох напрямках (на захід і на схід). Тому наша нація має подвійний менталітет, подвійну духовність, належить і до західної, і до східної цивілізацій. Можна навіть твердити, що нині існує не одна, а дві українські нації, одну з яких через особливості її розвитку можна назвати малоруською.

У Ліллафюреді був епіцентр формування майже усіх східноруських племен (новгородські словени, уличі, в'ятичі, радимичі, сіверяни, дреговичі, тиверці, деревляни,

полочани, кривичі), лише поляни та волиняни розташувалися на заході, в районі річки Тарна, яка в давнину виконувала роль Збруча.

До певних ускладнень у розвитку західного і східного українства призводить феномен асиметрії простору і часу, коли в етнічному, культурному та духовному розвитку західні (що вже існують як українська нація) випереджають східних українців, чиє українство слід розглядати ще як потенційну можливість.

Як бачимо, природа в Букових горах і в горах Матра створила етнос з надзвичайно складними внутрішніми процесами, і тому зовнішнім ворогам було легко ним маніпулювати, втручатися в його розвиток (зазвичай, затримуючи його, як це було в перші роки існування сучасної української державності). Берегинею, ангелом-хоронителем українства, його духовності і мови завжди був і є патріотично налаштований захід, і він має піти на радикальні кроки, якщо під заспокійливими словами про єдність держави та нації буде проводитися політика змалоросійщення та остаточного розв'язання «українського питання».

Разом з тим, не слід боятися російської мови, адже в своїй основі вона є слов'янською і має відповідальну місію слов'янизації угро-фінського і татарського населення на сході. За законами етнічного розвитку індоєвропейців, вона має підживлюватися і вдосконалюватися насамперед за допомогою української мови, тобто поступово українізуватися, бо інакше її заповонять угро-фінські і тюркські елементи. Функціонування російської мови поруч із українською не становитиме небезпеки за рівних умов їх існування, і останнє слово в силу діалектичних закономірностей буде за українською як наймолодшою і найдосконалішою мовою з усіх індоєвропейських мов (жодна індоєвропейська мова, крім української, не створила близько 500 тис. народних пісень).

Тому боротися слід не стільки з російською мовою, скільки зі свідомим призупиненням процесу вдосконалення та модернізації української мови. Як засвідчив Т. Шевченко, її можна розвивати навіть в найгірших умовах існування, і якщо на сході відбувається різке і свідоме обмеження сфери її застосування, то заходу слід под-

бати про її подальший розвиток. Якщо ж держава буде перешкоджати цьому процесу, то треба поставити запитання: а чи є ця держава українською?

XXI століття має бути останнім століттям етнічної невизначеності наших «східняків». Розвиток через етнічне заперечення через 50 — максимум 90 років вичерпає себе. Схід неминуче повернеться в бік Заходу, цивілізаційна місія українців на Сході завершиться, і наддніпрянці нарешті відчують, що вони становлять одне ціле не з росіянами, а зі своїми братами на заході. В історії українства настане нова ера, народиться велика нація і велика держава, яка стане локомотивом розвитку всього людства. Як би не пишалися західні українці своїм минулим, першою в історії слов'янства державністю, величезним внеском у духовність і світову культуру, але наше майбутнє зарезервоване за східним українством. Найдовше і найретельніше випещений Природою етнос матиме найдосконалішу систему мислення. Українці не є нацією сьогоднішнього дня, вони запрограмовані на майбутнє: адже саме українці забезпечили людству вихід у космічний простір (Засядько, Кибальчич, Ціолковський, Кондратюк, Корольов, Глушко, Челомей, Янгель, Лозино-Лозинський, Гнатюк), саме в Україні розщепили атомне ядро, збудували першу в світі електронно-обчислювальну машину — тобто з'явилося усе те, що має забезпечити розвиток нашої цивілізації. Однак наука нині потребує величезних фінансових витрат, а скрутні матеріальні умови існування не дозволяють розкрити вже зараз цей величезний потенціал, який тут, у Букових горах, був закладений в українство діалектикою етнічного розвитку індоєвропейців.

Феномен «відставання» у матеріальній сфері при одночасному володінні найпередовішими технічними «ноу-хау» спостерігався в Букових горах від самого моменту виникнення русинства, і пояснити причини цього парадоксу можна законом асинхронності розвитку різних народів та етносів.

Так, у часи Куятицької культури кераміка була бідною, безвухою, грубою, без орнаменту, її знаходять лише в печерах, інших ознак житла не виявлено, отже наші предки жили в печерах.

Разом з тим, археологи виявили тут величезні центри виробництва бронзи, аналогів яким не було в жодній країні Європи, і тому донині фахівці не можуть дати остаточної відповідь: чи є культура Букових гір розвиненою, чи «недорозвиненою»?

Подібна тенденція спостерігалася і пізніше, коли Куятицька культура переросла в Пряшівську (люди жили в печерах і водночас будували колосальні ритуальні городища з каменю, аналогів яким в Європі немає).

Цей феномен дивного сусідства найвідсталішого з найпередовішим спостерігається Україні й нині, і це триватиме ще як мінімум 50 років.

Що дає підстави вважати, що саме регіон Ліллафюреду був епіцентром формування східного слов'янства?

Оскільки русини мали обряд тілопалення, то людських останків тут ще не знайдено і провести порівняльно-генетичний аналіз поки що неможливо. Однак, Лілла — це, вірогідно, перекручене ім'я давньоруської богині роду Лели, а що культ Лади і Лели був у часи матріархату, то Леллафюрעד був найдавнішим поселенням у цих горах (або ритуальним центром).

Крім того, місцеві русини називали ці гори не Буковими, а Бабиними, ця назва має коріння ще з часів матріархату, так само як поява в нашому фольклорі Баби Яги та Кукамори.

Інші топоніми походять вже з часів патріархату, в т.ч. гора Балван, що біля Банкута, яка могла стати ритуальним центром лише тоді, коли з давньоруських племен тут залишилися лише хорвати.

З хорватами після VII ст. і пов'язана уся подальша історія Ліллафюреду і усього цього краю, хоча вони розселилися на величезній території від Дністра мало не до Праги, тож Ліллафюрעד вже не відігравав такої ролі, як у далекому минулому і став периферією Великої Хорватії.

Крім Ліллафюреда в часи середньовіччя тут існували ще десятки руських (білохорватських) сіл, які залишилися й після татаро-монгольської навали (крім села Береги). Основний удар по русинству в цьому краю завдали не татари і навіть не турки, від яких успішно оборонялися захисники Ягера та Путнока, а угорці, які, рятуючись від османів після 1526 р., почали масово пере-

селятися в ці важкодоступні гори. Як результат, на поч. ХХ ст. у Букових горах залишилося тільки одне українське село Біле (Belapatfalva).

Нація, як і кожна окрема людина, не повинна забувати край, що був її колискою. Українська нація перебуває ще в підлітковому віці, а підлітка зазвичай не цікавлять роки його дитинства. Це станеться в більш зрілому, дорослому віці, і хоча пам'ятки нашого минулого зберігаються в музеях Ягера та Мішкольца, найкраще відчутти чарівний, казковий світ нашого давнього минулого можна лише у Ліллафюреді.

Література: 1; 2; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 68; 71; 72; 73; 78; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Маріяповч

Маріяповч (Máriarócs) — сучасний духовний центр угорських українців, який в давньоруські часи називався Бовч.

До II Світової війни визнати себе українцями тут наважилися 3 тис. чоловік, а в часи «народної демократії» — не більше сотні. Разом з тим, в Угорщині 273 тис. осіб вважають себе православними, а на відпустки, які проводить від 1975 р. єпископ Сегеді, у Маріяповчі збирається до 150 тис. греко-католиків. Певна річ, що далеко не всі греко-католики, а тим більше православні, є угорцями, вірогідно, вони є українцями, хоча й денаціоналізовані, а проте не зреклися своєї давньої віри.

На жаль, громадська активність сучасних українців Угорщини є низькою і зосереджена переважно навколо церкви та релігійних потреб української громади, і тому Маріяповч не є сучасною столицею Угорської Русі в повному розумінні цього слова, як колись були Мішкольц, Блатноград, Вишгород, Шариський Поток чи Будапешт, а тільки духовним центром змадяризованих українців (після того, як наші «мадярони» запровадили в греко-католицькій церкві угорську мову, денаціоналізація відбулася протягом життя одного покоління українців).

Угорщина не є поодиноким випадком. За даними видання «На великій стройке», у 1927 р., тобто тоді, коли

в процесі т.зв. «українізації» статистичні дані ще не створювалися, в СРСР проживало 81 млн. українців: отже українці склали в Росії 40% населення, і майже усі вони зараз денаціоналізовані. Білі хорвати і дуліби склали до 30% населення Чехії, на 30% з колишніх русинів складається етнічний склад населення Польщі і Румунії, а словацька нація взагалі склалася переважно на руській (білохорватській) основі (70%), притому що чехи (морав'яни) дали їй тільки 30%.

Космополітизм українців, їх здатність пристосуватися і жити з будь-яким етносом просто вражає, і саме в Угорщині ця властивість нації-хамелеона без жодного реуз-фактора була запрограмована самою природою. Як наймолодші з індоєвропейських етносів русини були просто приречені пройти усі стадії розвитку індоєвропейського архетипу, і тому їм не є чужими ані іранці, ані угрофіни, ані фракійці, ані, тим більше, слов'янські нації. Вони не просто запрограмовані на генетичну підтримку старих індоєвропейських етносів, а приречені своєю жертівністю оберігати їх від денаціоналізації. Адже саме руська складова врятувала від германізації чехів, поляків, словаків та угорців, а від монголізації — росіян (прикметно, що більшість найбільш затятих шовіністів цих націй мають українські корені: Пуришкевич, Дунін-Борковський, Пілсудський, Кошут).

Чи існує ще українське майбутнє у зденаціоналізованій угорській масі, чи вони втрачені для українства назавжди? Жодного дослідження цієї проблеми ніхто не робив (щоправда, останні генетичні дослідження дозволили виявити, що геном угорців є досить близький до українського).

Набагато більше історичного матеріалу є щодо Польщі. Значна частина її аристократів колись виїхали з території Угорщини, і на цій основі можна робити певні висновки. По-перше, явним перебільшенням є уявлення про рівень денаціоналізації магнатерії, оскільки і в XIX ст. Дідушицькі захоплювалися українським фольклором, Чарторийські відроджували задунайське козацтво, Сапіги визнавали себе русинами, а Шептицькі стали на чолі українського національно-визвольного руху.

По-друге, попри існуючий стереотип щодо їх повно-

го розчинення в чужому етносі, вони становили і донині становлять в ньому чужорідне тіло, і щойно змінюється історична ситуація, вони легко повертаються до свого первинного стану, закладеного на генетичному рівні, який може реанімуватися будь-коли, навіть через тисячоліття.

Так, наприклад, Потоцькі, Вишневецькі, Чарторийські, Огінські, Сенявські, Радивіли, Масальські, Ржевуські, Браницькі та ін. були «полонізовані» у XIV–XVI ст., але щойно з'явилася можливість реанімувати, як вони вважали, Велику Русь, вони зреклися Польщі і повернулися до православ'я (Микола Потоцький навіть прийняв греко-католицьку віру, хоча вона вважалася мужицькою), заговорили по-російськи, а Браницький на запитання, чи вважає він ще себе поляком, глузливо відповів: «Я юж не поляк, бо Польщі вже немає».

Безумовно, вони помилилися, переплутавши Росію з Руссю, але якби на місці Росії була могутня Україна, то все склалося б інакше.

Таким чином, втрата мови — хоча й болісна річ, але ще не кінець. У кінцевому результаті усе залежить від ситуації в центрі українського етногенезу, тобто в Україні. Угорська мова не має жодної перспективи в майбутньому. Усе в Центральній і Східній Європі буде вирішуватися в трикутнику: російська мова — українська — польська. З точки зору діалектики етнічного розвитку, найкращі позиції має українська, бо жодна з решти сторін без неї обійтися не зможе для своєї подальшої еволюції та експансії. Якщо ж іще взяти до уваги, що настане час, коли відсоток української крові в згаданих етносах перевищить 50%, то...

Маріяповч є прямим спадкоємцем колишнього Руського (Біхорського) єпископства. Тут тепер розміщена резиденція греко-католицького єпископа, тут збудована нова церква, яку розписували найкращі українські митці. Колись у Руському єпископстві було багато монастирів, у т.ч. і в Маріяповчі, але до наших днів збереглися лише кілька з них, як-от монастир у Нагиварсонах, що його збудував у 1494 р. останній воєвода руського походження Петро Князь. Тут він і похований після загибелі в битві з турками під Зендро.

Лише тут, у Маріяповчі та в навколишніх селах, українці проживають компактно, великими групами, і декларують своє українство. Це не є переселенці (навпаки, з сусіднього Ніру під час татаро-монгольської навали в Карпати переселилися верховинці, і цей факт зафіксувався в усній народній творчості). Тож тут живуть прямі нащадки русинів, які проживали в Угорщині ще в домадлярські часи, і в їх особі маємо віддати належне тим, хто, незважаючи на страшні випробовування кількох тисячоліть, вистояв і не залишив прабатьківської землі, давньої колиски українства.

Свою назву містечко змінило в XVII ст., коли у 1696 р. тут «заплакала» ікона Діви Марії, яку написав місцевий священник Степан Поп. Дізнавшись про чудо, австрійський генерал Корбеллі забрав ікону до Відня, де її помістили в костелі св. Стефана. Сталося так, що саме після цієї події Відень перетворився на імперську столицю, тож ця ікона вважається національною святинею (щороку 4 листопада урочисто відзначають дату її появи в австрійській столиці). Бовч після цього почали називати Маріябовч, назва змадяризувалася на Маріяповч.

Русини намалювали для своєї церкви нову ікону, яка у 1715 р. також «плакала», але такого щастя і добробуту, як для Відня, вона не виплакала, і у 1754 р. руську церкву в Маріяповчі закрили.

Щодо греко-католицької церкви, то до 1912 р. ця парафія належала до Мукачівського єпископства, а після впровадження угорської мови церкву передали єпископству в Гайдудорозі. У 1940 р., коли мукачівський єпископ О. Стойко відновив тут службу на давньоукраїнській мові, біля церкви зібрався величезний натовп віруючих, люди були зворушені, плакали.

У 80-х роках XX ст. мадяри забрали з колишнього руського монастиря останні 85 книг давньоукраїнською мовою, які були видані в період між 1623 р. та 1794 р.

Найціннішою мистецькою пам'яткою Маріяповчі є іконостас греко-католицької церкви св. Михайла, який розписував видатний український художник Йосип Бокшай.

Література: 2; 3; 4; 5; 8; 12; 16; 17; 25; 26; 27; 29; 36; 37; 38; 48; 53; 56; 78; 89; 93.

Матрафюред

Матрафюред (Mátrafüred). У перекладі з німецької мови «матра» означає полонину, а що цілий гірський масив також називається Матра, то вірогідно, ця назва походить з II тисячоліття до н.е., з часів Пілінської культури, коли німці, слов'яни і балти ще становили одне ціле і проживали тут і в Букових горах (назви гір і річок завжди мають більш давнє походження, ніж назви поселень). Саме в ті часи виникли спільні для слов'ян і німців назви, як-от бук, барліг, дах, князь, бобер, молоко та ін. На поч. I тисячоліття до нашої ери германські племена залишили ці терени, і відтоді тут, у горах, жили лише слов'яни, які поступово трансформувалися в західних русинів, а саме — білих хорватів (про це, зокрема, свідчить давньоруське поселення Дендешоросі, що поруч із Матрафюредом).

Західні русини розвивалися і розвиваються швидше, ніж східні. Саме тут з'явилися перші пам'ятки Куятицької культури, а вже потім вона поширилася і на сході, в Букових горах. Місцеві племена були ядром держави Само (Самослава), вони колонізували Паннонію і входили до складу Блатненського князівства та Великої Моравії, їх експансія досягнула кордонів Баварії, і в результаті в X ст. утворилася Велика Хорватія, яка на сході мала кордони по Дністру. Досягнення Західної Русі були не меншими, ніж досягнення Київській Русі, просто їх приписали собі сусідні народи. Західна Русь врятувала українство в часи татаро-монгольської навали. У часи повного занепаду Придніпров'я тут процвітали наука, культура, мистецтво. Русини як етнос зробили великий внесок у розвиток європейської цивілізації (ця проблема ще не вивчена, але досить згадати, наприклад, той факт, що рід Коперників походив з території, заселеної білими хорватами).

Величезні маси русинів з часом були асимільовані і стали складовою частиною сусідніх народів. Тому потенціал західного українства поступово вичерпувався, і на перший план тепер виходять східні українці, які мало не в 4 рази чисельно перевищують тих, хто проживає на захід від Збруча. Історична місія галичан тепер полягає у

тому, щоб зберегти менталітет нації, її мову, культуру, духовність і підтримувати усе це на належному рівні.

Отже, епіцентр українства досі міститься на заході. Ми перебуваємо в найнебезпечнішій точці свого етногенезу, яка буває раз на 3 тисячі років. Зміна напрямків та фаз розвитку — найвідповідальніший момент в історії будь-якого етносу. Щоправда, на випадок провалу місії на сході існує ще варіант на заході, тож навряд чи українці коли-небудь «погибоша яко обри». Мова йде про те, чи успішно пройдуть «східняки» найнижчу точку в розвитку українства і в результаті народиться велика нація, яка гратиме вирішальну роль в майбутньому усього людства, чи все обмежиться ностальгічними спогадами про минуле.

Масив гір Матра — це колиска західного українства. Наші пращури обирали найкращі місця для свого проживання. Нині Матрафюред — відомий в усій Угорщині курорт, але певно, ніхто з відпочивальників не знає, яку роль відіграла ця земля в історії Угорської Русі, генезі українства загалом. Матеріали археологічних розкопок зберігаються в музеях Пашто, Загивапалфальви, Салготаряна та Будапешта.

Література: 1; 2; 4; 12; 13; 15; 16; 18; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 29; 33; 42; 47; 48; 54; 56; 59; 66; 67; 68; 80; 82; 91.

Мішкольц

Мішкольц (Miskolc) — це найдавніше, поряд із Вишгородом та Вацом, з усіх руських міст в Угорщині. Щоправда, Матрафюред та Ліллафюред виникли ще в часи матриархату, але вони не стали містами, а були лише духовними центрами, де люди поклонялися Матері Роду, богиням Ладі і Лелі (ще донині українські жінки кличуть їх на допомогу: «Ой Леле!»).

Адміністративні і торгові центри у русинів почали з'являтися у часи патріархату, тобто не раніше II ст. Зазвичай вони називалися ім'ям місцевого князя, патріарха роду. Це був час, коли головну роль в сім'ї почав відігравати батько (владика), родом управляв князь, а в разі об'єднання кількох племен обирався великий князь, або

жупан.

Так поступово у русинів утворилася суспільна ієрархія. Зі збільшенням кількості поселень виникла ще одна посада — староста, який управляв від імені князя і здійснював також судові функції.

А що мадяри без змін прийняли цю адміністративну систему, то вона діяла в X ст. й саме тут, на території Угорщини, виникла і вже у VIII ст. була настільки розвинутою, що навіть франки не стали її ламати (в документах їх «Східної Марки» згадуються старости і жупани). Угорські русини перейняли від чужинців лише один, але дикий звичай — судити вогнем і водою.

Археологи твердять, що стародавній Мішкольц в VII ст. був спалений аварами, отже виник не пізніше VI ст. Дослідники вважають цей регіон місцезнаходженням осів, це місто розташовувалося в центрі території словенів, які, за повідомленням історика VI ст. Йордана, проживали тоді від Балатона до Дністра, отже, Мішкольц був в епіцентрі процесів, про які мова йшла вище, і вірогідно ім'я першого руського князя, який володів цими землями, було Мишко.

Перша згадка про осів припадає на 30–45 рр. н.е., коли їх підкорив консул Марк Вінізій. Відомості про них подав Тацит (55–120 рр.) в своїй «Германії», зазначивши, що осі не є германцями, вони розмовляють місцевою «паннонською мовою», проте історики донедавна вражали їх германцями або іллірійцями, і тільки у 1920 р. німецький дослідник Е. Ріттерлінг спростував ці хибні твердження. Радянській історіографії тоді було не до осів і не до Угорщини, а тому лише німці і деякі поляки висловили припущення, що мова йде про давніх русинів. Слід зазначити також згадки у «Географії» К. Птолемея (178 р.) про «Carpathes Oros», «Tabulu Pentingeriana», що підтверджує, що між цими згадками, повідомленням про Одоакра та свідченнями Йордана з VI ст. про словенів, які проживають від Балатона до Дністра, існує логічний зв'язок.

Назва «осі» поступово трансформувалася: ос — орос — рос — рус, вона стосувалася виключно русинів, які ще перебували в загальнослов'янській масі, а тому довгий час не була домінуючою і використовувалася рі-

дко, а русини аж до XI ст. згадувалися переважно під спільною назвою склавівів або словенів.

У VII–VIII ст. слов'янські племена розійшлися в різні боки, і на території Угорщини залишилися тільки білі хорвати. Нестор згадує їх у переліку руських племен, тож не дивно, що в X ст. мадяри застали тут багато поселень з назвами зі складом «орос» (Оросвар, Оросхаза, Кішорос, Надьорос, Орослани та ін.). Навіть угорці вже визнали, що мова йде про предків сучасних українців. Натомість українські історики переконані, що, все що можна описати, — описано, все що можна пояснити, — пояснено, а тим часом мало не півтора тисячоліття найдавнішої, а тому найважливішої історії українського етносу, коли він зароджувався і формувався на території Угорщини, залишилося поза рамками зацікавлень нашої історіографії.

Лише В. Гнатюк звернув увагу на цю величезну прогалину і дослідив, що навіть у XIX ст. уся територія на північ від Мішкольця ще була переважно українською (а що вже казати про руські землі в Угорщині, скажімо, в IX ст.!). Асиміляція українців тут завершилася вже в наш час, в роки існування радянської України, яка жодним чином не допомогла своїм етнічним братам з Угорської Русі.

Отже Мішкольц домадярьських часів не був на самому краєчку Давньої Русі (її кордони тоді йшли за Ягер, аж до угорського степу). Це був адміністративний центр великого руського князівства. На горі, під фундаментами костелу реформатів, збереглися залишки давньоруського городища VIII ст.

До XIII ст. мадяри тут, на відміну від Вишгорода і району Ваца, практично не жили. Це легко встановити: їх ховали разом з конями, тож місця проживання угорців археологи локалізують переважно в зоні степу. Мішкольц тривалий час був найбільшим за чисельністю населення містом в Угорщині (він і нині є другим після Будапешта), що говорить не тільки про великий демографічний потенціал цього регіону, а й засвідчує факт існування тоді в країні двох центрів етногенезу.

На жаль, цей найбільший адміністративний центр Угорської Русі не оминула жодна війна, жодна експансія,

жодні народні рухи. Разом з Мішкольцем татаро-монголи спалили навколишні руські села (Ремети, Попи, Сідлець, Широке, Прилоги, Конотопи, Теплиці, де існував православний монастир, та ін.).

Те саме вчинили з Мішкольцем турки, а також куруци у 1703 р. Тому з давніх часів тут залишилися лише руїни королівського замку XIII ст. і костел XV ст.

Замок будували італійські архітектори, а костел XV ст. є пам'яткою української архітектури: його споруджував видатний український архітектор Степан з Кошиць (1430–1499), а розписали у візантійському стилі руські майстри.

Руську специфіку має майже усе, що будувалося в часи Матвія Корвіна (Хунаді). Він удавав реформатора католицтва, а насправді був православним, толерував православну віру і русинів. Фрески XV ст., які частково збереглися, дають уявлення про рівень розвитку мистецтва не тільки Угорської Русі, а і Західної Русі загалом (школа руського іконопису XV ст. є одним з найбільших досягнень українського мистецтва, митці цієї школи розписували костели в Угорщині, у Попрадї, Зеліні, Левочі, Бардієві, Карлштейні, Збраславі, Високому Броді, Кракові, Віслиці, Сандомирі, Любліні, Сучаві, Яссах). Географія цих пам'яток українського мистецтва співпадає з кордонами колишньої Західної Русі.

Більшість архітектурних пам'яток Мішкольця походить з XIX ст. і розташовані на центральній вулиці міста, яка простяглася вздовж річки Синви на 20 км. Зберігся лише один будинок XVI ст., в якому розташований музей угорської області Боршод. Про українців немає жодної згадки попри те, що не тільки уся давня археологія Буковинських гір, зібрана в цьому музеї, має руське походження, а й пам'ятки XIII ст., і навіть XVII ст.

З Мішкольцем пов'язане ім'я видатного діяча Угорської Русі Адольфа Добрянського (1817–1907), який вчився у місцевому університеті.

У тому, що і Добрянський, і Духнович народилися як політики в цьому краї, є певна закономірність. Хоч офіційна статистика нарахувала у 1857 р. в області Боршод лише 9,8 тис. українців, насправді в XIX ст. це був ще руський край (у 1898 році греко-католиками тут визнали

себе 16,7 тис. осіб, а тоді це було рівнозначно визнанню себе українцем).

Б. Броневський у 1810 р., подорожуючи з Італії до Петербурга, засвідчив, що після Мішкольця зустрічав тільки русинів. Подібна картина збереглася у 1849 р., коли російські війська зустрічали квітами не тільки у Пряшеві, а й у Мішкольці.

Перед загрозою мадяризації українське життя тут активізувалося і було навіть інтенсивнішим, ніж у Галичині («Руська Трійця» виступила зі своїм маніфестом саме в Угорщині). У 1848 р., майже одночасно з Духновичем, Добрянський обґрунтував свою програму проголошення самостійності Угорської України та Галичини. Разом з Духновичем він був засновником Спілки св. Іоанна Хрестителя, а у 1876 р. — Спілки св. Василя Великого в Пряшеві.

Добрянський помилявся, як і Духнович: покладався на Росію, під час придушення революції в Угорщині був комісаром австрійського уряду при штабі російських військ. Тим не менш його діяльність не була такою шкідливою, як діяльність мадяронів, які декларували, на перший погляд, прозахідні цінності, а насправді позбавили свій народ слов'янської мови і поставили його у ще гірше становище, ніж москвофіли малоросів на сході. Самостійність Угорської Русі була б на користь українству, політичні вимоги Добрянського дали поштовх становленню українства не тільки на заході, а і на сході. Угорці та австрійці побачили в його особі величезну загрозу для своєї імперії, Добрянського засудили у Львові і у 1881 р. заслали до Інсбрука, де він прожив останні 25 років свого бурхливого життя у повній ізоляції від українців.

Тепер регіон Мішкольця повністю змадяризований, а ще у 1948 р. священниками в приміських селах були люди з українськими прізвищами (Сірко, Цурко, Галевич, Бабей), як впливає з документів греко-католицького єпископства. Процесу мадяризації сприяло масове переселення людей з навколишніх руських сіл (Чельовець, Нижнє Жипово, Кашова, Збигньова) до Бачки, де вони заснували село Руський Керестур.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 53; 54;

56; 60; 66; 67; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83.

Мосонмадярвар

Мосонмадярвар (Mosonmagyaróvár). Початок цьому місту поклав знаменитий руський Оросвар (Руський Замок), який, як вважають дослідники, був розташований поруч, вище по течії Дунаю.

П. Мірчук відносить дату заснування Оросвару до часів правління київського князя Олега (серед його воїнів, які ходили на Константинополь, згадуються білі хорвати, з чого випливає, що Оросвар заснували вони). Проте Оросвар з'явився раніше, можливо, ще в VI ст., коли був заснований Блатноград, і коли, за повідомленням Йордана, словени жили від Балатона до Дністра (тим більше, мали б жити і на Дунаї). Такі міста, як Оросвар, Русовці, Комарно, Вишгород, Кішоросі, Остригом, Вац, вказують на те, де, за Нестором, «сіли словени по Дунаєві», і що це були русини (саме тому тема Дунаю є настільки поширеною в українському фольклорі). Автор першої мадярської хроніки також свідчив про те, що «русини мають свої осідки у Мадярщині віддавна».

Більшу частину своєї історії Оросвар належав навіть не Угорщині, а німцям. У IX ст. західнослов'янські племена майже доходили до лінії Мюнхен — Нюрнберг — Гамбург, тож руські племена, відповідно, жили значно далі на заході, і «Східна Марка» франкського королівства тоді була фактично «Руською Маркою», як її й назвали згодом у XI ст. угорці.

Німецькі джерела повідомляють, що у 827 р. вільні словени (*liberi slavi*) жили біля Бухенау, «словенський лан» був біля Холленбурга, вельможі Йосип та Степан мали маєтки на річці Кампі, а Сашко та Вартман володіли луками біля Кремсбаха. Кілька поселень вже закріпачених словенів згадуються також на річці Трайзен біля Грюнцвітігау. Якби на цих землях чисельно переважали німці, то мадяри, захопивши їх на поч. X ст., назвали б цю марку не «Руською» а «Баварською».

Це один із найзагадковіших періодів нашої історії на Заході, коли можна говорити про існування не те що Угорської, а навіть Австрійської Русі. Можливо, після ретельних досліджень, стануть зрозумілішими претензії Да-

нила Галицького на австрійський трон для свого сина Романа (дитячі роки Данило провів на Дунаї, у Вишгороді, і, на відміну від інших руських князів, знав давню історію свого народу набагато краще за них), а також надзвичайна музикальність цієї відносно малої нації та її безперечна відмінність від німецької (це ще один приклад історичної місії русинства як етнічної основи не тільки українців та білорусів, а й поляків, чехів, словаків, росіян, угорців, румун і навіть австрійців).

О. Пресняков, а за ним і Л. Гумільов звернули увагу на ваду існуючої схеми руської історії, з якої була виключена історія Західної Русі, яка для становлення європейської цивілізації була не менш продуктивною, ніж історія Київської Русі. Ми є складовою частиною людства, з часом українські історики зрозуміють нашу роль в його еволюції, навчатися бачити внесок свого етносу в глобальні процеси всесвітньої історії.

Оросвар тоді не був найбільш західним руським містом. Білі хорвати мали ще Прахов і Турнов у Карконошах, а дуліби — Дудлеби, Волин та Волиниці біля самого кордону з Баварією. Вірогідно, це місто було адміністративним центром не тільки в часи Австрійської імперії чи Угорщини (угорці тому і перейменували його на Мадярвар), а й за руських часів. Традиційність була характерною ознакою часів середньовіччя, і якщо Габсбурги виділили Мадярвар та навколишні землі для своїх імператриць і збудували тут замок, то можна не сумніватися, що руські князі жили саме тут, а їх замок стояв на місці австрійського замку (у XVIII ст. його пристосували під сільськогосподарську Академію).

Після смерті проруськи налаштованого короля Владислава Варненського, мадяри у 1449 р. змінили назву Оросвар на Мадярвар. Щоб обґрунтувати цей крок, вони вигадали, нібито місто заснували не русини, а мадярський князь Золтан, і тільки тому, що він оселив тут русинів, місто назвали в X ст. не Мадярваром, а Оросваром. Щедрість цього Золтана вражає, бо виходить, що він тільки те й робив, що засновував для русинів Оросвар, Орослани, Оросхазу, Вишгород, Новгород, Кішоросі, Надьоросі, Комарно, Острий Холм, Русовці та багато інших міст над Дунаєм.

Русини згадуються в Мадярварі ще навіть у 1651 р., коли для них була введена посада спеціального помічника єпископа у Ваці для «рутгенів». Остання згадка про них міститься у документах 1715 р. — вже як про людей, які не мають жодних привілеїв.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 20; 22; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 60; 66; 67; 68; 71; 72; 74; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Мохач

Мохач (Mohács) — найкраще місце на півдні Угорщини для переправи через Дунай, а тому тут часто відбувалися битви з агресорами, найстрашнішою і найтрагічнішою з яких була битва 1526 р. з турками, яка на понад 150 років зробила Угорщину колонією, а Семигороддя — васалом Туреччини.

Битва тривала лише півтори години, але в ній загинула практично уся угорська армія.

Людовик II хоча і був правнуком руської княгині Софії Ольшанської, але німецької крові в ньому вже було набагато більше, ніж руської. Державними справами він не займався, спав до полудня, позичав гроші у своїх слуг. Армія була доведена до повної руїни, лише Ягеллони допомагали своєму родичу, направляючи для стримування турецької експансії на півдні Угорщини загопи своїх лицарів. Ще до битви під Мохачем тут прославилися Балицькі, Скальські, Завіса Чорний, Святослав Щеня (який переплив Дунай у лицарських обладунках).

Півтори тисячі лицарів із Прикарпаття, переважно русини, прийшли на допомогу і в 1526 р., але незважаючи на героїзм, стійкість та мужність, ці півтори тисячі не могли врятувати Угорщину від 60-тисячної турецької армії, і, як і в 1444 р. під Варною, майже усі галичани загинули. Серед усіх загиблих було 500 угорських шляхтичів і аж 28 магнатів, проте вдячні жителі Мохача поставили пам'ятник лише «полякам». Про те, що це були переважно русини, ні тоді, ні тим більше тепер в Мохачі не згадують (а тим часом у ті часи національність людей визначали за державою).

Усім 10 тис. загиблим, а також полоненим султан

Сулейман II наказав відрубати голови і виставити їх у два ряди, між якими він з тріумфом провів свою 60-тисячну армію (Людовик II зібрав на цю битву лише 26 тис, що було прямим наслідком жорстокого придушення повстання 1514 р. під проводом Довжі, коли розлючена шляхта вирізала цілі села).

Європа була приголомшена катастрофою під Мохачем, турків вже чекали не тільки під Віднем, а й у Венеції та Римі. У цьому є щось містичне, але вкотре Європу врятувала Україна. Гетьман Костянтин Острозький розбив орду під Ольшаницею, на заході зітхнули з полегшенням, і Папа Римський особисто відслужив вдячний молебень за блискучу перемогу українського князя, яка унеможливила підкорення Європи татарською і турецькою ордою.

Оскільки в Угорщині турки зустріли відчайдушний опір лише на руських землях (Ягер, Вац, Путнок, Вишгород, Остригом), і Угорської Русі вони так і не підкорили, складається враження, що європейські народи були не в стані протистояти кочовим ордам, і функцію надійного щита європейської цивілізації ще від часів гунів природа поклала на русинів як на наймолодший, найсильніший та найвитриваліший етнос. Варто нагадати, що і звільнення Угорщини відбулося також завдяки блискучій перемозі військ короля Івана Собеського під Парканами та Віднем у 1683 р., і що більшу частину цих військ становили загони з України. За іронією долі, свою останню битву на території Угорщини турки програли у 1686 р. також під Мохачем.

У 1944 р. ситуація під Мохачем для українців повторилася, хоча цього разу їм протистояли не турки, а німці разом з мадярами. Радянське командування кинуло на форсування Дунаю 57-у армію генерала Акименка, яка формувалася в Україні і складалася переважно з українців. Наступ підтримувала повітряна армія, якою командував генерал В. Судець. Успішні дії цих військових формувань дозволили розгорнути наступ на Секешфехервар, взяти в районі Будапешта німецькі війська в оточення і, тим самим, вирішити долю не тільки Угорщини, а й Німеччини та II Світової війни в цілому.

Ця земля, за яку було пролито стільки української крові, не є для нас чужою ще й тому, що австрійці посе-

лили в районі Сабатки (Слободки) українських козаків, а пізніше сюди переселилися закарпатські русини, яких називають «шоканцями».

Нині вони вже змадяризовані, але збереглися деякі звичаї, які переконливо вказують на їх руські корені, як-от святкування «поклади», в якому відчутні не тільки давньоруські, а й старослов'янські мотиви. Цей край надзвичайно цікавив українського вченого В. Гнатюка, але угорська влада не дозволила йому провести тут етнографічні дослідження.

Література: 2; 3; 7; 8; 16; 29; 46; 48; 49; 51; 61; 63; 64; 65; 66; 67; 70; 74; 83; 90.

Надьбержени

Надьбержени (Nagybörzsöny) — місцевість біля Новгород (Нограда), її назва в перекладі означає «Великі ведмежі гори». Топоніми та гідроніми в цьому регіоні є мішані, німецько-руські, і це дає підстави німецьким та угорським вченим брати до уваги лише німецьку складову та вважати місцеве населення нащадками германських племен, усуваючи з аналізу руську складову.

Германці в часи Пілінської культури були першими мешканцями цих земель, від них русини запозичили назви Ber (барліг), Berzseny, Dejtar, Retsag, Ipel та ін.

Замовчується, однак, той факт, що в 1200–1000 рр. до н.е. германські племена залишили цю територію, рушили на захід і вже як колонізатори повторно з'явилися тут лише у XVIII ст. Від часів Куятицької культури (700 р. до н.е.) і до XVIII ст., тобто протягом 25 століть, це був слов'янський, а потім руський (хорватський) регіон, про що свідчать не тільки історичні джерела, а й назви (Великороси, Новгород, Дендешороси, Кам'янка, Паланка, Соколе, Поток, Микола, Хорпач, Гонтч, Гонтчурська та інші, більшість з яких була зафіксована в історичних джерелах у IX–XI ст.).

Підтвердженням цього є Надьбержени — улюблене місце полювання угорських королів на ведмедя. Тут збереглася чи не єдина в Угорщині руська церква XII ст., згодом перероблена в костел св. Іштвана. Під час організованого Римом у 1204 р. хрестового походу проти русь-

ких «схизматиків» в Угорщині були знищені майже всі руські церкви і монастирі, але до такого ведмедячого кута, як Надьбержени, хрестоносці не дійшли, тому цей зразок церковної архітектури, що зберіг багато руських рис, існує дотепер.

Руський характер ця земля мала до XVIII ст., але коли тут утворилася русько-німецько-угорська мішанина, більшість русинів трансформувалися в словаків, а решта — в етнічну групу палоци, в якій є руські, німецькі та угорські риси, хоча угорцями себе вони не вважають.

Дослідження еволюції германців на цих землях, як це не дивно, має величезне значення і для русинів. Визначення дати виокремлення з індоєвропейського архетипу германців і встановлення часу народження як етносу русинів дозволять передбачити, коли в Європі настане зоряний час українства. За нашими приблизними підрахунками, на це доведеться чекати ще декілька століть. Більш точну відповідь має дати археологія та лінгвістичні дослідження регіону Бержен та Матри.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 19; 21; 26; 48; 64; 66; 67.

Надьвард

Надьвард (Nadvard). У цьому місті в Угорській юридичній академії до 1804 р. викладав видатний український вчений, професор політекономії Михайло Балудянський.

Михайло Андрійович був не тільки блискучим лектором, а й видатним громадським діячем, завжди займав активну громадську позицію. В Надьварді він вступив до таємного «Товариства Свободи», яке ставило собі за мету ліквідацію кріпацтва в Австрійській імперії.

Не меншу громадську активність він виявляв і в Росії, куди у 1804 р. його запросили на викладацьку роботу. Його науковий авторитет був таким великим, що у 1819 р. він став першим ректором Петербурзького університету.

Література: 29.

Надьороси

Надьороси (Nagyoroszi) — поселення біля Новгороду (Нограда), назва в перекладі з угорської означає Великороси, що відповідає історичній правді. Це був регіон зародження та розвитку західного русинства, навіть угорські історики були змушені визнати це під вагою фактів (див. «История Венгрии» т. I). Задовго до приходу мадяр на просторі від річки Іпель до Закарпаття проживали племена, яких в римських джерелах називали осами (osi, osovie). У 107 р. їх підкорили язиги, згодом Рим розбив і язигів, і маркоманів з квадами, а осів оселив вздовж лівого берега Дунаю як сторожову охорону.

Цей факт свідчить про те, що осі не могли бути германцями, в чому вперто намагалися переконати громадськість історики, в т.ч. угорські. У ХХ ст. Е. Ріттерлінг поставив в цій проблемі остаточну крапку, вказавши на слов'ян, а що то були за слов'яни, промовисто свідчать назви Новгород, Вишгород, Комарно, Лучинець, Дендешоросі, Кішоросі, Оросвар, Паланка, Гонтч, Дрегелі і, власне, Великороси. Факт існування цих поселень був зафіксований у документах Х–ХІ ст. (а Новгороду і Блатнограда ще у ІХ ст.).

Підтвердженням того, що в давнину це був руський регіон, є свідчення 1046 і 1104 рр. про те, що дружинників, які прибули до Вишгорода у почті київських княгинь Анастасії Ярославни та Предслави, король Андрій I і Коломан оселили саме тут, у Великоросах. Згодом саме вони утворили ядро армії сина Предслави, угорського королевича Бориса, якого мадяри через його проруську орієнтацію позбавили трону (ця боротьба тривала кілька десятиліть).

Руський характер цей регіон переконливо показав і у ХVІ ст. Якщо переважна більшість угорських земель після невдалої битви під Мохачем у 1526 р. була окупована турками, то Угорська Русь боронилася до останнього. Найвідомішою є оборона Ягера і Путнока на сході Угорської Русі, не менш мужньо боронилися на заході Вац, Паланка і Дрегелі (Dregele) — фортеця, розташована поруч із Великоросами, яка протрималася до 1552 р. (поет Янош Арані написав про ці бурхливі події поему «Зброє-

носець Сенді»).

Цей регіон так і не став мадярським. Мадяри трималися свого степу, а тому прийшли в ці гори пізно і не змогли повністю асимілювати місцеве населення. Тут утворилася своєрідна етнічна група палоци, яка, хоча і має деякі угорські риси, але угорцями себе не визнає. Угорській владі вигідніше вважати палоци нащадками німців, ніж визнати їх руське коріння.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 18; 19; 20; 22; 25; 26; 27; 30; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 74; 80; 83; 88; 92.

Надьканіша

Надьканіша (Nagykanisza) — місто біля Балатона. У його музеї зібрані руські пам'ятки VI–IX ст., знайдені під час археологічних розкопок у цьому регіоні (у т.ч. із села Летеньє, де над річкою Беда виявлено 70 давньоруських поховань).

У давнину це було єдине місце на півдні від Балатону, де існував прохід через суцільні болота, тому тут відбулося немало кривавих битв і сутичок. Тут у кінці VI ст. дулібам довелося протистояти аварській навалі, адже це був основний форпост Блатненського князівства. Залишилися відомості про героїчну оборону місцевого замку від турків, яка тривала аж 68 років (!) (від 1532 р. до 1600 р.).

Турки помстилися місцевому населенню тим, що коли нарешті захопили Надьканішу, то збудували тут, на горі, величезний гарем для свого паші Ключука, куди забрали дівчат з навколишніх сіл. Люди повстали, звільнили своїх дочок, а гарем та палац паші зруйнували так, що нині від нього і сліду не лишилося.

Замок, який обороняли мешканці Надьканіша, зруйнували не турки, а вже у 1702 р. австрійці задля будівельного матеріалу для спорудження костелу. Місцеві ентузіасти намагаються створити музей на цих руїнах. У цьому замку служив видатний угорський поет XVII ст. М. Зріні (у лісі росте 400-літній дуб, під яким він писав свої вірші).

Кривавими були тут бої і у 1945 р. Ще до II Світової

війни тут виявили поклади нафти, і у 1945 р. це було останнє родовище, яке постачало німецьку армію паливом. Війська СС трималися в Надьканіші до останнього, місто було звільнено лише в березні 1945 р.

За усі століття тут, певно, було пролито більше руської крові, ніж за будь-яке українське місто.

Література: 2; 16; 39; 48; 83.

Нірбатор

Нірбатор (Nyirbátor) — родинне гніздо магнатського роду Баторів, один з яких, Стефан Батор, був наприкінці XVI ст. королем Речі Посполитої, в яку входила Україна.

Це був традиційно руський регіон, і навіть сьогодні поруч Нірбатора, у Маріяповчі, міститься духовна столиця угорського українства. На початку свого правління король Стефан Баторій не знав польської мови, володів лише українською, хоча українцем не був, а походив з куманського (половецького) роду, який довгий час кочував за Тисою («батор» у перекладі з тюркської мови означає воїн-герой, богатир).

Половецькі роди дістали в Угорщині величезні маєтки в роки правління угорського короля Ласло (Владислава) IV, якого в народі прозвали Куманським (його мати була дочкою половецького хана Котая). Свавілья половців у державі тоді було таким, що чутки про це дійшли аж до Риму, і Папа навіть мав намір відлучити короля від церкви і позбавити корони. Ласло мусив стримати свої прокуманські дії, але Батори встигли отримати величезні маєтки на сході, в т.ч. у руських регіонах, на найродючіших в цій країні землях.

Хоча Батори осіли в Нірбаторі і зайнялися землеробством, свого дикого норову так і не позбулися. Бурхливими любовними пригодами прославилися на всю округу Габріела Батор та її сестра Ганна, а Єлизавета Батор в замку Чейтхе обладнала катівню, де замордувала до смерті сотні своїх служниць, які здавалися їй гарнішими, ніж вона (історики вважають, що Батори мали спадкову психічну хворобу, зокрема Єлизавета була жінкою-вампіром).

У нашій історії Батор відзначився тим, що на базі за-

порізького козацтва створив регулярне військо (так зв. реєстр), а також організував похід на Псков, в якому і відзначилися реєстрові козаки. Це не був суто загарбницький похід, як його представляє російська історіографія. Не тільки Володимир Великий та Іван III, а й українські магнати також займалися «собирательством всех русских земель». Адже на Смоленщині, Псковщині, Новгородщині жили нащадки кривичів, радимичів, новгородських словен, які ще не забули своїх руських коренів і тяжили більше до своїх братів на заході, ніж до угро-фіно-татарської тоталітарної Москви. Смоленщина довго перебувала у складі Литовсько-Руської держави (саме так воліють називати це державне утворення сучасні історики); прозахідні, республіканські настрої панували на Псковщині та Новгородщині, яка в кінці XV ст. на короткий час добровільно приєдналася до Литви, тобто до основної маси руських земель. Острозькі та Вишневецькі пам'ятали про цей факт і сподівалися, що цим походом остаточно поставлять крапку в процесі об'єднання усіх руських земель, розпорошених між Литвою, Росією, Польщею та Угорщиною (можливо, з цією метою і був запрошений на польський трон представник Угорщини).

Москва жорстоко помстилася за «зраду» новгородцям і псковичам: московити повбивали усіх чоловіків, а жінок і дітей втопили у Волхові. «Смоленську» ж проблему разом із «Запорізькою» розв'язала наприкінці XVIII ст. Катерина II.

Баторій був добрим полководцем, але не виправдав сподівань руської магнатерії Угорщини. Тоді вони ще міцно трималися купи і намагалися спільно вирішити глобальні проблеми, які ставали перед Україною. Річ Посполита багатьох з них вже не задовольняла, рух за її повалення почався і в Угорщині, коли після смерті Стефана Баторія Стадницький закликав місцеву руську шляхту до створення власного війська, щоб вийти з Речі Посполитої та виділити руські землі в окреме Руське князівство. Слід нагадати, що рух Б. Хмельницького підтримали тільки місцеві угорські шляхтичі руського походження на чолі із семигородським князем.

Таким чином, аж до XIX ст. Угорська Русь, і особливо земля біля Нірбатора, не була відрізанам від України

кавалком. У 1631 р. тут був епіцентр повстання П. Часара, яке, незважаючи на його по-християнськи миролюбний характер, було жорстоко придушене (селяни нікого не вбивали, лише брали у шляхтичів клятву, що вони не будуть їх більше мучити).

Література: 2; 4; 13; 25; 27; 29; 45; 48; 74; 83.

Ніредьхаза

Ніредьхаза (Nyiredyháza). Місцеві русини називали це місто просто Нір. Попри район Залавара біля Балатона, тут археологи виявили найбільше руських пам'яток IX ст. (Колче, Ченгер, Ченгерсіма, Кішвар, Сабольч, Коларув та ін.).

Русини колонізували цю територію перші, а тому на час приходу мадяр ці землі були найбільш заселені та впорядковані, і саме тут мадяри навчилися у русинів землеробству (мало не усі сільськогосподарські терміни угорців мають українське походження).

Навколишні міста (Богдан, Княже, Чорнград, Багат, Солнок, Пещ) були руськими, на час появи мадяр тут правив князь Салан. Як і Лаборець в Закарпатті, він був васалом Болгарського царства, з яким угорці не наважилися тоді воювати (незадовго перед тим їх ущент розбили болгари і половці).

Аж у 1031 р. Стефан Святий розбив тут князя Копана і приєднав ці землі до Угорщини.

Цей край сильно постраждав під час татаро-монгольської навали 1241–1243 рр. Звідси походять найжахливіші описи татарських спустошень, розповіді про гори трупів і тисячі втікачів. Це підтверджують перекази верховинців про їх переселення з Ніру в Карпати. Проте на цьому руська історія краю не завершилася. Після повернення татар в Причорноморські степи, Бела IV передав цей регіон чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, який переселив сюди до 40 тис. русинів з Галичини, Поділля та Чернігівщини. Отже, експонати періоду до XVI ст., зібрані у відділі археології місцевого музею, є пам'ятками нашого минулого, нашої культури і нашої духовності (до XVII ст. жодного католика на Нірщині не зафіксовано). Пізніше тут правив син Бели IV Стефан, і то-

ді в документах його називали «руським князем».

Катастрофічними для Угорської Русі були наслідки турецьких спустошень XVI–XVII ст., коли в околицях Ниредьхази не залишилося жодного села (теперішні села виникли у XVIII ст.). Частина русинів із Закарпаття та Словаччини все ж таки повернулися сюди, але тепер тут з'явилися і угорці, яких пани переселили в цей комітат з півдня. Тому ті села, які походять з XVIII ст., українського мають мало, бо розвивалися за зразками тих земель, звідки прийшли угорці. Їх вже навіть називають не селами, а по-мадярськи — «бокорами».

Українська громада, однак, завжди була тут досить чисельною (ця земля називається руською у документах 1816–1825 рр. про передачу місцевих парафій до складу іншого єпископства). До 1843 р., за статистичними даними, навколо Ніру було 21 село, де діти ще вчилися у руських школах.

Звідси походить єпископ Іван Ковач (1826–1891), який, поборюючи москвофільство, перевів церковнослов'янську літургію на угорську мову. Як результат, нині люди ходять до греко-католицької церкви, але вважають себе угорцями.

Як і Ковач, подібну політику мадяризації проводив Гнат Рошкович поруч, у Нірпіліші. «Мадяронство» мало тут надзвичайно сильні позиції. В Ниредьхазі народився художник Дюла Бенцур (1849–1920), чий рід не був угорським, а походив з регіону давньоруської Матри (Бенцурфальви), де і тепер місцеві люди не вважають себе угорцями, але тенденція масового помадярення, яка охопила Нірщину, не оминула і його, і він писав теми з угорської історії.

Дух того часу в Нірі найкраще можна зрозуміти з роману відомого угорського письменника Йокаї «Угорський набоб», дія якого розгортається в Надькалло, що є поруч із Ниредьхазою.

До Ниредьхази, в приміщення духовної семінарії, угорці позвозили українські книги, які вилучили з навколишніх сіл. Тепер тут зберігаються такі раритети, як «Острозька Біблія», «Львівське Євангеліє» та «Вільнянське Євангеліє».

Таким чином, за 100 років від того часу, як цю зем-

лю востаннє назвали руською, за підрахунками словацьких вчених, тут було змадяризовано близько 200 тис. русинів.

І проте в районі Ніредьхази під час перепису населення навіть у часи хортистської Угорщини жменька людей визнали свою належність до українства (3,1 тис). Тут досі діє церква св. Миколая. Це дає надію на наше відродження в Угорщині в майбутньому.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 48; 54; 60; 66; 67; 74; 83.

Новгород

Новгород (Nográd) — стародавнє місто поруч з Великоросами. Його назва, поширена на Русі, говорить сама за себе.

Новгород заснував нітранський князь Святополк II, коли у 899 р. виступив проти мадяр, що захопили Потисся. Це була його тилова база, городище-фортеця, яких кочівники не вміли брати. Проте не всі руські князі підтримали Святополка в боротьбі з угорцями, і він був розбитий у 906 р. при Банхіді. Вірогідно, Святополк утік після розгрому до Новгорода (джерела розповідають, що під час переправи через Дунай він загинув біля Вишгорода). Андрій I поселив у Новгороді дружинників, які прийшли разом з ним з Києва. Ця фортеця ще дуже довго служила русинам і була зруйнована турками лише у 1685 р., коли вони тікали звідси до Туреччини.

Майже усю свою найдавнішу історію ця територія, і Новгород зокрема, були у сфері впливу Нітранського князівства. Місцеві русини були похрещені в числі перших (вже у 828 р. зальцбурзький архієпископ освятив в Нітрі костел). Нітра була тоді не тільки духовним, а й адміністративним центром.

Серед місцевих руських князів найсильнішими були Гонти, які в числі перших і зрадили Святополка. Є версія, що ціною зради було одруження Арпада з княгинею цього русько-білохорватського роду. Так чи не так, але Гонти належали до правлячої династії, адже Болеслав Хоробрий у кінці X ст. також одружився з княгинею цього роду.

Дискусійним є питання етнічного походження населення Нітри, зокрема князів Прибини та його сина Коцеля. Руський літопис приділяє їм багато уваги, а в «Слові о полку Ігоревім» є повідомлення про історичну пісню про князя Святополка, що було характерним явищем лише для русинства (угорці, словаки та поляки історичних пісень не мали).

Угорський Анонім XII ст. стверджує, що «землі по Грон належали руським князям». І Новгородщина входила в цей руський масив: з історичних джерел відомо, що незважаючи на приналежність до східної церкви, саме звідси набирали русинів для охорони «входу та воріт королівської резиденції», і цю роль руської Швейцарії Новгородщина виконувала до XVII ст.

Останній раз русини згадуються в Новгородському комітаті у 1747 р.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Орослани

Орослани (Oroszlany) — місто на південь від Татабани, назва якого в перекладі означає Руський Лан. Про його руське минуле говорить не тільки назва, а й залишки православного монастиря св. Георгія, зруйнованого хрестоносцями у 1204 р. під час їх походу на Угорську Русь. За свідченнями Папи Римського, в Угорщині тоді був лише один католицький монастир, тимчасом як православні були в Оросланах, Вишгороді, Веспрімі, Тиханах, Паннонхальмі, Морошварі, Абасарі та багатьох інших містах.

Русини з'явилися тут не раніше V ст. Археологи розкопали під горою 18 руських поховань поч. VII ст., а також бронзові підвіски, які нагадують київські. Вже у XII ст. поруч із містом русини збудували оборонний замок Чокакевар, від якого також залишилися самі руїни (кочівники-угорці до 1241 р. не заклали жодного замку).

До 1960 р. Орослани були великим селом. Та коли у горах були знайдені великі поклади вугілля, збудовані шахти, то чисельність населення зростає до 20 тис, і Орослани отримали статус міста.

Справжня мадяризація тут почалася у 1867 р., коли австрійці, аби нейтралізувати вплив Росії, вирішили різко збільшити в цій країні чисельність неслов'янського населення і передали частину своїх імперських повноважень угорцям. Найважча ситуація для русинів склалася в Паннонії, адже вони перебували у повному відриві від основної маси українства, і за кілька століть панування на цих землях угорців українців тут залишилося дуже мало. Найактивнішу боротьбу проти мадяризації вела в Оросланах Павла Каблик, яка народилася тут у 1865 р. Вона зрозуміла, що справа йде до повної втрати етнічної ідентичності, демонстративно виїхала до США і там написала спеціальне дослідження «Наслідки мадяризації в Угорщині». Хоча книга мала досить великий резонанс у світі, на політику угорської влади вона жодним чином не вплинула, а індустріалізація цього краю у 1960 р. остаточно поставила крапку на його давній руській історії.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 27; 29; 30; 31; 47; 48; 66; 67; 74; 83.

Оросхаза

Оросхаза (Oroszháza) — місто на півдні Угорщини, майже біля самого кордону з Румунією. Його назва в перекладі на українську мову означає Руська Хата. Попри Букові гори і гори Матра, де русинство виділилося із загальнослов'янської спільноти як окремий етнос і де, таким чином, міститься його Прабатьківщина, мало яке місце на планеті так точно відповідає своїй назві, як це.

Західний напрям колонізації для русинів був повністю перекритий германцями та Римом мало не до V ст., а тому вони рушили сюди. Можливо, це сталося вже у II ст. до н.е.: Нестор, за Первинним Руським літописом, повідомляє про волохів (тобто про даків-фракійців), які «мучили» тут словенів, а це мало би бути в кінці I тисячоліття до нашої ери.

Русини пішли добре знайомим для них шляхом в ті місця, де вони перебували ще як протослов'яни, коли ще не виділилися з індоєвропейського загалу і нічим не відрізнялися від фракійців чи угро-фінів. Це були часи культури Корос (2 500–1500 рр. до н.е.), пам'яток якої

найбільше виявлено у цьому регіоні (див. Сарваш та Ходмезоваршархели).

Поруч, на території Румунії, в Лугоші, ще донині проживають люди, які називають себе українцями, отже це унікальний, реліктовий регіон, де українство як етнос проживає 2 300 років, а якщо рахувати його протослов'янський, індоєвропейський стан, то ще більше — від середини 3 тисячоліття до нашої ери (!!!). Майже увесь час центром цього руського регіону була Оросхаза.

Майже одночасно з переселенням сюди русинів (тоді ще словенів), тут з'явилися племена, які перебували в зеніті своєї слави та розвитку, а тому автохтони постійно були в їх тіні, й історики випустили їх з поля зору. Після даків тут панували римляни, потім гуни, авари, болгари, мадяри, а в XIV ст. з'явилися румуни. Уявлення про те, що відбувалося біля Оросхази, дає опис «гунів», який залишив Пріск Понійський. Дослідники переконані, що він описує життя і побут не гунів, а слов'ян-русинів, згадуючи при цьому їхні слова: «мед», «просо», «тризна», «страва» та ін.

Найчастіше русини виступали під іменем волохів. Це не було етнічне ім'я якогось племені, з яким найчастіше ототожнювали даків, а потім румун. Улах — слов'янська назва римської провінції Дакія, і навіть після падіння Риму «улахами», або «волохами», за традицією називали будь-кого, хто проживав на цій території, в т.ч. і русинів, переважна більшість яких протягом XIV–XV ст. осіли в Карпатах на так званому «волоському праві».

Найкраще розв'язують проблему першості заселення цих земель топоніми, особливо гідроніми, які за своїм походженням є найдавнішими. Виявляється, руськими були не тільки ця «Хата» чи Лугош, а також і Оросфальва (сучасний Клуж), Оросорола (Турда-Муреш), річки (М-орос та К-орос), та й сам карпатський хребет на території Румунії від сивої давнини також називається Руським.

На час приходу маляр у цьому регіоні існувало Мармороське князівство, яким правив волох Охтум, але крім русин угорцям довелося воювати зі сконцентрованими ближче до Тиси болгарами, серед яких особливою затятістю уславився хан Самуель. Боротьба за ці землі була

довгою та кривавою і завершилася лише в 60-х рр. XI ст., в часи правління князя Марота.

В сер. X ст. сторони досягли примирення, коли князь Прокул (Прокіп) припинив опір, видавши свою сестру (в народі її звали Білою Княгинею) за угорського князя Гейзу. Вірогідно, однією з умов цього миру був перехід верхівки мадярського суспільства на руську віру, на що Гейза погодився.

Зрада Стефана заповіту матері та віри батьків внесла розкол у правлячу династію, коли його руські родичі по материнській лінії знову рішуче відмовилися коритися центру, і боротьба за Мармороське та Білгородське князівство розпочалася з новою силою. Розгромом у 1008 р. на річці Морос місцевого князя Айтонія справа не завершилася, а набула нових обертів у 1038 р. після смерті Стефана Святого, коли угорський трон за допомогою Києва потрапив у руки руської, білгородсько-мармороської лінії роду Арпадів в особі короля Андрія I.

Цей край в XV ст. дав Угорщині ще одного руського короля. Своєрідна харизма руських князів, їх прагнення влади були просто вражаючими. Йдеться не лише про Володимира Великого, Ярослава Мудрого чи Данила Галицького, руські князі правили не тільки в Україні, а й у Росії (династія Довгоруких та Романових-Кобил), Польщі (Ягеллони, Вишневецькі, Собеські), Литві (Шварно) і тут, в Угорщині.

Щодо жіноцтва, то іноді здається, що в українському лоні була виношена мало не вся панівна еліта не тільки Європи, а й Туреччини. Йдеться не лише про Роксолану чи дочку чернігівського князя Ростислава Михайловича чеську королеву Кунгуту, а й про засновницю династії Ягеллонів Софію Ольшанську, нащадки якої по жіночій лінії повиходили заміж практично в усі королівські двори і є членами переважної більшості династій, які правлять сьогодні в Європі. Не тільки Анна Ярославна у Франції, а й білгородська Біла Княгиня та польська королева Софія започаткували процес генетичної українізації Європи, який продовжується нашими «Роксоланами» ще й нині.

В Угорщині роль Малопольщі та Новгород-Сіверщини відіграла саме ця земля, яка подарувала країні не тільки Білу Княгиню, а й чи не найбільш талановитого та

найосвіченішого її короля, якого звали Матвій Корвін (1443–1490).

На той час столицею цього князівства (комітату) вже була не Оросхаза, а Хунадіадора, тому батько Матвія носив прізвище Хунаді. Сам себе він, пам'ятаючи про першого князя цієї землі, називав Волошином, хоча маймовірно, що Хунаді належали до роду прадавнього Волоха. В сербських піснях його називають Іваном Сибінянином, який походить з Русі. Більшість дослідників вважає, що мова йде про Київську чи, принаймні, Галицьку Русь, забуваючи про існування Угорської Русі і про те, що королева Марія в своїй грамоті називала місцевих князів руськими, а сам Корвін не раз писався як «dux Rusovia» (існує документ, де він звільнив місцевих русинів від податків). У свою особисту охорону («Чорну роту») Корвін не взяв жодного угорця, таємно сповідував православ'я — усе вищезгадане свідчить про його руське походження.

Хунаді зробили стрімку кар'єру в роки правління сина Софії Гольшанської Андрія (Владислава) Ягайла, тимчасом як угорський кандидат на королівський трон в Буді їх переслідував, не зупиняючись навіть перед фізичним знищенням.

Подолати усі перепони і сісти на угорський трон Матвію допомогла блискуча освіта. Першим його вчителем був найвидатніший український поет-гуманіст часів середньовіччя Григорій, якого батько майбутнього короля спеціально запросив в Угорщину з далекого галицького Сянока.

Роки правління Корвіна були своєрідним українським Ренесансом: він сприяв русинам, руській церкві і навіть столицю держави знову переніс до Вишгорода, де збудував найрозкішніший в усій Європі палац і заснував найкращу на той час бібліотеку. На Корвіні, однак, цей Ренесанс завершився, і насамперед для регіону Оросхази та Хунадіадори.

Вже у XIV ст. сюди з-за Дунаю почався масовий вплив румун. Русини почали масово покидати ці землі і переселятися в Карпати, заповнивши гори від Румунії аж до Моравії. В історії це переселення отримало назву «волоська колонізація Карпат». Максимального розмаху

вона набула в XV–XVI ст. Цей феномен віддавна зацікавив істориків, він є добре досліджений: 90% цих «волохів» за своїм етнічним походженням були русинами і лише 10% — румунами, сербами чи болгарами. Оскільки провінція Улах, чи Влохія, займає переважно територію сучасної Румунії, то і назва «волох», врешті-решт, закріпилася за румунами, що вносить у цю проблему страшну плутанину.

Турецька навала XVI ст. довершила «зачистку» цих земель від русинів, і тепер невеликий масив колишньої Угорсько-Румунської Русі існує лише в Лугоші (румунські етнографи приховували цей факт, і це виявилось лише у 1944 р.). Для українських істориків це стало справжнім відкриттям, хоча зробити з цього відповідні висновки вони не наважилися.

Якась кількість русинів залишилася в Оросхазі, але тільки в самому місті, а в навколишніх селах такого компактного проживання, як у Лугоші, вже не було.

Ще навіть у XVIII–XIX ст. русини намагалися вести боротьбу за свою мову, церкву, національну ідентифікацію. Про цю виснажливу боротьбу за виживання, про важке життя русинів в Оросхазі написав Андрій Школка в своїй книзі «Topographie der Oroszhaza», яку видав у 1815 р. у Пряшеві.

З Оросхази походять відомі діячі українського походження. Тут народився академік Угорської академії наук Йосип Секач (1809–1876), який зібрав у цьому регіоні цілу збірку українських народних пісень, але переклав їх і видав на угорській мові, що тепер значно ускладнює процес вивчення цієї унікальної пам'ятки місцевої української пісенності.

Оросхаза є батьківщиною відомого актора Михайла Кожуха, який усе своє життя працював у Словаччині, тому його творчість більше пам'ятають на Пряшівщині, ніж тут.

Русини в цьому місті залишили не тільки свою назву. Угорці багато чого запозичили від них, і насамперед виробництво ковбас: регіон має славу виробника найкращих в Угорщині ковбас (не тільки технологія, а й сама назва «Салямі» є українського походження). Русинам Оросхаза завдячує також розвитком полотняного вироб-

ництва та вишивки.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 42; 48; 52; 54; 60; 66; 67; 69; 71; 72; 74; 79; 80; 83; 86; 88; 93.

Паннонхальма

Паннонхальма (Pannonhalma) — в давньоруські часи цю місцевість називали Паннонські Холми або Паннонські Гори. Поруч був розташований Руський Лан (Орослани), тут діяв найдавніший руський монастир на території Угорщини, заснований ще у 966 р. Деякі дослідники вважають, що саме в Паннонхальмі було розміщене Паннонське єпископство часів св. Мефодія. Однак, більшість фактів свідчить на користь Веспріма, де руський єпископ згадується навіть на поч. X ст.; лише після ліквідації руського єпископства центр духовного життя русинів перемістився в монастир Паннонхальма.

Поява цього монастиря пов'язана з ім'ям Білої Княгині, яка примусила свого чоловіка, угорського князя Гейзу перейти в руську віру (це була одна із головних умов приєднання до Угорщини Білгородського та Мармороського князівства). Вважають, що саме тут або в Остригомі вона охрестила свого сина Стефана (якби це був католицький монастир, то єпископ Войцех не став би перехрещувати дорослого князя у 995 р.).

Таким чином, у 966–995 рр. монастир був одним з найважливіших центрів духовного життя не тільки русинів, а й цілої Угорщини, адже її правляча еліта сповідувала тоді православ'я. Тут і пізніше зберігалися установчі грамоти багатьох православних монастирів (у т.ч. монастиря в Тиханах 1055 р.), отже цей монастир був найстарішим з усіх, і тому у ньому розмістили архів.

У 1000 р. в нагороду за перехід у католицизм Папа Римський дав Стефану королівську корону, а костел проголосив його згодом Святим. (Гейза, за інформацією багатьох джерел, також був християнином, але православним, а тому Святим так і не став). Оскільки монастир у Паннонхальмі відігравав провідну роль у духовному житті Угорщини, то Стефан I передав його католицькому ордену св. Бенедикта в числі перших, вже у 1001 р., відра-

зу після розгрому останнього паннонського руського князя Копана.

Це, однак, не означає, що руські духовні традиції зникли. Бенедиктинці терпимо ставилися до руської віри, а тому значна кількість русинів перейшла під юрисдикцію Риму, і найбільше їх було в монастирях цього ордену. У Паннонхальмі вчився єпископ Маурус, автор «Життя» першого католицького святого українського походження Сворада.

Сворад (Андрій) народився над Дунайцем, на польській частині Лемківщини, усе своє життя був пустельником і латинської мови, зрозуміло, не знав. Це означає, що Маурус розмовляв з ним на рідній мові, тобто сам також був русином (його латинізоване ім'я (Мау-рус) свідчить на користь цієї версії). Не виключено також, що Маурус походив із Паннонхальми або з іншого регіону Паннонських Холмів, тобто був місцевим русином.

У 1226 р. монастир перебудовано у готичному стилі, а в ХІХ ст. здійснено повну «реставрацію», після чого залишилися незначні фрагменти стін та фундаментів давньоруської доби. Збереглася, однак, бібліотека з унікальними історичними документами (в установчій грамоті православному монастирю в Тиханах деякі географічні назви подані за угорською версією, тобто ця давня пам'ятка Угорської Русі водночас є першою у світовій історії пам'яткою угорської писемності).

У цьому монастирі нині можна побачити картини Рені, Ду, Давида та інших видатних майстрів західноєвропейського мистецтва.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 33; 47; 48; 52; 54; 56; 66; 67; 68; 71; 72; 74; 83.

Пашто

Пашто (Pásztó) — місто на півночі Угорщини, біля гірського масиву Матра, яке в давньоруські часи називалося Пастів.

Саме тут формувалася індоєвропейська Пілінська і слов'янська Куятицька культура, на основі якої пізніше виник давньоруський етнос (див. Матрафюред та Денде-

шоросі).

Пам'ятки, знайдені в цьому регіоні під час археологічних розкопок, зберігаються переважно в музеях Пашто та Загивапалфальви. Слід наголосити, що знахідки періоду від кінця I тисячоліття до нашої ери і до X ст. нашої ери є переважно руськими.

До 1190 р. тут ще існував руський монастир, але згодом його передали цистерам.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 20; 24; 26; 27; 29; 30; 33; 48; 66; 67; 68; 71; 72; 74.

Печ

Печ (Pécs). Історична традиція цього міста на півдні Угорщини сягає римських часів, тобто йому вже понад 2 тис. років. Після римлян тут були готи, гепіди, гуни, авари, але свою назву місто дістало від русинів, які з'явилися тут у V ст. разом із гунами (під час розкопок було знайдено золотий лук, який символізував гунську владу).

На той час це було досить велике місто, де християнська релігія стала офіційною ще у IV ст., а тому тут функціонувало аж 5 церков. Це вразило русинів (не виключено, що деякі з них вже були християнами), а тому цю місцевість вони назвали «П'ять церков». З часом угорці трансформували її: П'ять — Пяць — Печ.

У радянські часи кілька десятків років Печ був побратимом українського Львова. Невідомо, чи бралася до уваги стародавня історія цих міст (скоріше за все, партійні функціонери взагалі її не знали), але саме галичани є прямими нащадками тих дулібів, які першими з'явилися тут у V ст. і яких згодом так мучили авари, що вони змушені були забратися геть. Поруч із Печем було розташоване давньоруське Оросло, а в IX ст. Печ входив до складу Блатненського князівства, кордони якого досягали тоді р. Драви.

Клімат цього регіону був таким м'яким, середземноморським, а земля такою родючою, що жоден завойовник не оминав його. Після аварів тут уже немає жодних слідів русинів, але окремі особистості руського походження свій слід в історії Печа лишили.

Печське єпископство було утворене Стефаном I у 1009 р., і одним із перших єпископів був Маурус, який написав житіє св. Сворада і тим самим започаткував його культ серед русинів не тільки Угорської Русі, а й на Лемківщині — батьківщині цього святого, який в миру називався Андрій. Цей культ відіграв величезну роль в справі навернення русинів в католицизм, його шанував навіть син Данила Галицького Лев, який подарував монастирю в Старому Санчі ікону, яку написав св. Лука (ймовірно, Льва залучила до вшанування св. Сворада його дружина Констанція, дочка угорського короля Бели IV).

Таким чином, в Угорщині виник не тільки Первинний Руський літопис. Саме тут, у Печі, у 1069 р. русин написав перший літературний твір латиною і тим самим започаткував цілий напрям в українській латиномовній культурі.

Руським єпископом тут був не тільки Маурус. Під 1241 р. є повідомлення про те, що після татарської навали живими в Угорщині залишилися лише 2 єпископи, в т.ч. Варфоломій з Печа.

До 1461 р. печським каноніком був Юрко Полікарп, який потрапив сюди завдяки протекції польсько-угорського короля Андрія (Владислава) Варненського. Як і король, Полікарп гостро відчував потребу об'єднання усіх християн перед загрозою мусульманського фундаменталізму, яка насувалася зі сходу. Після страшної поразки у 1444 р. під Варною це стало настільки очевидно, що Папа Римський забрав його як одного із провідних ініціаторів цього руху до Риму, де він і помер в 1489 р.

Втілити ідею Владислава Варненського та Полікарпа в життя не вдалося, і після розгрому русько-угорсько-польських військ у 1526 р. під Мохачем Печ опинився у складі Османської імперії. Турки були вражені красою цього міста, султан Сулейман назвав його «земним раєм» і під загрозою смерті заборонив тут будь-що руйнувати. Лише кафедральний костел турки перебудували на мечеть, розвернувши хори обличчям до Мекки.

З турецьких пам'яток у місті залишилася могила мусульманського святого Ідріса Баби на вул. Ньяр (передбачення Ідріса Баби щодо майбутнього великих візирів і шахів завжди збувалися).

Жодної релігії турки в цьому місті не заборонили, католицьке єпископство продовжувало існувати. Від 1582 р. католицьким єпископом тут був Микола Телегді, який походив з руського шляхетського роду на Білгородщині (Біхор). Уславився він, однак, не як церковний діяч, а як один з перших угорських юристів, який видав «Corporis iuris Hungar».

Найбільш цінною архітектурною пам'яткою Печа, окрім катакомб перших християн, є його кафедральний собор, будова якого тривала аж до XVI ст. Тут представлені усі архітектурні стилі, від романського і до бароко. Найбільшу увагу відвідувачів привертають фрески роботи Б. Секея і К. Лотца.

У соборі похований угорський король Петро Венеціанин, з яким тривалий час вели боротьбу Абовці, і зять Ярослава Мудрого Андрій. Це було не лише релігійне протистояння, а насамперед, етнічне, оскільки Самійло Аба і Андрій I мали руські корені. Їх перемога над Петром створила сприятливі умови для розвитку русинства в Угорщині, і якби не татаро-монгольська навала сер. XIII ст., то справа могла би завершитися асиміляцією не русинів, а угорців.

Печ пишається також єпископським палацом і своїм університетом, який був заснований майже одночасно з Краківським, ще у 1367 р.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 33; 47; 48; 52; 54; 56; 66; 67; 68; 71; 74; 80; 83; 88; 92; 93.

Пенислек

Пенислек (Penislak) — з цього українського села біля Гайдудорохи походить співаник XVII ст., в якому записано 79 руських релігійних пісень. Його знайшли в 1944 р. Унікальна знахідка передана до бібліотеки міста Доброчина. Люди в цьому селі в 1944 р. ще розмовляли українською мовою.

Література: 29.

Печварад

Печварад (Peczvárad) — село в етнічно руському регіоні на північ від Мішкольця, майже на самому кордоні зі Словаччиною, звідки походить рід Немешів (угор. — Немешені).

Частина Немешів, тікаючи від мадяризації, ще в часи середньовіччя переселилася на Пряшівщину. З них найбільше уславився Валентин Немеш (1642–1706), який їздив послом від Телекі до Польщі, Франції і Туреччини, а після поразки повстання оселився в рідних Підгорянах під Пряшівом, де і був похований у 1706 р.

У Печвараді у 1909 р. народився всесвітньо відомий художник Андрій Немеш, якого називають Рерихом Західної Русі. Навчався малюванню у Спішській Новій біля Попрада, де від часів середньовіччя існувала уславлена школа давньоруського живопису. З усіх художників Угорської Русі він найкраще зрозумів магічну силу рідної землі, мету існування та історичну місію свого народу. Його картини мають глибокий філософський зміст («Вікно у часі», «Метафізичні каріатиди» та ін.). Немеш — це філософ у живописі, єдиний художник Західної Русі, який зумів піднятися до таких узагальнень, вияву таких закономірностей Простору і Часу, які зрозумілі далеко не кожній пересічній людині. Поруч були Високі Татри, тож йому не довелося, як Рериху, їхати в Гімалаї. Він усе збагнув тут, над Попрадом, в давній колісці слов'янства і русинства.

Після придушення повстання в Угорщині він у 1956 р. виїхав за кордон, і останні роки свого життя прожив у Стокгольмі.

Література: 83.

Пілішмарот

Пілішмарот (Pilismarót) — село біля Вишгорода, де у 1213 р. мав місце один з найбільш гострих епізодів русько-угорського протистояння, коли жупани короля Андрія II Петро і Банк напали на королеву Гертруду і вбили її за зневагу до місцевих (читай — руських) звичаїв.

Ситуація була настільки напруженою, що в будь-який момент могло вибухнути повстання, і хоча за традицією королева мала бути похованою у Секешфехерварі, Андрій II не наважився забрати з цього села тіло своєї дружини. Королеву поховали в місцевому католицькому костелі (пізніше, коли напруження спало, Андрій II стратив Петра).

Подібних епізодів русько-угорського протистояння в історії країни було багато, а цей потрапив на сторінки хронік лише тому, що справа торкалася королівської особи. Угорська історіографія спрощує цю проблему, зводячи її до міжкланової або класової боротьби, так ніби від 905 р. країна вже стала чисто угорською.

Насправді від часів Арпада і до Матвія Корвіна ця боротьба тривала, і ситуація була невизначеною. Етнічне протистояння було найбільш актуальною проблемою угорського суспільства, і боротьба була не менш бурхливою, ніж, скажімо, в Польщі. Згасати вона почала лише після 1526 р., коли більша частина території Угорщини була окупована турками (турки, за намовою Роксолани, зіграли на цьому протистоянні, виділивши із складу Угорщини Семигороддя і надавши йому права васальної держави).

Література: 9; 12; 13; 16; 17; 18; 20; 22; 24; 25; 26; 29; 30; 54; 66; 67; 74; 83.

Путнок

Путнок (Putnok) — одне з найунікальніших місць у Букових горах, край кришталево чистих джерел, водограїв і стрімких скель, куди веде лише одна дорога з Ягера з такою кількістю серпантинів, що пейзаж тут більше нагадує Альпи, ніж Угорщину. Ще й донині це край незайманої природи (на озері Мохош вчені зібрали пилок рослин, що існували тут 10 тис. років тому). Клімат тоді був набагато теплішим, що й пояснює, чому індоевропейці і давні русини обрали ці місця для свого проживання.

Єдину дорогу через гори контролювала фортеця в Путноку, боротьба за яку в часи турецької навали була не менш гострою та героїчною, ніж боротьба за Ягер, Вац, Остригом, Дрегелі чи Сомочку. Прикметно, що руси-

ни самі захищали ці свої землі, а роль австрійців звелася до того, що імператор Максиміліан найняв на допомогу козаків Наливайка, і вони діяли тут у 1595 р., відволікаючи частину турецьких сил на себе.

Так само, як капітан Дуб уславився при обороні Ягера, так і в Путноку слава знайшла коменданта цієї фортеці Степана Орлая (1581–1641). За успішну довгу оборону фортеці він отримав у нагороду від Габсбургів титул барона.

Інший Орлай, Іван, у 1790 р. переїхав в Україну і був директором Ніжинського ліцею, де навчався Гоголь. Сам Гете, з яким Орлай був особисто знайомий, відзначав величезний педагогічний талант цього русина з Угорської Русі (певно, без нього Гоголь не став би тим геніальним Гоголем, якого знає тепер увесь світ). Щось із нічого виникнути не може, тож Орлай передав Гоголю величезний потенціал західноєвропейської культури, представником якої був. Вірогідно, Іван Орлай добре знав історію свого краю, зокрема період його героїчної оборони від турків, під час якої уславився його пращур. Розповіді про це глибоко запали в душу Гоголя, зокрема епізоди здачі замків туркам комендантами в Дренові та Сомочці через коханих жінок. В історії Східної України подібних епізодів історія не знає, тож ймовірно саме ці розповіді Орлая використав Гоголь, описуючи зраду Андрія Бульби через кохану жінку під час штурму фортеці Дубно.

Місія Орлая на сході не була поодиноким винятком, долі Західної і Східної України тісно переплетені, хоча майже тисячоліття вони існували окремо.

Література: 2; 41; 61; 74; 83.

Ромхани

Ромхани (Romhany) — містечко біля Новгород (Нограда), де у 1710 р. австрійські війська розбили куруців князя Ракоци. Більшу частину цих «куруців» становили українці з території сучасного Закарпаття, Угорщини та Словаччини.

Повстання куруців і розпочалося в українських Бережанах, де влітку 1703 р. був зачитаний маніфест пов-

сталих (в Бережанах же, куди повсталі втекли після розгрому під Ромханами, воно і завершилося). Цей рух очолив Ференц II Ракоци, а одним з ініціаторів його була галицька княгиня Сенявська.

Як і Ференц, Сенявська також походила з Угорської Русі, з давнього магнатського роду руського походження Любомирських. Їх маєтки містилися не тільки в Польщі, а й в Україні та Угорщині, а старий родовий замок був у Старій Любовлі, на Пряшівщині (тому їх віддавна звали Любомирськими).

Дослідники звертають увагу лише на спільні інтереси цих магнатських родин щодо утворення на базі Угорської Русі незалежного князівства на чолі із Ференцем, але не беруть до уваги той факт, що Сенявська підтримувала також тісні зв'язки з Іваном Мазепою і напередодні його виступу спеціально приїздила на таємні переговори з керівником козацтва до Мукачева. Якщо пригадати також, що повстання Б. Хмельницького активно підтримував дід Ференца Юрій, який спільно із козаками полковника Ждановича взяв у 1657 р. Краків, то можна припустити, що й цього разу йшлося про геополітичні інтереси української шляхти, реалізовувати які взялися магнати України, Польщі та Угорщини, і спільним у них було їх руське походження (українські історики пішли на поводу у своїх закордонних колег і на угоду їм перебільшують рівень денаціоналізації української магнатерії, що не тільки представляє українську націю як політично недієздатну і залежну від чужорідних чинників, а й спотворює хід історичних подій). Без згоди магнатерії руського походження жодні геополітичні зміни на карті Центральної і Східної Європи не відбувалися. Не все їм вдалося реалізувати, але те, що стало реальністю, відбулося за їх участь або з їх мовчазної згоди.

В Бережанах Сенявська дала Ференцу 600 добровольців з місцевих українців, зброю, гроші, а потім найняла ще загін запорізьких козаків, за допомогою яких князь звільнив від австрійців Добручин (Дебрецен). Не дивно, що в його армію і пішли переважно закарпатські українці, яких він назвав своїм «найвірнішим народом» («gens fidelissima»), не дивно і те, що повстання охопило переважно українські етнічні землі і майже не зачепило зе-

мель, де проживали угорці.

І це був не поодинокий випадок. Подібна ситуація була з рухом Запольського, повстанням Телекі, майже з усіма іншими повстаннями і рухами, а тому закономірно виникає питання: хто був основною рушійною силою історії Угорщини і чи є вона тільки угорською? Чи не приїхали угорці до своєї державності та незалежності на чужому горбі?

Української крові за незалежність Угорщини, в т.ч. під Ромханами, було пролито чимало. Армія Ференца, якщо не рахувати 600 бережанців (яких він використовував переважно для власної охорони) та запорізьких козаків, була нерегулярною, слабо навченою, і коли під Ромханами австрійці з тактичних міркувань відступили, люди зрозуміли це як свою перемогу і кинулися грабувати їх майно, що дало можливість противнику перегрупувати сили і вдарити на куруців з усіх боків.

Ромхани пам'ятні угорським українцям не тільки своїми величезними жертвами. Австрійці помстилися їм тим, що увесь тягар податків в країні переклали на Угорську Русь, і саме це зумовило факт її хронічного відставання, чого не можна сказати про землі, заселені етнічними угорцями.

Ференц втік до Надсяння, деякий час жив в Ярославі, а потім перебрався в Туреччину, де і помер у 1725 р. у м. Родосто над Мармуровим морем. Вже в наш час його тіло перенесли до Кошиць і поховали як національного героя в місцевому костелі.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 20; 22; 36; 47; 48; 52; 66; 67; 71; 74; 83.

Сабатка

Сабатка (Szabatka) — єдине козацьке село на території Угорщини, українська назва якого була Слободка.

Козаки оселилися в цьому південному регіоні біля Зента у 1785–1786 рр. на запрошення австрійського імператора Франца Йосифа, який вважав українських козаків найбільш витривалими й придатними до боротьби з турками. Влаштував українців на південному кордоні Австрійської імперії з Туреччиною місцевий суддя Іван

Латинович, який ще не забув українську мову і міг вільно спілкуватися з колишніми запорожцями. Імператор надавав цій справі такого великого значення, що особисто приїздив у Слободку і керував облаштуванням кордону. Він прагнув перекрити козаками якомога довшу лінію кордону, а що їх було лише 200 чоловік, то селили їх по 2 козацькі сім'ї на село. Саме ця розпорошеність найбільше спричинилася до їх поступової асиміляції.

У Слободці тоді містився адміністративний центр цього Дунайського козацтва. Українська громада була тут більш чисельною, трималася своєї мови і звичаїв значно довше. За переписом 1843 р., в цьому комітаті проживали 5,2 тис. українців, тож за законами демографії, нині їх мало бути близько 40 тис.

Однак примусова мадяризація кінця XIX — початку XX ст. зробила свою чорну справу. Вже В. Гнатюку українське минуле цього регіону довелося досліджувати з величезними труднощами, а нині про нього взагалі мало що нагадує.

Імовірно, більша частина українців перемішалася зі словаками та сербами, в результаті чого тут утворилася етнічна група «шоканці». Ця група має дуже давні слов'янські пісні і звичаї, що привертає до себе чимраз більшу увагу етнографів, за винятком хіба що українських.

Література: 2; 3; 5; 6; 7; 8; 38; 48; 53; 83.

Сабольч

Сабольч (Szabolcz) — давнє українське село на протилежному від Токаю березі Тиси, яке колись носило руську назву Забовч і було центром одного з найбільших комітатів Угорщини. На заході та півночі його природним кордоном була Тиса, на сході його територія майже доходила до Доброчина та Батора, а на півдні досягала Колбасалаша, тобто комітат включав величезну територію разом із диким колись гайдуцьким степом.

Археологи виявили тут найбільше з усіх руських городищ, які існували на час появи мадяр (розміри городища 300 x 300 x 300 м, а висота валу 30 м).

Саме тут у 1092 р., в часи правління короля Владислава I, під впливом руського духовенства латинська це-

рква Угорщини на своєму соборі прийняла основні догмати православної віри, включно з визнанням її основних свят та правом священика на одруження. Потім це було підтверджене на соборі 1101 р. в Естергомі — такий величезний вплив мала тоді Руська церква в Угорщині.

Навіть нині тут ще живуть люди, які декларують себе українцями, збереглося багато пам'яток історії і культури, а в Сабольчі існує руська церква, яку спеціалісти датують X ст. (отже, вона є однією з найстаріших не тільки в Угорщині, а й у цілій Русі).

Саме цей комітат найбільше спустошили татари, і Бела IV у 1242 р. передав ці землі своєму зятю, чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, який заселив ці землі українцями заново. Тому в наступні століття Ужоцьким і цим комітатом управляли переважно руські магнати.

Забовч є родовим гніздом одних із найзаможніших серед магнатів руського походження князів на прізвище Старі (угор. — Стараї). Першим серед них хроніки згадують Андрія Старого (1273 р.), а останнім жупаном в Сабольчі був Михайло Старий (1749–1790).

Старі перейшли в католицизм в числі перших, але, на відміну від князів Земплінських, не стали фанатиками, не переслідували людей за віру, і тому руські традиції і руська церква збереглися тут, у порівнянні з іншими регіонами Угорщини, найкраще. Слід нагадати, що духовний центр сучасного українства і греко-католицьке єпископство також містяться на землі цього комітату, в Маріяповчі.

З документів 1833 р. відомо, що руські школи в цьому комітаті були в селах Карась, Балша, Бач, Вининь, Гебе, Гелше, Дюлай, Гудяй, Висирмин, Тас, Токай, Рац, Годась та в Нірлугоші.

Література: 2; 12; 13; 16; 21; 29; 48; 83.

Сайопетрі

Сайопетрі (Sajópetri) — давнє українське село біля Мішкольця, назва якого походить від церкви св. Петра, яка діяла тут навіть у XX ст.

Від 1902 р. священиком цієї церкви був відомий в

Угорській Русі громадський діяч Микола Руснак (1878–1954). Згодом він став настоятелем церкви в Будапешті, а від 1936 р. — деканом богословського факультету Братиславського університету. Руснак, автор багатьох теологічних та філософських праць, користувався у Словаччині величезним авторитетом. Незважаючи на шалений тиск партійних органів, він не перейшов під юрисдикцію Московської патріархії, демонструючи вірність Риму.

Література: 83.

Сарваш

Сарваш (Szarvas) — містечко на півночі від Оросхази, яке славиться чисельними археологічними пам'ятками, в т.ч. стоянкою культури Корос (2 500–1500 рр. до н.е.).

Ця культура мала ядро протослов'ян, а отже, і проторусинів. Усі попередні культури тут були скотарські, а не землеробські, на їх основі могли утворитися іранці, угро-фіни, але не балти, фракійці чи слов'яни. Вірогідно, культура Корос породила фракійські та іллірійські племена, і залишилося ще індоєвропейське ядро, яке в ході подальшої та еволюції трансформувалося в германців, балтів і слов'ян. Тому, знаючи, де в культурі Корос містилося це ядро, можна дослідити, якими були далекі предки слов'ян, зрозуміти секрети етногенезу.

Найбільше слідів існування індоєвропейського архетипу (ядра етногенезу) є тут, в Сарваші. Стоянка наших далеких предків була розташована над річкою, житло являло собою будинок з очерету, обмазану глиною, знаряддя праці виготовлені з кістки та каменю, домінувало мисливство та рибальство, хоча вже існувало землеробство, але в зародковому стані.

Це і є наша «Трипільська культура» тих часів, наші реалії, а не міфи. Вона є суто нашою, а не іранською, яку, користуючись тим, що вона перебувала на території України, ми приписуємо собі.

Безумовно, ця культура багато в чому програє Трипільській, але ми не маємо права відхрещуватися від неї, бо інакше ніколи не зрозуміємо цей світ і закономірностей його розвитку. Культура молодого етносу завжди на

початкових етапах свого розвитку програє старшим. Що ж до його майбутнього, то достатньо нагадати, що не іранці запустили у Всесвіт перший космічний корабель, а нащадки протослов'ян, житло яких у Сарваші являло собою примітивну, обмазану глиною будув.

Культура Корос є середньою ланкою у ланцюгу розвитку людства, але вивчаючи її, можна знайти відповіді на багато запитань не тільки щодо етногенезу, а й расогенезу і навіть антропогенезу. Люди прийшли сюди з Палестини, їх шлях розпочався в Танзанії, де на основі діалектичного заперечення виник антропологічний тип сучасної людини і, разом з тим, його тупикова гілка у вигляді пітекантропа Дарта. Далі їх шлях проліг через Ефіопію, де дія діалектичного заперечення призвела до розколу людства на чорну і білу раси. В Палестині процес расогенезу переріс у етногенез, який розпочався з етногенезу індохетів. В Угорщині цей процес продовжився етногенезом індоєвропейців, і, починаючи від культури Корос, можна прослідкувати подальший шлях індоєвропейського архетипу.

Після культури Корос утворилася протобалто-слов'яно-германська Тиська культура, яка у 1500 р. до н.е. переросла в Пілінську, в ході розвитку якої з індоєвропейського ядра виділилися германці, а згодом балти.

Як бачимо, без переміщення у просторі і часі розвитку не буває, хоча архетип переміщується надзвичайно повільно, майже невловимо для вивчення. З району Букових гір і гір Матра він продовжив свій розвиток далі на північ, де на території Словаччини загальнослов'янська Куятицька культура переросла у Пухівську і Пряшівську — складову ланку процесу поділу слов'ян на східних і західних.

Далі цей архетип перемістився на територію поширення Пшеворської (Переволоцької) культури у Прикарпатті, де остаточно сформувалися усі руські племена. Завершується цей тисячолітній шлях вже на наших очах, на Волині, точніше — на Збручі, де діалектичне заперечення розродилося поділом вже самих українців на західних і східних.

Діалектика заперечення, в тому числі етнічного, полягає у тому, що заперечення неминуче змінюється запе-

реченням цього заперечення, а отже, і зміною напрямку розвитку на зворотній (ті етноси, що розвивалися в напрямі на схід, повертають на захід, і навпаки, західні індоєвропейці спрямовують свої очі на схід).

Згадаймо «Дранг нах Остен» кельтів, романців, германців. Подібний «Дранг нах Вестен» мав місце і у східних племен, але він має назву «Велике переселення народів». Багато істориків досі не розуміє, чому шлях скіфів, сарматів, даків, гунів, аварів, половців, болгар, угорців, татар, турків та інших народів сходу завершувався переважно на території Угорщини. Секрет цього феномену полягає у тому, що повний цикл розвитку етносу має завершитися там, де він і почався.

Ми є свідками завершення циклу свого розвитку угро-фінами. Це не тільки угорці, основну масу угро-фінів складають сучасні росіяни. Їх майже 300-річна експансія на захід, яка в часи Червоної імперії завершилася окупацією Угорщини, — яскраве підтвердження існування цієї закономірності. Якщо культура Корос породила угро-фінів, а розвал їх імперії стався у ХХ ст., то повний цикл розвитку будь-якого етносу триває приблизно 4 тис. років.

На порозі зміни напрямку свого розвитку стоять слов'яни та балти (вони народилися одночасно). Балти вже давно дивляться не на схід, а на захід, тож мова йде про слов'ян, зокрема про українців. У західних українців, які завдяки феномену асинхронності розвитку, дещо випереджають східних, цей розворот на схід вже розпочався. Про це свідчить не тільки їх ініціатива щодо об'єднання з УНР в одну державу, а й терпіння до вибриків змалоросійщеного сходу, тих матеріальних і моральних збитків, які принесла їм фіктивна незалежність з 1991 року. Зустрічного руху зі сходу поки що не відчувається, але він неодмінно буде, і питання полягає тільки в одному — коли?

Нині не можна сказати, яких форм набуде у східних українців повернення до своїх джерел, на свою Прабатьківщину. Однак у будь-якому випадку українці неодмінно повернуться в Угорщину, причому не з мечем, а зі своєю феноменальною культурою, мовою, інтелектом (схоже на те, що глобальні закономірності розвитку Природи бу-

дуть здатні усвідомити саме українці, і вчення Вернадського про ноосферу — лише початок).

Значна частина українців так і не залишила Угорщини, свідчення цьому — Оросхаза, Бекешчаба, Сарваш.

Сарваш пишається ім'ям русина Самійла Тешедика, який, на відміну від Венеліна, Балудянського, Лодія, не виїхав в Україну, не залишав Угорщини, і звідси, з Сарваша, здійснив величезний вплив на розвиток української освіти, запропонувавши проект розбудови системи народних училищ. Він володів українською і російською мовами, вів листування з чиновником російського міністерства освіти Янковичем. У 1799 р. цей проект був прийнятий і впроваджений на всій території Російської імперії, у т.ч. в Україні. Ця система початкової освіти проіснувала майже без змін до 1918 р., через неї пройшли десятки мільйонів українців.

На батьківщині Самійло уславився не як реформатор системи освіти на українських землях, а як видатний ботанік, засновник найбільшого і найкращого в Угорщині ботанічного саду, який донині є структурною одиницею Угорської академії наук.

Приклад Самійла Тешедика, Андрія Школки, Юрія Станька та інших видатних українських діячів на цих землях свідчить про їх органічну єдність з Україною, яка ще відчувалася навіть у ХІХ ст., повний розрив стався у ХХ ст. У 1914 р. в Сарваші ще проживало до 300 греко-католиків.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 74; 80; 83; 86; 88; 92; 93.

Сасвар

Сасвар (Sasvár) — разом із сусіднім Сасфалово, Кенешом, Фаркошфальвою та ін. українськими селами, розташованими біля сучасного кордону України з Угорщиною, це село належало шляхетському роду Сасів, чиє прізвище в перекладі означає «орел». Після поразки повстання Петра Порошенка у 1321 р. Саси емігрували в Галичину, де отримали землі на території Прикарпаття.

З часом Саси розрослися так, що чисельно перева-

жали навіть Яструбців та Корчаків: майже уся дрібна шляхта, що проживала у передгір'ях Карпат від Стрийщини до Коросна, належала до цього герба (можливо, деякі з них були з інших руських родів, проте факт прийняття герба в часи середньовіччя був рівнозначним визнанню родинних зв'язків).

Проблеми генеалогії і геральдики в українській історичній науці є занедбаними, це негативно позначається на рівні досліджень і спотворює картину нашого минулого, особливо щодо політичної історії. Адже багато родів і гербів мають русько-українське походження, а тим часом їх залюбки привласнили собі польські, угорські, румунські чи російські історики. Це дає їм змогу представляти історичні події з вигідної їм позиції, ігноруючи їх етнічну складову, а отже, українську історію.

За оцінками Мольнара, більша половина угорських шляхетських родів були руського походження. Руську складову мали не тільки Гонти, Сударі, Богачі, Тарночі, Ракоци, Запольські, Перені чи Орманди, а й навіть Арпади. Угорська Русь в часи середньовіччя була справжнім генератором магнатства мало не на увесь центральноєвропейський регіон. З Лемківщини (сучасної Пряшівщини) походять Любомирські, Мнішки, Фірлеї, Кміти і Фредри, з Шариського Поточу — Потоцькі, з Семигородщини — Тарновські, Шумлянські і Драгоманови, з українсько-угорського прикордоння — Саси, Дідушицькі, Ходкевичі та Даниловичі. Якщо проаналізувати їх наміри, дії і вчинки, але не кожного роду зокрема, а усіх загалом, то вимальовується така картина, що українську історію треба переписувати заново.

Щодо Сасвара та Сасфалова, то близько 5% галичан буде цікаво знати, що ця земля колись породила засновника їх роду — легендарного Саса.

Література: 2; 12; 13; 18; 22; 25; 26; 27; 31; 74; 83.

Сатмарчик

Сатмарчик (Szatmarcsek) — складова частина колишнього комітату Сатмар, в якому у ХІХ ст. було 54 чисто українських (як-от Шар, Великі Пелешки, Руська Держ,

Часари, Вашвари та ін.) і близько 400 мішаних сіл. За переписом 1843 р., тут проживало 11,3 тис. українців, а Головацький, який досліджував цей регіон, нарахував 14 тис. (тобто нині тут мало би проживати близько 100 тис. українців).

Більша частина цього комітату тепер розташована на території Румунії (область Сату-Маре).

Література: 53; 74; 83.

Сегед

Сегед (Szeged) — місто на півдні Угорщини, де з давніх часів була найкраща переправа через Тису. Римляни, ідучи на підкорення Дакії, збудували тут міст, тут переправлялися на західний, європейський берег Тиси кочові племена з Азії.

Археологія цих земель перенасичена пам'ятками, тож незважаючи на наявність поруч із Сегедом Оросхази, точно визначити місце і роль русинів у освоєнні цих земель важко. Хоча опис поховання Аттіли в місцевості з руською назвою Сегедін, коли його слуги, завершивши обряд, поїхали «їсти страву», тобто справляти поминки, дає підстави вважати, що в V ст. руський етнос тут проживав.

За переказами, золоту, срібну і залізну труну з тілом Аттіли опустили в Тису там, де у неї впадає річка Морос. Щоб вороги ніколи не знайшли місця його поховання, його тримали у глибокій таємниці, розпускали різноманітні чутки, тож нині, крім того, що в давнину це місто називалося Сегедін, нічого достовірно не відомо.

Сегед — це перше місто, яке мадяри захопили у 895 р. на території сучасної Угорщини. Руський літопис повідомляє, що на час появи угорців тут проживали «волохи і словени», «угри прогнали волохів... і сиділи вони зі словенами, підкоривши їх собі».

Сегед — місце триумфу і водночас місце трагедії угорців, рани від якої кровоточать донині. Ця трагедія поділила суспільство на так званих «старих» і «нових» угорців.

На поч. IX ст. мадяри рушили від Уральських гір на захід. На кілька десятків років їх кочів'я розташувалися

на території сучасної Бессарабії, звідки вони робили напади на сусідні землі. Під час одного з таких нападів половці об'єдналися з військом болгарського царя Симеона I, скориставшись відсутністю мадярських воїнів, які пішли на захід, вирізали їх жінок і дітей.

Звістка про це застала мадяр тут, у Сегеді. Після цього мадярські воїни не захотіли повертатися додому, на землю, яку вони прозвали «Кривавою». На полі Пустосер біля Сегеда вони вирішили забути про цю землю, про племінний поділ, який після винищення жінок втратив сенс, об'єднати 7 угорських племен на чолі з Арпадом і йти на завоювання нових земель на півночі.

На місці цієї доленосної для мадяр наради, яка започаткувала завоювання Угорщини, давно стоїть пам'ятник, але пристрасті навколо цих подій не вщухають донині.

Частина найбільш шовіністично налаштованих угорців не приймають подій, пов'язаних з Арпадом і Сегедом. Вони воліють поставити пам'ятник «Тисячоліттю Угорщини» не в Сегеді, а на Верецькому перевалі, через який у 898 р. пройшли «старі» угорці, які ще на Уралі довідалися про страшну трагедію на «Кривавій землі». Арпад на той час завоював значну частину території сучасної Угорщини, але більшість її істориків свідомо намагаються заплутати події, що передували 898 р. Тому саме цей рік для багатьох угорців став відправною точкою народження їхньої держави (адже далі були лише перемоги, тимчасом як 895 р. нагадує про найстрашнішу в історії цього народу поразку). Була вигадана легенда про завоювання Угорщини не Арпадом, а Алмошем, який пройшов через Верецький перевал і нібито був батьком Арпада, якому і передав цю землю у спадок.

Насправді Алмош не встиг нічого завоювати, бо загинув при штурмі Земліна, а болгари разом з руськими князями вирішили без бою пропустити мадяр на захід, у Паннонію. Могилу цього угорського князя розкопали біля Земліна словацькі археологи, і виявилось, що Арпад не міг бути сином Алмоша не тільки за віком, а й тому, що мадяри поклали в його могилу меч, що робили тоді, коли у покійного не було синів. Таким чином, єдиною «заслугою» Алмоша було те, що він захопив і стратив закарпатського князя Лаборця, але Закарпаття не взяв і взяти не

міг, бо місцеві руські князі були васалами Болгарії, з якою угорці воювали аж до сер. XI ст.

У чому ж полягає конфлікт між «старими» і «новими» угорцями? Річ у тому, що більшість «нових» мадярів Арпада не дочекалися жінок з далекого Уралу, і одружилися з місцевими русинками (ось чому угорці не прогнали «словенів», як «волохів»), тож на час приходу «старих» мадярів вже народилося нове покоління русько-угорської молоді, яке залишило помітний слід в історії Угорщини. На поч. X ст. чисельність «нових» мадярів історики оцінюють в 200–240 тис. чол. Тож відсоток руської крові у сучасному угорському етносі є значним, і саме тому «старі» мадяри часом ставилися до «нових» як до чужинців. Гематологічні і генетичні дослідження в Угорщині показали, що геном угорців є наближений до українського (у часи появи угорців у Європі європейські хроніки описували їх мало не як потвор, з запалими очима та надзвичайно низенького росту, то тепер про них цього сказати не можна). Статистичні дослідження 1929 р. засвідчили, що 9 млн. угорців мають прізвища руського походження, отже руська генетика докорінним чином скоригувала зовнішність цього кочового народу.

Надзвичайно болючою для мадярів є проблема русифікації їх правлячої верхівки, зокрема династії Арпадів, що підтверджують руські імена багатьох угорських князів (Ялмуж, Жолтак, Бела). Є версія, що й сам Арпад одружився з русинкою з роду Гонтів. Дружина князя Гейзи звалася Білою Княгинею, вона та її родина була руською, православною, і у 1046 р. вони захопили угорський трон. Хто керував Угорщиною після 1046 р. — русини чи мадяри? — питання, на яке угорська історіографія донині не дала відповіді.

Сегед ніби й справді є для угорців проклятим місцем. Тиса тут час від часу розливається так, що місто перестає функціонувати. Найбільша повінь була у 1879 р., коли від старого Сегеда залишилася лише вежа Діметрія XIII ст. та костел XV ст. Відбудовувати місто допомагала уся Європа (наприклад, міст на Тисі спроектував французький інженер Ейфель). Тому усі визначні будови в Сегеді походять з кінця XIX ст. (університет, палац єпископа). У міському музеї зібрані археологічні пам'ятки та чу-

дова колекція картин майстрів українського походження (М. Мункач, М. Барабаш, Д. Бенцур).

На час появи мадяр тут проходили західні кордони Мармороського князівства, в якому правив князь Гель. На відміну від Лаборця, він не став битися з мадярами, а пропустив їх далі на захід, тож територію на схід від Тиси вони захопили лише в сер. XI ст., після смерті Стефана Святого.

Вірогідно, русини залишили цей регіон під час волозької колонізації Карпат XIV–XV ст. Про їх перебування нагадує хіба що угорське сало і знаменита ковбаса салямі, якою гак славиться цей регіон (назви і технологію виготовлення угорці у давнину запозичили у місцевих русинів).

Ось чому в Сегеді вже від XIV ст. не було великої української громади. І проте з цим містом пов'язані імена кількох визначних українців.

У Сегеді Владислав (Андрій) Варненський у 1444 р. підписав мир з турками. Отримавши допомогу з Галичини, вирушив із Сегеда під Варну і був ущент розбитий.

У місцевому університеті вчився найвидатніший письменник Угорської Русі Гренджа-Донський, який першим серед закарпатських письменників почав вживати сучасну українську літературну мову. З Сегедом пов'язана доля видатного угорського юриста з Пряшівщини А. Лукача, автора багатьох підручників з права (насамперед з філософських аспектів права). Українські корені в Сегеді мають немало представників місцевої інтелектуальної еліти, оскільки від 1867 р. мадяри постійно направляли сюди на роботу вчителів українського походження, які, відповідно, мусили досконало вивчити угорську мову, а отже мадяризовуватися. Проте вони і далі належали до греко-католицької церкви (у 1914 р. тут було 980 греко-католиків).

Туристам у Сегеді пропонують оглянути останнє місце спочинку Аттіли, а також «Острів чарівниць» на Тисі, де в часи середньовіччя спалювали жінок, звинувачених у чаклунстві (острів розташований навпроти центральної частини міста).

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 42; 43; 52; 54; 56;

60; 66; 67; 68; 71; 72; 73; 79; 80; 83; 93.

Секешфехервар

Секешфехервар (Szekesfehervár) — це давньоруське місто Білгород, яке угорці називають своєю першою столицею.

Коли Арпад захопив Секешфехервар, місто вже тоді було старовинним: існувало від часів Римської імперії (його давня назва — Альба Регія). Однак для кочівників в той час не існувало поняття постійної столиці, їх князі жили то в одному, то в іншому місці, а коли угорці осіли, то їх адміністративною столицею став руський Вишгород, а духовною — сусідній Остригом.

Католицький клір це не влаштовувало, тож коли князь Стефан перехрестився, то за намовою католиків він створив у Секешфехерварі новий духовний центр, збудувавши тут, на противагу руській церкві, новий костел, який вважався тоді найкращою будовою в цілій Угорщині.

Однак, і в часи Стефана I Секешфехервар не став столицею держави, оскільки король перебував тут лише у 1000 р., коли кордони Чехії, Русі і Польщі наблизилися до Вишгороду і він вирішив перебратися подалі від Дунаю.

Стефан I народився у Вишгороді, майже усе своє життя прожив там, там наказав себе і поховати. Лише в кінці XI ст. його саркофаг перенесли в собор, збудований у Секешфехерварі, і відтоді там було поховано 17 угорських королів, а короновано 36. Жоден з них у Секешфехерварі не жив і жодної визначної політичної події з цим містом не пов'язано, окрім того, що тут був некрополь угорських королів. Найголовніші події відбувалися у Вишгороді, а з часів Бели IV — і в Будапешті.

Розбудові Секешфехервара значною мірою посприяло те, що у 1242 р. через страшну повінь татари не змогли його взяти. Однак у 1543 р. місто захопили турки і до 1688 р. перетворили його в суцільну руїну, до якої угорці не захотіли повертатися, тож тут оселилися серби і німці. Від собору Стефана I залишився лише фундамент та саркофаг цього короля, який вцілів тільки тому, що турки перетворили його на корито, з якого напували коней.

Нові мешканці вирішили не розбирати ці кам'яні джунглі, а утворили в центрі міста «Сад руїн», де мовчки промовляє нічим не прикрашена історія, і це справляє потужне враження.

Угорці намагаються створити у цьому місті культ Стефана Святого. Саркофаг цього короля являє собою величезну мистецьку та історичну цінність, він виконаний у візантійському стилі руськими майстрами у Вишгороді або Алмасі (біля Комарна, де були поклади чудового мармуру). Русини в Угорщині традиційно працювали з каменем (наприклад, за виготовлення саркофагу для короля Владислава Бела III надав шляхетство майстру Діонісію). Нагадаємо, що і коронаційний одяг (на короні вишите не латинське «гех», а руське «краль»), і навіть гаманець Стефана Великого виготовлені руськими майстрами (у Веспрімі або Остригомі), що дає уявлення про місце і роль руської громади в політичному, духовному і культурному житті угорського суспільства в XI ст. (тож чи було воно тоді тільки угорським?).

Секешфехервар багато чим завдячує Стефану I. Можливо, він справді мав намір перенести сюди столицю, коли у 1000 р. територію Словаччини захопила Польща і Вишгород опинився на державному кордоні. Однак Польща володіла загарбаними територіями лише декілька десятиріч, жодної активності на кордоні не виявляла, тож потреба у Секешфехерварі як у королівській резиденції скоро відпала. Якби католики не наполягли, щоб коронації відбувалися тут, то сьогодні це місто нічим особливим не вирізнялося би від решти угорських міст.

Серед 36 коронацій, які відбулися в Секешфехерварі, слід згадати про коронацію королеви Ізабелли у 1539 р. Саме за її правління стався поділ Угорщини на дві частини, одна із яких (Семигороддя) включала майже всі землі колишньої Угорської Русі. Це не був випадковим збіг обставин. Прихований конфлікт між русинами і угорцями жеврів від XI ст., набуваючи час від часу різних форм, хоча жодну з них як етнічну угорські історики принципово не визнають.

Однак вони змушені були погодитися з тим, що в Європі тоді головну роль у політиці відігравала Роксолана. Доля Угорської Русі не була їй байдужа, і вона під-

тримала прагнення семигородських магнатів руського походження до відокремлення від Угорщини.

Так народилося васальне, залежне від Туреччини князівство, яке постійно боролось за приєднання до себе інших руських земель, тож конфліктів з Угорщиною було багато. Якби Роксолана жила довше, то Угорська Русь мала би усі шанси реанімуватися, але після її смерті до Семигороддя у Туреччині ставилися як до звичайного васала.

Після виділення з Угорщини Семигородського князівства Ізабелла була змушена залишити престол і виїхати до Сілезії (вона, до речі, також мала частку руської крові, оскільки належала до династії Ягеллонів). Роки її правління — ще один доказ того, яку величезну роль на геополітичній арені середньовічної Європи відіграв руський фактор, хоча більшість істориків цього не хочуть бачити.

Крім «Саду руїн», у Секешфехерварі слід оглянути монастир францисканців, єпископський палац, палац Зичі XVIII ст., а також галерею сучасного мистецтва.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Сексард

Сексард (Szekszárd) — місто на півдні Угорщини, біля Печа, яке уславилось тим, що Ф. Ліст написав тут свою останню рапсодію.

Сексард колись містився в самому центрі колишнього Паннонського єпископства. Дуліби залишили ці землі ще у VII ст., проте якась частина русинів тут залишилася (навіть у 1241 р. в Печу згадується руський єпископ Варфоломій, крім того, фундаменти першої церкви є візантійського типу).

Пізніше на цьому фундаменті король Бела I збудував абатство для бенедиктинців, тут у 1063 р. його і поховали. Як і Андрій I, він також був русином. Коли його батька осліпили, він утік до Києва, але одружився не з русинкою, а з дочкою Мешка II Риксою, і це міцно зв'язало його з католиками. Тому він більше не просив допо-

моги у Києва, а покладався лише на Польщу, що однак не врятувало йому корону (він протримався при владі лише кілька років). Православних він не переслідував, запросив в Угорщину бенедиктинців, які лояльно ставилися до русинів. В душі віротерпимості він виховав і свого сина Владислава I, історики вважають, що роки його правління були найбільш сприятливі для православ'я в Угорщині.

У міському музеї зберігаються цікаві археологічні пам'ятки. Варто також оглянути Будинок комітатської управи, автором проекту якого був Михайло Поллак (1773–1855).

Література: 2; 48; 74; 83.

Сентендре

Сентендре (Szentendre) — такою є угорська назва давнього руського міста Святого Андрія, розташованого неподалік від Вишгорода. Концентрація руських поселень тут була дуже великою, тож в IX ст. мадяри могли застати тут тільки русинів (до речі, святий Андрій був покровителем Русі). Є версія, що святий Андрій, вертаючись з Дніпра, побував на Дунаї і пророкував велике майбутнє усьому руському народу. В Угорській Русі культ цього святого був особливо потужним у XI ст. (князь Василь назвав Андрієм свого сина, майбутнього короля Андрія I, який заснував у Вишгороді православний монастир св. Андрія).

Сентендре — єдине місце в Угорщині, де руська церква, трансформувалась у XI ст. у православну, дожила до наших днів (тепер тут розташоване православне єпископство). Щоправда, після турецької навали цю церкву називають не руською, а сербською (у XVIII ст. сюди, на згарища, прийшли серби, які продовжили традицію православної церкви, тимчасом як у інших місцях, наприклад в улюбленому монастирі князя Володимирка Володаровича у Савасендеметрі, вона трансформувалась у греко-католицьку).

У Сентендре розташований найбільший в Угорщині етнографічний музей під відкритим небом, де зібрані експонати не тільки цього регіону, а й з цілої півночі, тобто

з усіх колишніх територій Угорської Русі. Район Сентендре-Коча має не тільки духовний зв'язок з історією України. Тут, як і біля Добручина, були давні традиції розведення коней, і хоча батьківщиною гусар вважається Сербія, де їх «Чорний легіон» воював з турками ще у XV ст., але в Україну цей рід військ прийшов з Угорщини, саме з регіону Сентендре. Збереглися прізвища перших найманих гусар з Угорщини: поряд із Каспаром, Андріхом та Чепелем згадуються Лука, Михайло, Васлав, тобто місцеві русини, які могли походити не тільки з Гайдуцького степу, а й звідси, зі Сентендре.

Гусар запровадили в Україну магнати руського походження, зокрема й ті, які у XIV–XV ст. залишили Угорщину (як-от Даниловичі або Острозькі, які також мали маєтки в Угорській Русі). Вони прославили цей рід військ гучними перемогами 1506 та 1514 рр. і перетворили його на легенду. «Крилаті гусари» стали символом середньовіччя, але, на жаль, не українським, а польським.

Насправді етнічна Польща до цього роду військ жодного стосунку не мала. «Крилатих гусар» першим запровадив український князь Михайло Глинський, який звернув увагу на те, що татарські коні не виносять свисту, який утворюється під час руху від крил з гусячого пера, які прикріплюються за спиною гусарів. Ця кіннота найбільш ефективно діяла проти татар в степу, на величезних площах, тобто переважно в Україні, і служили там головним чином не поляки, а українці, яких наймали не в Польщі, а неподалік від місця бойових дій, тобто в Україні. Ось чому поряд із польськими іменами «крилатих гусар» в реєстрах зустрічаються імена Опанас, Вовк, Іван Харитонович, Микола Нестерович та ін. (до речі, багато Вацлавів, Станіславів, Янів чи Збігневих походили з Підляшшя, Холмщини, Надсяння, тобто також були русинами, хоча й католиками).

І навколишні села, і це місто настільки відрізняються від того угорського стилю, який панує на півдні країни, що вже давно Сентендре став справжньою Меккою для художників. Давній дух Русі тут відчутний в усьому: в православному хресті, який стоїть в самому центрі, в чудовому Белградському соборі, церкві Благовіщення, резиденції православного єпископа і навіть в музеї кера-

міки, багато секретів виготовлення якої угорці перебрали від русинів (зокрема, «руський орнамент»). У Сентендре люблять працювати (і жити) угорські художники українського походження, серед яких найбільше уславився Іван Кметь.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 47; 48; 50; 66; 67; 71; 74; 75; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Сиксов

Сиксов (Siksöv) — давньоруське село біля Мішкольця, яке в жовтні 1570 р. спалило 8-тисячне турецьке військо Кара Алі за несплату податків. Залишилася лише кам'яна церква, де боронилися вцілілі люди. На щастя, незабаром підійшла австрійська армія, і з 8 тисяч врятувалися лише турецькі вершники. 1,7 тисяч турків, в т.ч. Кара Алі, загинули, а решта потрапили в полон.

Ця церква збереглася донині. Вона є греко-католицькою, але службу тут правлять угорською мовою.

Література: 29.

Сіклос

Сіклос (Siklós) — замок біля кордону з Хорватією, який від 1401 р. слугував в'язницею для особливо небезпечних державних злочинців.

Як це не дивно, але заснування цієї в'язниці було пов'язано з Україною, точніше — з Поділлям, оскільки першим найнебезпечнішим для Угорщини в'язнем був... її власний король Сигізмунд.

Дружиною Сигізмунда була дочка подільського князя Федора Кориятовича Марія Федорівна (її часто плутають з Марією Угорською). Коли Польща загарбала у 1387 р. Галичину і вигнала з Поділля її батька Федора Кориятовича, за її допомогою він отримав у власність значну частину Закарпаття. Королева Марія намовила Сигізмунда створити антипольську коаліцію з метою приєднання до Угорщини усіх руських земель, у т.ч. Поділля. Розпочалася боротьба за Русь. Проте антипольська

коаліція не влаштувала не тільки угорців, а й багатьох русинів, які воліли перебувати в складі слов'янської держави, а не угро-фінської Угорщини.

За намовою Ягайла угорські магнати на чолі із Бебеком у 1401 р. організували змову проти Сигізмунда, схопили його і вивезли в найвіддаленіший на території Угорщині замок Сіклос.

Як бачимо, руський чинник, і зокрема українські жінки-політики, які королювали мало не в усіх країнах Центральної Європи, відігравали величезну роль в європейській політиці часів середньовіччя. Родинні зв'язки з польськими можновладцями — Балицькими, Скарбками, Даниловичами, Кам'янецькими, Мельштинськими — допомогли Сигізмунду вийти з в'язниці, хоча за це він мусив пообіцяти Ягайлу не втручатися у справи Русі.

Сигізмунд до 1408 р. облишив «проблему Поділля» і зайнявся приєднанням до Угорщини Сербії і Далмації, в чому йому допомогла руська шляхта Прикарпаття (Андрій Балицький був єдиний серед рицарів, хто не тільки дістав величезні маєтки в Угорщині, а й отримав почесну нагороду — орден «Смока»).

У 1408 р. Сигізмунд вирішив, що настав слушний момент для розгрому Польщі, уклав союз з хрестоносцями та Владиславом Опільським і змусив, таким чином, Ягайла воювати на два фронти.

Грюнвальдська битва 1410 р. поставила хрест не тільки на державі хрестоносців, а й на амбітних планах Сигізмунда об'єднати навколо Угорщини всю Русь. Скориставшись слушним моментом, від Угорщини відкололася частина Лемківщини, хоча це було оформлено як взяття Польщею 16 спиських міст в заставу за позику. Усе це влаштували Любомирські, Кміти та Мнішки (це були їх рідні землі), які знали, що застава ніколи не буде повернена — її придумали для збереження королівського гонору Сигізмунда. Магнати виграли від цього, адже у Польщі досягли набагато вищого положення, ніж могли мати в Угорщині. Ініціатива щодо об'єднання руських земель в одній державі перейшла на північний бік Карпат, і це завдання успішно вирішила у 1440 р. київська княгиня Софія Гольшанська, яка від 1422 р. була одружена з Ягайлом.

Сіклос є одним з епізодів руської політики в Центральній Європі. Важко спрогнозувати, які політичні наслідки були б у разі реалізації планів роду Кориятовичів, але на щастя чи то для Угорщини, чи то для Русі цього не сталося.

Література: 2; 25; 48; 74; 83.

Сільвашварад

Сільвашварад (Szilvasvárads) — поселення в Букових горах біля найвищої в цьому масиві гори Істалошка (959 м).

Ці гори були заселені людьми з давніх часів. На березі річки Салайки збереглася печера, де проживали племена Буківської культури. Від 700 р. до н.е. це вже був регіон розселення слов'ян, а від I ст. н.е. — руських племен осів, про що тут свідчать такі гідроніми і топоніми, як Осд, Салайка, Малинка, Істалошка, Ярдань, Ягер, Ропа, Блато, Вишне та ін.

У цих хащах русини пережили нашестя гунів, аварів, угорців і навіть татар (кочові племена неохоче йшли в гори), але найважчі часи їм довелося пережити через турків, які вперто просувалися на північ, куди через ці гори вела єдина дорога на Путнок.

Вздовж цього шляху було збудовано кілька фортець, одну з них на горі Дедеш біля Сільвашвараду. Її оборона була не менш героїчною, ніж оборона Путнока чи Ягера, хоч ми не знаємо імен захисників Сарваської фортеці. Хроніки пишуть, що, як і в Кам'янець-Подільському, захисники фортеці вирішили підірвати себе, але не здатися ворогу. Загинули усі.

Місця тут мальовничі, багаті на дичину, тому віддавна в цьому районі любили полювати угорські королі та магнати. В XIX ст. вони збудували біля Сільвашварада мисливський замок, в якому тепер розташовано будинок відпочинку.

Література: 2; 48; 74; 83.

Солнок

Солнок (Szolnok) — як і Сегед (Сегедін), це місто мало руську назву Сольноград (солниками русини звали соляні ями).

Солнок розташований біля одного з нечисленних бродів через Тису, тому цей край не оминула жодна кочова орда, заворушення, війни та повстання (в т.ч. повстання Георгія Довжі, яке розпочалося в сусідньому Цегледі). Тому й не дивно, що з давніх часів тут не залишилося жодної будівлі і жодної архітектурної пам'ятки. Століттями тут був степ, де селилися кочовики — від язигів до куманів (половців) (переважно в районі Язберен та Нагікансаги). Проте лише русини вміли добувати сіль і транспортувати в інші країни — так з'явилося це місто і його руська назва Сольноград.

«Атлас светових деїн» 1054 р., виданий у Братиславі в 1970 р., свідчить про те, що саме тут містився «Каструм Саліс», і отже, сходилися кордони Угорщини, Русі та Польщі. Перший угорський хроніст Анонім згадав Солнок в переліку міст разом із руським Земліном, що наводить на думку, що в давнину етнічні кордони Русі на півдні закінчувалися саме тут.

Точне повідомлення про наявність в Солноку русинів походить з 1613 р., коли, за свідченням Станіслава Гербурта, кілька тисяч галичан переселилися до Солнока і зайнялися землеробством, а раніше тут лише добували сіль і займалися скотарством. Нині це один з найбільш розвинених сільськогосподарських регіонів Угорщини, але про галичан тут не згадують, приписуючи собі усі досягнення (у Гербурта є багато цікавих спостережень щодо історичної місії українців на цій землі, але, на жаль, про його пророче «Zdanie o narodzie ruskim» мало хто знає).

Стратегічне положення Солнока зробило його мало не епіцентром боїв під час угорської революції 1848–1849 рр. Тут «поляки» на чолі із Понінським здобули в березні 1849 р. свою першу перемогу, тут під командуванням генерала Висоцького прийняли і свій останній бій.

Слово «поляки» не випадково взято в лапки, бо за

спогадами того ж генерала Висоцького, «поляків у нього було лише кільканадцять», переважну більшість складала русини із Семигороддя та шляхта руського походження з Галичини (у складі «польських військ» генерала Бема також було багато українців з російської армії, які виявили бажання воювати на боці угорців).

У тому, що угорці не хочуть бачити цих фактів і твердять про споконвічну «польсько-угорську дружбу і братерство по зброї», винна не тільки прикра традиція визначати етнічне походження за державою, з якої вони походять (Польща, до речі, як держава тоді вже не існувала), а принципова, вироблена віками позиція, усвідомлення того, що найбільшу загрозу для існування угорців як етносу складають українці (прикро, але ім'я Паскевича більше їх переконувало у цьому, ніж імена Петефі і десятків тисяч інших русинів, які проливали свою кров за незалежність Угорщини).

Література: 2; 43; 48; 74; 83.

Сомогивар

Сомогивар (Somogyvár) — місто на заході Угорщини, де від XI ст. містилася філія французького монастиря бенедиктинців в Сен-Жиле з мощами святого Ідзі.

У 1113 р. польський король Болеслав Кривоустий тут відбув прощу, яка мала трагічні наслідки для Русі.

У почті короля був його канцлер і водночас близький родич Петро Властович (вони були одружені з руськими княгинями, які були рідними сестрами). Є підстави вважати, що Петро був русином і належав до руської церкви: він був родом із Сілезії, яку тоді заселяли поляки і білі хорвати, його батько називався Володимир, а свого сина від київської княгині Марії він назвав Святославом.

Після спілкування Петра Властовича з монахами у Сомогиварі він став затятим католиком і навіть перехрестив свого сина на Ідзю. Крім того, Петро запропонував королю план нейтралізації перемиського князя Володаря, який хотів повернути втрачені на заході руські землі (кордони Русі в X ст. «доходили аж до Кракова») і закликав усіх руських князів не коритися полякам, а об'єднати усі свої сили для наступу.

Петро, власне, і прикинувся одним з тих, хто відгукнувся на заклик Володаря, присягнув йому у вірності на хресті, а потім підступно викрав під час полювання і привіз до Кракова, нарадивши Болеславу не вбивати свого в'язня, а відпустити за величезний викуп, про можливі розміри якого він, перебуваючи в Перемишлі, мав точну інформацію.

Викуп і справді був таким колосальним, що про цю подію написали мало не усі середньовічні хроніки (золото і срібло до Кракова з Перемишля везли на кількох десятках возах). Володимирко віддав за батька усю скарбницю Перемиського князівства. Після цього, не маючи матеріальних засобів для ведення подальшої боротьби з Польщею, перемиські князі перейшли до глухої оборони, яка тривала аж до 1340 р. Доля Західної Русі після цих подій була вирішена.

Петро дістав свої срібняки Іуди — величезні маєтки і почесні, але навіть католицька церква не простила йому порушення клятви на хресті, хоча цей хрест і був православним. Рим примусив його віддати більшу частину викупу на будівництво в Польщі костелів, а король «віддячив» тим, що осліпив, і Петро мусив тікати назад до... Перемишля, де і провів останні роки свого життя.

Зазвичай магнати руського походження переходили в католицизм під тиском обставин, задля кар'єри, але старалися не надто шкодити своїм селянам і приносили багато користі Русі, навіть ставши католиками. Однак серед них були і відкриті зрадники на кшталт Петра. Особливо відзначився серед них Сигізмунд Орос Земплінський, про руське походження якого свідчить його ім'я. Він так жорстоко переслідував своїх підданців, які не бажали переходити в католицизм, що його дії жахали навіть хроністів-католиків.

У Сомогиварі вже нічого не нагадує про трагічний поворот у долі Галичини та усієї Західної Русі. Властовичі змінили своє прізвище на Дуніних і сюди більше ніколи не приїжджали, ходили напрошу в Чехію або Францію, в монастирі св. Ідзі. Нині можна лише дивуватися, як одна особа могла зробити Русі стільки лиха.

Література: 2; 48; 74; 77; 83.

Тарналелеш

Тарналелеш (Tarnalelesz) — одне з найбільших руських поселень в басейні річки Тарна, вздовж течії якої пізніше сформувалася лінія розколу між західними і східними слов'янами.

Тарналелеш виник ще в часи матріархату, коли родовими богинями русинів були Лада і Лела. Згодом королі надали ці землі, в т.ч. Тарналелеш і Тарнасентмарію, руському князю Молодику, який відтоді став називатися Тарночі. Як і більшість родів руського походження, Тарночі відзначилися в обороні рідних земель під час турецької навали XVI ст. Андрій Тарночі командував королівським військом у басейні річки Ваг. Це була героїчна епопея в історії Угорської Русі, яка за своєю напругою та жертовністю не поступалася боротьбі з татарами в українському степу, але, на відміну від останньої, про цю сторінку історії нашого етносу ми майже нічого не знаємо, а русини Андрій Тарночі, Степан Дуб, Гаврило Орос, Андрій Орос, Степан Орлай та багато інших стали героями не нашого, а угорського народу.

На жаль, цей триумф руського духу і руського військового мистецтва для Угорської Русі в майбутньому обернувся величезною трагедією: тікаючи від османів на цю руську етнічну територію, угорці так її заповнили, що русини перетворилися на етнічну меншість.

На відміну від Дуба, який підтримав рух Івана Запольського на відокремлення від Угорщини і був закатований у Братиславському замку, Тарночі отримав високі чини і маєтки (переважно на території сучасної Словаччини) і оселився в Костелянах. Згодом у Костелянах знайшли величезний архів історичних документів щодо минулого Угорщини і Угорської Русі. Тож вірогідно, що Тарночі так остаточно і не змадяризувалися і цікавилися руськими коренями свого роду і своєї рідної землі.

Література: 12; 13; 25; 74; 83.

Тата

Тата (Тата) — на поч. XX ст. це угорське місто в Га-

личині було відоме не менше, ніж Будапешт, оскільки тисячі галичан і лемків їздили на заробітки в шахти, розташовані поруч, у Татабані.

Вже від римських часів Тата прославилася як курорт, а король Сигізмунд (1387–1437) часто сюди приїжджав, лікуючись місцевими термальними водами Королівський палац, на відміну від Вишгорода та Остригома, зберігся до наших днів. Разом з ним сюди приїжджала його дружина руська княгиня Марія з роду Кориятовичів, можливо також, що в цьому палаці бував її батько, подільській князь Федір Кориятович.

Не гірший за королівський був палац найбільшого магната Угорщини князя Естергазі, збудований у XVIII ст. за проектом архітектора Я. Фельнера.

Література: 2; 48; 74; 83.

Тисафолдвар

Тисафолдвар (Tiszaföldvár) — в цьому місті над Тисою народився відомий письменник і філософ українського походження Андрій Маснюк (1857–1927), автор відомої філософської праці «Краса», а також «Євангелістська догматика» (1888 р.). Від 1885 р. він викладав у Теологічній академії у Братиславі, а від 1895 р. був її ректором.

Література: 83.

Тихани

Тихани (Tihany) — одне з найдавніших руських поселень на Балатоні. Селище розташоване на півострові, що глибоко вдається в озеро, тому шпилі костелу бенедиктинців, збудованого на фундаментах колишньої руської церкви св. Миколая, видно з будь-якої точки цього знаменитого курорту. Ще у XVIII ст. куполи були цибулястими, але угорці зробили генеральну «реконструкцію» цієї видатної пам'ятки архітектури, і туристи, намилювавшись красою цієї унікальної споруди, її феноменальною гармонією з навколишньою природою, повертаються додому, так і не довідавшись про те, що вони побу-

вали на землях колишньої Угорської Русі і відвідали одне з перших джерел її духовності.

Видно, сам Господь подбав про те, щоб незважаючи на війни, катастрофи і катаклізми збереглася Софія Київська як символ Київської Русі і цей монастир в Тиханах як символ Угорської Русі. Татари у 1242 р. майже підійшли до Тихан, і тут їх нагнала звістка про смерть хана Одегея, і вони повернули назад.

Тихани є матеріальним підтвердженням повідомлення Йордана з VI ст. про розселення словенів від Балатону до Дністра. Щоправда, дані археології свідчать про те, що в VI ст. поселення слов'ян були зосереджені на сході від Балатону, а на західному березі і в районі болотистої Зали вони почали виникати лише в VII ст. (Залавар, Кестхей, Покасепетка, Залакоман, Варсигет, Рецешкут, Хоссуштет, Борналлашсигет). Певно, це пояснюється нашестям аварів, яке змусило більшість дулібів переселитися в Галичину та Чехію, а решту заховатися у важкодоступних болотах Балатону і Зали, Баконських горах, а також тут, на цьому півострові, де можна було організувати добру оборону від чисельно переважаючих сил противника.

Тихани відповідають своїй давньоруській назві. Навіть тепер тут стоїть така тиша, що від одного лункого звуку луна може повторюватися 15 разів. Це справжній загублений світ, де ще збереглися скам'янілі конуси колишніх гейзерів (подібно є тільки в Ісландії та на Камчатці), росте лаванда, є озеро, розташоване на 26 м вище рівня Балатону. Поруч, у містечку Тапольце, є багато підземних озер, куди водять екскурсії на човнах.

Для нас Тихани є не тільки загублений світ, а й загублена Русь. Перший руський печерний монастир з'явився тут ще до часів короля Андрія I, руська духовна традиція, можливо, сягає часів Паннонського єпископства Мефодія. Адже Андрій I у 1055 р. наказав себе поховати тут, бо в Тиханах здавна існувала династична традиція, пов'язана із жіночою лінією роду Арпадів.

У Тиханах розказують легенду про Княгиню, яка володіла Золотим руном. Йдеться, вірогідно, про руську Білу Княгиню з Білгородського князівства, дружину угорського князя Гейзи, що мала тут свій маєток.

З документів відомо, що її син Стефан Святий, після того як перехрестився на католика, заслав сюди свого дядька на ім'я Дюла (тобто вождь, князь) та його сина. Руське ім'я Дюли було Прокіп, він походив з Білгородського князівства, тобто це був рідний брат Білої Княгині. В Тиханах він прожив до самої своєї смерті.

У грамоті Владислава I, яку він видав ігумену цього монастиря Космі, сказано, що церкву св. Миколая та келії в скелях наказав видовбати якийсь чоловік, який мешкав у Тиханах. Він також надав у власність цьому монастирю кілька маєтків, отже був заможною людиною, і вірогідно, цим чоловіком був брат Білої Княгині Прокіп або його син Михайло. Монастир у Тиханах став місцем їх поховання, тож Андрій I наказав покласти себе теж тут. Ю. Венелін дослідив, що в Тиханах поховали сина Андрія I та київської княгині Анастасії Давида, що також підтверджує факт існування тут давньої усипальниці руської лінії роду Арпадів. У тому, що це була саме руська лінія Арпадів і що поховані тут були русинами, немає сумніву, оскільки угорська назва печерного монастиря в Тиханах — Ороске, що в перекладі означає Руський Камінь (Поджега В. Печерская Лавра Тиханская // Подкарпатская Русь, 1925. Т. II).

Словацькі історики українського походження дослідили, що першим печерним монастирем на Русі була не Києво-Печерська Лавра, а монастир у Тиханах. У Київ традиції печерного життя ще у 1015 р. принесли ченці з Тихан, які називалися Мойсей, Григорій та Угрин. Коли Ярослав Мудрий заснував Києво-Печерську Лавру, то цей монастир від 1051 р. став підпорядковуватися Києву під назвою Тиханська Лавра. Остання письмова згадка про неї міститься в документі короля Владислава у 1092 р. Після його смерті Лаврою заволоділи сусіди — бенедиктинці, які збудували свій монастир поруч. Оскільки бенедиктинці назвали свій монастир на честь св. Анніана, а король Андрій I надав йому численні привілеї, історики вважають, що монахів сюди з Франції прислала сестра королеви Анастасії Анна Ярославна.

Руський слід в цьому регіоні зберігся також у інших архітектурних пам'ятках.

У сусідньому Балатонфюреді ще стоїть церква із

класично-візантійським куполом, а на горі Чуч зберегла-ся сторожова вежа, аналоги якій є лише на Русі. Історики вважають, що такі вежі використовувалися руськими князями не тільки для захисту, а і для позначення кордонів своїх земель. Німці та угорці таких веж не будували.

Колишній руський печерний монастир розташований на найвищій точці півострова і домінує над усім Балатоном. Внизу, під ним, на березі озера розкинулось селище Тихани, мешканці якого займаються вирощуванням лаванди. Безумовно, за тисячу років етнічний склад населення Тихан повністю змінився (хоча села на «русько-му праві» згадуються тут в архівних документах у 1378 р., 1466 р., 1493 р.), мешканці вже давно розмовляють угорською мовою. Однак, руські впливи тут ще можна відчутти у вишивці та виробках з дерева. Архітектура селища є настільки оригінальною та відмінною від традиційної угорської, що уряд надав Тиханам статус музею під відкритим небом.

Наші предки мали неабиякий смак, місця тут справді королівські: поруч із Тиханами збудував палац з чудовим парком австрійський ерцгерцог Йосиф, а в бухті Сіглігет — князь Естергазі, селяни якого займалися виноробством.

Ченці цього руського печерного монастиря і започаткували тут традицію вирощування винограду та виробництва вина. Деякі з їх марок (наприклад, «Сюркебарат», тобто «Синій монах») можна скуштувати навіть сьогодні. Спочатку це вино виготовляли лише для церковних потреб, але у XVIII ст. в сусідньому Бадачоні князь Естергазі налагодив промислове виробництво не тільки «Сюркебарату», а й ще більш знаменитого «Кекнелю», і сьогодні ці вина в Угорщині вважаються найкращими.

Зв'язки Угорської Русі з Київською є малодосліджені. Є версія, що Первинний Руський літопис був написаний або тут, або у Вишгороді, Нітрі чи Веспрімі. Вірогідно, у Києво-Печерську Лавру і до Нестора цей літопис потрапив через монахів Тиханського монастиря, які походили з Києва. Саме завдяки їм ми отримали відомості про найдавнішу історію Угорської Русі.

Безумовно, руський дух, давньоруське минуле цьо-

го краю найкраще відчувала інтелектуальна еліта Угорщини українського походження. Балатон приваблював багатьох художників, але пейзажі з району Тихан найкраще вдавалися Олександру Бродському («Буря») та Володимиру Чиросу («Балатон», «Тихани»).

Угорські українці повинні знати минуле свого народу, щоб жоден угорський шовініст не зміг їх переконати у тому, що цивілізацію в цю країну принесли зайти-кочівники, а не її давні місцеві жителі — русини. Діти угорських українців зможуть найкраще відчуті свої корені у Вишгороді, Новгороді, Мішкольці, Ягері, Оросланах, Оросхазі, Оросварі, Доброчині і, безумовно, тут, у Тиханах. Тому поруч, у Занці, ось уже кілька років діє українській молодіжний табір.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 42; 43; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92; 93.

Токай

Токай (Токај) — давньоруське містечко біля місця впадіння Бодрого до Тиси, яке колись називалося Стока і де ще донині діє руська православна церква, служба в якій триває з XVI ст. (!!). Тут, у долині Моги, над річкою Сая, 12 квітня 1241 р., татаро-монголи розбили війська Угорського королівства, якими командував палатин Діонісій. Аж тоді Бела IV збагнув, яку величезну загрозу для європейської цивілізації становить Схід (Данило Галицький неодноразово пропонував йому об'єднати сили, але король легковажив цією загрозою і відмовлявся).

В усьому світі Токай відомий як центр виробництва неперевершеного за своїм смаком токайського вина, яке споживав навіть пуританин Кромвель, а Шуберт написав на його честь свою знамениту «Хвалу Токайському».

Виноград визріває на схилах однойменної гори Токай, а вино дозріває в бочках, які виготовлені з дубів, що ростуть біля Гонтчруські (в інших бочках бродильний грибок, завдяки якому утворюється неперевершене токайське вино, гине).

Світова опінія пов'язала токайське вино з мадярами, хоча зрозуміло, що кочівники не могли займалися вино-

градарством (виноградна лоза культивується сотні, а іноді й тисячі років). Хтось мав би навчити їх цій справі. А що волохів у X ст. вони «прогнали», залишивши лише словенів, і вся їхня сільськогосподарська термінологія є руського походження (в т.ч. «бочка» і «бокал»), то зрозуміло, хто були ці вчителі. До речі, найкращий сорт токайського вина називається по-руськи — «Саморобне».

Прикметно, що більшість зон виноробства зосереджена в тих місцях, де колись діяли православні монастирі, а роль у розповсюдженні виноробства руських ченців монастиря в Тиханах є загально визнаною. В XIII ст. документи згадують імена русинів, які займалися виноробством у Винному, що тепер на території Словаччини, північніше Токая. Тим більше цей промисел мав би існувати тут, у Токаї — дослідники припускають, що це було від XII ст., якщо не раніше.

Токайські вина високо цінилися в Україні, Польщі і Росії серед магнатерії та шляхти. На торгівлі цим вином вирости міста і збагатилися цілі регіони Прикарпаття. А що східне слов'янство вийшло з регіону Букових гір та Мішкольця, то смак цього вина, видно, закладений у генетичну пам'ять східного слов'янства, що пояснює багатовікову славу токайського. За намовою Розумовського, імператриця Єлизавета Петрівна ще у 1745 р. заснувала в Токаї Російську комісію з розведення винограду, цей досвід був успішно перенесений до Криму. За часів Катерини II чиновники цієї комісії вже займалися не стільки виноградарством, скільки розповсюдженням серед місцевих русинів москвофільських байок про те, що вони становлять одне ціле з росіянами і що щасливе майбутнє їм може забезпечити лише Російська імперія.

Тому Токай привернув увагу австрійського міністерства внутрішніх справ, з приводу «російської інтриги» (так назвали цю акцію австрійські службовці) зав'язалося жваве листування, але австрійці тоді не змогли припинити російську пропаганду, і «москвофільство» пустило корені в Угорській Русі. Уся комічність і водночас трагічність ситуації полягала у тому, що росіяни не є слов'янами, що на 60–70% — це ті самі угорці, угро-фіни, тож русинам пропонували поміняти шило на мило.

В цій «інтризі» були, однак, й деякі позитивні моме-

нти.

По-перше, ми маємо документальне підтвердження того, що у XVIII ст. населення Токаю складалося ще переважно з українців.

По-друге, пропаганда москвофільства привела до того, що ціла армія високоосвічених українців виїхала з Угорської Русі в Росію, в т.ч. в Україну. Вони й виховали М. Гоголя і Т. Шевченка, ціле покоління «об'єднаних слов'ян» і членів «Кирило-Мефодієвського братства». Саме це покоління пробудило приспану на сході українську національну свідомість, тобто, свою історичну місію щодо східних українців західні українці виконали.

У складі Російської комісії в 50-х роках XVIII ст. у Токаї побував Григорій Сковорода (1722–1794) і переконувався в існуванні Угорської Русі та справедливості тверджень Нестора-літописця про походження Русі з Дунаю.

Ще з давньоруських часів на горі в Токаї стояв замок, який у 1412 р. його власник перетворив у справжню фортецю. У 1697 р. місцеві русини повстали проти графа Бодемонта, за допомогою мотузок вилізли на мури замку-фортеці і захопили її. Після тривалої облоги, коли у селян зовсім не залишилося води, вони повірили клятвам графа не карати повстанців та відкрили ворота... Усі були страчені.

Замок відіграв важливу роль у 1663 р. під час оборони Токаю від військ турецького візира Ахмета Каприлі, а також у повстанні куруців 1705 р. Щоб замок не потрапив в руки австрійців, Ракоци наказав підірвати його, і від унікальної пам'ятки української архітектури залишилася купа каміння.

Руським був не тільки Токай, а й увесь регіон навколо нього. На протилежному боці Тиси містилося давньоруське городище Збовч, яке угорці у 989 р. не змогли взяти (про запеклість тутешніх боїв свідчать 13 угорських мечів, які тут були знайдені, тимчасом як на території цілої Угорщини їх знайдено лише 7).

У 1046 р. при дієвій допомозі Києва угорським королем став православний Андрій I, одружений з донькою Ярослава Мудрого Анастасією, який підтримував русинів та Руську церкву. Сусіднє село Галас він подарував русину Петру Комесу, який заснував тут православний мо-

настир Заст, де, як і в Тиханах, любила бувати королева Анастасія. За Тисою був ще один православний монастир в Тормові, де, як вважають, оселилися руські ченці, яких у 1055 р. чехи вигнали з Сазави.

В атмосфері етнічного та міжконфесійного миру, яка тривала понад століття, руські землі поступово були втягнуті в орбіту угорської державності, а після придушення повстання Петра Порошенка у 1321 р. усі руські землі тут перейшли у володіння угорців.

Звісно, мешканці не стали моментально мадярами, до 1845 р. у Токаї діяла руська школа (притому, що такої школи не було навіть в Ужгороді та Хусті).

З 1750 р. і донині тут діє православна церква (де зберігаються такі раритети, як «Євангеліє» 1744 р. та «Апостол» 1766 р.).

Вірогідно, токайці, які зараз відвідують цю церкву, є прямими нащадками українців, які проживали тут з давніх-давен (про це, зокрема, свідчать їх прізвища: Бондар, Заяц, Рошкович, Данко). Однак, рідну мову вони вже забули і навіть в побуті користуються угорською.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 60; 66; 67; 68; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 92; 93.

Тордас

Тордас (Tordas) — батьківщина українського астронома Івана Шайновича (1733–1785), який після навчання у Відні був асистентом професора Хелла і одним з перших спостерігав та описав прохід Венери через диск Сонця.

Література: 83.

Фай

Фай (Faj) — мадярське поселення біля Мішкольця, яке постало на місці спаленого у 1242 р. татарами давньоруського села Попи.

Тут і справді тоді жили попи, тобто священники, оскільки документи свідчать про існування в Попах церкви

св. Петра. Крім цього села татари знищили сусідні Раки, звідки походить рід Ракоци, Широке, Прилоги, Поповець, Сідлець та Конотопи.

Література: 29.

Фельдебро

Фельдебро (Feldebrö) — селище на південь від Ягера, де збереглися фундаменти найдавнішої руської церкви IX ст., а також елементи фресок руських майстрів XI ст.

Давньоруська назва цього поселення — Дебрев. Разом із сусідніми Фугесабанами, де археологи знайшли пам'ятки часів виникнення слов'янства, Фельдебро є підтвердженням того факту, що на час появи угорців кордон розселення русинів між Тисою і Дунаєм проходив по лінії Вац — Тисафюред. Про це свідчить опис кордонів держави Болеслава Хороброго у 1000 р., який співпадає з кордонами Великої Хорватії (Болеслав Хоробрий отримав династичні права на Велику Хорватію після одруження з донькою хорватського князя Добромира; ці права визнали угорський король Стефан та Володимир Великий, який протягом 4 років, від 996 р. до 1000 р., також володів цими землями).

Ці факти, що згадуються в Руському літописі та хроніці Галла Аноніма, дозволили дослідникам Лемківщини стверджувати, що Лемківщина є спадкоємицею Великої Хорватії і що її південний кордон в X ст. проходив по лінії Вац — Тисафюред, тобто тут, біля Фельдебро.

Література: 2; 16; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 31; 33; 34; 35; 74; 83.

Фельнемет

Фельнемет (Felnémet) — до XVI ст. це село біля Ягера (Егера) було руським, називалося Сарвашки і належало Богачам. Під час турецької навали руські жителі Сарвашок прославилися при обороні місцевого замку і Ягера. Турки жорстоко їм помстилися: знищили і замок, і село.

Люди довго не наважувалися йти на ці згарища, тому австрійці надали регіону значні пільги і привілеї, але тільки німцям. Ось чому у XVIII ст. населення навколо Ягера стало переважно німецьким, а Сарвашки отримали нову назву — Фельнемет.

Про руські часи в селищі нагадують лише руїни руської церкви XIV ст.

Література: 2; 13; 22; 23; 24; 25; 26; 74; 83.

Фюзер

Фюзер (Füzér) — замок чернігівського князя Ростислава Михайловича, де народилася його дочка Кунгута, яка у 1261 р. вийшла заміж за Оттокара II і стала королевою Чехії.

Цей замок, що розташований ближче до Кошиць, ніж до Мішкольца, в сер. XIII ст. був фактично столицею Угорської Русі, оскільки у 1243 р. Бела IV подарував своєму зятю Ростиславу Михайловичу не тільки Фюзер, а й усі землі від Шариша до Семигороддя, які були найбільше спустошені татарами-монголами.

Ростислав Михайлович заселив цю землю русинами: близько 40 тис. чоловік з Галичини та Чернігівщини. Це був унікальний період в історії Західної Русі, коли 70 років після татарської навали вона належала виключно руським князям (Данило Галицький володів усією Лемківщиною аж до Тилича на заході та Винного на півдні, а Ростислав Михайлович фактично управляв цілою Угорською Руссю. Після них це успадкував Лев Данилович, який, крім Галичини, мав також частину Угорської Русі, можливо, навіть включно з Фюзером (кордони його володінь, вірогідно, співпадали з сучасним кордоном між Угорщиною та Словаччиною).

Історія роду Ростислава Михайловича є надзвичайно цікавою, хоча українські історики зосереджуються лише на описах його тривалого суперництва з Данилом Галицьким за Галицько-Волинське князівство та на допомозі від Угорщини в боротьбі за Русь, яку він отримав після свого одруження з донькою короля Бели IV принцесою Анною.

Ця родина в історії Західної Русі відіграла не меншу

роль, ніж Данило Галицький. Найбільше добра для України та її народу зробила не чоловіча, а жіноча лінія цього роду. Кунгута стала чеською королевою, її сестра вийшла за царя Михайла і стала болгарською царицею, Агрипина Ростиславна стала дружиною великого князя польського Лешка Чорного і відіграла значну роль у розподілі Польщі між Чехією та Галицько-Волинським князівством.

Найбільш корисною для України була діяльність Кунгути Ростиславни.

Дитячі роки вона провела тут, у Фюзері, серед чудової природи і в руському середовищі. Вірогідно, її охрестили в руській церкві: документ 1245 р. засвідчує заснування Ростиславом Михайловичем руської церкви в Фюзері (це найдавніша документальна згадка в Угорській Русі про існування руської церкви в селі, оскільки з того часу збереглися лише грамоти про заснування монастирів. Відомо також, що церква Косми та Дем'яна була в сусідньому селі Кузьмичі: документ засвідчує її існування у 1414 р.). Коли Кунгута стала королевою Чехії, німці звинувачували її у тому, що вона не була щирою католичкою, а таємно сповідувала православ'я.

У німців були вагомі причини ненавидіти Кунгуту, адже довідавшись про незвичайну красу дочки Ростислава, король Оттокар II покинув свою колишню дружину — німкеню Маргариту Бабенберг, поїхав в Угорщину і у 1261 р. одружився з руською княжною у Братиславі, а пізніше коронував її у Празі. Це був надзвичайно рідкісний в той час шлюб з любові (хоча не можна виключати, що за допомогою цього шлюбу король намагався змусити Данила Галицького до компромісу). Часи правління Оттокара II, королеви Кунгути та їх сина Вацлава відзначалися надзвичайним підйомом і розвитком Чехії, яка домінувала в Центральній Європі, тоді ж були засновані більшість існуючих нині міст, а її кордони збільшилися мало не удвічі.

Україні завжди таланило на геніальних королів, які без жодного пострілу і жодної краплі української крові створювали найсприятливіші умови для її розвитку, але, на жаль, в народі залишилася пам'ять лише про одну з них — Роксолану. Кунгута Ростиславна і Софія Гольшанська зробили значно більше, але не своїми руками, а ру-

ками своїх дітей, яких вони виховали в любові до України та її народу.

Кунгута зайнялася політикою в часи правління Оттокара II, на якого мала величезний вплив. Німецькі хроністи зауважили, що вона не тільки користувалася руською мовою, таємно сповідувала православ'я і виховувала в руському дусі свого сина, а вела зовнішню політику на користь слов'ян.

Вона намовила чоловіка посадити на угорський трон свого рідного брата Белу Ростиславовича, бана Сербії. Оттокар II спрямував свої війська в Угорщину, але загадкова смерть Бели в Будапешті перешкодила Кунгуті реалізувати цей план. Тоді Кунгута зосередила зусилля на боротьбі з германізацією Чехії.

Після смерті Оттокара II у 1278 р. німці помстилися їй за проруську політику. Проти цієї тендітної жінки посталася уся міць Священної Римської Імперії. Кунгуту ув'язнили в Празькому замку, потім перевезли в Бездеж, у неприступні гори під Болеславом. Однак її вплив на сина тільки збільшився, і тоді Вацлава забрали у матері і вивезли на «виховання» до Бранденбурга.

Ростиславна утекла в Моравію, де ще жила руська шляхта і, спираючись на її підтримку, повела боротьбу проти німців. Пізніше вона таємно одружилася з Завісою із Фалькенштейна і переїхала в його родинний замок у Градці.

Над німцями нависла загроза загальнонаціонального повстання. Тому, вважаючи, що Вацлав вже став німцем, у 1283 р. вони повернули його до Праги і коронували як Вацлава II. Кунгута Ростиславна негайно виїхала до сина і за короткий час відновила свій вплив на короля. Однак, в 1285 р., як вважають спеціалісти, її отруїли.

У подальших бурхливих подіях в історії Чехії, Польщі і Русі брала участь сестра Кунгути Ростиславни Агрипина, яка відмовилася від польської корони на користь Вацлава II.

Вацлав II виріс людиною, якій були небайдужі інтереси батьківщини своєї матері. У 1289 р. він зустрівся з Львом Даниловичем у Моравії, і вони домовилися про поділ Польщі.

Галицько-Волинське князівство отримало давньору-

ські землі по Віслу включно із Любліном, а також значну частину Угорської Русі, ймовірно, із Фюзером. Вірогідно, так Вацлав II виконав заповіт своєї матері.

Кунгута Ростиславна не випадково опинилася в Бездежі, а згодом у Моравії, і не випадково Вацлав II призначив своїм намісником в Польщі єпископа Прокопа з Руссова.

Бездеж колись був столицею західної частини давньоруського племені білих хорватів, які населяли Карпати від Болеслава в Карконошах до галицького Стільська (їх північною столицею був Краків, а південною — Гонт або Вишгород). Ось чому чеські королеви руського походження отримували у володіння цей замок та навколишні землі. Відповідно, в Північній Моравії та Сілезії жили не тільки поляки і морав'яни, а й нащадки білих хорватів, які ще довго вважали себе русинами, незважаючи на германізацію, яка відбувалася тут навіть швидшими темпами, ніж у Чехії. Багато хто з них понімечився, багато й виїхало на Русь або в Польщу. Серед них були Гербурти, які і через 400 років вважали себе русинами, Одровази, Пенезки, Фіолі, Кромери, Коперники, Вержбити, Морштини, Очки, Штани, Властовичі, Орлики (Пилип Орлик був автором першої української Конституції). Вірогідно, русином за походженням був і другий чоловік Кунгути Ростиславни — Завіса з Фалькенштейна: після його смерті брат Завіси передав у дарунок Вишебродському монастирю православний хрест, виготовлений на Русі у XII ст. (цей хрест Завіса отримав у спадок від своєї дружини).

Наші історики даремно вважають, що для Київської Русі Велика Хорватія і Північна Моравія були чужою землею, про яку вона забула. Від 907 р. білі хорвати брали участь у походах князів Олега та Ігоря на Візантію, вони є у переліку руських племен, і коли Володимир Великий почав «збирати усі руські землі», то не оминув і Хорватію. У 992 р. він ходив не тільки до Стільська і Перемишля, як вважає більшість істориків, а, як повідомляє Татищев, — «аж за Віслу», на землі сучасної Малопольщі, де донині існує Руссов (саме з цього Руссова і походив майбутній намісник Вацлава II у Польщі Прокіп), а також декілька сіл з назвою «Володимирівка».

Татищев мав у своєму розпорядженні найдавніші копії літопису Нестора, які, на жаль, згодом загинули, тож його повідомленню можна вірити, як і тому, що у 1047 р. Ярослав Мудрий ходив не тільки допомагати польському королю приборкувати Мазовше, а й сюди, в Північну Моравію.

Історики не розуміють мету походу в Північну Моравію Володимира Мономаха та волинського князя Олега Святославовича у 1076 р., а похід сюди Данила Галицького у 1253 р. називають безглуздом, вважаючи, що він мав намір нібито йти в Австрію, але це йому не вдалося, і він даремно змарнував час у Моравії.

Австрія, безумовно, також цікавила галицького короля, який виховувався у Вишгороді і знав, що східну її частину колись становила так звана «Руська Марка», а отже він або його син Роман мали право претендувати на австрійський трон (Роман одружився з донькою останнього правителя «Руської Марки» герцога Бабенберга).

Північна Моравія цікавила Данила як земля білих хорватів, яку він хотів приєднати до своїх володінь. Тому він прийняв присягу на вірність собі у місцевих руських князів (зокрема Гербурта), тому у 1271 р. його воєвода Жилислав знову ходив походом у Північну Моравію.

Грандіозний спадок Великої Хорватії був поділений, за заповітом Кунгути Ростиславни, між Чехією та Руссю у Північній Моравії у 1289 р., коли Вацлав II запросив до Опави спадкоємця Данила Галицького князя Лева. Оскільки значна частина руських земель вже належала полякам, то це виглядало як розподіл Польщі.

Крім Північної Моравії до Чехії відійшла Сілезія з Малопольщею. Вацлав II знав, що крім поляків тут проживають русини (у Вроцлаві ще існував цілий руський квартал), тож поставив своїм намісником в Польщі русина Прокопа, з тим щоб русифікувати цей край і поступово усунути поляків від влади.

Польські русини або не зрозуміли задуму Вацлава II, або надто перейнялися долею поляків. Чехи і німці справді поводитися з поляками дуже брутально, принаймні польські історики вважають, що більш темної сторінки в житті Польщі не було. Не витримавши моральної відповідальності за те, що діялося в Польщі, Прокіп з Руссо-

ва у 1295 р. залишив посаду намісника. Пізніше руські князі згуртувалися в Сандомирі навколо Владислава Локотка, вигнали чехів з Кракова у 1307 р. і посадили на трон Владислава Локотка.

Проте поляки недовго пам'ятали добро. Вже у 1327 р. вони «віддячилися» тим, що захопили Люблін, Коросно і Ясло, а у 1387 р. — цілу Галичину.

Кунгуту Ростиславну поховали у 1285 р. у Празі, в церкві св. Варвари, що на території монастиря Агнеси Пржемиславни. Тут зберігся фрагмент її надмогильної плити.

Хто в Україні знає про цю жінку? В Україні героями вважаються ті, хто загубив мільйони душ, пролив море крові і в результаті надів на її шию польське або російське ярмо. А справжніми її героями є ті особистості, які робили свою справу так, що про це ніхто не здогадувався, а Західна Русь отримувала від їх діяльності колосальні можливості для свого подальшого розвитку.

Не вина королеви Кунгути і не вина королеви Софії, що усе напрацьоване ними змарнували їх безталанні нащадки.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92.

Ходмезоваршархели

Ходмезоваршархели (Hódmezővásárhely) — місто на півдні Угорщини, біля Оросхази, яке, як і Сарваш, славиться пам'ятками культури Корос і Тиської культури (від 3 500 року до нашої ери). Кераміка нагадує трипільську, тому можна припускати, що в цій місцевості сформувалися іранські племена.

У ті часи слов'яни, германці, фракійці перебували в індоєвропейському архетипі, який, ймовірно, локалізувався в Сарваші. Однак, Ходмезоваршархели допоможе зрозуміти феномен асиметрії та асинхронності етнічного розвитку, витoki якого містяться в глибинах світобудови, а саме в асиметрії правого і лівого простору. Одні етноси рухалися звідси на захід, інші — на схід, іранці є антиподами кельтів, фракійці — романців, угро-фіни — іллірій-

ців, балти — германців, а слов'яни, які вийшли з архетипу останніми, є антиподами самих себе (західні — східні слов'яни, західні — східні українці).

Асиметрія у просторі між ними проявляється у тому, що східні індоєвропейці зайняли значно більшу територію, ніж західні, а асинхронність розвитку у часі — у тому, що західні індоєвропейці до певного моменту в часі випереджають у своєму розвитку східних, але останнє слово природа, все ж таки, залишила за східною гілкою індоєвропейства.

Механізми цієї діалектичної закономірності допоможуть зрозуміти археологічні пам'ятки на території Угорщини, в т.ч. у Ходмезоваршархелах.

Література: 2; 14; 16; 42; 47; 48; 54; 59; 68; 71; 79; 80; 82; 86.

Чанад

Чанад (Czanad) — давньоруська столиця Мармороського князівства (одного з 3 руських князівств в басейні Тиси), яка на час появи тут мадяр називалася Марошград.

Тоді, у 985 р., тут правив князь Глад, васал Болгарського царства, тож мадяри не наважилися вступати з ним в конфлікт, тим більше, що болгари дозволили їм без бою пройти далі на захід.

Ситуація змінилася у 1031 р., коли у болгар виникли серйозні внутрішні та зовнішні проблеми, і Стефан I вирішив, що настав час приєднати цю землю до Угорщини. В Марошграді тоді правив болгарський хан Охтум. Один з його воєвод на ім'я Чанад перейшов на сторону Стефана I і за допомогою угорців розбив Охтума. У нагороду за зраду король подарував йому цю землю, а місто з того часу почали звати Чанад.

Від X ст. тут існувала церква Івана Хрестителя (у 1868 р. археологи виявили руїни цієї однієї з перших руських церков).

Література: 29.

Чонград

Чонград (Czongrad) — місто в середній течії Тиси, яке мало руську назву Черноград і було столицею «Болгарської землі», про яку писав Нестор, розповідаючи про походження Русі.

Цю землю часто помилково ототожнювали з територією сучасної Болгарії, хоч існує повідомлення про те, що у 823 р. болгарський хан Крум розбив аварів і вигнав їх з Угорщини, а на їх місці виникли поселення болгар, зокрема Полгар на півночі країни, недалеко від Токая.

Болгар було небагато, і вони порозумілися з місцевими русинами, принаймні, жодних повідомлень про протистояння між ними не збереглося. Болгари зробили Черноград столицею, оскільки це було старе, добре укріплене руське місто (про це свідчить його назва: Черноград означає «земляний град»), рештки якого збереглися до наших днів і розташовані поруч, біля села Маркальфарок.

Між 882 та 895 рр. цим регіоном цілком можливо володіла Велика Моравія, але за допомогою деяких руських князів мадяри розбили її війська в Угорщині і просунули свої кордони далі на північ. Мадярам довелося битися за Чонград і Мармороське князівство мало не півтора століття, бо їм протистояли об'єднані сили болгар і русинів.

Стефан Святий був змушений визнати сина болгарського хана Охтума своїм воєводою і намісником в Чанаді, а Чонград перейшов в руки угорців.

Остаточо витіснили болгар з Угорщини в XIII ст. кумани (половці). Це їм легко вдалося, оскільки болгари жили не на всій території, а тільки в містах-колоніях, як греки. Половці зробили Чанад своєю столицею, і протягом кількох століть пам'ять про те, що Чонград, Полгар та Чанад були колись болгарськими містами, стерлася.

Вижити з півдня русинів було значно важче, бо вони, корінні жителі цих земель, жили переважно в селах, але з появою у XIV ст. волохів (румун) вони не витримали цього сусідства і подалися в Карпати (так звана «Волоська колонізація»), а українці залишилися тут лише в Лугоші, і найпівденнішим руським містом в Угорщині ста-

ла тоді Оросхаза.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 23; 24; 25; 26; 27; 30; 33; 66; 67; 70; 74; 83.

Шайопалфальва

Шайопалфальва (Szajópalfalva) — давнє руське село біля Мішкольця, звідки походить унікальний український пісенник з нотами XVII ст., який належав місцевому греко-католицькому священику отцю Власію.

Подібні українські пісенники були знайдені також в Ардо-Потоці, Кайменках та в інших місцях колишньої Угорської Країни, причому угорські аналоги відсутні, що наводить на певні висновки щодо давніх джерел угорської музикальної культури та витоків творчості Б. Бартока та Ф. Ліста. Вірогідно, крім землеробства русини навчили мадярів і музичного мистецтва (див. «Slovensko-Rusinsko-Ukrajinske vzťahy od obrodzenia po súčasnosť». Bratislava, 2000.).

Руська церква перейшла тут на мадярську мову у 1898 р., але деякі люди донині називають себе руснаками, а діти тут колядують на Свят-вечір.

Література: 29; 48; 66; 67; 74; 83; 85.

Шариський Поток

Шариський Поток (Sárospatak) — місто, яке в сер. XI ст. заснувала королева Анастасія Ярославна на торговому шляху з Вишгорода до Києва. Вона поставила тут церкву і, як свідчать хроніки, довго тут жила, боячись нападу німців на Вишгород. В «Угорсько-польській хроніці» XIII ст. повідомляється, що кордони Угорщини та Русі сходилися біля замку Саліс, тобто Шариський Поток тоді належав Русі. В XVI ст. місто прийняло від Вишгорода естафету неофіційної столиці Угорської Русі. Одні автори переводять цю назву як «Болотняний потік», другі — як «Солоний», треті — як «Руський». Певно, останні є найближчі до істини, оскільки гідроніми мають найдавніше походження, і назви річок Шар-ос, Мар-ос, Кор-ос пов'язані з давніми осами (оросами — русами), про яких зга-

дував ще Птолемей. Крім того, навіть у XIX ст. це було місце найбільшої концентрації українських сіл в Угорщині (Пустополе, Грамоги, Міклашовці, Київ, Осада, Комлоска, Вайдачка, Карча, Князі та ін.). Саме звідси походять відомі руські магнатські роди (Потоцькі, Комлоси, Орманди, Ракоци). Земля ця настільки давня, що можливо, й рід Кия також походить звідси, тобто з Києва. В Карчі, наприклад, було розкопане руське городище IX ст., а назва поселення Князі говорить сама за себе.

Протягом багатьох століть руська магнатерія не тільки втримала цей регіон у своїх руках, а й претендувала, починаючи від Самійла Аби, на панівне становище в цілій державі або намагалася відділитися у самостійне князівство. Історія боротьби русинів за власну державність в Угорщині досліджена дуже погано, проте відомо, що в епіцентрі подій постійно був Шариський Поток. Найбільш резонансними епізодами цієї боротьби був рух Івана Запольського та повстання Ференца II Ракоци.

За допомогою лемківських загонів із Прикарпаття (князь мав там свої маєтки) Запольський розбив тут урядове військо і був проголошений королем Угорщини. Всю Угорщину, однак, втримати він не зміг, тому за сприянням Роксолани, виділив для свого сина східну частину королівства і утворив Семигородське князівство.

Умови для русинства тут були більш сприятливі, тож, на відміну від земель, які залишилися в складі Угорщини, на території колишнього Семигороддя українство збереглося до наших днів.

Ще більш бурхливими в історії Шариського Потоку були події середини XVII — поч. XVIII ст., пов'язані з родом Ракоци.

Рід цей походив з села Раки. Село було зруйноване татарами в XIII ст., і їх основним маєтком став Фельсовадаш, що неподалік від передмістя Шариського Потоку. До початку XVI ст. цей рід був маловідомий. Як і більшість шляхтичів руського походження, Іван Ракоци уславився в часи захисту Угорської Русі від турків, при обороні граду Лікава, за що отримав великий маєток в Шоренці. Його син Сигізмунд (1544–1608) завдяки вигідному шлюбу приєднав до цього маєтку Мукачево та Маковиці і став одним з найзаможніших шляхтичів Семигород-

ського князівства. Ракоци підтримували тісні контакти з Україною та українськими шляхтичами, зокрема з Юрієм Немиричем, з яким перебували в родинних зв'язках.

Як тільки стало відомо про повстання Б. Хмельницького, Юрій II Ракоци встановив з ним через Немирича постійний зв'язок. Вони вирішили забрати у Польщі давньоруські землі включно з Краковом поділити між Україною та Семигороддям.

Юрій II Ракоци організував повстання Костки Наперського на Краківщині. Хоча український гетьман направив на захід полковника Ждановича, основну роль у захопленні Кракова влітку 1657 р. відіграли війська семигородського князя. Переважну більшість в армії Ракоци склали руські селяни Закарпаття, Семигородщини, Пряшівщини і Шариша. Кожне українське село дало в його армію по 10–15 хлопів. Навіть Швеція погодилася тоді, що Україна має мати свої стародавні західні кордони на Віслі і закріпила це у відповідній угоді. Однак, смерть Б. Хмельницького та важке становище щойно народженої української держави на сході не дали можливості реалізувати ці плани.

На поч. XVIII ст. Ференц II Ракоци очолив повстання куруців (1703–1711 рр.), яке дивним чином співпало з підйомом національно-визвольної боротьби в Україні, і саме Україна, в особі бережанської княгині Сенявської, яка мала тісні зв'язки з Мазепою, надала йому дієву допомогу (див. Ромхани). В армії Ракоци цілі полки були українськими, ними командували Ковач, Беца, Добей, Коссей та інші русини. Однак з часом їх витіснили шляхтичі, і повстання зазнавало поразку за поразкою. Князь через Берчені звернувся до Петра I за допомогою, але той, на відміну від Мазепи, обмежився обіцянками (прикметно, що Берчені розмовляв з ним українською мовою без перекладачів).

Основні політичні події під час цього повстання відбувалися в Шариському Потоці. В замку князів Ракоци приймалися рішення державної ваги (на якийсь час в Угорській Русі була відновлена державна адміністрація). Тепер тут створений музей повстання 1703–1711 рр. У залі «Під Розою» відбувалися засідання Державних зборів, тут приймали послів іноземних держав, збиралися

відомі митці з цілої Європи. Певний час Шариський Поток був справжнім європейським культурним центром, центром наукової думки, адже сюди приїздили інтелектуали з цілої Європи. Ференц, на відміну від Запольського, не прагнув встановити контроль над цілою Угорщиною, його цікавили лише руські етнічні землі на півночі, там, де він мав найбільшу підтримку. Поразка Мазепи у 1709 р. зумовила його поразку у 1710 р. Це боляче вдарило по Угорській Русі, національний та духовний занепад швидко переріс в економічний, і ця територія швидко перетворилася із найрозвиненішого у найвідсталіший регіон Угорщини. Руська шляхта остаточно втратила свої амбіції, махнула рукою на самовизначення та власну державність, почала швидко онімечуватися та мадяризуватися, і в ХІХ ст. навіть на території Словаччини не залишилося жодної шляхетської родини, яка декларувала своє українство (у ХVІІІ ст. їх ще було близько 30).

Нині важко повірити, що у ХVІ–ХVІІ ст. Шариський Поток був передовим освітнім центром Європи, що тут існував університет, а в ліцеї в 1652–1658 рр. викладав сам Ян Амос Коменський. Він реформував шкільну освіту, і його система використовується в школах дотепер.

Потяг до освіти в цих краях був дуже сильним, на цьому клаптику давньої руської землі одночасно функціонували 3 університети (в Шариському Потоці, Мішкольці і Ягері), освітній рівень не тільки шляхти, а й пересічних городян був високим, і умови для новаторства, на відміну від інших регіонів, були сприятливими. Більш інтелектуально розвиненої території, ніж тут, на той час в Русі не існувало. Не дивно, що пізніше не тільки Україна, а й Росія максимально скористалися талантами та знаннями вихідців з цих земель.

Така атмосфера не могла створитися моментально, вона визрівала протягом багатьох століть. Поштовх цьому процесу дала мати польсько-угорського короля Андрія-Владислава Варненського Софія Ольшанська. Дитинство Софії пройшло в Києві, її вчителями були монахи Києво-Печерської Лаври. Це була одна з найосвіченіших жінок Європи ХV ст. Ставши королевою Польщі, вона дуже здивувалася, дізнавшись, що поляки ще не мають Святого Письма польською мовою, а тому й не знають

його (латину тоді розуміли одиниці), А що в Шариському Потоці існувала відома школа руських перекладачів, то вона запросила місцевих вчених до Сянока і замовила їм переклад Святого Письма польською мовою (в цій роботі взяли участь не тільки місцеві русини, а й знавці польської мови з Сянока та Нового Корчина).

«Шарошпотоцька Біблія» є національною святинею польського народу, зберігається в бібліотеці місцевої гімназії (щоправда, тільки перший том, який майстри отримали в нагороду за свою працю). Для Угорської Русі ця Біблія є не тільки унікальною мистецькою та науковою пам'яткою, а й яскравим свідченням її високого інтелектуального рівня у порівнянні з Польщею та Угорщиною (варто нагадати, що переклад Біблії на угорську мову також здійснив місцевий русин Микола (1617–1667), який навчався в Англії).

Фундаментальна роль українського народу в процесах, що відбувалися на теренах Центральної Європи, не є кабінетним відкриттям нашого часу. Інтелектуали європейської науки і культури зрозуміли це ще в часи середньовіччя. Україна тоді була поділена між Росією, Польщею, Угорщиною, Румунією, Литвою та Чехією, тож систематизувати події, що відбувалися на її теренах, були здатні лише поодинокі особистості, як-от Ян Коменський.

Коменський народився у Волоській Моравії, жив і працював в Польщі (в т.ч. на Берестейщині) та в Угорській Русі. Саме тут, у Шариському Потоці, він дійшов висновку, що русинам треба об'єднатися і створити єдину державу, яка у подальшому домінуватиме в політичному, духовному та культурному житті Європи.

На жаль, Україна тоді була у надзвичайно важкому стані, тож ідея Коменського великого резонансу в українському середовищі не отримала. З українських інтелектуалів її зауважили хіба що Микола Градський та Михайло Оросвічевський (1630–1715), який спеціально приїздив тоді до Коменського в Шариський Потік. В Угорщині, точніше в Семигородді, ідея Коменського мала значно більший успіх, не виключено, що саме під її впливом Юрій II Ракоци здійснив разом з Хмельницьким похід на Краків.

Крім князівського замку, де колись зосереджували-

ся величезні багатства (річний прибуток цих князів сягав 10 тис. дукатів), в Шариському Потоці зберігся ліцей, де викладав Коменський, а також унікальна бібліотека з 150 тис. книг та 2 тис. інкунабул.

В місті є руська церква з 1728 р., збудована на місці старої, яка була заснована ще в часи князя Федора Коріятовича. Там є «Служебник» 1719 р., «Псалтир» та «Октоїх», а також з 1719 р. ведеться метрика, де записано багато українських прізвищ, як-от Демко, Яшко, Тимко, Іванко, Руснацко, Барвінек та ін.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 71; 72; 74; 79; 80; 83; 88; 92.

Шаторальяуйхели

Шаторальяуйхели (Sátoraljaújhely) — давнє українське місто на кордоні із Словаччиною. Від 1281 р., з часів князя Льва Даниловича, воно майже 40 років належало Галицькій Русі (у 1299 р. згадується намісник галицького князя береговський граф Григорій).

Деякі історики вважають, що саме на цій підставі місто згодом перейшло у спадок Федору Коріятовичу, але насправді він отримав ці землі завдяки своїй дочці, що була дружиною угорського короля Сигізмунда.

Князь Федір щедро прислужився до розвитку цілого Шариша. Він оселив тут до 40 тис. вихідців з Галичини і Поділля, хоча деякі історики вважають це легендою. Але щодо Шаторальяуйхел є документальне підтвердження: у 1352 р. тут збудували нову руську церкву св. Миколая, а це означає, що нових переселенців в місті справді було багато. У 1746 р. на її місці збудували кам'яну і над її входом дотепер є напис давньоукраїнською мовою: «Господи Боже, да будут очі твої отверсти на храм сей день і ноц».

Таким чином, з історичної точки зору ця земля має більше спільного із Закарпаттям, ніж з Угорщиною. Тим не менш, угорці мають претензії навіть до сусідньої Словаччини, і після Версальського миру саме тут, у Шаторальяуйхелах, на залізничній станції вивісили гасло: «Ні, ні, ніколи!!!» (тобто вони ніколи не погодяться з втратою

земель, які належать нині Словаччині).

З-посеред видатних русинів, які походили з цього міста, слід згадати Антона Ревицького (1713–1781), який був професором філософії Трнавського і Будапештського університетів, у 1757 р. видав один з перших підручників з філософії («Elementa Philosophiae»). У 1718 р. у місті та в сусідньому селі Рад працював український художник XVIII ст. А. Говоркович. У Шаторальяуйхелах народився видатний український художник Імре Чебрай-Ревес (1859–1945). Він був учнем Мункача, викладав в Академії Мистецтв у Будапешті, а на схилі років повернувся в рідний край, жив і помер у Виноградові. В Ужгороді експонується одна із найкращих робіт Чебрая «Дезертир», а в Угорській національній галереї — полотно «Петефі перед боєм».

Мункач, Чебрай, Говоркович і Холлоші (1857–1918) залишили після себе багато талановитих учнів, отже можна сміливо говорити про закарпатську художню школу, найкращу в Угорщині. В наш час її традиції продовжував Ігор Грабар.

Люди тут завжди відзначалися високим рівнем національної свідомості. Згадка про руську школу тут є з 1777 р., і руською вона залишалася ще 100 років. Переслідування української мови почалося в місті з 1867 р., за часів Австро-Угорської імперії: учням забороняли говорити рідною мовою не тільки в школі, а й дорогою до неї (за цей свій «винахід» вчителі Іван Коцак та Августин Ситовський отримали від угорського уряду нагороду в 10 гульденів).

Метрика в церкві ведеться з 1721 р., найбільш розповсюдженими прізвищами в цьому місті тоді були Васько, Тимко, Боднар, Бучко, Бачинський, Ваврик. В церкві зберігся «Требник» 1782 р. та «Євангеліє» 1690 р.

Література: 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 37; 52; 56; 66; 67; 74; 83.

Шопрон

Шопрон (Sopron) — місто, яке найближче розташоване до столиці Австрії Відня і входило колись до складу «Руської Марки» (див. Веспрім, Мосонмадьярвар). Мадяри

застали тут в X ст. русинів, підтвердженням чого є не тільки сусідство з Оросваром, Русовцями чи Рустом, а й чисельні повідомлення про руські поселення на території сучасної Австрії та 135 руських поховань IX ст., які були виявлені під час археологічних розкопок у Шопронкехе-зі.

Німецькі джерела повідомляють про те, що на території «Східної Марки» раніше жили «словени та баварці», причому словени стоять на першому місці, тобто чисельно вони переважали німців (Кегляхську культуру біля Гльогніца австрійські вчені вважають слов'янсько-німецькою).

Для стримування русинів німці ще у 769 р. були змушені будувати потужні стіни навколо монастиря в Інніхені, а з 780 р. кордоном між ними була річка Енс. У IX ст. німці трохи посунулися далі на схід, але угорці у 906 р. відкинули їх, і повернути собі Відень вони змогли лише у 1002 р.

До XI ст. русинів називали словенами, а що мадяри знали їх як росів-оросів-русинів, то і цю землю вони почали звати не «Східною», а «Руською Маркою». Русь довго не втрачала зв'язків із своїми західними землями, наприклад, Ярослав Осмомисл, як найближчий сусід, був запрошений на коронацію Фридриха Рудобородого.

Про ці західні руські землі знав Данило Галицький, який провів дитячі роки у Вишгороді (тому й висунув претензії на австрійський трон для свого сина Романа). У 1252 р. в нашій історії був останній шанс закріпити ці землі за собою. Недалеко від Шопрона, в Хайнбургу, Роман Данилович одружився з донькою австрійського герцога Бабенберга і фактично почав правити в Австрії. Однак на ці землі висунув свої претензії чеський король Оттокар II, і Роману довелося просити допомоги у батька. У 1254 р. на р. Мурі в 20 км від Відня відбулася битва, після якої Данило Галицький відступив до Шопрона, тобто визнав перемогу Оттокара.

Однак, навіть тоді Оттокар мусив рахуватися з чисельним руським населенням, і тому запропонував Роману поділити Австрію на 2 частини, передавши йому в управління територію колишньої «Руської Марки». Роман сподівався за допомогою угорців повернути собі усі землі,

але угорці його зрадили, і він утік у Галичину. Гертруда з дочкою від Романа виїхала в Штирію, де згодом видала її за загребського бана Стефана IV (Роман до Австрії вже не повернувся, одружився з руською княжною і правив в Новгороді).

Життя русинів, які залишалися на заході Угорщини, досліджував Дулішкович і дійшов висновку, що як окремий етнос вони жили тут до XVI ст., але турецька навала 1526 р. спричинила масове переселення сюди угорців, після чого русини буквально потонули в мадярському морі, і в XVII ст. про них вже немає жодних згадок.

І для угорців, і для австрійців сусідство з русинами не минуло без сліду, хоча цей слід більш помітний у духовному плані, ніж в матеріальному. Давно вже помічено, що австрійці за своїм характером та ментальністю дуже відрізняються від німців, хоча походять від одного етносу. Слід відзначити їхню унікальну музикальність, причому центрами музикальної культури був не тільки Відень, а й Шопрон, де Ф. Ліст ще дитиною дав свій перший концерт, та сусідній Фертед, де не раз бували Бетховен і Моцарт і де Гайдн написав близько 700 своїх творів.

До речі, як композитор Ліст народився не тут, а в Україні, його брат (також композитор) залишив Австрію і переїхав до Львова, а уродженець Шопрона М. Каменський — до Пулав.

Пулави тоді не були такі сполонізовані, як тепер (етнограф Ріттіх навіть у XIX ст. вважав ці землі українськими). Тут Каменський познайомився з поетом Богомольцем з Берестейщини, і разом вони написали «Ощасливлену нужденність», яку поляки вважають своєю першою оперою.

Музичну освіту Каменський здобув в Шопроні, в місцевій школі Хенкеля, до переїзду в Пулави був викладачем музики. Можливо, це збіг, але вірогідніше, закономірність: композиторський талант і Ліста, і його брата, і Каменського розквітнув на українській землі, в їхньому етнічному середовищі. Крім опери, Каменський написав в Пулавах «Колядку на Новий рік», «Соловейко», «Зоську» та багато інших творів на матеріалі місцевого фольклору.

Шопрон пов'язаний з ім'ям видатного українського

громадського діяча Самійла Бродецького (1772–1812), родом з Пряшівщини. Бродецький вчився в Йені, у самого Фіхте, був особисто знайомий з Шіллером, Гете, Гумбольтом та багатьма іншими європейськими інтелектуалами того часу, з якими він, перебуваючи у Львові, жваво листувався.

У Шопроні Бродецький заснував першу в Європі робітничу школу, досліджував етнографію Спишу. Він гостро виступив проти мадяризації рідного краю, а тому мусив з Угорщини переїхати до Львова, де і помер у 1812 р. Після нього залишилося багато рукописів з історії Пряшівщини, західних руських земель в Угорщині, але жодна з цих праць не була видана.

Шопрон — єдине місто в Угорщині, яке не постраждало від турецької навали. Тут збереглося багато пам'яток історії та архітектури, зокрема найкраща в Угорщині колона св. Трійці 1701 р., будинок мерії з вежею заввишки 71 м, костел бенедиктинців, який в народі називають «козячою церквою» (він був збудований на гроші, які на пасовище вишпортала коза). У «Домі Штерна» розміщено музей з цікавою колекцією картин та меблів XVII–XVIII ст.

Література: 2; 4; 9; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 24; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 47; 48; 52; 54; 56; 60; 66; 67; 70; 71; 72; 73; 74; 79; 80; 83; 88; 92.

Язберени

Язберени (Jászberény) — місто на схід від Будапешта, по якому проходив південний кордон Пілінської і Куятицької культур, а це означає, що до III ст. до н.е. тут проживали слов'яни та проторусини.

Від III ст. до н.е. почалися впливи сюди кочових племен (скіфи, сармати, язиги, гуни, авари, угорці, половці, татари), деякі з них розташовували тут свою столицю (як-от язиги, на що вказує назва міста). Навряд чи русини довго втрималися тут, хоча припускають, що Пріск Понійський дійшов до Язберен і саме тут почув руські слова (просо, мед, жито, квас).

Вірогідно, русини відступили на північ, до Матри. У X ст. Галл Анонім та польсько-угорська хроніка, описую-

чи кордони держави Болеслава Хороброго, а точніше кордони Великої Хорватії, яка перейшла у спадок польському королю, проводять їх по лінії Вац — Тисафюред. Що діялося біля Язберен протягом 13 століть (від III ст. до н.е. до X ст. н.е.), можуть з'ясувати лише археологічні дослідження.

Література: 1; 2; 4; 9; 15; 16; 22; 24; 33; 48; 54.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянородный К. Об управлении государством // Известия Государственной академии истории материальной культуры. — 1934. — Вып. 91.
2. Венгрия. — Будапешт, 1959.
3. Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури. — Тернопіль, 2000.
4. Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. — М., 1976.
5. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. — Відень, 1916.
6. Гнатюк В. Русини Пряшівської єпархії // ЗНТШ. — Т. 35.
7. Гнатюк В. Українці чи русини? // ЗНТШ. — Т. 42.
8. Гнатюк В. Українські оселі в Бачці. // ЗНТШ. — Т. 22.
9. Грот К. Моравия и мадьяры. — СПб., 1881.
10. Декан И. Пути-дороги. — М., 1978.
11. Домашевський М. Історія Гуцульщини. — Чикаго-Львів, 1995. — Т. 1.
12. Дорошенко Д. Угорська Україна. — Прага, 1919.
13. Дулишкович І. Историческія черты Угро-русских. — Ужгород, 1874–1877. — Т. I–III.
14. Еленек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага, 1985.
15. Иордан. О происхождении и деяниях готів. — М., 1960.
16. История Венгрии. — М., 1971. — Т. 1–2.
17. Історична школа професора В. Задорожного. — Ужгород, 1999. — Вип. I.
18. Карпатский сборник. — М., 1972.
19. Карпатский сборник. — М., 1976.

20. Колпачкевич В. Про західні межі Київської держави в X ст. — Львів, 1935.
21. Краткая художественная энциклопедия. — М., 1962. — Т. 1.
22. Лемківщина. Нью-Йорк-Торонто, 1988. — Т. I.
23. Лемківщина. — Львів, 1999. — Т. I.
24. Літопис Руський. — К., 1989.
25. Лучкай М. Історія карпатських русинів. — Ужгород, 1999. — Т. 1, 2.
26. Мірчук П. Карпатська Україна. — Львів, 1939.
27. Мольнар Э. Основание венгерского государства. — Budapestini, 1951.
28. Панас И. Карпаторусские отзвуки русского похода в Венгрии. — Ужгород, 1930.
29. Пап С. Історія Закарпаття. — Івано-Франківськ, 2001–2003. — Т. I–III.
30. Петров А. Статьи об Угорской Руси. — СПб., 1906.
31. Підкарпатська Русь. — Львів, 1936.
32. Плетнева С. Хазары. — М., 1978.
33. Русанова И. Славянские древности VI–VII вв. — М., 1976.
34. Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.
35. Ставровський О. Словацько-польсько-українське прикордоння до XVIII ст. — Братислава, 1967.
36. Украина во внешних связях славянских народов. — К., 1983.
37. Український календар Угорщини на 1998 рік. — Ужгород, 1998.
38. Український календар Угорщини на 2000 рік. — Ужгород, 2000.
39. Усенко П. Від Вашого військового кореспондента. — К., 1980.
40. Ученые записки Второго отд. Императорской Академии Наук. — СПб., 1861. — Кн. VII. — Вып. 1.
41. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. — Львів, 1992. — Т. 1–3.
42. Archeologicke Rozhledy. Bratislava, 1983. Т. 35. №1.

43. Bagiński F. Wspomnienia starego wołyniaka. Warszawa, 1987.
44. Balogh — Beery. Ruthen autonomia. Pécs, 1937.
45. Bienkowska D. Michał Waleczny. Katowice, 1973.
46. Bogucka M. Kaziemierz Jagiellonczyk. Warszawa, 1978.
47. Bukowski Z. Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury łużyckiej. Wrocław — Kraków, 1969.
48. Burchard P. Wegry. Warszawa, 1974.
49. Chrapowicki J. Diariusz. Warszawa, 1978.
50. Cichowski J. Husaria. Warszawa, 1981.
51. Dyaryusz widenskiej okazji. Warszawa, 1983.
52. Encyklopedia Slovenska. Bratislava, 1976–1982. T. I–VI.
53. Fenyés Statistik von Ungarn. Pest, 1843. T. 1.
54. Filip J. Pradzieje Czechosłowacji. Poznań, 1951.
55. Haraksim L. K socjalnym a kulturnym dejinom ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava, 1961.
56. Havlik L. Slovanske statni utvary ranego stredoveku. Praha, 1987.
57. Hegedus G. Igy elt Dozsa Gyorgy. Bucuresti, 1972.
58. Helsztynska S. Apokryf slaski. Warszawa, 1979.
59. Historica Carpatica. 1 / 1969.
60. Husek J. Narodopisna hranice mezi Slovaky a Karpatorusy. Bratislava.
61. Janota L. Slovenské hrady. Martin, 1975.
62. Klimko J. Vyvoj uzemia Slovenska a utvaranie jeho hranic. Bratislava, 1987.
63. Klubowna A. Zawisza Czarny. Warszawa, 1976.
64. Ksiega podrozy E. Czelebiego. Warszawa, 1960.
65. Kuczynski S. Wladislaw Jagiello 1390–1434. Warszawa, 1971.
66. Kuzmik J. Slovník autorov slovenskych. Martin, 1976. T. 1–2.
67. Kuzmik J. Slovník starovekych a stredovekych autorov. Martin, 1983.
68. Legr-Spławinski T. Jezyk Polski. Warszawa, 1978.
69. Letopis Matice Slovenskej. Martin, 1873.
70. Marezali H. Enehiridien fontium historiae Hungarorum. Budapest, 1902.

71. Moravcsik G. Die Byzantinische kultur und das Mittelalterliche Ungarn. Berlin, 1956.
72. Nowak J. Węgry bliskie i nieznane. Warszawa, 1980.
73. Nove obzory. Košice, 1962.
74. Ottov Slovník Nausny. Praha, 1888–1909. T. 1–28.
75. Pawlik J. Szlak husarii polskiej. Warszawa, 1985.
76. Petrov A. Narodopisna mapa Uher. Praha, 1924.
77. Pietras Z. Bolesław Krzywousty. Katowice, 1978.
78. Regio. Budapest, 1997. №1.
79. Ritterling E. Die Osi // Germania. 1920.
80. Roszko J. Pogański książę silny wielce. Warszawa, 1976.
81. Skowronek J. Sprzemierzency narodow Balkanskich. Warszawa, 1983.
82. Slovenska Archeologia. Bratislava, 1961. №1–2.
83. Slovensky Biografický Slovník. Martin, 1986–1992. T. I–V.
84. Szajnocha K. Jadwiga i Jagiello. Warszawa, 1969.
85. Szenic S. Frantisek List. Warszawa, 1969.
86. Szkolka A. Topographie der Oroszháza in Bekeser komitat. Prešov, 1815.
87. Varsik B. Z osidlenia zapadnego a srednego Slovensko v sredoveku. Bratislava, 1984.
88. Weremiej F. Śladem zagabionych ogniwi. Warszawa, 1977.
89. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgow. Wrocław, 1975.
90. Wimmer J. Odsiecz wiedeńska 1683 r. Warszawa, 1983.
91. Wojcicki K. Klechty, starożytne podania i powieści ludy polskiego i Rusi. Warszawa, 1974.
92. Wybor źródeł do historii Polski średniowiecznej. T. 1. Poznań, 1966.
93. Zielinski W. W kraju Arpada. Warszawa, 1882.

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ В ЧЕХІЇ (Біла Хорватія, Дулібія, Волоська Моравія)

Українці знають про руську Холмщину, Лемківщину, Надсяння, Підляшшя, Пряшівщину, хтось чув про Угорську Русь та Марморощину, але мало хто знає про існування ще в X ст. Великої Хорватії від Прута до Баварії, тобто про руські племена білих хорватів, дулібів та волинян на території Чехії та Моравії.

Давня Русь не обмежувалася кордонами сучасної України чи Київської Русі. Поселення слов'ян у IX–X ст. доходили до лінії Нюрнберг — Гамбург, тобто значно далі на захід, це стосується і давньоруських племен. З XI ст. по периферії руського світу почалися інтенсивні асиміляційні процеси, і як новгородські словени, в'ятичі та радимичі в XV ст. стали складовою частиною російського народу, так само дуліби, бужани, частина волинян та білих хорватів стали частиною поляків, угорців, румун і чехів.

Чи варто реанімувати те, що відбувалося тисячоліття тому?

Безумовно, так, інакше історія як наука взагалі не потрібна, вона перетворюється на інструмент маніпулювання масовою свідомістю в інтересах сьогодення.

Історія українського народу не обмежується територією України, вона являє собою величезний айсберг, основна частина якого ховається від очей дослідників під товщею віків, а на поверхні є лише наддніпрянська і частково галицька верхівка, яка не дає цілісної картини цього етнічного феномену Європи.

Крім майже зросійщених білорусів, українці нині є єдиними прямими спадкоємцями давньоруської доби та давньоруського етносу, оскільки виключно на руській етнічній основі були сформовані тільки вони. Давньоруська складова у середовищі росіян не перевищує 10% (3 племені з 50), 30% становить у поляків, угорців та румун, до 70% — у словаків. Щодо чехів: білі хорвати, дуліби і

волиняни займали територію у 2 рази більшу, ніж чехи, дечани, седлічани, лютичі, злічани, хебани та пшовани разом узяті, таким чином, у чехо-сербо-руському етнічному конгломераті наявна 40-відсоткова руська складова. Генетичні дослідження наших вчених у Харкові встановили, що геном чехів найбільше наближений до українського. Якщо 10% русинів на території Росії примусили заговорити своєю мовою десятки угро-фінських, монгольських та іранських племен, нав'язали їм свої правлячі династії, якщо ми не викидаємо з історії Київської Русі Новгородську землю чи Володимиро-Суздальське князівство, то тим більше нас має зацікавити доля 40% давньоруської частки у складі чеської нації. Серби, наприклад, ретельно досліджують минуле своїх сербо-лужичан, які стали складовою частиною як чехів, так і німців, справедливо вважаючи, що саме в ті давні часи були закладені основні закономірності та параметри їх етнічного розвитку, сформувався характер та менталітет, і ці аспекти можна зрозуміти лише на основі аналізу еволюції усіх існуючих тоді сербських племен, а не тільки тих, що трансформувалися в сучасну сербську націю.

Усе вищезгадане стосується і давньоруських племен, етнічний розвиток яких завершується створенням української нації. Якщо простежити етапи еволюції давньоруських племен на усіх сусідніх територіях, то перед нами постане картина етногенезу наймолодшого з індоєвропейських етносів, який, за аналогією з клітиною людського організму, є всі підстави називати стовбурним.

Природа не обмежила провідну роль цього етносу в середовищі індоєвропейців лише генетичним донорством для сусідніх націй та народів. Вивчення минулого Чехії, Польщі та Угорщини дозволяє трактувати як закономірність інтелектуальне донорство давньоруських племен, адже саме ця земля народила майбутніх будителів чеського народу, видатних композиторів, художників та письменників, національних героїв Коперника, Яна Гуса, Яна Жижку, Сметану — імена, які тепер знає увесь цивілізований світ. Подібну роль в історії Росії відіграла Малоросія, Білорусії — Берестейщина, Польщі — Малопольща та Галичина, а Угорщини, Словаччини та Румунії —

Угорська Русь, тобто ті землі, на яких жили давні українці.

Минуле земель білих хорватів та дулібів у Чехії дає уявлення про те, на що здатний творчий геній нашого етносу в сприятливих для його розвитку умовах. Адже тій його частині, яка осіла в Україні і протягом цілого тисячоліття була надійним щитом європейської цивілізації, випала нелегка доля, коли увесь матеріальний здобуток, безцінні пам'ятки культури, архітектури та мистецтва систематично нищилися, і мешканцям неодноразово доводилося починати життя з нуля.

Іншою була ситуація в Чехії, яка ніколи не знала, що таке татаро-монголи чи османи. За часів існування давньоруських племен тут зародилися і існують донині історичні центри багатьох міст Північно-Східної та Південної Чехії, на величезному просторі від Бездежа до Хунедоари постали казкової краси замки, були створені шедеври, які, однак, є національними святинями не руського, а сусідніх народів. Ці народи асимілювали давніх русинів і, безумовно, мають право на давньоруську історію своїх земель. Так само на цю історію, на історію Давньої Русі, як її єдині прямі спадкоємці (якщо виходити з етнічної точки зору), маємо право ми.

Наше зацікавлення цим регіоном не має обмежуватися лише тим періодом, коли білі хорвати і дуліби ще не стали складовою частиною чеського народу. Навіть після XV ст. давньоруський феномен продовжував здійснювати колосальний вплив на історичний розвиток Чехії. Певною мірою, саме його наявністю, традицією давньої Руської церкви можна пояснити зародження гуситського руху та його широкий відгук в українському середовищі, чисельні випадки переселення чеської та моравської шляхти на територію України та Польщі, а згодом масові переселення чехів в Галичину та Волинь, участь запорожців в обороні моравських міст від турків та багато чого іншого.

У XV ст. сталася дуже важлива подія в історії русько-чеських взаємин: розселення на території Моравії «волохів», тобто русинів, витіснених румунами і турками з території Волощини та Семигороддя. Ці люди опинилися у повному відриві від основного руського етнічного масиву і хоча не трансформувалися в українців, але, на

відміну від білих хорватів та дулібів, так і не злилися з чехами, і сьогодні являють собою окрему етнічну групу. Волоська Моравія для українських вчених має становити ще більший інтерес, ніж, скажімо, Чеська Хорватія та Дулібія, оскільки етнічний розвиток тут нібито призупинився, а традиції та звичаї законсервувалися, тож ми маємо змогу немовби перенестися у часі і уявити те, що являв собою руський етнос в XV ст.

Таким чином, у Чехії, як і в Словаччині, Румунії, Угорщині та Польщі, існує давньоруське минуле, а також його відлуння у сьогоденні, що дає підстави для масштабних узагальнень щодо історичної місії нашого етносу та виявлення діалектики його подальшого розвитку.

* * *

Бездеж

Бездеж (Bezděž) — давньоруська назва цього замку біля Младого Болеслава була Градисько. Колись тут було величезне городище одного з найбільш західних племен білих хорватів, яких називали хорватцями і які в числі перших ще у 936 р. були підкорені чехами. Фахівці вважають, що серед відомих нам городищ хорватців (Бенатки, Страков, Дравці, Дубровиця, Звірятичі, Валехів, Космоноси, Михайловці) на центральну роль можуть претендувати лише Бездеж та Михайловці.

Хорватці до IX ст. займали значно більшу територію на заході Богемії. Однак німецький «дранг нах остен» витіснив слов'ян, у т.ч. чехів, з території сучасної Німеччини, а ті, своєю чергою, посунули на схід від Праги хорватські племена.

В результаті, на поч. X ст. хорватці зосередилися біля Бездежа та Михайловців, їх сусідами на заході стали пшовани, на півдні — злічани, на півночі — бойки. Коли Болеслав I у 936 р. розпочав наступ на землі хорватів, то опинившись під подвійним ударом і не бажаючи користися ні чехам, ні німцям, бойки залишили цю територію, яку в пам'ять про них назвали Богемією, і помандрували через Словаччину на українське Прикарпаття, а хорватці, незважаючи на підтримку з боку німців, першими з усіх хорватських племен потрапили під владу чеської

держави.

Болеслав I зробив столицею цього регіону Михайлівці, які він перейменував на Младий Болеслав, а старе городище в Бездежі поступово занепало і перетворилося на руїну.

Ситуація змінювалася у 1261 р., коли королевою Чехії стала Кунгута Ростиславна — дочка чернігівського князя Ростислава Михайловича, який через татаро-монгольську навалу і спустошення своїх земель залишив Україну та оселився в Угорщині.

Хтось із нащадків білих хорватів розповів Кунгуті про руське минуле північно-східних земель Чехії і про славне минуле Бездежа. На прохання королеви, Оттокар II у 1264–1279 рр. збудував тут для неї величезний град, який зберіг риси архітектури XIII ст. Монументальність замку вразила уяву найвидатнішого чеського поета-романтика Карла Маха, який створив тут багато віршів, тож чехи назвали цю місцевість «Країною Маха», хоча справедливіше було б називати цей край «Країною Кунгути Ростиславни», адже і замок, і місцеві легенди та перекази пов'язані насамперед з її ім'ям.

Ця руська княгиня багато зробила для Західної Русі і тому має назавжди залишитися в пам'яті українського народу.

Вона народилася в Угорській Русі, де Ростислав Михайлович отримав від угорського короля Бели IV величезні володіння. Оскільки біля їх замку в Фюзері не було жодного костелу, натомість є повідомлення про будівництво у 1243 р. руської церкви, то вірогідно, батько охрестив її за православним звичаєм, і тільки перед одруженням з Оттокаром II вона перейшла в латинську віру (німці постійно закидали їй симпатію до православ'я; після її смерті залишився православний хрест роботи київських майстрів).

Чутки про дивовижну вроду дочки руського князя розійшлися по всій Європі, до неї сваталися багато угорських вельмож, а чеський король Пржемислав Оттокар II запропонував їй корону, розлучившись із своєю першою дружиною — німкенею Маргаритою Бабенберзькою (тому німці ненавиділи Кунгуту Ростиславну і переслідували її разом з сином). Шлюб відбувся в жовтні 1261 р. у Брати-

славі (на весілля запросили галицького князя Льва Даниловича як чоловіка рідної тітки Кунгути), а 25 грудня 1261 р. Кунгута Ростиславна була коронована в Празі.

В середньовічній Європі шлюб з любові був унікальним явищем. Оттокар II кохав свою дружину, прислухався до її порад, а в історії Чехії залишився як один з найвидатніших її королів. Королева народила йому двох дочок — Агнесу та Кунгуту, а в 1271 р. народився спадкоємець трону, якого назвали Вацлав.

Щасливе життя королівського подружжя закінчилося якраз після завершення будівництва граду в Бездежі. Того ж року Оттокар II загинув у битві з Рудольфом Габсбургом, а королеву з сином німці ув'язнили і тримали спочатку в Празькому граді, а згодом перевезли в Бездеж, сподіваючись на міцні мури новозбудованої могутньої фортеці.

З перебуванням неповнолітнього короля та Кунгути Ростиславни в Бездежі і пов'язано найбільше переказів та легенд. Німці не знали, що при будівництві своїх градів та замків русини зазвичай споруджували підземний хід для втечі. Був він і у Бездежі, щоправда на час її ув'язнення в замку хід ще не був готовим. Селяни сусіднього хорватського села Біла таємно закінчували його будівництво ще майже цілий рік. Німці щось запідозрили і вивезли молодого короля до Бранденбурга, разом ізольовавши його від впливу матері.

Щойно підземний хід був готовий, королева втекла до Опави, де проживало багато шляхтичів, які ще пам'ятали про своє руське походження. У Моравії її підтримав Завіса з Фалькенштейна, який очолив повстання проти німців і почав збирати сили для походу на Прагу, щоб знову посадити королеву на трон.

Німці повернули до Праги сина Кунгути короля Вацлава II, сподіваючись, що він уже германізований і буде слухняним виконавцем їх волі. Однак, Кунгута виховала не тільки одного з найвидатніших королів Чехії, а й руського патріота, який знав материнську мову і зробив багато добра для Русі. У 1283 р. він запросив королеву до Праги, але німці незабаром її отруїли. Проте її смерть не завадила Вацлаву II у 1289 р., захопивши Польщу, повернути Галицько-Волинському князівству давні руські

землі по Віслу включно з Люблінном.

Таким чином, події, які відбувалися понад 700 років тому в Бездежі, мали прямий стосунок до нашої історії, і не вина Вацлава II та Кунгути Ростиславни, що Русь згодом втратила свої етнічні території «аж до Кракова» (Вацлав II за свою проруську політику поплатився, як і мати, своїм життям: його отруїли в 34 роки).

Підземний хід від граду до будинку №27 в сусідньому селі Біла під Бездежем існує донині. В XVI ст. в Білій також збудували замок і перевезли сюди картинну галерею з Дубровиці. Видатний чеський композитор Б. Сметана на основі місцевих легенд та переказів про королеву-русинку написав оперу «Таємниця».

У 1620 р. Бездеж став власністю Альберта Вальдштейна, який мав намір створити тут монастир. Однак, зреалізувати задум найбільший магнат Чехії не встиг.

Література: 1; 4; 9; 12; 13; 15; 22; 24; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 34; 37; 45; 50; 51.

Бенатки-над-Езерою

Бенатки-над-Езерою (Benátky nad Jizerou) — одне з найдавніших хорватських поселень у Чехії, яке в історичних документах згадується раніше від Праги, ще в IX ст.

Бенатки розташовані між Старим та Младим Болеславом, тривалий час перебували на кордоні білих хорватів із сербським племенем пшован. До складу Чехії вони потрапили у 936 р., але ще задовго до цього стали одним з основних центрів християнізації не тільки хорватів, а й чехів. У 867 р. з місією навернення до слов'янської духовності до місцевих хорватів прийшли Кирило та Мефодій, тут вони вели диспут із латинськими триязичниками. Ян з Бенаток їздив до Папи Римського скаржитися на них, тож саме з його доносу стало відомо, що цей диспут відбувся в Бенатках.

У Бенатках у 986 р. народився Герард, угорський архієпископ, який загинув під час повстання 1046 р. проти латинської віри в Чанаді. Історики визнають, що він був слов'янином, оскільки під час хрещення отримав ім'я Ярослав, а Герардом став після переходу в латинство, однак не згадують про те, що Бенатки тоді ще були

хорватським містом і Ярослав був хорватом, тобто русином.

Після 986 р. про руську церкву у Бенатках немає згадок, місто стало одним з центрів католицизму, тут осіли латинські ченці, але діяльність Кирила та Мефодія не була даремною, адже віра, яку хроніст Даліміл називає руською, протрималася в Чехії аж до кінця XIV ст., а коли розпочався рух гуситів, то латинський монастир в Бенатках був спалений в числі перших.

Про давньоруські часи в Бенатках тепер не згадують, місто насамперед славиться замком, який збудував у 1526 р. Бедржих із Доніна. Тут можна оглянути надзвичайний ренесансовий розпис XVI ст. на теми полювання в навколишніх лісах. У 1599–1600 рр. тут жили і працювали видатні астрономи Йоган Кеплер і Тихо де Браге. Прикметно, що у 10 км від Бенаток, біля Младого Болеслава, розташоване селище Копрнік, звідки походить родина геніального Коперника.

Є у Бенатках музей видатного чеського композитора Бедржиха Сметани, який у 1844–1847 рр. був тут учителем музики. Він походив з території колишньої Білої Хорватії, мав сентимент до української музики, Сметану слід ставити в один ряд з Чайковським, Монюшко, Лістом, Бартоком та Емінеску.

Література: 1; 3; 4; 11; 12; 15; 18; 21; 25; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 34; 36; 37; 44; 45; 47; 50; 51;

Бехіне

Бехіне (Bechyně) — давнє городище дулібів (дудлібів) на південному заході від Табора, на місці якого у 1268 р., Оттокар II збудував королівський замок.

З легкої руки Костянтина Багрянородного Дулібія асоціюється з кордоном Баварії, але насправді основний масив дулібських городищ був розташований на півночі від Плзеня (поруч з Бехіне було ще одне дулібське городище в Смольці), їх кордон з чехами проходив по річці Сазаві, тобто в 50 км на південь від Праги. Це було могутнє давньоруське плем'я, і чехи століттями не могли його повністю підкорити: так, Дулібія не згадується у переліку земель, залежних під Празького єпископства (а це X ст.).

Тому історики вважають, що до XIII ст. дуліби були залежні від чехів тільки номінально.

Цю ситуацію змінив Оттокар II, коли по всій території Дулібії на противагу місцевим князям почав засновувати свої замки-форпости, і Бехіне стали одним із них.

Дуліби і білі хорвати мали колись спільний кордон, але, мігруючи під натиском німців з заходу, чехи, пшовани та злічани вдарили саме по стику цих племен і роз'єднали їх. Тому, на відміну від білих хорватів, дуліби віддавна відірвані від основного руського етнічного масиву, і контактів з Руссю, за винятком Сазавського монастиря, у них майже не було.

З Бехіне походив єпископ Добеш, якого Вацлав II призначив своїм намісником в Польщі і який реалізував його домовленість з Левом Даниловичем про розподіл цієї держави між Чехією та Руссю (ще цікавішим є факт, що наступним намісником в Кракові у 1292 р. король призначив також русина — Прокопа з Руссова).

Поки що невідомо, як довго ця земля зберігала руський дух, а люди — руську ментальність. Але саме ця земля стала батьківщиною гуситства — масового руху часів середньовіччя за соціальну та духовну справедливість. Епіцентрами гуситства в Дулібії були Табор і Бехіне, де люди збиралися на горі Беранек. В Бехіне провів останні роки свого життя Матвій Зеленка, який переїхав до Берестечка і очолив там общину «чеських братів» (в Україні його звали Зеленко). У 1683 р. він повернувся в Чехію і оселився як пустельник у каплиці св. Юра, що над річкою Смутною, біля самого замку.

У місті зберігся також костел міноритів з унікальним склепінням і декілька ренесансових споруд. У 1904 р. тут була збудована перша в Центральній Європі електрифікована залізниця. Бехіне відомий також своїм курортом, який існує тут з XVI ст.

Література: 1; 4; 9; 12; 15; 22; 24; 26; 27; 30; 32; 34; 37; 39; 44; 45; 47; 51; 53.

Біла

Біла (Bílá Třemesná) — розташована біля Двору Кральового, де у 1626–1628 рр. в замку пана Садовського

жив видатний освітній діяч цілої Європи та Західної Русі Ян Амос Коменський.

Він народився біля Моравської Волощини, майже усе своє життя провів серед русинів Угорщини, Підляшшя, Словаччини і в Чехії і дійшов висновку, що якщо руські землі в Чехії, Угорщині та Польщі об'єднати в одне ціле, то такий народ буде наймогутнішим у світі.

Він був педагогом-реформатором, але реалізувати свій задум нової школи йому вдалося лише в Угорській Русі, в Шариському Потоці, і вже звідти його ідеї поширилися на всю Європу. Актуальними вони є донині.

Література: 29; 45.

Блансько

Блансько (Blansko) — містечко в 30 км на півночі від міста Брно, в парку якого стоїть українська дерев'яна церква XVII ст., яку перевезли сюди з Хуста.

У Блансько був виготовлений перший промисловий екземпляр парової машини.

Поруч, у Босковичах, є замок XIX ст. з цікавою колекцією меблів. Варто оглянути також регіон Моравського Красу з системою підземних печер та річок.

Література: 27; 45.

Боротин

Боротин (Vorotin) — селище біля замку в Босковичах. Родом звідси був полковник війська князя Федора Острозького Блажко з Боротина.

Блажко служив князю до 1434 р., вони брали Брецлав, Годонін та Зеліну (Жиліну), але німці його перекупили, і Блажко здав Трнаву, хоча мав достатньо сил для оборони цього міста. Католики віддячили Блажкові: конфіскували маєтки Острозьких в Моравії (Веселі, Острог, Бженець) і віддали їх у власність цьому моравському шляхтичу.

Література: 26; 45.

Брандис-на-Лабі

Брандис-на-Лабі (Brandÿs na Labi) — замок на місці давнього оборонного граду хорватського князя Івана з Михайловичів, який охороняв стратегічно важливий міст і увесь кордон між чехами та хорватами, що проходив по Лабі. У 929 р. Болеслав I захопив обидва береги річки, і поступово Брандис злився зі Старим Болеславом на лівому березі Лабі.

У 1304 р. град був перебудований на замок, а у 1512 р. Фердинанд I переобладнав його на мисливський замок, наказавши розписати стіни сценами полювання.

У Брандисі народився відомий полководець Ян Іскра, який брав участь у Грюнвальдській битві. В його загонах, як відомо з історичних джерел, було багато русинів. Пізніше він разом з князем Острозьким брав Зеліну (Жиліну) в Словаччині, але посварився з ним і почав діяти окремо. Він отримав маєтки на Пряшівщині від угорського короля, але вступив у конфлікт з сином руської княгині Софії Ольшанської, польським королем Владиславом Варненським, і зазнав поразки.

Література: 27; 45.

Брежниця

Брежниця (Breznica) — давньоруське городище на сході від Пльзеня, яке, зважаючи на розташовані поруч Волин та Волиницю, належало не дулібам, а волинянам, частина яких, рятуючись від аварів, в VII ст. перебралася в Богемію.

Згодом на його місці був виставлений град, що був прикордонним (до 1045 р. тут збирали цло з тих, хто виїздив з Дулібії до Чехії). Це ще один доказ того, що дуліби або взагалі були незалежні від чехів, або входили до їх держави номінально, і реально правили тут місцеві князі.

Брежниця до 1110 р. належала Бужичам, а потім перейшла до Зайців, які укріпили град і збудували потужну вежу.

Поклав край напівзалежності чеської Волині та Дулі-

бії від Праги король Оттокар II, хоча це діалося йому не-легко (власники Брежниці його схопили та ув'язнили у вежі, яку тепер називають Оттокаркою).

Згодом град перебудували на замок, тепер тут музей видатного чеського художника Л. Куби. Поруч із Брежницею розташовані замки Орлик та Блатна.

Література: 27; 39; 45; 51.

Бржецлав

Бржецлав (Břeclav) — моравське місто на південно-му кордоні з Словаччиною, яке в часи Великої Моравії відіграло важливу роль. Поруч розташоване городище під назвою Поганско, де археологи розкопали декілька храмів тих часів. Матеріали розкопок експонуються в колишньому мисливському замку, де тепер розміщено музей.

Залогу таборитів у 1426 р. у Бржецлаві очолював князь Федір Острозький. За виявлену мужність він отримав біля Весел маєток, який назвав Острогом.

Мало не уся територія по кордону з Австрією від сусідньої Хорватської Нової Вси до Новоседла та Нового Прерова (див. Новий Преров) віддавна була заселена русинами, яких німецькі барони переселили сюди з Білої Хорватії та Моравської Волощини.

Література: 26; 27; 43; 45.

Брністе

Брністе (Brniste) — розташоване у Західній Чехії, біля Закуп, де народився один з перших дослідників фольклору та пісень українського народу Вацлав Дундра (1817–1879).

У Львові він був членом Галицького музичного товариства, організував перші українські хори. У 1858 р. він видав свою працю «Пісні слов'янських народів», основне місце в якій належить українській пісні.

Література: 45.

Брно

Брно (Brno) — від 1641 р. це місто є столицею Моравії. До того часу північна частина цієї землі становила окрему адміністративну одиницю і була заселена білими хорватами. Повідомлення в «Географії короля Альфреда» свідчить, що «далі за морав'янами живуть хорвати». Вважається, що межа проживання морав'ян в IX ст. проходила по сучасних кордонах Моравії, а «край Вісли» був тільки навколо Кракова, хоча витoki Вісли лежать у 100 км від Прерова та Валаського Межиріччя, де дотепер проживають нащадки давніх русинів.

Моравія займала більшу територію, ніж південна її частина, у часи Великого Князівства Моравського, коли воно володіло не тільки Прагою та Краковом, а й цілою Угорщиною аж до Семигороддя.

Таким чином, етнічний кордон між білими хорватами та морав'янами протягом багатьох століть проходив недалеко від Брно, по лінії Бистриця — Преров — Літомишль, що позначилося на історичній долі Моравії.

У часи Великого Князівства Моравського Брно було невеликим городищем на горі Шпільберк (друга гора Петров заселена в XI ст.), тимчасом як основні центри князівства були зосереджені тоді вздовж річки Морави та біля кордону з хорватами. Русини відігравали далеко не останню роль в цій державі. Чеський хроніст Даліміл, який походив з сусідньої Моравської Волощини і був добре обізнаний з історією цих земель, називає Мефодія руським єпископом, а церкву, яку він заснував, Руською. Нині чимраз більше науковців доходять висновку, що в результаті змішування морав'ян з білими хорватами утворився народ, який називають словаками, і процес цей був започаткований на території Моравської Словаччини.

Якщо хорвати з'явилися навіть на півдні Моравії, біля Микулова та Бржецлава, то тим більше, контакти з русинами мало би мати Брно, хоча свідчень про це нема до 1132 р.

Від 1132 р. в Чеській хроніці є повідомлення про шлюб моравського маркграфа Вратислава з руською княгинею надзвичайної вроди. Історики вважають, що це була дочка теребовлянського князя Василька, від якої

народився Отто IV, що став засновником цілої династії моравських князів (Вратислав утік до Терєбовлі, але у 1130 р. повернувся з Васильківною та руськими військами й захопив трон).

Разом з Васильківною у Брно прибули десятки покоївок, служниць, дружинників з князівської охорони, і відтоді тут існує руське земляцтво. Можливо, саме тому галичани неодноразово обирали це місто для зустрічей та переговорів, зокрема у 1299 р., коли, за повідомленням Генриха з Гаймбурга, Вацлав II та Лев Данилович обговорювали тут проблему руських земель, які опинилися в складі Угорщини (Польщу на той час вони вже поділили).

У XIV ст. до короля Сигізмунда сюди приїздили посли великого князя Свидригайла Ілля, Ракушко та Івашко, а їх перекладачем був Мартинко з Боварова (хоча Івашко трохи знав чеську мову, бо був одружений з донькою моравського магната Пути з Частоловиць). Крім Мартинка з Боварова, серед городян руського походження документи називають також Павла та Якова.

Найдавнішою архітектурною пам'яткою міста часів середньовіччя є Домініканський монастир 1228 р., а також Менінські ворота і фрагменти мурів, які оточували Брно (були зруйновані за наказом Наполеона).

Серед архітекторів, які створили неповторне обличчя цього міста, слід згадати Антона Пілграма (костел св. Якова), Антоніо Габрі (ратуша, будинок Шварца) та Іоанна Ерна (костел св. Михайла). Серед інших будівничих вони вирізнялися не тільки талантом, а й оригінальним почуттям гумору. Так, в піку своєму конкуренту, який прагнув перевершити висоту його будови, на верхівці собору св. Якова Пілграм поставив фігуру з досить непристойним жестом, а Габрі, щоб помститися скупим членам магістрату, які не виплатили йому обіцяні гроші, одну з веж ратуші зробив кривою.

Оригінальним є й символ міста — колесо на старій ратуші з підвішеним до нього крокодилем. Щоправда, тривалий час символом столиці Моравії був похмурий замок Шпільберк, збудований Оттоном II у 1270 р., який в часи Австрійської імперії перетворили на в'язницю для небезпечних державних злочинців.

У ті часи українська колонія у Брно була чи не найбільшою, але місцем її перебування було не місто, а Шпільберк. Тут були ув'язнені сотні, якщо не тисячі українців, які боролися за свободу України, Чехії, Угорщини, Румунії, Польщі. Наприкінці XVIII ст. тут був ув'язнений Іван Копач з Пряшівщини, член таємної організації якобінців Мартиновича — першої революційної організації на теренах Угорщини, яка поставила собі за мету звільнення країни від австрійської окупації.

У 1840 р. тут відбували покарання близько сотні солдатів і офіцерів перемиського гарнізону на чолі із Т. Дмитрасиновичем, які повстали проти Австрії (Дмитрасинович помер у в'язниці і був таємно похований десь біля замку).

У 1842 р. до цієї в'язниці потрапив талановитий письменник Іван Захаревич (1825–1906), етнічний українець з Радимна, щоправда, писав польською мовою («Ярема», «На кресах», «Злий інтерес»). Він виступав проти окремого від польського українського національно-визвольного руху, бо вважав це послабленням сил в боротьбі проти імперської політики Австрії та Росії, яка хотіла загарбати ще й Галичину.

Від 1847 р. у Шпільберку були ув'язнені учасники лемківського Хохолівського повстання на чолі з Андрусикевичем, пізніше — учасники революційних подій 1848–1849 рр.

Про жахливі умови життя у цій в'язниці по всій Європі ходили страшні чутки. Кажуть, що для того, щоб особисто переконатися в справедливості цих чуток, австрійській імператор наказав прикувати себе ланцюгами до мурів і після того закрити її у 1858 р. (тепер тут розміщується Галерея мистецтв).

У Брно, в гостях у Ф. Заха, часто бував відомий український письменник Михайло Чайковський. Зах (1807–1892) був сином власника найкращого готелю в місті, але своє життя присвятив не бізнесу, а ідеї створення федерації слов'янських держав під владою австрійського монарха. У 1831 р. він взяв участь у польському повстанні, разом з Чайковським служив у Волинському полку Рожицького. Пізніше вони намагались відродити українське козацтво на території Туреччини, але плодами їх

праці скористалася не Україна, а Румунія, яка після звільнення козаками Чайковського Бухареста стала на шлях незалежного розвитку.

Серед видатних особистостей, які проживали в Брно, слід згадати композитора Л. Яначека, поета П. Безруча, письменника І. Магена. В бібліотеці ордену августинців працював засновник генетики І. Мендель (тепер тут стоїть його пам'ятник).

З-посеред українських вчених яскравий слід залишив відомий гідробіолог та біохімік (він є автором фундаментальної «Біохімії»), родич нашого видатного історика Борис Костомаров (1897–1974).

У 1930 р. на території Моравії проживало 4 012 громадян Чехословаччини, які визнавали себе українцями, і 1876 емігрантів з України, що потрапили сюди після 1917 р.

Можливо, відомості про те, що у Моравії живуть українці, змусили командирів УПА пробиватися у 1947 р. до Австрії саме через територію Моравії. Однак, вони не знали місць їх розселення, пішли по землях, заселених чехами, і в результаті саме тут зазнали найбільших втрат. По Моравії розкидані сотні могил вояків УПА.

Є чисельні могили українців і в Брно. Це поховання воїнів, які загинули у 1805 р. в битві під Аустерліцом, а також під час звільнення міста у 1945 р. від фашистів. Маршалу Р. Маліновському, який командував цією операцією, тут поставлений пам'ятник.

У середині минулого століття у Брно існувало Волоське земляцтво, яке очолював Франтішек Моравчик. Вони видавали журнал *Valassko*, який містив багато матеріалів з історії русинства на землях Моравії, але у 1958 р. його випуск припинили.

Сьогодні Брно найбільше славиться своїми ярмарками промислових товарів.

Література: 1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 17; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 30; 32; 34; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 53.

Брумів

Брумів (Brumov) — центр руської колонізації на пів-

денному сході Волоської Моравії біля Макова (Valassko. 1956. №1). З історичних документів відомо, що русини почали переселятися сюди у 1241 р. з території Землінщини, рятуючись від татар, але основний потік пішов сюди з території Семигородщини в II пол. XV ст., після того як Моравія опинилась під владою угорського короля і земляка «волохів» Матвія Корвіна. Крім Брумова «волохи» заселили навколишні села (Славіцин, Навойова, Недошов, Волоські Клобуки, Потік, Студлов, Стрельна, Візовице, Лужну та ін.).

Література: 12; 13; 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 53; 54.

Брунталь

Брунталь (Bruntal) — місто на кордоні Чехії з Моравією, куди після II Світової війни чеський уряд переселяв українців з Пряшівщини. При бажанні, у цьому можна побачити акт історичної справедливості, оскільки Брунталь, на відміну від далекого і абсолютно чужого Тахова, у давнину був заселений білими хорватами.

Література: 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 53; 54.

Будеч

Будеч (Budeč) — маловідоме тепер селище на північному заході від Праги (біля Жаколан), яке колись мало не ціле століття було найбільшим і найкращим освітнім центром на території Чехії, причому викладання велося давньоруською мовою.

За часів Боривоя тут була збудована церква Петра і Павла, при якій діяла школа. За свідченнями Кузьми Празького, в школі вчилися не тільки чехи, а й представники інших слов'янських народів, у т.ч. русини. Саме випускники Будецької школи створили в Чехії цілий пласт літератури давньоруською мовою («Житіє св. Людмили», «Житіє св. В'ячеслава», «Бесіди папи Григорія Великого» та багато ін.), і вірогідно, авторами цих творів були русини з Білої Хорватії або Дулібії.

До Руської церкви, певно, належав нащадок Людмили і Боривоя Вратислав, який віддав своїх дітей (В'ячеслава та Болеслава) до цієї фактично руської школи. Однак, його дружина Драгомира походила з сербського племені і була ревною католичкою, тож розпочалося її протистояння з Людмилою, яке завершилося вбивством останньої.

Свого апогею боротьба двох релігійних конфесій, а точніше, — двох світоглядів, досягла у 929 році, коли Болеслав підступно вбив свого рідного брата В'ячеслава (Вацлава) і захопив його трон. Хоча він виправдовував свій злочин протидією німецькому впливу у Чехії, але насправді саме Болеслав розпочав систематичне переслідування руської церкви, за що отримав в народі прізвисько Жорстокий.

Після цих подій Руська церква лишилася здебільшого тільки на землях білих хорватів і дулібів, але зруйнування Лібіце та закриття Сазавського монастиря поклало край її офіційному існуванню, і хоча спорадичні згадки про неї трапляються аж до часів правління короля Карла IV (кін. XIV ст.), значної ролі у житті чеського суспільства вона вже не відігравала.

Від церкви Петра і Павла в Будечі залишилися тільки руїни. В XIX ст. про цей епізод чеської історії згадав доктор Амерлінг, який, протестуючи проти повальної германізації, почав відроджувати руські традиції першої на чеських землях школи і заснував ліцей, який став найкращим в Чехії. Коли про це дізнався російській міністр освіти граф Уваров, то, лукаво ототожнюючи руське з російським, запропонував Амерлінгу фінансування, і для австрійського уряду це стало формальною підставою для закриття ліцею.

Однак, сам факт його існування мав позитив для українців не тільки тому, що вони тут вчилися, а й тому, що «відкрили» для себе Моравську Волощину, яка в давні часи була заселена русинами з Семигороддя. Річ у тому, що для вивчення стану навчання в ліцеї граф Уваров у 1849 р. відрядив до Чехії видатних мовознавців того часу Бодянського та Срезневського, які, проїжджаючи через Моравію, із величезним подивом зустріли тут людей, які розмовляли мовою, подібною до української, і мали фо-

льклор та традиції, подібні до лемківських та гуцульських. Мовознавці написали на цю тему кілька праць, але українські історики оминули їх увагою, і проблема давніх русинів у Моравії їм байдужа донині.

Таким чином, у Чехії, так само як у Росії, Польщі, Угорщині та Румунії, в часи середньовіччя відбувалася інтенсивна інфільтрація русинів, руської мови і культури в місцеве середовище.

Однак, якщо польська література сформувалася на основі давньоруської («Богородиця», «Казанія Свентокржижські»), а віршування й далі відбувається за українським зразком, якщо угорців аж до XIII ст. сприймали в Європі як слов'ян, і у них, як і в румунській мові, до 30% найбільш вживаних слів були руського походження, якщо росіяни повністю перейняли мову та фольклор кількох давньоруських племен і вважають себе народом руського, слов'янського походження, то через тотальну германізацію в Чехії процеси, які розпочалися в Будечі, такого завершення не мали.

Проте не можна сказати, що давньоруський період історії минув для чехів без жодних наслідків. Національне відродження чехів як слов'янського народу розпочалося саме на території колишньої Білої Хорватії, а моравські волохи взагалі уникнули германізації і зберегли багато давньоруських рис.

Література: 1; 2; 3; 4; 9; 12; 13; 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 34; 36; 37; 42; 44; 45; 47; 51.

Буковина

Буковина (Bukovina) — селище в регіоні колишньої Білої Хорватії біля Турнова, де не тільки навколишні Букові гори, а й номенклатура географічних назв (Турнов (в чеському варіанті це був би Трнов), Бистриця, Поток, Косов, Когутов, Комаров, Киї, Грибоєди, Кам'яниця, Гостинне та ін.) засвідчують давньоруське минуле цього краю.

У Буковині жила кохана видатного чеського поета К. Маха (1810–1836) пані Вробцова. Тому він сюди часто приїздив і написав тут багато поезій, які передають ро-

мантичну ауру цих давніх руських земель.

Література: 27; 45.

Валечов

Валечов (Valečov) — замок біля Мніхова Градища, який виник на місці хорватського городища VIII ст. Це був типовий скельний град, витесаний просто в скелях.

У 929 р. цей регіон захопили чехи, але це не означає, що панівна верхівка змінилася повністю. Можна припустити, що рід Вальців, який згадується тут у 1320 р., був хорватського походження. У XV ст. тут згадуються Бартко та Іванко (Бартко разом з Іскрою ходив визволяти Східну Пруссію від німців).

Чужинці прийшли сюди в XVI ст. Вони відділили град спеціальним перекопом від інших скель, надбудували вежу, а підземелля перетворили на в'язницю для місцевих жителів — гуситів. Коли напруга релігійного протистояння почала спадати, в скелі та вежі прорубали вікна, і град поступово перетворився на романтичний замок.

Від XVIII ст. ніхто вже в цьому замку не жив, і сьогодні він являє собою суцільну руїну, яка становить надзвичайний інтерес для українських археологів, оскільки подібні хорватські городища розкидані на всьому просторі від Стільська і Тустані в Галичині до Праховських Скель та Валечова в Чехії.

Література: 26; 29; 45.

Вали

Вали (Valy) — система укріплень IX ст. давньоруського племені білих хорватів, розташована в 4 км на схід від Белоградських Лазень, на горі над річкою Бистриця (489 м).

Подібні укріплення є не тільки у Карконошах, а й в Україні (найвідомішими є Змієві Вали під Києвом).

Література: 29; 45.

Вальдштейн

Вальдштейн (Valdstejn) — романтичний замок в 3 км на південь від Турнова, який має прямий стосунок до історії Білої Хорватії та України.

Від його назви походить родове ім'я однієї з найпотужніших магнатських родин Богемії Вальдштейнів. Цей град на трьох скелях, з'єднаних між собою мостами, виставив у 1260 р. Ярослав із Груштич, але справжнє ім'я цієї родини є не Груштицькі, а Марковичі, оскільки засновником цього роду був хорватський князь Марко, який у XII ст. володів мало не усією Західною Хорватією. Кожен із його синів збудував на цих землях окремий замок, і саме так з'явилися Вальдштейни, Михайловичі, Лемберки, хоча ще тривалий час їх усіх називали Маркварти.

Прикметно, що в усіх країнах, де проживали давньоруські племена, їх панівна еліта мала переважно руські корені. В Росії це були Довгоруки, Романови, Волконські, Оболенські, Голіцини, Шереметьєви, пізніше Розумовські, Безбородьки, Гудовичі, Кочубеї та ін.

У Польщі — Чарторійські, Вишневецькі, Острозькі, Зборовські, Собеські, Понятовські, Ольшанські, Корецькі, Сапіги та ін. (польські князівські роди вимерли ще в XV ст., тож 80% вищої панівної верстви Речі Посполитої мали руські генетичні корені).

В Угорщині це були Гонти, Пазмани, Лаборці, Запольські, Ракоци, Корвіни, Веселі, Гораї, Драгомани, Перені, Стараї, Сударі та ін.

Майже подібною була ситуація і в Чехії, хоча, як і чехи, русини тут також були швидко германізовані, і за їх німецькими прізвищами важко віднайти справжнє етнічне походження багатьох чеських магнатів. Однак, минуле деяких із них, тих, хто залишив найбільший слід в історії цього краю, досліджено, тож можна стверджувати, що з дулібських князівських родів походять Росемберки, Вітковці, Властовичі та Егрештейни, а з хорватських — Вальдштейни, Лобковичі та Жиротини.

Усіх їх, певно, на генетичному рівні, об'єднувала надзвичайна пасіонарність, невгамовна жадоба влади та багатств. У сер. XVI ст. Вальдштейни втратили цей град,

але після подій 1620 р., скориставшись ситуацією, Альберт Вальдштейн здійснив шахрайство (друкував фальшиві банкноти) і повернув собі не тільки цей родовий замок, а й придбав 50 величезних маєтків, в результаті чого став найбагатшою людиною не тільки в Чехії, а і в усій Центральній Європі (власним коштом він утримував цілу армію).

Деякі з цих магнатів прагнули об'єднати під своєю владою втрачені колись руські землі (Запольські, Ракоци, Чарторийські, Романови), але реалізував цю ідею (хоча й в спотвореному вигляді) Безбородько за допомогою німкені Катерини II. Він був найбільшим прихильником розподілу Речі Посполитої, але українці з цього нічого не отримали, бо відбулося не об'єднання колишніх руських земель навколо свого етнічного ядра в Україні, а їх приєднання до угро-фінської і татаро-монгольської Росії.

Щось подібне задумував і Вальдштейн. Після того, як йому стала належати мало не уся колишня Біла Хорватія, він почав робити певні кроки в напрямі виділення слов'янських земель зі складу Священної Римської імперії. Однак, зрадники донесли про це німцям, і за наказом імператора його було вбито, а тіло таємно поховано у Валдицькому монастирі.

Більшість маєтків генералісимуса були конфісковані, а замок став власністю Яна Лекса, який перебудував його в стилі неоромантизму, а також збудував тут костел св. Яна.

Доля родового замку Вальдштейнів дивним чином пов'язана з долею ще одного магната руського походження — українського князя Федора Острозького, короля Чехії (щоправда, Вишневецькі вважають що це був не Острозький, а Корибут-Вишневецький, а Зборовські твердять, що це був представник їхнього роду).

В документах тих часів король згадується то як Корибут, то як Острозький, проте оскільки тільки представника роду Острозьких великий литовський князь міг призначити своїм намісником в Чехії, більшість істориків схильні вважати, що це був саме Федір Острозький.

В Чехії він правив кілька років, коливаючись між таборитами та чашниками, тому таборити врешті-решт заарештували його і кинули в підземелля цього замку.

У Вальдштейні Острозький просидів від квітня по вересень 1427 р. Його звільнили лише після того, як він погодився виступити на стороні гуситів. Потім Федір брав участь в боях за Сілезію, Моравію, Словаччину, став князем Зеліни (Жиліни) і повернувся в Україну прихильником чеських братів.

Зважаючи на події великої історичної ваги, які відбувалися тут, замок завжди користувався популярністю серед чеських діячів культури і мистецтва, особливо музикантів. Саме тут композитор Й. Фюрстер написав свою П'яту симфонію та ораторію «Святий Вацлав», а В. Неєдли — «Вальдштейнову сюїту».

Література: 26; 29; 38; 45.

Великі Карловиці

Великі Карловиці (Velké Karlovice) — село у Волоській Моравії, на південь від Рожнова, де найкраще збереглися традиції та фольклор русинів, які оселилися тут в XV ст., і де можна отримати уявлення про господарські будівлі волохів та спосіб їх життя. Сюди часто приїздив учень Дворжака, композитор В. Новак, який був буквально закоханий в цей край, його пісні та музику (особливо в жіночі «Галекачки») і вважав, що народне мистецтво тут є набагато яскравішим та життєрадіснішим, ніж у чехів та словаків.

Волохи завжди вирізнялися своїм волелюбством (це одна із причин того, що вони селилися переважно в горах), під час II Світової війни саме тут був епіцентр партизанського руху на території Чехії та Моравії. Щоб його подолати, німці створили загони псевдопартизан (цю підступну тактику згодом використали війська НКВС у боротьбі з УПА).

В цьому селі зберігся не тільки давньоруський фольклор, а й пам'ятки народної архітектури.

Література: 27; 45.

Веліс

Веліс (Velis) — місцевість в 4 км на південь від Ічи-

на, під самим Велісовим хребтом, де на місці давньохорватського городища був збудований град з 3 вежами та 2 палацами.

Назва Веліс походить від імені давньоруського бога Велеса. Зовсім поруч розташовані Праховські Скелі, тож можна стверджувати, що цей регіон був заселений білими хорватами ще в VII ст. і саме тут містилося святилище цього бога.

Матеріали розкопок були передані в Ічинський музей, а у Велісі є руїни граду, перша згадка про який походить з 1143 р., костел св. Вацлава, поховання Юхима Шліка, якому німці відтяли голову за участь у повстанні 1620 р., та поета-байкаря Йосипа Якубця.

Література: 29; 45.

Високе

Високе (Vysoke) — тут, у невеличкому замку свого швагра Кауніца, біля Пршибрам, видатний чеський композитор Дворжак написав більшість своїх творів на українську тематику.

Від 1884 р. він проводив літо у Високому, написав тут 3 опери. 1886 рік в його житті можна сміливо назвати українським, бо саме тоді він створив другий цикл «Слов'янських танців» і свої знамениті «Думки», які, на думку мистецтвознавців, є найбільш мелодійним, барвистим та гармонійним твором цього видатного композитора. Дворжак глибоко зрозумів мелос українських народних пісень, його «Думки» звучали настільки природно, чисто по-українськи, що шанувальники його творчості вирішили запросити його на гастролі до Львова, і тільки попередня домовленість про турне по Америці змусила його відмовитися.

У симфонії e-molle та драмі «Дмитро» композитор знову повернувся до української теми. Великий вплив на нього мала творчість П. Чайковського та знайомство з галичанином Русом, який наспівував йому українські народні мелодії.

Зацікавлення Україною не було випадковим: як і у Сметани, родові корені Дворжаків мають хорватські корені, і відчуття українського мелосу було закладено у

них на генетичному рівні.

Література: 2; 3; 25; 27; 37; 44; 45; 50.

Високе Мито

Високе Мито (Vysoké Myto) — місто на північному сході Чехії біля самого кордону з Польщею, де колись був митний пост, від якого воно і отримало свою назву.

Це є територія колишньої Білої Хорватії, яка, проте, належала не турновським чи трутновським князям, а тим, центральне городище яких було розташоване біля Клодська. Якщо про перших ми маємо історичні відомості, то про князівство, яке умовно можна назвати Сілезьким і частина якого розташована в Польщі, а друга — в Чехії, ми не знаємо майже нічого.

Оскільки поруч з Високим Митом є село Врацлав, а в Польщі — Вроцлав, то ймовірно, там проходили південні і північні кордони цього князівства, а його перший правитель мав ім'я Вратислав.

Останнім хорватським власником цих земель був Петро Властович (поляки називали його Властом) та його дружина Марія, що належали до давньоруського роду Лебедів. Діяльність Петра Власта описана мало не в усіх європейських хроніках, тож його зв'язки з Руссю є очевидними (саме як руський князь він прийшов з військом на заклик Володаря в Перемишль), тож інші версії (як-от про його датське походження) не витримують критики.

Поляки також визнають, що Властовичі були русинами, але тримаються версії про польське, а не хорватське минуле Сілезії, й тому твердять, що хорвати прийшли до Польщі у почті руської княгині Вишеслави, яка вийшла заміж за Болеслава Сміливого. Проте не можуть пояснити, як ці «прибульці» оволоділи цілою Сілезією, в т.ч. Вроцлавом, та священною для усіх слов'ян горою Соботка.

Батько Петра Властовича був похрещений в руській церкві, бо називався руським іменем Володимир. Костел св. Трійці у Високому Миті підтверджує той факт, що до кінця XI ст. панівною на цій землі була Руська церква (при перетворенні руських храмів на костели у Чехії та Угорщині католики під тиском місцевого люду часто за-

лишали старі назви).

У часи наполеонівських війн у цьому місті цілий рік стояли російські війська, особовий склад яких був переважно з українців (за спогадами сучасників, вони співали українські пісні).

Крім колишньої церкви св. Трійці, тут збереглися фрагменти мурів XIV ст. з трьома вежами, а також костел св. Лаврентія.

Література: 26; 27; 35; 45; 49.

Вишній Брод

Вишній Брод (Vyšší Brod) — містечко над Влтавою, майже на самому кордоні з Австрією, яке колись належало Властовичам — одній з гілок дулібського магнатського роду Росемберків.

У 1259 р. Вок Власт заснував тут монастир цистерів і, наче фортецю, обніс його міцними мурами. Збереглися будівлі цього монастиря з XIV ст. Вівтар розписав майстер на ім'я Георгій, а шафи для унікальної бібліотеки цього монастиря виготовив майстер Лука (саме звідси походять найцінніші манускрипти часів середньовіччя).

Справжньою перлиною пам'яток, які зберігалися в монастирі Вишнього Броду, був «Завісів хрест» XII ст. роботи київських майстрів. Його історія оповита романтичною таємничістю.

Цей православний хрест належав чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, який після невдалих спроб посісти галицький трон оселився в Угорщині, де одружився з донькою угорського короля Бели IV Анною. Згодом Ростислав подарував цей хрест своїй улюбленій доньці Кунгуті, яка славилася чудовою вродою і яка, незважаючи на шалену протидію німців, одружилася з чеським королем Оттокар II.

Коли король помер, Кунгуту кинули до в'язниці в замку Бездеж, а її сина Вацлава забрали на «виховання» до Бранденбурга. Однак королеві вдалося втекти з Бездежа до Моравії, де, незважаючи на германізацію, було ще багато шляхтичів, що пам'ятали про своє руське походження і надали їй підтримку. Вони згуртувалися навколо Завіси з Фалькенштейна, готуючись до походу на

Прагу. Збагнувши, що ситуація може вийти з-під контролю і почнеться загальнонаціональне повстання, німці повернули королевича до Праги, а той негайно викликав свою матір, яка вже взяла новий шлюб із Завісою.

Вацлав II був надто молодим, тож 3 роки вона фактично правила Чехією, але у 1285 р. її отруїли німці. Її власність, у т.ч. хрест, отримав у спадок її чоловік. За кілька років Завіса теж раптово помер, і майно успадкував його брат Вок з Росемберка.

Завіса також належав до роду Росемберків (у деяких документах він згадується як Завіса з Росемберка). Достеменно невідомо, як ці дулібські магнати потрапили в Моравію, найбільш ймовірно є гіпотеза, що завдяки шлюбним зв'язкам з сілезькою князівською родиною Властів.

Є документальні свідчення про те, що Бржетислав IV з Росемберку одружився з руською княгинею Марією, один їх син успадкував землі батька в Чехії і писався як «dictus Bohemus», а другий — землі матері і в документах його згадують як «dictus Ruse».

Ні в Київській Русі, ні в Західній Русі не було руського князя на ім'я Генрих, отже йдеться про Сілезію або Моравію, де у XI–XII ст. панували магнати Властовичі (певно, саме так і утворилася дулібська гілка Властовичів).

Таким чином, і в XIII ст. шляхта руського походження ще не втратила етнічної орієнтації, міцно трималася свого кола, і нащадки дулібів підтримували родинні зв'язки з хорватами Моравії та відігравали не останню роль у чеському королівстві.

Вок передав хрест до Вишебродського монастиря, але через його величезну художню цінність чехи забрали його до костелу св. Віта у Празі.

Крім монастиря цистерів в місті слід оглянути картинну галерею та музей пошти.

Література: 26; 27; 35; 45; 49; 54.

Вімперк

Вімперк (Vimperk) — є ілюстрацією повідомлення Костянтина Багрянородного про Велику Хорватію від

Прута до Баварії. У сер. X ст. ця земля на півдні сучасної Чехії входила до складу хорватської держави князя Славника, отже до 995 р. мала спільний кордон з Баварією.

Давньоруські племена з'явилися тут у VII ст., коли слов'яни просунулися вглиб території сучасної Німеччини (наприклад, Пассау, що на протилежному боці Альп, було слов'янським містом і називалося Пасов). Вірогідно, до переселення з-над Дунаю їх примусила навала аварів (обрів), діяння яких Руський літопис описує із жахом.

Біля Вімперка оселилося плем'я волинян, про що свідчить річка Волинка, місто Волин, а сам край у найдавніших документах називався то Дулібія, то Волинь. Оскільки і в Україні дуліби оселилися поруч із волинянами, то, певно, й на Дунаї вони жили поруч. Удар обрив відкинув одну частину цих племен на захід, в Австрію та Чехію, а другу — аж за Карпати, в Україну.

Біля Вімперка волиняни заснували декілька городищ (Градець у Неметич, Градець Репіце, Градіште, Княжа Гора). Центральним городищем була Княжа Гора.

Через гори, які вони називали Луцькими, а потім Шумавою, йшов торговий шлях до Баварії, по якому возили сіль. Тоді це був стратегічний продукт, який приносив величезний зиск, тому цей шлях називали «Золотим». Археологи свідчать, що вершиною розвитку давньоруської Волині було IX ст., після 995 р. цей край почав занепадати, чим і скористалися німці.

Вони з'явилися тут у XII ст., збудували замки, монастирі і міста, а руське минуле цієї землі нещадно нищилося і поступово зникало в безвісті. Проте під час археологічних розкопок дещо вдалося знайти, і ці безцінні експонати зберігаються у музеях Праги, Прахатицях та сусідній Волині.

Перша згадка про замок, збудований німцями, походить з 1263 р. У XIV ст. під його стінами виникло місто, а що в числі перших тут з'явилися монахи з Віндберга, то вони й назвали його Вімперк.

Нащадки волинян зазвичай жили не в німецьких містах, а в навколишніх селах (Богуміловці, Угричі, Радгостичі, Барановці, Волоські Береги). Хоча й у XVI ст. у Вімперку трапляються руські прізвища (Андрій Куратко, Юрко Хромий, Томаш Дуб, Вацлав Червенко).

Чехи мали тут проблем не менше, ніж давні русини. До XI ст. Дулібія і Хорватія згадувалися окремо від Чехії, тобто були незалежними. Після розгрому князівства Славника ці території також були лише номінально залежні від Праги, і тільки в сер. XIII ст. Оттокар II включив Дулібію до складу чеської держави. Однак чехи запізналися, бо протягом XII–XIII ст. цей край щільно заселили німці. Навіть у 1938 р. у Вімперку проживали 4 600 німців і лише 200 чехів. Тому дуліби радше були германізовані, ніж стали складовою частиною чехів, і їх нащадків слід шукати серед німців. Вже в XVII ст. місто було суто католицьким, і на Волині годі було знайти бодай одне слов'янське прізвище. Щоправда, в часи II Світової війни німці завезли сюди багато «остарбайтерів» з України, деякі з них залишилися тут назавжди, але за часів комуністичного режиму вони боялися декларувати своє походження, тож про відновлення руської складової серед населення давньої Волині не йдеться.

Разом з тим, не можна твердити, що століття німецького панування мали лише негативні наслідки. Саме тут, у Вімперку, була заснована друга на слов'янських землях друкарня, де Ян Алачев до 1485 р. видав три книжки. Німці налагодили у Вімперку виробництво рубінового скла.

Нині Вімперк є центром туризму в Шумаві.

Література: 26; 27; 45; 51; 52.

Волинь

Волинь (Volyné) — колишній центр племені волинян, яке від VII ст. проживало над річкою Волинкою від Вімперка до Брежниці.

Це були не взагалі слов'яни, як це подає чеська історіографія, а саме давньоруське плем'я. До V ст. ще можна говорити про слов'ян взагалі, але в V–VI ст. вже відбулася етнічна самоідентифікація слов'янських племен, тому дуліби, хорвати і волиняни ніколи не згадуються в переліку чеських племен, а тільки руських. На півночі від Праги в подібній ситуації і за подібних обставин опинилися кілька сербських племен, але цей факт є загальноновизнаним, і, на відміну від руських племен на території

Чехії, його ніхто не замовчує.

Волиняни разом з дулібами та хорватами з VII по IX ст. входили в масив Празько-Корчаківської культури, який простягався від Влтави до Дніпра, тобто становили одне нерозривне ціле з іншими руськими племенами, і викидати їх з історії Давньої Русі того часу — це те саме, що обмежувати Давню Грецію лише територією сучасної Греції, а Стародавній Рим — територією Італії.

Це саме стосується і X ст., коли, незважаючи на регіональні особливості, ці племена об'єдналися в одну державу під орудою хорватського князя Славника. Ця держава протистояла чеській експансії, тож вважати їх складовою чеського етносу є нонсенс (про це можна говорити лише з XIV ст.).

У місцевому музеї зібрані матеріали археологічних розкопок Волинської землі VII–XIII ст., і для українців вони становлять такий самий інтерес, як, скажімо, експонати музею у Луцьку.

В XII ст. тут з'явилися німці і на місці давнього слов'янського городища спорудили свій замок. Німці також збудували у місті костел Всіх Святих, ратушу і вежу з атикою XVI ст.

Волинь містилася на стратегічно важливому торговому шляху з Баварії до Балтійського моря, тому цей шлях прозвали «Золотим» (до того ж у річці Волинці тоді добували золото). Не втратив він свого важливого торгового значення і в пізніші часи: залізниця тут була прокладена у 1816 р.

Цей край вабив своєю красою багатьох чеських митців, особливо художників. У сусідньому місті Водняни можна оглянути колекцію з 44 картин відомого чеського художника Миколи Алеша, який писав свої твори і на теми українського козацтва.

Література: 2; 3; 26; 27; 45; 51.

Волоське Межиріччя

Волоське Межиріччя (Valašske Meziříčí) — неофіційна столиця етнічної групи «волохи», які проживають тут вже від XIV ст.

Ця земля раніше була заселена давньоруськими

племенами білих хорватів аж до Годоніна та Прерова, але потужна хвиля германізації змусила не тільки селян, а й багатьох шляхтичів залишити рідний край та переселитися на територію Галичини і Польщі. На їх місце прийшли волохи, які заселили територію Моравії до Кийова та Богуславіц на півдні, хоча з плином часу ця територія звузилася до розмірів сучасної Моравської Волощини, основними центрами якої є Волоське Межиріччя, Рожнов, Злін, Волоська Полянка, Великі Карловиці, Клобук, Візовіце, Всетін, Маков та Бистриця.

Хоча жодних історичних документів щодо присутності в Моравії романських племен немає, а тільки сама назва «волохи» дала привід таким дослідникам, як Н. Єречков та Д. Мартіану заявити, що волохи є румунами. На аргументи професорів Ф. Міклошиця та Ф. Бартоша щодо того, що не можна вважати румунами людей тільки тому, що в їх словнику є 44 слова, пов'язаних зі скотарством (бекеша, струнга, бача, мерінда, бринза), вони відповіли тим, що нібито з часом ці румуни ослов'янилися, тому переважна більшість слів є українськими.

Першим рішуче виступив проти цієї хибної позиції видатний чеський історик Палацький, який народився в Моравії і чудово знав цей край. Він заявив, що ці волохи можуть бути тільки русинами.

Д. Кранджалов у свою чергу довів, що волохи є не етнічною назвою, а територіальною, яка засвідчує лише те, що ці люди прийшли з території Волощини.

Величезною хибю нашої історії є повне незрозуміння діалектики її розвитку від давньоруського стану, «де нині є земля Угорська і Болгарська», до народження українства у Подніпров'ї. Істориків донині не цікавить, де розміщувалися руські племена на Дунаї, в якому столітті і куди вони почали розходитися, якою була географія їх розміщення в IX–X ст., а не тільки на поч. XII ст., коли їх (і то лише їх східне відгалуження) детально описав Нестор.

VIII–X ст. стали апогеєм територіальної експансії русинства в Центральну та Східну Європу, після чого ареал їх проживання, особливо на заході, почав відчутно звужуватися. Тому, лише необізнані історики можуть із скепсисом ставитися до повідомлень К. Багрянородного про

Велику Хорватію від Прута до Баварії чи дивуватися намірам князя Святослава перенести столицю Київської Русі на Дунай. Насправді не тільки Волощина, а й північна Болгарія тоді були заселені русинами, і на Дунаї дотепер існує місто з вельми промовистою назвою Русе (саме тут Святослав і мав намір влаштувати свою нову столицю).

Смерть Святослава негативно позначилася на становищі русинів біля Дунаю, а 1242 рік став для них фатальним: татаро-монголи перетворили цей край на прохідний двір для степових орд. Скориставшись послабленням русинства, сюди почали переселятися румуни, які займалися переважно скотарством, і руська землеробська культура в цих умовах почала деградувати. Вже у XIII ст. поодинокі руські села почали перебиратися на територію Угорщини та Словаччини, а у 1444 р., після катастрофічної поразки русько-угорсько-польських військ короля Владислава від османів під Варною, і особливо після того, як Моравія потрапила під владу земляка «волохів» угорського короля Матвія Корвіна, це переселення перетворилося на справжню втечу, яка в історії отримала назву «Волоська колонізація Карпат».

Отже, «волохами» їх назвали тільки тому, що вони прийшли з території Волощини. Етнографічні дослідження довели, що 90% серед цих людей за своїм етнічним походженням були русинами, 5–6% — румунами, а решту складала болгари, македонці, серби і навіть албанці. Саме ці волохи заселили тоді Буковину, усе Прикарпаття, Північну Словаччину, Горці і через Сілезію (Живець, Бельсько-Бялу, Цешин) вийшли в Моравію.

Найкраще вивчені волохи в Галичині, де їх перші поселення з'явилися у 1378 р. Нині відомо 315 волоських сіл. Моравськими волохами майже ніхто з українських вчених не займався, за винятком Срезневського та Флоринського, який у 1898 р. довів, що це є типово руський тип населення і румунська домішка серед них є мізерною («Известия Отд. русского языка и словесности». 1900. Т. V, с. 336.).

Безумовно, моравські, словацькі та галицькі волохи мають регіональні особливості. Але, разом з тим, колядки, весільні та обрядові пісні поширені на всьому просторі від Буковини до Моравії, музика моравських волохів є

ідентичною музичній культурі Буковини та Марморощини, а народна архітектура нагадує архітектуру Горців та Лемківщини. Так само як на Лемківщині чи Гуцульщині, люди тут донедавна носили кошулі, жупицю (кабат до колін), вузькі штани, а жінки мали високі клобуки на головах. Номенклатура географічних назв майже ідентична українській, і навіть гори, які були заселені моравськими волохами, так само як і в Прикарпатті тут називаються Бескидами. Рослини також мають давньоруські назви (Valassko. 1953–1958. №1–4).

Таким чином, від Марморощини до Моравії був єдиний етнічний масив, який веде своє походження від давньоруських коренів. Праско припускає, що, так само як і в Галичині, перші волохи в Моравії з'явилися у XIV ст. Однак, це не означає, що руська історія Моравії почалася з цього часу, адже територія, яку вони зайняли, до них належала не чехам, полякам чи морав'янам, а білим хорватам, які поступово германізувалися або залишали цей край.

Історія Волоського Межиріччя також бере свій початок не в XIV ст., а значно раніше. У XIII ст. це місто називалося Межиріччя, ним володів Славко, а від 1286 р. — Янко зі Стребіць.

Те, що цей регіон був заселений хорватами, підтверджує «Хроніка» Даліміла від 1314 р. Даліміл походив з цього Межиріччя і писав свою хроніку на основі місцевих переказів, легенд і джерел, які згодом загинули або були знищені католиками. Такої кількості матеріалів про хорватів і руську церкву, як у Даліміла, немає в жодній іншій європейській хроніці, за винятком хіба що розповіді Кадлубка про переселення хорватського князя Крака на територію Чехії, але ці дані він явно запозичив у свого моравського колеги. Беручи до уваги симпатію Даліміла до хорватів та русинів (Мефодія він назвав руським єпископом), можна припустити, що він і сам був за походженням хорватом.

З появою волохів встановився руський характер цього регіону, що, зокрема, підтверджується появою таких назв, як Волоське Межиріччя, Волоські Клобуки, Волоська Бистриця, Волоська Полянка, Волоська Моравія та багатьох інших. У 1581 р. в Козловичах воєводою був

Матвій Жацько, йому мали коритися усі волохи, які проживали не тільки в горах, а й у таких великих містах, як Кромержиж.

Серед видатних волохів, імена яких пов'язані з Волоським Межиріччям, слід насамперед згадати поета Матвія Плачка, який у 1613 р. видав у Оломоуці збірку своїх віршів латиною, а також Андрія Сивого (1593–1663), який написав історію Моравської Волощини кінця XVI — I пол. XVII ст.

Сивий — певно, літературний псевдонім: ще молодим чоловіком він втратив під час епідемії дружину і малу дитину, потім, за часів контрреформації, був змушений залишити рідне місто, за яким сумував. Ці трагічні події позначилися і на його особистому житті, і на творчості. Його праця з історії має величезне значення для вивчення минулого Моравії та України, адже він розповів про участь запорозьких козаків в обороні моравських міст від турок (в Межиріччі стояв козацький загін у 125 шабель), а також про розгортання опришківського руху, який згодом поширився на Україну.

Про перших опришків є повідомлення з поч. XVI ст. (від Бернарда з Любліна, який зустрів їх під Живцем). На землях Моравської Волощини найуспішнішим опришком був Ондраш, який діяв в районі Лисої гори і у 1705 р. підняв місцевих волохів на повстання проти покатоличення та утисків німецької шляхти.

Співцем Моравської Волощини вважається Йосип Калущ, який народився в сусідньому з Межиріччям Френштаті. Він є автором поем «Весна», «Наш дім», у 1887 р. видав «Волоські балади та романси», які становлять не тільки літературну, а й величезну історичну цінність.

У Межиріччі народився Алоїз Манак, який написав першу наукову працю «Моравська Волощина» (німецькою мовою), письменник В. Вінтра, скульптор Й. Пракер, а також відомий чеський композитор Ф. Навратіл.

В числі перших волоські пісні почав збирати і досліджувати Й. Полачек, а згодом Й. Мацурек. На основі ретельного аналізу Мацурека дійшов висновку, що перші «волохи» мали руські імена і лише з плином часу вони стали чеськими.

Незважаючи на віддаленість від України, в скрутні

для Волощини часи захищали її саме українці. Крім козаків, які боронили Моравію від османів, багато українців загинуло під час битви під Аустерліцом (40% з 30 тис.), частина з них була похована в Межиріччі (тут розміщувався польовий шпиталь), біля залізничного вокзалу їм був споруджений пам'ятник.

Під час II Світової війни Моравію звільняли війська генерала Єременка, а в небі над Волоською Моравією відзначився український ас Іван Кожедуб, який отримав тут свою третю зірку Героя.

Протягом століть територія Волоської Моравії скоротилася мало не в 2 рази (на півдні їх поселення колись досягали Кийова), проте у 1900 р. населення цього краю ще становило 77 тис., і за законами демографічного розвитку нині мало би досягнути 300 тис.

Однак, бурхливі події ХХ ст., вельми специфічне ставлення до національних меншин чеського уряду (особливо в часи комуністичної диктатури), а також включення цього давньоруського краю в чеський інформаційний простір значно прискорило асиміляційні процеси, і тепер мало хто визнає себе волохом, а ще менше людей знають про етнічне походження волохів.

У Межиріччі проживає 24 тис. чоловік, але волоським його можна вважати тільки умовно, оскільки після війни тут був збудований хімкомбінат, і з інших регіонів Моравії сюди на роботу прибуло багато етнічних чехів. З минулих часів збереглися декілька кам'яниць у стилі бароко, а пам'ятки народної архітектури найкраще збереглися не тут, а у Великих Карловицях та Волоській Полянці. Музей під відкритим небом волоської архітектури та побуту також влаштували не в урбанізованому Волоському Межиріччі, а в сусідньому Рожнові.

Література: 1; 2; 3; 4; 8; 9; 11; 12; 13; 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 53; 54.

Врхлабі

Врхлабі (Vrchlabí) — розташоване біля витоків Лаби, де за часів поганства, був духовний центр білих хорватів (саме тому давньоруська назва цього місця — Верхів'я

Лаби). До XVIII ст. місцеві жителі приносили в жертву духу гір, якого вони називали Пан Іван, чорну куру. Це були прямі нащадки білих хорватів, а витоки цього культу сягають VIII–IX ст. У XVII ст. католицька церква повила рішучу боротьбу з проявами поганських вірувань, у 1681 р. це місце освятили та поставили стелу з гербами усіх 24 міст, через які протікає Лаба (Ельба).

Прикметно, що Пан Іван для хорватів був добрим духом і допомагав їм в горах, а німці, які з'явилися тут у XIV ст., боялися його і називали Люцифером. Німецькі колоністи нерідко пропадали в цих горах, і це ставили у вину Пану Івану, а не необізнаності чужинців зі специфікою цього регіону.

Археологічні розкопки показали, що мешканці віддавна займалися гутництвом і зброярством. Одна така кузня збереглася до наших днів і називається «У дяблика». У містечку є костел св. Лаврентія, монастир 1704 р., а також величезний замок графів Моршинів, який у 1894 р. був перебудований на палац (у Лицарській залі збереглася кахельна піч 1543 р.). Тепер тут розміщується Музей Карконош з цінною бібліотекою, де зібрана краєзнавча література, присвячена історії цього краю.

Попри століття денаціоналізації, українці дотепер проживають у верхів'ях Лаби: після депортації з території Чехії у 1945 р. німців, сюди переселили українців з Пряшівщини, а в колишньому графському мавзолеї для них обладнали православну церкву.

Література: 27; 29; 33; 34; 40; 41; 45; 50; 51; 54.

Всетин

Всетин (Vsetin) — розташований у самому серці Волоської Моравії, в горах, між Волоським Межиріччям та Волоською Полянкою. Замок на місці хорватського городища (яке колись називалося Тин) існує ще з XI ст., але ці місця були настільки дикими, що місто під цим замком виникло лише в XVII ст. Тому, незважаючи на своє центральне положення, столицею цього регіону став не Всетин, а Волоське Межиріччя, яке з'явилося значно раніше.

До приходу волохів тут жили теж русини: «Географія короля Альфреда» вказує, що далі на північ за мора-

в'янами жили хорвати, і номенклатура географічних назв (в т.ч. Бескиди) тут є руською. Замок належав то панам з Перштейну, то Ландикам з Лукова, підтримувався в належному стані, і якесь поселення біля нього мало би бути.

У 1610 р. дочка Ландика вийшла за найбільшого магната Чехії хорватського походження Альберта Вальдштейна (Марковича), і замок з навколишніми землями став його власністю (прикметно, що і в Польщі, і в Чехії магнати руського походження одружувалися зазвичай у своєму середовищі, щоб їх маєтки не потрапили в чужі руки,).

Альберт дав потужний поштовх для розвитку цього регіону. У 1613 р. він звільнив місцевих селян від кріпацтва і дав їм численні привілеї. Саме тоді біля підніжжя замку і виникло це місто, яке заселили переважно русини — волохи. Вони ніколи не називали себе українцями (навіть в Україні ця назва почала вживатися лише з ХІХ ст.), залишилися волохами і декларують себе як окремий етнос, до якого чехи, словаки, мадяри і поляки не мають жодного стосунку (у 1900 р. чехами, поляками і словаками визнали себе у Всетині лише 3% населення).

Як і на теренах України, в ХVІІ–ХVІІІ ст. тут був сильний опришківський рух, про Андрія (Ондраша) було складено не менше легенд, ніж про Довбуша та Янчія (Яношика). Після смерті Вальдштейна місцеві селяни повстали і роззброїли 1,5-тисячний загін «мушкетерів» імператора. У відповідь австрійці почали створювати загони «вірних партизан», які повели боротьбу з опришківським рухом.

Серед видатних особистостей, які народилися у Всетині, слід згадати ботаніка Яна Бубеля і композитора Гната Воячека. В місті збереглися кілька пам'яток народної архітектури, які нагадують лемківські та гуцульські, але мають і оригінальні риси.

В замку розгорнута експозиція Музею революційних традицій Волоської Моравії (національне повстання у 1945 р. тут почалося раніше, ніж у Празі, — 4 травня). Відвідувачам показують кімнату, де після втечі з-під Аустерліца провів безсонну ніч російський імператор Олександр І.

Тепер тут проживає 27 тис. мешканців, але, як і Волоське Межиріччя, це — вже нове, індустріальне місто, сюди приїхало багато заробітчан з інших регіонів Чехії та Моравії, і від волосько-руського колориту цих земель мало що залишилося.

Література: 1; 3; 4; 9; 11; 13; 15; 18; 21; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 38; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 54.

Втельно

Втельно (Vtelno) — звідси походить рід відомого в ХІХ ст. галицького історика Карла Шайнохи. Його дід перебрався: в Галичину після розподілу Польщі і був австрійським чиновником в Комарно. Син цього Шайнохи одружився з Марією Лозинською, і хоча батько історика був чехом, а мати етнічною українкою з давнього галицького шляхетського роду, сам Карл вважав себе поляком, і саме з цих позицій трактував історію Галичини. Найбільше його приваблювала епоха Ягеллонів («Ядвіга і Ягайло»), але він так і не зрозумів, яку роль в цій династії відіграла Софія Ольшанська та руські землі в складі Речі Посполитої.

Тим не менш, його праці становлять певний інтерес, оскільки містять багато фактичного матеріалу.

Втельно розташоване в давньому шахтарському регіоні на північному заході Чехії, біля Мостів, а тому природа тут знищена настільки, що регіон вже став непридатним для проживання людей. У 1971 р. тут насадили величезний фруктовий сад (найбільший у Чехії), а кар'єр «Бенедикт» перетворили на штучне озеро площею 280 га.

Література: 27; 45.

Гавлічкув Брод

Гавлічкув Брод (Navličkyv Brod) — шахтарське місто на сході Чехії, яке виникло в ХІІІ ст. біля броду через Сазаву. Довший час тут добували срібло, з того періоду збереглися фрагменти мурів (у вежі тепер картинна галерея), а також костел, який у 1662 р. перебудували у

стилі бароко. В цьому місті народився відомий чеський журналіст Гавлічек Боровський, і тому у 1945 р. його перейменували на Гавлічкув Брод.

У Броді у 1420 р., біля замку Прибислав, Ян Жижка розбив короля Сигізмунда Угорського, у війську якого було багато шляхтичів українського походження. Саме тут загинув засновник роду Балицьких-Оссолінських, кавалер надзвичайно рідкого ордену Смока Андрій Балицький, а другий відомий лицар того часу Завіса Кручек (Чорний) потрапив у полон.

Існує легенда: щоб викупити Завісу з полону, король Ягайло заплатив Жижці стільки золота, скільки він важив разом із своїми латами.

Хоча Жижка був чехом, а Балицький вважався поляком, обидва були нащадками давніх дулібів, яких історична доля в VII ст. розвела з території Паннонії у різні боки — одних у Прикарпаття, а других — в Чехію.

Література: 27; 45; 51.

Гаррахов

Гаррахов (Harrachov) — ця місцевість біля Турнова, на самому кордоні із Сілезією, відіграла велику роль в етнічній історії українського народу.

В VII ст. слов'яни зайшли далеко на захід, на територію сучасної Німеччини, і землі на північ від Турнова заселило хорватське плем'я, яке називалося бойки. В IX ст. німці почали свій «дранг нах остен», асимілювали або просто витіснили слов'ян на схід, і така сама доля чекала бойків. Тому вони самі переселилися на схід, а від тривалого сусідства з ними у німців залишилася назва Богемія. Спочатку її вживали тільки для північних регіонів Чехії, а згодом вона поширилася на цілу країну.

Українці були в Гаррахові: у 1622 р. тут стояли запорозькі козаки, яких Габсбурги найняли для боротьби з протестантами.

Нині Гаррахов славиться своїми гутами художнього скла, а також є відомим курортом Чеського Раю.

Література: 9; 26; 27; 45.

Гвезда

Гвезда (Hvezda) — замок біля Білої Гори, в південно-західному регіоні Праги, де у 1620 р. відбулася вирішальна битва Габсбургів з чехами, яка визначила долю останніх на 300 років.

Хоча чехам допомагали протестанти з багатьох європейських країн і їх війська очолював Кристин Анхальський, але такої підтримки, яку надали Габсбургам Німеччина, Франція та Іспанія, вони не мали, тож і були розгромлені ущент. Німці, скориставшись психологічним надломом чехів, не тільки реставрували тут католицьку церкву, а й асимілювали населення настільки, що в XIX ст. виникла реальна загроза зникнення цього народу з етнічної карти Європи.

На жаль, величезну роль в розгромі чехів відіграли українські козаки, яких Габсбурги найняли на Запоріжжі. Саме тут, під Гвездою, в переломний момент бою, удар козацької кінноти остаточно вирішив долю цієї битви, а отже, і подальшу долю чехів. Можливо, саме тому чехи з упередженістю почали ставитися до українців і покладатися більше на росіян, хоча переважна більшість з них суттєвої різниці між ними не бачила (ілюзії щодо ролі росіян в долі чеського народу остаточно розвіялися у 1968 р.).

Разом з тим, не можна не відзначити той факт, що відродження чехів в XIX ст. розпочалося на територіях, заселених колись білими хорватами, тобто там, де руська складова в цій нації була найбільшою, що значною мірою компенсує ту ганебну роль, яку відіграли українці під час Білогорської битви.

У замку Гвезди тепер розміщується художній музей.

Література: 26; 27; 37; 45.

Германичі

Германичі (Hermaniče) — село в колишній Білій Хорватії, біля Яромержа, де народився один із найвидатніших і водночас найодіозніших політичних діячів Чехії Альберт Вальдштейн.

Засновником їх роду був хорватський князь Марко. Колись цей рід володів майже цілою Хорватією від Турнова до Яромержа. Один з нащадків, Ярослав з Грушатич, заклав замок в Вальдштейні, і відтоді в документах вони згадуються як Вальдштейни. Це були часи німецької експансії на Чехію і давню Хорватію, і тому роди хорватського походження швидко втратили не тільки свої прізвища, а й землі. Вальдштейни також перетворилися з магнатів на збіднілих шляхтичів, і Альберту після навчання в Оломоуці довелося починати службу у найвіддаленішому австрійському гарнізоні в Кошицях звичайним хорунжим.

Різкий злам у його долі стався після переходу в католицтво. Його перевели до Відня, і він став помітною особою при імператорському дворі. Альберт не заплямував себе участю в розгромі чехів на Білій Горі (в той час він штурмував Слану), але наслідками цієї ганебної для Чехії поразки скористався сповна. Німці почали масову конфіскацію маєтків чеської шляхти, і, маючи доступ до монетного двору, Вальдштейн розкрутив інфляцію і почав скуповувати величезні масиви земель за безцінь. За декілька років він став генералом і власником близько 50 величезних латифундій, центром яких зробив Ічин.

Донині серед істориків триває суперечка про те, чи був він звичайним зрадником свого народу, чи його кроки були продиктовані певною метою: досягнути такої могутності, щоб звільнити Чехію від німецької окупації.

У 1634 р. він прийняв від емігрантів пропозицію оволодіти чеською короною і виступити спільним фронтом проти австрійців. Однак у середовищі наближених до нього людей знайшовся зрадник, який доповів про все імператору, і Вальдштейна вбили.

Прикметно, що основний масив латифундій цього найбільшого за всю історію Чехії магната був зосереджений на землях, якими володіли колись його предки. Хтозна, яке майбутнє він бачив для Чехії, але хорватське князівство він фактично відновив. Поховали його у рідній землі: спочатку в монастирі Валдіка, а згодом прах перенесли до Ічина.

Цікаво, що життєвий шлях Вальдштейна повністю співпав з гороскопом, який ще до подій 1620 р. створив

для нього Кеплер.

Література: 26; 27; 38; 45.

Глибока

Глибока (Hluboká) — замок на півдні Чехії, який постав навпроти дулібського городища Літорадліці (на протилежному березі Влтави).

Довший час ця земля належала нащадкам дулібських князів Вітковців, які в результаті германізації отримали нове прізвище — Росемберки. В 70-их роках XIII ст., щоб покінчити з фактичною незалежністю дулібських князів на півдні Чехії, король Оттокар II почав засновувати тут як опорні пункти свої замки-фортеці, і в їх числі була Глибока.

У 1279 р. замок повернули у свою власність Росемберки. Після смерті через отруєння чеської королеви руського походження Кунгути Ростиславни, тут жив її другий чоловік Завіса із Фалькенштейна (з роду Росемберків). Якийсь час на правах вітчима він намагався обмежити вплив німців на політику ще молодого і недосвідченого короля Вацлава II, тому у 1290 р., його, як і Кунгуту, вбили під час штурму цього замку. На правах спадкоємця король Вацлав II забрав цей замок собі, а речі, які належали його матері Кунгуті (в т.ч. православний хрест XII ст. роботи київських майстрів), брат Завіси Вок з Росемберка передав монастирю цистерів у Вишньому Броді.

Родич Завіси, Юхим з Градця, що став власником замку, почав його розбудову. Він доручив архітектору Антонію Влоху перетворити цей готичний замок на справжню магнатську резиденцію.

У долі чеських магнатів руського походження Глибока відіграла якусь фатальну роль. У 1620 р., коли німці забирали власність у місцевої шляхти, замок передали іспанцю Маррадосу, основною заслугою якого було лише те, що він був фанатичним католиком. Він організував змову проти Альберта Вальдштейна, у замку Глибокої збиралися і обговорювали план дій офіцери, які згодом вбили генералісімуса в замку міста Хеб.

Найдавнішою частиною замку, яка, можливо, бачи-

ла Завісу, є Червона вежа. Цю унікальну пам'ятку історії та архітектури перебудував у стилі тюдорівської готики у 1841–1847 рр. віденський архітектор Бек на замовлення Шванценбергів, які походили з Баварії. Вони перевезли сюди свою унікальну бібліотеку, а також родові портрети, які розмістили у «Ранішньому салоні».

У 2 км від Глибокої є мисливський замок Ограда, ніні там розміщується Музей лісового господарства та рибальства.

Література: 26; 27; 37; 38; 45; 51.

Глубочиці

Глубочиці (Hlubočes) — містечко біта Опави (тепер вже на території Польщі), яке у 1253 р. взяли війська Данила Галицького. Тоді це було справжнє велике місто. Історики досі сперечаються про мету походу нашого князя в Моравію, більшість, не володіючи історичним матеріалом, вважає, що він ішов на допомогу своєму сину Роману в Австрію, але несприятливий збіг обставин затримав його тут, біля Опави.

Насправді тоді він отримав від Папи Римського королівську корону, а отже, і права на етнічні землі, які займали русини. Тому в його руках знову опинилася Люблінщина і Лемківщина в Карпатах з центром у Тиличі, а Конрад Мазовецький навіть «подарував» йому Вишгород на Віслі, куди ще за часів Ярослава Мудрого повтікали «погані християни» (бужани).

Поза кордонами Русі залишилися тоді лише Угорська Русь та Північна Моравія, про яку ще в IX ст. «Географія короля Альфреда» повідомляла, що «на півночі від морав'ян живуть хорвати», тобто русини.

З угорським королем у Данила склалися не просто дружні, а родинні стосунки, тож напевно Бела IV запропонував йому допомогу в справі приєднання колишньої Моравської Хорватії. Проте далі Оломоуца угорці не пішли, а Данило допустився помилки, розділивши військо на дві частини і тим самим ослабивши його.

В результаті багато часу король втратив через штурм Опави, а його син Лев взяв Глубочиці і ще кілька міст. Те, що Данило Галицький мав на меті включити цю

частину Моравії до складу своєї держави, підтверджує факт присяги йому на вірність найбільшого магната цих земель Гербурта (чого, власне, і домагався тоді король).

Після Данила Галицького на Моравію ходив його воєвода Жиліслав, а згодом, і сам Лев Данилович, проте Моравія була розташована надто далеко, і втримати її в своїх руках не вдалося. Ті шляхтичі руського походження, які не забажали окатоличуватися та онімечуватися, залишили Моравію та перебралися на Прикарпаття. Серед них були й Гербурти, які ще на поч. XVII ст. заявляли про своє руське походження і пишалися цим.

Як бачимо, германізовані прізвища моравської шляхти ще ні про що не свідчать, тож не дивно, що через кілька десятиріч після цих подій королева Чехії руського походження Кунгута Ростиславна втекла саме сюди, до сусіднього Градця, і знайшла тут дієву підтримку від тієї частини шляхти, яка ще пам'ятала про своє руське походження.

Література: 8; 9; 11; 18; 21; 26; 27; 28; 45; 51.

Годславичі

Годславичі (Hodslavice) — селище на півночі Воловської Моравії, біля Нового Ічина, де народився видатний чеський історик Ф. Палацький (1798–1876).

Він був одним з організаторів Слов'янського з'їзду у Празі і особисто представляв там угорських русинів. Ця людина, як і Шафарик, відчувала свої руські корені. Для історичних узагальнень йому бракувало фактичного матеріалу, він вивчав походження назви Богемія, досліджував минуле давньоруського племені бойків у Чехії.

Палацький мав намір написати ґрунтовну працю про волохів, але цьому завадила революція в Європі. Як і багато його сучасників, він мав певні ілюзії щодо ролі Росії в долі слов'ян Австрійської імперії, ставив знак рівності між російським та українським народами, але після кривавих подій 1849 р. в Угорщині переосмислив свої переконання.

Годславичі — це ще одне підтвердження того, що майже усі найвидатніші діячі Чехії походили з давньоруських земель і були асимільованими русинами. Констата-

ція цього факту важлива не стільки для дослідження етнічної еволюції українства, скільки для розуміння його величезних перспектив і ролі в майбутньому.

Література: 1; 2; 3; 4; 6; 9; 26; 30; 33; 45; 51; 53.

Голешов

Голешов (Holešov) — вважається найбільш західним містом Волоської Моравії. У 1620 р. запорозькі козаки вже йшли на штурм, але католицький священник Санкандер сам відкрив браму міста і впустив їх. Без руйнувань і грабунків через кілька днів козаки залишили місто. Після цього влада звинуватила священника у зраді, і він був страчений «за здачу Голешова ворогам» (у новітні часи Санкандер був канонізований як святий).

Насправді руйнації міста не бажали й самі козаки, побачивши, що навколишні села (в т.ч. Русова) заселені людьми, які розмовляють з ними зрозумілою для них мовою, тобто є русинами. Деякі з них ще пам'ятали, як ці волоські міста покликали українських козаків на допомогу, і вони перешкодили туркам-османам захопити цю частину Моравії.

Література: 26; 45.

Голіце

Голіце (Holice) — назва цього міста має давньоруське походження (на Чернігівщині було село з подібною назвою, звідки походили князі Голіцини), але вже в XII ст. мало не увесь цей край від Кутної Гори до Голіц колонізували німці, тож не дивно, що на поч. XV ст. гусити зустріли тут відчайдушний опір.

У 1423 р. Ян Жижка уперше зустрівся тут з військами коаліції німецьких міст, а у 1434 р. проти Гаспара Шліка тут билися українці на чолі з Федором Острозьким.

Сьогодні Голіце є промисловим містом. Також воно на всю Чехію славиться колекцією африканського мистецтва, яку привіз після тривалої мандрівки на цей континент лікар Еміль Голуб (1847–1902).

Література: 26; 27; 45.

Гораздовичі

Гораздовичі (Horazdovice) — містечко на кордоні з Австрією, біля Княжої Гори, де сидів князь племені волинян, які разом із дулібами в VII ст. переселилися сюди з території Паннонії.

Вірогідно, вони прийняли християнство за руським обрядом (найближчим учнем Мефодія в Паннонії був єпископ Горазд, який зі Спишського Підграддя посилав своїх місіонерів навіть у Чехію). Достеменно невідомо, до якого часу протрималася тут Руська церква (є свідчення, що її прихильником в XIV ст. був король Карл IV).

З цього краю походив видатний вчений XVII ст. Софрон Козак (1607–1685). Щоправда, майже усе своє життя він провів у Німеччині, де видав «Anatome vitalis microcosmi» і «Physica Mosaica».

В місті збереглися кілька середньовічних кам'яниць, замок XV ст., де створено краєзнавчий музей.

Література: 27; 45; 51.

Горжиці

Горжиці (Hořice) — у давнину це поселення біля Крального Двору називалося Хорвиці (і справді, на сусідній горі археологи виявили руїни хорватського городища).

Перші письмові згадки про цю місцевість походять з 1143 р., а в 1362 р. німці заснували тут своє місто. Дерев'яну хорватську церкву спалили, а на її місці поставили костел св. Готхарда, і гору з того часу також почали називати Готхард. Тут у 1423 р. Ян Жижка розбив війська коаліції німецьких міст на чолі з Шенком з Вюртенберга, що відкрило йому шлях до Сілезії. На цьому місці у 1873 р. споруджено пам'ятник Яну Жижці (скульптор Р. Юричка).

Місцевий камінь надається для різьбярства, тут була найкраща в Чехії школа скульпторів (Б. Кафка, Й. Штурс, Й. Вагнек, К. Лідіцький). Згодом тут була створена Галерея сучасної скульптури, в експозиції якої є твори і українських скульпторів.

У Горжицях неодноразово бував Б. Сметана. На згадку про це місцеві скульптори створили «Сметанові Сади» — галерею погрудь найвидатніших чеських композиторів.

Після II Світової війни було споруджено пам'ятник на місці поховання радянських солдат, які загинули під час звільнення міста.

Література: 26; 27; 29; 45; 51.

Гориновесь

Гориновесь (Horinoves) — селище біля Кральового Двору. Саме тут розгорнулися основні події австро-пруської війни 1866 р. У цьому селищі народився відомий чеський історик і письменник Вацлав Ганка (1791–1861).

У давнину це був хорватський регіон: поруч, над Бистрицею, розташоване село з промовистою назвою — Церква. Біографи вважають, що любов і захоплення руською історією, зокрема, «Словом о полку Ігоревім», Вацлаву Ганці прищепила мати. Він називав себе не Вацлавом, а В'ячеславом.

У 1817 р. він нібито віднайшов віршований (як-от наше «Слово») так званий «Краледворський рукопис». Понад століття історики аналізували його зміст і врешті-решт дійшли висновку, що він сфальшований. Однак, ця фальсифікація є настільки талановитою, а деякі відомості (в т.ч. про лемків і хорватів) настільки правдиві, що Ганку дотепер вважають одним із найвидатніших чеських істориків і письменників XIX ст.

Література: 27; 29; 45; 51.

Гостинне

Гостинне (Hostinne) — хорватське містечко на заході від Трутнова, звідки походить відомий чеський дипломат XVI ст. Генрих Вальдштейн. Він їздив з дипломатичною місією до Росії, отже знав якщо не російську, то церковнослов'янську мову (прикметно, що послами Чехії в Росії були переважно вихідці з хорватських та дулібських земель, як-от Вальдштейн і Ян Гаславець).

Гостинне відоме також тим, що тут народився вина-

хідник фототипії Карл Клич (1841–1926), а в колишньому монастирі є музей копій античної скульптури.

Література: 26; 27; 45; 51.

Градек у Неханіц

Градек у Неханіц (Hrádek u Nechanic) — розташований у центрі Східно-Чеської області. Тут є замок у стилі тюдорівської готики, подібний якому є тільки у Глибокій.

Література: 45.

Градець

Градець (Hradec) — розташований недалеко від Опави, де був центр володінь Росемберків у Моравії.

Вірогідно, Градець був закладений хорватським родом Властів і перейшов до Росемберків після одруження одного з них на Марії Власт.

Це була давня руська земля, основні події навколо неї розігралися в XIII ст., хоча руські князі здійснювали сюди походи ще від часів Володимира Мономаха.

Найбільш сприятливі умови для повернення цієї частини Великої Хорватії до складу Русі склалися при Данилі Галицькому, який домовився про підтримку угорського короля і здійснив сюди похід у 1253 р. На вірність йому з-посеред великих землевласників присягнули тоді лише Гербурти, а Градця він так і не зміг взяти. У 1271 р. сюди ходив воєвода Жиліслав, а згодом і сам Лев Данилович. Коли на чеський трон сів син руської княгині Кунгути Ростиславни Вацлав II, він мирно домовився з галицьким князем про поділ Моравії та Польщі, причому Моравія дісталася Чехії.

З Градцем тісно пов'язане ім'я Кунгути Ростиславни. Тут після втечі з Бездежа вона прожила до 1283 р. майже 3 роки. Королева спланувала свою втечу на північ Моравії, бо знала: багато шляхтичів тут ще пам'ятають про своє руське походження, і сподівалася на їх підтримку. В цьому вона не помилилася, адже навіть Росемберки згадали про свою належність до дулібських князів, і один з них — Завіса — таємно одружився з королевою. Завіса

й очолив рух проти німців у Чехії, який майже переріс у повстання, тому німці були змушені у 1283 р. повернути Вацлава II на трон.

Подальша доля цієї родини була трагічною: Кунгуту німці отруїли у 1285 р., Завісу вбили у 1290 р., Вацлава II — у 1305 р. (у 34 роки), а Вацлава III — у 1306 р.

Королева мала на своє близьке оточення, в т.ч. на сина-короля і обох своїх чоловіків, величезний духовний вплив. Поховання Вацлава II свідчить про його схильність до Руської церкви. У Градці королева і Завісу намагалася навернути до православ'я. Після його смерті залишився Кунгутин православний хрест київської роботи.

Замок, де із Завісою жила королева, стоїть у величезному лісопарку. Замок перебудували у 1600 р., він приваблював своєю красою багатьох митців, тут бували Бетховен і Ліст.

Література: 9; 13; 26; 27; 28; 45.

Градець Кральовий

Градець Кральовий (Hradec Králové) — це сучасна столиця Східно-Чеської області і водночас історичний центр західної частини Великої Хорватії.

Слов'янські племена з'явилися тут ще в V ст., але пішли далі на захід, а з 633 р. ці землі заселили білі хорвати. Археологи свідчать, що у VIII ст. тут була найбільша на території Чехії концентрація населення, отже Градець був у самому центрі цього давньоруського регіону. В хорватські часи це городище називалося Гостинний Град, залишки його збереглися донині. Крім Градця, хорвати заснували такі городища, як Прахов, Чеслав, Турнов, Яромерж, Остромерж, Клодсько, Літомишль, Хрудім, які стали основою майбутніх замків і міст. Кордони сучасної Східно-Чеської області майже збігаються з географією розміщення цих хорватських городищ, ця область є історичним спадком Великої Хорватії.

Значення хорватської столиці Гостинний Град не втратив і після утворення держави Славника, до якої крім хорватів входили дуліби і злічани. Її центр містився в злічанських Лібіцях, але старі племінні гради ще певний час зберігали своє значення, свідченням чого є

факт, що весілля Дубравки з польським князем Мешком I у 965 р. відбулося саме тут, у Гостинному Граді. Вже це ставить під сумнів чеське походження Дубравки, оскільки цей регіон належав державі хорватського князя Славника, тож чеський князь Болеслав II не організовував би тут родинне свято. Вірогідно, Дубравка належала до династії Славників, тобто була хорваткою. Її син Болеслав, якого русини прозвали Хоробрим, одружувався на хорватках, а після погрому в Лібіцях прийняв синів Славника, які врятувалися від смерті, в т.ч. св. Войцеха. Як єдиний законний спадкоємець цієї династії, він висунув претензії на її спадок (а цей спадок становив мало не $\frac{3}{4}$ усієї території сучасної Чехії).

Після сумних подій 995–1004 рр. Гостинний Град як хорватський князівський центр починає занепадати, і на перший план виходить Турнов, який містився в горах, тому чехи там мали менший вплив.

Нове піднесення Граду, як і усієї колишньої Хорватії, почалося за часів Оттокара II, одруженого з Кунгутою Ростиславною. Ця руська княгиня збудувала замки у багатьох хорватських городищах, у деяких з них проводила літо. Можливо, що вже від весілля Дубравки та польського короля місто почали називати Кральовим Градцем, а з 1300 р. воно стало офіційною резиденцією чеських королев.

У Чеській Хорватії є багато місць, які свідчать про існування тут Руської церкви (деякі поселення так і називалися — Церква), але після Карла IV вона припинила своє існування (при Карлі IV кирилиця вже не вживалася, давньоукраїнські тексти писалися латинським алфавітом).

Є підстави вважати, що руська віра поступово трансформувалася в ідеологію гусизму, рівності і братерства, яка виникла і поширилась на землях проживання дулібів і хорватів. Тарас Шевченко, який вивчав життя та діяльність Яна Гуса і написав про нього поему, сказав, що він рятував «нашу віру».

Всупереч існуючим стереотипам, найбільшим центром гусизму був не Табор, а Градець, який німці взяли одним з останніх твердинь гуситів лише у 1434 р. Ян Жижка також спочатку був похований у Градці Кральовому.

Тотальна германізація знівельювала останні етнічні розбіжності, які ще існували між чехами і русинами, і XV ст. можна вважати століттям народження єдиного чеського народу. У 1623 р. з Чехії вигнали усіх «іновірців», тобто тих, хто молився навіть вже не церковнослов'янською, а чеською мовою, і у XVIII ст. вже постала проблема існування самих чехів.

Чеська Хорватія тоді відіграла ту саму роль, що Малоросія для порятунку руського духу в змонголозованій Росії, а Малопольща в латинізованій Речі Посполитій. За цими аналогами давньоруську Хорватію з XVII ст. також можна називати Малочехією.

У формуванні чеської інтелектуальної еліти саме ця Малочехія відіграла величезну роль. З Градця походив Богуслав Балбин (1621–1688), автор праці «Захист слов'янської, зокрема чеської, мови».

Тут народився видатний математик і перший чеський будитель Станіслав Видра (1741–1804), ректор Празького університету, який ініціював викладання чеською мовою. З Градцем пов'язані імена Циглера, Врба, Ірасека, Гека — тих, які в XIX ст. уособлювали собою чеську націю.

Якщо в XIX ст. лише деякі інтелектуали знали про руське минуле цих земель, як-от Ганка, який називав себе не Вацлавом, а Славком, то в XX ст. усі вже чулися чехами. Іван Ольбрахт, наприклад, вже не міг пояснити свій інтерес до східних регіонів Чехословаччини, де ще збереглися русини. Етнічні відмінності минулих століть нині виявляються у своєрідному місцевому патріотизмі (згадаймо психологію та менталітет мешканців Східно-Чеської області).

В усі віки цей регіон Чехії був справжньою твердиною слов'янства, вирізнявся високою політичною та соціальною активністю населення. Народні повстання тут спалахували і в 1628 р., і в 1755 р., що для відносно спокійної Чехії було нехарактерно. Завдяки останньому з них німці скасували панщину у 1775 р., а кріпосне право — у 1781 р.

Надзвичайну активність мешканці цих земель виявили під час бурхливого становлення чеської державності, а під час німецької окупації саме тут розгорнувся на-

стільки потужний страйковий рух, що Гітлер був змушений замінити свого намісника в Чехії фон Нейрата на Гейдріха, який почав наводити тут «лад» неймовірно жорстокими методами. У відповідь у горах розгорнувся потужний партизанський рух (після війни, у 1945 р., конгрес колишніх партизан відбувся саме тут, в Градці Кральному).

Нині місто є одним з найбільших промислових і культурних центрів Чехії. До найважливіших пам'яток архітектури в Градці Кральному слід віднести костел св. Духа від 1307 р., Білу вежу 1589 р., ратушу XVI ст., костел св. Клемента XVII ст. В колишньому палаці єпископа тепер картинна галерея.

У 1929 р. сюди перенесли церкву св. Михайла з української Малої Полянки.

Література: 1; 2; 3; 4; 6; 9; 11; 12; 13; 15; 20; 21; 22; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 33; 34; 44; 45; 47; 50; 51; 53; 54.

Грушатичі

Грушатичі (Hrušatice) — село біля Турнова, звідки походить відомий у чеській історії рід Вальдштейнів.

Його засновником був син хорватського князя Марка Ярослав, який отримав від батька це село. Однак град збудував не тут, а у сусідньому Вальдштейні, і з 1270 р. їх почали звати Вальдштейнами. Згодом, цей рід розрісся, його представники збудували замки Грубий Рогожець і Грубу Скелю, але в центрі їх володінь завжди залишався Турнов. Незважаючи на германізовані прізвища, німці пам'ятали про їх справжнє походження і врешті-решт довели до зубожіння. Однак на поч. XVII ст. Альберту Вальдштейну, хоча й неправедними шляхами, вдалося повернути колишні родові землі, примножити їх та розпочати боротьбу за звільнення Чехії з-під німецької окупації (див. Германичі).

Тепер в Грубій Скелі розташовано будинок відпочинку, а Грубий Рогожець перетворений на музей.

Література: 9; 27; 38; 45.

Гусинець

Гусинець (Husines) — село на заході від Чеських Будейовіц, біля Прахатич, де народився відомий в усьому світі релігійний діяч Ян Гус (1371–1415), ініціатор Реформації, ідеї якого в XV ст. збурили цілу Європу.

Він народився на території давньоруських дулібів, однак у часи середньовіччя етнічна приналежність не відігравала тієї ролі, як тепер, тим більше, що чеські дуліби вже в XIII ст. були включені до складу Чехії і їх зв'язки з основним руським етнічним масивом були перервані.

Однак існує духовна спорідненість гусизму з православ'ям. Першим про це сказав у своїй «Хроніці чеській» у 1537 р. Богуслав Білейовський, а пізніше Павло Странський. Цей зв'язок помітили навіть іноземці, і, досліджуючи історію гусизму, у 1789 р. німець Х. Шмідт зауважив глибоку православну традицію, яка лежить в основі цієї духовної течії.

Для В. Ганки, Л. Штура і Т. Шевченка це було вже не гіпотезою, а аксіомою. У своєму «Єретику» Т. Шевченко писав про Яна Гуса:

*Не дав потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.*

Хоча чеські історики твердять, що після розгрому держави Славника, тобто у 995 р., Хорватія і Дулібія були приєднані до Чехії, в «Описі земель Празького єпископства» ні в X ст., ні в XI ст. Дулібія не згадується. Навпаки, є багато свідчень не тільки про існування тут православного Сазавського монастиря, а й про активну діяльність Руської церкви, багату церковнослов'янську літературу, причому в її давньоукраїнському варіанті. Окатоличили цей край не чехи, а німці, і, можливо, саме це заклало основу майбутнього конфлікту, оскільки традиції руської віри поступово трансформувалися в ідеї Яна Гуса.

Католицький світ засудив його і назвав єретиком, а Константинопольський патріарх заявив, що Гус перебуває «біля православ'я», і був готовий визнати його пра-

воту і вести переговори про об'єднання. Прикметно, що на соборі в Констанці підтримали Гуса і виступили проти його страти лише делегати з Галичини.

Тепер уже відомо, що Гус шукав контактів з Україною, посилав туди Ієроніма Празького та Яна Чеха. Рух «чеських братів» був особливо сильним на історичних землях давньої Русі, які відійшли до Польщі (Надсяння, Холмщина, Підляшшя). У 1570 р. Теофіл Турновський провів у Сандомирі синод «чеських братів» разом із православними, на якому вперше було поставлено питання про об'єднання цих двох церков. Об'єднавчий синод мав відбутися у 1590 р. у Вільно, в палаці князя Костянтина Острозького, який палко підтримав цю ідею, але через позицію православного духовенства цього не сталося (за спогадами Турновського, «руські попи були люди нібито і прості, але занадто пихаті»).

Учення Гуса ще якимось пов'язувало Дулібією з основним руським етнічним масивом. Але у 1590 р. остаточно розірвався не тільки етнічний, а й духовний зв'язок колишніх руських земель у Чехії з Батьківщиною.

В Гусинці стоїть пам'ятник Яну Гусу. Це була геніальна людина, яка пробудила Європу від летаргічного сну середньовіччя.

Азія століттями плюндрувала Україну, Європа спалила Гуса, Москва кривавою мітлою вимітала демократію з Новгорода і Пскова. Таку величезну жертовну і водночас конструктивну роль відіграв руський етнос у розвитку не тільки європейської, а й земної цивілізації.

Література: 9; 26; 27; 45.

Дачиці

Дачиці (Dačice) — містечко на півдні Чехії, біля Індржихова Градця, де вперше в Європі у 1841 р. було налагоджено випуск машин з виробництва цукру-рафінаду. Ці машини були завезені і в Україну, і, таким чином, поклали початок індустрії українського цукроваріння. В приміщенні колишнього монастиря тепер Музей цукроваріння.

У замку XVI ст. (перебудований в 1832 р.) розташовано музей меблів у стилі ампір.

Література: 27; 45.

Двур Кральови-над-Лабою

Двур Кральови-над-Лабою (Dvůr Kralové nad Labem) — давнє хорватське містечко над Лабою, яке в числі перших, разом з Яромержем і Трутновим, ще в XIII ст. було заселене німецькими колоністами. Руську церкву вони перетворили на костел, але назву залишили — Іоанна Хрестителя, і саме тут у 1817 р. В. Ганка нібито знайшов віршований на зразок «Слова о полку Ігоревім» «Кральодворський рукопис».

Чеська Хорватія тривалий час становила якщо не етнічну, то духовну цілість з руськими землями, тут була поширена література давньоукраїнською мовою. Проте вчених здивував той факт, що німці століттями переховували цей слов'янський рукопис, притому, що єзуїти спеціально шукали, а потім нищили такі книжки, крім того, багато суперечностей було виявлено і в самому його тексті. Суперечки щодо автентичності рукопису тривають донині, але більшість дослідників схильні вважати рукопис геніальною підробкою Ганки (його мати у дитинстві читала йому в оригіналі «Слово о полку Ігоревім», тож він міг засвоїти стиль і мову цього геніального твору).

Тим не менш «Кральодворський рукопис» є національною пам'яткою чехів, оскільки пробудив у країні відчуття гордості за минуле свого народу та його єдності з усім слов'янським світом. Це був один з тих факторів, який зупинив подальшу германізацію чехів і зробив їх тими, ким вони є, — чехами.

Костел нині перетворений на музей. У місті збереглися рештки середньовічних мурів і ренесансова ратуша 1572 р.

Нині воно відоме своїм зоопарком, а також як центр текстильного виробництва.

Література: 9; 27; 45.

Детиниці

Детиниці (Detenice) — стародавнє село біля Младого

Болеслава, де на місці хорватського городища у 1765 р. збудували замок в стилі бароко з чудовим парком.

Тут у 1882 р. народився Вацлав Халоупецький, який досліджував питання розселення русинів, зокрема, волохів. До нього в чеській історіографії вважалося, що коли Волощина належить Румунії, то і волохи є румунами. Ще до нього цей стереотип спростували галицькі історики, але в Чехословаччині, де волохів було найбільше, цей факт з політичних міркувань лукаво замовчували.

Дослідження Халоупецького переконливо довели, що переважна більшість волохів є нащадками русинів, які до XIV ст. проживали на території Семигороддя та Волощини, і під тиском румунів та османів залишили рідний край. Оскільки землі на рівнині вже були зайняті, то вони оселилися в горах і займалися переважно вівчарством. У Словаччині вони дійшли аж до Тренчина, а в Моравії заселили її східну частину. Колись ці два регіони розселення волохів були пов'язані між собою через територію Польщі, але асиміляційні процеси там закінчилися найшвидше, і Волоська Моравія тепер виглядає як цілком ізольоване етнічне утворення в чеському морі.

Халоупецький не заглиблювався у тему волоської колонізації Карпат і не акцентував увагу на тому факті, що волохи селилися тільки в рідному середовищі, там, де до них проживали племена білих хорватів. Урядові кола Польщі, Угорщини і Чехословаччини й так насторожено сприйняли факт існування майже суцільного руського паса від Семигороддя до Кежмарка, а підтвердження повідомлення Костянтина Багрянородного про руську Хорватію аж до Баварії змусило б їх переписувати історію формування багатьох народів і держав. Для Чехії, Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі і тепер ця тема є дразливою. Дивує лишень позиція офіційної української історіографії, яка не зауважила досліджень ні Халоупецького, ні деяких польських та словацьких істориків. Спроби зробити з русинів росіян, як це практикувалося в XIX ст. і XX ст., нині виглядають просто смішно, проте дослідити справжню генезу українства не входить в плани Москви та її змалоросійщених прихвоснів.

Література: 1; 2; 3; 4; 9; 11; 13; 15; 16; 17; 18; 21; 22; 23; 25; 29; 30; 32; 33; 34; 45; 51.

Дівочий Камінь

Дівочий Камінь (Divčí Kamen) — скеля над Влтавою, між Чеським Крумловим та Чеськими Будейовіцями, де на місці дулібського городища у 1383 р. один із Росемберків виставив кам'яний град.

Таких городищ на півдні Чехії нині відомо близько 30, майже усіх їх нащадки дулібських князів перетворили на гради, адже їхній спротив експансії чехів тривав аж до XIV ст. (гради і міста, засновані чехами, визначити легко, оскільки, на відміну від дулібських, їх завжди називали «чеськими» — Чеський Крумлов, Чеські Будейовиці, Чеські Валеніце, Чеський Рудолець та ін.).

Дівочий Камінь належав князям Властовичам-Вітковцям, які після заснування німцями Росемберка, що опинився в центрі їх володінь, почали зватися Росемберки. Від 1457 р. в цьому граді жив Олдрих з Росемберка, останній, мабуть, дулібський сепаратист щодо Праги. Тож при першій же нагоді, у 1541 р., чехи цей град знищили, і тепер тут тільки його руїни.

Література: 27; 34; 45; 51.

Доброшов

Доброшов (Dobrošov) — гора біля Находа, під якою у 1938 р. був збудований величезний підземний форт, що мав перешкодити наступу німців з боку Сілезії. Однак він не знадобився, оскільки німці зайняли Богемію без опору, і штурмувати його довелося вже радянським військам у 1945 р. На завершальній стадії війни частини формувалися, зазвичай, на території України, тож тут загинуло багато українців. Після війни у форті створили музей.

Література: 9; 27.

Добрушка

Добрушка (Dobruska) — містечко на сході від Градця Кральового, яке Ірасек обрав місцем подій в епопеї чесь-

кого відродження кінця XVIII–XIX ст. Він хотів підкреслити, що це відбулося не тільки завдяки будителям (Франтішек Гек, Станіслав Видра, Вацлав Тамм, Йосип Добровський, Вацлав Крамеріус та ін.), а й завдяки простим людям з непримітних містечок на північному сході Чехії, як-от Добрушка.

Щоправда, Ірасек не акцентував увагу на тому, що цей регіон був віддавна заселений білими хорватами. Це мали би зробити історики.

Врешті-решт, така тенденція була характерною не тільки для Чехії. Після приєднання руських земель Велика Польща також стала тоді блідою тінню Малої Польщі, а в Словаччині та Угорщині основні події їх історії відбувалися не на заході, а на сході країни.

Література: 9; 27; 45; 51.

Домажліце

Домажліце (Domazlice) — містечко на півдні від Пльзеня, біля самого кордону з Баварією, де 14 серпня 1431 р. відбулася вирішальна битва гуситів з німцями, в якій останніх було розбито, і вони втекли до себе в Німеччину.

Дуліби тут не жили, джерела говорять про загадкових тугостів, у яких було лише 4 городища. В 1260 р. Оттокар II поселив тут для охорони кордону ходів. З їх своєрідним фольклором можна ознайомитися на народних святах, які щорічно проходять у Домажлицях.

Хоча давньоруські племена тут не жили (номенклатура географічних назв в цьому регіоні є зовсім іншою, ніж в Дулібії), але дотичність до української історії Домажлиці мають, оскільки у знаменитій битві 1431 р. брали участь українські загони, що їх привів сюди Федір Острозький.

Повідомлення в хроніках того часу про нього як герцога von Ostrog дозволяє твердити, що це був саме український князь Федір Острозький, а не Корибут-Вишневецький чи хтось з князів Зборовських, як хочуть представити ці роди. До XVII ст. Домажлиці, здається, були найбільш західною точкою Європи, яка бачила українських воїнів.

З того часу в місті збереглася брама, а також декілька готичних кам'яниць. У замку XVIII ст. розміщений музей, присвячений етнічній групі ходів. На жаль, сусідні дуліби повністю розчинилися в чеському етносі і подібного музею не мають.

Література: 26; 27; 39; 45; 51.

Дрнохолець

Дрнохолець (Drnoholec) — замок на півдні Моравії, біля кордону з Австрією, який у 1584 р. купив німецький генерал К. Тауфенбах. Оскільки місцеві селяни під час епідемії вимерли, то в своїх навколишніх селах (Новий Преров, Фроллерсфельд, Гуттенфельд, Неусідель) він оселив колоністів з-під Прерова, що у Північній Моравії, яких аж до XX ст. тут називали хорватами.

Це ще одне підтвердження даних IX–X ст. про те, що Північну Моравію заселяли білі хорвати і лише в XV ст. їм на зміну прийшли волохи — також русини.

До 1805 р. переселені сюди хорвати мали тут свою церкву і школу з викладанням хорватською мовою. Історичні джерела повідомляють, що хорватки вирізнялися вродою порівняно з німкенями, носили кошулі з барвистою вишивкою, а шию, як і українки, прикрашали коралями. Вишивкою оздоблювали і кожушки, які носили зимою, а хати розписували різнокольоровими квітами.

Після 1805 р. хорватська община почала занепадати. Рідною мовою вони спілкувалися лише в церкві, а в кінці XIX ст. вже нічим не відрізнялися від німців. В офіційній статистиці їх також почали записувати німцями. За даними перепису 1890 р., у цих селах ще проживало близько 1 тис. чоловік хорватів, а вже через 50 років їх залишилося 675. Деякі демографи вважають, що замкнутість хорватів відіграла негативну роль, оскільки через декілька століть усі вони стали близькими родичами, а це призводить до генетичного виродження.

Серед вчених, які досліджували питання існування колишніх русинів у німецькому середовищі, слід згадати Й. Хербена, який у 1882 р. надрукував про них цікаву працю (Cas. Mat. Mor.).

Література: 45.

Дубравиці

Дубравиці (Doubravice) — замок біля Турнова, який у XIII ст. збудував хорватський князь Мстидруг. Навколо були володіння Вальдштейнів, тож у XVI ст. замок став їх власністю, але не Альберта, а рішучого противника Габсбургів Янка. Не дивно, що у 1620 р. німці конфіскували цей замок, а велику колекцію картин перевезли в Білу під Бездежем.

Янко багато зробив для цього села: заснував тут друкарню і школу, а в замку обладнав пам'ятну залу Чеських Королів і залу Лібуши, що особливо дратувало німців.

Його інтерес до давньої історії Чехії не був випадковим: саме з Дубравиці походила хорватська княгиня Дубравка, яка одружилась з Мешком I і стала польською королевою. Її весілля відбулося в Гостинному (Градці Кральовому), тоді це була ще хорватська територія, яка не залежала від Праги (якби Дубравка походила з чеського королівського роду, то весілля такого рівня мало б відбутися в Празі). Отже, вірогідно, Дубравиця виникла як мінімум в X ст., і засновником її був рід, який належав до хорватської династії Славників.

Література: 9; 12; 29; 33; 38; 45; 51; 54.

Дудлеби

Дудлеби (Doudleby) — центральне городище давньоруського племені дулібів на півдні біля Чеських Будейовіц.

Чеський народ склався на основі чеських (чехи, злічани, хебани, седлічани, лемузи, дечани) та інших слов'янських племен, і якщо роль сербів (пшовани, сорби, лужичі, загвозді) та таємничих тугостів в цьому процесі відома вже давно, то присутність в Чехії дулібів, білих хорватів та волинян або замовчувалася, або їх зараховували до чехів, хоча в історичних документах у переліках чеських племен вони не фігурують і завжди згадуються

окремо від них. Їх не називали русинами, адже навіть у Київській Русі ця назва стала загальноживаною лише в XI ст., а до того вони виступали під власною племінною назвою (волиняни, дуліби і білі хорвати є в переліку суто руських племен Літопису Руського).

Святослав здійснив походи на Волгу і Дунай, Володимир Великий «ходив на хорватів» та Серадщину, воєводи Ярослава Мудрого та Володимир Мономах мали намір «воювати Моравію», але жоден з них «збирачем усіх руських земель» так і не став, і величезні масиви цих земель опинилися поза кордонами Київської Русі й української історії (чеські дуліби, хорвати і волиняни мали би бути складовою частиною політичної історії Давньої Русі до 995 р., а етнічної — аж до XV ст.).

Поява давньоруських племен на території Чехії була явищем, з одного боку, закономірним, а з другого, — цілком випадковим.

Закономірним тому, що поділ слов'янства на західну і східну частини не оминув і руські племена. Випадковість полягає у тому, що західними стали, скажімо, не поляни чи бужами, а саме дуліби і волиняни. Раптовий удар аварів на Паннонію та середню течію Дунаю, де, за Літописом Руським, до V ст. концентрувалася більшість руських племен, привів до їх розколу на дві частини, одна з яких рушила за Карпати, а друга — сюди, в Чехію.

Літопис Руський оповів про знущення аварів над дулібами (дулібських жінок запрягали до воза і змушували возити обрина (руська назва аварів) туди, куди він захоче). Однак, літопис не повідомляє, де саме відбувалися ці події, коли, і що було далі. Подальші події, що сталися з дулібами, дозволяють відтворити іноземні, насамперед німецькі та візантійські, джерела.

У 568 р. авари напали на Паннонію, де в районі озера Балатон проживали племена дулібів. Хан Баян зажадав від їх князя Доурентія присяги на вірність і данини, але останній, покладаючись на недоступні болота біля озера, відвів дулібів стежками через мочарі на протилежний берег Балатону. Авари, однак, виявилися хитрішими. Вони прийшли зимою, коли болото замерзло, і жорстоко помстилися дулібам. Напади аварів повторювалися кожної зими, що змусило дулібів до переселення.

Є свідчення, що авари використовували дулібів під час своїх походів у Європу як живий щит. Можливо, саме у цих походах дулібські вожді дізналися про величезні масиви незаселених земель на півдні сучасної Чехії. За даними археології, дуліби з'явилися тут вже в VI ст., а в VII ст. сюди переселилися майже усі, біля Балатона лишилася незначна їх кількість у важкодоступних місцях (наприклад, у Тиханах), оскільки Дулібська жупа, територія якої досягала Радкерсбурга, ще існувала аж до X ст.

Дуліби в Чехії зайняли величезну територію від річки Сазави до кордонів з Баварією і від Моравії майже до Карлових Вар. Археологам відомо вже понад 30 їх городищ, тимчасом як, скажімо, хебани мали лише один Хеб. Щоправда, частину цих земель вздовж річки Волинки зайняли волиняни, їх територію називали не Дулібією, а Луцьким (Лісовим) краєм (ця назва якийсь час вживалася замість Шумави).

Спочатку і білі хорвати також просунулися на захід значно далі за Влтаву, але їх скоро відтіснили назад чехи, пшовани та злічани, тож їх західним кордоном стала Лаба та городище Каніна. Саме тому аж до XI ст. цю територію називали не Чехією, а Богемією (від назви хорватського племені бойків), або — Богемією, Дулібією та Хорватією.

Ось так у VII ст. на величезному просторі від Праги до Дніпра виник феномен на диво однорідної Празької культури, яку, щоб підкреслити її спорідненість із територією України, називають також Празько-Корчацькою. Такі культури археологи вважають моноетнічними, тим більше, що слов'янська спільнота остаточно розпалася в V ст., тож у VII ст. просто слов'ян уже не могло бути, а були племена, які належали до конкретних етносів.

Цей факт українська історіографія проігнорувала повністю, що й не дивно, оскільки до 2005 р. історію для українців писали в Москві, Празі, Варшаві, Будапешті та Бухаресті, а не в Києві чи Львові.

А тим часом кожен українець має знати, що наша політична історія розпочалася не з приходом норманського князя Олега в Київську Русь, і не з майже міфічної Холмгардії. Ще в VI ст., наприклад, джерела згадують

дулібського князя Доурентія, а на поч. VII ст. на території Угорщини, Словаччини і Чехії, які входили тоді до ареалу поширення Празької культури і були заселені давніми русинами, виникла величезна держава князя Самослава.

Ця державницька традиція була продовжена у Нітрі та Дулібії. Німецькі джерела на території сучасної Чехії у 872 р. згадують імена 5 князів: Святослава, Вітіслава, Мислава, Херімана та Спіцимира. А що Дулібія була найближче до Баварії і руське ім'я Святослав стоїть в цьому переліку першим, то вірогідно, він і був тоді дулібським князем. Те, що це була саме держава, а не звичайне об'єднання племен, засвідчує Масуд, який у 943 р. згадує про князівство під назвою Дулаба на півночі від Дунаю (*Magna Moraviae fontes historici*. Т. III. Brno, 1969, с. 406).

Найбільш важливі події відбулися у сер. X ст. Близько 949 р. Костянтин Багрянородний засвідчує факт існування від Прута до Баварії Великої Хорватії, а німецькі джерела під 955 р. говорять про утворення держави князя Славника, до складу якої, крім злічан, увійшли хорвати і дуліби.

Отже, візантійський імператор констатував факт розселення давньоруських племен аж до Баварії (археологи свідчать, що великої різниці між дулібами і хорватами не було, а Даліміл називає їх родичами, отже ці племена можна сприймати як одне ціле, а саме — руське).

Якщо ж дату написання імператором свого трактату історики визначали неправильно і це сталося близько 955 р., то утворилася ще одна давньоруська держава, крім Київської Русі, яка, однак, проіснувала лише 40 років.

Столиця цієї держави містилася в злічанських Лібіцях, тому історики видають її за чеську. Проте Даліміл вважає Славника не злічанським князем, а сином сестри злічанського князя, що далеко не одне і те ж саме. Ґрунтовна монографія Р. Турека засвідчує, що основну роль у формуванні цієї величезної держави відіграли саме хорвати, а злічани, зважаючи на агресивні наміри чеського князя Болеслава I і втрату частини своїх земель, були просто змушені погодитися на династичний союз з хор-

ватами і видати за хорватського князя сестру свого правителя. Тому, після смерті останнього злічанського князя, край перейшов до рук хорватської династії, а що Любич (руська назва Лібіц) колись належав хорватам і стояв якраз на кордоні дулібських і хорватських земель, то цілком закономірно, і став столицею новоутвореної держави.

Приналежність до Хорватії земель «аж по Буг і Стир», Кракова та Вишгорода на Дунаї ще не доведена, проте входження Дулібії до складу держави Славника є незаперечним фактом. Історичні джерела свідчать про те, що в Дулібії кордони держави Славника досягали городища Беземін, а в Гораздевіцькому краї дотепер існує гора Славник.

Спільна експансія Володимира Великого, Польщі, Угорщини і Чехії «на хорвати» є ще одним аргументом на користь твердження Костянтина Багрянородного про існування Великої Хорватії, і це була держава Славника. У 992 р. Володимир Великий ходив «на хорвати» і захопив Перемиську землю. У 995 р. Болеслав II знищив Лібіц і приєднав землі чеських хорватів до Праги. У 999 р. Болеслав Хоробрий захопив Краків, і Краківська земля відійшла до Польщі, а решта дісталася Угорщині.

Свого каштеляна Болеслав II посадив і в Дудлебах, але в XI–XII ст. Дулібія жодного разу не згадується в складі Чехії, отже після смерті Болеслава II, як і раніше, тут правили свої руські князі, а їх династія називалася Дудлебською.

Крім Дудлеб, вони володіли Горцями, Собеновим, Ревновицями, Герсланами та Трояновим, а пізніше, завдяки вигідним шлюбним контрактам, Ян Бедржих Дудлебський отримав у власність Маків, Волоське Межиріччя і Рихнов у Моравії, де збудував чудовий замок з парком (у 1498 р. став власністю Вальдштейнів).

Представники одного з відгалужень цього роду збудували град у Вітковцях, тож їх, відповідно, почали звати Вітковцями, а після встановлення шлюбних зв'язків з сілезькими Властовичами — Властовичами.

З XII ст. на територію Дулібії накопилася потужна хвиля німецької колонізації, що проявилось не тільки появою німецьких прізвищ і назв, а й експансією католицт-

ва та зміною панівної конфесії. Після будівництва граду в Вітковцях роль Дудлеб як родового та адміністративного центру краю впала, а коли поруч, у Римові, єзуїти створили величезний монастирський комплекс Діви Марії, то колишня садиба давньоруських князів перетворилася на звичайне село і стала глухою провінцією. Процеси онімежування не оминули дулібську панівну еліту: одна її частина почала зватися Росемберками, а інша — Егрештейнами. До 1620 р. майже усі нащадки князів Дудлебських, за винятком тих, що проживали в Моравії, вимерли, а з XVIII ст. відома лише одна особа з цього роду — адмірал Егрештейн.

На відміну від Хорватії, в Дулібію чехи довго не йшли (можливо тому, що династію Славника вони вибили). Чехи почали колонізацію цих земель навіть пізніше за німців, у кінці XII ст., але наштовхнулись на відчайдушний опір Вітковців.

Боротьба чеських королів з Вітковцями належить до найбільш драматичних та кривавих сторінок чеської історії. Приборкати нащадків дулібських князів вдалося лише Оттокару II, який почав засновувати замки-фортеці (Чеські Будейовиці, Чеський Крумлов, Нові Гради, Пісек та ін.). Згодом ця русько-чеська війна переросла в духовну. Таким чином, аж до XV ст. все, що відбувалося у Малій Польщі, Угорській Русі, Пскові, Новгороді і тут, на півдні Чехії, має стосунок якщо не до політичної, то до руської етнічної історії.

На поч. XV ст. місцеве давньоруське населення тут вже було асимільоване. Однак, цей край мав дуже давню, ще з часів єпископа Горазда, православну традицію. Сазавський православний монастир існував ще у XII ст., а церковні книги давньоукраїнською мовою, хоча й латинською абеткою, ходили тут навіть за часів Карла IV.

Прикметно, що і Ян Гус, і Ян Жижка походили з Дулібії, а ідеї гусизму знайшли найбільший відгук на територіях колишньої Дулібії та Хорватії (див. Гусинець).

Саме з цих територій було найбільше переселенців в Україну. Чехи не переселялися так масово до Німеччини, Польщі, Угорщини, Румунії, як на українські землі, тобто туди, де проживали нащадки дулібів та волинян. Найбільшого розмаху цей рух набув після скасування

кріпосного права в Росії у 1861 р. Ініціатором руху був Ф. Прібил, який зустрівся у Варшаві з князем Волконським і обговорив з ним деталі переселення. При міністерстві сільського господарства Росії був створений спеціальний відділ, який визначив місця поселення чехів на Волині. Прібил надрукував оголошення в «Народових Лістах», і до переселення відразу зголосилися 1300 сімей.

До 1886 р. в 65 волинських селах, розташованих біля Острога, Дубна і Луцька, осіли 20 тис. чехів. Вони займалися землеробством, будували млини, цегельні, пивоварні (саме з ними сюди прийшла мода на пиво), розводили в ставках рибу, вирощували хміль. Під їх впливом утворився специфічний тип огороженого селянського дворища, коней почали запрягати за допомогою хомута, використовувати плуг з заліза. Була відновлена стара гуситська церква, в якій проповіді велися чеською мовою, заборонялося ходити до костелу. До 1891 р. існували навіть чеські школи, але царизм почав політику тотальної руссофікації, і усі вони були закриті. Переважна більшість чехів не піддалися зросійщенню, більш близькою для них була українська мова та українська культура, і в українському середовищі, на відміну від примусово переселених сюди осадників-поляків, вони почувалися своїми (під час відомих подій на Волині у 1943 р. до чехів ніхто претензій не мав).

Австрійський уряд також давав собі звіт щодо родинних зв'язків українців з чехами, тож зазвичай саме з них формував чиновницький корпус у Галичині. Однак, німці не розрізняли нюансів цієї проблеми, і часто направляли сюди не тих, хто цього бажав і хто походив з території колишньої Хорватії і Дулібії, а етнічних чехів, причому під примусом, як на заслання, що, безумовно, далось взнаки. Стурбований масовими виїздами чехів на російську Волинь, Відень, своєю чергою, почав заохочувати їх переселення в Галичину, але вільних земель тут не було, і таких масштабів, як на Волині, ця акція не набула.

Феномен чехів в Україні можна сприймати і як результат австро-російського протистояння, і як випадковий збіг обставин, адже переселялися сюди не тільки вони, а й німці та серби. Однак жодних причин до цього кроку,

крім економічних, останні не мали, тож прагнули селитися на найкращих землях, переважно в Причорномор'ї. Російський уряд дозволив селитися на родючих землях українських степів і чехам, але вони вибрали Галичину і Волинь — край, де проживали такі ж, як вони, нащадки колишніх волинян і дулібів. Це спонукає до серйозних роздумів: можливо, повна асиміляція не обмежується перейманням чужих звичаїв і мови, а відбувається також на генетичному рівні, і цей процес триває сотні, якщо не тисячі років?

Нині Дудлеби нічим не нагадують столицю колишнього давньоруського князівства. Центральним містом цього регіону стали Чеські Будейовиці, а з ХІХ ст. — Пльзен. Місцеві люди ще мають певні відмінності від чехів, але вважають їх суто регіональними. З руських часів тут залишилися тільки городища з їх традиційними напівземлянками, а в самих Дудлебах є костел з цікавими фресками ІІ пол. ХІV ст.

Література: 1; 2; 3; 4; 6; 8; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 30; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 39; 41; 44; 45; 47; 49; 50; 51; 52; 53; 54.

Духцов

Духцов (Duchcov) — місто на північному заході Чехії. Найвизначніша його пам'ятка — чудовий замок, де був бібліотекарем в останні роки свого життя відомий у ХVІІІ ст. авантюрист Казанова. Тут він і написав знамениті мемуари, в т.ч. про перебування в Україні, у Львові.

Настінний живопис замку виконав художник Лаврін Рейнер (1689–1743), він же автор розпису каплиці Всіх Святих у Празі.

У Духцові народився Герой Радянського Союзу Антонін Сохар, який під час штурму Києва у 1943 р. в числі перших форсував Дніпро. В місті йому поставлено пам'ятник.

Література: 27; 45.

Єлове

Єлове (Jilova) — село в чеській Хорватії, де народився Вінцент Лессель. Після навчання в Дрездені він став придворним композитором князів Чарторийських, жив у Синяві та Пулавах. Він написав оперу «Пілігрим із Добромилія» на теми українських народних пісень, а також кілька оперет.

Література: 45.

Ємніште

Ємніште (Jemniště) — містечко на півдні від Бенешова, відоме своїм замком 1752 р. у стилі бароко. Тут є чи не єдина в Чехії музейна кімната чесько-українських зв'язків, і хоча цей регіон був територією розселення давньоруського племені дулібів, а поруч розташований знаменитий Сазавський монастир, де, за свідченням Даліміла, навіть у XII ст. ще сповідували руську віру і писали книжки давньоукраїнською мовою, в музеї про це не згадують жодним словом, а експозиція витримана в дусі радянського традиціоналізму.

Література: 27; 45.

Єсеник

Єсеник (Jesenik) — місто і гірський масив з такою ж назвою розташовані на півночі Моравії, біля самого кордону з польською Сілезією.

Цей регіон віддавна приваблював руських князів. Починаючи з часів Володимира Мономаха, вони здійснили сюди кілька походів (поруч, біля Особлагу, міститься Фельштин, власник якого у 1253 р. присягнув на вірність Данилу Галицькому).

Єсеник від 1826 р. став відомим у Європі курортом (сюди на лікування приїздив Микола Гоголь). Як усі гірські райони, він славиться своїм фольклором, казками і легендами, і тільки тут є Музей чарівництва, аналогів якому в Європі немає. Можливо, Гоголь використав деякі

місцеві легенди і перекази в своїх творах.

З пам'яток архітектури слід назвати замок. Колись він був оточений ровами з водою, але в 1737 р. ці рови засипали, а замок перебудували.

Література: 26; 27; 40; 45; 54.

Ждяр-над-Сазавою

Ждяр-над-Сазавою (Ždár nad Sázavou) — місто, яке в давнину містилося на кордоні між давньоруськими племенами дулібів та білих хорватів.

Вірогідно, що православним був не тільки Сазавський монастир, а і ждярський, де нині створено Музей слов'янської писемності та книгодрукування (спеціалісти нараховують близько 10 літературних пам'яток X–XII ст., написаних у Чехії кирилицею на давньоукраїнській (церковнослов'янській) мові).

Література: 15; 26; 27.

Железний Брод

Железний Брод (Železný Brod) — один з наймальовничіших регіонів Чеського Раю на півночі від Турнова (разом з Малою Скелею, де є ціла система скель та лабіринтів). В давньоруські часи білі хорвати виробляли тут залізо, і ця назва збереглася до наших днів. У 1361 р. власником цих земель був Юрко Залізобродський, а в 1501 р. місто отримало Магдебурзьке право.

З часом місцеве населення переорієнтувалося на виробництво скла, і тут постала відома в усій Богемії школа складувів. У місті відкрито Музей скла, збереглися зразки народної дерев'яної архітектури, що для Чехії є унікальним явищем. У сусідньому селі Іркові можна оглянути дуже схожу на лемківську шестибанну дерев'яну дзвіницю.

Література: 27; 29; 45.

Жирець

Жирець (Žirec) — селище біля хорватського Турно-

ва, де народився видатний скульптор епохи чеського бароко Й. Пацак, засновник цілої династії митців, твори яких можна знайти по всій країні. Й. Пацак працював у тутешньому замку та Єзуїтському костелі.

Прикметно, що в Чехії, так само як в і Росії, Польщі, Словаччині, Румунії та Угорщині, значна частина видатних митців мала руські корені.

Знаменитішою була тоді хіба що школа львівського бароко, яку представляв Пінзель (багато спеціалістів вважають, що він походив із Закарпаття або Чеської Хорватії, де цей напрямок мистецтва був розвинений надзвичайно добре і мав давні традиції).

Література: 27; 29; 45.

Жегушичі

Жегушичі (Žegušice) — замок у землях білих хорватів біля Церквиці (Часлава), який у 1361 р. заклав Вітко із Жегушич. В 1564 р. його переробили в стилі Ренесансу, а в 1679 р. розбили англійський природний парк, де нині живе стадо рідкісних білих оленів.

Від замку Вітка залишилася одна вежа.

Література: 27; 45.

Жлеби

Жлеби (Žleby) — замок біля Часлава, збудований у 1052 р. на місці давнього городища білих хорватів (зазвичай, замки і гради закладалися на місці колишніх городищ). Назва походить від жолоба ріки Дубравки, біля якого споруджено замок.

Найбільше зусиль у будову доклав Трчко з Липи, а в 1867 р. замок був перебудований в стилі часів Вальтера Скотта, тепер тут музей зброї та лицарських обладунків.

Література: 27; 45.

Заградиці

Заградиці (Zágradce) — село біля Волоського Межиріччя, звідки походив Павло Чех, який разом із багатьма

моравськими шляхтичами перебрався в Галичину і у 1389 р., отримав землю в Надсянні.

В часи правління Владислава Опільського та Ягайла цих переселенців було особливо багато (Орлики, Кромєри, Одровази, Штани, Гербурти). Їх називали чехами, але насправді вони були нащадками білих хорватів, володіли руською мовою й нерідко відкрито визнавали себе русинами (Пилип Орлик, наприклад, нині є національним героєм України).

Павло Чех у Галичині став послідовним ідеологом гусизму, можливо, мав контакти з Яном Гусом. Завдяки таким, як Чех, гусизм у Галичині отримав широку підтримку шляхти (на соборі в Констанці Гуса підтримали тільки галичани).

Література: 26; 45.

Збечно

Збечно (Zbečno) — руїни давнього городища на заході від Праги.

За свідченнями Кузьми Празького, саме тут першими осіли племена, які він назвав не чеськими, а слов'янськими. Даліміл згодом уточнив, що ці слов'яни «прийшли з хорватських земель», і цю хорватську версію підтвердив Длугош.

Кузьма твердить, що їх князя звали Крак, він мав три дочки (Казю, Тетку і Лібушу). Лібуша після смерті батька взяла владу у свої руки і запропонувала сусідньому князю лемузів Перемиславу (Пржемиславу) одружитися. В результаті цього шлюбу з'явилася династія Пржемиславичів.

Кузьма Празький походив з Польщі, тож знаючи легенду про Краків і князя Крака, він міг перенести її на чеський ґрунт, і його свідчення можуть бути вигадкою.

Проте археологічні дослідження підтверджують, що на заході від Праги в VII ст. жили білі хорвати, а на всій території від Збечно до Дніпра була поширена однорідна Празько-Корчацька культура, яка могла належати тільки одному етносу — руському. Цілком можливо, що існував князь на ім'я Крак, що мав лише дочок, бо поруч є городища Краковець, Тетін, Смечно (Лібушин), а на горі Казя

переховувалася від убивць св. Людмила.

Існує також село Стадиці, звідки, за легендою, походив Пржемислав. Чеські королі вірили в цю легенду, і село отримувало від них величезні привілеї, однак серед істориків тривають дискусії щодо того, чи було це плем'я чеським, а чи сербським, і чи це були лемузи літомержиці, а чи лютичі?

Таким чином, VII ст. було вершиною територіального розвитку руських племен, коли білі хорвати на заході вийшли майже до сучасних кордонів Чехії, а на сході поляни досягнули Дніпра. Щоправда, вже в VIII ст. чехи відтіснили їх за Влтаву, і русини почали поступово втрачати землі на заході, натомість займати гігантські території на сході.

Якщо хорват Крак і Лібуша існували насправді, тоді, як і династії Рюриковичів, Арпадів, П'ястів та Ягеллонів, династія Пржемиславичів теж була напівруською (по жіночій лінії). Звідси цілком можливо й Перемишль у Галичині.

Література: 9; 12; 15; 16; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 26; 27; 30; 32; 33; 34; 36; 37; 41; 45; 47; 51; 54.

Збраслав

Збраслав (Zbraslav) — до побудови Карлштейна це була основна резиденція чеських королів, зокрема Вацлава II, який і був тут похований у 1305 р. у монастирі цистерів.

Поховання короля у візантійському стилі підтверджує чутки, що циркулювали ще за життя Вацлава II — про його таємну прихильність до Руської церкви. Ці чутки, не без підстав, переслідували і його матір — руську княгиню Кунгуту Ростиславну. Саме тому німці забрали від неї ще зовсім малого Вацлава і відіслали його на «перевиховання» до Німеччини. Король справді став типовим представником німецької культури не тільки в Чехії, а й у Польщі, але дві речі, яких встигла навчити мати, лишилися з ним на все життя: руська мова, якою він без перекладачів спілкувався з галицьким князем Левом Даниловичем, і руська віра.

Можливо, саме ці два фактори і призвели до його

передчасної смерті: він народився у 1271 р., а помер (ймовірно, не без сторонньої «допомоги») у 1305 р., маючи лише 34 роки.

У 1709 р. австрійці націоналізували монастир і перетворили його на замок, де нині експозиція чеської скульптури XIX–XX ст.

Література: 26; 27; 45.

Звіков

Звіков (Zvíkov) — на височенній скелі при злитті Влтави та Ондави колись було дулібське городище, яке в давньоруські часи носило назву Острог. Пізніше на цьому місці чеський король Оттокар II збудував для своєї дружини — руської княгині Кунгути Ростиславни — чудовий замок, який через його унікальну гармонію з довкіллям прозвали «королем чеських градів».

Цей замок був неприступним, і навіть гусити не змогли його взяти. Після будівництва Орлицької дамби рівень води значно підвищився, але скеля досі справляє колосальне враження, і місцеві жителі, як і тисячу років тому, називають це місце не Звіков, а Острог.

Мистецтвознавців у цьому замку вражає «Весільна зала» з розписом XV ст. В каплиці св. Вацлава збереглося зображення руської королеви-красуні Кунгути Ростиславни.

Література: 26; 27; 37; 45.

Злата Коруна

Злата Коруна (Zlatá Koruna) — монастир ордену цистерів біля Чеського Крумлова, який заклав у 1263 р. чеський король Оттокар II.

Це був один з найвидатніших королів Чехії, завдяки якому, власне, й утворилася ця держава в її сучасних кордонах. Руська Дулібія, на відміну від Хорватії, від 995 р. належала Чехії лише умовно, фактично ж там правили князі з дулібської династії (хорватська династія Славників була винищена, і такого опору, як в Дулібії, чехи там не мали).

Оттокар II, на відміну від своїх попередників, не обмежився спорадичними нападами на Дулібію (після відходу чеських військ статус кво відновлювався, і на Прагу знову не зважали). Він почав засновувати монастирі та міста-фортеці з постійною військовою залогою. Будівництво монастиря Злата Корона ніби розрізало навпіл володіння Вітковців, і окремо з кожною половиною король легко впорався.

У приборканні Дулібії величезну роль відіграв ще один фактор, про який чеська історіографія уникає згадувати, а саме: одруження короля з донькою руського князя Ростислава Михайловича. Хроніки розповідають про небачену вроду Кунгути Ростиславни, в яку закохався король, але в середньовічній Європі шлюб королівської особи завжди мав політичне підґрунтя.

До одруження з Кунгутою Оттокар II мав з русинами більше проблем, ніж з німцями. Він бився з ними у Дулібії та Австрії, і хоча битва з сином Данила Галицького Романом Даниловичем завершилася на користь чеського короля, Оттокар II мудро вирішив, що для замирення та збереження гонору дулібських князів наступник трону мав би мати в собі частку руської крові, тому одружився з Кунгутою Ростиславною (попередньо розірвавши шлюб з німецькою княгинею з роду Бабенбергів).

Чесько-дулібське протистояння за часів королеви Кунгути та її сина Вацлава II втратило гостроту. Після смерті короля з нею взяв шлюб один з нащадків дулібських князів з магнатського роду Росемберків.

Пам'ятки про неї пізніше були перевезені з Праги сюди, в сусідній Вишебродський монастир.

Злата Корона є своєрідним пам'ятником Оттокару II, тут міститься і його конофат. Чехи шанують його за приєднання Дулібії (і одруження з Кунгутою, яке посприяло замиренню дулібів, не зменшує заслуги короля).

У 1263 р. монастир Злату Коруну зводили німці, яких привезли з території Австрії. Вацлав II наказав відбудувати зруйновану після смерті батька Злату Коруну місцевим майстрам на чолі з Михайлом Парлером. У 1420 р. гусити знову спалили монастир, і відбудова затягнулася аж до 1773 р. Завершальні роботи тут виконав архітектор Яків Еберле.

Література: 9; 26; 27; 39; 45.

Зноймо

Зноймо (Znojmo) — місто на півдні Моравії, де є багато пам'яток колишньої Руської церкви.

Мефодій разом із своїми учнями-русинами запровадив як літургійну мову в Паннонському єпископстві, до якого належала і Моравія, церковнослов'янську мову в її давньоукраїнському варіанті. Тому Мефодія називали руським єпископом, і церква тривалий час вважалася руською. Її діяльність у Зноймо можна прослідкувати до XVI ст., коли католики називали свої костели так, як називалися церкви, що колись стояли на цьому місці (наприклад, біля замку є костел св. Миколая з фресками 1134 р., заснований ще в XI ст.). Ротонда св. Катерини виконана у візантійському стилі і є копією Софії Київської (але тут замість Оранти майстри виконали образ Ісуса Христа).

Література: 26; 27; 30; 34; 42; 43; 44; 45; 50.

Іванчиці

Іванчиці (Ivančice) — містечко в Моравії, на півдні від Брно, з руською назвою (чеською мовою мало бути Янчице), засноване волохами в XV ст.

Тут була управа чільника моравських чеських братів Яна Благослава, який в числі перших зацікавився українськими народними піснями і у 1571 р. у «Граматиці чеській» дав запис однієї з них («Дунаю, Дунаю, чом смутний течеш»). Не виключено, що цю пісню принесли з собою до Моравії волохи, які переселилися сюди з території сучасної Румунії. Благослав наказав поховати себе в Іванчицях (помер у Моравському Крумлові).

Тут народився видатний чеський художник Альфонс Муха, який створив знамениту серію «Слов'янська епопея» з 20 велетенських картин розмірами 8 х 6 м (експонуються в замку сусіднього міста Моравський Крумлов).

Література: 26; 27; 45.

Індржихув Градець

Індржихув Градець (Jindřichův Hradec) — місто на колишньому кордоні Дулібії з Моравією, назване на честь його засновника — дулібського князя на ім'я Індржих.

Хоча в XIII ст. дуліби вже були онімечені, але вперто трималися своїх земель і не визнавали владу чеських королів. Ситуація змінилася лише після одруження Оттокара II з донькою чернігівського князя Ростислава Михайловича. Дулібські князі за сприянням Кунгути Ростиславни отримали високі посади при дворі, а Олдржих із Градця став фактично другою особою після короля. У 1277 р., невдоволений засиллям німців, він пішов в опозицію, і король штурмом повернув Індржихув Градець до складу чеської держави. Це були останні прояви руського сепаратизму, і при Вацлаві II Дулібія остаточно була приєднана до Чехії.

Проблема взаємовідносин Дулібії з Чехією мала не тільки етнічну та політичну, а й духовну складову. Місто стояло на кордоні з Моравією, і, певно, прийняло християнство з рук самого Мефодія. Тому тривалий час літургія тут велася давньоукраїнською мовою і, незважаючи на німецьку колонізацію та окатоличування цих земель в XII–XIII ст., догмати візантійської церкви трималися тут ще довго.

Це підтверджує настінний розпис в замку Індржихового Градця, збудованому Вітковцями у XIII ст. У 1338 р. невідомий майстер створив сцени за мотивами руської легенди про Юрія-змієборця, яку колись записали отці-василіани. Культ св. Юра особливо сильним був у Кракові, Києві та Львові, але цю легенду знали і тут, в Дулібії: крім Градця, розписи на цю тему є в замку дулібського села Конопниця (Конопіште).

Єзуїти, яких запросили сюди для остаточного викорінення «схизми», у 1594 р. затерли цей розпис. Лише у 1838 р. випадково фреску відкрили і у 1899 р. повністю реставрували. Цей розпис є одним з найдавніших у Чехії.

У Градці збереглося також багато інших пам'яток історії та мистецтва, зокрема костел св. Яна XIII ст., кафедральний костел XIV ст., який пам'ятає ще часи Вітковців.

У 1746 та 1814 рр. в місті перебувало 40-тисячне російське військо, де були й українські частини: Київський, Чугуївський та Воронезький полки. Джерела свідчать, що багато солдатів дезертирувало і залишилось у Чехії.

Література: 9; 26; 27; 30; 39; 44; 45; 50.

Ічин

Ічин (Jičín) — у цьому регіоні, біля Праховських скель, розташовані найдавніші хорватські городища, отже племена давніх русинів з'явилися тут раніше, ніж деінде в Чехії, — ще на поч. VII ст.

У 12 км від Ічина, на горі Градіште, збереглося їх городище. Чешовські вали є майже ідентичні Змієвим валам на Київщині. Висота валу сягала 12 м, а ширина — 15 м. Перед валом був рів глибиною 5 м, який білі хорвати заповнювали водою. Загальна площа цієї унікальної пам'ятки давньоруського будівельного мистецтва становить 34 га. Вчені ще не можуть остаточно визначити, чи це була оборонна споруда, чи ритуальне городище, оскільки всередині валів збереглися залишки поганського святилища,

Уперше в історичних документах місто згадується у 1293 р., ним володіли шляхтичі на ймення Велеси (Велес — божество поганського пантеону). У 1438 р. Ічин став власністю нащадків хорватського князя Марка — Вальдштейнів. Чехи, і особливо німці, намагалися обмежити могутність цієї родини, яка, вірогідно, мала родинні зв'язки з династією Славників, тому незабаром місто перейшло у володіння Ярослава Смірицького.

Смірицькі збудували тут замок, з яким пов'язано багато легенд і бувальщин. Декілька років у підземеллях цього замку просиділа дочка його власника — Катерина Смірицька, після того як батько застав її в обіймах простого коваля. Батько випустив її на волю лише тоді, коли вона погодилася вийти заміж за шляхтича. Проте їй судилося загинути у цьому підземеллі (див. нижче).

У 1620 р. на перший план у цьому регіоні знову вийшли Вальдштейни. Альберт Вальдштейн за емісійні кошти почав скуповувати маєтки, якими колись володів цей

рід. Деякі з них, у т.ч. Ічин, він отримав від імператора після їх конфіскації в учасників битви під Білою горою. Коли до Смірицьких прийшли забирати замок, то Катерина спустилася з палаючим смолоскипом у підземелля, де зберігалися діжки з порохом, і підірвала себе разом із замком.

Вальдштейн не став відновлювати руїну, а збудував новий, ще розкішніший палац, а також університет і садибу єпископа, сподіваючись перетворити місто у столицю Хорватії.

Чехи ставляться до Вальдштейна неоднозначно, адже він не тільки виступив проти повстання 1620 р., а й економічно знищив мало не усю чеську шляхту. В цьому можна вбачати відлуння колишнього чесько-хорватського протистояння, але навряд чи він був хорватським патріотом. Після повернення батьківських земель, перед ним, як і перед чехами, постала німецька проблема, адже, використавши Вальдштейна, партія німецьких радикалів на чолі з курфюрстом Максиміліаном поставила собі за мету знищити цього нащадка хорватських князів, а його землі розподілити серед представників германської раси.

Тому від 1630 р. Вальдштейн розпочав переговори з чехами, і не відмовився, коли вони запропонували йому чеську корону. У близькому оточенні генералісимуса був зрадник, який повідомив про це Відень. Вальдштейна вбили, а його маєтки, в т.ч. Ічин, передали німцям.

З Ічина був родом Голуб, який служив у «чеських ротах» при українських магнатах. Він брав участь у походах на Молдову, але додому вже не повернувся і назажди залишився у Львові. Історія Голуба — ще один доказ того, що усі ці «чеські», «угорські», «волоські», а тим більше, гайдуцькі роти комплектувалися зазвичай не з етнічних чехів, угорців чи румун, а з нащадків білих хорватів, які проживали на цих територіях і тому легко адаптувалися в українському середовищі.

В європейській історії Ічин відомий тим, що у 1813 р. тут відбулася нарада імператорів Австрії, Пруссії та Росії, які домовилися про спільні дії проти Наполеона. В замку зберігся конференц-зал, де відбувалися ці переговори, а на стінах дотепер висять портрети цих імпера-

торів. Держава у 1935 р. викупила цей замок у Штернберків і влаштувала тут музей.

Крім замку, в місті збереглася брама XVI ст., де влаштовано оглядовий майданчик, костел св. Якова і костел св. Ігнація. Поруч, у Надславі, є костел св. Прокопа та руїни хорватського городища в лісі.

Як і усі колишні хорватські міста, Ічин відзначався високим рівнем патріотизму та поваги до минулого. Саме тут ще у 1891 р. скульптор К. Боровський поставив перші на території Чехії пам'ятники Яну Гусу та Яну Амосу Коменському. Пам'ятник на горі Церковій поставили радянським воїнам, які визволяли це місто у 1945 р.

Література: 9; 12; 15; 22; 23; 24; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 38; 45; 51.

Йозефов

Йозефов (Josefov) — фортеця, зведена імператором Францом Йосифом у 1787 р. на передмісті Яромержа, яка отримала свою назву на його честь.

У 1920 р. тут був табір для інтернованих воїнів Української Галицької Армії, немало їх залишилося на місцевому цвинтарі назавжди.

Література: 2; 3; 45.

Карлови Вари

Карлови Вари (Karlovy Vary) — знаменитий курорт. Колись у цих місцях любив полювати чеський король Карл IV. Саме він помітив, що поранені звірі тікають до річки Тепла і заживляють там свої рани. У 1370 р. король збудував тут замок, а село перетворив на місто.

Чутки про цілющі властивості місцевих вод розійшлися по всій Європі. Як курорт Карлові Вари існують з XV ст., але їх справжній розквіт припадає на XVII ст.

Замкову вежу у 1605 р. перетворили на міську. У 1737 р. архітектор К. Дентзенгофер збудував костел Марії Магдалини. Решта архітектурних пам'яток з'явилися у Карлових Варах у XIX ст. Місто можна оглянути з кількох оглядових майданчиків. До однієї з них — «Стрибок оле-

ня» прокладено канатну дорогу (існує легенда, що Петро I виїхав сюди верхом на коні).

Тут є 12 мінеральних джерел із температурою води до 72 градусів. Найпотужнішим з них є «Вржидло», яке викидає воду на висоту 12 м. У Карлових Варах лікують органи травлення та порушення обміну речовин. Більше ніж навіть архітектурними пам'ятками місто славиться відомими людьми, які побували тут протягом кількох століть, і мало не на кожному будинку тут є меморіальна таблиця.

В Карлових Варах збиралася уся наукова і політична еліта Європи. З відомих українських діячів слід згадати Михайла Балудянського (1769–1847), який був тут з 1828 р. Саме тут він познайомився з Ганкою та Шафариком, дружба з якими тривала до кінця його життя. Їх об'єднувало те, що усі троє походили з території колишньої Великої Хорватії, і відчуваючи своє давньоруське минуле, інтуїтивно горнулися один до одного.

Література: 27; 45.

Карлштейн

Карлштейн (Karlštejn) — разом із Градчанами та Карловим Мостом цей замок над річкою Бороункою біля Праги є символом Чехії.

На майже неприступній скелі замок, на замовлення Карла IV, збудували у 1348–1365 рр. архітектори Матвій з Арраса та Петро Парлер. Тут зберігали королівські регалії та цінності. Жодного разу замок не був узятий, що в історії Центральної Європи було унікальним явищем. На такій височині не було води, тож архітектори передбачили коловорот, який день і ніч крутили полонені, подаючи наверх воду.

Ці землі у VII–VIII ст. належали хорватам, поруч розташовані їх городища Тетін, Красов та Краковець. Хорватів відтіснили за Влтаву чехи, і крім городищ Празько-Корчацької культури слідів їх перебування тут залишилося дуже мало. В історії Карлштейна є декілька моментів, які пов'язують його з Україною.

Карла IV (сер. XIV ст.), як і Оттокара II та Вацлава II, історики вважають одним із найвидатніших королів

Чехії: він об'єднав під своєю владою Чехію, Моравію, Польщу, Угорщину. Оттокар II, щоб приєднати Дулібію, одружився з руською княгинею Кунгутою Ростиславною, а Карл IV, знаючи про етнічний склад населення цих країн Центральної Європи, вирішив відновити «слов'янську віру» з давньоукраїнською мовою. Щоб привернути на свій бік нащадків дулібів і білих хорватів, які проживали в Чехії, Польщі та Угорщині, він відновив на цій мові церковну літургію, а також писемність, щоправда, не на кирилиці, а з використанням латинської абетки. За часів його правління були написані кілька літургійних книг, якийсь час вони зберігалися в Карлштейні (можливо, тут вони й були написані).

Карлштейнський Майстер розписав головні сходи замку в Карлштейні на тему давньоруської легенди про св. Вятчеслава (Вацлава) та св. Людмили. Візантійські риси цього розпису чомусь приписують майстру з італійських Бенаток, розташованих на кордоні із слов'янським світом, проте Карл, який захоплювався руським іконописом і навіть відродив літургію давньоруською мовою, разом із православними монахами запросив до Емаунського монастиря і митців з Угорської Русі. До них цілком міг належати і майстер Теодорік, який у візантійському стилі виконав 127 ікон для каплиці св. Хреста у цьому ж замку (або ж він був учнем Карлштейнського Майстра).

Майстер знав давньоруське «Житіє св. Вятчеслава» і «Житіє св. Людмили», тобто читав на цій мові і за своїм етнічним походженням був русином. Є версія, що пізніше в роботі над розписом каплиці св. Катерини у замку брав участь хтось з руських майстрів, можливо з Перемиської школи руського іконопису. У 1364 р. король одружився з польською княгинею Єлизаветою, а що Польща приєднала величезні масиви руських земель, то майстри Перемиської школи руського іконопису працювали по всій території, і хтось з них міг прибути разом з поштом королеви Єлизавети у Чехію.

Ще раз українці з'явилися тут у 1422 р., коли 7-тисячне військо Федора Острозького взяло замок в облогу. Під час гуситських війн чехи запропонували свою корону великому князю Вітовту, але той не наважився їхати до збуреної Чехії і як намісника направив туди Федора Ост-

розького. 16 травня 1422 р. український князь прибув до Праги і був проголошений «Чеським королем та Моравським маркграфом».

Спочатку не тільки гусити, а й усі чехи, знаючи, що Польща і Литва є католицькими державами, насторожено сприйняли перші кроки нового короля. Однак, скоро зрозуміли, що Острозький є людиною, що «nachylna k Ruskytm obusejtm», і гусити визнали його своїм правителем, причому Ян Жижка навіть назвав його своїм сином. Опір королю чинили лише прибічники ортодоксального католицизму, яких очолював Сигізмунд Угорський. Вони укріпилися в Карлштейні, і Острозький на чолі свого війська, які він привів з України, розпочав облогу замку.

Однак Вітовт у 1423 р. відкликав Острозького з Чехії, і замок зберіг свою славу неприступного. Литовському князю не сподобалося, що Федір став реальним правителем Чехії, що він приймав важливі рішення, не питаючи дозволу у Литви. Вітовт поїхав на зустріч з Сигізмундом Угорським до Кежмарку, де фактично зрадив не тільки Острозького, а й чехів, домовившись з угорським королем про спільні дії проти гуситів.

Острозький мусив зняти облогу Карлштейну і залишив Чехію. Пізніше він порвав з Вітовтом, знову прибув сюди і став на бік гуситів.

Крім Острозького, на чеському троні побували представники династії Ягеллонів, яка фактично була руською, однак, ця тема не цікавила українську історіографію, не говорячи вже про чеську, польську чи угорську, хоча вона могла б прояснити багато моментів у європейській історії. Адже «збирачами усіх руських земель» були не тільки Рюриковичі та Романови, а й Арпади і Ягеллони, які прагнули приєднати усі території, де жили давньоруські племена. Врешті-решт ця тенденція зіштовхнула Російську імперію з Австро-Угорською, і це зіткнення закінчилось загибеллю обох.

Грандіозне враження справляє також величезний природній каньйон по дорозі на Карлштейн між Гостимом та Лоденицями.

Література: 26; 27; 37; 44; 45; 50; 53; 54.

Качина

Качина (Kačina) — замок на землі білих хорватів, біля Кутної Гори, де колись правив князь Ходко. Його нащадок, граф Ходков, у 1822 р. збудував тут найгарніший у Чехії замок в стилі ампір, а також театр і бібліотеку. Тепер тут експозиція Музею землеробства.

Література: 27; 37; 45; 51.

Київ

Київ (Kyjov) — місто розташоване на півдні Моравії, біля Годоніна. А що воно стоїть на шляху до Волоського Присмеку, то логічно припустити, що його заснували переселенці з Угорської Русі, які з'явилися тут в XV ст.

Однак перша письмова згадка про моравський Київ походить ще з 1126 р., а археологи розкопали тут одне з найдавніших городищ періоду Великої Моравії.

Існує кілька версій появи цього поселення. Оскільки міста і села з подібною назвою розкидані по всьому просторі від Угорщини до Сілезії (Кияни, Київ, Києвець, Кийовітц), то можна припустити, що саме цим шляхом пройшло плем'я полян до Опілля в Польщі, а пізніше, вже в VII ст., помандрувало до Дніпра.

Не виключено також, що частина їх осіла тут і, змішавшись із морав'янами, утворила той етнічний конгломерат, який нині називають моравськими словаками.

Київ тривалий час був власністю монастиря в Оломоуці, але у 1548 р. люди викупилися, і Київ став незалежним королівським містом. У 1577 р. городяни прикупили сусіднє село Березовицю, а згодом і Кельчани, що свідчить про заможність міста. Торгівля давала значні прибутки, і в 1720 р. тут збудували монастир капуцинів і костел Діви Марії.

Давня Русь існувала також у Австрії: німецькі джерела VII–X ст. фіксують в Австрії та на кордоні з Моравією цілі села з руськими іменами мешканців, а Роман Данилович змагався за спадок Бабенбергів нарівні з чехами та німцями, бо мав на це вагомні підстави.

Література: 1; 4; 6; 8; 9; 11; 13; 14; 15; 18; 22; 23; 24; 26; 27; 42; 43; 45.

Кладруби

Кладруби (Kladruba) — місто на південному сході від Плзень, де в костелі св. Марії наказав себе поховати чеський король Вратислав II. Його життя було надзвичайно бурхливим, а епопея життя його дітей займає майже третину хроніки Кузьми Празького.

Його першу дружину Адлету викрав і «щоночі прив'язував ланцюгом до своєї ноги» каштелян граду Ленген. Удруге король одружився зі Сватавою — донькою руської княгині та польського великого князя Казимира, яка була коронована у Празі в 1086 р. У шлюбі народилося 4 синів, які ще за життя батька розпочали боротьбу за трон. Болеслав мріяв залишити за собою Чехію, Собеслав — Сілезію, а Оттон — Моравію. У 1125 р. Собеслав за допомогою німців захопив Прагу і ув'язнив своїх братів у Кршивоклаті. Сватава намагалася примирити синів, але домоглася лише того, що вони не пролили крові один одного.

Хоча Кладруби розташовані недалеко від Плзень, але це вже була земля не дулібів, а загадкових тугостів, про походження яких серед істориків досі точаться суперечки. Зважаючи на те, що поруч розташований Обрі Град, не виключено, що тугости є нащадками аварів, яких русини називали обрами.

У місті, крім костелу, зберігся ансамбль монастиря, можливо, також заснований королем Вратиславом II.

Література: 8; 9; 11; 12; 15; 17; 18; 27; 45.

Клатови

Клатови (Klatovy) — місто, яке вважається центром Шумави, бо саме тут розташований краєзнавчий музей цього казкового краю. В давньоруські часи його називали Луцьким (Лісовим), від VII ст. тут жили дуліби та волиняни, які або прийшли сюди самі, або їх пригнали обри, які використовували у нападах як живий щит підко-

рені народи.

Однак у музеї питанню етнічного походження давнього населення уваги не приділено, хоча етнографи навіть у наші часи відзначають відмінності місцевих жителів від чехів. Найбільше експонатів присвячено природі цього краю (експонується, наприклад, шкіра останнього ведмедя, що був забитий у Шумаві у 1870 р.).

У місті збереглася Чорна вежа, з якої відкривається чудовий вид на Шумаву.

Література: 9; 27; 39; 45.

Клокоти-у-Табора

Клокоти-у-Табора (Klokoty u Tabora) — комплекс монастиря бенедиктинців, де збереглася давня традиція будувати над сакральними спорудами шатрові, а не конічні верхи. Бенедиктинці терпимо ставилися до Руської церкви. Певно, тут колись був православний монастир, який у XII ст. передали цьому ордену.

Такі споруди є також у Індржиховому Градці та деяких інших містах колишньої Дулібії, що підтверджує її давньоруське минуле.

Література: 26; 27; 39; 45.

Козі Градек

Козі Градек (Kozí Hrádek) — град на місці дулібського городища, в 6 км на південний схід від знаменитого Табора, де у 1412–1414 рр. жив Ян Гус і написав свою знамениту «Postillu».

Град був потужною фортецею. Магнати у 1394 р. навіть ув'язнили тут самого короля Вацлава IV, а місцеві пани так були упевнені в його неприступності, що під час гуситських воєн позвозили сюди свої цінності. Проте у 1420 р. гусити взяли Градек, але не пограбували ці скарби, а спалили, як того вимагало вчення Гуса.

Тут є залишки дулібського городища, зараз там проводять розкопки чеські археологи.

Література: 9; 26; 39; 45.

Кокоржин

Кокоржин (Kokořín) — замок у 16 км на схід від Мельника, на колишньому кордоні чеського племені пшован з руськими хорватами. Навіть у ХХ ст. ці місця були вкриті густим лісом і слабо заселені, тож тут, майже біля самої Праги, в часи війни діяли партизани. Ще більш диким цей регіон був у часи середньовіччя, за переказами, в цьому замку переховувалися розбійники.

Найбільше легенд залишилося про опришка Петровського, якого австрійці не могли упіймати кілька десятків років. Врешті-решт, австрійці збагнули, що з височенної вежі замку видно увесь регіон, і щойно тут з'являлися солдати, як люди давали знати умовними сигналами про небезпеку. Підступом Петровського вдалося схопити, а замок Фердинанд II наказав зруйнувати.

Однак, зруйнувати замок на цій величезній скелі виявилось важче, ніж його збудувати, і в 1911 р. реставратори відновили його колишній вигляд. Кокоржин любив видатний чеський поет-романтик К. Мах. У замку тепер музей, одна зала якого присвячена творчості Маха.

Література: 27; 37; 45.

Конехлуми

Конехлуми (Koněchlumí) — селище біля Ічина, на місці давнього городища білих хорватів. Колись ця земля належала князям Конехлумським, які виставили в XIV ст. град. У 1621 р. на Старій площі був страчений останній представник цього хорватського роду. Земля перейшла в руки німецької шляхти, а місто так занепало, що перетворилося на селище. Подібне сталося з багатьма хорватськими родинами і колишніми містами.

Література: 27; 29; 45.

Конопіште

Конопіште (Kopaniště) — давньоруська назва цього села Конопище, яку чехи трансформували на Конопіште.

Це було найближче до Праги поселення дулібів (45 км).

Протягом багатьох століть кордон між чехами і дулібами проходив по річці Сазаві, і тільки на поч. XIV ст. господарями тут стали чехи. Від 1311 р. ці землі належали Тобіашу Бенешу. Він заклав в Конопищах замок, який потім перейшов до Лобковичів, а в 1887 р. вони продали його Фердинанду д'Есте. Саме за нього замок набув того вигляду і шарму, який має нині. Тепер там музей мисливства та зброї.

Конопища є одним з небагатьох музеїв Чехії, де експонати засвідчують давнє руське минуле цих земель. Під час археологічних розкопок тут були знайдені руські хрести XII ст., але найціннішою є унікальна колекція зображень св. Юра, яка нараховує 1500 одиниць зберігання. Це дає уявлення про те, яке величезне поширення мав тут культ Георгія Змієборця, отже діяльність поруч із Конопищами Сазавського православного монастиря не була випадковістю. Цей культ підтримувала лише Руська церква, тож наявність подібних пам'яток не тільки в Конопищах, а й у Сазаві, Клокотах-у-Табора, Індржиховому Градці та ін. містах та селах колишньої Дулібії підтверджує той факт, що населення цього регіону в давнину було руським і сповідувало руську віру.

Нині у сусідніх Налжовицях проводяться розкопки дулібського городища, тому цей регіон вважається заповідним.

Література: 9; 26; 27; 37; 39; 45; 51.

Копрнік

Копрнік (Koprnik) — селище біля Младого Болеслава, звідки, як вважають чеські історики, походить рід найвидатнішого вченого епохи середньовіччя Миколи Коперника (1473–1543).

Німці, своєю чергою, твердять, що Коперники походять з Сілезії, а поляки, зважаючи на те, що Микола народився в Торуні, а вчився в Кракові, ніколи не визнавали, що у нього немає й краплі польської крові.

Це тепер етнічне походження людини має значення, а в ті часи головну роль відігравала віра. З епістолярної спадщини Коперника випливає, що він був сумлінним ка-

толиком, але вважав себе патріотом не Польщі, а Пруссії, до якої його рід, однак, жодного стосунку не мав.

Наразі ми назвали усі версії крім однієї, найбільш вірогідної: рід Коперника походить з території Білої Хорватії, а отже, має руські корені, і наукова школа, з якої вийшов Коперник, хоча й називається Краківською, а насправді є руською.

І чеські, і польські археологи засвідчили, що до складу Білої Хорватії належали регіони біля Младого Болеслава і Клодська, де виявлені хорватські городища (див. праці Турека і Рошка). У часи Владислава Опільського, коли Сілезія і Галичина становили одне князівство, багато вихідців з Сілезії подалися на схід, і серед них джерела називають Коперників. Спочатку вони оселилися в Кракові, причому в руській дільниці, там, де тоді ще діяла церква св. Трійці (прихожан було так багато, що королева Ядвіга наказала її відновити), у 1437 р. рід Миколи Коперника вже у Львові (про нього згадує у своїй праці Зубрицький на стор. 100).

Оскільки від 1437 р. до 1473 р. ні в Чехії, ні в Німеччині, ні в Польщі жодних відомостей про Коперників немає, то ймовірно, дід і батько Миколи народилися у Львові, але після одруження останнього із сестрою Вармінського єпископа Ватзенроде ця родина переїхала до Торуня, де й народився Микола. Львів тоді не був суто українським чи, тим більше, польським містом. Чисельно і тут, і в Кракові, і в Торуні переважали німці, що позначилося на долі Коперників: дід вченого перейшов у католицьку віру, а батько Миколи одружився з німкенею.

Тим не менш, руські корені предків ще довго давали про себе знати: і усіх дітей батько назвав не німецькими іменами, а, як це було прийнято у Львові, іменами спільних для католицької і православної церков святих (Микола, Андрій, Катерина, Варвара). Коперник цікавився грецькою мовою, і, крім своєї знаменитої книги «Про обертання небесних тіл», уклав і видав «Греко-латинський словник».

Безумовно, вже навіть прадід Коперника міг не знати, з якого він роду-племені, тим більше, що білі хорвати на території Чехії і Сілезії не встигли навіть трансформуватися в народ, як вже були асимільовані чехами і німцями.

ми (Гербурти, Орлики і Кромери, тим не менш, все ж пам'ятали про свої давні руські корені). Але ще більше, ніж етнічне походження, Коперника з українцями поєднує руська наука того часу, яка стояла тоді на надзвичайно високому рівні.

Європа, а особливо поляки, лукаво забувають про те, що Папа Римський знав про руське минуле Краківської землі і в своїй установчій буллі писав, що Краківський університет засновується не тільки для Польщі, а й для Русі. У XV–XVI ст. це був справжній науковий центр Західної Русі, де працювали багато видатних вчених українського походження. Найбільший внесок у розвиток світової науки зробила саме астрономічна школа, засновником якої був Мартин Русин з Перемишля. За сприянням королеви Софії (з руського князівського роду Ольшанських), у 1451 р. він відкрив тут кафедру астрономії, яка виховала десятки видатних вчених середньовіччя, як-от Микола Коперник, Юрко Котермак з Дрогобича, Берnard Ваповський із Радохонець, Яків з Залісся, Микола Прокопович, Петро із Пробошович, Петро Словак, Амброзій Бардієвський, Яків Брошка, Григорій з Нового Села та багато інших (а в Німеччині на той час було лише 3 дипломованих астронома).

Не дивно, що новий погляд на світобудову зародився в цій науковій школі (вже Мартин Русин висловлював сумніви в правдивості системи Птолемея). Питання тривалий час обговорювалася у дискусіях, але ніхто не наважувався заявити про це відкрито. Коперник також побоювався інквізиції: він тримав свою працю в секреті і насмілився її опублікувати лише в рік своєї смерті.

Єдиний, хто знав про це, був близький друг Миколи по університету Берnard Ваповський, видатний картограф та математик, якого Коперник просив виконати математичні обчислення руху планет — як основний доказ правильності своєї геліоцентричної системи. Тому, можна твердити, що система Коперника народжувалася не тільки в Кракові та Мальборку, а й у маленькому, Богом забутому українському селі Радохинці біля Львова.

Спостерігається така особливість: майже усі видатні діячі Чехії, Словаччини, Угорщини і Румунії походять з земель, віддавна заселених давньоруськими племенами.

Література: 29; 45; 51; 54.

Кост

Кост (Kost) — замок біля села Подкост, збудований у XIV ст. на місці давньохорватського городища VII–VIII ст., яке в руські часи називалося Поран.

Замок збудували нащадки хорватського князя Марка, від якого німці прозвали цей рід Марквартами. Поруч є гора Соботка, де, гадають археологи, має бути ритуальне городище хорватів, бо саме так вони називали священні місця (подібна гора є, наприклад, у Польщі).

З усіх споруд XIV ст. біля Мніхова Городища цей замок зберігся найкраще. Тепер тут Музей готики.

Література: 27; 29; 37; 45.

Костелець

Костелець (Kostelec) — село на території колишньої Білої Хорватії, біля Находа, де у 1701 р. народився композитор Ф. Тума. У 1741 р. він переїхав в Росію, де, за протекцією Розумовського, став придворним капельмейстером імператриці Єлизавети Петрівни. Знаючи смаки цариці та її чоловіка, він аранжував кілька українських народних пісень.

Література: 29; 45.

Коуржим

Коуржим (Kouřim) — колись це містечко називалося Злічко і було столицею чеського племені злічан. Їх городище, довжина валів якого досягала 2 км, містилося на горі Старий Коуржим, що на сході від сучасного міста, навпроти існуючого граду.

Землі злічан містилися між Лабою та Сазавою, входячи клином у володіння хорватів та дулібів. А що Лібіце і Кутна Гора мають багато пам'яток хорватського походження, то не виключено, що спочатку це була їх територія, але наступ чеських племен на схід в IX ст. спричинив цей розрив між двома давньоруськими племенами.

Оскільки в латинських хроніках злічани іноді згадуються як Unzlíci, то припускають, що вони є частиною руського племені уличів, які через наступ аварів опинилися на заході, і саме тому дуліби і хорвати не протидіяли їх поселенню біля себе. Однак, ця гіпотеза не доведена, й переважна більшість істориків переконані, що це було чеське плем'я. За Фулдськими Анналами 872 р., першим відомим нам злічанським князем був Спицимир. Його сину Радиславу протягом 922–929 рр. довелося вести важку боротьбу за свої землі з чеським князем Болеславом I, і злічани втратили значні території на заході включно з Коуржимом, тому перенесли свою столицю в інше місце.

Відразу після злічан Болеслав I узявся за хорватів і у 936 р. загарбав частину їх території в районі сучасного міста Младий Болеслав. Після цього до 955 р. жодних відомостей ні про хорватів, ні про злічан немає, аж у трактаті Костянтина Багрянородного «Про управління державою» з'являється повідомлення про Велику Хорватію, якою править «свій князь». Західні джерела одночасно з цим повідомили про князя Славника, під управлінням якого були злічани, Дулібія і Хорватія.

Тривалий час чеська історіографія трактувала Славника як злічанського, тобто чеського, князя, який на протигагу територіальним амбіціям Праги об'єднав племена на сході, і вважали це протистояння чесько-чеським.

Лише в наш час чеські дослідники поставили під сумнів спроможність злічан, які опинилися у скрутному становищі, підкорити хорватів та дулібів і майже 50 років панувати на величезній території, яка в 2 рази перевищувала те, чим володіли празькі князі (крім Коуржима, злічанські городища були лише в Скалці, Дубравчицях, Жданиці, Тисмиці, Клукові, Радимі, Грузилах та Лібіцях, тимчасом як хорватських і дулібських городищ відомо понад 60). Ретельний аналіз джерел та археологічних пам'яток показав, що ініціаторами і своєрідним стрижнем цього новоутвореного князівства були не злічани, а хорвати, і сам Славник був не злічанським, а хорватським князем.

Лише тоді дослідники звернули увагу на версію Далиміла про те, що Славник був «сином сестри злічансько-

го князя», а це не те саме, що «злічанський князь».

Основні події відбулися в 929–955 рр. Спільна загроза з заходу зблизила злічан з хорватами, і, як це практикувалося в середні віки, вони утворили союз, який скріпили династичним шлюбом хорватського князя з рідною сестрою правителя злічан, і саме в цьому шлюбі народився Славник. Радислав не мав ні братів, ні синів, бо про злічанських князів після нього жодних повідомлень не було. Тому все успадкував Славник, який до 955 р. умовив приєднатися до цього союзу близьку хорватам Дулібію (про ці вмовляння повідомляється в біографії Славника). Оскільки Коуржим вже не міг бути столицею, то князь сів у Любичі (Лібіце), біля кордону злічан з хорватами, що було доцільно як з географічної точки зору, так і з питань безпеки.

Те, що злічани в сер. X ст. перейшли під владу хорватського князя, підтверджується тим, що весілля польського короля Мешка I та Дубравки відбулося у 961 р. на хорватській території, в Гостинному (Градці Кральовому), а після розгрому чехами цього князівства вцілілі діти Славника повтікали в Польщу. Отже, Дубравка була їхньою близькою родичкою, ймовірно — сестрою Славника, а їх батько був хорватським князем з Градця Кральового (хорватські князі сиділи також у Михайловцях і Турнові).

У 995 р. і злічани, і хорвати потрапили під владу празького князя та опинилися в межах чеської держави. Про те, що очевидці в сер. X ст. бачили тут три окремих князівств (Прага (Фарага), Хорватія (Богемія) і Краків) швидко забули. Для української історіографії існування держави Славника набуває особливої ваги, оскільки йдеться про одну з найбільших білих плям нашої давньої етнічної історії.

Література: 1; 4; 9; 12; 13; 15; 17; 22; 23; 25; 26; 27; 32; 33; 34; 45; 51; 54.

Краварж

Краварж (Kravařze) — містечко в Моравії, біля Опави, де міститься Музей Остравської операції 4-го Українського фронту. Остравський промисловий район на той

час залишився єдиним, на який ще сподівався Гітлер, і саме тут ішли важкі бої, в яких загинули десятки тисяч українців. Ще до 1938 р. чехи збудували тут для протидії німцям неприступні підземні фортеці, але їх уряд капітулював перед Німеччиною, тому їх штурмував 4-й Український фронт з неймовірними втратами у 1945 р.

Неподалік, у Штитині, музей має свою філію, де експонується бойова техніка тих часів.

Література: 9; 27.

Кратохвіле

Кратохвіле (Kratochvile) — тут, у 15 км на заході від Чеських Будейовіц, розташовано мисливський замок, який вважається одним із найкращих на території Чехії. Замок збудував на місці дулібського городища архітектор XVI ст. Бальтазар Роніо на замовлення нащадка дулібських князів із роду Росемберків (Вітковців). Найбільше у замку вражає «Золота Зала» і розпис на мисливські теми.

Література: 27; 39.

Кромержиж

Кромержиж (Kroměříž) — це містечко на сході Моравії у 1848–1849 рр. було столицею цілої Австрійської імперії.

У 1711 р. тут збудували один із найкращих у Центральній Європі барокових замків з величезним англійським парком площею в 64 га. Під час революційних заворушень в Австрії сюди переїхав увесь імператорський двір разом з парламентом, і кілька років тут приймалися важливі державні рішення, зокрема й щодо українських земель (Конституція дала Галичині право на автономію та власний сейм).

Українською проблемою в сеймі найбільш опікувалися Гавлічек і Палацький, які, оперуючи історичними даними, не допустили відокремлення від Галичини її західної частини, тож до 1918 р. Галичина становила одне ціле від Тишина (Цешина) до Тернополя.

На жаль, Головна Руська Рада у 1851 р. припинила своє існування, а нова генерація політиків у своїй боротьбі з полонізацією не звернула увагу на територіальний аспект цієї проблеми, зосередивши усю увагу на Східній Галичині, і мовчки погодилася з потужними асиміляційними процесами в її західній частині.

Насправді рятувати тоді треба було Західну Галичину, і це розуміли навіть деякі німці, як-от Шнайдер, який довів, що автохтонним населенням тут є не поляки, а русини під назвою волохів.

Кромержиж є ключем до розуміння не тільки проблеми Західної Галичини, а й проблеми українства на заході загалом. Документи засвідчують, що волохи в Карпатах селилися не тільки до Тешина, а й у Моравії, зокрема на західному березі річки Морави, на так званих Горбах (Chrbach), В архіві м. Брно у 1512 р. згадується «Лаврин волох із Льгот», а польські документи 1532 р. свідчать про «Івана Волошина з Кромержиц», який служив найманцем у загонах українських магнатів.

І таких, як цей Іван, в Україні було багато. Переважно це були волохи, етнічних чехів серед них майже не було. Масово переселялися на Прикарпаття також моравські шляхтичі руського походження. Серед них, зокрема, був відомий історик Мартин Кромер, який спростував чутки про своє нібито німецьке походження, заявивши, що його батьки хоч і з Моравії, але належить до руського роду.

У Кромержицях (саме такою є руська назва цього міста) народився відомий у XVIII ст. композитор Е. Пачка (1714–1772), який оселився на Лемківщині, але по інший бік Карпат, в Пряшеві, де написав «Коляди» на теми українських різдвяних пісень.

У 30-х роках XX ст. чеський музикознавець В. Сахавен об'їздив увесь Карпатський регіон і дійшов висновку, що музична культура Моравської Волощини, Лемківщини та Буковини становить одне ціле («Обрядові та ліричні пісні Підкарпатської Русі». Прага, 1935).

Серед видатних особистостей, які народилися в Кромержицях, слід згадати також художника Макса Швабинського (1873–1962).

Крім замку, слід оглянути «Кветна заграда» — один

з найкращих в Європі парків у французькому стилі.

Література: 9; 26; 27; 42; 45; 53; 54.

Кршивоклат

Кршивоклат (Křivoklát) — до побудови Карлштейна це була одна з замських резиденцій чеських королів. Поруч розташовані Краковець і Русинов (за деякими хроніками, першим серед слов'ян на ці землі прийшов хорватський (давньоруський) князь Крак).

Град тут існував уже в X ст., оскільки Кузьма Празький під 1003 р. повідомляє про викрадення звідси князя Яромира. Подіям, що розгорталися в Кршивоклаті, чеська хроніка присвячує багато сторінок. Саме тут перебували в ув'язненні діти напіврусинки Сватави Собеслав та Оттон, і тільки завдяки їх матері в Кршивоклаті не пролилася братня кров.

Крім Пржемиславичів, тут жили королі Люксембурзької династії, зокрема Карл IV з Бланкою Валуа, але найбільше цей замок має завдячувати представникам династії Ягеллонів — Владиславу та Людовику — які у 1473–1525 рр. перетворили цей похмурий середньовічний град на розкішну королівську резиденцію.

Тепер у замку музей середньовічної ікони на дошках.

Література: 9; 12; 15; 22; 23; 26; 27; 37; 44; 45.

Кунчиці

Кунчиці (Kunčice) — містечко у Волоській Моравії, біля Рожнова, куди у 1931 р. була перенесена із с. Глинянці на Пряшівщині українська церква св. Миколая XVIII ст.

У 30-х роках XX ст. такі перенесення набули масового характеру, але прикметно, що їх ініціаторами були громади тих міст та селищ Чехії, які містилися на колишній території розселення давньоруських племен. Особливо багато церков опинилося на Волощині.

Література: 29.

Кутна Гора

Кутна Гора (Kutná Hora) — місто, яке в XV ст. було найбагатшим не тільки в Чехії, а й у цілій Європі. Стоїть воно на кордоні двох сусідніх князівств, і історики досі не знають, хто його заснував — хорвати чи злічани. Тим не менш, руська складова в його історії була надзвичайно яскравою.

Початки Кутної Гори простежуються з кінця X ст., коли в сусідньому хорватському Малині князь Собеслав з Любича почав карбувати свою монету (саме тому ми знаємо, що Лібіце тоді називалися Любичем). Родовище срібла тут було великим і заходило на територію злічанського князівства, але після розгрому хорватської династії Славників його занедбали. Нове піднесення цього краю почалося, коли ним зацікавилася мати короля Вацлава II Кунгута Ростиславна.

Вона була дочкою руського князя Ростислава Михайловича, народилася в Угорській Русі, до складу якої входила тоді багата на природні копалини Марморощина (Семигороддя). Спеціалісти з цих земель вважалися тоді найкращими в Європі, і їх привезла до Чехії або Кунгута, або вона переконала сина в необхідності розробки цього родовища та карбування монет, і він реалізував цю ідею після смерті матері у 1285 р.

Спеціалісти, яких тут називали волохами, підказали, що найкращі поклади срібла є не в Малині, а біля Кутної Гори, і саме тут розпочалося будівництво шахт та створення монетного двору, завершене у 1300 р. Празький грош, який тут карбували, цінувався по всій Європі, ходив навіть в Україні. Місто розбагатіло, Вацлав II збудував тут королівський палац, який з'єднали переходом із Волоським двором. Деякі чеські королі, як-от Вацлав IV, жили в Кутній Горі постійно і приймали іноземних послів не в Празі, а тут.

Стара частина міста і тепер нагадує столицю, тут збереглося багато архітектурних пам'яток, найціннішими з яких є кам'яниці під №№183, 377, костел св. Варвари XIV ст., колегіум єзуїтів 1667 р., костел 1300 р. в передмісті Седлець, який має найдовшу в усій Чехії назву. Після завершення будівництва Седлецького монастиря сюди

привезли землю з Голгофи і розкидали навкруги.

Якщо син однієї королеви-русинки розпочав розбудову Кутної Гори, то онуки іншої русинки (Софії Ольшанської) її завершили. Саме в цьому місті чеський сейм у 1476 р. обрав своїм королем Владислава Добре, і рід Ягеллонів правив в Чехії аж до 1526 р., тобто в часи найбільшого розквіту Кутної Гори.

І Владислав Добре, і Людовик, його син, любили це місто і не шкодували коштів на його розбудову. Саме тоді Кутна Гора набула європейського шарму, саме тоді на європейську арену вийшли Ягеллони. Цілком вірогідно, батьки Казимира були русинами, і ця династія була руською. Владислав Добре став чеським і угорським королем, 7 його сестер одружилися з правителями країн Європи, таким чином майже усі теперішні королівські родини мають бодай краплю «ягеллонської» крові.

Крім Польщі, Угорщини і Чехії, нащадки руських князів правили і в Росії, тож «поширеності» правлячої еліти руського етносу можна тільки подивуватися, їм завжди було мало України, вони бачили себе правителями в масштабах цілої Східної або Центральної Європи, що лягло на долю України важким хрестом.

В часи гуситських війн у Кутній Горі був своєрідний штаб католицької реакції. Католики поскидали тут живими в шахти 2 тис. гуситів. Через це шахти не відновили своєї роботи і стоять замуrowані досі, а монетний двір після вичерпання місцевих срібних руд припинив свою діяльність у 1726 р.

До нашого часу повністю збереглася лише одна шахта під назвою «Осел», тепер тут музей гірництва.

Література: 9; 26; 27; 38; 45; 51.

Лада

Лада (Lada) — священне місце давньоруської богині роду на півдні Чехії, біля Прахатиць, що виникло в часи матриархату (це ще раз підтверджує, що дуліби з'явилися тут в кінці VI — на поч. VII ст.).

Ладу і Лелу шанували усі давньоруські племена, в т.ч. дуліби, про них писали Длугош, Кромер, Інокентій Гізель в «Синописі» — першому українському підручни-

ку з історії. Однак дуліби особливо шанували Ладу (Прикарпатську Дулібію на території Галичини угорці і австрійці називали Ладомерією).

Література: 22; 23; 39; 45; 51; 54.

Лани

Лани (Lány) — мисливський палац імператора Рудольфа II на заході від Праги, біля Кладно, офіційна резиденція від 1918 р. чеського президента.

У Ланах народився Герой Радянського Союзу Оттокар Ярош, який загинув під час звільнення України в битві під Соколово. Прикметно, що тут і тепер багато літніх людей знають українську мову (для охорони резиденції комуністичний уряд Чехословаччини поселив в Ланах 2 тис. колишніх солдат I Чехословацького корпусу, які походили переважно з Волині).

Література: 9; 27; 45.

Ландштейн

Ландштейн (Landštejn) — замок на півдні від Індрихова Градця, в місцевості, яка в руські часи називалася Помеж'є. Тут колись сходилися кордони Дулібії з Австрією та Моравією, тому сусіднє село дотепер називається Помези. У XIX ст. ще можна було побачити навколо села величезні земляні вали.

Будівництво цього замку тривало кілька століть — від поч. XIII ст. до 70-х років XVI ст., але нині від нього залишилися тільки руїни. Не виключено, що на місці замку ще раніше було дулібське городище.

Література: 39; 51.

Ледець

Ледець (Ledec) — місто над Сазавою, яке протягом століть було свідком жорстокого протистояння Чехії та Дулібії, найбільш яскраві епізоди якого були описані в хроніці Кузьми Празького.

Тут каштелян Спитигнев тримав в ув'язненні Адлету

— дружину чеського короля Вратислава, яку «щоночі приковував ланцюгом до своєї ноги». Коли вона завагітніла, Спитигнев розіграв сцену її звільнення і послав навздогін своїх слуг, які під виглядом розбійників забили королеву.

Вратислав одружився вдруге — на Сватаві, доньці польського короля Казимира Одновителя і київської княгині Добронеги. Доля Сватави була також трагічною: між чотирма її вже дорослими синами постійно йшла жорстока боротьба за батьківський трон.

Література: 12; 15; 45.

Лесна Льгота

Лесна Льгота (Lesna) — село у Волоській Моравії, яке у 1705 р., під час повстання Ф. Ракоци на Закарпатті, стало центром боротьби місцевих селян проти австрійського панування. З навколишніх сіл зійшлися до тутешнього замку волохи з вимогою послабити податки. Австрійці мушили ввести війська з гарматами.

Література: 30; 32; 33; 34; 38; 42; 43; 44; 45; 48; 51; 54.

Летовіце

Летовіце (Letovice) — замок графів Кальноків, які в XV ст. прийшли сюди разом з волохами з території Семигороддя. Отже, Волоська Моравія досягала земель на півночі від Брно.

До XIX ст. панівна еліта волохів понімечилася, австрійські імператори призначали з них чиновників на вищі урядові посади: граф Кальнок у 1881 р. був міністром іноземних справ, високі посади обіймали також Голуховські, Лобковичі, Заячковські, Сапіги та багато інших асимільованих русинів.

Література: 18; 45.

Лешани

Лешани (Lešany) — селище на р. Сазаві, біля Бене-

шова, де в роки II Світової війни містилася школа старшин Української дивізії «Галичина». Поруч був легендарний Сазавський монастир, хоча нащадки галицьких дулібів навіть не здогадувалися, що тисячу років тому тут проживали рідні для них дулібські племена.

Література: 51.

Ліберець

Ліберець (Liberec) — місто на півночі Чехії, біля Турнова, в регіоні, який колись називався Бойківщина, де, ймовірно, жили бойки, поки їх не витіснили сербо-лужицани і німці.

На поч. XVII ст. тут був один із 50 маєтків А. Вальдштейна, який збудував тут замок. У 1920 р. тут містився табір для інтернованих воїнів Української Галицької Армії, і багато хто з них залишився тут назавжди.

Література: 2; 3; 9; 38; 45; 51.

Лібіце

Лібіце (Libice) — селище біля Подебрад, при злитті річок Лаби та Цидліни, яке в X ст. було столицею могутнього князівства династії Славників, що 50 років протистояло експансії Праги і фактично було незалежним від Пржемиславичів.

Лаба в ті часи була природним кордоном між чеським племенем злічан та хорватами, а що Лібіце містилося посередині річки, то і князівство історики назвали чеським, а Славників вважали за злічанських князів, які не забажали коритися Пржемиславичам і опиралися входженню цих земель до складу чеської держави.

Насправді ж, це протистояння було не чесько-чеським, а чесько-хорватським. Археологи з'ясували, що це поселення виникло у VIII ст. і було пов'язане не з злічанами, а з територією на північ від Лаби, тобто з хорватами. Спочатку воно називалося не Лібіце, а по-руськи — Любич. Саме така назва є на монетах князя Собеслава («Liubuz»), так називав це місто на поч. XII ст. і чеський хроніст Кузьма Празький. Зміна назви насамперед пов'я-

зана зі зміною етнічного складу населення, отже чеським це місто стало у сер. XII ст. (востаннє Любич як місто згадується у 1130 р., і, вірогідно, незабаром хорвати остаточно його покинули).

Невже злічани, у яких Прага у 929 р. відібрала навіть їхню столицю Коуржим, змогли підкорити величезні території хорватів і дулібів і стати на один рівень з могутньою державою Пржемиславичів? Історичні джерела свідчать, що у IX і X ст. найвпливовішими племенами на території сучасної Чехії були хорвати, дуліби і чехи. Тільки вождів цих племен німецькі джерела 872 р. називають «*primoges*», тобто — великими. В подальшому, після утворення держави Славника, згадується Прага (Фарага), Хорватія, Дулібія, Моравія та Краківщина (Злічанії у цьому переліку нема).

У 40-х роках X ст. Костянтин Багрянородний згадує Велику Хорватію з кордонами аж до Баварії, де править князь, залежний від Оттона Великого, а не від Праги («*De administrando imperio*». Brno, 1959).

Італійська хроніка «*Yosippon*» 953 р. говорить про землю *Krvat* на півночі від Моравії.

Арабський автор X ст. Ібн Якуб, який побував у Центральній Європі у 966 р., засвідчив, що вона складається з 3 частин (князівств): Фараги (Праги), Богемії (Хорватії) та Караки (Краківщини), а Веніамін із Туделі твердив, що від Праги аж до Новгороду живуть русини.

Лінгвісти встановили, що чеська мова нині не є одне ціле, а має 3 діалекти, які вони назвали західночеським, середньочеським та моравським. Якщо перший та останній асоціюються з чехами та морав'янами, то етнічну основу середньочеського діалекту не наважуються назвати дотепер, а тим часом кордони його поширення на археологічній карті Чехії майже повністю співпадаючі, з територією розселення хорватів, тож цей діалект правильніше було б назвати давньоруським.

Р. Турек звернув увагу на те, що Даліміл вважає Славника не злічанським князем, а сином сестри злічанського князя, і це його переконання допомагає реконструювати події, що відбувалися у 30-х років X ст.

Наступ Пржемиславичів на схід і втрата злічанами Коуржима, а хорватами у 936 р. Михайловців (Младого

Болеслава) спричинила їх зближення та династичний союз, щоб протистояти спільному ворогу. Батько Славника, що правив у Гостинному (Градці Кральовому), одружився з сестрою злічанського князя Радислава. Після смерті батька Славник став спадкоємцем і Хорватії, і Злічанії. Пізніше приєдналася Дулібія, причому добровільно: Даліміл писав, що дуліби і хорвати були дуже близькими племенами і їх часто сприймали як одне ціле (Костянтин Багрянородний говорив про Велику Хорватію аж до кордонів з Баварією в той час, як на цьому кордоні проживали саме дуліби, а не хорвати). Археологи підтверджують, що матеріальна культура цих двох племен була абсолютно ідентичною, тобто вони належали до давньоруських племен.

Таким чином, у сер. X ст. на сході та півдні сучасної Чехії утворилося величезне князівство, яке взяло у союзники імператора Оттона, і це зупинило експансію чеських Пржемыславичів (їм після 936 р., було вже не до агресії на схід, бо Болеславу I довелося відбиватися від наступу німців, які підійшли мало не під саму Прагу).

За документами, Турнов був найбільшим прикордонним містом цього князівства на заході, Світави — на Сході, Клодсько — на півночі, а Дудлеби — на півдні. Точно відомо, що Славник правив на цій величезній території до 981 р., а його син Собеслав — до 995 р.

Навіть німецькі джерела, не надто прихильні до слов'ян, називають Славника «мужем великим, серед усіх обивателів тієї землі золотом та сріблом багатішого». Немає повідомлень про його підпорядкування Празі, вірогідно, Пржемыславичі, щоб не воювати на два фронти, жили зі своїм східним сусідом мирно. Тому найголовнішою проблемою держави Славника є не чехи, а відносини з сусідніми хорватськими князівствами на сході, адже там ще існувало князівство Каракі (Краків) і, як засвідчили археологічні розкопки, — Галицька Хорватія з центром у найбільшому на той час місті в Європі під назвою Стільсько (Львівська обл.).

Коли Чехія приєднала до себе у 995 р. Любич, то висунула претензії на землі аж «по Буг і Стир». Чеські хроністи навіть внесли їх до опису земель Празького єпископства 973 р., але історики вирішили, що це підробка,

дописана у пізніші століття.

За часів Славника в історії був момент, коли Краків і Стільсько дійсно входили до складу його держави, а за Собеслава, коли його брат В'ячеслав став празьким єпископом, це стало вже доконаним фактом, і чехи, приєднавши Хорватію, приписали собі землі, якими володіли хорватські князі, і, відповідно, вони потрапили до переліку земель Празького єпископства В'ячеслава (крім нього, з Любича походив також остригомський єпископ у 1007–1032 рр. Анастасій).

Розширення кордонів князівства Собеслава аж до Стиру, карбування власної монети, що притаманне лише для великих держав того часу, так налякало Прагу, що вона змовилась з Польщею і Київською Руссю, і ці три держави за 7 років знищили і поділили між собою Велику Хорватію.

Під 990 р. в німецьких джерелах є повідомлення про те, що «чехи» відвоювали свої колишні землі на сході. Ймовірно, йдеться про те, що Собеслав повернув собі Краків і Галицьку Хорватію, якою колись (можливо, в 50–60-і рр. X ст.) володів його батько. Потім, на знак вдячності Болеславу Хороброму, який був його родичем і сприяв Собеславу в цій справі, він інтенсивно допомагав полякам повернути Помор'я.

З літопису Нестора відомо, що у 992–993 рр. Володимир Великий «ходив на хорвати» (а не на «чехи»), і археологи стверджують, що від Стільська до Кракова він спалив усі хорватські городища (отже, від 981 р. до 990 р. ця територія належала Київській Русі).

Удар на сході був таким потужним, що Прага наважилася вдарити по хорватському князівству із заходу. Собеслав вирушив за допомогою до імператора Оттона, однак, запізнився: коли він повернувся, то місто вже було вщент зруйноване.

Болеслав II напав на Любич в неділю, 27 вересня 995 р., тоді, коли в церкві Пресвятої Богородиці йшла Служба Божа, і тому майже усі воїни були там. Напад заскочив їх зненацька, вони не встигли організувати оборону, тож були перебиті. Загинула вся величезна родина Славника, в т.ч. чотири його сини, врятувалися лише ті, хто в цей час перебував поза межами князівства (Собе-

слав, В'ячеслав, Радим). Чехи всюди виставили свої гарнізони, тож вони були змушені тікати до Польщі, до свого найближчого родича Болеслава Хороброго (його мати була рідною сестрою Славника).

Саме після цих подій у 996 р. кордони Чехії, Угорщини, Польщі та Київської Русі зійшлися в одній точці, і цією точкою стала Сілезія. На Краків тоді претендували усі ці держави, але найспритнішим виявився Болеслав Хоробрий, який у 999 р. захопив Краків (і вже назавжди).

Певні права на Краків Болеслав мав, бо був одружений з донькою хорватського князя Добромира і після його смерті вважав себе єдиним спадкоємцем Краківської землі. Більше того, він був одружений з хорватською княгинею з роду Гонтів і мав від неї сина Беспріма, а після того, як під його захист утекли останні представники династії Славників, то він заявив права на всю колишню Велику Хорватію, і, як це не дивно, ні Чехія, ні Угорщина, ні Київська Русь йому не заперечили. Через декілька років він вже володів не тільки Краковом, а й усією колишньою державою Славника, цілою Словаччиною та значною частиною Угорщини до лінії Вац — Тисафюред (саме завдяки цьому можна реконструювати територію Великої Хорватії, яку вона займала в X ст.).

У Чехії Болеслав Хоробрий мав намір посадити королем Собеслава, але під час штурму Праги 4 вересня 1004 р. цей останній князь з роду Славників загинув, і після цього боротьба за хорватський спадок обмежилася боротьбою за Сілезію та Краків.

І ось уже 1000 років значна частина земель колишньої Великої Хорватії перебуває в складі Чехії, а місцеве хорватське населення вже давно асимільоване. Велика Хорватія, як і Чехія, були хрещені Мефодієм та місіонерами Спишського єпископа Руської церкви Горазда. Чехи вже в X ст. відійшли від традицій Руської церкви і стали латинниками, а хорвати і дуліби трималися її аж до XIV ст. (навіть у Празі в XIV ст. ще діяла церква св. Спаса, де літургія проводилася на давньоруській мові в її українському варіанті).

До 995 р. Руська церква була панівною і в Любичі. З документів, а також з матеріалів археологічних дослід-

жень впливає, що тут функціонували дві церкви — Пресвятої Богородиці, яка стояла в самому центрі, і церква св. Юра. Археологи розкопали фундаменти обох церков, і виявилось, що вони у вигляді грецького хреста. На бронзових воротах костелу в Гнезно є зображення освячення церкви св. Юра в Любичі на час її перетворення на костел св. Войцеха, і вона тоді виглядала як типова руська церква з цибулястими куполами.

Події 995 р. також свідчать, що в Любичі панувала руська віра. Напад відбувся в день св. В'ячеслава. На закиди багатьох городян, що в такий день гріх проливати християнську кров, один із Вршовців, які керували нападом, зі сміхом відповів: «В'ячеслав є вашим святим, а не нашим».

Врешті-решт, усі Славники мали не латинські, а руські імена (Стережислава, Собеслав, Доброслав, Порей, Радим, Спитимир, В'ячеслав), а це означає, що вони були хрещені в Руській церкві.

Проте саме в цій сім'ї, тут, у Любичі, народилася людина, яка стала християнським святим і в історії Давньої Русі й Руської церкви відіграла двозначну роль.

Мова йде про В'ячеслава, якого чехи називали Чеславом, німці — Адальбертом, а поляки знають як св. Войцеха. До навчання в Магдебурзі він, як і його батьки, належав до Руської церкви, але згодом став латинником, перехрестився на Адальберта і прийняв духовний сан. За протекцією імператора, у 982 р. Папа Римський призначив його єпископом у Празі. Це, безумовно, посилювало позиції Славників, але створило для нового єпископа настільки нестерпні умови, що більшу частину свого єпископату Войцех був змушений провести поза Прагою. Саме про ті часи його подорожей по Центральній Європі розказує «Житіє св. Кирила»: «пришед Войтех в Мораву, и в Чехи, и в Ляхи, разрушил веру правую и русску грамоту отверше, а латинску веру и грамоту постави».

Саме цей єпископ переконав сина Гейзи Воїка відмовитись від руської віри і перехрестив його в Остригомі на Стефана. Король Стефан Святий почав переорієнтовувати і Угорщину на захід, таким чином єпископ завдав якщо не смертельного, то нокаутуючого удару по Західній Русі. У кінцевому результаті, з усього величезного

масиву руських земель на заході встояли лише Підляшшя, Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Пряшівщина та Марморощина (якою би була нині Україна, якби Руська церква, а отже і руська мова, втрималися в Чехії, Моравії, Польщі та Угорщині!).

Однак, сталося те, що сталося. Проте не слід з XI ст. вилучати хорватів і дулібів з руського етнічного масиву. Процес їх злиття з чехами тривав кілька століть, крім того, українство має також величезний пласт католицької культури, в якому ім'я В'ячеслава-Чеслава-Войцеха-Адальберта має стояти першим. Саме він став першим католицьким святим русько-хорватського походження, вже після нього були Сворад, Станіслав Щепанський та ін. Незважаючи на прохання Папи Римського, чехи відмовлялися прийняти його як свого єпископа в Празі. Як і два його брати, що вціліли після плюндрування Любича, В'ячеслав подався до Польщі, під захист Болеслава Хороброго. У 997 р. він загинув під час місії навернення у християнство прусів. Європа була приголомшена тим, що єпископ втратив своє єпископство і загинув як простий місіонер. Кажуть, Болеслав Хоробрий викупив його тіло у прусів на вагу золота. У 999 р. він був канонізований як св. Войцех. Про те, що основною причиною його трагічного кінця було насамперед хорватсько-чеське етнічне протистояння, ніколи не згадувалося.

Від старого Любича не залишилося майже нічого. Місто було дерев'яним, і чехи спалили його дотла. Як свідчать історичні джерела, його мешканці також були знищені. Хоча Вршовці (вони отримали ці землі в нагороду за виконану «роботу») відбудували церкву св. Юра, перетворивши її на костел св. Войцеха, розвиток Любича фактично припинився, і в сер. XII ст. це вже було звичайне село. Саме тоді змінилася і його назва на Лібіце, оскільки в XI ст. на місце старого населення прийшли чехи і поступово трансформували цю назву відповідно до фонетики чеської мови.

Вршовцям чеські королі, в кінцевому результаті, «віддячили» тим, що винищили майже увесь їх рід, а ті хто вцілів, у 1108 р. утекли до Польщі, де над Віслою заснували село, яке сусіди прозвали Варшавою.

Хоча Костянтин Багрянородний пов'язує історію Ве-

ликої Хорватії з Любичем (жоден з хорватських князів не міг тоді мати стосунків з Баварією та німцями), чехи уникають вникати в цю проблему, бо вона руйнує їх міф про споконвічну Велику Чехію. Не надто цікавить це питання і угорських та польських істориків, бо їм також доведеться багато чого переписувати.

Найдивнішим є те, що найменше цікавляться феноменом Великої Хорватії українські історики — прямі спадкоємці минулого Давньої Русі. Свідчень про Велику Хорватію є не менше, ніж про Київську Русь, але вони містяться в історіографіях сусідніх народів, і досі ніхто не систематизував їх. Тому ніби в повітрі повисає і політична історія другої за розмірами після Київської Русі руської держави, і література давньоукраїнською мовою, і духовна і матеріальна культура, яка стала християнською значно раніше за київську.

Так, Любич не став другим Києвом, хоча мав потенціал навіть його перевершити. Руїни Любича є своєрідною символічною могилою усієї Західної Русі, а могилам, тим більше рідним, в християнському світі заведено вклонятися.

Література: 1; 2; 3; 4; 8; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 32; 33; 34; 35; 37; 39; 41; 44; 45; 47; 49; 50; 51; 54.

Літава

Літава (Litava) — волоське село біля Угерського Брода, де у 1574 р. селяни відбили напад пана Кавки на їх землі і створили «Пісню про пана Кавку та його побиття» (Valassko. 1953–1958. №1–4). Ця пісня, незважаючи на латинську абетку, є зразком української народної творчості XVI ст.

Література: 30; 32; 33; 34; 35; 37; 39; 41; 44; 45; 47; 49; 50; 51; 54.

Липники-над-Сазавою

Липники-над-Сазавою (Lipnice nad Sázavou) — тут жив і був похований видатний чеський письменник-гумо-

рист Ярослав Гашек (1883–1923).

Гашек приїхав у Липники на гостину до художника Панушки у 1921 р. і залишився в цьому місті назавжди. Усі свої кошти він витратив на придбання житла, тому навіть на концерти ходив у валянках, які він, як і свою дружину Олександру Львову, привіз з Уфи. Злидні та алкоголь рано звели його в могилу. Священик відмовився відслужити на його могилі службу (мовляв, червоні комісари цього не потребують). Гашека поховали у найвіддаленішому кутку місцевого цвинтаря.

Гашек був тісно пов'язаний з Галичиною: саме там відбуваються пригоди легендарного Швейка, тож письменник прославив галицький гумор на весь світ. Його книги дають ліпше розуміння австрійського періоду нашої історії, ніж багатотомні спеціальні дослідження.

Література: 27.

Лиса-над-Лабою

Лиса-над-Лабою (Lysá nad Labem) — давньоруська назва цього міста — Остров, але після приєднання хорватських земель до Чехії нові власники принесли з собою нові назви (Михайловці, наприклад, стали Младим Болеславом, Гостинне — Градцем Кральовим, Любич — Лібіце і т.д.). Разом з тим, це ще одне підтвердження того, що кордон між чехами і хорватами проходив по Лабі.

Острів славився своїм королівським замком, де жила королева Ютка, а в 1034 р. тут ув'язнили та осліпили князя Яромира. У 1775 р. архітектор О. Гафенекер перебудував замок на великосвітську резиденцію з чудовим парком у французькому стилі. Нині тут музей академіка Б. Грозного (1879–1952), який розшифрував письмо давніх хетів.

Література: 9; 29; 45; 47.

Лібун

Лібун (Libun) — стародавнє хорватське містечко біля Турнова. Боротьба проти католизації місцевого населення тут тривала ще в XVII ст. У 1628 р. в місті відбулися

заворушення, під час яких був забитий єзуїт Бурнатіос (в пам'ять про ці події на центральній площі була встановлена колона).

Пізніше протистояння набуло антинімецького забарвлення. У 40-х роках XIX ст. тут щороку відбувалися слов'янські «Snemy». На якийсь час місто стало епіцентром інтелектуального спротиву германізації, сюди приїздили чеські будителі (Шафарик та ін.), Караджич, Срезневський тощо. Саме тоді Срезневський «відкрив» для себе Волоську Моравію, але він був більше лінгвістом, ніж істориком, і не знав про існування тут до приходу волохів Великої Хорватії.

У XIX ст. тут жив А. Марек, який листувався з М. Котляром, що походив з Турнова, але переїхав в Росію. Їх листування було опубліковано в чеській пресі і стало своєрідним поштовхом до масового переселення місцевих жителів на Волинь. Характерно, що з етнічно чеських регіонів, які також страждали через брак землі, переселенців в Україну майже не було, що підтверджує тезу про першорядну роль етнічної складової в цьому процесі.

Місцевість навколо міста лісиста, тому під час останньої війни тут був сильний партизанський рух. У 1945 р. місто звільнили не регулярні частини радянської армії, а партизани, серед яких було багато українців.

Література: 9; 27; 45; 51.

Літомержиці

Літомержиці (Litoměřice) — центральне городище чеського племені літомержиців.

За легендою про хорватського князя Крака, в VII–VIII ст. ці племена жили поруч. Після одруження князя Пржемислава з донькою Крака Лібушею виникла династія Пржемиславичів, яка правила в Чехії до XIV ст. Прикметно, що ініціатором цього шлюбу була хорватська княгиня, бо сила була на її боці (крім Літомержиць, археологи дотепер розкопали лише 2 їх городища (Биліна і Дечин), тимчасом як хорватських городищ відомо в 10 разів більше). У 936 р. кордон між чехами та хорватами проходив уже за Влтавою, біля Старого Болеслава.

Літомержиці отримали Магдебурзьке право в числі перших, ще у 1228 р., і тому герб цього міста вважається найдавнішим у Чехії. Серед мешканців міста в XI ст. згадуються Божей, Влах та Блег, але чи то були русини, невідомо.

Багато українців долею опинилися у Літомержицях у часи II Світової війни. Німці спорудили тут підземний завод «Рихард» з виробництва ракет ФАУ, під горою Радобил виробляли танкові мотори, і робочих рук ці виробництва потребували так багато, що поруч влаштували концтабір Терезін, де перебували сотні українців.

В замку міста тепер музей, одна зала якого присвячена видатному чеському поету-романтику К. Маху, який помер тут у 1836 р.

Література: 9; 12; 27; 45; 47.

Літовель

Літовель (Litovel) — місто біля Оломоуца, де, як свідчить Чеська хроніка, колись був замок Краковець, який належав «мудрому князю Краку».

Про цього князя існує дуже багато легенд, тож Краковець є не тільки в Моравії, а й у Чехії, Польщі та Україні. Кадлубек, Даліміл і Длугош називають Крака хорватським князем, адже на усій величезній території від Чехії до України тоді жили хорвати.

З історичних документів та археологічних розкопок випливає, що держава Славника на початках мала кордон на річці Світаві. Зв'язок Літовеля з ім'ям Крака свідчить про те, що тут починалося інше хорватське князівство, центром якого був Краків. «Географія короля Альфреда» твердить, що «на півночі від Моравії є край Вісла» і що «далі за морав'янами живуть хорвати», тож певно Літовель був прикордонним городищем Краківського князівства, останнім правителем якого був князь Добромир.

Література: 9; 12; 14; 27; 45; 51.

Літомишль

Літомишль (Litomyšl) — останнє хорватське городище, розкопане і досліджене на сьогоднішній день, хоча кордони держави Славника на сході проходили по річці Світава. Далі на схід було також хорватське князівство з центром у Кракові (щоправда, в історії держави Славника було декілька моментів (ймовірно, 966 і 990 рр.), коли до його складу входило і Краківське князівство).

Поруч із містом розташоване село Церквиця. Його назва свідчить про те, що ця земля була похрещена Мефодієм у IX ст. і руські церкви існували тут аж до XIV ст., оскільки спротив католизації у цьому регіоні був дуже сильним. Навіть після перемоги латинської віри люди ще тривалий час дотримувалися деяких традицій Руської церкви і з величезним ентузіазмом сприйняли гусизм, оскільки він близький до православ'я.

Після поразки гуситського руху община чеських братів в Літомишлі не змиралася з реставрацією католицизму і у 1491 р. емігрувала в Галичину (родина Марка Коквця, зокрема, оселилася у Львові). Еміграція продовжувалася і в XVI ст., але католицизм вже пустило міцні коріння і на українських землях, тому переселення з релігійних мотивів втратили сенс, і у 1577 р. до Літомишля з України повернувся Олександр Ауздецький, який уславився тим, що видав перший чеський канціонал.

Найбільше Літомишль пишається тим, що тут народився видатний чеський композитор Бедржих Сметана (1824–1884). В його безсмертному циклі «Моя Батьківщина» поема «Влтава» дає музичний образ не тільки Чехії, а й усього слов'янства (родові корені багатьох видатних слов'янських композиторів виходять з території розселення руських племен, а цей етнос має унікальні музичні здібності).

Інакше виявляв свої руські симпатії земляк Сметани академік З. Неєдли, який народився в Літомишлі у 1877 р. Після маршу через це місто російських військ у 1799 р., частини якого були переважно сформовані в Україні, серед місцевої інтелектуальної еліти укорінилася хибна думка, ніби українці є росіянами, а Росія є прямою спадкоємицею Київської Русі, а отже, і Великої Хорватії.

У 1925 р. Неєдли організував в Чехії «Товариство економічного та культурного зближення з новою Росією», з яким були змушені рахуватися навіть правлячі державні кола. Комуністи надзвичайно прихильно поставилися до цього руху, Неєдли займав високе становище в країні, але якби він дожив до 1968 р., то став би свідком повного краху цієї ідеології.

Музей Б. Сметани міститься напроти замку XVI ст., в будинку, де народився композитор. У Літомишлі є також костел XIV ст., ратуша 1789 р. Ще один замок розташований неподалік від міста, в селі Нові Гради.

Література: 1; 3; 9; 15; 25; 26; 27; 33; 45; 51.

Лобковичі

Лобковичі (Lobkovice) — село над Лабою, біля Старого Болеслава. Тут розташований родовий замок князів Лобковичів — останнього у XIX ст. магнатського роду Чехії хорватського походження (їх замок на території Хорватії був також у Старому Граді).

Вже в XVI ст. хорватська панівна еліта була якщо не знищена фізично, то германізована або розорена. На дрібних та маловпливових шляхтичів перетворилися тоді й Лобковичі, але чесько-німецьке протистояння 1620 р. несподівано дало їм ще один шанс. Як і Марковичі (Вальдштейни), вони не почувалися чехами і, відповідно, не були патріотами Чехії, що звільнило їх від моральних норм і дозволило нечувано збагатитися на трагедії чеського народу. Марія Лобкович виявилася не менш спритною в скуповуванні за безцінь конфіскованих німцями у чехів маєтків, ніж Альберт Вальдштейн (щоправда, вона змінила своє прізвище на Трчкову). В народі її прозвали Вальдштейном у спідниці, і сам генералісимус визнав Марію рівною собі, а у 1631 р. навіть став хрещеним батьком її дитини.

Австрійці скоро схаменулися і знищили Вальдштейна, а от Лобковичам вдалося втримати більшість своїх маєтків, і замість Старого Граду над Бистрицею (на заході від Ічина), де були могили їх предків, вони збудували величний родовий замок в Лобковичах і оселилися тут.

У XVIII ст. Лобковичі були єдиними магнатами, які

заявляли, що не є чехами чи німцями, але й не називали себе хорватами, бо ні Хорватії, ні Русі вже не існувало. А що більша частина руських земель перебувала тоді в складі Польщі, то вони декларували свою міфічну спорідненість з польськими королями.

Август Лобкович, який у 1831 р. був призначений генерал-губернатором Галичини, зробив для себе відкриття: прізвища на -ич, -ович мають руське походження. Так почалася його поступова еволюція від прихильника польськості до русофільства, за що його й відкликали зі Львова.

В опалі Лобковичі були недовго. Переважну більшість населення імперії становили слов'яни, і австрійська правляча еліта гарячково шукала способів свого збереження і зміцнення. Лобкович дійшов висновку, що головну загрозу її стабільності становлять угорці, які, щоб протистояти німцям і збудувати Велику Угорщину, не зупиняться ні перед чим, щоб мадяризувати угорських русинів. До цієї думки схилився також імператор, тому в 1858 р. призначив Лобковича своїм радником. Метою життя та діяльності Лобковича стало «зробити угорців німцями, убогими і католиками».

Однак незабаром ідею «німці разом із слов'янами проти угорців» австрійські правлячі кола замінили новою — «німці разом з угорцями проти слов'ян», що врешті-решт привело до утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії та повної асиміляції русинів під владою угорців. Тим не менш, це не врятувало імперію від розвалу, тоді як формула Лобковича могла сприяти її зміцненню та перетворенню на більш стабільну німецько-слов'янську федерацію.

Саме такого майбутнього для Австрії бажав інший мешканець цього замку над Лабою — видатний чеський історик Франтішек Палацький. Під час своєї опали та матеріальної скрути Лобковичі у 1848 р. продали замок тестю Палацького, тут він жив і творив свої «Деїни чеського народу», тут він був похований у 1876 р.

Палацький, на відміну від Лобковича, відчував себе чехом, але походив з Волоської Моравії, мав руські корені та сентимент до русинів.

Руський сентимент Палацького особливо дався

знаки під час Слов'янського з'їзду в Празі, коли він не тільки узяв на себе представництво від угорських русинів, а й не дозволив полякам відірвати від Галичини її західну частину. На відміну від сучасних українських істориків, він знав про хорватське, тобто давньоруське минуле Західної Галичини і Чехії і схилився до думки, що її перша назва — Богемія походить від хорватського племені бойків, які в VII–IX ст. жили на півночі цієї країни.

Таку позицію Палацького не сприймали не тільки німці, а й багато чехів. Його витіснили з політичного життя, він був змушений залишити Прагу і від 1852 р. жив тут, у готичній вежі колишнього маєтку Лобковичів.

Література: 1; 3; 9; 15; 26; 27; 45; 51; 53; 54.

Лужниця

Лужниця (Lužnica) — тут, в оранжереї палацу графа фон Шинцбурга, що по дорозі від австрійського кордону до Требона, Моцарт написав хор до опери «Дон Жуан».

Садівник графа побачив, як незнайомец зривав помаранчі з дерев, і замкнув геніального композитора в оранжереї. Часу у Моцарта було багато, і він не змарнував його.

Література: 44; 45; 50.

Лужок-над-Цидліною

Лужок-над-Цидліною (Lužec nad Cidlinou) — у 1110 р. тут відбулася битва між військом Владислава Чеського і Болеслава Кривоустого, який вимагав віддати брату Владислава — Собеславу частину королівства.

Втручання поляків було невинуватим: мати Владислава і Собеслава — Святослава (Сватава) — була дочкою польського великого князя Казимира Одновителя та Добронеги, руської княгині з Києва. Під Лужком Владислав відступив, але Болеслав наздогнав і біля гирла Лабі розбив його.

Сілезія тоді ще належала хорватським князям з роду Властів. З історичних джерел відомо, що найбільше відзначився в цих битвах Петро Володимирович Власт, який

у нагороду був призначений комесом Вроцлава, а згодом палатином Польщі. У 1115 р. з дипломатичною місією Власт побував у Празі, його приймали як рівного собі великого князя.

Література: 9; 35; 46; 49.

Маков

Маков (Маков) — за спогадами І. Дмитрика, на південь від цього містечка восени 1947 р. пройшли загоны УПА, які отримали наказ перебазуватися в Австрію. Серед місцевих жителів були українці, які порадили повстанцям йти через Білі Карпати в напрямку на Годонін, і це виявилось правильним рішенням (сотня Громенка, яка пішла через території, заселені чехами, зазнала великих втрат, багато хто потрапив у полон).

За оселями українців був особливий нагляд, і, щоб не наражати їх на небезпеку, упівці старалися не заходити в села, а контактували з мешканцями в лісі.

Література: 5; 7; 10.

Малин

Малин (Malin) — містечко біля хорватського городища Чеслав Градек, з якого в державі Славника, а згодом у Чехії розпочалася монетна справа. До нас дійшли тільки монети Собеслава, але карбувати їх розпочав його батько, бо саме в його часи князівство перебувало на піку своєї могутності.

Чеських монет Болеслава II досі не виявлено, і це є ще одним свідченням того, що князівство Славників було незалежним від Праги, і тому Собеслав карбував на монетах своє зображення. Крім того, історики зробили висновок, що столиця його князівства називалася не Лібіце, а по-руськи — Любич.

У 995 р. Любич захопили чехи, і карбування монет у Малині припинилося й відродилося тільки в кінці XIII ст., але не тут, а поруч, в Кутній Горі. Монети ці вже називалися празькими грошами, вони були досить популярними в Європі, в т.ч. в Україні (і українці навіть гадки не мали,

що свій родовід ці «празькі» гроші ведуть від хорватських, тобто руських грошей X ст.).

Література: 9; 12; 45; 51.

Маріанські Лазні

Маріанські Лазні (Mariánské Lázně) — від 1818 р. це популярний в Європі курорт з 40 джерелами мінеральної води, де лікувалися Гете, Шопен, Тургенєв, Микола Гоголь.

Поруч з містом розташований замок Кінжварт, який в сер. XIX ст. належав австрійському канцлеру Міттерніху. Саме йому закидали організацію «Галицької різанини» у 1846 р., коли селяни біля Бохні і Тарнова вирізали польських шляхтичів. На основі багатьох свідчень канцлер звернув увагу на етнічний бік цієї справи і трактував ці події як «протест русинів проти примусової полонізації». До честі австрійців, вони більш серйозно ставилися до історичних фактів про «кордони Русі аж до Кракова... і далі до Одера», тимчасом як поляки від XVI ст. вважали ці землі суто польськими (проте реалії змусили Відень встановити кордони Галицького генерал-губернаторства від Тешина до Тернополя).

Історія Маріанських Лазень пов'язана і з українцями, хоча вони тут ніколи не жили, і далі Константинових Лазень не йшли навіть кордони давньоруських дулібів. Від XII ст. усе заповнили німці, і тому чехи після II Світової війни у 1946 р. переселити сюди 100 українських родин з Гуменного.

Література: 9; 27; 45.

Мельник

Мельник (Mělník) — центральне городище племені пшован, яке в X ст. так і називалося — Пшов.

Самі себе вони називали сербами. Дочка останнього сербського князя Людмила була дружиною чеського князя Боривоя. Таким чином, чехи ігнорують в своєму етносі не тільки руську складову, а й сербську.

Людмила народилася у цьому місті, тут тривалий час

зберігався її культ (хоча її та Боривоя охрестив Мефодій, а вже від сер. X ст. пануючою церквою тут була католицька). Власне, різна віра з невісткою Драгомирою і привела до її загибелі. Людмила виховала свого сина Вацлава в традиціях руської церкви, а Драгомира була фанатичною католичкою. І Вацлав (В'ячеслав), і Людмила були проголошені нашою церквою святыми. Тут, у Чехії було написано їх «Житіє» давньоукраїнською мовою, а в 1410 р. у Мельнику збудували каплицю св. Людмили.

За Болеслава II тут був збудований замок, який за традицією передавався у володіння чеським королевам, і тільки Кунгута Ростиславна відмовилася жити в Мельнику, наказавши відновити старий, ще з хорватських часів, град у Бездежі.

У 1475 р. замок перейшов у приватні руки, і змінилося багато власників, поки він потрапив в руки Лобковичів. Вони володіли ним протягом 1739–1938 рр. Зрозуміло, що Лобковичі найбільше спричинилися до розбудови замку. Тепер тут Чеська галерея та Музей виноробства (у підземеллях цього замку може зберігатися 6 тис. гектолітрів вина).

Література: 9; 12; 15; 27; 37; 41; 45.

Местеч

Местеч (Mesteč Králove) — це містечко на сході від Подебрад у народі називають Местеч Кральовий, бо тут народився король Пржемыслав Оттокар II. Земля білих хорватів народила найвидатнішого чеського короля, який і зробив Чехію Чехією. Для чехів він зробив більше, ніж Карл IV, але велич Чехії він побудував на руїнах Давньої Русі.

Протягом життя йому довелося часто мати справу з русинами: з Данилом Галицьким боровся за австрійський спадок, остаточно приєднав Дулібію, яка фактично була незалежною до часу його правління. У 1261 р. він одружився з русинкою, і для цього йому довелося розірвати шлюб із Марією Бабенберзькою й зіпсувати відносини з німцями.

В тому, що він взяв шлюб з Кунгудою Ростиславною через її «нечувану красу», є лише частка правди, безу-

мовно, були й політичні розрахунки.

Батько Кунгути — чернігівський князь Ростислав Михайлович — був постійним суперником Данила Галицького, тож можливо Оттокар цим шлюбом хотів закріпити свою перемогу над ним в Австрії. Разом із тим, після одруження з Кунгудою у нього встановилися нормальні відносини з нащадками дулібських князів, а деякі з них зайняли провідне становище в державній ієрархії Чехії. (Кунгута після смерті короля стала дружиною Завіси з Росемберка — представника одного з наймогутніших дулібських родів.)

Кунгута допомогла Оттокару II прив'язати Дулібію до Чехії. Прикметно, що після її смерті там знову почалися відцентрові тенденції, але вже не мали такої сили, як у попередні роки, і Вацлав II легко їх погасив.

Величезні масиви колишніх руських земель на півдні нарешті були реально включені до складу чеської держави. Невідомо, чому хорвати були підкорені за кілька років, а дуліби опиралися майже три століття. Можливо, німці надавали їм більшу допомогу, ніж Собеславу, який кинувся до Німеччини тоді, коли вже було пізно. Можливо, тому, що територія Дулібії була більш протяжною, і чехи, ледве придушивши спротив в одному місці, мушили бігти в інше.

Вірогідно, річ також у тому, що усі представники хорватської правлячої династії були винищені протягом 9 років, а дулібська династія тоді вже була надзвичайно розгалуженою, останній її представник помер аж у XVIII ст.

Спадковість та генетика відіграє величезну роль в історії. Без генеалогії ця наука є спрощеною і породжує міфи. Особливо це притаманне для української історіографії, але не тільки: коли йдеться про етнічне походження видатних особистостей, історична пам'ять «підводить» і поляків, угорців, словаків та чехів.

Найвидатніший чеський поет-романтик Карл Мах захоплювався цим регіоном навколо Турнова, який навіть отримав назву «Країна Маха». Звідки такий сентимент? Усе просто: його батьки, коріння його роду походять з хорватського Местеча, тож любов до рідної землі була закладена у нього на генетичному рівні.

Література: 9; 12; 15; 29; 36; 37; 44; 45; 50; 51.

Микульчиці

Микульчиці (Mikulčice) — величезне, площею 50 га, слов'янське городище часів Великої Моравії, розташоване над річною Моравою, в кількох кілометрах на південь від Годоніна.

З історичних джерел відомо, що столиця цієї держави називалася Велеград. Таке містечко справді існує біля Угерського Градіште, але археологічний матеріал там настільки бідний, що навряд чи воно було столицею могутньої країни, яка займала територію мало не усієї Центральної Європи.

У Микульчицях розкопані фундаменти 5 церков у візантійському стилі, князівського палацу, що дозволяє припустити: якщо не адміністративний центр, то принаймні духовний центр Великої Моравії містився саме тут. Саме сюди приїхали на заклик князя Ростислава Кирило та Мефодій, саме тут у 869 р. вони заклали першу церкву, саме тут (або в Угерському Градіште) народилося слов'янське письмо у вигляді глаголиці.

Першим моравським князем був Моймир (830–846), який у 833 р. вигнав князя Прибину з Нітри, чим заклав основи існування Великої Моравії.

За Ростислава (846–870) територіальні здобутки були не надто великими, але саме він заклав основи нашої духовності: зрозумівши величезну цивілізаційну роль християнства, освіти та культури, закликав місіонерів Кирила та Мефодія, хоча найбільше скористався їх присутністю князь Коцель.

Вершиною могутності Великої Моравії були часи правління князя Святополка I, який приєднав Паннонію, більшу частину Словаччини, Марморощину, Чехію, Краківську землю, а також сербо-лужичан, тобто фактично відновив колишню державу Самослава (в іноземних хроніках його називали Само).

Після смерті Святополка почалися чвари між його дітьми, у 906 р. цим скористалися угорці й розбили Святополка II при Банхіді.

Майже столітнє існування потужної слов'янської

держави прислужилося усім слов'янським племенам, навіть тим, які не входили до її складу. А для русин це є окрема і не менш блискуча, ніж Київська Русь, сторінка їх історії.

Горазда, Саву і самого Мефодія деякі історичні джерела називають руськими єпископами. Церкву, яку створили Кирило та Мефодій в Угорщині, Польщі та Румунії, також часто називали Руською (Спишське, Білгородське, Опатовське, Краківське єпископства). Мова, яка лежить в основі церковнослов'янської, насправді була не давньоболгарською, а давньоукраїнською. Під час розкопок у Микульчицях археологи знайшли ювелірні вироби, ідентичні тим, що виготовляли в Києві. Саме з Микульчиць походить наша гривня, бо саме тут знайдеш її перші секіроподібні зразки. Угорці в кінці IX ст. — на поч. X ст. на Дунаї застали руський Вишгород, Острий Холм, Комарно, Русовці та Оросвар («орос» угорською мовою означає руський), тож не виключено, що частину населення Микульчиць тоді становили русини.

Документальні підтвердження цієї тези поки що є тільки стосовно Нітранського князівства. Разом із Прибиною на Балатон, який належав тоді німцям, втекли його бояри, німецькі джерела зафіксували їх руські імена. Феодална ієрархія не тільки Великої Моравії, а й чеського князівства Боривоя, угорських Арпадів та Волощини також була руською (князь, владика, чашник, жупан, боярин, суддя, холоп). Щоб такі важливі інститути влади стали нормою державного життя багатьох народів, потрібна тривала історична традиція.

Вочевидь, морав'яни і русини були тоді сусідами, умовний кордон між ними проходив приблизно по лінії сучасного кордону між чехами і словаками, але словацький етнос тоді ще не утворився (він постав орієнтовно в XV–XVI ст. у результаті змішування морав'ян з русинами).

Держава Самослава та Нітранське князівство є ланками саме нашої історії до часу виникнення Київської Русі.

Література: 4; 8; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 32; 34; 42; 43; 45; 48; 54.

Мілін

Мілін (Milin) — тут, на півдні Чехії, біля Пршибрама, 10–12 травня 1945 р., відбулася остання битва II Світової війни в Європі, коли радянські солдати, вже після оголошення капітуляції Німеччини, зупинили відбірні дивізії вермахту та СС, які йшли здаватися в американську зону окупації.

Битва була завершена одночасним ударом з трьох боків військ 1-го, 2-го і 3-го Українських фронтів. На тому місці, біля самого Міліна, був встановлений пам'ятник.

Література: 27.

Михайловиці

Михайловиці (Michalovce) — тепер це, фактично, передмістя Младого Болеслава, а до 936 р. тут була столиця князівства, де правили Михайловці — гілка хорватського роду Марквартів. Деякі історики припускають, що їх столичним градом тоді був Бездеж. Проте Болеслав I, підкоривши хорватів, заснував град саме біля Михайловців, тож це місце явно відіграло в князівстві не останню роль.

У хорватські часи тут діяла руська церква, згодом на її місці збудували костел, але назву залишили стару (це практикувалося досить часто) — св. Михаїла Архангела. Нащадки хорватських князів швидко перейшли в католицизм і зайняли поважне місце в державній ієрархії. Особливо стрімко вони злетіли вгору за королеви Чехії Кунгути Ростиславни, яка протегувала родам руського походження. Ян Михайлович їздив послом у Францію і так закохався в європейське мистецтво та архітектуру, що після повернення, у 1270 р., збудував на місці старого граду замок у французькому стилі. Найбільшу вежу він назвав Путна (згодом, коли мисливці за князівськими скарбами шукали під її фундаментами гроші, вона похилилася і тріснула).

Королівським фаворитом Ян Михайлович залишився і при сині Кунгути Ростиславни Вацлаві II, який подарував йому величезні маєтки біля Младого Болеслава, Бра-

ндиса, Устя та Шарфштейна, але найулюбленішим місцем князя та його нащадків залишалися Михайловці, які вони розбудовували аж до 1468 р.

Після 1468 р. Михайловці занепали, замок став власністю Яна з Цимбурга, і тепер це вже майже руїна.

Література: 9; 27; 29; 37; 45; 51.

Міровичі

Міровичі (Mirovice) — в цьому маєтку біля Орлика, що на Влтаві, композитор Дворжак, перебуваючи на літньому відпочинку, познайомився з австрійським чиновником Антоном Русом та його дочкою Марією. Рус походив з Галичини, знав багато українських пісень, тож період після 1884 р. в творчості видатного чеського композитора можна сміливо назвати українським.

Родові корені Дворжака були з Білої Хорватії, але після багатьох століть денаціоналізації його батьки не могли познайомити майбутнього композитора з музичними традиціями Давньої Русі, і тільки випадкова зустріч у Міровичах пробудила у нього почуття, закладені на генетичному рівні. За твердженням мистецтвознавців, «Думка» Дворжака є наймелодійнішим твором у його доробку. Він присвятив її Марії Рус.

Література: 2; 3; 27; 36; 44; 45.

Млада Болеслав

Млада Болеслав (Mladá Boleslav) — це місто заклав чеський король Болеслав I після підкорення одного з князівств хорватів.

Князівств білих хорватів на території Чехії нині можна назвати чотири: Зелізнякацьке з центром в Турнові, Праховське з центром в Ічині, Гостинне з центром в Градці Кральовому і це, з центром у Михайловичах.

Найдавнішим було Прахівське, можливо навіть з кінця VI ст. У Михайловичі хорвати прийшли в VII ст. і, крім Михайловичів, заснували городища в Бездежі, Странові, Космоносах, Валехові та Мніхових Градіштах. Чехи почали витіснити хорватів на схід у IX ст. На поч. X ст. ці хор-

вати опинилися на крайньому заході Великої Хорватії, віч-на-віч із чехами.

Найбільш агресивною стала політика чехів проти Хорватії у роки панування чеського князя Болеслава I, якого в народі прозвали Грізним. За часів св. Вацлава він княжив у Старому Болеславі, якраз на кордоні з хорватами, який проходив тоді вздовж річки Лаби. Він прагнув розширити свої володіння за рахунок хорватів. Після підступного вбивства Вацлава він сів на трон в Празі і силами війська усього чеського королівства розбив хорватів у 936 р. Проте, далі за Мніхове Градіште чехи не змогли просунутися: хорвати об'єднали свої сили, залучили до союзу злічан і німців, і чехам аж до часів Болеслава II стало не до хорватів, бо німці стояли вже під самими стінами Праги. Підкорити решту хорватських племен чехи спромоглися лише у 995 р.

Чехи також засновували свої міста і гради поруч із руськими городищами, але відгороджувалися від них стінами і надавали цим містам особливий статус та привілеї. На протилежному від Михайловичів березі озера, на горі Острог, Болеслав I збудував град, який назвав Младий (тобто Новий) Болеслав. Однак, вже в XIII ст. від нього залишилися тільки руїни. Ян Михайлович звів новий град, який у 1783 р. перебудували на барочний замок (згодом, за австрійців, він слугував казармою для місцевого гарнізону).

Місто названо на честь Болеслава, але від болеславового Старого Наместя не залишилося жодних слідів, а теперішнє місто заклав на Подолі, під своїм градом, Ян Михайлович.

Як і на колишніх руських землях у Польщі та Угорщині, в Чехії відбувалися ідентичні процеси. У XV ст. населення вже було покатоличене, і проте саме ці території стали ареною різноманітних сектантських та реформістських рухів проти католицтва. В Польщі це був рух аріан, у Чехії — гуситський рух, який трансформувався в рух «чеських братів».

У Младому Болеславі був один з основних осередків цього руху. Тут існувало власне єпископство, функціонувала школа, друкарня, яку очолював Юрко Штирса.

Дослідники і аматори-інтелектуали, в т.ч. Тарас Ше-

вченко, відзначали наближеність віри «чеських братів» до православ'я (Шевченко назвав її «нашою вірою»). Не дивно, що в міру посилення переслідувань братів у Чехії, вони почали переселятися в Україну. З Младого Болеслава у 1548 р. переселилося туди 110 сімей.

Цей процес тривав аж до XVIII ст. У 1620 р. на Холмщину (Володаву) переселився й керівник общини «чеських братів» у Младому Болеславі Ян Брож (Брозіус). З Младого Болеслава походили батьки одного з найвидатніших художників Європи кінця XVII — поч. XVIII ст. Яна Купецького (1667–1740). Вони оселилися в Словаччині. Ян, як і інші чеські брати, їздив на Львівщину, де, певно в Жовкві, заручився підтримкою короля Івана Собеського і на його гроші вчився в Європі. На знак вдячності благодійнику, Купецький, який виконував замовлення коронованих осіб Європи, написав портрети усіх членів родини Собеського.

Таким чином, переселення на Волинь та Галичину в кінці XIX ст. фактично розпочалося ще в XV ст. і йшло майже виключно з територій, заселених колись білими хорватами. І в основі його лежала не тільки релігійна, але й етнічна складова (Румунія була православною і значно ближчою географічно до Європи, але жоден братчик туди не виїхав).

У XVII ст. жодних відмінностей між чехами і хорватами (русинами) уже не було. Проте навіть в XIX ст., на рівні давніх традицій та менталітету, щось ще пов'язувало колишніх білих хорватів з русинами, і зв'язки східних регіонів Чехії з Україною не є випадковими.

З Младого Болеслава походить відомий чеський письменник А. Сміловський (1837–1883), А. Масек (1872–1923), архітектор М. Россі, який перебудував для Лобковичів град у Мельнику.

В місті є пам'ятники Я. Коменському, К. Маху, Б. Сметані — особам, якими особливо пишається колишня Хорватія. У світі, однак, Младий Болеслав більше відомий тим, що саме тут вже від 1905 р. випускають автомобілі «Шкода».

Література: 1; 4; 9; 12; 15; 17; 22; 23; 24; 26; 27; 29; 37; 44; 45; 47; 51.

Мніхово Градіште

Мніхово Градіште (Mnichovo Hradiště) — за часів Великої Хорватії це поселення називалося Рибітва і належало Маркові Лужницькому, родоначальнику багатьох місцевих князівських родів, в т.ч. Михайловичів, Марквартів та Вальдштейнів. Історики припускають, що саме сюди тікала після вбивства В'ячеслава (Вацлава) його мати Драгомира: «убоявши же ся мати его смерти, бежа в Хорвати». Її дочка вийшла заміж, вірогідно, за когось із Марквартів (лише вони могли бути гідною партією для принцеси королівського роду). Саме тут нащадки Вальдштейна збудували замок із скульптурними зображеннями 24 своїх пращурів і перенесли сюди прах найвідомішого з них — генералісімуса Альберта Вальдштейна, отже Рибітва була колискою нащадків Марка.

Вони знали про свою спорідненість з чеською королівською родиною, але з XVII ст. почали виводити себе від чеського короля Пржемислава Оттокара II, що не відповідає дійсності (вірогідно, ця версія була потрібна, щоб посадити Альберта Вальдштейна на королівський трон).

Мніховими Градіштами поселення почали називати у 1279 р., коли цистери, яких запросили до Рибітви Маркварти з Груштитч, збудували біля нього монастир, а Вацлав з Будова поставив замок. Однак у 1420 р. гусити спалили монастир і замок, а німці за часів панування Юрія Подебрада знищили й місто на Подолі.

Його відбудова розпочалася в XVI ст. У 1606 р. Вацлав з Дуба заклав новий замок, будівництво якого в французькому стилі завершив архітектор М. Каневаллі. Зали прикрасили напівкоштовним камінням з сусідньої Козаковської гори, антикварними меблями та порцеляною, а з Духцова перевезли унікальну бібліотеку, якою у свій час опікувався Казанова.

Цей замок домінує не тільки над містом, а й над цілою округою. Виходячи з питань безпеки, саме тут у 1833 р. була проведена зустріч імператорів Австрії, Росії та Пруссії, які обговорювали проблеми «Священного Союзу».

Серед архітектурних пам'яток на увагу заслуговує костел св. Якова та монастир XVII ст. Поруч з містом є

скеля Валечов, перетворена на фортецю.

Нині Мніхові Градіште відомі тим, що тут випускають вантажні автомобілі.

Література: 1; 4; 9; 12; 15; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 33; 34; 37; 38; 40; 44; 45; 47; 51; 53.

Моравський Крумлов

Моравський Крумлов (Moravský Krumlov) — замок на півдні Моравії. Тут у Лицарській залі зберігається 20 монументальних картин Альфонса Мухи на теми слов'янської історії. Площа кожної картини становить 50 кв.м. Художник працював над ними на замовлення американського мільйонера Гране протягом 1910–1928 рр.

Цікаво, що Муха вчився в Мюнхенській академії мистецтв разом із батьком Бориса Пастернака.

Література: 27.

Намешть-над-Ославою

Намешть-над-Ославою (Namešt nad Oslavou) — замок 1578 р. біля Тршебича в Моравії. Там зберігається унікальна колекція gobelenів XVI–XVIII ст. з усіх мануфактур Європи, в т.ч. українських.

Література: 27; 45.

Наход

Наход (Náchod) — місто на кордоні з Польщею, через яке пролягав основний торговий шлях із Кракова до Праги.

Кордон з Польщею став реальністю лише в XII ст., а до того часу це був суцільний хорватський масив від Бездежа до Стільська включно з Краковом. Це підтверджує повідомлення 966 р. Ібн Якуба про те, що «із Кракова до Праги їздили руські купці». Обминути Наход вони не могли, бо тут і в сусідньому Клодську були хорватські городища, які гарантували безпеку цього шляху, і таким чином, 90 відсотків цього шляху проходило по те-

риторії Великої Хорватії.

Інші етноси почали з'являтися тут в XII ст., причому, це були не поляки, що не були пристосовані для життя в горах (про що свідчить навіть сама їх назва), а німці. XI–XIII ст. були своєрідним перехідним періодом, коли Русь ще пам'ятала про свої землі на крайньому заході й час до часу намагалася їх повернути.

З літописів випливає, що сюди мали намір іти у 1041 р. воєводи Ярослава Мудрого, сюди водили своє військо у 1076 р. Володимир Мономах та Олег Волинський. В «Поученні Мономаха дітям» згадується про те, як він ходив через Глогов «до Чеського лісу», тобто Карконош.

У II половині XIII ст. ці землі для Данила Галицького та його сина Льва Даниловича стали актуальною проблемою. Ходити сюди за тисячу кілометрів для грабунку було би абсурдом, отже була стратегічна мета — «збирання» руських земель. Проте все завершилося тим, що Вацлав II і Лев Данилович погодилися поділити Польщу, і Сілезія та Моравія назавжди відійшли до Чехії.

Розбудова цього регіону розпочалася в XVI ст. На місці хорватського городища поставили замок, куди в XVII ст. перевезли цінну колекцію гобеленів різних країн, у т.ч. з Флоренції. У 1578 р. в місті збудували костел, але його дзвіниця залишилася дерев'яною (дерево було традиційним матеріалом, який використовувався тут до XVI ст.).

Поруч з містом розташований Беловеж — курорт, де лікувався Гоголь, а на горі Доброшов є оглядова вежа.

Звідси, а саме з Орлицького Загір'я, походить рід гетьмана і автора першої української Конституції Пилипа Орлика.

Література: 9; 12; 15; 17; 26; 27; 29; 33; 45; 51.

Нелагозевеси

Нелагозевеси (Nelahozeves) — тут, біля Мельника, на півночі від Праги, народився видатний чеський композитор Антонін Дворжак (1841–1904), в житті якого було багато точок дотику з українством.

По-перше, рід Дворжака походить з Требовлі — ко-

лишньої території Великої Хорватії. У Нелагозевесах ця родина опинилася випадково: дід композитора був мандрівним ремісником, і коли народився син, він лишився тут.

Будинок Дворжаків стояв під самим замком, чиї власники відіграли вирішальну роль у долі композитора. У 1623 р. замок став належати Поліксенії Лобкович (у ХІХ ст. Лобковичі були останніми чеськими магнатами хорватського походження). Ще до кінця не з'ясовані обставини участі Августа Лобковича в так званій «Галицькій різанині» поляків у 1846 р., але можна сміливо твердити, що родина ще не була остаточно германізована і до русинів ставилася добре. Лобковичі звернули увагу на талановитого хлопця і допомогли влаштувати його в школу органістів.

Мистецтвознавці вважають, що найбільш мелодійним та барвистим твором Дворжака є «Думка», яку він створив після зустрічі з галицькою родиною Русів, що познайомили його з українськими народними піснями. Українські мотиви звучать також у його симфонії «F-dur», «Слов'янських танцях», «Рапсодіях», симфонії «E-mol», скрипковому квартеті та ін. Додамо, що найбільш близьким по духу композитором Дворжак вважав Чайковського. Отже камертон душі Дворжака був пов'язаний з українством, і щойно він вступив з ним у контакт, як стався прорив у творчості (подібна метаморфоза траплялася мало не з усіма композиторами, які походять з земель, заселених колись давньоруськими племенами).

Поруч розташоване село Вельтруси, де Дворжак, власне, і розпочав свою кар'єру музиканта — на костюмованих балах у розкішному природному парку біля замку (в павільйонах цього парку у 1754 р. відбулася перша в історії виставка промислових виробів). Колись цим селом володів Ходко, а що в перекладі з німецької мови Вельтруси означають Руський Світ, то не виключено, що і цей князь також був руського (хорватського) походження.

У квітні 1945 р. тут був штаб армії генерала Рибалка, і саме звідси в бій пішли танки, які о 3-й годині ночі 9 травня 1945 р. звільнили Прагу.

Література: 3; 4; 9; 25; 27; 37; 45; 50.

Нивниця

Нивниця (Nivnice) — село біля Угерського Брода, де, як вважають, народився всесвітньо відомий педагог Ян Амос Коменський (1592–1670).

Він учився в Гейдельберзі і довгий час мешкав в Ельблонгу, але його життя і праця пов'язані з руською землею. Поруч була Волоська Моравія, багато років він провів на території Чеської Хорватії, і навіть перебуваючи в Ельблонзі, він був дотичний до руської культури і системи руської освіти (там функціонувала гімназія, яку заснував син львівського бондаря Микола Смішка).

Гімназія Смішка вважалася тоді найкращою в Центральній Європі, тож не дивно, що після Ельблонгу Коменський заснував власну школу та сформулював основні засади своєї системи навчання. «Вчитель усіх народів» творчо переосмислив досвід гімназії Смішка, тож частка ідей львівського вченого в системі Коменського присутня.

Найкращі роки життя цього видатного вченого пов'язані з Угорською Руссю, де в Шариському Потоці він заснував школу і протягом 1650–1654 рр. реалізовував свої ідеї на практиці. Потім, як протестанту, йому довелося тікати в Польщу і ще далі, до Амстердаму, але зерно нової освіти вже проросло на Русі, її запровадили в Пряшеві та Левочі, і вже звідси вона поширилася на всю Європу.

Коменський, на відміну від наших сучасників, відчув величезну роль руських земель в розвитку світової науки і культури, зустрічаючись з русинами у Чехії, Польщі, Словаччині, Угорщині. Він дійшов висновку, що якби руські землі об'єдналися в межах однієї держави, то це була б найбільша і наймогутніша держава в світі.

Оскільки факт народження Коменського в Нивницях документально ще не доведений, то музей цього видатного педагога відкрили в Угерському Броді, а в Польній функціонує музей середньовічної школи.

Література: 27; 43; 45.

Нікльовиці

Нікльовиці (Nyklovice) — моравське селище біля Світава, куди була перенесена українська церква Пресвятої Богородиці з Мікулашова на Пряшівщині.

Те саме зробили в 30-х роках ХХ ст. у Градці Кралевоому, Новій Паці, Кунчицях. Цей факт можна розцінювати і як розграбування історичних та духовних цінностей українського народу, і як потяг місцевих жителів до своїх джерел, адже усі ці населені пункти перебувають на території колишньої Великої Хорватії.

Література: 27; 29; 45.

Нова Пака

Нова Пака (Nová Paka) — містечко біля Ічина, на території колишнього хорватського князівства, де діє єдиний в Чехії Музей української архітектури та пластики.

Від часів Великої Хорватії тут практично нічого не залишилося, за винятком руської назви костелу св. Миколая 1357 р. (зазвичай при перетворенні руських церков на католицькі храми залишали старі назви). Ентузіасти у 1930 р. перенесли сюди церкву св. Духа із села Обави на Пряшівщині, і цим символічним актом був відновлений історичний статус кво.

Тут народився Ф. Прохазка (1749–1809), який видав «Хроніку Даліміла» — найцінніше історичне джерело щодо давнього руського минулого Чехії.

З Нової Паки походять такі видатні діячі культури і мистецтва, як письменник Й. Шлейхер, художник Й. Тулка, скульптори Я. Сухард (автор пам'ятника Палацькому в Празі) та Б. Кафка (автор пам'ятника Яну Жижці). Саме тут написав свої твори («Сирота», «Батьки і діти») письменник К. Райс.

Навколишні гори віддавна славляться покладами коштовного каміння (є легенда, що деякі палаци у Венеції зведені на гроші, отримані від продажу цих каменів). У Новій Паці функціонує Музей коштовностей Карконош.

Література: 27; 40; 45.

Нове Місто-над-Смерекою

Нове Місто-над-Смерекою (Nové Město nad Smrkem) — у 1945 р. на ці землі, що були колись заселені німцями, були переселені українці з Пряшівщини (Улич, Лімно, Хабура). Чеські племена ніколи не жили у Верхній Саксонії, тут селилися хорвати або сербо-лужичани.

Ця тема досліджена надзвичайно слабо, є гіпотеза, що тут раніше жили бойки, але через німецький наступ на схід їх протягом IX–X ст. витіснили серби, а пізніше ці території колонізували німці.

Підставою для таких тверджень є історія шляхетського роду Драго-Сасів у Прикарпатті, зокрема Бойківщині. Сасами на Русі називали вихідців з Саксонії, а що в генеалогії німецької або чеської шляхти такого роду немає, то він може бути лише давньоруського походження.

Література: 1; 4; 13; 21; 45.

Новий Ічин

Новий Ічин (Nový Jičín) — місто на півночі Волоської Моравії, яке, ймовірно, заснували не волохи, а переселенці з хорватського Ічина, що втікали сюди від переслідувань католиків. Отже, руський конгломерат в центрі Моравії був утворений не тільки волохами, а й нащадками хорватських племен, які проживали в Чехії.

На поч. XVII ст. у Новому Ічині перебував загін запорізьких козаків, яких місто найняло за 800 золотих. Збереглися залишки мурів XV ст., які вони боронили від турків. Українські козаки боронили не тільки Новий Ічин, а й Волоське Межиріччя та інші міста Волоської Моравії, тобто тоді між різними гілками українства ще існувало чуття єдиної родини і підтримувалися контакти.

У місті є ренесансові кам'яниці з аркадами, замок XVI ст., де розташовані картинна галерея та музей капелюхів (Новий Ічин славиться як центр з виробництва фетрових виробів).

Література: 9; 27; 45.

Новий Малин

Новий Малин (Nový Malín) — селище біля Шимперка, на півночі Моравії, де були поселені солдати з українського Малина, які служили в армії генерала Свободи.

Так у 1945 р. була здійснене те, про що мріяв Данило Галицький ще в 1253 році.

Література: 27.

Новий Преров

Новий Преров (Nový Prerov) — одне з тих осель на півдні Моравії (Новоселище, Дрнохолець, Явішовка), які генерал К. Тауфенбах у 1584 р. заселив хорватами з Волоської Моравії (див. Дрнохолець).

Література: 45.

Обрі Град

Обрі Град (Obří Hrad) — городище дулібів на півдні від Пльзеня, біля Швігова, назва якого свідчить про те, що русини з'явилися тут через аварів, які мали звичай при завоюванні чужих земель гнати поперед себе вже підкорені племена.

Крім того, це є ще одним підтвердженням того, що дуліби осіли тут в кінці VI — на поч. VII ст., коли авари здійснювали масовані напади на Європу, і що дуліби були руськими племенами, бо обрами аварів називали тільки русини.

Література: 17; 39; 45; 51.

Одри

Одри (Odry) — замок біля Опави, де у 1430 р. в замку у пана Пухала жив український князь Федір Острозький.

У XI ст. сюди утік київський князь Святополк Окаянний, у XIII ст. — руська княгиня Кунгута Ростиславна, тож Пухало був не просто бойовим побратимом князя, а

людиною, яка ще пам'ятала про свої руські корені.

Звідси Острозький пішов з військом на Гливиці і за допомогою гуситів захопив це місто. Однак у Сілезії він затримався ненадовго: Конрад Білий зібрав німецьких рицарів і вибив його з Гливиць. Через деякий час Федір залишив і Одри, оскільки ситуація у Великому Князівстві Литовському змусила його виступити на підтримку Свиригайла, і він повернувся в Україну.

Література: 9; 12; 26; 54.

Округле Городище

Округле Городище (Okrouhle Hradište) — найзахідніше з дулібських городищ, яке в давнину називалося Безимін.

Воно розташоване біля самих Константинових Лазень, і дає уявлення про те, якою була територія розселення давньоруських племен в VI–IX ст. Вона майже повністю співпадає з культурою Празького типу. Від Округлого Городища до Дніпра ця культура є однотипною, що можливо лише за умови заселення території одним етносом. Мова йде не тільки про кераміку, яка і тут, і в Україні (Корчацька, Пеньківська, Лука Райковецька) є ідентичною, а й про типові напівземлянки з вогнищем у кутку, які, на думку археологів, були характерні саме для русинів. Перші локальні відмінності в цій культурі почали з'являтися тільки у VIII ст., а повний розрив стався в XII ст. через експансію на землі дулібів чехів і німців.

Руськими тут є не лише археологічні пам'ятки тисячолітньої давності. Дуліби не були одномоментно винищені, не були одномоментно асимільовані німцями, процес цей тривав багато століть. Їм належало не тільки Округле Городище, а й замок в Трпїстому та Константинових Лазнях, монастир 1193 р. в Теплій та багато інших пам'яток часів середньовіччя.

Округле Городище — це той територіальний максимум, якого досягнули дуліби на заході Чехії. Інші слов'янські племена, в т.ч. чехи, перебували тоді ще далі на захід, на території сучасної Німеччини, і досягали лінії Нюрнберг — Гамбург.

Наш відступ із заходу почався саме тут, в Округло-

му Городищі. Він тривав понад тисячу років і завершився вже в ХХ ст. втратою Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, звідки були примусово виселені останні українці.

Найбільше вражають не територіальні втрати (хоча мова йде про тисячу кілометрів), а повна байдужість до нашого минулого на заході, до історії, культури та духовності давньоруських племен, які для нас, сучасних українців, є етнічно рідними.

Література: 1; 4; 9; 11; 13; 15; 22; 23; 24; 26; 27; 45; 51.

Оломоуц

Оломоуц (Olomouc) — від часу заснування в Х ст. і до 1641 р. це місто було столицею Північної Моравії. До Х ст. основна маса населення була зосереджена на півдні Моравії, там і зародилася Велика Моравія. В Північній Моравії археологи розкопали лише кілька поселень IX ст. (Голиці, Могильниця, Палонін, Моравиця). Прикметно, що житло (напівземлянки, обмазані чорною глиною, на 20 см заглиблені в землю) та кераміка (безвухі горщики з широким горлом) тут є типово руськими (і про це уникають згадувати чеські історики). Археологічні знахідки повністю підтверджують свідчення з «Географії короля Альберта» про те, що далі на північ та схід за морав'янами живуть хорвати.

Подібна картина спостерігається на протилежному боці Карпат, в Сілезії, яка в той час становила разом із Північною Моравією один регіон. Розкопки в Любомлі, Скочові, Клобуцьку довели, що тип городищ тут абсолютно відмінний від польських і нагадує хорватські, що є біля Кракова, та руські на Холмщині і в регіоні Любліна. Р. Турек довів, що хорватськими були також городища навколо Клодська. Таким чином, час вже нарешті визнати, що в Х ст. Карпати від Прута до Бездежа в Чехії були заселені хорватами (про що й твердили Костянтин Багрянородний та Веніамін з Туделі).

Ці землі до 906 р. були в складі Великої Моравії. Від 906 р. до 960 р. вони належали хорватському князівству з центром у Кракові. У 60-х роках Х ст. їх приєднав хор-

ватський князь Славник, який сидів в Любичі (Лібіцях). Про події у період від 995 р. до 1000 р. нема достовірної інформації (Славника розбили чехи, а чи Краків відновив тут своє правління, невідомо). У 1000 р. і Краків, і Моравія потрапили під владу польського князя Болеслава Хороброго. У 1025 р. (за іншими даними, у 1029 р.) сюди прийшли чехи, і ця територія залишається чеською донині.

Період X ст. умовно можна назвати хорватським. З історичних хронік відомо, що центральним городищем місцевих хорватів до 60-х років X ст. був Краковець (тепер Літовель), де «правив мудрий князь Крак». В «Хроніці Богемії», однак, згадується не Крак, а «хорватський князь Іван», тож імовірно, що Крак — це данина давній традиції, ім'я засновника роду, до якого належав Іван, а не ім'я справжнього правителя Моравії в той час.

На землі білих хорватів розпочав наступ чеський король Болеслав I, тож їм стало не до Моравії. Тому моравські хорвати були або незалежними, або корилися тому хорватському князю, який сидів у Кракові.

У 60-х роках ситуація змінилася. На території сучасної Чехії у 955 р. хорвати створили величезне князівство Славника, яке включало дулібів, волинян, кілька чеських племен (злічан), які теж потерпали від Праги. Прага в цей час не наважувалася на конфронтацію, і Славник звернув погляд на схід.

Від 966 р. є повідомлення про торговий шлях від Кракова до Праги майже через усю Велику Хорватію. Під 976 р., вже після розгрому князівства Славника, в хроніки заднім числом намагалися вписати відомості про кордони Празького єпископства «аж по Буг і Стир». Усе це дає підстави вважати, що Славнику вдалося приєднати чи узалежнити від себе не тільки Моравію, а й Краків, і навіть, Стільсько (центральне хорватське городище на сході, в районі Львова).

Саме в цей час виник Оломоуц. Є підстави вважати, що це місто, як це практикувалося при зміні правлячої династії, було засноване Славником на протиположності Краковцю. Цього князя німці вважали надзвичайно заможною людиною. Він розташував місто на перехресті торгових шляхів із заходу на схід і з півдня на північ. Дуже

скоро Оломоуц став найзаможнішим містом в усій Моравії, за нього точилася запекла боротьба, і Бржетиславу, якого посадив тут на трон його батько — чеський король Олдржих, не захотів змінювати місце перебування чеського намісника. Тут, на правому березі річки, він збудував замок і костел св. Петра. Уже у 1062 р. в Оломоуці було утворене окреме, незалежне від Праги єпископство. Його доходи були такими величезними, що за місце оломоуцького єпископа в Римі платили значно більшу суму, ніж за місце єпископа в Празі.

Бржетислав правив до 1055 р. Вмираючи, він поділив землі між своїми синами. Після тривалої боротьби в Оломоуці сів його онук Оттон Красивий, якого русини називали Отком. Саме він став засновником цілої династії моравських князів.

У 1182 р. Моравія стала маркграфством у складі Священної Римської імперії, тобто юридично незалежною від Чехії державою, але від 1200 р. чеські королі водночас були маркграфами, тож ця самостійність була ілюзорною.

Після 1025 р. Північну Моравію почали заселяти чехи, ще більш потужною була німецька колонізація в XII ст.

До татаро-монгольської навали основні центри цивілізації були розташовані не на заході, а на сході (те, що саме дочка Ярослава Мудрого Анна привезла в Париж виделку та ванну і вміла писати, тимчасом як французький король замість підпису ставив хрестик — не історичний анекдот, а реалії того часу). Однак, не Париж, а Центральна Європа, і особливо Північна Моравія є білою плямою в історії Європи. Адже після тотального онімечування навіть прізвища місцевих жителів були перероблені на німецький манер.

Своїм намісником в Моравії Болеслав Хоробрий призначив русина Прокопа, ймовірно, родича його тестя — хорватського князя Добромира. Регіоном священної для слов'ян гори Слежи (від якої походить назва Сілезії) в XI ст. володів Володимир Властович (його родичами в Моравії були Жиротини та Пліхти). Властовичі належали до полянського роду Лебедів, що підтверджує гіпотезу про те, що поляни на своєму шляху з-над Дунаю певний

час перебували в регіоні Опілля і лише в VII ст. з'явилися на Дніпрі.

Далеким родичем Властовичів був князь Ярослав, який у 1241 р. розбив татаро-монголів під Оломоуцем і тим самим врятував європейську цивілізацію від азійського ярма та занепаду.

З території Північної Моравії переселилися в Галичину Одровази, Орлики, Штани, Пухали, Морштини, Очки, Бонари, Вержбіти, Гладиши, Пенезки, Перхали-Кромери, Гербурти. Останні залишили власноручні свідчення про те, що вони належать до руського роду (руське походження Орликів не викликає жодних сумнівів). З Опави походив русин Ничко, який розпочав будівництво кафедрального собору у Львові.

Масові переселення шляхти руського походження з Моравії в Галичину розпочалися у 1281 р., і усі історики вбачають його причину тільки у голоді. Насправді німці розпочали переслідувати усе руське як єретичне і навіть саму королеву Кунгуту Ростиславну (дочку чернігівського князя Ростислава Михайловича) ув'язнили в замку Бездеж, що ж казати про гоніння на простих шляхтичів.

Кунгуті вдалося втекти, і вона подалася на північ Моравії, де взяла шлюб з Завісою із Росемберків, родичем моравських Властів. Завіса зміг об'єднати усю руську шляхту, яка ще залишилася в Моравії, і змусив німців у 1283 р. повернути сина Кунгути Ростиславни Вацлава II на чеський трон. Після цього репресії припинилися, і хвиля переселень спала.

Новий підйом почався в кінці XIV ст., коли Галичина опинилася під владою Владислава Опільського. Того разу переселення мало більш економічний, ніж релігійний чи етнічний характер: більша частина моравської шляхти воліла за ліпше ополячитись, ніж повернутися у вороже німецьке середовище.

Таким чином, русини в Моравії до певного часу відігравали поважну роль у політичному житті країни включно з Чехією. Цю роль підсилювали родинні зв'язки моравських князів з руськими. Дочка Оттона II у 1143 р., одружилася з новгородським князем Святополком Мстиславичем. Після загибелі батька Оттон III утік до Новгорода. Судячи з того, що один з його синів називався Во-

лодимир, там він одружився з русинкою і за допомогою руських військ повернув трон в Оломоуці. На цьому Володимирі у 1203 р. завершилася окрема династія оломоуцьких князів, і маркграфами відтоді були чеські королі, які призначали до Оломоуца своїх намісників. У бібліотеці місцевого єпископства зберігалося багато конфіскованих руських книг кирилицею, отже і Оттон III, і Володимир прихильно ставилися до руської віри в Моравії і не переслідували за неї, як це почалося пізніше (є підстави вважати, що місцевий єпископ Станіслав Турзо передав ці книги С. Фіолю для друку).

Руські корені мала також дружина оломоуцького намісника Демольта Аделаїда (її мати була дочкою князя Всеволода Ольговича).

Саме в Оломоуці була поставлена остання крапка в історії Чеської і Моравської Русі. Саме тут, у замку, у 1306 р. був задушений уві сні останній представник чеського королівського роду Пржемиславичів Вацлав III. Якщо вірити легенді, засновницею цього знаменитого роду була дочка хорватського князя Крака Лібуша, а завершив він своє існування на онукові руської княгині Кунгути Ростиславни.

Це був реванш німців за 1283 рік: Вацлав II «раптово» помер у 1305 р. у 34 роки, а смерть його сина настала у 1306 р. Уже через століття населення було настільки онімечене, що від XVI ст. від Моравської Русі (Моравської Хорватії) й сліду не лишилося.

Вельми показовою є історія роду Орликів, одна частина якого перебралася в Україну, а друга залишилася в Моравії. Українські Орлики стали у XVIII ст. уособленням українства, тимчасом як моравські Орлики перетворилися на фанатичних католиків. Андрій Орлик був оломоуцьким каноніком і помер у 1642 р., Франтішек Орлик загинув в битві з турками у 1683 р. під Віднем, а Карл Орлик став стовідсотковим німцем і гейтманом Опавського князівства. Цей рід припинив своє існування на території Моравії у 1810 р.

Якщо в уяві пересічного українця Велика Хорватія та Моравська Русь є чимось чужим і далеким, то подібна позиція українських істориків, яким відомо про чотири походи руських князів на Моравію і Чехію (Святополка

Київського, Володимира Мономаха, Данила Галицького, воєводи Жирослава), викликає подив. Вигадуються різноманітні версії щодо появи тут руських військ (невдалий похід у Австрію, допомога при спробі угорського короля Бели IV захопити Оломоуц), при цьому усувається той факт, що руські князі XIII ст. вважали цей регіон Руссю, отже ці походи були спробами «збирання усіх руських земель».

Так, спільний похід Данила Галицького та Бели IV на Моравію у 1253 р. можна пояснити або домовленістю про поділ Моравії (Бела діяв біля Оломоуца, а Данило — біля Опави), або намірами передати цю землю Льву Даниловичу, одруженому з донькою угорського короля Констанцією (останнім походом сюди у 1271 р. керував воєвода Льва Даниловича Жирослав).

Навіть тепер, у XXI ст., останнє лемківське село на заході (Остурна) розташоване лише в 100 км від Моравії, а в XIII ст. ситуація була взагалі зовсім іншою. Австрійці, до речі, мали інформацію про руське минуле цих земель і у 1772 р. включили частину Моравії (біля Тишина) до складу Галичини. Масив руських земель все ж таки тут залишився і називається Волоська Моравія. Срезневський, який побував на півночі Моравії в сер. XIX ст., був вражений численними паралелями з українством, але цю тему ніхто не досліджував, і вона випала з поля зору українських істориків.

Вже після кількох століть германізації в історії Моравії і Чехії був момент, коли можна було сподіватися на руський ренесанс в історії цього краю. У 1479 р. в Оломоуці була підписана угода між Владиславом Чеським та Матвієм Корвіним, в результаті якої Центральна Європа, в т.ч. Угорщина, у 1490 р. перейшла під владу династії Ягеллонів.

Корвін походив з руських земель Семигородщини, його батька — Івана Волошина (Хунаді) — в сербському фольклорі називали руським князем. Матвія виховував видатний руський гуманіст Григорій з Сянока. Корвін таємно сповідував православ'я, звільнив русинів Семигородщини від податків, тільки з них набирав свою особисту охорону. У 1484 р. Корвін дозволив своїм землякам з Волощини переселятися на землі Сілезії та Моравії і дав

їм значні привілеї та пільги.

Можна було сподіватися, що цю традицію продовжить і Владислав Добре, який за походженням також був русином. Однак, чи він не знав про «таємницю» роду Ягеллонів (хоча про звинувачення у подружній зраді Софії Ольшанської знала уся Польща і мало не вся Європа), чи була інша причина, але жодних преференцій русинам він не дав. Щоправда, душа у нього була по-українськи щирою і доброю, він намагався нікого не образити, з усіма погоджувався і єдиною його заслугою перед українством було те, що слово «добре» тепер знали не тільки русини, а й чехи, німці, румуни і угорці, які прозвали його Ласло Добре. Унаслідок угоди, підписаної в Оломоуці, у Моравію за часів Вацлава Чеського та його наступника з території Волощини та Семигороддя переселилася величезна кількість русинів, які зайняли територію від Тишина до Горбів (Chrby). На відміну від хорватів, вони не змішалися з німцями та чехами і донині становлять окрему етнічну групу.

Відбулося об'єднання величезної території від Балтики до Болгарії і від Карлових Вар до Чернігова під владою династії Ягеллонів. Кордони щезли, і маси жителів Моравії знову подалися в Україну. Частина їх осіла в містах (у Львові на той час фіксується найбільша кількість переселенців з Моравії), частина пішла служили в загонах українських магнатів (крім Оломоуца, найчастіше згадуються вихідці з Опави, Острави, Ратибора, Тишина, Кромержа). Певно, з огляду на володіння руською мовою, саме з Моравії найчастіше призначалися послы до Москви (Еразм з Микулова, Генрих з Логау, Ян із Гославиць).

З Оломоуца переселився до Львова Бартоломій Папроцький, автор перших праць з геральдики та генеалогії українських шляхетських родів («Герби знаменитих родин воєводства Руського та Подільського», «Королівський сад» та ін.).

Є підстави вважати, що з Левочі або Оломоуца походив друкар перших українських книг Швайпольт Фіоль (Святополк Фіялка). Тоді єпископом в Оломоуці був Станіслав Турзо — рідний брат Івана Турзо, який сприяв волоській колонізації цього краю, фінансував видання Фіо-

ля. Івану була потрібна людина, яка не тільки володіла мистецтвом книгодрукування, а й знала давньоукраїнську мову. Вірогідно, Станіслав порадив йому звернутися до Фіоля, який навчався в Німеччині і, як і багато хто тоді в Моравії, знав руську мову. Можливо навіть, що свої видання Фіоль зробив на основі церковнослов'янських книг, які збереглися в бібліотеці Оломоуцького єпископства, але цю проблему ніхто не досліджував, і вважається, що за основу першодруків були взяті руські рукописні книги Грушівського монастиря в Закарпатті.

Історія Оломоуца тісно пов'язана з долею руської князівської родини Острозьких. Саме тут Костянтин Острозький від імені польського короля зустрів його наречену, майбутню королеву Бону. Очікуючи на її приїзд, князь дізнався, що в Тельничі проживає колишня коханка Сигізмунда Старого Катерина, яка народила йому сина і двох дочок (в молодості Сигізмунд володів Глоговським князівством і часто бував в Моравії). Син Костянтина Ілля одружився з позашлюбною дочкою короля Беатою Костелецькою. У цьому шлюбі народилася дочка Ганна, яка успадкувала усе майно роду Острозьких. Родинні зв'язки з королівською династією мали для Острозьких погані наслідки: Ганна покохала князя Дмитра Сангушка, але король мав своє бачення її майбутнього і видав її заміж за познанського воєводу Горку. З ревності той тримав дружину в ув'язненні, Ганна мало не збожеволіла. Врешті вона все ж таки повернулася в Острог, але не могла вже мати дітей, і на ній ця гілка колись могутнього українського роду згасла.

З 1566 р. в Оломоуці діяв університет, який протягом XVII ст. закінчили близько 30 вихідців з України (А. Ручка, Я. Суша, І. Сус, П. Роговський, В. Ясинський). Навчання велося на високому рівні. Випускник Оломоуцького університету Варлаам Ясинський був ректором Києво-Могилянської академії, а Палладій Роговський став першим ректором Московської академії.

Від граду з хорватських часів, де був вбитий останній Пржемиславович, тепер залишилися лише руїни та багато легенд (як-от така: австрійці сховали у підземеллі замку карти та книги з описами покладів золота та срібла в Карпатах). Поруч стоїть костел св. Вацлава, засно-

ваний ще у 1109 р. В історичному центрі міста, крім ренесансових кам'яниць, збереглися сім декоративних водойм, оформлених в античному стилі, ратуша 1378 р., колона св. Трійці, збудована у 1754 р. на честь порятунку міста від пошесті, найбільша в Чехії. В Садах Чеха поставили пам'ятник воїнам радянської армії, які у 1945 р. визволяли Оломоуц від німців. За свідченням очевидців, бої тут за своєю напругою мало чим поступалися Сталінграду. Оборона міста трималася на системі потужних фортець, які довелося брати 128-й дивізії полковника Шульги, тож тут полягло багато українців.

Література: 1; 3; 4; 8; 9; 12; 13; 14; 15; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 33; 34; 40; 44; 45; 46; 48; 49; 51; 53; 54.

Опава

Опава (Орава) — центр регіону, який до 1335 р. був більше пов'язаний з Сілезією і Вроцлавом, ніж з Моравією та Оломоуцем. В Європі його називали Опавською Сілезією.

Слов'яни з'явилися тут у VII ст. Місцеві городища не є чеськими або польськими (значно меншими за розмірами), а, як вважає Рошко, ідентичні з хорватськими.

Хорватським був увесь регіон навколо Клодська. Бобрян від теребовлян відділяв грандіозний вал довжиною в 750 км, як це було заведено у русинів біля Праховських скель чи на півдні від Києва (Змієві Вали).

Назва цього регіону походить від священної гори Слежи, яку хорвати перейменували на Соботку. Вірогідно, саме тут народилася легенда про Леха, Чеха і Руса, які нібито жили біля її підніжжя.

Першим поселенням тут була не Опава, а Градець, який виник ще у II пол. X ст., коли ці землі перейшли під управління хорватської династії Славників. Кого вони призначили своїм намісником в Градці, невідомо. З патронімічних назв сіл в околицях (Властовички, Голашовці, Неплаховці, Стибориці, Кулечовці, Бранка, Хваліковці) та історичних документів випливає, що намісниками були Властовичі, бо тільки їх в історичних джерелах називали принципами (першими) або магнусами (велики-

ми). У Папроцького, який опрацював документи з місцевих архівів, є згадка про те, що у 939 р. тут правив князь Олег, брат київської княгині Ольги. Можливо, Властовичі потрапили до Сілезії з його почтом. У 1074 р., щоб «пошукати простори своя», сюди здійснив похід Володимир Мономах разом з волинським князем.

Прикметно, що у 1124 р., коли Петро Властович потрапив в опалу, князівський град перенесли на протилежний берег річки Опави, і саме з того часу бере початок історія цього міста, хоча перша письмова згадка про нього походить з 1224 р.

Родовий замок Властовичів стояв на священній горі Слежа (Соботці). Хоча польські історики притримуються версії, що вони були переселенцями з Києва (належали до роду Лебедів), факт володіння головною святинею усього регіону та їх титул в документах (магнуси — великі князі) свідчить, що Властовичі були місцевим родом, можливо, не хорватським, а полянським, з тих, які ще залишилися в районі Опілля після відходу у VII ст. основної частини полян на схід.

Після смерті вроцлавського комеса Петра Властовичі не втратили своїх земель. Його дружина — київська княгиня Марія — жила в замку на горі Слежі, а про її багатства донині ходять легенди: кажуть, що діаманти і золото вона тримала біля себе, до її покоїв ніхто не міг потрапити, бо перед входом сидів величезний злий ведмідь. Від замку, який «своїми шпильями сягав хмар», тепер залишилися тільки руїни, а шукачі скарбів перекопують його околиці. Свою дочку Марія Властович видала заміж за князя Бранденбурзького, а її син Святослав мав такий вплив, що у 1177 р. посадив на польський трон Казимира Справедливого та сприяв його одруженню з руською княгиною Оленою (матір'ю Лешка Білого та Конрада Мазовецького).

Такий вплив могли забезпечити лише величезні кошти, а отже і землі, тому Опавська Сілезія, вірогідно, ще належала тоді Властовичам.

Позиції цього руського роду в Сілезії послабилися лише в кінці XII ст. Під 1195 р. є свідчення про те, що районом річки Опави володів син моравського князя Оттона III Володимир. Саме тоді в Сілезії розпочалася епо-

ха панування русько-польських і русько-моравських полукровок.

Володимир народився на Русі, куди утік до своєї сестри Оттон III. Його матір'ю, як вважають, була дочка новгородського князя. Вроцлав і Клодська земля в той час належали Владиславу Вигнанцю — сину дочки київського князя Святополка Збислави. Його син Болеслав Високий також одружився з руською княгинею В'ячеславою. У цьому шлюбі народився син Ярослав. Після запеклої боротьби з німцями в оточенні батька Ярослав отримав Нісу та Отмухов.

Градек у XIII ст. належав дулібському роду Вітковців, які називалися також Властовичами, отже в результаті якогось шлюбу землі Властовичів на Опавщині перейшли в руки Вітковців — Росемберків.

Руська панівна верхівка Опавської Сілезії вступала в шлюб з представниками інших народів і швидко асимілювалася, натомість про місцеве населення цього сказати не можна. В «Генриковській книзі», поряд із німецькими іменами, в Сілезії згадуються Гліб, Жук, Квятко, Микола Полянович, Крепиш, а села мають чисто руські назви — Теплавода, Чеславці, Торговиця, Кобилья Голова, а біля самої Опави (Глубчиць) було навіть село Русин, яке належало Оломоуцькому єпископству. У самому Вроцлаві тоді ще була вулиця Руська, а навколишні села називалися Сокільники, Щепін, Святники і Поповичі.

Про руську віру в Сілезії свідчить не тільки село Поповичі. На півночі від Опави було село Церква та гора, яка дотепер зветься Церквиця. Руська церква св. Трійці була не тільки в Кракові, на Клепарі та в Тинці, а й у Сілезії (в Олесниці та Вроцлаві).

Сілезія була похрещена Мефодієм за візантійським обрядом у той час, коли вона разом із Краковом входила до складу Великої Моравії. Пізніше вона належала до Спишського руського єпископства Горазда, аж поки у 1062 р. не було утворене католицьке єпископство в Оломоуці. Руська літургія викорінювалася з церкви поступово, не за один день і навіть не за одне століття, про що свідчать руські імена місцевих правителів навіть XIII століття (Володимир, Святослав, Гліб, Ярослав).

У «Магії Рудольфа» 1266 р. є записи розмовної мови

місцевих жителів: «Дай я побруса, а ти почивай», «Ти носи за мене, а я буду квітла за тебе».

Довший час, оскільки ця мова була записана латинською абеткою, її безапеляційно вважали польською, але тепер доведено, що це була мова давніх русинів. Отже 4-місячний похід до Чеського лісу Володимира Мономаха (у «Поученії» є про нього розповідь: «Ми йдемо и поищем простори своя») був спробою повернути землі Великої Хорватії, спробою не першою і не останньою.

Основні події в боротьбі Русі за колишню Хорватію, і зокрема Опаву, розгорнулися у 1253–1291 рр.

Як відомо, дитячі та юнацькі роки Данило Галицький провів в Угорщині, тож знав про присутність русинів не тільки над Дунаєм (Вишгород, Острий Холм, Руський Замок (Оросвар), Комарно, Русовці), а й на території колишньої Руської Марки в Австрії і тут, у Сілезії. Ось чому в Австрії він бажав посадити свого сина Романа, а в Сілезії — Льва Даниловича, одруженого з Констанцією, донькою угорського короля Бели IV. Оскільки його військо діяло переважно в районі Опави, то можна припустити, що Угорщина і Польща погодилися з тим, що до Русі від Чехії має перейти регіон Опавської Сілезії (участь у поході 1253 р. Болеслава Соромливого та Владислава Опільського підтверджує той факт, що похід був не в Австрію, а саме в Опаву).

Моравський намісник Андрій з Краваржу, який сидів тоді в Опаві, чинив Данилові Галицькому затятий опір, і той мусив вертати назад війська сина Льва, тисячників Юрія, Тевовіта та Едівіта, які розійшлися, «плєняя та жега», по всій Опавській Сілезії. З величезними труднощами, після того як підпалили центральні ворота, руські війська взяли місто, але штурмувати замок не стали, а пішли вверх по Опаві, в напрямі на Насидель, де звільнили полонених, яких під час бойових дій захопили чехи. Руські війська тоді взяли також Глубчиці (Крнов), але у Данила Галицького різко погіршився зір, і він повернувся додому.

Те, що над завойованими містами (наприклад, у Насидлі) вивішувалися саме руські, а не польські чи угорські хоругви, і Гербурт з Фельштина присягнув на вірність саме галицькому князю, а не Болеславу Соромли-

вому чи Белі IV, свідчить про те, що це була руська акція в руських інтересах.

Після 1253 р. Данилові було вже не до Сілезії. Однак Лев Данилович про свою «отчину» не забув, і в 1271 р. його воєвода Жирослав намагався закінчити те, чого не зробили батько і син. Про результати його походу невідомо, але прикметно, що у 1281 р. саме сюди тікала королева Кунгута Ростиславна, яку німці, після смерті Пржемислава Оттокара II ув'язнили в Бездежі. Кунгута була дочкою чернігівського князя Ростислава Михайловича, тому на Опавщині вона знайшла для себе таку масову підтримку, що не тільки шляхта, а й прості селяни рушили на Прагу. Тому німці у 1283 р. були змушені повернути на трон її сина Вацлава II.

Лев Данилович зрозумів, що домовлятися треба не з поляками проти чехів, а з чехами проти поляків, і у 1289 р. мав особисту зустріч в Опаві з Вацлавом II. До 1291 р. вони ще зустрічалися у Брно та Празі. Вацлав II від своєї матері Кунгути, певно, знав давню історію Русі не гірше за Льва Даниловича і переконав галицького князя у тому, що ніж битися за далеку тепер від Русі Опаву, краще повернути руські землі, які загарбали Польща та Угорщина.

В 1291 р. вони розділили між собою Польщу, і до Галицької Русі повернулися її колишні землі по Віслу, а також Закарпаття (документи тих часів свідчать про присутність намісника Льва Даниловича у Берегові).

Кунгута Ростиславна, на відміну від Оттокара II, який постійно перебував у походах, мала величезний вплив на сина, навчила його руської мови і, як свідчить місце поховання Вацлава II з елементами візантійської символіки, таємно навчила його руським молитвам (власне, за це німці і відібрали його від матері і направили на «перевиховання» в Німеччину). Своїм намісником у Польщі, в т.ч. у Сілезії, Вацлав II поставив русина Прокопа з Руссова.

Однак, вже у 1305 р. раптово помер Вацлав II, якому виповнилося лише 34 роки. У 1306 р. в Оломоуці уві сні був задушений його єдиний син Вацлав III. Тобто, ми бачимо сплановану акцію, виконавцями якої були, скоріше за все, не поляки, а німці. Почалася тотальна герма-

нізація, в результаті якої Опава змінила свою назву на Троппау. У документах сер. XIII ст. серед мешканців Опави згадується Іван та рихтар Будислав, а в XIV ст. це було вже суто німецьке місто, і серед німецьких прізвищ нема жодного руського, за винятком хіба що архітектора Ничка, який, однак, залишив Опаву і перебрався до Львова, де розпочав будівництво кафедрального собору. До Львова з Опави в XV ст. перебрався також Кушнір, отже мала місце тенденція, яка змушувала русинів тікати від германізації в більш близьке по духу середовище.

Цю тенденцію підтверджує доля місцевих шляхетських родів, що подалися в Галичину (Гербурти, Одровази, Палюки, Вшели, Туровські). Гаврило і Георгій Туровські, яких у Надсянні ще довго називали Чешиками, стали відомими опришками. До Угорщини подався лише Стибор зі Стибориць (1347–1414), який зробив карколомну кар'єру: за часів короля Людовика став найзаможнішим та найвпливовішим магнатом Угорщини. Ті з шляхтичів, хто залишився, були асимільовані німцями (онімеченими русинами в Опаві були, наприклад, Равичі та Кетличі). Гейтманом Опавського краю у 1753 р. був призначений Франтішек Орлик. На його сині у 1810 р. цей славний рід припинив своє існування — там, звідки він вийшов.

Після XIII ст. згадки про присутність в Опаві українців були поодинокими та непевними. В 1501 р. чеський і угорський король Владислав передав Опавський край, а у 1504 р. й цілу Моравію своєму брату Сигізмунду Старому з тим, щоб він винищив тут усіх розбійників і навів лад на цій території. Сигізмунд носив тоді титул Глоговського князя, але як намісник Моравії жив в Опаві, а в Глогові бував лише наїздами. Він навіть завів собі тут сім'ю і мав від Катерини позашлюбного сина і дві дочки. Одну з них він видав заміж за графа Монтфорта, а другу — за князя Іллю Острозького. Мати його була австрійською принцесою, вона оточила сина поляками та німцями, але батько був сином руської княгині Софії Ольшанської та невідомого шляхтича руського походження (за словами Длугоша, «вона любила тільки русинів і сприяла лише їм»). У 1502 р. Сигізмунд Старий запросив до Опави Амброзія Памповського, який створив придворну капелу з поляків, німців і русинів.

Саме Опаві та майбутньому польському королю Сигізмунду Старому словник української мови завдячує за слово «кімната». У замку він жив у помешканні з каміном, яке почали називати «*saminata*», що з часом спростилося до «кімнати».

У 1683 р. через Опаву на Віденську битву йшли війська короля Івана Собеського, набрані переважно в Україні, в районі Теробовлі та Гусятина. Германізовані мешканці краю відчули в солдатах щось своє, давно забуте, і здивований король писав своїй дружині: «люди тут невимовно добрі та сприятливі нам, а край надзвичайно веселий». Українські вояки так вразили Опаву, що цей день урочисто відзначали як свято аж до 1933 р.

За статистикою 1903 р., у місті проживали 30 тис. німців, 31 тис. чехів і 0,5 тис. поляків, причому нащадки руської шляхти стали переважно німцями, а простий люд — чехами і поляками.

Німці трималися за Опавський край до останнього. 80% економічного потенціалу Німеччини на кінець війни було зосереджено саме тут, в Опаві та Оставі. За планом «*S-Planung*», край підлягав повній германізації, і чеські школи тут почали закривати раніше, ніж у Чехії. Німецький генерал Беккер сказав своїм офіцерам: «якщо ми втратимо Моравську Оставу, то втратимо й Німеччину». Тож не дивно, що Берлін обороняли 4 танкові дивізії, а Опавську Сілезію — 13.

Опаву обороняла 60-а німецька армія і дві танкові дивізії. Тут було пекло, загинуло багато людей, у т.ч. українців. Під час боїв за це місто особливо відзначилися капітан П. Харченко та рядовий Я. Пономаренко.

Місто тоді було зруйноване на 70%, і від руських часів тут практично нічого не залишилося. В місцевому музеї, щоправда, збереглася руська ікона св. Трійці 1477 р.

Першу кам'яну споруду (церкву в Космоплотах) в Сілезії звела княгиня Марія, яка часто запрошувала руських будівничих, яких привезла із собою з Києва та Перемишля. Костел Діви Марії нагадує кафедральний собор у Львові. У обох по одній вежі, роки початку будівництва майже збігаються (1360–1370 рр.). Вірогідно, Ничко має стосунок як до костелу Діви Марії в Опаві, так і до львів-

ської катедри.

Не слід оминати увагою ренесансову башту міської ратуші (1618 р.) висотою 60 м, а також палац графа Собка 1733 р.

Серед місцевих діячів культури та мистецтва слід, насамперед, згадати поета Петра Безруча, який походив з волоської родини і народився в Опаві у 1867 р.

Література: 1; 2; 4; 9; 12; 13; 14; 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 30; 31; 33; 34; 35; 44; 45; 46; 49; 51; 53; 54.

Опочно

Опочно (Орошно) — містечко в колишній Білій Хорватії, біля Находа, відоме замком 1567 р.

Саме тут Альберт Вальдштейн у 1631 р. став хресним батьком дитини Марії Лобкович, вів з нею та емісарами від чехів переговори про спільний виступ проти Австрійської імперії. Його слуга Ярослав Рашин доповів про це Відню, і через деякий час генералісімуса усунули з посади та підступно вбили.

Донині історики сперечаються про те, чи діяв він у інтересах Чехії, чи виключно у своїх власних. А тим часом Альберт і Марія лишилися єдиними представниками колишньої хорватської знаті у вищій панівній еліті Чехії, тож їх зустріч та зближення не були випадковими. Можливо, Альберта цікавило відродження не так Чехії, як Хорватії.

Історики вважають, що з-під Опочна, із села Одроваз, походить знаменита хорватська родина Одровазів, які залишили рідну землю і на поч. XV ст. стали найзаможнішими і найвпливовішими магнатами на заході України, особливо на Львівщині. Польські дослідники, однак, спрощують генеалогію таких родів, як Одровази, Гербурти, Пенезки, Любомирські, Мнішки та ін., твердячи, що вони є польськими і походять із с. Камінь на Опільщині.

Насправді села в Польщі, які їм надали у власність королі, були для них транзитним пунктом на шляху до руських земель (їх роль в експансії Казимира Великого на схід в сер. XIV ст. є досі недооціненою).

У замку в Опочно у 1813 р. відбулася нарада імпе-

раторів Австрії, Пруссії і Росії, які обговорювали плани спільних дій проти Наполеона.

Тепер у замку музей, де зберігається колекція зброї та картин.

Література: 27; 38; 45; 51.

Орлицьке Загір'я

Орлицьке Загір'я (Orlicke Zagori) — село над річкою Дика Орлиця, біля Находа, на самому кордоні з Польщею, звідки походить славний в нашій історії український рід Орликів.

Це один із небагатьох хорватських шляхетських родів Чехії (Орлики, Гербурти, Равичі, Туровські зі Старої Тури), які опинилися на території етнічної України і трансформувалися, власне, в українців. Решта, потрапивши в польську державу та польське середовище, затрималися в своєму етнічному розвитку на рівні руської народності і врешті-решт вигасли або були асимільовані поляками (Отославські, Коперники, Бидловські, Врони, Хоцимири, Несвецькі, Жалондзовські та ін.).

Подібне, до речі, могло статися і з Орликами, адже спочатку вони також потрапили до Польщі, але після виступу в 1587 р. проти канцлера Замойського змушені були тікати від його переслідувань. Частина їх утекла в Україну, а частина повернулася назад і оселилася в Моравії. Андрій Орлик був каноніком в Оломоуці, а Карл Франтішек з 1753 р. — гейтманом Опавського краю.

Пилип Орлик, який жив після Полтавської битви у Вроцлаві, мав зустріч із представником моравської лінії свого роду. Однак барон Орлик вже був німцем, далеким від проблем України та українства, тому розмова велася тільки про давнє минуле і продовження не мала.

Феномен роду Орликів та Гербуртів дає однозначну відповідь на запитання: «А чи варто нам цікавитися подальшою долею Великої Хорватії після того, як її поділили між собою Чехія, Польща та Угорщина?» Варто!!

Так, протягом віків тут усе руське вже давно асимільоване. Однак, поки ця Русь гинула, вона ще довго впливала на фундаментальні речі, які творилися на Великій Україні. Мова йде не тільки про спільну боротьбу

за «нашу віру» чи паралелі в галузі культури і мистецтва. Мова йде, насамперед, про перенос на український ґрунт потягу до свободи та демократії, уособленням чого був наш гетьман і автор першої у світі Конституції Пилип Орлик.

Іван Гербурт ще до часів Хмельниччини виказував величезну любов до свого народу. В своїй «Оповіді про народ руський» він, до речі, попередив поляків про катастрофу, яка чекає їх в разі зневажливого ставлення до українців, що врешті-решт і сталося.

У Гербуртів та Орликів було спільне історичне минуле — Велика Хорватія (їх можна навіть вважати земляками, бо Орлицьке Загір'я і Фельштин один від одного розташовані на відстані лише 100 км).

Література: 3; 26; 30; 45.

Орлик

Орлик (Orlik) — замок на Влтаві, біля Табора, збудований на місці дулібського городища (городища давніх дулібів VII–XI ст. є також у Брежниці та Козаровичах).

У 1860 р. замок перебудували, поруч створили штучне водосховище.

Дехто вважає, що саме звідси походить родина Орликів, але оскільки вони пов'язані з територією давньої Хорватії, то це твердження є помилковим.

Література: 27; 37; 45.

Острава

Острава (Ostrava) — місто в Моравії, на сході від якого, біля Тешина, в Карпатах, навіть у сер. XVIII ст. починався основний український етнічний масив.

Якщо дуліби і хорвати на території Чехії аж до Опавської Сілезії протягом століть були повністю асимільовані, то ті русини, які прийшли сюди з території Волощини та Семигороддя пізніше (в XV–XVI ст.), зберегли свою ідентичність і, незважаючи на іншомовне оточення, частково навіть трансформувалися в українців.

Так, Бернард із Любліна, подорожуючи на поч.

XVI ст. біля Бельсько-Бялої, описав напад опришків (так називали себе тільки русини).

Прикметно, що і Василь Вишиваний у XIX ст. перейнявся проблемами українства не на Великій Україні чи Львівщині, а саме тут, в околицях Живця, де була літня резиденція Габсбургів і де він ще в дитинстві контактував з місцевим населенням.

Захопивши цей край, Австрія вважала його разом зі Львівщиною одним цілим і створила одну адміністративну одиницю під назвою Галичина.

Безумовно, в цьому був також економічний розрахунок: австрійський уряд планував прокласти від Тешина до Бродів сучасний тракт, а згодом збудувати залізницю.

Однак, основною причиною було те, що Австрія усвідомлювала існування суцільного руського етнічного масиву, хоч мешканці східних регіонів називалися русинами, а західних — волохами. Аж до «Галицької різанини» (1846 р.) австрійці толерантно ставилися до західних українців, підтримували їх, сподіваючись виграти на польсько-українському протистоянні, але революція 1848 р. примусила їх зробити вибір на користь поляків, і в XX ст. на час I Світової війни асиміляція русинів на всьому просторі від Тешина до Ст. Санча стала доконаним фактом. Релікти українства ще встиг зафіксувати тут Шнайдер, але його праця донині так і не видана.

У XVI–XVII ст. тут починалася етнічна Русь. В Остраві, наче на своїй рідній землі, влаштували собі відпочинок після втечі у 1627 р. з турецьких галер 220 українських козаків на чолі з Марком Якимовським, які через Рим та Відень дісталися Північної Моравії (дехто з них вирішив залишитися тут назавжди).

У 1767 р. біля Острави були відкриті поклади вугілля, а в 1830 р. тут запрацювала перша домна. В XX ст. Острава стала найбільшим промисловим районом Чехії, а на поч. 1945 р. тут було зосереджено 80% промислового потенціалу Німеччини.

Тому й не дивно, що Остравську Моравію обороняли 13 німецьких танкових дивізій, тимчасом як Берлін — лише 4. В боях за це місто загинули 1200 радянських воїнів, в т.ч. українці, адже дивізії, які брали участь у цій операції, формувалися переважно в Україні.

Найбільш чисельна і найбільш активна громада українців зосереджена нині не в Празі, Брно чи Оломоуці, а в Оставі.

Література: 2; 3; 14; 26; 27; 28; 45.

Остров

Остров (Ostrov) — чеське містечко біля Карлових Вар, в історії якого є кілька загадкових сторінок з історії русинства в Чехії.

Колись тут був один з найдавніших бенедиктинських монастирів, у хроніці якого є кілька давньоруських слів. Як видно з карти розселення племен, створеної Туреком, дуліби не могли жити тут, бо їх поселення доходили лише до Костянтинових Лазень. Але поруч з Островом розташоване селище Русов. На місцевому цвинтарі зберігся костел у візантійському стилі, збудований до 1250 р.

Пояснень цьому феномену може бути декілька: або в VII ст. тут все ж таки жили давні русини, але не дуліби, а білі хорвати, які потім відступили під натиском чехів за Влтаву, або місцеві чехи разом з Боривоєм та Людмилою прийняли християнство від Мефодія, і цей костел разом з монастирем є реліктом руської віри на західних чеських землях.

З Острова прийшов на Русь Ян Талафус (1439–1466), син якого Георгій був комендантом Кам'янець-Подільської фортеці і, як вважають дослідники, одним із засновників українського козацтва.

Тепер в Острові випускають тролейбуси марки «Шкода», а з пам'яток архітектури, крім монастиря, зберігся замок 1696 р.

Література: 26; 27; 45; 51.

Острог

Острог (Ostroh) — містечко на південному сході Моравії, біля Угерського Градіште, де, як показали розкопки, люди живуть від VIII ст.

У XV ст. Острог належав українському князю Федору

Острозькому (достеменно невідомо, чи Острозьким його почали звати після того, коли у 1429 р. він отримав від угорського короля в нагороду цей Острог, чи назва цього міста походить від назви міста на Волині, що також належало йому).

Дехто з істориків пов'язує з Федором і «чеськими ротами», які він привів з собою в Україну, виникнення козацтва, зародження його організаційного устрою і специфічний тип козацького табору. Дослідники лише забувають додати, що «чеськими» ці роти називалися тільки тому, що прийшли з території Чехії, а насправді за своїм етнічним складом були переважно руськими (як, до речі, і так звані «угорські роти»), хоча відмінності між русинами Чехії і русинами України, безумовно, вже були досить значними (остаточний розрив між ними стався в XVI ст.).

Література: 26; 43; 45.

Остромерж

Остромерж (Ostromeř) — селище біля Ічина, над річкою Яворка, де було розкопане перше городище VII ст., яке вчені визнали хорватським.

Саме звідси розпочалося вивчення історії руських племен на території сучасної Чехії, матеріальні докази існування яких надали археологічні розкопки у XX ст.

За цей час вже сформувалася чеська історична школа, утворилися легенди і стереотипи, подолати які, незважаючи на нові наукові факти, надзвичайно важко.

Тут ще збереглися залишки ровів та вали висотою 8 м. Площа розкопок становить близько 20 га (така площа характерна для руських городищ, польські і чеські були значно менші). Пізніше на цьому місці поставили замок (майже усі замки в колишній Хорватії стоять на місці давньоруських городищ). У 1903 р. тут знайшли скарб, і шукачі пригод, перекопуючи усю околицю, потрапили на залишки поселення VII ст. Вчені зрозуміли логіку розміщення цих городищ, і нині їх знайдено вже близько 40.

Література: 27; 29; 45.

Пардубиці

Пардубиці (Pardubice) — місто в колишній Білій Хорватії, біля Градця Кральового, відоме кінськими перегонами, які проводяться тут з 1874 р.

У ренесансовому замку є Музей первісного суспільства з відділом етнографії, який варто було би назвати Музеєм давньоруського суспільства: у ньому зібрані матеріали з розкопок городищ Білої Хорватії.

У 20–30-х рр. ХХ ст. тут була Сільськогосподарська академія, де навчалися українські емігранти і була чисельна українська діаспора.

Література: 2; 3; 4; 25; 27; 45; 51.

Перштейн

Перштейн (Pernštejn) — один з найпотужніших замків XIII ст. у Європі, який не змогли взяти навіть шведи. Цей град колись носив руську назву Стовп і належав Птахам, які походили від хорвата Хвала.

Ця земля була тісно пов'язана з Руссю задовго до побудови замку: саме тут, при впадінні річки Медведиці до Свратки, в XII ст. існував табір, де збиралися загони, які йшли на Русь (їх наймали наші князі під час усобиць: є документальні свідчення про такі походи в 1123, 1144, 1159, 1170 рр.).

Ці загони формувалися переважно з мешканців Білої Хорватії, які ще чулися русинами і вважали себе частиною руського світу. Зважаючи на повідомлення про участь білих хорватів у походах руських князів на Візантію у 907 та 944 рр., можливо, що це місце концентрації військових сил місцевих русинів було традиційним і існувало ще з X ст.

Руські князі здійснювали походи у Моравію у 1076, 1123, 1253, 1271 рр., а Данило Галицький прагнув приєднати її північну частину. Єдність руських земель була порушена татаро-монгольською навалою, і в міру посилення загрози на сході, інтерес Русі до своїх земель на заході падав, аж до повного забуття.

У Моравії пам'ять про спільні походи і колишню єд-

ність дожила аж до XVI ст. Відомо, що у 1542 р. тут таборилися українські козаки, яких Ян із Перштейна запросив для спільної боротьби проти турецької агресії.

Замок Перштейн цікавий не тільки з історичної, а й з мистецької точки зору. Він розташований у глухому лісовому закутку Моравії (під час II Світової війни тут діяли партизани), на віддалі від стратегічних шляхів, тож з усіх моравських замків зберігся чи не найкраще. Особливо вражають «Лицарська» та «Мисливська» зали.

Література: 17; 26; 27; 30; 42; 45; 48; 51.

Пісек

Пісек (Pisek) — це місто постало на місці кількох дулібських городищ, одне з яких розташоване на лівому березі Отави, біля костелу св. Вацлава.

Своїм існуванням місто завдячує Пржемиславу Оттокару II. Щоб приборкати Дулібію, він заснував кілька міст-фортець у стратегічних місцях цього краю (тут проходила «Золота стежка» до Баварії), і таки приєднав її до Чехії.

Тут любила бувати королева Кунгута Ростиславна та її син Вацлав II. Руський дух цих земель згодом трансформувався у духовну течію під назвою гусизм, саме тут був один з найбільших центрів гусизму після Табору.

Пісек славиться своїм кам'яним мостом XIII ст., який є давнішим від знаменитого Карлового мосту у Празі. Збереглася частина колишнього королівського замку, де тепер краєзнавчий музей. Розписи готелю «Дворачек» (тепер «Отава») виконав відомий чеський художник М. Алеш.

Література: 9; 27; 39; 45; 51.

Плзен

Плзен (Plzeň) — це місто заснували дуліби при злитті Услави, Углави, Радбужи та Мши, у руські часи воно називалося Пілзно. Поруч можна побачити рештки їх городища Старий Плзенець.

Тут проходив торговий шлях, який з'єднував Чехію з

Баварією, тож Пільзно швидко відсунуло на задній план не тільки Дудлеби, а і Чеські Будейовиці та стало другим містом в Чехії після Праги.

Дулібію в середні віки колонізували німці, тож шансів на виживання руська культура тут не мала. Тому з нею (під назвою Празька культура VII–IX ст.) тепер можна ознайомитися лише в Музеї археології на вул. Франтішканській, 13.

Певний позитив в присутності німців був: через Дулібію, зокрема через Пльзен, потрапляло на слов'янські землі те нове, що з'являлося в Європі. Тут у 1468 р. була заснована друкарня і надрукована перша слов'янська книга. Не виключено, що Святополк Фіоль вчився друкарській справі саме тут. У 1491 р. він випустив у Кракові першу українську книгу.

Саме звідси поширилася на схід технологія виробництва пива: його тут варять з XIV ст. Найвідомішою є броварня «Праздрой», яка функціонує з 1842 р. і експортує свою продукцію у понад 100 країн світу. На вул. Веліславінова, 6 є унікальний музей пива.

Багато запозичень перейняли західні слов'яни від німців і в галузі архітектури. Так, костел св. Бартоломія на Ринку почав будуватися ще у 1300 р. Дещо пізніше — монастир францисканців і ратуша (1558 р.). В місті збереглися рештки оборонних мурів.

Русини ще раз з'явилися тут у 1431 р., коли Федір Острозький привів сюди свої загони з Волині на вирішальну битву з німцями під Домажлицями, а також у 1735 р., коли тут стояли козацькі полки з Києва і Воронежа.

В цьому місті працював засновник сучасного чеського театру Й. Тил (1808–1856).

Нині Пльзен — потужний промисловий центр Чехії, де зосереджені найвідоміші броварні та машинобудівні заводи «Шкода».

Недалеко від міста, в Пласах, розташований замок Міттерніхів, який стоїть на 5 000 дубових палях, а також їх родова усипальниця.

Література: 9; 26; 27; 45; 51.

Погорільці

Погорільці (Pohořelice) — містечко на півдні Моравії, біля Микулова, де героїчно загинув кур'єр УПА Степан Стебельський («Хрін»).

Йому приписували організацію замаху на генерала Свєрчевського, тепер вже відомо, що цей замах підготували польські і радянські спецслужби як один з елементів операції «Вісла», щоб мати «вагомі» підстави для виселення українців з їх давніх етнічних територій на заході.

Література: 5.

Подебради

Подебради (Poděbrady) — місто на хорватському боці Лаби, яке виникло після того, як після страшних руйнувань у 995 р. занепав Любич (див. Лібіце). Для охорони стратегічно важливого броду через річку чеський король заснував тут нове місто. Перша згадка про Подебради походить з 1119 р. Назва міста відповідає ролі, яку воно відіграло в чеській історії.

Інтенсивна розбудова Подебрад, як і багатьох інших міст, розпочалася при Пржемиславі Оттокарі II, який збудував тут град і потужну вежу, що існує донині.

Юрій Подебрадський (1420–1471) у 1458 р. очолив похід сироток на Прагу, розбив німців і був проголошений королем Чехії. Це був своєрідний ренесанс Білої Хорватії: Юрій народився на хорватській землі (в Бочках) і був (хоча й не прямим) нащадком хорватської династії Славників. Він мав сентимент до усього руського, свою дочку видав за нащадка руських князів на Семигородщині Матвія Хунаді (мадяризоване ім'я князів Волошиних), надав військо, щоб допомогти йому посісти угорський трон (під іменем Матвія Корвіна).

У 1495 р. Подебради перейшли в руки наступного чеського короля Владислава II, який походив з роду Ягеллонів і також мав руські корені (по батькові). Саме тоді місто отримало найбільше прав та привілеїв, що вивело його на одне з перших місць в Чехії.

Хоча град Оттокара II та Юрія з Подебрад у 1582 р. був перебудований на ренесансовий замок, він зберіг багато рис середньовіччя, і тепер в ньому музей.

У 20–30-х роках ХХ ст. у цьому замку містилася Українська господарська академія, яку очолював батько Олени Теліги Іван Шевченів. Певно, Масарик добре знав минуле своєї країни, бо основні інституції українства (крім Праги) були зосереджені на землях колишньої Білої Хорватії.

Олена Теліга жила у Празі, навчалася в університеті і приїздила сюди до батька лише на канікули. У 1941 р. вона залишила Чехію, виїхала до Києва, була членом підпільної організації ОУН. Розстріляна німцями в Бабиному Яру.

Подебради також віддавна відомі як центр виробництва шліфованого скла. У 1905 р. тут були знайдені джерела мінеральної води, і тепер це місто стало популярним серед пражан.

Література: 2; 3; 9; 18; 25; 26; 27; 37; 44; 45; 51.

Полічка

Полічка (Polička) — містечко біля Літомишля, де у 1890 р. народився відомий чеський композитор Богуслав Мартин.

Він довго не міг ходити і перші 10 років свого життя провів біля костелу, тому кохався у церковній музиці. Його кумиром був Стравінський. Мартин є автором «Чеської рапсодії» і «Чеських танців». Український диригент Сергій Кусевицький блискуче виконав ці твори в США.

Література: 3; 9; 27.

Прага

Прага (Praha) — столиця Чехії, місто, тісно пов'язане з історією України-Русі.

В Європі вже помітили тенденційне тлумачення росіянами своєї історії та її формулу: «Росія + Україна = Росія».

Ще більш тенденційним, аж до останнього часу, бу-

ло тлумачення своєї ранньої історії чехами, які взагалі «не помітили» етнічної відмінності дулібів, хорватів та сербів. Чеською основною історичною формулою було навіть не «Чехія + Русь + Сербі = Чехія», а «Чехія + Чехія = Чехія».

Таким чином, якщо росіяни прагнуть розчинити українську історію у своїй власній, то чехи взагалі намагаються викреслити руську складову у своєму розвитку, хоча вона становить навіть не 10%, як у росіян (з 50 племен, які склали основу російської нації, руськими були лише 4), а мало не усі 40% (дуліби і хорвати за своєю чисельністю значно перевищували будь-яке чеське плем'я).

Якщо Польщу, як пише Норман Дейвіс, незаслужено викинули з епохи Ренесансу, Угорщину — з Реформації, а Чехію — з періоду Індустріалізації, то Україну-Русь намагаються випхати взагалі з європейської історії.

В цьому винні не чехи, поляки, росіяни, і тим більше не західні вчені, а наші історики, які проігнорували руське минуле до 882 р. і, нехтуючи Нестором, починають нашу історію лише з часу, коли руські племена опинилися на Дніпрі і Олег почав княжити в Києві.

Уже давно доведено, що слов'янський, а отже і руський етногенез розпочався в VII ст. до н.е. на Дунаї, «там, де нині є земля Угорська». Саме там був індоєвропейський архетип, там з'явилися усі мовні сім'ї, від іранської та романської до слов'янської.

Незважаючи на свідчення Нестора, українські історики не досліджували, коли і куди рушили руські племена з Дунаю, скільки часу тривав цей перехід, де вони опинилися і яку територію, крім України та частини сучасних російських земель, зайняли (адже поза увагою Нестора опинилися місця розселення дулібів, білих хорватів, бужан та більшої частини волинян, хоча він згадує їх в переліку руських племен).

Археологічні та історичні джерела свідчать, що русини почали залишати Дунайський регіон у III ст., але масового характеру цей процес набув у кінці VI ст. — на поч. VII ст., коли Угорщину окупували аварські племена.

Дуліби проживали тоді в районі озера Балатон (Дулібська жупа існувала тут аж до X ст.).

Частину дулібів авари погнали через територію сучасної Австрії на захід як живий щит від німців, і вони вже не повернулися назад, а осіли в Австрії та на півдні Богемії.

Інша частина дулібів, скориставшись тимчасовою відсутністю аварів, подалася на північ і, подолавши Карпатський хребет, осіла в Прикарпатті, ставши складовою частиною українського народу.

В Австрії русини жили мало не біля самого Лінца, їх кордон з німцями проходив по річці Інн. У Богемії вони просунулися ще далі на захід, дулібські городища (наприклад, Безимін) були навіть біля Костянтинових Лазень.

Білі хорвати з'явилися тут не раніше 631 р., після знаменитої битви Самослава з німцями під Унгостом. На відміну від дулібів, вони прийшли не з півдня, а зі сходу, через Моравію (саме тому чехи ділили хорватів на «ближніх», які жили поряд з ними, і «дальніх», тобто тих, які залишилися на території Моравії та Словаччини).

Племена полян, сіверян та новгородських слов'ян досягнули Дніпра. На величезному просторі від Києва до Карлових Вар утворилася однотипна культура VII–IX ст. Однак, незважаючи на її повну ідентичність із Корчаківською, Лука-Райковецькою та Пенківською культурами в Україні, її назвали не руською, а Празько-Корчаківською.

Чехи до цієї культури жодного стосунку не мали, бо селилися на крайньому заході Чехії та в Німеччині (разом із полабськими, поморськими слов'янами та сербами вони жили тоді переважно на території Швабії та Франконії, досягаючи лінії Нюрнберг — Гамбург). У кінці VIII ст. німці почали тіснити їх на схід, у Празькій культурі з'явилися локальні відмінності, а це означає, що чехи, яким нікуди було подітись, посунули білих хорватів за Влтаву і осіли біля Праги (дулібів на заході від Влтави, як видно з археологічних розкопок, було значно більше за хорватів, тому чехи їх не чіпали).

Отже, початки міста Праги пов'язані не з чехами, а з племенами білих хорватів, які осіли тут ще в 631 р.

У Празі, на Градчанах та Велеславині, були розкопані перші поселення давньоруської культури, яку, власне, тому й назвали Празькою. Жодних вірогідних версій,

чому місто називається Прага, чехи не мають, ця подія не відображена в їх літописах, казках та легендах. У цьому немає нічого дивного, адже прагами давні русини (не чехи!) називали пороги (село Прага дотепер існує на Дністрі біля Хотина). Пороги на Влтаві були використані згодом як основа при будівництві кам'яних мостів у Празі.

Вже потім чеські літописці вигадали легенду про походження цього слова, але й вона пов'язана не з чеською, а радше з руською історією цих земель. Йдеться про дочку хорватського князя Крака Лібушу, яка нібито збудувала на Вишгороді палац з низькими порогами, щоб кожен, хто заходив, низько вклонявся своїй пані. У цій легенді також говорилося про величезного змія, який нападав на Прагу і якого забив св. Юрій.

В кожній легенді є частка історичної правди. Був насправді князь Крак, якого Кадлубек Даліміл і Длугош називають хорватським (недалеко від Праги є городище Краковець, яке вже в XI ст. стало руїною), його дочка Лібуша справді, одружилася з чеським князем Пржемиславом і заклала династію, яка правила в Чехії до 1306 р. У легенді є багато деталей, які розкидані в різних місцях, але добре узгоджуються між собою, і тому навряд чи є вигаданими. За легендою, деякі підданці вимагали від неї суду за нормами німецького права, отже вона чинила суд на основі руського звичаєвого права.

Ці події відбувалися в період матріархату, і не Пржемислав, а Лібуша була ініціатором їх одруження, і «тільки після її смерті жінки почали коритися чоловікам». До часів володарювання першого історично достовірного чеського князя Боривоя (861 р.) легенда вказує на сім поколінь нащадків Лібуши, отже йдеться приблизно про 200 років, що узгоджується з імовірною датою появи хорватів на Влтаві.

На жаль, панування хорватів у регіоні Праги не було довгим, і в період між 806 р. і 845 р. сюди прийшли чехи. Про це свідчить перелік імен нащадків Лібуши та Пржемислава, перші чотири з яких є руськими (Немислав, Мната, Воїн, Виїслав), а останні — чеськими (Кржемислав, Неклан, Гстивой).

Від найдавнішого руського періоду історії міста за-

лишилися тільки руїни хорватських городищ на Градчанах та Велеславині (Мала Страна), Вишеград (на правому березі Влтави) і сама назва — Прага.

Однак, це не означає, що руський період історії Чехії на цьому завершився. До 995 р. ще існувала Велика Хорватія, боротьба за Дулібію тривала аж до кінця XIII ст., тому ці землі є частиною історії Русі до XIII ст.

Навіть пізніше, в XV ст., коли асиміляція перетворила хорватів і дулібів на чехів та німців, у глибині етнічної, політичної, духовної та культурної історії протікали процеси, які зробили ці колишні руські регіони основними центрами опору тотальній германізації і врятували чехів від етнічної катастрофи.

Подібне відбувалося тоді в Угорщині, колишні руські регіони і руська культура врятувала поляків та румун від латинізації, що свідчить про історичну місію руського етносу: руський етнос є стовбурним етносом усього слов'янства.

Навіть Грушевський, засліплений роллю Наддніпрянщини в українській історії, не приділив достатньої уваги руським регіонам у Польщі, Угорщині та Румунії, а Чехію взагалі оминув. Коротенької згадки Костянтина Багрянородного про Велику Хорватію, повідомлення «Фулдських анналів» про «Primores» (тобто «Велике») хорватське князівство, свідчення Веніаміна із Туделі про те, що територія від Праги до Новгороду була руською, для нього було недостатньо для широких узагальнень, а інтенсивні археологічні, етнографічні, антропологічні, лінгвістичні та гематологічні дослідження розпочалися тільки в наш час.

Руське минуле Чехії — це наше минуле ще й тому, що величезні маси населення колишніх руських земель під час гуситських воєн, релігійних переслідувань, після поразки на Білій Горі, в результаті економічних міграцій XIX ст. перебралися в Україну (до речі, саме в регіони, заселені нащадками дулібів, хорватів та волинян) і стали складовою частиною української нації. Мова йде не про тисячі, а про сотні тисяч людей (лише в XVII ст. католики вигнали з Чехії десятки тисяч сімей).

Якщо відсторонити етнічну сторону цієї проблеми, те, як вплинули русини на формування генотипу чехів, їх

психіки та ментальності, то найбільше вплинула руська складова на формування духовності і культури чехів.

Про найдавнішу історію чехів ми знаємо не з чеських, німецьких чи польських, а з руських джерел, написаних церковнослов'янською мовою в її південному, тобто давньоукраїнському варіанті, — «Житіє св. Людмили», «Житіє св. В'ячеслава», «Житіє св. Мефодія», «Нікольська легенда» та ін. (див. ПСРЛ. Т. XXII, 2. СПб. 1914.).

Від жупана Боривоя (861 р.) і до початку правління Болеслава I, панівною не тільки на території Великої Хорватії та Дулібії, а й у Чехії була Руська церква. До XI ст. слова «Русь» і «руський» майже не вживалися, тому в документах вона часто називається «словенською». Саме так воліють її називати сучасні чеські історики, хоча Нестор, говорячи «се бо то словенскі язык», називав полян, деревлян, полочан, волинян та інші руські племена і засвідчив, що «словенський язык (народ) і руський одно єсть». Єпископи цієї церкви тоді називалися руськими, а Даліміл звав русином навіть самого Мефодія:

*Ten arcibiskup Rusin biese
Msiu svu slovensky sluziese.*

Зрозуміло, що він мав на увазі не етнічне походження Мефодія, а паству його церкви, яка складалася переважно з русинів, що населяли тоді Чехію, Моравію, Словаччину, Паннонію, Польщу, а також і те, що на мову місцевих русинів Мефодій переклав церковну літургію (не виключено, що Мефодій переклав її спочатку на давньоболгарську, а вже пізніше його руські учні Горазд і Сава переклали давньоукраїнською).

Приналежності першого історично достовірного чеського князя Боривоя до Руської церкви Прага завдячує тим, що стала столицею чеської держави.

В легендах говориться, що за часів Лібуши хорватською столицею був празький Вишгород. Чехи свою столицю спочатку мали у Лівому Градці біля Жиротина. З «Житія св. Мефодія» впливає, що Боривоя намовив прийняти християнство з рук Мефодія якийсь руський боярин, який був присутній на цій церемонії. Коли князь повернувся до Лівого Градця, проти нього підняв повстання поганин Строймир. За допомогою Великої Моравії Боривой придушив цей виступ і переніс свою столицю до

Праги, де жили русини, і християн тоді було значно більше.

Тут, на місці колишнього хорватського городища, він розпочав розбудову Градчан, заклав церкву Пречистої Діви Марії, від якої тепер залишився лише фундамент.

Руською в цій церкві була не тільки літургія, а й архітектура. Усі найдавніші будови Празького Граду на його третьому подвір'ї є пам'ятками не тільки чеської, а й руської культури: церква св. Юра (тепер костел св. Іржи), латинський кафедральний костел св. Віта являють собою типово руську 3-нефну будову, яка потрапила сюди через Лемківщину та Угорщину.

Церкву св. Юра збудував у 920 р. князь Вратислав. Вірогідно, він був прихильником руської віри: подбав про нову церкву (своїх дітей він хрестив ще у старій церкві, яку збудував Боривой), наказав у ній себе поховати.

Однак, його дружина Драгомира, сестра сербського князя Стодорана, сповідувала латинську віру. Він наказав збудувати для неї каплицю св. Віта. На відміну від свого чоловіка, вона не відзначалася толерантністю, і після смерті князя у 921 р. для вірних Руської церкви у Празі розпочався період важких випробувань.

Драгомира перехрестила своїх дітей за латинським обрядом (тоді В'ячеслав і став Вацлавом), а що діти були ще малі, то фактично взяла владу у свої руки. Цьому активно противилася її свекруха — дружина князя Боривоя Людмила. Тоді правителька організувала проти неї змову бояр, і стару княгиню підступно забили біля граду Тетин.

Вірогідно, княгиня Людмила мала значно більший вплив на виховання В'ячеслава, ніж рідна мати, і щойно він підріс, то усунув Драгомиру від влади, а прах Людмили у 924 р. з величезними почестями наказав перенести до церкви св. Юра (Георгія).

Князювання Вацлава тривало до 929 р. Він протривав латинізації Чехії, був толерантним до русинів і залишив по собі добру пам'ять в народі. Його правління описує руське «Житіє» («Поставили чесі князя В'ячеслава на столе дедині»): він був прихильником руської віри, тримав при королівському дворі багато руських бояр і дружинників («Вацлав седва усе бойери і дружину в пала-

ту»). До нас дійшли такі їх імена, як Тур, Гневша, Честа, Туж, Тин та ін.

Зовсім іншої вдачі був його брат Болеслав. Щоб позбавитися конкурентів, він отруїв Вацлава, запросивши його до Старого Болеслава, мав намір позбутися також рідної матері, але вона утекла в Хорватію до своєї дочки, яка вийшла за місцевого князя з роду Марквартів.

Хоча Болеслав I зробив для чехів значно більше, ніж Вацлав (вів боротьбу з німцями, приєднав до Чехії землі пшован, злічан і частково хорватів), але народ так його ненавидів, що у 932 р. він мусив покаятися і урочи-сто переніс прах брата Вацлава до церкви св. Юра в Празі.

Культ Людмили і В'ячеслава поширився на всю Русь (це ще одне свідчення того, що Велика Хорватія становила тоді з Руссю одне ціле). Фрески із зображенням св. Людмили були в церквах навіть у Ярославській області, «Житіє св. В'ячеслава» і «Житіє св. Людмили» збереглися тільки в Україні, хоча написані на території сучасної Чехії, вірогідно у Сазавському монастирі (в Чехії ці «Житія» збирали та нищили єзуїти, і тільки незначна їх частина потрапила до бібліотеки Оломоуцького єпископства).

Вацлав-В'ячеслав став для чехів не тільки святим, а й національним героєм, його ім'ям названо центральну площу Праги. З руського символу боротьби з латинізацією він поступово перетворився на символ боротьби з германізацією, тимчасом як ревного католика Болеслава I чехи прозвали Грізним і не надто ним пишаються (в Празі, біля Вишгорода, є вуличка Болеславова, і то ще невідомо, чи вона названа на честь цього князя).

Прага, однак, завдячує Болеславу не тільки активною територіальною експансією, а і початком інтенсивної забудови міста кам'яними спорудами, що відзначив арабський купець Ібн Якуб, побувавши тут у 967 р.

Найвизначнішою з них був костел св. Віта, у 973 р. перетворений на кафедральний. Розбудова цього храму тривала протягом цілого тисячоліття, його західна частина була завершена лише у 1929 р. Найбільш цінні з мистецької точки зору роботи були виконані у XIV ст., за часів панування Карла IV. Він був симпатиком руської віри

і у 1363 р. поставив біля костелу статую св. Юрія Змієборця, а також в тому ж році розпочав будівництво каплиці, куди переніс тіло св. Вацлава.

Усі чеські хроніки, за винятком Даліміла, який підкреслював величезну роль в історії Чехії хорватів, починають свою розповідь про минуле цієї землі з часу вступу на празький трон ревного католика Болеслава I, свідомо ігноруючи період, коли Руська церква була тут панівною. А тим часом процес витіснення Руської церкви був досить болісним і, як впливає з подій часів правління Карла IV, тривав понад 400 років.

Наступ латинської віри насамперед відчула на собі Прага. Чехи досить швидко переорієнтувалися на захід, і руська віра зосередилася переважно на давніх руських землях, тобто в Дулібії та Хорватії, які належали тоді до Списького єпископства, заснованого учнем Мефодія Гораздом.

Коли у 973 р. постало питання про утворення в Празі католицького єпископства, Папа Римський через сестру Болеслава II Младу поставив йому обов'язкову умову, щоб єпископом не стала людина, «яка належить до обряду чи секти болгарського або руського народу». Церква св. Юра (Георгія) була негайно перетворена на костел св. Іржи, згодом її передали жіночому монастирю, і так вона проіснувала до наших днів. Служба руською мовою провадилася лише в церкві св. Спаса (Крижовницька площа біля Карлова моста), яку згодом перетворили на костел св. Сальватора.

Центр руської віри з часу утворення католицького єпископства перемістився з Праги до Любича (Лібіце), який був тоді не тільки столицею хорватського князівства Славників, а і цілої Великої Хорватії (в історичних документах є згадки, що його кордони сягали Бугу і навіть Стиру).

У Любичі було дві руські церкви (Пресвятої Богородиці та св. Юра (Георгія)). Зображення останньої (типово руська тринавна будова з цибулястими куполами) збереглося на воротах кафедрального костелу в Гнезно, де певний час перебував прах св. Войцеха (В'ячеслава), нащадка князя Славника. Прикметно, що лише цей В'ячеслав перехрестився на католика, а решта членів кня-

зівської родини належали до Руської церкви і носили руські імена (Славник, Стережислава, Собеслав, Порей, Доброслав). Князі ще трималися руської віри, і від Любича і до Стиру панівною тоді була Руська церква (у Кракові в той час також сиділи руські єпископи Прокіп та Прохор).

У кінці X ст. ситуація кардинально змінилася. Майже одночасно Чехія, Польща і Київська Русь вдарили на Велику Хорватію і поділили її землі між собою. Чеський король Болеслав II скористався тим, що «чехині» Адельта і Малфрида були дружинами Володимира Великого і через них намовив київського князя вдарити на Велику Хорватію і поділити її. Вже у 992 р. є повідомлення з «Гільдесгеймських анналів» про сутички Болеслава Хороброго «contra Ruscianos» (мова йде або про похід Володимира Великого на Віслу, або про перший напад поляків на Краків, після чого київський князь також «пішов на хорватів»).

Болеслав II у 995 р. зруйнував Любич і, як свідчить Кузьма Празький, «просунув кордони Чехії до гір, що за Краковом і зветься Тритри (Татри)». Під 996 р. руський літописець з тріумфом описує спільний русько-угорсько-чеський кордон, а це означало, що в жертву тоді була принесена величезна руська держава Велика Хорватія.

В Любичі були зруйновані усі церкви, і руська віра в Чехії з того часу стала катакомбною. З «Хроніки Сазавського монастиря» видно, що його засновник був змушений переховуватися. Так тривало до 1033 р., аж поки на чеський трон не сів князь Олдржих і дозволив Прокопу заснувати православний монастир на річці Сазаві, яка вже протягом багатьох століть була природним кордоном між племенами дулібів та чехів.

Хоча Сазавський монастир був не єдиним монастирем Руської церкви на території сучасної Чехії (з Моравії, наприклад, походять так звані «Київські листки» на глаголиці), але переважна більшість пам'яток давньоруської літератури була створена тут, у Сазаві («Бесіди Папи Григорія Великого», «Убієніє св. В'ячеслава», «Житіє св. Віта»). Аналіз чеської духовної пісні «Господи, помилуй нас» (як, до речі, і польської «Богородиці») показує, що обидві мають руську першооснову. Схильність до ру-

ської літургії виказує також автор першої церковної історії про св. Войцеха монах Християн.

Отже, незважаючи на територіальну відокремленість, в духовному плані Чеська Русь XI–XII ст. ще становила одне ціле з Київською Руссю. На території Чехії тоді був поширений культ Георгія Змієборця, руський культ Бориса та Гліба. Своєю чергою, в Київській Русі аж до Волги поширилася руська духовна література, яку творили монахи в Чехії, і це стало для неї спасінням, адже пізніше на території Богемії та Моравії руські книжки спалили єзуїти.

Про вплив Руської церкви в той час говорить той факт, що король Вратислав II, одружений на Сватаві, просив Папу Римського визнати в Чехії літургію руською мовою і, незважаючи на його відмову, коронувався у 1086 р. в Майнці за латинським, а в Празі — за руським обрядом. Є свідчення, що після його смерті у 1092 р. по всій Чехії їздили католицькі ієрархи та переосвячували після «псевдоєпископів» костели: отже Руська церква за часів Вратислава II майже повернула собі втрачені позиції. Саме тому вже у 1097 р. чеський король Бржетислав, який ненавидів свою мачуху Сватаву і одружився із сестрою німецького графа Альберта, видав указ про повну заборону руської літургії на території своєї держави. В Хорватії це було реалізовано досить швидко, а що Дулібія корилася йому лише формально, то у Конопниці, Клокотах біля Тabora, Індржиховому Градці, Торгових Свинах та інших містах колишнього руського князівства релікти руської віри, особливо щодо культу Георгія Змієборця, зберігалися ще досить довго.

Отже, одні чеські князі підтримували руську церкву, а інші жорстоко переслідували і перетворювали на катакомбну. Певно, давалося взнаки те, що хорватка Лібуша була засновницею роду Пржемиславичів: більшість симпатиків руської віри або походили з території Хорватії, або були одружені з княгинями руської крові (першою дружиною Вратислава II була донька Андрія I та Анастасії Ярославни Адлета, другою — Святослава (Сватава), донька київської княгині Добронєги). На вимогу Сватави король збудував у Вишеграді у 1080 р. церкву св. Петра і Павла, де була похована вона і Вратислав (на жаль, з

усього комплексу давньоруських храмів збереглася тільки каплиця св. Мартина).

Ще одна спроба відродження Руської церкви сталася в XIII ст., коли чеський король Пржемислав Оттокар II одружився з донькою чернігівського князя Ростислава Михайловича Кунгутою Ростиславною. Рік її народження (1244 р.) і рік освячення руської церкви біля замку Фюзер в Угорщині (маєток батька) майже збігаються, тож вірогідно церква була збудована для хрещення княжни. Хоча для одруження з королем вона була змушена перейти у католицьку віру, але німецькі джерела звинувачують її у тому, що вона таємно сповідувала руську віру і виховувала у ній свого сина — майбутнього чеського короля Вацлава II.

Ось чому одразу після смерті Оттокара II, німці відібрали у неї дитину і вислали на «перевиховання» до Німеччини, але це їм не допомогло викоренити повагу до Русі і руської віри. Хроніка «*Aulae Regiae*» розповідає про візити до короля священників з «Греції, Русі та далеких закутків Угорщини» (певно, Грушівського монастиря), які здійснювали богослужіння грецькою, а часом, і руською мовою, про замилювання Вацлава II руським живописом свідчить оформлення його резиденції та каплиці в Збраславі.

Кунгуту Ростиславну поховали в Празі, в колишній церкві св. Варвари на території монастиря Агнешки Пржемиславни (тепер на вул. Мала Клаштерська), там збереглася плита з відповідним написом. Її унікальний руський хрест київської роботи XII ст. потрапив до скарбниці костелу св. Віта. Певно, це був подарунок батька до її хрещення в церкві Фюзера, але в Чехії його називають «Завісів хрест» (Завіса отримав його у спадок від дружини Кунгути, чиїм другим чоловіком він був; цей хрест зберігався у Вишебродському монастирі).

Якщо схильність до Руської церкви і руської культури Вратислава II, Оттокара II і Вацлава II можна пояснити їхніми руськими коренями, то причини толерантності до Русі Карла IV невідомі (щоправда, його четвертою дружиною була Еліза з Помор'ян, а прабабцею Кунгута Ростиславна).

Карл IV (1346–1378), зважаючи на повну відсут-

ність руських монастирів у Чехії, знову запросив до Праги руських монахів з Угорської Русі. Згодом, він викупив у Франції та передав бенедиктинському монастирю Емаус в Празі «Реймське Євангеліє», написане кирилицею, і наказав продовжити його далі на руській мові. Монахи, які працювали над ним, у 1390 р. зробили приписку, що його «подло русского закону псал єсть святи Прокоп» (тобто Прокіп із Сазавського монастиря в XI ст.) і що «то письмо русько дал небоштик Карел Чверти» (Анна Ярославна їхала у Францію через територію Чехії, тож певно це Євангеліє привезла до Реймса саме вона).

Євангеліє в Празі продовжили писати на мові місцевих русинів, але не кирилицею, а з використанням латинського алфавіту. Саме в такому вигляді руське письмо і руська літургія були відновлені в Чехії, в тому числі в церкві св. Спаса, яка ще функціонувала тоді в Празі, а також у бенедиктинському монастирі. Останні свідчення про наявність у Празі руської літургії походять з 1390 р., але за часів панування Вацлава IV вона знову була заборонена, церкву св. Спаса передали єзуїтам, а бенедиктинці переїхали до Кракова, де королева Ядвіга наказала відновити руську службу в церкві св. Христа на Клепарі.

Отже, Карл перебував під впливом ордену св. Бенедикта, який терпимо ставився до православ'я і мав на меті об'єднати усі гілки християнства під владою Папи Римського. Це підтверджується також тим фактом, що до складу Празького єпископства у 1371 р. була приєднана Волинь, але призначені Папою єпископи (Гинько, а потім Микола Чех) не поїхали до Володимира-Волинського, а керували єпископством з Праги.

Ідея об'єднання християнських конфесій знайшла підтримку не тільки у Карла IV, а у й Русі: настоятелем монастиря в Острозі князь Федір Данилович Острозький зробив (1390 р.) Яна Чеха.

Цей період часткової реанімації руської віри позначився на подальшій долі Чехії та її народу. Останні миттєвості існування Чеської Русі дали могутній поштовх до відродження Чехії як слов'янської країни. Письмо «подло русского закону» на основі латинки трансформувалося в чеське. У XIV–XV ст. часто зустрічаються написи, які дослідники не можуть однозначно кваліфікувати як чеські

чи руські (наприклад, запис української пісні в чеській «Граматиці» Яна Благослава чи напис на вежі замку в Турнові).

Чеська культура значною мірою постала унаслідок інфільтрації руської культури в латинську. В живопису тривалий час використовувалися теми з легенди про Георгія Змієборця (Конопіште, Індржихув Градець), а в архітектурі типово руські кам'яні вежі-стовпи (розсіяні по всьому просторі від Бездежа до Холма і Ствп'є) трансформувалися спочатку в гради, а згодом у замки. У Празі Карл IV поставив знаменитий міст і, ніби данину давньому руському минулому цих земель, статую св. Георгія в Граді, кафедральний костел св. Віта з каплицею св. В'ячеслава (Вацлава), який став у чехів символом боротьби з германізацією країни.

За часів Карла IV Прага стала центром не лише чеської, а й європейської культури. Прикметно, що більшість діячів чеської культури XIV–XVI ст. (історики Даліміл та Данило Велеславин, письменники С. Фляшка і Т. Штитний) походили із земель колишньої Великої Хорватії (XVI ст. дослідники чеської історії називають «віком Велеславина»).

Русь тоді розчинилася в Чехії, але отримала й певну користь, особливо в галузі освіти. У 1348 р. Карл IV заснував у Празі перший на слов'янських землях університет, і на поч. XV ст. тут уже навчалися 2 тис. студентів та працювали 300 викладачів.

Протягом II пол. XIV ст. — I пол. XV ст. не тільки для русинів Чехії, Польщі, Словаччини та Угорщини, а й для цілої Русі це був єдиний вищий навчальний заклад (нині на вул. Желязна біля Староместської ратуші). Сучасні українські історики ніяк не можуть збагнути, що в документах університету студенти зазначалися не як русини, а як чехи, поляки, литовці чи угорці — за країною, а не за походженням, тому треба дивитися на імена та прізвища студентів, а також на місцевість, звідки вони були родом. У своїй промові про роль Карлового університету в європейській освіті його професор Андрій з Бродів (1360–1427), сам русин, поставив русинів за чисельністю на 2-е місце після німців («Esse Pruteni, esse Rutheni, esse Poloni...»), тимчасом як в офіційних звітах вони пе-

ребували мало не на останньому місці. Професор знав, що русинів вчиться в університеті значно більше, ніж етнічних поляків, чехів, угорців та англійців.

Крім Андрія, серед викладачів Карлового університету руського походження слід згадати Прокопа, Лукаша, Лавра Красовицького, Мартина Русина, Маврикія Рвачку, Матвія з Кракова (у Кракові тоді русинів було не менше, ніж у Львові).

Студентів з Великої України, оскільки вона тоді входила до складу Великого Князівства Литовського, називали «литвинами». З 1398 р. вони мали свою «Литовську бурсу», в якій жило 12 студентів, переважна більшість з яких були русинами.

Спочатку ця бурса містилася в будинку біля королівського замку на Градчанах, згодом купці Криж та Непрон за 200 празьких грошей купили для неї у 1411 р. будинок ближче до університету. Там вона проіснувала до сер. XV ст., до часу, коли Краківський університет перевищив Кароліnum. Цим він насамперед завдячував найвидатнішому руському вченому часів середньовіччя Мартину Русину з Журавиці, який у 1455 р. жив у Празі і переніс до Кракова багато чого з Празького університету. Мартин Русин, зокрема, заснував кафедру астрономії, яка згодом виховала Коперника.

У Празькому університеті навчався Франциск Скорина, який у 1519 р. видав свою «Біблію Рускаю». Після Фіоля і Ториснянського це була третя спроба видання книг церковнослов'янською мовою. Мова книг Фіоля була наближена до її південного (українського) варіанту, а Скорини — північного (білоруського).

За часів Карла IV, з його ідеєю злиття православ'я з католицтвом, руська віра в Чехії почала трансформуватись в рух, який згодом назвали гусизмом. Вже при Карлі IV проповідь ідей Реформації католицької церкви в Празі розпочали Матвій з Янова та Ян Милич, але теоретично обґрунтував її і доніс до народних мас Ян Гус із Гусинця в колишній Дулібії.

Він проповідував у Празі у Вифлеємівській каплиці (на Бетлемській площі). Цікаво, що тоді ж він наглядав за Литовською бурсою, де жили русини з України (певно, як виходець з Дулібії, він ще розумів руську мову, тому

його і призначили на цю посаду). Мало не усі вихованці Литовської бурси стали провідниками ідей гусизму в Україні та Литві, і можливо, що саме зустрічі з представниками православ'я нагадали Гусу про минуле Руської церкви в Чехії і спрямували його думки у відповідному напрямі. (У XV ст. про «давню православну традицію в Чехії» згадав в своїй «Хроніці чеській» Богуслав Білейовський, а в 1537 р. і Павло Странській в своїй «Богемії». У 1789 р. на це звернув увагу Х. Шмідт, а пізніше В. Ганка; обидва дійшли висновку, що гусизм є «продовженням старочеського православ'я»).

Подібні переконання панували у XIX ст. і в Україні. Не випадково Тарас Шевченко написав про Я. Гуса, що він:

*Не дав потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.*

На жаль, російські шовіністи (Будилович, Аксаков) перехопили ініціативу і перетворили реальне чесько-українське минуле на міфічне чесько-російське, що викликало категоричне неприйняття європейською наукою, чим, власне, і пояснюється замовчування багатьох фактів періоду гусизму.

На соборі в Констанці були присутні київський митрополит і 300 православних священників, які вели переговори про унію католицької та православної церкви (вони не знали латинської мови, і перекладачем у них був професор Празького університету Маврикій Рвачка). Ці переговори не мали результату з багатьох причин, у т.ч. через спалення Яна Гуса. Донині замовчується той факт, що проти його страти виступили тільки делегати з України, зокрема Андрій Балицький і «руський герцог» (князь Федір Острозький), який згодом якийсь час був королем Чехії.

Найкращі уми України зрозуміли вчення Гуса як вияв давніх руських традицій і Руської церкви в Чехії. Князь Костянтин Острозький мав намір об'єднати українське православ'я з церквою гуситів і у 1599 р. скликав у Вільно спільний собор, але через пиху наших попів з об'єднанням нічого не вийшло.

Ось чому духовна революція в Чехії XV–XVI ст. нам

не чужа, вона є не тільки еволюцією тут руського етносу, а й важливою сторінкою історії самої України.

Символами цього періоду в Празі є Вифлеємівська каплиця (яку, до речі, як і Литовську (Руську) бурсу, фундував купець руського походження Криж), Староместська площа з Тинським храмом. Саме тут спалахнула та іскра, яка роздмухала полум'я Реформації по цілій Європі і створила ту цивілізацію, якою вона так пишається сьогодні.

Лише Н. Дейвіс наважився написати цілісну історію Європи (не тільки на захід, а й на схід від Ельби). Він був шокований тим, що західні вчені навіть тепер починають Реформацію не від Гуса, а від Лютера та Кальвіна, лукаво «забуваючи» згадувати про те, що найвидатніший вчений часів середньовіччя, який дробив справжню революцію у свідомості людей, навчався не в Кембриджі, Сорбонні чи в Болонському університеті, а на кафедрі Мартина Русина у Кракові.

Врешті-решт, цьому не слід дивуватися, інакше Заходу доведеться відмовитися від багатьох стереотипів, залишити менторський тон і визнати унікальну роль поляків, чехів, а з ними і русинів у розвитку світової цивілізації.

Під час гуситських воєн в історії Чехії і України стала неординарна подія: у 1422–1431 рр. чехи мали своїм королем українського князя Федора Дмитровича Острозького (батько — князь у Новгород-Сіверському, мати Анастасія Олегівна).

У 1415 р. Федір Острозький на соборі в Констанці протестував проти страти Яна Гуса (це його німецькі хроніки назвали «руським герцогом»). Його часто плутають з Корибутом-Вишневецьким, вважають своїм Замойські та Зборівські. І проте в хроніці Томаша Присухи його названо «герцогом Von Ostrog», а на документі міської ради Оломоуца поруч з його ім'ям є автентична печатка роду князів Острозьких.

Він з'явився в Чехії у 1422 р. і спочатку діяв від імені Вітовта, якому гусити запропонували корону. В Унічові (Моравія) він і заявив, що від імені Вітовта бере усю владу в країні, причому прийняв тоді і католицьке, і православне причастя.

На сеймі у Чаславі він дав клятву охороняти права та свободи чехів і 16 травня 1422 р. вступив до Праги вже як «король чеський та моравський маркграф».

Таборити спочатку зустріли його насторожено, але після того як він проголосив війну Сигізмунду Угорському і штурмував разом із своїм 7-тисячним загоном волинян і галичан Карлштейн, Ян Жижка навіть назвав його своїм сином.

Відкритий перехід Острозького на бік гуситів, взяття ним реальної влади над Чехією обурило не тільки литовського князя, а й монархів Європи. Вітовт негайно виїхав на зустріч із Сигізмундом Угорським до Кежмарку і фактично зрадив не тільки Острозькому, негайно відкликавши його додому, а й чехам, віддавши їх на поталу католицькому королю.

Серед самих чехів тоді також почалася боротьба таборитів з чашниками, Острозький не міг догодити усім, тож і залишив Чехію та повернувся додому. Пізніше він повернувся, брав участь у багатьох битвах на території Чехії, Угорщини, Польщі та Литви (Устя-над-Лабою, Домажлице, Бржецлав, Годонін, Жиліна, Гливиці, Ченстохова, Корчин), знову почав титулувати себе чеським королем, але успіху 1422–1423 рр. вже не повторив і загинув у 1439 р. в битві під Гротниками (щодо дати його загибелі є різні версії).

Вплив руської складової на історичний розвиток Чехії не обмежився лише сферою духовності та культури, і політичний чинник не був пов'язаний лише з ім'ям князя Острозького.

Чеські історики не упускають нагоди підкреслити, що українці запозичили у них такі слова, як герб, шляхта, брама, місто, вірш, але «забувають» при цьому, що до 1187 р. уся номенклатура чеських термінів державотворення була руською (князь, жупан, пан, боярин, суддя, конюший, чашник), а вже потім, від німців, були запозичені такі поняття, як король, герцог, граф, барон та ін. Навіть легенда про витоки чеської державності пов'язана з хорватським князем Краком та його дочкою Лібушею, і вірогідно саме хорвати принесли після битви під Унгостом в Чехію зразок державного устрою, запроваджений князем Самославом (Само) на території Угорщи-

ни.

Руська складова в історії Чехії не тільки відіграла роль генетичного та інтелектуального донора чеської нації, а й, починаючи від процесів поглинання Великої Хорватії і до утворення у 1918 р. Чехословаччини, визначила основний напрям її територіального та геополітичного розвитку на схід.

Руський вплив на політичні процеси в Богемії тривалий час матеріалізовувався племінними центрами хорватів і дулібів у Краківці, Вишгороді, Михайловцях, Турнові, Гостинному, Дудлебах, які в сер. X ст. династія Славників об'єднала в одне державне утворення під назвою Велика Хорватія (Костянтин Багрянородний писав, що на чолі її стояв один князь, щоправда, залежний від німців).

За свідченнями Ібн Якуба 966–967 рр., ця Велика Хорватія включала Богемію і Моравію, мала дружні відносини з Краківським князівством білих хорватів, звідки руські купці їздили торгувати до Праги. Сама Прага (Фарага) тоді становила окреме князівство, яке від 973 р. почали називати Чехія (з папської булли 973 р. зрозуміло, що на території Богемії тоді існували два князівства — Чехія і Хорватія).

Захопленням та руйнуванням хорватської столиці в Любичі чехи розпочали свій «дранг нах остен». Тривалий час ще йшла боротьба за хорватські землі в Моравії та Сілезії, ціла епопея в чеській історії пов'язана із змаганням за хорватський спадок з поляками (Сілезія і Краківська земля), лише в XIII ст. остаточно була приєднана Дулібія.

В XVI ст. ініціативу у чехів перехопили австрійці. Це стримало просування чехів на схід. Остання крапка була поставлена лише у 1918 р., коли держава чехів нарешті поглинула усю територію, яку займала в X ст. Велика Хорватія. Результатом етнічних процесів на колонізованих територіях було змішування чехів з русинами і утворення ще однієї нації, про яку до XVI ст. нічого не було чути, а саме — словацької.

Руська складова відіграла також величезну роль у формуванні політичної та духовної еліти чеської держави. Згадаймо хорватку Лібушу, засновницю династії Пржемиславичів, на пражькому троні сиділи руські княги-

ні Перемислава (дружина Болеслава III) та Кунгута Ростиславна (дружина Оттокара II).

Руських матерів мали чеські королеви: перша дружина Вратислава II Адлета (мати Анастасія Ярославна), його друга дружина Святослава (Сватава) (мати Добро-нега Святославна), дружина Бедржиха Єлизавета (мати Єфросинія Мстиславна), дружина Собеслава I Адельгей-да (мати Предслава Ізяславна).

Дулібські князі також не забували про своє руське походження. Вітковці, наприклад, породнилися з сілезь-кими Властовичами (гербу Лебідь), а Бржетислав IV з Ро-семберку взяв за дружину руську княгиню Марію, від якої мав сина Генрика фон Плауена (в документах 1167 р. він згадується як «Henricus dictus Ruse»).

Частку руської крові від своїх матерів мали такі че-ські королі, як Владислав I, Оттокар II, Вацлав II, Вац-лав III.

Це тільки для радянських істориків проблема кров-них зв'язків не мала жодного значення, а серйозні вчені за допомогою цього фактору давали характеристику осо-бистості та пояснювали дії та вчинки того чи іншого пра-вителя.

Подібну картину ми бачимо в Чехії, і найбільш яск-раво це проявилось в роки правління сина Кунгути Рос-тиславни Вацлава II.

Західні джерела твердили, що Оттокар II покинув Марію Бабенберзьку та одружився з донькою руського князя через її надзвичайну красу, проте насправді роль Кунгути Ростиславни у замиренні Дулібії була не мен-шою, ніж самого короля.

Її коронація відбулася в костелі св. Віта 25 грудня 1261 р. У королівського подружжя народилося 2 доньки (Агнеса і Кунгута), а у 1271 р. на світ з'явився нащадок трону, якому дали ім'я Вацлав II.

Хресна дорога Кунгути Ростиславни розпочалася із загибелі Оттокара II у 1278 р. Німці давно запідозрили її у схильності до православ'я, звинувачували, що вона православним виховувала Вацлава II (резиденція цього короля у Збраславі підтверджує правдивість цих звину-вачень). Вони замкнули ще зовсім малого короля разом із матір'ю в Празькому граді, а згодом вивезли в замок

Бездеж. Зрозумівши, що вплив королеви на сина збільшується, Вацлава забрали у матері і відвезли на «перевиховання» до Німеччини.

Подальші події (втеча королеви через підземний хід до Моравії, організація там народного руху проти німців, який повернув Вацлава II до Праги) наче призначені для пера О. Дюма. У 1285 р. Ростиславна несподівано вмирає у 40 років, залишивши 15-річного сина сам-на-сам із проблемами, які під силу не кожному досвідченому політику.

Вплив матері на короля не згас разом з її смертю. Подорослішавши, Вацлав II у 1289–1291 рр. зустрічається з галицьким князем Левом Даниловичем (одна з цих зустрічей відбулася в Празькому граді) і домовляється з ним про розподіл Польщі між Чехією та Руссю вздовж Вісли.

Його послідовність у вирішенні досягнутих домовленостей, коли Русь повернула собі усі свої етнічні землі по Віслу, а намісник Льва Даниловича з'явився навіть в Угорській Русі, свідчить, що руське виховання, яке дала йому матір, не пропало марно.

Не вина Вацлава II, що після смерті Льва Даниловича русини Малопольщі стали на бік поляків, вигнали чехів із Кракова і наділи на себе польський хомут, втративши при цьому не тільки Малопольщу, а й, вже в наш час, Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя. Самого короля у 1305 р., у віці 34 років, отруїли або поляки, або німці, а його єдиного сина — Вацлава III — задушили уві сні в Оломоуцькому замку.

На цьому династія Пржемиславичів припинилася, і чеський трон на сотні років опанували німецькі династії. Винятком було лише XV ст., яке можна назвати Руським.

У 1422–1431 рр., коли у Празі правив Федір Острозький, чехи переорієнтувалися на схід, забажали знову мати свою династію, і нею стала руська династія.

Вже в 1438 р. Бедржих із Страконіц та Пташко з Піркштейну запропонували обрати на чеський трон Казимира, сина руської княгині Софії Ольшанської та польського короля Ягайла. Поголос про невірність Софії королю ходив по всій Європі, тож ці чеські шляхтичі, напевно, розуміли, що династія Ягеллонів могла бути руською.

Вдова чеського короля вже навіть виїхала в Польщу, щоб одружитися з Казимиром, але проти цього категорично виступив Ватикан, і під приводом неповноліття сина Софії цей шлюб був відкладений. Через декілька років Казимир став великим князем литовським, і питання про його обрання на королівський трон в Чехії відпало.

У 1457 р. владу взяв Юрко з хорватських Подебрад (його обрали королем в Старомєстській ратуші). Зрозуміло, що через 500 років після захоплення чехами Любича та колонізації Хорватії він був радше чехом, ніж русином, але пуповина, яка зв'язувала його з рідним етносом, ще не була остаточно розірвана. Це видно не тільки з імені св. Юра, особливо шанованого в Русі, а й з його політики, спрямованої на те, щоб руські династії стали панівними не тільки в Чехії, а й в Угорщині (він посадив на угорський трон Матвія Корвіна з семигородського роду Волошиних, зробив так, щоб після нього, навіть усупереч інтересам власного сина, Прага потрапила в руки нащадків Софії Гольшанської (існують різні версії щодо того, хто був батьком її дітей; посилаючись на Длугоша, який перебував на королівському дворі і свідчив, що вона «любила тільки русинів», можна твердити, що він був русином).

Владислав Ягеллончик був коронований в соборі св. Віта 22 серпня 1471 р., і ця династія правила в Чехії аж до 1526 р., коли Людовик II загинув в битві з турками-османами під Мохачем.

Владислава сучасники називали Чеським, бо він багато зробив для величі Праги: розбудував Королівський палац на Празькому Граді, яким так нині пишаються чехи (грандіозний Владиславський зал вважається найвидатнішою пам'яткою мистецтва в Чехії). Проте чеські, і особливо угорські, історики ставляться до нього без пієтету, вважають його слабохарактерним королем, який погоджувався з усіма і усім говорив тільки «добре» (через це його улюблене українське слово угорці прознали його Ласло Добре).

Насправді, саме цій династії, в т.ч. Владиславу Добре, вдалося реалізувати те, про що мріяла королева Софія, — зібрати під своїм правлінням усі етнічні руські землі.

У 1471 р. Ягеллони вже володіли цілою Литвою разом з Україною, Польщею разом з Засянням, Надсянням, Лемківщиною, Холмщиною та Підляшшям, Пруссією разом із Сувальщиною. Король Владислав правив у Чехії та Угорщині, які включали колишню Велику Хорватію, Угорську Русь, Марморощину та Семигороддя. Протягом 1470–1478 рр. до цієї найбільшої на той час в Європі імперії Ягеллонів, на цілком добровільних засадах, приєднався Великий Новгород, кордони якого доходили тоді мало не до Уралу. Це був момент, коли в руках руської династії Ягеллонів були землі майже усіх давньоруських племен, за винятком в'ятичів (угро-фінська Москва помстилася потім новгородським словенам майже повним винищенням).

На жаль, поряд з позитивами, руський етнос характеризується і таким негативом, як лінь та розслабленість після досягнення важливої мети. Ця риса була особливо виразною в характері Людовика II, який спав мало не до обіду, не дбав про державні справи та фінанси (в кінці його правління він харчувався за рахунок своїх слуг) і занедбав армію, тож її за годину вщент розбили османи.

Загибель Людовика мала катастрофічні наслідки не тільки для Угорщини та Угорської Русі, а й для Чехії: до влади тут прийшла династія Габсбургів і здійснила повну германізацію не лише місцевих русинів, які, за винятком волохів, щезли з етнічної карти цієї країни, а й чехів.

Якщо простий люд емігрував з рідної землі лише через жорстокі переслідування за конфесійною ознакою (XV ст.), то руська шляхта була легшою на підйом, і не так через релігійні, як через економічні проблеми багато хто виїхав з Чехії вже у XIV ст.

Руська складова у панівних елітах Польщі, Росії, Угорщини, Словаччини, Румунії, Чехії була непропорційно великою. Хоча нащадки дулібських та хорватських князів в Чехії не складали 80% найвищого прошарку суспільства, як це мало місце в Польщі, але впливали на розвиток ситуації в країні часом не менше, ніж чеські королі. В Дулібії це були князі Дудлебські, Вітковці, Власовичі, Росемберки, які фактично правили тут аж до кінця XIII ст. і лише завдяки Кунгуті Ростиславні погодилися визнати свою залежність від Праги.

На півночі Моравії тривалий час панували Гербурти, Пухали, Пенезки, Кромери, Борки, Кетличі, Равичі, Кржицькі, Коломаси, Претвичі, а найбільшими магнатами тут були Властовичі, які, крім регіону Вроцлава, володіли Опавською Сілезією і яких приймали в Празі на рівні з коронованими особами (помилкою є вважати, що така шана пояснювалася тим, що Петро Властович був швагром польського великого князя Болеслава Кривоустого; насправді (у Ватикані збереглися документи) батько Петра — Володимир Властович — був названий «магнусом», тобто правителем Сілезії).

З Петром Властом пов'язана ціла епоха русько-польських взаємин, а у Празі він перебував у 1113–1115 рр. як посол і дав гроші на заснування Страговського монастиря (вул. Погоржелець біля Граду), а також, можливо, на реконструкцію колишньої церкви св. Георгія, перетвореної на костел св. Іржи (цю версію підтверджує той факт, що Петро перейменував свого сина Святослава на Ідзю, що в польській мові є аналогом Іржи).

Моравія, і особливо Опавська Сілезія були найближчі до основного руського етнічного масиву (навіть у ХХ ст. руські села були розташовані біля Старого Санча). Ось чому еміграція руської шляхти з теренів Моравії була найбільш масовою. Шляхта осідала переважно на землях Прикарпаття. Лише незначна частина подалася на Велику Україну і стала частиною української шляхти (Гербурти, Кржичевські, Претвичі, Равичі), а решту спіткала доля Мнішків, Любомирських, Потоцьких, Даниловичів, Тарновських, Дідушицьких та інших полонізованих шляхтичів руського походження, які переселилися в Польщу з території Угорської Русі.

У Чеській Хорватії правлячу династію Славників, яка походила з Гостинного (Градця Кральового), чехи повністю винищили вже у 1004 р. (прах св. Войцеха і 5 його братів у 1039 р. був перепохований у костелі св. Віта). Залишилися лише ті руські князівські роди (Хорвати (Ян Хорват загинув у 1424 р.), Лобковичі, Марковичі), які володіли землями біля Младого Болеслава, Турнова та Ічина.

Найбільш розрісся рід Марковичів (Марквартів), з якого пізніше виділилися Вальдштейни, Грушатицькі, Ми-

хайловські, Лемберки. Вже в XVI ст. німці значно обмежили їх володіння і звели їх вплив майже нанівець, до ролі звичайних шляхтичів. Чехія була далі від Русі, ніж Моравія, і масової еміграції тут, на відміну від останньої, не спостерігалось. Виїздили лише ті, хто категорично не міг примиритися з германізацією краю, економічним зuboжінням чи жорстокими переслідуваннями на релігійній основі. Серед імен тих нащадків білих хорватів, які все ж таки залишили Чехію, були такі відомі, як Орлики, Коперники, Одровази, Карабіци.

1526 рік став переломним в долі не тільки русинів в Чехії, а й самих чехів. Якщо Франциск Скорина до 1519 р. ще надрукував у Празі свій «Псалтир» та «Біблію Рускаю», то у 1620 р. була офіційно заборонена навіть чеська мова.

У 1626 р. Австрія запровадила нову Конституцію, згідно з якою $\frac{3}{4}$ земель, які належали чеській шляхті, були конфісковані і передані різним провідисвітам з Німеччини, Франції, Іспанії та Італії, які часто не були навіть дворянами. Чеська панівна еліта, яка намагалася протистояти німецькій експансії (у 1547 р. у Празі вибухнуло повстання, в результаті чого німці перенесли столицю своєї імперії до Відня, і місто перетворилося на провінцію), у 1618 р. наважилася на збройний виступ, але була розгромлена у Празі під Білою горою у 1620 р. І от через деякий час чеська шляхта стала в країні навіть більшим реліктом, ніж руська.

Найбільшим парадоксом в цій ситуації було те, що частина руської шляхти з теренів колишньої Хорватії спритно скористалася ситуацією і підтримала не чехів, а німців.

Про «загадку Вальдштейна» написані сотні історичних досліджень і літературних творів (сам Шиллер написав драму «Вальдштейн»), але річ у тім, що ці люди походили з території, яку чехи захопили у 995 р.

Звичайно, ані Альберт Вальдштейн, ані Марія Лобкович не почувалися (і через століття нещадної асиміляції не могли почуватися) русинами. Але й не стали чехами, тим більше чеськими патріотами. Певно, мав місце регіональний хорватський патріотизм і генетична пам'ять про те, що чехи вчинили з їх рідною землею щось недоб-

ре, і тому не варто перейматися їх долею, а максимально компенсувати те, що втратили попередні покоління.

Чехи вважають, що Вальдштейн завдав їм більшої шкоди, ніж німці, бо розорив сотні шляхтичів, за безцінь скупивши їх землю. Він мав доступ до монетного двору і довів інфляцію до 4 000%, завдяки чому скупив величезну кількість маєтків в різних куточках Чехії, які шляхом обмінів та шахрайства сконцентрував на території колишньої Хорватії, переважно навколо Ічина.

Можливо, Вальдштейн прагнув відновити колишнє хорватське князівство. Щось таке в його діях запідозрили чехи, і коли запропонували йому чеську корону, то після деяких роздумів він погодився.

Чи знав Вальдштейн у 1620 р., що робитиме у 1634 р.? Можливо, він справді мав такий план, адже Кеплер у 1614 р. склав йому гороскоп, де передбачив усе, що сталося. Так чи інак, а у 1620 р. він розпочав свою політичну діяльність як хорватський сепаратист, а завершив своє життя у 1634 р. на порозі чеського трону.

Марія Лобкович не займалася політикою, натомість такими ж методами, що і Вальдштейн, нагромадила величезні масиви земель, що зробило Лобковичів на кілька століть найбільшими магнатами Чехії (не виключено, що Лобкович діяла спільно з Вальдштейном).

Вже навіть європейські історики починають замислюватися над цим феноменом Центральної та Східної Європи: найбільшими магнатами Чехії XVII–XVIII ст. були Лобковичі і Росенберки, Польщі — Чарторийські, України — Вишневецькі, Угорщини — Раковські (Ракоци), Росії — Безбородьки та Розумовські. Їх можна називати чехами, поляками, угорцями чи росіянами, але усі вони походили з земель, заселених русинами, усі мали руське походження. Їхнє положення в цих країнах можна пояснити і потягом до влади та збагачення, і пасіонарністю.

У Празі найкращі будови і палаци належали Вальдштейнам та Лобковичам. Статки Альберта Вальдштейна були такими великими, що він власним коштом утримував 40-тисячну армію, збудував у 1624–1630 р. у Празі величезний палац (тепер Вальдштейнівська площа, №4), який не поступався королівському (навіть в стайні місткістю на 300 коней для оздоблення використали мармур).

Недалеко від Празького Граду, на вул. Волоській, стоїть палац Лобковичів, який збудував у 1707 р. архітектор Аліпранді.

Слід визнати, що двозначну роль в долі чехів відіграли не тільки Вальдштейни та Лобковичі, а й українські козаки на чолі із Ключковським, які у 1620 р. під час вирішальної битви на Білій Горі (біля замку Гвезда на півдні Праги, де тепер музей чи не найбільшого шанувальника українства в Чехії Миколи Алеша) вщент розбили кавалерію чехів і тим самим вирішили долю битви на користь німців.

Це не була помста за 995 рік чи реванш, бо останні походи руських князів на Чехію завершилися ще в XIII ст., і в XVII ст. українці вже не пам'ятали про Велику Хорватію (щоправда, Б. Хмельницький на переговорах з поляками вимагав від них повернення давніх українських земель аж по Віслу, а якби доля звела його з чехами, то, певно, він би згадав їм Велику Хорватію). Козаки просто були військовими найманцями, але в кінцевому результаті між чехами та українцями на довгі віки пробігла чорна кішка. Запорізькі козаки встановили тісний контакт з австрійським імператором Рудольфом II ще задовго до подій 1620 р., а саме у 1594–1598 рр., коли до Праги, на переговори про спільні дії проти Туреччини, приїздив їх посол С. Хлопицький. Рудольф приймав його в королівському палаці на Празькому Граді, подарував різні відзнаки та прапори і навіть частково взяв запорожців на утримання, що, можливо, і спровокувало ситуацію 1620 р.

У 1622 р. запорожців на чолі із Тараском запросив до Чехії вже сам Вальдштейн. Кажуть, що він отримав звання генералісімуса саме завдяки впровадженню у чеське військо козацької тактики використання легкої кавалерії, яка, не обтяжена обозами, швидко пересувалася на значні відстані і завдавала противнику раптові і дошкульні удари.

Останній раз українські козаки під орудою Носковського та Громадського пройшли через Чехію у 1636 р., коли в Італії біля Івру розбили французів, і залишили в Чехії про себе недобру пам'ять. Значною мірою це було гірким відлунням 1620 р., коли Габсбурги, наче дикуни,

виставили на Карловому мосту відрубані голови загиблих під Білою горою чехів, насадивши їх на козацькі піки.

Після 1620 р. свою етнічну ідентичність почали втрачати не тільки русини, а й чехи. Їх чисельність зменшилася на третину (в XVI ст. населення Чехії та Моравії становило 1,4 млн. чол.), а чеська культура була замінена німецькою (в сер. XVIII ст. були закриті останні чеські школи). Аж до кінця XVIII ст. у відносинах з українськими землями був період якогось суцільного провалля, і тільки студенти Карлового університету з Пряшівщини (Грохотський, Кабан, Дворський, Філицький, Гашко, Киянка, Тесак) намагалися підтримати ледь жевріючі зв'язки. Особливу роль відіграв один з перших українських професійних композиторів з Надсяння Григорій Горжицький (1664–1734), який навчався в Карловому університеті в Празі, а потім був капельмейстером кафедральної капели на Вавелі (автор відомих у XVIII ст. творів — «Ave Maria», «Missa», «Missa paschalis»).

Не можна сказати, що германізація обернулася для чехів і русинів одними мінусами. Навпаки, Прага стала типовим європейським містом, де гастролювали видатні актори, композитори і співаки, бували письменники і художники із світовим ім'ям. Особливо запам'яталися пражанам гастролі геніального Моцарта, який дав свій перший концерт 10 жовтня 1787 р. у приміщенні сучасного театру Й. Тила в Старому Місті. В Празі він жив на Угольній площі і часто заходив в кафе Штурма, де писав свого «Дон Жуана».

Однак мова має нерозривний зв'язок з генетикою людини, і порушення його негативно позначається на творчих здібностях людини. Німецькомовна Чехія не дала другого Бетховена чи Моцарта, але варто їй було повернутися до рідних першооснов, як світу були подаровані Дворжак і Сметана.

Першим поштовхом до відродження чехів як слов'янської нації було приєднання у 1772 р. до Австрії (а отже до Чехії (Моравії)) Галичини та Буковини. Крім глобальних змін в самій імперії, коли Австрія стала слов'янським домом з декоративним німецьким фасадом (населення імперії на $\frac{2}{3}$ стало слов'янським), руська складова знову відновила свій позитивний вплив на історичний

розвиток Чехії.

Саме з території Чехії німці вербували для Галичини чиновників та вчителів. Вони були вже німецькомовними, і в Галичині їх сприймали як німців, але з мемуарів сучасників випливає, що самі себе німцями вони не вважали, і перебування на теренах України-Русі лише ствердило їх в цій думці.

Особливо плідним було перебування в Галичині людей творчого складу. Тут служили чеські композитори Гнат Гельд (1766–1816) та Яків Голабек, який замінив на посаді в Кракові капелмейстера Горжицького. Багато чехів працювали в капелі Горки в Шамотулах та Іллінського в Романові, що на Волині (у т.ч. відомий співак Червінко). У Львові гастролював відомий віолончеліст із Праги Йосиф Гобельт.

Наближення кордонів України-Русі сприяло тому, що туди виїхала значна кількість викладачів музики і співу (Марес, Радвановський, Каливода, Дубровський, Зеленка), а також композитори Блум, Турек, Прац, Кріль.

Перебування на українській землі, в середовищі мелодійної української мови та чарівного фольклору, мало на германізованих чехів надзвичайний вплив. Можливо, вони відчували себе в рідному середовищі, могли порівняти українську народну культуру із західною, причому висновки були не на користь останньої. Йосиф Добровський, наприклад, вважав, що українська мова значно більш розвинена, ніж будь-яка європейська, що слов'янський розум більш гнучкий, ніж німецький, і на цій підставі у 1791 р. запропонував імператору Леопольду II зробити одну із слов'янських мов державною.

Найбільш глибокі та фундаментальні висновки після ознайомлення з Україною-Руссю зробив чеський публіцист Гавлічек, який першим зрозумів те, що стане аксіомою лише через декілька сотень років: українство є не тільки найбільшою слов'янською нацією та генетичним резервуаром усього слов'янства, а й об'єднавчою ланкою, яка у майбутньому з'єднає його в одне ціле.

Ці ідеї, спостереження та висновки тих, хто жив і працював в Галичині, поширювалися в чеському суспільстві і поступово впливали на суспільну свідомість чехів. Якщо раніше (зокрема й через негативи 1620, 1797 та

1813 роки) суспільна думка, яку представляли І. Борн та Й. Тесанка, була орієнтована на Росію як на єдину країну, що може звільнити чехів від іноземної окупації та денационалізації, то вже від сер. ХІХ ст. з'являються перші ознаки переорієнтації на Україну, хоча остаточно чехи зрозуміли азійську сутність російського імперіалізму лише після 1968 р. В числі перших чеських мислителів, які виступили проти ототожнення України з Росією та Польщею і звернули увагу на небезпеку шовінізму, який панує в цих країнах, були Карл Гавлічек-Боровський і Карл Зап, хоча їх думки тоді не знайшли широкої підтримки.

Наближення до України-Русі не могло не позначитися і на процесах, які відбувалися на землях колишньої Великої Хорватії.

На жаль, реставрація русинства тут не відбулася, і тільки Волоській Моравії це якоюсь мірою допомогло втримати свою етнічну ідентичність. На решті території як етнічні чехи, так і нащадки колишніх хорватів вже давно становили одне ціле, причому ця єдність базувалася не на чеській мові і чеській культурі, а на німецькій. Безумовно, вплив українства зі сходу став величезним поштовхом до відродження, але це відродження набуло рис не руського, а чеського. Проте майже усі видатні чеські будителі походили з колишніх руських земель.

Були, звісно, спроби реанімувати руську культуру і руське минуле. Йосиф Юнгман, наприклад, здійснив переклад «Слова о полку Ігоревім». Ганка, Йодль, Марек, Чепек і Ліска вели листування на кирилиці. А. Едлічка видав у Празі «Малоросійські пісні».

Найбільше цією ідеєю перейнявся Й. Кубек. Він знайшов текст 1424 р. на руській мові і довів, що і в ХVІ ст. ця мова в Польщі використовувалася як дипломатична. На території Словаччини та Польщі він назбирав близько 200 українських народних пісень, які хотів надрукувати у часопису «Kvety», але їх там «загубили». Пізніше Й. Кубек допоміг Головацькому надрукувати в Будапешті «Русалку Дністрову».

Однак, ці спроби були спорадичними, не скоординованими і не створили тієї критичної маси, щоб населення колишньої Хорватії визнало себе складовою частиною українського народу. Навіть Ганка, хоча і називав себе

русином, але ототожнював це поняття з російським народом, і тільки Марек розумів, що давньоруське минуле Чехії пов'язане з українством.

У середовищі вихідців з волоських земель виник рух, який можна ідентифікувати з галицьким «Руським Собором». Його члени (Вагилевич, Залеський, Земялковський, Цеглевич, Сапіга, Любомирський, Дідушицький) декларували себе русинами, причому вважали русинів польською етнічною групою.

Палацький писав, що він є чехом, але словенського походження. Його підтримали Коллар і Шафарик, які пішли далі і проголосили, що саме словени склали фундамент чеської нації. Як історики, вони знали, що назва «словени» до XI ст. передувала назві «русини» і що «словенський язик і руський одно єсть» (Нестор). У Словаччині, наприклад, частина русинів, як дослідив В. Гнатюк, тоді ще називала себе словенами. Але якщо в Галичині такий рух у середовищі панівної верстви висунув Шептицького і поставив питання про державність українського народу, то в Чехії цього не сталося, тут процес завершився утворенням ще однієї слов'янської нації — словацької.

Причиною цього була архаїчність мислення інтелектуалів волоського походження в Чехії: вони зациклилися на мефодієвському періоді до XI ст. Після революції 1848 р. з'явилася можливість запровадити в Австрійській імперії як офіційну українську розмовну мову. Однак, за порадою Бернолака та Радлінського, вони порекомендували австрійському уряду мову місцевих русинів X ст., тобто давньоукраїнську. Оскільки її вже не знали навіть священники, не те що пересічний люд, то з цього експерименту вийшов суцільний конфуз, і у 1859 р. її замінили розмовною мовою населення, яке проживало в регіоні Тренчина, Банської Бистриці та Мартина. Цю мову кодифікував Л. Штур, і це була чесько-руська мовна мішанка, яку назвали словацькою мовою. Так на етнічній карті Центральної Європи замість українського з'явився словацький народ.

Тим не менш, діяльність волохів в Чехії мала й позитивний результат для України. Вони значно краще знали проблеми українства, ніж інші європейські вчені. Шафа-

рик надрукував у 1842 р. статтю, в якій першим довів відмінність українського етносу від російського («Slovensky narodopis»).

Апофеозом їх діяльності було скликання «Слов'янського з'їзду» в Празі 1–12 червня 1848 р. Палацький, Шафарик і Гавлічек-Боровський дали делегатам той потужний імпульс національного самоусвідомлення, який і зумовив утворення у 1918 р. перших незалежних слов'янських держав (Росія не була і ще дотепер не є слов'янською державою, адже 80% її населення складає не руський, а угро-фіно-іранський елемент).

Палацький зголосився представляти русинів Угорщини, яких мадяри не пустили на з'їзд. Він найбільш радикально висловився проти політики етнічного гноблення з боку Будапешта і застеріг, що в майбутньому це може обернутися катастрофою для мадярів (що, власне, у 1849 р. і сталося).

Атмосфера з'їзду була надзвичайно доброзичливою для русинів, галицькі магнати Сапіга, Дідушицький і Любомирський оголосили себе русинами, хоча польська історіографія вже від XVI ст. вважала ці роди польськими. Палацький підтримував Галицьку делегацію в усіх питаннях. Знаючи про етнічний склад Східної Сілезії, він намовив русинів не відмовлятися від Західної Галичини, хоча вони були готові на цей крок (Палацький народився неподалік і знав, що в Східній Сілезії живуть такі самі русини-волохи, як він сам. На жаль, його сподівання, що там, як у Волоській Моравії, утвориться щось на кшталт Волоської Польщі, не виправдалися).

Австрійська влада 12 червня 1848 р. розігнала цей з'їзд, але він навіки залишиться в історії слов'янських народів, в т.ч. українського, адже цей форум дав колосальний поштовх до процесів політичного самовизначення, і українство як політична сила народилося саме тут. Зважаючи на ту роль, яку відіграли вихідці з колишніх руських земель в Чехії, Велика Хорватія не канула в Лету, її існування було історично виправданим.

Відтоді Прага знову стала близьким для кожного українця містом, своєрідним центром усього слов'янства. Тут бували Іван Вагилевич, Яків Головацький, Осип Бодянський, Ізмаїл Срезневський, Пантелеймон Куліш, Ми-

хайло Костомаров, Олександр Русов, Микола Лисенко, Іван Пулюй, Іван Франко та багато інших представників української інтелектуальної еліти.

Саме тут, на вул. Оплеталовій, у 1867 р. Вовк випустив перше видання безцензурного «Кобзаря», а Русов у 1876 р. видав двотомник творів Т. Шевченка. В кінці 60-х рр. XIX ст. у Празі над перекладом «Біблії» на українську мову працював П. Куліш (ще від часів королеви Софії чеський переклад є найбільш наближеним до українства).

У 1871 та 1877 рр. до Праги приїздив М. Драгоманов і встановив тісні контакти з редакціями «Листин» К. Тузімського та «Будучность» Л. Запотоцького. За його ініціативою тут відбувся «З'їзд студентства австрійських слов'ян», українську делегацію на який очолював І. Франко і який відіграв у політичному житті українства не меншу роль, ніж з'їзд 1848 р.: переважна більшість його делегатів, у т.ч. і чехи, підтримали галичан в їх полеміці з москвофілами.

У Празі в 1890 р. І. Франко надрукував програму «Української радикальної партії», яка поклала початок партійному будівництву в Україні. Разом з Павликом, Кобилянською та Маковеем він приїздив до Праги у 1895 р., на Етнографічну виставку.

На Промисловій виставці з успіхом виступив хор «Боян» зі Львова. У Празькій опері під прізвищем Сембріхової виступала українська співачка Параска Коханська.

Директором Німецької технічної школи в Празі від 1889 р. був видатний український вчений Іван Пулюй, який заснував тут «Українську Академічну Громаду». Празький університет, як і в XIV ст., знову став популярним серед української молоді. За статистикою, в 1900 р. тут навчалось близько 500 студентів з України. Вже у 1902 р. у Празі була заснована «Українська Громада».

Після подій 1848 р. чехи вже не сумнівалися у тому, чи існує український народ. Однак через наївні сподівання на Росію вони закривали очі на проблеми українства і так само, як Європа до 2004 р., мовчки погоджувалися на її перебування у пазурах російського імперіалізму та його українських посіпак. Виступити проти наважувалися

лише послідовні демократи; і прикметно, що вони переважно походили з території колишньої Великої Хорватії.

Зрозуміло, що вони вже були чехами, але цей феномен цікавий з точки зору впливу генетики на психологію, ментальність та уподобання особистості і свідчить про те, що зв'язок із рідним етносом може тривати дуже довго.

Крім Палацького, найбільш позитивно до України були налаштовані Рігер і Фріч, які вважали, що Україна має бути незалежною і від Росії, і від Польщі. Фріч у 1868 р. надрукував брошуру «Хай живе Україна!», і це в той час, коли навіть Головацький та Устиянович висловлювали сумніви в майбутньому свого народу. Отже, українські чехи тоді були більш послідовними у справі захисту українських інтересів, ніж українці.

У 1881 р. Єленек видав «Слов'янський збірник» із статтею Й. Гануша «О Малоруській мові», а Й. Кадлец надрукував своє дослідження про творчість Ю. Федьковича. О. Черни видавав у Празі «Слов'янський погляд», де постійно друкувався І. Франко. Українською етнографією займався І. Поливка, переклад українських книг на чеську мову в Празі здійснював Р. Гулка. Інтерес до українського минулого та української книги був таким великим, що в Празі, у Слов'янській бібліотеці, утворився величезний фонд україністики, унікальний навіть нині.

На вулиці Житній у Празі була відкрита школа «Новий Будець», яка базувалася на православних традиціях часів князя Боривоя, коли в ній вчилися представники усіх слов'янських народів. Для вивчення досвіду її роботи сюди приїздили Бодянський і Срезневський і багато чого запозичили для організації роботи народного шкільництва в Російській імперії, в т.ч. в Україні. Однак, коли австрійський уряд дізнався, що цю школу фінансує граф Уваров, її негайно закрили.

Найбільше зробив для української справи в Празі Ф.Рігер, автор статей про Україну в «Оттовому Науковому Словнику». Вражений дезорієнтацією українських інтелектуалів між Заходом і Сходом, він надіслав на ювілей «Общества ім. Качковського» вітальну телеграму українською мовою, що вивело галицьких москвофілів зі стану рівноваги.

Літературознавці вважають, що найкращі вірші про

Прагу, хоч і французькою мовою, написав українець Гійом Аполінер, Аполлінарій Костровицький (1880–1918), який відчув дух цього міста, і насамперед Градчан, краще за етнічного чеха.

Таким чином, симпатии українства в Празі були, хоч їх було небагато і майже всі вони походили з колишніх руських земель. Але загалом чеське суспільство сліпо вірило в те, що росіяни є слов'янською нацією, і свою долю пов'язували з Росією. Навіть Масарик і Бенеш бачили майбутнє Чехії під правлінням династії Романових, і тільки більшовицький переворот в Росії змусив їх повірити в можливість самостійного існування Чехії, а разом з тим скоригувати своє ставлення до українства.

Протягом 1920–1948 рр. центр вільного українського життя та української культури перебував не в Києві, і не у Львові, а в Празі. Уряд Масарика на утримання українських інституцій, розвиток української освіти і культури щороку виділяв 5% свого бюджету, тобто більше, ніж незалежна українська держава виділяє сьогодні (щоправда, з цих сум фінансувалася і російська еміграція). За 1922–1937 рр. чеський уряд профінансував ці видатки в сумі 555 млн. чеських корон. Масарик зі своїх власних коштів щомісяця переказував українській громаді 10 тис. корон.

Крім Українського Вільного Університету, першим ректором якого став Олександр Колесса, в Чехії функціонували тоді Українське історично-філологічне товариство, Товариство українських інженерів, Правниче товариство, Український Національний Архів, Український інститут суспільствознавства, Наукова асоціація, Філософсько-педагогічне товариство ім. Г. Сковороди, Український громадський видавничий центр, видавництво «Чесько-українська книга», «Пламя» та ін., які видавали близько 100 назв української періодики. У 1925 р. у Празі був заснований Музей визвольної боротьби України.

У 1921–1943 рр. в УВУ навчалося 11 617 студентів. За перші 10 років свого існування університет видав 27 підручників та монографій.

У Празі тоді працювали такі видатні українські інтелектуали, як М. Грушевський, Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Щербаківський, С. Смаль-Стоцький.

Літературознавці пишуть дослідження про Празьку школу української поезії, до якої належать О. Олесь, О. Теліга, І. Мазуренко, Є. Маланюк, О. Стефанович, О. Ольжич, У. Самчук (у 2002 р. тут була видана збірка їх творів).

До Праги приїздили такі видатні діячі радянської літератури і мистецтва, як О. Довженко, М. Ірчан, П. Тичина, Лесь Курбас, В. Підмогильний, В. Маяковський, який виступав у кафе «Опера» і мав величезний успіх. Отже Прага тоді була інтелектуальним центром українства і певною мірою врятувала наш етнос від національного, культурного та духовного занепаду (ще перед утворенням ОУН у Празі постала Легія Українських Націоналістів).

Священиком греко-католицької церкви в Празі був тоді отець Василь Гопко з Пряшівщини (у 1927 р. до Праги перевезли церкву XVIII ст. з с. Медведівці), а на вул. Ресела була православна церква Кирила та Мефодія (тут були оточені і знищені парашутисти, які біля лікарні на Буловці в 1942 р. здійснили замах на Гейдріха). На вул. Карловій дотепер стоїть церква св. Климента.

Українство в Чехії тоді представляли не тільки емігранти з України, чисельність яких становила 20 тис. чол., а й корінне населення цього краю, включно із Закарпаттям, Пряшівщиною та Спишем. Цей Український Ренесанс позначився на чехах, які мали руські корені. По землях Волоської Моравії та колишньої Хорватії пройшла хвиля зацікавленості українським фольклором, народною творчістю та архітектурою Словаччини та Закарпаття, а деякі міста навіть перенесли на свою територію українські церкви XVII–XVIII ст.

Українська тема отримала найбільше відображення у творчості письменника І. Ольбрахта та режисера В. Ванчура. У 1934 р. на екрани вийшов фільм В. Ванчура за новелами Ольбрахта «Марійка-невірниця», який знімали в селі Колочаві на Закарпатті. Дотепер він вважається одним із найкращих чеських фільмів.

На відміну від німців, угорців та інших національних меншин, українці зберігали щодо чехів «чуття єдиної родини», і жодних проблем з українським сепаратизмом у чехів не було. За спогадами Шандора, українці не пере-

йшли на бік німців, і Чехія мала шанси стримати у 1938–1939 рр. німецьку експансію. Гітлер назвав військовий потенціал Чехословаччини астрономічним. 10 військових заводів щомісяця випускали кілька сотень танків, гармат і літаків, 5 тис. кулеметів, 130 тис. гвинтівок тощо. Укріплення на кордонах були настільки міцними, що вже після окупації Чехії Німеччиною німці не змогли їх знищити.

Тим не менш, чехи вирішили капітулювати. В результаті Чехію від фашистів довелося звільнити радянським військам, і в боях на її території українців загинуло більше, ніж самих чехів і словаків (360 тис.).

22 червня 1941 р. на території СРСР перебували лише 93 етнічних чеха, і коли тут розпочалось формування чеської бригади, то на 75% вона складалася з українців Закарпаття та Волині. Перший Чехословацький корпус Л. Свободи також формувався волинськими селянами, яких чехами можна назвати лише умовно (це були переважно нащадки білих хорватів, які переселилися з Чехії в Україну). Оскільки чеський еміграційний уряд в Лондоні заборонив місцевим жителям йти в ці корпуси, навіть після того як вони ступили на територію Чехословаччини, рекрути до цих з'єднань і далі набиралися з числа українців Закарпаття. Тому Л. Свобода присвятив свою книгу спогадів не тільки «героїчним синам і донькам чеського народу», а й «хлопцям та дівчатам із Закарпатської України».

Чехію звільняли війська 1-го, 2-го, 4-го Українських фронтів, танкові армії генералів Рибалка, Лелюшенка і Кравченка, які також формувалися переважно на території України. Глибоко символічним є той факт, що першим увірвався до Праги танк №23 лейтенанта Івана Гончаренка, який і загинув у Празі.

Проте внесок України та українців у звільнення Чехії від фашистського ярма ніхто не оцінив, всі заслуги з величезною готовністю були приписані Росії та російському народу.

Ю. Борець, який у 1947 р. в складі загону УПА пройшов через територію Чехословаччини в Австрію, з глибоким сумом констатував, що «найбільшою несподіванкою для нас було те, що чеський народ обожнює Москву». У Моравії було зовсім інше ставлення до УПА, ніж в

Словаччині. Там люди допомагали і приносили їжу самі, а в Моравії усе доводилося брати силою. Завдяки гостинності словаків УПА без жодного остраху вступила до Моравії і отримала справжній шок від її червоних настроїв.

Чехи не тільки підписали з СРСР та Польщею угоду про спільні дії проти УПА, в результаті якої близько 1 тис. упівців були передані радянській владі, але, як і поляки за допомогою «Операції Вісла», позбувалися українців за допомогою т.зв. «Акції Б».

Радянські комісії з «переселення» українців з Чехословаччини діяли не лише в Пряшеві, Бардеєві, а й у Братиславі, Брно, Пльзені та Празі. Однак, завдяки УПА, виселення в Україну з Пряшівщини не стало масовим, а з території Чехії вдалося виселити лише 430 чол.

Тим не менш, постійна загроза виселення до СРСР змусила частину українців з Пряшівщини перебратися на колишні західні німецькі землі (Маріанські Лазні, Нове Місто, Кральовий Хлумець та ін.), причому, як і в Польщі, вони не наважувалися тут декларувати себе українцями.

Особливо жорстокою була «зачистка» Чехословаччини від української еміграції періоду 20–30-х рр., її інтелектуальної еліти, колишніх воїнів УГА, УНР, УПА. Тут не те що організації, а й жодна людина не залишилася без «уваги» з боку НКВС. Усі товариства, видавництва, культурні та освітні організації були закриті, а людей, причому навіть тих, хто мав чеське громадянство, вивезли в концтабори до Сибіру. Експонати Музею, визвольних змагань були у 1948 р. спеціально розпорошені по десятках різноманітних архівів та установ Росії, України, Чехії і Словаччини.

За офіційною статистикою Чехословаччини, у 1930 р., крім емігрантів (яких рахували окремо) в Словаччині проживали 91 079 українців, в Моравії — 4 012, а в самій Чехії — 7 162, а вже у 1991 р. українцями проголосили себе лише близько 9 тис. чол.

Ще в кінці 80-х років ХХ ст., за ініціативою Лідії Райчинець, в Празі було заснована «Українська ініціатива в Чеській республіці». Проте цей рух не набув достатнього розмаху та ваги, і українство, якому так багато має завдячувати Чехія, представлене переважно безправними заробітчанами з України та ... Ольшанським кладовищем

біля Вишгорода.

Особливо багато українських поховань є біля Успенського собору, зведеного коштом чеського міністра К. Крамаржа. Тут поховані О. Олесь з дружиною, Євген Іваненко, Іван Мирний (професори Українського вільного педагогічного інституту ім. М. Драгоманова), січові стрільці Іван Квасниківський та Мар'ян Левицький.

Поруч могили емігрантів із Росії (українців за своїм походженням) Аркадія Аверченка і Василя Немировича-Данченка. В самому соборі похований дослідник історії Кубанського козацтва Федір Щербина.

Вишгород був городищем хорватської княгині Лібуши, таким чином, саме звідси бере свій початок не тільки Прага, а і майбутня Велика Хорватія. Тут поховані близько 200 видатних діячів чеської культури, науки і мистецтва, в т.ч. Сметана і Дворжак (і майже всі вони народилися у південних та північно-східних регіонах Чехії, тобто в місцях розселення русинів).

На жаль, переважна більшість чехів або взагалі не знає про те, що дуліби і хорвати були не чеськими, а давньоруськими племенами, або ототожнює їх з росіянами. Ця ілюзія протрималася до 1968 р., коли чехи переконалися у тому, що росіяни є не слов'янами, а азіатами, точніше угро-фінами, абсолютно чужими за своєю ментальністю слов'янам.

Тим не менш, до фундаментальної зміни їх світогляду це не привело. Можливо, тому, що росіяни після вводу радянських військ у Чехословаччину посадили в Празі своїх людей, агентів КДБ з Пряшівщини (керівники УПА, наприклад, були переконані, що Василь Біляк щиро співпрацює з національно-визвольним рухом, і це виявилось ілюзією), ця ненависть до росіян та існуючого режиму поширилася і на українців.

Тому навіть тепер чехи не визнають, що генетично вони є надзвичайно близькі до українців і що в їх жилах є частина руської крові. Отже Русь залишилася не тільки в могилах на Вишеградських пагорбах, вона присутня в генах чехів, і нехай навіть через тисячу років, але при зміні напряму етнічного розвитку, коли період етнічного заперечення зміниться періодом заперечення цього заперечення, саме ця руська ланка знову з'єднає усіх сло-

в'ян в одне нерозривне ціле.

Щодо реалій сьогоденного дня, нарікань наших заробітчан на те, що вони почуваються тут на чужині, то найкраще з цього приводу висловився В. Шандор: «В Чехії є також українська земля, і українець не може бути чужим на своїй рідній землі».

Література: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 41; 44; 45; 46; 47; 49; 50; 51; 53; 54.

Прахов

Прахов (Prachov) — місто біля Ічина, де міститься одне з найдавніших городищ білих хорватів (археологи вважають, що подібне є тільки в Чаславі).

Залишки валів цього городища видно одразу за готелем «Чеський рай». Тепер регіон так званих «Праховських Скель» входить до числа найбільших туристичних об'єктів в Чехії. Тут донині можна знайти коштовні камені, а колись їх було так багато, що місцеві шукачі скарбів побудували собі розкішні палаци у Венеції.

Література: 27; 29; 40; 45; 51.

Пршеров

Пршеров (Přerov) — тут у 1523 р. народився видатний чеський гуманіст, учень Лютера, Ян Благослав, який у 1571 р. видав у Відні «Граматику чеську», де був перший в нашій історії запис української народної пісні.

Це місто розташоване біля Волоського Межиріччя, і якщо навіть у Кромержі тоді жили русини, то не виключено, що вони були і в Прерові, тим більше, що мати Яна звалася Катерина, а батько — Блажко.

Коли частину людей звідси переселили на південь Моравії, де вони заснували Новий Преров, то місцеві жителі називали їх не морав'янами і не чехами, а хорватами.

В зв'язку з цим виникають сумніви у тому, що Благославу привезли запис української пісні з Пряшівщини,

адже вона могла бути записана ним вдома.

У 1614–1618 рр. тут жив Ян Амос Коменський.

Література: 27; 45.

Пршибор

Пршибор (Přibor) — містечко біля кордонів Волоської Моравії, відоме виробництвом автомобілів «Татра» і тим, що тут народився Зігмунд Фрейд, батьки якого походили з Бучача на Галичині.

Література: 27; 45.

Простейов

Простейов (Prostějov) — місто, швейні фабрики якого у свій час постачали одяг в усі республіки колишнього СРСР, у т.ч. в Україну.

Місто відоме також давніми традиціями друкарства: у 1527 р. тут була надрукована перша в Моравії книга чеською мовою. Від 1558 р. тут жив Олександр Аюздецький, який працював також у Пруссії і на Підляшші.

В 1890 р. у місцевій газеті «Hlas Lidu» була надрукована програма Української Радикальної партії І. Франка (це ще одне підтвердження того, наскільки близькими були Галичина і Моравія за часів панування Австрії).

З пам'яток архітектури тут є замок 1572 р., ратуша XVI ст., де розташовано музей з унікальною колекцією годинників.

Література: 9; 26; 27; 45.

Рабі

Рабі (Rabí) — тут, біля Страконіц, містяться руїни величезного готичного замку, збудованого на місці колишнього дулібського городища Прахи.

Поруч розташована гора Славник, і тому вчені вважають, що саме тут у X ст. проходив південний кордон Великої Хорватії Славників.

Власник цих земель — Іван Вітковський з Росемберка — виставив у XIV ст. град із ломаного каміння для

охорони своїх копалень золота. Град був настільки потужним, що його не міг взяти навіть сам Жижка і саме тут, біля брами на західній частині граду, він втратив своє останнє око.

У XVI ст. Пут Свіговський розбудував цей замок, додавши ще декілька мурів, і спеціалісти вважають, що більш укріпленого замку, ніж Рабі, на півдні Чехії тоді не було.

Література: 27; 39; 45.

Райград

Райград (Rajhrad) — містечко на півдні від Брно, де від 1046 р. існує монастир. У 1606–1609 рр. тут, у бібліотеці монастиря, працював львівський історик Б. Папроцький, який збирав дані про родоводи галицької шляхти, і у 1609 р. видав «Stambuch Slazsky».

Папроцький в числі перших збагнув, що багато галицьких шляхтичів походить з Моравії, але до його даних треба підходити обережно, бо він вважав їх не русинами або чехами, а поляками. У 1610 р. Папроцький повернувся до Львова.

Сучасна будівля монастиря походить з XVII ст. Цінним є розпис костелу 1739 р.

Література: 45.

Ратіборжиці

Ратіборжиці (Ratibořice) — тут, на заході від Находа, провела свої дитячі роки видатна письменниця, засновниця сучасної чеської літератури Божена Немцова (1820–1862).

До неї чеська література ледь животіла, бо культура й освіта були онімечені. Вона сама була змушена брати уроки чеської мови і повернула людям красу і музику рідного слова. Завдяки їй чехи за 80 років надолужили те, що втратили за кілька століть. Подібну роль в поезії відіграв К. Мах, а в музиці — Б. Сметана.

Усі вони так чи інакше пов'язані із землею білих хорватів. Тут відбувалися події з повісті Немцової «Бабу-

ся», тут вона спостерігала життя герцогині Заган в «Замку та навколо нього», тут, на думку літературознавців, лежать витoki романтизму Божени Немцовой. Найбільш близьким собі письменником вона вважала Гоголя і переклала його твори на чеську мову.

Немцова після багатьох століть онімечування та асиміляції змогла відчутти і донести до людей красу та чарівність давньоруського фольклору. Українська література завдячує їй збереженням казки «Дванадцять місяців», яку вона, перебуваючи у Словаччині, записала серед місцевих волохів біля Зволена (в Росії її запис переклав Лесков, і відтоді казка стала широко відомою і в Україні).

Важкі часи для письменниці настали після революції 1848 р., коли австрійці позбавили її чоловіка роботи, і сім'я залишилася без засобів до існування. Вона не могла купити хворій дитині ліків, їжі. Врешті-решт, їй вдалося підписати контракт з видавництвом, але вона на декілька днів затримала здачу рукопису, допрацьовуючи текст, і видавець розірвав контракт.

Це остаточно підірвало її здоров'я, і у 1862 р. вона померла. Син, щоб хоч якось вижити, виїхав в Україну, до Вінниці.

Музей цієї видатної письменниці розташований, однак, не тут, а в сусідній Чеській Скалиці.

Література: 29; 45.

Росемберк

Росемберк (Rožemberk) — замок, назва якого в перекладі означає Руська Гора, стоїть біля витоків Влтави і належав колись наймогутнішій гілці дулібських князів, які аж до XIII ст. вели боротьбу з чехами за незалежність Дулібії.

Саме тому, що до складу чеської держави цей край увійшов лише в XIII ст., відомості про нього є надзвичайно непевними. Відомо, що інтенсивна колонізація цих земель почалася в II пол. XII ст., але не чехами, а німцями, і відповідні документи слід шукати не в Празі, а в Баварії.

Рід цей походить від правителів давньоруського племені дулібів, які переселилися сюди в кін. VI ст., вті-

каючи від аварів з Паннонії. З часом цей рід так розгалузився, що тих з них, які мали свою центральну садибу у Вітковцях (біля Дудлебів) прозвали Вітковцями. Певно, представник цього роду одружився зі спадкоємицею роду Властовичів (також руського) і отримав як посаг не тільки землі в Опавській Сілезії, а й право називати себе Властовичем. Про вірогідність цієї версії свідчать історичні документи про одруження Бржетислава IV з «руською княгинею Марією», яка принесла йому в посаг «руські землі», і тому один їхній син називався «Heinricus dictus Ruse» (Генрих фон Плауен), а другий — «dictus Bohemus».

У 1250 р. Вок Властович заклав замок Росемберк, і з того часу їх почали звати Росемберками. У 1259 р. він заклав у сусідньому Високому Броді монастир цистерів та каплицю, яка стала їх родовою усипальницею. Саме тут поховали другого чоловіка Кунгути Ростиславни Завісу з Росемберка, який заповів цьому монастирю унікальний хрест своєї дружини, виготовлений ще в XII ст. в Києві (це так званий «Завісів хрест», який потім передали до празького костелу св. Віта).

Кунгута Ростиславна відіграла в історії Росемберків важливу роль. Ще задовго до того, як вона стала членом цієї могутньої магнатської родини, королева намагалась примирити їх зі своїм чоловіком Оттокар II, щоб вони посіли чільне місце в державі. Невідомо, що зблизило її з Росемберками, ймовірно, це було їх руське походження (Кунгута була дочкою чернігівського князя Ростислава Михайловича, а Росемберки, незважаючи на перехід в католицизм, були онімечені лише поверхово: Завіса поставився до православного хреста своєї дружини як до цінної реліквії).

Саме за часів її панування вони посіли найвищі посади в державі, а у 1274 р., після народження спадкоємця трону від Кунгути Ростиславни, Росемберки провели над Субою з'їзд членів свого роду, на якому постановили припинити опір чеським королям і увійти до складу чеської держави. Вони, певно, сподівалися на те, що Кунгута виховає свого сина у пошані до нащадків давніх русинів і в його державі вони будуть на перших ролях.

Однак, не так сталося, як гадалося. Проти Росем-

берків при королівському дворі плели інтриги німці, які у 1290 р. знищили Завісу, а у 1306 р. отруїли Вацлава II і його сина Вацлава III. Незважаючи на спроби організувати новий опір, Дулібія остаточно потрапила під владу чеських королів, причому вже німецького походження.

Росемберки не одразу втратили свої маєтки та позиції в суспільстві. Певну роль в державі ще відігравали Олдржих і Вільгельм з Росемберка, але вони вже були не русинами і навіть не чехами, а німцями і фанатичними католиками. Це перевтілення, однак, Росемберків не врятувало. У 1597 р. вони були змушені продати Росемберк Яну Зрінському, а у 1620 р. цей колись руський рід князів Дудлебських-Вітковців-Властовичів-Росемберків згас.

У замковому комплексі найкраще зберігся Нижній Град, де від XIX ст. є музей магнатського побуту. У замку найперше слід оглянути Лицарську залу, картини Рейнера та Купецького.

Література: 9; 15; 24; 26; 27; 39; 45; 51.

Рожнов

Рожнов (Rožnov) — місто, що його як і Волоське Межиріччя, Клубуки та Візовіці, заснували волохи з Семигородщини. Вони вирізняли себе від чехів і поляків, тому не змішалися з ними і донині становлять окрему етнічну групу. В Україні вони злилися з бойками, а тут вони дотепер називаються волохами (як їх називали ще в XV ст.). Оскільки народна творчість тут збереглася найкраще, щороку (в кінці липня) в місті проводиться фольклорний фестиваль. Місцевий фольклор збирали Ф. Сушик та Б. Кульда, який видав «Моравські народні казки».

У Рожнові розташований найбільший у Моравії музей волоської архітектури під відкритим небом, який у 1928 р. створив художник Б. Яронько. У цьому музеї українець зауважить багато спільного з народною архітектурою гуцулів, бойків, лемків та горалів.

Література: 16; 27; 45.

Рожміталь

Рожміталь (Rožmítal) — розташований біля давнього дулібського городища Брежницькі Шанці.

Тут жив і творив композитор «чеського духу» Яків Риба (1788–1812), автор «Нічної Меси». Під її впливом композитор наклав на себе руки (фахівці стверджують, що в чорну вітряну ніч «Нічна Меса» навіює жах і безнадію). Могила самогубця довго була за містом, і тільки тепер її перенесли на місцевий цвинтар.

Література: 45.

Розтоки

Розтоки (Roztoky) — тут, у невеличкому замку XVI ст., розташований Музей слов'янської археології, де зібрані експонати Празько-Корчацької культури, розповсюджені в VII–VIII ст. на всьому просторі від Праги до Дніпра. Чехи тоді перебували переважно в районі Карлових Вар та Швабії. Однак про те, що експонати музею є археологічними пам'ятками білих хорватів, тут не повідомляють (про це треба знати самому).

Це місце пов'язане з нашою історією не тільки пам'ятками давньої матеріальної культури, а й духовності. Чехи прийшли сюди в IX ст., тут була столиця першого відомого чеського князівства. Тоді воно називалося Лівий Градець, і від імені Великої Моравії тут правив князь Боривой. Це вже був не легендарний, як Перемислав (Пржемислав), а історичний чеський князь, і власне з часів його правління (кін. IX ст.) починається історія Чехії як держави.

Боривоя разом зі своєю дружиною Людмилою охрестив сам Мефодій, започаткувавши трагічну епопею протистояння католицької і руської церкви в Чехії, яка тривала декілька століть.

Чеські хроніки називають Мефодія руським єпископом не тому, що він був етнічним русином, а тому, що мова місцевого населення Паннонії та Словаччини, яку він разом із Савою та Гораздом ввів до церковної літургії, була давньоруською. Тривалий час єпископства цієї цер-

кви в Угорщині і Польщі називалися руськими або словенськими.

Цю віру прийняли тоді в Чехії не тільки давньоруські племена білих хорватів та дулібів, а й етнічні чехи, і, вірогідно до часів правління Болеслава Жорстокого, вона тут була панівною. Від часів Самослава та Нітранського князівства русини вже мали кількасотрічну традицію своєї державності, і, як свідчать лінгвістичні дослідження, чехи запозичили від них цілу номенклатуру слів на позначення феодальної ієрархії (князь, боярин, воєвода, стольник, конюший, ловчий та ін.).

Боротьба між впливами руської та католицької церкви розпочалася після повернення Людмили і Боривоя з Паннонії, хоча в чеських хроніках це подається або як соціальна боротьба, або як боротьба за владу. Проти Боривоя повстав його воєвода Строймир. Боривой за допомогою моравського князя Святополка придушив заколот, але ситуація залишалася небезпечною, і подружжя перебравлося з Лівого Градця до Праги, яка з того часу і стала столицею Чехії.

Лівий Градець тепер фактично є частиною Розтоків. Тут Боривой збудував одну з перших на території Чехії православних церков, але коли вибухнуло повстання прихильників римської віри, то на місці церкви поставили костел. Спеціалісти вважають, що фундаменти цього костелу залишилися ще від старої церкви (тепер це територія місцевого цвинтаря).

Література: 9; 27; 45; 51.

Рокитниця

Рокитниця (Rokytnice) — волоське село біля Всетіна, де волохи у 1638 р. роззброїли австрійський полк полковника Урміна, а солдат відпустили додому. Стратег цієї блискучої військової операції залишився невідомим (можливо, це був отаман Адамчик, який діяв у той час у тамешніх горах).

Література: 15; 17; 18; 22; 23; 24; 26; 45; 51.

Русин

Русин (Rusin) — селище біля Градця, яке разом з подібними селами в районі Крнова та Особлагу підтверджує факт проживання русинів на півночі Моравії, руське походження Гербуртів (їх замок стояв біля Особлагу) і пояснює, чому у 1281 р. дочка Ростислава Михайловича Кунгута шукала підтримки саме в цьому регіоні.

Наша етнічна назва (як, до речі, галлів-франків-французів чи германців-німців) декілька разів змінювалася. Скажімо, до XI ст. назва «русин» вживалася рідко. Людей тоді зазвичай визначали за належністю до племені, перелік яких дав Нестор у своєму літописі (поляни, деревляни, волиняни, дуліби, білі хорвати та ін.), а для означення етносу загалом використовувалася назва «словени». Нестор на поч. XII ст. у своєму літописі наголошував, що «словенський і руський язик (народ) одно єсть», але згодом про це забули, і майже ціле тисячоліття фактично випало з нашої історії (тому її й починають з 882 р.).

Назва «русин» з'явилася спочатку на території Угорської Русі, але вживалася рідко. Остаточно «русини» витіснили «словенів» та старі племенні назви лише в XI ст., тобто тоді, коли Велика Хорватія увійшла до складу чеської держави, і ця територія вже асоціювалася з Чехією.

Ось чому на території сучасної Чехії є багато архаїчних топонімічних назв, пов'язаних з племенами білих хорватів, дулібів та іменами їх князів (Хорватиці, Хорватський Гроб, Волинка, Дудлеби, Краковець, Лібушин та ін.), але відносно мало нових назв на кшталт Русина.

Проте ці назви є, і не тільки у Моравії, а й на заході Чехії (Русовка, Русове). Учені вважають, що ці поселення були заселені саме русинами (див. «Historica Carpatica». 1. 1969, с. 82), але пояснити, як і коли русини з'явилися тут, ще не можуть (вірогідно, це були нащадки білих хорватів, які залишилися тут після битви Самослава з франками у 631 р.).

Русин був тісно пов'язаний з Градцем, де перебувала у 1282 р. Кунгута Ростиславна, і тими бурхливими подіями, які в той час відбувалися в країні (місцеві русини брали участь в поході на Прагу, щоб посадити на трон

сина цієї королеви Вацлава II). Відомо також, що у 1253 р. через це село пройшли війська Данила Галицького.

Література: 9; 12; 14; 15; 17; 18; 22; 23; 24; 26; 45; 51.

Сазава

Сазава (Sázava) — духовний центр русинів в XI–XII ст. і найвідоміший з усіх православних монастирів в Чехії, де аж до 1097 р. літургія проводилася давньоукраїнською мовою.

Монастир розташований на дулібському боці річки Сазава, де були чотири давньоруських городища (Власім, Вранік, Лстени і Доєтриці, біля яких він і постав). Подібні монастирі були і в інших містах сучасної Чехії, але після розгрому 995 р. в Любичі та остаточного триумфу латинської віри відродився лише Сазавський монастир.

Засновником Сазавського монастиря був св. Прокіп, який народився в Хотоуні біля Подебрад. Він навчався у знаменитій школі в Будечі, потім був священиком у Любичі. Після розгрому чехами цієї столиці Великої Хорватії у 995 р. та переслідувань не тільки священиків, а й простих вірних руської церкви, Прокіп тривалий час переховувався в густих лісах над Сазавою. Коли гоніння православних послабли, він у 1032 р. заснував на місці колишнього давньоруського божища монастир над Сазавою, який став не тільки духовним, а й освітнім та культурним центром русинів у Чехії (до вбивства св. В'ячеслава серед прихильників руської віри було багато чехів, але після 995 р. її релікти фіксуються лише на території Дулібії і Хорватії, що свідчить про етнічну складову цієї проблеми).

У 1055 р. ситуація знову змінилася: на чеський трон сів фанатичний католик Спитигнев II, який вигнав православних монахів із Сазава, і вони мусили тікати до Угорської Русі, де правив тоді православний король Андрій.

У 1061 р. владу в Чехії захопив Вратислав II, толерантно налаштований до руської віри. Він одружився зі Святославою (Сватавою), яка мала руські корені, і коро-

нувався разом з нею і за латинським, і за руським обрядом. У 1078 р. він навіть звернувся до Папи Григорія VII з проханням, аби той дозволив використання в Чехії літургії на руській мові, але отримав рішучу відмову.

Роки правління Вратислава II були періодом найбільшого розквіту Сазавського монастиря. У 1070 р. настоятель Божетех збудував тут храм св. Христа, який став зразком для чисельних наслідувань на території цілої Чехії.

Після смерті цього короля, скориставшись чварами монахів Дмитра і Канона з настоятелем Божетехом, чехи у 1097 р. заборонили тут літургію на руській мові, але монастир продовжував діяти і за часів Сильвестра (1134–1169 рр.) перетворився на величезний, як на той час, комплекс. Після його смерті руських монахів остаточно розігнали, а монастир передали католицькому ордену.

Ще донедавна факт існування цього православного монастиря в Чехії сприймався як історичний казус. Як казус сприйняли також буллу Папи Римського 973 р., де згадуються «секти болгарського чи руського племені», і той факт, що і в XIV ст. хроніст Даліміл назвав Мефодія «arcibiskup Rusin». Казусом чеські дослідники вважали перенесення з Києва до Сазавського монастиря у 1095 р. мощів св. Бориса та Гліба і повідомлення про те, що на Русі (в т.ч. у Галичині) був поширений культ св. В'ячеслава і Людмили.

Не за автентичний оригінал, а за переклад з чеської на давньоукраїнську мову мали історики XIX ст. «Убиение св. В'ячеслава, князя чеська» на кирилиці, виявлене в Чехії. Однак, коли тут знайшли (і також на церковнослов'янській мові) «Киевские глаголические листки», «Житіє св. Людмили», «Житіє св. Віта», коли Д. Соболевський відкрив у 1900 р. «Беседы папы Григория Великого», то стало зрозуміло, що це не казус, що в Чехії у X–XII ст. існувала багата література на давньоукраїнській мові, але, не бажаючи більш фундаментальних узагальнень, про ці факти воліли більше не згадувати.

Лише в наш час Р. Турек наважився нагадати своїм співвітчизникам про те, що на території сучасної Чехії проживали не тільки чехи, а й давньоруські племена ду-

лібів і білих хорватів, які тоді становили один, якщо не адміністративний, то принаймні культурний і духовний простір з рештою руських земель.

Не можна стверджувати, що все, створене в Чехії на давньоукраїнській літературній мові, народилося саме тут, в Сазавському монастирі. Документально підтверджений лише факт написання тут одного з перших розділів Реймського Євангелія, який у XI ст. «подле русского закона псал есть св. Прокоп», а також «Хроніки Сазавського монастиря», яку монахи довели до 1142 р.

На жаль, від XV ст. єзуїти в Чехії систематично знищували усе написане на кирилиці, а в 1623 р., разом із протестантами, вигнали з країни останніх прихильників православної віри (36 тис. чол.). Отже, давньоруська літературна спадщина була тут колись величезною, і значна частина її постала в Сазаві (про решту руських монастирів на території Чехії відомостей дуже мало).

Руська церква існувала тоді не тільки в Чехії, а всюди, де жили русини, — в Угорщині, Румунії, Польщі. У листі до св. Бернарда краківський єпископ у 1138 р. писав про те, що у нього є «лічна верства словен, які не прихильні ані до латинства, ані до грецької віри і хвалять бога на свій лад».

У Чехії король Бржетислав II ліквідував цю віру протягом 1162–1169 рр., остаточно передавши Сазавський монастир католикам, а у Польщі Руське Опатовське єпископство існувало до 1261 р., в Угорщині останній руський єпископ помер у 1300 р. (є гіпотеза, що монастир у Сазаві спочатку належав до Списького єпископства).

Є усі підстави говорити про Сазавський монастир навіть не як про православний, а як про руський. Обряд тут був православним, східним, але літургія велася на давньоруській мові, і тому цю церкву не визнавав не тільки Рим, а й Константинополь, що визнавав літургію лише грецькою мовою.

Остаточно Руська церква злилася з православною у XIV ст. У Чехії остання згадка про літургію в Збраславі на руській мові походить з часів правління сина Кунгути Ростиславни Вацлава II. Щоправда, її намагався відродити Карл IV, але замість кирилиці увів латинський алфавіт, наказав переписати на ньому усі церковні книги, і така

церква вже мало чим відрізнялася від католицької. З того часу залишилося багато книг, документів і записів на цій неоглаголиці, але чеські історики воліють видавати це за зразки не руської, а старочеської мови. Напис на вежі граду Турнова є таким: «Leta bozieho MCCCCLXXVII (1477) tato wieza dielana jest skrze naklad urozenoho pana Mikullasse z Lansteyna». Тут, безумовно, є і чехизми, але основа явно руська, і для філологів та істориків української мови подібні зразки, з точки зору проблеми інфільтрації руської та чеської мов, мають становити величезний інтерес.

Русини не згинули тут безслідно, вони залишили в Чехії свій духовний спадок, велику літературу і мову, а також архітектуру та чудові пам'ятки образотворчого мистецтва. Храм св. Христа Божетеха не зберігся, але за його зразком були збудовані багато подібних храмів на території Чехії, тобто прикладом для наслідування була не тільки німецька архітектура, а й руська.

Карл IV був великим шанувальником руської віри та іконопису. Візантійські риси простежуються в розпису каплиці в Карлштейні та в костелі Сазавського монастиря. Мистецтвознавці вважають, що це рука одного майстра (певно, він був або місцевим русином, або прибув з Польщі чи Угорщини, де було багато руських іконописців, обізнаних з готикою).

Будову монастиря після 1809 р. перебудували на замок, у 1867 р. — на цех із виготовлення технічного скла, і хоча монастир отримав статус Національного заповідника, тут функціонує тепер лише музей скла.

Так, Сазавський монастир є одним з Національних заповідників Чехії, але водночас і святинею давньоруської народності, до складу якої входили предки сучасних українців.

Література: 1; 2; 3; 4; 9; 11; 12; 13; 15; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 30; 32; 33; 34; 36; 37; 39; 44; 45; 46; 47; 50; 51; 54.

Семіли

Семіли (Semily) — містечко біля Турнова, яке поставало на місці колишнього хорватського городища Град Кла-

морна.

В давнину цей регіон належав Гавелам — нащадкам хорватського князя Марка. Гора, яку згодом назвали Козаковою (тут випасали кіз), славилася покладами мармуру та коштовного каміння (символічно, що саме з тутешнього мармуру був виготовлений саркофаг св. Вацлава в Празі). У цьому містечку, на місці колишньої руської церкви, був зведений костел св. Петра і Павла, а пізніше замок.

Семіли славляться не лише архітектурними пам'ятками, а й людьми, які жили і працювали тут.

У Семілах народилися такі відомі письменники та громадські діячі Чехії, як Пірп, Ольбрахт, засновник Національного театру у Празі Рігер.

Видно, серед місцевої інтелектуальної еліти навіть у ХІХ ст. ще жевріла пам'ять про хорватів, і віра тут довгий час була не католицькою, а православною. Зважаючи на давні духовні зв'язки цього краю з православною церквою, Пірп запропонував поставити на Козаковій горі, звідки було видно мало не цілу чеську Хорватію, каплицю Кирила та Мефодія, але Рим заборонив це зробити (тому він збудував тут лише хату для прочан, яку назвали «Пірповою хатою»).

Руські корені мав і Антін Земан (1843–1931), що народився у сусідньому Станові, а у Семілах був адвокатом. Він цікавився регіональним фольклором і був одним з ініціаторів перенесення українських дерев'яних церков із Пряшівщини на територію колишньої чеської Хорватії. Своє замилювання руською давниною Земан передав своєму сину Камілу, який народився в Семілах у 1882 р. і під псевдонімом Іван Ольбрахт (1882–1952) став одним із найвідоміших письменників Чехії ХХ ст.

Іван вчився в Празі, і тоді його руські симпатії виявилися у тому, що він підтримав революційні події 1917 р. (у 1921 р. навіть редагував «Руде Право»).

Як журналіст він потрапив у Закарпаття і, на відміну від багатьох своїх сучасників, зрозумів, що руське — це не російське і тим більше не червона Москва, а саме Україна і український народ. Щоправда, він був вражений злиденністю життя українського населення Закарпаття і водночас захоплений усною народною творчістю, україн-

ськими казками та легендами і вважав, що з усіх слов'янських мов найбільше перспектив має українська мова.

Ольбрахт написав серію статей про становище українців у Закарпатті, а під час голоду 1932 р. разом із К. Чапеком, М. Маєровою, З. Неєдли, С. Нейманом та Ю. Фучиком створив «Комітет порятунку Закарпаття від голоду». Найбільш відомим його твором на українську тематику є «Микола Шугай». Тому Ольбрахту поставили пам'ятник не тільки в Семілах, а й в українській Колочаві.

Література: 9; 19; 27; 29.

Семіни

Семіни (Semin) — селище на Лабі, біля Пардубиць, де народився видатний український археолог В. Хвойко, який відкрив Трипільську культуру — одну з найбільш розвинених культур IV тисячоліття до н.е. у світі.

Ця культура відіграла в історії індоєвропейців ту саму роль, що культура Стародавнього Єгипту для цивілізації Середземномор'я. Помилка Хвойка полягала у тому, що він пов'язав цю культуру з українським етносом і тим самим спотворив картину минулого нашого народу. Серйозні вчені вже давно довели, що трипільці були іранцями і жодного стосунку до українців не мали (в IV тисячолітті до нашої ери не було ще ні українців, ні навіть слов'ян, які сформувалися лише в VII ст. до н.е.).

Однак, для не науковців, письменників та поетів, шарлатанів від історії сам факт наявності в українській землі пам'яток IV тисячоліття до нашої ери виявився достатнім, щоб вигадати найрізноманітніші теорії та гіпотези і пов'язати їх з руськими племенами, які з'явилися тут лише через 4 тисячоліття.

Насправді перші століття існування руського етносу пов'язані не з Україною, а з Угорщиною, Словаччиною та Польщею, звідки русини і потрапили на свою сучасну Батьківщину. За свідченнями Йордана, в VI ст. русини дійшли тільки до Дністра, а над Дніпром вони з'явилися лише в VII ст.

У VII ст. декілька давньоруських племен досягнули

території сучасної Чехії, і на величезній території від Влтави до Дніпра утворилася Празька культура, вже суто руська, яка й мала насамперед зацікавити українських археологів, в т.ч. Хвойка, який походив із цього найбільш західного ареалу поширення цієї культури.

Після відкриття Хвойка українські вчені з кон'юнктурних міркувань почали шукати витоки українства в розвиненій Трипільській культурі, а тим часом ще Нестор вказував на «землю Угорську», і ці витоки слід шукати в Пілінській, Куятицькій, Пряшівській, Пшеворській і Празькій культурах.

Так перші 14 століть розвитку українства і майже вся історія Західної Русі опинилися поза рамками української історіографії. У ХХ ст. вже з'явилося достатньо фактів з археології, антропології, історії, гематології, лінгвістики та інших наукових дисциплін для перегляду цієї антидіалектичної концепції походження українства, але вона влаштовувала багатьох, а історична правда в Україні, на жаль, мало кого цікавила.

Тим не менш, Семіни мають пишатися своїм видатним земляком, ім'я Хвойка в світовій історії та археології залишиться назавжди, а от українську історію треба переписати заново або, принаймні, ґрунтовно дописувати.

Література: 4; 11; 17; 22; 23; 45.

Семоніце

Семоніце (Semonice) — тут, над Лабою, біля Яромержа, на величезному полі між цим селом та Єжбінами, у 1799 р. був табір російських військ, які склалися переважно з полків, сформованих в Україні.

На самому високому місці стояли драгуни Гудовича і Шевченка, а нижче — Преображенський полк і гусари.

Місцеві жителі, нащадки білих хорватів, почули тоді щось дуже рідне в українських піснях. Це стало своєрідним поштовхом до національного відродження (саме з цього регіону походить багато будителів чеського народу, зокрема Ганка).

Разом з тим, перебування російських військ на території Чехії мало і негативні наслідки, оскільки у свідомості чехів поняття «Україна» і «Русь» стали тотожними по-

няттю «Росія», і на цьому ґрунті згодом виникло багато непорозумінь, які для чехів у кінцевому результаті обернулися трагедією 1968 р.

Література: 9; 45.

Сепеков

Сепеков (Serekov) — містечко біля Табора, де розташований комплекс Страховського монастиря. Колись тут жило плем'я дулібів, і цей монастир у давнину був руським. Конструкція храмів пристосована під шатрові верхи, і під час реконструкції монастиря австрійські архітектори Т. Гаффенекер і К. Дензенгофер використали цей характерний для руської архітектури стиль. Подібною була ситуація і в Клокотському монастирі (Табор), отже в XI–XII ст. руським у Чехії був не тільки Сазавський монастир.

Література: 9; 27; 39.

Сихров

Сихров (Sychrov) — давньоруська назва цього хорватського селища біля Турнова, яке тривалий час належало Марковичам (Вальдштейнам), — Стойков. У 1693 р. на місці їх давнього граду новий власник з французького роду Роганів збудував замок, який назвав Сихровом, і ця назва закріпилася і за селом.

У Сихрові часто бував видатний чеський композитор А. Дворжак, тому тепер тут щорічно проводять музичні фестивалі. В замку розміщено музей.

Література: 27; 37; 45; 51.

Славков

Славков (Slavkov) — місцевість у Шумаві, біля села Новоседло і замку Злата Коруна, де, за стародавніми переказами, стояв «стовп» князя Славника, який позначав південні кордони Великої Хорватії.

Подібні «стовпи» ставили усі руські князі, і правитель Великої Хорватії також не був винятком (у II пол.

X ст., за словами Костянтина Багрянородного та арабського географа Ібн Хусейна (956 р.), Дулібію ототожнювали з Хорватією через те, що вона належала хорватському князю).

У 1313 р. на місці цього стовпа новий власник Славкова поставив капличку, а згодом тут збудували костел св. Варфоломія.

Подібний «стовп», як впливає з історичних документів, стояв і на горі Клеть.

Отже, Хорватія займала величезну територію в X ст. (від Славкова аж до Прута), власне, тому її і називали Великою.

Література: 1; 9; 12; 15; 17; 27; 39; 45; 51.

Славков-у-Брна

Славков-у-Брна (Slavkov u Brna) — це місто більш відоме як Аустерліц, де 2 грудня 1805 р. відбулася знаменита битва, в якій загинуло понад 30 тис. чоловік. У цій битві загинули не лише французькі, російські та австрійські воїни, а й українські.

Але через відсутність власної держави українці виступали тоді або як росіяни (драгунські та гусарські полки, які брали участь у цій битві, формувалися в Україні), або як австрійці (Галичина тоді була окупована Австрією). Лише в 9-ому полку австрійської армії загинули тоді 42 українця, а 130 були важко поранені. Втрати були такими великими, що усі галицькі полки були розформовані, а солдати, що залишилися живими, були включені до складу бригади генерала Роттермунда.

Хоча українці не є войовничою нацією, але їх історична доля склалася так, що, починаючи від битви на Каталаунських полях та взяття Аларіхом Рима, їм довелося брати участь мало не в усіх грандіозних побоїщах на території Центральної та Східної Європи (Унгост, Калка, Легніця, Куликове поле, Сині Води, Ворскла, Грюнвальд, Варна, Хотин, Орша, Клушино, Конотоп, Біла Гора, Берестечко, Відень, Паркани, Ізмаїл, Бородино, Лейпциг, Ватерлоо та багато ін. не говорячи вже про жахливі битви I та II світових воєн).

Аустерліц в цьому переліку не був чимось особли-

вим (з-під Варни, наприклад, у 1444 р. повернулося лише 10% тих, хто пішов на цю битву з території Галичини), але після виходу у світ роману Л. Толстого саме Аустерліц став символом усього жаху та безглуздя цих боїщ, в яких Україна розтратила більшу частину свого генетичного потенціалу (спеціалісти підраховали, що якби не було прямих та непрямих втрат від цих безкінечних воєн, то український народ мав би сьогодні становити 170 млн. чол. і був би найчисельнішим народом в Європі).

У замку Кауница в ніч перед битвою ночував Наполеон. На полі битви скульптор Фанта у 1912 р. поставив «Меморіал Миру». Але після двох світових воєн «Меморіал Миру» часто називають «Могила Миру» (і щодо українців у цьому є глибинний зміст).

Література: 9; 27; 45.

Соботка

Соботка (Sobotka) — цим священним, містичним для усіх слов'ян ім'ям спочатку звалася сусідня гора, де стояв град Порай і де, ймовірно, містилося поганське капище. Згодом на місці цього граду пан Бенеш збудував замок Кост, а Соботкою почали називати село, яке постало під цією горою.

У цій місцевості та сусідньому селі Весець найкраще збереглися пам'ятки хорватської дерев'яної архітектури, зокрема дзвіниця з XVIII ст. Для Чехії це явище є унікальним, адже зразків народної архітектури в країні майже не залишилося. Тому село часто використовують як величезну декорацію для фільмів на історичну тематику.

Українець зауважить, наскільки близькою є ця архітектура до лемківської та гуцульської (лемки і хорвати, до речі, за своїм походженням є білими хорватами).

У Соботці народився байкар Вацлав Шольц (1838–1871) та відомий чеський письменник Йосип Турновський (1838–1901).

Література: 9; 27; 45.

Старе Місто

Старе Місто (Staré Mesto) — стоїть на Мораві, біля Угерського Градіште. Тут сотня УПА Громенка у 1947 р. форсувала на човнах річку.

Давня історія цього краю тісно пов'язана з місією Кирила і Мефодія, і місцевий костел донині має елементи візантійської архітектури.

Література: 7; 9; 27; 45.

Старий Болеслав

Старий Болеслав (Stará Boleslav) — місто, яке тепер становить одне ціле з Брандисом-на-Лабі, а в давнину належало сербському племені пшован.

У 924 р. їх землі захопив чеський князь В'ячеслав (Вацлав) і посадив тут намісником свого брата Болеслава, який розпочав будівництво нового міста-фортеці на кордоні з білими хорватами. Місто було названо Болеславом.

Утвердившись на Лабі, Болеслав захотів отримати владу над усім чеським королівством. У 929 р. під приводом освячення в Болеславі нової церкви Косми і Дем'яна він запросив В'ячеслава і наказав отруїти його квасом під час трапези.

Болеслав I виправдовував свій злочин звинуваченнями у залежності В'ячеслава від німців, проте суспільство засудило його вчинок, і в 932 р. він переніс тіло брата до Праги і поховав у церкві св. Юра біля могили св. Людмили.

На місці вбивства В'ячеслава поставили капличку у візантійському стилі. Руська церква проголосила його святим. У X ст. давньоукраїнською мовою була написана історія «Убиения Вятчеслава, князя чеська».

Після цього Болеслав I розірвав стосунки з Руською церквою і налагодив тісні зв'язки з Римом, який за вбивство брата наклав на нього одну спокуту — примусив перебудувати церкву Косми і Дем'яна на костел (частина церкви збереглася лише завдяки тому, що одна її стіна була вбудована в костел св. Вацлава).

Болеслав прагнув розбудувати своє місто до масштабів столиці і позганяв сюди майстрів з усього князівства. Однак незабаром охолов до цієї ідеї і пішов походом на землі білих хорватів за Лабою. У 936 р. він підкорив незначну частину Білої Хорватії (хорватців), де заснував Младий Болеслав, відповідно Болеслав з того часу почали називати Старим.

Далі на схід до Турнова він не зміг просунути, бо хорвати уклали союз з Генрихом I. З двох боків союзники тиснули на чехів, німці стали під воротами самої Праги, і Болеславу I аж до кінця свого правління вже було не до Хорватії.

Такого значення, як у X ст., Старий Болеслав в історії вже більше не мав.

З пам'яток архітектури в місті збереглися міська брама в готичному стилі, костел XVII ст. У Брандісі стоїть замок XVI ст.

Література: 9; 12; 15; 26; 27; 45; 47; 51.

Старі Гради

Старі Гради (Staré Hradi) — селище на сході від Младого Болеслава, яке в давні часи належало хорватському роду Лобковичів. Тут з XIV ст. вони ховали членів свого роду.

В XVI ст. ці землі перейшли в руки Прушковських, які на місці старого граду Лобковичів збудували замок. Тепер у цьому замку музей з картинами Макса і Таубера. У відділі археології зібрані матеріали розкопок місцевих городищ часів Великої Хорватії. Подібне зібрання археологічних пам'яток давньоруської доби є тільки в Ічині.

Література: 9; 27; 29; 45; 51.

Стахи

Стахи (Stachy) — містечко біля Прахатич, де народився видатний чеський художник Ф. Фолтин (1891–1976).

Навряд чи серед місцевих жителів Луцького краю (так називалася в давнину Шумава) збереглися гени во-

линян, які проживали тут тисячу років тому. Проте Фолтина, так само як і Алеша, тягнуло на руські землі, на Підкарпатську Русь, де він жив протягом 1918–1924 рр. За ці роки була створена серія картин («Країна», «Гумна», «Підкарпатська Русь»), організована персональна виставка в Кошицях у 1922 р.

Стахи нині є кліматичним курортом, і навіть на центральній площі цього міста ростуть лісові гриби.

Література: 27; 39.

Странов

Странов (Stranov) — селище в землі білих хорватів, біля Младого Болеслава, яке належало Лісовським, а згодом Вальдштейнам. У 1894 р. архітектор Й. Шульц, автор будинку Національного музею в Празі, перебудував місцевий град на романтичний замок, який вважається одним з найкращих в Чехії.

Література: 27; 29; 37.

Срні

Срні (Srni) — туристична місцевість, центр Луцького краю (Шумави). Регіональні особливості та менталітет цієї землі найкраще зумів передати в своїх творах австрійський письменник Карл Клостерман (1848–1923), який жив у Срні багато років. Місцева архітектура нагадує лемківську, хоча є більш приземленою і не тягнеться до небес. Назва містечка перегукується з волинськими Сарнами.

Література: 27; 39; 45.

Судислав

Судислав (Sudislav) — селище біля Находа в колишній Білій Хорватії. Родом звідси керівник протестантської общини на Холмщині Вацлав Адам. У 1634 р. у Володаві за його участі відбувся з'їзд протестантів України, Польщі і Литви, на якому був присутній Ян Амос Коменський.

Література: 26; 45.

Судомерж

Судомерж (Sudoměř) — селище біля Стракониць, де 25 березня 1420 р. Ян Жижка з 400 воїнами на 12 колісницях розбив 5 000 важкоозброєних лицарів на чолі із Сигізмундом Люксембурзьким, який прямував на свою коронацію до Праги.

Саме після цієї битви гусити запропонували чеську корону польському королю Ягайлу. Після багатьох політичних комбінацій ця корона, хоча й не на довго, потрапила до українського князя Федора Острозького.

У 1925 р. чехи поставили тут величний гранітний пам'ятник Жижці заввишки 16 м.

Література: 9; 26; 39; 45.

Табор

Табор (Tábor) — про минуле цього міста до 1420 р. відомо мало. Це була земля давньоруського племені дулібів (кордон між дулібами та чехами проходив по річці Сазаві), і місцеві князі вперто трималися за неї, бо неподалік були багаті поклади срібла.

За Оттокара II цей регіон був включений до складу чеської держави, але тоді Табору ще не було, а біля підніжжя гори з оборонним градом стояло містечко, яке мало давньоруську назву Сезимово.

У 1412–1414 рр. у сусідньому Коз'єму Градку ідеї соціальної рівності, служби без пишних обрядів та ікон проголошував сам Ян Гус, і цей регіон став епіцентром поширення гусизму, чому також сприяли тутешні православні монастирі (наприклад, в сусідніх Клокотах), завдяки яким місцеві жителі не були надто прихильні до католицизму.

Під час Гуситських воєн у 1420 р. Сезимово було спалене, і гусити обрали місцем свого розташування гору з градом, який назвали Табором. Незабаром місто перетворилося на великий ремісничий центр, де не мало бути ні багатих, ні бідних.

Після поразки чехів біля Білої Гори у 1620 р. почалася контрреформація, гуситів і чеських братів переслі-

дували, місто поступово занепало, і в пам'яті людей залишилося символом прагнення справедливості.

З давніх часів тут збереглася ратуша, де розташований музей гуситського руху. Тут також є система підземних ходів, виритих для забезпечення надійної оборони міста.

Література: 9; 27; 39; 45.

Тельч

Тельч (Telč) — чудове історичне місто у Моравії з ренесансовим замком XV ст. та багатьма іншими архітектурними пам'ятками часів середньовіччя.

Тут народився видатний український філолог Григорій Данкович (1781–1857), який першим звернув увагу на значний відсоток русизмів в угорській мові, що змусило багатьох істориків під новим кутом зору подивитися на завоювання угорцями цих земель і визнати, що «словени», яких підкорили мадяри, є, як твердив Нестор, русинами, адже для того, щоб така величезна кількість слів укоренилася в іншу мову, потрібно було тісне співжиття протягом багатьох століть.

Дивовижно, що в чужому іншомовному середовищі у Григорія виявився такий високий рівень українського патріотизму, що в ті часи було явищем унікальним.

Література: 45.

Тепліце

Тепліце (Teplice) — курорт на заході Чехії, в Крушних горах, де бували багато інтелектуалів Європи, зокрема Бетховен і Гете. У 1811 р. вони навіть зустрілися тут, але близькими їх стосунки не стали: великий композитор був шокований догідливістю Гете щодо коронованих осіб.

В цей час Бетховен фактично перебував на утриманні графа Розумовського, який замовляв йому музичні твори, в т.ч. на теми українських народних пісень. Граф дозволив композитору користуватися своєю унікальною музичною бібліотекою, де були ноти і праці В. Трутовсь-

кого, крім того, сам знав багато пісень і награвав їх Бетховену на фортепіано.

У 1806 р. композитор написав на теми українських пісень свій «квартет оп. 59», і музикознавці твердять, що саме з того часу Бетховен зробив величезний крок уперед, з'явилося абсолютне нове звучання його творів. У 1815 р. в Единбурзі видали його «Пісні різних народів», серед яких були й українські. Хоча Бетховен і не відвідав Україну, але бував на землях колишньої Великої Хорватії, був знайомий з хорватськими та волоськими піснями, тож український мелос здійснив на його творчість значний вплив.

Багато біографів Бетховена вважають, що без підтримки Розумовського цей великий композитор загинув би у безвісті, адже європейське визнання і шквал нагород посипалися на нього тоді, коли український граф представив його у Відні імператору Олександру І.

Крім Розумовського, Бетховена в Чехії підтримував також Лобкович.

В Теплицях бували і визначні українці, як-от Балудянський, перший ректор Петербурзького університету, який щорічно лікувався в Чехії на водах.

В місцевому замку тепер розташований музей готичного мистецтва.

Література: 27; 45.

Тетін

Тетін (Tetin) — град на заході від Праги, біля Бероуна, який, за легендою, був названий так на честь Тетки — однієї з дочок легендарного хорватського князя Крака.

Саме тут, під стінами цього граду, у 921 р., за наказом фанатичної католички Драгомири, бояри Тин і Гомон забили її свекруху Людмилу, вірну Руської церкви.

Людмила проголошена святою, її культ був досить поширений у Русі.

Багато істориків вважають, що основною причиною вбивства була конкуренція між княгинями за вплив на В'ячеслава (Вацлава), який після смерті батька сів на трон у Празі. Він був ще малим, тож його мати Драгоми-

ра, регентша, прагнула усунути з політичної арени свою свекруху.

Певно, Людмила мала більший вплив на онука, ніж рідна мати: коли В'ячеслав виріс, то у 924 р. наказав перенести з величезними почестями прах своєї бабці до руської церкви св. Юра у Празькому граді (літургія в ній тоді йшла на давньоукраїнській мові, церква належала до єпископства св. Горазда в Спишу).

Література: 9; 12; 15; 26; 45.

Требон

Требон (Trebou) — містечко в землі дулібів, в якому; як і в сусідньому Індржиховому Градці, збереглися сліди руського сакрального мистецтва.

В XIV ст., за часів правління Карла IV, відбувся деякий ренесанс православної віри. Розпис місцевого костелу виконав майстер за візантійськими традиціями живопису. Ім'я його невідоме, історики називають його Требонським Майстром. Ймовірно, як і Микола та Андрій, які будували костел, він був нащадком місцевих дулібів. Цей розпис в Чехії вважається вершиною образотворчого мистецтва часів середньовіччя.

Серед пам'яток архітектури слід згадати замок роду Росемберків, мавзолей Шварценбергів на березі озера Велика Тиса.

Література: 39; 45.

Тргове Свини

Тргове Свини (Trhové Sviny) — містечко біля колишнього центру давньоруського племені в Дудлебах, домінантою якого протягом століть була церква св. Трійці.

Тепер це костел, але назву не змінили, і про традиції давнього минулого говорять також типово руські цибулясті куполи.

Традиції руської церкви в Дулібії збереглися значно краще, ніж у Хорватії, бо до складу Чехії дуліби увійшли на три століття пізніше.

Література: 39; 45.

Троцнов

Троцнов (Trocnov) — тут, біля Дудлебів, у 1360 р. народився один із найвидатніших полководців часів середньовіччя Ян Жижка.

Біля садиби Жижків археологи розкопали давнє городище дулібських владик, тож певно, Ян походив з цього князівського роду, і тільки політика національного та релігійного гноблення, яку проводили німці і чехи, перетворила таких, як він, на дрібних шляхтичів. Зовсім поруч, в Гусинці, народився Ян Гус, тому гуситський рух знайшов найбільшу підтримку саме на цих землях.

Жижка бував на руських землях в Польщі, брав участь у Грюнвальдській битві і підтримав ідею посадити українського князя Федора Острозького на чеський трон, назвавши його своїм сином.

Садиба Жижки перетворена на музей, йому поставлено величний 12-метровий пам'ятник.

Література: 9; 26; 27; 39; 45.

Трутнов

Трутнов (Trutnov) — до 1260 р. це селище білих хорватів, розташоване на старій торговій дорозі з Турнова до Клодська, називалося Упа. Однією з перших, разом з Яромержом (Яромиром) та Кральовим Двором, ця територія була колонізована німцями. Вони заклали на місці старого городища замок і змінили назву на Трутнов.

Денаціоналізація цього регіону відбувалася швидше, ніж Дулібії, і гуситський рух спочатку тут не мав такого розвитку, як на півдні країни. Однак у 1423 р. біля Гориць Ян Жижка розбив Шенка з Вюртенберга, захопив Трутнов, і ця територія стала основною базою гуситів для нападів на Сілезію. Саме сюди, насамперед до Младого Болеслава, перемістився центр цього руху після того, як католики захопили Табор.

Репресії та переслідування «іновірців» змусили багатьох з них у 1548 р. переселитися на територію Прикарпаття, а у 1623 р. чеські брати і останні прихильники православ'я були виселені з Чехії.

Це, однак, не означає, що територія колишньої Хорватії була повністю «зачищена» від нащадків давніх русинів. Відомо, наприклад, що у XVIII–XIX ст. у Трутнові жила родина художника Руса, представники якої розписували вітари і малювали портрети місцевих міщан.

Трутнов розташований в самому центрі масиву Карконош, де трапляються не тільки топази, а й алмази (ще у 1941 р. у долині річки Езери знайдено топаз вагою 50 кг), тому багато мешканців Трутнова займалися пошуком в горах дорогоцінного каміння. Дехто з них збагатився, у Венеції кілька палаців збудовано вихідцями з Трутнова (на палаці Яреми Вінцента навіть був напис: «Панами нас зробили Карконоши»).

Тепер місто є центром туристичного регіону та курортів, найвідоміші з яких розташовані на горі Снежка та в Янських Лазнях.

Слід нагадати, що назви гори — хори — хорвати — Карпати — Карконоши — Краков — Краковець та ін. тісно пов'язані між собою, і ще тисячу років тому вони становили одне ціле, яке називалося Великою Хорватією.

Література: 1; 9; 12; 15; 26; 27; 29; 40; 45; 51.

Турнов

Турнов (Turnov) — місто на півночі Східно-Чеської області, яке після зруйнування чехами у 995 р. Любича та Гостинного стало свого роду столицею колишніх західних земель Великої Хорватії.

Чехи утворили на цих землях три жупи з адміністраціями у Мніховому Градішті, Турнові та Залізному Броді, отже раніше тут були центри трьох хорватських племен — хорватців, лупигловів та бойків.

Про Luriglav на поч. IX ст. Баварський Географ повідомляв, що вони мають 30 городищ, тимчасом як чехи — 15, а морав'яни — 11.

Історія бойків є надзвичайно заплутаною. Багато дослідників вважають, що саме від цього хорватського племені походить найдавніша назва Чехії — Богемія. Їх кордони доходили до Саксонії, тривалий час межували з сербами. У 939 р. німецький маркграф Геро запросив на учту сербських владик, убив їх, вогнем і мечем пройшов

по всій Сербії і підкорив її. Чи під тиском сербів, яким не було де подітися, чи через наступ німців та ліквідацію у 995 р. князівства Славника, більшість бойків залишила цей край і через Словаччину подалася в Галичину, а територію колишнього їхнього Залізnobродського князівства зайняли білі хорвати, які проживали біля Турнова.

Таким чином, вже від середини X ст. їх сусідами на півночі стали серби, яких документи називають загвоздь, а на півдні та заході — чехи, які у 936 р. захопили територію вздовж річки Езери до села Рибитва (Мніхове Градіште). Сліди русинів в Саксонії ще простежуються аж до XII ст., коли останні з них, відомі як Саси, залишили цей край і перебралися або до Турнова, або до бойків в Трансильванію та Галичину, де з часом вже становили понад третину усієї галицької шляхти (Саси є руським родом, у переліку німецьких, чеських, угорських та польських гербів їх немає). Можливо, саме з цих Сасів походила дружина маркграфа Саксонії Буркхарда II, який, згідно з документами, в 30-х роках XI ст. одружився на «van Ruzen» і мав від неї сина, відомого в історії як граф Отто (оскільки граф провів своє дитинство (до 1057 р.) на території Чехії, то не виключено, що ця «Ruzen» була однією з турновських княгинь).

Після підкорення чехами хорватців та винищення у 1004 р. династії Славників, яка, вірогідно, походила з Гостинного (Кральового Градця), єдиною землею, де ще залишилися хорватські князі, була тоді Турновщина.

Про події тут до XII ст. ми знаємо дуже мало. Відомо, що в XII ст. цією землею володів князь на ім'я Марко (саме тому Палацький і назвав цей рід Марквартами). Як жупани в XI ст. тут згадуються Благ, Загор, Преда, Мілота. Відомо також, що комесами цієї провінції у 1148 р. був Держислав, а потім Предбор.

Історики описують спроби руських князів повернути ці землі, походи Володимира Мономаха та волинського князя Олега Святославовича.

І водночас потяг до етнічної Русі мали і місцеві русини, які масово виїздили на територію України і служили в загонах української знаті. Про них (щоправда, вже як про «чехів і мораву») згадується в «Слові о полку Ігоревім», а також в документах 1123, 1144, 1159, 1170 рр.

Незважаючи на підкорення чехами (власне, через приналежність до цієї держави місцевих мешканців і називали чехами), Русь тоді ще становила одне ціле, і цих «чехів» можна було тоді знайти навіть на дворах незаможних галицьких бояр.

Син Марка Ярослав у 1250 р. заснував Турнов на місці колишнього хорватського городища, а в 1270 р., на півдні від цього міста, — гради Вальдштейн та Ротштейн, які передав у власність своїм синам. Після цього родини почали зватися Вальдштейнами і Ротштейнами.

Німецькі назви виникли в результаті німецької колонізації. Після невдалого походу в Чехію Данила Галицького у 1253 р. Хорватія назавжди залишилася поза межами Русі, у 70-х роках XIII ст. сюди ринула потужна хвиля німецької колонізації. Тому про події в цьому краї ми дізнаємося з німецьких документів, де усі патронімічні та географічні назви вже германізовані (подібне відбулося і з іншими нащадками Марка, які стали Вартенберками, Лемберками, Стеберками, і тільки ті з них, які осіли у Михайловцях, ще звалися по-руськи Михайловськими).

Турнов був заснований ще до приходу німців, тому ця назва є руською, а не німецькою чи чеською (по-чеськи місто мало би називатися Трнов). З появою німців та чехів помінялося багато давніх руських назв (Житомир, наприклад, почав зватися Штольмирж, Любич — Лібіце, Гостинне — Кральовим Градцем, Упа — Трутнов), але більшість поселень біля Турнова й далі мали руські назви (Буковина, Бистриця, Смерекове, Загір'я, Лужок, Квіткове, Радосне, Семигорки), а це означає, що асиміляційні процеси тривали тут надзвичайно довго, тому місцеве населення в фольклорі та побуті зберегло багато руських рис (жінки, наприклад, ще й дотепер носять лейбичку, завушниці або ковтки).

Значною мірою цьому сприяла руська віра, яка утвердилася тут ще з 867 р. (є версія, що поруч, в Бенатках-над-Езерою, св. Кирило та Мефодій мали диспут з прихильниками латинської віри). Документи свідчать, що як місіонер до чеського князя Борживоя у 890 р. приходив св. Іван із Спишської Нової Всі, отже, вірогідно, саме тоді відбулося масове хрещення місцевого населення. Тож імовірно, сучасні костели св. Микулаша та Діви Марії

в Турнові стоять на місці колишніх церков св. Миколи та Пречистої Діви Марії.

Латинська віра почала поширюватися тут з 968 р., коли архієпископ Адальберт з Магдебурга, за повідомленнями німецьких хронік, «охрестив усіх словен за Лабою». Проте, як і Мефодія, цього єпископа також назвали Руським, а це є ще одним свідченням того, що ці «словени» за Лабою були русинами (Веніамін з Туделі згодом також свідчив, що «від Лаби до Новгороду живуть русини»).

Як це не дивно, але трансформація руської віри в латинську пішла швидшими темпами тоді, коли за часів Карла IV її знову офіційно дозволили на території Чехії, але за умови використання латинської абетки. Після цього руська мова швидко зблизилася з чеською, зразок такого гібрида є в написі на вежі Турновського граду: «*Leta bozieho MCCCCLXXVII tato wieza dielana gest s krze naklad urozeneho pana Mikulasse z Lansteyna*».

Своєрідним гібридом латинської віри з православ'ям став гуситський рух. Його епіцентром на півночі була Турновська земля. Гуситів тут підтримали дрібні шляхтичі, які ще пам'ятали про свої руські корені, зокрема, Петро зі Звірятч та Гінко Крушина, який у 1420 р. зібрав місцеве ополчення і повів на визволення Праги від католиків. У 1423 р. в Турнові з'явилися загони Яна Жижки, що значно підсилило гуситський рух. «Чеські брати» продовжували тут активно діяти навіть після перемоги католиків, і у 1548 р. влада виселила з Турнова до Польщі 110 родин (вони оселилися переважно на етнічно руських землях в Підляшші, Надсянні та Холмщині).

Навіть Константинопольський патріарх визнав, що гусити близькі до православ'я і мав намір приєднати їх до Візантійської церкви, чому перешкодила страта Гуса. Рух гуситів у Турнові вирізнявся тим, що вони мали на меті єднання з Руською православною церквою. Уособленням цієї ідеї була діяльність родини Турновських — Яна і особливо Симона (1544–1608), який майже усе своє життя прожив на землях давньої Русі і помер в Острозі.

На синодах чеських братів та протестантів в Сандомирі, Кракові та Володаві йшла мова про спільні дії разом з православними, але в практичну площину їх об'єднан-

ня з православною церквою постало у 1595 р., коли Симон переконав у доцільності цього кроку лідера українського руху князя Костянтина Острозького. Об'єднавчий синод відбувся у Вільно, в палаці Острозьких, але результату не мав через надто консервативну та недалекоглядну позицію руських попів, які, за висловом Турновського, були людьми простими, але надто пихатими.

Так зірвалася остання спроба якщо не територіального, то духовного єднання колишніх руських земель на заході з материнськими, про що мріяв Турновський. Колишні русини тут були приречені на повну асиміляцію та окатоличування. Ті з них, хто не став ще католиком, у 1623 р. були виселені з Чехії, в т.ч. з Турнова, і таких родин, як свідчать документи, було аж 30 тисяч (це як мінімум 100 тис. осіб).

У тих, хто залишився і став католиком, руські гени, однак, як-от у Вацлава Словакіуса (1555–1620), який писав давньоруською мовою, давалися взнаки ще протягом багатьох століть. Багато хто не витримував тотальної германізації і добровільно залишав рідні землі. Саме з Турнова та Угерського Градіште було найбільше чехів, які в середині XVIII ст. переселилися на Харківщину та Чернігівщину. Після приєднання у 1772 р. до Австрійської імперії Галичини багато вихідців з колишньої Великої Хорватії зголосилися поїхати туди чиновниками та адміністраторами, хоча українською мовою вони вже не володіли, і галичани вважали їх «німцями».

З Турнова був родом Михайло Котляр, ініціатор заробітчанства місцевої інтелігенції в Російській імперії, зокрема в Україні (його листи до родичів в Турнові друкувалися в «Часописі Чеського Музею» і спонукали багатьох до виїзду).

У 1839 р. звідси до Павловська виїхав Лабіцький, диригент оркестру, згодом на будівництво залізниці до Царського Села зголосилися 13 інженерів (з них Венцеслав Бурда став потім головним інспектором будівництва залізниці між Петербургом і Москвою).

Ще більше людей виїздило в Галичину, серед них було багато таких, які захопилися українськими піснями та фольклором і пропагували їх в чеському суспільстві (Гавлічек-Боровський, Кубек, Ріттерсберг).

Цей історично зумовлений потяг до України в 70-х роках XIX ст. привів ще до однієї (найбільшої) хвилі масових переселень з північних регіонів Чехії, коли на Волині та в Галичині виникли цілі анклави чеських сіл, які тепер вже майже не відрізняються від українських.

Можливо, саме руські гени врятували чеську націю від остаточної германізації, адже усі перші будителі походили саме з земель колишньої Білої Хорватії, і саме тут розпочалися процеси відродження Чехії як слов'янської держави. З Турнова були родом В. Дюрих, А. Марек, Й. Шимак, тут жив і працював художник К. Вік.

Глибоко дослідив цю проблему Ірасек, який дійшов висновку, що першими будителями були Станіслав Видра і Вацлав Тамм. З колишніх руських земель походять також Палацький, Шафарик і Сметана.

Глибоким давньоруським традиціям, які в давнину були закладені до генофонду нації, Чехія має завдячувати не тільки порятунком від германізації, а й від ще підступнішої руссофікації. На основі аналізу російсько-українських взаємин Кубек дійшов висновку, що Чехія не повинна підтримувати ідеї московського панславізму. Тривалий час це було голосом волаючого в пустелі, бо етнічні чехи не бачили жодної різниці між Росією та Україною і в боротьбі з Австрійською імперією робили ставку на Москву, не усвідомлюючи, що обирають найбільш огидну форму світового тоталітаризму. Події XX ст. переконали їх у правоті Кубека, і тепер його погляди домінують у чеському суспільстві (на жаль, лише в тій частині, які стосуються лише Росії, а не України).

Білі хорвати вміли обирати місця для поселень, і нині їх колишній бастіон називають Чеським раєм. В Турнові розташований музей регіону, етнографічна частина колекції винесена в сусіднє село Долянки (тут збереглася дерев'яна хата 1794 р.). Найбільше музей пишається величезною картиною художника Алеша (80 кв. метрів), яка за давньою хорватською легендою зображує битву біля Грубої Скелі. Сама Груба Скеля, на якій згодом збудували замок (тепер це будинок відпочинку), розміщена між Турновим та Тросками. Цікаві замки є також в Тросках і в самому Турнові (Грубий Рогожець).

Місто віддавна було центром обробки коштовного

каменю, тепер тут випускають оптичне скло та вирощують монокристали. Серед архітектурних пам'яток слід згадати ратушу 1620 р. та декілька дерев'яних будинків у народному стилі, в яких ще можна вгадати бойківські та лемківські елементи.

Література: 9; 12; 15; 17; 26; 27; 29; 37; 40; 45; 51.

Угерське Градіште

Угерське Градіште (Uherské Hradiště) — до появи угорців це місто називалося Славков і, можливо, було столицею Великої Моравії.

На цю роль претендують також Микульчиці та Вишгород. Археологічні розкопки довели, що Микульчиці тоді були більші за Славков (тут, на площі 5 га, було розкопано аж 5 церков), однак, більш ймовірно, що князівська резиденція була в Славкові, який, як вважають багато істориків, був столицею цієї надпотужної слов'янської держави IX ст. (археологічні пам'ятки того часу зосереджені в місцевості, яка нині називається Сади).

Мова йде про початки нашої християнської культури, писемності і духовності: адже саме сюди князь Ростислав запросив у 863 р. Кирила і Мефодія, саме тут вони писали свої твори і перекладали Святе Письмо для місцевих жителів.

Довший час вважалося, що в основі церковнослов'янської мови лежить староболгарська, бо на ній мали би писати глаголицею Кирило та Мефодій, а згодом і винахідник кирилиці Климент, який перебрався в Охрид, після того як учнів Мефодія вигнали з Моравії.

Насправді процес народження давньоруської літературної мови був більш складним і мав декілька етапів.

У Славкові (або в Микульчицях) Кирило і Мефодій написали з використанням глаголиці «Похвалу Григорію», а також переклали з багатьма елементами староболгарської мови «Псалтир», «Євангеліє», «Літургійон». Кирило написав тоді «Роздуми о правій вірі», «Київські листи», «Словенську передмову до Євангелія».

Жодного твору на кирилиці з використанням грецької абетки ані Кирило, ані Мефодій не написали. Це зро-

били учні Мефодія, який після смерті Кирила заклав тут у 874 р. школу слов'янської літургії (тобто першу в нашій історії семінарію). «Житіє Кирила Філософа», «Житіє Мефодія», «Похвала учителя Кирила», «Краткоє житіє Костянтина і Мефодія» та інші перші рукописні твори на кирилиці відрізняються від попередніх тим, що русизмів в них значно більше, ніж болгаризмів, тож певно їх писали учні Мефодія руського походження. Жодного твору, які приписують Клименту, в Болгарії не знайдено, тимчасом як на Русі виявлено аж шість (в Холмі, Ст. Санчі, Сандомирі та Кракові).

Жодних слідів чеської мови в «Житіях» немає, тож цими учнями Мефодія могли бути Горазд і Сава, про якого точно відомо, що після вигнання з Моравії він був місіонером на півночі від Карпат (Руська православна церква проголосила його одним з семи своїх перших святих). У Славкові вони могли написати під наглядом Мефодія тільки «Житіє Кирила Філософа», бо після 885 р. їх тут уже не було (після смерті учителя його учні розбіглись або були заарештовані в Нітрі).

Саме з цього «Житія» починається відлік руської писемності і літературної мови, яка, до речі, на території Словаччини вживалась аж до XVI ст. (востаннє як офіційну її спробували тут відновити у 1850 р.).

Проблема утворення церковнослов'янської мови має етнічну складову. Деякі середньовічні хроніки називають Мефодія руським єпископом, хоча абсолютно точно відомо, що він походив з Македонії. Така назва могла виникнути тільки тому, що більшість населення його Паннонського єпископства складали русини. У регіоні Угорського Градіште, крім Славкова, у VIII ст. були такі міста, як Київ, Стражниця, Тлумачов, Бойковичі. Навіть тепер його населяють не чехи (колишні морав'яни), а словаки.

Проблема походження словацької нації ще остаточно не з'ясована, але без руської складової в ній не обійшлося. На момент появи у 895 р. угорців, Паннонію, північ Угорщини і майже усю Словаччину займали руські племена білих хорватів і дулібів. Десь тут, у Вишгороді, Веспрімі чи Спиші, були написані наступні «Житія», а також «Хроніка наддунайських словенів», яка стала основою нашого першого руського літопису. Про події IX–

X ст. дещо є в польських та чеських хроніках, але найбільше і найдетальніше про них розповідає Нестор. Тільки у нього, а також в руському «Хронографі» (ПСРЛ. Т. XXIII.) можна довідатися про аварське панування над дулібами (VI ст.), про становлення Великої Моравії, про долю Нітранського князівства Прибини, про панування Коцеля в Блатнограді (Залаварі), про хрещення руського князя Аскольда і чеського князя Боривоя, про окупацію цих земель у 906 р. угорцями, в результаті чого Славков став Угерськими Градіштами. Хоча ці землі в IX ст. адміністративно належали Великій Моравії, з етнічної точки зору вони ще становили одне ціле з Руссю. Паннонське єпископство після смерті Мефодія не припинило свого існування, а розташувалося у Веспрмі, де у 942 р. згадується єпископ Сильвестр, а в Спиському Підградді була кафедра Горазда та Івана.

Славков опинився на самому кордоні між чехами та угорцями і поступово занепав. Це місто відновив у 1257 р. чеський король Пржемислав Оттокар II, але вже під іншою назвою. У XV ст. гірській масив Хржиби на заході від міста заселили волохи, на поч. XVII ст. сюди були запрошені запорізькі козаки боронити місто від турків. Попри Турнов, саме звідси був найбільший потік переселенців в Україну (з Угерських Градішт, наприклад, походила родина радянського письменника Миколи Островського).

Остаточно історики переконуються у тому, чи саме це місто було столицею Великої Моравії лише тоді, коли знайдуть могилу Мефодія. Але і без того Славков був одним з найбільших адміністративних, культурних і духовних слов'янських центрів IX ст., а отже, витоки нашої сучасності є і в місцевих Садах.

Література: 4; 9; 11; 12; 15; 16; 17; 18; 22; 23; 24; 26; 27; 34; 42; 43; 45; 48; 51.

Угерський Брод

Угерський Брод (Uherský Brod) — місто в Моравській Словаччині, відоме музеєм Коменського, що народився в сусідній Нивниці. Ян Коменський — великий реформатор освіти на західних руських землях (перші школи, де ви-

кладання йшло за методикою Коменського, були засновані саме в Угорській Русі — Шариському Потоці, Левочі та Пряшеві).

У 1429 р. місто взяв штурмом Федір Острозький, на поч. XVII ст. Брод боронили від турок українські козаки.

До наших часів збереглися мури, які штурмував Острозький, а також два костели у стилі бароко.

Література: 9; 11; 12; 15; 17; 26; 27; 43; 45.

Унгост

Унгост (Unhost) — містечко в 15 км на захід від Праги, де у 633 р. відбулася грандіозна битва давньоруського князя Самослава з королем франків Дагобертом, яка тривала 3 дні і завершилася повним розгромом франків.

До столиці держави Самослава (Нітри або Вишгорода) прийшли послы від Дагоберта з вимогою підкоритися франкам, бо ті християни, а Самослав та його піддані — пси. Хроніки розповідають, що давньоруський князь на це відповів спочатку словами: «Пси, але господні і від нього отримали наказ вас кусати», а згодом блискучою перемогою під Унгостом.

Ці події мають величезне значення для з'ясування первісної історії Давньої Русі. Насамперед, відомості про Унгост повністю заперечують байки багатьох істориків, у т.ч. і українських, що нібито Самослав був франком і як купець випадково потрапив на Дунай (етнічний франк мав би коритися франкському королю, франки вже були християнами, а Самослав поганином, що підтверджують дані про те, що він мав десятки дружин і понад 30 дітей).

Давньоруським цього князя слід вважати тому, що жодне з інших слов'янських племен не локалізувалося в той час на Дунаї, а тим часом Йордан говорить про словенів, які проживали на всій території від Дністра до Балатона. Джерела в кінці VI ст. розказують про давньоруське плем'я дулібів, яких гнобили авари (що могло тоді бути тільки на території Угорщини біля Балатону).

Нарешті, події під Унгостом дають уявлення про те, як племена білих хорватів могли потрапити до Чехії. На території, відвойованій у франків після битви 631 р., осіли білі хорвати. У цьому районі розташований град Кра-

ковець, який, за Длугошем і Далімілом, заснував хорватський князь Крак, саме тут розташовані Тетін і Лібушин, названі так на честь його дочок, саме тоді був заснований Вишгород, який легенда також пов'язує з Лібушею. Одруження Лібуши з Пржемиславом також вказує на те, що ці події відбулися в кін. VII ст.

Найбільш переконливо про це свідчить Празько-Корчаківська культура, надзвичайну однотипність якої (типова руська напівземлянка та безвуха кераміка) на усьому просторі від Києва до Унгоста і Краківця можна пояснити лише одним — проживанням тут одного етносу.

За Влтавою білі хорвати прожили до поч. IX ст., коли їх звідси витіснили чеські племена, на яких насувалися німці з заходу. Білі хорвати назавжди осіли за Лабою, де їх бачив Веніамін із Туделі і де тепер розкопана основна частина їх городищ, а Р. Туреком складена детальна карта їх розселення.

Українцям не варто нехтувати цими неповними 200 роками присутності на заході від Влтави, бо це був період максимальної територіальної експансії давньоруського етносу, прямими спадкоємцями якого ми є (хоча деякі руські племена стали складовою частиною росіян, поляків, угорців, чехів та румун, жодна з цих націй не має права претендувати на давньоруський період нашої історії, як це сталося пізніше, оскільки стовідсотково на давньоруській основі відбулася еволюція і формування лише української нації). Наша історія на заході була не менш цікавою, ніж на сході, і осмислювати її треба в цілісності, а не обмежувати лише територією сучасної України. Попри участь русинів у походах Аттіли та Аларіха, після перемоги Самослава над аварами, битва під Унгостом була другим величезним тріумфом руської зброї, а що місце битви 621 р. з аварами невідоме, то саме Унгост є своєрідним символом зародження українського війська та українського військового мистецтва.

Література: 9; 12; 15; 17; 22; 23; 26; 37; 45; 51.

Унічов

Унічов (Uničov) — місто на півночі від Оломоуца, де на поч. 1422 р. князь Федір Острозький від імені Вітовта

прийняв під своє управління королівство Чехію і закликав чехів підтримати його.

Оскільки Федір був «схильним до руських звичаїв», то, за повідомленням хронік, прийняв і католицьке, і православне причастя. З цього можна зробити висновок, що в Унічові була або руська церква, або православний священник. Поруч розташований Літовель, який в давнину називався Краковцем і належав хорватському князю Краку.

В Чехії князя прийняли з тріумфом, і в міру наближення до Праги він почав «забувати», що має бути тільки намісником Вітовта. Після присяги в Чаславі про це остаточно забули, і він вступив до Праги 16 травня 1422 р. як повноцінний «король Чеський та Моравський маркграф». На троні в Празі просидів трохи більше року, а після сепаратної угоди розлюченого Вітовта з Сигізмундом Угорським, якому Вітовт передав своє право на Чехію, Федір повернувся в Україну.

Тепер про цю сторінку чеської історії, пов'язану з українським князем, не згадують, місто славиться металургійним комбінатом та виробництвом екскаваторів. Поруч, у селі Біла Пільга, розташований один із найкращих у Чехії парків (360 порід дерев), а також мисливський замок в Асові.

Література: 26; 27; 45.

Усті-над-Лабою

Усті-над-Лабою (Usti nad Labem) — колишнє городище войовничих чеських (літомержиців) чи сербських племен.

У 1426 р. тут відбулася одна з битв князя Федора Острозького, який був тоді на чолі гуситів, а у 1813 р., зовсім поруч, біля Хлумця, відбулася кривава битва російських військ проти Наполеона, яку сучасники ставили на один рівень з Бородіном та Ватерлоо (про неї залишили свої спогади багато майбутніх декабристів). У Престанові стоїть пам'ятник загиблим, серед яких було багато українців. Випадково чи ні, але саме сюди переселяли у 1946–1947 рр. українців із Пряшівщини.

Місто дуже постраждало під час бомбардувань аме-

риканської авіації у 1945 р., і з архітектурних пам'яток тут залишився лише костел з органом та його вежа, яка від вибуху бомб відхилилася на 2 м і нагадує Пізанську башту.

Література: 9; 26; 27; 45.

Френштадт-під-Радгоштем

Френштадт-під-Радгоштем (Frenštát pod Radhoštěm) — місто біля підніжжя гори Радгошт, з якої видно усю Волоську Моравію.

Русини (волохи) з'явилися ще раніше від XV ст.: в «Географії короля Альфреда» IX ст. говорилося про те, що «одразу за морав'янами на схід до Вісли живуть хорвати» (в ті часи морав'яни займали лише південну частину сучасної Моравії). Своєрідним підтвердженням хорватського минулого цих земель є також місто Новий Ічин, яке заснували переселенці з давньохорватського Ічина.

У 1855 р. у Френштадті народився найвидатніший етнограф та співець Волоської Моравії Йосип Калуш. Він вивчав місцевий руський фольклор, у 1881 р. видав у Брно «Пісні», а у 1887 р. — «Волоські балади та романси». Свої праці він друкував також у збірці «Весна» і «Наш дом». Люди тут ще пам'ятали про руську церкву і поставили на горі Радгошт знак на честь Кирила та Мефодія.

Тепер Френштадт славиться одним з найбільших в Європі трамплінів та курортом Пустевни.

Література: 1; 9; 23; 26; 27; 45; 51.

Фрідек-Містек

Фрідек-Містек (Frydek-Místek) — центр волоського регіону, який зв'язує Тишинську Сілезію та Волоську Моравію в одне ціле. У 1580 р. в місті проживало 30 волоських родин, але найбільше їх було в навколишніх селах (Льгота, Мислек, Яновице, Лубна, Красна, Маленовиці, Старе Місто, Нова Весь та ін.). Люди займалися скотарством, возили шкури на продаж до Бельська, аж поки польський уряд це не заборонив.

Література: 9; 23; 26; 27; 45; 51.

Фрідлант

Фрідлант (Fridlant) — містечко над річкою Остравицею у Волоській Моравії, де народився настоятель монастиря редемптористів у словацьких Михаловіцах Михайло Трчко (1886–1956).

Незважаючи на приналежність до католицького ордену, він усе своє життя присвятив українству: вивчив українську мову і поїхав працювати на схід. На його замовлення архітектор Січинський збудував в Михаловіцах церкву св. Духа, яка вважається тепер пам'яткою мистецтва і є найкращою в Центральній Європі. Словаки прозвали Трчка «русинським фанатиком», а комуністи після того, як він підтримав українських греко-католиків, у 1950 р. арештували його, а у 1956 р. стратили. Вже в наш час Рим проголосив його святим.

Біографія Трчка свідчить про давні руські традиції серед моравських волохів і про те, що вони були досить сильними ще на поч. ХХ ст.

Література: 16.

Фульштейн

Фульштейн (Fulštejn) — замок біля Особлагу, на кордоні Опавської Моравії з Польщею, звідки походить рід ідеолога українства на території Галичини в кінці XVI — поч. XVII ст. Івана Щесного Гербурта.

Хоча його рід вже кілька століть був католицьким, Гербурт не тільки захищав право українців належати до православної чи греко-католицької конфесії, а й пішов далі, ніж князь Костянтин Острозький, виступивши на захист русинів як етносу. Він писав у своїх пророчих «Роздумах про руський народ»: «не може бути Русі без русинів, і поляки гірко пожаліють, якщо зажадають знищити руський народ» (те, що він напроорокував полякам, сталося у 1648 р.).

Щесний, як і Орлик, на відміну від інших вихідців з Чехії і Моравії, не відхрещувався від свого руського по-

ходження, а навпаки, проголосив, що він і його дружина «і кров'ю, і своєю костью є русинами та гордяться цим».

Це його визнання має бути головним у розумінні давнього руського минулого північних регіонів Чехії і Моравії, бо навколо генеалогії вихідців з цих територій існує багато фальсифікацій та спекуляцій: з руської історії вони були усунені в XIII ст. Це стосується і роду Гербуртів, яких зробили німцями.

Їх руським прізвищем є Креновицькі. Коли Герборд Креновицький отримав у власність Глежин та Фульштейн і збудував там замок, то цю частину їх роду почали звати Гербордами. Через німецьку колонізацію вже в сер. XIII ст. вони стали католиками, їх хрестили в костелах Вацлавами, Дитріхами, Екріхами, але німцями вони так і не стали, і коли біля Опави з'явився Данило Галицький, Герборд в числі перших перейшов на його бік і присягнув йому на вірність як своєму королю.

Байки про їх нібито німецьке чи навіть французьке походження виникли на пустому місці: оломоуцький єпископ Бруно відібрав для свого родича з Німеччини половину цього села та замку, і дослідники, не розібравшись, з двох власників, які панували у Фульштейні, створили один образ, але, на щастя, існує власноручне свідчення Івана, що вони за своїм походженням насправді є русинами.

Спроба Данила Галицького повернути Русі Опавську Моравію не мала серйозних наслідків, а Лев Данилович після переговорів в Опаві з Вацлавом II взагалі відмовився від цієї ідеї, задовольнившись розподілом Польщі по Віслу. Вже після смерті у 1305 р. Вацлава II, який сам був напіврусином і підтримував магнатів руського походження, почалася епоха тотального панування німців у Моравії, і Гербурти опинилися у складній ситуації, коли могли втратити вже не частину, а увесь свій маєток.

Тому, за першої ж нагоди (Опавська Сілезія потрапила під управління Владислава Опільського, який одночасно володів Галичиною), у 1374 р. вони залишили Фульштейн і перебралися в Галичину, де біля Добромиля, в пам'ять про рідну землю, заснували новий замок під назвою Фельштин.

Подібно вчинили Орлики, Одровази, Врони, Хоцеми-

ри, Кромери, Бидловські, Несвецькі, Боболи, Борки, Кетличі, Кржицькі, Пенезки, Претвичі, Коломаси, Палюки, Пчоли, Окши, Равичі, Струси, Моравити і навіть Росемберки (Вітковські) з далекої Дулібії. Ті з них, які оселилися в Польщі, стали поляками, а хто опинився на українській території, як-от Гербурти і Орлики, не тільки не відмовилися від свого русинства, а й стали відомими провідниками українського етносу.

Література: 26; 45.

Хеб

Хеб (Cheb) — одне з найвідоміших історичних міст Європи, яке хоча й було поза зоною розселення давньоруських племен, але відіграло трагічну роль в історії могутнього хорватського магнатського роду Марквартів.

Саме тут у 1625 р. астроном Кеплер склав гороскоп для Альберта Вальдштейна, в якому пророкував йому великі неприємності у 1634 р.

Так і сталося: у Хебі у 1634 р., в будинку на центральній площі, за наказом з Відня, цей єдиний у світі генералісимус з руськими коренями був забитий ірландцем Вальтером Деверуа, за що останній в нагороду отримав замок біля Часлава. Усі маєтки Альберта на фантастичну в той час суму 13 млн. золотих були роздані німцям, французам, італійцям, іспанцям та представникам інших католицьких держав, в результаті чого в Чехії був ліквідований останній (за винятком Лобковичів) магнатський рід, який бере свій початок ще в давньоруські часи.

Крім Вальдштейна, тут були забиті Кінський і Трчко, які були посвячені в плани генералісимуса — виділити Чехію із складу Австрійської імперії. Це була остання спроба панівної еліти колишньої Білої Хорватії вести самостійну політичну гру (спочатку вони хотіли за допомогою австрійців знесилити чехів, а потім, вже разом з чехами, — австрійців). Біла Хорватія мала знову посісти панівне становище у відновленій державі, як за часів династії Славників, але через підступну зраду цього не сталося.

Література: 9; 45.

Хлумек

Хлумек (Chlumeck) — селище на півдні від Младого Болеслава, яке отримало свою назву від хорватського городища Хлум.

Поряд із Праховською Скелею та Градом-над-Мушкою це одне з найбільших хорватських городищ на території Чехії, зведених з метою оборони. Тут, вздовж хребта, в X ст. проходила ціла оборонна лінія на кшталт Змієвих Валів на Київщині, яку в XVII ст. назвали Шведськими Шанцями, а насправді це були Хорватські Шанці (шведи, перебуваючи на території Чехії, використовували їх для своїх цілей, а люди на той час вже забули про справжніх творців цієї унікальної споруди).

З найвищої точки цього городища видно усю долину річки Лаби, яка аж до X ст. була природним кордоном між білими хорватами і чехами.

Література: 27; 29; 45; 51.

Хлумець-над-Цидліною

Хлумець-над-Цидліною (Chlumec nad Cidlinou) — замок Карлова Коруна, збудований канцлером Кінським на честь коронації Карла IV.

Замок стоїть на місці хорватського городища і вважається перлиною чеського бароко (реставраційні роботи у XVIII ст. коштували 100 тис. золотих).

Література: 27; 29; 45; 51.

Хоцень

Хоцень (Choseň) — родинне гніздо хорватського роду Хоцемірських, які, як і Орлики, переселилися в Україну.

Література: 45.

Хржибехи

Хржибехи (Chribechy) — селище в гірському масиві

Горби (Chriby), яке в XV ст. було заселене волохами.

Це була найзахідніша точка на карті Європі, куди зайшли переселенці із Семигородщини, але тепер від них не залишилося тут жодного сліду. Коли сотня Громенка у 1947 р. проходила через ці Горби в Австрію, то села вже були заселені чехами, з якими бійці УПА мали сутички.

Література: 7; 45.

Часлав

Часлав (Čáslav) — одне з найбільших і найдавніших городищ на південному кордоні Білої Хорватії за часів династії Славників (поруч, у Малині, вони карбували свою монету, що переконливо підтверджує факт їх повної незалежності від чеської держави).

Часлав відігравав помітну роль у політичному житті країни і в подальшому. У 1421 р. тут, в замку Жлеби, відбувся сейм, на якому поряд із дворянами засідали і міщани, що було унікальним явищем для Європи. Саме тут князь Федір Острозький присягнув охороняти права чехів і був обраний королем Чехії та маркграфом Моравії. Значну роль відіграло місто і під час гуситських війн. Тут похований Ян Жижка.

Від тих часів залишилися фрагменти мурів з вежею XIII ст., а також ратуша 1765 р.

Література: 9; 26; 27; 45; 51.

Частоловиці

Частоловиці (Častolovice) — містечко на території колишньої Білої Хорватії, біля Рихнова і сучасного кордону з Польщею.

У давнину це було окреме хорватське князівство з центром у Клодську, яким правив князь Вратислав (поруч із Частоловицями було хорватське городище Брацлав на південному кордоні цього князівства (колись тут була митниця), а кордон на півночі позначав Броцлав, який тепер на території Польщі).

Пізніше Частоловицями володів Пут, родич українського боярина Івашка. Зважаючи на ці родинні зв'язки,

литовський князь Свидригайло з 1324 р. направляв своїм послом Івашка до Чехії (це ще один доказ того, що до XIV ст. ці території в етнічному відношенні ще становили одне ціле з рештою руських земель, і цей зв'язок перервався лише через масове переселення в кінці XIV ст. місцевих шляхтичів руського походження (в т.ч. Орликів) в Україну та Польщу).

В Частоловицях зберігся замок цієї родини, який у 1910 р. був перероблений у стилі псевдоготики.

Література: 9; 26; 27; 45; 51.

Чеський Крумлов

Чеський Крумлов (Český Krumlov) — град родини Вітковців, збудований на місці колишнього дулібського городища з давньоруською назвою Берлога.

У 1274 р. чеський король Пржемислав Оттокар II заснував під цим градом місто, яке, як і інші міста, засновані ним в Дулібії (Чеські Будейовиці, Чеський Штернберк та ін.) він назвав ЧЕСЬКИМ Крумловом, що мало засвідчувати їх приналежність не дулібським князям, а чеським королям.

На поч. XIV ст. Вітковці перебралися в цей град з Росемберка (тому вони вже називалися не Вітковцями, а Росемберками) на постійне місце проживання і перетворили його на справжню перлину архітектури та садово-паркового мистецтва. Над оздобленням граду працював архітектор Антонін Влах, а каменярські роботи граду і костелу св. Віта у 1409–1439 рр. виконав місцевий майстер Іван Станко.

Рід Вітковців-Росемберків тоді ще був настільки багатим та потужним, що у 1394 р. вони ув'язнили тут короля Вацлава IV. Зрозуміло, що і чехи, і німці намагалися обмежити їх вплив, і в XVI ст. про їх могутність і могутність усіх шляхетських родів руського походження залишилися лише спогади. У 1620 р. помер останній з Вітковців, і їх маєтки перейшли до німецької родини Еггенбергів.

Від старого граду Вітковців тепер залишилися лише вежа XIII ст. Еггенберги у 1764 р. збудували міст між замком і парком, а віденський архітектор Альтамонте

збудував літній павільйон. Багато пам'яток архітектури збереглося і у самому місті.

Над Чеським Крумловом височить гора Клеть з оглядовою вишкою, з якої видно мало не увесь край, який в давньоруські часи називався Луцьким (Лісовим), а пізніше — Шумавою.

Література: 9; 15; 27; 39; 45; 51.

Чеські Будейовиці

Чеські Будейовиці (Česke Budějovice) — місто, засноване у 1265 р. чеським королем Пржемиславом Оттокар II і назване, на противагу місцевим дулібським князям з роду Вітковців, ЧЕСЬКИМ.

Будейовиці виправдали свою назву і справді стали надійним оплотом чехів на землях колишньої Дулібії. З того часу тут залишилися фрагменти мурів з бастіонами XIV–XV ст., Чорна башта 1577 р., Домініканський костел на цвинтарі XIII ст., ратуша 1731 р.

У Південночеському музеї на вул. Дукельській зібрані пам'ятки археології дулібських часів. Поруч розташований замок Глибока, який тривалий час належав Росемберкам-Вітковцям. Хоча вони вже від XV ст. були католиками та перебували в сфері німецької мови і культури, після 1620 р. їхні маєтки перейшли до етнічних німців Еггенбергів та Хертів, а Глибока потрапила до рук іспанця Маррадаса, і знайти сліди давньоруського минулого цих земель тепер вже практично неможливо (за винятком пам'яток археології).

Література: 9; 27; 39; 45; 51.

Яблонець

Яблонець (Jablonec) — місто над Нісою, яке славиться своїми виробами з кристалю, біжутерією та люстрами.

В давньоруські часи воно входило до складу хорватської Залізnobродської жупи, цілком ймовірно, що колись тут жило плем'я бойків, яких у X ст. витіснили звідси сербо-лужичани. На думку Шафарика і Палацького, саме через бойків Чехію в давні часи називали Богемією, бо

кельтські бої жили тут ще до нашої ери, і навряд чи ця назва протрималася від епохи панування кельтів ціле тисячоліття.

Деякі з бойків повернулися сюди аж у 1920 р., коли тут був створений табір для інтернованих на території Чехії бійців Української Галицької Армії, але вони вже не знали про те, що повернулися на Прабатьківщину своїх предків.

Література: 27; 45; 51.

Ябкениці

Ябкениці (Jabkenice) — селище біля Младого Болеслава, де у 1875–1884 рр. у своєї дочки жив видатний чеський композитор Б. Сметана (1824–1884).

Це були останні роки його життя, коли він вже був глухим і, здавалося, нічого не міг створити. Тим не менш, саме тут народилася його геніальна симфонія «Влтава». Схоже на те, що найкраще йому писалося на рідній землі.

Сметана народився на землі колишніх білих хорватів, в Літомишлі. У Ябкеницях також було багато пам'яток тих часів: надзвичайно романтичні руїни давнього хорватського городища з валами та ровами IX ст. над Градецьким озером, залишки граду Бездеж, чудова природа. Крім «Влтави», він написав тут також такі твори, як «Загадка» та «Губічка».

Література: 27; 29; 37; 45; 51.

Яромерж

Яромерж (Jaromeř) — у давньоруські часи це місто називалося Яромир, а оскільки це патронімічна назва і місто розташоване біля Гостинного (Градця Кральового), то певно, воно належало князю на ім'я Яромир з хорватського роду Славників.

Заміна більшості старих назв на нові свідчить про значні зміни в етнічному складі населення цього регіону. Є багато документальних свідчень про те, що вже у XII ст. регіон біля Трутнова, Яромира, Кральового Двору

і Градця Крального інтенсивно почали заселяти німці і чехи. У 1421 р. гуситів тут зустріли вороже, і Жижці довелося брати ці міста, в т.ч. Яромир, штурмом.

Саме тут завершилася бурхлива історія змагання Дмитра Сангушка та Самійла Зборівського за руку і серце найбагатшої української княгині Ганни Острозької. Під Липовим Микулашем сталася збройна сутичка, Дмитро був поранений і незабаром помер у Яромирі. Сангушко тоді був ще православним, і наразі невідомо, де його тут поховали (можливо, і в костелі).

У подальші часи Яромир прославився як один із найбільших військових центрів Європи. Тут стояли військові гарнізони, в т.ч. українські драгуни і гусари в складі російських військ у 1799 р., а австрійці збудували тут грандіозну цитадель, яку на честь імператора назвали Йожефом (1787 р.).

Література: 9; 27; 29; 45; 51.

Яромержиці-над-Рокитною

Яромержиці-над-Рокитною (Jaroměřice nad Rokytinou) — замок графа Квестенберка, який тісно пов'язаний з ім'ям засновника чеської опери Миколи Мици. У 1730 р. він поставив тут оперу «Заснування Яромержиць на Мораві», і ця дата вважається датою народження в Чехії опери.

Композитор походить із сусідніх Поповичів, справжнє його прізвище Дубровський. Поповичі розташовані на кордоні Моравії з колишньою Дулібією, тож тут колись могли бути православні священики і церква. Однак, скоріше за все, Дубровські були або волохами, які у XIV–XV ст. розселилися мало не по всій Моравії, або переселенцями з території колишньої Білої Хорватії, що практикували тоді німецькі власники маєтків в Моравії.

Крім опер Дубровський писав сонати і композиції на теми народних пісень, а тому його музична спадщина потребує ретельного вивчення українськими мистецтвознавцями. Руський слід залишився в Чехії не тільки в музиці, а й в образотворчому мистецтві, архітектурі, скульптурі, живопису, і це є ще одним яскравим підтвердженням того, що руська складова в чеській нації не звелася лише

до постачання генетичного матеріалу, а, як, до речі, і в Росії, Польщі, Угорщині, Словаччині та Румунії, виконала роль її інтелектуального заплідника. Можливо, саме в цьому і полягає історична місія українства по відношенню до своїх сусідів.

Література: 27; 42; 45; 48.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянородный Константин. Об укреплении государства // Известия Государственной академии истории материальной культуры. — Вып. 91. — М., 1934.
2. Візнянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині. — К., 1999.
3. Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури. — Тернопіль, 2000.
4. Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. — М., 1976.
5. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. — Торонто-Львів, 2001.
6. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. — Відень, 1916.
7. Громенко М. У великому рейді. — Мюнхен, 1956.
8. Грот К. Моравия и мадяры. — СПб., 1881.
9. Гуса В. История Чехословакии. — Прага, 1963.
10. Дмитрик І. Записки українського повстанця. — Львів, 1992.
11. Дорошенко Д. Угорська Україна. — Прага, 1919.
12. Козьма Пражский. Чешская Хроника. — М., 1962.
13. Колпачкевич В. Про західні межі Київської держави в X ст. — Львів, 1935.
14. Краткий очерк истории города Оломоуца. — Оломоуц, 1975.
15. Лаптева Л. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма. — М., 1985.
16. Лемківщина. — Т. 1. — Нью-Йорк, 1988.
17. Літопис Руський. — К., 1989.
18. Мольнар Э. Основание венгерского государства. — Будапешт, 1951.
19. Незвал В. Избранное. — Т. 2. — М., 1988.

20. Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. — Ужгород, 1990.
21. Підкарпатська Русь. — Львів, 1936.
22. Русанова И. Славянские древности VI–VII вв. — М., 1976.
23. Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.
24. Сказания о начале чешского государства в древнерусской письменности. — М, 1970.
25. Украина во взаимосвязях славянских народов. — К., 1983.
26. Флоровский А. Чехословако-русские связи. — Т. 1. — Прага, 1935.
27. Чехословакия. Путеводитель. — Прага, 1980.

28. Čechova V. Geneze středveke Opavy. Ostrava, 1970.
29. Český Ráj a Podkrkonoší. Praha, 1982.
30. Dejiny česko-ruských vzťahů. Praha, 1967.
31. Dyaryasz widenskiej okazyji. Warsz., 1983.
32. Filip J. Pradzieje Czechosłowacji. Poznań, 1951.
33. Fontes rer Bohem. Praha, 1873.
34. Havlík L. Slovanské státní utváry raného středověku. Praha, 1987.
35. Heltztyńska S. Apokryf slaski. Warsz., 1979.
36. Hoffmanová E. Odkazy. Praha, 1982.
37. Hrady, zámky, tvrže. Praha, 1974.
38. Janaček I. Smert Wallensteina. Katowice, 1976.
39. Južní Čechy. Praha, 1974.
40. Kolbaszewski J. Skarby krále Gregoriusa. Katowice, 1972.
41. Kochanski W. Dole i niedole serboluzyczan. Warsz., 1962.
42. Kusak D. Brno a okolí. Praha, 1981.
43. Moravské Slovensko. Praha, 1918.
44. Nastin. Vyvoje českého výtvarného umení. Praha, 1957.
45. Ottov Slovník Naušný. T. 1–28. Praha, 1888–1909.
46. Pietras Z. Boleslaw Krzywousty. Katowice, 1978.
47. Přibyl A, Liska K. Znaky a pečete středoešských měst. Praha, 1975.

48. Rodnazeme. Brno, 1988.
49. Shoch B. Protoplasta ksiázat slaskich. Katowice, 1985.
50. Smid J. Ozivene krasy vlasti. Praha, 1981.
51. Turek R. Čechy v ranem středoveku. Praha, 1982.
52. Vimperk. Plzeň, 1979.
53. Wereszynski H. Pod berlem Habsburgov. Wroclaw, 1975.
54. Wybor źrodel do historii Polski średniowiecznej. T. 1. Poznań, 1966.

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ В РУМУНІЇ (Семигороддя, Волощина, Добруджа, Південна Буковина, Лугош)

Історія українського етносу на території Румунії є однією з найменш відомих сторінок його двотисячолітньої історії.

Аж до сер. ХХ ст. більшість істориків та етнографів не знали про існування українського анклаву біля Лугоша, на півдні Румунії. Це провина не тільки румунських учених, які приховували цей історичний факт, не бажаючи змінювати погляди на давню історію цих земель. Разом з тим, це є ще одним підтвердженням байдужості наших дослідників до історії Західної Русі, яка в часи свого найбільшого територіального розвитку, в VIII–Х ст., включала не тільки Лемківщину, Надсяння, Холмщину, Підляшшя, Угорську Русь, Південну Буковину та Марморощину, а й мало не усю територію сучасної Румунії, Угорщини, Словаччини, Малопольщі, східні регіони Чехії, Сілезії і навіть Австрії та Саксонії, де жили давньоруські племена дулібів і білих хорватів.

З часом ці племена стали невід'ємною частиною чеського, польського, угорського, словацького та румунського народів, але цей процес тривав протягом багатьох століть, і саме руська складова була домінуючою у становленні їх мови, науки, культури та освіти. Якщо в Чехії та Угорщині відбулося повне нівелювання руської частки в складі титульної нації, а Польща вдалася до ганебного, примусового виселення українців та їх розпилення по всій території країни, то в Словаччині та Румунії місця компактного проживання українців існують донині.

До XV ст. русини склали більшість населення Семигороддя та Молдови. Хоча у XIV–XV ст. значна кількість автохтонів в результаті так званої «Волоської колонізації» залишила цей край, їх було ще достатньо для то-

го, щоб нав'язати румунам свою літературну мову, духовність (православ'я) і навіть суспільний лад.

Нині українці проживають в 4 регіонах Румунії (Марморош, Південна Буковина, Добруджа і Банат), тобто і на півночі, і на півдні країни, що є додатковим доказом того, що в минулому територія їх розселення становила єдиний суцільний масив. Характерно, що Буковина і Банат тривалий час були в епіцентрі політичного, духовного, культурного життя країни.

Фактичний матеріал подано у формі історико-краєзнавчих нарисів за алфавітом назв населених пунктів та місцевостей. У нарисах про центри історичних земель (Бухарест, Альба Юлія, Сигет, Сучава, Ясси, Тульча, Бирлядь, Лугош, Тимишоара) подані більш широкі відомості про минуле нашого етносу і цих земель, тому насамперед слід ознайомитися саме з цими нарисами, щоб мати цілісну картину розвитку тут історичних подій.

* * *

Агапія

Агапія (Agapia) — православний монастир в етнічно руському регіоні біля Нямця, заснований тут, у долині Золотої Бистриці, у 1585 р. Він розташований у стратегічно важливому регіоні краю, тож захопивши у 1600 р. Молдову, Михайло Хоробрий наказав укріпити мури цього монастиря та збудувати церкву, іконостас якої вважається тепер одним з найкращих в Румунії. У 1858–1860 рр. тут жив і працював видатний румунський художник Микола Григореску, який розписав стіни монастиря сюжетами з Біблії та створив чудовий портрет архієпископа Гавриїла. У монастирі збереглося багато творів галицької школи іконопису, тепер тут музей.

Майже до 1242 р. ця земля перебувала в складі Галицько-Волинського князівства або була під його політичним і культурним впливом. Найбільше це відбилося в архітектурі. Румунські мистецтвознавці визнають, що по лінії Нямц–Яси Молдова ніби ділиться навпіл: на півночі переважає руський стиль, а на півдні — румунський.

Ця закономірність виявляється не тільки в архітектурі, а й у ментальності місцевого населення, яке зберег-

ло багато давньоруських рис. Довоєнна статистика оцінювала чисельність українців до 50 тис. чол., але очевидно, що переважну більшість місцевого населення становлять зруmunізовані русини, що й пояснює унікальну роль цього регіону в історії Русі та Румунії. Саме тут ще в XIII ст. у мові було найбільше українізмів, саме тут народилися Енеску, Емінеску, Крянге, Садовяну та багато інших видатних діячів румунської культури, саме тут серед колишніх волохів при визначальному впливі руської етнічної складової сформувався румунський патріотичний рух (Григорій Лазар (1779–1823), який заснував у Бухаресті першу школу з румунською мовою викладання, походив з Агапії).

Подібна картина спостерігалася і в Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, де регіони розселення давньоруських племен (Галичина, Спиш, Карконоши, Угорська Русь) також стали центрами формування національного духу, землею, яка постійно генерувала національних геніїв (Словацький, Прус, Коллар, Палацький, Сметана, Петефі, Барток, Ліст та ін.). Отже, руський етнос є наріжним каменем загальноіндоєвропейського етноутворення, це його історична місія. Адже разом із землею поляки, чехи, угорці, словаки та румуни поглинули значну кількість давньоруського населення, і за законами демографічного розвитку, тепер відсоток руської крові у них досягає 30%, а у словаків навіть 70%. Нині жодної загрози для існуючих націй це не становить, бо українці ще перебувають на стадії свого розвитку через етнічне заперечення, яке передбачає навіть етнічне самозречення (ось чому тільки Шафарик і Палацький визнавали свої давньоруські корені, а решта були не тільки ревними поляками, угорцями, чехами чи, як Лазар, румунами, а й запеклими шовіністами, як-от Кошут).

Однак, розвиток через етнічне заперечення, коли наш етнос протягом століть щедро роздавав свій генетичний матеріал, коли серед двох українців було три гетьмани, неминує перейти у стадію заперечення цього заперечення, настане час збирати розкиданий по всьому світу геном, а доля втрачених земель вирішиться сама собою, адже в силу дії об'єктивних закономірностей ментальність наших сусідів неминує стати проукраїнською.

Література: 1; 2; 4; 5; 6; 7; 9; 16; 18.

Альба Юлія

Альба Юлія (Alba Julia) — давня столиця однієї з трьох частин, які нині складають Румунію. В різні часи цю землю називали Дакією, Волощиною, Трансільванією, Семигороддям, а її руська назва — Залісся.

Саме місто було названо на честь матері римського імператора Марка Аврелія Юлії, хоча місцеві русини називали його Білгородом (Білим Городом), угорці — Дюлофегиваром та Бігором, а румуни — Блажем. А що місцеві жителі не тільки фортецю на горі, а й саме місто донині воліють називати Білгородом, то руська етнічна традиція є тут найбільш давньою і міцною.

У давні часи ця частина Румунії називалася Дакією (даками римляни звали могутній союз фракійських племен, які у II ст. до н.е. перейшли Дунай і зайняли усю сучасну територію Румунії). Слов'яни ж завжди називали тих, хто жив на Волощині, улахами або волохами. Згадаймо повідомлення Нестора, яке він узяв з Первинного руського літопису: «Волохом бо нашедшем на Дунайския Словени и седшем в них и насиляющем им», тобто до приходу даків тут у II–I ст. до н.е. вже жили слов'яни.

Безумовно, русинами ці слов'яни перших століть до нашої ери ще не були, бо тоді усі слов'яни становили одну монолітну масу, поділ на різні мови (народи) у слов'ян відбувся лише в II–III ст. але вже нашої ери.

Аналіз розвитку слов'янського етногенезу тим не менш дозволяє стверджувати, що жодні інші слов'янські племена, крім русинів, у напрямку Румунії до V ст. не пересувалися, отже у II–I ст. до н.е. це були так звані проторусини, які згодом сформувалися як давньоруські племена уличів і тиверців і в VI ст. пішли на схід, до України. Певтингерська карта 271–285 рр. вже бачить на території Дакії саме словенів (так спочатку називалися русини), тож не дивно, що зображення на колоні Траяна нагадують слов'янські.

Своєрідним підтвердженням цього є повідомлення із сер. VI ст. Йордана про словенів, які живуть «від Мурсіанського озера (Балатона) і міста Новіетуна до Дністра»,

а також матеріали археологічних досліджень на території Семигороддя (Нушфалеу та Сомешани), які виявили, що могильники VII ст. тут ідентичні з могильниками Волині та Прикарпаття. На території Семигородщини розкопано 40 давньоруських поселень, що дало підстави М. Грушевському заявити, що «колись наші землі заходили і в Семигородську височину і в Наддунайський край по лівому б'єрезі Дунаю» (т. 1, с. 11.).

Таким чином, даки (волохи) в I ст. до н.е. застали на території Семигороддя проторусинів і прожили тут разом до IX ст., тобто до приходу угорців. Безумовно, даки були на значно вищому рівні соціального розвитку (військова демократія), ніж проторусини, які лише формувалися як окремий етнос, а тому римські автори розповідали лише про даків і дивувалися, що Спартак не називав себе даком, проте особливого значення цьому факту не надавали.

Лише в наш час дослідники звернули увагу на той факт, що номенклатура топографічних назв Семигороддя є не фракійською, а слов'янською, і почали обережно говорити про слов'яно-фракійський етнічний конгломерат. Проте визнати, що Семигороддя є українською етнічною територією і має входити по переліку українських історичних земель, не дозволяє їм нерозуміння еволюції етнічної назви українців: словени — русини — українці, хоча повідомлень про це в наших літописах є достатньо (Нестор писав, що «язик руський та словенський одно єсть» і що наша земля «оттоле прозваша Роусію, а первоє биша Словени»).

Назва Україна та українці визрівала протягом тисячоліття і загально визнаною стала лише в XIX ст., так само і назва Русь, руський, русин формувалася тисячоліття і остаточно витіснила стару назву (словени) лише в XI ст. (серед давньоруських племен словенами ще довго називали себе новгородці).

Перша згадка про русинів як про «осів» походить з II ст. і прив'язується не тільки до регіону Букових гір в Угорщині та Мішкольця, як вважають німецькі і польські історики, а й до Семигороддя. Вірогідно, свою етнічну колиску в Букових горах проторусини залишили вже в I ст. до н.е. і заселили Семигороддя ще до приходу да-

ків. Про це свідчать однотипні гідроніми Північної Угорщини і Семигороддя (Шар-ос, Кор-ос, Мор-ос, Тем-ос), а гідроніми мають більш давнє походження, ніж топоніми.

Угорці прийшли на цю землю лише в IX ст. Як свідчить Нестор: «А потім угри прогнали волохів і унаслідували землю ту. І сиділи вони зі словенами, підкоривши їх собі». На тисячу років Семигороддя потрапило до складу Угорщини, але X–XIV ст. можна сміливо вважати не стільки історією Угорщини, скільки історією Угорської Русі.

Угорці прогнали більшу частину волохів на південь, в сучасну Волохию, і за Дунай. Однак, цю величезну територію вони довго не могли заселити, тому її взяли під свій контроль місцеві руські князі, яких Анонім короля Бели III називає галицькими (коли Анонім писав свою «Хроніку угорців», Русь асоціювалася з Галицькою Руссю). Відомо, наприклад, що в Білгороді (Альба Юлії), сидів князь Гель. Угорці в битві на річці Сомос нібито розбили його війська. Тим не менш син Арпада Золтан чомусь був змушений одружитися з руською княгинею, і лише тоді русини погодилися мирно співіснувати з мадярами. Таким чином, усе це було результатом династичної угоди, а не міфічної поразки в битві.

З угорських хронік стає зрозуміло, чому вони не вигнали з цих земель русинів слідом за волохами, незважаючи на повстання та спротив. Річ у тому, що під час їхнього походу в Угорщину, половці і болгари перебили угорських жінок і дітей, які залишилися в таборі, і тому мадяри мусили одружуватися з місцевими русинками, тож дуже скоро навіть правляча династія Арпадів стала напіврусською. Угорську знать змусили прийняти православ'я, а після смерті Стефана Святого руська лінія цієї династії в особі короля Андрія I, за допомогою Києва, захопила угорський трон.

Для Угорської Русі тоді створилися сприятливі умови для розвитку. Білгородське єпископство з того часу (1184 р.) називалося Руським («sedes dicitur orosiensis»), а єпископами були русини Єрофій, Антоній, Теодор та Теофіл. В Альба Юлії збереглася найдавніша руська церква від 1247 р., вплив готики на сакральне будівництво тут почався лише з XIV ст. Величезне Білгородське князівство розпалося тоді на кілька дрібних, а Мармороська

земля до сер. XIII ст. входила до складу Галицької Русі (кордон був біля сучасного міста Баня Родна). З місцевих руських князів виросли потужні магнатські роди (Хунаді, Бетлени, Сентмікльоши, Тарновські, Запольські, Драгоши, Сударі), які відіграли поважну роль в подальшій історії не тільки Семигороддя, а й цілої Угорщини. У Білгородському князівстві останнім руським князем був Павло (Pavlo Kinizi), який загинув у 1494 р. в битві під Сендро і був похований в Нагибаржонах, у православному монастирі, який він і заснував.

Певне уявлення про кількість та роль руського етносу в цьому регіоні дає папська булла 1446 р., яка говорить про «чисельний руський народ в Угорщині та Семигородді», а також Паризький рукопис XV ст., який повідомляє про «єпископа Біхора, столиця якого називається руською». Мало не усі найбільші міста мали руські назви (Білгород, Красна, Бистриця, Лугош, Брашов) або назви, які вказували на те, що вони були засновані русинами (Оросфальва — сучасний Клуж, Оросорола — Тиргу-Муреш, Русидава — Дрегошани, Оросхаза, Оросгедь, Орос, Русесті, Русіелу, Русберг, Русгольц, Реусдорф, Реусмаркт, Реусени). У 1228 р. тут згадується гора Русдіа.

Після того, як угорські королі надали великі привілеї 7 найбільшим містам цього регіону, цей край і почали називати Семигороддя, вживалася також німецька назва Трансільванія.

Увесь регіон Карпатського хребта на півдні Семигороддя, біля Лугоша та Хунедоари, називався тоді Руською Полянню. Навіть за цим хребтом, вже на території Волощини, були місця, назви яких вказували на присутність тут вже в VI ст. не проторусинів, а остаточно сформованих русинів (Торговище — це сучасні Тирговиште, Оростол донині зветься Русе, а Дубровиця — це сучасний Бухарест).

Мадяри не завдали руському Семигороддю такої шкоди, як у 1241–1243 рр. татари, які пройшли вогнем та мечем по самому центру цієї землі, від Орадї до Брашова. На їхньому шляху не залишилося майже жодного руського поселення, і тепер український анклав існує на півночі Семигороддя, в Марморосі, на півдні, біля Хунедоари та Лугоша, а в центрі територія була майже «зві-

льнена» від русинів в XIII ст. Країна тоді була настільки знищеною, що північ князівства, аж до Радни та Бистриці, король Бела IV передав чернігівському князю Ростиславу Михайловичу (що і врятувало місцевий руський люд від остаточної асиміляції), а більш родючі центральні та південні землі Семигороддя почав інтенсивно заселяти німцями та угорцями. Навіть угорський король Карл Роберт, який цілеспрямовано забирав землі у руських князів, які не були католиками, оминув Марморощину, посадив тут місцевого воєводу Богдана, а коли той у 1342 р. втік до Молдови, передав її Балку і Драгу, православному, який заснував знаменитий Грушевський монастир (його грамота цьому монастирю написана давньоукраїнською мовою).

Скориставшись послабленням руського народу та угорської влади після татарського нападу, сюди від 1247 р. з території Волощини почали просуватися румуни, які вже були не стільки нащадками даків, тобто фракійцями, а конгломератом романізованих римлянами балканських народів, які називали себе романами.

За цих обставин русини на півдні, особливо в центрі Семигороддя стали національною меншиною. Тому від XIV ст., після того, як угорським королем став Матвій Корвін, розпочався «загадковий» процес так званої «Волоської колонізації Карпат», коли десятки тисяч русинів залишили південні та центральні райони Семигороддя і подалися в Карпати — місця, де можна було не боятися асиміляції та татарської навали.

Уся «загадковість» полягає у тому, що цих людей називали волохами, а вони, за етнічними, культурними та духовними ознаками, на 90% були русинами, нащадками місцевих тиверців. А тим часом в жодному разі не слід ототожнювати волохів з даками та румунами, оскільки улахи-волохи були руською (слов'янською) назвою римської провінції, яка поширилася на всіх, хто проживав на цій території, в тому числі на русинів (можливо, уличі також є улахами). Семигороддя в документах також досить часто називали не тільки Дакією чи Трансільванією, а й Волощиною.

Таким чином, X–XIII ст. були періодом найбільшого розквіту руського Семигороддя, коли румунів тут ще не

було, а угорці перебували під впливом русинів. Врешті-решт, якщо і в сер. XV ст. папська булла згадує тут про чисельний руський народ, то певна частина його тут залишилася, і навіть ця частина змогла нав'язати румунам свою літературну мову, духовність, церковну літургію та соціальний устрій. Адже саме від українців румуни запозичили такі слова, як князь, воєвода, воїн, дідич, слуга, отрок, чашник, ключник, багач, жупан, раб, розбій, двір, тобто соціальні терміни, і саме тоді румуни почали складати свої перші літописи на давній українській мові. Філологи встановили, що 20% слів сучасної румунської мови мають руське походження.

Румунської знаті в Семигородді взагалі не було, і зрозумівши, що для автохтонів, за яких вони себе видають, це є нонсенс, румунські історики почали інтенсивно переписувати складені угорцями генеалогії Запольських, Хунаді, Баторів і Сударів, видаючи їх за румун.

Насправді, як і в Польщі, Росії, Угорщині, Словаччині, магнатерія Семигороддя на 70% складалася з етнічних русинів, і тільки в Чехії представники давньоруських аристократичних родів були майже повністю знищені під час кривавої розправи у 995 р. з білохорватською династією Славників. Більшість з них стали католиками, і слідом за російською православною церквою, їх вивели за рамки українського етносу та української історії наші дослідники, чим настільки спотворили нашу справжню діалектику історичного розвитку, що перетворили українську націю у нібито недержавну, вічно гноблену, забиту та абсолютно безперспективну.

Разом із тим, саме вивчення еволюції української правлячої еліти дає відповідь на багато запитань, дозволяє зрозуміти феномен постійної присутності України та українського етносу в усіх імперських формуваннях, які виникали на теренах Центральної та Східної Європи.

Еліта українського походження була тут найсильнішою, економічно найбільш потужною, для визиску та гноблення їй завжди було замало свого власного народу, і вона творила наддержави, в яких займала провідне, становище. Це був справжній етнічний хамелеон, який у своїх інтересах з русина перетворювався на поляка (Чарторийські, Вишневецькі, Собеські, Сенявські, Потоцькі

та ін.), росіянина (Довгоруки, Голіцини, Шереметєви, Розумовські, Кочубеї, Безбородьки та ін.) чи угорця (Тарночі, Телегді, Богати, Гонти, Пазмани, Абовці та ін.).

Певним винятком серед них була семигородська еліта. Не всі з них зреклися православ'я, як-от Хунаді (Матвій Корвін), який навіть ставши угорським королем, таємно підтримував візантійську віру, а найголовніше, семигородські князі чи не найбільше з усіх думали про державність в етнічних кордонах Давньої Русі і аж до поч. XVIII ст. намагалися її реанімувати. Багато сторінок цієї боротьби було пов'язано з Альба Юлією (Білгородом), хоча, на жаль, архіви Угорщини, до складу якої входило Семигороддя, загинули під час турецької навали XVI–XVII ст.

Так, у 1386 р. був усунутий з посади католицького єпископа і незабаром помер в Альба Юлії Імріх Судар, брат якого був намісником угорської корони в Галичині і погодився на передачу Литві значної частини українських земель. До цієї справи були причетні не тільки Сударі, а й ціла група магнатів руського походження, які дійшли висновку, що русинам буде краще в православній Литві, ніж у католицькій Угорщині. Багатьох «змовників» не тільки усунули з посад, а й заарештували.

Семигороддя пережило своєрідний «руський ренесанс» під час правління короля Владислава Варненського, сина київської княгині Софії Ольшанської, а також за часів Матвія Хунаді (Корвіна).

Владислав (руське ім'я — Андрій) указом 1442 р., виданим у Буді, зрівняв католицьке і православне духовенство в правах, що було особливо актуальним для Семигороддя. Бачачи величезну небезпеку з боку Туреччини, він організував проти неї похід, який зазнав поразки у 1444 р. під Варною.

Прикметно, що у цьому поході, а також походах 1448–1450 рр., які очолив семигородський князь Іван Хунаді, вперше за кілька століть взяли участь війська з Галичини, і це єднання руських сил Карпатського регіону було глибоко символічним і, певно, реанімувало у Хунадів руський дух (цей князівський рід походив з регіону Лугоша, який навіть тепер, у XXI ст., ще не втратив українських рис).

Син Івана Хунаді Матвій, якого виховав перший український гуманіст Григорій із Сянока, ставши королем, звільнив русинів Семигороддя від податків, підтримував православну церкву, а свою особисту охорону, не довіряючи угорцям, набрав зі своїх земляків, тобто русинів. Столицю країни він переніс у давньоруський Вишгород, і це була декларація намірів щодо відродження русинства, яку, однак, реалізувати не вдалося.

Запекла боротьба за реанімацію руської державності розгорнулася в XVI–XVIII ст., коли Іван Запольський вивів Семигороддя зі складу Угорщини, але для цього йому довелося стати васалом Туреччини, що й зумовило історичну безперспективність такої «незалежності».

Запольський походив із хорватської князівської родини, з давньоруської Білої Хорватії, яка в період свого найбільшого розквіту включала величезну територію від Прута до Баварії. Запольські були родичами Тарновських, а що останні залишили Семигороддя ще у XIV ст., то зрозуміло, що коріння обох родів походять із Марморощини (першими є відомості про маєток Запольських у Бая-Маре, де були відкриті поклади золота. Вже потім вони дістали у власність Кежмарок та Спиш в Словаччині).

Прикметно, що кар'єра Запольських, як і Хунаді, стрімко пішла вгору з часу обрання на угорський трон Владислава (Андрія) Варненського, який, як і його мати київська княгиня Софія Ольшанська, робив ставку на русинів і створював економічний фундамент їх могутності.

Часи боротьби Івана Запольського за угорську корону, в т.ч. за Семигороддя, припадають на період в історії Османської імперії, коли дружиною султана була Роксолана. Певно, за її допомогою зі складу Угорщини були виділені руські землі, і семигородські князі в подальшому вели вперту боротьбу за приєднання до своєї держави не Паннонії чи півдня Угорщини, а північних земель, заселених тоді переважно русинами.

Допомогли Запольському стати угорським королем і у 1541 р. отримати для Семигороддя нехай і обмежену, але незалежність, руські магнати Семигородщини на чолі із Петром Князем, а також галичани.

У 1528 р. угорці зрадили Запольського, і його війсь-

ко розбили австрійці в битві під Жніном. Тарновські допомогли йому набрати нову армію в Надсянні та Лемківщині (він мав маєтки в Галичині, біля Коросна), і саме армія з галичан розбила війська німецького імператора під Шариським Потокком та фактично коронувала Запольського. Фердинанд був змушений визнати Запольського королем, але за умови, що після його смерті Угорщина має повернутися до складу Священної Римської Імперії.

В 1538 р. у Запольського народився син Сигізмунд. Саме тоді Роксолана намовила Івана відмовитися від обіцянок Фердинанду і проголосити свого сина спадкоємцем цілої Угорщини. Коли у 1541 р. Запольський помер, а імператор ввів австрійські війська до Угорщини, Роксолана змусила султана допомогти дружині померлого Ізабеллі, який окупував Угорщину, але, разом з тим, виділив з її складу руські землі і надав їм статус самостійного князівства під патронатом Туреччини.

Саме тоді, у 1541 р., Альба Юлія стала столицею формально незалежної держави під назвою Семигородське князівство, і поки жила Роксолана, в цій «незалежності» був певний сенс.

Поки не виріс Сигізмунд, в Альба Юлії фактично правила його мати Ізабелла (усі Запольські поховані в кафедральному соборі міста), потім влада перейшла до Баторів, Іштвана Бочкаї, Габора Бетлена і до Юрія Ракоци (1630–1648).

За Баторів починається нова сторінка в історії Семигороддя, коли це князівство практично становило одне ціле з Україною. У XVI ст. верхівка Семигороддя і Речі Посполитої складалася переважно з родів руського походження. Тому «збиранням» усіх руських земель займалася тоді не тільки Москва, а й українські олігархи, які знаходили підтримку у своїх родичів на заході. В минулому вже були спроби об'єднати усі руські землі під владою одного монарха прозахідної, католицької орієнтації, коли Ягеллони певний час правили Польщею, Чехією, Угорщиною та Україною і навіть Новгородською землею. Після смерті останнього з Ягеллонів українські олігархи почали шукати монарха-воїна, здатного до відкритої конфронтації з Московією. Вони вирішили, що таким монархом буде семигородський князь Стефан Баторій.

Рід Баторів походив з Нірбатора в Угорщині, де й тепер живуть українці, один з його предків називався Орос, тобто русин, однак Батори не були етнічними русинами, і їхній пращур Орос хіба що належав до руської віри.

Насправді рід був половецьким, або, як тоді називали половців в Угорщині — куманським, і вгору він пішов за короля Ласло Куманського, який роздав верхівці половецької орди родючі землі (мати цього короля була за своїм походженням куманкою). Баторам тоді дісталось саме серце Угорської Русі, тут вони нечувано збагатилися, стали вельможними князями і правителями Семигороддя, але свого дикого норову не позбулися і відзначалися нечуваною жорстокістю (досить нагадати, що Єлизавета Батор закатувала в підземеллях свого замку кількасот служниць, які нібито були гарнішими за неї). Подібною агресивністю відзначався і Стефан Батор, але для полководця це було чеснотою, тож руська шляхта Речі Посполитої зупинила свій вибір на ньому.

Можна сказати, що Батор виправдав сподівання. Він приєднав до Речі Посполитої Полоцьк та Великі Луки і дійшов до Пскова, який відігравав в той час ту саму роль, що Великий Новгород в минулому. Це був початок великого протистояння Західної та Східної Русі, який завершився взяттям у 1605 р. Москви та максимально повним за всю нашу давню історію об'єднанням давніх руських земель.

Однак, це тривало недовго, до 1612 р., але це був «золотий вік» не тільки Речі Посполитої, а й для наших Вишневецьких, Острозьких, Чарторийських, Замойських, Зборівських, Мнішків, Любомирських, Жовкевських, Ходкевичів, Запольських, Бочкаїв, Хунадів, Бетленів та Сударів із Семигороддя. Ставши королем Речі Посполитої, Баторій не відмовився від Семигородського князівства, а поставив тут намісником свого брата, і до 1586 р. ця земля і юридично, і фактично становила одне ціле з Україною та Польщею.

Семигородці тоді служили у війську Стефана Батора (бл. 10 тис.), навчалися в Речі Посполитій, перебували при дворі свого короля-князя. Зрозуміло, що насамперед це були вихідці з руського середовища (Ковачі, Бекеші,

Бержевці, Балаші, Вербочі, Пазмани, Веселі, Турзони), а не етнічні угорці чи румуни, які не знали жодної слов'янської мови і не могли легко адаптуватися в чужому для них середовищі. Відомо, що в Краківському університеті навчалися 402 студента з Угорщини та Семигороддя, і переважна більшість із них були русинами. Саме тоді в українську мову потрапили такі слова, як бекеша, кош, шерега, долман, шапка та ін. На замовлення Стефана Баторія, Мартин Кромер написав свою «Історію», де окреслив існуючі на той час етнічні кордони, в т.ч. руські.

Разом із тим, обрання цього семигородського князя королем внесло в середовище руської олігархії певне напруження та розкол, оскільки різні її кола прагнули збудувати за допомогою Батора різні держави: протестантську, терпиму до православ'я, або католицьку, яка вважала православ'я схизмою. Тоді в нашій історії розпочалося гучне протистояння князів Зборовських із Замойськими, яке завершилося перемогою останніх.

Варто зазначити, що у кожного з них в цьому протистоянні був свій власний інтерес, а саме — трон в Альба Юлії.

Вирішальну роль в обранні Батора на королівський трон відіграв Самійло Зборовський, який очолював в Речі Посполитій протестантів і ту частину української шляхти, яка залишилася православною. Головною умовою з його боку при обранні Батора була не тільки вимога толерантного ставлення до протестантів та православних, а й передача йому семигородського трону, а тим часом прихильник католицизму Ян Замойський мав тотожні плани.

Баторій повірив Замойському, який звинуватив Зборовських у змові проти короля. Самійло утік на Січ, став козацьким гетьманом, проте не залишив надії посісти семигородський трон, організував похід на Альба Юлію, однак, дійшов лише до Молдови і повернув назад.

Ян Замойський був більш наполегливим. Він позбувся свого конкурента (захопив і стратив Зборовського в підземеллях Вавельського замку), одружився з Гризельдою Батор, що дало йому династичні права на Семигороддя.

Події навколо Альба Юлії у 1583–1601 рр. дають пі-

дстави стверджувати, що Зборовські діяли не самотійно, що в Україні існувала коаліція з представників різних суспільних верств, незадоволених наступом католицизму. До справи були залучені запорізькі козаки, львівські братчики, представники середньої української шляхти і навіть деяких магнатських родин (Стадницькі та Гербурти), які поставили собі за мету розвал Речі Посполитої, утворення православного Руського князівства та об'єднання усього православного світу у боротьбі з Османською імперією. І найближчою до України православною державою є Волощина, тож треба було об'єднати її з Семигороддям та Молдовою, створити могутню православну державу, з її допомогою розгромити Польщу, а згодом і Туреччину.

У Волощині тоді правив господар Михайло. Волохи ніколи не відзначалися особливою войовничістю, турки навіть не брали їх до армії. І раптом волохи почали отримувати одну перемогу за іншою. Вони розгромили у 1595 р., під Джурджу, біля Калугарен, армію турецького султана, і Волощина стала практично незалежною, а Михайло — національним героєм, названим Михайлом Хоробрим.

Перемоги Михайла Хороброго пояснюються тим, що з України до нього прийшло 7 тис. запорозьких козаків, які вирішили долю його битв, що дозволило йому, хоча і на короткий час, у 1600 р., об'єднати Семигороддям з Волощиною та Молдовою, а Альба Юлію зробити столицею цього прообразу майбутньої Румунії.

Українці творили йому державу не тільки зброєю, а й порадою. Наближеною особою до Михайла був іконописець зі Львова Петро Григорович, якого направили до Волощини братчики. Саме Петро порадив Михайлу Хороброму об'єднати усі три частини Румунії в одне ціле, створити в Альба Юлії православне єпископство, збудувати тут церкву і монастир, а православний клір звільнити від податків. У цій державі Григорович фактично був канцлером та міністром іноземних справ: він писав господарю грамоти давньоукраїнською (церковнослов'янською) мовою, їздив з дипломатичною місією до Відня та Праги, підказав господарю ідею розвалу Речі Посполитої, виділення з неї православного Руського князівства та

спілку з Румунією та Москвою у боротьбі з Туреччиною. Переговори з послом Московії Григорович почав самостійно ще в Празі, не питаючи згоди Михайла Хороброго, а це означає, що він самостійно формував зовнішню політику Семигороддя і діяв за узгодженим у Львові планом (одночасно Стадницький та Заплатинський збирали в Яссах війська для походу на Польщу).

Події в Альба Юлії збурили не тільки турків, а й увесь католицький світ, якого збентежила перемога тут православ'я. Через своїх агентів Замойський почав відмовляти Михайла від наміру йти на Польщу, аргументуючи тим, що Річ Посполита надто велика і потужна держава, щоб господар подужав її розвалити. На це Михайло Хоробрий, знаючи про внутрішні проблеми Польщі, відповів: «Удаваною є потуга там, де немає згоди» і продовжував готуватися до походу.

Восени 1600 р. Михайло рушив на Польщу, але його наздогнало повідомлення про повстання в Семигородді угорців, незадоволених посиленням православних, яких підбурих на цей виступ Замойський. Михайло Хоробрий повернув назад, але цього разу, без дієвої підтримки козаків, зазнавав поразку за поразкою, а незабаром був забитий.

Відмова запорожців пояснюється тим, що вони висунули іншого претендента на семигородський трон і, хоча лише на 2 роки, зробили його господарем, взявши не тільки Альба Юлію, а й князівський палац, укріплений набагато краще, ніж ціле місто. Були й інші причини, можливо, пов'язані з підготовкою рокошу Жебжидовського, а також з тим, що українським магнатам вдалося переключити увагу козаків із Семигороддя на Москву. Григоровича поляки захопили тоді в полон і стратили у Львові.

Держава Михайла Хороброго розпалася, і аж до 1918 р. ніхто не зміг її відновити. Однак у Семигородді зрозуміли роль руського етносу в цій країні і прагнули об'єднання вже не з Волощиною чи Молдовою, а з Угорською Руссю. Зовні це виглядало як боротьба з Австрією за відновлення Угорської монархії (так історики трактують її і тепер), але прикметно, що вона зосередилася виключно на територіях, заселених русинами та словенами (за визначенням Гнатюка, словени — це русини, які вже

говорили на мові, наближеній до словацької, але словаками себе не вважали).

У 1605 р. тут вибухнуло повстання гайдуків під керівництвом Степана Бочки (Іштвана Бочкаї), який за кілька місяців звільнив північні райони Угорщини та більшу частину Словаччини і вийшов до кордонів Речі Посполитої. Певно, повстання було скоординоване з рокошем Жебжидовського, бо Стадницький, який ще у 1600 р. планував розподіл Польщі, запропонував Бочкаї приєднати до Семигороддя руські регіони Речі Посполитої і оголосити себе королем новоутвореної держави. Реалізації цих планів перешкодила раптова смерть Бочкаї у 1606 р.

За майже подібним сценарієм розгорталось повстання Бетлена у 1619 р., але цього разу австрійці для його придушення найняли... козаків, які розбили Бетлена у 1620 р. під Гуменним.

Тенденція розвитку Семигороддя на північ з метою об'єднання навколо себе західних руських земель особливо яскраво проявилася за часів князювання роду Ракоци.

Ракоци за своїм етнічним походженням були русинами із села Раки з-під Шариського Поточу, і хоча за кілька століть змадяризувалися, але про свої давні корені не забули. Юрій Ракоци був єдиний з усіх сусідів України, хто дієво підтримав повстання Богдана Хмельницького. Від 1648 р. до Альби Юлії як послы гетьмана приїздили Виговський, Тетеря, Брюховецький. Вже у 1651 р. тут була укладена угода про розподіл Польщі, а точніше, про повернення давньоруських земель, за якою Угорська Русь і Лемківщина мали відійти до Семигороддя, а Холмщина, Надсяння, Люблінщина, Підляшшя та усі землі «аж до Вісли» повернутися до України. Цей семигородський князь організував повстання Костки Наперського під Краковом (Наперський також був русином з роду Березовських і походив з Пряшівщини), але поразка Хмельницького під Берестечком сплутала їх плани, Костка залишився без підтримки, під час оборони замку Чорштин поляки його схопили і стратили в Кракові.

У грудні 1656 р. в Альба Юлії уклали нову угоду, і у 1657 р. цей план був реалізований. Війська Ракоци

(23 тис.) та зағони Б. Хмельницького на чолі з полковником Ждановичем (20 тис.) взяли Краків, Варшаву, і Швеція погодилася визнати нові кордони України і Семигороддя.

Це був триумф, хоч і короткочасний, Східної і Західної Русі, яка на той час була представлена лише Семигороддям. Це історичні реалії, якими в Україні не цікавляться. Адже війська Ракоци на 70% склалися з русинів. Не українські, а словацькі вчені підрахували, що кожне село в Закарпатті, Марморощині та Угорській Русі дало князю по кілька десятків воїнів. З них при штурмі Кракова особливо відзначилися Гнат з Балашковичів, Гаврило з Хабури, Іван з Улича та багато інших русинів. Саме в Семигородському князівстві в ті часи русинам найкраще велося, тому й український етнос зберігся до наших днів на територіях, підконтрольних йому.

На жаль, ця блискуча геополітична комбінація була зруйнована руками тих же русинів в особі князя Любомирського, який в разі перемоги Семигороддя втрачав свої маєтки на Спишу. Любомирський мав власну армію, яка несподівано вдарила по тилах Ракоци і пішла в Семигороддя, сподіваючись взяти Альбу Юлію. Князь був змушений повернути назад, втратив ініціативу, йому зрадили татарські найманці, чим негайно скористалися поляки. В битві над Сяном Ракоци був розбитий, з невеликим загonom йому вдалося врятуватися та повернутися до Альба Юлії. Вірогідно, разом з ним прибув до столиці Семигороддя Самійло Градський, якого історики вважають співавтором цього плану з боку України (саме він намовив Богдана Хмельницького на союз із Семигороддям).

Цілих 2 роки, протягом 1658–1660 рр., в Семигородді правив А. Барчай, якого, скориставшись розгубленістю Ракоци і турків, посадили на престол в Альба Юлії українські козаки, які брали участь у поході на Краків. Ймовірно, це сталося не без участі Градського, який розумів, що це остання можливість реанімувати в Семигородді русинство. Посилення русинів не сподобалося угорцям і німцям, проти їх правління розпочав боротьбу Янош Кемені, який у 1660 р. підступно вбив Барчая, але це було на руку лише туркам, які у 1662 р. усунули від влади і самого Кемені. Градський згодом видав свої ме-

муари, але про його життя після 1657 р. там відомостей немає.

У 1673 р. рух проти Австрії за повернення руських земель до Семигороддя очолив Імре Текелі, за походженням русин із Прикарпаття. Його військо складалося переважно з закарпатців, яких прозвали «блукальцями» або «куруцями». На допомогу їм прийшли козаки з України, яких найняла Франція. Щойно з країни вигнали турків, Текелі направив свої війська на північ і зайняв Угорську Русь і Словаччину. У 1690 р. австрійцям вдалось зупинити його наступ, розбити куруців, і нарешті у 1691 р. вони включили Семигороддя до складу своєї імперії.

Майже за аналогічним сценарієм 1657 р. розгорталися події під час повстання Ференца Ракоци на поч. XVIII ст., тільки роль Хмельницького виконував Мазепа, а роль Градського, посередника між ними, грала княгиня Сенявська. Мова знову йшла про західні руські землі, і знову основну частину його військ становили русини Закарпаття та Марморощини. З Галичини прийшли 600 чоловік, які склали його особисту охорону. Зброю, амуніцію і гроші йому постачала Галичина, а саме Бережани.

Ця постійна спрямованість зовнішньої політики Семигороддя на північ має логічне пояснення. Якщо не рахувати кількох років правління Михайла Хороброго, до 1918 р. ця територія ніколи не входила до складу Румунії, а належала Угорщині, потім Австрії, причому угорці і німці становили хоча і правлячу, але національну меншість, тимчасом як русини до XIV ст. складали основний відсоток населення (у «Списку руських міст далеких і близьких» з 1370 р. ще згадуються не тільки київські, подільські, галицькі міста, а й семигородські та волоські).

Процес «румунізації» країни розпочався в XIII ст., коли з території Волощини почав масово напливати етнічний конгломерат, який складався не тільки з волохів-фракійців, з якими русини прожили усе I тисячоліття, а й з романців, албанців, македонців, болгар, і панівною мовою у них вже була не фракійська, а романська.

І мирного співжиття між ними не вийшло. Щоправда, кривавих сутичок не було, просто русини почали масово покидати ці землі і переселятися на північ, в гори,

які тоді ще не були густо заселені. Цей процес історики назвали «Волоською колонізацією», і особливо інтенсивною вона була протягом XV–XVII ст. Величезні масиви земель Семигороддя, насамперед у центрі країни, «звільнилися» від руського етносу, і їх зайняли румуни (тому вже від XIV ст. Семигороддя починають називати Волощиною). В кінці XVI ст. співвідношення волохів і русинів було 50% на 50%, а у XVIII ст. румуни вже складали тут $\frac{2}{3}$ населення.

Правляча верхівка Семигороддя, що мала переважно руські корені, намагалася зберегти статус-кво, прагнула не допустити румунізації країни і немовби гналася за утікачами-русинами, намагаючись включити заселені ними землі на півночі до складу Семигороддя. Безумовно, тут також мали місце економічні, культурні, духовні чинники, але етнічні відігравали далеко не останню роль, що підтверджується не тільки постійним прагненням Семигороддя до Русі, а й величезним інтересом Русі, зокрема українського козацтва, до Семигороддя. Навіть у 1849 р. русини становили основний кістяк армії генерала Бема (мало не усі основні битви під час угорського повстання 1848–1849 рр. відбулися саме на території Семигороддя).

О. Брюкнер дійшов висновку, що не тільки Семигороддя, а й ціла Румунія виросла на руському фундаменті, хоча з часом майже поглинула його.

Аж до сер. XIX ст. румуни користувалися давньоукраїнською (церковнослов'янською) літературною мовою. Біблію на румунську мову вони переклали лише в кінці XVI ст., але ще довгий час продовжували вживати кирилицю, і перший текст на сучасній румунській мові (тобто латинкою) був надрукований лише у 1847 р.

До 30% слів румунської мови мають руське походження, довгий час вони писалися кирилицею, а богослужіння ще і в XVII ст. велося на мові, зрозумілій лише русинам, отже Семигороддя аж до XVIII ст. було не румунським, а скоріше руським. М. Грушевський писав, що русини в Семигородді зникли не в часи середньовіччя, а «буквально на наших очах».

«Руська проблема» стала для румунів пекучою та актуальною ще у XVIII ст. Саме тут, у Семигородщині,

вони у 1791 р. почали вимагати визнання свого статусу окремої від русинів нації, а Радулеску розгорнув кампанію за перехід від кирилиці до латинської абетки.

Таким чином, до XVIII ст. русини створили величезний культурний пласт, яким користалися не тільки румуни, а й мадяри і навіть німці (варто нагадати, що навіть свої заклики до повстання проти Михайла Хороброго угорці і німці були змушені писати руською мовою).

На території Румунії збереглося близько 2000 пам'яток давньоруської писемності, і переважна більшість з них зосереджена в архівах, бібліотеках та музеях Альби Юлії. Річ у тому, що у 1608–1658 рр. до складу Семигородського князівства входили Кошиці та східна частина Пряшівщини, і величезна кількість пам'яток культури та мистецтва цього дотепер українського краю була перевезена до столиці. Саме тут тепер зберігають «Баснь умелу» одного з перших лемківських професійних поетів XV ст. Івана з Левочі. В Альба Юлії міститься унікальний «Modus legendi» 1479 р. монаха Данила з Кошиць. Саме сюди у XVIII ст. перевезли книги Спишської капітули, в т.ч. фрагменти «Святого Письма» XII ст. давньоукраїнською мовою.

Крім відомих політичних діячів, Семигородщина дала Угорщині та Румунії багато інтелектуалів українського походження, найвидатнішим з яких є геніальний математик XIX ст. Іван Боян (Бояї), який, незалежно від Лобачевського, розробив основні положення неевклідової геометрії. В гімназії Альби Юлії від 1584 р. викладав Бенедикт Пільч, який походив з Пряшівщини. Він писав наукові трактати і вірші.

Найдавнішою руською пам'яткою Альба Юлії є земляні вали римського часу, на схід від сучасного міста (римляни не будували земляні вали такого типу, тому історики вважають, що їх звели слов'ян, які були тоді в союзі з даками).

Від римлян залишився амфітеатр, акведук і терми. В XII ст. на горі збудували фортецю, яку, як і місто, місцеві люди називають Білгородом, що свідчить про її суто руське походження. Старе місто у XVIII ст. австрійці оточили товстими (4 м) мурами за системою Вобана (тобто у вигляді 6-кутної зірки), а при вході помістили барельєф

Карла VI, кінь якого топче турків. Саме під цим входом була розміщена підземна в'язниця, де австрійці тримали керівника повстання 1785 р. Хоріва.

Місто має католицький і православний собори, а в бібліотеці «Батіанеум» сконцентровані інкунабули та рукописи, починаючи від IX ст.

Література: 1; 2; 4; 5; 6; 7; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 22; 23; 25; 26; 27; 28; 30; 33; 35; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51.

Арад

Арад (Arad) — це місто виникло на місці давньоруського городища VIII–IX ст. Заранд. Воно розташоване в самому центрі колишнього руського регіону в долині річки Морос (народна назва — Маруса), між Руською Хатою (Оросхазою) та Лугом (Лугошем), що підтверджує повідомлення Аноніма короля Бели III про те, що перед появою тут мадярів руські князі володіли землями вздовж течії Мороса, Короса і Темеша. Нині українці залишилися тут лише біля Лугоша, а в середні віки вони заселяли увесь цей регіон, який відіграв величезну роль в політичній історії Угорщини. Місцеві князі були надзвичайно амбітні: Біла Княгиня стала дружиною Гейзи і започаткувала руську лінію роду Арпадів, Матвій Корвін став угорським королем, і роки його правління самі угорці вважають апогеєм розвитку країни.

Син Коломана та руської княгині Євфимії Борис, який мав намір сісти на трон після свого батька, мав тут велику підтримку, і в результаті саме тут в Араді, у 1113 р. розігралася кривава драма.

Угорці звинуватили Євфимію у невірності, вигнали її до Києва, а на трон посадили сліпого Белу II, який був вічно п'яний, й усім заправляла його жінка королева Єлена. Відчувши, що влада вислизає з її рук, що прихильників Бориса стає чимраз більше (тоді з 190 магнатських родин 160 були руського походження), Єлена вдалася до підступу: вона скликала до Арада представників впливових родин і поцікавилася, чи справді Борис є сином Коломана. Так вона виявила прихильників Бориса (слуги спостерігали за реакцією шляхтичів на це запита-

ння), і їх було вбито.

Загалом тоді вирізали майже половину руських шляхетських родів, тож у Семигородді та цілій Угорщині їх позиції значно послабли. А після татаро-монгольської навали вони опинилися в меншості і почали швидко мадяризуватися.

Румунського впливу вони довший час не відчували, бо румуни тоді перебували у сфері функціонування руської мови та руської культури. Румунська влада тут була встановлена лише у 1918 р.

Арад став місцем кривавої бійні не тільки русинів, а й угорців. Саме тут у 1849 р., біля замку, були розстріляні генерали угорської революційної армії, яких росіяни та австрійці захопили в полон.

Через повстання, революції та війни архітектурних пам'яток в місті практично не залишилося, а нові походять з XVIII ст.

Література: 3; 5; 7; 9; 10; 13; 14; 15; 16; 19; 21; 28; 33; 37; 40; 41; 42; 43; 45; 47; 49; 51.

Аюд

Аюд (Ajud) — містечко в горах, на північ від якого (див. Мірослау) у 1601 р. відбулася остання битва Михайла Хороброго, в якій брали участь і українські козаки.

Аюд славиться стародавнім замком Григорія Бетлена, де тепер музей. У часи середньовіччя тут був колегіум, в якому вчилися Ф. Папай, Ф. Боліаї, С. Кемені.

Література: 43; 47.

Бабадаг

Бабадаг (Babadag) — священне для мусульман місце в Добруджі, де похований їх святий Баба. Султан Баязет наказав збудувати для Баби розкішний мавзолей, найціннішу архітектурну пам'ятку серед 8 мусульманських святинь міста. Найпікантніше те, що Баба був католицьким монахом і народився у Гданську.

Місто розташоване неподалік від дельти Дунаю, тому на нього часто нападали українські козаки. Коли про

такий напад дізнався султан Мюрат IV, то пригрозив ту-тешньому Кенан-паші, що якщо козаки ще раз візьмуть місто, то він відрубає паші голову. Переляканий паша збудував потужний, найбільший у цьому регіоні замок. Однак, і наступного разу козаки взяли і місто, і замок, і султан здійснив свою погрозу.

За переказом, одного разу була така темна ніч, що вертаючись після штурму, козаки не змогли тут знайти своїх човнів, а вдень були оточені і потрапили в полон.

За іронією долі, ця місцевість після ліквідації Запорізької Січі стала для козаків рідною домівкою, і навколо Бабадагу від 1778 р. постали десятки українських поселень. За спогадами М. Чайковського (цю місцевість він описав у нарисі «Низ»), навіть у 1842 р. місцеві жителі ще ходили в козацьких строях, а старі козаки бурлакували на Дунаї. Чайковський мав намір відродити тут Січ, озброїти 5 тис. козаків і повести їх у визвольний похід в Україну. Зброя та амуніція були заготовлені в Кара-Кармані, але у 1854 р., коли настав вирішальний час, козаки так і не побачили України, бо за наказом Туреччини пішли звільняти від росіян Бухарест.

Література: 9; 16; 22; 28; 29.

Бакау

Бакау (Васау) — місцевість на південь від Патра-Нямц, де у травні 1600 р. українські козаки розбили війська молдовського господаря Яреми Могили і тим самим забезпечили Михайлу Хороброму (Бравулу) можливість об'єднати під своїм правлінням Волощину, Семигороддя і Молдову.

Панування Михайла Хороброго тривало лише півроку, але у 1918 р., коли союзники визначали кордони нової Румунії, цей факт відіграв вирішальну роль: тоді фактично були відтворені кордони держави Михайла Хороброго, хоча ні до, ні після 1600 р. Румунія таких кордонів не мала.

От і виходить, що своєю кров'ю козаки посприяли тому, щоб в руки Румунії перейшли руські етнічні землі до Бирладі та Лугоша включно. Такі парадокси в історії України, на жаль, не дивина.

Література: 16; 26; 28.

Балківці

Балківці (Balkivci) — давнє українське село біля Серету, де люди довго боролися за свою національну ідентичність. Відомості про село походять з XV ст. Найбільше балківчани уславилися у 1931 р., коли відмовилися слухати службу на румунській мові і твердо стояли на тому, що в селі має правити український священик. Після того як вони пригрозили, що усім селом пристануть до унії, румунська влада задовольнила їх вимоги, але ненадовго.

У 1945 р. селяни виступили за приєднання до України, румуни були змушені піти на деякі поступки, зокрема в галузі освіти, але українська школа діяла тут лише до 1980 р.

Література: 2.

Бая-Маре

Бая-Маре (Baia-Mare) — місто на півночі Румунії, біля кордону з Україною, нині столиця області Мараморос, що була заселена ще до часів Великої Хорватії русинами.

У X–XII ст. цей край, за винятком району Сату-Маре, належав Русі, у 1195 р. Анонім короля Бели III повідомив, що землями вздовж течії Тиси, Коросу, Моросу і Темешу володіли галицькі князі. У Молдові кордони Галицько-Волинського князівства тоді доходили аж до Бирладі та Дунаю, а в Семигородді доходили до Бані Родної.

Абсолютно хибною є версія, ніби Марморощина потрапила до складу Угорщини в X чи XI ст. Угорці в XI ст. дійшли лише до Сату-Маре, а далі на схід землі залишилися в руках руських князів, які, залежно від обставин, час від часу визнавали себе васалами угорського короля. До Карпатського хребта угорці вийшли лише у 1200 р., але не змогли контролювати усю територію, тому надали регіону Радни та Бистриці (Бестерце) статус самоврядного.

Після татаро-монгольської навали територію від Радни до Кошиць (тобто Марморос, Шариш і Земплінщину)

король Бела IV передав своєму зятю, чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, який нібито поселив тут до 40 тис. вихідців з Галичини, Поділля та Чернігівщини (40 тисяч в ті часи — це те саме, що сотні тисяч людей сьогодні).

Відчутного удару по руському Марморосу і цілій Угорській Русі завдав угорський король Карл Роберт, фанатичний католик, який вирішив покласти край пануванню православ'я і руських князів на півночі та сході своїх земель. У відповідь на утиски та конфіскації земель русини підняли кілька повстань проти Угорщини, найбільшим з яких було повстання 1321 р. Петра Порошенка в Земплінському комітаті, яке було жорстоко придушене.

У Бая-Маре тоді правив князь Іван Драг. Він своєчасно не підтримав Петра Порошенка, і коли черга дійшла до віддалених східних земель королівства, він опинився сам-на-сам перед потугою цілої католицької Європи і був розбитий.

З того часу розпочався руйнівний для Марморощини (і не тільки для неї) процес, коли тисячі руських князівських та шляхетських родин залишили рідні землі і пішли за Карпати, а ті, хто залишився, поступово змадяризувалися (а не зрумунізувалися, бо румуни в XIV ст., скориставшись ситуацією, лише почали переселятися сюди з Волощини і перебували тоді під впливом руської мови і руської культури).

Марморощину залишили Богдан та Іван Драгоші, а також їх бояри. Вони перейшли Карпати і в Молдові заснували нове князівство. Те, що це були руські князі і руська шляхта, переконливо засвідчує руська номенклатура назв у феодальній ієрархії Молдови (князь, бояри, воєвода, стольник, дідич, чашник, ключник, жупан, ісправник, слуги, отроки та ін.).

Руська аристократія Марморощини подалася у Молдову, Галичину та Польщу (як-от Тарновські і чисельна дрібна руська шляхта, яка належала до гербу Сас).

Безумовно, це був страшний удар для руського майбутнього цих земель, але це не означає, що їх вже з XIV ст. слід викреслити з руського історичного процесу. Частина руської правлячої еліти тут все ж таки залишилася, і хоча вона вже становила меншість і була змушена

мімікрувати, як хамелеон змінюючи своє обличчя, але тільки упереджений історик не може не побачити її постійного прагнення до звільнення країни від іноземного панування та об'єднання її з руськими землями (див. Альба Юлія).

Започаткував цю тенденцію князь Іван Запольський, який, вірогідно, походив з Марморощини, оскільки був родичем Тарновських, і перші відомості про них походять з Бая-Маре.

Слід зауважити, що в давні часи русини більше трималися гурту, ніж сучасні українці, і тому їм вдавалося зробити значно більше.

За часів Владислава Варненського, матір'ю якого була київська княгиня Софія Ольшанська (не виключено, що русином був і його батько), в Угорщині вгору пішов рід Хунаді (Волошиних), яких в документах того часу часто називають «руськими князями» (вони походили з Лугоша). Коли один з них став угорським королем (Матвій Корвін), то «підніс» Запольських з Марморощини, надавши їм у 1458 р. Бая-Маре, а згодом багаті копальні солі і цілий Спиш.

Найбільше збагатив цих князів Бая-Маре, бо біля самого міста були багаті копальні золота, і вже через декілька років Запольські стали найбагатшими людьми в Угорщині.

Згодом Іван Турзо викупив у Запольського кілька затоплених золотих шахт. Він відновив їх роботу і модернізував так, що продуктивність праці зросла у кілька разів. Разом з Фуггерами Турзо став найбагатшою людиною в Європі. Під час модернізації однієї з шахт у 1514 р. Турзо загинув. Він був не тільки найталановитішим українським підприємцем середньовіччя, а й чи не найбільшим шанувальником української культури: саме на його гроші Святополк Фіоль у 1491 р. видав в Кракові перші в нашій історії книжки на давньоукраїнській (церковнослов'янській) літературній мові.

Величезні гроші дозволяли робити великі справи. Якщо Турзо спрямував їх на розвиток української культури, то Запольські зайнялися великою політикою, кінцевою метою якої була реставрація Угорської Русі. Їх час настав у 1526 р., коли угорсько-руська армія була роз-

бита під Мохачем і більшу частину країни окупували турки. За підтримки Роксолани Іван Запольський захопив угорський трон, а згодом виділив зі складу Угорщини для свого сина Сигізмунда Семигородське князівство. Майже півтора століття, до 1691 р., воно існувало як формально незалежна держава, хоча насправді ця держава була під контролем Туреччини.

У роки після смерті Івана Запольського семигородські князі, мармороські жупани і прості русини, нехтуючи землями, заселеними угорцями, вперто намагалися приєднати до свого князівства територію колишньої Угорської Русі.

Родом з Бая-Маре був гайдук Георгій Кречук, який у 1560 р. зібрав під Доброчином (Дебреценом) селянську армію, намагаючись приєднати ці етнічно українські землі до Семигороддя, але був розбитий і страчений. Угорці закатували навіть героя оборони Ягера (Егера) легендарного капітана Дуба через підозру у намірі приєднати до Семигороддя етнічно руські землі на півночі Угорщини.

Спроби об'єднання земель Угорської Русі були і в наступні часи. Українці Марморощини склали основний контингент військ Юрія та Ференца Ракоци, Веселого, куруців Текелі, який був родом з Лемківщини і прагнув приєднати до Мармороща, де він був жупаном, землі Угорської Русі. В історії був момент, коли ці спроби вдавалися: у 1608–1658 рр. у складі Семигороддя була мало не вся Угорська Русь а у 1657 р. — ще й Північна Лемківщина разом з Краковом.

Хоча Семигороддя з Марморощиною було геополітичним витвором Роксолани та Запольського і тут правили князі руського походження, все ж таки цю державу не можна вважати суто руською, оскільки основна маса руської шляхти пішла звідси ще у XIV ст. і панівне становище тут займали представники угорської та німецької правлячої еліти. Тим не менш, становище русинів в Семигородді було значно кращим, ніж в Угорщині, тож не дивно, що українські анклавні збереглися тут до наших днів.

До складу Румунії Марморощина потрапила лише у 1919 р., і румуни перенесли столицю краю сюди, в Бая-Маре, де, на відміну від Сигета, вони становили біль-

шість (угорці, своєю чергою, також перенесли столицю Марморощини до Сатмара). В той час українське життя було сконцентроване переважно навколо Сигету, але сліди руської присутності можна знайти і в Бая-Маре. Насамперед це стосується школи руського іконопису, яка діяла в місцевому православному монастирі протягом багатьох століть. Школа була настільки славною, що і в ХХ ст. сюди приїздили вчитися русини не тільки з Марморощини, а й з Пряшівщини. Так, у Бая-Маре вчився художник українського походження Степан Козак, який згодом відкрив студію в Будапешті і користувався в Угорщині величезною популярністю.

Ще більшою популярністю користувався в США художник з Пряшівщини Антон Кубек (1885–1971), який також навчався живопису в Бая-Маре. Батько його був греко-католицьким священиком, відомим українським письменником, автором «Старослов'янсько-русько-угорсько-німецького словника», виданого в Ужгороді у 1906 р. Він чудово знав культурну спадщину Угорської Русі, сам ставив вистави на українській мові і вважав, що художня школа монастиря в Бая-Маре найкраще зберегла давньоруську традицію і тому саме сюди відпровадив на навчання свого сина.

Школа і справді була унікальною, адже творчість Антона Кубека викликала у США фурор, і в 60-х роках ХХ ст. Кубек вважався символом американського мистецтва, людиною, яка визначила його розвиток на багато років вперед.

Українська художня школа розвинула не тільки українське мистецтво, а й дала Росії Левицького, Боровиковського, Крамського, Ярошенка, Трутовського, Польщі — Грушевського, Смуглевича, Хелмонського, Вичулковського, Семирадського, Угорщині — Мункача, Індії — Рєриха, а США — Кубека та Андрія Вархолу (Енді Ворхола). Це ще один доказ того, що місія українського етносу в цьому світі не обмежується лише функцією генетичного резервуара індоєвропейства, а має величезне естетичне та цивілізаційне значення.

Крім монастиря, в Бая-Маре є руська церква, виконана у кращих традиціях гуцульського дерев'яного зодчества, а також монетний двір 1738 р.

Література: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 25; 28; 30; 33; 37; 40; 41; 42; 43; 45; 47; 51.

Белінешти

Белінешти (Belinesty) — давнє українське село на Сучавщині. Церкву там розписав відомий тепер в усьому світі майстер Гаврило. Саме він створив чудові мініатюри «Тетроевангелія» 1429 р., які зберігаються в Оксфорді.

Література: 2; 16; 28.

Бетрин

Бетрин (Betryn) — давнє руське село в масиві Поляни Руської. Разом із селами Лунка Чорна, Гелар та Чербел складає етнічний регіон, який румуни називають Педурени (Лісовики).

Цей регіон становить одне ціле з українським анклавом в Лугоші, хоча густий ліс і гори додали йому специфічні риси. Тутешні жінки носять чорні запаски, перев'язані на талії поясом, типово українське намисто на шиї, яке називають «монисто». Чоловіки мають сорочки з довгими рукавами, овчинні безрукавки, а зимою — традиційний в цих горах кожух

Місцевість з давніх часів належала князівському роду Хунаді. У документах цей рід часом називали «руськими князями» через їх етнічне походження та етнічні землі, якими вони володіли.

Література: 16; 19; 43; 47.

Бечешти

Бечешти (Becesty) — давнє українське село в Герцаївському повіті, яке колись називалося Підвальне. Тут збереглася унікальна Хрестовоздвиженська церква 1561 р. без куполів.

Література: 2; 16; 28.

Беюш

Беюш (Bejus) — найдавніше румунське поселення, яке збереглося в Семигородді, на сході від Саланти. Тут у 1828 р. Григорій Лазар заснував перший лицей із викладанням на румунській мові.

Відомості про Беюш (Беленюш) походять з XIII ст. Прикметно, що румуни спочатку селилися не в Лугоші чи Хунедоарі, найближче до Волощини, а там, де вогнем і мечем пройшлися у 1241–1243 рр. татари, не залишивши після себе жодного вцілілого руського поселення. Тому русини вже не відбудовували зруйноване, а масово покидали цю землю та переселялися у більш безпечне Прикарпаття (так звана «Волоська колонізація Карпат»), і в результаті у XVI ст. утворився розрив між північними та південними руськими регіонами Семигороддя.

Література: 9; 10; 16; 28.

Бирладь

Бирладь (Byrlad) — місто на старому торговому шляху між Яссами та Галацем, яке у XII ст. було столицею давньоруського Бирладського князівства.

Перші відомості про нього походять з 1145 р., коли князь Іван, втративши Галич, пішов на південь до Дунаю, сів у Бирладі, де набрав військо у 6 тис. воїнів і навіть створив флот. Певно, Бирладська земля колись входила до складу Галицького князівства (в разі підкорення чи нападу літописці вживали інші слова, ніж «пішов»). Підтвердженням цього є повідомлення з VI ст. Йордана про словенів, які жили «від Мурсіанського озера (Балатона) до Дністра», а також опис Костянтина Багрянородного країни білих хорватів, кордоном якої на сході був Прут.

Через Румунію за цей час пройшла не одна кочова орда, але суто руська номенклатура географічних назв та гідронімів (гідроніми за походженням є найдавнішими назвами) Молдови, Семигороддя і Волощини означають, що автохтонами цих земель були русини (угорці дійшли до Карпатського хребта не раніше 1200 р., а румуни по-

чали колонізувати ці землі з території Волощини лише з XIII–XIV ст.

Таким чином, до татаро-монгольської навали ця територія була руською, і тільки небезпечне сусідство Золотої Орди та експансія румун змусили наших предків залишити південні райони Молдови, в т.ч. Бирладь, і податися на незаселені землі в горах («Волоська колонізація Карпат»). Після цього наш етнічний кордон на багато століть стабілізувався по лінії Ясси–Нямц, і лише в XIX ст. румуни витіснили русинів на Сучавщину.

Оскільки Іван Бирладник мав флот і є відомості з 1158 р. про його напад на грецькі кораблі, то, певно, кордони його князівства доходили до Дунаю, тобто включали всю Молдову. Втрата такої важливої із стратегічної та економічної точки зору території розлютила галицького князя Ярослава Осмомисла. За допомогою Візантії він вже у 1160 р. позбувся Івана і тримав Молдову у своїх руках до самої смерті. Син Бирладника Ростислав спробував повернути не тільки Молдову, а й Галич, але у 1190 р. загинув під час його облоги.

У 1222 р. Бирладська земля згадується в угорських документах. Вірогідно, після Ростислава вона потрапила до складу Угорщини, а потім до Тевтонського ордену, який взяв перед Андрієм II зобов'язання боронити Угорщину від половців (куманів), що з'явилися тут на поч. XIII ст. (тоді були засновані Патра-Нямц і Тиргу-Нямц).

Те, що русини стали на півдні Молдови етнічною меншиною, не завадило зв'язкам цієї землі з колишньою метрополією (Галац означає Малий Галич). Тут сходилися руські, угорські, чеські, арабські купці, Дунай був одним з провідних напрямів львівської торгівлі. З грамоти молдовського господаря О. Доброго зрозуміло, що львів'яни ходили сюди за рибою, а з грамоти 1564 р. — що основним об'єктом торгівлі стали бики, яких львів'яни переганяли в Європу.

У 1627 р. Бирладь захопив 2,5-тисячний козацький загін на чолі з кошовим Б. Макушинським, тим самим перешкодивши 100-тисячній татарській орді напасти на Угорщину, а у 1689 р. сюди прийшло військо Івана Собєського, більшість якого складали українці.

Руські родини, які залишилися в Бирладі, румунізу-

валися. Однак, і в часи середньовіччя, і в наш час панівна еліта міста і цілої округи навчалася переважно у Львові або запрошувала до своїх дітей вчителів та вихователів з Галичини. Вірогідно, в основі цього факту були події XII ст.

Засновник сучасної румунської держави Олександр Куза народився у 1820 р. в Бирладі. Він був родичем київського митрополита Петра Могили. У творенні нової Румунії Кузі найбільше допоміг Михайло Чайковський та його козаки, які у 1854 р. звільнили від російських військ Бухарест. Про це пам'ятають далеко не всі румуни, не кажучи вже про українців.

Після звільнення Бухареста румуни у 1859 р. обрали Олександра Кузу правителем Молдови, а згодом і Волощини, що привело до остаточного об'єднання Румунії в єдину державу (Семигороддя було приєднане до Румунії у 1919 р.).

Створення румунської держави спочатку було більше політичним проектом князя Адама Чарторийського, ніж самих румун, які на поч. XIX ст. ще не мали власної політичної еліти. Князь планував різко послабити позиції Росії на Балканах і створити зручний плацдарм на півдні для відвоювання України.

Цим проектом в Румунії і Туреччині займався його представник на Балканах Михайло Чайковський, який відродив тут українське козацьке військо, знайшов і підтримав таких людей, як Куза. У 1854 р. вони разом склали план військової експедиції в Україну, але через байдужість до проблем українського народу Англії, Франції і Туреччини вона не відбулася. Результатами титанічної праці Чайковського скористалися лише румуни, і після об'єднання Молдови з Волощиною Чайковський і козаки стали тут зайвими.

Однак, як тільки 2 козацькі полки були виведені з території Румунії в Туреччину, становище Кузи стало хитким, і у 1866 р. в результаті змови його усунули від влади і передали румунський трон німецькій династії Гогенцоллернів (власної аристократії у румун тоді ще не було). Куза утік до Львова (!!), але в дорозі застудився, помер і був похований у своєму родинному маєтку.

З часом румуни зрозуміли роль, яку відіграв в їх іс-

торії Олександр Куза, але не поставили перед собою запитання: «Чи існувала б Румунія, якби тоді, у 1854 р., Бухарест залишився у росіян?»

Література: 1; 2; 4; 9; 10; 11; 12; 13; 16; 18; 21; 22; 28; 29; 30; 31; 35; 46; 52.

Бистриця

Бистриця (Bistrita) — місто у найменш заселеному регіоні Румунії, де на поч. XVI ст. жило лише 4 тис. чоловік. Номенклатура географічних назв (в т.ч. і сама Бистриця) однозначно вказує на русинів як автохтонів цих земель. У сер. X ст. Костянтин Багрянородний писав про білих хорватів, що жили біля Карпат і далі на схід, аж до Прута. Ці дані підтверджуються археологічними розкопками в Шаріоарі, де знайдено руське городище VIII ст. Крім того, в сусідньому селі Надьфала був записаний переказ про помсту Ярослава Мудрого Святополку за смерть Бориса і Гліба.

Цей регіон між Бистрицею та Радно відігравав важливу стратегічну роль, бо саме тут містився єдиний перевал через Карпати, який провадив у причорноморські степи. Коли виникла загроза з боку куманів (половців), угорський король Андрій II запросив сюди для охорони кордонів Тевтонський орден і надав цим землям статус самоврядної території. Орден незабаром так знахабнів, що взагалі перестав рахуватися з центральною владою, і король силою примусив хрестоносців забратися геть. Цю територію він передав чернігівському князю Ростиславу Михайловичу, якого змусила залишити рідну землю татаро-монгольська навала. І хоча князь заселив ці землі вихідцями з Галичини, Поділля і Чернігівщини, з часів панування Тевтонського ордену тут залишилося багато німців з Люксембурга та бойків з Саксонії, і тому за цим регіоном закріпилася назва «земля Сасів».

Прикметно, що з Саксонії ще раніше за німців прийшов руський шляхетський рід Сасів, який згодом перебрався в Галичину і став одним з найбільш численних.

Бистриця мало чим відрізнялася від решти руських земель і жила з ними одним життям. Так, у 1514 р., під час повстання Георгія Довжи, в районі Бистриці діяв за-

гін православного священника Барабаша. У 1526 р. Бистриця підтримала виступ проти Угорщини Івана Запольського, а у 1529 р. князь подарував це місто молдавському господарю Петру Рарешу за допомогу.

У місті віддавна мирно проживали представники різних етносів, а отже і різних віросповідань. Саме в Бистриці в часи Семигородського князівства містилася Державна Рада, яка вперше в історії Європи прийняла закон про рівність усіх релігій та заборону діяльності ордену єзуїтів, який розпалював міжконфесійну ворожнечу.

Бистриця в ті часи належала князю Гаврилу Бетлену, який походив з давнього руського роду Сентмікльовців (Святомиколаїв). Родина ця вже давно була змадяризована, але не обірвала зв'язків з рідним народом (один з цих Бетленів на початку XVII ст. розмовляв українською мовою і без перекладачів вів переговори з Петром I). Гаврило Бетлен спирався на військові формування з русинів і намагався об'єднати в одну державу Угорську Русь. Хоча у 1620 р. у Бистриці він був проголошений угорським королем, але реалізувати свій задум йому не вдалося.

У червні 1849 р. Бистриця стала театром бойових дій 3-го ескадрону гусар армії генерала Бема, який складався з українців, що служили в царській армії, потрапили в полон і виявили бажання битися на боці угорської революції.

Польська та угорська історіографії створили абсолютно хибний стереотип про масову участь поляків в революційних подіях 1848–1849 рр., зокрема в армії генерала Бема, яка діяла на теренах Семигороддя. Насправді у генерала Бема служило лише 70 поляків (точніше, сполонізованих українських шляхтичів з Галичини та Волині), а у Висоцького ще менше — 20, тимчасом як лише в одному 3-му ескадроні тоді було понад 100 українців. Про це писав в своїх мемуарах сам Висоцький, але історики цього свідчення «не помітили», співаючи на всі лади про споконвічну дружбу та братерську любов польського та угорського народів. З мемуарів, оприлюднених вже в наш час, випливає, що мало не вся кавалерія генерала Бема на завершальному етапі бойових дій складалася з українців, жодного румуна в угорській армії не

було, бо усі вони підтримували Австрію і Росію.

В Бистриці було пролито чимало української крові, хоча її видають за польську. Армія Бема була розбита, серед українців було багато забитих і поранених, вони були змушені відступати, але жоден з них не зрадив генерала і не втік. Їхніх могил багато в Румунії, Угорщині, Словаччині, Польщі, Сербії, Болгарії. Виглядає, що ми більше дбали про чиюсь свободу, ніж про свою власну.

Поруч з Бистрицею, в замку княгині Бетлен, 4 роки як придворний композитор жив Воячек, який використав місцевий український фольклор у своїх музичних творах.

Література: 1; 5; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 19; 22; 23; 25; 28; 30; 33; 34; 35; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 45; 47; 51.

Бікар

Бікар (Bicar) — гірський масив на півночі Румунії, де розташований найбільший в Європі каньйон (800 м), а також унікальне Червоне озеро, яке утворилося в результаті падіння в річку після землетрусу величезної кам'яної брили.

Література: 16; 28.

Блай

Блай (Blaj) — місто на північному сході від Альба Юлії, звідки почалося національне відродження румунів. Саме тут у 1847 р. в результаті зусиль Радулеску була надрукована перша румунська книжка не кирилицею, а латинською абеткою, і тим самим румуни остаточно розірвали пуповину, яка століттями зв'язувала їх з давньоукраїнською літературною мовою та культурою.

Спочатку цей рух набув антиугорських рис: семигородська школа румунських істориків почала виводити румун не від фракійців, а від римлян і заперечувати угорське походження семигородської аристократії, лукаво замовчуючи при цьому їх руські корені. Румуни не підтримали угорську революцію 1848–1849 роках, і саме тут, у Блаї, були найгучніші виступи проти неї.

Згодом, однак, коли стало зрозуміло, що автохтонами тут є не угорці, які з'явилися лише в IX ст., а русини, то самоствердження румун пішло за їх рахунок, із історії Румунії було викреслено усе, що стосувалося руського минулого. Українська історіографія тоді перебувала у зародковому стані, була зациклена на історії Київській Русі, не цікавилася (і не цікавиться досі) нашими історичними землями на заході і жодного спротиву фальсифікаторам не надала. Нині це стало таким задубілим стереотипом, що навіть європейські історики не наважуються зачіпати проблему Угорської Русі.

Ця проблема має ще один аспект. Блай тоді був центром греко-католицької церкви в Семигородді, і багато румунських «будителів» походили з українських родин. Подібна ситуація мала місце і в Росії («москвофіли»), Польщі («полонофіли»), Угорщині («мадярони»), що свідчить про український феномен національного самозречення. Український етнос є завершальною ланкою індоєвропейського етногенезу і самою природою на нього покладена місія не тільки власного, а й загальнолюдського, загальноцивілізаційного творення. Він постачає не тільки генетичний матеріал, а й національний дух. В Росії це був Гоголь, в Польщі — Костюшко, в Угорщині — Петефі, в Чехії — Палацький, в Словаччині — Бернолак, а тут, в Румунії, — Емінеску та Енеску.

Література: 4; 9; 16; 28; 43; 47.

Ботошани

Ботошани (Botosany) — давнє українське містечко на Сучавщині, що було закладене на торговому шляху зі Львова до Дунаю ще в часи Івана Бирладника і називалося Батошаниця.

Ботошани залишили яскравий слід в українській і румунській історії. Тут у 1683 р. українські козаки проголосили господарем Молдови Петрическу і примусили бояр присягнути йому на вірність.

Навіть в наш час населення тут переважно українське, донедавна функціонувала українська школа. Вірогідно, місцеві румуни походять переважно з асимільованих українських родин, чим і пояснюються їх споконвічні

дружні та родинні зв'язки з Галичиною.

У Ботошанах у 1836 р. виникла перша на території Румунії підпільна патріотична організація (М. Балческу, М. Кретулеску), яка мала зв'язок з австрійськими офіцерами українського походження в Перемишлі і ставила собі за мету проголошення незалежної від Австрійської імперії республіки з центром у... Львові. Галичина і Сучавщина розглядалися як одне ціле, таку ідею навряд чи могли висунути етнічні румуни.

У Перемишлі почався військовий заколот, але австрійці його придушили, а керівників засудили до ув'язнення у Шпільберку. Одночасно мав відбутися виступ і в Ботошанах, але чому цього не сталося і яка подальша доля членів цієї організації, не відомо.

Найбільшою гордістю Батошаниці є видатний румунський поет Михайло Емінеску, який народився в сусідньому селі Потешти у 1850 р. Він є своєрідним символом Румунії і відомий в усьому цивілізованому світі, але справнім прізвищем Михайла було не румунське Емінеску, а українське Емінович, його творчість значною мірою базується на місцевому українському фольклорі, що підтверджує його українське походження.

Найвидатніший румунський композитор Джордже Енеску також походить з історично руських територій (як в Угорщині Петефі (Петрович), Ліст, що походив з території колишньої Руської Марки). Мало не вся російська національна еліта виросла на «малоросійському» ґрунті, а польська — на так званих «Східних кресах».

Навіть затяті шовіністи (а вони переважно також походять з цих «кресів») не можуть не бачити в цьому певної закономірності, але вичерпного пояснення, чому генії українського походження реалізують себе переважно в чужорідному середовищі, поки ще не існує. Безумовно, колосальну роль тут відігравала відсутність власної державності і традиційна зневага українців до власних талантів (лише Шевченку вдалося завоювати загальне визнання та абсолютний авторитет).

Розуміння цього феномену прийде через багато століть, якщо не тисячоліття. Вірогідно, тут закладено алгоритм майбутньої етнічної глобалізації, в якій українському етносу, як наймолодшому, відведена головна роль. В

майбутній єдиній Європі такі особистості, як Енеску, Емінеску, Ліст, Петефі, Сметана, Словацький, Гоголь, Достоевський, Чайковський, Стравінський та ін., мають створити єдиний культурний масив разом із Франком, Шевченком, Лисенком та Симоненком. Це стосується не тільки музики чи образотворчого мистецтва, мова яких є інтернаціональною, а й красного письменництва, адже шедеври Гоголя, Словацького, Петефі, «Лучафер» та «Синя квітка» Еміновича виростили на українському фольклорі. Вони відображають, хоча й різними мовами, стан, радість та муки української душі. Так само, як найбільші відкриття виникають на стику наукових дисциплін, так і шедеври культури народжуються на стику різних етносів, і одним з цих стиків була Сучавщина.

Серед архітектурних пам'яток в Батошаниці слід назвати церкву Стефана Великого і церкву Успіння, яку збудувала в XVI ст. дружина Петра Рареша княгиня Олена.

Література: 9; 16; 28; 31; 44; 47.

Браїла

Браїла (Braila) — давньоруський Браїлів, який виник у XII ст. на протилежному березі Серету майже одночасно із заснуванням Малого Галича (Галаца).

Можливо, саме тут Іван Бирладник тримав свої кораблі, бо з моря доплисти сюди можна лише при повній воді, і тому порт був забезпечений від раптового нападу.

Місто з подібною назвою існує на Вінниччині, що також підтверджує руське походження Браїлова. І український, і румунський Браїлів є містами козацької слави.

У 1574 р. цю фортецю штурмував зі своїми козаками гетьман Іван Свирговський. Разом з молдавським господарем Івонею він взяв місто 9 червня 1575 р., але загинув у битві з турками на лівому березі Дунаю під час штурму Килії. Цікаво, що одночасно на Чорному морі діяла козацька флотилія під командуванням Покотила, яка стерегла від турецьких галер вхід до Дунаю (це одне з перших повідомлень про флот запорозьких козаків).

У 1675 р. під Браїлою діяв кошовий Сірко, а у 1768 р. у складі турецьких військ з росіянами билися ук-

раїнські шляхтичі, які емігрували сюди після придушення Барської конфедерації.

Відтоді у місті діє українська церква, українці, разом з гагаузами та росіянами (липками, липованами), живуть в Браїлі донині. На горі біля міського парку здійснюються мури турецької фортеці, яку у 1574 р. штурмували козаки Свирговського.

Література: 9; 16; 22; 28.

Бран

Бран (Bran) — один із найпотужніших замків у Румунії, розташований біля Брашова, на кордоні Семигороддя з Волощиною, в тому місці, яке в давньоруські часи називалося Бранічев.

Тут у 1153 р. загинув королевич Борис, син Коломана та київської княгині Євфимії, що усе життя намагався здобути батьківський трон, якого його ще в дитинстві позбавили угорські католики. Після одруження Євфимія відмовилася перейти у католицьку віру. Тоді угорці звинуватили її у подружній зраді і вже вагітною відправили назад до Києва, де і народився Борис. Угорці посадили на трон сліпого і вічно п'яного (зате католика!) Белу II, а вся Угорська Русь, до якої належали величезні території, в т.ч. Семигороддя, вважала своїм королем православного, вихованого в Києві на традиціях давньої Русі Бориса. За підтримки руської шляхти Угорщини і з допомогою київських військ Борис у 1132 р. розпочав боротьбу за батьківський трон, який належав йому за усіма нормами феодального спадкового права. У 1146 р. він навіть взяв Братиславу, але не втримався там, втік до Візантії і при її сприянні розпочав боротьбу за Семигороддя, однак при штурмі Бранічева загинув.

Ця епопея мала трагічні наслідки щодо руського майбутнього Семигородської землі: в Араді угорці знищили представників мало не усіх руських родів Семигородщини, які підтримали Бориса, а для боротьби з ним у регіоні Брашова використали німецьких найманців, які так і залишилися жити на території Румунії.

Туристи приїжджають сюди оглянути замок Дракули (хоча справжнім Дракулою був не цей князь, а його син

Влад Цепеш, який народився в цьому замку і любив обідати під стогін посаджених на кіл (історичні джерела твердять, що він знищив близько 200 тис. чоловік)).

Література: 9; 16; 28; 47.

Брашов

Брашов (Brasov) — одне з небагатьох давньоруських міст, яке за тисячоліття так і не змінило свою назву. Напевно, воно було засноване раніше, ніж сусідній Браїлів, бо документи 1221 р. згадують про нього як про столицю землі Brasov, а це означає, що в цьому регіоні Брашів (такою є автентична назва цього давнього руського міста) був найдавнішим поселенням і передав свою назву усій цій території, що є частиною Семигороддя. Це місто згадується в «Переліку руських міст далеких і близьких» (що було сплюндроване татарами).

На жаль, русини втратили цю землю однією з перших, ще задовго до появи румунів, в період боротьби королевіча Бориса за угорський трон. Брашов був розташований у стратегічно важливій точці Семигороддя, в місці перетину доріг, біля перевалів, які вели до Молдови і Волощини. Тому і Борис, і угорський король Бела II намагалися втримати цю територію. Останній запросив для цього лицарів з Німеччини та Люксембурга, які після загибелі Бориса залишилися тут назавжди. Своєрідну етнічну чистку русинів під виглядом боротьби зі «схизмою» німці провели тут під час хрестового походу 1205 р., а у 1211 р. Андрій II запросив сюди ще й Тевтонський орден, який замість боротьби з куманами (половцями) на території Молдови очистив від русинів мало не усю центральну частину сучасної Румунії. Вже у 1225 р. король, зрозумівши, що хрестоносці прагнуть привласнити цю частину Семигороддя, вигнав їх, проте цей регіон залишився німецьким донині (у цьому німцям допомогли татаро-монголи під орудою хана Ногая, що пройшли вогнем і мечем по Брашівській землі у 1282 р.).

Проте навіть у ХІХ ст. І. Філевич писав: «біля витоків річки Олти, серед румунів, мадяр та саксів і тепер ще є села, які звуться «руськими», мешканці яких розмовляють між собою «по-русски», тобто малоросійською мо-

вою. Тепер я розумію суть «Переліку русских городов дальних и ближних», серед яких у 1282 р. згадується Брашев» (Филевич И. Угорская Русь. Варшава, 1894).

Не всі саксонці тут є німцями, адже «саси», яких угорські королі поселили тут ще у XII ст., були бойками, які залишили Саксонію. Їх панівна верхівка, яка належала до гербу Сас, поступово германізувалася (за винятком тих Сасів, які переселилися на територію Прикарпаття), але в історичних документах їх не змішували з німцями, вони виступали як окрема нація. А пересічні «саси» були русинами, які розмовляли між собою «по-руськи», школи з викладанням давньоруською мовою тут існували ще в XVI ст., і домінування русинства протривало аж до XIX ст.

Вертаючись у січні 1600 р. додому, запорізькі козаки захопили Брашов. Румунські історики пояснюють цей історичний факт тим, що нібито Михайло Хоробрий нічого не заплатив козакам за надану допомогу у завоюванні Семигороддя, тож вони самі взяли плату в Брашові. Насправді козаки провели на території Волощини та Семигороддя стільки битв і взяли стільки трофеїв, що ці твердження є малоймовірними. Вірогідно, місцеві русини хотіли повернути собі онімечене місто і, скориставшись присутністю козаків, напали на нього, але втримати не змогли.

Промовисто не румунська назва Брашова дратувала румунів, особливо після того як у 1919 р. Семигороддя увійшло до складу їх держави. Після II Світової війни вони перейменували його на Сталін, але у 1956 р. після відомих подій, повернулися до старої назви.

Серед архітектурних пам'яток Брашова слід назвати стародавню ратушу, фортецю, яку брали козаки, збудований австрійцями форт Шлосберг, «Чорну церкву» 1385 р., збудовану під впливом готики. З руських часів тут залишилася тільки церква св. Варфоломія XIII ст., хоча колись у місті було руське єпископство, існувала школа з давньоруською мовою викладання, православний монастир, де була друкарня, в якій у 1561 р. видане «Четвероєвангеліє» (потім цю друкарню перенесли до Сас-Себеша). Пам'ятаючи про руське походження Брашова і, певно, на прохання Розумовського, пожертву на

потреби місцевої церкви в сер. XVIII ст. зробила російська імператриця Єлизавета Петрівна.

Таким чином, Брашов — одна з перших територій, з яких мадьяри та німці почали витіснити русинів. Румуни з'явилися тут на півночі лише в XIV ст. і, своєю чергою, витіснили русинів з басейну річок Морос (Маруша) та Корос, а згодом взагалі до самих Карпат, залишивши невеличкий руський анклав біля Лугоша та Хунедоари. Хоча їх традиційно називали волохами, але це вже були не ті волохи-фракійці, з якими русини прожили усе I тисячоліття, а зовсім інший етнос, що називав себе румунами і де фракійці становили незначну частину.

Коли ми говоримо, що русини «пішли», їх «витіснили» чи «відтіснили», то це не означає, що пішли геть усі. Певна частина русинів тут залишилася і з часом була асимільована румунами та німцями, тож їх нащадки і гадки не мають про свої руські корені. Достатньо згадати про давньоруський шляхетський герб Сас.

У Брашові у 1507 р. народився відомий в XVI ст. композитор Валентин Бекгреф, якого, незважаючи на німецьке прізвище, німецькі дослідники називали «людиною досить неясної народовості». Він служив у Івана Запольського і разом з ним потрапив до українського Надсяння, де цей семигородський князь мав свої маєтки біля Коросна. Тут він одружився з Катериною Нарбут, довгий час родина жила на Волині, а наприкінці життя композитор переїхав до Падуї. Можливо, він за походженням був русин, можливо, перебування на українській землі справило на німця таке враження, але саме він першим серед усіх європейських композиторів в своїй «Чорній корові» використав український фольклор, а після нього це зробив композитор Гомолка, який служив у панів Язловецьких під Бучачем.

У Брашові народився художник Йосип Коста (1861–1949), який писав переважно село. Його картини зберігаються не в Румунії, а переважно в Національній галереї Угорщини.

Література: 9; 16; 26; 28; 47.

Буков

Буков (Bukov) — у цьому містечку над річкою Телект Ян Замойський руками Станіслава Жовкевського розбив війська Михайла Хороброго і тим самим на понад 300 років відтермінував утворення об'єднаної Румунії.

За допомогою запорожців Хороброму вдалося створити величезну православну державу, яка прагнула об'єднати увесь православний світ для боротьби з Туреччиною, але для цього треба було вивести руські землі зі складу Польщі. Ідею розвалу Речі Посполитої палко підтримали багато шляхтичів українського походження на чолі зі Стадницьким, який спеціально приїздив до Хороброго в Ясси. В країні назрівала громадянська війна, і якби не повстання в тилу румунського правителя, яке, до речі, також спровокував Замойський, то вже у 1600 р. війська Хороброго мали вирушити в Україну, і «Хмельниччина» почалася б на півстоліття раніше.

Як у 1648 р., так і в 1600 р. українські олігархи на кшталт панів Замойських, Жовкевських, Острозьких, Чарторийських, Собеських, Вишневецьких та їм подібних з багатьох причин не бажали такого розвитку подій, причому не тільки і не стільки тому, що майже усі вони вже були католиками і слабка центральна влада Речі Посполитої їх задовольняла. Навіть у 1600 р. українські олігархи дивилися на Молдову та Семигороддя ще як на частину давньої Русі і були не проти повернути собі ці землі та посісти місцевий трон. Після приєднання Галичини до Польщі Молдова також визнала себе її васалом. Замойський претендував на Семигороддя навіть ще більше, ніж Михайло Хоробрий, і з цією метою одружився з Гризельдою Батор. Самійло Зборовський, Ян Замойський, Тиміш Хмельницький, Яків Собеський — ось далеко не повний перелік представників української правлячої еліти, які бачили себе правителями цих земель і протягом століття неодноразово вдавалися до зброї, щоб реалізувати цю мету. Битва під Буковом у 1600 р. була однією з найбільших. Цього разу козаки не підтримали Михайла Хороброго, навпаки, козацтво було на боці супротивника, тому й Замойський перемаг, а Михайло Хоробрий був змушений тікати до Семигороддя.

Канцлер поставив у Молдові господарем Симона Могилу і за його підтримки мав намір здійснити похід на Семигороддя. Однак, німці вбили Михайла Хороброго, і, скориставшись сприятливою ситуацією, Туреччина відновила свій протекторат над цим князівством (у 1602 р. турки скинули і Симона Могилу).

Грюнвальд, Варна, Мохач, Відень, Буков, Сучава, Джурджу, Ясси — ці назви мають промовляти до українського серця, бо тут проливали свою кров десятки тисяч наших предків. Перемога Михайла Хороброго могла кардинально змінити ситуацію, і хто знає, якою була б доля українських земель у складі не відносно ліберальної польської, а більш чужої для нас румунської імперії.

Література: 9; 16; 26; 28; 47; 48.

Бухарест

Бухарест (Bucuresti) — столиця Румунії, яка уперше згадується в документах 1368 р. як руська Дубовиця (Димбовиця).

На відміну від Семигороддя, Волощина, на території якої розташований Бухарест, не належала до суто руських етнічних територій. Як тільки русини її колонізували, то майже одночасно тут з'явилися фракійці і витіснили уличів геть. Якщо на півночі, за Карпатами, русини прожили разом з волохами (даками) мало не тисячоліття, то тут вони вкорінилися в VI ст., але вже в XIII ст. румуни їх витіснили з Волощини.

Археологічні знахідки суто руського походження в різних районах Бухареста (Мілітар, Черника) датуються VI ст., що підтверджує свідчення Йордана про те, що словени тоді займали всю територію від Балатона до Дністра. За сім століть, крім Дубовиці (Бухареста), русини заснували більшість існуючих дотепер основних міст (Торговиця (Тирговиште), Оршова (Тиргу-Северин), Русидова (Дрегешани), Крайова, Оростол (Русе) та ін.). Врешті-решт, і саме слово «волох», «Волощина» є руського походження, бо ні даки, ні румуни себе так не називали.

У IX ст. мадяри вигнали залишки даків-волохів за Дунай, і русини стали повними господарями Волощини. Не дивно, що у 968–972 рр. Святослав намагався вклю-

чити цей край до складу Київської Русі і навіть заснував нову столицю Київської Русі в Оростолі (Русе). На жаль, його плани не були реалізовані, він панував тут лише кілька років.

Автохтонами Семигороддя та Молдови румуни ніколи не були, бо даки (фракійці) не були румунами (романцями). Безумовно, якась частка волохів-фракійців, коли мадьяри вигнали їх за Дунай, перемішалася з романцями, і саме на цій підставі румунські вчені починають історію Румунії з часу завоювання даками території сучасної Румунії (II ст. до н.е.).

Однак, дослідження довели, що ця частка була мізерною (інакше румуни, як і даки, розмовляли б фракійською мовою), а справжню етнічну основу румун складала мішанка з романців, болгар, македонців і албанців.

У XIII ст., після татаро-монгольської навали, скориставшись послабленням русинів і мадьяр, вони масово ринули на північ від Дунаю, на територію Волощини, а згодом, — Семигороддя та Молдови.

Не можна сказати, що вони вже тоді цілковито поглинули волоських русинів. Українські імена та прізвища на Волощині мають такі відомі історичні постаті, як Багна (1431 р.), Кутул (1468 р.), Храніта (1593 р.), Холмул (1577 р.). Румунська мова тоді «позичила» у русинів не тільки фундаментальні слова, на основі яких можна зробити висновок про рівень впливу руської цивілізації на румунську (князь, жупан, воєвода, боярин, десятник, сотник, писар, отаман, отрок, воїн, багач, жона, весілля, хліб, овес, гречка, торг, ярмарок, корабель), а й цілі звороти, що спостерігається лише в дуже близьких до української слов'янських мовах.

Літературною та офіційною мовою Волощини була давньоукраїнська мова, мова літопису Нестора і «Слова о полку Ігоревім». В Румунії зберігається близько 2000 історичних пам'яток, написаних цією мовою, і багато з них (ті, що написані монахами з України) є водночас пам'ятками української культури та писемності, як-от «Біблія» волоського господаря Кантакузіна. Ця «Біблія», надрукована у 1688 р. в Бухаресті, була створена під впливом «Острозької Біблії» Івана Федорова. Давньоукраїнською мовою написані такі безцінні твори, як «Хроніка Мака-

рія», «Поученія Басараба», «Молдовський літопис» та багато інших шедеврів румунського середньовіччя. Цією мовою велася державна канцелярія, писалися листи і грамоти.

Перші тексти румунською, тобто романською, мовою з'явилися лише в XVI столітті, писалися вони кирилицею та мало чим відрізнялися від давньоруських, бо п'ята частина румунського словника тоді складалася з руських слів («Шкеянський псалтир», «Воронецький кодекс»). Суто румунською літературна мова стала лише у 1847 р., коли румунський текст був надрукований латинкою.

Віра румун була і є православною, причому аж до XVII ст. вона базувалася не на румунській чи грецькій мові, а виключно на давньоруській в її українському варіанті, отже вплив русинів на розвиток румунського суспільства був визначальним, подібного не було ні в Угорщині, ні навіть у слов'янській Польщі. Якби у XIII–XVII ст. русини не залишили Волощини (так звана «Волоська колонізація Карпат»), то сьогодні тут була б не Румунія, а ще одна Русь.

Чому русини пішли геть з Волощини і значної частини Семигороддя та Молдови, достеменно невідомо. Але ця територія завжди була «прохідним двором» для кочових орд, отже й ніколи не надавалася для безпечного життя. Семигороддя, щоправда, захищали від Дикого степу Карпати, але від середини XII ст. угорські королі почали селити тут німців, у т.ч. хрестоносців, які поводитися не краще за орду. Тому в Румунії русини втрималися лише у важкодоступних регіонах, переважно біля гір.

Дубовиця довго змагалася за статус столиці. Бухарестом (Букарештом) це місто почало називатися в XV ст., коли господарем Волощини був Мірча Старий (1386–1418). Перші державні утворення румун почали виникати тут ще у XIV ст., за воєводи Драгомира, але Дубовиця була розташована на рівнині, і столицею князівства тоді була більш безпечна і багата Торговиця. У 1473 р. Стефан III Великий розбив тут Раду Красивого і забрав в полон його дружину та доньку. У 1574 р. Бухарест разом з військами молдовського господаря Івана Лютого захопили козаки полковника С. Ганжи: надто малим було тоді це місто і жодної політичної ролі не відігра-

вало.

У 1579 р. Бухарест взяв в облогу козацький гетьман Павло Підкова. Щоб урятуватися, бояри відкрили ворога і проголосили його господарем Волощини. Коли запорожці повернулися на Січ, румуни заманили Павла на хрестини до одного з бояр і вбили і його, і запорожців — його охорону.

За цей злочин румунам у 1582 р. помстився гетьман Яків Шах, друг Підкови. Він взяв штурмом Бухарест і наказав видати винних у вбивстві господаря та його охоронців. Щоб урятувати місто від руйнації, румуни видали 17 чоловік, яких Шах наказав стратити, а на церкві Миколая зробити напис: «Так покарано віроломців і зрадників, що проливають кров християнську невинну».

Риси столиці Бухарест почав набувати з 1594 р., коли Михайло Бравул (Хоробрий), лише з кількома сотнями воїнів, розбив турецьку залогу і, з огляду на розташування Бухареста в самому центрі Волощини, зробив його основним табором для концентрації своїх військ. Сюди прийшли козаки із Запоріжжя, яких привів Степан Разван, щоб разом із Михайлом Хоробрим звільнити від Туреччини Волощину і Молдову. Саме ці 7 тис. запорізьких козаків відіграли вирішальну роль в блискучій перемозі Михайла Хороброго над 100-тисячною турецькою ордою під Калугаренами, і саме вони спалили у вересні 1595 р. Бухарест, щоб це укріплене місто не потрапило в руки ворога.

За допомогою козацьких військ господар Волощини у 1600 р. захопив Семигороддя і Молдову, і, таким чином, вперше в історії румун утворив об'єднану державу. Далі за планом треба було від'єднати від Речі Посполитої українські землі і створити на базі Румунії єдину православну державу. Невідомо, чи належала ця ідея Михайлу Хороброму, чи йому нарадив Григорович, якого відправили до Волощини львівські братчики і який був канцлером при господарі (див. Альба Юлія). Однак, козаки не підтримали Михайла Хороброго, і його військо було розбите.

Козаки на чолі із Тимошем Хмельницьким побували тут і в 1653 р., коли розбили під Бухарестом господаря Радулу. Цей похід завершився для Тимоша трагічно: він

вертався додому лише з одним корецьким полком, і поляки разом з румунами оточили його в Сучаві, де він і загинув.

Після цих подій волоські господарі не поспішали повернутися до майже знищеного Бухареста (в XVI ст. кам'яними тут були тільки монастирі та церкви). Столицею замість Торговища місто стало лише за часів правління господаря К. Басараба (1654–1658). Певну роль у цьому відіграв київський митрополит Петро Могила, який у монастирі св. Сави у 1640 р. заснував першу румунську вищу школу, де вчителями були українці з Києва. Ставши освітнім і культурним центром, Бухарест став і центром румунського державотворення.

Як і у 1600 р., визначальну роль у становленні в сер. XIX ст. сучасної румунської держави знову відіграли українські козаки (на чолі із Михайлом Чайковським). Цю постать привласнила собі польська історіографія, хоча Михайло досліджував свої корені і з'ясував, що Чайковські не є Глибоцькими з Куяв, як це вигадав Несецький, а походять з Київщини, з давнього козацького роду, а шляхтичами стали лише у XVIII ст., коли його дід одружився з багатою шляхтянкою. Як український письменник Михайло написав багато творів на тему України, і заради її звільнення ладен був брататися хоч з поляками, хоч з угорцями, хоч з румунами та навіть і турками.

Ідея залучити до боротьби з Росією нащадків запорізьких козаків, які після 1778 р. осіли в Румунії, виникла у нього під час польського повстання 1831 р. (у загоні Рожицького, де він служив, лише 45 з 450 бійців були поляками, а решта — українцями). Своїми думками Чайковський поділився з Адамом Чарторийським, який був збентежений невдачами польських повстань і зрозумів, що визначальну роль в боротьбі за незалежність центральноєвропейських держав мають відіграти українці. Чарторийський знав, що русини-українці проживають не тільки в Польщі, а й в Угорщині, Румунії і навіть Туреччині, він сам за походженням був українцем, цікавився цим питанням, на його замовлення Долега-Ходаковський провів спеціальне дослідження. Чарторийський вирішив реанімувати ідею Петра Григоровича і львівських братчиків 1600 р. щодо утворення спільної українсько-румунсь-

кої держави, яку він назвав Дакією, і з цією пропозицією Чайковський у 1837 р. вирушив у Бухарест. Тут він мав сформувати з нащадків запорожців 40-тисячну армію, а румуни мали постачати в Галичину зброю для повстання.

Ця ідея румунською патріотичною молоддю, зокрема Олександром Кузою, з яким Чайковський зустрівся, була сприйнята з ентузіазмом. На її реалізацію знадобилося кілька десятиріч наполегливої праці, причому це була праця переважно Чайковського і Чарторийського, а не румун.

Свою частину цього плану, незважаючи на шалений спротив Росії, Австрії та їх агентів в турецькому уряді, Чайковський успішно виконав, створивши на території Румунії до початку війни з Росією козацькі формування, а Чарторийський зробив усе можливе, щоб втягнути Туреччину у цю війну на боці Англії та Франції.

6 серпня 1854 р., за власною ініціативою, не питаючи дозволу союзників, Чайковський захопив у росіян Бухарест і за два місяці свого губернаторства створив тут румунську адміністрацію і поліцію, що стало вирішальним чинником виникнення румунської держави. Якби місто першими захопили австрійці, то свою незалежність і державність румуни побачили б не раніше 1918 р. Це розуміли румуни, які засипали квітами українських козаків, коли ті вступили до Бухареста. Австрійці помстилися тим, що пограбували столицю до нитки, але румуни добровільно зібрали поміж себе гроші і демонстративно вручили 50 тис. піастрів козакам на нове обмундирування. Козаки участі в грабунках не брали, і вся Європа зрозуміла це як демонстративний вчинок щодо австрійців.

У Бухаресті Чайковський сформував ще один козацький полк з українців, які під час Кримської війни потрапили в полон. Охочих було достатньо, але інтриги великих держав досягнули мети; командиром полку був призначений не Вітольд Чарторийський, який добре знав українську мову, народні звичаї і фольклор (міг проспівати партію молодого на гуцульському весіллі), а фанатичний католик Замойський, який вже через кілька місяців хизувався тим, що його козаки нібито «добровільно» погодилися перейти в католицизм. Чайковського, щоб не заважав, перевели в Добруджу. Тут він розробив план:

заселити цей регіон українцями і стати його губернатором.

У 1854 р. Олександр Куза ще вів розмови з Чайковським про виконання другої частини плану — утворення «Дакії». Однак, коли його обрали у 1859 р. господарем Молдови, а потім Волощини, він під приводом, що це наражає новоутворену румунську державу на значну небезпеку, різко змінив свої наміри і не тільки не став допомагати Чайковському в організації походу в Україну, а й наказав роззброїти вже сформовані загони і депортувати в Туреччину близько 600 тис. «поляків», більшість яких склали українці. В Туреччину були виведені і козаки Чайковського.

Так зі сприятливої ситуації сер. ХІХ ст., яку так довго і наполегливо створювали Чарторийський разом з Чайковським, скористалася лише одна Румунія. У 1878 р. ця держава звільнилася від протекторату Туреччини, у 1881 р. стала королівством, а у 1919 р., після розвалу Австро-Угорської імперії, приєднала Семигороддя та Буковину.

За усе це Румунія «віддячила» українцям тим, що з моменту проголошення своєї незалежності скоротила їх чисельність в 11 (!!) разів. Більше того, румуни блюзнірськи згадали про план утворення Дакії, але не як українсько-румунської держави, а як суто румунської. Уряд Антонеску домовився з фашистами про спільні дії проти СРСР та передачу Румунії мало не всього півдня України, з Одесою включно. Цю територію вони назвали «Трансністрією», а губернатором краю призначили Г. Алексяну. Саме за його вказівкою були пограбовані фонди українських музеїв, якими зараз так хизуються в Румунії, приховуючи той факт, що вони потрапили до країни злочинним шляхом. «Наукове» обґрунтування територіальним претензіям Румунії до України спробував дати бухарестський «професор» Костянтин Балмаш, який спеціально приїздив читати «лекції» до Одеси, але після запитань деяких обізнаних українських слухачів про Дубовицю, Торговицю, Білгород, Оросфальву, Орошоролу, Бирладь, про літературну мову румунів часів середньовіччя та ін., не вступаючи з ними у дискусію, повідомляв про них у гестапо. Прикметно, що в поліцію, жандармерію та в елі-

тні частини армії Антонеску набирали переважно новобранців з Волощини, бо вони відзначалися тупістю та покорою офіцерам і, разом з тим, надзвичайною пихою щодо українців.

Нині, за офіційною статистикою, в Румунії проживає 70 тис. українців, хоча незалежні експерти оцінюють їх чисельність в 210 тис. чоловік. Безумовно, протягом століть, і особливо в ХХ ст., маси українців були денаціоналізовані (до 30% румун мають українські корені). Багато хто з них ще пам'ятає про своє походження, але через дискримінаційну політику уряду та вороже ставлення оточуючого середовища не наважуються це декларувати. Суто українськими в Румунії вважаються 76 сіл, хоча насправді їх, як мінімум, в 3 рази більше. Вони сконцентровані в 4 регіонах країни (Марморосі, Південній Буковині, Добруджі та Лугоші).

На відміну від Надсяння, Підляшшя, Холмщини, Лемківщини, Пряшівщини чи Угорської Русі, про історичні руські землі в Румунії мало що відомо. Наявність українців у Банаті (Лугоші) замовчується особливо ретельно, бо цей регіон є ключовим у розумінні давнього руського минулого Румунії.

Після II Світової війни Південну Буковину та Марморощину мали приєднати до України, тож у кожному селі були проведені відповідні збори, на яких місцеві українці одностайно підтримали цю ідею. Щоб втримати ці землі у своїх руках, румуни (як і поляки, угорці та словаки) зрадили ідеям демократії і без опору перейшли до «табору соціалізму», пообіцявши Москві лояльність та вірність. Росія дала задній хід, побоюючись утворення «Великої України» і об'єднання усіх українських патріотичних сил в лавах ОУН-УПА. Адже рейди УПА були і по території Румунії, і Москва придушила цей загальнонародний рух тільки завдяки підтримці своїх сатрапів у Варшаві, Празі та Бухаресті.

Декларуючи вірність ідеям «пролетарського інтернаціоналізму» та імітуючи батьківське ставлення до всіх, хто проживає в державі, румунська влада у 1945 р. відкрила українські школи, українську гімназію в Сереті та українські класи в румунській гімназії Сучави. Однак вже у 1956 р. вона лукаво перетворила «десталінізацію» ча-

сів М. Хрущова на «деукраїнізацію» Румунії. До 1980 р. в країні залишилося лише 42 школи з українською мовою навчання, а за роки правління Чаушеску усі вони були перетворені в румунські, і лише в деяких з них нині практикують кілька годин на тиждень для вивчення рідної мови.

Навіть у такій мовній ситуації у Бухаресті ще існує українське відділення Спілки румунських письменників, до якого входить близько 30 осіб: Г. Яцентюк («Колесо»), Д. Онищук («Мед»), О. Мельничук («Цвіте земля скарбами») та ін. У 1968 р. вийшла збірка українських поезій (В. Баршай, М. Волощук, К. Ірод, М. Коцар, О. Масикевич, Ю. Павліш та ін.). Збірку «Поезій» видали Іван Ковач та Марія Балан («На самоті»). Слід відзначити глибокий філософський зміст поезій О. Масикевича («На місячних перехрестях») та Івана Негоди («Крапля в морі»).

За офіційною статистикою, нині в Бухаресті проживає понад 1 тисяча українців. У 1933–1938 рр. в Академії мистецтв вчилася художниця Т. Княгинецька-Душенко, а у 1939 р. тут завершив навчання скульптор Ярослав Паладій, який згодом виїхав до США.

Українські експонати є в Бухарестському етнографічному музеї, а в музеї під відкритим небом — чудова українська дерев'яна церква, яку перенесли з Драгомершт (Марморощина).

Найкращі спогади про старий Бухарест залишим українець Гнат Яковенко, який з 1820 р. працював у російському консульстві. В 30-х роках ХІХ ст. Дунайське князівство фактично було під контролем Росії, і тоді в Бухаресті правив генерал Павло Кисельов. На той час тут було 16 тис. приватних будинків і проживало 80 тис. чоловік.

Глибоко символічним є той факт, що найстарішою архітектурною пам'яткою Бухареста є Руська церква, що біля палацу патріарха на вул. Гика, 9. У місті збереглася також церква Георгія Нового на площі Сфінту-Георге, де у 1714 р. був похований господар Бринковяну (він не любив Бухарест і переважно правив з Потлоджі, біля гір).

Слід назвати також церкву св. Антонія, церкву

св. Спиридона Малого, церкву св. Апостолів зі старовинним зображенням господаря Кантакузина з дружиною.

У Музеї мистецтв поряд з шедеврами ван Ейка, Ель Греко та Рембранта зберігаються твори видатних румунських художників Негулича, Амана, Лук'яна, Тониці (вул. Каля Вікторіє, 53). Багато їх картин присвячені румунським регіонам Румунії та людям, які тут проживають.

Колишній палац Чаушеску є найбільшим президентським палацом у світі.

Чи є сенс згадувати те, що було 1000 років тому? Адже Марморощина, Південна Буковина, Добруджа, Банат не збереглися в пам'яті українського народу так, як, скажімо, Надсяння, Холмщина чи Підляшшя. І нині зв'язки з українською діаспорою в Румунії є слабшими, ніж навіть з далекою Канадою, а пересічний українець практично нічого не знає про минуле наших історичних земель за Карпатами.

Але для щасливого майбутнього усім нам потрібна повна реконструкція нашого минулого, невід'ємною складовою частиною якого і є наше Закарпаття. Там відбувалися події не менш грандіозні, ніж у Великій Україні, там діяли люди не менш визначні, ніж Ярослав Мудрий чи Богдан Хмельницький, там відбувалися процеси, без вивчення яких ми не зрозуміємо суті українства та перспектив його подальшого розвитку.

Література: 1; 2; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 22; 25; 26; 27; 29; 30; 31; 33; 34; 35; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51.

Варатік

Варатік (Varatic) — православний монастир біля Тиргу-Нямц на Сучавщині. Він був збудований у 1785 р. і тому не має таких оборонних мурів, як монастирі часів середньовіччя. Монахині займалися переважно вишиванням на основі давніх українських традицій. Український стиль був відчутний не тільки у вишивці. Хоча місцеве населення було денаціоналізоване ще в XIX ст., навіть румунські етнографи визнають, що на північ від лінії Ясси-Нямц архітектура, фольклор, стиль життя є зовсім ін-

шими, ніж на етнічно румунських землях. Незаангажовані дослідники, як-от поляк Чарноцький, говорять про домінування слов'ян-русинів у Молдові аж до XVIII ст. Саме цей регіон дав Румунії видатних особистостей, зокрема, Еміновича (Емінеску), Енеску, Крянге.

Йон Крянге народився в Гумулештах, недалеко від цього монастиря, і тому той фігурує в багатьох його творах. Певним чином Варатік пов'язаний з іменем Еміновича, бо в каплиці біля монастирської церкви похована його кохана дівчина Вероніка, якій він присвятив багато своїх поезій.

Література: 9; 16; 28; 30; 47.

Васлуй

Васлуй (Vaslyj) — місто, розташоване на півдні від Ясс, на старому торговому тракті, якій колись провадив від Львова до Дунаю. Там, де зливаються Васлуй і Бирладь, у 1475 р. відбулася грандіозна битва, в якій Стефан III Великий розбив турецьке військо Соліймана-паші. Це місце для бою було обрано, щоб не дати змоги туркам задіяти усі сили, адже вони чисельно значно переважали війська молдовського воєводи. Розрахунок Стефана Великого був правильний, він справді був великим полководцем.

Схоже на те, що ця подія мала більше значення для Русі, ніж для Румунії. Жоден інший народ так палко не взяв її до серця, як русини. На Сучавщині була складена історична пісня «Про воєводу Стефана», яка вперше була записана на Пряшівщині.

Якби русини не брали участі в цій битві, то ця пісня не з'явилася б на світ.

На основі Первинного літопису, написаного на території сучасної Угорщини, виник Руський літопис Нестора-літописця, на основі «Слова о полку Ігоревім» невідомого галицького автора виникла давньоруська література — одна з найбагатших літератур середньовічної Європи, а на основі «Пісні про воєводу Стефана» розвинувся український фольклор, якому немає аналогів у світі. Усе, чим пишається нині український народ, має своє коріння в Західній Русі і було доведене до досконалості на сході,

в Наддніпрянщині. В цьому, безумовно, є певна закономірність: ідеї українства народжуються на заході, але без участі сходу реалізувати їх неможливо.

Західна Русь у давнину ще не була поділена кордонами, аж до XVII ст. вона становила одне живе ціле, і, скажімо, Пряшівщина переймалася тим, що діялося на Буковині. У XV ст. цей край був в епіцентрі розвитку української культури, зокрема усної народної творчості. Наддніпрянщина після нападу татаро-монголів перебувала у важчій ситуації, ніж Західна Русь, і певний час саме в Західній Русі були найбільш оптимальні умови для розвитку українства.

Література: 9; 16; 28; 47.

Ватра-Дорней

Ватра-Дорней (Vatra Dorna) — курорт в етнічно руському регіоні на півночі Молдови, який славиться методами лікування ревматизму, а також знаменитою бронзою.

Література: 16; 28.

Ватра-Молдавиця

Ватра-Молдавиця (Vatra Moldavysa) — українське село на півночі Молдови, де є руїни одного з найстаріших руських монастирів Південної Буковини. Крім Ватри, українці ще живуть в сусідній Кирлибабі, Руській Молдавиці, Арджелі, Шепоті, Садовій, Сучавиці, Полянні, Якобенах та деяких інших селах цього регіону.

Література: 2; 16, 28.

Вашкеу

Вашкеу (Vaskey) — українське село, яке в давні часи називалося Вашківці. Тепер це центр з виробництва української глазурованої кераміки, а українська школа діяла тут до початку 80-х років XX ст.

Література: 2; 16; 19.

Верхній Дунавець

Верхній Дунавець (Ver. Dunavec) — місцевість біля Тульчі, де у 1828 р. завершилася епопея українського козацтва.

Від 1814 р. до 1828 р. тут була остання Січ, Задунайська. У 1775 р., після ліквідації Запорізької Січі, близько 12 тис. козаків перейшли Дунай і осіли біля Катерлезу, Сеймен, Караорман та Махмудії. У 1806–1812 рр. чисельність козаків зростає до 40 тис., вони жили навіть на півдні Добруджи, біля Лунки, Чакурова та Фінтина Маре.

Січ у Верхньому Дунавці була оточена ровами та валом, а всередині стояли курені та будинок військової канцелярії. У 1828 р. останній козацький отаман Йосип Гладкий залишив Верхній Дунавець і повернувся в Росію, за що турки спалили це село і вирізали тут до 1 тис. чоловік. Решта населення розбіглася по містах, де легше було сховатися від переслідування, і колишнього запорожця згодом можна було скоріше знайти в Тульчі, Галаці чи Браїлі, ніж в селах біля Дунаю. Цього не врахував Чайковський, який від 1843 р. намагався відродити козацькі формування. Компактного проживання нащадків колишніх запорожців тут вже не було, і він сформував лише 2 козацькі полки, причому до їх складу приймав навіть некрасовців та російських липованів (липок).

Верхньодунавецька Січ стала останньою крапкою в історії українського козацтва, коли у кінці XV ст. наш народ самоорганізувався і взяв на себе захист українських земель від войовничого ісламського фундаменталізму (див. Кушнір В. Українці за Дунаєм. — Одеса, 2000). Для Європи це був справжній дарунок долі, адже орди могли піти далі за Відень і стерти усе живе на своєму шляху, як це вони робили в Україні. Європа отримала надійний щит і сприятливі умови для розвитку, а Україні за цей час декілька разів довелося починати практично з нуля.

Можливо, тільки тепер, після нападу кількох десятків фундаменталістів на наймогутнішу країну західного світу, яка нічого не змогла протиставити їх фанатизму, до усвідомлення Заходу починає доходити, який шалений тиск довелося витримати Україні в часи середньовіч-

чя, коли їй протистояли не окремі терористи, а цілі армії та могутні держави ісламських фанатів.

Після розгрому Кримського ханства та Туреччини козацтво мало відійти в історію. З'явилася нова загроза для світу, і методи боротьби з нею відрізнялися від попередніх. Концентрація усіх сил в одному місці на кшталт Січі стала вже неможливою, і, наприклад, УПА цієї тактики вже не застосовувала, хоча традиції козацтва свято шанувала (не випадково ця армія почала формуватися 14 жовтня, в день козацького свята Покрови).

Література: 16; 22.

Веце

Веце (Vecz) — замок біля Альба Юлії, де семигородські князі переховували свої скарби. У 1600 р., одразу після взяття семигородської столиці, Михайло Хоробрий направив сюди козацький загін, який взяв тут величезний викуп (тому, усі розмови про те, що він не заплатив запорожцям, і тому вони знищили Брашов, є безпідставними).

Назви навколишніх міст (Білгород, Брашов, Руське Село (Клуж), Оросорола) мають руське походження, і напевно, назва Веце походить від «віча», які в давнину тут відбувалися. Під час археологічних розкопок над річкою Муреш румунські археологи знайшли тут руську фібулу VII ст.

Література: 9; 16; 26.

Вінтіла Вода

Вінтіла Вода (Vintila Voda) — тут, на захід від Галацу, біля стародавнього руського православного монастиря, австрійські війська у вересні 1849 р. розгромили загін, що був сформований у Яссах з галичан та волинян і поспішав на допомогу угорським революціонерам. З повстанці були розстріляні на місці, 22 підданих Росії, які походили з Волині, були заслані до Сибіру, врятувалися лише кілька чоловік, які продовжили боротьбу у Семигородді.

Це не була сторінка суто польської історії, польського революційного руху. До революції 1848 р. в Європі польський та український рухи становили одне ціле і були спрямовані насамперед проти російського самодержавства. «За нашу і вашу свободу» тоді самовіддано билися поляки й етнічні українці, як-от Костюшко, Дениско, Колиско, Коллонтай, Мохнацький, Чайковський та багато інших, менш відомих героїв цієї боротьби. Вони вболівали не тільки за Польщу, а й за свій рідний край, і тільки тепер польська історіографія наважується визнати, що Коллонтай, Мохнацький і Чайковський не бачили України в складі Польщі після завоювання незалежності від Росії, а уявляли її як самостійну або конфедеративну державу. Після цих людей залишилося багато архівних матеріалів, і ці висновки зроблені на основі аналізу їх рукописної спадщини, а не одвічних стереотипів. Військові українського походження публіцистикою зазвичай не займалися, і навіть епістолярної спадщини після них майже не залишилося, але вони також дотримувалися подібних поглядів (Коллонтай мав величезний вплив на Костюшка).

Ось чому події під Вінтіла Вода це і наш біль, адже тут загинули наші земляки з Галичини та Волині. В сер. ХІХ ст., після кількох невдалих повстань (не тільки польських) у Молдові зосередилося до 900 тис. (!!) вихідців з України, яких і тепер зараховують до «поляків». Справді, багато хто з них вже говорив і мислив по-польськи, а Петрашевський, Кибальчич, Перовська, Степняк-Кравчинський, Костомаров та Горбачевський говорили російською мовою, але усі вони були дітьми одного народу і робили спільну справу. Однак, одних ми пам'ятаємо, а про інших, хто пролив не менше крові, забули.

Література: 29.

Вінтул-де-Джос

Вінтул-де-Джос (Vintul De Jos) — саме тут, біля Альба Юлії, отаман запорізьких козаків Разван, який привів їх в Молдову для боротьби з турками, у 1595 р. ув'язнив господаря Арона з дружиною, а через два роки його отруїв і сам посів трон.

Ці події, як не дивно, знайшли трагічний відгук в Перемиській землі: Разван наказав задушити рідну сестру Арона, дружину керівника «руської партії» в Надсянні Ореховського. Її задушили разом з дітьми через те, що родина Ореховських була ініціатором унії православної церкви з католицькою.

Література: 26.

Владимир

Владимир (Vladimir) — село на Волощині, в області Крайова, де народився керівник антитурецького повстання 1821 р. Тодор Владмиреску (1780–1821).

Багато років Тодор прослужив у російській армії на території України, і, схоже на те, що це повстання він підняв за «рекомендацією» та при дієвій підтримці Росії, яка активно втручалася у справи на Балканах. У 1821 р. Владмиреску вбили (не турки, а греки), але Росія досягнула свого, і в 30-х роках ХІХ ст. ввела російські війська, а в Бухаресті російським губернатором став генерал Кисельов.

Література: 9.

Воронець

Воронець (Voronec) — одне з найдавніших українських поселень на території Молдови біля Гурагумори, відомості про яке походять ще з часів Івана Бирладника.

Світову славу цьому селу принесла мініатюрна церква в монастирі Стефана Великого, яка у 1488 р. була розписана руськими майстрами зовні, що є величезною рідкістю. Розпис виглядає так, ніби зроблений зовсім недавно, хоча реставраційних робіт тут не проводили. Французи навіть запропонували взяти під скляний купол усю будову і законсервувати. Склад барвників досі невідомий, відомо тільки, що вони виготовлені з місцевих рослин. У церкві є портрет господаря Молдови Стефана ІІІ та його дружини.

Література: 9; 16; 28.

Гавашмезо

Гавашмезо (Navasmezo) — давньоруське село на Семигородщині, біля Felso-Viso, яке до 1901 р. носило промовисту назву Руська Поляна, і, певно, тому й було перейменоване. Дотепер тут ще діє греко-католицька церква.

Література: 10; 16; 25.

Гадікфальва

Гадікфальва (Hadikfalva) — старовинне українське містечко Іванчуки, яке в часи Австрійської імперії було перейменоване на честь генерала Гадіка, що командував австрійськими військами під час окупації Галичини та Буковини.

Парадоксально, але Гадіки були русинами і походили з лемківських земель над Попрадом. Генерал не був поодиноким винятком, багато лемків з часу загарбання Угорської Русі, а згодом і Галичини служили в австрійській армії і зробили кар'єру (Федорович, наприклад, став австрійським фельдмаршалом, Вітошинський — генералом, а Роман Сембратович — полковником).

Можливо, австрійці свідомо призначили Гадіка командувачем окупаційною армією: він швидко порозумівся з місцевою шляхтою, яка також була переважно українського походження. Польська історіографія донині обурюється теплим прийомом, який влаштували Гадіку шляхта і місцеві жителі Галичини.

Іванчуки донині не втратили свого українського обличчя, хоча, за офіційною статистикою, тут, а також в сусідній Калинівці, Липованах, Тавренах, Маріцеї, Двірці українці становлять тепер лише 10% населення. Більшість місцевих українців вже румунізовані, але коли у 1945 р. постало питання про приєднання цих земель до України, жодного спротиву з їхнього боку не було. Однак Україна втратила цей історичний шанс (зокрема, і через власних невігласів, які визнають українцями лише тих, що живуть над Дніпром), і тепер вже румуни, вказуючи на тих же місцевих зрумунізованих українців, утвердили-

ся в Південній Буковині й вимагають приєднати до Румунії ще й Північну Буковину.

Імовірно, Москва свідомо залишила частину українських історичних земель у складі своїх країн-сателітів, щоб в разі чого мати підстави для агресії під гаслами, ідентичними до гасел 1939 р.

Література: 9; 16; 28; 47.

Галац

Галац (Galac) — місто, назва якого в перекладі означає Малий Галич. Саме тут проходив південний кордон Галицько-Волинського князівства, у грамоті Івана Бирладника 1134 р. Галац згадується як митний пост князівства на півдні (лише месаврійські купці мали тоді привілей платити мито не тут, а в Бирладі).

Звідси йшли товари в Галицьку Русь як зі Сходу, так і з Заходу, їх по Дунаю везли з Волощини, Угорщини, Чехії, Німеччини.

Іван Бирладник мав свій флот, вірогідно, кораблі були збудовані в Галаці або в Браїлі (сюди з Карпат сплавляли по Серету деревину).

Галац і нині є важливим торговим портом, хоча кораблі вантажопідйомністю понад 15 тис. тонн пройти сюди з Чорного моря не можуть.

Свій руський характер Галац почав втрачати в XIV ст., після спустошливого нападу татаро-монголів, коли зона руського розселення в Молдові скоротилася до лінії Ясси-Нямц, а Галац став найпівнічнішим містом Османської імперії. Однак, він не втратив зв'язки з руським світом. У 1598 р., розбивши Топал-Селіма і взявши місто, гетьман Сагайдачний виявив тут багато нащадків русинів і наказав не тільки не чіпати місцевих жителів, а й не робити жодної шкоди колишньому нашому Малому Галичу.

У 1709 р. разом з Іваном Мазепою до Молдови емігрували 4 тис. козаків, в т.ч. 50 старшин, які оселилися переважно в Галаці. Сюди вони привезли і тіло Мазепа, який помер у Бендерах. 22 серпня 1709 р. Іван Мазепа був похований в церкві св. Георгія, збудованій у 1665 р. господарем Е. Дабіже.

Незважаючи на те, що у 1829 р. та у 1945 р. місто

було зруйноване, ця церква збереглася. Вона стоїть біля Дунаю, на вулиці, названій на честь Івана Мазепи.

Це захоронення має багато таємниць. За однією з версій, козаки таємно перевезли прах свого гетьмана до Ясс і поховали в одній із православних церков (ця версія пояснює приїзд Пилипа Орлика в Ясси після того, як у 1722 р. він відвідав Галац).

За іншим переказом, турки, шукаючи гетьманський скарб, викопали труну Мазепи, а потім викинули його кості в Дунай чи перепоховали десь на місцевому цвинтарі.

Нащадком запорожців був місцевий купець Георгій Бела (Білий), який у 1838 р. допомагав представнику Чайковського в Галаці Вороничу реалізовувати ідею об'єднання Молдови з Галичиною.

Цей край був потенційно козацьким, адже поруч кілька десятиріч тому існувала Задунайська Січ, і багато місцевих румун були нащадками цих козаків. У 1857 р. Михайло Чайковський прибув сюди, маючи намір сформувати тут козацькі загони для боротьби з Росією, знову заселити цей край русинами і стати губернатором української автономії в складі Туреччини.

Однак, Франції це не сподобалося, вона усунула Чайковського з Галаца через своїх агентів в Стамбулі, а вже сформовані козацькі полки були відправлені до Фесалії, в м. Лариса, що на кордоні з Грецією.

Мрію Чайковського про відновлення торгових зв'язків колишнього Бирладського князівства з Галичиною намагався реалізувати князь Л. Сапіга, який у 1863 р. запропонував за власний кошт збудувати залізницю між Львовом та Галацем, але цього разу посилення впливу Галичини не влаштовувало румун, і Олександр Куза цю пропозицію зігнував.

Увага галичан до своїх колишніх земель не була випадковою. Л. Сапіга — той самий князь, який на Слов'янському з'їзді у Празі публічно визнав своє руське походження і вступив до руської секції цього з'їзду. Русином за своїм походженням був князь А. Чарторийський, а М. Чайковський завершив своє життя як український патріот і письменник.

Приклад Румунії, зокрема Галаца, свідчить про те,

що український істеблішмент навіть в умовах бездержавності не розгубив геополітичних орієнтирів і в інтересах свого етносу (а також своїх власних) робив політику на європейському рівні, чого про наших сучасних можливо-владців сказати не можна.

Література: 4; 5; 10; 12; 16; 18; 19; 28; 29.

Герла

Герла (Gherla) — тут, на півночі від міста Клуж, формувалася кавалерія так званих «легіонів польських» генерала Бема, оскільки від 1600 р. тут розводили українську породу коней, яких привели з чорноморських степів запорожці, що служили в армії Михайла Хороброго.

Жодних «легіонів польських» як у кінці XVIII ст. в Італії, так і у 1849 р. у Семигородді, не існувало. Італійські легіони формувалися переважно з галицьких українців, які служили в австрійській армії і потрапили у полон до французів. Бем командував угорськими частинами в Семигородді, і відсоток етнічних поляків в них був мізерним, тож про «легіони» шкода говорити. Ф. Баганський у своїх спогадах писав, що «поляками» тоді називали усіх вихідців з Галичини та Волині, причому з 70 чоловік, які служили в кавалерії, переважну більшість складала шляхтичі українського походження.

У Герлі було сформовано 3 гусарських ескадрони, але в червні 1849 р., в битві під Бистрицею, вони були розбиті кубанськими козаками, і кавалерію довелося формувати наново (всупереч стереотипам, реально воювали лише кубанці, а донські козаки через низьку боєздатність участі у бойових діях в Угорщині не брали, а використовувалися лише для розвідки).

Цього разу кавалерія Бема була сформована виключно з полонених українців, Ф. Баганський назвав імена близько 100 українських кавалеристів, які в серпні 1849 р. відзначилися в боях за Сібіу. Вони захопили стратегічно важливий міст і вирішили долю цієї битви на користь Бема. Польський генерал здобув європейську славу, вдячні угорці в Будапешті поставили йому пам'ятник, а про українських кавалеристів, які забезпечили йому цю перемогу, ніхто й не згадує.

Література: 23.

Гурагумора

Гурагумора (Gurahumoruluj) — місцевість на півдні Буковини, яка була заселена русинами як мінімум з VI ст. (Йордан повідомляє, що словени жили тут аж до Дністра).

Ще до появи русинів під Гурагуморою у 376 р. відбулася грандіозна битва гунів з готами, в якій перемогли гуні. Русини в VI ст., власне, і замінили на цій території гунів і, переживши безліч нападів та окупацій, живуть тут донині. Найбільший розквіт Гурагумора пережила в часи правління Івана Бирладника, тут збереглися рештки укріплень часів Галицько-Волинського князівства. У місцевому монастирі зберігається Євангеліє 1473 р., яке створив ієромонах Никодим.

У монастирі в Гурагуморі провів в ув'язненні останні роки свого життя найвідоміший політичний діяч Буковини часів Австрійської імперії Лук'ян Кобилиця (1812–1851). Він одним із перших українців був обраний до австрійського парламенту, першим поставив у Відні питання про надання Буковині політичної автономії. В ув'язненні його страшно катували, він помер зовсім молодим.

У 1863 р. у Гурагуморі народилася Ольга Кобилянська (1863–1942). Свої ранні твори вона писала німецькою мовою, яка за часів Австро-Угорської монархії була панівною, але вони не мали успіху. Перший твір українською мовою («Людина») був надрукований у 1895 р. в журналі «Зоря» і викликав справжній фурор в українському інтелектуальному середовищі, засвідчивши непересічний талант письменниці (це ще один доказ того, що мовна аура людини повинна співпадати з етнічною). Найвидатнішими творами Кобилянської, які значною мірою базуються на її спостереженнях в Гурагуморі, Кимпулунзі, Сучаві та інших містах та селах Південної Буковини, є «Земля», «Вовчиха», «У неділю рано зілля копала...» Вони передають давні українські традиції і дух цієї землі, яку у 1919 р. брутально відрізали під українських земель і передали Румунії.

Незважаючи на тотальну румунізацію та національ-

не гноблення, Гурагумора, як і уся Південна Буковина, до 1945 р. ще не втратила українських рис, тож цей повіт (61 тис. населення) мали повернути Україні та включити до складу Чернівецької області.

Однак, знову спрацював імперський принцип Москви «поділяй та володарюй», і Південна Буковина включно з Гурагуморою була «подарована» Румунії. Тепер це місто славиться як курорт з чудовими мінеральними водами.

Література: 9; 10; 16; 28.

Гумулешті

Гумулешті (Humulesti) — село, відоме ще з часів Галицько-Волинського князівства. Тут народився видатний румунський письменник Йон Крянге (1837–1889).

Це село розташоване на етнічному кордоні Русі, біля православних монастирів Агапія та Воронець на Сучавщині, а тому акумулювало багато давньоруських традицій, що відчувається у «Спогадах про дитинство» та казках Крянге. Він був православним священиком, а письменником став завдяки своєму другу Еміновичу (Емінеску), який першим помітив його непересічний талант.

Література: 16; 28.

Гуруслеу

Гуруслеу (Gurusley) — село в області Клуж, де Михайло Хоробрий разом з українськими козаками у 1600 р. розбив Сигізмунда Батора і вперше в історії цього регіону об'єднав Семигородщину з Волощиною в одну державу. Козаків було близько 7 тисяч, і, як і під Калагуренами, вони відіграли основну роль в перемозі Михайла Хороброго.

У цій битві брали участь також гайдуки з-під Доброчина (Дебрецена), найбільше уславився гайдук Пінта, який походив з Бая-Маре. Проте на пам'ятнику, встановленому на місці цієї битви, жодної згадки про русинів-українців немає.

Література: 16: 28: 45.

Дева

Дева (Deva) — місто на східному кордоні етнічно руського регіону, біля підніжжя Карпатського хребта, який тут називається «Руська Поляна».

У давнину цей кордон на заході включав Оросхазу і доходив майже до Тиси, але тепер українські поселення зосереджені переважно біля Лугоша, хоча у сусідньому Хацегу, що на річці Стрий (!), і нині можна почути український фольклор.

Від XI ст. ця земля належала Угорщині, час від часу тут вибухали повстання, найбільшим з яких було повстання Хоріва і Клошки. Угорці були змушені рахуватися з руським характером цього регіону, кілька століть він належав роду Хунаді (Волошиних), а Дева в сер. XVI ст. була подарована коменданту Ягерської фортеці, українцю з Пряшівської Дубровиці Степану Дубу за мужність під час оборони Ягера (Егера).

Зважаючи на стратегічне розташування міста, угорці в XIII ст. збудували над річкою Морос замок, який обороняв у 1849 р. гусарський ескадрон, набраний з українців, які служили в російській армії і потрапили в полон або добровільно перейшли на бік угорської революції.

Замок обороняли в кінці серпня 1849 р., і сили були вже настільки нерівні, що революційне командування прийняло рішення вивести цей ескадрон і усю армію в Туреччину. Це рішення врятувало життя багатьох солдат і саме місто.

У Деві також є палац графа Бетлена, де розташований музей, та монастир францисканців.

Література: 3; 4; 5; 7; 9; 10; 12; 13; 14; 16; 18; 19; 21; 23; 28; 33; 35; 37; 40; 41; 42; 43; 45; 47; 49; 51.

Деж

Деж (Dej) — місто на півночі від Руського Села (Клужа), яке існує ще з римських часів і має пам'ятки з поч. I тисячоліття, а також готичний костел XIV ст.

Від січня по вересень 1919 р. румуни тримали тут в ув'язненні 400 вояків Гуцульської республіки, яких взяли

у полон у Сигеті. Агресія Румунії на ці землі була абсолютно несподіваною, адже після Галицько-Волинського князівства цю територію захопили угорці, а румуни ніколи не володіли Марморосом. Командир гуцульського загону не знав, як на це реагувати, і вирішив до з'ясування обставин не чинити їм спротиву.

Румуни, зайнявши без бою Сигет та розбροївши гуцулів, не ув'язнили їх тут, в українському середовищі, а вивезли на південь, в Деж, де тримали їх у в'язниці як кримінальних злочинців. Лише втручання уряду УНР змусило Румунію випустити українських патріотів на волю, але з 400 чоловік в живих залишилося лише 320.

На жаль, у 1919 р. Великій Україні було не до своїх історичних земель на Заході, а сама Гуцульщина вирішити цю проблему була не в стані.

Література: 1; 9; 14; 15; 16; 24; 25; 27; 28.

Джурджу

Джурджу (Giurgiu) — це місто засноване в X ст. італійськими купцями з Сан-Джорджії, і тому дістало цю назву. Ще раніше, в VI ст., тут з'явилися русини, які заснували Оростол на протилежному березі Дунаю. Від XI ст. місто почало зватися Русе, а фортеця біля Драгешан — Русидава (в XI ст. старі етнічні назви (словени, склавини, ороси) замінилися новими (русини, русичі)).

Історики досі не розуміють, навіщо Святослав декілька разів ходив на Дунай і навіть планував перенести сюди столицю Київської Русі. Насправді його дії були логічними, адже саме він розпочав «збирання усіх руських земель», який більш успішно продовжив Володимир Великий. Він знав, що на Дунаї вже кілька століть живуть русини, і вважав, що має повне право включити ці землі до складу своєї держави. В дельті Дунаю він заснував Переяславець і пішов до Орошави, яка в руських літописах згадується як Оростол чи Доростол (дехто вважає, що це сучасна Сілістрія, але топоніміка та подальша історія міста вказує, що це була Русе).

Вірогідно, саме тут, а не в дикому гирлі Дунаю, Святослав заснував столицю свого Дунайського князівства. Принаймні, точно відомо, що болгари та візантійці осадив-

ли його саме в Оростолі, тут він протримався декілька місяців. У 972 р. він був змушений просити перемир'я, мав намір в Києві сформувати нові полки, але по дорозі, біля Дніпровських порогів, потрапив у засідку половців, яким візантійці повідомили про його маршрут, і загинув.

Це була перша, але не остання спроба Русі закріпити за собою землі на Дунаї, які включали тоді правий берег з Русе, Молдову та Волощину. На жаль, усі ці спроби, за винятком Бирладського князівства, були невдалими.

І Джурджу, і Русе були розташовані у стратегічно важливому місці (тут була вигідна переправа через Дунай), а тому русини не змогли довго втримувати ці колонізовані землі. Тут пройшли усі кочові орди, тут через Дунай переправилися даки, волохи, заповонивши цю територію, яка після цього почала зватися Волощина, тут на острові посеред Дунаю збудували потужну фортецю турки і зробили її плацдармом османської експансії на північ.

Ось чому тут так мало залишилося слідів давньої руської присутності, Джурджу з повним правом можна назвати містом-героєм, місцем бойової української слави.

Біля міста відбулися три визначні битви, в яких головну роль відіграли українські війська і які визначили подальшу долю Румунії і румунського народу.

13 серпня 1595 р. 6 тис. українських козаків з армії Михайла Бравула (Хороброго) зайшли в тил і розгромили тут 100-тисячну армію Сінан-паші, чим врятували румунський народ від поневолення та денаціоналізації. Якщо і тепер в румунській мові існує багато турецьких слів, а нація багато в чому має тюркський менталітет, то майбутнє румунів в разі перемоги Сінан-паші (див. Калугарени) було б трагічним.

З XVIII ст. Румунії загрожувала вже не так знесилена Туреччина, як експансія Росії, яка намагалася давнє руське минуле цього краю видати за російське і встановити контроль над Балканами.

У 1768–1774 рр. переправу через Дунай обороняли українські шляхтичі, які врятувалися після придушення російськими військами Барської конфедерації.

Важкі бої з росіянами українці тут вели у 1854 р., коли козаки Чайковського розбили елітні частини росій-

ської армії і відкинули їх на північ від Бухареста (це було їх перше бойове хрещення). У результаті бойових дій була звільнена столиця Волоського краю і утворилася у 1859 р. держава Румунія, яка «віддячилася» тим, що за сто років свого існування скоротила кількість українського населення в 11 разів.

Особливо важкі бої йшли у 1854 р. на острові посеред Дунаю. Тепер тут величезний «Міст Дружби», який з'єднує Румунію з Болгарією, а от про мужність козацьких загонів, які власною кров'ю забезпечили Румунії державність, ви не почуєте жодного вдячного слова.

Література: 9; 16; 28; 26; 29.

Димка

Димка (Думка) — українське село в Південній Буковині, де в часи Галицько-Волинського князівства була фортеця. Поруч із селом був хутір Кобилянських, в якому часто бувала майбутня письменниця Ольга Кобилянська.

Література: 2.

Доброчин

Доброчин (Dobrosin) — православний монастир біля Ясс, де, як видно з грамоти 1606 р. господаря Яреми Могили, жили не тільки румуни, а й русини.

Про давнє руське минуле цих земель свідчить також сама назва Доброчина, тотожна Доброчину (Дебрецену) на території Угорщини. Це дає підстави багатьом дослідникам Молдови усю територію на північ від лінії Ясси-Нямц вважати етнічно руською.

Література: 1; 2; 5; 6; 10; 11; 12; 14; 16; 17; 18; 19; 30; 50.

Дорна Ватра

Дорна Ватра (Dorna Vatra) — село на етнічно руській території сучасної Румунії, біля Кимпулунга. Тепер тут курорт, а найвизначнішою архітектурною пам'яткою є

Курхале, який збудував архітектор Легнер.

Література: 2; 16; 28.

Дорохой

Дорохой (Doroḥoj) — давній український торговий центр на шляху від Львова до Дунаю, який славився своїми ярмарками.

Тут розташований меморіальний музей засновника румунської музичної школи композитора Джордже Енеску (1881–1955), хоча він народився не тут, а в сусідніх Лівенах.

Найдавнішою архітектурною пам'яткою в Дорохої є церква св. Миколи XV ст., де на фрагменті розпису є зображення Стефана III Великого, його дружини Марії, а також їх синів Петра та Богдана. В сусідньому селі Белінешти також є церква з розписом XVI ст., який виконали руські майстри на замовлення місцевого боярина Теута.

Література: 2; 9; 16; 28.

Дофтони

Дофтони (Doftony) — в часи румунської окупації Буковини тут були ув'язнені українські «націоналісти», які вважали безпідставними претензії Румунії на Буковину й Молдову до Бирладі включно.

В'язницю для особливо небезпечних державних «злочинців» уряд Румунії збудував біля міста Буштинар на Волощині за бельгійським зразком і запровадив тут фашистський режим утримання в'язнів, тож ця в'язниця стала катівнею для багатьох українців.

Історичне минуле Буковини було настільки очевидним, що Українська Радянська Соціалістична Республіка у 1945 р. планувала возз'єднати Південну Буковину з Північною. Однак, «старшого брата» не влаштувало посилення українства, історичні землі на Заході не були возз'єднані з Україною, а от Росія приєднала собі частину Східної Пруссії, до якої жодного відношення не мала.

У Дофтонах почала давати пальне перша в історії Румунії нафтова свердловина.

Література: 2; 9; 16; 28.

Драгомирна

Драгомирна (Dragomirna) — православний монастир, де митрополит Анастасій Кримка створив школу руської мініатюри і у 1609 р. сам розписав «Євангеліє».

Література: 9; 16; 28.

Драгомірешти

Драгомірешти (Dragomiresti) — село на Марморощині, назване на честь руського князя Драгоша, який у 1323 р. підняв повстання проти угорського короля Карла Роберта, а після поразки перейшов на протилежний бік Карпат (вважають, що його син повернувся назад).

Цей регіон славиться унікальною архітектурою, одна з місцевих дерев'яних церков була перенесена в Музей під відкритим небом у Бухаресті.

Література: 9; 16; 28.

Дялу

Дялу (Dealu) — монастир біля Фокшан, де похована голова Михайла Хороброго (тіло залишилося на полі битви під Турдою, де 8 серпня 1601 р. війська молдавського господаря розбили німці з угорцями).

Він першим спробував об'єднати Волощину з Молдовою та Семигороддям і тим самим створив праобраз сучасної Румунії, проте так і не став героєм румунського народу, адже 300 років цей народ не знав про події кінця XVI ст. і про існування господаря Михайла Бравула (Хороброго). На роль, яку відіграв Михайло Хоробрий у творенні Румунії, вказав історик М. Балческу, а до цього він був радше героєм українського народу: на поч. XVII ст. Георгій Паламід при дворі князя Острозького написав поему на його честь.

Вірогідно, ідею об'єднання Волощини з Семигороддям, Молдовою, а згодом і Україною підказали Михайлу Хороброму львівські братчики в особі львівського іконо-

писця Петра Григоровича. Михайло Хоробрий збудував для львівських братчиків Волоську (Руську) церкву, вони підтримували тісні зв'язки. Тому й не дивно, що в битвах Хороброго брали участь українські козаки. План об'єднання не був реалізований через спротив прокатолицьки налаштованих українських магнатів на чолі із Замойським (до речі, Михайло Хоробрий та Замойський вчилися в Падуанському університеті і добре знали один одного).

Львів'яни мріяли про утворення великої християнської держави на сході Європи, яка б протистояла османам і наступу католицизму. Однак у результаті виник ескіз майбутньої Румунії, а що вважати його автором львівського іконописця Петра Григоровича не випадало, то історики зробили ним Михайла Хороброго (він був незаконнонародженим сином гречанки донни Тудори, але завдяки грошам та своєму розуму зміг стати волоським господарем).

Література: 9; 16; 26; 28; 48.

Зеранд

Зеранд (Zerand) — одне з найдавніших руських городищ біля Арада, яке виникло ще у VIII ст., майже одночасно з Білгородом та Морошом. Разом з Руською Хатою (Оросхазою), Лугошем, Темешем (Тимишоарою) та Хунеадорою входило в конгломерат руських міст на півдні Семигороддя, з яких українським нині залишився лише Лугош. В часи середньовіччя край називався руським, а князі, які ним володіли, — руськими князями, як от Хунаді.

Хунаді стали магнатами завдяки, власне, Зеранду, а також угорському королю Владиславу (Андрію) Варненському.

Андрій (руське ім'я короля) був сином київської княгині Софії Ольшанської, яка пояснила йому, чому руська родова аристократія зайняла панівне становище в Польщі та Угорщині: володіння латифундіями та природними копалинами краю.

У Польщі вона роздала землі та соляні шахти Тарновським, Кам'янецьким (Мельштинським), Любомирським, Мнішкам, Острозьким, Вишневецьким та багатьом

іншим русинам. В Угорщині за аналогічним сценарієм діяв Андрій, який і подарував копальні золота в Зеранді представнику давнього руського роду Івану Волошину, якого угорці називали Хунаді.

Зеранд, а згодом і Бая-Маре казково збагатили Хунаді, які зайняли провідне становище в угорській аристократії і навіть претендували на трон. Син Івана — Матвій Корвін — став угорським королем саме завдяки русинам і віддячився за це (русини на його землях були звільнені від податків і десятини на користь латинського кліру).

Ті, хто працював на золотих шахтах середньовічного Зеранда у каторжних умовах, склали таку пісню:

*Хоч ми золото знаходимо
По дворах з сумою ходимо.*

Процес олігархізації руського етносу мав як позитивні, так і негативні моменти. Жоден інший народ не мав в своїй історії такої кількості олігархів, як український. Грандіозне багатство дало їм можливість мислити навіть не українськими категоріями, а геополітичними, творити складні комбінації на величезних теренах Центральної і Східної Європи. За часів Матвія Корвіна апогею у своєму розвитку досягла Велика Угорщина. Ягеллони разом із Тарновськими, Острозькими, Вишневецькими, Собеськими, Любомирськими, Чарторийськими, Радивілами, Жовкевськими, Ходкевичами та ін. українськими магнатами забезпечили «золотий вік» Речі Посполитої, а потім, виходячи із своїх інтересів, зрадили її з Росією.

В певні моменти їх дії співпадали з логікою історичного розвитку українського народу, але зазвичай народ був іграшкою в їх руках, об'єктом нещадного визиску та гноблення. Геополітична гігантomanія та постійна жага ще більшого збагачення заважала їм зайнятися долею власного народу, власної етнічної території, яка була чималою і включала не тільки сучасну Україну (це, до речі, також було однією з причин їх космополітизму).

На жаль, олігархізація українського суспільства не подолана донині і є однією з причин трагічного відставання України у своєму розвитку.

Література: 9; 16; 28; 39; 49.

Златна

Златна (Zlatna) — тут, біля Альба Юлії, народився угорський політик українського походження Владислав Лукач, батько якого походив з Семигородщини, а мати була з німецького роду Вагнерів.

Австрія в кінці XIX — поч. XX ст. толерувала русинів, особливо з мішаних родин, багато хто з них обіймав високі посади у Відні та Будапешті. У 1910 р. Лукач став міністром фінансів, у 1912–1913 р. — прем'єр-міністром Угорщини. Кар'єрі Лукача перешкодила світова війна, після завершення якої він був лише членом Фінансової ради. За час його прем'єрства жодних послаблень українцям в Угорщині не було.

Література: 47.

Ібраїл

Ібраїл (Ibrail) — під час Кримської війни в цьому селі біля Браїли був штаб Михайла Чайковського. Крім козацьких загонів тут стояли 8 піхотних батальйонів з 6 гарматами, готових рушити в Україну. Проте Франція, на відміну від Англії, не хотіла змінювати геополітичну карту Центральної та Східної Європи і прагнула поразки Росії без значних з її боку територіальних втрат.

Це формування Чайковського відіграло помітну роль у війні, адже козаки звільнили Бухарест й відтягнули на себе 50-тисячний російський корпус, і тому він не міг взяти участі в бойових діях в Криму, що, безумовно, було однією з причин ганебної поразки царських військ.

Французька дипломатія постаралася, щоб після завершення війни Чайковського відкликали з Ібраїли і перевели в штаб Ахмет-паші в Максименах.

Література: 29.

Іцкани-Двірець

Іцкани-Двірець (Ickany Dvirec) — одна з найбільших залізничних станцій в Румунії, розташована в оточенні

давніх українських сіл Петрівці, Русманастіора, Русноєни, Русклавалар та ін. Вони були засновані задовго до появи тут румунських колонізаторів, а Іцкани почали називатися Двірцем, коли тут збудували найбільший в Румунії вокзал.

Біля Іцкан розташований монастир Драгомирна, в якому готика гармонійно поєднується з візантійським орнаментом. В церкві зберігся портрет засновника монастиря митрополита Анастасія Кримки. Тут довго діяла типографія, що видавала книжки давньоруською мовою, в якій працювали також друкарі з Києва.

Література: 9; 16; 28.

Казаорман

Казаорман (Kazaorman) — село над Дунаєм, де колись стояла потужна турецька фортеця Каракарман.

Турки спочатку почувалася тут упевнено, і султан Баязед наказав зруйнувати старі генуезькі укріплення. Однак, з утворенням Запорозької Січі почалися систематичні напади козаків, і Редздеб-паша наказав збудувати в гирлі Дунаю потужний замок з гарнізоном з 300 яничар та батареєю з 7 великими гарматами, які не дозволяли підійти до фортеці з моря. Вхід до Дунаю турки стерегли вдень і вночі, але козаки все одно проходили повз Каракарман і здійснювали напади далеко в тилу, як-от на Бабадаг. Як свідчить Челебі, для цього вони прорили штучний канал. Однак одного разу не змогли знайти вночі свої чайки і потрапили в полон (за іншими даними, очі їм засліпила не ніч, а горілка, але це досить сумнівно, бо під час походів вживання спиртного було суворо заборонене).

Література: 16; 22; 28.

Калугарени

Калугарени (Calugareny) — село біля Джурджу на Волощині, де 13 серпня 1595 р. відбулася одна з найбільших у Румунії битв часів середньовіччя, коли 10-тисячний загін Михайла Хороброго розбив 100-тисячну турецьку армію.

цьку армію Сінан-паши.

Перемогу забезпечили українські козаки на чолі із Разваном, які зайшли в тил османам і так несподівано вдарили на них, що, не помітивши малої чисельності атакуючих (їх було лише 7 тис.), турки в паніці почали тікати. Збентежений Сінан-паша спробував організувати відсіч і по наведеному через річку Нежлу мосту сам кинувся на табір Михайла Хороброго, але ошалілі від страху втікачі ледь не розчавили його, натовп просто зіштовхнув пашу з мосту. Його врятували, але Гасан-паша та Мустафа-паша загинули, а армію козаки порубали.

25 січня 1595 р. козаки захопили Русе, і турецький хроніст Наїма зазначив, що, довідавшись про ганебну поразку, серце султана Мурата III не витримало, і він помер.

Щоб посісти трон батька, син султана Мехмед наказав задушити усіх своїх 19 братів, 27 сестер та 17 невіленьниць з гарему, з якими в останній рік спав його батько. Після цього зібрав вдвічі потужнішу армію і пішов на Волощину. Михайло Хоробрий, за порадою козаків, відступив до Семигороддя, спаливши Бухарест, щоб його укріплення не потрапили в руки ворога. Решту румунських міст спалили турки. Волоський господар об'єднав Семигороддя та Молдову у 1600 р. (хоч і на короткий термін) в одну державу, яка стала прообразом майбутньої Румунії. Щоправда, багато істориків вважають, що думку про утворення великої християнської держави на сході Європи, до якої мали входити Волощина, Семигороддя, Молдова і Україна, підказали йому львівські братчики в особі Петра Григоровича, який керував в цій державі внутрішньою та зовнішньою політикою і був, фактично, її першим канцлером.

Усе це дає підстави вважати наших козаків під Калугаренами не просто найманцями, а цю битву розглядати як один із визначних епізодів української історії та добре продуману з українського боку стратегію.

Міст, з якого впав Сінан-паша 400 років тому, зберігся, тепер через нього проходить автомобільна траса на Бухарест, він значно модернізований. Румуни встановили тут пам'ятну таблицю про цю знаменну битву, але жодної згадки про українських козаків на ній немає.

Література: 9; 16; 28; 30; 48.

Карансебеш

Карансебеш (Karansebes) — місто біля Поляни Руської, в регіоні Лугоша, де і тепер ще живуть українці, хоча, на відміну від сусідніх сіл, українських шкіл румунська влада тут не відкривала.

У давні часи тут існувала знаменита школа перекладачів, і саме тут був створений «Октоїх» давньоукраїнською літературною мовою. Вірогідно, в XIII ст. його переклали тут з грецької або болгарської мови, а всього таких пам'яток на церковнослов'янській мові в українському варіанті на території Румунії виявлено близько 2000.

«Октоїх» могли створити тільки русини, бо жодних елементів румунської мови в ньому немає. Центри книгописання, крім Карансебеша, в Західній Русі були в Шариському Поточі та Сяноку, і вершиною їх доробку стало «Пересопницьке Євангеліє».

Однак, навіть сучасні науковці ще не збагнули, що наша церковність була започаткована саме тут, що християнство на цих землях в IV ст. проповідував сам святий Миколай, а Паннонське єпископство було створене Мефодієм значно пізніше, в IX ст. Центр руського рукописання в Карансебеші — найдавніший з усіх, саме тут найдавніші витoki нашої духовності та освіти. Після татаро-монгольської навали естафету Карансебеша підхопили Шариський Поток, Сянок та Пересопниця.

Протягом століть тутешні русини були денаціоналізовані, але у XIX ст. угорський уряд провів акцію масового переселення русинів з територій, які тепер є суто мадярськими. Саме так знову стали українськими села Копачеле, Карпуцел, Шови, Зоріле, Мартоноша, Мокрин, Обровець та ін., а угорці «зачистили» від русинів комітат Сабольч, звідки йшло це переселення.

Література: 9; 16; 19; 28; 29.

Катерлез

Катерлез (Caterlez) — тут у 1791 р. була заснована

Задунайська Запорізька Січ.

По цих придунайських землях прокотилося кілька хвиль української колонізації: в VI ст., коли, за повідомленням Йордана, словени заселяли територію від озера Балатона до Дністра, і у XII ст., коли тут існувало Бирладське князівство.

У XIII ст. татаро-монгольська навала відкинула основну масу русинів за лінію Ясси–Нямц, але завдяки вимушеній міграції козаків за Дунай у 1669, 1768, 1806 рр. українство в цьому регіоні було присутнім весь час, і нині Добруджа є єдиною територією на півдні Румунії, де проживає українська національна меншина.

Вершиною розвитку українства в Добруджі були часи Задунайської Січі. Після зруйнування Запорізької Січі сюди перебралося до 40 тис. запорожців під проводом похідного отамана Ляха. У 1791 р. вони збудували в Катерлезі укріплення, заснували 38 куренів, обрали кошового отамана. Це викликало шалений спротив некрасівців, які осіли тут раніше, і з 1794 р. вони раз у раз нападали на Катерлез. Щоб на потіху туркам не починати братовбивчої війни з християнами, козаки перенесли Січ до Сеймен (1795–1803), але тут не було укріплень, і перед загрозою нової війни з Росією було вирішено повернутися до Катерлезу, тим більше, що некрасовці не витримали близького сусідства з козаками і повтікали в Росію.

Протягом 1806–1812 рр., рятуючись від бойових дій та тікаючи від кріпацтва, з України сюди перебралася величезна кількість селян, переважно з Поділля. Місць для нових поселень на Дунаї вже не було, і султан дозволив їм селитися в степах на півдні від Добруджі.

Січ тоді знову перенесли до більшого за розмірами Верхнього Дунавця і цього разу остаточно. У 1828 р. отаман Йосип Гладкий разом з 500 козаками перейшов на бік Росії, і Задунайська Січ припинила своє існування. Турки помстилися, вирізавши у Верхньому Дунавці тисячу чоловік, і багато українців, рятуючись, повтікали до Галаца, Тульчи, Браїли, Мамаї та інших міст в Добруджі. Такого компактного розселення на Дунаї, як раніше, більше вже не було, але тим не менш навіть сьогодні тут ще існують чисто українські села, а школи з викладан-

ням українською мовою в 50–70-х роках ХХ ст. діяли в Баклажанах, Башпунарі, Бештеле, Дунавці, Ургані, Джеферці, Гончарці, Ісакчі, Караормані, Карасуватій, Каталої, Килії, Крішанах, Махмудії, Перліті, Пошті, Татанірі, Телиці, Степку та інших селах на території Добруджі. Крім району Катерлеза, українці також живуть тепер в Кишлицях, Вузліні, Горговій, Тульчі, Сулимах, Циганці та Чумарліях, але права національної меншості тут зневажені, й українських шкіл тут ніколи не було.

Склалася парадоксальна ситуація: при турках (якщо не враховувати різанини 1828 р.) українцям жилося в Добруджі краще, ніж за часів румунського правління. «Ми ніколи тут не бідували» — пригадували старі запорожці, яких ще застав в живих М. Чайковський. Турки не втручалися у внутрішні справи українських громад, не чинили перешкод вірі та вживанню рідної мови, а кошовий отаман мав однакові права з господарями Волощини та Молдови. Атмосфера того життя найкраще передана в опері Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм»: люди почувалися як на рідній землі, а румунів і турків вважали зайдами. Певно, минуле цих земель від часів Галицько-Волинського князівства давалося взнаки. Від часів Катерини II з російського боку було немало звернень до козаків з пропозицією повернутися на батьківщину і щедрими обіцянками, але почув їх лише Йосип Гладкий.

Література: 16; 22; 28.

Качиці

Качиці (Касука) — давнє українське село на Гурагоморщині, де діє єдина нині в цьому повіті греко-католицька церква. У минулому село торгувало сіллю, і соляні шахти існують дотепер (в одній з них є підземне соляне озеро).

Література: 2; 16.

Керличапи

Керличапи (Kerlyсару) — саме тут, у Фелчийській

волості, в 1669 р. оселилися запорожці, які після Андрусівської угоди не забажали мати справи ні з Москвою, яка зрадила Україну, ні з Польщею, і перейшли на територію Молдови. Також вони осіли в Текучі біля Галатського монастиря і в Крещештах, тож, історія запорожців за Дунаєм має більш давнє походження, ніж вважається (Мазепу поховали в Галаці, де віддавна існувала українська громада).

Література: 22; 28; 32; 52.

Килія

Килія Стара (Kilija) — тепер це село біля Соліни, а колись тут було велике місто між гирлами Дунаю, де жила Буджакська орда, настільки дика, що часом не корилася навіть турецькому султану. Її напади на Україну були найстрашнішими і найкривавішими. Після нападів буджакських татар втрати українців у цьому регіоні сягали 50% населення, тож українці їх ненавиділи найсильніше.

Килія була для запорожців як кістка в горлі, бо турки, не витримуючи українського клімату, після захоплення Кам'янець-Подільського та Чорткова формували гарнізони з буджакських татар, мешканців Килії та навколишніх степів.

У 1574 р. штурмувати Килію спробував гетьман І. Свирговський, якому підкуплений турками вірмен наговорив про величезні багатства, заховані під мурами міста, і обіцяв показати місце, де до них можна швидко дістатися. Турки замінували цю місцевість, і на турецьких мінах підірвався і гетьман, і значна частина війська, яке пішло на штурм. В тилу у штурмуючих турки зробили засідку, де й загинули ті, хто лишився живим після мінного поля.

Ця поразка так приголомшила запорожців, що цілих 2 роки вони готували новий похід, щоб помститися. Очолив його новий гетьман Федір Богдан. У 1576 р. він взяв Килію, зруйнував її, а усіх турків, татар та вірмен вирівав.

У 1594 р. сюди ходив на чайках Северин Наливайко. У 1602 р. на морі біля Килії запорожці на 30 чайках розбили галери Хасан-аги, а біля Бугаза захопили турецькі

цький корабель. Загроза для Килії тоді була настільки великою, що, як оповідає Челебі, буджакські татари замкнулися в замку і кілька тижнів нікому не відчиняли ворота, знаючи, що, на відміну від інших татар, їх козаки ніколи не брали в полон навіть з метою викупу.

У 1629 р., вертаючись після нападу на Константинополь, козаки Хмельницького зруйнували Варну, Балчик і ненависну Килію. Проти них на 40 галерах вийшла ескадра Кенан-паши, але 8 козацьких чайок стримували цю армаду аж до того часу, поки основні сили запорожців не пройшли в гирло Дніпра.

Нарешті у 1632 р. козаки Сулими буквально стерли Стару Килію з земної поверхні. Після цього татари заснували Нову Килію в іншому місці, але і її знищили у 1688 р. Палій, а у 1690 р. Самусь.

Коли у 1694 р. була підписана угода з турками про ненапад, від Буджакської орди мало що залишилося.

Від часів гетьмана Мазепи тут почали селитися втікачі з України. Найбільше їх прийшло сюди після ліквідації Запорізької Січі у 1775 р.

У 1796 р. місця розселення запорожців в гирлі Дунаю досліджував Йосип Лазовський і дійшов висновку, що слід створити з них регулярні частини і використати у боротьбі з Росією. Цю ідею втілив у життя Михайло Чайковський, який тут набрав у свої легіони місцевих козаків, і у 1854 р. вони взяли участь у Кримській війні.

Українці живуть в Старій Килії донині. Колись тут була українська школа, але знаючи про байдужість української партійної еліти до проблем своєї діаспори на території Румунії, уряд Чаушеску її закрив.

Література: 9; 16; 22; 28; 32; 52.

Кимпулунг

Кимпулунг (Cimpolung) — місто на території Волощини, яке у 1301 р. стало її першою столицею. Назва походить з римських часів, коли тут був військовий табір *Campus Longus*. Русини остаточно вкорінилися на території Волощини в VI ст. і певний час жили тут самі, бо в X ст. угорці вигнали звідси за Дунай волохів (ось чому назва багатьох населених пунктів має руське походжен-

ня). Однак, вже у XII ст. волохи почали вертатися назад, а в XIV ст., після татаро-монгольської навали, їх стало тут більше, ніж русинів. Skorиставшись припиненням проруськи налаштованої династії Арпадів, волоський воєвода Басараб I у 1301 р. проголосив у Кимпулунгу утворення своєї держави під назвою Цара Руманеску.

Це вже були не ті волохи, які пішли звідси в X ст. В цьому етнічному конгломераті фракійці вже становили меншість, жодна мова не була домінуючою, а тому не тільки в літературі, а й на побутовому рівні вони вживали руську мову (ось чому п'яту частину словника сучасної румунської мови складають слова давньоруського походження).

Зрештою, усі народи, що жили поряд з русинами, засвоювали або використовували їх мову.

Так було на сході, де руська мова перемогла угро-фінську і татарську, в результаті чого виникла сучасна російська мова.

Так було в Литві, яка століттями використовувала руську мову як державну і має з неї багато запозичень.

Так було в Польщі, де перші зразки польської літературної мови («Богородиця», «Казання Свентокржизьські») мало чим різняться від руських, а польська література зародилася не у Великій Польщі, а в Галичині.

Так було в Угорщині, де до сер. XIII ст. угорська мова ще не сформувалась і навіть в XV ст. мадяр в Європі сприймали не як угро-фінів, а як слов'ян.

Так було і тут, у Румунії, де давня українська мова була церковною, державною і повсякденною, німці та угорці писали на ній звернення до румунських бояр (як у 1600 р.).

У цьому є глибока закономірність, це феномен наймолодшого індоєвропейського етносу, мова якого в майбутньому стане основним фундаментом для об'єднання індоєвропейських мов.

Такого колосального цивілізаційного впливу на своє оточення, крім русинів, жоден інший народ в своїй історії не мав. Русини врятували литовців, поляків, мадяр і румунів від повної латинізації, сприяли збереженню їх національної ідентичності, часом навіть ціною втрати власного «я». Глибоку діалектичну логіку їх історичної місії

поки що зрозуміти важко, адже ми сприймаємо події крізь призму асиміляції від 30% до 70% місцевих українців росіянами, поляками, угорцями, румунами, словаками, але крім мовної асиміляції існує асиміляція генетична, і хто кого врешті переможе, невідомо (перемагають, як правило, наймолодші гени).

За наказом Софії Ольшанської «Біблію» для поляків переклали в Сяноку, для угорців — в Шариському Поточці, а в Кимпулунгу цю цивілізаційну місію виконали кияни Тимофій Вербицький, Іван Глебкович та Іван Кунотович, які у 1635 р. надрукували тут першу в історії книжку румунською мовою. Певною мірою її можна вважати пам'яткою українського мистецтва, бо шрифт був кириличний, його привезли сюди з Києва. (Власне, на цій суміші романського з руським і народилася румунська нація).

Перший з відомих документів румунською мовою також походить з Кимпулунга (лист Някши з Кимпулунга до Бегнера в Брашові).

Література: 9; 16; 28.

Кимпулунг Молдавиця

Кимпулунг Молдавиця (Kympolung Moldavycja) — повітове місто на півночі Молдови, що мало руську назву Довге Поле і було перейменоване румунами на честь своєї першої столиці на території Волощини.

Венелін, Лучкай та Легоцький довели, що русини є автохтонами, а румуни — колонізаторами, а українські археологи (В. Бедзіля, Є. Балагурі, С. Пеняк, М. Смішко) підтвердили правдивість свідчень Йордана з VI ст. про слов'ян, які проживали над Прутом і Дністром, і що ці слов'яни були русинами.

Русини почали заселяти гори ще з часів аварського каганату і остаточно утвердилися там під час «Волоської колонізації Карпат». Гідроніми і топоніми цього регіону (як-от Бистриця) повторюються в Україні, Словаччині і Моравії, що дозволяє визначити вихідну точку руської колонізації Карпат. Особливо багато збігів фіксується в Словацьких Татрах, і не тільки у фольклорі (саме в Словаччині була записана пісня про Стефана Великого) та

мові (кошара, струнга), а й у технології виробництва сирів, яка практично є однаковою.

Навіть росіяни після захоплення Північної Буковини у 1940 р. зрозуміли, що Кимпулунзький повіт є українським і планували «добровільне» переселення звідси населення (59 тис.), чим назавжди ліквідували б сам факт існування нашої давньої історичної землі (див. Сергійчук В. Етнічні меншини і державні кордони України. — К., 2000).

ЦК КПУ після звільнення Румунії від фашистів у 1944 р. планував включення цих земель до складу Чернівецької області, але Москва не дозволила, тож і 1940 р. цю українську історичну землю Росія залишила поза межами України свідомо.

Кілька десятиліть після 1945 р. в Арджелі, Сучавиці, Руській Молдавиці, Солонці, Брязі, Острій та інших навколишніх українських селах ще функціонували українські школи, а нині усі вони ліквідовані, і діти вивчають в румунських школах рідну мову лише декілька годин на тиждень. Денаціоналізація тут набирає обертів, бо румуни прагнуть вступити до ЄС як моноетнічна країна, в іншому випадку національну меншину має взяти під свій захист законодавство цілої спільноти і денаціоналізацію проводити буде значно важче.

У 1901 р., влітку, в Кимпулунгу відпочивала Леся Українка.

Література: 2; 9; 16; 28.

Кіркаєшти

Кіркаєшти (Kirkajesty) — село біля Галаца, яке під час наступу радянських військ у 1944 р. було стерте з поверхні землі. Тоді це виправдовували впертим опором, який чинила в цих місцях румунська армія, але тепер вже очевидно, що на території Румунії постраждала найбільше не Волощина, звідки формувалися каральні загони та румунська жандармерія, які особливо «відзначилися» на окупованій території півдня України, а місця традиційного розселення українських емігрантів, регіон колишньої Задунайської Січі, який Москва, очевидно, постановила остаточно «зачистити».

Література: 9; 16; 20; 22.

Клікова

Клікова (Clikova) — тут народився Владислав Русин-Орос (1697–1773), який прославився християнською місією в Аргентину та Парагвай. Повернувшись на батьківщину, у 1759 р. він видав свої мемуари, з 1768 р., викладав філософію у Трнавському університеті. В рукописі залишився його китайсько-латинський словник.

Література: 47.

Клуж

Клуж (Cluj) — одне з семи найбільших міст Трансільванії, через які територія називалася Семигороддям.

Залежно від того, який етнос домінував, назва міста протягом двох тисячоліть змінювалася: Напока — Руське Село (Орос Фальва) — Руський Замок (Орошвар) — Колошвар — Клаузенбург — Клуж.

Спочатку це був військовий табір Напока на території підкореної Римською імперією Дакії. У часи до VI ст. чи навіть VIII ст. про присутність тут русинів румунські історики говорити відмовляються, хоча Руський літопис, розповідаючи про події початку нашої ери, повідомляє про «Волохом бо нашедшем на Дунайские Словени и седшем в них и насиляющем им...»

Історики визначили, що мова йде про даків, які в кінці I тисячоліття до нашої ери — початку I тисячоліття нашої ери зайняли територію сучасної Румунії, в т.ч. Семигороддя, але мовчать про те, що словенами були предки русинів, бо напрями розвитку решти слов'янських народів були зовсім іншими, і в Семигородді тоді перебували лише проторусини, тобто предки уличів та тиверців.

В VI ст. почалася завершальна стадія розселення слов'ян з-над Дунаю. Йордан повідомляє, що словени тоді займали територію від Балатону до Дністра, а це означає, що уличі і тиверці вже перейшли Карпатський хребет, осіли у Придністров'ї, а на їх місце прийшли інші ру-

ські племена, вірогідно, білі хорвати (Костянтин Багрянородний в сер. X ст. підтверджує, що білі хорвати займали величезну територію від річки Прут аж до Баварії).

Таким чином, після розгрому римлянами даків (волохів) на перший план тут вийшов руський етнос, а коли «угри прогнали волохів», став домінуючим.

Підтвердженням цього є археологічні пам'ятки VII–VIII ст. в Нушфелеу та Семешанах, ідентичні пам'яткам Прикарпаття, розкопані руські городища VIII–IX ст. біля Клужа (Клуж-Мекештур, Ширіоара) і переважно руська номенклатура назв Семигороддя й Волощини (Білгород, Лугош, Бистриця, Торговище, Рушик, Оросорола, Оросхаза та ін.).

На час появи угорців Клуж називався Руським Селом (Орос Фальва). Тоді на території сучасної Румунії існувало лише два руських князівства — Мармороське та Білгородське, яке включало найбільш східні землі Марморощини. Клуж стояв на кордоні між ними, а тому боротьба за ці землі була особливо запеклою (див. Альба Юлія).

У Семигородді люди вперто трималися православної віри, яка називалася руською, а тому Білгородське єпископство часом в документах також називали Руським. Це турбувало угорських королів-католиків, а тому вони намагалися окатоличити цей край. Під приводом захисту східних кордонів від нападів кочових орд, зокрема половців, в сер. XII ст. угорці оселили тут вихідців з Саксонії. У 1205 р., на заклик Папи Римського, католики організували хрестовий похід проти руського населення королівства, в т.ч. Семигороддя, а потім взагалі віддали цю землю Тевтонському ордену.

А в 1241–1243 рр. через ці землі вогнем і мечем пройшли татаро-монголи, тож місцеві русини вже через 100 років були або знищені, або онімечені.

Не дивно тому, що місто нині має німецький вигляд, а пам'ятки руського періоду його історії є лише біля замку (адже певний час Клуж носив назву Руський Замок, тобто був заснованим ще за руських часів).

Особливо нагадує Німеччину Старе Місто, розбудову якого німці почали у 1173 р. Збереглися фортифікаційні укріплення, в т.ч. кілька башт, з яких найкраще зберег-

лася Кравецька (біля цієї башти німці заживо спалили полковника Михайла Хороброго Бабу Новака). В XIV ст. збудували готичний собор св. Михайла, у 1489 р. Матвій Корвін збудував тут собор і колегію для реформатів. У 1550 р. Гашлар Гелтай відкрив знамениту в усій Європі друкарню, де друкувався Іван Палеолог.

Незважаючи на засилля німців, місто намагалося не втрачати свого православного обличчя, і у 1350 р. тут була збудована церква св. Михайла. Є також православний собор, збудований у візантійському стилі. Кілька століть у місті діяла православна семінарія, яку закінчили багато українців. Довший час свій руський характер намагався зберегти і цілий регіон навколо міста. У сусідньому селі Микола була руська церква, у 1692 р. тут «заплакала» ікона Богородиці.

На жаль, керівні пости в православній церкві захопили серби, а потім румуни. Вони не були зацікавлені в провадженні літературної української мови, і викладання провадилося на давньоукраїнській (церковнослов'янській) мові, архаїчній і відірваній від мовлення народу.

Якщо навіть студенти духовної семінарії опинилися поза сферою вживання української мови, то що казати про онімечених міщан Клаузенбурга. Тепер серед німецьких прізвищ вже неможливо виділити тих, хто належав до українського етносу. Проте були й такі русини з колишнього Руського Села, українське походження яких не викликає жодних сумнівів.

Найвидатнішою особою серед них був угорський король Матвій Корвін, який народився тут у 1440 р. Його батько Іван допоміг сісти на угорський трон сину руської княгині Софії Ольшанської Владиславу, отримав за це величезні маєтки і став другою людиною в королівстві.

Коли Іван отримав у власність Хунедоару, угорці почали називати цей рід Хунаді, хоча батько Матвія Корвіна називав себе Волошиним. Це тепер Волощиною називають південну частину Румунії, і назва «волох» асоціюється виключно з румунами. У старі часи Волощиною називали і територію Семигороддя (ця назва виникла значно пізніше), і Молдови, тож, відповідно, волохами звали усіх, хто там проживав, в т.ч. русинів (у документах часів «Волоської колонізації» слова «волох» і «русин» є си-

нонімами і вживаються так: «волохи-русини» або «волохи, тобто русини»).

Матвій, як і батько, також не називав себе Хунаді, а взяв прізвисько Корвін. Про те, що воно означає, історики сперечаються донині, але слід зазначити, що подібні прізвища мали лише шляхтичі в Україні (наприклад, Корвін-Круковські). Серби у своїх піснях називали Хунаді руськими князями.

Вступивши на престол, Корвін також почав титулувати себе руським князем, надав місцевим русинам, яких угорці називали «волохами», величезні привілеї та право колонізації земель вздовж Карпатського хребта і переніс столицю Угорщини з Буди до давньоруського Вишгорода.

Проруські симпатії Матвія можна пояснити тим, що вихователем до нього в Клуж батько запросив видатного українського гуманіста XV ст. Григорія із Сянока (сам факт запрошення вихователя-русина підтверджує руське походження його вихованця). Але Григорій не міг зробити його православним (бо сповідував католицизм), а тим часом угорські джерела дорікають королю тим, що він толерував лише русинів і таємно сповідував православ'я.

Отже, майбутній король народився в руському середовищі і за походженням був русином. Але в часи середньовіччя до уваги бралось не етнічне походження, а належність до релігійної конфесії, тому Корвін, не бажаючи зайвий раз дратувати угорців, проголосив себе космополітом і реформатором католицької церкви (ось чому пам'ятник цьому королю в Клужі стоїть біля собору реформатів).

Сісти на престол Корвіну допоміг батько його першої дружини Юрій з Подебрад, Волошиних возвеличив син Софії Ольшанської і сам зробив усе можливе, щоб передати угорський трон її онукам. Ці факти наводять на думку про існування в середовищі руської панівної еліти певної геополітичної доктрини.

Правління Матвія Корвіна було вершиною розвитку Угорщини, яка в той час займала величезну територію і справді була Великою. Тоді це був центр європейського мистецтва, літератури, поезії, науки і мистецтва. В розкішний палац Корвіна у Вишгороді приїздили найвидатніші особистості того часу, а його бібліотека вважалася

найкращою в Європі. Григорій з Сянока попрацював на славу. Це була вершина розвитку не тільки Угорщини, а й Угорської Русі, адже більш сприятливих умов для її поступу, ніж у ті часи, згодом вже не було.

Ренесанс у мистецькому житті країни торкнувся і Клужа. Тут народився відомий руський художник часів середньовіччя Фома, який розписав монастир Гронський Святий Бенадін у Словаччині, скульптор Мартин з Коложвару, який виготовив у бронзі «Св. Георгія», а найбільше місто уславилось своєю друкарнею, де друкувались твори Івана Палеолога.

Русином за походженням був керівник антигабсбурзького повстання поч. XVII ст. Степан Бочка (Бочкаї): з історичних джерел відомо, що його батьком був міщанин Клужа Юрко Бочка (чи Бочко?), а матір'ю — Христина Суликівна. Армія Бочки складалася переважно з русинів (є свідчення, що перед кожним боєм, щоб запалити себе, вони танцювали український аркан). На якийсь час йому вдалося здійснити те, чого прагнули русини ще від часів Івана Запольського, а саме — об'єднати землі Угорської Русі.

Аж до сер. XIX ст. у Семигородді не було жодної спроби і бажання об'єднання з Волощиною, правляча еліта і простий люд дивилися на північ, і спроб утворення спільної держави з русинами Угорщини, Словаччини, України та Польщі було багато. Певною мірою це вдалося реалізувати Івану Запольському і його дружині Ізабеллі з роду Ягеллонів (померла в Клужі), Стефану Баторію, князям Ракоци, але тільки на короткий час, тоді як завдяки Степану Бочці території Північної Угорщини та Східної Словаччини, які тоді були заселені майже виключно русинами, входили до складу Семигородського князівства протягом 50 років, аж до 1658 р.

Клуж був батьківщиною видатного скульптора Мартина з Коложвару — автора срібної голови св. Владислава та бронзового св. Георгія, які тепер зберігаються в музеї Празького Граду.

Найгеніальнішим русином, якого народила ця земля, був Іван Боян, якого угорці перехрестили в Яноша Бояї (1803–1860). Його батько викладав у Клужі математику, син після служби в армії також почав викладати матема-

тику у Львівському університеті. Тут, у Львові, Іван завершив свою основну працю «Аппендикс». Спеціалісти вважають, що Боян, незалежно від Лобачевського, ба, навіть скоріше за нього, відкрив закони неевклідової геометрії, але забарився з друком і віддав першість.

І Боян, і Лобачевський за походженням були українцями, чи, як тоді називали вихідців з Західної Русі, — русинами. Тому пріоритет цього відкриття належить українству.

На відміну від Лобачевського, який жив у Росії і намагався не наголошувати на походженні його родини з «западнорусского края», Боян не приховував свого українства і навіть писав вірші українською мовою.

Наша земля мала стільки талантів, що ми без спротиву віддаємо їх іншим народам і націям, а тим часом етнічне походження геніїв має надзвичайно велике значення, бо дозволяє визначити місцезнаходження інтелектуального архетипу індоєвропейців і створити для його розвитку сприятливі умови.

Так, за автора найбільшого наукового відкриття епохи середньовіччя сперечаються не тільки поляки і німці, а й чехи, і ніхто з них не згадує, що село Коперник, з якого походив цей рід, розташоване на території давнього поселення білих хорватів.

Ніхто досі не поставив в один ряд імена Засядька, Кибальчича, Ціолковського, Кондратюка, Гнатюка, Королюва, Глушка, Янгеля, Челомея, Лозино-Лозинського та інших видатних українських теоретиків та конструкторів і не заявив усьому світу, що найвидатніше досягнення людства за весь час його існування — вихід у космічний простір — забезпечили українці.

Якщо згадати і Вернадського, то цілком очевидно стає тенденція спрямованості українського розуму у майбутнє, і виникає передчуття, що всі найфундаментальніші досягнення та відкриття людства будуть зроблені українським розумом, як наймолодшим, а тому найперспективнішим з усіх. Природа-мати невипадково протримала цей етнос у своєму лоні найдовше, і в результаті був створений такий інтелект, що буде здатен осягнути найпотаємніші загадки світу. Фізичному та біологічному вдосконаленню людства скоро настане край, а для розумо-

вого розвитку меж нема, і можливо, саме наймолодший етнос має перейти рубіж, який відділяє homo sapiens sapiensa від homo sapiens sapiens sapiensa. У нього усе ще попереду, а Бояни, Банахи, Лобачевські, Остроградські, Лейпунські, Вернадські, Корольови, Коперники, Ціолковські, Гоголі, Достоевські, Чайковські та Шевченки — це лише увертюра до майбутньої симфонії українського розуму.

Феномен наймолодшого індоєвропейського етносу породив ще одну закономірність: українці фактично були «будителями» та захисниками державності мало не усіх народів-сусідів. У Польщі це Костюшко, Коллонтай, Деніско, Колиско, Мохнацький, в Угорщині — Мартинович, Петефі, Кошут, на території Румунії — Давид і Чайковський.

Вони дбали не тільки про «вашу», а й про «нашу» свободу, намагаючись максимально залучити народи до боротьби з Російською та Австрійською імперіями. Серед них лише Кошут був абсолютно зденаціоналізованою людиною, яка переносила свій комплекс манкурта на той етнос, з якого вийшов його рід. Решта діячів передбачали одночасне звільнення від гноблення українських земель і встановлення або федеративних відносин у рамках спільної держави, або повної незалежності України, як про це мислили, наприклад, Коллонтай і Чайковський.

В історії румунського та українського народів Клузь цікавий тим, що у 1831 р. тут виникла перша на території Румунії революційна організація під керівництвом О. Давида. Своїм основним завданням вона вважала боротьбу за вихід з Австрійської імперії та створення... Галицько-Румунської республіки.

О. Давид походив з Галичини, закінчив Гірничу академію в Банській-Бистриці і в Клузь потрапив випадково, бо саме тут знайшов роботу за фахом. І все-таки річ не в галицькому походженні керівника революційної організації, адже тенденція до об'єднання руських земель, які входили до різних державних утворень Центральної Європи, простежується навіть не з часів Івана Запольського, а ще з XII ст., з прагнення королевича Бориса посісти трон Угорщини, а отже і Угорської Русі.

Цю організацію, яка охопила своєю діяльністю на-

віть Лугош, Австрії вдалося розгромити лише у 1835 р., але вже було пізно, бо за її зразком та з майже аналогічними гаслами виникли румунські організації в Ботошанах, Яссах, Михайленах та інших містах та селах.

Найбільший внесок у створення румунської держави зробили не Балческу, Кретулеску, Філіпеску чи Куза, а Михайло Чайковський, який разом зі своїми козаками звільнив Бухарест, створив поліцію та румунську адміністрацію міста і заклав фундамент існування сучасної Румунії.

До її складу Клуж був включений лише у 1919 р., таким чином, румунського в ньому є не набагато більше, ніж українського, угорського чи німецького. В місті є державний університет, багато інститутів та наукових центрів. Тут є Музей мистецтв, Етнографічний музей, а також єдиний в світі Музей спелеології, який заснував дослідник понад тисячі печер Еміль Рацовіта.

В жодному музеї, однак, гід не розповість про те, що Клуж колись називався Руським Селом, бо румунська панівна еліта, скориставшись абсолютною байдужістю наших можновладців до українських історичних земель, намагається повністю витравити з історії Румунії будь-яку згадку про руський етнос, тобто практикує найпідліший з усіх вид геноциду — історичний геноцид.

Література: 1; 3; 4; 5; 6; 7; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 23; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 45; 46; 47; 48; 51.

Козіа

Козіа (Cozia) — православний монастир біля Кимпулунга, де провела свої останні роки мати Михайла Хороброго Теофанія (в миру Домна Тудора).

За походженням вона була гречанкою, тому її син мав підтримку в середовищі грецьких купців у Стамбулі. Саме їх гроші і зробили Михайла господарем Волощини, хоча для загалу була вигадана версія, що його батьком був господар Петрашкю. Схоже на те, що Домна так і не розповіла сину про таємницю його походження і пішла в монастир.

Цей монастир заснував Мірча Старий (1386–1418),

а що він був розташований біля першої столиці цього краю, то багато господарів жили тут тривалий час, збереглися документи їх канцелярії на давньоукраїнській мові. Козія завжди славилася своїми іконописцями, причому спеціалісти відзначають певну тотожність місцевої школи живопису з галицькою, яка особливо проявляється при порівняльному аналізі ікон Волоської (Руської) церкви у Львові з іконами монастиря Козія. З того, що іконописець Петро Григорович, який став канцлером Михайла Хороброго, прибув сюди зі Львова, впливає, що саме митці галицької школи живопису сформували волоську школу іконопису. З шедеврами стародавнього мистецтва можна ознайомитися у Музеї іконопису.

Література: 16; 26; 28.

Констанца

Констанца (Constanta) — місто, яке заснували греки з Мілету у VI ст. до н.е. і яке в римські часи називалося Тома. Тут жив у засланні Овідій, а пам'яток античності тут так багато, що їх виставляють просто на вулицях під відкритим небом.

Прокляттям для Добруджи було те, що, вже від часів Великого Переселення Народів цей край був прохідним двором для степових орд, і аж до часів Івана Бирладника русини уникали тут селитися, особливо після того як аварі лишили після себе випалену землю, спаливши і Констанцу.

Назву Костендже дали місту турки, які захопили цей край в XV ст. і панували тут аж до сер. XIX ст. Під час останньої війни Констанца була вкотре зруйнована, і від старого міста залишилося лише декілька вулиць та 2 мечеті.

Багато українців втекло сюди, коли турки ліквідували Задунайську Січ.

У місті поставлено чудовий пам'ятник М. Еміновичу (Емінеску). Серед визначних місць слід згадати казино в порту і морський акваріум.

Література: 9; 16; 28.

Кошна

Кошна (Kosna) — село на Сучавщині. Тут знайдено залишки фундаментів християнської церкви VIII–IX ст. Ця пам'ятка дозволяє простежити шлях, яким християнство, ще до часів Володимира Великого, потрапило в Україну з території Румунії та Угорщини.

Саме в Румунії русини вперше почули проповідників нового світогляду, серед яких, як свідчать джерела, був святий Миколай.

У IX ст. Мефодій створив Паннонське єпископство, і, вірогідно, ця церква належала до цього єпископства, отже відправа тут йшла давньоукраїнською мовою.

Література: 9; 30.

Крайова

Крайова (Craiova) — місто на Волощині, яке в давньоруські часи називалося Крайовиця. Найдавнішими жителями цих земель були уличі та фракійці (даки), які стали однією із складових частин сучасних румунів. У VI ст. давньоруські племена перейшли Карпати і з території Семигороддя повністю заселили Волощину. Хоча багато населених пунктів тут виникло ще в римські часи (Крайова, наприклад, називалася Тракією), але за більшістю з них закріпилися не романські, а руські назви. Крайовиця, Дубовиця (Бухарест), Торговище, Рущик (Русе), Снагов та ін.

На відміну від Семигороддя, у Волощині русини довго не втрималися: у XIII ст. їх витіснили румуни, які після татарської навали почали масово колонізувати спустошені землі на півночі від Дунаю.

Русини залишили після себе румунам не тільки руську номенклатуру назв, а й свій суспільний устрій, господарський побут, культуру (багато румунських слів походять від руських термінів з цих сфер суспільного життя). Можливо, тут залишилися і деякі руські князі (баном Крайовиці, наприклад, наприкінці XVI ст. був чоловік на ім'я Добромир).

У Крайовій почалася кар'єра торгівця шкірою Ми-

хайла, мати якого була гречанкою, а батько лишився невідомим. Тим не менше, князь Добромир видав за нього свою дочку, а гроші і вплив грецької громади Стамбула зробили його баном. У війську Михайла Хороброго (під таким іменем він увійшов в історію) було багато запорізьких козаків, але чи завдяки Развану, чи завдяки давнім зв'язкам Добромира з львівськими братчиками, невідомо.

Ці українські козаки й забезпечили Хороброму серію блискучих перемог над турками, і останню з них він здобув під Крайовою. Це була остання перемога, бо й битва була останньою, в якій на його боці бились козаки. В наступній битві під Куртеа-де-Арджес у нього залишився лише невеличкий козацький загін. Михайло Хоробрий зазнав поразки і в листопаді 1600 р. утік до Праги.

Після Михайла найвідомішим баном Крайової був Бринковяну (1688–1714). В місті збереглася його резиденція, а також придворна церква св. Димитрія (1651). Міський парк Крайової вважається найкращим у Румунії.

Література: 9; 16; 22; 26; 29.

Красна

Красна (Krasna) — в Семигородді було кілька поселень з цією давньоруською назвою: фортеця біля сучасного міста Абруду та витоків річки Красна, де русини згадуються у 1214 р., і село на Марморощині, яке існує донині.

На карті середньовічної Угорщини Красне позначене з XI ст. Вірогідно, його назва походить від руського слова «красиве». Документи Лелеського архіву згадують про русинів у Красному в 1214 р. та 1505 р., але турецька експансія змусила їх переселитися далі на північ. Можливо, саме переселенці з давньоруської фортеці заснували біля Сигета село з такою самою назвою.

Це село завжди відзначалося патріотичними настроями і було в числі 46 сіл Марморощини, які у 1945 р. прийняли рішення приєднатися до України. Навіть в часи диктатури Чаушеску тут була українська школа, її закрили однією з останніх.

Література: 9; 16; 25.

Кречешти

Кречешти (Krecesty) — село біля Галатського монастиря, де у 1669 р. оселилися запорожці, які не визнали результатів Андрусівського миру і поділу України між Польщею та Росією.

Література: 9; 22.

Куртеа-де-Арджес

Куртеа-де-Арджес (Curtiae de Arges) — місто біля Торговища (Тирговиште) на Волощині. Собор XVI ст. збудував видатний візантійський архітектор Моноле.

За переказами, наслухавшись про чудо світу Тадж-Махал, Моноле теж надумав перетворити собор на вічний пам'ятник своїй дружині, але не став чекати її смерті, а таємно замурував ще живою в цокольному приміщенні. Коли про це довідався господар Басараб, то наказав завалити риштування собору, на яких працював архітектор. Свій вчинок господар Волощини прокоментував так: «Це щоб він більше ніколи не будував таких "чудес світу"».

Що б там не було, але будова цього собору справді є величною та унікальною.

Також слід згадати про церкву св. Миколая, одну з найдавніших на території Румунії (св. Миколай був першим християнським місіонером в Румунії).

Література: 16; 28.

Кухю

Кухю (Kuhiu) — давньоруське село на Марморощині, де народився князь Іван Драгош, один із засновників Молдовського князівства.

Від XIII ст. ці землі належали Угорщині, де правила проруська династія Арпадів, які не обмежували владу місцевих князів і передавали цю землю правителям руського походження (Бела IV, наприклад, передав цілу Марморощину аж до Карпатського хребта у власність черні-

гівському князю Ростиславу Михайловичу).

У 1301 р. помер останній король з роду Арпадів, і влада в Угорщині перейшла до фанатичного католика Карла Роберта. Він 200 разів на день читав молитву та змушував силою православних переходити у католицьку віру. Та невдоволення руських князів викликав не так його фанатизм, як те, що король почав відбирати у русинів батьківські землі і передавати їх навіть не угорцям, а італійцям, французам і німцям.

Першими повстали Абовці на території Східної Словаччини, потім Петро Петрович, але найбільшим було повстання Петра Порошенка, власника Земпліна. Дії повсталих не були скоординованими, кожен думав лише про себе, тож поодинці Карл Роберт їх здолав.

Іван Драгош повстав останнім, у 1323 р., і вже тому був приречений на поразку. Разом з боярами він залишив рідну землю і перебрався на територію Молдови. Драгош з боярами перейшов Карпати і заснував князівство з центром у Путні. Після Бирладського, це було вже друге руське князівство на території Молдови, і цього разу традиція державності не припинялася (хоча на певному етапі перетворилася у румунську), тому герби Сигета і Молдови є однаковими (голова зубра).

Марморощину залишили також багато інших руських родів. Серед них були Тарновські, які й у Польщі займалися гірничою справою і стали найзаможнішими магнатами після Острозьких. Слід згадати також Драгоманових та шляхтичів гербу Сас (Дідушицькі, Шептицькі, Балицькі, Чайковські, Конашевичі, Терлецькі, Саси, Кобилянські — до 600 родів, які осіли переважно на Галичині).

Найвидатнішою архітектурною пам'яткою не тільки Кухю, а і цілої Марморощини є руська дерев'яна церква, яка згадується в документах з XIV ст. і яка належала до Руського (Білгородського) єпископства.

Література: 9; 10; 16; 28; 47.

Лівени

Лівени (Liveny) — в цьому давньоруському селі біля Дорохоя народився видатний румунський композитор

Джордже Енеску. Лівени довго не втрачали свого українського характеру, і тому музей композитора румуни влаштували не тут, де були джерела його таланту і творчості, а в сусідньому Дорохої, де відсоток румунів був значно більшим.

Те, що найгеніальніші композитори і найгеніальніші твори народжувалися саме на землях розселення руського етносу, — не випадковість. Як кожна людина має свій біоритм, так кожний етнос народжується із своїм внутрішнім камертоном, який виражається у ритмі і мелосі рідної мови. Загальновизнаним є факт надзвичайної мелодійності української мови, з якою може зрівнятися хіба що італійська. Така співуча мова породила величезну кількість мелодій, ритмів, народних пісень, кількість яких сягає 500 тис. Колесса та Людкевич вивчали ритми та мелос українських народних пісень і дійшли висновку, що давньоруська мова на сході витіснила татарську та угро-фінську, а в кінці XVIII ст. відбулася заміна російського мелосу на український (досить порівняти російську народну пісню XVII–XVIII і XX ст.).

Подібні процеси відбувалися не тільки на заході. Ще рано говорити про вплив музичної спадщини колишньої Руської Марки, територія якої досягала Відня, на появу цілої плеяди геніальних австрійських та угорських композиторів (Бетховен, Моцарт, Гайдн, Ліст), але незаперечним є факт, що музика вербенкоша народилася на Дебреценщині, а Барток та Енеску завдячують своїм талантом давньоруській Марморощині та Південній Буковині (на Марморощині Барток написав свої знамениті «Пісню чабана» та «Коли вівці йдуть у гори»).

Тепер тут, на батьківщині Енеску, існує 1,2 тис. народних ансамблів пісні і танцю, такого співучого краю, як Лугош, немає в жодному іншому регіоні Румунії.

Література: 4; 5; 10; 16; 28.

Липов

Липов (Lipova) — руськими є не тільки назва цього курортного містечка на колишньому шляху переселень народів, який проходив через «Руську Поляну», а й цілий регіон з центром у Лугоші, де українська національ-

на меншина проживає донині.

В історії Липова найбільш бурхливими були події сер. XVI ст., коли султан Сулейман поселив тут дружину Івана Запольського Ізабеллу з малолітнім сином Сигізмундом, якому судилося стати першим, незалежним від Угорщини, князем Семигороддя. Цьому противилися не тільки угорці та австрійці, а й турки, яких не влаштовувало Семигороддя навіть в якості васала, бо вони прагнули мати тут необмежену владу.

В місті збереглися руїни замку Шоймош, де жила Ізабелла з 1540 р. Якби Ізабелла не мала підтримки Роксолани в Стамбулі та місцевого князя Петра Петровича з Лугоша, то Семигороддя як окреме князівство навряд чи відбулося б, і карта Румунії сьогодні була би зовсім іншою.

Література: 3; 9; 16; 28.

Лугош

Лугош (Lugoş) — центр української національної меншини в Банаті, на півдні Семигородщини.

Українці тут є автохтонами, а не зайдами чи переселенцями, за висмоктаною з пальця теорією міграції запорізьких козаків з Добруджи чи пізнішими переселенцями XIX ст. Такі суто руські назви, як Лугош, Зеранд, Темеш, Липов, Руська Поляна (після 1901 р. румуни перейменували її на Гаватмежо), Руська Хата (Оросхаза), Ораш, Орастія та ін., фіксуються в документах вже з XI ст.

Перший угорський літопис (Аноніма короля Бели) сповіщає, що в басейні Темеша ще до появи угорців правили галицькі князі. Іван Волошин (Хунаді), якому належали ці землі, називав себе словенським князем, а його син Матвій Корвін — руським.

Отже місцеві українці — це частина давньоруського етносу, який не залишив свою рідну землю і, як словени — русини — українці, пройшов повний цикл свого етнічного розвитку.

Ця земля є священною для нас, адже саме тут русини (тоді ще словени) вперше пізнали християнство, яке проповідував св. Миколай. (Місто Святий Миколай розташоване в цьому колишньому руському регіоні). Не ви-

падково, Дакія на поч. IV ст. була включена, за ухвалою Нікейського собору, до володінь Константинопольського патріархату, певно, саме тому, що тут були християнські парафії.

Мало якому народу поталанило зустрітися з християнством у момент його зародження, і це створило такий унікальний симбіоз ідеалістичного, ірраціонального світогляду, що під час найжахливішої з усіх воєн професор Бреславського університету К. Фріхтель у 1942 р. визнав, що домінуючу роль англо-саксів у світі має замінити український народ і духовною столицею людства стане Київ.

Політична історія Лугоша була особливо бурхливою в XVI ст. (тоді в Лугоші правив Петро Петрович, якого в документах часто називають руським князем — Петро Князь).

Петро Петрович найбільше з усіх магнатів підтримував сина Івана Запольського Сигізмунда, фактично, він і зробив Семигороддя самостійним, незалежним від Угорщини князівством.

Саме в Лугоші виникли перші на території Румунії політичні організації («Constitutia»). Стан тутешньої духовної сфери дозволив зберегти тут українство до наших днів, причому в повній ізоляції від основного етнічного масиву. Румуни довго приховували цей феномен, не знав про нього навіть В. Гнатюк, він став відомий у XX ст., коли у 1944 р. жителі Лугоша і солдати III Українського фронту розмовляли на одній мові.

Румуни постаралися максимально обмежити рамки українського анклаву, відкривши українські школи лише в Лугоші, Зорілі, Старій Черешні, Копачелах, Корнуцелах, Кричеві, Святому Миколаші, Новій Черешні та деяких інших селах, хоча українці тут живуть і в Карансебеші, Тимишоарі, Хунедоарі, Хацегу та ін. Ще одна своєрідна етнічна група «подуренів» — лісовиків проживає в горах Поляни Руської (Гелар, Лунка, Бетрин, Чербел, Мунцел).

Як і належить українцям, край цей відзначається не тільки високим рівнем духовності (греко-католицьке єпископство тут діє з 1787 р.), а й співучістю. У селі Кизетеу самодіяльний хор безперервно існує від 1857 р. Село Бо-

рлова своїм ансамблем пісні і танцю прославилося не тільки в Румунії, а й далеко за її межами.

З цієї землі походить композитор Іон Віду, знаменитий тенор Траян Грозевеску, такі відомі письменники як Іоне Славич, Іван Попович та Віктор Деламарина.

В Лугоші відкрито Музей етнографії, але матеріали про українців тут є лише з часів Австро-Угорської імперії, а от експозиції українства часів середньовіччя, історичного періоду, коли в Сату-Миколауші проповідував святий Миколай, відсутні.

Феномен Лугоша, цей наш загублений світ, релікт навіть не Давньої, а Найдавнішої Русі, і тому він потребує надзвичайно ретельного вивчення. На нашу історичну науку тут ще чекають неймовірно важливі за своїм значенням, справді фундаментальні відкриття.

Література: 3; 4; 5; 6; 7; 9; 10; 12; 13; 14; 16; 17; 18; 19; 28; 37; 43; 47; 49.

Лукавець

Лукавець (Lucacesty) — село на Сучавщині, де народився видатний український політичний діяч на Буковині барон Микола Василько (1868–1924).

Свою політичну діяльність він розпочав як депутат Буковинського сейму і Віденського парламенту. Був засновником багатьох українських навчальних закладів, зокрема гімназії у Вижниці. В часи визвольних змагань був членом Української Національної Ради ЗУНР, організатором Гуцульсько-Буковинського куреня, послом до Австрії, Швейцарії та Німеччини.

Література: 2; 9; 16.

Маріцея

Маріцея (Mariceja) — давнє українське село, яке відзначалося надзвичайним патріотизмом і століттями чинило впертий опір спробам румунізації, в т.ч. і з боку православної церкви. Особливо затятим румунізатором був місцевий піп Боднареску, хоч сам походив з давньоруського роду Боднарів. Подібну ганебну функцію денаціона-

лізації православна церква виконувала і в Румунії, і в Російській імперії, і в Угорщині та Словаччині (там їх називали мадяронами).

Це діялось не тільки в їх власних, шкурних інтересах, через кар'єризм чи угодовство перед владою, це було одним з наслідків закону етнічного заперечення, який у середовищі східного і західного українства діятиме ще до повного його вичерпання. Найбільш бридких, параноїдальних форм це набуло на сході України, і якщо через 50–90 років ситуація не зміниться, можна буде констатувати тріумф малоросійства.

На заході рівень національної свідомості завжди був вищим, принаймні тут, у Маріцеї антиукраїнська акція не мала успіху, люди вперто трималися своєї рідної мови, і румунський уряд був змушений відкрити в селі українську школу.

Література: 2.

Мірослау

Мірослау (Miroslau) — село в 2 км на північ від міста Аюд, де відбулася вирішальна битва Михайла Бравула (Хороброго) з угорськими та німецькими повстанцями. Над річкою Маруша запорозькі козаки займали правий фланг військ господаря. Угорці були незадоволені посиленням православ'я на території Семигороддя, але в цій битві Михайла зрадили не тільки католик генерал Баста, а й наші козаки, які до цієї битви підтримували господаря Румунії і забезпечили йому блискучі перемоги над усіма ворогами.

Чому так сталося, достеменно невідомо: чи то через трагічний перебіг битви (за історичними документами, тут загинуло близько 10 тис. волохів і козаків), чи в цьому був певний політичний розрахунок і небажання об'єднання України з Румунією (саме такі плани були у Михайла Хороброго), чи то мав місце елементарний підкуп з боку Яна Замойського, який і спровокував повстання німців та угорців.

До честі українського козацтва, чотири запорожці все ж таки залишилися вірними господарю, саме вони врятували йому життя, затримавши противника, поки він

не переправився через Марушу.

Література: 9; 16; 26; 28.

Міхайлени

Міхайлени (Mihajleny) — давнє українське місто на півночі Молдови, яке займає особливе місце в історії революційного руху в Галичині.

Перші революційні організації в Румунії виникли на етнічно руських землях, в Лугоші і Клужі. Вони ставили за мету об'єднання не з румунською Волощиною, а з українською Галичиною.

У Міхайленах, як і в сусідніх Ботошанах, у 1836 р. виникла підпільна революційна організація, яка також прагнула об'єднання Буковини з Галичиною та створення незалежної держави. В цю організацію входили не тільки місцеві українці, а й ті, що служили в Перемишлі і мали завдання одночасно з виступами на Буковині підняти там повстання.

Виступ в Перемишлі відбувся, але його керівники (Добрянський і Добрасинович) були заарештовані. Після цього діяльність організації в Міхайленах була припинена, і австрійцям так і не вдалося дізнатися, хто очолював та входив до неї (є припущення, що в їх числі був відомий історик Лелевель).

І в наступні роки це місто було базою для галицьких і польських повстанців. Певний час тут жили Галина Пустовойтова (дружина генерала Домбровського) і Степан Бобровський. У 1863 р. тут з'явився Мінковський, якого польська лівиця призначила «Військовим начальником Русі». Наслідуючи М. Чайковського, він планував створити тут козацький легіон для походу в Україну, але, на вимогу Росії, румунська влада вислала його до Туреччини.

Місто оточене українськими селами (Синівці, Калінці, Негостинне, Балківці, Святий Онуфрій та ін.). Українські школи діяли тут до сер. 80-х рр. ХХ ст.

Література: 2; 9; 29.

Могошешти

Могошешти (Mogosesty) — українське село на Сучавщині, яке в давньоруські часи називалося Байраки. Тут збереглася пам'ятка української архітектури XVII ст. — церква Різдва Пресвятої Богородиці (1646 р.).

Література: 2; 16.

Могошоая

Могошоая (Mogosoia) — столиця сільськогосподарського та найбільш консервативного регіону Румунії, який називається Олтенія (від річки Олти). Затурканість його жителів була притчею во язицех (за свідченнями сучасників, новобранці з Олтенії часом навіть не знали своїх прізвищ). Саме тому їх набирали в поліцію та жандармерію, де вимагалася не мужність і відвага, а абсолютна покора вищому командуванню. Полки, сформовані з олтенців, кидали на придушення повстання в рідних селах, і вони не замислюючись виконували накази. Під час цих подій і відзначився лейтенант Антонеску, який, захопивши владу в Румунії, саме з олтенців формував свої найбільш надійні полки, які він назвав «Доробанц» (вони були знищені радянською армією під час наступу у 1943 р. в Донбасі).

Могошоая славиться палацом господаря Бринковяну, в якому розміщена одна з найкращих в Румунії картинних галерей.

Література: 9; 16; 20; 28.

Надбанья

Надбанья (Nadbania) — містечко на Марморощині, де у 1944 р. базувалася диверсійна група майора Декана. Вона складалася переважно із закарпатських українців, бо румуни та угорці беззастережно підтримували фашистський режим. Втрати були величезні (більшість членів цієї групи похована на цвинтарі біля місцевої лікарні), а результат, як визнав Декан, був мізерний. Група

таки дочекалася приходу радянських військ, а після цього пропав безвісти Іван Лебович, і доля його невідома донині.

У Надбаньї є багато вілл, які до початку світової війни понабудували румунські олігархи.

Література: 8; 16; 25; 28.

Негостинне

Негостинне (Nehostyna) — давнє українське село, відоме ще з XV ст. Як і навколишні села, вирізнялося високим рівнем національної свідомості. Перед війною тут діяла читальня «Руської Бесіди».

Література: 2; 10.

Нушфелеу

Нушфелеу (Nusfeleu) — село в Семигородді, біля Орадеї, де археологи виявили давньоруські поховання VIII ст. Подібні кургани виявлені і в Прикарпатті, що підтверджує належність тутешніх мешканців до руських племен і належність Трансільванії до історичних руських земель.

Подібний археологічний матеріал виявлений також у Сомешанах, водночас знайдено сліди присутності тут аварів, тому історики вважають, що йдеться про часи близько 680 р., коли в Угорщині та Семигородді панували авари, які змусили русинів емігрувати на північ.

Література: 9; 10.

Нямц

Нямц (Neamt) — ця назва німецького походження: німці на поч. XIII ст. заснували тут замок. Після 1243 р. хрестоносці звідси пішли, а місто Нямц разом з сусідніми Яссами утворило лінію кордону розселення в Молдові русинів.

З Нямцем пов'язана одна з найтрагічніших сторінок історії українства на цих землях: у 1689 р. поляки схопили тут дружину Тимоша Хмельницького Роксанду і вирі-

зали усю її родину.

Після загибелі свого чоловіка в Сучаві у 1653 р., Роксанда опинилася фактично без засобів до існування і, знаючи, що родині Хмельницького не дадуть спокою ні турки, ні поляки, просила російського царя Олексія Михайловича оселити її на Лівобережжі, передавши у володіння 3 села, якими колись володів гетьман. Але і для царя Хмельницькі не були бажаними особами, і Роксанду повернули назад до Молдови, де вона поневірялася по монастирях, позичаючи гроші на харчування.

Так, ніби змовившись, турки, росіяни і поляки не дали вижити і закріпитися в Молдові цій українській династії.

Література: 44; 48; 52.

Одобешт

Одобешт (Odobest) — місто біля Галацу, де Серет впадає в Дунай і де віддавна виробляли так зване «жовте» вино, яке користувалося величезним попитом серед галицької шляхти. Воно було настільки коштовним, що його возили в бочках під пильною охороною козаків, а тому навіть купців, які торгували цим вином, також називали «козаками». Відтоді у місті є Козацька вулиця і церква, яку и народі також називають козацькою.

Література: 16; 28.

Оравиця

Оравиця (Oravica) — батьківщина Олекси Бірке, дослідника фольклору українців Лугоша. У 1817 р. тут відкрили перший в Румунії театр, в якому працював суфлером Михайло Емінович.

Гірництвом тут почали займатися ще з римських часів, і русини навчилися цій справі саме в Оравиці.

Література: 9; 16; 28; 47.

Орадя

Орадя (Oradea) — місто в Семигородді, біля Арада,

яке римляни називали *Ulpianum*, а в руські часи, після його відродження в XI ст., — Великий Варадин.

Тут похований син Бели I, угорський король Владислав I (Ласло) Святий, роки правління якого вважають періодом найвищого розквіту православ'я в Угорщині. Хоча його батько був ревним католиком (на відміну від свого брата Андрія I, він утік не до Києва, а в Польщу, де одружився з донькою Мешка II Риксою), Владислав (1040–1095) толерантно ставився до русинів, одну із своїх дочок видав заміж за руського князя Ярослава. Цю прихильність до русинства можна пояснити не тільки повагою до православ'я, а й родовими коренями: після загибелі єдиного сина Стефана Святого (королевича Імре) чоловіча, угорська, лінія роду Арпадів припинилася, і на трон, за підтримки Києва, сіла жіноча лінія цього роду, яка бере свій початок від руської Білої Княгині, яка походила з Марморощини.

Владислав збудував тут замок, руїни якого можна оглянути, а також заснував єпископство. В цьому замку у 1395 р. померла угорська королева Марія. З документів відомо, що вона часто відвідувала Семигороддя і, на відміну від багатьох своїх попередників, була обізнана з етнічним складом цих земель. У грамоті, яку вона надала Хунаді, цих князів названо руськими. Варадин був руським містом не тільки за назвою, а й по суті: русини тут згадуються з 1217 р., і володіли цим містом переважно князі руського походження (як-от Гаврило Бетлен).

Руська громада в місті проіснувала до сер. XIX ст. Тут у 1807 р. видав фундаментальну працю «*Carmen hungarogum*» видатний український філософ та етнограф, член-кореспондент Угорської академії наук Василь Довнович (1783–1849), відомий українцям як автор популярної в народі пісні «Заспівай мені, зозуленько».

В місцевій гімназії вчився Петро Лодій, а також один з перших істориків Угорської Русі М. Лучкай, «Історія карпатських русинів» якого, видана у 1843 р., не втратила своєї актуальності донині (справжнє прізвище історика — Поп, а Лучкай — назва італійського міста, де він після навчання працював приватним вихователем).

Тут викладав теологію ще один український історик Угорської Русі Антін Сигнарович (1831–1904), і хоча його

праці не менш вартісні, ніж праці Лучкая (Сигнарович працював в Лелеському архіві — єдиному, де збереглися історичні документи про русинів Угорщини та Румунії), але вони досі не надруковані.

У Великому Варадині сформувався світогляд Адольфа Добрянського (1817–1907), який першим виступив з політичною програмою самостійності Угорської Русі разом з Галичиною. У Пряшеві він формував загони русинів для боротьби з угорськими повстанцями, вів переговори про спільні дії з румунами проти Угорщини. Відень спочатку сприяв його діяльності, але після поразки угорської революції, у 1882 р., Добрянського навіть засудили у Львові і вислали до Інсбрука, де він помер у 1907 р.

Австрійці тоді зрозуміли, що слов'янізація краю може принести їм значно більше неприємностей, ніж мадяризація і пішли на угоду з переможеними угорцями. Вже через кілька десятиріч Великий Варадин перетворився на угорський Варад, а у 1919 р. румунам вже не було ко-го тут денационалізувати, бо русини на той час вже були змадяризовані.

Література: 1; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 13; 14; 16; 28; 47.

Орадея-Маре

Орадея-Маре (Oradia-Mare) — від 1920 р. тут містився табір інтернованих вояків УГА.

Література: 2; 9.

Орастія

Орастія (Orastie) — місто біля Хунедоари, що на річці Орос (Руській) і в перекладі з угорської називається Руське (як і увесь цей регіон між Лугашом та Білгородом). Поруч була розташована столиця колишньої Дакії Сармісегетура, і це ще один доказ того, чому в часи середньовіччя русинів називали ще даками і сарматами.

Після аварського та угорського нашестя місто відновлювали вже не русини, а німці, які у 1224 р., в числі 7 інших міст Трансільванії, отримали для Орастії привілей від угорського короля Андрія II, і з того часу ця земля і

зветься Семигороддям.

Як і в багатьох інших містах Семигороддя, в Орастії протягом XVI ст. діяла друкарня, яка друкувала книжки церковнослов'янською мовою в її українському варіанті, а для румунів вона пам'ятна тим, що у 1588 р. руські майстри надрукували «Палію» — одну з перших книжок румунською мовою (але не латинкою, а кирилицею).

Література: 16; 28.

Пашкани

Пашкани (Paskany) — містечко на півночі Молдови, де у 1888 р. народився відомий румунський письменник Михайло Садовяну. Основною тематикою його творчості було селянство цього регіону, яке переважно складалося з українців. Певною мірою Садовяну можна вважати українським письменником, бо свою літературну манеру він запозичив у літописця Івана Некулича. Не дивно, що румунська правляча еліта його ігнорувала і замовчувала, а комуністи, навпаки, мало не канонізували, зробивши його Президентом Великих Національних зборів та головою Спілки румунських письменників.

Садовяну — ще один приклад закономірності: найбільше видатних особистостей Румунії походить з колишніх руських земель, і в цьому є глибокий діалектичний зміст.

Література: 9; 16; 28; 47.

Плоєшти

Плоєшти (Ploesti) — місто на півночі від Бухареста. Тут у 1600 р., маючи лише 4 тис. козаків, свою чергову блискучу перемогу над противником отримав отаман Самійло Кішка.

В Європі це місто стало відомим на поч. XX ст., коли поруч відкрили значні поклади нафти.

Біля Плоєшт, у Дофтонах, румуни збудували обладнану за останнім словом техніки в'язницю, в який тримали переважно українських патріотів.

Література: 2; 16; 28.

Плумбуїта

Плумбуїта (Plumbuita) — монастир біля Бухареста, де працював український друкар Лаврентій, його книги поширювалися на території Марморощини.

Література: 9.

Прейжмер

Прейжмер (Prejmer) — величезний замок на півночі від Брашова, який має 275 залів та кімнат. Тут навіть церква була пристосована для оборони: її стіни досягали висоти 12 м, а їх товщина — 4 м. Подібні церкви будували і в Україні, можливо, ті самі архітектори.

Література: 16; 28.

Пришниця

Пришниця (Prysznica) — курорт у Добруджі, який заснував у сер. XIX ст. український лікар Шишко.

Література: 16; 28.

Путна

Путна (Putna) — на думку деяких вчених, ця місцевість на Буковині від часів татаро-монгольської напали стала епіцентром розвитку культури й формування українства загалом: саме у тутешньому монастирі отців василіан зберігається «Євангеліє» XIII ст., в якому славіст Е. Калужняцький виявив найбільше елементів майбутньої української мови. В умовах окупації українських земель і майже повного спустошення Лівобережжя, Карпати у XIII ст. залишилися єдиним острівцем стабільності та розвитку, куди не досягала рука Орди.

Путна набула значення духовного центру русинства завдяки воєводам Богдану та Івану Драгошу, які переселилися сюди зі своїми боярами з території Угорщини (в Угорщині також є місто з подібною назвою). Разом з ними прийшли сюди літературна мова, писемність, давньору-

ський суспільний лад (князь, бояри, воєводи, жупани, отроки і т.д.). З того часу в Молдові почали вести урядову документацію, писати листи та універсали давньорумунською мовою в українському варіанті, і ця мова панувала до XVIII ст., поки уся церковна література та літургія не були переведені на румунську мову. Саме тому на історію Румунії до XVIII ст. не можна дивитися лише як на суто румунське явище: в багатьох аспектах вона була українською.

Монастир в Путні був заснований у 1466 р. молдовським господарем Стефаном Великим, якого й поховали тут. З часів Драгоша Путна вже мала певні традиції духовної столиці: саме тут були написані літописи («Летопись со времен когда волей божьей началась Земля Молдавская», «Хроніку Макарія», «Хроніку Ефтімія», «Хроніку Азарія», «Поучения Басараба» та ін.), були поховані молдовські господарі Стефан Великий і Богдан Одноокий. Тут народилася перша в історії українства історична пісня «Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш?». Усе це ставить Путну і регіон навколо неї (Сучавиця, Гура-Гумора, Серет, Воронеж, Драгомирна, Пробота, Ботошани, Дорохой) на вершину розвитку української культури XIII–XV ст. Характерно, що усі ці поселення містяться на півночі від лінії Ясси–Нямц, що співпадає з кордоном розселення руського етносу в XV ст.

Нині румунська влада проголосила Путну стовідсотково румунським селом, забувши про тутешніх Іванюків, Вусатюків, Солонюків, Поповичів, Писарюків, Боднарів та ін. В сусідній Сучавиці та Арджелах українські школи ще діяли кілька десятків років тому.

Література: 1; 2; 4; 5; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 28; 30; 33; 37; 40; 41; 43; 44; 47.

Радец

Радец (Radec) — найбільше свого часу руське місто на Буковині, яке можна вважати попередником Чернівців. До 1241 р. воно належало Галицько-Волинському князівству, називалося Радівці і було, разом із Серетом, важливим адміністративним центром князівства, яке заснував у 1359 році Богдан (правл. 1359–1365). Тут були

поховані Богдан I та його наступники — Ляцько, Роман, Стефан II, Петро II, Богдан II.

Це князівство виникло як суто руське (тому місто входило у 1370 р. до «Списку руських міст далеких і близьких»), але з впливом волохів поступово трансформувалося у молдовське, тобто русько-волоське. Тут протікали процеси, подібні процесам у Литовському князівстві, коли більшість населення держави становили русини, панувала їх мова, віра і культура, верхівку правлячої еліти утворювала переважно знать руського походження, але на певному етапі політичного розвитку асиміляційні процеси повернули не на користь русинів, і молдовське перетворилося на румунське. Це, однак, сталося лише у XIX ст., тимчасом як литовці звільнилися від руського впливу ще у XVII ст.

До 1782 р. в Радівцях існувало православне єпископство, а церква походить з XIV ст.

І нині це є регіон українського фольклору. Туристи в горах захоплюються трембітами, які тут називаються бучмами. Не дивно, що ЦК КПУ у 1945 р. планував приєднати увесь цей район з 90-тисячним населенням до України, але Москва не дозволила, і тому Чернівецька область, яку створили, власне, для того, щоб приєднати до неї Південну Буковину, так і залишилася найменшою в Україні.

Література: 2; 16; 28; 30; 40; 41.

Радна

Радна (Radna) — найбільш східне місто Марморощини, яке в давньоруські часи називалося Родна. На поч. XIV ст. воно належало князю Драгошу і після переходу його на протилежний бік Карпат передало свою назву буковинським Радівцям.

В Угорщині це місто було центром Радненської землі, до якої входила також Бистриця. Ця земля мала особливий статус, бо була найбільш віддаленою від столиці і в угорських королів не доходили до неї руки. Силою угорці так її і не підкорили, руські князі панували тут на правах васалів Галицько-Волинського князівства. Тому в 1238 р., після розгрому під Ярославом, саме сюди втік

галицький князь Ростислав Михайлович, остаточно поступившись трон у Галичі Данилу Галицькому.

У 1243 р., скориставшись послабленням Русі після татаро-монгольської навали, угорські королі приєднали Радну до своїх земель, але, враховуючи руський склад її населення, передали в управління Ростиславу Михайловичу, який правив тут до 1261 р. Він збільшив руський склад населення не тільки цієї землі, а й цілої Марморощини, переселивши сюди вихідців з Поділля, Галичини і Чернігівщини.

Наступ на володіння руських князів повів після смерті останнього з Арпадів король Анжуйської династії Карл Роберт, якому вже не вистачало землі для роздачі своїм французам, італійцям і німцям. Землі Драгоша, а отже і Радного стали його жертвою в числі останніх, у 1324 р.

Література: 2; 16; 25; 28; 40; 41.

Реусени

Реусени (Reuseny) — стародавнє українське село на Сучавщині, біля Ботошан, автентичною назвою якого є Русина. З тих часів збереглася руська церква з унікальним іконостасом.

Література: 2; 16.

Ругіноаша

Ругіноаша (Ruginoasa) — маєток біля Тиргу-Нямца першого правителя об'єднаної Румунії Олександра Кузи, де він був похований.

До свого обрання на цей посту 1859 р. Куза покладався переважно на загони українського козацтва, сформовані Михайлом Чайковським в Добруджі, а коли Румунія вже існувала як держава, вирішив, що вже не потребує їхньої допомоги, і потурбувався про їх виведення на територію Туреччини. Однак, Куза не зміг створити румунську армію, чю роль виконували козаки Чайковського. Залишившись без їх підтримки, він скоро став жертвою заколоту пронимецьки налаштованих офіцерів, які скинули його і посадили на румунський трон короля-нім-

ця. Куза утік до Львова, але дорогою, в Карпатах, сильно застудився і помер.

Тим не менш, Куза до 1859 р. тісно співпрацював з Чайковським і був не проти того, щоб Румунія, ставши незалежною, перетворилася на основний плацдарм боротьби за звільнення України.

Румунські історики замовчують ту роль, яку відіграв у становленні румунської держави Михайло Чайковський, який, можна сказати, був автором цієї геополітичної ідеї. Він не тільки звільнив Бухарест і став першим його губернатором, а й сформував перші румунські адміністративні органи, поліцію, фактично, був першим головнокомандувачем її збройних сил, адже, крім його полків українського козацтва, Румунія тоді нічого свого не мала.

Література: 16; 31.

Рус

Рус (Rus) — ця назва походить від замку Рус, який у XV ст. тут, на заході від Деї, збудували місцеві селяни-русини для захисту від турків. Місце з подібною назвою в Румунії є багато (Русберг, Русгольц, Реусмаркт, Реусдорф, Реусени, Руська Поляна, гора Рус, Оросфая, Оросмежо, Оросфальва, Оросвар та ін.), які показують місця первісного розселення русинів.

Замок Рус спорудили звичайні селяни, тимчасом як у Європі замки будували виключно феодали. Цей замок свідчить про майстерність її будівельників, їх ґрунтовні знання в архітектурі та інженерній справі.

Література: 16.

Римнік

Римнік (Rymnikul) — містечко біля Фокшан, де 11 вересня 1789 р. відбулася одна з найгучніших битв російсько-турецьких воєн XVIII ст. Її героєм став полковник Стародубівського карабінерського полку Михайло Миклашевський, який на початку битви захопив турецьку гарматну батарею і тим самим забезпечив перемогу російського війська. В битві відзначилися також українці Гудович, Значко-Яворський, Домонтович, Модзалевсь-

кий, Худорба, та прославився лише Суворов.

Це було так принизливо, що Миклашевський написав Суворову різкого листа, а Степан Худорба покинув імперську армію і написав «Історію України», де довів, що «слава російської зброї» є штучно роздутою, бо від 1654 р. ця зброя фактично перебувала в українських руках. Багато років його «Історія» таємно ходила по руках, аж поки не пропала безслідно.

Література: 9, 16.

Сала-Маре

Сала-Маре (Sala Mare) — містечко біля Ботошан, з якого походять кілька видатних особистостей українського походження.

Тут народився один з перших наших професорів права Діонісій Боржицький (1806–1853), який викладав в університетах Будапешта та Братислави і був полум'яним прихильником ідей Адама Сміта.

Звідси походить професор Григоріанського хоралу в Римі, а згодом консерваторії в Братиславі Йосип Петрович Головатий (1898–1966). Він досліджував слов'янську музику, був організатором католицького скаутінгу.

Література: 47.

Сату-Маре

Сату-Маре (Saty Mare) — колишня столиця угорської частини Марморощини. Перша згадка про місто (як про село: у перекладі ця назва і означає «Велике Село») походить з 1459 року, отже у цей період угорці почали осідати на Марморощині. Історичною столицею краю був руський Сигет, тож Сату-Маре перебував в тіні, і на перший план його почали висувати лише з 1867 р. В 1711 р. барон Ш. Карой, без згоди семигородського князя Ракоци, підписав тут, у домі Вічей, капітуляцію перед Габсбургами, і для Угорської Русі настали чорні часи: австрійці наклали на русинів, які були основною рушійною силою визвольної боротьби, величезні податки і почали штучно гальмувати розвиток цього краю.

У Сату-Маре народився художник Кароль Поп, автор відомих картин з місцевого побуту «Кінний ярмарок», «Чабан», «Старий ринок».

Сату-Маре — останнє місто на території Румунії, яке звільнили у 1944 р. радянські війська. На цій землі загинуло 286 тис. солдатів і офіцерів радянської армії, більшість яких були українцями (дивізії, які звільняли Румунію від фашистів, формувалися на території України). Місто не було зруйноване під час війни, тут збереглися барокові кам'яниці XVIII ст. (прикметно, що майже усі міста на історичних західних руських землях були збережені, тимчасом як польськими, угорськими, румунськими, а тим більше німецькими містами радянське командування не надто переймалося: певно, був план включення колишньої Західної Русі до складу СРСР, але потім його переглянули, бо зробили ставку на створення держав-сателітів СРСР).

Література: 16; 28.

Себеш

Себеш (Sebesz) — місто біля Альба Юлії, в Семигородді. Заснували його в XII ст. бойківські переселенці з Саксонії і назвали Сас-Себеш. Саме тут русини вперше ознайомилися з європейськими традиціями геральдики, генеалогії і саме тому найдавніший руський герб називався Сас (орел). Багато Сасів згодом переселилися в Галичину, цей герб об'єднує найбільшу кількість родів.

У Себеші в 1540 р. помер останній угорський король Іван Запольський (1487–1540), залишивши після себе малолітнього сина Сигізмунда (Запольський був родом з лемківського Списького Граду). Турки хотіли перетворити всю Угорщину разом із Семигороддям на свою провінцію, але Роксолана умовила султана виділити давні руські землі в окреме князівство, і Сигізмунд стан першим семигородським князем.

У цьому місті діяла руська друкарня (в сер. XVI ст. німці вигнали руських друкарів з Брашова, і вони перебралися сюди). Однак, і в Себеші вдалося надрукувати тільки «Сборник».

У Себеші народився Михайло Панкрат (1631–1690),

який вчився у Відні та Нюрнберзі і став одним з перших професійних істориків і юристів українського походження. Довший час він викладав в Пряшеві, потім повернувся на рідну землю і став ректором євангелістського коледжу в сусідньому Сібіу. Михайло написав 8 підручників з права, а на Пряшівщині видав у 1668 р. «Tractatus historico-politico-uridicus».

Література: 16; 28; 47.

Серет

Серет (Seret) — тут можна оглянути руїни замку XI ст. — найдавнішої архітектурної пам'ятки часів Київської Русі на Буковині.

На горі Саска є руїни ще одною замку, який, за переказами, збудували на поч. XIII ст. переселенці з Саксонії. Ця легенда заснована на історичних фактах, адже замок подібний на фортецю в Пьятра-Нямц, яку збудували німці. Як і в Саксонії, тут було русько-німецьке протистояння, але татаро-монгольська навала знищила матеріальну культуру цих земель до 1243 р., тож їх історія після смерті останнього бирладського князя Ростислава практично невідома.

Напад Орди на ціле століття затримав розвиток України, зокрема Буковини, адже величезні маси населення залишили ці родючі землі і пішли в гори. Відродження цих земель почалося після переселення сюди з Марморощини князя Драгоша, який передав владу Богдану, а той Ляцьку.

Саме з Ляцьком тісно пов'язана історія Серету.

Ляцьким його прозвали не тому, що він був поляком (його предки називалися Богдан та Іван), а тому, що перейшов у католицизм і підтримував прагнення Казимира Великого приєднати до Польщі Галичину, Поділля і Буковину. Тому в православних Радівцях і Путні йому було некомфортно, і у 1365 р. він переніс столицю Молдовського князівства в Серет. Ці роки (1365–1391) були роками інтенсивної розбудови та розквіту міста. Тут збудували костел, Трисвятительську церкву, князівський палац, оборонні споруди.

Хоча православні підняли страшний ґвалт і «рятува-

ти» місто та його мешканців приїхали священники аж із Галичини (столицю після смерті Ляцька у 1391 р. перенесли до Сучави), Серет так і залишився центром католицтва та греко-католицької віри на Буковині. Коли цей край відійшов до Румунії, тут у 20–30-ті рр. ХХ ст. було греко-католицьке єпископство (єпископ К. Злепко).

Якщо католицтво несло загрозу денаціоналізації, то греко-католицька віра сприяла збереженню українства, тож регіон Серета став одним з найбільш національно свідомих, і австрійська влада у 1899 р. була змушена дозволити викладання у німецькій гімназії української мови (викладачі Яричевський, Домбровський та Злепко). В місті діяла філія «Руської Бесіди» та «Української школи», бурса.

Серет дав Україні багато свідомих українців, як-от активний учасник україно-польської війни, полковник УГА Антін Варивода (1869–1936).

Румунські комуністи також були змушені спочатку рахуватися з українським характером цього регіону. Протягом 1945–1956 рр. тут працювала українська гімназія, а також педагогічна школа. Українські школи були в усіх навколишніх селах — Балківцях, Негостинному, Щербівцях, Гропане. Однак, скориставшись подіями 1956 р. в СРСР (засудження культу особи Сталіна), румуни своєрідно провели «десталінізацію», перетворивши її у деукраїнізацію, і ці навчальні заклади були ліквідовані.

У 1945 р. Серетський район з 65-тисячним населенням планували приєднати до Чернівецької області, бо навіть українські комуністи розуміли, що на практиці означатиме «інтернаціоналізм» по-румунськи: повна денаціоналізація і уведення усіх національних меншин до складу титульної нації. Москва занепокоїлась: приєднання усіх українських історичних земель до України перетворювало її у надпотужну республіку та головного конкурента Росії не тільки з точки зору економіки, а й геополітики та демографії. За допомогою своїх сателітів, Кремлю вдалося якщо не остаточно вирішити «українське питання», то, принаймні, зняти його гостроту. Румунія не наважилася діяти так радикально, як це зробили в Польщі та Угорщині, де з історії просто викинули поняття «Угорська Русь». Тому тут донині залишилися 4 анклави, де ще

проживають українці, але з кожним переписом населення число українців невпинно зменшується, бо життєві обставини просто змушують їх записувати себе румунами.

Можливо, тільки зі вступом Румуни до ЄС, де вимагають дотримуватися прав національних меншин, цей процес буде пригальмований, і румунський уряд дасть відповідь на запитання: куди в мирний час поділися сотні тисяч громадян — не румун?

Література: 1; 2; 4; 5; 7; 9; 10; 12; 14; 15; 16; 18; 19; 28; 30; 33; 37; 43; 44; 51.

Сигет

Сигет (Sygetul) — від давньоруських часів це столиця Марморощини, саме ця давньоукраїнська назва записана в грамоті князя Драга монастирю в Грушеві.

Цю землю наші предки колонізували в числі перших, коли були ще проторусинами (словенами, чи склавинами). На шляху свого просування з Прабатьківщини в районі Букових гір в Угорщині вони залишили назви на кшталт Ша-рос, Мо-рос, Ко-рос.

Разом з Лугошом ця земля є колискою руського православ'я. У 325 р. на Нікейському соборі уся Дакія, до якої тоді належала Марморощина, була передана під юрисдикцію Константинопольського патріарха, тож традиція православ'я тут є одвічною (про монастир Іоанна Предтечі, наприклад, є відомості з XI ст.).

Склавини трансформувалися в русинів у V–VI ст., а назва «Маром-орос» (Русь над Маросою) з'явилася в кінці IX ст., коли ці землі захопив моравський князь Святополк. Десь тут пролягав кордон Великої Моравії.

У спрощеному варіанті історії Центральної Європи говориться, що після Моравії ці землі перейшли в руки угорців, а після розвалу Австро-Угорської імперії їх захопила Румунія. Насправді угорці майже 300 років володіли лише незначною частиною Марморощини на крайньому заході, і то лише тому, що син Арпада Золтан одружився з дочкою місцевого руського князя Меня. Далі Сатмара (Сату-Маре) угорці не могли просунути дуже довго, і практично уся Марморощина від Сигета до Радного аж до 1243 р. належала Києву, а згодом Галицько-Волинському

князівству (Руський літопис під 996 р. свідчить про існування спільного кордону між володіннями Стефана Святого та Володимира Великого, також є свідчення про те, що до 1306 р. кордони Галичини досягали сучасної Бані Родної).

Встановити контроль над цією давньоруською землею угорцям вдалося лише завдяки німцям. У 1205 р. відбувся Хрестовий похід сюди, і ці землі потрапили під юрисдикцію Тевтонського ордену.

Незабаром Андрій II відмовився від «послуг» хрестоносців, зрозумівши, що через кілька десятків років вони проковтнуть не тільки Марморощину, а й цілу Угорщину. Потім край спустошили татари, і Бела IV знову посадив тут руського князя (Ростислава Михайловича), якому передав усю Марморощину аж до самого Радного.

Тим, що ця земля залишилася українською аж донині, значною мірою вона завдячує руській панівній еліті. Величезну роль у збереженні українства на заході, в т.ч. на Марморощині, відіграла дочка Ростислава Михайловича Кунгута, яка у 1261 р. стала чеською королевою. Вона народилася в Угорській Русі, її син Вацлав II погодився на те, щоб Лев Данилович повернув більшу частину руських земель на заході у володіння Галицько-Волинського князівства. У 1281–1306 рр. уся Марморощина, Закарпаття і Східна Словаччина знову були під юрисдикцією Русі, а у 1306 р. новий угорський король Карл Роберт розпочав боротьбу за їх повернення до складу Угорщини. Він розбив поодинці князя Абовця (певно, це спотворена угорська назва князів Лаборців), Петра Петровича, Петра Порошенка і у 1323–1324 рр. місцевого мармороського князя Драгоша та Богдана. Галичина тоді занепадала і не могла допомогти своїм братам за Карпатами.

Марморощина остаточно стала складовою частиною Угорщини. Тоді величезна кількість руських шляхетських родів залишила цю територію (лише Даниловичі перейшли на протилежний бік Карпат ще в часи Данила Галицького). Богдан з боярами пішов до Молдови, Тарновські та численні Саси (близько 600 родин) подалися до Галичини, Фірлеї, Фредри, Кміти і Потоцькі з Шариського Потоку — до Польщі. Марморощину покинули не тільки шляхтичі, а й багато простого люду, особливо ремісники,

що займалися гірничою справою.

Саме тут у 1247 р. дочка Бели IV, польська королева Кінга набирала фахівців на роботи на соляних шахтах Велички, Тарнова і Бохні (одну з найперших шахт там заклала родина Даниловичів). Існує легенда, що гірники викопали в шахті у Польщі обручку, яку Кінга загубила, оглядаючи соляні шахти в Марморощі. Можливо, цю легенду вигадали самі гірники, тішачи себе ілюзією, що ці землі становлять одне ціле і вони тут не на чужині, а вдома.

Вже в кінці XIV ст. Марморощина знову потрапила під управління руського князя — Федора Кориятовича, який переселив сюди десятки тисяч вихідців з Поділля і, як твердять літописи, заснував на Марморощині 300 руських поселень.

Не прагнули дерусифікувати Марморощину ні Владислав Варненський, син руської княгині Софії Ольшанської (навпаки, зрівняв у правах православне духовенство з католицьким), ні Матвій Корвін, родом з Руського Села, який таємно сповідував православ'я, ні, тим більше, Іван Запольський, родом з Лемківщини, який прагнув нейтралізувати панівне становище угорців в цій державі. Не були пасивними і місцеві руські шляхтичі, для яких боротьба за збереження своєї етнічної ідентичності вилилась у боротьбу за збереження православ'я. Найбільш активними серед них були Балиця і Драг (предок Драгоманова; Драгоманови, до речі, заснували Грушівський монастир). Уособленням національно-визвольного руху була діяльність опришка Степана Пинті (його загін нараховував 80 чол., тимчасом як навіть найбільші ватаги традиційно не перевищували 20 чол., чого було цілком достатньо для грабунку).

Румуни з'явилися на території Марморощини лише в 1517 р., коли, за повідомленням Молдовського літопису, угорський король Ласло II поселив тут «римлян, які хоч одружилися з угорками, не бажали приймати латинську віру». Зрозуміло, що йдеться про православних румунів, яких в цій державі трактували на рівні русинів і жодних привілеїв, а отже можливостей для своєї етнічної та культурної експансії вони не мали. У Сигеті румуни оселилися тільки у 1872 р.

Саме тому з усіх наших історичних земель українство на Марморощині збереглося найкраще. Це першим зауважив ще у сер. ХІХ ст. Я. Головацький, який досліджував етнічний склад цих земель і дійшов висновку, що українців тут не 84 тисячі, як твердить офіційна статистика у 1843 р., а не менше 100 тис. В Сигеті від 1833 р. працювала українська школа. Крім Головацького, тут жили і працювали такі видатні особистості, як С. Ольшавський, Г. Бутько, І. Блажовський-Мольнар, Г. Сабодаш. М. Тарасович, С. Андрухович, Г. Бізанц. Тут вчився видатний український філософ Василь Довнович (1783–1849). Оскільки українською мовою тоді нічого не друкували, то більшість його творів залишилася в рукописах («Погляд на етнографію як науку», «Про будову світу» та ін.). Він писав також вірші, можливо, це був останній латиномовний поет в нашій історії. У 1821 р. його обрали членом Угорської Академії наук.

Цей край виробив власну музикальну та художню школу, найвидатнішим представником якої був народний художник Симон Холлоші (1857–1918). Він жив у Виноградіві, і школа, яку він заснував, існує донині (див. Тихомиров А. Симон Холлоши и его русские ученики // Искусство. — 1957. — №8).

В околицях Сигета угорський композитор Бела Барток написав свою знамениту пісню «Дойна».

Український характер Марморощини дратував угорців, а згодом і румун, які прийшли сюди пізно і не залишили в історії цього краю помітного сліду. На противагу Сигету угорці у 1867 р. назвали столицею цього регіону Сатмар, де вони становили чисельну більшість.

Для українців столицею Марморощини завжди був і донині є Сигет. 18 грудня 1918 р. тут відбулися Народні Збори, які винесли ухвалу про приєднання Марморощини до України.

Коли в січні 1919 р. утворилася Гуцульська республіка, загони армії УГА на чолі із Денисом Михальським рушили з Коломиї на Сигет, і 15 січня 1919 р. в місті була встановлена українська влада.

Далі сталося те, що ніхто з української правлячої верхівки не передбачав: про свої претензії на Марморощину 17 січня 1919 р. заявила Румунія і також направи-

ла свої війська у Сигет.

Командування українськими збройними силами в Сигеті було заскочене таким розвитком подій, Михальський не мав інструкцій про боротьбу на два фронти одночасно проти Угорщини та Румунії і вирішив не чинити опору румунам. Поки українці чекали інструкцій від командування УГА, румуни, скориставшись чисельною перевагою, роззброїли їх загони, і сотні наших стрільців були інтерновані в таборах, які румуни передбачливо розмістили поза місцями компактного проживання українців, переважно в Деї.

Тоді, у 1919 р., ніхто не передбачав, що румунська присутність у Марморощині всерйоз і надовго, бо навіть у часи нетривалого правління румунського господаря Михайла Хороброго у 1600 р. ця земля була за межами його впливу.

Однак, Румунія мала союзника Францію, і на мирній конференції в Парижі держави-переможці у I Світовій війні, не зважаючи на історію та етнічний склад населення, вирішили справу на користь Румунії.

Українство Марморощини було приголомшене рішенням Антанти. Його політична діяльність активізувалася. Від 1920 р. у Сигеті діяла Руська Народна Рада на чолі із Михайлом Бращайко. У 1926 р. А. Сабо створив Руську партію, а від 1931 р. у Сигеті діяла також філія Української національної партії Румунії. Депутатами румунського парламенту Марморощина обирала українців, зокрема, О. Ільницького та Т. Бакотея. Провідником українства в Сигеті до 1939 р. був місцевий адвокат І. Одовічук.

Однак, незважаючи на високу політичну заангажованість та організованість, українцям не вдалося повернути ситуацію на свою користь, і Марморощина у 1939 р. не була приєднана до України, а знову опинилася в межах Угорщини. Українські комуністи на чолі із М. Хрущовим готували підґрунтя для приєднання українських історичних земель до складу України. У 1944 р. біля Сигета, на поляні Татаруе, висадила розвідувальна група Декана, яка складалася переважно із закарпатців, що володіли угорською і румунською мовами. З фашистами боролися переважно українці, а румуни лояльно ставилися до влади і доносили про діяльність українських підпіль-

них організацій та розвідників Декана. 25 квітня 1944 р. на подвір'ї сигетської тюрми були розстріляні 30 українців-підпільників (Гаврило Логойда, Михайло Дякун, Михайло Сірко, Микола Сокач та інші), які діяли у Хусті.

Зважаючи на участь Румунії у війні на боці фашистської Німеччини та на етнічний склад Марморощини і Південної Буковини, можна було ставити питання перед світовим співтовариством про повернення цих земель Україні.

Зимою 1945 р. у Сигеті була створена українська адміністрація. 4 лютого 1945 р. відбувся I з'їзд Народних комітетів Марморощини, який прийняв рішення клопотатись про включення цього краю до складу УРСР. Подібні збори відбулися в усіх українських селах, було зібрано 40 тис. підписів мешканців Марморощини.

Це не було витвором радянської партійної номенклатури (навпаки, уповноважений контрольної комісії майор Захарченко, маючи певні інструкції з Москви, всіляко протидіяв цьому). З історії Марморощини і Семигороддя ми знаємо, що протягом тисячоліття тут були десятки спроб об'єднатися з Україною, насамперед, з Галичиною. Більш оптимальних умов для реалізації цього споконвічного прагнення, ніж у 1945 р., не було і вже не буде. Однак, Москва вирішила, що збільшення українства не відповідає національним інтересам російського народу, бо створює йому потужну конкуренцію, і тому возз'єднання не відбулося.

Спочатку румуни, виходячи з принципів «пролетарського інтернаціоналізму», відкрили українські школи в Сигеті, Бистрій, Великому Бичкові, Красному, Кривому, Реметах, Рівному, Ланах, Полянї Руській та багатьох інших українських селах (лише навколо Сигету їх і тепер існує близько 20), але відчувши шовіністичні настрої Кремля щодо України, протягом 80-х років ХХ ст. школи та українська гімназія в Сигеті були закриті.

За офіційною статистикою 1843 р., на Марморощині проживало 84 тис. українців, тож за законами демографії нині їх мало бути близько 700 тис. Натомість румунські офіційні джерела у 1960 р. повідомили, що в окрузі проживає лише 30 тис. українців, з них 7 тис. в Руській Полянї і 3 тис. в Сигеті.

Ці цифри демонструють масштаби денаціоналізації, яку проводила угорська, а згодом румунська влада. Однак, асиміляція, що проводиться такими темпами і у таких масштабах, є палицею з двома кінцями, оскільки змінюється геном та менталітет румунської нації, яка рано чи пізно розчиниться не в романо-германській спільноті, а серед слов'янства.

Сигет нині є звичайним провінційним містечком. Мадяри перенесли столицю свого комітату з Сигета до Сатмара, а румуни до Бая-Маре. У Сигеті можна оглянути церкву та костел XIV ст., етнографічний музей, де є експонати з української історії.

У 1872 р., щоб побачити колиску свого роду, що походить від воєводи Драга, сюди приїздив Михайло Драгоманов. Згадка про далеких предків, вражаюча нужденність цього краю і втрата його для України справили на нього таке враження, що коли він від'їздив, то, за спогадами сучасників, плакав так, що сльози залили йому усю сорочку, а зупу, яку він замовив в ресторані на залізничній станції, довелося вилити.

Література: 1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 24; 25; 28; 29; 30; 33; 34; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 45; 47; 51.

Синінколад-Маре

Синінколад-Маре (Syninkolad-Mare) — село в етнічно руському регіоні Румунії (Лугош — Зеранд), де народився видатний угорський композитор Бела Барток (1881–1945).

Барток, фактично, повторив творчий шлях Ліста, який став композитором лише побувавши в Україні. Однак, на відміну від Ліста, йому не довелося їхати в Україну, адже русини жили і ще живуть біля Лугоша та на Марморощині, де Барток збирав дойни та українські народні пісні. Значна частина цих пісень стала основою багатьох творів цього композитора, який, як і Чайковський, мав неперевершений талант почути в народній пісні її душу, мелодії та ритми, які будуть розшифровані лише через багато століть, а може, й тисячоліть (прикладом може бути його обробка української пісні «Я купин на

ярмарку ячменю», яку він перетворив у маленький музичним шедевр під назвою «Чоловікове горе»). Під враженнями чудової природи і казкових замків рідного краю, зокрема того, що колись належав «руському князю» Хунаді-Волошину, він написав оперу «Палац герцога Синя Борода» і балет «Дерев'яний принц».

Вплив української музичної культури на Мусоргського, Даргомижського, Римського-Корсакова, Бородіна, Прокоф'єва та інших російських композиторів вже досліджений (творчість Бортнянського, Березовського, Козловського, Огінського, Глінки, Чайковського, Стравінського та багатьох інших так званих «російських» композиторів на предмет їх українства немає потреби досліджувати, бо за етнічним походженням вони були українцями).

Натомість вплив Західної Русі, яка в часи свого максимального територіального розвитку займала територію Великої Хорватії аж до Східної Австрії та Баварії (Віденський ліс, Шумава, Карконоши, Сілезія), Малопольщі, Угорщини і Румунії, ще не є досліджений, за винятком хіба що Бетховена, українські мотиви у творчості якого пояснюють впливом його основного мецената князя О. Розумовського. Хто з геніальних композиторів Центральної Європи мав руські корені, з'ясувати тепер важко, але цілком очевидним є факт, що епіцентр світової музичної культури співпадає з кордонами Західної Русі в IX–X ст.

Література: 16; 28; 33; 47.

Сібіу

Сібіу (Sibiu) — один із німецьких центрів у Трансільванії, який виник у XII ст. і тому мав ще одну назву — Германштадт. Русини також залишили вагомий слід в історії цього міста, особливо в XVII ст., коли до Семигороддя належала значна частина руських земель Словаччини (фактично, цю державу тоді можна було б назвати Угорською Руссю).

У XIV–XV ст. багато русинів емігрували звідси на північ, в т.ч. до Словацької та Моравської Волохії, але пам'ять про стару Батьківщину зберегли, і коли у 1608 р. частина Східної Словаччини була приєднана до Семиго-

родського князівства, серед руської інтелігенції Словацької Волохії розпочався рух за повернення на землю своїх предків. Не оминув він і Сібіу, адже цей регіон раніше не був етнічно німецьким.

Серед наших видатних «волохів» у Сібіу слід, на-самперед, назвати Іллю Ладивера (1633–1686), який навчався в Шариському Потоці у Коменського, а коли став ректором гімназії, то першим у Європі почав впроваджувати у навчальний процес нову систему цього видатного педагога. Після того, як Словаччину від'єднали від Семигороддя, Ілля повернувся на Пряшівщину, написав кілька наукових праць з логіки, в т.ч. «Eleazor constans», і ввів у філософію багато нових понять.

Земляк Ладивера Ярема Странов писав ікони для церкви св. Трійці та монастиря Сігхіскаре, портрети місцевих жителів (портрети Єви Амбруст та Матіаша Семзінгера). Деякі з них зберігаються в Картинній галереї міста, яка вважається найбільшою в Румунії (2,1 тис. експонатів).

Найвидатнішим русином, що залишив свій слід в історії Румунії, був Пилип з Молдови, який у 1528 р. надрукував у Сібіу першу книжку латинською мовою під назвою «Слов'яно-румунське Євангеліє».

Сібіу можна вважати містом бойової слави українського народу, його козацтва. Об'єднані сили українського козацтва (5 тис.) та загони Михайла Хороброго у 1599 р. розбили тут семигородського князя А. Батора, відкривши волоському господарю шлях до об'єднання цілої Румунії.

У 1849 р. українська кавалерія генерала Бема прорвалася через міст до міста і захопила його, відтіснивши загони росіян аж до Червоної Вежі. У пам'яті місцевих жителів живе ця подія липня 1849 р., бо угорці кинулися, було, нищити місцеве населення, а наші кавалеристи стали їм на заваді, не дозволивши не тільки погромів, а й грабунків. Тому хто-хто, а місцеві німці знають, що це були не поляки, як це твердять польські та угорські історики, а колишні солдати російської армії, які потрапили у полон або добровільно перейшли на бік угорських революціонерів і на заклик Бема, зголосилися до служби в його кавалерії.

Це був чи не найбільший вагомий успіх революцій-

них військ у 1848–1849 рр., і Кошут вважав його заслугою генерала Бема, тож і призначив його головнокомандувачем збройних сил Угорщини. А замість нього отримав призначення у Сібію генерал Штейн, який обрав тактику пасивної оборони і відступу, що стала для угорців фатальною.

Навіть у хаосі відступу українська кавалерія показала свої бойові якості з найкращого боку. Під час повторного російського наступу на місто козаки розтрошили угорську піхоту, але кавалерію так і не змогли знищити, хоча вона в 3 рази перевищувала ескадрон українських гусар. В умовах повного безладдя втрати серед українців були надзвичайно великими, але, за спогадами сучасників, ніхто не став дезертиром і не здався в полон. Українці лишилися на боці революційної Угорщини до кінця.

Сумно, але ще більша кількість українців була по інший, російський, бік барикад, і, можливо, саме тому угорці воліють не згадувати про цих українських гусар, давши їм назву «поляки».

Серед архітектурних пам'яток міста слід згадати палац Самійла Брукенталю, де розташована картинна галерея.

Література: 3; 4; 5; 7; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 19; 23; 26; 28; 33; 40; 41; 47.

Сімлеу

Сімлеу (Simleu) — замок на північний захід від Клужа, де 27 вересня 1535 р. народився майбутній король Речі Посполитої Стефан Батор.

Дані про походження цього роду є досить суперечливі. З одного боку, є багато свідчень про те, що він походить від Ороса (тобто Русина), а їх родовий замок біля Ешега дотепер називається Орос. З іншого боку, прізвище Батор не руське і в перекладі з монгольської мови означає «богатир» або «відважний». Цю невідповідність пояснює легенда, за якою цей Русин у XII ст. нібито забив величезного триголового змія, і відтоді в народі його почали називати Батор.

Вірогідно, Батори були або половцями, які отримали багато привілеїв у короля Ласло Куманського, або на-

щадками татарського хана, який залишився в Угорщині після 1241 р. Певно, щоб не бути білою вороною серед семигородської шляхти руського походження, Батори вигадали цю казку про Русина та триголового змія, а на своєму гербі зобразили його зуби.

Хай там як, але ментальність цих Баторів була далеко не руською. Ще у ХІХ ст. в замку в Сімлеу був орган і спеціальний зал для виступів музикантів, однак, навряд чи Батори захоплювалися музикою. Історики свідчать, що усі вони, за винятком хіба що Андрія Батора, страждали розладами психіки різного ступеню. Єлизавета Батор, наприклад, пила кров своїх найвродливіших служниць, яких особисто катувала в підземеллях родового замку (збереглися документи судового процесу над нею, які свідчать, що вона закатувала понад 100 своїх служниць).

Приступами психопатії страждав і Стефан Батор. На трон Речі Посполитої його обрали польські протестанти і православні, і головну роль відіграла руська родина князів Зборовських.

Однак, посівши трон, Стефан зрадив Самійла Зборовського і перейшов на бік прихильника католицтва Яна Замойського. Разом вони сфабрикували звинувачення Зборовського у державній зраді (Зборовський тоді разом із запорожцями мав намір захопити Семигородське князівство, але дійшов лише до Молдови). Самійла схопили і стратили у підземеллях Вавельського замку, але це викликало таке обурення в Україні, й особливо у Польщі (польська шляхта не звикла, щоб з нею так поводитися), що Баторій більше не наважувався виявляти свою кровожерливість у Речі Посполитій.

Слід відзначити й позитив його правління: він дуже цінував запорізьке козацтво, запрошував козаків до свого війська в усіх війнах, в т.ч. під час походу в Росію, на Псков, а частину козаків навіть прийняв на державну службу, хоча поляки були категорично проти.

Література: 26; 47; 48.

Сіная

Сіная (Sinaja) — місцевість на півночі Волощини,

яка ще на поч. XVIII ст. була чи не найглухішою місцевістю в Румунії, а вже в кінці XIX ст. перетворилася на перлину Карпат.

Це трапилося через випадковість: у 1695 р. тут мало не загинув волоський господар Михайло Кантакузино, який запрягнувся, що коли залишиться живим, то збудує тут монастир.

Так і сталося. Крім монастиря, тут згодом збудували аж 3 королівські замки, а в кінці XIX ст. тут почали будувати палаци та вілли румунські аристократи, і тепер Сінаю називають «Перлиною Карпат».

У палаці Пелеш міститься музей з найбільшою в Європі колекцією зброї та картинна галерея.

Література: 16; 28; 33; 47.

Сігішоара

Сігішоара (Sighisoara) — тут, під мурами старої фортеці, під час революційних подій 1849 р. загинув герой угорської нації, видатний поет, громадський і політичний діяч Шандор Петефі.

Тільки в наш час угорці оцінили роль цієї людини в своїй історії, на заклик якої, власне, і почалася революція. Незважаючи на поразку, угорці показали тоді себе чи не найбільш революційною нацією в Центральній Європі. Вони змусили австрійців рахуватися з ними до такого ступеню, що врешті-решт трансформували австрійську монархію в австро-угорську.

Прикметно, що в той час коли майже уся Угорщина вже онімечилася і змирилася з існуючим станом речей, революційний рух жеврів лише на території Угорської Русі, саме тут відбувалися повстання та антиімперські заворушення, саме звідси походили головні ідеологи революції, зокрема Кошут.

Хоча Петефі народився на півдні Угорщини, за своїм походженням він був русином (справжнє його прізвище — Петрович), батьки походили із Закарпаття і опинилися на угорській території, шукаючи заробітку.

Петефі розумів революцію як звільнення не тільки угорців чи русинів, а й усіх слов'ян, які населяли імперію та становили більшість її населення. Цим він докорінним

чином відрізнявся від манкурта, угорського шовініста Кошута та більшості угорців, які зневажливо ставилися тоді до ідей Петефі і провалили його на виборах до парламенту. Петефі записався до національної гвардії простим солдатом, тобто фактично прирік себе на загибель. Генерал Бем, намагаючись максимально убезпечити геніального поета, узяв Шандора до себе ад'ютантом, проте це його не врятувало.

Ніч перед боєм Петефі (Петрович) провів в маєтку Кристурі біля Сігішоари. Очевидці розповідають, що він, ніби передчуваючи свою загибель, до ранку працював у своїй кімнаті, але його остання поема так і залишилася незавершеною.

Ситуація, подібна до угорської, в той же період часу повторилася в Румунії, тільки роль Мартиновича тут виконав О. Давид, а роль Петефі — відомий український письменник Михайло Чайковський. Їх праця не була даремною. І Угорщина, і Румунія давно стали незалежними державами, а от чому український етнос, який народжує таких видатних особистостей, так довго перебував у напівзалежному стані — величезна загадка, що є його вічним прокляттям. Схоже на те, що наш етнос ще перебуває на стадії етнічного заперечення, тому не може сформувати монолітну націю, і це — одна з причин, що заважає консолідації його державотворчих сил.

Тим не менш українство як наймолодший індоєвропейський етнос ще здатне породити не одного Петефі, Мазепу, Орлика, Костюшка, Петлюру, Коновальця чи Бандеру.

Література: 3; 4; 5; 6; 9; 16; 18; 19; 23; 28; 33; 43; 47.

Сентміклош

Сентміклош (Sentmiklos) — родовий замок семигородського канцлера Мікльоша Бетлена (1642–1717) біля Георген (на сході від Тиргу-Мурешу), збудований за його власним проектом.

Як і переважна більшість магнатів Семигородщини, рід цей мав руське коріння і походив з Ердатарчі під Вишгородом. Їх називали спочатку Сентміклошами, потім

Бетленами, але Мікльош Бетлен і у XVIII ст. ще не був остаточно змадяризованим (документи свідчать, що він без перекладачів вів з Петром I переговори про допомогу семигородським повстанцям).

Лише тепер румуни зауважили, що на Семигородщині вони не мали жодного не те що князівського, а навіть шляхетського роду. Подібна ситуація промовисто засвідчує той факт, що ця земля їм ніколи не належала, і тому румунські історики почали інтенсивно фабрикувати генеалогії таких родин, як Хунаді та Бетлени. Вони довели, що ці магнати — не мадяри і не німці, але, не наважуючись визнати, що тут жили виключно русини, твердять, що нібито волохами називали тільки румунів.

Чи має сенс з'ясування походження політичної еліти Семигороддя, якщо вона врешті-решт до XIX ст. вже повністю змадяризувалася чи згерманізувалася?

Безумовно, має, і цим займається така історична наука, як генеалогія. Вона дає відповідь на запитання: хто володів цією землею на час появи мадяр і згодом румунів, пояснює нюанси зовнішньої і внутрішньої політики Семигородського князівства, які без неї зрозуміти неможливо.

Література: 10; 15; 16; 28; 33; 43; 47.

Сомошани

Сомошани (Somosany) — як і Нушфалеу, ця археологічна пам'ятка є неспростовним доказом руської присутності на території Румунії від VI ст., оскільки більш ранні пам'ятки не можна ідентифікувати як праруські.

Пам'ятки, подібні до пам'яток Сомошан, виявлені також на заході України, в Прикарпатті, де ніхто, крім русинів, там тоді вже не жив.

Література: 1; 10; 11; 12; 14; 17; 19; 27; 30; 33; 40; 41; 43.

Ствічілешти

Ствічілешти (Stvicilesty) — урочище недалеко від Васлуя, над Прутом, де у 1711 р. ганебної поразки від

турків зазнали війська Петра I, а сам він ледь не потрапив в полон. Значною мірою цією перемогою Туреччина завдячує участі в битві запорожців, які разом з Мазепою переселилися на територію сучасної Румунії. Цариця Катерина I віддала великому візиру діаманти та золоті прикраси, але коли султан дізнався, яким чином Петро I уникнув повного краху, то наказав розтопити це золото і залити візиру в глотку.

Прутська ганьба Петра I ще раз підтвердила законність, яку намагаються приховати російські історики: Росія перемагає лише тоді, коли на її боці є Україна, або коли вона використовує українське гарматне м'ясо.

До 1654 р. західний кордон Росії проходив у 150 км від Москви, вона ледь утримувала його і жодних гучних перемог у неї не було. Росія 5 років не наважувалася починати війну з Польщею, але після Переяславської ради, підсиливши російські війська лише загонами українського полковника Золотаренка, Москва одразу пересунула лінію кордону на захід на 900 км (!!!).

Українці не брали участі в битві під Нарвою, бо встигли підійти тільки до Печор, і саме це врятувало Росію, армія якої фактично перестала існувати. Це байка, що Карл XII не пішов на Москву тому, що був надто легковажним і не повірив, що Росія може встати з колін. На відміну від сучасних російських істориків, він знав, що на півночі від Москви були сконцентровані свіжі українські полки, і не наважився вступати з ними у бій.

На жаль, більшість козацьких полків у 1709 р. пішла не за Мазепою, а за Петром I, але вже у 1711 р. мазепинці тут, над Прутом, довели, що вони чогось варті.

Уся подальша військова історія Росії є наполовину (якщо не більше) українською. Українці брали участь у всіх війнах імперії, завойовували для неї захід, схід, Закавказзя і Середню Азію. Це були найбільш вправні та витривалі воїни, саме з них переважно складався вищий і молодший командний склад армії, яка лише через хронічне українське бездержав'я називалася російською, червоною або советською. Без українського розуму, дисциплінованості, самопожертви та віковичних традицій української військової цінності ця армія приречена на розвал. І попри пиху та вічне приписування собі чужих перемог,

це вже починають розуміти в Кремлі, де розробили цілу систему заходів для залучення українців до служби у збройних силах Росії.

Ствічелешти — це місце бойової слави українського козацтва, яких на території Румунії є чимало.

Література: 9; 22.

Сучава

Сучава (Suceava) — місто, яке виникло на місці давньоруського городища Паїв і стало столицею Молдовського князівства, а також центром українства Південної Буковини.

Перші згадки про Сучаву походять з 1388 р., але відомості про слов'ян і русинів сягають значно давніших часів. Тут жили фракійські племена, гети, сармати, гуни та слов'яни, першими з яких були анти, — з кінця IV–V ст.

Русини вкорінилися тут в VI ст. (анти були не русинами, а пращурами сучасних болгар). Вірогідно, це були тиверці, які з Трансільванії перейшли через єдиний в цій частині Карпат перевал Прислоп і розселилися на території між Карпатами та Дністром. Цей факт і зафіксував Йордан, повідомивши в сер. VI ст. про те, що словени живуть від Балатона (Мурсіанського озера) аж до Дністра. Крім русинів, жоден інший слов'янський етнос таку територію розселення не мав, тому Нестор у своєму літописі писав, що «Словенський язик (тобто етнос) і руський — одно єсть».

Це підтвердив на основі дослідження археологічних пам'яток в Сучаві — Шипоті та Удештах польський історик О. Чарноцький, а Г. Вайганд, вивчивши топоніми та гідроніми Буковини, Бессарабії та Молдови, дійшов висновку, що ця територія аж до самого Булена перед появою румунів була руською.

Перші румуни з'явилися тут лише в X ст., коли угорці вигнали їх із Семигороддя, і більша частина пішла у Волощину та за Дунай, а менша — на береги Прута. Ці люди ще не були сучасними румунами, а нащадками фракійців, з якими русини прожили на території Семигороддя мало не ціле тисячоліття. Помітного впливу на ет-

нічний склад населення Буковини вони не мали, і тому більшість істориків, які вивчають явище колонізації Молдови румунами, говорять про «перших волохів», які прийшли сюди в X ст., і про «других волохів», вже суто румун, які, скориставшись послабленням Русі після татаро-монгольської навали, почали з XIV ст. інтенсивно заселяти спустошені татарською ордою землі.

Таким чином, до складу Русі Молдова входила до 1243 р., а разом з Галичиною (якщо не рахувати часів правління Стефана Великого) вона прожила майже до сер. XVII ст., перебуваючи або у володінні Ягеллонів, або під впливом українських магнатів.

Городище Паїв постало не пізніше XII ст., коли, як писали літописи, Галич «приседяху к Дунаєві», а Ярослав Осмомисл «затворив Дунаю ворота». На торговому шляху між Галичем та Бирладдю таких городищ виникло багато, але після татарської навали більша частина їх була зруйнована, а столицею відродженого князівства після Баї, Серету та Радівців стала Сучава, і не тільки завдяки вигідному географічному розташуванню.

Це князівство, хоча вже не Галицьке і не Бирладське, а Молдовське, також було руським. Відновив його руський князь Богдан, який після поразки Драга в Угорщині разом зі своїми боярами перебрався з Семигороддя на Буковину. Саме тут жили русини, бо південь Молдови вже інтенсивно заселяли румуни («другі волохи»). Длугош був свідком цих подій і писав у своїй історії: «давніх володарів та мешканців цих земель витіснили румуни». Ось чому Богдан не пішов на південь, а осів тут, на півночі, серед своїх. Длугош стверджує, що при дворі господаря говорили руською мовою, а канцелярію вели та проповідували в церквах церковнослов'янською. Аналіз пам'яток писемності засвідчує, що ця церковнослов'янська мова була найбільш наближеною до українського варіанту, що дає підстави назвати її давньоукраїнською.

Тому деякі українські дослідники стверджують, що до сер. XVII ст., поки ця мова була панівною, а русини і «перші волохи» ще не розчинилися серед румунів, Молдовське князівство мало український характер і тому належить до української історії (Під румунським постолом. — Париж, 1937).

Одним цілим з Галичиною, руською провінцією вважав Південну Буковину Казимир Великий. Румунські історики уникають згадувати про те, що цей король у 1359 р. спробував приєднати Молдовське князівство, але був розбитий гуцулами в горах, на підході до території сучасної Сучавщини.

Наслідуючи галицьких вельмож, які вирішили, що польське ковадло все ж таки краще, ніж татарський молот, син Богдана, якого в народі прозвали Ляцько, прийняв католицьку віру, переніс столицю краю до Серету і тим самим фактично визнав свою належність до західного світу. Юридично це було оформлено у 1391 р., коли молдовський господар визнав себе васалом Польщі, а Ягайло в Медиці, під Перемишлем, прийняв від нього присягу. Саме руська громада Галичини наполягла на тому, щоб молдовські господарі залишили «окатоличений» Серет і перенесли свою столицю до православної Сучави. Галицька митрополія спрямувала у покатоличені парафії десятки своїх священників, і православ'я тут було швидко відновлено.

Столицею Молдови Сучава була протягом 1391–1564 рр., причому до 1490 р., якщо не рахувати часів правління Стефана Великого, вона перебувала фактично у складі Руського воєводства Речі Посполитої. Зв'язки цього краю з Україною були настільки тісними, що коли київська княгиня Софія Ольшанська у 1422 р. стала королевою Польщі, то видала свою молодшу сестру Марію за господаря Ілляша і двічі примушувала його присягати на вірність королівству. Саме через Галичину в Європу вивозили з Молдови вино, худобу, шкіру, солону рибу та інші товари, галицькі купці мали з цього добрий зиск, бо Ілляш, Мірча Старий, Олексій Добрий та Стефан III Великий видали їм грамоти зі великими пільгами (Ілляш правив до 1443 р., після його смерті Марія жила до кінця свого життя в Самборі). Софія намагалася посадити свою родину на трон Молдови, Литви (1440 р.), Угорщини (1440–1444 рр.), Чехії, і цей задум реалізував її син Казимир. У цьому проглядається своєрідний план «збирання усіх руських земель», тому Софію Ольшанську можна назвати одним із найвизначніших українських політиків доби середньовіччя.

На цей край важила й Османська імперія. У 1485 р. Руське воєводство виставило для оборони Сучави від турків 3 тис. воїнів, у цій битві загинуло багато львів'ян.

Нащадків Богдана, в т.ч. Стефана Великого, русини вважали своїми князями (тим більше, що Стефан був одружений із сестрою київського князя Семена Олельковича Євдокією). Про нього склали пісні та легенди, перша українська історична пісня була саме про Стефана Великого та його боротьбу з татарами і турками.

Ситуація почала змінюватися в кінці XV ст. Молдова набувала дедалі більше азійських рис і у 1492 р. уклала сепаратний мир з татарами. Щоб повернути Молдову до королівства і посадити там свого брата Сигізмунда Старого, до Сучави з величезним військом, яке складалося переважно з мешканців Руського воєводства, рушив король Ян Ольбрахт. Однак, осада Сучави у 1497 р. не мала успіху. Король повернув назад, біля села Валя Кузміна потрапив в оточення, його військо загинуло. Хроніки повідомляють, що «за короля Ольбрахта загинула вся шляхта», але забувають уточнити, що це була шляхта переважно українського походження. Загинуло й багато хрестоносців, яким король пообіцяв в разі успіху передати замість незможної Пруссії родюче Поділля (німці, однак, аж ніяк не прагнули жити біля Дикого Поля і відмовилися від цієї «ласки»).

Так між Руссю та Молдовою, Львовом та Сучавою пройшла перша глибока межа. Значною мірою це було пов'язано з етнічними перетвореннями, які відбувалися тут в XIV–XVI ст. Через вплив румун русини перестали бути тут титульною нацією і перетворилися на етнічну меншість, хоч і впливову. «Перших волохів» вони ще змогли асимілювати, хоча й не повністю (нагадаємо імена місцевих русинів: Мірча, Міхул, Іона та ін.).

«Другі волохи», однак, вже були настільки численні, що витіснили із Семигороддя та Молдови більшу частину русинів, які подалися в гори Галичини, Польщі, Словаччини та Моравії. Цей процес отримав в історії Європи назву «Волоська колонізація Карпат». Після цього русини на Сучавщину вже не приходили, якщо не рахувати мізерної кількості русинів з Галичини та Сілезії (Голуб з чеського Ічина, Кміта з Вазан, Мартин зі Славко-

ва), які залишилися тут після невдалої облоги Сучави (це ще один доказ того, що руські племена білих хорватів проживали на величезній території від Прута до Чехії, в тому числі в Моравії та Сілезії).

У 1497 р. Молдова остаточно вийшла з-під опіки Русі та Польщі, але в пам'яті українського народу, і особливо українських магнатів, вона ще довго залишалася руською землею. Як руська земля вона згадується у «Переліку руських міст далеких і близьких», Львівському та Воскресенському літописах. Повернути Молдову під своє управління намагалися Вишневецькі, Острозькі, Замойські, Зборовські, Сенявські, Собеські, Потоцькі та інші українські магнати. Сюди не раз ходили походами запорізькі козаки (у 1600 р. Сучаву захопили козаки, які допомагали Михайлу Хороброму, а через деякий час Михайла звідси вигнали... козаки Оришевського та Кішки, які служили у гетьмана Замойського). Молдовськими господарями намагалися стати козаки Іван Підкова, його брат Павло, Олександр, Ілля, Семен, який видавав себе за сина Василя Шуйського, Тиміш Хмельницький, а дехто із цих козаків, як-от Степан Разван, все-таки сіли на молдовський трон.

Із Сучавою пов'язана трагічна доля засновника українського козацтва Дмитра Вишневецького (Байди) та сина гетьмана України Богдана Хмельницького Тимоша.

Господар Томша у 1563 р. визнав претензії Дмитра Вишневецького на молдовський трон і пообіцяв добровільно передати йому владу. Не сподіваючись підступу, Дмитро, вирушаючи до Сучави, не взяв з собою великого загону, а крім того, в дорозі захворів і їхав не верхи, а на возі. Про це дізнався Томша і влаштував засідку під сучавським замком, біля села Верчикани. Козаки мужньо боронилися, і це дало змогу Вишневецькому втекти і заховатися в копиці сіна, але це побачив якийсь селянин і доповів господарю. Вже непритомного, румуни захопили Дмитра, і Томша з тріумфом відправив його в Стамбул, а решті козакам, що потрапили в полон, особисто відрізав носи і вуха. Султан наказав скинути Байду з вежі на залізні гаки, але він не розбився, а зачепився ребром за гак і висів на ньому кілька днів, так проклинаючи султана, що той не витримав і наказав добити Вишневецького.

Як і про Стефана Великого, в народі склали пісню про Байду. Певно, її автори жили на Сучавщині, бо знали багато подробиць про останні події в житті нашого першого козацького гетьмана.

У 1653 р. намагався опанувати молдовський трон Тиміш Хмельницький, одружившись із донькою господаря Лупула Роксандою. Це викликало спротив Туреччини, Польщі, Угорщини, Росії, яка лише на словах видавала себе за союзника Хмельницького. Тимоша, який вертався з-під Бухареста, оточили в Сучаві. 2 місяця козаки героїчно захищалися, але Тимоша було вбито, опір втратив сенс, і, уклавши мир, козаки з його тілом повернулися до Суботова. Лупула турки посадили в Семибаштовий замок, де він і помер, а Роксанда прожила ще кілька десятків років без жодних засобів до існування. Помешкання їй дали в монастирі, на харч вона позичала у людей гроші. Роксанда просила царя Олексія Михайловича передати їй у власність три села, які належали Хмельницьким, але Москва не зважала на вдовині сльози, натомість гостинно прийняла посла від нового господаря Георгія Стефана, який приїхав в Москву раніше, ніж до Стамбула. Роксанду ж схопили і зарізали поляки.

Незважаючи на ці поразки в політичній та етнічній сферах, українська присутність в цьому регіоні досі відчувається: фольклор, мова, українська кухня.

Сучавщина була одним із центрів формування українства (місцеве «Євангеліє» XIII ст. містить найбільше українізмів). Саме тут народилася українська історична дума і пісня (про Стефана Великого і козака Байду), тут панує український архітектурний стиль, а румунський, як дослідили мистецтвознавці, починається далі на південь від Ясс.

Від самого заснування Сучави тут існувала Руська вулиця, де жили українські купці та ремісники. Вони мали величезний вплив на політичну ситуацію та економіку цього краю, його культурний розвиток. Русини володіли літературною (церковнослов'янською) мовою, вони є авторами більшості літописів та рукописних книг, написаних у Сучаві (ось чому саме в них дослідники виявляють найбільше українізмів). Найвідомішим літописцем був Мирон Костин, який написав «Літопис Молдови» давньо-

руською і польською мовою. Рівень руського літописання та рукописної книги в Сучаві був настільки високим, що сюди у 1580–1581 рр. приїздив Іван Федорів, щоб ознайомитись з тутешнім книговиданням. Його знаменита «Острозька Біблія» й була результатом цієї подорожі.

Найбільш тісними зв'язки Сучави з Україною були в часи правління Василя Лупула. З Києва приїхали українські вчені, які заснували «Слов'яно-Руську школу», а Петро Могила надіслав друкарський верстат, на якому в 1643 р. була надрукована «Книга повчань». В Сучаві працювали майстри друкарської справи з Волині, яких запросив сюди господар Матвій Басараб.

В цей період Молдова перебувала під українським культурним та цивілізаційним впливом і в цьому відношенні становила з Україною одне ціле. З Сучави був родом Памва Беринда, який вчився у Львові і залишився в Галичині назавжди. Він був друкарем у Крилосі, автором знаменитого «Лексикона славеноруського», в якому вперше були надруковані сюжетні ілюстрації.

Діяльність Памви Беринди та Петра Могили є підтвердженням споконвічної єдності Сучавщини з Україною.

Господар Лепушняну допомагав Львову будувати Руську церкву, а митрополит Георгій Могила фінансував друкарню. Спільна культурна і духовна сфера сприяла тому, що й румунська культура значною мірою виросла на основі української.

У 1628 р. митрополит Варлаам переклав в Сучаві з давньоруської мови на румунську «Казання» і надрукував у Яссах, започаткувавши румунське книгодрукування в Молдові. Руські книги перекладав на румунську мову Удриця Нестурел, який вчився в Києво-Могилянській академії, викладав у сучавській Слов'яно-Руській школі.

До 1918 р. Сучавщина не була чисто румунською. Після Туреччини вона потрапила до складу Австрії, і від примусової германізації румуни потерпали не менше, ніж українці. Коли наприкінці XIX ст. румунський історик А. Ончул досліджував етнічний склад Південної Буковини, то виявив, що українські села на Сучавщині становили суцільний масив аж до Кілішен.

Традиційно ще досить довго українці та румуни три-

малися купи, і навіть революційні гуртки в Сереті, Сучаві та Ботошанах у них були спільні. Вони ставили собі за мету не об'єднання з Волощиною та утворення Румунії, а об'єднання з Галичиною і створення слов'янської федерації. В Сучаві діяло «Стоваришеніє люду польського», яке мало б називатися українським, оскільки його членами були переважно особи українського походження.

Парадоксальним є факт, що румунський націоналізм в Семигородді визрів на територіях, традиційно заселених русинами, а саме — в Лугоші, де виникла перша румунська політична організація «Constitutia», та Клужі (колишньому Руському Селі), де галичанин Давид заснував перший підпільний революційний гурток. Прикметно, що Волощина та етнічні центри інших титульних націй, з якими співіснували русини (Велика Польща, Пожонь, Пешт), ніколи не виявляли надмірної політичної активності і були радше осередками консерватизму, ніж розвитку (в т.ч. етнічного).

Українство в Сучаві підтримувала греко-католицька церква, яка діє тут з 1836 р. (у 1936 р. румуни перетворили її на православну). Першим греко-католицьким парохом тут був друг Шашкевича Микола Устиянович. До кола місцевих українських інтелектуалів належав його син, художник Корнило Устиянович, а також майбутній митрополит Буковини Василь Репта, який від 1862 р. викладав у сучавській гімназії українську мову.

В Сучаві провела свої дитячі роки українська письменниця Ольга Кобилянська. Тут бував Ю. Федькович (свій вірш «Сочава» він присвятив патрону цього краю св. Івану Сучавському).

Якщо згадати, що Емінович (Емінеску) за своїм походженням також був українцем, то інтелектуальний потенціал українства на півдні Буковини у ХІХ ст. явно перевершував румунський. Величезна кількість буковинців воювала в УСС, УГА, війську УНР і бачила своє майбутнє разом з Україною.

Поразка УНР та ЗУНР для Південної Буковини стала справжньою катастрофою, адже Антанта без підстав передала ці землі Румунії, яка, знаючи про неправомірність цього рішення, почала примусову румунізацію краю, не зупиняючись перед силовими методами.

Негайно був створений спеціальний фонд сприяння колонізації Буковини. Усі українські школи були закриті, а вчителів перевели на територію етнічної Румунії, де вони, щоб вижити, були змушені вивчити румунську мову. Їх робочі місця зайняли румуни, а інспекторами шкіл призначали найзапекліші шовіністи. Дійшло до того, що усі українці на державній службі, до сільських поштарів включно, отримали наказ поміняти свої прізвища на румунські, назва «українець» була заборонена, замість неї слід було вживати архаїчну назву «рутени».

Почав діяти закон, який забороняв підприємствам навіть на етнічно українських територіях мати штат, в якому було б менше 75% румун. Тому тисячі й тисячі українців мусили записати себе румунами, щоб вижити. На будь-який виступ українських музик чи самодіяльну виставу або концерт у сільському клубі потрібен був спеціальний дозвіл самого міністра, українців не брали на військову службу, як неблагонадійних. Для незадоволених цією політикою румуни збудували величезну в'язницю-катівню в Дофтоні.

Таким чином, за часів диктатури Антонеску, з 342 тис. осіб, які проживали на території Південної Буковини, під час офіційного перепису лише 50 тис. наважилися визнати себе українцями. Те, що це фікція, стало зрозуміло у 1944 р., коли сюди прийшли радянські війська і мало не в кожному селі Сучавського, Серетського, Кимпулунгського, Радівського та Гура-Гуморського районів відбулися збори з вимогою приєднання цих земель до України. ЦК КПУ вже навіть затвердив адміністративну карту Чернівецької області з урахуванням цих територій, але Москва, приборкавши свою захланність заради глобальних інтересів (зокрема, закладення міни сповільненої дії в Румунії), відмовилась від Південної Буковини на користь Румунії — свого сателіта.

Так 1945 рік став ще однією катастрофою для українства Південної Буковини, причому більш болючою, ніж у 1918 р. До 1956 р. в Сучаві, Калинівці, Купаренці, Мариці, Єнакії, Липованах, Гавренах, Іцканах, Двірці, Св. Іллі та Іпотештах ще діяли українські школи. Потім їх закрили, і тепер лише 10% населення цього регіону ще визнає себе українцями.

Якщо за Молдову румунам довелося кілька століть боротися і колонізувати її, скориставшись послабленням Русі після татаро-монгольської навали, то Семигороддя і Буковина стали для них дарунком долі, а точніше Антанти і Москви. Румунська мова є настільки своєрідною та ізольованою в Європі, що жодних історичних перспектив вона не має, і рано чи пізно її поглине слов'янський світ. Навіть вже румунізований українець — це той хробак, той «чужий», який виїсть зсередини румунську сутність, змінить генетику та менталітет цієї нації, підготує ґрунт для її розчинення в слов'янстві. Зрозуміло, це станеться не сьогодні і не завтра, а через багато сот років, але станеться неодмінно, бо саме такою є місія українства в середовищі індоєвропейства і саме такою є діалектика етнічного розвитку цього регіону Європи.

Сучавський замок, збудований у давньоруські часи, був зруйнований за наказом Тимоша Хмельницького через військову необхідність. Пізніше австрійці спорудили тут фортецю Фюрстеншлосс, але і від неї сьогодні залишилися самі руїни. Серед визначних пам'яток слід назвати Мірвецьку церкву, церкву св. Дмитра і св. Миколи, вірменський монастир 1551 р., який розписали не вірмени, а місцеві русини.

Література: 1; 2; 4; 5; 6; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 22; 26; 27; 28; 30; 33; 43; 44; 46; 48; 51.

Сучавиця

Сучавиця (Sucavica) — православний монастир біля Сучави, який тісно пов'язаний з історією України, адже тут мало не ціле століття, незважаючи на заборону короля Сигізмунда Старого, висвячувалися усі православні священники Галичини.

Монастир заснував у 1578 р. батько київського митрополита Петра Могили Ярема, з часом монастир став мавзолеєм роду Могил та їх сімейним архівом, який містить багато відомостей з історії нашої країни.

Мистецтвознавці відзначають явний вплив руського іконопису на фрески цього монастиря, особливо в сюжеті «Шлях до неба», тож вірогідно, тут працювали руські майстри.

Література: 2; 16; 28.

Тапія

Тапія (Таріа) — давнє місто Тапе біля Лугоша, де відбулася одна з найбільших битв даків з римлянами. З джерел відомо, що на боці даків билися слов'яни, а точніше проторусини, нащадки яких живуть у цьому регіоні донині.

Література: 9; 16; 28.

Текуч

Текуч (Текус) — місто біля Галатського монастиря, де у 1669 р. осіли українські козаки, які після Андрусівського миру і фактичного розподілу України не забажали служити ні Росії, ні Польщі (див. «Исторические связи народов СССР и Румынии»). Крім Текуча, їх поселення на території Молдови були також в Керличапах та Кречештах.

Література: 9; 22.

Телегд

Телегд (Telegh) — містечко біля Нагаварада, на південь від Орадї, звідки походить давній руський рід Телегдів, який залишив вагомий слід в історії Угорщини та історії Румунії. Не без їх впливу цей регіон і донині є греко-католицьким, а церква в Телегді автентична церквою у східній Галичині. Біля містечка розташована знаменита печера, яку відвідують тисячі туристів.

Русини склали основну частину панівної верхівки Угорщини та Семигороддя, адже у 893 р. болгари і половці знищили мадярських жінок та дітей, і завойовники просто змушені були породичатися з місцевими русинами, що й забезпечило їм місце у верхівці угорського суспільства. Крім Телегдів, це були Топласи, Пазмани, Погани, Богачі, Лудани, Перені, Рето, Сударі, Комлоси, Тарночі, Орманди, Дуби, Форгачі, Гонти, Сентмікльоши, Волошини-Хунаді, Драгоші та Запольські.

Література: 2; 10; 15; 47.

Тимишоара

Тимишоара (Timisoara) — румунізована назва давньоруського Темешграду, який разом із Зарандом та Лугашом був центром руського регіону від Оросхази (Руської Хати) до Поляни Руської. Тут дотепер носять одяг, зображений на колоні Траяна у сценах боротьби римлян з даками, тож вірогідно, проторусини на території Банату з'явилися десь у I–II ст. Проте за деякими даними, саме тут була столиця Аварського каганату, ставлення якого до русинів яскраво описано в «Літописі Руському», тож навряд чи ці два етноси мирно ужилися один з одним, а тому, вірогідно, після розгрому аварів десь у кінці VIII ст. відбулося повторне заселення цих земель русинами. Підтвердженням цього є повідомлення Аноніма короля Бели про те, що в час появи угорців у Темеші, Моросі та Коросі правили руські князі, угорці довго боролися з місцевим князем Моротом. Умовою припинення опору руських князів стало одруження представників правлячого роду Арпадів з місцевими княгинями. Цей дивний мадяро-руський симбіоз правив в Угорщині аж до 1301 р.

«Волохів» (тобто фракійців) угорці звідси вигнали (можливо, не без підказки чи навіть допомоги русинів), і аж до XII ст. археологи фіксують переважно руські пам'ятки.

«Другі волохи» з'явилися тут у XIII ст., а масовим їх вплив став після татаро-монгольської навали, в XIV–XV ст. І це вже були не нащадки даків, з якими русини прожили мало не усе I тисячоліття, а румуни — новий етнічний конгломерат, що утворився з колишніх римських поселенців, даків, болгар, албанців, македонців, чорногорців та інших балканських народів на території Волощини і за Дунаєм.

Після цього, усіх мешканців території Волощини, Банату, Семигороддя і Молдови почали називати волохами. Скориставшись цим, румунські історики намагалися видати «Волоську колонізацію Карпат» за румунську, і навіть приховати сам факт, що на півдні країни, в Банаті, дотепер живуть русини-українці.

Руська історія цього регіону є не менш бурхливою, ніж угорська чи румунська (саме на місцевих русинів у боротьбі за королівський трон робив свою ставку син київської княгині Євфимії Борис), але не достатньо вивчена (див. Арад, Лугош, Хунедоара). Саме тут відбулося повстання русинів Семигородщини під керівництвом Довжі (який за походженням був русином, доказом чого є те, що його рідний брат був православним і називався Георгій). Стотисячне військо Довжі оточило в місті князя Батора, Темешград був на межі падіння, але підійшла армія Запольського, і 14 липня 1514 р. відбулася вирішальна битва, яку Довжа програв цим двом магнатам.

Розправа над повстанцями була такою жорстокою, що стала дивиною навіть для часів середньовіччя: Довжу посадили на розпечений трон і змусили його полковників зубами дерти з нього живе м'ясо. Зі 100 тис. повстанців лише в Темешграді тоді було вбито чи закатовано 70 тис., але розправа продовжувалася по селах, і деякі з них так вилюдніли, що не було кому ходити на панщину.

Фольклор цього регіону є найбагатшим у Румунії. Цей край надзвичайно співучий, народні колективи є чи не в кожному селі. Край славиться гарними колядами, гайдуцькими та обрядовими піснями. Не дивно, що саме з Банату походять такі видатні митці, як Бела Барток, Зе-нон Ванча, Мирча Поп, Макс Ейсикович, Корнелій Баба, Андрій Сobotка та ін. Тимишоара подарувала Румунії математика Лалеску, лікаря Бабеша, першого румунського льотчика Вуя. В місцевій фортеці служив видатний угорський математик українського походження Іван Бояї, який тут розпочав, а у Львові завершив свій геніальний твір «Аппендикс».

Саме на території Банату виникли перші революційні організації в Румунії («Constitutia»), тут до останнього трималися загони революціонерів у 1849 р., і саме тут відбулися заворушення, які вирішили долю диктатури Чаушеску.

Слід ще раз наголосити на величезній ролі українського фактора в історичному розвитку Польщі, Росії, Литви, Білорусії, Угорщини, Словаччини, Румунії.

У Банаті під час повстання 1849 р. діяли війська генерала угорської революційної армії Юрка Кметя (1810–

1865), який народився на Пряшівщині і, як і Довжа, був українцем за походженням. Він був розбитий росіянами, емігрував до Туреччини, став англійським генерал-губернатором Малої Азії. Його справу в Румунії завершив Чайковський, який звільнив від росіян Бухарест і заклав підвалини румунської державності.

Однак, у Румунії про це давно забули, і нищення українства є державною політикою. Особливо це стосується Баната, бо сам факт присутності тут українців ставить під сумнів не тільки територіальні надбання Румунії (Марморощина та Південна Буковина), а й офіційну версію генези румунської нації як спадкоємиці даків.

Щоправда, спочатку, налякані можливими санкціями за участь Румунії у війні на боці фашистської Німеччини, румуни дозволили відкрити українські школи в Зоріле, Копачелах, Корнуцелах, Кричевах, Сату Міколауші, Черешні Новій, Черешні Старій та деяких інших українських містах і селах в Банаті, але незабаром вони були закриті (в Тимишоарі, Карансебеші, Хунедоарі, Липовій, Деві їх і не думали відкривати, хоча українці живуть і тут).

В результаті, українські діти були змушені ходити або до румунських, або до сербських шкіл, а письменники та інтелектуали, серед яких найвідомішими є Володимир Чоків та Святомир Райков, друкуються переважно в сербському часописі «Нови живот». Проте Україні як державі байдуже до того, що буквально на наших очах відмирає остання реліктова гілка українського етносу.

У старому місті крім костелу, біля якого був страчений на розпеченому троні Григорій Довжа, є православна церква, монастир францисканців, палац «руського князя» Хунаді (так його називала королева Марія). У Музеї історії та мистецтв, у відділі археології, зберігаються пам'ятки Давньої Русі X–XII ст.

Література: 3; 4; 5; 9; 10; 12; 13; 14; 16; 18; 19; 21; 23; 28; 29; 33; 34; 35; 37; 38; 40; 41; 42; 43; 47; 49; 51.

Тирговиште

Тирговиште (Tirgoviste) — румунізована назва дав-

ньоруського Торговища. Найдавніша його назва — Форум Рутгенорум, пізніше німці називали його Реусмаркт (Руський Торг).

Якщо руська присутність в Семигородді та Молдові є органічною і не викликає жодних запитань, то історія русинства на території Волощини має багато білих плям.

Археологічні дослідження свідчать, що русини остаточно вкорінилися тут у VI ст., а заселили усю Волощину лише в IX ст., коли угорці вигнали волохів за Дунай. Мадяри далі Сату-Маре в Румунії не пішли, і увесь цей край протягом X–XII ст. належав русинам, князівства яких отримали спеціальний статус. А що у 1116 р. Володимир Мономах ще призначав свого намісника на «Дунайську землю», то можна твердити, що певний час Волощина входила до складу Київської Русі.

Можливо також, що східна частина Волощини, так звана Мултенія, належала до Бирладського князівства Івана Бирладника та його сина Ростислава.

Контроль над Волощиною румуни («другі волохи») встановили у 1301 р., коли, скориставшись смертю останнього з Арпадів, господар Басараб проголосив утворення незалежної від Угорщини держави під назвою «Цара Руманеску». Її столицею спочатку став Кимпулунг, а згодом Торговище.

У XIV ст. русини у Волощині вже становили меншість (після «Волоської колонізації Карпат»). Однак, це була така меншість, яка так само, як литовцям, росіянам, угорцям, змогла нав'язати свою культуру, віру та мову і ще довго відігравала поважну роль у цій державі. Давньоукраїнська мова була в Волощині державною і церковною аж до сер. XVII ст. Безумовно, це позначилося на історичній долі Румунії, і тривалий час вона тяжіла не до сусідньої Угорщини, а до більш віддаленої, але духовно близької Галичини. Саме тому в 1395 р. Волощина визнала себе васалом Речі Посполитої, і до 1460 р. фактично це була одна держава. Певно, руська партія при дворі Мірчі Старого відіграла в прийнятті цього рішення не останню роль.

Руською літературною мовою писали офіційні документи, грамоти і привілеї (у Львові, наприклад, зберігаються грамоти, які у 1413 р. надав львівським купцям Мір-

ча Старий). Саме на цій мові розпочалося в Румунії книгодрукування, і першу книгу надрукував Макарій тут, у Торговищах. У 1508 р. він надрукував «Літургієр», у 1510 р. — «Октоїх», у 1512 р. — «Євангеліє».

Українська мова і українська культура тоді настільки вкоренилися в Румунії, що навіть на поч. XVIII ст. бібліотека волоського господаря Бринковяну складалася переважно з українських книг. Петро Могила прислав у Торговище друкарський верстат з 5 наборами кириличного шрифту й українських друкарів з Києва. На основі словника Памви Беринди у 1649 р. тут видали подібний словник, а у 1697 р. переклали і видали «Граматику» Мелетія Смотрицького (саме за цією «Граматиною» вчив своїх дітей видатний румунський вчений Костянтин Кантакузіна).

Тривалий час на давньоукраїнській мові у Волощині базувалася освіта, причому не тільки церковна. У 1640 р. в Яссах, Бухаресті, Торговищах були засновані школа, учителів до яких прислали з Києва.

Вплив української культури на румунську, незважаючи на те, що у 1460 р. Волощина стала васалом Туреччини, простежується і в образотворчому мистецтві. З Галичини сюди приїздили працювати багато художників, зокрема Петро Григорович зі Львова (у Торговищі він розписував ікони).

У Вознесенському монастирі українцями були у 1628 р. архімандрит Лаврентій та архієпископ Лука. З давніх часів тут жила руська громада, яка генерувала українство, але оскільки віра, імена та прізвища тоді були ідентичними, вирізнити русинів серед місцевих румунів майже неможливо. Збереглися відомості лише про тих русинів, які прибули сюди з України. Родом з Торговища був настоятель Самарського монастиря в Україні ієромонах Паїсій, який створив там для старих запорожців «рай божий на землі» і якого дуже шанували на Січі.

Вплив Петра Григоровича на подальшу долю Румунії є епохальним. Це він підказав Михайлу Хороброму ідею об'єднання Волощини, Семигороддя, Молдови, а згодом українських земель в єдину православну державу, яка має протистояти Туреччині й католицтву. Це він їздив з Торговища за підтримкою до Відня, в Острог до Костян-

тина Острозького та інших українських магнатів. Це він залучив до війська Михайла Хороброго запорізьких козаків, чим забезпечив успіх першої половини цього плану.

Після об'єднання Румунії Михайлу Хороброму мало бракувало для приєднання до неї православної частини України, але йому завадила позиція нашої магнатерії та розкол українського козацтва, більша частина якого пішла за Замойським. Поляки були так настрашені реальною загрозою розвалу Речі Посполитої, що у 1616 р. оголосили Григоровича зрадником і конфіскували його майно у Львові.

Діяльність Григоровича відбилася й на долі Торговища: він намовив Михайла Хороброго перенести столицю до Дубровиці (Бухареста), і відтоді місто почало занепадати. Після загибелі Михайла Хороброго, щоб принизити колишню столицю, помститися за ганебні поразки та тимчасове піднесення Румунії, турки почали збирати данину саме тут, на замку: 500 румунських хлопців вони щороку відправляли до Стамбула і виховували яничарами.

Часи правління Михайла Хороброго (а отже, Григоровича) були вершиною розвитку Торговища. Тоді в місті було аж 40 церков і кілька монастирів. Від тих часів Торговище було вщент зруйноване сім разів, і нині тут залишилися тільки башта Киндія, замок і митрополича церква.

Література: 4; 5; 9; 10; 12; 13; 14; 16; 18; 22; 26; 28; 33; 40; 41; 43; 47; 48.

Тисмана

Тисмана (Tusmana) — монастир біля міста Крайова, фрески якого свідчать, що саме тут русини могли запозичити у візантійців кобзу. Тут збереглися руїни римських терм.

Література: 16; 28; 43.

Тиргу-Муреш

Тиргу-Муреш (Tyrgu-Mures) — румунізована назва

давньоруського Торгу-над-Моросом (Марушою). З угорських джерел відомо, що до появи мадяр ця земля належала князю Волоху, його володіння тоді простягалися від Торгу до Білгорода (Альба Юлії). Після тривалого протистояння угорці вийшли до Карпатського хребта та остаточно встановили свій контроль над Торгом лише у 1200 р. Після цього етнічний склад городян докорінно змінився.

У 1600 р. Торг опинився в епіцентрі повстання угорської шляхти проти Михайла Хороброго. Причому заклики до повстання угорці писали руською мовою, отже більшість населення тут складала русини (копії цих листів зберігаються в Бібліотеці Замойських).

В горах біля Торгу з IX ст. жили не русини, а секлери, етнічне походження яких науковці не можуть встановити досі (дехто вважає, що це рештки аварів, розбитих у 781 р. болгарами).

У середині XIX ст., за спогадами одного сучасника, населення цього регіону говорило не угорською, румунською чи німецькою мовою, а «словацькою», тобто мовою, якою розмовляли русини в Словаччині. Багато українців брали участь у боях біля Тиргу-Муреша у 1849 р., на згадку про ці події в місті поставили пам'ятник генералу Бему.

Серед пам'яток міста слід назвати середньовічний ринок 400 x 100 м, Бібліотеку Телекі з унікальними стародруками (40 тис.), які містять багато відомостей з історії місцевих русинів. Місто вже давно з руського Торгу-над-Моросом перетворилося у Тиргу-Муреш, але румунським так і не стало: 80% його населення складають ніні угорці.

Література: 3; 9; 16; 23; 28; 33; 43; 47.

Турну Мегуреле

Турну Мегуреле (Turnu Măgurele) — місто при злитті Олти та Дунаю, на протилежному березі якого, біля Нікополя, у 1396 р. відбулася одна з найбільших битв з мусульманами, в якій брали участь і лицарі з Галичини.

Визнання Волощиною своєї васальної залежності від Польщі мало позитив тільки для поляків, а для Галичини

це стало обов'язком допомагати їй захищатися від турків, і в результаті український народ у 1396, 1444 (під Варною), 1448, 1450 (на Червоному полі) та 1485 рр. зазнав значних демографічних втрат, що послабило позиції українства в Галичині, особливо в її західній частині.

У 1396 р. з турками билися переважно галицькі шляхтичі, з яких врятувалися лише двоє — Скальський і Святослав Щеня, який зміг біля Турну Мегуреле переплисти Дунай в лицарських обладунках (при тому, що найлегший панцир важив тоді до 20 кг, а були й такі обладунки, що коли лицар падав у них на землю, то вже не міг без сторонньої допомоги звестися на ноги). Тому про таких героїв, як Святослав Щеня, український народ має завжди пам'ятати і ними пишатися.

Література: 9; 39; 43; 47.

Турда

Турда (Turda) — місто на півночі від Білгорода (Альба Юлії), де містилася садиба сейму Семигородського князівства і де вперше в історії Європи у 1568 р. був ухвалений закон про рівність у князівстві усіх вір та конфесій.

Поруч з містом є полонина Турда, де у 1600 р. був розбитий Михайло Хоробрий. Вірними йому залишилися тільки чотири козаки, які й винесли його з поля бою.

Про історію краю і про цю битву розповідає експозиція місцевого музею, розташованого в колишньому палаці семигородських князів. В місті збереглася також церква XVI ст.

Література: 16; 26; 28; 33; 43; 47.

Тульча

Тульча (Tulcea) — місто на березі Дунаю, недалеко від Ізмаїла, яке від часів Задунайської Січі було центром українства в Румунії і привертало увагу багатьох борців за волю України, як-от М. Чайковського.

Задовго до Кримської війни, у 1841р., тут при монастирі Успення Пресвятої Богородиці він створив групу

ченців на чолі з отцем Паїсієм, які мали друкувати листівки і закликати народ на території України до боротьби за незалежність. Тексти писалися українською мовою у вигляді молитви або звернень, які підписував Адам Чарторийський як «король Польський і Волинський», де він оголошував, що повертає козакам усі їх давні вольності та привілеї.

Вже перед самою війною Чайковський заходився створювати тут козацькі загони. Тоді його ідею набрати тут 20 тис. козаків багато хто вважав утопією, але в Україні почався «рух за покозачення», а у 1854 р. Росія ганебно програла Кримську війну.

Чайковський бачив Україну як окреме Руське князівство під управлінням спільного для України, Польщі та Литви короля, який повинен мати, як-от Ягеллони, українські корені. Цим королем, на його думку, міг бути А. Чарторийський. Коли князь помер і керівництво в польському революційному русі взяли шовіністично налаштовані, прокатолицькі діячі на кшталт Замойського, Чайковський розірвав з ними стосунки і повернувся у 1872 р. в Росію.

Після виходу Емського указу він збагнув увесь трагізм ситуації, в який опинилася Україна, і у 1886 р. наклав на себе руки у своєму маєтку Борках, що на Чернігівщині.

Задум Чайковського, його філософію мало хто розумів не тільки в Польщі чи в Росії, а й в Україні. Його і нині вважають диваком, хоча за певних обставин його боротьба з російським імперіалізмом могла б завершитися успіхом. Наразі своєю державністю та незалежністю має завдячувати йому насамперед Румунія.

У Тульчі та сусідній Журавлівці, де є рибний порт, досі живуть українці, але українських шкіл тут нема.

Багато українських сіл є на півдні від Тульчі, в Добруджі, однак у Музеї етнографії та природи дельти Дунаю про українське минуле цього краю є дуже мало відомостей.

Література: 16; 28; 29.

Тобак

Тобак (Tobak) — місцевість на північ під Галаца, де 30 грудня 1683 р. відбулася кривава сутичка полковника Куницького з основними силами татар, які на чолі з Хаджи Гиреєм верталися в Крим після розгрому під Віднем. Незважаючи на явну перевагу, хан не наважився на тривале протистояння з Куницьким і поспішив відійти в степ.

Література: 32; 52.

Турбац

Турбац (Turbac) — тут, біля Джурджу та Калагурен, на штучному острові стоїть монастир Снагов, збудований у візантійському стилі. Це найдавніший монастир у Румунії. Точна дата його заснування невідома, можливо, це сталося в XI ст., тобто ще в руські часи. З найстарішого комплексу монастиря збереглася лише церква XIII ст.

Тут є могила Влада Цепеша (1456–1462), якого за життя прозвали «саджателем на палю». Дарма що Дракулою прозвали його рідного батька, який хоча і жорсткими методами, але намагався встановити порядок і покінчити з розбійниками, яких було дуже багато в навколишніх лісах.

А справжнім Дракулою був його син, який, певно, мав розлади психічного здоров'я і отримував насолоду від страждання своїх жертв. Він полюбляв обідати серед посаджених на палю, а щоб вони більше мучилися та голосніше волали, наказував забивати їм в голову цвяхи. У XIX ст. Одобеску написав про нього роман, і з його «легкої руки» тема Дракули та Румунії стала популярною в Європі. Не менші підстави для такої «популярності» мав також рід Баторів, серед представників якого було немало психічно хворих.

Література: 9; 16; 28.

Угоч

Угоч (Ugoc) — давньоруське село на Марморощині,

де Бела Барток записав близько 100 українських народних пісень і прийшов до висновку, що гайдуцькі танці і музика вербункоша мають своє коріння в українській народній творчості, зокрема в коломийках.

Відомо також, що в цьому селі досить тривалий час існував православний монастир.

Література: 29.

Фогараш

Фогараш (Fogaras) — тут від 1687 р. існувало окреме від Мукачівського православне єпископство (унія на Марморощині була прийнята лише у 1722 р.). Єпископ в документах називається «Грекорум ет Рутенорум», отже цей регіон тоді ще був руським.

Література: 29.

Фокшани

Фокшани (Foksany) — місто біля Галаца, біля якого (а також біля Римніка) у 1789 р. відбулися знамениті битви об'єднаних російсько-австрійських сил проти Османпаші, які принесли перемогу і гучну славу лише Росії та генералу Суворову, хоча значну частину переможної армії складала українці.

Українські козацькі полки у 1783 р. стали регулярними частинами російської армії. На їх базі були сформовані Стародубський, Чернігівський, Ніжинський, Київський, Глухівський, Сіверський карабінерські полки, а також Переяславський та Лубенський полки легкої кавалерії, які взяли участь в цій битві. Крім того, українці з Галичини були також у складі союзних австрійських військ, а тому говорити про тріумф лише «російської зброї» є некоректно.

З-посеред українців особливо відзначився в битві під Фокшанами Степан Ширай.

Література: 4; 9; 16.

Фонтіна Альба

Фонтіна Альба (Fontina Alba) — тут, біля Сучави, в селі, яке в руські часи називалося Біла Криниця, був православний монастир, в якому М. Чайковський готував ченців-агітаторів для роботи в Україні. Їх діяльність була настільки успішною, що Росія вжила надзвичайних заходів і у 1848 р. примусила турецьку владу вигнати настоятеля і закрити цей монастир. Монахи перебралися в Тульчу і продовжили свою антиросійську діяльність.

Саме тоді в Білій Криниці побував відомий письменник Й. Крашевський, який залишив про цей край та його людей цікаві спогади.

Література: 29.

Хунедоара

Хунедоара (Hunedoara) — місто біля гірського масиву, який називається Поляна Руська. У давнину цей регіон аж до Оросхази в Угорщині (Руської Хати) був заселений русинами. Українці досі живуть тут, а їх села містяться на захід від Хунедоари, в напрямі до Лугоша.

Є версія, що назва міста походить від гунів (хунів), які нібито тут мали свою столицю, і якщо це так, то опис Пріска Понійського в середині V ст. своєї подорожі до гунів, в якому він фактично описує слов'ян та їх мову (мед, просо, жито, страва) є найдавнішим описом наших далеких предків у цьому регіоні.

Русини жили тут вже в VI ст., коли Йордан повідомляє, що «словени займають територію від озера Балатона до Дністра». Їм дошкуляли авари, а коли угорці вигнали звідси аварів та волохів (нащадків фракійців), то протягом кількох століть русини були тут єдиними господарями.

Не дивно, що королева Марія називала Івана Хунаді «словенським князем», а його сина Матвія — «руським» (в сербському фольклорі Іван Хунаді, до речі, також фігурує як «руський князь»).

Історія Хунедоари тісно пов'язана з цим родом. Власне, Хунаді вони почали зватися після того, як у 1409 р.

отримали цей замок в нагороду від короля Сигізмунда, а до того звали себе Волохами або Волошинами і походили з Марморощини (волох — руська назва, яка спочатку означала не етнос, а мешканця колишньої римської провінції Улах). Особливо збагатилися Хунаді за часів угорського короля руського походження Владислава Варненського, який спирався у своїй політиці на русинів і надав їм у власність близько 1000 сіл, 57 міст і 28 замків.

Рід цей був жив не тільки в Угорщині. Степан Волошин в сер. XIV ст. перейшов Карпати і в Галичині отримав у власність Риботичі, а Ванчулах (Волошин) у 1431 р. отримав землі на Турківщині. Ці «волохи» з часом так розплодилися, що становили чверть усієї руської шляхти Галичини (близько 600 прізвищ). Угорські Волошини (Хунаді) ще довго не забували про своє руське походження. Навіть коли Хунаді став угорським королем, він брав у свою особисту охорону виключно русинів, а у 1484 р. звільнив їх від сплати десятини латинському кліру.

Замок в Хунедоарі був заснований у 1267 р., але свого величного вигляду набув у XV ст., в часи правління Матвія Корвіна. Спеціальна комісія з архітекторів та мистецтвознавців визнала його найгарнішим в усій Австро-Угорській імперії, а його копія була навіть споруджена в одному з будапештських парків. Західна Русь за своєю внутрішньою природою була таким же європейським утворенням, як Франція чи Німеччина, але, штучно розчленовану, її рано поглинули Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина та Румунія. Лише спеціалісти розуміють, що корені замкового будівництва в Європі простежуються в грандіозних кам'яних городищах Пряшівської культури, які використовувалися не для житла, а для ритуальних обрядів та оборони. Не випадково найбільший у світі Спишський замок міститься саме на Пряшівщині, а височезні кам'яні вежі-стовпи, для спорудження яких треба було знати секрети висотної кам'яної кладки, вміли тоді будувати лише у Франції і Західній Русі (Спиш, Стара Любовна, Краків, Стовп'є, Люблін, Кам'янець, Біла Вежа, Камінь-Каширський). У Семигородді розташований єдиний у Європі замок, який звели не феодали, а прості селяни, і називається він Рус.

Крім Спишу, подібні замки — архітектурні перлини на землях колишньої Західної Русі є також у Мукачеві, Чинадієво, Ужгороді, Підгірцях, Одеську, Ланцуті, Свіржі, Красицині, Ораві, Мніховому Градіште, Наході, Рихнові, Костельці, Червоному Клашторі, Старій Любовлі, Ягері (Егері), Вишгороді та багатьох інших місцевостях, які колись були заселені русинами.

Король запросив в Хунедоару найкращих архітекторів Європи, але майстрів та ремісників з Італії чи Франції сюди не привозили, бо їх не бракувало і серед місцевих русинів. Турецький напис на подвір'ї замку, біля колодязя, зробили полонені турки, які працювали на найважчих роботах, зокрема саме вони видовбали в скелі, на якій стоїть замок, колодязь глибиною 30 м. Полоненим пообіцяли, що після завершення робіт їх відпустять додому, але король не дотримав свого слова, і саме тому турки вибили цей напис, який в перекладі означає: «Вода у вас є, але милосердя немає».

Історія української архітектури, мистецтва і культури потребує повного переосмислення, бо вона написана тільки щодо тих територій, які займає нині українська держава. Настав час написати цю історію з етнічної точки зору, адже слово «українська» передбачає етнічний підхід до цієї справи. Якщо створити історію, яка охопить не тільки Україну, а й землі, де століттями проживають українці (Росія, Білорусія, Литва, Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Сербія, Хорватія, Румунія), то вийде щось настільки грандіозне, що українці нарешті збагнуть своє справжнє місце і роль в історії Європи та свої блискучі перспективи в майбутньому.

Література: 3; 4; 5; 9; 10; 11; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 21; 28; 33; 43; 47; 49.

Цара Хацегулуй

Цара Хацегулуй (Cara Haseguluj) — тут, біля підніжжя Поляни Руської, в руській частині Баната розташований монастир Прислоп, заснований монахом з України Никодимом.

У давні часи зв'язки руських історичних земель з Україною були значно сильнішими, особливо у сфері ду-

ховності. Монахи з Києво-Печерської лаври були ченцями монастиря в Тиханах (на озері Балатон), кілька монастирів, у тому числі на території сучасної Румунії, заснувала дружина угорського короля Андрія I київська княгиня Анастасія, не був винятком і Прислоп. Усі ці монастирі були засновані виключно в місцях поселення русинів, що дає уявлення про колишні етнічні межі руських історичних земель на території Угорщини та Румунії.

Література: 9; 10; 12; 13; 16; 33; 44; 41; 43; 47.

Чейтле

Чейтле (Csejtle) — замок Єлизавети Батор, в підземеллях якого вона замучила сотні своїх служниць. Це була психічно хвора людина, жінка-вампір, яка не тільки катувала свої жертви, а й пила їх кров.

Її злочини виявили у 1611 р., і хоча вона була рідною сестрою короля Речі Посполитої Стефана Батора, суд засудив її на довічне ув'язнення.

Замок і після того мав дуже погану славу, бо став криївкою для злодіїв, що лютували на дорогах.

Література: 48.

Ченадул Век

Ченадул Век (Cenadul Vek) — тут у 1020 р. була відкрита перша на території Румунії школа. Школу заснував єпископ Герхард, викладання велося на латинській мові. Мирське ім'я Герхарда було Ярослав. Він походив з Хорватської Русі, в оточенні короля Стефана Святого таких русинів, які орієнтувалися не на Візантію, а на Рим, було тоді чимало. Католицька складова історії Західної Русі практично ще не вивчена, а вона була не менш цікава та змістовна, ніж православна.

Русин Герхард-Ярослав, святий Сворад (руське ім'я — Андрій) не є поодинокими винятками, сотні подібних Герхардів, Дітрихів, Вацлавів, Станіславів, Сигізмундів та Іштванів залишилися поза увагою українських істориків.

Література: 47.

Шелимбер

Шелимбер (Selymber) — село біля Сібіу, де у 1599 р. відбулася знаменита битва Михайла Хороброго з семигородським князем Сигізмундом Батором, долю якої вирішили 7 тис. українських козаків, які стояли в центрі і прийняли основний удар на себе.

Баторій знав, що в битві беруть участь українські козаки, тож отаборився ближче Сібіу, щоб мати час на відступ. Це його, однак, не врятувало від загибелі, бо в горах його схопили секлери і відтяли голову.

Саме ця перемога дозволила Михайлу Хороброму захопити Альба Юлію та об'єднати Валахію з Семигороддям.

Література: 26.

Ясси

Ясси (Jasi) — перша згадка про місто припадає на 1407 р., але оскільки воно стояло на давньому торговому шляху з Галича до Малого Галича (Галаца), то як поселення мало існувати вже в XII ст.

У 1565 р. господар Олександр Лепушняну переніс сюди із Сучави столицю Молдовського князівства. Хоча у 1775 р. це князівство було поділене між Австрією та Туреччиною і місто відійшло до турецької зони впливу, спеціалісти вважають, що територія на північ від лінії Ясси–Нямц залишилася під впливом руської культури і руських традицій, тимчасом як землі на південь від цієї лінії за часів панування Туреччини отримали східне, румуно-турецьке забарвлення.

Назва міста походить від імені русина Яська, який заснував тут православний монастир. У руському стилі збудовані церкви Голя, Трьох святителів. У Богородчанському монастирі у 1627 р. русин Барковський спорудив церкву, а його мати у 1635 р. надала кошти для зведення храму св. Іоанна. При монастирях та церквах існували школи, де викладання велось церковнослов'янською мовою в її українському варіанті. Давньою українською мовою викладали тут і у Слов'яно-Руській школі, вчите-

лями якої були випускники Києво-Могилянської академії з Києва (у 1640 р. їх відпровадив сюди митрополит Петро Могила). Іконописна школа також була руською, у 1642 р. в Яссах ще працювали українські художники. Перша школа з викладанням румунською мовою з'явилася лише в сер. XVI ст., тобто її традиції в Яссах не є такими давніми, як традиції руської мови.

Те, що Ясси були містом руської культури і руських традицій, яскраво засвідчує життя київського митрополита Петра Могили, який народився тут у 1596 р. Якби не було відповідного ґрунту, ця земля не змогла б народити українського патріота такого рівня. Деякі дослідники припускають, що у XIII–XV ст. Буковина була епіцентром формування українського етносу і мови, оскільки найбільше українізмів зустрічається саме в місцевих літописах та рукописних книгах і саме тут був найпотужніший український фольклор (тут виникли перші українські думи й пісні про Стефана Великого та козака Байду).

Ясси століттями залишалися у сфері впливу руської політики. Після Галицько-Волинського та Бирладського князівств цю землю довго вважали руською, і багато українських магнатів та козацьких гетьманів претендували на право володіти нею.

Як спадщина Галицької Русі Молдова у 1387 р. стала васалом Речі Посполитої, яка залишила їй автономний статус і не стільки визискувала, скільки вимагала допомоги в боротьбі з турецькою експансією (цей тягар лягав на плечі переважно Руського воєводства).

У 1521 р. Молдова була змушена визнати зверхність Туреччини, і не без впливу турків столицю перенесли до Ясс, ближче до розташування турецьких гарнізонів. Почався справжній калейдоскоп заміन одного молдовського господаря іншим, і вигравав у Яссах завжди той, хто в Стамбулі давав більший бакшиш (почали з 4 тис. дукатів, а на поч. XVII ст. і 65 тис. часом було замало). Тільки протягом XVI ст. в Яссах змінилося 26 господарів, які замість управляти краєм, намагалися протриматися на троні стільки часу, щоб повернути витрачені кошти й отримати зиск.

В цій ситуації спроби українських політиків захопити Ясси і посісти молдовський трон виглядають не авантю-

рою, як це зображає більшість істориків, а елементами національно-визвольної боротьби, бо цих «авантюристів» найбільше підтримували саме місцеві русини.

Найбільш гучними в українській історії були події в Яссах, пов'язані з іменами Дмитра Вишневецького та Івана Підкови. Вишневецький не дійшов до Ясс, його схопили біля Сучави, а Підкова за допомогою козаків Шаха та шляхтича Копицького у 1577 р. вигнав з міста Івана Кульгавого і був проголошений господарем Молдови. Турки зібрали проти нього величезне військо з усієї території Сілістрії та Трансільванії, протистояти якому лише з 1,2 тис. козаків не було жодного сенсу, а тому Підкова прийняв правильне у тій ситуації рішення і відступив на територію України, тим більше що гетьман Сенявський пообіцяв йому особисту недоторканість.

Однак, свого слова гетьман не дотримав і заарештував Підкову. Після страшних катувань його в присутності турецького посла стратили у Львові. Це був справжній герой українського народу, адже він першим після загарбання Молдови турками спробував звільнити її від бусурман і поновити тут православну Русь. Про те, що це було бажання не тільки одного Підкови, а і цілого українського народу, який вболівав за долю своїх братів на колишній руській землі, свідчить той факт, що відразу після загибелі Підкови козаки поставили господарем в Яссах його рідного брата, а після загибелі останнього у 1583 р. спробував посісти молдовський трон новий козацький гетьман, магнат Самійло Зборовський.

У 1594 р. місто захопив Наливайко, а в наступному 1595 р. запорожці посадили на трон Степана Развана.

Переконаність у тому, що це є руська земля і тут має правити русин, панувала і серед української магнатерії, і якщо в XVI ст. поверненням Буковини і Молдови займалися насамперед українські козаки, то в XVII ст. цю справу взяли в свої руки українські магнати. Багато хто з них бачив себе господарем в Яссах, але найбільший слід в історії залишили спроби Замойського і Собеського, який планував посадити тут свого сина Якова.

Плани возз'єднання з Україною виношувалися і з протилежного боку, але як приєднання її до Румунії. Розвідник Станіслава Жовкевського Тарановський доносив

йому у 1600 р. з Ясс, що, захопивши Молдову, волоський господар Михайло Хоробрий планує розвалити Річ Посполиту, приєднати до себе Україну і за допомогою Москви виступити проти Туреччини. В Яссах тоді зібралися усі українські патріоти, які мріяли про відокремлення від Польщі, і Тарановський особисто чув розмову Стадницького із Заплатинським, коли той сказав: «Пане Стадницький, гостримо наші шаблі на поляків, так як князь наш мовив сьогодні, що має намір йти на Польщу, а ми, які не отримали в Польщі нагороди за вірну службу нашим панам, візьмемо їх маєтки, скаравши її на горло».

Біля Ясс збиралися війська, які мали йти на Річ Посполиту, і лише повстання угорців в Тиргу-Муреші, яке спровокував Ян Замойський, а потім і його напад на Ясси, не дали змоги волоському господарю реалізувати ці плани.

Замойський задовго до подій 1600 р. планував посісти молдовський і семигородський трон і навіть одружився з сестрою короля Батора Гризельдою Батор. На відміну від Михайла Хороброго, він прагнув приєднати Румунію до Речі Посполитої, а не навпаки, дати православним однакові права з католиками, що знайшло значно більшу підтримку в козацькому середовищі, ніж плани волоського господаря. Михайла Хороброго підтримала незначна частина запорожців, а Замойському вдалося мобілізувати 9 тис. козаків, і це вирішило долю протистояння.

Після поразок під Кептурою та Буковом Михайло Хоробрий утік до Семигороддя, але без масової підтримки українського козацтва був приречений на поразку і там. І винен у цьому був сам Михайло Хоробрий, який ідею Григоровича і львівських братчиків щодо відновлення Руського князівства та унії з Румунією він трансформував у brutальне приєднання України до Румунії, що не могло не викликати спротиву переважної більшості населення (хоча віра двох народів була однаковою, але за мовою та багатьма іншими ознаками румуни тоді вже дуже відрізнялися від русинів). Не дивно тому, що палкий патріот українського народу, автор безсмертного «Слова о народі руськім» Іван Гербурт став на бік Замойського і взяв участь у поході на Ясси.

Однак, і Замойському не вдалося до кінця реалізу-

вати свої плани: посилення його впливу занепокоїло Туреччину, Австрію і навіть Ватикан. У результаті канцлер Речі Посполитої задовольнився тим, що на трон в Яссах посадили Ярему Могилу, якого він обставив своїми людьми (серед них було багато місцевих русинів, як-от писар Юрко, посол Молдови в Речі Посполитій Василь Ориш).

Від середини XVII ст. Ясси стали основним турецьким плацдармом для наступу на Поділля. Тому королю Собеському довелося не раз ходити в Молдову, штурмувати або, навпаки, обороняти це місто, і найбільш славною в цій епопеї була оборона Ясс у 1684 р., коли невеличкий загін полковника Ковельського протримався тут декілька місяців.

Всупереч стереотипам, Україна ще довго не забувала про свої історичні землі. Лише історикам, які зовсім не обізнані з цим питанням, можуть здатися дивними походи Володимира Великого «за Віслу», а Данила Галицького в Моравію і Австрію, бо не всі з них знають, що імперську «Східну Марку» угорці, які були обізнані з етнічним складом цієї землі, називали «Руською Маркою».

Не були випадковістю походи військ Речі Посполитої на Новгород та Псков, і дарма період «Смутного часу» в Росії історики називають «агресією Польщі», «забуваючи» про те, що більшість цих «агресорів» мали українські прізвища.

Знав історію руських земель і гетьман Богдан Хмельницький. Він знав, що Московія була частиною Чернігівського князівства, погрожував «загнати поляків назад за Віслу», а Молдову вважав історичною частиною України і прагнув посадити на трон свого сина Тимоша.

Лише на перший погляд його дії здаються позбавленими внутрішнього змісту і логіки. Насправді він твердо йшов до мети: оженив свого сина з дочкою господаря Лупула, чим, як здавалося, закріпив за Україною Молдову, війська полковника Ждановича взяли Краків, Швеція визнала кордони України по Віслу, він знав про кволість російської армії і з легким серцем пішов на Переяславську угоду, в якій бачив не інструмент поневолення України Москвою, а навпаки, реанімацію Київської Русі та нового піднесення Києва. Його помилка була лише у тому, що він усе це розрахував під свої особисті здібності, під

військову могутність України, сподіваючись «завалити саму Москву». Однак, не взяв до уваги, що Московія не була етнічно руською землею, тут жили не русини, а зовсім інші за характером та ментальністю люди — росіяни, які ненавиділи усе руське (згадайте криваву розправу московитів над псковичами та новгородцями) і особливо українське як уособлення цього руського.

Якщо після десятиріччя виснажливої боротьби з Польщею гетьман Виговський зміг розбити 150-тисячну російську армію під Конотопом, то Хмельницький і справді зміг би «завалити Москву». Однак, хитрості і підступності росіян жоден з його наступників не подолав, і рівня Хмельницького ніхто з них не зміг досягнути.

Як бачимо, спроби повернення давніх руських земель були, і найбільше крові було пролито за Молдову. Після загибелі Тимоша Хмельницького (див. Сучава) козаки ще декілька разів намагалися взяти Ясси, а у грудні 1683 р. змогли посадити тут свого господаря Петричеську. Турки швидко скинули його, призначивши новим господарем Дмитра Кантакузіна, але українці повалили і цього ставленика Стамбула, поставивши на його місце Андрія Могилу.

Це була одна з останніх спроб лишити Молдову в складі українських земель, яка була приречена на провал з тих самих причин, що і спроби «повернення» Московії. Етнічні процеси протягом століть перетворили в Молдові (як-от в Московії мішанину з русинів, угро-фінів і татар на росіян) мішанину з русинів, волохів, болгар і татар на румун — націю, яка має багатий руський спадок, але у своїй основі не є руською нацією. Руський етнічний елемент залишився лише на Буковині і в Добруджі, але для приєднання цілої Молдови до України цього вже замало.

Не дивно тому, що у XVIII–XIX ст. українських і польських патріотів, які боролися проти самодержавної Росії, цікавила вже не ціла Молдова, а ці два її регіони, де вони вербували і громадили свої війська для походу в Україну.

У Яссах формувалися загони генерала Михайла Дениска, який разом з 200 вершниками у 1798 р. здійснив рейд по Галичині, але був розбитий під Заліщиками. Тут

діяв князь Олександр Сапіга, якому Наполеон пообіцяв надати корпус генерала Массена для удару з Ясс на Кам'янець-Подільський. Тут розгорнув бурхливу діяльність князь Чарторийський, який відпровадив сюди Воронича, а згодом Чайковського,

Слід зауважити, що Чарторийський і Сапіга вибрали Ясси головним плацдармом для наступу на Росію через етнічний склад населення Буковини, від якого чекали максимальної підтримки. Сапіга особисто об'їздив увесь цей регіон (і залишив про це цікаві спогади), а Чарторийський відпровадив для вивчення етнічного складу місцевого населення Андрія Кухарського, який разом з Долегою-Ходаковським переконали його у тому, що «домінантною на Буковині є саме слов'янська раса».

На румунів, зважаючи на їх антитурецькі і водночас проросійські настрої, він не розраховував, але для послаблення Росії була потрібна незалежна Румунія, а оскільки «цей край нічого сам ніколи не зробить», то, за іронією долі, державність Румунії довелося виборювати українським козакам на чолі із М. Чайковським, які у 1854 р. звільнили від росіян Бухарест і створили тут першу румунську адміністрацію.

У 1859 р. Олександр Куза став молдовським господарем, а 24 січня 1862 р. був обраний князем Молдови і Волощини (Музей Об'єднання Румунії міститься в палаці Кузи в Яссах). З цього моменту шляхи Чайковського і Кузи почали розходитися. Якщо раніше Куза на словах підтримував прагнення Чарторийського і Чайковського перетворити Добруджу і Буковину на основний плацдарм для наступу на Росію, то, ставши правителем об'єднаної Румунії, забув про величезну військову, дипломатичну і фінансову допомогу, надану Чарторийським румунським революціонерам, і почав перешкоджати діяльності українських військових формувань на території Румунії (їх вивели в Туреччину) і самому Чайковському. Вержбицький спробував організувати на Кузу замах, але зазнав невдачі.

Проте це не може бути підставою для ігнорування українського внеску у створення об'єднаної Румунії, про який в експозиції музею в Яссах немає жодного слова.

Святим місцем для українців в Яссах є могила твор-

ця першої української Конституції Пилипа Орлика, який приїхав сюди на запрошення господаря Маврокордата і помер тут у 1742 р.

Є гіпотеза, що в Ясси він приїхав після відвідин Га-лаца, де йому нібито розповіли про місце таємного перепоховання праху Івана Мазепи в Яссах, тож він і приїхав сюди, щоб вклонитися могилі свого соратника у боротьбі за незалежну Україну. Якщо це так, то місця їх поховання зовсім поруч. Син Пилипа Григорій Орлик (1702–1759) виїхав до Франції, став там генералом. Похований у своєму маєтку, на місці якого тепер аеропорт Орлі (за прізвищем Орлика).

У місцевій художній школі вчилися відомі українські художники Степан Хортик та Одарка Кисилиця, директором консерваторії був автор «Дванадцяти національних мелодій» для хору Гаврило Музиченко з Ізмаїла, якого в Румунії назвали Музическу.

В Яссах був відкритий Музей етнографії, але за часів диктатури Чаушеску його український відділ був практично знищений.

Література: 1; 2; 4; 5; 6; 9; 11; 12; 16; 17; 18; 19; 22; 26; 28; 29; 30; 31; 39; 44; 48; 51.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянородный Константин. Об укреплении государства // Известия Государственной академии истории материальной культуры. — Вып. 91 — М., 1934.
2. Буковина. — Чернівці, 1998.
3. Венгрия. — Будапешт, 1959.
4. Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури. — Тернопіль, 2000.
5. Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. — М., 1976.
6. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. — Відень 1916.
7. Грот К. Моравия и мадьяры. — СПб., 1881.
8. Декан И. Пути-дороги. — М, 1978.
9. Джуреску Д. Картины из истории румынского народа. — Бухарест, 1982.
10. Дулишкович І. Историческія черты Угро-русс-

ких. — Т. 1–3. — Унгвар, 1874–1877.

11. Иордан. О происхождении и деяниях готв. — М., 1960.

12. Літопис Руський. — К., 1989.

13. Лучкай М. Історія карпатських русинів. — Т. 1. — Ужгород, 1990.

14. Мольнар Э. Основание венгерского государства. — Будапешт, 1951.

15. Підкарпатська Русь. — Львів, 1936.

16. Румыния. — Бухарест, 1959.

17. Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.

18. Украина во взаимосвязях славянских народов. — К., 1983.

19. Українські поселення. — Нью-Йорк, 1980.

20. Усенко П. Від вашого військового кореспондента. — К., 1980.

21. Ученые записки Второго отд. Императорской Академии Наук. — Кн. VII. — Вып. 1. — СПб., 1861.

22. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. — Т. 1–3. — Львів, 1992.

23. Bagiński F. Wspomnienia starego wołyniaka. Warszawa, 1987.

24. Balogh — Berry. Ruthen autonomia. Pécs, 1937.

25. Belag I. Maramures. Bucuresti, 1978.

26. Bienkowska D. Michal Waleczny. Katowice, 1973.

27. Bukowski Z. Studianad poludniowym i poludniowo-wschodnim pograniczem kultury lużyckiej. Wrocław — Kraków, 1969.

28. Burchard P. Rumunia. Warszawa, 1968.

29. Chudzikowska J. Dziwne zycie Sadyka Paszy. Warszawa, 1971.

30. Czarnocki A. O slowianszczyźnie przed chrzescijanstwem. Warszawa, 1967.

31. Demel J., Aleksander J. Guza. Wrocław, 1977.

32. Dyaryasz widenskiej okazyji. Warszawa, 1983.

33. Encyklopedia Slovenska. Bratislava, 1982. Т. I–VI.

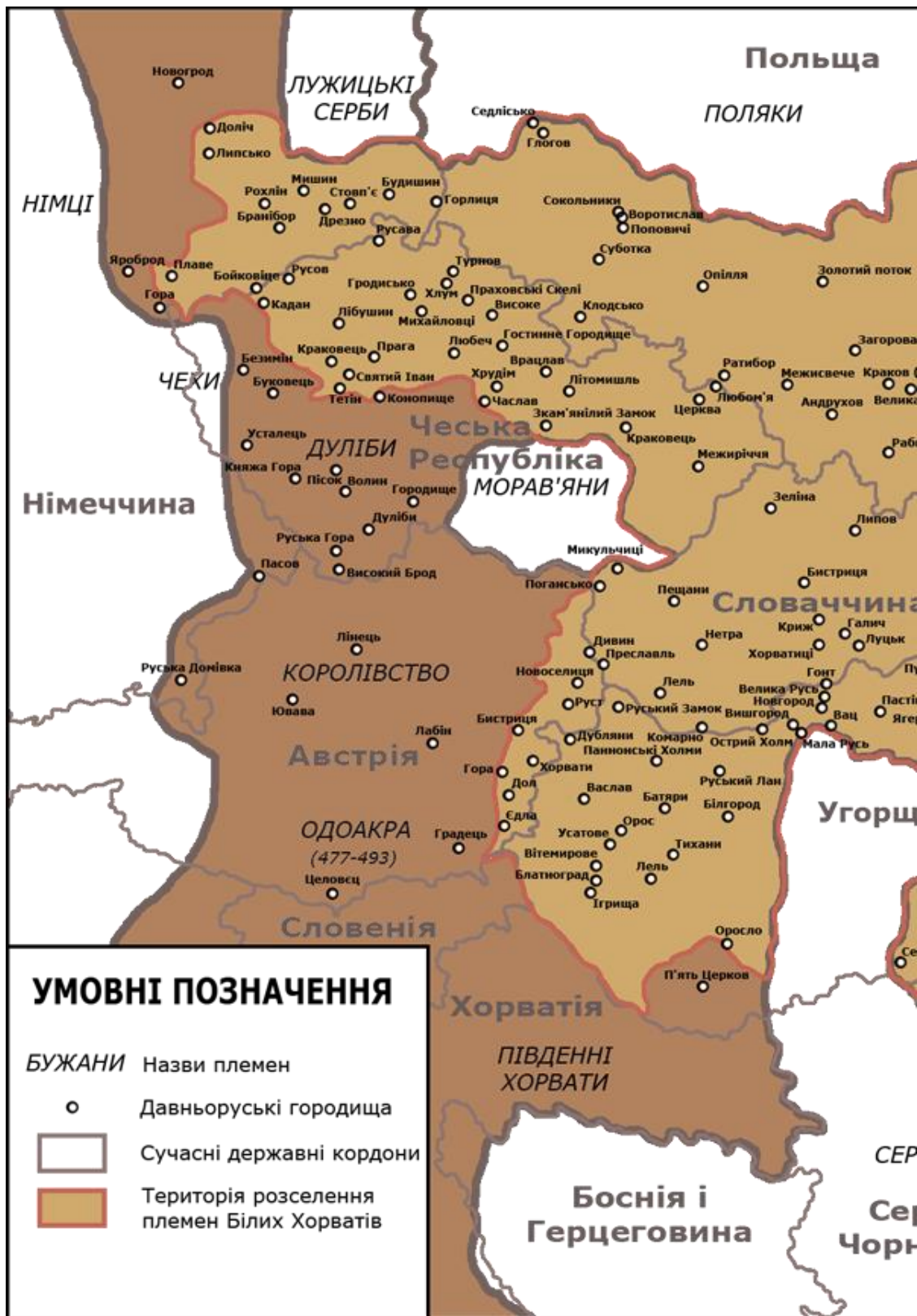
34. Fenyés Statistik von Ungarn. Pest, 1843. Т. I.

35. Granjala D. Rumunske vlivy v Karpatech. Praha, 1938.

36. Haraksim L. K socialnym a kulturnym dejinam ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava, 1961.
37. Havlik L. Slovanske statni utvary raneho stredoveku. Praha, 1987.
38. Hegedus G. Idy elt Dozsa Gyorgy. Bucuresti, 1972.
39. Kuczynski S. Wladyslaw Jagiello. Warszawa, 1971.
40. Kuzmik J. Slovník avtorov slovenskych. Martin, 1976. T. 1–2.
41. Kuzmik J. Slovník starovekych a stredovekych avtorov. Martin, 1983.
42. Moravcsik G. Die Byzantinisch Kultur und das vittelalterliche Ungarn. Berlin, 1946.
43. Ottov Slovník Nausny. Praha, 1909. T. 1–28.
44. Popp N. Jadetul Suceva. Bucuresti, 1977.
45. Ritterling E. Die Osi. // Germania. 1920. T. I.
46. Skowronek J. Sprzemierzency narodow balkan-skich. Warszawa, 1983.
47. Slovensky Biograficky Slovník. Martin, 1986 — 1992. T. I–V.
48. Spieralski Z. Jan Zamojski. Warszawa, 1989.
49. Szkolka A. Topographie der Oroszhaza in Bekeser komitat. Prešov, 1815.
50. Weremiej F. Sladem zagabionych ogniow. Warszawa, 1977.
51. Wereszycki H. Pod berlem Habsburgow. Wroclaw, 1975.
52. Wimmer J. Odsiecz wiedzenska 1683 r. Warszawa, 1983.

МАПА:

ЗАХІДНА РУСЬ у V–X ст.

Польща
 ПОЛЯКИ
 Седлісько
 Глогов
 ЛУЖИЦЬКІ
 СЕРБИ
 Новгород
 Доліч
 Липсько
 НіМЦІ
 Мшшин
 Стоп'є
 Будишин
 Горлиця
 Сокольники
 Воротислав
 Поповичі
 Рохлін
 Дрезно
 Русава
 Турнов
 Суботка
 Яроброд
 Плаве
 Бойковице
 Русов
 Гродисько
 Хлум
 Праховські Скелі
 Клодсько
 Гора
 Кадан
 Лібушин
 Михайловці
 Гостинне
 Городище
 Опілля
 Золотий потік
 БЕЗІМІН
 Краковець
 Прага
 Любеч
 Врацлав
 Ратибор
 Межисвече
 Краков
 Буковець
 Святий Іван
 Хрудім
 Літомишль
 Церква
 Любом'я
 Андрухов
 Велика
 Тетін
 Конопнице
 Часлав
 Зкам'янілий Замок
 Краковець
 Межиріччя
 Рабі
 Чеська
 Республіка
 МОРАВ'ЯНИ
 ДуЛІБИ
 Княжа Гора
 Пісок
 Волин
 Городище
 Зеліна
 Липов
 Руська Гора
 Дуліби
 Микільчиці
 Німеччина
 Пасов
 Високий Брод
 Погансько
 Пещани
 Бистриця
 Словаччина
 Криж
 Галич
 Луцьк
 Лінець
 Дивин
 Преславль
 Нетра
 Хорватиці
 Руська Домівка
 КОРОЛІВСТВО
 Ювава
 Лабін
 Бистриця
 Новоселиця
 Руст
 Оруський Замок
 Вишгород
 Вац
 Ягер
 Австрія
 Дубляни
 Комарно
 Паннонські Холми
 Острий Холм
 Мала Русь
 Гонт
 Велика Русь
 Новгород
 Пасті
 Угорці
 Одоакра
 (477-493)
 Целовсц
 Гора
 Хорвати
 Дол
 Васлав
 Батяри
 Руський Лан
 Білгород
 Словенія
 Єдла
 Усатове
 Орос
 Тихани
 Вітемирове
 Блатноград
 Лель
 Ігрища
 Хорватія
 ПІВДЕННІ
 ХОРВАТИ
 Оросло
 П'ять Церков
 СЕРБІ
 Сербія
 Чорногорія

ЗАХІДНА РУСЬ у V-X ст.

ЗМІСТ

ТВОРЕЦЬ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	3
ПРАБАТЬКІВЩИНА УКРАЇНЦІВ.....	3
ДУНАЙСЬКА РУСЬ. ПОХОДЖЕННЯ ОДОАКРА	9
ДИТИНСТВО І МОЛОДІ РОКИ КНЯЗЯ	20
ГЕНІАЛЬНИЙ УЧЕНЬ АТТІЛИ.....	25
ПАДІННЯ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І СТВОРЕННЯ РУСЬКОГО КОРОЛІВСТВА.....	29
ЛІТЕРАТУРА	43
ДАВНІ УКРАЇНЦІ НА ТЕРИТОРІЇ АВСТРІЇ	45
ЛІТЕРАТУРА	58
ЗАСНОВНИК ВЕЛИКОЇ ХОРВАТІЇ	61
ПОЛАБСЬКА І ПОМОРСЬКА РУСЬ	82
ВЕЛИЧ І ЗАГИБЕЛЬ ВЕЛИКОЇ ХОРВАТІЇ	143
ІСТОРИЧНА ДОЛЯ ДУЛІБІВ І БІЛИХ ХОРВАТІВ У ЧЕХІЇ	181
УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ В УГОРЩИНІ (Угорська Русь, Паннонія)	198
Абауйвар	199
Абауйшанто	203
Аггтелек	204
Балатонлелла	207
Балашшадьярмат.....	211
Банкут.....	214
Банхіда	220
Бая	225
Бекешчаба.....	226
Біхаркерестеш	229
Богач	231
Будапешт	234
Будаскутпуста.....	267
Буккараніос	268
Буйок.....	268

Валь-Вареб.....	269
Васвар	270
Вац.....	271
Вертешселлеш	274
Веспрім	275
Вишгород	281
Гайдубисермени.....	297
Гайдудороха	298
Гайдусобосло.....	299
Галас	301
Галач	301
Гонт.....	302
Гомроги.....	305
Горомболь	305
Дебрецен	306
Дендешоросі.....	310
Д'єр	315
Доборяни	321
Дьюла.....	323
Егер.....	324
Ердобанья	328
Ердотарча	329
Естергом	329
Залавар.....	338
Занка.....	345
Зірц	345
Іклад	349
Калоча	350
Казінчбарчика	351
Каранчберени.....	352
Кечкемет	353
Кішкерес	354
Кішоросі.....	355
Комлошка.....	356
Куч	358
Ліллафюред.....	358
Маріяповч	363
Матрафюред	367
Мішкольц	368
Мосонмадярвар	373
Мохач	375

Надьбержени	377
Надьвард.....	378
Надьороси	379
Надьканіша.....	380
Нірбатор.....	381
Ніредьхаза.....	383
Новгород	385
Орослани.....	386
Оросхаза	387
Паннонхальма	392
Пашто	393
Печ	394
Пенислек.....	396
Печварад.....	397
Пілішмарот	397
Путнок	398
Ромхани	399
Сабатка	401
Сабольч.....	402
Сайопетрі	403
Сарваш	404
Сасвар	407
Сатмарчик	408
Сегед	409
Секешфехервар	413
Сексард.....	415
Сентендре	416
Сиксов	418
Сіклос	418
Сільвашварад.....	420
Солнок	421
Сомогивар	422
Тарналелеш	424
Тата	424
Тисафолдвар.....	425
Тихани	425
Токай	429
Тордас.....	432
Фай.....	432
Фельдебро	433
Фельнемет	433

Фюзер.....	434
Ходмезоваршархели	439
Чанад	440
Чонград	441
Шайопалфальва	442
Шариський Поток	442
Шаторальяуйхели	447
Шопрон	448
Язберени.....	451
ЛІТЕРАТУРА	452

**УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ В ЧЕХІЇ
(Біла Хорватія, Дулібія, Волоська Моравія) 456**

Бездеж.....	459
Бенатки-над-Езерю.....	462
Бехіне	463
Біла	464
Блансько	465
Боротин	465
Брандис-на-Лабі	466
Брежниця	466
Брандис-на-Лабі	467
Брністе.....	467
Брно	468
Брумів.....	471
Брунталь	472
Будеч.....	472
Буковина.....	474
Валечов	475
Вали	475
Вальдштейн.....	476
Великі Карловиці	478
Веліс.....	478
Високе	479
Високе Мито	480
Вишній Брод	481
Вімперк	482
Волинь.....	484
Волоське Межиріччя	485
Врхлабі	490
Всетин	491
Втельно.....	493

Гавлічкув Брод	493
Гаррахов	494
Гвезда	495
Германичі	495
Глибока	497
Глубочиці	498
Годславичі	499
Голешов	500
Голіце	500
Гораздовичі	501
Горжиці	501
Гориновесь	502
Гостинне	502
Градек у Неханіц	503
Градець	503
Градець Кральовий	504
Грушатичі	507
Гусинець	508
Дачиці	509
Двур Кральови-над-Лабою	510
Детиниці	510
Дівочий Камінь	512
Доброшов	512
Добрушка	512
Домажліце	513
Дрнохолець	514
Дубравиці	515
Дудлеби	515
Духцов	522
Єлове	523
Ємніште	523
Єсеник	523
Ждяр-над-Сазавою	524
Железний Брод	524
Жирець	524
Жегушичі	525
Жлеби	525
Заградиці	525
Збечно	526
Збраслав	527
Звіков	528

Злата Коруна	528
Зноймо	530
Іванчиці	530
Індржихув Градець	531
Ічин	532
Йозефов	534
Карлови Вари	534
Карлштейн	535
Качина	538
Київ	538
Кладруби	539
Клатови	539
Клокоти-у-Табора	540
Козі Градек	540
Кокоржин	541
Конехлуми	541
Конопіште	541
Копрнік	542
Кост	545
Костелець	545
Коуржим	545
Краварж	547
Кратохвіле	548
Кромержиж	548
Кршивоклат	550
Кунчиці	550
Кутна Гора	551
Лада	552
Лани	553
Ландштейн	553
Ледець	553
Лесна Льгота	554
Летовіце	554
Лешани	554
Ліберець	555
Лібіце	555
Літава	562
Липники-над-Сазавою	562
Лиса-над-Лабою	563
Лібун	563
Літомержиці	564

Літовель	565
Літомишль	566
Лобковичі	567
Лужниця.....	569
Лужок-над-Цидліною	569
Маков	570
Малин	570
Маріанські Лазні.....	571
Мельник	571
Местеч	572
Микульчиці	574
Мілін	576
Михайловиці	576
Міровичі	577
Млада Болеслав	577
Мніхово Градіште	580
Моравський Крумлов	581
Намешть-над-Ославою	581
Наход.....	581
Нелагозевеси	582
Нивниця	584
Нікльовиці	585
Нова Пака	585
Нове Місто-над-Смерекою	586
Новий Ічин	586
Новий Малин	587
Новий Преров	587
Обрі Град.....	587
Одри	587
Округле Городище.....	588
Оломоуц.....	589
Опава.....	597
Опочно.....	604
Орлицьке Загір'я	605
Орлик	606
Острава.....	606
Остров	608
Острог	608
Остромерж.....	609
Пардубиці.....	610
Перштейн	610

Пісек.....	611
Плзен.....	611
Погорільці	613
Подебради.....	613
Полічка	614
Прага.....	614
Прахов.....	653
Пршеров	653
Пршибор	654
Простейов	654
Рабі	654
Райград.....	655
Ратіборжиці	655
Росемберк	656
Рожнов.....	658
Рожміталь.....	659
Розтоки	659
Рокитниця	660
Русин.....	661
Сазава	662
Семіли.....	665
Семіни	667
Семоніце	668
Сепеков	669
Сихров.....	669
Славков	669
Славков-у-Брна	670
Соботка.....	671
Старе Місто	672
Старий Болеслав.....	672
Старі Гради.....	673
Стахи.....	673
Странов.....	674
Срні	674
Судислав.....	674
Судомерж.....	675
Табор.....	675
Тельч.....	676
Тепліце	676
Тетін.....	677
Требон	678

Тргове Свини	678
Троцнов.....	679
Трутнов	679
Турнов	680
Угерське Градіште	686
Угерський Брод	688
Унгост	689
Унічов	690
Усті-над-Лабою	691
Френштадт-під-Радгоштем	692
Фрідек-Містек	692
Фрідлант.....	693
Фульштейн	693
Хеб	695
Хлумек	696
Хлумець-над-Цидліною	696
Хоцень	696
Хржибехи	696
Часлав	697
Частоловиці	697
Чеський Крумлов.....	698
Чеські Будейовиці	699
Яблонець.....	699
Ябкениці.....	700
Яромерж.....	700
Яромержиці-над-Рокитною	701
ЛІТЕРАТУРА	702

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ

В РУМУНІЇ (Семигороддя, Волощина,

Добруджа, Південна Буковина, Лугош) 705

Агапія	706
Альба Юлія	708
Арад	726
Аюд	727
Бабадаг	727
Бакау	728
Балківці.....	729
Бая-Маре.....	729
Белінешти.....	734
Бетрин	734
Бечешти	374

Беюш	735
Бирладь	735
Бистриця	738
Бікар.....	740
Блай	740
Ботошани	741
Браїла.....	743
Бран	744
Брашов	745
Буков.....	748
Бухарест	749
Варатік.....	758
Васлуй	759
Ватра-Дорней	760
Ватра-Молдавиця	760
Вашкеу	760
Верхній Дунавець.....	761
Веце	762
Вінтіла Вода.....	762
Вінтул-де-Джос	763
Владимир	764
Воронець.....	764
Гавашмезо.....	765
Гадікфальва	765
Галац.....	766
Герла.....	768
Гурагумора	769
Гумулешті.....	770
Гуруслеу	770
Дева	771
Деж	771
Джурджу	772
Димка	774
Доброчин	774
Дорна Ватра	774
Дорохой	775
Дофтони.....	775
Драгомирна	776
Драгомірешти	776
Дялу	776
Зеранд	777

Златна.....	779
Ібраїл.....	779
Іцкани-Двірець	779
Казаорман	780
Калугарени	780
Карансебеш	782
Катерлез	782
Качиці	784
Керличапи	784
Килія.....	785
Кимпулунг	786
Кимпулунг Молдавиця.....	788
Кіркаєшти	789
Клікова	790
Клуж	790
Козіа	797
Констанца	798
Кошна	799
Крайова	799
Красна	800
Кречешти	801
Куртеа-де-Арджес	801
Кухю	801
Лівени	802
Липов.....	803
Лугош	804
Лукавець	806
Маріцея	806
Мірослау.....	807
Міхайлени.....	808
Могошешти	809
Могошоая	809
Надбанья.....	809
Негостинне	810
Нушфелеу	810
Нямц	810
Одобешт	811
Оравиця	811
Орадя.....	811
Орадея-Маре	813
Орастія.....	813

Пашкани	814
Плоєшти	814
Плумбуїта	815
Прейжмер	815
Пришниця	815
Путна	815
Радец	816
Радна	817
Реусени	818
Ругіноаша	818
Рус	819
Римнік	819
Сала-Маре	820
Сату-Маре	820
Себеш	821
Серет	822
Сигет	824
Синінколад-Маре	830
Сібіу	831
Сімлеу	833
Сіная	834
Сігішоара	835
Сентміклош	836
Сомошани	837
Ствічлешти	837
Сучава	839
Сучавиця	848
Тапія	849
Текуч	849
Телегд	849
Тимишоара	850
Тирговиште	852
Тисмана	855
Тиргу-Муреш	855
Турну Мегуреле	856
Турда	857
Тульча	857
Тобак	859
Турбац	859
Угоч	859
Фогараш	860

Фокшани	860
Фонтіна Альба	861
Хунедоара	861
Цара Хацегулуй.....	863
Чейтле	864
Ченадул Век	864
Шелимбер.....	865
Ясси.....	865
ЛІТЕРАТУРА	872
МАПА: ЗАХІДНА РУСЬ у V–X ст.	875

Науково-популярне видання

Святослав Семенюк

**УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ
(Польща, Угорщина, Румунія,
Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія)**

Редактор: *Олена Волосевич*

Верстка: *Георгій Бегляров*

ПП «Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, пл. Катедральна, 2/4.
Для листів: 79000, м. Львів, а/с 242.
тел./факс: (032) 235-62-18
e-mail: Apriori_kniga@mail.ru

Свідоцтво держреєстру: серія ДК №3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 16.05.11 р. Формат 70x100/16
Друк офсетний. Папір офсетний
Умовн. Друк. Арк. 52,0. Умовн фарбовідб. 52,3.
Наклад 1000 прим.

Семенюк С.
С 301 Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія). — Львів: Апріорі, 2011. — 640 с.
ISBN 978-617-629-022-3

Ця збірка праць різних років присвячена потаємним, тривалий час прихованим від громадськості сторінкам історії українського народу на своїх давніх етнічних землях в Центральній Європі. Особливо панічно боялася концепції Великої України радянська історіографія, яка заповонила науковий та освітянський простір численними «Історіями УРСР», тобто змістила акценти з історії українства як етносу на обмежену територіальними та часовими рамками історію радянської України. Поза історичним аналізом залишилися не тільки Берестейщина, Холмщина, Надсяння, Лемківщина, Підляшшя, Пряшівщина, Марморощина, Південна Буковина, Добруджа, Лугош, а й менш відомі українському загалу землі на заході (Паннонія, Семігороддя, Волощина, Волоська Моравія, Волоська Сілезія, Волоській Острів, Біла Хорватія, Засяння), не кажучи вже про перебування наших предків на території Австрії та Саксонії, що налічує кілька століть. Насправді українство було не тільки постійно представлене в Центральній Європі, а й своїми руками і розумом творило її унікальну історію і цивілізацію.

ISBN 978-617-629-022-3

ББК ТЗ (4Ук)